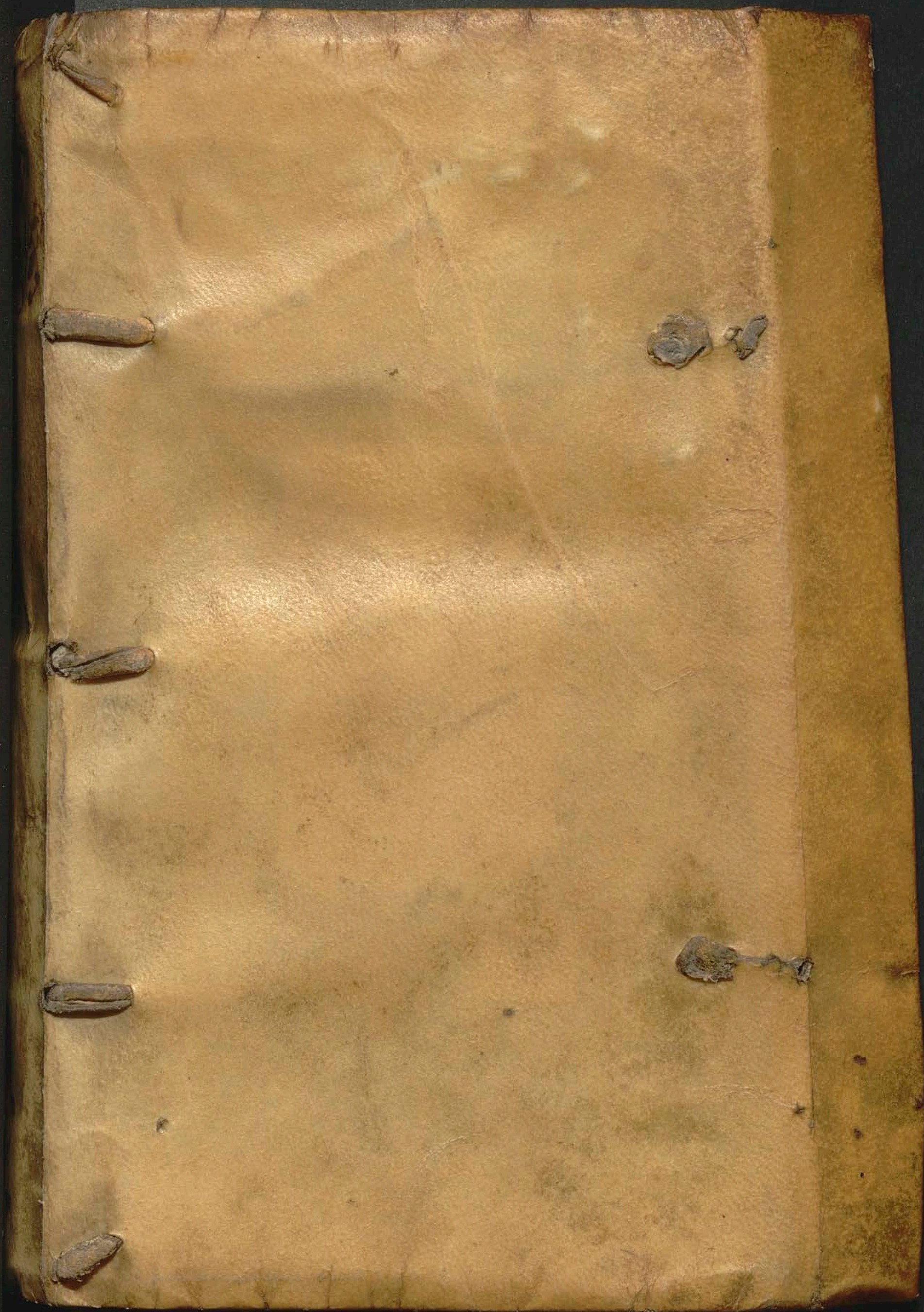

ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINcipis Ethicorum ad Nicomachum libri decem.

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, nuper ad Græcum exemplar diligentissimè recogniti.

Cum Donati Acciaioli Florentini viri doctissimi Commentarijs, denuò in lucem editi.

Quot tibi, Lector, ex hac postrema editione locos restitutos habeas, nostra hæc si cum cæteris conferas, facilè deprehendes. Nam præter verba mutilata & confusa, integras quoque lineas quæ in prioribus editionibus non habebantur, fideliter restituimus.

LVGDVNI,
Apud Antonium Vincentium.

1559

IACOBI FABRI STAPVLENSIS AD PAVLVM AEMYLIVM CARMEN.

Quid VIRTVS? quod sol medio clarissimus orbe.
Quid Virtus? Phœbe tota nitidissima nocte.
Quid Virtus? Roseus qui sydera ducit ad ortum
Lucifer. haud aliter lucens, ad lucida regna
Ipsa animos reuocat, uitæ dux, atque magistra.
Quid facit ipsa leuis flamma? eleuat, albicat, urit.
Ipsa aqua quid? purgat. quid flos? quid cinnama? odorant.
Sic leuat ipsa animam Virtus, sic flammat, & urit,
Eluit, elutam proprio ipsa refundit odore.
Virtutes igitur, Sol, Phœbe, Lucifer, ignis,
Et flumen lustrans, & flos, & cinnama odora.
Quid Vitium? quod nox, stygia de ualle tenebræ,
Quod chaos horrendum, & fœtum serpentibus atris
Quos mulcent diræ, genitæ sub nocte sorores
Vltrices animæ. lachrymæq;, dolorq; sequuntur,
Et furia, & stridor. Vis nos concludere paucis?
Virtus ad superos, Vitia ad nigra tartara mittunt.
Mortales igitur meliora capessite fata,
Et firmate animo, memoriq; reuoluite mente,
Virtutem cœlum, Vitium feralis abyssus
Excipit: hæc tenebris, illud quoque lumine gaudet.
Immortalem animum cognato reddite cœlo
(Quod breue præcipitur) morum præcepta sequendo.

RAIMVNDO TVRRIANO VERONENSI VIRO MAGNANIMO

Antonius Francinus

S. D.

Vanta mihi cum Io. Baptista Rhammusio, uiro optimo, tibiq; arctißima neceßitudine atq; familiaritate coniuncto amicitia intercedat, Raimunde ornatißime, tu ipse proximis diebus, cum Venetijs Veronensis reipub. propter singularem prudentiam tuam, legatus, aliquot dies es commoratus, facile cognoscere potuisti. Is, cum sciat me iamdudum ueteres nonullos imitatum, ad recognitionẽ Romanæ Græcæq; linguæ scriptorum, curam omnium pulcherrimam, licet alicui fortasse non item esse uideatur, animum operamq; cõuertisse, sæpißime & tuo etiam nomine efflagitauit, efflagitandoq; est adhortatus, ut Donati Acciaioli Florentini uiri doctißimi in Aristotelis Ethicorũ ad Nicomachum libros commentaria, olim Florentiæ perperàm nullaq; diligentia excusa, castigarem, castigataq; ad communem studiosorum utilitatem excudẽda curarem. Ego uerò, cum manu scriptum codicem, qui mihi ad hanc rem alicui esset adiumento, nullibi inuenire possem, sciremq; haud aliter aliorũ scripta manca, suisq; numeris perturbata, ad ueram lectionem restitui posse, huiusmodi prouinciam aggredi nunquam sum ausus. Tandem librum dum adhuc Donatus uiueret Florentiæ scriptum, apud Federicum Valaresium patritium Venetum uirumq; eruditum nactus, hunc cum eo qui olim excusus fuit, summa diligentia contuli. Quibus conferendis, quot loca, quæ adeò inuersa erant ut nullus inde uerus posset elici sen=

ſus, caſtigauerim, ſuæq; integritati & ueræ lectioni reſtituerim, quilibet facile cognoſcet, qui noſtrum hunc cum cæteris contulerit. Tuq; in primis, qui in hæc ſtudia aßidue & non immerito incumbis, cum ea ſint quibus nullum maius hominum generi munus à dijs ſit tributum, & ob id harum rerum acerrimus perſcrutator & iudex, iudicare poteris. Hæc autem Commentaria in ſuam formam reſtituta, cum textu, qui ab Argyropylo eſt latinitate donatus, nouo quodam ordine diligenter excuſa, nomini tuo Raimunde ſuauißime more maiorum, qui ſua ſcripta, uel etiam aliorum à ſe caſtigata alicui uiro principi nuncupabant, dicanda cenſuimus: tum ut amicitia quæ inter nos modo exorta eſt, hoc pacto radices ſuas profundiores producat, adeò ut haud facile euelli poßint: tum quia nobilißimæ Turrianæ familiæ, tot claris uiris illuſtri, & præſertim patre, fratribusq; tuis omni doctrinarum genere ornatißimis, tanquam omnium diſciplinarum altrici debentur literatorum uigiliæ. Omitto hoc loco ſummum ingenium tuum, egregiam Romanæ linguæ eruditionem, ſuauißimos mores, humanitatem ſingularem, quibus omnibus frequentißime uteris ad promerendam hominum gratiam, eorum præſertim qui aliquo genere uirtutis cæteros antecellunt. Cuius rei unus pro multis nobis ſit teſtis Hieronymus Fracaſtorius, uir & moribus & doctrina nunquam ſatis laudatus, cum quo familiarißimè uerſaris: omitto, inquam, nam maiori præconio quàm hoc breuißimo librorum titulo, laudes tuæ tuorúmque celebrandæ forent. Hoc unum, ne longior ſim, dixiſſe uelim, quòd de Antonio Francino tantum tibi pollicearis, quantum de amicorum optimo, munúsque hoc noſtrum ſuſcipias noſtri in te amoris teſtimonium. Vale, longúmque tibi & amicis uiue.

DONATI ACCIAIOLI FLORENTINI IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM Aristotelis ad clarissimum virum Cosmum Medicen,

PROOEMIVM.

VM post interitũ quorundã doctissimorũ hominũ studia Florẽtina magna ex parte remissa viderentur: venit in hanc vrbẽ Argyropylus Byzãtius, vir ingenio præstans summúsque philosophus, vt iuuentutẽ literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iámque plures annos doctrinam tradidit nobis tãta copia, tam multiplicibus variisq; sermonibus, vt visus sit tẽporibus nostris veterũ philosophorũ memoriã renouare. Sed inter cætera philosophiæ opera cũ Aristotelis libros qui ad Nicomachũ de moribus scribũtur mirificè esset cõplexus: eos tuo nomine latinos fecit: publiceq; deinde explicuit: nõ sine magna audiẽtium approbatione. Habẽt enim libri ij summã dignitatẽ admirabilemq; doctrinã: ordinẽ verò prope singularẽ. Itaq; si accurata & exquisita quædam explanatio accedat, magnũ auditoribus afferẽt fructũ. quod ego iã inde ab initio mecũ cõsiderãs vnà cum plerisque aliis qui huius quoq; præceptoris disciplinam sequũtur, in iis audiẽdis præcipuã curã diligentiamq; adhibui, vt ea tãtũ documẽta perciperem quæ ad bonos mores, & rectã viuẽdi rationẽ cõferrẽt, post ea verò cũ viderem hos libros à te, & ab iis omnibus qui ingenio vehemẽter excellũt libentissimè legi, vlterius progrediẽdũ ratus: expositionẽ huius doctoris accõmodatã præcipuè mẽti Philosophi literis mãdare cõstitui, vt ij qui adesse nõ potuerunt, & harũ rerũ

Io. Argyropylus Byzantius.

desiderio teneretur, hæc quæ nos ex eius ore accepimus, percipere & ipsi ꝑ arbitrio possent. quare traductionē illius ac ordinē explicandi pluribus verbis secuti sumus, lata interdū & diffusa oratione vtētes, vt explanatio aperta magis, magisq; omnibus esset communis. Verū tibi Cosme ac Petro filio tuo hæc omnia accepta referri debēt: quorū opera factū est vt ex vberrimis sermonibus huius summi philosophi, antiquorū more ad ciues vestros manaret doctrina, & in Florētia vrbe in qua cæteræ artes magnopere vigēt, floreret etiā quoad fieri pōt studiū sapiētiæ. quare nemo mirari debet si homines eruditi omnes vigilias ac exercitationes ingenij sui ad vos potissimū defe rūt. Hæc aūt tuo præcipue nomine scribēda suscepimus, qa viro excellē tissimo omni genere virtutis nullos sermones gratiores fore arbitramur, quā eos q de moderatione animi: de liberalitate: magnificētia, cęterisq; virtutibus referūtur: in quibus tu vnus tātū excellis: quātū & nos scimus, & ipsa ingēs frequēsq; de te fama declarat, quæ nō cōtēta Italiæ finibus: lōgius latiusq; progressa eousque parua sit, vt apud exteras gētes tuū nomē multorū linguis atq; literis celebretur. Hoc tibi glorię primo, cęteris deinde ciuibus exēplo esse debet: vt quantū studio & labore contēdere possunt, summas virtutes tuas imitentur, talesq; euadāt quales Aristoteles viros felices, & omni probitate perfectos iis suis libris expressit: quos nūc in manibus habemus, vt eorū explanationē, sicut diximus, in mediū afferamus, præmissis antea nonnullis quæ cognitu necessaria videbātur. Antequā aggrediamur expositionē libri Moraliū, non inutile erit definitionē primo philosophiæ, deinde diuisionē eiusdē: aliáque nonnulla in mediū afferre, quæ ad hanc materiā declarandam non mediocriter pertinere videntur.

Philo

PHiloſophiam, vt memoriæ proditũ eſt, priſci Philoſophi variis modis definiere. Pythagoras primus Philoſophorum omnium, vt ſcribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, eam amorẽ ſapientiæ eſſe dixit, vt ipſum quoq; nomen philoſophiæ ſignificat. Plato verò, modò cognitionẽ eorũ quæ ſunt, modò diuinarum humanarúmq; rerũ perceptionẽ, modò ſimilitudinem, qua Deo homo ſimilis quoad fieri poteſt, euadit: interdũ verò meditationẽ mortis eã eſſe aſſeruit. Ariſtoteles autẽ hãc artiũ artem ſciẽtiarúmq; ſcientiã eſſe dixit. His deſcriptionibus, etſi variꝫ ſint, philoſophia tamen indicari quid ſit definiríq; videtur. nam omnis habitus quo anima noſtra cognoſcere põt, aut ex ſubiecto circa quod eſt, aut ex fine gratia cuius eſt, aut ex vtriſq;, interdũ etiã ex ordine quodã poteſt nõ incongruè definiri, atq; vt hoc pateſiat exẽplo, medicina modo ex ſubiecto circa quod eſt optimè definitur, cũ ſcientia dicitur quæ variatur circa corpus humanum, vel ſciẽtia ſanorũ, ægrorũ & neutrorũ, modo ex fine gratia cuius eſt cũ bonæ valetudinis cõſeruatiua, aut reductiua ſciẽtia dicitur: ex vtriſq; verò, vt medicina eſt ſcientia circa corpus humanũ cõſeruatrix aut recuperatrix ſanitatis. Ex ordine quoq; fit cũ oſtẽditur quẽ gradũ inter alias artes ſciẽtiáſq; obtineat. Cũ igitur philoſophia habitus ſit, quo anima noſtra percipere poteſt, merito aliquo modo ex iſtis aut omnibus cõgruè definitur. Sex igitur ſuprà definitiões ſeu deſcriptiones philoſophiæ attulimus, quarũ duæ ex ſubiecto circa quod eſt, tres ex fine gratia cuius eſt: vna ex ordine ſeu ratione cauſæ aſsignatur, verùm vt hæc manifeſtius innoteſcant, latius earũ vnaquæq; explicãda eſſe videtur. Prima definitio philoſophiæ quã ex parte ſubiecti attulit Plato, cognitionem eorũ quæ ſunt philoſophiã eſſe

Philoſophiæ definitio.

Pythagoras.

Plato.

Philoſophia, meditatio mortis.

designat. nam cũ anima nostra tãtæ capacitatis à condi tore suo producta sit, vt cognitionem omniũ entiũ su scipere posſit (ex quo locũ specierũ prisci philosophi eam appellabãt) meritò aliquis dãdus est habitus quo anima humana vniuersa quæ sunt, percipere posſit. Oportet enim cognitionẽ æquari cognito, vt mensurato mensurã, numeratóq; numerũ: vnde antiqui scientiam rei, quæ scitur, mensurã quandã esse dixerunt. Cum autem philosophia talis habitus esse videatur, quo anima nostra quæ sunt percipere potest, non immeritò à Platone ex parte subiecti, eorũ quæ sunt, dicitur esse cognitio. Secunda præterea definitio philosophiæ ex parte subiecti, quã attulit Plato philosophiã diuinarũ ac humanarũ rerũ perceptionẽ esse ostendit. Nã eorũ quę sunt, alia subire rationẽ causę, alia effectus, & alia diuina, alia humana dici solẽt, quorũ omniũ perceptio philosophia dicitur à Platone. Ex subiecto igitur circa qđ versatur philosophia duabus iis ratiõibus describitur ac definit. Tertia definitio Platonis sumitur ex parte finis qua dicit philosophiã similitudinẽ esse, qua deo similis homo quoad fieri põt, euadit. nã sordidorũ quidẽ habituũ finẽ aliquẽ esse, quibus nõ mediocriter præstare philosophia videtur, ipsius verò philosophiæ nullũ finẽ ponere, sed frustra esse tam præclarũ támq; præstãtẽ habitũ arbitrari ridiculũ esse videtur. Est igitur finis philosophię, vt per eã homo summũ bonũ atq; ipsum deũ cognoscat, & cõtẽplãdo atq; operãdo posthabitis omnibus aliis, similis ei quoad fieri põt, euadat: similẽ autẽ fieri hominẽ deo, nõ substãtia, non natura, nõ cæteris cõditionibus diuinis vllo pacto dicimus, sed similitudine operationũ. Similitudo verò nõ arguit idẽtitatẽ essentiæ. Homo igitur euadit deo similis dupliciter, id est, aut agẽdo, aut cõtẽplãdo secũ-

dum

dum duas vires animæ intellectiuæ, mentem scilicet actiuã, aut speculatiuã. Nã deo operationes duæ tribui solent: vna actiua quodãmodo qua producit & gubernat hoc vniuersum: alia cõtemplatiua qua seipsum intelligit, & omnia quæ dicũtur relucere in ipso. sed tum homines fieri similes in operatione præcipue deo videntur, cùm operãtur secundũ eam potẽtiã, quæ est suprema & præstantissima omniũ quę sunt in nobis. Dei autẽ operatio dicit Philosophus in x. Ethicorũ, præcellens beatitudine, cõtemplatiua sine cõtrouersia est. Et humanarũ igitur operationũ nimiũ homo est summè felix, quæ illi maximè est cognata. Et paulo inferius, Deo est, inquit, tota vita beata: hominibus autem quoad ipsos similitudo quædã talis operationis inest. Differũt tamẽ operationes & cognitiones nostræ à diuina mirũ in modum: nam deus intelligẽdo se intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipso, & sic circulo quodãmodo semper intelligit. Nos autẽ prius cognoscimus res quasi per rectã lineã, deinde pedetẽtim anima cognoscit se cognoscere, & intelligit se intelligere, & hoc modo paulatim vertit se ad seipsam. & venit in cognitionẽ suiipsius atq; essentiæ suæ. Deus verò perpetuo & perfectissimè se, atq; omnia quæ dicuntur relucere in ipso intelligit. Quare ob maximã differentiam qua differt nostra cognitio ab illa summa & perfectissima cognitione diuina, additur in definitione al lata, quoad fieri potest. Est igitur philosophia similitudo, per quã homo cõtemplando & operãdo euadit similis Deo, similis, inquã, quoad fieri potest. Quarta est definitio Platonis, quæ etiã sumitur ex parte finis, cum inquit, Philosophia est meditatio mortis. atque hoc tum Plato maxime fieri dicit, cum mentẽ reuocamus à sensibus, animúmq; maximè à corpore abducimus. vbi

diligenter cauendū est, ne veniamus in eundē errorem, in quē adolescēs ille incidit Cleōbrotus Ambraciota, qui hac diffinitione atque sententia in Phædone lecta Platonis in quo dialogo Plato oportere animā à corpore separare pluribus docet, & hoc philosophari esse ostendit, separationē animæ à corpore, quæ fit dissolutione cōpositi, putauit esse philosophiā Platonis. Itaque hac opinione mortē sibi consciscendā ratus, ex arce ciuitatis seipsum proiecit præcipitióq; peremit: verò illū adolescentē sua prorsus fefellit opinio. Neque enim sententiā intellexit Platonis, & seipsum iniuria perdidit. At nos scire oportet bifariā animā à corpore separari, sententia Platonis. Vno modo, dissolutione cōpositi, vt dici solet. Alio modo per contēplationem & operationē earū potentiarū, quibus homo maxime à belluis videtur differre. Cū enim anima nostra suis nobilissimis potentiis operatur, non appetitū sensitiuum, nō sensum, nō phantasiā sequēdo, sed rationē & mentē, posthabitis omnibus quę corporis sunt, tum haud incongrue separari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipsa philosophia dicitur esse meditatio mortis, quia hunc finē, id est animā à corpore separare eo modo quo diximus per contēplationē videtur efficere. Huius etiā sententiæ meminisse videtur Cicero in quæstionibus Tusculanis, cum inquit, Tota philosophorum vita, vt ait Socrates, commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, cùm à voluptate, id est à corpore, cùm à re familiari, quæ est ministra & famula corporis, cum à repub. cùm à negotio omni seuocamus animum? quid, inquā, tum agimus, nisi animū ad seipsum aduocamus, secum esse cogimus, maximéque à corpore abducimus? Secernere autē à corpore animū, ne quicquam aliud est quàm emori discere: quare hoc cōmentemur

Cleombrotus Ambraciota.

Animā à corpore separari quo modo intelligendum iuxta Platonis sententiam.

Tusculan. quæst. lib. j.

temur,mihi crede, disiungamúsque nos à corporibus, id est cõsuescamus mori. Hoc & dum erimus in terris, erit illi cœlesti vitæ simile: & cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorũ. Sic igitur quatuor diffinitiones philosophiæ, id est duas ex parte subiecti circa quod est, duas ex parte finis gratia cuius est, ab ipso Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiã ex parte finis sumi videtur, est ipsius Pythagoræ qui sapientiã tali nomine philosophiæ, id est amorem sapientiæ esse dixit. primúsque omniũ philosophorũ eos, qui antea sapientes appellabantur cœpit appellare philosophos. Tradunt enim aliquando Phliuntẽ venisse, ibíq; cum Leõte principe Phliasiorũ doctè & copiose disseruisse quædã. Cuius ingeniũ & eloquentiã cum admiratus esset Leon, quæsiuisse ex eo, qua maximè arte cõfideret. At illum respõdisse artẽ se scire nullã, sed esse philosophũ, pluribúsque verbis & similitudinibus declarasse, quinam essent philosophi, id est studiosi, & amatores sapiẽtiæ. Cum igitur philosophia habitus sit, secundũ hanc sententiã, quo nõ modò ea quæ sunt, in quorũ contẽplatione atq; cognitione dicitur cõsistere sapiẽtia, sed etiã ipsum deũ authorem vniuersi, causam omnis sapiẽtię, vt nobilissimũ, vt perfectissimum omniũ, vt finem vltimũ maxime expetibilem, quoad fieri potest, cognoscimus, atq; ad eum amandũ vehemẽtissime ferimur: merito philosophia tali nomine, id est amore sapiẽtiæ à Pythagora definitur. vt enim ars militãdi victoriã, vel vt medicina sanitatẽ: sic philosophia talẽ amorẽ videtur efficere. atque hæc sentẽtia cum illa Platonis cõuenire videtur, qua imitatores (quoad per homines fieri potest) atque amatores Dei volebat esse sapiẽtes. Sextã definitionẽ Aristoteles attulit ex ordine & gradu, quem philosophia

Philosophia, amor sapientiæ.

Leon Phliasiorũ princeps.

Pythagoras primus se Philosophum vocauit.

phia

phia inter alias artes & ſcientias obtinet,cũ eã artiũ artẽ,& ſcientiarũ ſciẽtiã eſſe dicit,nã aliæ artes & facultates videntur à philoſophia ſumere principia vel ſubiecta ſua,& quoquo modo ei ſubeſſe. Veluti medicina corpus humanũ cõſiderat ea ratione qua ægritudini vel ſanitati ſubiicitur,quatuor quoq; elementa, qualitatéſve primas totidẽ eſſe,humores itẽ quatuor & cõplexiones nouẽ,principia inſuper huiuſmodi ſumit,vt cõtraria cõtrariis ſint medicinæ,vt vlcera,quæ ſunt rotundæ circularíſq; figuræ tardius curantur,& alia eiuſdẽ generis:quæ omnia accipit ab ipſa philoſophia,& ab ſcientiis mathematicis. Sicut etiã Grammatica,ſonos accipit & tempora,& orationis menſuram: ipſa quoq; architectura,& ars extruendarum machinarum,& aliæ facultates ſumũt à philoſophia ſua principia vel ſubiecta,vt diximus,eámq; veluti præſidentem reſpiciũt,ſiue illæ ſint præter ipſam,ſiue eius ſint partes. meritò igitur à Philoſopho Atiſtotele ars artium,& ſcientiarũ ſcientia dicitur. Quòd ſi hãc definitionem primæ tantũ philoſophiæ accõmodare volumus,nõ abſurdũ videbitur hãc ſibi dignitatem tribuere reſpectu aliarum ſcientiarũ,quæ ab ipſa principia vel ſubiecta accipiunt,& ideo ſapientia,& domina reliquarũ ſcientiarũ,maximáq; ſcientia à Philoſopho dicitur in libro Poſteriorum. Sex igitur definitiones vel deſcriptiones allatæ,ſatis indicare videntur quid ipſa ſit philoſophia,& etiam innuere in quo ſubiecto conſiſtat. Nunc verò ad eius diuiſionem,vt ab initio inſtituimus,accedendum eſſe videtur.

Medicinæ erga philoſophiam conſideratio.

Philoſophiæ diuiſio.

Philoſophia ſecundũ vulgatã omniũ fermè cõſuetudinem in duas partes diuidi ſolet,quarũ alterã actiuam,alterã ſpeculatiuã appellãt:& quanquã ſubtilius indaganti talis forſitan non videbitur eſſentialis eſſe

diuiſio,

diuisio,cũ philosophia propriè sumpta,ac distributio eius ex parte eorũ quæ sunt attendẽda esse videatur, nõ autẽ ex opere nostri intellectus,neq; ex parte eorũ quæ fiunt vel agũtur à nobis: tamẽ ad hoc nostrũ propositum sequemur diuisionẽ superius allatã,largo modo philosophiã sumendo,bifariámq; diuidẽdo,in actiuam scilicet philosophiã,atq; speculatiuã,vt diximus. atq; huius diuisionis sufficientia inde sumi videtur, quia cognitio nostra aut versatur circa ea quæ sunt, aut circa ea quæ aguntur à nobis: prima cognitio speculatiuã,secunda actiuã philosophiæ cõficit partẽ. est præterea in nobis intellectiua potentia duplex,speculatiua scilicet & actiua,quibus nõ immerito respõdere & accõmodari talis philosophiæ diuisio potest,& nõ incongruè dici vt altera actiua,altera speculatiua appelletur,vt diximus,hæ autem inter se magnopere differunt,nõ solũ ob diuersitatẽ subiectorũ circa quæ versantur,sed etiã ob diuersos fines & modos procedendi. verũ diuisionis allatæ vnaquæq; pars sumenda est,atq; in sua membra iterũ diuidẽda,vt manifestius innotescant. Cum igitur philosophia distributa sit in actiuam & speculatiuã,speculatiua rursus in tres diuiditur partes,in naturalẽ,quæ physica dicitur,in mathematicam & metaphysicam,quæ prima quoq; philosophia nuncupari solet: atq; huius diuisionis sufficiẽtia, ex distributione entiũ circa quæ ipsa versatur,sumere nõ incõgruè possumus. Ea enim quæ sunt,in tria genera diuidũtur. Nã quædã entium immersa penitus in materia sunt ita,vt neq; ab ea separentur secundũ esse, nec secundũ definitionẽ rationẽmq; formalẽ. & hæ res naturales esse dicũtur, vt caro,os,aurũ,ferrũ,& omnino quatuor elementa,cũctáq; ea quæ ex iis cõstant,& cõponuntur. Quædã præterea seiuncta sunt omnino, & secundum

Philosophiæ speculatiuæ diuisio.

& secundū esse suū rationémq; formalē, maximéq; abstracta ab ipsa materia, vt substātiæ quæ separatæ dicuntur, ipséq; præcipue gloriosissimus Deus, qui purissimus est, & ab omni penitus materia distās: quædā demū entia sunt, quæ partim separari, partim haud separari à materia possunt. Hæc autem sunt res mathematicæ, vt triāgulus, circulus, & alia generis eiusdem, quæ oportet vt sint in materia & subiecto aliquo secundū esse suū. Separātur tamen secundū definitionē rationémq; formalē. atq; vt in eodē persistamus exemplo, triāgulus, aut circulus nō potest esse in aliqua materia, vel subiecto, siue ligneo, siue ferreo, siue argēteo, vel aureo & similibus: separari tamen & abstrahi potest secūdū suā rationem formalē, cū in definitionem eius nullo modo subiectū in quo est, aut vlla sensibilis materia cadat quod iis talibus hac ratione, vt arbitror, euenire videtur, quia nullū propriū subiectū vel materiā propriā, vt formæ naturales sibi determināt. Quare si geometra triangulū definiat, figurā planam esse ostendet, quæ tribus rectis lineis cōtinetur. rursus si rationem & definitionē circuli assignare voluerit, dicet ꝙ circulus est figura plana vna linea circundata, quæ circūferentia dicitur, cuius in medio punctus est, à quo, omnes lineæ rectæ ad circunferentiā perductæ sunt æquales. Atq; in iis definitionibus, nec ferrū, nec lignū, nec omnino quicquam eorū sumitur, in quo aut triangulus, aut circulus esse potest. Cum igitur ea quæ sunt seu res ipsæ trifariā diuidantur, philosophia autem speculatiua de vniuersis rebus atque entibus esse dicatur, meritò in tres, vt diximus, distribuitur partes. In naturalem, mathematicā, & metaphysicam, quæ prima philosophia nuncupari solet. omitto autē partes illas, in quas naturalis scientia vel mathematica

Deus substantia separata.

possent

posset iterũ diffundi,quia præsentis speculationis nõ sunt:itaq; ad alterã partem philosophiæ accedamus, id est ad ipsam actiuã,quæ magis ad hoc nostrũ propositũ pertinere videtur. Actiua igitur philosophia,quæ etiã practica dici solet,in tres & ipsa distribuitur partes,in Ethicã,œconomicam & politicã:nã cũ præcepta humanæ vitæ cõtineat,ea vero trifariã diuidãtur, autenim circa mores,aut circa rem familiarẽ,aut circa rem ciuilẽ vitã nostrã instituũt,meritò in tres species doctrinæ actiua philosophia diuiditur,morali enim doctrina seipsum morésq; suos instruit homo,œconomica vero domũ familiámq; disponit:politica demũ ciues rémq; ipsam publicam regit atq; gubernat.Cõsiderare autem oportet quòd scire specularíq; huiusmodi documenta parũ admodũ est,nisi ea quoq; deducamus in actũ.Nõ enim in iis,quæ in actionem cadũt,finis est cõtemplari,vt inquit Philosophus,aut cognoscere singula,sed potius agere.Nec de virtute scire sat est,sed enitendũ ipsam habere ac vti,& omnino laborandũ vt boni efficiamur,quare in actiua philosophia speculatio nõ est vltimus finis,sed ad ipsas operationes ordinatur,ex quibus sæpius repetitis oritur virtus,ac per virtutem demũ quæ huius Philosophi sententia dicitur esse humana felicitas.Nec me præterit duplicem esse felicitatẽ humanã,vnã actiuã,aliam cõtemplatiuã,vt in decimo Ethicorũ latissime ostendit Philosophus.Quare huius rei cõsideratio in eũ locũ differẽda est:nũc tantũ cõsiderare oportet quòd actiuæ philosophiæ documẽta ad actionem ordinãtur,vt diximus,quæ aut est ad nosipsos,aut ad alios:ad alios rursus,aut ad paucos,aut ad plures:si ad paucos,tunc rei familiaris administratio:si ad plures,ciuitatis gubernatio oritur,primum autem oportet vt nos ipsos

Philosophiæ actiuæ partes.

Felicitas humana duplex.

perficia

perficiamus,deinde alios regamus:& sic triplex doctri na philosophiæ actiuę,circa triplicem viuēdi rationē traditur à Philosopho,atq; ex eo sufficienter in tres diuiditur partes,vt dictū fuit. Verū allata definitione philosophiæ atq; diuisione eiusdem,nūc de intētione Philosophi in libro Moraliū,de vtilitate doctrinæ,si liber sit eius authoris cuius dicitur esse,de titulo insuper & de ordine,quem hæc facultas ad alias sciētias habet. Præterea de diuisione librorū,& ad quā partem philosophiæ hæc moralis reducatur,& de ipso demū modo doctrinæ diligenter cōsiderare nō solū vtile,sed etiā necessariū esse videtur:quare horū vnūquodq;, vt fieri solet,cōsideremus. Intentio igitur primo Arist ot.est in hoc libro Moraliū ea docere quibus homo felix felicitate quidē humana quoad fieri potest,euadat. Nā cū humana felicitas sententia eius,sit operatio secūdū virtutem,de ipsa & de virtutibus,ac omnibus mediis quæ,sententia sua,ad talē felicitatem cōsequendā perducūt,exactisime tradidit doctrinā,vt acquirendo nobis virtutes,ac deinde operādo secundū eas,vita felici quoad fieri potest,viuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis,tum etiā ex iis quæ dicentur facile percipi potest:nā sicut scientia medicinæ se habet ad sanitatem corporis:sic doctrina moralis se habere videtur ad animi sanitatem. Hęc enim viā & modum nobis ostendit,quo virtutē & ipsa omnino felicitatem,quibus sanitas animi cōtinetur,adipisci & cōsequi posimus. Aristotelis ant hunc esse librū nemo fermè ambigit:etenim nō solū Peripatetici, sed etiā Platonici penè omnes illius esse fatentur,mirisq; eū efferunt laudibus. Ipse quoq; Aristoteles huius operis quibusdā in locis vt proprij meminit:modus præterea,& character atque ipse omnino scribendi ordo

Aristotelis

Aristotelis hũc librũ esse ostẽdit. Titulus aũt libri vt in vetustissimis exẽplaribus reperitur, talis esse appa-ret. Aristotelis Stagiritę moralia Nicomachia: quoqui dẽ titulo & author & materies libri, & ille etiã cuius gratia est scriptus, significatur. Aristotelis famã admi-rabilemq́; sciẽtiã omnes fermè qui vllã literarũ cogni-tionẽ habent, probè nouerũt. is cũ natione Græcus, ge nere nobilis, ingenio nobilior esset, sub præceptore So crate primò, deinde Platone talis ac tãtus in omni ge-nere doctrinæ euasit, vt eius nomẽ etiã post tã lõgũ tẽ pus vbiq; gentiũ celebretur. Atq; librorũ eius, quibus rhetoricã, dialecticã, atq; omne genus philosophiæ cõ-plexus est, nõ solũ in græca lingua, in qua primo con-scripti atque editi sunt, sed etiam in variis linguis ad quas postea translati fuere, magna adhuc copia extet. Huius igitur talis tãtiq́; philosophi hic Moralium li-ber inscribitur esse, vt titulo indicatur. Atqui Stagiri-tes Aristoteles nũcupatur à patria vrbeq́; Stagira, quã à Philippo Macedonũ rege expugnatã prostratámq;, Alexãder filius, Aristotelisq́; discipulus ob amorem & reuerẽtiã pręceptoris restituit, & in meliorẽ formã sta tumq́; redegit. At verò moralia appellari ob id mani-festissimè constat, quia hæc doctrina nostros instruit mores, & hominẽ secũdũ rectã rationẽ viuere docet. Nicomachia præterea dicũtur: quia Aristotelẽ filij Ni comachi amore cõpulsum hũc librũ scripsisse, atq; il-lius nomine appellasse tradũt, quo etiã nomine distin guitur ab illo Aristotelis libro quẽ Magna moralia ap pellãt. Nõ me præterit esse nõnullos, qui hũc librũ nõ Aristotelis, sed filij eius Nicomachi esse opinẽtur, sunt enim qui Nicomachũ hãc morũ doctrinã voce nõ scri ptis à patre Aristotele accepisse atq; hũc deinde librũ cõposuisse arbitrentur. Horũ ego in aliis malo, quã in

Aristoteles quare Stagirites nũcupatus

hac parte authoritatem sequi. nõ enim tãtæ doctrinæ fuisse Nicomachus dicitur, vt talẽ librũ, qui potius viribus paternis æquari videtur, cõponere potuisset. Ordo aũt huius doctrinæ, si ad alias sciẽtias & facultates cõparetur, vt à Peripateticis Platonicísq; accepimus, talis esse videtur, nã post grãmaticã & rhetoricã, si ad Philosophiã ascendere volumus, danda est opera arti disserẽdi, quæ Logica dicitur: deinde philosophia moralis statim est percipiẽda, quo eius doctrina quã cultura quadã vitiis radicitus extractis cupiditatibúsq; repressis animus expeditus nõ solũ ad operãdũ semper cũ recta ratione, sed etiã ad speculandum cõtemplandúmq; aptus relinquatur. præterea si ad speculatiuam actiua philosophia ordinatur, vt aiunt: proculdubio ipsa moralis præcedere quãuis speculatiuã scientiã debet: ex quo fit vt post argumentãdi disserendíq; doctrinã quæ vtrãq; philosophiæ partẽ, veluti quædam via videtur præcedere, hæc sit nobis amplectenda facultas, si perfectè scientiarũ ordinem seruare voluerimus. Hac aũt habita atq; percepta, œconomica deinde & ipsa demũ rei ciuilis doctrina sumenda est. nã sicut liber de Physico auditu se habet ad reliquos libros philosophiæ naturalis sic moralis doctrina se habere videtur ad reliquas partes philosophiæ actiuæ. cõtinet enim prima elementa, primáq; principia. Itaq; moralis in ordine præcedit: deinde œconomica, demũ ciuilis sequitur disciplina, atq; iis cognitis quibus actiua philosophia cõtinetur, gradatim postea ad speculatiuam ipsam acceditur. Diuiditur autem hoc opus in decẽ libros, vt manifestè patet: sed quid in vnoquoq; libro contineatur, in aliis locis cõmodius videbimus, Dicere tamen breuissimè possumus, quòd in primo libro Philosophus vltimũ finem humanũ nobis propo-

Ethicorum summaria diuisio.

nit,atque eum diligenter describit & designat. In secũdo cõsiderat de virtute,& ostendit quomodo acquiratur,& quid ipsa sit in genere & in communi. In tertio docet de principiis operationum nostrarũ,& declarare volens in specie vnãquãq; virtutẽ,incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto prosequitur declarãdo liberalitatẽ,magnificentiam: & reliquas gradatim virtutes morales, excepta iustitia. In quinto determinat de ipsa iustitia,& æquitate,& bonitate. In sexto docet de quinq; habitibus & virtutibus intellectiuis. In septimo de heroica virtute,de cõtinentia,de cõstãtia,tum de voluptate & dolore,vt sunt obiecta illarũ dispositionũ. In octauo de amicitia & speciebus eiusdem. In nono de conditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de voluptate: vt inueniat eam quæ felicitati cõiungitur,deinde de vtraq; felicitate: sed præcipuè de cõtemplatiua cõsiderat, vt locis suis patebit. Hic autem moraliũ liber ad eã partẽ philosophiæ reducitur,quã actiuã appellant,nõ quia speculationis nihil cõtineat doctrina talis,sed quia ad actionẽ tãqua ad vlteriorẽ & vltimum suũ finẽ ordinari videtur,atq; hoc etiã speculatiuæ & actiuæ inter se se scientiæ differũt,quòd speculatiuæ speculatione & cõtẽplatione terminãtur: actiuæ vero præter speculationem vlterius etiã actionẽ requirunt,atq; ad eã tanquã ad vltimum finem diriguntur,vt diximus. Modus huius doctrinæ,quo in hoc libro Philosophus vtitur, partim est resolutiuus,partim demonstratiuus, non à priori,sed à posteriori,& demonstratione,quia res est quæ nõ est ex principiis necessariis, vt fit in scientiis demonstratiuis, vbi materia patitur talẽ modũ doctrinæ. oportet autẽ modũ doctrinæ semper accõmodare materiæ atq; subiecto circa quod talis doctrina versa

tur,ſed materia diſciplinæ moralis varia eſt, atq; ex iis quæ vt plurimũ fieri ſolent,& quæ nõ ſunt neceſſaria: quare modus doctrinæ nõ debet eſſe demonſtratiuus à priori,ſed à poſteriori,& ab effectu. Eſt enim,vt Philoſophus in primo Ethicorum inquit,hic principium, quia res eſt,atq; ſi id ſufficienter cõſtet,nõ eſt opus ſcire propter quid & quã ob cauſam eſt. De ſubiecto autẽ huius philoſophiæ moralis,etſi plures opiniones afferri ſoleant,illa tamen præclarior eſſe videtur,quæ dicit ſubiectum eſſe hominẽ ea ratione qua liber eſt in agendo. Nã ſicut medicina cõſiderat hominẽ ſecũdum ea quæ ſpectant ad corpus:ſic moralis philoſophia cõſiderat hominẽ liberũ:& de homine ea quæ ſunt animi,vt virtutes & operationes,& alia eiuſdem generis, quæ vt proprij affectus cõpetunt ei. Sed iis præmiſsis iam ad explanationem libri Ethicorum accedamus.

IN DONATI ACCIA- IOLI COMMENTARIOS IN ETHICA ARISTOTELIS ad lectorem Hexaſtichon.

Quiſquis Ariſtotelis contendis ad Ethica,morum
Vt fonteis adeas,hanc tibi ſume facem.
Quam præfert Acciaiolus,penitiſsima quæque
Si luſtrare iuuat,quæ docet iſte liber.
Nemo nec Auſonij,nec Graij nominis author
Enarratore eſt doctior hocce. Vale.

INDEX CAPITVM *Ethicorum Aristotelis Stagiritæ ad Nicomachum.*

CAPITA LIBRI PRIMI.

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA TERTII LIBRI.

CAPITA LIBRI QVARTI.

CAPITA NONI LIBRI.

CAPITA DECIMI LIBRI.

INDEX LOCORVM *ac propriorum nominum, quæ in decem libris Ethicorũ Aristotelis cõtinentur: ubi primus numerus, librum: secundus caput designat.*

FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER PRIMVS.

*

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete,
Cum Donati Acciaioli Florentini
Commentarijs.

De vniuerſali boni appetitu, ac finium diuerſitate.

CAPVT I.

Mnis ars, omniſque doctrina, atque actus, 1
itidem & electio: bonum quoddam appete-
re uidetur. Quapropter bene ueteres bo- 2
num ipſum id eſſe dixerunt: quòd omnia ap- 3
petunt. Finium autem differentia quædam 4
eſſe uidetur. quidam enim ſunt operationes: quidam præter
has ipſas opera quædam. Atque in quibus præter operatio-
nes alij quidam ſunt fines: in ijs ipſa opera ſunt operationi- 5
bus præſtabiliora. Cùm uerò complures ſint actus, & ar-
tes, atque ſcientiæ: fit ut multi ſint etiam fines. Medicinæ
nanque finis, eſt ſanitas. artis extruendarum nauium, nauis.
facultatis rei militaris, uictoria. & familiaris rei gubernan
dæ, diuitiæ. Quæ autem talium, ſub aliqua una potentia 6
ſunt, ut ars conficiendorum frenorum, cæteræq; omnes in-
ſtrumentorum equeſtrium effectrices: ſeſe habent ad facul-

tatem equeſtrem, & hæc cum illis, omniſque actio bellica: ad militarem facultatem & ad alias aliæ ſimili modo: in iјs omnibus fines earum quæ rationẽ architecturæ ſubeunt, magis ſunt expetibiles, quàm omnes fines inferiorum. & illi
7 *enim horum gratia expetuntur. Atque nihil intereſt ſiue fines actuum, ipſæ ſint operationes: ſiue præter ipſas aliquid aliud: ut in dictis facultatibus intueri licet.*

COMMENT.

1 OMnis ars, omníſque doctrina. } Ariſtoteles Philoſophus in hoc Ethicorum, ſiue Moralium libro, de felicitate humana conſiderans, docere intendit ea omnia, quibus homo quoad fieri poteſt felix euadat. Etenim ſecundum Peripateticorum opinionem, cùm anima noſtra ſit tãquam tabula abraſa, quæ non habet ſuam perfectionem innatam, vt opinatus eſt Plato: ſed cùm vires & potentias habeat, quibus eſt apta ad eam acquirendam: ea autem non videatur poſſe acquiri niſi ſit antea quoquomodo percepta & cognita: ideo ſecundum Philoſophum Ariſtotelẽ, Finis vltimus in rebus humanis, ſic neceſſariò cognoſcẽdus eſt homini volenti eum conſequi: ſicut ſagittario ſignum quod attingere intẽdit. Videndum eſt itaque, quid ipſa felicitas ſit. Verum antea quærendum ſi eſt. Quæſtio enim ſi eſt, præcedit quæſtionẽ quid eſt: vt ait Philoſophus in libro Poſteriorũ. Igitur in hoc primo libro inquirit Philoſophus ſi ſit felicitas: & cum ſit, quid ea & qualis ſit: & ſi fieri poteſt vt homo eam acquirat. Quapropter vt ſerio & ordine hæc accipi poſsint: diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus. In primo inquirit vtrum felicitas ſit, & vtrum homo poſsit eam acquirere. In ſecundo definit felicitatem, & conſiderat quid ipſa ſit, & in quibus rebus ſit, aut nõ ſit. In tertio autem à quo eſt tanquam à cauſa, & in quo eſt tãquam in ſubiecto ipſa felicitas. In quarto verò oſtendit qualis eſt felicitas, & in qua animæ potentia cõſiſtit. Primus tractatus eſt exordium totius libri, & diuiditur in tria capitula. In primo quærit vtrum in rebus humanis eſt aliquis finis bonus. In ſecundo oſtendit quod in rebus humanis eſt aliquis finis optimus. In tertio oſtendit quis modus ſit tradendi atque recipiendi hanc doctrinam & à quo

audi

auditore. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima declarat quod in rebus humanis est aliquis finis bonus. In secunda ostendit quod in rebus humanis est finis melior, & præstantior altero fine. In tertia soluit quandã dubitationem quæ oriri posset ex differentia finium. In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc conclusionem, quod in rebus humanis est quidã bonus finis. & hæc cõclusio sic probari potest, Si omnis ars, doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam, & quendam finem intẽdunt, profectò quidam est finis in rebus humanis. At primum est, ergo & secundum. patet ratio: quia per hæc tanquam principia humanarum operationum homo agit omnia quæ agit: assumptum de se est manifestum quod ista omnia, & eorum vnunquodque intendit & appetit quendam finem: ergo sequitur esse in rebus humanis aliquem finem & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur. Confirmat etiam hanc conclusionem definitione priscorum de ipso bono. Potest etiam hoc modo probari. Omnia appetunt bonum: Sed omnis ars, doctrina, actus, & electio sunt de numero eorum que sunt: ergo ista appetunt bonum. Sed bonum & finis conuertuntur: ergo ista appetunt finem: ex quo sequitur quod est aliquis finis in rebus humanis. Maior probatur auctoritate & definitione priscorum de summo bono vel ipso bono. Notandum quòd bene incipit ab hac sententia & probatione Philosophus, scilicet quod est aliquis finis rebus humanis, vt nos incitet ad consequendum eum, id est ipsam fœlicitatem.

{APPETERE videtur.} Non dicit videntur: quia illa qua- 2
tuor non accipiuntur collectiuè, sed distributiuè: vt omnis ars videtur appetere. Item omnis doctrina. & sic de alijs. Notandum quòd Philosophus in suis libris plerunqe vtitur propositione vniuersali affirmatiua, vt hic, vt in libro Physicorum, vt in Metaphysicis, Omnes homines natura scire desiderant. In posterioribus item: vt, Omnis doctrina. Item in libro de Cælo: vt, Omnia corpora, & cætera. Hæc enim propositio præclarissima est omnium propositionum, & ex ista oritur scientia propriè dicta: quæ fit per demonstrationem. Notandum item quod Aristoteles quatuor sumpsit ad probandam hanc conclusionem, scilicet artem, doctrinam, actum, electionem. Quia omniũ operationum humanarum

duo ſunt principia, intellectus & appetitus: intellectus bifariam ſumitur: aut ſpeculatiuus, aut actiuus: appetitus item bifariam, aut electiuus, aut executiuus. Intellectus actiuus continet ſub ſe artem omnem non ſolum propriè dictam, ſed omnen ſcientiam actiuam. Intellectus vero ſpeculatiuus continet ſub ſe ſciẽtiam: quæ intelligitur cum dicit: doctrina eſt via ad ſcientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio. Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed vt clarius intelligantur illa quatuor quid ſint: definiãtur ſingula hoc pacto: Ars eſt habitus cum ratione vera factiuus conſtans ex multis experientia collectis, quæ ad vſum humanum conferũt. Doctrina eſt modus & via, qua aut artem, aut ſcientiam percipere poſſumus. Actus eſt ſecũdum electionem hominis operatio, id eſt actio & nõ factio. Electio eſt principium quo homo duobus ſibi propoſitis eligit alterum potius altero. Albertus autem dicit Philoſophum ſufficienter poſuiſſe hæc quatuor: de quibus fit cõſideratio in iſta doctrina morali. Nam omne principium quod conſideratur à morali, aut dirigit, aut proſequitur. Si dirigit hoc dupliciter, aut ad verum, aut ad opus aliquod. Si ad opus: tunc etiam bifariam, aut ad opus quod fieri, aut ad id quod agi poteſt. Si dirigit ad verum: ſic eſt ſcientia vel doctrina. Si dirigit ad opus quod fit: ſic eſt ipſa ars. Si verò ad id quod agitur: ſic eſt ſcientia actiua quæ innuitur per electionem. Si vero accipitur pro executione: tũc illud explicatur per actum: qui eſt illud, quo exequitur homo res agẽdas. Bene ergo poſita ſunt iſta quatuor. Sed philoſophus vt videtur vſus eſt ordine præpoſtero. Nã prior videtur eſſe doctrina quàm ars, cũ ſit via ad ſcientiam vel artẽ. Similiter prior eſt electio, quàm actus. Dicẽdum quod incipiendũ eſt à magis notis nobis, vt ipſemet poſterius oſtẽdet. Sed magis notæ ſunt nobis artes ipſæ quàm doctrinæ: & actus, quàm electio. Notãdũ quod electio tripliciter dicitur. Primo modo vt ſuprà definita eſt. alio modo vt eſt effectus deliberationis: vt accipitur in tertio huius. Tertio modo pro operatione volũtatis: quæ flectitur per habitum & diſpoſitionem, quàm habet ad hoc magis quàm ad oppoſitum, vt accipitur in quinto huius. Hic quocunque modo accipi electio poteſt.

3 {IPSVM bonũ.} Bonũ dupliciter capitur, aut vere exiſtẽs, aut apparẽs. Hic ſumi poteſt illud commune quod de vtroq;

dici

dicitur bono. At Græce τὸ ἀγαθὸν modò pro bono, modò pro summo bono capitur. Quod si quis hic pro summo bono capere velit, dicere posset, quod ars appetit quoddã bonũ: similiter doctrina, actus, & electio: & quia omnia ad vnum supremũ referuntur bonũ, ideo summũ bonũ describitur quoddã ab omnibus expetibile. Nã vnũquodq; dicitur bonũ, inquãtum habet participationẽ vel similitudinẽ summi boni. Ex quo fit, vt summum bonum quodammodo appetatur in quo libet bono. Notandum quod appetitus vno modo sumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca sua naturalia, vt ignis sursum, lapis deorsum tanquam quoddam bonũ suum. Secundo modo dicitur vegetabilis qualis est in plantis. Tertio modo dicitur appetitus animalis, qualis est in brutis, qui est coniunctus cum imaginatione, & dicitur sensibilis vel potius sensitiuus. Quartus dicitur appetitus rationis, qui est tantum in habentibus rationem, & iste appellatur voluntas: & cum se habet secundum naturam sequitur intellectum, & imperat appetitui sensitiuo: vt in Politicis inquit Philosophus. Est enim in animo quod natura imperat: cum vero cõtra se habet, trahitur ab appetitu, vt in tertio de Anima idem dicit. Vincit autem interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdũ hæc illum. Omnia igitur quæ sunt siue animata, siue inanimata, appetere videntur aliquod bonum. & cum inter appetitus sint gradus, similiter inter bona & fines, nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus. Dubitatur, quia Philosophus enumerauit ista quatuor, scilicet artem, doctrinam, & cætera, & non meminit scientiæ. Secundo dubitatur cum dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum, cum sit ars venefica & huiusmodi, quæ malũ videntur appetere. Dicendum quod Philosophus sub nomine doctrinæ comprehendit scientiam cum sit via quæ ordinatur ad scientiam. Ad secundum quod illa non potest dici proprie ars, quæ non appetit bonum, cum ars sit vt definita est, ad bonum humanum. ergo illæ artes quæ non suscipiunt talem definitionem, non sunt proprie artes: & de his non loquitur hic Philosophus. Possumus etiam dicere, quod omnis ars appetit bonum, sed aut verum, aut apparens bonum.

{FINIVM autem differentia.} Hæc est secunda pars huius primi capituli, in qua declarat esse differentiam inter 4

fines,ex quo sequitur quod in rebus humanis est finis aliquis melior altero fine. Et primo affert talem diuisionem finium dicens, quod finium quidam sunt operationes, quidam sunt opera præter operationes,& hi fines habent ordinem nobilitatis inter se. Nam hi fines qui sunt tantum operationes. sunt nobiliores omnib⁹ operationibus præcedẽtibus. Quod si finis sit opus, tale opus est nobilius cunctis operationibus, quæ præcedunt ipsum opus,cum præcedentes ordinentur ad illud. Notandum quod finium quidam sunt operationes,quidam opera:finis qui est operatio,dicitur cum post talem operationem nihil remanet: vt in pulsatione citharæ fit, postquam nihil remanet per se quamuis aliquid per accidẽs fortè maneat. Finis vero qui est opus,dicitur cum post operationem remanet aliquod opus,vt statua quæ est nobilior omni antecedenti operatione, & est finis operationis. Et breuiter omnis ars sordida tres habet fines. Primum operationem quæ fit ab arte. Secundum ipsum opus. Tertium, vsum operis:vt patet in ædificatione domus,sed vltimus finis est nobilior secundo,& secundus primo.

5 {CVM vero complures.} Nunc autem declarat Philosophus plures esse fines in rebus humanis: vt ostendatur quod in qualibet differentia finium siue sint operationes, siue opera,plures sunt fines:& probat sic, Vbi sunt plura quæ appetũt fines & bona, sunt etiam plures fines. Sed in rebus humanis sunt plura quæ appetunt fines & bona sua: ergo plures sunt fines. maior patet, minor declaratur exemplis tam finium qui sunt operationes,quàm finium qui sunt opera,vt patet in textu. quæ cum sint diuersa,diuersos appetunt fines: plures ergo erunt fines. Notandum quod dicit diuitias esse finem rei familiaris:& loquitur secundum opinionem vulgi. Nam in libro Oeconomicæ & Politicæ dicit esse instrumenta ad finem quendam bonum consequendum,vt ibi patet.

6 {QVAE autem artes.} Post pluralitatem finium ostẽsam declarat esse ordinem inter fines vt vnus sit præstantior altero,sicuti res sunt aliæ aliis præstantiores,ita & fines earum rerum. Nam vt frenum ordinatur ad equum & equus est præstantior freno,sic ars frenefactiua ordinatur ad artem equestrem, quæ est nobilior frenefactiua, cum ob hanc illa esse videatur. Notandum quod Philosophus appellat istas artes

hic

hic virtutes: nonnulli habent in textu Græco δύναμιν, nonnulli ἀρετὴν, id est virtutē. Quod si dicat virtutem, tūc illa accipienda est pro vi & potentia quæ est in qualibet arte, quæ appellari propriè facultas potest, cū sit ad vtranque partē indifferenter & æquè disposita. Veluti medicina dicitur, potentia, quia potens est ad faciēdum & corrumpendū sanitatem, Ars disserendi & oratoria est potēs ad probandū & suadendū cōtraria: interdū de eodem, veluti quòd voluptas sit bonum, & sit malum. Notandū quòd sicut se habent fines, sic res quarum illi sunt fines, & econuerso. Cōuertitur enim consequentia ista. Tales sunt res quales sunt fines earū, & econtra: tales sunt fines, quales sunt res quarum isti sunt fines. Bene ergo ostendit Philosophus finem fine esse præstantiorem, per hoc quod res altera præstantior altera est, & ars arte nobilior.

{ATQVE nihil interest.} Hæc est tertia pars principalis 7
huius primi capituli in qua remouet dubitationē quæ oriri posset. Quia dixit quòd est differentia finiū cùm alij sint opera, alij operationes, & quòd in quibus finis est opus: in his potiora sunt opera operationibus. Igitur ne hoc videatur facere diuersitatem rerū, & ideo non valet sententia nuper dicta: quòd finis alter altero sit nobilior, cū opera semper sint nobiliora operationibus pręcedētibus: ideo inquam hoc soluit: dicendo quòd nihil interest, siue fines sint opera siue operationes, quia semper finis ob quem alij sunt, præstantior est quicunque sit siue opus siue operatio, vt in finibus supradictarū facultatum intueri licet. Nam propter quod vnumquodque tale, & illud magis, vt primo Posteriorū dicit Philosophus.

Quòd vnus agibilium finis qui ciuilis sit facultatis.

CAP. II.

I igitur quispiam rerum agendarum est finis: quem nos propter seipsum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus (esset enim hoc modo sine ullo fine semper, abitio, atque hinc noster appetitus inanis uanusq; resultaret) constat hunc talē finem, summū bo- 8

9 *num,ipſumq́; optimum eſſe. Et ad humanam igitur uitam, magnam huiuſce cognitio opem affert. Nam ut ſagittarij, ſignum habentes, magis id quod oportet attingere poſſumus. Quod ſi ita ſit, enitendum eſt hunc ipſum figura quidnam ſit comprehendere, & cuius ſit ſcientiæ uel facultatis*
10 *percipere. Videbitur autem eius eſſe, quæ maximè dominatur, maximéque rationem ſubit architecturæ. Talem autem ſeſe offert ipſa ciuilis facultas. hæc enim & quas ſcientias in ciuitatibus eſſe & quales quenque diſcere, & quouſque oportet, inſtituere ſolet. Eas præterea facultates, quæ ſummis afficiuntur honoribus: ut rei militaris, reique familiaris facultatem, ac oratoriam artem, huic ſubeſſe facultati uidemus. cùm igitur cæteris actiuis ſcientijs hæc utatur, & leges ferat, atque inſtituat quid quiſque agere, & à quibus abſtinere debeat: huius finis, cæterarum omnium facultatum cõtinet fines. Quo fit ut hic finis ſit bonum ipſum humanum. Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis eſt bonum: ciuitatis tamen comparare conſeruaréque bonum, maius atque perfectius eſſe uidetur. Nam amabile eſt, & ſi uni ſoli: maius autem atque diuinius eſt ſi genti ciui-*
11 *tatibúſue ſit acquiſitum, partúmque conſeruetur. Iſta igi-*
12 *tur appetit hæc doctrina: cum ſit facultas quædam ciuilis.*

COMMENT.

8 SI igitur quiſpiam.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo oſtendit quòd in humanis eſt quidem vltimus finis, & ſummum bonum. Et ordine procedit. Nam primò oſtendit eſſe aliquem finẽ bonum, deinde meliorem, demum optimum. Diuiditur autẽ hoc capitulum in duas partes. In prima oſtendit quòd eſt finis vltimus qui eſt ſummum bonum. In ſecunda declarat cuius ſcientiæ ſit, & ad quam pertineat cognoſcere talẽ finem. In prima igitur parte affert talem concluſionem. Quod ſi in rebus humanis eſt aliquis finis vltimus, is eſt ſummum bonum & optimũ, quia alij ad

alij ad illum & propter illum sunt. Quod autē sit aliquis finis vltimus, probat Philosophus per deductionem ad impossibile: quia si non esset, tunc procederetur in infinitum, quod est absurdū, cum infinitum pertransiri non possit, & omnia humana appetāt finem. Itaque sequeretur quod frustrà esset talis appetitus humanus, cū nunquam eū attingere posset. At natura nihil facit frustrà: & sic habetur quod est aliquis finis vltimus. & cū finis ea ratione qua appetitur sit quid bonum, & ea ratione qua est vltimus ad quem alij ordinantur, erit optimum. Sciendum quòd Philosophus inquirit hic summum bonum nō simpliciter, sed in genere, id est humanum summum bonum. Nā summum bonum simpliciter est Deus, qui nō acquiritur ita vt formaliter sit in eo, qui id cōsequitur sicut videtur esse felicitas illa, de qua loquitur hic Philosophus. Notandum quod appetitus est duplex quo ad hūc locum nūc pertinet. quidam cum cognitione, quidā sine cognitione. Appetitus sine cognitione dicitur naturalis. Appetitus cum cognitione est duplex, quidam perfectus, quidā nō perfectus. Perfectus dicitur qui est cum electione: imperfectus, qui est vagus, & sine electione. Naturalis igitur per se nunquàm est inanis, per accidens esse potest. Is autem qui sequitur cognitionē potest esse vanus, præsertim is qui agit sine electione. Sed esset absurdum quod appetitus qui perficitur per electionem esset inanis: & ratio est: quia Deus & natura, vt inquiunt, nihil agunt frustra. Dubitatur quia non videtur absurdū vt dicit Philosophus, quod appetitus esset vanus. Nā in tertio dicit quòd voluntas interdū est impossibilium, veluti immortalitatis. Dicendū ad hoc quòd voluntas dupliciter sumi potest. vno modo vt vult tantū, alio modo vt limitatur electione. Prima potest esse vana, & de illa eo in loco loquitur Philosophus. Secunda non est vana neque impossibilium de qua loquitur hic. Nā voluntas cū electione non appeteret finem post finem in infinitum. Potest etiam dici quòd humanus appetitus naturalis per se non est vanus sumptus in genere, sed forte huius vel illius hominis singulariter sumptus. { ET AD humanam igitur.} Infert vnū Philosophus, quod oritur ex antedictis quod appellant correlarium, 9
quo ostendit quòd cognitio vltimi finis cōfert ad vitā. Nam oportet semper terminum esse cognitum, si debemus rectè

ad illum pergere.& hoc probat exemplo sagittarij:qui proponit sibi signum.deinde dicit,Quod si ita est vt talis cognitio sit vehementer vtilis,duo sunt facienda.Primum circunscribere & definire ipsum vltimum finem,vt figura describitur & designatur à pictore:alterum videre cuius artis vel facultatis sit,& ad quam pertineat tale bonum cognoscere. Et ad hæc duo declaranda Philosophus vtitur ordine præpostero.Nam primò declarat cuius sit,& ad quam scientiã vel facultatem pertineat cognoscere.Deinde in secundo tractatu huius primi libri ostendet quod primò proposuerat,scilicet quid sit ipse vltimus finis humanus,& describet ipsum.

10 {VIDEBITVR autem.} Hæc est secunda pars capituli:in qua ostendit cognitionem huius vltimi finis pertinere ad scientiam & facultatem ciuilem,& eius esse hoc pacto. Cognitio huius finis ad eam scientiam spectat,quæ maximè dominatur,& subit rationem architecturæ respectu aliarum facultatum.Sed scientia ciuilis est talis,ergo ad eam pertinet talis cognitio. Maior ex antedictis probatur, nobilissimæ scientiæ,& facultatis nobilissimus finis:minor probatur a Philosopho.Illa scientia quæ imperat,& vtitur aliis scientiis,& artibus,est domina earum:& subit rationem architecturæ respectu aliarum. Sed ciuilis est huiusmodi,ergo illa est domina reliquarum actiuarum.Nam ad eam spectat considerare quæ facultas,& scientia est vtilis reipub.& quæ non est vtilis. Fert etiam leges,iubendo quis debeat quas artes ediscere,& quousque.Ex quibus patet quòd finis ciuilis facultatis est summum bonum hominis.Idem est autem summum bonum hominis vnius & ciuitatis:est tamen differentia , quia ciuitatis summum bonum diuinius & pulchrius est,quàm vnius hominis. Nam illud assimilatur magis primæ causæ:quæ est vniuersalissima in dando,& conseruando omnia. Postea quasi afferendo conclusionem dicit:quòd ista moralis scientia cùm sit ciuilis quædam scientia hoc affectare videtur,scilicet hoc summum bonum.Notandum quòd Philosophus duas conditiones posuit scientiæ eius quæ præest aliis.prima,vt sit domina maximè.secunda, vt subeat rationem architecturæ : & est differentia inter istas conditiones.Nam potest aliquis dominari aliquibus,& non vti iis,quibus imperat:sed non potest aliquis habere rationem

nem architecti,quin vtatur iis respectu quorum dicitur esse architectus.Nam extructor nauis vtitur dolatore lignorum, & illi imperat cũ sit architectus respectu illius. Non frustra ergo ponuntur à Philosopho hæ duæ conditiones quas habet ciuilis respectu aliarum facultatum. Notandum tamen quod diuerso modo vtitur scientiis speculatiuis, & actiuis. Nam artes & actiuas sciẽtias sumit dupliciter : ordinat enim ipsas & etiam imperat eis,vt hoc modo,& ex hac vel tali materia operetur : & sic ciuilis præsidet rei militari, rhetoricæ, & œconomicæ,& aliis facultatibus.imperat enim eis & modum agendi præscribit. Circa speculatiuas autem tantum versatur imperando vt ipsæ sint in ciuitate,non autem imponit eis modum imperandi. Non enim imperat vt geometra,non hoc modo probet,aut illo modo hanc cõclusionem, quod triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis, cum sit necessaria, & non possit aliter se vllo pacto habere. Itaque ciuilis dicitur principalissima à Philosopho non simpliciter, sed in genere actiuarum facultatum. Notandum item quòd ad ciuilem spectat considerare de artibus, & scientiis,& has habere, illas expellere è ciuitate, sicut Plato fecit: qui aliquas artes asciuit in ciuitatem suam quam finxit, aliquas expulit ex eadem: vt poësim, & eius artifices id est poëtas, quia excitent homines ad effectus, eósque effœminatos reddant. Notandum quod conditiones posuit Philosophus institutionis vel facultatis ciuilis respectu aliarum. Dixit enim quod hæc instituit quas facultates & scientias in ciuitate oportet esse. secundo,quas quẽque addiscere. tertio quousque. Primo non omnes scientiæ sunt vtiles in ciuitate. Secundo, non omnes sunt idonei ad quamlibet facultatem, sed alius ad aliam. tertio quousque, aut respectu quantitatis temporis : veluti per tot annos,aut respectu scientiæ, scilicet vsque ad talem terminum necessarium,vel vsque ad tale commodum respectu aliarum artium. Notandum quod idem est bonũ hominis vnius,& ciuitatis vel gentis:idem inquam re diuersum tamen ratione. Nam hominis summum bonũ est felicitas, & beatitudo eadem est etiam ciuitatis vel gentis perfectio.Sed differt ratione, quia summum bonũ vnius hominis satis est vni indiuiduo:non est autem tale, quale est

illud quod acquiritur genti vel ciuitati. Hoc enim ad plures extenditur,& ideo est melius,& perfectius, quia bonum tanto est præclarius, quanto communius, vt dicit in Policitis. Verum sicut fit de lumine, quod idem est si sit in modico aëre, & in multo: sic summum bonũ quod est in ciuitate est melius, quia latius, quàm in vno. & licet sit eadem felicitas, tamen illa ciuitatis pulchrior,& præclarior latitudine sua.
¶ Dubitatur, quia Philosophus videtur præponere bonum commune proprio vnius. Item dubitatur vtrum ad scientiã ciuilem pertineat considerare de vltimo fine humano, quia hoc videtur pertinere potius ad moralem quàm ad ciuilem. Ad primum breuiter respondetur, quod bono communi magis studendum quàm proprio, quia commune complectitur etiam proprium,& particulare, non tamen econtra. Ad secũdum dicendum quod ad scientiam ciuilem pertinet, considerare de vltimo bono humano vt se extẽdit ad ciuitatem: ad moralem vero vt est vnius hominis bonum. Nec absurdum est idem bonum diuersis respectibus à diuersis facultatibus considerari. Nam in morali non consideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati, tamen idem bonum consideratur ab vtraque scientia. Et sicut multæ scientiæ habent finem propinquum & remotũ: sic moralis. nam habet finem propinquum vnius hominis perfectionem, & per hanc postea tendit ad summum bonum ciuitatis. ergo ad vtranque scientiam vel facultatem pertinet consideratio summi boni. Notandum quod Philosophus dicit.
11 {ISTA appetit hæc doctrina.} Dupliciter exponi potest: vel hæc doctrina appetit ista, id est summum bonum humanum & omnia quibus comparari potest. vel, Ista, id est bonũ proprium vt proprium, commune vt remotum.
12 {CIVILIS quædam.} Moralis scientia potest etiam dici ciuilis, cum illa quæ ordinantur ad inuicem posſint aliquando denominari à nobiliori. Vnde moralis, œconomica & ciuilis, poterunt vno nomine appellari sciẽtia ciuilis, quæ postea diuiditur in tria illa membra, scilicet moralem, œconomicam, ciuilem.

De

De modo procedendi, & auditore morali.

CAPVT III.

Icetur autem satis, si declarabitur perinde 13
atq; subiecta materia postulat. Ipsum enim
* exactum non est in omnibus simili modo τὸ ἀκριβὲς
rationibus flagitandum: sicut ne iisce, quæ 14
per artem conficiuntur. Honesta autem, &
iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differētiam, erro
remq; habent, ut lege tantum esse uideantur, & non natura.
Talem etiam quendam errorem habent & ipsa bona: quia
compluribus ex ipsis accidunt detrimenta. iam enim qui=
dam ob diuitias: quidam ob fortitudinem periere. amabile
igitur est de talibus atque ex talibus dicentes: crasso modo,
* figuraq; uerum ipsum ostendere. & de iis quæ sunt ple= ἠ τύπῳ.
rumq;, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eodem 15
modo & unumquenque auditorem ea quæ dicuntur accepta=
re oportet. est enim eruditi, exactum ipsum eatenus in uno=
quoque genere flagitare, quatenus fert ipsius rei natura. Si=
mile nanque uidetur esse mathematicum suadentem probare,
& ab oratore demonstrationes exigere. Atqui bene quisq; 16
iudicat ea quæ cognoscit, & ipsorum bonus est iudex. is er-
go in unaquaque re bene iudicat qui in illa est eruditus. * ab= ἁπλῶς.
solutè autem, qui est in omnibus eruditus. quapropter iuue=
nis, ciuilis disciplinæ non est idoneus auditor. Est enim ru-
dis actuum uitæ. Ex his autem, & de his ipsæ rationes effi=
ciuntur. Præterea cum perturbationes sequatur, uanè, sineq; 17
utilitate audiet: quippe cum finis non cognitio sit, sed actio.
Interest autem nihil iuuenis sit ætate, an moribus iuuenis 18
similis. non enim defectio est ob tempus: sed quia uiuit &
persequitur singula cum perturbatione. talibus enim inuti=
lis fit ipsa cognitio: perinde atque incontinentibus ipsis.

Is

Iis autem qui suas rationi subijciũt appetitiones, cum ratio neq; agunt: magnam afferre potest utilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes sunt acceptandæ, quidq; proponimus: tot exordij loco sint dicta.

COMMENT.

13 DICETVR autem satis.} Hoc est tertium capitulũ huius primi tractatus, id est procemij, in quo declarat modũ tradendi hanc doctrinam atque recipiendi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes quæ in suis locis declarabuntur. In prima igitur ostendit modum tradendi hanc doctrinam scilicet quæ non est demonstratiua, & à causis necessariis deducendo necessarias conclusiones. sed à causis contingentibus vt sunt actiones humanæ, quæ sunt materia huius scientiæ moralis quæ est contingens, & non necessaria. & qualis est materia scientiæ, talis debet esse modus doctrinæ: & qualis est res, talis oritur cognitio quæ est media inter cognoscens & cognitum. Anima est quasi mensurans: scientia est mensura: res quæ scitur est quoddam mensuratum. Dupliciter igitur sunt res, aut necessariæ, & à causis necessariis, ex quibus oritur scientia propriè dicta, & sequuntur ex ipsis necessarij effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuique scientiæ accõmodatur modus doctrinæ quẽ expetit materia illius sciẽtiæ. Nam si materia est necessaria, & modus doctrinæ est demonstratiuus: si materia contingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonstratiuus, sed suasiuus. Declaratur hoc à Philosopho in textu, quod scientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactissimum modum doctrinæ, sed eum qui procedit ab his quæ vt plurimum fiunt, & probat hoc pacto. Illa scientia cuius materia non est necessaria, sed varia, non potest habere modum doctrinæ necessarium. At materia moralium est varia, ergo non potest habere modum doctrinæ nessarium: maior clara: minor probatur à Philosopho, tam ex parte eorum quæ fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerum, quia non omnes homines eodem modo putant iusta, & honesta: & quod videtur iustum nunc, non putatur alio tempore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendũ

de lo

de locis. Nã quod hic videtur iuſtum, forte non videtur apud Scythas. Eodem pacto de externis bonis dicendũ: non enim ſemper ſunt bona. Nam multi ob robur vel diuitias periere. Quare bona interna, & externa circa quæ omnia verſatur ciuilis facultas, non ſemper & neceſſario ſunt talia, ſed vt plurimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex neceſſariis, ſed ex his quæ ſæpe fiunt, & in modo docendi proficiſcendum eſt groſſo modo. & quaſi per figuram, & nõ demonſtratiuè : ſed quaſi perſuaſiuè. {SICVT nec in iis quæ per artes, &c.} 14
Non enim eodẽ modo figura expetitur à pictore, & ab ſculptore. {EX talibus.} ſcilicet actionibus humanis tanquam ex principiis, quæ vt plurimum fiunt. {DE huiuſcemodi rebus.} ſcilicet tanquam de cõcluſionibus non neceſſariis, ſed vt ſunt ea quæ ſæpe fiunt, & plerunque. Notandum quòd ex ipſis rebus emergit ſcientia. Itaque quales ſunt res, talis noſtra cognitio eſt & ſcientia. Verum rerũ quædã ſunt neceſſariæ, quædam non neceſſariæ, ſed contingentes. Rerum neceſſariarũ neceſſaria eſt ſcientia, & proprie dicta. Tales autẽ res ſunt diuinæ, mathematicæ, pleræque naturales. Non neceſſariæ res trifariam diuiduntur. quædam perſæpe, vt calores in æſtate: quædam raro, vt calores in hyeme: quædã æquo diſcrimine, vt ambulare, non ambulare, & alia quæ ſunt in noſtro arbitrio noſtráque volũtate. Circa res quæ ſæpe fiunt, dici poteſt quod verſetur ars. Circa ea quæ raro fiunt, verſatur caſus vel fortuna. Caſus enim vt inquit Philoſophus, eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à mente, & electione. Circa ea quæ fiunt æquè verſatur ratio & electio noſtra. Scientia vero proprie dicta eſt, circa ea quæ ſunt neceſſaria, & perpetua, & ſemper ſe habent eodem modo, & doctrina illius eſt demonſtratiua & exactiſsima, licet etiam ſcientiæ ſint aliæ aliis certiores, & habeant gradus certitudinis inter ſe, vt mathematicæ ſunt certiores quàm naturales, cum illæ ſint in primo gradu certitudinis. Artes vtuntur modo doctrinæ procedente ex his quæ vt plurimum fiunt: & talis videtur eſſe ſcientia vel ars moralis, cum verſetur circa ea quæ non conſtant natura, vt ſint eadem apud omnes, ſed lege & conſtitutione quæ eſt varia apud diuerſas nationes & ciuitates, vt patet. Notandum quòd fortitudo hic ſumi po-
teſt

test,aut pro viribus corporis vt dicatur robur,aut pro ipsa fortitudine quæ est virtus moralis,& mediocritas inter audaciam,& timiditatem.Considerandũ est autẽ quòd virtutes corporis simili modo se habere videntur,vt illæ animi respectu animi cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales,ad quas redigũtur reliquæ omnes.In corpore enim quatuor sunt vires similes illis:vigor siue viuacitas,vt ita dicam sensuum.secunda,robur.tertia,pulchritudo.quarta,valetudo bona.At viuacitas sensuum videtur habere similitudinẽ cum prudẽtia.Nã sicut per prudentiã res agibiles ab anima percipiuntur:sic bonitate sensuũ sensibilia à sensibus.robur cõparatur fortitudini.pulchritudo tẽperantiæ:quæ pulchritudo videtur esse temperata quædã mediocritas orta ex partibus corporis cõgruè dispositis.Sanitas iustitiæ comparatur,quæ sanitas oritur ex quadã complexione conuenienti,& debita quantitate humorũ.Quod si accipiatur fortitudo proprie dicta quæ est virtus,dicemus philosophum loqui secundũ vulgi opinionem.Nam fortitudo non est causa mortis,quæ sit malum,& præsertim causa per se,sed à vulgo putatur malũ. quasi ostendere velit quod ista habent tantã varietatẽ ob varias opiniones,& cõstitutiones hominum,vt etiam fortitudo,& bona animi putentur mala cũ interdum afferre detrimenta habentibus videantur. {EODEM modo.} Hæc est secunda pars capituli:in qua affert ex parte auditoris talem conclusionem:quòd oportet auditorem probare modũ doctrinæ,quẽ patitur & exigit scientia quam accipit:sed scientia morum non exigit modum exactissimum:ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare. Hoc ostenditur à philosopho,quia similis defectus esset geometram suadentẽ probare,& oratorem demonstrantem:vel ab oratore demonstrationem,& geometra suasionem exigere. geometra enim proficiscitur à principiis necessariis per demonstrationẽ ad necessarias conclusiones:orator vero suadet per argumẽtationem probabilẽ quæ suadet,non autem cogit assentiri vt ipsa demonstratio,quæ est ipsius geometræ. Notandum quod cuique scientiæ accommodatur modus doctrinæ proprius. Nam scientia est vt quidã terminus, doctrina quasi via ad terminum.Verum sicut omnis effectus artis fit per instrumẽtum accommodatum tam operi,quàm

operanti

operanti:sic modus doctrinæ accommodari debet. Modus
igitur huius doctrinæ ob materiā debet esse nō demonstra-
tiuus propter quid, sed quia. Nā talis modus accommodatur
iis scientiis quæ versantur circa materiam nō necessariam.
{ATQVI bene quisque.} Hæc est tertia pars capituli, in 16
qua facit præsuppositum tale, scilicet quòd quisque rectè iu-
dicat, &c. & ex hoc præsupposito ostendit qualis debeat esse
auditor huius disciplinæ moralis. Sed primum ostendit quis
nō sit idoneus, deinde quis sit idoneus auditor. Sed duo sunt
minimè idonei. Vnus est iuuenis, cùm sit expers agibilium,
& nostra doctrina est ex his tanquam ex principiis, & de his
tanquam de cōclusionibus. procedimus enim ex illis, & con-
cludimus de illis. probatur autem ratio ita: Idoneus auditor
huius scientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac scien-
tia, assentiendo his quæ bene, & reiiciendo quæ malè dicun-
tur. Sed iuuenis non bene iudicat de his: ergo nō est idoneus
auditor. Maior patet ex illo præsupposito facto quod quisq;
bene iudicat, &c. Minor ostenditur ex eo quod iuuenis non
habet experientiā actuum humanorū, & rerum quæ aguntur
in vita: ideo non potest rectè iudicare de illis ex quibus pro-
cedunt rationes, & de quibus fiunt cōclusiones in hac sciētia
morali vel ciuili, & in hac nostra doctrina. Dubitatur, quia
non videtur verū quod iuuenis non sit idoneus auditor. Bene
valeret ratio ad probādum quod ipse non esset idoneus in-
uentor huius artis. Nam experiētia confert ad inuentionem,
vt ait Philosophus in libro posteriorum, & in Metaphysicis.
Dicendum quod re vera experiētia cōfert ad inuentionem,
præsertim in scientiis speculatiuis. Hæc autē scientia non so-
lùm speculatiua est, sed etiam vel potius actiua: & oportet vt
ea quæ hic dicuntur, postea deducantur in actum. At iuuenis
non habet experientiam actuum humanorum propter æta-
tem, nec est idoneus illos experiri: ideo non erit sufficiens
auditor, quia non poterit rectè diiudicare de illis. Et econ-
tra, homo exempli gratia qui per experientiam cognouit
quod malæ cupiditates abstinentia superantur, statim assen-
tietur doctrinæ Philosophi, cùm dicet temperatis operatio-
nibus temperatos fieri homines: & sic de aliis singulis si in
aliis erit expertus. Vniuersaliter de omnibus si omnia erit
expertus. Rectum enim iudiciū cognitio præcedat oportet.

17 {PRAETEREA. Affert aliam ratione probantem quòd iuuenis non est idoneus auditor.qui non facilè potest consequi finem huius doctrinæ,non est idoneus auditor:At iuuenis est huiusmodi,ergo,&c.Nam cùm sequatur perturbationes animi,& viuat vt plurimũ secũdum sensum,non obtemperaret his præceptis,adeò vt ea deduceret in actũ.Est enim huius doctrinæ non speculatio cognitióve,sed ipsa actio.

18 {INTEREST autem.} Quia suprà dixit eum qui perturbationes animi sequitur nõ esse idoneum auditorẽ,ne hoc tantùm de adolescente,sed etiam de prouecto ætate,& quocunque viuente secundum appetitum intelligatur:ideo dicit nihil interest siue sit iuuenis ætate,an moribus,quia prouectus ætate etiam inutiliter audiet si sequitur animi perturbationes,vt faciũt incõtinentes,quia defectus nõ est in tẽpore & ætate,sed in vita & moribus. Dubitatur,quia hæc scientia videtur superflua cùm nõ prosit hominibus prauis:boni verò ea nõ egeant.Responderi potest bifariã.Primũ quòd hæc scientia est vtilis vtrisque.Nam praui licet cum difficultate, tamẽ quoquomodo reuocari possunt à vitiis,& flecti ad virtutes audiendo hæc.boni verò confirmantur.Secũdo modo dici potest quòd hæc scientia ita se habet ad animũ,vt medicina ad ipsum corpus.Medicina autẽ est cõseruatiua & reductiua sanitatis cũ morbi sunt curabiles.Sic sciẽtia hæc se habet ad ægritudines animi.Verùm medij inter incurabiles & optimè se habentes præcipuè ferent fructum,quasi bene dispositis ad virtutem suscipiendã proderit maximè hæc moralis doctrina,vt Philosophus x. Ethicorum inquit.Sermo autem & doctrina nunquam in omnibus vires habent,sed oportet vt antè cultus sit animus auditoris ad rectè gaudendum audẽdũmq;,tãquam ager qui semina sit nutriturus.Nã qui secundum perturbationem animi viuit nec audiret,&c.

19 {IIS autem qui suas.} Secunda particula in qua ostendit quis sit idoneus auditor,& dicit quòd sunt hi qui subiiciunt suas cupiditates rationi. Post hæc epilogat totum proœmium breuibus, incipiendo ab vltima parte,scilicet quod satis est declaratum qualis debeat esse auditor,& quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina,& quid qualéque propositum sit & intentio sua. Dubitatur cùm dixit quòd est inutilis incontinentibus hæc doctrina.Hoc non videtur verum,

verum,cum non modo incontinentes, sed etiã intemperati possint percipere sermones rationésque Philosophi. Dicendum quòd hæc scientia habet duplicem finem,propinquũ & remotum.Propiquus est perceptio eorum quæ dicuntur hic: remotus est actio,& est principalissimus finis. Itaq; primũ, id est,cognitionem consequi poterunt:sed non ita secundum vt operentur,qui finis est principalissimus,qui intendit.

De summo bono & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

Vnc autem repetentes dicamus, (cum omnis cognitio atque electio bonum quoddam affectet:) quid nam sit id quod ciuilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum 20
agendarum supremum sit bonum. Nomine igitur omnes ferè de ipso consentiunt. Nam & uulgus & elegantes fe- 21
licitatem inquiunt esse.atque bene uiuere,bene agere,& felicem esse,eadem esse putant. De felicitate autem quænam sit dissentiunt:& non similiter uulgus,ac sapientes eam assignãt,quidam enim unum quid eorũ quæ clara,manifestaq; sunt,ipsam esse putant,ut uoluptatem,aut diuitias,aut honorem.quidam aliquid aliud.persæpe etiam unus idemq;, di uersum: Nam cum ægrotat,sanitatẽ:cũ pauper est,diuitias. ignorationis uero conscij suæ eos admirãtur qui magnũ ali quid & ultra uires ipsorum dicunt.quidam autẽ præter hæc plura bona aliud quoddam per se esse putabant:quod quidẽ & his uniuersis ut sint bona,censuere causam esse.omnes igitur opiniones scrutari,superuacaneum est fortasse. Satis autem erit,si eas scrutabimur quæ maximè extant, aut rationem aliquam habere uidentur.At enim ne lateat nos eas inter sese rationes differre,quæ à principijs profiscíscũtur, & quæ ad principia pergunt. Rectè enim & Plato du- 22

bitabat atque quærebat, utrum à principijs, an ad princi-
pia sit ipsa uia: ut in stadio, ad calcem ex ijsce quæ præmia
23 *ponunt, an contra. Enimuero semper est à notis incipien=*
dum. hæc autem duobus modis talia sunt. alia nanque sunt
nobis: alia simpliciter nota. nobis igitur forsitan ex ijs in=
24 *cipiendum est, quæ nobis sunt nota. Quocirca bene institu-*
tum moribus eum esse oportet qui de honestis & iustis, &
omni ciuili ratione est sufficienter auditurus. est enim prin-
25 *cipium * ex se. atque si hoc satis constet: non opus erit * ip=*
τὸ ὅτι, τ̃ διότι *so cur est. talis autem aut habet principia, aut accipere faci*
26 *le potest. cui uerò neutrum horum inest: is* Hesiodi *senten=*
tiam audiat hisce carminibus explicatam.

Optimus ille quidem est, ex sese qui omnia nouit,
Perceptis quæ pòst & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est paret qui recta monenti.
Atqui ex se nescit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demēs & inutilis ille est.

COMMENT.

10 SED NVNC repetentes.} Hic est secundus tractatus huius primi libri, in quo finito procœmio intendit docere & tractare de summo bono, & ostendere quid sit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorũ multorum de summo bono, & postea declarat modũ, quo ipsum inuestigare debemus. In secundo resumit opiniones allatas, easqúe refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit idæã boni, esse summum bonum. In quarto enititur definire summum bonum, id est ipsius felicitatis definitionem afferre secundum sententiam suã. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad propositum suũ, & ad suam definitionẽ de felicitate assignatam. Primum capitulũ diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipsum summum bonũ afferendo varias opiniones. In secunda quærit, qualis debeat esse modus inuestigandi ipsum. Dicit igitur in prima resumẽdo ea quæ dixit breuiter, scilicet quòd cùm omnia appetant quoddam bonũ, & cũ ciuilis præsit omnibus aliis facultatibus

tatibus, & aliæ tendant & ordinentur tanquam ad vltimum finem humanum, ad ciuilem, videamus quid ea expetat & quid sit istud omnium rerum agendarum supremum bonū.

{NOMINE igitur.} Hac in parte Philosophus ostēdit opinionē hominū de felicitate, & duo facit. Primo ostēdit quòd nomine oēs cōueniūt, scilicet quisq; in sua lingua. Secūdo ꝙ definitione differunt, & ex differentia quā habēt homines de ipsa felicitate distinguit ipsos homines, scilicet in vulgus & sapientes. Et primo exponit opinionē vulgi, deinde sapientum, enumerando ea quæ ipsi ponebant pro summo bono, vt latè patet in textu Philosophi ex his quæ ipse enumerat. Notandū quòd vita sumitur bifariā, vt spectat ad hoc propositū: aut vt prima perfectio aut secūda, id est ipsa operatio. prima est, esse viuētis, quod profluit ab vnione animæ & corporis. secūdo modo dicitur vita ipsa operatio, quæ proficiscitur a potētiis animæ: & sic accipitur hic, scilicet pro operatione. Intelligunt enim homines eū felicē, q̄ bene viuit, id est bene operatur. Notandū quòd hæ opiniones de felicitate, vt apparet, oriūtur ex parte modorū viuēdi & excōmodatibus vitæ. Nā illi qui dicunt voluptatē esse felicitatē, cōmoditate impelluntur. Voluptas enim ab illis describitur vita, id est operatio sine impedimento: dolor verò dispositio mala impediens actiones. Sic qui dixerunt diuitias esse summū bonū, & alij huiusmodi cōmodis suis adducebantur ad hoc asserendum. Notandū quòd Plato posuit summū bonū separatum quoddā, non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim quòd sicut albedine fit homo albus, sic felicitate fit fœlix, quā oportet esse in eo qui sit felix. Itaq; hanc felicitatē etiā ipse hominibus tribuit, quam ipse Aristoles tribuit vt humanā. Verū quia ea quæ sunt in deo, quæ propriæ sunt, cùm æterna sint, & firma, ideo dixit illud separatum esse propriè bonū & summū, scilicet ipsum deum cuius participatione sunt omnia alia bona & omnia reducūtur ad ipsum tanquam ad vltimum finem & supremā causam bonorū omniū, in cuius essentia Plato posuit idæam boni & omniū aliarū specierum. Philosophus refellit hāc opinionē alio modo sumptā, quàm intelligebat Plato. Sed sicut à vulgo intelligebatur, sumit ipse, & eam refellit. Plato autē posuit summū bonū id quod est ipsum bonum, nec habet aliquid admixtum, sed est ratio

ipsius boni, & hoc posuit esse in Deo vel potius ipsum Deū. Nam quicquid est in Deo, Deus est. Similiter ergo rationem boni posuit in Deo, in quo est ratio omnium quæ à natura fiunt cum rectitudine quadam quod additur ob ea quæ fiunt à casu, quorum formæ & idææ non sunt in mente diuina. Nā si hoc esset semper, illa fierent eodem modo, cuius tamen oppositum videmus, vt ille aiebat. Sed inferius hæc latius.

22 { AT enim ne lateat nos.} Hæc est secunda pars capituli in qua quærit modū procedendi in hac scientia morali ad percipiendū quid sit summū bonum rerum humanarū: & dicit quod duo sunt modi procedendi in perquirēdis sciētiis & iis quæ scire volumus: aut à principiis, i. ab causis ad effectus, aut ab effectibus ad principia, id est ad ipsas causas. primus dicitur demonstratiuus simpliciter, alter secundū quid: & licet re eadem sit via, differt tamē ratione, vt via ab Athenis Thebas & ab Thebis Athenas. Plato autem recte dubitauit & accommodatè ponit exemplū de stadio in quo est finis & principiū & terminus à quo, & terminus ad quem: licet idem sit spatiū.

23 { ENIM vero semper.} Hoc loco Philosophus soluit & declarat quod in omni scientia incipiendum est à notis. Sed quia nota sunt dupliciter. Alia enim sunt nota simpliter vt causæ & principia: alia nostra ex parte & nobis, vt sunt effectus: quædā vero æquè nobis nota simpliciter, vt in mathematicis scientiis. In quibus igitur nobis notiores sunt effectus quàm causæ, incipiendū ab ipsis effectibus proficiscendo ad causas, vt sunt hæ sciētiæ morales & naturales & artes. In quibus vero æquè nota sunt principia & simpliciter vt mathematica, in his incipiendū a talibus principiis & causis demonstrando à priori affectus qui insunt subiecto. Incipiendū igitur in hac scientia morali à nobis notis, id est ab affectibus & operationibus humanis secundū rationē, ex quibus fiunt habitus studiosi, id est ipsæ virtutes secundū quas fiunt operationes quæ sunt ipsa actiua felicitas. Ea enim est finalis causa omniū humanarū actionū, & vltimū bonū in executione, primū in intentione. Primū enim intenditur ipsa felicitas, deinde excogitātur media, quibus veniamus ad ipsam. Quatuor sunt causæ vt scimus. Principalissima est finalis. Ideo Aristoteles vt mihi videtur, nō iure reprehenditur, vt dicunt quidā ꝗ nō dixerit vel appellauerit Deū causam efficientē,

sed finalē semp appellat. Ratio autē est, q̃a appellat eū à causa nobiliore. Felicitas verò est principiū in genere causæ finalis. at in genere causæ efficiētis est effectus, nec est absurdū quod diuersis rationibus vnū & idē sit causa & effectus, in diuerso genere causæ, vt felicitas. { QVOCIRCA bñ institutū.} Ex supradictis infertur vnū, quod appellāt correlariū. Nā cū debeamus incipere à nobis notis, oportet eū q̃ sit auditurus de sciētia ciuili institutū esse bonis moribus, vt experientia possit percipere ea quæ cōferūt humanæ vitæ, & eis assentiri. Notandū q̃ oportet auditurū de aliquibus aliquid præcognoscere, & hoc, aut à se habet, aut percipit à doctore. A se habet vt dignitates tales, veluti, si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanēt sunt æqualia, & omne totum est maius sua parte. A doctore suscipit aliqua quibus adhærere debet. Veluti si duæ lineæ æquè distantes protrahātur in infinitū, nū quā cōcurrēt. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim vt hæc auditurus afferat ex se principia quædā. Veluti quod abstinentia cupiditates superantur, vt per experientiam sibi innotuit. Quod autē nō afferat, suscipiat à suo doctore, & facile assentietur: ideo oportet esse institutum bonis moribus & bene dispositū ad recipiēdam doctrinā. Vbi afferri potest illud decimi libri quod etiā suprà attulimus. Sermo autē & doctrina nunquā in omnibus vires haberet: sed oportet antè cultus sit moribus auditoris animus ad recte gaudendū odēdúmq;, tanquā ager qui semina sit nutriturus, &c. Post hæc dicit Philosophus quòd si ille non afferat ex se principia, nec sit aptus ea suscipere, is est penitus inutilis secundum Hesiodū. 24

{ EST enim principiū quod est. } Quia effectus est principiū in hac sciētia morali & ciuili. Veluti bonus mos cōseruat humanā naturā. { HABET principia. } scilicet audiēdi hanc doctrinā vt facilè assentiatur. Si quis enim sit bene dispositus & institutus bonis moribus, veluti si quis superauerit aliquādo cupiditatē abstinentia, & moderatione vicerit appetitū, statim assentietur cùm audiret hoc principiū q̃ temperatis actibus tēperati fiunt habitus, & non quæret propter quid, cū hoc sibi sufficiēter cōstet: Item abstinētia cōcupiscentiæ extinguuntur. Huius etiā nō quæret causam cū sibi constet, vel quod ex se afferat, vel quod assentiatur docēti ea, q̃bus bene dispositus & nō recalcitrans deberet non immerito assentiri. 25 26

Iis autem qui suas rationi subijciũt appetitiones, cum ratio neq; agunt: magnam afferre potest utilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes sunt acceptandæ, quidq; proponimus: tot exordij loco sint dicta.

COMMENT.

13 DICETVR autem satis.} Hoc est tertium capitulũ huius primi tractatus, id est procemij, in quo declarat modũ tradendi hanc doctrinam atque recipiendi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes quæ in suis locis declarabuntur. In prima igitur ostendit modum tradendi hanc doctrinam scilicet quæ non est demonstratiua, & à causis necessariis deducendo necessarias conclusiones. sed à causis contingentibus vt sunt actiones humanæ, quæ sunt materia huius scientiæ moralis quæ est contingens, & non necessaria. & qualis est materia scientiæ, talis debet esse modus doctrinæ: & qualis est res, talis oritur cognitio quæ est media inter cognoscens & cognitum. Anima est quasi mensurans: scientia est mensura: res quæ scitur est quoddam mensuratum. Dupliciter igitur sunt res, aut necessariæ, & à causis necessariis, ex quibus oritur scientia propriè dicta, & sequuntur ex ipsis necessarij effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuique scientiæ accõmodatur modus doctrinæ quẽ expetit materia illius sciẽtiæ. Nam si materia est necessaria, & modus doctrinæ est demonstratiuus: si materia contingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonstratiuus, sed suasiuus. Declaratur hoc à Philosopho in textu, quod scientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactissimum modum doctrinæ, sed eum qui procedit ab his quæ vt plurimum fiunt, & probat hoc pacto. Illa scientia cuius materia non est necessaria, sed varia, non potest habere modum doctrinæ necessarium. At materia moralium est varia, ergo non potest habere modum doctrinæ nessarium: maior clara: minor probatur à Philosopho, tam ex parte eorum quæ fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerum, quia non omnes homines eodem modo putant iusta, & honesta: & quod videtur iustum nunc, non putatur alio tempore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendũ

de locis. Nã quod hic videtur iuſtum, forte non videtur apud Scythas. Eodem pacto de externis bonis dicendũ: non enim ſemper ſunt bona. Nam multi ob robur vel diuitias periere. Quare bona interna, & externa circa quæ omnia verſatur ciuilis facultas, non ſemper & neceſſario ſunt talia, ſed vt plurimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex neceſſariis, ſed ex his quæ ſæpe fiunt, & in modo docendi proficiſcendum eſt groſſo modo. & quaſi per figuram, & nõ demonſtratiuè: ſed quaſi perſuaſiuè. { SICVT nec in iis quæ per artes, &c. } 14
Non enim eodẽ modo figura expetitur à pictore, & ab ſculptore. { EX talibus. } ſcilicet actionibus humanis tanquam ex principiis, quæ vt plurimum fiunt. { DE huiuſcemodi rebus. } ſcilicet tanquam de cõcluſionibus non neceſſariis, ſed vt ſunt ea quæ ſæpe fiunt, & plerunque. Notandum quòd ex ipſis rebus emergit ſcientia. Itaque quales ſunt res, talis noſtra cognitio eſt & ſcientia. Verum rerũ quædã ſunt neceſſariæ, quædam non neceſſariæ, ſed contingentes. Rerum neceſſariarũ neceſſaria eſt ſcientia, & proprie dicta. Tales autẽ res ſunt diuinæ, mathematicæ, pleræque naturales. Non neceſſariæ res trifariam diuiduntur. quædam perſæpe, vt calores in æſtate: quædam raro, vt calores in hyeme: quædã æquo diſcrimine, vt ambulare, non ambulare, & alia quæ ſunt in noſtro arbitrio noſtráque volũtate. Circa res quæ ſæpe fiunt, dici poteſt quod verſetur ars. Circa ea quæ raro fiunt, verſatur caſus vel fortuna. Caſus enim vt inquit Philoſophus, eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna eſt cauſa per accidens raro circa ea quæ fiunt à mente, & electione. Circa ea quæ fiunt æquè verſatur ratio & electio noſtra. Scientia vero proprie dicta eſt, circa ea quæ ſunt neceſſaria, & perpetua, & ſemper ſe habent eodem modo, & doctrina illius eſt demonſtratiua & exactiſsima, licet etiam ſcientiæ ſint aliæ aliis certiores, & habeant gradus certitudinis inter ſe, vt mathematicæ ſunt certiores quàm naturales, cum illæ ſint in primo gradu certitudinis. Artes vtuntur modo doctrinæ procedente ex his quæ vt plurimum fiunt: & talis videtur eſſe ſcientia vel ars moralis, cum verſetur circa eá quæ non conſtant natura, vt ſint eadem apud omnes, ſed lege & conſtitutione quæ eſt varia apud diuerſas nationes & ciuitates, vt patet. Notandum quòd fortitudo hic ſumi poteſt

test,aut pro viribus corporis vt dicatur robur,aut pro ipsa fortitudine quæ est virtus moralis,& mediocritas inter audaciam,& timiditatem.Considerandũ est autẽ quòd virtutes corporis simili modo se habere videntur,vt illæ animi respectu animi cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales,ad quas redigũtur reliquæ omnes.In corpore enim quatuor sunt vires similes illis:vigor siue viuacitas,vt ita dicam sensuum.secunda,robur.tertia,pulchritudo.quarta,valetudo bona.At viuacitas sensuum videtur habere similitudinẽ cum prudẽtia.Nã sicut per prudentiã res agibiles ab anima percipiuntur:sic bonitate sensuũ sensibilia à sensibus.robur cõparatur fortitudini.pulchritudo tẽperantiæ:quæ pulchritudo videtur esse temperata quædã mediocritas orta ex partibus corporis cõgruè dispositis.Sanitas iustitiæ comparatur,quæ sanitas oritur ex quadã complexione conuenienti,& debita quantitate humorũ.Quod si accipiatur fortitudo proprie dicta quæ est virtus,dicemus philosophum loqui secundũ vulgi opinionem.Nam fortitudo non est causa mortis,quæ sit malum,& præsertim causa per se,sed à vulgo putatur malũ. quasi ostendere velit quod ista habent tantã varietatẽ ob varias opiniones,& cõstitutiones hominum,vt etiam fortitudo,& bona animi putentur mala cũ interdum afferre detri-
15 menta habentibus videantur. {EODEM modo.} Hæc est secunda pars capituli:in qua affert ex parte auditoris talem conclusionem:quòd oportet auditorem probare modũ doctrinæ,quẽ patitur & exigit scientia quam accipit:sed scientia morum non exigit modum exactissimum:ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare. Hoc ostenditur à philosopho,quia similis defectus esset geometram suadentẽ probare,& oratorem demonstrantem:vel ab oratore demonstrationem,& geometra suasionem exigere. geometra enim proficiscitur à principiis necessariis per demonstrationẽ ad necessarias conclusiones:orator vero suadet per argumẽtationem probabilẽ quæ suadet,non autem cogit assentiri vt ipsa demonstratio,quæ est ipsius geometræ. Notandum quod cuique scientiæ accommodatur modus doctrinæ proprius. Nam scientia est vt quidã terminus, doctrina quasi via ad terminum.Verum sicut omnis effectus artis fit per instrumẽtum accommodatum tam operi,quàm operanti

operanti: sic modus doctrinæ accommodari debet. Modus igitur huius doctrinæ ob materiã debet esse nõ demonstratiuus propter quid, sed quia. Nã talis modus accommodatur iis scientiis quæ versantur circa materiam nõ necessariam.

{ATQVI bene quisque.} Hæc est tertia pars capituli, in 16
qua facit præsuppositum tale, scilicet quòd quisque rectè iudicat, &c. & ex hoc præsupposito ostendit qualis debeat esse auditor huius disciplinæ moralis. Sed primum ostendit quis nõ sit idoneus, deinde quis sit idoneus auditor. Sed duo sunt minimè idonei. Vnus est iuuenis, cùm sit expers agibilium, & nostra doctrina est ex his tanquam ex principiis, & de his tanquam de cõclusionibus. procedimus enim ex illis, & concludimus de illis. probatur autem ratio ita: Idoneus auditor huius scientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac scientia, assentiendo his quæ bene, & reiiciendo quæ malè dicuntur. Sed iuuenis non bene iudicat de his: ergo nõ est idoneus auditor. Maior patet ex illo præsupposito facto quod quisq; bene iudicat, &c. Minor ostenditur ex eo quod iuuenis non habet experientiã actuum humanorũ, & rerum quæ aguntur in vita: ideo non potest rectè iudicare de illis ex quibus procedunt rationes, & de quibus fiunt cõclusiones in hac sciẽtia morali vel ciuili, & in hac nostra doctrina. Dubitatur, quia non videtur verũ quod iuuenis non sit idoneus auditor. Bene valeret ratio ad probãdum quod ipse non esset idoneus inuentor huius artis. Nam experiẽtia confert ad inuentionem, vt ait Philosophus in libro posteriorum, & in Metaphysicis. Dicendum quod re vera experiẽtia cõfert ad inuentionem, præsertim in scientiis speculatiuis. Hæc autẽ scientia non solùm speculatiua est, sed etiam vel potius actiua: & oportet vt ea quæ hic dicuntur, postea deducantur in actum. At iuuenis non habet experientiam actuum humanorum propter ætatem, nec est idoneus illos experiri: ideo non erit sufficiens auditor, quia non poterit rectè diiudicare de illis. Et econtra, homo exempli gratia qui per experientiam cognouit quod malæ cupiditates abstinentia superantur, statim assentietur doctrinæ Philosophi, cùm dicet temperatis operationibus temperatos fieri homines: & sic de aliis singulis si in aliis erit expertus. Vniuersaliter de omnibus si omnia erit expertus. Rectum enim iudiciũ cognitio præcedat oportet.

17 {PRAETEREA. Affert aliam rationē probantem quòd iuuenis non est idoneus auditor. qui non facilè potest consequi finem huius doctrinæ, non est idoneus auditor: At iuuenis est huiusmodi, ergo, &c. Nam cùm sequatur perturbationes animi, & viuat vt plurimū secūdum sensum, non obtemperaret his præceptis, adeò vt ea deduceret in actū. Est enim huius doctrinæ non speculatio cognitióve, sed ipsa actio.

18 {INTEREST autem.} Quia suprà dixit eum qui perturbationes animi sequitur nō esse idoneum auditorē, ne hoc tantùm de adolescente, sed etiam de prouecto ætate, & quocunque viuente secundum appetitum intelligatur: ideo dicit nihil interest siue sit iuuenis ætate, an moribus, quia prouectus ætate etiam inutiliter audiet si sequitur animi perturbationes, vt faciūt incōtinentes, quia defectus nō est in tēpore & ætate, sed in vita & moribus. Dubitatur, quia hæc scientia videtur superflua cùm nō prosit hominibus prauis: boni verò ea nō egeant. Responderi potest bifariā. Primū quòd hæc scientia est vtilis vtrisque. Nam praui licet cum difficultate, tamē quoquomodo reuocari possunt à vitiis, & flecti ad virtutes audiendo hæc. boni verò confirmantur. Secūdo modo dici potest quòd hæc scientia ita se habet ad animū, vt medicina ad ipsum corpus. Medicina autē est cōseruatiua & reductiua sanitatis cū morbi sunt curabiles. Sic sciētia hæc se habet ad ægritudines animi. Verùm medij inter incurabiles & optimè se habentes præcipuè ferent fructum, quasi bene dispositis ad virtutem suscipiendā proderit maximè hæc moralis doctrina, vt Philosophus x. Ethicorum inquit. Sermo autem & doctrina nunquam in omnibus vires habent, sed oportet vt antè cultus sit animus auditoris ad rectè gaudendum audēdúmq; , tāquam ager qui semina sit nutriturus. Nā qui secundum perturbationem animi viuit nec audiret, &c.

19 {IIS autem qui suas.} Secunda particula in qua ostendit quis sit idoneus auditor, & dicit quòd sunt hi qui subiiciunt suas cupiditates rationi. Post hæc epilogat totum prooemium breuibus, incipiendo ab vltima parte, scilicet quod satis est declaratum qualis debeat esse auditor, & quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina, & quid qualéque propositum sit & intentio sua. Dubitatur cùm dixit quòd est inutilis incontinentibus hæc doctrina. Hoc non videtur

verum,

verum,cum non modo incontinentes, ſed etiã intemperati
poſsint percipere ſermones rationéſque Philoſophi. Dicen-
dum quòd hæc ſcientia habet duplicem finem,propinquũ &
remotum.Propiquus eſt perceptio eorum quæ dicuntur hic:
remotus eſt actio,& eſt principaliſsimus finis. Itaq; primũ,
id eſt,cognitionem conſequi poterunt:ſed non ita ſecundum
vt operentur,qui finis eſt principaliſsimus,qui intendit.

De ſummo bono & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

*Vnc autem repetentes dicamus , (cum omnis
cognitio atque electio bonum quoddam affe- 20
ctet :) quid nam ſit id quod ciuilem appetere
dicimus facultatem , & quid omnium rerum
agendarum ſupremum ſit bonum. Nomine igitur omnes
ferè de ipſo conſentiunt. Nam & uulgus & elegantes fe- 21
licitatem inquiunt eſſe.atque bene uiuere,bene agere,& fe-
licem eſſe,eadem eſſe putant. De felicitate autem quænam
ſit diſſentiunt:& non ſimiliter uulgus,ac ſapientes eam aſ-
ſignãt,quidam enim unum quid eorũ quæ clara,manifeſtaq;
ſunt,ipſam eſſe putant,ut uoluptatem,aut diuitias,aut ho-
norem.quidam aliquid aliud.perſæpe etiam unus idemq;, di
uerſum: Nam cum ægrotat,ſanitatẽ:cũ pauper eſt,diuitias.
ignorationis uero conſcij ſuæ eos admirãtur qui magnũ ali
quid & ultra uires ipſorum dicunt.quidam autẽ præter hæc
plura bona aliud quoddam per ſe eſſe putabant:quod qui-
dẽ & his uniuerſis ut ſint bona,cenſuere cauſam eſſe.omnes
igitur opiniones ſcrutari,ſuperuacaneum eſt fortaſſe. Satis
autem erit,ſi eas ſcrutabimur quæ maximè extant , aut ra-
tionem aliquam habere uidentur.At enim ne lateat nos eas
inter ſeſe rationes differre,quæ à principijs proficiſcũtur,
& quæ ad principia pergunt. Rectè enim & Plato du- 22*

bitabat atque quærebat, utrum à principijs, an ad principia sit ipsa uia: ut in stadio, ad calcem ex ijsce quæ præmia
23 *ponunt, an contra. Enimuero semper est à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia sunt. alia nanque sunt nobis: alia simpliciter nota. nobis igitur forsitan ex ijs in-*
24 *cipiendum est, quæ nobis sunt nota. Quocirca bene institutum moribus eum esse oportet qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficienter auditurus. est enim prin-*
25 *cipium * ex se. atque si hoc satis constet: non opus erit * ip-*
τὸ ὅτι, τὸ διότι *so cur est. talis autem aut habet principia, aut accipere faci-*
26 *le potest. cui uerò neutrum horum inest: is Hesiodi sententiam audiat hisce carminibus explicatam.*

Optimus ille quidem est, ex sese qui omnia nouit,
Perceptis quæ pòst & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est paret qui recta monenti.
Atqui ex se nescit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demẽs & inutilis ille est.

COMMENT.

20 SED NVNC repetentes.} Hic est secundus tractatus huius primi libri, in quo finito proœmio intendit docere & tractare de summo bono, & ostendere quid sit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorũ multorum de summo bono, & postea declarat modũ, quo ipsum inuestigare debemus. In secundo resumit opiniones allatas, easqúe refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit idæã boni, esse summum bonum. In quarto enititur definire summum bonum, id est ipsius felicitatis definitionem afferre secundum sententiam suã. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad propositum suũ, & ad suam definitionẽ de felicitate assignatam. Primum capitulũ diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipsum summum bonũ afferendo varias opiniones. In secunda quærit, qualis debeat esse modus inuestigandi ipsum. Dicit igitur in prima resumẽdo ea quæ dixit breuiter, scilicet quòd cùm omnia appetant quoddam bonũ, & cũ ciuilis præsit omnibus aliis facultatibus

tatibus, & aliæ tendant & ordinentur tanquam ad vltimum finem humanum, ad ciuilem, videamus quid ea expetat & quid sit istud omnium rerum agendarum supremum bonũ.

{NOMINE igitur.} Hac in parte Philosophus ostẽdit opinionẽ hominũ de felicitate, & duo facit. Primo ostẽdit quòd nomine oẽs cõueniũt, scilicet quisq; in sua lingua. Secũdo ꝗ definitione differunt, & ex differentia quã habẽt homines de ipsa felicitate distinguit ipsos homines, scilicet in vulgus & sapientes. Et primo exponit opinionẽ vulgi, deinde sapientum, enumerando ea quæ ipsi ponebant pro summo bono, vt latè patet in textu Philosophi ex his quæ ipse enumerat. Notandũ quòd vita sumitur bifariã, vt spectat ad hoc propositũ: aut vt prima perfectio aut secũda, id est ipsa operatio. prima est, esse viuẽtis, quod profluit ab vnione animæ & corporis. secũdo modo dicitur vita ipsa operatio, quæ proficiscitur a potẽtiis animæ: & sic accipitur hic, scilicet pro operatione. Intelligunt enim homines eũ felicẽ, q̃ bene viuit, id est bene operatur. Notandũ quòd hæ opiniones de felicitate, vt apparet, oriũtur ex parte modorũ viuẽdi & excõmodatibus vitæ. Nã illi qui dicunt voluptatẽ esse felicitatẽ, cõmoditate impelluntur. Voluptas enim ab illis describitur vita, id est operatio sine impedimento: dolor verò dispositio mala impediens actiones. Sic qui dixerunt diuitias esse summũ bonũ, & alij huiusmodi cõmodis suis adducebantur ad hoc asserendum. Notandũ quòd Plato posuit summũ bonũ separatum quoddã, non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim quòd sicut albedine fit homo albus, sic felicitate fit fœlix, quã oportet esse in eo qui sit felix. Itaq; hanc felicitatẽ etiã ipse hominibus tribuit, quam ipse Aristoles tribuit vt humanã. Verũ quia ea quæ sunt in deo, quæ propriæ sunt, cùm æterna sint, & firma, ideo dixit illud separatum esse propriè bonũ & summũ, scilicet ipsum deum cuius participatione sunt omnia alia bona & omnia reducũtur ad ipsum tanquam ad vltimum finem & supremã causam bonorũ omniũ, in cuius essentia Plato posuit idæam boni & omniũ aliarũ specierum. Philosophus refellit hãc opinionẽ alio modo sumptã, quàm intelligebat Plato. Sed sicut à vulgo intelligebatur, sumit ipse, & eam refellit. Plato autẽ posuit summũ bonũ id quod est ipsum bonum, nec habet aliquid admixtum, sed est ratio

ipsius boni, & hoc posuit esse in Deo vel potius ipsum Deũ. Nam quicquid est in Deo, Deus est. Similiter ergo rationem boni posuit in Deo, in quo est ratio omnium quæ à natura fiunt cum rectitudine quadam quod additur ob ea quæ fiunt à casu, quorum formæ & ideæ non sunt in mente diuina. Nã si hoc esset semper, illa fierent eodem modo, cuius tamen oppositum videmus, vt ille aiebat. Sed inferius hæc latius.

22 { AT enim ne lateat nos. } Hæc est secunda pars capituli in qua quærit modũ procedendi in hac scientia morali ad percipiendũ quid sit summũ bonum rerum humanarũ: & dicit quod duo sunt modi procedendi in perquirẽdis sciẽtiis & iis quæ scire volumus: aut à principiis, i. ab causis ad effectus, aut ab effectibus ad principia, id est ad ipsas causas. primus dicitur demonstratiuus simpliciter, alter secundũ quid: & licet re eadem sit via, differt tamẽ ratione, vt via ab Athenis Thebas & ab Thebis Athenas. Plato autem recte dubitauit & accommodatè ponit exemplũ de stadio in quo est finis & principiũ & terminus à quo, & terminus ad quem: licet idem sit spatiũ.

23 { ENIM vero semper. } Hoc loco Philosophus soluit & declarat quod in omni scientia incipiendum est à notis. Sed quia nota sunt dupliciter. Alia enim sunt nota simpliter vt causæ & principia: alia nostra ex parte & nobis, vt sunt effectus: quædã vero æquè nobis nota simpliciter, vt in mathematicis scientiis. In quibus igitur nobis notiores sunt effectus quàm causæ, incipiendũ ab ipsis effectibus proficiscendo ad causas, vt sunt hæ sciẽtiæ morales & naturales & artes. In quibus vero æquè nota sunt principia & simpliciter vt mathematica, in his incipiendũ a talibus principiis & causis demonstrando à priori affectus qui insunt subiecto. Incipiendũ igitur in hac scientia morali à nobis notis, id est ab affectibus & operationibus humanis secundũ rationẽ, ex quibus fiunt habitus studiosi, id est ipsæ virtutes secundũ quas fiunt operationes quæ sunt ipsa actiua felicitas. Ea enim est finalis causa omniũ humanarũ actionũ, & vltimũ bonũ in executione, primũ in intentione. Primũ enim intenditur ipsa felicitas, deinde excogitãtur media, quibus veniamus ad ipsam. Quatuor sunt causæ vt scimus. Principalissima est finalis. Ideo Aristoteles vt mihi videtur, nõ iure reprehenditur, vt dicunt quidã ꝙ nõ dixerit vel appellauerit Deũ causam efficientẽ, sed

sed finalẽ semp appellat. Ratio autẽ est, qa appellat eũ à causa nobiliore. Felicitas verò est principiũ in genere causæ finalis. at in genere causæ efficiẽtis est effectus, nec est absurdũ quod diuersis rationibus vnũ & idẽ sit causa & effectus, in diuerso genere causæ, vt felicitas. { QVOCIRCA bñ institutũ. } Ex supradictis infertur vnũ, quod appellãt correlariũ. Nã cũ debeamus incipere à nobis notis, oportet eũ q sit auditurus de sciẽtia ciuili institutũ esse bonis moribus, vt experientia possit percipere ea quæ cõferũt humanæ vitæ, & eis assentiri. Notandũ ꝙ oportet auditurũ de aliquibus aliquid præcognoscere, & hoc, aut à se habet, aut percipit à doctore. A se habet vt dignitates tales, veluti, si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanẽt sunt æqualia, & omne totum est maius sua parte. A doctore suscipit aliqua quibus adhærere debet. Veluti si duæ lineæ æquè distantes protrahãtur in infinitũ, nũquã cõcurrẽt. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim vt hæc auditurus afferat ex se principia quædã. Veluti quod abstinentia cupiditates superantur, vt per experientiam sibi innotuit. Quod autẽ nõ afferat, suscipiat à suo doctore, & facile assentietur: ideo oportet esse institutum bonis moribus & bene dispositũ ad recipiẽdam doctrinã. Vbi afferri potest illud decimi libri quod etiã suprà attulimus. Sermo autẽ & doctrina nunquã in omnibus vires haberet: sed oportet antè cultus sit moribus auditoris animus ad recte gaudendũ odẽdúmq;, tanquã ager qui semina sit nutriturus, &c. Post hæc dicit Philosophus quòd si ille non afferat ex se principia, nec sit aptus ea suscipere, is est penitus inutilis secundum Hesiodũ. 24

{ EST enim principiũ quod est. } Quia effectus est principiũ in hac sciẽtia morali & ciuili. Veluti bonus mos cõseruat humanã naturã. { HABET principia. } scilicet audiẽdi hanc doctrinã vt facilè assentiatur. Si quis enim sit bene dispositus & institutus bonis moribus, veluti si quis superauerit aliquãdo cupiditatẽ abstinentia, & moderatione vicerit appetitũ, statim assentietur cùm audiret hoc principiũ ꝙ temperatis actibus tẽperati fiunt habitus, & non quæret propter quid, cũ hoc sibi sufficiẽter cõstet. Item abstinẽtia cõcupiscentiæ extinguuntur. Huius etiã nõ quæret causam cũ sibi constet, vel quod ex se afferat, vel quod assentiatur docẽti ea, qbus bene dispositus & nõ recalcitrans deberet non immerito assentiri. 25 26

Quod felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ.

27 CAPVT V.

Ed nos eò redeamus unde digreßi sumus. Sum
mum enim bonū, felicitatemq́;, non sine ratio
ne ex uiuendi modo uidentur existimare: uul=
gus quidem & importunißimi, uoluptatem.
28 Quapropter & deditam uoluptatibus uitam amant. Tres
enim sunt maximè quæ præcellūt: ea quæ nunc dicta est, &
ciuilis, & contemplatiua tertia. Vulgus igitur mancipij si=
mile penitus esse uidetur, pecorum uitam diligendo. habet au
tem rationem, quòd complures eorum qui sunt in potestati=
bus cōstituti, perinde atq; Sardanapalus uiuunt. Elegantes
29 autē & ad agendum idonei, honorem. Honos enim, finis fe=
30 rè ciuilis est uitæ. Videtur autem ab eo distare quod quæri=
mus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm in ijs qui affi=
ciūtur honoribus, esse uidetur. summum autē bonū propriū
31 quid, taleq́; esse uaticinamur, ut auferri facile nequeat. Præ=
32 terea honorē persequi uidentur: ut seipsos bonos esse credāt.
itaque à prudentibus & apud eos qui ipsos cognoscunt: &
ob uirtutē honoribus affici quærunt. constat igitur secun=
33 dum hos ipsos, honore præstabiliorē esse uirtutem. Atq; for
sitan & finem quispiam ciuilis uitæ magis hanc esse putaue
rit, uerum & ipsa uidetur imperfectior esse. Videtur enim
posse uirtutem habentem, & dormire, aut non agere quic
quam per uitam, & insuper in maximis malis atq; aduersi
tatibus fortunæ positum esse. eum uerò qui ita se habet, ne-
mo felicē dixerit, nisi qui positionem obseruat. Sed hæc ha-
ctenus: satis enim de his est & * in conuersionibus dictum.
De contemplatrice autem uita, quàm tertiam diximus: in
34 sequentibus considerationem faciemus. Ea uerò quæ pecunijs
incum

ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις, in coronis. L. Aret.

incumbit uiolenta quædam est uita. Ipsæq; diuitiæ non sunt, id quod quærimus bonum. utiles enim sunt & ob aliud. quapropter ea quæ prius sunt dicta, potius quispiam fines esse existimauerit: quippe cùm propter se expetantur. at neque etiam illa uidentur: quãquam ad ipsa complures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.

COMMENT.

SED nos eo redeamus.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo reuocat se ad primum propositum. 27
Nam instituit afferre & confutare opiniones antiquorum de summo bono. posuerat autem modum inuestigandi & procedendi in hac scientia, vt cognosceretur summum bonum, ideo nunc dicit, redeamus, &c. Resumit enim opiniones de summo bono, & eas refellit: & primo reprobat eos qui dixêre felicitatem esse aliquid eorũ quæ sunt nobis manifesta: deinde confutat eos qui posuerunt felicitatem in bono separato, id est Platonẽ & Platonicos. Diuiditur in quinque partes: in prima ostendit cur sint tot variæ opiniones de felicitate, & affert opinionem vulgi ponentis summum bonum in voluptatibus. In secunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes summum bonum in honore, & ostendit quòd insufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in virtute, & in ea parte considerationem de vita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes in diuitiis. In prima igitur parte ostendit quòd tot variæ opiniones de summo bono oriuntur ex eo, quia vnusquisque amat suum modum viuendi, & secundum quod appetit, illud putat esse summum bonum. At cum varia appetantur ab hominibus: ideo varij fines pro summo bono constituuntur. Ipse autem reducit hæc ad tria genera vitæ, scilicet ad voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam. Notandum quòd ij sunt ineptissimi qui ponunt summum bonum in voluptate: cum voluptas de qua loquitur hic Philosophus, possit esse causa amittendæ felicitatis. Notandum quòd tres vitas enumerauit Philosophus. Primam voluptuariã. Secundam ciuilem. Tertiam contemplatiuam. Istæ autem habent ordinẽ ita vt prima sit imperfectissima, & in ea maximè do-

minetur appetitus.In secũda fit sedatio & mitigatio perturbationum,atque in ea ratio dominatur appetitui non quòd omnino suffocet,sed obtemperantem facit rationi.In tertia vita fit vacuitas perturbationum,& appetitus,scilicet sensitiuus nullo modo operari videtur.Bene ergo attulit Philosophus per ordinem istas tres vitas,vt vidimus in textu.Notandum quòd per voluptatẽ intelligit de ea quæ est nobis cõmunis cum belluis,& similia.per secundam vitam intelligit ciuilem,quæ ponit in honore,& huiusmodi:per cõtemplatiuam vero intelligit eam quæ ab omni negotio seiuncta est.

28 {VVLGVS igitur.} Secunda est pars capituli in qua refellit opinionem ponentium felicitatẽ in voluptate.& vult probare quòd voluptas nõ est felicitas.Illud quod est nobis commune cum belluis non est felicitas humana.Sed voluptas est huiusmodi:ergo ea nõ est felicitas.Maior probatur: quia felicitatem humanam necesse est propriam esse hominis:id autem quod est nobis cum belluis commune,non est proprium hominis.Nam si ita esset,belluæ possent dici felices:quod est absurdũ.Minor probatur,quia voluptate fruuntur etiam belluæ,cum voluptas gustu & tactu maximè percipiatur:quibus sensibus bruta etiam viuunt,& nos per tales efficimur valde communes cum cæteris animalibus,etiam cum imperfectis:quia nullum animal est his duobus sensibus vacans,cum multa animalia careant reliquis.Hæc autẽ opinio sustentari videtur quãuis sit admodum abiecta:quia homines vident principes viuere in deliciis, & voluptatibus:quorum exemplo ducti putent eorum vitam esse potissimam felicissimámque inter alias,atque ideo eam sequuntur.Notandum quod vulgus dicitur simile esse mancipio, quia voluptati ita obedire videtur:vt serui dominis suis.

29 {ELEGANTES autem.} In hac tertia parte capituli affert opinionem eorum,qui emergunt à vulgo,& eos vocat elegantes.Hi autem putant felicitatem humanam in honore consistere:quorum sentẽtia tali modo probatur.Finis rerum agendarum & virtutum est felicitas.At honor est talis: finis ergo ipse est felicitas humana.Nam quicquid agitur in vita humana,videtur agi ob ipsum honorem.præterea honor dicitur esse præmium virtutis. {FERE.} Hoc addidisse videtur,quia iste vere non est finis talis.

{ATTAMEN non videtur.} Duabus rationibus ostendit 30
quod honos nō sit felicitas.Prima.Honos non cōsistit in eo
qui honoratur,sed in eo qui honorat : at felicitas consistit in
eo cuius est felicitas,& non collocatur in alio,quàm in eo cu
ius est:ergo felicitas non est honos neque in honore.

{VATICINAMVR.} Quia nondu est declaratū quid sit, 31
notandum quod duobus modis exponere possumus hono-
rem magis esse in honorante,quàm in suscipiēte honorem.
Primo modo:quia est operatio honorantis magis quā susci-
pientis.Secūdo modo:quia honor videtur esse magis in pote
state honorantis quàm honorati.Nā is qui patitur nō habet
potestatem patiendi vel nō patiendi:quia est in agēte.Dixit
autē,Magis:quia ille qui honoratur videtur concurrere pro-
pter virtutem ob quam videtur esse causa vt honoretur:licet
honorare vel nō honorare sit potius in arbitrio honorantis.
Notādū quod illud quod nō est in nostra potestate,facilè etiā
inuitis nobis auferri potest.vnde cū bona corporis,& exter-
na nō sint in nostra ptāte:ideo in illis non consistit felicitas.

{PRAETEREA honorem.} Secunda ratio:Id quod est ob 32
virtutem & testimoniū eiusdem non est felicitas. At honor
est huiusmodi : ergo honor non est felicitas. Nam appetunt
honorē cōsequi apud sapientes tanquā peritissimos in discer
nendo,& apud eos qui ipsos cognoscunt existimātes talē ho-
norē esse veluti testimonium quoddam suarum virtutum,&
indicium quo deprehendunt & sibi persuadent se habere vir
tutes,posteaquā honorātur:ergo honorē appetūt ob ipsam
virtutem:ergo honos est ob virtutem.Notādum quod si ho-
nos esset humana felicitas,sequeretur quod breui tēpore ali
quis esset felix & non felix,id est nunc felix cum honoratur,
nunc non felix cum non honoratur:& idem etiam respectu
vnius honorātis esset felix:respectu verò alterius eum post-
habentis non esset felix. {ATQVE forsitan.} Hæc est quar 33
ta pars in qua prosequitur Philosophus,refellendo nunc eos
qui summum bonum in virtute ponebant:& quāquā hi ma
gis ad veritatē accessisse videntur quàm superiores,quia vir
tutē habens est in potentia propinqua felix:tamen hanc opi
nionē etiam reprobat tali ratione.Id quod non est perfectū.
non est summum bonum.At virtus non est perfectum: ergo
non est summum bonum. Minor probatur à Philosopho.

Nam virtus potest esse in dormiente & in eo itē qui non ope retur ob impedimenta,& demū in his qui sint in maximis ærumnis,& calamitatibus constituti: quos nemo felices ap pellabit nisi positionem custodiēs, sicuti fecêre aliqui Philosophi ponentes quædam paradoxa. Notandum quòd si oporteet aliquem felicem euadere,necesse est in illo prius esse vir tutes. Verum nō sufficit vt habeat habitum. Nam habitus ordinatur ad operationē, & propterea virtus est imperfectior quàm ipsa felicitas,cum ordinetur ad vlteriorem finem. Notandum quòd à Philosopho facti sunt libelli de omnibus scientijs liberalibus breuissimi & per modum conclusionū, quos appellauit conuersiones: & sic solent Græci artes liberales appellare, quia videntur circulo quodam in se redire cum vnaquæque aliis vtatur:hos libellos Philosophus appel lauit conuersiones. alij dicunt quædam esse à Philosopho cōfecta ita vt finis vnius scientiæ sit principium alterius, & sic sint quasi circuli,quæ opinio mihi non placet. Notādum ꝙ positio est opinio alicuius in Philosophia præclari, quæ sit aliena à communi hominū opinione, vt fuit Heracliti, qui dixit contraria esse idem,& huiusmodi. Notādum quòd Philosophus differt considerationem vitæ contēplatiuæ in aliū locum: quia non pertinet ad hunc locū tractare de ipsa. Nam nec reprobari potest cùm sit præstātissima: nec sumēda nūc pro felicitate,cùm antea oporteat tractare de felicitate actiua & ciuili,quæ competit homini,vt homo est.

34 {EA verò quæ pecuniis.} Hac in parte quinta refellit opinionē eorum,qui ponebāt summū bonū in diuitiis, hoc pacto: In ea vita quæ est violenta nō consistit felicitas. At ea vita quæ intendit diuitiis,& ei dedita est huiusmodi. ergo &c. Item illud quod est alterius causa,& propter aliud,non est felicitas humana. at diuitiæ sunt huiusmodi: ergo diuitiæ non sunt felicitas humana. Nam summū bonū non est ob aliud: alia verò omnia sunt ob ipsum. Diuitiæ verò sunt adminicula,quibus vir studiosus potest exercere suas operationes: vt magnificentiæ & liberalitati s: ergo sunt ob operationes virtutum nonnullarum,& ordinantur ad aliud vlterius. Ex his infert quòd illa tria prædicta magis apparent esse finis vltimus quàm diuitiæ,& tamē illa nō sunt,vt ostensum est,quāuis multæ sint allatæ ratiōes, scilicet à diuersis Philosophis.

Quod

Quod non sit idæa.

CAP. VI.

Ræstat autem fortasse de uniuersali bono con-
syderare, & quonam modo dicitur dubitare: 53
quanquam hæc quæstio perardua nobis est,
propterea quod amici sunt qui * formas ip- τὰ εἴδη.
sas introduxerunt. Verum melius forsitan, & oportere ui-
debitur sua quoque, præsertim Philosophos, pro uerita-
tis salute refellere. nam cum ambo sint amici: sanctum est
honori ueritatem præferre. Qui igitur hanc attulerunt
opinionem: in iisce non faciebant idæas, in quibus prius
& posterius esse dicebant. Idcirco neque numerorum
idæam conficiebant. at bonum & in substantia dicitur, &
in quali, & in eo quod est ad aliquid. atque id quod est
per se, substantiáue, prius est eo natura quod est ad ali-
quid. Est enim hoc propagini, & accidenti eius quod est 36
simile. quibus efficitur, ut non sit in omnibus communis
quædam idæa. Præterea cùm bonum æque atque id quod est
dicatur (nam & in substantia dicitur bonum, ut mens &
Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in
relatione, utile: & in tempore, occasio: & in loco, mo-
ra: & alia istiusmodi) constat non esse commune quicquam
uniuersale ac unum. non enim in omnibus prædicamentis:
sed in uno tantummodo diceretur. præterea cum eorum quæ 37
unam habent idæam, una sit & scientia bonorum etiam
omnium, una scientia quædam esset. nunc autem plures
sunt, & eorum quæ sub eodem prædicamento sunt colla-
ta: ut temporis: in bello quidem, militaris facultas: in
ægretudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento
quidem, medicina. in laboribus autem, ars corporis exer-
cendi. Dubitauerit autem quispiam, quidnam & uelint di- 38
cere

cere ipsum quodque: si una & eadem hominis est ratio, &
in ipso homine & in homine. nam quo uterque est homo,
hoc differentiam inter sese nullam habebunt. quod si ita est
39 neque quo utrunque est bonum. At uerò neque quia perpe-
tuum est, ideo magis erit bonum. siquidem neque diuturnum
album, magis est album, quàm unius album diei. Probabi-
40 lius autem de ipso uidētur dicere Pythagorici, ipsum unum
41 in bonorum serie collocātes, quos sequutus uidetur & Pseu
sippus. Sed de his quidem alius erit sermo. In ijs autem quæ
dicta sunt, controuersia quædam uidetur, quod rationes
non de omni bono sunt dictæ. dicuntur autem una specie
bona: ea quæ amantur per se. ea uerò quæ hæc efficiunt, aut
aliquo modò conseruant, aut contraria prohibent: propter
hæc ipsa, modóq; alio, bona dicuntur. constat igitur bona,
42 bifariam dici: alia per se, alia propter illa. Seiunctis igitur
per se bonis, à bonis utilibus, consideremus si ea quæ sunt
per se, una idæa bona dicantur. at quænam quispiam posue-
rit per se bona? an ea quæ & sine alijs persequimur, quale
est sapere, & uidere & uoluptates nonnullæ, atque hono-
res. hæc enim tametsi propter aliud quippiam persequimur,
tamen ex ijs, esse posuerit quispiam quæ sunt per se bona. an
43 nihil aliud præter idæam ponendum est? quare * forma
τὸ εἶδος. res quædam erat inanis. Quòd si hæc quoque per se sunt
bona: eandem in his omnibus ipsius boni rationem ines-
se oportebit, perinde atque albedinis ratio eadem est niue
atque cerusa: at honoris, & prudentiæ, & uoluptatis hoc
ipso quo bona sunt, diuersæ sunt rationes ac differentes:
ipsum ergo bonum non est quid commune una idæa. At quo
nam modo dicuntur? non enim ijsce similia sunt, quæ no-
mine eodem fortuito nuncupantur. Dicunturne igitur, quia
κατ' ἀναλο- sunt ab uno, aut ad unum omnia conferuntur: an * compa-
γίαν. ratione

ratione potius rationum? etenim ut est in corpore uisus: sic est in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præsenti forsitan omittenda sunt: nam exactè ipsa discutere, ad aliam magis spectat philosophiam. Et de idæa similiter. Constat enim etsi est aliquod unum bonum, quod communiter prædicatur, aut separatum quod ipsum per se: non tamen aut agi, aut acquiri ab homine posse. nunc autem tale quæritur. Fortasse autem cuipiam melius esse uidebitur cognoscere ipsum, ad ea bonorum quæ poßideri ac agi possunt. nam uelut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis sunt bona sciemus. & si sciuerimus, assequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à scientijs autem discrepare uidetur. uniuersæ nanque bonum affectantes quoddam, idq; quod deest perquirentes, huius prætermittunt cognitionem. tantam tamen opem uniuersos artifices ignorare, & non perquirere, non est consentaneum rationi. dubium autem est, & quidnam ad suam artem, aut textori confert, aut fabro, si ipsum scierit bonum: aut quonam pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui idæam ipsam aspexerit. neque enim ualetudinem hoc modo medicus, sed hominis, imò uerò huius fortasse considerare uidetur, quippe cum singulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

COMMENT.

PRæstat autem fortasse. } Hoc est tertium capitulũ huius 35
secundi tractatus, in quo Aristoteles refellit opinionem Platonis de summo bono, quod Plato dicebat esse bonum separatum, id est, idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendum est de vniuersali bono, id est de idæa boni. In secunda parte assignat rationes, quòd non potest esse idæa boni. In tertia ponit quandam dubitationẽ, & soluit. In quarta postquam extermina-

uit idæas,ostendit quòd dato quòd sint idææ,non est opus quærere de illis. In prima igitur parte dicit Philosophus, quòd omissis reliquis opinionibus de summo bono,fortasse melius est considerare de vniuersali bono,id est de cōmuni bono,& communi idæa boni,quam Plato dixit esse summū bonum,& causam cur alia bona quæ sunt hic,sint bona. Fortasse,quia hæc quæstio non videtur pertinere ad moralem: sed magis ad primum philosophum,& metaphysicum,tamē pauca dicere,& ostendere quomodo non sit idæa boni,summum bonum,quod hic quæritur,& intenditur,non videtur alienum à proposito & ab Philosopho morali. Pluribus in locis suis in libris Aristoteles irruit contra idæas Platonis, & nunquam se excusat,nisi in hoc libro moralium. Ratio est, quia cùm ipse det præcepta de moribus,ne videatur agere contra bonos mores impugnando amicum,& præceptorem suum Platonem,cum quadam honestate hic se excusat.

36 {QVI igitur.} Hæc est secunda pars in qua aggreditur Platonis opinionem,ostendendo talem conclusionem,quod non est vna communis idæa omnibus bonis,vt putauit Plato,& probat quatuor rationibus. Prima. Vbicunque vel in quibus est prius & posterius non est cōmunis idæa & forma. At in bonis est prius & posterius:ergo in bonis nō est communis idæa. Maior concessa est à Platonicis,quia non ponebāt idæas in his in quibus esset prius atque posterius,& ideo numerorum non ponebāt idæam. Minor probatur à Philosopho,scilicet quòd in bonis est prius & posterius. Nam substantia est bonum,qualitas est bonum : relatio similiter,& alia quæ sunt in aliis variis prædicamentis in quibus est bonum. Verùm cùm ista habeant ordinem,prius est substantia quàm relatio,cùm relatio sit respectu substantiæ,vt est virgultum respectu arboris,& vt est accidens respectu subiecti sui. prius enim est arbor quàm virgultū,& subiectum quàm accidens,& substātia quàm quātitas,vel qualitas vel relatio, vel aliud accidens. Vt prius est homo qui est substantia animata sensitiua,quàm sit tantus,veluti trium cubitorum:vel talis:veluti albus:& ad aliquid,veluti pater. per prius igitur est homo prioritate naturæ, posterius verò hæc sibi accidunt:vt sit tantus vel talis,& similia : ergo cùm bonum non sit quoddam commune æquè in omnibus prædicamentis,

non

non erit quędam communis idęa bonis omnibus quẽadmodum in numeris. Nam cũ variæ sint species numerorũ, veluti dualitas, trinitas: & altera sit prior, altera non, ponebat Plato quãdam idæam cõmunem omnibus. Eodẽ pacto cùm variæ sint species bonorũ, & in bonis sit prius & posterius, non debet poni vna cõmunis idæa omnibus, dicit Philosophus.

{PRAETEREA cùm bonum.} Secunda ratio. Ens dicitur 36
de omnibus prædicamẽtis, similiter & bonum, & alia est boni ratio cùm est in prædicamento substantiæ, & alia ratio cùm est in prædicamento qualitatis, & sic de cæteris. Fit igitur talis argumentatio: Ea quæ sunt in diuersis prædicamentis non dicuntur secundum vnam rationem: nec est eorum vna cõmunis idæa. At bonũ, loquẽdo de bonis quæ sunt hic, est in diuersis prædicamentis: ergo boni non est vna ratio, & vna cõmunis idæa. Maior concederetur à Platonicis, & semper affert maiores hic veluti concessas à Platonicis. Minorẽ ipse probat, scilicet quòd bona sunt in diuersis prædicamentis. nã mẽs quæ est de numero bonorũ, est in prædicamento substãtiæ, vt ait: virtus in prædicamẽto qualitatis: moderatũ in prædicamento quantitatis, & vtile in prædicamento relationis. Vtile enim refertur ad aliud: occasio quoque, id est opportunitas tẽporis ponitur in prædicamento quãdo, & sicut tempus quod est mensura motus ponitur in quando, & congrua conuersatio ponitur in prædicamẽto vbi: & alia huiusmodi bona, quæ varia sunt, & in diuersis prædicamentis collocata. Nã vt prædicamenta sunt maximẽ distincta inter se, sic & res quæ in ipsis prædicamentis sunt. Sequitur igitur cõclusio, quòd nõ est vnum & vniuersale bonũ cõmune omnibus bonis: nam si ita esset, nõ in omnibus prædicamẽtis, sed in vno tantùm diceretur, & esset vt ostendimus. Notandum quòd ens & bonum cõuertuntur. Sed bonũ sumitur bifariã. Primo modo vt est passio entis, & sic conuertitur cum eo: alio modo vt est bonum moris, & hoc non conuertitur cum ente. nam omne bonum moris est ens, non autem econtra. Si igitur Plato dicit esse vnam communẽ idæam boni, oportet vt dicat bonum commune quod conuertitur cum ente. & sic accipit hic Philosophus illud bonum cõmune quod cõuertitur cum ente: & ex eo arguit contra Platonem. Notandum quòd Deus propriè non est in prædicamento, cùm ipse

sit qui producat ipsam substantiam,& omnis substãtia cõponatur aut ex materia & forma,aut ex potentia & actu : Deus autem non est cõpositus,sed accipitur hic impropriè,scilicet pro substantia separata:vel pro corpore cœlesti,quæ dicũtur animata à Philosophis.tamen secũdum Scotũ,& forte etiam secũdum Platonem,est quædam substantia transcẽdens quæ prædicatur de Deo,& de substantia prædicamentali.& sic faciunt decem prædicamenta trascendentia, & sic quantitas prædicatur de infinitate Dei,& qualitas de bono,&c.

77 {PRAETEREA cùm eorum.} Tertia ratio. Quorum non est vna,& eadem scientia,nõ est vna communis idæa:sed bonorum non est vna,& eadem scientia:ergo bonorum nõ est vna cõmunis idæa.Maior cõcederetur à Platone. Nam Plato dixit,vt sunt idęæ ita esse scientiam nostrã.Minor declaratur à Philosopho,nam eorũ quæ sunt in vno prædicamento non est eadem scientia.multo minus erit vna scientia eorũ bonorum quæ sunt in diuersis prædicamentis. Sed tempus quodcũque collocatur in vno prædicamento, & tamen temporis nõ est vna sciẽtia atque eadem. Nam tẽporis bellici est vna sciẽtia quæ dicitur ars militaris.Temporis ægritudinis est sciẽtia medicinæ,quæ obseruat tẽpus,scilicet principium, augmẽtum,statum & decremẽtum. Similiter moderationis in cibo est ars medendi,qua obseruatur tẽpus debitũ alimento,& superius exemplum de medicina pertinet ad recuperandam sanitatem,hoc ad conseruãdam eandem.Est etiam alia obseruantia temporis,quæ pertinet ad gymnasticã,id est ad artem exercendi corporis in ipsis ludis gymnasticis. Notandum quòd vnius,& eiusdem boni,quod est in vno prædicamento,ostendit Philosophus plures esse scientias. Nam tempus est bonum,& de ipso considerant variæ sciẽtiæ:vt in bello tempus bonum,& idoneum, & opportunitatem considerat ars militaris:& tempus bonũ in ægritudine medicina. & sic de aliis aliæ facultates:ita vt cùm alia sit atque alia scientia talis boni,erit alia atque alia ratio,& nõ communis ratio neque idæa huius boni quod est in vno prædicamẽto, multo minus boni quod est in omnibus prædicamentis.

78 {DVBITAVERIT autem quispiam.}Hæc est quarta ratio qua ostendit non esse ponendam communem idæam ex eo,quia esset superflua. Dicit igitur quòd ambiget quispiam quid

quidnam Platonici velint dicere ipsum quodque. Addunt enim ipsum vnicuique rei cum volunt significare idæam illius rei veluti ipsum hominem,id est idæam hominis:ipsum æquum ipsum bonum,idæam æqui,& idæam boni. quid ergo volunt significare per ipsum? voluntne ostendere esse diuersas idæas à rebus quarum sunt idæa,vt volebat Plato?Verum ea non differunt quæ côueniunt in vna atque eadem ratione formali.At ipse homo,id est idæa hominis, & homo apud nos conueniunt in ratione formali:ergo non differūt. Nam si definiantur de vtroque,dicetur animal rationale. si ergo non erit differentia in ratione formali inter idæam hominis & hominem,& inter idæam boni & bonum,superfluū videretur ponere idæam hominis,& idæam boni, & credere esse quasdam species separatas per se seorsum existentes. Notandum quòd Philosophus hic ex definitione rerum irruit contra Platonem,qui posuit formas diuersas, & idæas à rebus quarum sunt idææ: diuersitas autem nulla alia videtur quàm formalis:quòd si ostendatur ipsas non differre ratione formali, certè non different res illæ, & falsa erit opinio Platonis ponentis idæas differre à rebus quarum sunt idææ, & superfluæ idææ videbuntur.

{AT verò neque quia.} Hac in parte affert vnam obie- 39
ctionem quæ fieri contra eum posset. Tu dicis ô Aristoteles, quod homo nō differt ab ipso homine,id est idæa hominis: quomodo nō differt,cum homo hic apud nos sit corruptibilis:idææ vero & hominis & boni sint perpetuæ & incorruptibiles? dicit ergo Philosophus quod propter hoc non differunt essentialiter,& formaliter, sed per modos quosdam, & posteriora quædam,veluti finitum & infinitum, perpetuum & non perpetuum,quæ non sunt de essentia rei: modi vero non faciunt proprie differre,sed formæ essentiales faciūt ea quæ sunt,proprie differre.Nam ea dicuntur esse de essentia alicuius quæ simul sunt & non posterius. Prius enim res est, postea perpetua & non perpetua, & talis vel talis, quæ non faciunt essentialiter res differre:& dat exemplum de albedine,quod non est magis album id, quod potest durare vnum diem,quàm id,quod potest durare vnum annum. Illa enim duratio nō facit esse magis aut minus albū:nam licet vnum sit diuturnius altero,tamen vtrunque est album, & eiusdē ra-

tionis.Igitur cũ Platonici velint idæas differre à rebus, quarum sunt idææ,& nos ostendimus non differre, superfluum est ponere idæas:frustra ergo ponitur communis idęa boni. Quanuis enim bonum,& ipsum bonum,id est,idæa boni differant per hoc quod alterum sit diuturnius altero:tamẽ non differunt in sua ratione formali,quia eiusdem sunt rationis.

40 {PROBABILIVS autem.} Hoc loco Philosophus comparat opinionẽ Platonis de bono cũ opinione Pythagoræ, & dicit quod sententia Pythagoricorũ videtur probabilior quàm Platonis:nõ quod sit simpliciter vera,sed probabilior. Dicit igitur quod Pythagorici non posuerunt bonum quoddam separatum per se existẽs commune omnibus bonis:sed posuerunt ordinem,& seriem bonorum: in qua collocarunt etiam vnum,vt ostendatur quod res tunc dicitur propriè bona,& perfecta,quando est vna.Pythagoras posuit duas series siue duos ordines vel familias vt ipse dicebat rerum, & has dixit principia rerum.Vnam igitur bonorũ seriem ponebãt Pythagorici:alteram malorũ.& in vnaquaque serie dicebãt esse decem inuicem opposita, tanquàm decem principia bonorum,& decem malorũ.In serie bonorũ posuerunt vnum: in serie malorũ plura,& successiue opposita hæc,scilicet finitum infinitum:impar & par:rectum & obliquũ: quadratum altera parte longius:lumen tenebræ:dextrũ sinistrũ:mas fœmina:quies motus:bonum malum.Vnũ dixit esse in numero bonorũ, quia quælibet res habet in se bonitatẽ suam per vnitatẽ,qua suscipit suum esse.Nã quãdo vnitur anima cum corpore,tunc fit vnum,quod est homo:quando vniuntur elementa,tunc fit cõpositũ,& est vnũ: vt lignum,lapis,aurum,& similia:& quando vniuntur plures voces secundum proportionẽ fit vnus concentus.Itaque vnitas in qualibet re videtur esse perfectio.Ecõtra facit pluralitas:& destruit enim res, & ad nõ esse perducit:nam cũ aliquod corpus resoluitur in elementa,& in plura,tunc destruitur illud cõpositum. Finitum quoque est bonũ,quia designat perfectionẽ,& potest percipi. Infinitum est malum,& imperfectum,& indeterminatum,& percipi nõ potest.Impar est bonũ,quia diuidi non potest vt vnitas,& nõ destruitur per suã imparitatem. Par econtra est malũ,quia per suã paritatẽ resoluitur vsque ad vnitatẽ quæ nõ est amplius numerus,& si aliquãdo nõ potest diuidi vsque

ad vnitatem,ita quod remaneat numerus,ſtat virtute imparitatis vt primo modo octonarius numerus diuiditur vſque ad vnitatẽ:ſenarius ſtat in prima diuiſione virtute imparitatis,id eſt numeri ternarii: non quod ſtat ſenarius numerus. quia iam eſt deſtructus,ſed ſtat diuiſio & cõſiſtit in ternario: ſic de aliis oppoſitis dici poteſt,quod alterũ habet rationem boni,alterũ mali.Ariſtoteles igitur anteponit hanc opinionem Pythagoræ,opinioni Platonis.Quia Pythagoras reducebat omnia bona ad vnũ bonũ,quod eſt in rebus hic apud nos:& non ad vnum bonũ ſeparatum à nobis,vt eſt idæa boni,quemadmodum ſenſit Plato:& dicit quod Speuſippus qui fuit diſcipulus Platonis,& ex ſorore nepos, reliquit eum in hoc,& ſequutus eſt Pythagoram:ex quo etiam ſe magis excuſare videtur,ſi ipſe nõ ſequutus eſt Platonem præceptorem.

{IN iis autẽ quæ dicta ſunt.}Hac in parte quæ eſt tertia pars principalis huius capituli,affert obiectionẽ quę fieri poſſet cõtra rationes ſuas ſuperius illatas.Dicere enim quis poſſet,ô Ariſtoteles,tu loquutus es de bonis vno modo ſumptis indeterminate,& ſine diſtinctione vlla,nõ loquẽdo de omni bono diſtinctè vt opportebat.Nã bona bifariã dicũtur:quędã enim per ſe bona: quædã propter aliud: & de iſtis duabus ſpeciebus fortaſſe diceret Plato ſe non poſuiſſe communem idæam vnam,ſed de altera ſpecie tãtum,ſcilicet bonorũ per ſe relictis bonis vtilibus,& propter aliud quæ non ſunt propriè bona cũ ſint ad aliud.Itaque debebas diſtinguere ô Ariſtoteles,& de omni bono differenter loqui & diſtinctè. tu autem nõ loquutus es & de omni bono,cum bifariam ſit.Dicit igitur Philoſophus,iſta eſt bona obiectio: itaque diuidantur bona,quia ex iis quæ dicta ſunt à nobis,cum non diſtinxerimus bona,controuerſia videtur ſuboriri,& obiectio quædã: ad quam tollendam diuidamus bona,& videamus ſi eſt vna communis idæa.Bona bifariam dicuntur: quædam per ſe: quędã ob aliquid aliud per ſe autẽ bona rurſus,aut per ſe ſimpliciter & abſolutè ſunt, aut ſunt partim propter ſe, partim ob aliud,quæ ſint quaſi media inter ea quæ ſunt per ſe ſimpliciter & abſolute,& ea quæ ſunt ob aliud tantũ. per ſe ſimpliciter ſunt vt felicitas:per ſe vero bona,quæ partim ſunt propter ſe,partim ob aliud ſunt,vt ſanitas:ea vero ſunt proprie ob aliud,vt in medicina potiones & tẽperati cibi, & alia hu-

iusmodi quæ faciunt vel conseruant sanitatem vel remouēt contraria: id est impedimenta sanitatis. Sunt enim ob aliud tātum quia ob sanitatem. Quare sunt bona per se, & propter aliud, & partim propter se, & partim propter aliud: natura enim non transit ab extremo ad extremum sine medio vt aiunt. Cum igitur tot modis dicantur bona, accipiamus alteram speciem bonorum, scilicet per se, posthabitis nunc bonis vtilibus quæ sunt ob aliud tātum: quia si debet esse idæa boni, magis erit de bonis per se. Accipiamus igitur ista bona per se, & consideremus, dicit Philosophus, si his competit vna communis idæa. Notandum circa illa verba, non de omni loquebamur bono. In textu græco qui reperitur, & etiā in traductione Leonardi non est ibi, non: traductio vetus & Ioannis Argyropyli habet, non. Et Eustrathius, & alij expositores exponunt, cum non, istum textum.

42 {AT quænam quispiam.} Facta distinctione bonorū, & postpositis vtilibus quæ sunt ob aliud tātū, & sumptis per se bonis, ostendit Philosophus quòd per se bonorū non est vna cōmunis idæa, & hoc modo videtur tollere idæas rerum. Si hic apud nos ô Plato, sunt aliqua bona per se, forma & idæa bonorum vana, & superflua esse videtur. At primum est, ergo & secundum, quod autē primum sit, ostēditur. Sunt enim hic bona per se, vt sapere, & videre, & habere prudentiam, & alia huiusmodi: & quædam voluptates, quia non omnes, sed voluptates quæ studiosas operationes sequuntur. hæc enim quanuis conferant ad aliquid aliud, tamen propter se expetuntur, & sunt bona reponenda, & numeranda inter bona per se, hoc ostenso vtitur quasi derisione contra Platonem, quasi dicat, Videtúrne tibi ô Plato, quod præter tuam idæam, quā tu vocas bonum per se, & separatum à nobis, sit aliud quicquā bonū per se hic apud nos? At qd igitur fuit opus ponere idæas? superflua profecto esset species & idæa. Nam Plato nolebat quòd idęæ differrent à rebus quarum erant idęæ, si ergo ostēsum est ab eo quòd idæa boni est bonum per se, & nos habemus etiam hic apud nos bona per se, & in eo quòd per se sunt eiusdem rationis cum idæis, & non differunt, superflua species erit, & idæa. Ex his omnibus concluditur quòd si non est vna idæa communis bonorum quæ sunt per se de quo magis videbatur, nullo modo potest esse vna idęa cōmunis omniū bono

bonorum vel aliquorum bonorum,ex quo sequitur non esse idæam. Verum si tu dixeris, quod neque illa quæ enumeraui, nec alia sunt bona per se,superflua quoque esset idæa. nam si est bonum separatum per se, & debet esse exemplar eorum quæ sunt hic apud nos:certe ea quæ sunt ex idæis,id est exem plata (vt ita loquar) debent esse hic vt correspondeant suis idæis. sed si non sunt talia exemplata per se vt sunt idææ per se,frustra positæ sunt idææ eorũ quæ sunt scilicet vt sit idæa bonorum,id quod vere est bonũ per se: postea apud nos non sunt bona per se,de quibus ponitur idæa.

{QVOD si hæc quoque per se sunt bona.} Sequitur in re- 43
darguendo Platonem,& ostendit quod si sint hic bona per se, non est necesse ponere aliud bonum separatum per se. Nam si per se bonorum est vna communis idæa , tunc omnia quæ sunt hic per se bona , erunt eiusdem rationis , sed hoc est falsum:ergo sanum est ponere vnam communem idæam esse per se bonorum . quod autem hoc sit falsum , scilicet hic per se bona eiusdẽ esse rationis, probatur à Philosopho, & ostenditur quod sunt diuersæ rationis. nam sapientia est bonum per se tale vt perficiat habentem , & est in eius potestate cuius dicitur esse : honos dependet ab alio. at hæc competunt his,diuersa ergo sunt diuersæ rationis bona. quod si esset vna communis idæa bonorum per se : tunc omnia bona per se: quæ sunt hic conuenirent in communi ratione formali , vt nix,& cerusa in albedine.albedo enim niuis,& ipsius cærusæ est eiusdem rationis. sed cùm non conueniant in vna communi ratione , vt ostensum est, profectò non erit eorum vna communis idæa.quare siue sint bona per se hic apud nos , siue non sint : nullo modo erit idæa : quia si non sint hic bona per se , nec etiam esset idæa , quia Plato posuit idæas, vt per eas tanquam per exemplaria producat ea quæ sunt hic. si ergo exemplata hic non essent:frustra essent ibi exemplaria & formæ.si verò sint talia bona per se hic apud nos etiam non erit idæa,quia ista bona erunt eiusdem rationis cum idæa, & etiam inter se.sed ista sunt diuersarum rationum , quia non est eadem ratio prudentiæ & honoris, vt probauimus: ergo nõ est vna cõmunis idæa bonorum per se.Ex quibus concluditur quòd siue non sint hic bona per se, siue sint:non est vna communis idæa.At quonam pacto bona dicuntur ? Ex suprà

dictis oritur quædam difficultas, quàm soluit Philosophus, scilicet quomodo bonum dicatur prædicetúrque de omnibus bonis. nam cum superius dicebatur quòd bona habēt diuersas rationes, statim exclusa est prædicatio vniuoca: neque etiam videtur, quòd bonum prædicetur æquiuocè de bonis, cum non sint similia iis quæ fortuito & à casu eodem nomine appellantur. Restat igitur quomodo sit dicendum bonum prædicari de bonis inferioribus, si nec vniuoce nec æquiuocè prædicatur vt diximus, & apparet. Notandũ quòd est differentia inter prædicationẽ vniuocam, & æquiuocã. Vniuoca est quando aliquid prædicatur dicitúrq; de pluribus secundum vnum nomen, & vnam rationem, vt homo dicitur vniuoce de Socrate & Platone. Aequiuoca est, quãdo aliquid predicatur de pluribus secundum vnum nomen tantũ: rationes verò eius sunt diuersæ secundum illud nomẽ, vt canis dicitur de cane terrestri, & de marino & cœlesti. omnes enim isti, licet sint diuersæ rationis, habent tamen nomẽ cõmune. Restant duo alij modi duæq; naturæ: quarum vna est quãdo res habent idem nomen, & aliquam rationem cõmunem, sed non vt vniuoca: verum dicuntur cõuenire, vel quia profluunt ab vno, vel quia pergunt ad vnum exemplum primi, vt incisio venæ, instrumẽtum medici, potio item, & alia quæ inter se sunt diuersa, tamen dicuntur medicinæ, quia ab vno scilicet à medico originem habent. exemplum secundi, vt sana dicuntur veluti conseruatiua sanitatis, vt exercitatio corporis: siue recuperatiua, vt medicinæ, & talia quæ tendunt ad vnum terminum, & eundem finem, id est sanitatem. Altera est natura media inter vniuoca pura, & æquiuoca pura, & ista sunt analoga, id est, quæ habẽt proportionem, & similitudinem rationis inter se: & hoc modo vult Philosophus vt dicantur bona, id est per analogiam, & similitudinem rationis: & ipsemet ponit exemplũ. vt sicut visus in corpore est bonum: ita mens, & intellectus est bonũ in anima. & ista est proportio, & analogia secundum quam bonum dicitur de bonis nõ vniuoce neq; æquiuoce, sed analogice. Nam qualis est oculus in corpore, talis est mens in anima, sed vtrunq; est bonũ per se, & dicentur bona per se secundũ similitudinẽ rationis.

44 {SED hæc in præsenti.} Hæc est quarta pars principalis huius tertij capituli: in qua ostendit, quòd non pertinet ad

mora

moralem Philoſophum tritè inquirere, vtrum bonum dica-
tur vniuoce an æquiuoce: & item de idæa boni, quam poſuit
Plato: ſed talis conſideratio diligens pertinet potius ad pri-
mum philoſophum & metaphyſicum. Nam primus philoſo-
phus conſiderat de omnibus quomodo dicuntur, & ſi conue-
niunt vel non conueniunt in ratione formali: & talis conſi-
deratio præſertim diligens non pertinet ad moralem: ſimi-
liter de idæa, nam moralis non cõſiderat de his, quæ hic aut
agi, aut acquiri à nobis non poſſunt: vt ſunt idææ cùm ſint
in mente ipſa diuina, vt vult Plato. Nos autem quærimus
nunc dicit Philoſophus, bonum humanum.

{FORTASSE autem.} Affert obiectionem quandam, & 45
eam ſoluit. Tu Ariſtoteles remouiſti ſententiã Platonis, pri-
mo refellẽdo eam vt falſam: poſtea dixiſti, quòd ſi etiam eſt
talis idæa boni: tamen non pertinet eius cognitio ad mora-
lem: & hoc non videtur verum. nam ſi ſit idæa boni, certè vi
debitur quod eius cognitio pertineat ad ſcientiam morum,
& cognitionem bonorum, quia exẽplar valet ad hoc vt fiat
diligenter id quod depẽdet ab ipſo exemplari, facilius enim
illo cognito, & diſcernemus dependens, & ſicut ſagittarij ſi-
gno poſito conſequemur bonum quod quærimus.

{HAEC igitur ratio.} Nunc ſoluit obiectionẽ duabus ra-
tionibus. Prima, cognitio illius boni non pertinet ad Philo-
ſophũ moralẽ, quam nullæ artes nullæq; ſcientiæ conſiderãt
& præſupponũt: at bonũ Platonis ſeparatũ eſt tale: ergo eius
cognitio non pertinet ad moralem, & eſt inutilis eius cogni-
tio. omnes enim artifices dirigunt ſuas operationes ad perfi-
ciendũ ſuum opus, & ſi quid eis deeſt non contẽplantur idæã
ſeparatã à nobis, cuius cognitio ſi conferret, profectò nõ præ
termitteretur ab omnibus artibus. Notandum ꝙ Plato con
ceſsiſſet non poni illud exemplar: vt nos intuentes illud fa-
ciamus ea quæ ſunt hic ad imitationẽ illius. ſed vt Deus opi
fex vniuerſi intuens exẽplaria, & idæas quas habet in ſe, pro-
ducat deinde has res quæ ſunt hic, & ſint veluti exemplaria.

{DVBIVM autem eſt.} Secunda ratio. Eius rei cognitio 46
non pertinet ad ſcientiam moralem quæ non prodeſt ſcien-
tiis, & artificibus vt euadant peritiores in ſua arte: ſed cogni-
tio boni ſeparati eſt huiuſmodi, ergo non pertinet, &c. Hoc
probatur inductione diſcurrendo per ſingulas artes, & facul-

tates,quæ de nihilo magis vel melius operari possunt: si cognouerint idæã boni separatã quàm si eandẽ ignorauerint.

47 {FORTASSE.} Quia licet medicus in operando versetur circa singularia,tamẽ cõsideret etiã sanitatẽ, & hominem in vniuersali.cùm Philosophus vellet definire felicitatẽ, attulit opiniones multorũ:quorum alij dixerunt esse voluptatẽ, alij honorẽ,alij virtutem vel aliquid eorũ bonorũ quæ sunt hic.Plato verò præter hæc aliud summũ bonũ cẽsuit esse separatum à nobis penitus, & ab his bonis quæ sunt hic: cuius opinionẽ refellit Philosophus,ostẽdens,pluribus rationibus non esse ponendã vnam idæã cõmunẽ omnibus istis bonis quæ sunt in vita humana.nã Philosophus loquitur in doctrina sua de summo bono quod acquiri potest ab homine per operationes suas,ita vt sit in se positum. sed vt videamus quæ fuit sentẽtia Platonis paulò est altius repetendũ,vt intelligamus rationes Philosophi non procedere contra mentẽ Platonis,sed contra eam sententiã quam vulgus credebat vel dicebat esse Platonis. Plato igitur ex cognitione harũ rerũ, & ordine eorũ quæ sunt hic, & partibus mundi ,ascẽdit ad cognitionẽ opificis vniuersi.nam cognitio nostra ortũ habet à sensu,& tandem ascendit ad vniuersale, & rationes rerum:& sic inuentæ sunt artes,& scientiæ. sic igitur Plato ascendit ad cognitionem primæ causæ eorũ quæ sunt, cui tribuit rationem causæ efficiẽtis,& causæ formalis & finalis. primo efficiẽtis:q a ea quæ sunt,ab aliquo sunt producta, & ne fiat processus in infinitũ veniẽdũ est ad vnum quod sit producẽs tãtum,& nõ productum , & talis sit causa prima quæ habet esse ex se ita quòd nullo modo ab alio.& ista causa prima est efficiens omniũ quæ sunt hic,& ab ea profluunt , & cõseruantur omnia.& est vt quidam paterfamilias.ideo Plato ipsum vocauit patrem huius vniuersi.Propterea dicitur causa formalis ob multas rationes:primo quia est semotus ab omni materia,& quicquid ipse est,forma est,& etiã quia complectitur formas omniũ quæ sunt:nam cum ipse sit causa efficiens,necessario dicere oportet,quod cognoscens efficit, & intelligit ea antequã sint: quia si secus esset, ignoraret ea antequã produceret,& sic ageret sine cognitione,quod est absurdum. Et enim Deus antequã produceret mũdum intellexit eum, ergo erat mũdus, & erat in eo ab æterno non vt accidens quoddam,

dam,quia in Deo nõ est accidens vllum, sed superẽminenti quodã modo. Plato igitur voluit,quod omnia antequã producantur,essent in Deo:non eo modo quo sunt hic cũ materia,& cũ existentia,sed supereminenter,& ipsa tantum, id est ratio formalis tantum vniuscuiusq; rei. Ideo appellabat ipsa cum hac additione, ipsum hominem, id est rationem hominis & ipsum æquum, id est rationem æqui, & sic de alijs. sunt autẽ hæc in Deo perpetua,& sine materia, & idem cum Deo re:nec est incõueniens vnum esse idem re,habere tamẽ plures rationes,vt ascẽsus,& discẽsus in scala, & via ab Athenis Thebas,& à Thebis Athenas.licet idem sit spatium,tamẽ alia est ratio ascensus, & alia descensus: & alia ratio viæ ab Athenis,& alia ad Athenas,& sic idæas rerũ esse idem re cum Deo,differre tamen ratione dicebat Plato. declarabat etiam & ostẽdebat has idæas necessariò esse ponẽdas in Deo, exemplo artificum, qui cognoscunt id quod facere debent antequàm fiat. sicut faber & architectus cognoscunt domum à se faciendam,& habent eam in mente, quæ quidem est forma & ratio domus sine vlla materia. respicit igitur artifex ad illam domum quam habet in mente, cum operatur: sic pictor aspiciens ad idæam quam habet in mente, manum & penicillũ dirigit.sed hoc interest quod artifex acquirit illam formam nec semper habuit eam:Deus autem ab æterno habet rationes, & exemplaria omnium rerum, & sic vt artifex producit suos effectus respiciendo ad rationes quas habet in mente:sic Deus producit res distinctas respiciendo ad rationes quas habet distinctas in mente:distinctas inquam ratione,non autem re.& ideo quando Deus vult, producit hominem,& non equum,quia ratio & idæa ad quã respicit, est distincta ratione inquã nõ re. Deus igitur habet formas & rationes rerum:ideo potest dici causa formalis omnium rerũ secundum Platonem:quia ipse est dator formarũ necessario habet formas,& sine materia,& supereminẽti modo. Est etiã Deus causa finalis. non solum enim ab ipso omnia profluũt: sed etiam ad ipsum omnia referuntur tanquam ad verissimum finem,Nam cum sit summum bonum,expetitur ab omnibus, & omnia ad ipsum tendunt tanquam ad vltimum, & perfectissimum finem. Sic igitur summum bonum censuit esse Plato,id est,ipsum Deũ cuius participatiõe sint alia bona,

bona,id est,reliqua quicquid habent boni inde habeant tanquam à fonte & causa.In cuius essentia posuit idæã boni quæ cõmunis esset omnibus bonis,quæ ex illo exemplari veluti exẽplata ducta bona appellarẽtur.hãc opinionẽ Aristoteles quæ subtilissima erat,& fama celebrata,multis in locis labefactare enititur.hoc autẽ loco eã multis rationibus refellit, ostendens quòd hæc bona cũ inæqualia sint,& diuersæ rationis,non debent habere cõmunem idæã.Nã si accipiamus inquit substantiã,qualitatẽ,& alia huiusmodi:reperiemus substãtiam per prius esse bonũ quàm qualitatẽ vel relationem, & huiusmodi.non erit ergo quædam cõmunis ratio boni ad quam æqualiter referãtur,& quæ æque competat omnibus bonis,hoc idẽ dicere licet de ente.Substantia enim per prius est ens,quàm qualitas vel relatio,vel alia prædicamẽta accidentium,quæ posterius entia esse vidẽtur.vbi igitur prius,& posterius est,cõmunis ratio esse nõ potest æque cõpetens illis.A Platonicis multa respõderi solent.Primũ quod hęc bona eo quod bona sunt ad vnã cõmunem rationem æque referuntur.nã substãtia in eo quo bonũ est,non prius est bonum quam quãtitas,aut qualitas,& alia huiusmodi.sinautẽ postea comparentur inter se,certũ est quòd substãtia est nobilius,& perfectius bonum quàm qualitas,& huiusmodi:non tamen magis,& prius est bonũ inquantũ est bonũ.nam secundum Platonicos,bonũ videtur de bonis vniuocè prædicari:quod autem substãtia sit nobilius ens vel nobilius bonũ,istud videtur euenire posterius.veluti accidit quod homo sit nobilius animal quàm equus,tamen nõ est magis animal quam equus,nec prius animal in eo quo animalia sunt,cũ eiusdẽ sit rationis,scilicet inquantũ animalia.Erit igitur cõmunis idęa boni ad quam omnia alia bona,tãquam ad causam suã æque debent paritérq; referri.Ad hoc idẽ clarius ostendendũ tale exemplũ afferri in mediũ potest:Si argentarius sit faber qui magnum cumulum fecerit annulorum,quorũ alij aurei,alij argentei,alij ænei & huiusmodi sint,dubiũ non est quin faber ille idæã,& formam habeat in mẽte,ad cuius similitudinem fabricati illi annuli sint.Illa igitur idæa quæ est in mẽte artificis ex qua omnes illi annuli ducti sunt,cõmunis omnibus erit,& causa vt illi annuli sint.erit autem exẽplar illud, & alia idæa æque omnibus annulis,paritérq; cõmunis,nec magis

magis nec prius erit annulus aureus quam argẽteus ea ratione qua annulus est,nec argẽteus quàm æneus,licet comparanti inter se quod est posterius:nobiliores aurei quàm argentei,& argentei quàm ænei sint.Eodẽ modo dicere possumus de idæa boni,quam in essentia diuina collocabat Plato,causámq; esse volebat reliquorum bonorũ,quæ inquantũ sunt bona,& sint inter se eiusdem rationis in bonitate,nõ est absurdũ vt habeãt idæam ad quam referãtur æque veluti imagines ad exemplar è quo æque sint ductæ.Cum vero sint diuersa ab idæa sicut exemplata à suo exemplari,& imago à sigillo è quo ducta est,merito poni videtur idæa separata ab omnibus istis,quę differat sicut corpus ab vmbra,& pes à vestigio suo,& exemplar ab eo exemplato cuius est exẽplar.In his enim non est vna & eadẽ ratio.sed bene dicantur habere similitudinem quandã,sicut homo pictus dicetur animal rationale similitudine quadam,ita ista inferiora corruptibilia dicentur talia similitudine quadam,& non proprie vt idææ dicuntur.sed hæc sufficiant impræsentiarũ.hæc enim materia magna indiget inquisitione.Cæterũ vt ordo Philosophi, quem hucusque tenuit,clarius intelligatur , breuem eorum quæ dicta sunt faciemus repetitionem. Nos videmus quòd omnis ars,& omnis doctrina,omnes deniq; actiones humanæ intendunt quendam bonum finem:verum cũ multæ sint artes & facultates,multi erunt fines boni:sed cum illarum aliæ sint aliis præstantiores,erit etiam finis fine præstantior. verum cũ processus in finibus nõ sit infinitus,erit finis vnus vltimus ad quem & nostræ intentiones principalissimæ,& alij fines tãquam ad optimũ,& perfectissimum referentur,& talis erit nostra felicitas,sententia Philosophi.sed cũ ars seu facultas ciuilis actiuarũ principalissima esse videatur,finis eius erit optimus ille ad quem aliarum facultatũ actiuarum fines reducendi erunt tanquam ad vltimum.at cum vnaquæq; ars debeat cognoscere suum finem,ciuilis quoq; suũ debet considerare,& percipere:talis autem est felicitas:ergo conditio felicitatis pertinet ad ciuilẽ,capiendo ciuilem,qui & moralis primo,& œconomicus deinde,demum politicus intelligi potest.verum cognitio de iis non potest haberi ex necessariis principiis,nec demonstratiuè à priori,cũ materia sit de rebus quæ plerunque fieri solent,& suscipientes ta-

lem cognitionē non debent requirere demonſtratiuam doctrinam,ſed eã quam materia exigit,id eſt,à poſteriori.debent præterea habere aliquam experientiam rerum,& animum bene diſpoſitũ,& alienum à perturbationibus,nec repugnantem tali doctrinæ.concedentes igitur eſſe vltimum finem rerum agẽdarum qui ſit felicitas quam omnes intendunt,& ſi cuncti penè mortales in nomine cõueniant dicentes ſupremum bonũ agibilium eſſe felicitatem:tamẽ in ipſa re,& definitione diſſentiunt,cũ aliud vulgus,aliud ſapientes felicitatem eſſe exiſtimẽt. Alij enim voluptatem,alij honorem,alij diuitias,quidam bonum abſtractum quod ſit cauſa vt alia ſint bona,putent eſſe ſummum bonum.harum tamẽ ſententiarum eas perſcrutari ſufficiet quæ aliqua ratione duci videntur ad taliter opinandum.ſed cum in omni re ſcienda duplex ſit via:vna qua proceditur à principiis,& cauſis ad effectus:alia econtra qua fit proceſsio ab effectibus ad cauſas,& principia ſemper proficiſcendũ,& incipiendum à magis notis,& cum magis nota ſint aut ſimpliciter,& ex parte rei aut à nobis,& ex parte noſtra,incipiẽdum à magis notis nobis:vt in hac doctrina,& inueſtigatione de felicitate,& moribus,procedẽdum eſt ex iis quæ magis nota ſunt nobis ex effectibus. Oportet autem vel habere ex ſeſe principia moralia quæ ſunt,aut eſſe diſpoſitum ad ea facile ſuſcipienda,Si vero neutrum habeat,is inutilis erit penitus ſecundum Heſiodum.Verum antequàm afferamus ſentẽtiam noſtram de felicitate,perquiramus opiniones aliorũ quæ magis celebres ſunt.vna eſt quæ dicit eam eſſe voluptatem:hæc poſt habenda eſt cum ſit ſeruilis.alia quæ dicit contẽplatiuam vitam,quæ ſuprema eſt omniũ ſecũdum Philoſophum,quam differt in decimũ.alia eſt ciuilis,& qui eam ſectantur vt plurimum vel ponunt in honore quod refellitur,quia non eſſet in poteſtate felicis cum honos ſit in honorãte,item quia videtur ordinari ad virtutem.quare magis in virtute ponenda videretur:nec ſufficit,quia ſequeretur quod dormiens,quod otioſus & iners,quod in maximis ærumnis conſtitutus poſſet eſſe felix in ciuili.vel ponunt in diuitiis in quibus eſſe nõ poteſt cum vita eis debita violenta eſſe videatur.& alterius gratia:vel erit ſummum bonum ſeparatum,& idæa boni ſecundum Platonẽ:cuius opinio refellitur à Philoſopho pluribus

ribus

ribus rationibus,quibus ostendit quòd communis idæa boni non est:aut si est,non est aliquid tale,vt in hac vita possideri ab homine queat.allata sunt post hæc nonnulla pro defensione Platonis,quæ cùm nuperrimè sint dicta à nobis,nō est opus repetere.quare ad Philosophum reuertamur.

De felicitatis subiecto.substantia,& præceptis in vnaquaque scientia obseruandis.

CAPVT VII.

*Vnc rursus redeamus ad id quod quærimus bo- 49
num,& quid tandem sit ipsum inuestigemus.
Esse enim aliud in alia actione artéque uide-
tur.aliud est enim in medicina,& in re milita
ri,& in cæteris simili modo.quid igitur unicuiq; bonum
est? an nō id gratia cuius cætera aguntur? hoc autem in me-
dicina quidem est sanitas,in rei uerò militaris facultate ui-
ctoria,& in extruendarum ædium arte domus,& in alia
aliud,in actione etiam omni electionéue id quod est finis:
huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare si quis o-
mnium rerum agēdarum sit finis,is ipsum bonum agendum
erit:sinautem uerò plures,hi ipsi.Oratio igitur migrando 50
ad idem accessit.enitendum autem est magis hoc declarare.
Cùm itaq; plures esse uideantur fines:& horum quosdam
ob alios expetamus,ut diuitias,fistulas,instrumentáque o-
mnino perspicuum est,non omnes fines esse perfectos. At
finis optimus,perfectum quiddam esse uidetur.quare si tan-
tùm unus perfectus sit finis: is hic erit qui quæritur:sin 51
plures,is qui horum est perfectißimus.Eum autem qui per
se est expetibilis,perfectiorem eo dicimus esse,qui est pro-
pter alium expetendus:& eum qui nunquam ob alium ex-
petitur,ijs uniuersis qui per se & propter illum etiam ex-
petuntur.*

petuntur. Et eum igitur perfectum simpliciter, qui per se
semper est, & nunquam ob alium expetendus. talis autem
finis, ipsa felicitas maximè esse uidetur. hanc enim pro-
pter seipsam semper, & nunquam ob aliud quicquam ex-
petimus. honorem autem, uoluptatem, mentem, uirtutem de-
nique omnem, & propter se expetimus (quippe cùm ipso-
rum quódque expeteremus, si nihil inde etiam proueniret)
& felicitatis etiam gratia: per hæc ipsa felices fore nos ar-
bitrantes. sed illorum gratia felicitatem, aut ob aliud pror-
αὐτάρκεια. sus expetit nemo. Idem & ex *sufficientia uidetur accide-
52 re. Perfectum nanque bonum per se sufficiens esse uidetur.
Sufficiens autem dicimus: non ipsi soli qui uitam solita-
riam agit, sed & parentibus, & natis, & uxori, & ami-
cis omnino, ac ciuibus: quandoquidem homo natura ciui-
lis est, atque sumendus est in hisce terminus quidam. nam si
ad parentes hoc ipsum, & natorum natos, & amicorum
amicos extenderis, in infinitum fiet abitio. sed de hoc con-
siderandum est postea. Id autem sufficiens esse ponimus,
quod solùm à cæteris segregatum expetibilem uitam facit,
reique nullius indigentem: talem autem felicitatem ipsam
esse existimamus. Et insuper cùm non numeratur cum cæ-
53 teris, maximè omnium expetibilem: cùm numeratur, ma-
gis expetibilem cum minimo bonorum, esse putamus. ex-
cessus enim bonorum fit id quod adiungitur. id autẽ semper
magis est expetibile, quod maius est bonum. perfectum igi-
tur quoddam & sufficiẽs uidetur esse felicitas, cùm sit rerum
agendarum omnium finis. Sed forsitan felicitatem quidem
summum esse bonum dicere: ab uniuersis conceditur. deside-
ratur autem ut dilucidius quidnam sit ipsa dicatur. Hoc igi-
54 tur fortasse fuerit, si opus hominis caperetur. ut enim mo-
55 dulatoris, statuarij, cæterorumq; artificũ, & eorũ omnium

omnino

omnino quorum est opus aliquod, actióue, bonum, & id quod bene sese habet, in ipso opere uidetur consistere: sic & hominis bonũ in opere ipsius esse uidebitur, si sit ipsius ali quod opus. Fabríne igitur & sutoris opera sunt quædam 56
actionésue: hominis autem nullũ est opus, sed est otiosus? an ut oculi, manus, pedis, & cuiusque omnino partis aliquod opus esse uidetur: sic & hominis præter hæc omnia quis- piam aliquod posuerit opus? Quid igitur id fuerit tandem? 57
Viuere enim homini commune uidetur esse cum plantis, opus autem proprium quæritur. segreganda est ergo nutrien di, augendíque uita. Hanc sentiendi sequitur uita. at ipsam etiam homini cum equo, ac boue, omnique animali constat esse communem. Restat igitur actiua quædã uita rationem habentis. Huius autem aliud est ut obediens rationi: aliud ut eam habens atque intelligens: Sed quum hæc etiam bifa- riam dicatur: ea ponenda est quæ actu. hæc enim magis pro- priè dici uidetur. est igitur opus hominis operatio animæ 58
per rationem, aut non sine ratione. At uerò opus huius ac studiosi huius idem esse genere dicimus: ut citharœdi, studio siq; citharœdi, & hoc in omnibus absolutè, excessu qui est à uirtute ad ipsum opus adiuncto. citharœdi nanque opus, est citharam pulsare: studiosi uerò bene pulsare. Eodem mo- do cùm hominis opus uitam quandam esse ponamus, & hanc ipsam operationem animæ, atque actus cum ratione: studiosi profectò uiri hæc ipsa sunt cùm bene rectéque fiunt. singula autem bene per propriam uirtutem efficiuntur.
Quæ cùm ita sint, ut bonum humanum, animæ sit operatio per uirtutem. & si plures sint uirtutes: per optimam nimi- rum & perfectißimam, & insuper in uita perfecta. * Ver enim nec una facit hirundo: nec unus dies. & beatum eodem modo, felicémue: nec unus dies, nec breue efficit tempus. sum 59

Μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ

mum igitur bonum hoc circunſcriptum ſit modo. Primum nanque forſitan ut figuram quandam deſcribere, poſtea de-
60 pingere ipſum oportet. Videtur autem cuiuslibet eſſe ea quæ bene ſunt circunſcripta, producere & explicare, atque expo
61 nere. Tempúsque talium inuentor eſt atque adiutor bonus. unde & artium facta ſunt incrementa. eſt enim cuiuslibet,
62 id quod deeſt ſupplere ac addere. Oportet autem & ea quæ ſuprà diximus in memoria habere: & ipſum exactum non in omnibus eodem modo, ſed in ſingulis ut patitur ſubiecta materies. Et eouſque quouſque ad doctrinam attinet, flagitare: nam faber & geometra diuerſo modo angulum rectum inquirunt. alter enim quod utilis eſt ad opus: alter quidnam ſit, & quale quidem ipſum inquirit: cõtemplator enim eſt ueritatis. idem modus, & in cæteris eſt ſeruãdus: ne iiſce
τὰ πάρεργα. quæ inſtituimus agere, plura fiant ea * quæ fines illorum egrediuntur. Nec in omnibus ſimili modo cauſa poſtulan-
63
64 da eſt ſed ſat eſt in quibuſdam, ſi bene demonſtrata fuerint eſſe, quod quidem & in ipſis principijs fit: atque hic modus primus eſt & principium. principiorum autem alia inductione, alia ſenſu, alia aſſuetudine quadam, alia alio modo perſpiciuntur. enitendum eſt autem ſingula pertractare: ut ſuapte natura percipi poſſunt: & adhibenda eſt diligentia, ut bene definiantur. nam magnam & ad ea quæ ſequuntur, afferũt opem. Principium enim plus quàm dimidium totius eſſe uidetur: & eorum quæ quæruntur complura, per ipſum manifeſta fieri ſolent.

COMMENT.

49 NVNC rurſus redeamus. } Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus: in quo enititur deſcribere, & definire felicitatem ſecũdum opinionem ſuam, excluſis antea opinionibus aliorum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres

in tres partes principales. In prima describit felicitatem per quasdam conditiones quæ competunt ei non stringendo se se ad propriam eius definitionem, sed ostendendo primo quod est summum bonum humanum: deinde quod est perfectissimum bonum: demum quod est maximè sufficiens. ex quibus concluditur, quòd felicitas est summum bonum humanum perfectissimum omnium & maximè sufficiens. Ostendit igitur in primis felicitatem esse summum bonum humanum sic: Finis omnium rerum agendarum est summũ bonum humanum, felicitas est finis rerum agendarum: ergo & cætera. Nam multi sunt fines, & diuersi in diuersis operationibus & artibus, & alter est propter alium quousque accedatur ad vnum qui non sit propter alium, & alij sint ob ipsum, & ille erit summum bonum humanum, & vltimum quod maximè expetitur: sin vero sint plures fines tales, plura erunt summa bona. Notandum primo quòd cum quatuor causæ à Philosopho dicantur, Efficiens, Finalis, Materialis, Formalis: sic describi solent. Efficiens causa est id à quo profluit motus: Materia est principium quod suscipere potest, id quod in ipsum imprimitur, & quod est primum subiectum: Forma verò est in quo res habet esse: Finis verò est id cuius gratia cætera fiunt. Quinetiam natura dicitur agere ob finem, quo acquisito cessat operari. Notandum quòd dixit, si vnus sit finis, vnum erit summum bonum: sin plures, plura. Nam antea dixerat plura esse per se bona, & propter se: ideo aliquis potuisset dicere quòd plures sunt fines expetendi per se: ideo dixit, Si vnus & cætera. Vel fortè dixit hoc, quia nondum declarauit vtrum sit vnum summum bonum, & vnus vltimus finis, an plures.

{ORATIO igitur migranda.} Hac in parte dicit Philo- 50
sophus ꝙ sermo suus, quia antea probauit felicitatē esse summum bonũ: nunc postquã confutauit alias opiniones, in idē rediit, vtrũ oportet id magis & manifestius declarare. Nam si plures sunt fines, & alij sunt ob alios: manifestum est non esse omnes perfectos, sed perfectior erit finis qui propter se, quàm qui propter aliud: & perfectissimus erit ille, qui solum propter se, & nunquam propter aliud. Id verò quod est perfectissimum erit felicitas. nã felicitas habet talē cōditionē, vt propter se, & nũquã propter aliud expetatur. Hinc colligitur

ratio Philosophi, quod illud quod expetitur maxime est perfectissimum: felicitas expetitur maxime, ergo & cætera. Voluptas vero & honor, & alia huiusmodi, & si propter se expetantur, expetũtur etiam propter aliud: sed felicitas nullo modo propter aliud. Voluptatem, quia voluptas est vita sine impedimento, & posthabeantur turpes voluptates, de quibus nõ
51 loquitur hic. {EVM autem.} Quia videtur expeti propter se, & etiam propter operationem & felicitatem. Dubitatio cadit hic, quia videtur quod felicitas non solum sit finis qui expetatur propter se, sed etiam propter aliud, id est, propter nos, vt felicitate euadamus felices: sicut albedine efficimur albi. Respondendum ad hoc distinguendo de fine, quòd duplex est finis, vt alibi ostendit Philosophus, scilicet finis qui, & finis cui. Finis qui, dicitur ille qui acquiritur, vt albedo vel caliditas acquiritur ab homine, & talis est ipsa felicitas, & de tale fine loquitur Philosophus, ostendendo quod felicitas est vltimus finium qui acquirũtur. Finis verò cui est finis cui acquiritur, id est, ipse homo cui acquiritur felicitas: & de tali nõ loquitur hic Philosophus. Itaque soluitur dubitatio, quòd apparet quòd felicitas est vltimus finis in eo genere finium, scilicet qui dicuntur fines qui: & non habent vlteriorem fi-
52 nem eo genere. {IDEM & ex sufficientia.} Postea quàm ostendit felicitatem esse summum bonum & perfectissimũ, hac in parte declarat quod felicitas est ex se sufficiẽs. omne quod est perfectissimum, est ex se sufficiens: sed felicitas est huiusmodi: ergo &c. Vel alio modo, & forsitan magis accomodatè potest exponi textus Philosophi, scilicet quo velit ostendere felicitatem esse perfectissimum bonum hoc pacto: Omne per se sufficiens videtur esse perfectum, at felicitas est bonum per se sufficiens: ergo & cætera. quòd autem ex se sufficiens sit perfectum, declaratur ex diffinitione perfecti. Nam id est perfectum, cui nihil deest, deinde declarat quid sit per se sufficiens, scilicet qui potest viuere non sibi tãtum soli, sed pluribus: sumpto tamen termino vt in textu apparet & dicit postea, scilicet in libro Politicorum, & innuit hic felicitatem ciuilem: in qua felix sufficiens potest satisfacere sibi & amicis & affinibus certo numero terminatis. Notandum quod omnes isti termini videntur conuerti, scilicet summum bonum, perfectum, optimum, per se sufficiens: felicitas

citas & omnium maxime expetibile. Notandum cũ dicitur bonum per se sufficiens: intelligitur non simpliciter & absolute, nam tale non est nisi Deus: sed debet intelligi in genere suo, id est, in genere bonorum agibilium & humanorum.

{INSVPER ipsam.} Hac in parte, vt dicunt expositores, 53
Philosophus soluit obiectionẽ quãdã. nõ enim videtur quod felicitas sit per se sufficiciẽs, & maximè expetibilis: quia potest addi ipsi aliquid aliud, & tũc felicitas sumpta cũ illo erit magis expetibilis. Sed ad illud quod est summum, & dicitur per excessum, nihil videtur addi posse. & sic ipsa per se non videbitur maxime expetibilis. Nam bona quanto plura sunt: tanto expetibiliora esse videntur. Hanc difficultatem vt isti exponunt, remouet Philosophus, dicendo quod conceditur felicitatẽ esse talem vt ei posśit aliquid addi. nec habeo pro absurdo quòd addito alio bono sit magis expetibilis. Sed dico quod si ipsa non cõnumeratur cum aliquo alio, ipsa de se est maxime expetibilis, & istud sufficit mihi. Verum hæc expositio non videtur accommodata: quia Philosophus quãdo dicit, Insuper, videtur afferre aliam rationem. Dicendum est igitur quod ipse affert aliam rationẽ ad ostendendum esse rem perfectiśsimam, & maxime expetibilẽ per se sumptam, & non connumeratam cũ alio bono, id est sine aliquo addito sibi bono: quasi dicat, Felicitas non indiget alicuius adiumẽti ad hoc vt ipsa sit maxime expetibilis. Quod si ei addatur aliquod bonum quod sit præter eam: manifestũ est quod quanuis minimum sit sibi additũ, quod felicitas connumerata cũ tali bono, magis erit expetenda. Nã maius bonũ semper est expetendũ magis. Sed felicitas cum aliquo alio bono maius est bonum, quàm per se sola. Quapropter magis est expetenda felicitas cõnumerata, quàm nõ cõnumerata cũ alio bono. Veruntamen vt dictum est, per se est & maxime expetibilis. Notandũ quod videtur oportere felicitatem sumere cui nihil desit tale vt cõstituatur ex bonis animi, corporis & externis: ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam constet felicitas. Sed dubitatur hoc dato, quia statim sequetur quod felicitas nõ erit operatio animi, si erit aggregatum ex illis diuersis generibus bonorum. Item dubitatur, quia felicitas nõ videtur ex se sufficiẽs, quia potest esse aliud bonum maius ipsa: quod erit magis expetibile, & ad

illud potius feretur volũtas : & etiã poterit addi aliud,& fiet expetibilius , & sic fiet processus vsque in infinitum. Ad primum dicitur quòd vno modo sumitur felicitas:sed est felicitas,quæ consistit in speculatione tantum:est & alia quæ dicitur actiua felicitas,quæ considerari potest,vt est actio animi vel intellectus actiui perfecti per habitũ prudẽtiæ. vel etiam sumi potest vt est actio animi,scilicet cum omnibus illis bonis,scilicet bonis animi , corporis & externis : & talis felicitas est proprie aggregatũ , & ea felicitas quæ ciuilis appellatur:quia sine hac non potest cõsistere ciuitas nec gubernari. & non est absurdum appellare hanc aggregatũ:quia id quod gubernatur per ipsam est etiam quoddam aggregatũ ex domibus & pagis , & multitudine ciuiũ. & de tali felicitate diximus quod est aggregatũ ex illis tribus. non autem diximus de speculatiua,vel tantũ actiua,quæ sumitur pro actione animi secundum prudentiam. Ad secundum dicendũ quod felicitas est ex se sufficiens nõ simpliciter & absolutè. Nam hoc competit soli Deo vt diximus,vltra quẽ nihil aliud est sumere.sed in genere humanorum bonorum agibilium:& tunc si ei addatur aliquid aliud,quod nõ sit de essentia sua,minimũ habebit momentum,& non faciet felicitatem maiorem , ita vt illo adempto minuatur essentia felicitatis. Et cũ dicitur quòd addito ei bono alio atque alio, volũtas ad id feretur in infinitum:dicendum quòd sumitur voluntas & appetitus regulatus ratione,qui non est eorũ quæ fieri non possunt.Quare concluditur quòd felicitas ciuilis est aggregatum quoddam & perfectum,non simpliciter sed in genere , & maximè expetibilis,& finis vltimus omnium agibilium & ex se sufficiens,vt in hac prima parte huius capituli dicere proposuit. Sed notandũ quod hæc descriptio felicitatis nõ est propria, quia nõ oritur ex propriis & essentialibus ipsius felicitatis, sed ex cõmunibus cõstat.Et est mos Aristotelis primo describere aliquid per cõia quæ sunt nobis magis nota:deinde definire per propria & essentialia ipsius rei,vt inferius faciet.

54 { Hoc igitur fortasse. } Hæc est secunda pars cap. in qua postea assignauit definitionem felicitatis per communia quædam,ostendendo quod est summum bonum perfectissimum & per se sufficiens : nunc inuestigat propriam definitionem felicitatis ex his quæ sibi propriè competunt per se,

& di

& dicit in primis ꝙ definiuimus felicitatem tribuendo ei ea quæ conceduntur ab omnibus gentibus,scilicet quod sit summum bonũ & perfectissimum,&c. tamẽ non explicatur per ipsam, nec percipitur essentia felicitatis, ergo diligentius à nobis perquirendum est de ea:quod fieri poterit, si inueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo est : hoc enim est agendũ vt inueniamus propriam operationẽ hominis.Notandum ꝙ Philosophus solet assignare definitionem magis communem cùm vult definire aliquid, deinde propriam,quia semper ea quæ competunt alicui, non proprie & ex essentia, sed communiter nobis videntur vt diximus esse magis nota. Incipiendum autem est semper à nobis magis notis. Fortasse, quia nondum declarauit esse aliquod propriũ opus hominis,nec felicitatẽ consistere in operatione. & sic facere solet plerunq; Philosophus:id est addere, Fortasse.

{AT enim modulatoris.} Nunc incipit inuestigare definitionem propriam felicitatis: & cum omnis definitio constet ex genere & differentia, primo inuestigat genus felicitatis, postea differentias eiusdem. In primis igitur ostenditur quod felicitas est operatio hominis ea ratione qua homo est, hoc modo: Bonum summum vniuscuiusq; rei est suum opus,& sua operatio.Sed felicitas est bonũ summúmq; bonum hominis : ergo felicitas est opus proprium & operatio hominis.Nã si discurremus per res nobis notas, reperiemus cuiusq; rei & artis bonum esse operationem suam, & opus suum:vt modulatoris bonum est modulatio & cantus:statuarij statua quæ est suum opus:& sic de aliis idem inueniemus, non modo in operibus artificum & artis, sed etiam naturæ. 55

{FABRI ne igitur.} Sequitur Philosophus declarando si sit modulatoris & fabri & statuarij & aliorum artificũ aliquod opus propriũ,vel operatio etiam hominis ea ratione qua homo est,erit proculdubio aliquod proprium opus. Sed primum est, ergo & secundum. & probatur hoc experientia & exemplo artium,quorum opera sunt nobis nota. Notandũ quòd primo similitudine artium & artificum ostendit,quod est aliquod opus hominis proprium : quia nullus est artifex eo quod talis est, qui nõ habeat suam operationem propriã vel suum opus ad quod dirigat artem suam, vt statuarius statuam,modulator modulationem:ergo homo etiam ratione 56

qua homo est, debet habere aliquod opus sibi proprium. Deinde similitudine totius idem ostendit. Nam quandocunque quælibet partium alicuius totius, habet suum proprium opus: semper totum habere debet suum opus diuersum à partibus & sibiipsi proprium. At partes hominis, vt dicit Philosophus, habent proprium opus: ergo homo ipse tanquam totum habebit suum opus diuersum à partibus suis, & sibiipsi proprium. Notandum quòd si aliqua res sit constans vel arte vel natura, & ei non tribuatur aliquod opus vel operatio, frustra esse videbitur: nam ars imitatur naturam. ergo ars non videbitur aliquid frustra operari. Idem est in rebus naturalibus: quarum de numero est homo secundum Philosophum, qui cùm sit præclarum ens, si non esset eius aliquod opus proprium, frustra productus videretur: præsertim cum oculis, manibus, & aliis partibus corporis, & hominis tribuatur officium suum, homini verò qui est totum, multo magis tribuetur proprium.

57 {QVOD igitur hoc ipsum?} Hac in parte Philosophus ostendit quidnam sit illud opus propriũ: & inuenit esse operationem animæ secundum rationem vel non sine ratione, & probat per sufficientem diuisionem, hoc pacto, Proprium opus hominis aut est viuere tantum, aut sentire, vel agere scilicet par rationem, aut non sine ratione. Sed proprium opus hominis non est viuere, non est sentire. restat illud tertium, vt sit agere cum ratione vel non sine ratione. Tres enim potẽtiæ vt ad propositum spectat, tribuuntur ei, scilicet potentia vegetandi, potentia sentiendi, & potentia rationis. Sed vegetare nõ est sibi propriũ opus, cùm sit sibi commune cum plãtis & brutis: sentire etiã non est sibi proprium munus, quia est sibi cõmune cum animalibus brutis. relinquitur pars rationalis. Ea autem est duplex: quædam alteri imperans & habens & intelligens & per essentiã rationalis: quædã ei obediens. & rationalis per participationem non per essentiam, & est appetitus quando obtemperat ipsi rationi: & talis vita secundũ rationem vel non sine ratione cum bifariam considerari possit, aut vt est in actu & ratione, aut in potentia ad agendũ, ea sumẽda vt præstantior & magis propria homini quæ est in actu, in actione enim cõsistit: & nõ ea quæ dicitur esse in potentia ad agendum, sed quæ dicitur esse in actu. &

dicit

dicit secundum rationem vel non sine ratione:vt ostendat vitam quæ est secundum rationem per essentiam, & vitã quæ est non sine ratione, id est per participationem ipsius rationis.& sic inuestigauit pro genere ipsius felicitatis, hoc scilicet quod est animi operatio secundũ rationem vel non sine ratione,quod genus adinuenit perquirendo proprium opus ipsius hominis.Nam proprium opus cuiusque rei tribuitur ei penes formam suam:forma hominis est anima : ergo per animam habebit proprium opus.sed animæ partes & potẽtiæ sunt plures,quarum quædam sunt communes cum cæteris animantibus, quædam propriæ hominis. ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus.

{AT vero opus huius.} Hac in parte Philosophus inuestigat differentias ponendas in definitione felicitatis.Definitio enim constat ex genere & differẽtia : genus iam per superiora cõpertum habemus:quæramus nunc differẽtias, quæ sunt duæ ; vna est per virtutem, alia in vita perfecta vt ostendet. Primã igitur differẽtiam assignat,quæ est scilicet per virtutem,& inuestigat hanc differentiã hoc modo, Nos ponimus opus esse hominis operationẽ animæ secundũ rationem vel non sine ratione:ergo in genere idem erit opus hominis & hominis studiosi:vtriusque enim opus est secundum rationẽ vel non sine ratione,& in hoc conueniunt, vt conueniunt homo & homo studiosus in eo quòd homines sunt. Vterque enim est homo.Differt tamen ab homine qui non est studiosus per quandam perfectionem.Eodem modo operatio studiosi hominis debet differre per quendam perfectionem ab operatione quæ non est hominis studiosi.Nam & si cõueniũt quia vtraq; est operatio,differunt tamen, quia alia perfecta, alia non.Hæc differentia vel talis perfectio operationis non erit nisi per virtutem propriam operantis, vt ipse ostendit exemplo.Nam citharœdus qui non est bene peritus in arte sua, & citharœdus peritus & optimus vterque pulsat citharam, & talis pulsatio vtriusque, eo quidem quo pulsatio est, genere nihil differt, sed differt in eo quòd peritissimi citharœdi pulsatio recta est per artem perfectã, quæ est in eo, imperiti verò non est recta. Simili modo vniuscuiusq; hominis opus proprium est operatio secundum rationem, per quam differt ab aliis animalibus.Studiosi autem hominis est ope- 58

ratio non solum secundum ratione͂,sed secundum rationem bene & recte. Nam operari secundum rationem bene & recte,non est nisi per virtutem. Nam potest aliquis operari secundum rationem & non cum virtute, veluti à casu vel coacte vel fictione. vel alio docente,quibus omnibus modis non operatur per propriam virtutem quæ sit in eo: præterea qui non habet in se virtutem talis operationis nõ semper bene, & rectè operabitur quando voluerit:vt aliquis non grammaticus potest casu loqui secundum ratione͂ grammaticæ, non tamen semper vt ille qui habet artem,& habitum grammaticæ.Nam hic per virtutem grammaticæ quæ in eo est semper cum voluerit loquetur secundum rationem grammaticæ bene & recte. Quapropter concludit quod si singula bene proficiscuntur secundum propriam virtutem,fit vt felicitas hominis sit animi operatio secundum virtutem. Nam opus studiosi hominis est summum bonũ suum:sed felicitas est summum bonũ hominis: ergo felicitas est opus studiosi hominis.hæc est argume͂tatio in tertia figura.Sed cum dicit per virtute͂,non oportet replicare secundum rationem, quia virtus includit in se ratione͂,vt in definitione virtutis postea apparebit.Sed cùm felicitas sit summum bonum, & virtutes sint plures,ideo addit quod felicitas est operatio animi per virtutem optimam,& perfectissimam:& per hanc innuit ipsam prudentiam,quæ est regula reliquarum virtutum.

56 {ET insuper in vita perfecta.} Affert aliam differentiam quæ est quod oportet felicem esse etiam in vita perfecta: vt fiat talis completa definitio ex genere,& differe͂tiis:felicitas est operatio animi per virtutem in vita perfecta.& declarat istam particulam, & vltimam differentiam per inductionem, scilicet quòd vna hyrundo vel vna dies non facit ver: ergo à simili vna operatio non faciet felicitatem:nec breue tempus:ideo oportet addere in vita perfecta, quia non frustra ponitur.Hæc particula variè exponi solet, scilicet in vita perfecta, id est, quia oportet felicem esse per totam vitam: quæ expositio aliena esse videtur, quia est impossibile,nisi sit beneficio Dei vel per aliquod longum tempus in quo eluceat felicitas: & operationes felicis. & ista expositio videtur accommodari verbis Philosophi de vere & hyrundine,vel per reliquum tempus vitæ,posteaquam aliquis adeptus

ptus est felicitatem. Dubitatur quia nō videtur felicitas indigere tēpore, ita vt ponatur in sua definitione tempus, & per consequens illa particula, scilicet in vita perfecta, probatur. Illud quod simul acquiritur non indiget tēpore: felicitas est huiusmodi: ergo felicitas non indiget tempore. maior. Nam id quod acquiritur indiuisibili totū simul non indiget tēpore, sicut forma substātialis cuius generatio fit in instanti: minor est nota, quia felicitas est tota simul. Nam quando homo per multas operationes virtutis acquisiuit habitum operandi faciliter secundū omnes virtutes, ille est felix, & statim in tempore vel puncto indiuisibili acquirit felicitatem. Nam si ipsa acquireretur per partes, nemo vnquam esset felix, cum operationes nō permaneant. Itaq; acquisitis virtutibus tota simul erit felicitas in instāti, & momento. ipse motus dicitur indigere tempore, quia partes motus nunquam sunt simul: sed sicut fit per partes, ita indiget partibus temporis. sed operatio per virtutem est tota simul, ergo superuacaneum videtur addere in vita perfecta, vt diximus. Ad hanc dubitationem dicendū est, quod duobus modis considerari sumíque felicitas potest, & non loquimur de speculatiua: vno modo ea quæ consistit in operatione simplici: alio modo ea quæ est vt aggregatum quoddā. prima dicitur actiua tantū, secunda actiua ciuilis. Est etiā notādum, quòd indigere tempore dicitur bifariam, aut essentialiter, aut accidētaliter. His præmissis dicendum quòd felicitas actiua tantū quæ consistit in operatione simplici, non indiget tempore per essentiā suam, cū sit simplex operatio, & nō aggregatum: accidentaliter autem indiget tēpore, quia oportet vt per plures operationes secundum virtutes sit felix quæ non possunt fieri sine tempore. Præterea homo videtur magis felix cōmuni sententia cū exercet quamplurimas operationes, quia tunc videtur quasi extēdi felicitas, & magis extēsum videbitur eius bonum, quam eius qui breui tēpore vixerit: quòd si accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione, & bonis animi, & corporis, & externis, dicamus quòd si inter ista bona externa cōnumeraretur etiā longitudo vitæ, quòd talis felicitas habet tempus tāquam partem essentialem, & indiget tempore essentialiter. Si autem tēpus nō cōnumeretur inter suas partes essentiales, tunc dicemus quòd accidētaliter indiget tempore,

60 pore,& longitudine eius. {SVMMVM igitur bonū.} Hæc est tertia pars principalis huius quarti capituli,in qua post allatam diffinitionē felicitatis,ostendit quo pacto deinceps est procedendū in declaratione felicitatis,& eius partibus in diffinitione positis.nā attulit duas descriptiones felicitatis,sed est cōmunis cū non oriatur ex essentialibus felicitatis,sed ex communibus quibusdam.Secundam attulit magis propriā,quia oritur ex his quæ cōpetunt felicitati per se ea ratione qua talis est.sed etiam ipsa non videtur sufficiens ad explicandā essentiā felicitatis,nisi declarentur partes positæ in diffinitione eius.Ideo Philosophus hac in parte narrat quod oportet nos vlterius progredi ad declarandas partes diffinitionis vt emergat cognitio felicitatis.primo autem narrat quomodo est procedendū in describendis rebus,deinde ostendit modū procedendi circa diffinitionē felicitatis explicandā.Dicit igitur quòd summū bonum circunscriptum sit hoc pacto sicut fecimus.nam oportet ipsum figurare,& designare,deinde per partes pingere.Postea dicit quasi modeste de se loquens,quòd cuiuslibet hominis est dilatare ea quæ breuiter dicta sunt in diffinitione,& quòd tempus affert auxiliū,& per tempus facta sunt additamēta.nā scientiæ nō sunt simul inuentæ & perfectæ,sed paulatim adauctę, & hoc nō fit nisi in tempore,& facile est addere.Notandum quòd omnis diffinitio potest dici descriptio vel circunscriptio:quod & nomen ipsum diffinitionis declarat.Nā descendit à finibus quibus cōtinetur ipsa res diffinienda,& separatur à qualibet alia re,& sic faciunt fines in qualibet alia re. Idem videtur significare descriptio quæ est deductio alicuius termini quo ipsa res clauditur.Nā dicimus figurā termino vel terminis claudi,& similiter res diffinita continetur quibusdam terminis.Bene igitur dixit,sufficiat circunscripsisse summum bonū,id est,diffinisse hoc modo summū bonum. Notandū quòd sic fit in re describēda sicut in pictura,in qua cum pictor vult aliquid depingere.primo lineamentis quibusdam claudit id quod pingere vult:& hoc modo dicit Philosophus se circunscripsisse felicitatem hic,dicēdo quòd felicitas est operatio animi per virtutē in vita perfecta.Deinde sicut in pictura post lineamenta per colores exprimuntur membri illius figuræ,sic agendū est in hac descriptione felicitatis.

citatis,

citatis, scilicet exprimere,& declarare partes definitionis allatę,& hoc sit tanquam coloratio quædã vt sic perfecte cognoscatur felicitas. Sed quo modo hoc fieri posit videndum est. Tres autem sunt doctrinæ in vnaquaq; re cognoscenda. Prima est propter quid, id est per causam. Secũda est quod est tantũ, id est quia, scilicet qua explicatur rem esse tantũ, non autem causam propter quam est. Tertia est diffinitiua doctrina qua cognoscitur essentialiter quid res est sub quam cadit resolutiua:& per has tres doctrinas possumus scire rem vel percipere. Cognoscere autẽ rem essentialiter bifariã fit, aut cõpositione diffinitionis, aut resolutione eiusdem,& vterq; modus dicitur diffinitiuus. Nã ad percipiendam quamlibet rem essentialiter, oportet scire ea quæ essentialiter cõpetunt ei rei,& ea sunt quæ prædicãtur de re in primo modo dicendi per se: vt animal rationale de homine, si rationale sumatur pro differentia essentiali hominis. Talia autẽ sunt priora re ipsa quam diffinire volumus Quòd si talis diffinitio non indigeat explicatione partium, quia partes eius sunt notæ, bene est. Si vero non satis innotescant, tunc opus est secunda doctrina, scilicet resolutiua. scilicet explicãdo & declarando partes positas in diffinitione.& iste etiã modus appellari potest diffinitiuus:& hoc modo doctrinæ vtitur Philosophus multis in locis, nescio si expositores animaduertunt,& hoc facit in rebus, quæ per diffinitionem tantũ non facile percipiuntur. hoc autẽ fecit Galenus in libro qui dicitur Ars parua, vbi explicauit omnes partes medicinæ. Nam diffiniuit medicinam quod est scientia sanorũ, ægrorum, neutrorũ:& hanc diffinitionem resoluit explicando omnes partes, quia ipsa diffinitio, quãuis totam medicinã significet, tamẽ potentia magis quàm actu ipsam explicare videtur:& sic omnes illas tres partes declarauit addẽdo cuilibet parti corporum, causarum, signorũ:& rursus hæc tria exposuit per alia,& illa per alia, donec peruenit vsq; ferè LXX. diuisiones vel membra, quibus patefacta est diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita,& minus cognita per magis cognita nobis. Nam cum id quod debet diffiniri est incognitum, si declaretur per partes suas essentiales,& illæ sint cognitæ oportet, vt illæ rursus per cognita declarentur ad hoc vt posimus cognoscere diffinitum. Idem facit Philosophus

in pler

in plerisque locis,quando definitio aliqua assignata ab eo nõ videtur satis nota de se.Et hoc facit in libro Physicorum vbi definiuit naturam sic:Natura est principiũ vt id moueatur atque quiescat in quo primum per se,& non per accidens inest.& hanc definitionem postea resoluit,& primo definit motum qui ponitur in definitione naturæ,qui motus cũ videatur vi cõtinere tempus,& continuum,& alia huiusmodi, ideo definit illa omnia,& declarat:hoc idem facit in hoc libro Ethicorum.Primo incœpit à felicitate,ponendo nobis eam ante oculos,ad quam vult nos per virtutes,veluti sagittarios ad positũ signũm,peruenire:& multa dicit de ipsa:primo communiter,& confuse,vt deinde eluceat definitio eius felicitatis,quam definit primo per cõmunia quædam vt diximus:postea per propria.Sed quia ipsa definitio quãuis duplex,non videretur sufficiens,adeo resoluit ipsas partes positas in definitione,vt ex tali resolutione innotescat magis ipsa felicitas.Diuidit igitur partes definitionis,& eas declarat.partes autem sunt operatio & virtus,ideo declarat quales,& quæ sint operationes,deinde virtutes distinguendo ipsas,scilicet,quod alia est intellectiua,alia moralis.De intellectiua pauca in genere dicit,in secundo huius de morali: plura in eodem tangit in genere,definiendo eã & afferendo suas partes subiectiuas:postea in tertio,&in quarto,& quinto huius singulas declarat.Sed quia in definitione virtutis cecidérat electio,& electio oritur à voluntate : ideo in tertio antequam accedat ad declarationem singularũ virtutũ,statim post enumerationem virtutũ,declarat in principio tertij quid sit voluntarium,& inuoluntarium,& electio,& nonnulla alia quæ oriebantur ex his.deinde sequitur in declarandis singulis virtutibus moralibus.Postea in sexto declarat virtutes intellectiuas:in septimo de quibusdã docet quæ videntur esse,aut virtutes,aut vitia,& proprie non sunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in vita perfecta bonis externis,quorũ amici sunt maxima & potissima pars: ideo in octauo & nono docet de amicitia.& quia omnes operationes studiosas sequitur magna voluptas,de ea late docet in decimo: quibus omnibus declaratis elucescit felicitas, de qua latissime in eodem decimo & vltimo docet,huic libro manum imponens.Itaque huius libri moraliũ doctrina dici

potest

potest difinitiua resolutiua,& hunc modum innuit hic vbi dicit,& summum bonum ita circunscripsisse sufficiat. Primo nanque forsitan vt figurã quandam describere,deinde pingere ipsum oportet.Nam per,vt figurã describere,intelligere videtur modum definiendi.per ipsum verò pingere, eum modum resoluendi.Notãdum quòd dixit,cuiuslibet est producere ea quæ bene sunt circunscripta,vbi videtur facere comparationem inter hos duos modos definiendi,scilicet cõpositiuum & resolutiuum.Primus est difficilior,quia nihil videtur præsupponere ante definitionem,nisi quòd præsupponitur res definiẽda ad definiendum:nec est ibi aliquid vnde adiuti proficiscamur ad definitionem.Ideo definire nõ est multitudinis vt inquit Philosophus sed eorũ qui sciunt. Quare inuenire & disponere partes definitionis difficilimũ est:& hoc ostendit Philosophus in secundo Posteriorum.Secundus modus videtur esse facilior,quia ex definitione iam assignata,& proposita facilius postea progrediamur ad declarandas & resoluendas partes eius.

{CVIVSLIBET.} Non simpliciter & absolute cuiuslibet,vt id etiam possint facere imperiti,sed respectu modi iam dicti facilior est:& cuiuslibet non absolutè,vt diximus, sed eruditi saltem in illa scientia.Notandũ quòd tẽpus bifariam cõsiderari potest.Vno modo de se,& de natura sua:alio modo respectu rerum quæ sunt,aut fiunt in tempore.Primo modo nõ est adiutor nec repertor,sed vt comparatur ad res quæ fiunt,& sunt in tẽpore:hoc modo dicetur adiutor bonus. 61

{OPORTET autem in memoria habere.} Hac in parte Philosophus postea quàm declarauit quo pacto explicanda est definitio felicitatis iam assignata: nunc docet modum procedendi in tali explicatione facienda,scilicet partiũ definitionis.& primo reducit in mentẽ nonnulla quæ in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina,ostendendo quòd nõ oportet exquirere demonstrationes exactissimas in hac scientia,sed qualis exigit materia de qua loquimur. Nam necessariæ demonstrationes habent conclusiones certissimas.Ideo ex principiis necessariis concludi possunt.Ista autem materia est de his quæ sæpe fieri solent:ideo non possumus afferre principia necessaria,nec de his est loquendum exactissimè, sed proprius modus qualem exigit doctrina 62

obseruandus

obseruandus est: fit enim interdum vt vna eadémq; sit subiectum diuersarum scientiarum. Sed alio modo ab vna, alio pacto ab alia cōsideretur, & ab alio exactius, quàm ab alio. Veluti exemplo ostendit Philosophus. Rectum enim angulum faber & geometra considerat, sed diuerso modo faber considerat angulum rectū in tantū vt per illum erigat rectè columnam, vel rectū faciat parietem, & aliquid huiusmodi. Geometra verò considerat eundem secundum suā definitionem, & cōsiderat de effectibus, & differentiis quæ competunt angulo recto, ex quibus oritur veritas, quæ consideratur à geometra: quòd si hæc circa rectum angulum cōsideraret faber, plura sumeret extra opus suū quàm in ipso opere, & sic transgrederetur terminos, & cancellos suæ artis. Quare in vnaquaq; doctrina, & in hac etiam moralis modus proprius considerandi & procedendi seruandus est. Notandum quòd quælibet scientia est determinata, & habet fines suos quibus clauditur, & interdū scientiæ plures idem cōsiderant, sed tamen diuerso modo. Nā medicus, moralis, & naturalis Philosophus considerāt hominem, sed diuerso modo. Consideratur enim à naturali vt cōponitur ex materia & forma: à medico, vt subiicitur ægritudini vel sanitati: à morali, vt subiicitur felicitati, & potest eā cōsequi. Eodem modo faber considerat angulum rectum, vt rectè erigat parietem: geometra verò & effectus & differentias quæ ei competunt. Considerat enim quòd cùm linea recta cadit perpēdiculariter super rectam lineā, fiunt duo anguli recti æquales, & deinceps positi, & sic inuenit originem anguli recti: cōsiderat præterea effectus, & differentias proprias anguli recti, & dicit illum esse medium inter obtusum, & rectū, & probabit quòd recto angulo quiuis rectus angulus est æqualis, quorum nullū considerat faber. Si enim id faceret, egrederetur ex cancellis, & finibus quibus clauditur ars sua. {NEC in omnibus cau-
63 sam.} Considerat nonnulla notanda circa principia, & causas ex quibus fiunt argumentationes, & probationes. Dicit igitur Philosophus quòd non in omnibus rebus simili modo causam postulare oportet: qui modus cognoscendi res, vocatur propter quid. Sed in quibusdam rebus sufficit ostendere quòd res talis est, qui modus vocatur quia. Et iste modus obseruandus est in iis rebus maximè quæ non habent

causas

causas,per quas demonstrari possunt, vt sunt principia, quæ supra se non habent causas quibus demonstrentur, aliter nō essent principia. Quapropter cùm duo sint modi cognoscendi, scilicet quia,& propter quid: modus quia, est prior in ordine, quàm modus propter quid. Nam eo modo, scilicet quia sunt, percipiuntur principia:& modo propter quid ipsæ conclusiones,& ideo dicit is modus primus,&c. Notādum quòd res nonnullæ ita se habent vt ante ipsas sint causæ, ex quibus profluūt: quædā ita vt ipsæ ita sunt causæ aliorum. Fit etiam vt duplex sit modus cognoscendi res. Primus est quo cognoscitur quòd,vel quia res est. Secundus modus quo cognoscitur propter quid res est.& hæc est differentia inter istos duos, ꝙ primus non constat ex medio,quod est causa rei,sed est tantum causa conclusionis. Non enim idem est esse causam rei & conclusionis. Nam omne medium quod est causa rei, est causa conclusionis: non autem econtra. Nam medium rei ostendit cur,& propter quid res est talis,vt cur A,inest B, veluti cur luna obscuratur,scilicet propter interpositionē terræ. medium igitur per quod ostenditur tanquam per causam, lunam obscurari, est interpositio terræ. Modus autem quia, & inferendi conclusionem dicit A, inesse B. veluti lunam deficere,non autem propter quid. Ea igitur quæ habēt causam possunt demonstrari propter quid sunt. Si qua verò sint quæ non habent causam,non possunt demonstrari propter quid sunt,cùm ipsa sint causæ: nec possunt demonstrari demonstratione simpliciter à priori,sed eis accommodatur primus tantū modus demonstrandi, id est, quia res est. Nam si causam causæ poneremus in medio ad probādum,& itē causam causæ, esset processus in infinitū,& sic nulla esset omnino cognitio: ergo causam,vt causam non cognoscimus per aliam causam: sed per quædam posteriora.& iste modus cognoscendi qui appellatur demonstratio,quia erit primus,& initium.

{PRINCIPIVM verò.} Hac in parte Philosophus declarat quot modis possunt percipi principia,cū dixerit quòd nō possunt percipi per causam. posset enim aliquis dicere, Cùm principia non possunt cognosci per causam: quomodo ergo cognoscentur? Et dicit quòd variis modis percipiuntur. Quædam enim inductione, quædam sensu, quædam consuetudine, quædā aliter,&c.& omnes isti modi reducuntur ad istum 64

qui dicitur demonstratio quia, vel quod res est. Nullus enim istorum modorum dicit causam propter quam res est. Principia ergo innotescunt nobis per modum cognoscendi quod, vel quia res est: & iste modus à posteriori eis accommodatur. Notandum quòd Philosophus dicit quòd principiorum quædam cognoscuntur inductione, quædum sensu, quædam assuetudine, & aliter, &c. Vnde sciendum quòd inductione cognoscuntur principia mathematica, vt geometriæ, veluti si ab æqualibus æqualia demas, quæ remanent sunt æqualia. Nam hoc fiet notum exemplo discurrendo per multa particularia æqualia, ex quibus postea infertur illa vniuersalis propositio: vel sumi potest aliud principium in geometria magis proprium quod percipiatur inductione. Causam verò huius nõ potest afferre geometra, trãsgrederetur enim fines suos: sed potius si hoc ad aliquem pertinet, ad primum philosophum spectat, Sensu verò percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quod ignis sit calidus, aqua frigida. Talia enim non probantur per causam à naturali, sed vtimur eis tanquam principiis, & sensu, discurrendo per multos ignes, & percipiendo quòd hic est calidus, & hic & ille calidus. Faciemus deinde hanc vniuersalem propositionem, quod omnis ignis est calidus. Assuetudine percipiuntur ipsa principia, & nobis innotescunt. Vt principia morum: vt exempli causa, quòd qui abstinet à voluptatibus potest fieri tẽperatus, quòd abstinentia concupiscentiæ superantur. Aliter etiam præter hos tres modos possunt nobis fieri nota principia, Vt experientia. Talia sunt principia medicinæ, & artium aliarum. Vt quòd omne agaricum purgat phlegma, & omne rhabarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innotescunt, ex quorum multorum collectione inferimus postea vniuersalem propositionem, quæ est principium in scientia tali, scilicet quòd omne rhabarbarũ purgat choleram. Est etiam alius modus cognoscendi principia. Nam sunt aliqua principia quæ difinitione tantùm percipiuntur & istos duos vltimos modos innuit Philosophus cùm dixit. & alia item aliter. exemplum secundi, vt, punctus est cuius pars non est: linea est longitudo sine latitudine. Hæc enim principia definitione innotescunt: quanuis possit etiam probari à posteriori hoc pacto, Omne quod terminat aliquid, deest

deest ab illo vna dimensione: sed superficies terminat corpus,ergo superficies habebit duas dimensiones,scilicet longitudinem,& latitudinem,cum corpus habeat tres,scilicet longitudinem,latitudinem,& profunditatẽ. Eodem modo probatur quod linea est longitudo sine latitudine.Similiter probatur quod punctus caret omni dimensione, cum sit terminus lineæ,quæ vnam tantum habet dimensionem,scilicet lõgitudinem.Omnis enim terminus deest vna dimensione ab eo cuius est terminus.Sed punctus est terminus lineæ quæ habet vnam tantum dimensionem : ergo punctus nullam habet dimensionem. & ostensa sunt ista principia non quidem per causam, quia terminus non est causa.Ex his percipi potest quot modis cognoscantur principia cognitione,quia, vel quod. {ENITENDVM est.} Hac in parte declarat quo 65
modo procedẽdum est in cognitione talium principiorum: & dicit quod enitendum est tractare principia eo modo quo potest eorum vnumquodque cognosci: & addit quod oportet diligentiam adhibere vt bene definiantur. Nam principia habent magnum momentum ad declarãdos affectus, & proprietates quæ insunt alicui rei. & addit rationem, quia principium est plusquam dimidiũ totius,& per se ipsa principia multa innotescunt eorum quæ sequuntur.Et cum principia percipiuntur definitione,ideo enitendum est vt bene definiantur:& hoc est faciendum non solum in hac scientia, sed vniuersaliter in omnibus scientiis.Nam omnis demonstratio potissima pendet à notitia principiorum, ideo diligenter animaduertendum,vt noscamus principia.Notãdum quod per principium possumus intelligere vel definitionem vel principium complexum primum in qualibet scientia.Definitio autem quamuis in ea plura sumantur:tamen dicitur esse incomplexum principium.Complexum vero intelligi potest vel primum illud communissimum,quod de quolibet esse vel non esse dicitur vel primum,& propinquum in qualibet scientia. Vt in geometria, Si ab æqualibus æqualia demas,&c.Et ista principia dicuntur vniuersalia,quæ vi,& non formaliter ingrediuntur demonstrationem.Sed vera est sententia Philosophi de vtrisque, scilicet complexis & incomplexis,quod habet magnum momentũ ad sequentia,& quod est plusquam dimidium totius.Nam intelligendo de defini-

tione,patet quod eius notitia confert ad sequẽtia,& est plusquam dimidium,&c.Nam si definitio sit,aut subiecti tãtum, aut prædicati tantum,aut vtriusque, quæ est demõstratio positione differens,vt dicit Philosophus in libro Posteriorum, certe ea dicetur principium plusquam dimidiũ totius. Nam debet cognosci quod propria passio inest subiecto, quod habetur per definitionem tanquam per causam & principium. Nam dimidium vel minus cognitionis est nosse tantũ quod aliquis proprius affectus vel propria passio inest alicui subiecto:plus autem quàm dimidium totius est non solum nosse talem passionem propriam inesse tali subiecto,sed etiam nosse causam propter quam inest,& hoc habetur per definitionem.Bene dicitur quod principium , id est ipsa definitio est plusquam dimidiũ totius,scilicet eius quod volumus scire.Quòd si principium intelligamus non definitionem , sed primum principium complexum,& non simpliciter,aut aliqua ex parte,id est quod est principium proprium in qualibet scientia , adhuc vera est etiam de his sententia Philosophi.Nam quodlibet proprium principium cuiuslibet scientiæ,continetur in veritate primorum principiorum, scilicet de quolibet esse vel non esse,& cætera.Etenim quia illud primum principium est verũ , ideo reliquæ propositiones sunt veræ.Nam veritas omnium principiorum pendet à veritate primi principij.Vnde qui bene nouit primum principium, habet vim veritatis cuiuslibet veræ propositionis.Et sicut in entibus est dare primum ens complectens omnem perfectionem omnium entium vi sua,& ideo dicitur primũ principium: Sic primum principium complexorum est tale vt vi complectatur veritatem omnium propositionum inferiorum:ideo non ingreditur demonstrationem per essentiam suam,nisi aliquando necessitatis causa sumatur pro maiore termino,vt latius ostendit Philosophus in libro Posteriorũ. cum igitur vi contineat veritatem omnium principiorum, merito dicetur plusquam dimidium totius. Nam qui cognoscit primum principium,bene cognoscit vim omnium veritatum,quanuis nesciat quid cuique sit tribuendum. Sed hoc loco Philosophus per principium intelligit felicitatem vel definitionem eius,& hoc secundum Albertum magnũ.Quòd si per principium intelligamus etiam virtutem, bene proce-

dit

dit,quia ipsa est causa effectrix felicitatis: & etiam operatio dici principium potest cum ipsa sit causa effectrix virtutis,& per consequens felicitatis.Ideo oportet bene nosse definitionem cuiusque horum,scilicet felicitatis:vel virtutis, vel operationis.Et sic habetur in hoc quarto capitulo.Primo descriptio communis felicitatis,deinde propria, tertio quòd magis manifestabitur felicitas si declarentur partes positæ in eius definitione,& ostendit modum procedendi in tali declaratione,scilicet quia,& non propter quid.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.

CAP. VIII.

Onsiderandum est igitur de ipso:non ex con= 66
clusione solum,& ijs ex quibus est ipsa ratio:
sed ex ijs etiam quæ de ipso dicuntur. Vero
*nanque omnia * quæ competunt , consona* τὰ ὑπάρχοντα.
sunt : à falso autem cito ipsum discrepat uerum. Cum igi=
tur bona in tria sint diuisa , & alia externa , alia circa
animam , alia circa corpus bona dicantur:ea quæ sunt cir-
ca animam propriissimè maximeq; dicimus bona. at actus 67
& operationes animæ, circa animam esse ponimus. quare
hac opinione cum antiqua,tum à philosophantibus conces=
sa : bene dicitur finem ipsum , actus quosdam & operatio=
nes esse. Sic enim fit ut sit ex ipsis animæ bonis , & non
ex bonis externis. Consonum est etiam ipsi rationi & id 68
quod dicitur : felicem inquam bene uiuere,beneq; agere . fi=
nis enim bona quædam uita,bonaq; actio dictus est. cuncta 69
præterea quæ circa felicitatem quæruntur : ei quod dictum
est,inesse uidentur.Alijs nanque uirtus,alijs prudentia,alijs 70
sapientia quædam , alijs hæc , aut horum aliquod cum uo=
luptate,aut non sine uoluptate felicitas esse uidetur. Sunt

& qui externam etiam affluentem simul acccipiunt. atque hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt præclari: quorum neutros tota uia aberrare, sed aliqua ex parte, & in plurimis uerum attingere consentaneum est rationi. eorum igitur sententiæ qui uel omnem uel aliquam uirtutem felicitatem asserunt esse, ipsa ratio consona est.
71 huius est enim ea operatio, quæ per ipsam efficitur. Interest autem fortasse non parum in possessione, an in usu ac in habitu, an in operatione. summum consistere bonum putare. fieri enim potest ut habitus quidem, etsi inest, nullum efficiat bonum: ut in dormiente, uel etiam alio modo quodam otioso facto. ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri ne-
72 quit. qui namq; operatur, aget utiq; necessariò: & bene etiam aget. atque ut in olympia, non ij qui sunt elegantißimi forma, præstantißimiq; robore, sed ij qui decertant, coronis afficiuntur (ipsorum enim aliqui uincunt) sic & qui bene agunt, eorum quæ sunt in uita, pulchra, bonaq; compotes fiunt. Est autem & uita ipsorum per se iucunda. Nam uoluptate quidem affici: ex ijs est quæ ad animam pertinent. id autem est cuique uoluptati, cuius amator dicitur quisque: ut equus equorum amatori, & spectaculum, spectaculorum identidem amatori, eodem modo & amatori iustorum iusta, & omnino uirtutum amatori, ea quæ per uirtutem efficiuntur. quæ igitur uoluptati sunt uulgo: ea repugnantia sunt, propterea quòd non natura talia sunt. sed amatoribus honestatis ea sunt uoluptati, quæ sunt natura iucunda. tales autem eæ sunt actiones, quæ à uirtute emanant. quare & his ipsæ sunt uoluptati, atque per seipsas iucundæ. ipsorum igitur uita non indiget uoluptate,
73 tanquam aliqua foris adiungenda: sed habet in seipsa uoluptatem. Præter enim quæ dicta sunt: neque bonus is est qui

qui bonis actionibus non delectatur. Nam neque iuſtum cum quiſquam dixerit, qui iuſtis non gaudet: neque liberalem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. quód ſi hæc ita ſint, actionum ea quæ à uirtute proficiſcuntur, per ſeipſas ſunt uoluptati atque iucundæ. At uerò bonæ quoquæ ſunt, & etiam pulchræ. atque horum unumquodque maximè ipſis competit: ſi rectè de his ipſe iudicat ſtudioſus, iudicat autem ut eſt dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundiſsimum eſt ipſa felicitas: & non ſeiunguntur hæc perinde atque in illo Deliaco carmine ſeparantur,

Summè eſt pulchrum: ex aſtrea quod gignitur alma.
Optima, ſi valeas, res eſt: quod quilibet optat.
Summe eſt iucundum, ſi re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt. has autem ipſas, aut unam ipſarum quæ ſit optima felicitatem ipſam dicimus eſſe. Videtur tamen & externis indigere bonis, ut diximus. Fieri enim non poteſt aut non facile ſit, ut is 74
res agat præclaras, cui facultates deſunt: multa namque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per inſtrumenta aguntur: quibuſdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim ſatis ad felicitatem idoneus eſt, qui penitus eſt deformis, aut ignobilis, aut ſolitarius ſine prole: & minus etiam fortaſſe, ſi cui perpraui ſint filij, uel amici, aut boni mortui ſint: ut igitur diximus, uidetur felicitas & talis indigere proſperitatis. Vnde quidam proſperitatem fortunæ, quidam uirtutem felicitatem eſſe dicunt.

COMMENT.

66 CONSIDERANDVM est igitur.} Hoc est quintum & vltimum capitulum huius secũdi tractatus, in quo cum in præcedenti capitulo attulisset definitionem felicitatis, & dixisset quòd partes definitionis erant declarandæ & dilatandæ, nunc dicit eam definitionem esse declarandam: non solum vt superius dixit ex cõclusionibus, & propositionibus, ex quibus concluditur secundum modum accommodatum huic doctrinæ morali, sed etiam ex sententiis, & opinionibus aliorum philosophorum de ipsa felicitate si quid bene attulerint de ea: vt scilicet accommodemus quod bene dixerunt, & quod male', reiiciamus. Solet enim esse Philosophi mos procedendi penè in quolibet suo libro, & in quauis materia ab eo pertractanda: primum propònere rem de qua dicturus est, deinde afferre quid de eadem senserint alij philosophi, & in eo quod male dixerint, ipsos refellere: deinde afferre sententiam suam quasi elucescentem inter aliorum errores, definiendo rem quam proposuit communiter, & proprie. Deinde confirmare sententiam suam, & accommodare dicta aliorum in eo quod bene dixerunt: demum afferre rationes ad declaranda ea quæ sunt posita in definitione, quæ indigent declaratione. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima igitur dicit Philosophus, quòd est considerandum principium positum à nobis, non solum ex conclusione quam attulimus de ipso, nec ex principiis tantũ ex quibus profluit illa conclusio: sed etiã ex sententiis aliorum philosophorum de ipsa felicitate, & quia ex illis etiam apparebit definitionem nostram fuisse bene assignatam: & affert vnam sententiam quæ est causa huius inquisitionis. Ei nanq; quod, &c. Hunc textum trahunt expositores nonnulli, & violenter accommodant menti Philosophi, afferendo expositiones suas, quasdam sententias communes, quomodo omnia consonant vero, & quod in falsis etiam propositionibus, vt homo est lapis, latet etiã quoquo modo veritas: quæ omnia non bene accommodantur huic proposito. Sententia Philosophi in hoc loco non est communis, sed ad propositũ suum, scilicet quod omnia quæ dicuntur vere de aliqua re, concordant cum omnibus his quæ vere competũt tali rei. quod an falsò dicitur de aliqua re, illud certè discrepat ab omnibus

vere

vere competentibus tali rei. vt exempli causa: Si quis diceret quòd homini competit per se substantia, corpus, rationalitas & huiusmodi, vere diceret. At si quis diceret quòd rudibile cõpetit homini, & similia falso diceret, & tribueret ei tale, & citò appareret quòd dissonat à vero talis sententia, quia talia non conueniunt cum substantia corpore animali: & cætera quæ competunt vere, & per se homini, quia homo est substantia animata sensitiua, rationalis, non autem rudibilis. Eodem pacto ea quæ dicuntur vere à philosophis de felicitate, conuenient statim cum nostris quæ veræ tribuimus felicitati, scilicet dicendo quòd est operatio animi, & per virtutem, &c. Ea verò quæ non conuenient cum nostris vere allatis, quàm primum constabit esse falsa. Non ergo affert vniuersalem sententiam hic, vt volunt nonnulli expositores. Nec est verum quod dicunt, quòd non est vlla propositio ita falsa, quæ non contineat aliquid veri. Hæc est autem propositio falsa. Substantia est qualitas, & nullam habet veritatem. Sed est intelligendus textus vt diximus. Vnde si quis dixerit felicitatem esse summum bonum: statim cõsonabit iis quæ veræ tribuimus felicitati. Sin dixerit illam esse malum, statim discrepabit. Notandum quòd Philosophus in assignanda definitione felicitatis attulit plures cõclusiones, quæ profluebant à quibusdam propositionibus tanquam ex principiis conclusionum, quibus declarabatur summum bonũ humanum ex conclusionibus verò emanabat definitio felicitatis. Declaranda est igitur ea, non solùm ex conclusionibus & principiis, sed etiã ex opinionibus hominũ, ex quibus ea quæ vere afferuntur, bene consonabunt nostris tributis felicitati, falsa verò discrepabunt. {CVM igitur.} Hæc est secũda 67
pars in qua dicit afferendo opiniones philosophorum, quæ simul conueniunt, scilicet quod cum tripliciter diuidantur bona, scilicet in bona animi, corporis, & externa: aliqui posuerunt bona animi esse principalissima, & maximè bona: sed felicitas est animæ bonum, ergo felicitas est summum, & maximè bonũ. Itaq; isti qui posuerunt felicitatẽ in maximè bono, quòd est animi, concordant nobiscum: quia nos posuimus summum bonum esse operationem ipsius animi. 68
{BENE dicitur.} Affert aliã sententiam priscorum, qua dicebãt felicitatem esse bonum vt finis: & hæc conueniunt

cum nostra sententia, quod probatur. omne quod est bonum animæ vt finis, est operatio eius. At nos posuimus felicitatem esse bonum animæ vt finem, ergo ipsa est eius operatio: maior. Nam si felicitas subiit ratione boni, vt ipsa erit vt finis. quod autem operatio sit talis finis, patet, quia anima pergit ad operationem tanquam ad finem suum vltimum per omnes suas potentias per quas nihil aliud facit quàm operari, & hoc intelligitur de omni anima. Hæc ergo sententia cõuenit cum nostra, qui diximus felicitatem esse operationẽ, & esse bonum vt finem. Et patet quod talis finis non sit ex externis, sed ex bonis animi. Notandum quòd prisci dixere felicitatem esse bonum vt finẽ, & rectè. Nam tria sunt genera bonorũ, & duo prima scilicet externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquam ad finẽ ob quem ordinantur actus quidam: quia non omnes actus boni. Sunt enim aliqui mali.

69 {CONSONVM est etiam.} Affert talẽ sententiã antiquorum, qui dixêre ꝙ felix est, qui bene agit, & bene viuit. Ista sententia videtur cõuenire cum nostra. Nam isti nihil aliud dicere voluerunt: nisi quòd felicitas est bona operatio & bona vita. Id quod dicitur, scilicet vna communi sententia philosophantium & aliorum. Notandum ꝙ vita tripliciter dici potest. Vno modo pro actu primo, qui nihil aliud est quàm ipsum esse viuentis: & sic dicit Philosophus quòd viuentibus est esse, quod profluit ab essentia animæ, vel ipsa est anima. Vnde dicit in libro de Anima, quòd anima est actus primus corporis &c. Secundo modo sumitur pro operatione quæ profluit ab anima per potẽtias eius. Primus modus profluit tantũ ab essentia animæ non per potentias medias. Secundũ verò actũ producit anima per medias vires, & potẽtias: & sic dicimus hominẽ viuere, id est operari: vt intelligere vel sentire vel generare sibi simile in specie, & huiusmodi, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Tertio modo accipitur vita pro modo viuendi, nam solemus quærere quo pacto viuit talis, id est quem habet modũ viuendi, & quam conuersationem, & sic ibi sumit Philosophus, vbi dicit quòd vulgus, ex modo viuendi suo credit felicitatem esse talem, aut talẽ, vt qui amabant voluptatẽ dicebant felicitatem in voluptate consistere. Verum hic vita accipitur secundo modo, scilicet pro operatione, quando dicit quod felicitas est bona, id est

est bona operatio,& ita conueniunt nobiscum.

{CVNCTA præterea.} Hæc est tertia pars, in qua postea 70
quàm ostendit opinioné eorum, qui eodẽ modo senserũt de felicitate conuenire cũ sua,nũc enititur accommodare suæ sententiæ opiniones aliorum, qui diuerso modo senserũt de felicitate. Et primo enumerat opiniones eorum singulas. Deinde incipit afferre, & accommodare vnam illarum, & est eorum qui posuerunt felicitatem in virtute vna vel pluribus.Postea aliam opinionem eorum qui addiderunt ipsis virtutibus voluptatem ad constituendam felicitatem. Demum affert opinionem eorum qui his addiderunt bona externa,& omittit eos qui ponebant summum bonum, aut in voluptate tantum, aut tantum in bonis externis. Nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiam pòst habet, quia non conueniunt cum Philosophi sententia. Dicit igitur in primis quòd cuncta quæ circa felicitatem varie à multis dicuntur,cum nostra sententia conuenire videntur: & affert tria,scilicet virtutem,prudentiam,sapientiam, quæ sunt perfectiones trium potentiarum animæ. Virtus quæ hic accipitur pro morali,est perfectio appetitus:prudentia est perfectio intellectus actiui: sapientia est perfectio intellectus speculatiui. Igitur perfectio hominis secundum opinionem istorum consistit, aut in vna, aut pluribus, aut in omnibus istis: & omnes istos enumerat, & ponit pro vna opinione, quia ij omnes conueniunt in virtute sine aliquo additamento.Deinde affert aliam opinionem eorum,scilicet qui addiderũt voluptatem ipsis virtutibus dictis, aut omnibus simul sumptis,aut alicui illarum. & dicit cum voluptate, aut non sine voluptate,propter hanc rationem, quia aliqui dixerunt quod felicitas constabat ex supradictis virtutibus, vel vna vel pluribus, & ex voluptate, veluti ex parte eius essentiali, id est vt felicitas tanquàm quoddam totum aggregatum constitueretur ex virtute,& voluptate,tanquàm ex suis partibus essentialibus: quod innuit cum dicit, cum voluptate. Cum vero dicit, nõ sine voluptate, innuit aliam opionem, quæ & verior videtur, & magis cõuenire cum sua. Isti enim qui posuerunt felicitaté in illis virtutibus,aut vna, aut pluribus,intellexerunt quod voluptas nõ sit de essentia felicitatis, sed quoddam quod oritur ex ea, & sequitur eam, veluti pul-

chritudo

chritudo ex bona complexione,& cõpositione partium corporis,& sicut vmbra oritur ex corpore & sequitur ipsum:sic voluptas ex felicitate,& sic sequitur ea tãquam inseparabile accidens,& hoc intelligatur de bona voluptate,non autẽ de turpi. Affert deinde tertiã opinionem,scilicet eorũ qui præter hæc quæ posita sunt,addiderunt felicitati bona externa. Post hæc enumeratis opinionibus vult ostendere quod meritò in illis est aliqua veritas,quia ista dixerunt aut multi & antiqui,aut pauci & præclari. Multi,quia non omnino vana est fama quam populi multi decantãt,vt alibi inquit Philosophus. Antiqui,quia fuerunt propinquiores primordiis rerum & naturæ:ergo isti debent scire aliquam veritatẽ. Pauci & præclari etiã manifestum est quod debent scire aliquam veritatem. Aliqua igitur ex parte probãdæ horum sentẽtiæ.

71 {EORVM igitur sententiæ,} Hac in parte Philosophus incipit accõmodare sentẽtiæ suæ opinionem eorũ,qui felicitatem,aut in virtute morali,aut in prudentia,aut in sapientia,aut in omnibus iis tantũ collocabant. Et primo ostendit quòd conuenit in eo cum opinione sua,quia operatio secundum virtutem est aliquid virtutis,& à virtute oritur. Deinde ostendit quod sua sententia est melior,quia cum felicitas sit quiddam optimum,debet collocari potius in magis bono, quàm in minus bono. Sed vsus & operatio est magis bonũ, quàm habitus & possessio. Fieri enim potest vt aliquis habitum habẽs nihil agat boni,vt dormiens vel aliter degens in otio. At qui operatur secundũ virtutem,necessario agit,& producit aliquid boni. Melior igitur est actus quàm habitus,& vsus quàm possessio. Hæc autem duo membra correspondent,scilicet possessio & vsus,habitus & operatio. Sed non parum interest inter nostrã sententiã & antiquorũ. Nos enim volumus felicitatem potius consistere in vsu,quàm in possessione,& actu quàm habitu:illi autem econtra. Notandum quod est differentia inter possessionẽ vsúmque,& habitum,& operationem. Possessio & vsus proprie dicũtur rerum externarum. Habitus & actus,aut animi,aut corporis.

72 {ATQVE vt in olympia.} Probat etiam exemplo quod sua positio in operatione est melior,quàm illa antiquorum in habitu. Sicut enim athletæ tantum coronantur in olympia,qui certant,& operantur & non ij quãuis sint fortissimi,

qui

qui otiosi spectantes certamina nihil agunt:sic operatores secundum virtutem sunt proprie appellandi felices,& non illi qui tantum habent habitum,& non operãtur.Sunt enim felices in potentia propinqua,illi autem in actu. 73

{IPSORVM insuper.} Affert opinionem eorũ qui dixerunt felicitatem consistere in virtute,aut virtutibus cum voluptate,aut nõ sine voluptate.Et primo ostendit quòd felicitas continet voluptatem:deinde quòd felicitas est iocunda.Item quòd est per se iocunda. Præterea quòd felicitas ita habet voluptatem,vt nõ indigeat ea tãquam aliquo extrinsecus adueniente. Demum quòd felicitas nõ solũ est iocunda:sed etiam bona,& pulchra,& postremo quod felicitas est quiddam optimũ,& iocundissimum,vt patebit.& in primis operatio animæ continet voluptatem,quia percipere voluptatem est ipsius animæ,& habentis animam sensitiuam vel intellectiuam,nõ enim est animati anima vegetatiua. Nã plantæ non sentiunt voluptatem. Itẽ felicitas est iocunda. Probatur,quia id quod amatur ab vnoquoque,ei est iocundum. At operatio secundũ virtutem amatur à studioso,ergo operatio secundũ virtutem est iocunda felici homini,& studioso viro.Maior declaratur à Philosopho inductione,Nã equus amatori equorum,& spectaculũ,&c.Minor quoque est manifesta.Itẽ felicitas est per se iocunda.probatur,id quod sua natura iocundum,est per se iocundũ.Sed operatio secundum virtutem est sua natura iocunda,ergo &c.Nam ea quæ multitudini videntur iocunda,sunt repugnãtia inter se,quia quandoque delectant,quandoq; molestiam afferunt:& causa est,quia nõ sunt de se,& natura sua iocunda.Si enim eis natura inesset iocunditas,nunquam eam amitterent,sed semper essent iocunda.Sed talia multitudinis nostra sententia nunc sunt,nunc non sunt iocunda,sed mutãtur secundũ rationem ætatum,& cõditionum:& hoc est,quia illa non sunt naturaliter,& per se talia.Sicut ea quæ semper delectãt bonos,& sapientes viros ad quos pertinent,& quorum est verũ & incorruptum iudicium de rebus:& propterea id est natura iocundum,& semper iocundum,& per se iocundũ,quod est eis voluptati.Id autem est præcipue felicitas,& operatio à virtute. Item ipsorum vita nõ indiget voluptate,quia felicitas ita in se habet voluptatem vt non indigeat ea veluti aliquo foris

adueniente,& peregrino quodam. Hoc probatur,quia si felicitas per se sola sumatur separata ab omnibus aliis,habet in se voluptatem. Operator enim cuiusq; virtutis gaudet cum operatur secūdū illam,vt iustus cum operatur secundū iustitiam. Quòd si nō gauderet non esset iustus,aut studiosus: sed aut vi,aut simulatione,aut aliter aliaque de causa operaretur. Quare felicitas,& operatio secundū virtutem habet in se voluptatem. Item felicitas est non solū iocunda,sed etiam bona,& pulchra,& honesta,quia sic sapiens,& studiosus iudicat:iudicat autem bene,quia ipse est tāquam mensura talium operationum. Vt enim pictor de figuris:sic prudens,& studiosus de actionibus. Item optimū,& pulcherrimum,& iocundissimum est ipsa felicitas. Nā ea quæ tribuuntur felicitati,per se debent tribui in summo gradu. At felicitati bonitas,iocunditas,pulchritudo per se tribuūtur,vt suprà osten dimus. ergo hæc felicitati sunt tribuenda in summo gradu: non enim debet tribui superlatiuum nisi summis rebus:at felicitas est summum bonū,& tale est operatio secundū virtutem:ergo operationi secundum virtutem sunt ista tria in summo gradu tribuenda,& simul,& non alterum sine altero separando ea,sicut facit Deliacum carmen:in quo tribuitur iustitiæ pulcherrimum,& accommodatè si intelligatur pro operatione secundū iustitiā quæ est,& dicitur tota virtus,& optimum tribuitur sanitati:accommodatè etiā si intelligatur de sanitate mentis.& iocundissimū dicitur re amata potiri:accommodatè etiā si talem rem intelligamus felicitatē, quæ maximè est amore digna. Sed nos,dicit Philosophus,nō separamus hęc,sed omnia simul tribuere debemus felicitati.

74 {VIDETVR tamen.} Hac in parte affert vltimam opinionem eorum,qui præterea superius allata afferebant etiā, & adiungebant externa bona,& videtur accommodare sententiæ suæ. Si enim cōsistit in operationibus animi secundū virtutem &c. Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis vt instrumentis,ideo videbitur indigere bonis externis:& enumerat plures species bonorum externorum vt amici,& cætera. quæ si desint,tanquam instrumenta, videtur felicitas quodammodo minui vel potius impediri,felicitas inquam ciuilis. Et addit quòd nonnulli adeò putauerunt bona externa conferre ad felicitatem,vt eis prosperè

ſperè vti idem eſſet penè, quòd felicitas,& qui bonam & ſecundam fortunam, felicitatémque in eodem ponunt,& alij tamen qui virtutem & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas, vt ad hoc propoſitum ſpectat, duobus modis conſiderari poteſt: aut vt perficit habentem,& eſt ad ſeipſum, & ſic videtur de ſe eſſe ſufficiens ſine vlla alia acceſsione. Aut conſiderari poteſt vt eſt ad alios,& tunc eſt felicitas ciuilis quæ videtur eſſe aggregatum ex tribus illis generibus bonorum,& de tali videtur loqui Philoſophus, cùm dicit quòd videtur indigere externis bonis, id eſt de felicitate,& felici ciuili.& ita huic finem tractatui imponit in quo afferendo primo plures opiniones, venit poſtea ad definitionem ſummi boni ſecundũ ſententiã ſuã, poſthabitis aliis confutatis: deinde cõfirmauit ſuã definitionem ex dictis aliorum, ſeligendo ea quæ bene dicta ſunt ab illis,& accommodando ſuæ definitioni, vt ex hoc oſtendat melius ſenſiſſe quàm cæteros,& non penitus diſſenſiſſe à cæteris.

De modo aſſequendæ felicitatis.

CAPVT IX.

INde & dubitatur, utrum diſciplina, an aſſuetudine, an alio quodam modo per exercitium 75
acquiri poßit, an aliqua diuina ſorte, an & ob fortunam proueniat. Si igitur & aliquid 76
aliud deorum eſt munus hominibus: conſentaneum eſt rationi felicitatem à dijs ipſis dari, & eò magis, quò cæteris humanis bonis eſt præſtabilius. Verum hoc ad aliam magis conſiderationem forſitan pertinet. Videtur tamen, etſi 77
non à dijs immortalibus mittitur, ſed uirtute diſciplináue quadam uel exercitio comparatur: diuinißimum eſſe. Præmium enim, finiſque uirtutis, optimum & diuinum quiddã ac beatum eſſe uidetur, fuerit etiam & multum commune. fieri nanque poteſt ut diſciplina quadam ac diligentia ab uniuerſis ijs comparetur qui nullo principio labefactato,

idonei

78 *idonei sunt ad consequendam uirtutem. Quòd si melius est hoc modo quàm ob fortunam felicem esse: rem ita sese habere consentaneum est rationi. Siquidem ea quæ sunt secundum naturam: ut quam optimè sese habere possunt sic se habent suapte natura, & ea similiter quæ per artem conficiuntur, atque à quacunq; proueniunt causa: & ea maximè quæ à præstabilißima proficiscuntur, id autem quod maximum atque pulcherrimum est, fortunæ tribuere, ualde erroneum est. Patet etiam ex ipsa ratione quod quæritur. Dicta est*
79 *enim operatio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bonorum alia inesse necessarium est: alia adiuuant, súntque*
80 *utilia, ut instrumẽta. Hæc & ijs consona sunt quæ in principio diximus. ipsam enim finẽ facultatis ciuilis optimum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligentiam: ut ciues ipsos disponat, bonósque faciat, & ad honestas res agen*
81 *das idoneos reddat. Meritò igitur nec bouem, nec equum, nec aliud quicquam animantium dicimus felix: quippe cùm fieri nequeat ut ipsorum quicquam talis sit particeps opera-*
82 *tionis. Hanc autem ob causam neque puer est felix. Nondum enim est idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur felices, ob spem dicuntur. est enim opus (ut di-*
83 *ximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiam uita. Multæ nanque mutationes in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atque fieri potest, ut is qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in senectute calamitates: ut in heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali fortuna est usus, & miserabiliter obijt, nemo felicem dicet.*

COMMENT.

VNde & dubitatur. } Hic est tertius tractatus huius primi libri, in quo declarat tria, quæ videntur sequi post definitionem felicitatis. Primum à qua causa effectiua proue

proueniat ipſa felicitas.Deinde in quo ea ſit tanquam in ſub iecto.Tertio in quo tempore dicatur quis eſſe felix:quod videtur innuiſſe per eam partem definitionis, ſcilicet in vita perfecta.Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo tractat de cauſa efficiente ipſius felicitatis,& eius ſub iecto.In ſecundo tractat quo in tempore aliquis dicatur eſſe felix.In tertio declarat quomodo poſterorum fortunæ cõditionéſque pertineant ad felices iam mortuos. Primũ etiam capitulum diuiditur in duas partes.In prima autẽ parte iſta quærit primo,& enumerat cauſas à quibus videtur poſſe prouenire felicitas.Deinde ponit à qua cauſa proueniat,& a qua nõ proueniat.Quærit igitur in primis,vt diximus,à qua cauſa tanquam effectiua proueniat felicitas:quæ dubitatio videtur oriri ex paulò ante dictis,& allatis, cùm dicit quòd quidam felicitatem ponunt idem cum virtute:alij verò nonnũquam dicunt eſſe idem cum bona fortuna:quorum duorum alterum videtur eſſe quid externum,ſcilicet fortuna, alterũ quid internum,ſcilicet virtus.Meritò igitur quęritur,vtrum felicitas oriatur à cauſa interna,an externa. Cauſam autem internam explicat per illa tria ſcilicet per diſciplinam, aſſuetudinem,exercitiũ.Cauſam verò externam explicat per illa duo,ſcilicet per diuinam ſortem,& per fortunam, Cùm 39
verò quæritur vtrum felicitas poſsit acquiri per diſciplinã: eſt quærere vtrum ea poſsit acquiri vt ſcientiæ quæ per doctrinam diſcendo acquiruntur:per aſſuetudinem, veluti virtutes,quæ non doctrina,ſed aſſuetudine acquiruntur: agẽdi, & producendi operationes ſtudioſas per exercitium,eſt quærere vtrum acquiratur vt nonnullæ artes,vt ſaltandi,citharizandi,& ſimilium per longam exercitationem, ſcilicet pulſandi citharam vel ſaltandi.Iſta igitur dicũtur interna, quia ſunt in nobis,& in noſtra poteſtate collocata.Sors autẽ diuina,& voluntas dei,tum etiam ipſa fortuna, manifeſtum eſt quòd ſunt extra nos,& quicquid habetur à deo vel à fortuna non eſt in noſtra poteſtate,ſed videtur eſſe munus ab illis.

{SI IGITVR & aliquid.} Hac in parte philoſophus inci 76
pit oſtendere primò quòd felicitas prouenit à cauſa diuina, deinde ꝙ prouenit à cauſa humana:præterea ꝙ nõ prouenit à fortuna.poſtremò ꝙ nõ prouenit à fortuna,ſed à cauſa humana.Dicit igitur in primis,ꝙ ſi aliquod munus eſt homini

bus datum à deo, consentaneum est rationi, id est felicitatẽ. Etenim nobilissimus effectus debet produci à nobilissima causa, sed felicitas est huiusmodi: ergo &c. Nam & hoc præcipuè confirmari videtur, quia felicitas est præstabilissimum quiddam omnium rerum humanarum. At nonnullæ res humanæ sunt nobis datę à deo: ergo multo magis ipsa felicitas cùm excellẽtior sit cæteris rebus à deo datis, vt viuere: & alia sunt huiusmodi quæ sunt ignobiliora felicitate & ipso bene viuere, id est bene operari, ergo multo magis ipsa felicitas. Nam quanto donum est præclarius, eo magis videtur esse conueniens deo. Sed omittit tamen istam considerationem: quia non videbatur esse præsentis speculationis, sed potius primæ philosophiæ vbi tractat de prouidentia diuina.

77 {VIDETVR tamen.} Hac in parte ostẽdit quòd felicitas prouenit à causa humana, & innuit talẽ rationẽ. Illud quod acquiritur hominibus virtute, aut doctrina, aut assuetudine, aut aliquo exercitio, cõparatur à causa humana: sed felicitas proficiscitur à virtute, aut ab assuetudine, aut aliquo huiusmodi: ergo à causa humana. Hanc rationẽ videtur innuere Philosophus per verba sua, & simul repellere obiectionẽ tacitam, qua quis dicere posset: videtur ꝙ felicitas sit res diuina: ergo non videtur profluere à causa humana. Dicere autẽ videtur Philosophus, ꝙ etsi felicitas proficiscitur à virtute vel aliquo huiusmodi: tamen videtur esse res quædam diuina: cùm sit præmiũ & finis tam præclari boni, quale est ipsa virtus, & quasi istud excedens ipsam virtutem oportet vt sit quasi aliud diuinum propter excellentiam suam, & superemi nentem conditionem. Notandum quòd felicitas etsi primò & maximè videtur proficisci à deo, tamen secundariò proficiscitur etiam à causa humana, tanquam à propinqua. Nam quædam proueniunt à deo sine nostra operatione, vt esse & viuere, & potentiæ operandi, & huiusmodi, quædã sunt quæ proueniunt à deo, tamen concurrimus etiam nos, vt est virtus, felicitas & huiusmodi. Nullus enim habitus acquiritur à nobis sine causa diuina quæ est vniuersalissima, & principalissima causa omnium, adeò vt nullus effectus posit fieri apud nos sine ipso, & magis concurrit illa, quàm aliqua causa particularis, per illam rationẽ, quòd cũ causæ sint ordinatæ alia sub alia, semper vniuersalis, & primaria causa magis cõcurrit

currit quàm illa quæ est sub ea, id est particularis, & secundaria. Sciendum tamen quòd Deus non concurrit vllo pacto ad vitia, nec ad actiones vitiosas, quia vltra operationem cõtinent defectus, cuius nullo modo est auctor Deus. Dicẽdum est igitur quòd felicitas profluit à Deo tanquam ab vniuersali causa, & ab homine tanquam à causa particulari & propinqua. Notandum quòd pręmium est duplex, scilicet internum & externum, internum est ipsa felicitas, quæ licet respiciat externas res: tamen remanet in animo, & dicitur interna: pręmium vero externum est, honos, magistratus, potentia & huiusmodi. Philosophus autem intellexit hic de præmio interno, scilicet de felicitate quæ est egregium præmium, & nobilius ipsa virtute, & est præmium vt finis: honos vero vt id quod est ad finem, & non finis. { EST etiam & valde commune.} Probat eandem sententiam, scilicet quòd videtur profluere à causa etiam humana, cum felicitas sit quid valde cõmune, scilicet vt posit acquiri. Potest enim comparari à cunctis qui non habent læsum principium rerum agendarũ, ita vt sint inepti ad consequendã felicitatẽ. quasi dicat, quòd felicitas est posita in nobis, & possumus omnes eam acquirere, nisi sit in nobis principium labefactatũ: ergo est à nobis, & à causa humana, & Deus, vt diximus, est principalis causa & vniuersalis. homo autẽ causa est particularis, homo inquã qui non sit læsus, nec habeat principiũ aliquod labefactatũ, veluti quod sit in eo læsa, aut imaginatiua, aut cogitatiua, aut memoria. Intellectus autem non læditur nisi per accidens, scilicet si lædantur aliqui sensus, aut interni, aut externi. Nam omnis habitus ortum habet à sensibus externis per medios internos. Quòd si aliquis lędatur sensus, quo necessario vtamur in his acquirẽdis, quæ sunt causa felicitatis: talis carẽs eo nõ videtur aptus, neq; habilis ad felicitatẽ. { QVOD si melius.} 78
Hac in parte Philosophus ostẽdit quòd felicitas nõ prouenit à fortuna tãquã à causa effectiua, est enim causa effectiua duplex, scilicet per se, & per accidẽs. Cũ igitur felicitas sit nobilissimus effectus, nõ prouenire põt, nec debet ab ignobilissima causa. Talis autẽ est causa per accidẽs, id est ipsa fortuna. Nã nobilissima causa potest bene producere nobilẽ, & ignobilem effectũ. Vt sol generat hominẽ & ranã. Sed nõ econtrà ignobilis causa potest producere nobilẽ effectũ. Nã mouens

centum poteſt mouere decem,non autem econtra: non ergo felicitas proueniet à fortuna.Hoc etiam probatur ex iis quæ fiunt à natura vel ab arte. Nam ea quæ fiunt à natura bene ſe habent:cum ita fiunt,vt ſunt apta nata fieri ab ipſa natura. Eodem modo quæ fiunt ab arte,male autem cum digrediũtur ab ordine naturæ vel artis,vt per accidẽs fiant.duæ enim videntur eſſe cauſæ per ſe quo ad hoc propoſitum ſpectat,ſcilicet natura & mens:duæ per accidens,ſcilicet caſus & fortuna.Caſus eſt cum fit aliquid præter intentionem naturæ, veluti cum oritur aliquis habẽs ſex digitorum manum, quam natura intendebat facere cum quinque:fortuna dicitur cum fit aliquid præter intentionem mentis,vt ſi quis effodiat terram vt ponat vites,inuenit poſtea theſaurum præter intentionem:& in artibus ſi quis pingat manum cum ſex digiti labente penicello,quam intendebat pingere cum quinqu digitis.Itaque tum omnia bene ſe habent,cum fiunt, à cauſ per ſe eo modo quo melius fieri poſſunt, & vnaquæque r quæ bene fit,prouenit à quàm meliore cauſa poteſt:æquũ e profecto felicitati quæ eſt nobiliſsimus effectus, tribuere n biliſsimam cauſam humanam vt eſt mẽs,cauſam inquã p ſe,& nõ fortunã quæ eſt cauſa per accidẽs, vt latè oſtendit à Philoſopho in libro Phyſicorum. {PATET etiam & definitione.} Duplici ratione iterum oſtendit quòd felic tas oritur à cauſa humana,& non à fortuna. Prima ratio talis:omnis operatio animi per virtutem eſt effectus qui p uenit à cauſa humana,at felicitas eſt huiuſmodi,ergo &c. enim operatio talis nõ eſt niſi ab homine.quod autẽ ſit op ratio animi patet ex definitione eius iam aſsignata antea.

79 {QVALIS quædam.} per hoc videtur innuere quod fe citas ſit in genere qualitatis,id eſt eſſe qualitatem quanda & in ſpecie qualitatis,vt oſtendat quòd cum ſit ab habitu, tota ſimul,& nõ res ſucceſsiua quæ acquiratur per partes. teſt etiam dici quòd Philoſophus velit oſtendere quòd feli tas non ſit à fortuna ex eo,quia aliquis dicere poſſet ꝙ bo na externa connumerantur cum bonis ex quibus conſtitu tur felicitas ciuilis:ergo felicitas oritur à fortuna. Ideo diu dit iſta bona,& dicit quòd felicitas præcipue conſiſtit in bo nis animi,vt patet ex definitione noſtra.Cæterorũ autẽ bo norũ alia ſunt corporis que oportet præſupponere,alia for tun

tunæ quæ cõferũt tãquã instrumẽta. Verũ bona animi sunt illa propria quę videtur esse de essentia felicitatis vt diximus.

{HAEC consona etiam.} Hic etiam ostendit Philosophus 80
quod felicitas est à causa humana. Nã nos, inquit, posuimus finem ciuilis disciplinæ esse optimum, id est summum bonũ ac felicitatẽ. Sed ciuilis disciplina est res humana, & causa humana: ergo felicitas est à causa humana. quòd autem ciuilis disciplina sit causa humana, probat, dicendo quod ciuilis diligenter versatur circa homines vt eos bonos efficiat. Sic igitur patet quòd felicitas prouenit à causa humana.

{MERITO igitur nec bouẽ.} posteã quam ostendit quòd 81
felicitas prouenit à causa humana, & non omnino à diuina, nullo autem modo à fortuna: hac in parte affert quoddã ortum ex dictis, scilicet quod felicitas cõsistit tanquã in subiecto in homine, & non in quocunque homine, sed ætatis perfectæ: & non quandocunque, sed in vita perfecta. Ostẽdit autem primò quòd felicitas nõ est in brutis, deinde quòd non est in pueris, scilicet actu: demũ, quòd est in homine habente virtutes perfectas in vita perfecta. Dicit igitur in primis ꝙ ille qui non potest operari per virtutẽ non potest esse felix: at bos, asinus, & alia huiusmodi non possunt, nec sunt apti ad operandum per virtutem, ergo &c. Notãdũ quòd felicitas est quoddã accidens perfectissimũ, & non potest stare sine subiecto. Quærendum est igitur de subiecto felicitatis quod habeat in se causam per quã felicitas possit inesse, incipit à negatiuis, id est ab his quæ nõ possunt habere, & omissis inanimatis naturalibus & vegetatiuis, in quibus notissimũ est nõ esse felicitatem, incipit à sensitiuis, quæ habent appetitũ per quẽ videtur posse moueri ad aliquid operãdũ. Cũ verò felicitas sit operatio animi per virtutẽ, quæ virtus regulat appetitum vel perficit ipsum, remouet hoc à brutis: quia & si moueantur, & operentur per appetitum, tamẽ eorum appetitus non potest regulari à ratione: quia eam non habent, & per cõsequens non possunt habere virtutem, quæ est causa felicitatis. ergo non possunt esse participãtia huius operationis procedentis à virtute, quæ operatio dicitur esse felicitas. Si igitur, vt ostendimus, bruta non possunt habere in se causam per quam felicitas possit inesse illis tanquam accidens in subiecto, merito patet bruta non esse subiectum felicitatis.

82 {HANC autem ob causam.} Nũc ostendit de rationibus quæ sint,id est qui homines nõ possunt habere vel suscipere in se felicitatem.Ij aũt sunt pueri.Nam qui nõdum per ætatem sunt apti ad producendas operationes studiosas,nõ possunt suscipere felicitatem.At pueri sunt huiusmodi.ergo &c. Nõ igitur bruta nec pueri possunt habere, sed tamen hoc fit diuerso modo.Bruta nanque non possunt regere appetitum ratione,quia non habent:pueri vero habent,sed imperfectã, id est nondum ea perfecte vtũtur:ideo &c. Et qui puerorum dicuntur,si quis diceret quod nonnulli pueri possunt appellari felices ergo possunt esse in ea ætate subiectum felicitatis.remouet hanc obiectionem Philosophus, & dicit quòd si appellamus eos felices,hoc est quia dicũtur felices ob spem, & non quia in ea ætate sint actu felices,sed in potẽtia ad felicitatem in ætate congrua.Dicitur autem proprie res talis cũ est actu talis:vt albus cũ habet albedinẽ in se,& non cum est in potentia ad suscipiendam albedinem.Sic etiam felix cum actu habet felicitatem,& non cum est in potentia ad eam.

38 {EST enim opus.} Philosophus sepositis illis qui non possunt esse subiectum felicitatis,nunc ostendit qui sint illi homines qui posſint appellari felices,declarando quòd sunt ij qui habent virtutem perfectam in vita perfecta.Et notandũ quòd illa pars(est enim opus perfecta virtute) deseruire, & accommodari posse videtur,& superiori,& huic parti : superiori,vt sit ratio qua pueri nõ posſint esse felices in pueritia, quia non habent virtutẽ perfectam vt est opus habere : huic parti,vt sit ratio ostẽdẽs quòd homines qui sunt in ætate congrua possunt per rationem perfectam acquirere virtutem, quæ est causa felicitatis.deinde addit,& vita perfecta,vt ostẽdat quòd non sufficit habere perfectam virtutem ad hoc vt homo posſit esse felix,& subiectũ felicitatis, nisi illa sit diuturna vel durauerit vsque ad finẽ vitæ , postea quàm sit eam adeptus.Nam si inciderit in ærumnas Priami, & impediatur à maximis calamitatibus,non poterit excercere operationes secũdum virtutẽ quam habet:nec esse subiectum felicitatis. Et per hoc videtur loqui Philosophus hic de felicitate , non speculatiua.non actiua tantum quæ est sui ad seipsum, sed de actiua ciuili,quæ sola videtur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis.Ex his omnibus perspicitur quid

quid sit subiectum felicitatis, non bruta, non pueri, non homo sine virtute, non homo cum virtute in maximis calamitatibus cōstitutus: sed homo qui habet virtutem perfectam, id est prudentiam in vita perfecta, id est vsque ad finem vitæ, & talis est subiectū felicitatis, quia habet causam, id est virtutem in se per quam potest sibi inesse felicitas præsertim ciuilis, vt diximus.

Quòd quis in hac vita dicendus sit felix. & quid felix.

CAPVT X.

Stne igitur nec unus alius hominum felix 84
quamdiu uiuit dicendus: sed Solonis sententia
**finem spectare oportet? Quòd si & ita po=* χρεὼν τέ-
nendum est: tum felix est cùm è uita discesse= λος ρᾶν εἰ.
rit? an id absurdum est penitus, nobis ipsis præsertim qui
felicitatem operationem quandam dicimus esse? Quòd si 85
mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult: sed tunc
dici beatum hominem tuto posse, quia iam est extra omnia
mala, calamitatesq;. Habet quidem & hoc controuersiam
quandam. Mortuo nanque bonum & malum uidetur ali=
quid esse: siquidem & uiuenti non autem sentienti: ut hono=
res, infamiæ, & filiorum, posterorumq; omnium prosperi=
tates atque aduersitates. Dubitationem autem & hæc affe= 86
runt. ei namq; qui ad senectutem usque beatè uixit, secun=
dumq; rationem deceßit: multa circa posteros accidere
mutationes contingit, & alios ipsorum esse bonos, uitāq;
consecutos esse pro dignitate: alios econtrà. constat autem
**& distantijs ad parentes, multis uarijsq; modis ipsos se=* καὶ τοῖς ἀπο-
se habere posse. absurdum igitur est, si defunctus simul etiā στήμασι.
mutaretur, & nunc felix fieret, nunc miser: absurdum est
etiam, & minime, nec aliquod ad tempus, posterorum ad
parentes res pertinere. Sed redeundum est ad id quod prius 87

est dubitatum, ex illo nanq; & id quod nunc quæritur for-
tasse perspicietur. si igitur finem spectare oporteat, &
tunc beatum dicere quenquã, non quia beatus tunc est, sed
quòd prius erat: quo pacto nõ est absurdum, si cum est felix,
non uere de ipso dicetur quod inest. Quia uiuentes dicere
beatos ob mutationes nolumus: & quia felicitatem quidem
stabile quiddam, nulloq́; modo facile mutabile esse putamus:
fortunam autem in eisdem sæpe reuolui. nam si fortunam se-
quamur: sæpenumero felicem ac miserum eundem dicemus,
chamæleontem quendam ostendentes ipsum felicem esse, ac
88 debiliter collocatum. An fortunam sequi nullo modo est re-
ctum? Non est enim in ipsa bene uel malè uiuere situm: sed
indiget humana uita ipsius, ut diximus. Operationes autem
eæ quidem quæ à uirtute proficiscuntur, felicitatis: eæ uero
quæ sunt contrariæ, contrarij dominæ sunt. attestatur huic
89 sentẽtiæ & id quod nũc dubitauimus. etenim nullis in ope-
ribus humanis tanta est firmitas, quanta est in operatio-
nibus ijsce quæ à uirtute proficiscuntur. hæ namq; stabi-
liores & scientijs ipsis esse uidentur. harum autem ipsa-
rum eæ quæ cæteris antecellunt, maximè stabiles sunt pro-
pterea quòd in his ipsi beati, & maximè, & continuatissi-
90 me uiuunt. Hoc enim simile est causæ: ut ipsarum non fiat
obliuio. id igitur quod quæritur: competet ipsi felici, &
erit talis per uitam. nam semper aut maximè ea aget &
contemplabitur quæ prodeunt à uirtute, fortunamq́; feret
pulcherrime: & omni ex parte concinne ac æquabiliter.
91 quippe qui uere bonus * atque quadratus est sine uitupera-
92 tione. Cum autem à fortuna multa eueniant, & magnitu-
93 dine, paruitateq́; differant: parua quidem siue sint secunda
siue aduersa, constat non facere uitæ momentum: grandia
uerò ac multa, si secunda sint, beatiorem uitam efficiunt,
quip

ἐστὶ τετρά- γωνος. vide Eras. in

quippe cum ad decorandum sint apta, & usus ipsorum pul= Prouerb.
cher studiosusq́; fiat. sin aduersa: præmunt, læduntq́; uitam Quadratus
beatam. afferunt enim dolores & multas operationes im- homo. item.
pediunt. Attamen & in ijs ipsis pellucet ipsa honestas, Lud. Cœlius
cum multas quispiam ac magnas aduersitates facile perfert: in antiq. lectionibus li. 18. cap. 14.
non ob insensibilitatem, sed quia generosus est atque ma= 94
gnanimus. Quòd si operationes dominæ sunt (ut diximus) 95
uitæ: nemo beatorum fuerit miser. nunquam enim odiosum
quicquam atq; improbum aget: eum enim qui uerè bonus
est, atque prudens, fortunam omnem decore proferre, pro fa=
cultateq́; rerum semper res pulcherrimas agere: ut & du=
cem bonum præsentibus uti castris ad optime gerendum
bellum, & bonum item sutorem ex sibi datis pellibus pul=
cherrimum conficere calceum. cæterosq́; omnes identidem
artifices arbitramur. quæ cum ita sint: miser quidem nun-
quam fuerit ipse felix. Beatus tamen non erit, si in Pria-
mi calamitates incideret. nec igitur uarius, facileq́; muta=
bilis erit. neque enim ex felicitate facile aut à quibusuis: sed
ab ingentibus & multis aduersitatibus dimouebitur: & ex
talibus non in paruo. sed in longo quodam perfectóue tem=
pore rursus fuerit felix: magnas in eo res, præclarasq́; na=
ctus. Quid igitur obstat eum felicem dicere: qui per uirtu= 96
tem operatur perfectam, & bonis externis satis abundat,
non quouis in tempore, sed in uita perfecta? An addendum 97
est: & ita est uicturus, & secundum rationem moriturus?
quippe cùm futurum quidem incertum sit nobis: felicitatem
autem * finem, & omnino perfectam omni ex parte po= τέλος.
namus? Quòd si ita sit, uiuentium eos quibus ea quæ di= τέλειος.
ximus & insunt & inerunt, beatos dicemus: beatos autem
homines. Sed de his quidem eousque sit definitum.

COMMENT.

84 Estne igitur nec alius quisquam. } Hoc est secundum capitulum huius tertij tractatus, in quo ostenditur quãdo aliquis potest appellari felix, & quo tempore, & diuiditur in duas partes. In prima quærit vtrum in vita dũ aliquis est felix, an post mortem aliquis debeat appellari felix. In secũda ostendit quòd in vita dum aliquis est felix, potest appellari felix: dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum præcedenti dixerat enim suprà ꝙ si quis inciderit in ærumnas Priami, & in illis cõstitutus obierit, si nõ debet, nec solet appellari felix, quæritur an quisquã dũ viuit posſit appellari felix, an sic expectare oportet exitum vitæ iuxta Solonis sententiã, qui Atheniensis fuit, & vnus è septẽ sapientibus, & legũlator. Nec alius quisquã, quasi dicat, non solũ illũ qui inciderit in calamitates Priami, sed etiam aliquẽ alium, quicũque sit, possumúsne appellare felicẽ? Sed cùm Solon dicit ꝙ oportet spectare finẽ, hoc duobus modis videtur posse intelligi, aut quòd in vita non sit felicitas, sed statim post mortem aut ꝙ oportet spectare finẽ, vt post mortẽ asseramus ipsum fuisse felicẽ, cum iam constitutus est extra omnes calamitates, quibus subiectus videbatur dũ erat in vita. Ad primũ modum dicit Philosophus, ꝙ si ita ponatur, scilicet vt statim accedat felicitas post mortẽ, hoc est alienũ à positione nostra qui ponimus felicitatẽ in operatione quadam, scilicet virtutis: homo autem mortuus non potest operari secũdũ virtutẽ secundum positionem, & definitionẽ nostram de felicitate.

85 { Quod si mortuum. } Capit nũc secundam expositionem dicendo ꝙ si spectare finem non est intelligendũ eo modo quo superius diximus, nec ita volebat Solon, sed eum felicem post mortẽ intelligere volumus ex eo quia est positus extra calamitates, & res aduersæ ad eũ peruenire nõ possunt: hoc enim non videtur acceptandum, nam ille non videtur extra calamitates consistere ad quẽ bona & mala possunt accedere. Sed ad hominem mortuũ possunt bona & mala accedere ergo, &c. Hoc ostendit exemplo viuorum, qui non sentiunt veluti aliquis procul à patria, qui sortitur aliquẽ honorẽ, vel afficitur mulcta, & quãuis ignoret, & non sentiat talia, tamẽ bonũ & malũ suum esse videtur, & accedere ad illũ: ita etiam post mortẽ similia vidẽtur ad mortuũ posse accedere. quare

si i

ſi in vita non eſt tutum aliquem appellare felicẽ ex eo, quia poteſt calamitates ſubire: nec etiam poſt mortem eo pacto quo diximus, extra mala, id eſt extra vitia: extra calamitates ſcilicet aduerſæ fortunæ. Et ideo eſt dicendus felix poſt mortem ſentẽtia Solonis, quia nõ poteſt exercere vitia, nec ſubire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo ſumitur à Philoſopho non habet locum in mortuo.

{DVBITATIONEM autem & hæc.} Senſit Philoſophus 86
in confutãdo ſuperiorem rationem, ſe dixiſſe bona, & mala tranſire ad mortuos. & cum hoc videatur habere dubitationem, ideo affert eã, & in hac parte non ſoluit, ſed ſoluet poſt ea in ſequẽti capitulo: oſtendit autẽ hic dubitationem oriri ex dictis, quia ſi proſperitates aduerſitatéſque tranſeant ad mortuos, tunc ſequetur quòd mortuus quandoque erit felix, quandoq; miſer, & vno eodémq; tempore vnus atque idem erit felix & miſer: ſi poſtea filiorũ filij ſint boni, tunc rurſus fiet felix: ſin vero eodẽ tẽpore partim ſint boni, partim mali, erit & ipſe eodem tempore felix, & infelix. ex quo videtur abſurdum ponere quod ex tali mutatione rerum, & ſuorum defunctus nunc felix, nunc miſer fiat. erit etiam abſurdũ, dicit Philoſophus, ſi dixerimus res poſterorum non pertinere ad parentes. Itaque vno modo dicatur, videtur oriri dubitatio quam nunc relinquit, ſoluet autem in alio capitulo.

{SI IGITVR finem.} Reſumit ſententiam Solonis ſe- 87
cundo modo expoſitam, ſcilicet quòd poſt ipſam finitam vitam poſſumus aliquem felicem dicere ſecurè, & tuto, & nõ prius, & eam refellit. Dicit igitur ſi ſecundum opinionem Solonis expectandus eſt exitus vitæ, & tunc appellandus eſt aliquis felix, non quòd tunc ſit, ſed quia antea erat in vita, quomodo non eſt abſurdum, quaſi dicat quòd eſt abſurdum aſſerere, quòd dum aliquis eſt felix, non poteſt dici vere de ipſo, hic eſt felix. Nam omnis propoſitio de præterito eſt vera, quando id in aliquo præſenti fuit verum. Si ergo dicerem, Socrates fuit albus, & nullum tempus fuiſſet præſens in quo Socrates fuerit albus, nunquam poterit eſſe vera iſta propoſitio affirmatiua de præterito, ſcilicet Socrates fuit albus: ſic igitur quando aliquis in vita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo verè potuimus dicere hic eſt felix, propter calamitates quæ accidere poterãt: quomodo

modo vere poſſumus dicere poſt exitum vitæ de præterito,
hic fuit felix?id eſt,nunc eſt appellandus felix,non quòd ſit
nunc,ſed quia antea fuit:quomodo nō licuit antea id dicere
dum erat felix?quaſi dicat,hoc nō poteſt dici de præterito ſi
nunquam in præſenti idē dici potuit vere.quare videtur ab-
ſurdum dicere vt dicebat Solon,quòd in exitu vitæ poterat
aliquis appellari felix,& nodum erat appellādus felix in vi-
ta propter impendentes aduerſitates.nō enim eſt bona ratio
iſta Solonis:in qua locabat vim opinionis ſuæ,ſcilicet quòd
non priuſquam in exitu vitæ aliquis erat appellandus felix
propter fortunæ mutationes,quæ accidere poſſunt in vita,
quia felicitas debet eſſe aliquid ſtabile,& non leuiter muta-
bile,nec cōſiſtens in temeritate fortunæ:vt nunc etiam dicet
inferius,nā ſi ſequamur fortunā,ſæpe felicem,& poſtea mi
ſerum eundē dicemus,veluti chamæleontem. Chamæleon
enim eſt animal paulò leoni ſimile,quòd nō videtur habere
proprium colorem,ſed cuicunque colori adhæret talis colo
ris apparet,& hoc penè circa omnes colores ſibi accidit,vt
luti ſi rubeo adhæret,apparet rubeus,& ſic non permanet i
eodem colore.dicitur autem chamęleon,id eſt, ἀπὸ τ̃ χάμαι
id eſt humileon.Eſt enim vt diximus quaſi paruus leo.
88 {AN fortunam ſequi.} Hæc eſt ſecunda pars principalis
huius ſecundi capituli:in qua poſtquam illā opinionem So
lonis improbauit quibuſdam ſententiis,nunc eam refellit,&
ſoluit omninò,aſsignando rationes quare aliquis in vita de
beat appellari felix.oſtendit autem primò quòd felicitas eſt
in vita,ſoluendo rationem Solonis:deinde alia ratione ean
dem cōcluſionem vel ſententiā,ſcilicet quòd felix erit in vi-
ta,& non ſolum in vita,ſed etiam per totā vitam.Præterea
oſtendit quòd qui adeptus eſt felicitatem,nunquam erit mi-
ſer,etſi accidere poteſt vt non ſit beatus,& quòd felicitas nō
facile amittitur.demum concludit quòd ij ſunt dicendi feli-
ces,tamen vt homines,qui perfectè operantur,& in vita per-
fecta vt patebit.dicit igitur in primis quòd felicitas non eſt
ſita in poteſtate fortunæ,ſed in noſtra,& eſt res ſtabilis &
firma:quare non eſt opus metu fortunæ expectare exitum
vitæ,ad hoc vt aliquis dicatur felix,vt volebat Solon,& pro-
batur hoc duabus rationibus.Prima.Id quod eſt ſitū in no-
ſtra poteſtate,non eſt ſitum in poteſtate fortunæ:at felicitas

eſt ſita

eſt ſita in poteſtate noſtra,ergo nō eſt ſita in poteſtate fortunæ.Maior eſt nota,quia nos ſumus cauſa per ſe:fortuna,vt etiā antea declarauimus,eſt cauſa per accidēs:& hæc ſunt oppoſita,ſcilicet per ſe,& per accidens.Quod igitur erit in poteſtate cauſæ per ſe,non erit in poteſtate cauſæ per accidens, Minor eſt iam probata per ſuā definitionem,qua dicebatur quòd felicitas eſt operatio animi per virtutē,&c.ergo concluſio noſtra eſt vera:& etiam idē declarat,cum dicit quòd operationes proficiſcentes à virtute & ſecundū virtutem ſunt dominæ & cauſæ effectrices ipſius felicitatis.Contrariæ vero,ſcilicet operationes ſecundū vitia,ſunt dominæ cōtrarij, ſcilicet infelicitatis & miſeriæ,vt patet,& non eſt fortuna.

{ATTESTATVR huic.} Secunda ratio ad idē proban- 89
dum quæ ſumitur ex ſtabilitate felicitatis,& etiam ex dictis Solonis.Dicebat enim ſuprà,vt nos retulimus,& quia felicitatem quiddā ſtabile,&c. Volebat enim Solon adeò ſtabilem eſſe felicitatem,vt cōpelleretur eam non ponere in vita propter varietatem fortunæ.quapropter ſi à Solone concluditur quòd felicitas eſt quiddam ſtabile,tunc probatur quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ.hoc pacto:Id quod eſt maximè ſtabile in rebus humanis non eſt ſitum in poteſtate fortunæ:ſed felicitas eſt maximè ſtabilis in rebus humanis:ergo felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ.Maior eſt clara,quia ea quæ ſunt fortunæ ſunt varia,& mutabilia. Minor probatur ſic,Scientiæ in rebus humanis videntur eſſe maximè ſtabiles.at virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ, ergo felicitas quæ oritur à virtutibus erit maximè ſtabilis. Maior iterum huius ſecūdæ argumentationis eſt clara,quia ſcientiæ ſunt certiſsimæ,& de rebus neceſſariis,quæ aliter ſe habere non poſſunt.Minor in qua videtur dubiū,probatur: ſed pro huiuſmodi declaratione ſciendū quòd rerum humanarum vel bonorum humanorū quædam attribuuntur corpori,quædam animæ.Corpori attribuuntur habitus naturales,& acquiſiti ad perficiēdos tales habitus naturales,vt pulchritudo,valetudo,robur,celeritas,aptitudo,dexteritas,& ſimilia:quæ cū ſint in corpore ab ipſa natura,perficiuntur ſtudio,& diligentia,aut exercitatione,aut aliter augentur vt arte gymnaſtica,arte equitandi,luctandi,& ſimiliter.Animo autem attribuuntur habitus intellectiui,qui ſunt duplices,

aut

aut speculatiui,aut actiui,& morales:habitus verò corporis habent per se causam vt corrumpātur,quia sunt in corpore, & corpus corrumpitur per se,& ex consequenti habitus qui ei insunt.verū habitus qui sunt in animo corrumpuntur per accidens nō per se,quia animus vtitur instrumēto corporeo, quod corrumpitur.Quapropter si corrumpitur habitus animi,non per se,sed propter instrumentum corrumpitur:ergo per accidens.quæ verò corrumpuntur per accidēs,stabiliora esse videntur quàm ea quæ per se:& sic iam habemus quòd ea quæ attribuūtur animo,stabiliora sunt,quàm ea quæ corpori.Cū verò duo attribuantur etiam animo,scilicet habitus speculatiui,tum habitus actiui atque morales:restat videre vter horum sit stabilior:& videbitur alter habituū esse stabilior à quo frequentius exeunt operationes,& circa quē magis versabitur.at huiusmodi sunt actiuæ virtutes,& morales magis quàm scientiæ:ergo erunt stabiliores scientiis. hoc tamen videtur verum in homine ciuili,sed fortasse non est verum simpliciter.homo enim segregatus à multitudine, & penitus contemplatiuus magis versabitur circa contemplationē,quàm actionē,cum sit paucis cōtentus:& suæ scientiæ magis tali inhærebunt,quam operationes morales,& habitus tales.Sciendum est etiam quòd duplici modo considerari scientia potest.vno modo vt est conclusionis per demonstrationē à sua causa necessaria,& versatur circa materiam necessariā,& hoc pacto scientia est magis certa,& stabilior,quàm virtus:alio modo vt est habitus in anima,& simili modo virtus moralis est habitus in anima,& in eo quòd sunt habitus sunt æque in anima.Sed hoc pacto videntur stabiliores in anima virtutes morales,& actiui,quia frequentius exercemur secundū illas.res enim familiares,& negotia publica atque priuata magis nos exercent & trahunt, quàm scientiæ,& videntur magis necessariæ ad vitā humanam.& in his recte exercendis est opus virtute morali:quare cum secundū has virtutes magis exerceamur,& in iis magis versemur quàm in scientiis,merito in nobis vidētur fieri stabiliores.Nam in scientiis cū fiat intermissio,sæpe fit maior obliuio,& ideo fiunt minus stabiles,quàm virtutes illæ quarum fit exercitatio frequens. Præterea virtus moralis consistit principaliter in inclinatione appetitus,vt dicūt,qui

obliuionem non suscipit,& in sexto huius inquit Philosophus. Atqui nec habitus cum ratione solùm,signū erit quòd obliuio huiusmodi habitus est,sed prudentiæ non est. Prudentia autē,vt scimus,actiua est virtus. ex his habemus probationem minoris,quòd & quomodo virtutes sunt stabiliores quàm scientiæ,licet scientiæ sint nobiliores. & sic etiam habetur cùm felicitas proueniat à virtute,quòd ipsa est res firma & stabilis,& quòd non est sita in potestate fortunæ: quare non oportet spectare ad finem vitæ,vt dicamus aliquē esse felicem eo pacto quo volebat Solon.

{ID igitur quod quæritur.} Cùm superius probauerit Philosophus quòd felicitas non est sita in potestate fortunæ procedendo cōtra sententiam Solonis,nunc etiam procedit contra eandē,& ostendit quòd cum causa felicitatis sit sita in nobis:aliquis potest esse,& appellari felix dum est in vita,& per totam vitam,& id quod quæritur,id est,vtrum sit felix in vita,& per totam vitam,scilicet competet,& aderit ei. Hoc ostenditur,quia semper:& si nō semper cùm sit homo,saltem maximè operabitur vel contemplabitur secundū virtutem: quòd autē ita facere possit,probatur. Id quod habet in se habitum,operatur secundū illum habitum cùm vult:at felix habet in se habitum virtutis,ergo operabitur secundū illum habitum quandocunque voluerit. quòd autē felix velit semper operari secundum virtutes,declarat Philosophus,& dicit quòd operatur maximè secundum virtutes præclarissimas, quæ sunt in ipso. Delectatur enim mirum in modum operationibus suis,quia operādo semper est felix,& percipit quòd virtutes quæ sunt in eo frustrà esse viderentur nisi operaretur:semper igitur vellet operari,& semper ferè potest,cùm habeat in se habitum,& virtutem in potestate sua. erit igitur felix per totam vitam vel semper,vel maximè operādo vel cogitando secūdum virtutem. {FORTVNAMQVE.} Hac in parte Philosophus affert successiuè quinque sententias quæ oriuntur ex dictis suis,& declarant naturā felicis. Prima est qua ostenditur quòd felix potest esse per totam vitam vt non impediatur à fortuna,sed eam feret pulcherrimè per omnia,quia habebit ista tria per ordinem felix:erit vir bonus,atque ex eo quadratus,& sine vituperatione. Felix est bonus,aliter non esset felix. est etiam bonus prudens,quapro-

pter

pter erit quadratus quomodocunque adueniat fortuna,quadratum reperitur in numero,in figura,& in corpore.numerus quadratus est ille qui resultat ex seipso in seipsum,vt quater quatuor constituunt sexdecim etiam ipsa quaternitas est numerus perfectus.continet enim in se sex numerum denarium vltra quem nō propriè est numerus,nam reliqui vltra qui dicuntur numeri,sunt replicationes priorum numerorū continet autē vj.denarium numerum quaternitas,quia continet quatuor.iij.ij j quæ simul collecta constituunt decem Figura quadrata est etiam perfecta figura : continetur enim quatuor lineis æqualibus,& habet quatuor angulos æquales corpus quadratum est etiam perfectum corpus,vt est cubus habet enim sex superficies quadratas æquales,quarum vnaquæq; habet quatuor lineas & quatuor angulos,& quomodocunque iaceat,semper stat rectus,& eodem modo,quia omnes eius partes sunt æquales,similiter homo felix semper se habet eodem modo,& propter virtutes quas habet in se retinet in omnibus æqualitatem quandā.Est igitur felix numerus quadratus:quia vt partes numeri quadrati sunt similes,& æquales:sic operationes boni viri in quacunque re fortuna semper erunt similes,& mediocritatem illam virtutis semper seruantes.& vt numerus quaternarius continet in se omnem vim,& perfectionem numeri:sic vir bonus & felix continet in se omnes perfectiones virtutis,quibus bene & rectè vtitur in quacūque fortuna.est etiam felix vt figura quadrata,& vt quadratum,quod habet quatuor lineas æquales,& quatuor angulos rectos.Vir enim bonus & felix non est varius,& non variatur à fortuna:sed semper est æqualis & rectus.Est etiam corpus quadratum veluti cubus:nam ille quomodocunque iaciatur semper stat rectus,ita vir felix in quacunque fortuna,stat æqualis,& rectus,& nunquam flectitur:ex hoc sequitur quòd erit sine vituperatione,& nō faciet aliquid indecorum,sed generosè , & constantissimè se

92 habebit in quacunque fortuna. { CVM autem à fortuna Secunda est sententia,qua magis distinctè se declarat.dicit enim quòd cum fortuna sit prospera aut aduersa , & hæc ambo possint esse,aut parua,aut magna,declarat nunc de paruis moribus fortunæ,dicendo quòd parua in vtranque partem siue aduersa sint siue prospera minimum habēt momen-

mentum. {GRANDIA verò.} Tertia sententia in qua lo- 93
quitur de magnis & frequentibus motibus fortunæ in vtranque partem. Sed si sint magna & prospera honestant felicitatem. illa enim quibus felix potest exercere facilè & expedire suas operationes, & vti illis pulcherrimè, condecorant felicitatem: sed magnæ prosperitates sunt huiusmodi, ergo &c. Notandum quòd diuitiæ de se non dicuntur propriè bonæ aut malæ, sed potius secundum vsum possidentis vel vtentis: ideo dixit vsus studiosus &c.

{SIN aduersa.} Quarta sententia in qua ostẽdit quòd ma 94
gnæ aduersitates impediunt vel lædunt felicitatem. Impedire enim videntur operationes ipsius felicis.

{ATTAMEN & in his.} Quinta sentẽtia qua videtur mo 95
derari quartam, & tollere difficultatẽ si qua oriretur ex præcedenti sententia. dicit quòd etiam in aduersitatibus elucet pulchritudo virtutis, & virtus felicis: nam si operationes, scilicet tam bonæ quàm malæ sunt dominæ vitæ, id est talem vitam efficiunt, quales sunt ipsæ, profectò nemo beatus & felix poterit fieri miser ob calamitates: quia quisquam nõ potest fieri miser, nisi per vitia, si talia, id est operationes sunt dominæ vitæ, vt ostẽdimus, sed felix ex aduersis semper eliciet quid boni esse potest. Quòd si in Priami calamitates inciderit, non tamen erit beatus. Sunt qui faciunt differentiã inter beatum & felicem, scilicet quòd beatus sit perfectè felix, & omnibus bonis prẹditus, scilicet animi, corporis & fortunæ: felix verò possit esse sine bonis externis, & quasi dicat. si quis felix inciderit in ærumnas Priami, quòd etiam remanebit felix cùm non faciat improba, sed tamen non erit beatus, id est perfectè felix omnibus bonis. Itaque si nõ erit beatus, ô Solon, incidens in maximas calamitates, ergo non erit felix? non valet. Sed videtur hic Philosophus medium ponere inter miserum & felicem: id est hominem qui non sit nec felix, nec miser: quasi dicat, homo felix vel beatus nunquam potest esse miser, sed propter maximas & inusitatas aduersitates poterit deuenire, & fieri non felix vel non beatus, sed non tamen miser: quòd si efficietur non felix, hoc non erit facile & leui de causa, sed maxima. At maximæ aduersitates nõ sæpe eueniunt hominibus, sed rarò vt Priamo euenit, vnde in tam maxima hominum multitudine, & multis tempori-

bus pauca exempla memorantur: quare vt possumus dicere in æstate, sunt calores, quanuis aliquando & rarò euenerint frigora: sic possumus dicere sine formidine aliquem felicem appellare in vita, quanuis aliquando felicibus maximæ aduersitates euenerint, ex quibus, etsi non sint vt anteà felices, non tamen sunt facti miseri, hoc autem accideret si desperatione quadam laberentur in vitia. Quare si maxima de causa felicitatem amitteret, non facile nec breui tempore eam recuperaret, quia plurimis ei opus esset ad ipsam recuperandam. Quare felix non erit varius ac leuiter mutabilis.

96 {QVID IGITVR obstat.} Hac in parte Philosophus cōcludit solutionem suam contra sententiam Solonis, & affert descriptionem felicis, dicendo quòd cum hæc ita sint, ostendimus quid vetat dicere eum felicem qui operatur secūdum virtutem perfectam, & sit externis bonis sufficienter abundans: non etiam in quouis tempore, sed in vita perfecta, id est, vel per totam vitam, vel accipiens longitudinem vitæ perfectam. Deinde si addenda est alia particula, scilicet ita victurus, & congruè moriturus, hoc addetur partim ex conditione humanæ vitæ, & incertitudine futuri: partim etiam vt felicitas sit omnino perfecta, & ex omni parte munita, & videtur loqui de felicitate ciuili. Quare cùm hæc ita sint, viuentium eos, quibus hæc supradicta inerunt, dicemus beatos, non simpliciter, sed vt nullo modo mutari posit, sicut est in diuinis substantiis, quibus necessariò inest felicitas. Hominibus verò non necessariò inest: quapropter & dimoueri potest ab habentibus, licet rarò & cum difficultate, præsertim felicitas quę est actiua tantùm, & sui ad seipsum: felicitas verò ciuilis de qua videtur præcipuè loqui, pro tanto magis potest amitti, quanto magis indiget bonis externis. Perfectam virtutem id est prudentiam, quæ est recta ratio, reliquarum.

97 {SECVNDVM rationem moriturus.} Id est nō turpi morte, sed conuenienter secundum ante actam vitam, vt moriuntur viri fortes, vel naturali morte dissoluti.

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.

CAP. XI.

Ortunam autem posterorum, amicorumq́; omnium nihil conferre, longè ab amicitiæ finibus discedere. & opinionibus contrarium esse uidetur. Cum uerò multa sint ea quæ eueniunt, 98 *99
uariasq́; differentias habeant, & alia magis, alia minus cõferant, in singula quidem ipsa diuidere prolixum, infinitum esse uidetur. sat autem erit fortasse, si de his ipsis uniuersaliter, figuraq́; dicetur. Vt igitur aduersitatum earum * quæ beatis eueniunt aliæ pondus aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ sunt leuiores: sic sese habent & ea quæ circa amicos accidunt omnes. uiuentibus autem, an mortuis calamitas accidat multo magis refert, quã res nefandæ, grauesq́; agantur, an in tragœdijs recitentur. animaduertenda est igitur differentia hoc etiam pacto. imò uerò considerandum forsitan est, si cuiuspiam boni uel mali participes sint defuncti. Videtur igitur etiam si quippiam ex his ad ipsos perueniat siue bonum siue contrarium: exile quid ac paruum, aut simpliciter aut illis esse. siquidem tantum ac tale ut neque beatos eos efficiat qui beati non sunt, neque beatitudinem auferat à beatis. uidentur igitur tam prosperitates quàm aduersitates amicorum, aliquid defunctis afferre. tale autem ac tantum ut nec felices haud felices: nec aliud quicquam huiusmodi faciat.*

(100 beside "esse uidetur. sat autem erit fortasse, si de his ipsis uniuersali-"; 101 beside "cti. Videtur igitur etiam si quippiam ex his ad ipsos perue-")

* τῶν περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων.

COMMENT.

FORTVNAM autem posterorum.} Hoc est tertium capitulum huius tertij tractatus, in quo posteaquam ostẽdit quomodo in hac vita est felicitas, nunc ostendit quomodo posterorum fortunæ pertineant ad felices: quæ declaratio est solutio dubitationis propositæ in præcedenti capitulo. Diui- 98

ditur autem hoc in tres partes. Primo ostendit quod calami
tates posterorum & amicorum pertinent vel redundant ad
felices. Secundo quod calamitates siuæ fortunæ posterorum
& amicorum pertinent ad mortuos, non tamen vt ad viuen-
tes. Tertio ostendit quod fortunæ posterorum, & conditio-
nes siue malæ siue bonæ, aut nõ redundant ad mortuos, aut
si perueniunt, tantum habent momenti vt defunctos ex mi-
seris reddant felices, vel ex felicibus miseros: dicit autem in
prima, quòd ea quæ sunt aliena ab officiis amicitię non sunt
tribuenda felici: sed dicere fortunas posterorum, & amicorũ
nihil pertinere ad felices videtur alienum ab officiis, & fini-
bus amicitię: ergo non est dicendum ꝙ nihil pertineant: es-
set etiam hoc contra communẽ opinionẽ hominũ, qui tan-
tum tribuunt amicitiæ, vt amicorũ omnia velint cõmunia.
99 {CVM vero multa.} In hac parte declarat qualia, & quæ
sunt illa quæ perueniunt ad felicem, si qua perueniunt ex po-
sterorum & amicorum fortunis, & dicit quòd declarare sin-
gula membratim distinguendo quæ, & qualia sunt, & etiam
gradus posterorum, nimium longum, & quasi infinitum vi-
deretur: sed vtamur distinctione vt ante, diximus enim quòd
si felix mutatur, mutari videtur à magnis fortunis seu pros-
pera sint seu aduersa, nam prospera augent, aduersa lædunt fe-
licitatem: parua autem non mutãt felicem. eodem modo di-
cemus de his quæ eueniunt posteris amicis, aut affinibus ip-
sius felicis. aut enim sunt prospera, aut aduersa: & iterum, aut
magna, aut parua: à paruis non mutatur felix, à magnis mu-
tatur, nõ tamen ita ac si sibi euenirẽt illa seu prospera sint seu
100 aduersa. {SAT autem erit.} Hæc est secunda pars huius ca-
pituli in qua ostendit, quo pacto calamitates posterorum ad
felicem perueniant, & quòd non ita ad eos mortuos vt ad vi-
uentes: & videtur facere talem rationem, Mala quæ eueniũt
felicibus viuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos postero
rum calamitatibus magis differunt, quam differant ea mala
quæ aguntur, & quæ recitantur inquam in tragœdiis. Nam il
la dum aguntur, vehementer tangunt eos qui talia agunt vel
patiuntur: dum autem recitantur non eo pacto pertinet: er-
go bona & mala quæ eueniunt posteris non eodẽ modo per
ueniunt ad felices viuentes, sicut ad mortuos. quasi dicat, ad-
uersitates filiorum, & amicorum tangunt felices viuentes sa-
tis.

tis,mortuos vero parum aut nihil.

{IMO vero.} Tertia pars huius capituli,in qua concludit 101
quòd prosperitates,& aduersitates posterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos: & si quicquam pertinent, non ita tamen vt felices non felices,aut nõ felices,felices facere possint,& cum dicit,aut simpliciter, aut illis: intelligendum est quod fortunæ parum momenti felicibus quomodocunque sint:& hoc simpliciter,quia fortunæ non sunt de essentia felicitatis,vel si hoc vniuersaliter sumptum haberet dubium, quia magna videantur afferre magnum momentum, ideo dicit vel ipsis,scilicet mortuis,quia etiam illa quæ sunt magna de se,sunt illis parua vel nullius momenti.

Quòd felicitas bonum sit honorabile potius quàm laudabile.

CAP. XII.

His autem determinatis,de felicitate consideremus:utrum laudabile quiddam sit, an potius honorabile. Constat enim potentiam non esse.omne autẽ laudabile ex eo laudari uidetur, quia est affectum aliqua qualitate,& aliquo modo sese habet ad aliquid.iustum enim,& fortem,& bonum omnino uirum,atq; uirtutẽ,ob opera laudamus,ac actiones. robustum etiã,idoneumq́; ad cursum hominẽ & cæterorũ quenq; similiter laudamus, quòd affectus est aliqua qualitate, & ad bonũ aliquod studiosumq́; refertur.id ita esse patet & ex deorum laudibus.nam cũ ad nos referũtur,ridiculæ sanè uidentur.quod quidem ex eo fit,quia laudes(ut dicimus) per relationem efficiuntur.quòd si laus talium est: constat optimorum non esse laudem,sed maius aliquid præstabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos,felicesq́; dicimus:& uirorũ etiam eos qui maximè sunt diuini, & rerũ bonarũ simili modo.nemo nanq; felicitatem laudat, ut 102

iustitiam. sed ut diuinius quiddam præstabiliusue, rem dicit
103 *esse beatam. Videtur autem & Eudoxus rectè uoluptati primas defendisse partes. Id enim (uoluptatem inquam quæ quidem est bonum) non laudari: indicare putabat præstabiliorem ipsam esse rebus laudabilibus uniuersis: talem autem, Deum & summum bonum esse dicebat. ad hæc enim cætera uniuersa referri. Etenim laus quidem uirtutis est. hac enim ad res honestas agendas idonei fiunt. commendationes autem operum sunt simili modo: tam corporis, quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exactè discutere: magis ad eos forsitan pertinet, qui circa commendationes uersantur: nobis autem perspicuum ex ijs quæ diximus, fuerit, felicitatem ex ijs esse, quæ honorabilia sunt & perfecta. Videtur autem ex eo sic se habere, quia principium est. cætera enim gratia eius agimus omnes. principium uerò, causámque bonorum honorabile quiddam & diuinum dicimus esse.*

COMMENT.

102 His autem determinatis.} Hic est quartus tractatus huius primi libri, in quo Philosophus posteaquã declarauit dubitationes quæ pertinebant ad descriptionem felicitatis: nunc inuestigat vtrum felicitas sit de numero bonorum laudabilium an honorabilium, & in qua parte animæ consistit. diuiditur in duo capitula, in primo quærit vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secundo docet in qua parte animæ consistit felicitas: quanquam aliqui expositores dicant hoc pacto, tamẽ dicere etiam possemus quòd posteaquam Philosophus descripsit, & definiuit felicitatem, & declarauit nonnulla quæ ad eam definitionẽ pertinebant, & in definitione sumpta sit virtus, de qua incipiet dicere in secũdo libro: ideo in secundo capitu. huius tractatus voluit diuidere potentias animi, & de ipsis tracta-

re, quantum pertinebat ad moralem. Primum capitulum rursus diuiditur in tres partes. In prima proponit id quod vult inquirere, scilicet vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secunda ostendit quòd felicitas non est de genere laudabilium. In tertia quod ipsa est de genere honorabilium: iam enim sæpissimè dixit felicitatem esse bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte Philosophus dicit quòd his hoc pacto determinatis, scilicet quæ dicta sunt post definitionem felicitatis in superiori tractatu tertio, scilicet de causa, & subiecto felicitatis, & de tempore in quo dici potest felix, videndum qualis sit felicitas, vtrum bonorum laudabilium, an honorabilium. sunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, scilicet potentiæ. tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non est autem de numero potentiarum, quia operatio non est potentia, felicitas est operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum, felicitas vero semper est bona. quare cùm non sit de numero potentiarum vel facultatum, restat inquirendum vtrum sit de numero laudabilium an honorabilium, de quo magis est dubium, & ex hac inuestigatione percipietur aliquid quod videtur competere felicitati eo quo talis est. Notandum quòd bonorum quædam diuina, quædam humana. Humana rursus, quædam semper determinata ad bonum, quædam indeterminata vt sint ad vtrumlibet, & dici possint, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur, vt quædam potentiæ vel facultates: vt medicina, quæ dirigi potest ad interficiendum, & sanandum: ars nauigandi ad exportandum vtilia, & piraticam exercendam, & alia huiusmodi, quorum de numero Philosophus non vult esse felicitatem. & posthabet hæc tanquam sit aliquid per se notum. restant bona determinata ab bonum semper, & hæc iterum bifariam sunt, aut per se, aut ob aliud: ob aliud, vt virtutes quæ sunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia: per se, vt operatio secundum virtutem, id est ipsa felicitas quæ non est ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium, vt inferius ostendet.

{OMNE autem laudabile.} Hæc est secunda pars in 103
qua ostendit quòd felicitas non est de numero laudabilium,

& hoc probat, primo ratione: postea autoritate Eudoxi. primo igitur dicit hoc pacto: id quod laudatur est affectum aliqua qualitate, & ordinatur, & refertur ad aliquid aliud bonum quod est præstabilius se: sed felicitas nõ est huiusmodi: ergo felicitas non est de numero laudabilium. ponit autem exẽpla in habitibus animi, & corporis, & dicit quòd isti laudantur, quia referuntur ad aliud, id est ad operationẽ. & quia per hos habitus bene operamur, vt iustum propter operationem iustitiæ: robustum, quia cum sit natura talis potest exercere opera robusti hominis: velocem, quia potest velociter currere, quapropter isti habitus laudantur, quia referuntur ad actiones. quòd si laus est eorum quæ referuntur, rerum optimarum non erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur, vt ex habitibus, tum animi, tum corporis ostendit Philosophus. declarat etiam id exemplo substantiarum separatarũ, quas deos appellat: hi enim, dicit Philosophus, ridiculi videntur si laudantur eo modo quo laudari homines solent. sequeretur enim quod ordinarentur, & referrentur ad aliud. & referremus hoc pacto Deum ad nos, id est faceremus eum similem nobis: non ergo laudatur eo pacto Deus, sed honoratur, id est, etiam ipsa felicitas est de numero honorabilium, quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus. Felicitas est optimũ, & summum quoddã: ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei conuenire videtur: dubitatur, quia non videtur verum quod dij, id est, substantiæ separatæ non laudantur, sed præsertim ipse Deus noster, cum Dauid & alij prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem Dei. Dicendum igitur quòd bifariam possumus loqui de Deo. Aut eo pacto quo solemus laudare homines, scilicet quod non vincatur à cupiditatibus: aut quod agat aliquod bonum redundans ad ipsum tanquam se perficiens. hoc enim fieri non debet, cum nulla perfectione indigeat Deus, & sit ex omni parte perfectus: nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt. Ineptum enim videtur, dicit Philosophus. Alio modo dicimus eum esse laudandum, quia agit bona in nobis, & est causa efficiens bonorum omnium quæ habemus: & hoc pacto laudandum Deum prophetæ dicunt vt auctorẽ nostri boni & benefactorẽ nostrũ, vt grati & memores beneficiorũ quoad fieri potest videamur. sic enim laudã-

tes

tes pro acceptis bonis gratias agere videmur. vel dicere possumus ꝙ Deus laudatur vt causa efficiens non vt finalis. Est enim finis vltimus ad quē omnia referũtur sine cõtrouersia.

{VIDETVR autem.} Probat autoritate Eudoxi quòd felicitas non est de numero laudabilium. Dicebat enim Eudoxus voluptatem esse summum bonum,& probat hoc pacto, Omne bonum humanum,aut debet laudari,aut honorari. at voluptas est bonum, & non laudatur:ergo est bonum honorabile:sed bonum honorabile est summum bonum,ergo voluptas est summum bonũ.Non enim refertur ad aliud, ideo non laudatur : verum hæc trite discutere videtur pertinere ad oratores, dicit Philosophus. Notandũ quòd Philosophus probat modum arguendi ipsius Eudoxi, non tamen probat opinionem suam, scilicet quòd voluptas sit summum bonũ quæcunque sit illa siue turpis siue honesta.ostẽdet enim postea quòd summa voluptas sequitur & comitatur felicitatem tanquam vmbra corpus. {NOBIS autem.} Hæc est tertia pars in qua, concludit quòd felicitas est de numero honorabilium & perfectorum, quia est principium, id est causa,& causa finalis cuius gratia omnia facimus. vocatur autẽ principium, quia est causa principalissima agibilium, & quod primum est in intentione. Vnde Philosophus in libro Physicorum dicit quòd finis est causa causarum, quia vt ita loquar, necessitat omnes alias causas & à nulla necessitatur: dicitur autem principium,quia nos mouet ad operandum,& est primum in intentione:finis autem dicitur, quia est vltimum in executione,ad quod omnes actiones diriguntur:nec est absurdum quòd idem diuersis respectibus dicatur principium & finis.

104

105

De duplici animæ parte ac virtutis diuisione.

CAPVT XIII.

Vm autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfectam sit operatio: de uirtute consideremus oportet. Hoc enim pacto melius fortasse de felicitate etiam contemplabimur. Videtur autem & is qui uere ciuilis est, circa hanc maximè, 106

elaborare. uult enim ipsos ciues bonos efficere, legibusq; ob
temperātes. atq; horum exemplum legumlatores tum Cre
tensium, tum Lacedæmoniorū habemus, & si qui alij tales
fuere. quòd si hæc consideratio ciuilis est facultatis, constat
inquisitionem hāc perinde ut ab initio proposuimus ac in-
stituimus fore. De uirtute autem humana considerandum
est. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus hu-
manam: uirtutem uerò humanam dicimus non eam quæ cor
poris est, sed eam quæ animæ. & felicitatem enim opera-
107 tionem animæ dicimus. Quæ cùm ita sint, patet ipsum ciui
lem aliqua ex parte de anima scire oportere, quemadmo-
dum & eum qui curaturus est oculos, totumq; corpus, de
ipsis scire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis hono-
rabilior est, atque præstabilior medicina. Elegantes etiam
medici multa planè circa cognitionem corporis tractāt. &
ciuilis igitur ipse de anima contempletur oportet. horum
108 autem gratia & quoad satis est ad ea quæ hic quæruntur.
nam ulterius exactiúsue considerare: maius est opus, diffi-
ciliúsue fortasse quàm ea quæ proponuntur. dicuntur au-
109 tem, & in externis sermonibus aliqua de ipsa sufficienter,
& utendum est ipsis. Vt partium eius aliam ratione uaca-
re: aliam rationem habere. atq; nihil in præsenti refert di-
stinctæ sint hæ perinde atq; corporis partes, & omne par-
tibile: an ratione quidem sint duæ, re uerò seiungi non pos-
sint, ut in circunferentia sese habent concauū, & conuexū.
110 Partis autem ratione uacantis, alia quidem communis est
& uegetatiua. Loquor autē de ea quæ causa est, ut id quòd
ipsam habet, nutriatur, incremētaq; suscipiat: talē enim ani
mæ potentiam, in uniuersis quæ nutriuntur quispiam po-
ἐπὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις. suerit, * & in fœtibus, & hanc eandē etiam in perfectis. est
enim magis consonum rationi hanc eandem quàm aliquam
alia m

aliam ponere. Huius igitur uirtus communis quædam, &
non humana uidetur. Nam hæc pars & potentia in somnis 111
uidetur maximè operari: bonus autem & malus minimè
in somno discernitur: quapropter inquiunt à miseris felices
in dimidio uitæ nihil differre. hoc autem rectè accidit. som=
nus enim otium est animæ tam studiosæ quàm uitiosæ, nisi
parumper motuum perueniant aliqui: atq; ita modestorum
meliora, quàm quorumuis uisa fiant. Sed de his quidem ha-
ctenus, & nutriendi potentia, cum expers sit humanæ uir= 112
tutis, omittenda est. Videtur autem & alia quædam esse na=
tura animæ uacans ratione: aliqua tamen ex parte parti=
ceps rationis. Cōtinentis enim & incontinentis rationem
idq; animæ quòd rationem habet laudare solemus, rectè
nánque & ad optimas res inuitat. in ipsis autem & aliud
quid præter rationem inesse uidetur, quod quidem repugnat,
resistitque rationi. Nam ut dissolutæ corporis partes, si ad
dexteram mouere uelis, in sinistram feruntur: sic planè fit
& in anima. ad contraria enim incontinentium appetitio=
nes feruntur. uerum in corporibus quidem cernimus ea quæ
ad contrariam partem feruntur: in anima uerò non cerni=
mus. fortasse autem non minus & in anima putandum est
esse aliquid præter rationem, quod huic aduersatur & ob=
uiat: dicere uerò quo modo est diuersum, nihil refert. Vide= 113
tur autem & hoc rationis (ut diximus) particeps esse. paret
enim in ipso continente rationi: & in temperante ac forti
magis forsitan eidem obtemperat. omnia enim in illis sunt
consona rationi. Pars igitur animæ ratione uacans, duplex
esse uidetur. Vegetatiua nanque nullo modo rationis est 114
particeps. sed cupiendi uis, & omnino appetendi, rationis
est quodam modo particeps, ea ratione qua obedit ipsi atq;
obtemperat. sic & patris, & amicorum: & non ut rerum

mathematicarum, dicimus rationē habere, hanc autem par-
115 *tem ratione uacantem rationi obtemperare: admonitiones,*
116 *& increpationes, & cohortationes etiam indicant. Quòd*
si oporteat hāc quoque partem dicere rationem habere: du-
plex & ea pars erit quæ rationem habet. & una quidē pro-
117 *prie & in seipsa. altera uero ut is qui obtemperat patri. Di-*
uiditur autem & uirtus hac differentia. Virtutum enim
alias intellectiuas, alias morales dicimus esse: sapientiā qui-
dem & prudentiam & sagacitatem, intellectiuas: liberali-
tatem autem, & temperantiam, morales. nam cum de mori-
bus cuiuspiam loquimur: non sapientem illum aut sagacem,
sed mitem aut temperantem dicimus esse. laudamus autem
& sapientem ob habitum. at habituum eos qui laudabiles
sunt uirtutes appellare solemus.

COMMENT.

106 Cvm autem felicitas. } Hoc est secundum capitulū huius quarti tractatus in quo postquam inuenit felicitatē esse de numero bonorum honorabiliū, & hoc sibi competere veluti quædam proprietas, nunc quærit in qua parte animæ sit ipsa felicitas, cum dixerit eā esse animi operationem: & hoc etiam facit vt incipere posit docere de virtutibus quę sumptæ fuere in definitione felicitatis: virtutes autem percipi non poterāt nisi prius distinguerentur potētiæ animæ quantum pertineret ad moralē ob cognitionem virtutū, de quibus incipiet docere in secundo huius, vt partes definitionis allatæ de felicitate perfectè cognoscantur. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat Philosophus quòd est cōsiderandum de virtute, vt melius percipiatur felicitas, & de anima aliqua ex parte, & tantū, quātum pertinet ad ciuilem vel moralem pro cognitione ipsarū virtutum. In secunda diuidit animā in partes suas. In tertia diuidit virtutes secundum partes, id est potētias animæ. Dicit autem in primis quod ad hanc scientiam pertinet considerare de virtute: probatur. Si ad hanc scientiā pertinet cōsideratio felicitatis,

pertinet etiam consideratio virtutis:at primũ est,ergo & se-
cundum.Itẽ ad ciuilem scientiã pertinet consideratio de vir-
tute,sed hæc est ciuilis scientia,ergo &c.Etenim cũ felicitas
definiatur quòd est operatio animi per virtutem,& partes
definitionis sint dilatandæ & declarandæ vt antea dixit,&
virtus sit vna pars maxima ipsius definitionis nõ incongrue
est videndum de ipsa virtute,vt cognitis partibus melius co-
gnoscatur totũ,id est definitio felicitatis constituta ex tali-
bus partibus:& hoc spectat ad hominem ciuilem quia maxi-
me laborat circa virtutem vt ciues bonos efficiat,sicut Mi-
nos circa Cretenses,& Licurgus circa Lacedæmonios fecit.
Curam enim adhibuerunt vt virtutibus,& bonis moribus
instituerent ciues:sed cũ de felicitate humana quæratur,de
virtute etiam humana est perquirendum non corporis,sed
animi,quæ est propria hominis:corporis enim aliis quoq;
animalibus videtur esse cõmunis. {QVAE cum ita sint.} 107
Cum virtus sit in animo tanquam accidens in suo subiecto,
profectò de subiecto virtutis,id est ipsa anima,est aliqua ex
parte considerandũ,dicit Philosophus,à ciuili.Est enim vir-
tus sanitas animi introducẽda in animo,sicut sanitas corpo-
ris in corpore.at cum medicus vult introducere sanitatẽ in
oculo vel in toto corpore,considerat oculum,& corpus:mul-
to magis debet considerare de animo qui vult introducere
virtutẽ,id est sanitatẽ in animo. {HORVM autẽ gratia.} 108
Ostendit Philosophus quatenus à ciuili sit perquirendum de
ipsa anima,scilicet nõ simpliciter,sed aliqua ex parte,& qua-
tenus pertinet ad hanc moralem materiam,& ad cognoscen
dum subiectum virtutum,distinguendo potentias animæ,vt
cognoscamus in quibus sunt virtutes,& nõ vlterius.Est enim
trita discussio alterius speculationis:pertinet nanque ad li-
brum de anima istorum gratia,scilicet virtutũ & morum.

{DICVNTVR autem de ipsa.} Hæc est secunda pars in 109
qua incipit diuidere animam in partes suas:& affert primo
vnã diuisionem,postea aliã.dicit autem quod ista sunt antea
dicta de anima in externis sermonibus:quasi dicãtur de ipsa
alibi,scilicet in libro de anima,& etiã in externis sermoni-
bus.Sciendum quod cum Aristoteles multos libros compo-
suisset:in duo genera illos diuisit:& eorum quosdã appella-
uit ἀκροαματικοὺς,id est,dignos auditu,& tales sunt libri eius
summo

summmó ordine cōpositi ad tradēdam doctrinā,vt libri Dialecticæ,moralis,naturalis,& Metaphysicæ Philosophiæ:aliud est genus eorum qui facti sunt extra ordinē illum gratia petentium,vt sunt nonnulla opera ad Alexandrum,& quædam eius carmina,& similia quæ appellat externa,quia non cōtinētur in illo ordine doctrinæ.quare multa sunt dicta de anima in externis sermonibus,inter quæ & ista,quòd animæ pars quædam rationalis,quædā irrationalis,quæ quidē partes potentiæ sunt:& vtrū differant re & subiecto,an ratione tantū,non refert impræsentiarum quærere,& tamen innuit differre ratione,non autem subiecto,cum ponit exemplū de concauo circunferentiæ, siue circuli,& conuexo.& videtur etiam hic tangere Platonē latenter,pro quo est animaduertendum quòd duplex est opinio de potētiis animæ.Plato dixit eas distingui non solū ratione,sed etiam subiecto.itaque aliam esse in corde,aliam in cerebro,aliā in hepate collocauit,id est rationem in cerebro,irascibilem in corde,cōcupiscibilem in hepate posuit,vt in Tusculanis refert etiā Cicero.Verum hæc membra diuersa sunt subiecto vt patet:Philosophi vero sententia est,quòd animæ partes ratione tantū differant,nō subiecto,id est vt idē illarum esset vnúmq; subiectum anima ipsa,& essentia animæ:differrent autē,& distinguerentur ratione,sicut concauum,& conuexum in circunferentia circuli,vbi ratio conuexi alia est à ratione concaui:re autem & subiecto sunt idē in ipsa circunferētia,sicut ascensus,& descensus in scala,& similia.Hanc sententiam sequitur doctor subtilis,qui etiam vult affectus proprios non differre re à subiecto,sed tantū ratione,& idem dicit de potentiis animæ,quæ sententia est valde subtilis.sed intelligendum quòd Plato non locauit eam in variis mēbris,ac si anima esset in partes distracta,& diuisa,& eius vna pars esset in cerebro,alia & cætera:sed intellexit quòd potentiæ animæ, quia principaliter exercebāt operationes suas per illa membra tanquam per instrumēta,ideò erant quodammodo affixæ illis:verum intellectus ipse nō dicitur esse in instrumento corporeo,nec extenditur extensione subiecti,vt dicit Phi-
110 losophus in libro de Anima. { PARTIS autem. } Diuisa est anima in partem rationalem,& irrationalem,nunc subdiuidit partem irrationalē:& cùm esset diuidenda in vegetatiuam,

tatiuam,& ſenſitiuam,accipit ſtatim partẽ vegetatiuam:ſenſitiuam poſtea ſumet inferius.oſtendit autem in primis vegetatiuam non eſſe propriam hominis duabus rationibus: illa pars animæ ſiue potentia non eſt propria hominis quæ eſt commune omnibus animantibus:at pars vegetatiua eſt huiuſmodi,ergo &c.debet ergo remoueri à potentiis propriis hominis,quia in illa nullo modo conſiſtet virtus humana, nec etiam ex conſequenti felicitas.

{COMMVNIS.} Scilicet nõ tantũ homini,ſed omnibus 111
animatis,& in cũctis quæ nutriuntur,vt plãtę,vt embriones, vt animalia perfecta.embrio videtur eſſe animal, cũ eſt ſubſtantia animata ſenſibilis,ſed eſt imperfectũ adhuc animal.

{NAM hæc animæ pars.} Secunda ratio.id non eſt pro- 111
prium homini quo homo,nec bonus,nec malus dicitur,ſed ex operationibus talis partis animæ homo non dicitur,nec prauus,nec bonus:ergo talis operatio non erit propria homini,nec ex cõſequenti potentia à qua prodit illa. Maior patet:minor declaratur à Philoſopho,quia per ſomnũ in quo hæc maximè operatur,ſcilicet potentia vegetatiua,non dicitur bonus homo vel malus.ideo bene dixerunt antiqui felices à miſeris in dimidio vitæ tempore nihil differre.& dicit hoc rectè afferri,quia ſomnus eſt otioſitas animi:per otioſitatem verò animi nihil diſcernitur,nec videtur differre ſtudioſus à prauo.poſt hæc affert moderationem quandam eius quod dixit,ſcilicet felicem nõ differre ab infelici in ſomno: & dicit quòd fortè differunt in hoc,quia cùm vtriq; in dormiendo videãt ſomnia:felix habebit optima ſomnia,miſer econtrà.ſolent enim ſomnia fieri ſimilia operationibus:& hæc eſt differentia,licet parua.Notandũ quòd ſomnia bonorum ſunt meliora ſomniis vitioſorum,quia ſomnia fiunt à motione ſenſuum.nã externi ſenſus mouentur ab obiectis ſuis:& iſti motus perueniunt vel eorũ obiectorum ſpecies ad internos ſenſus,& repræſentantur in ſomnis,& mouetur vis cogitatiua:interdum etiã ipſa ratio.ſic igitur meliora erunt ſomnia feliciũ:quia ſenſus repræſentant ea quæ ſuſceperunt. Suſceperunt autem meliora ex rebus felicium,ergo &c.

{VIDETVR autem.} Philoſophus ſuperius diuiſit partes 112
animæ in rationalem,& irrationalẽ:poſtea ſubdiuiſit ipſam irrationalem, cuius duas diximus eſſe partes,ſcilicet vege-

tatiuam

tatiuam & sensitiuam. iam de vegetatiua dixit, eámque posthabuit, quia nullo modo in ea potest esse humana virtus, & est omnino irrationalis: tunc verò sumit alteram partẽ irrationalem, id est sensitiuam, & dicit quòd est quædam alia natura, & species irrationalis, quæ differt à superiore, quia illa est irrationalis penitus, hæc etiam est irrationalis de natura sua & essentia sua, tamen quoquo modo particeps rationis, ostendit autem primò quod est irrationalis. Id quod repugnat rationi est irrationale: sed in anima est aliquid repugnans rationi: non est autem pars vegetatiua, quia iam illa posthabita est. sed appetitus sensitiuus: ergo in anima erit appetitus sensitiuus irrationalis pars, & potẽtia. quòd autem sit aliquid tale in anima repugnãs rationi, probat Philosophus exemplo continentis & incontinentis. nam in vtroq; est ratio, & est etiam quod aduersatur rationi. verùm in continente ratio vincit. In ipso incontinente vincitur ab appetitu: & dicit quòd ita fit quãdoque in anima sicut in corpore quando habet aliqua membra læsa: tunc enim talia membra feruntur in partem oppositã, & non in eam quam vellet ægrotus: ita fit, dicit Philosophus, in anima, præsertim incontinentis, vbi est talis pars repugnans rationi, ergo irrationalis sed in corpore quidem talis repugnantia vel inobedientia magis patet, quia subiicitur sensui, in anima autem magis latet: sed quomodo ista differant, non oportet nunc determinare, quia sufficit habere tale exemplũ ad percipiendũ quod est in anima pars repugnans rationi, & ideo irrationalis, id
113 est appetitus sensitiuus. {VIDETVR autem & hoc.} Nunc ostendit Philosophus quòd hæc pars sensitiua vel appetitiua cum sit natura irrationalis, tamen quoquo modo dicitur particeps rationis ex eo quòd paret rationi: vt in homine continente apparet, in quo, etsi appetitus pugnet cum ratione, tamen cedit tandem rationi: sed hoc magis apparet in homine temperato vel forti, in quibus sine vlla repugnantia statim pars appetitiua obtemperat rationi. temperatus enim habitum iam habet, per quem facile operatur secundum rationem, & non repugnante appetitu, quem assuefecit obedire rationi, adeò vt semper sit paratus ei obtemperare: continens verò non habet adhuc habitum virtutis, sed dispositionem: & quãuis in eo etiam appetitus obtemperet
rationi

rationi tamen cum difficultate,& non sine pugna. appetitus igitur est vna pars irrationalis de natura sua, quæ tamen dicitur particeps rationis inquãtum est obtemperans rationi.

{PARS igitur.} Nunc Philosophus colligit ex supradictis,& concludit quòd hæc est distinctio animæ irrationalis, 114 scilicet duplex: alia est pars vegetatiua penitus expers rationis & hæc posthabita est à Philosopho: alia est sensitiua quæ vocatur appetitiua, vt in secũdo de Anima dicit Philosophus scilicet si sensitiuum inest, & appetitiuum etiam inest. Hæc autē vis, dicit Philosophus, est quodammodo particeps rationis, non quòd in se habeat rationem, sed inquantum est obediens rationi,& hoc modo apparet quòd ipsa nō habet in se rationem per essentiam, sed vt patris,& amicorum, id est habet rationē, quæ est in alio: veluti filium dicimus habere rationem patris, quando obtemperat patri: & suscipit in se rationem quam assignat sibi pater & imponit,& filius obtemperat consilio patris, vel amicus admonitionibus & consiliis amici sui. Notandũ quòd hæc non dicitur particeps rationis ex eo quòd habeat in se rationē, vel ita suscipiat in se vt fiat rationalis. nam sic mutaret naturam, & essentiam suã, quod est absurdum: sed intelligendum est ꝙ sicut filius obtemperans prudentiæ patris, dicitur quoquo modo particeps prudentiæ: & cæcus qui videntem hominē sequitur, dicitur quoquo modo videns,& particeps visus: sic appetitus sensitiuus dicitur particeps rationis eo quòd est obtemperans rationi. Notandum quòd sagacissima natura quæ non proficiscitur ab extremo ad extremum sine medio, hanc partem appetitiuam collocauit inter vegatatiuam, quæ est penitus irrationalis,& intellectiuam, quæ est penitus rationalis. Hæc autem est media,& videtur conuenire cum vegetatiua inquantum est irrationalis per essentiam,& cum intellectiua inquãtum est particeps rationis, id est obtemperans rationi eo modo quo diximus. Mathematicarum duplex est ratio quantum ad hoc propositum spectat. Vna qua incitamur ab amicis, vel à patre, vel ab aliis consulentibus nobis: & talis dicitur persuasiua, cuius dicimur eo modo participes cùm ei obtēperemus, sicut appetitiua dicitur particeps rationis cùm ei obtemperat. Alia est demonstratiua,& necessaria & in parte rationali per essentiam, id est intellectum, quæ cogit nos assentiri ve-

le

ritati, vt faciunt mathematici afferentes suas demonstrationes necessarias. Illa autem prior de qua loquitur Philosophus est persuasiua circa res agendas, & non circa sperandas, & suadet assentiri, & non cogit.

115 {HANC autem partem.} Probat eandem sententiam, scilicet ꝙ illa irrationalis pars est particeps rationis quoquo modo, & hoc probat ex signo, quia si hoc non esset, id est non haberemus in anima partem vnam aptam ad obtēperādum rationi, superfluæ essent omnes admonitiones, & increpationes: ergo videtur aliqua esse talis vt sit apta parere rationi: non est vegetatiua, vt diximus. non enim admonetur vt nutriat, aut non nutriat, quia agit semper officiū suū secundum cursum naturæ suę: non est etiam ratio, quia ea de natura sua semper imperat, & non dicitur rationem parere rationi. est ergo vis appetitiua, vt diximus, quæ potest persuaderi.

116 {QVOD si oporteat.} Hac in parte Philosophus alio modo affert hanc eandē diuisionē. si quis enim dixisset, ô Aristoteles, tu dicis ꝙ irrationalis est duplex, scilicet vegetatiua, & appetitiua: & postea dicis ꝙ appetitiua potest quoquo modo dici rationalis: melius esset ponere hanc sub parte rationali, dicēdo ꝙ rationalis est duplex, id est ꝙ quædam est rationalis per essentiam, quædam per participationē. dicit Philosophus ꝙ nihil refert vtrum velimus ponere istam partē quæ est obtemperās rationi sub illo mēbro quod dicitur rationale, & tunc diuidamus hoc pacto, ꝙ partiū animæ quędam est irrationalis. quædam rationalis. rationalis est duplex: quędā per essentiam talis, quædā non per essentiā, sed per participationē talis, & eodem rediit sentētia, quia potest collocari sub irrationali, ex eo quòd est irrationalis natura: sub rationali, ex eo ꝙ est particeps rationis per obedientiā: nec est absurdum quòd diuersis respectibus sub diuersis membris locetur.

117 {DIVIDITVR & virtus.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua diuidit virtutes secundum partes animæ quarum sunt habitus. nam per diuisionē partiū animæ inuenit subiecta virtutum, in quibus sunt ipsæ virtutes, & bene processit. Inuenit autē duas partes animæ humanæ in qua est ratio, & id quod obedit rationi. ideo videtur anima humana collocari media inter ea quæ sunt penitus ratio, vt substantiæ separatæ, & ea quæ sunt omnino expertia rationis vt bruta, & plantæ,

tæ,& huiusmodi.sunt igitur animæ humanæ partes duç,scilicet ratio,& appetitus sensitiuus. hac diuisione stante diuidit Philosophus virtutes,& dicit quòd earum quædam dicuntur intellectiuæ vel rationis,quædã morales vel morum.intellectiuæ sunt in rationali parte per essentiã,id est in intellectu, morales verò sunt in parte quæ obedit rationi,id est in appetitu sensitiuo:& declarat has virtutes inter se differre,quia cũ volumus aliquem laudare de moribus,non dicimus illum esse sapientem,sed fortem vel temperatum:cum autem volumus aliquem laudare in ratione,& de intellectu,nõ dicimus illum temperatum vel fortem,sed sapientem.ergo illæ sunt virtutes morales.hæ intellectiuæ.quòd autem communi nomine debeant appellari virtutes , dicit Philosophus , quia ea quibus homines laudantur,vel omnes habitus qui laudari solent sunt virtutes:sed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur:ergo omnes illæ sunt communi nomine appellandæ virtutes,& in nomine conueniunt. differunt postea, quia aliæ sunt virtutes morales,aliæ intellectiuæ.Notandum quòd bene distinguuntur virtutes secundum potentias animæ:nam cum quælibet virtus sit perfectio eius cuius est virtus,oportet vt perfectio æquetur ei cuius dicitur esse perfectio:virtutes ergo æquabuntur illis potentiis quarum sunt perfectiones:ita vt sicuti diuidũtur & distinguuntur animæ potentiæ,ita virtutes diuidi & distingui debent. Notandum quòd Philosophus vt dixit pro quanto spectat ad hoc propositum,diuisit potentias animæ , vt ex tali diuisione posit distinguere virtutes,& collocare eas in propriis potentiis animæ tanquam in suo subiecto,cũ virtutes sint accidentia,quæ per se stare non possunt.Quapropter distinxit potentias animæ dupliciter,id est in partem rationalem,& irrationalem. Irrationalem rursus in partem penitus irrationalem , id est in vegetatiuam,& in aliam natura irrationalem , participatione tamẽ rationalem,id est appetitiuam rationalem. item potentiam diuisit dupliciter.In partem penitus rationalem, id est intellectum,& in partem rationalem participatione, id est appetitiuam,quæ potest cadere sub vtro membro diuisionis.In intellectu posuit virtutes intellectiuas vt sapientiã, prudentiam,& cætera. In appetitu sensitiuo posuit virtutes morales,vt temperantiam,& cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber II.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. CAPVT I.

1 VM autem uirtus sit duplex, intellectiu inquam atque moralis. Intellectiua quidem plurimum ex doctrina generationem habet, & incrementum: quapropter experientia indiget, temporeq;. Moralis autem ex consuetudine comparatur. unde & * nomen habuit tale ex quo patet nullam fieri uirtutem morum in nobis natura.

ἠθικὴ, ἀπὸ τ ἔθους.

2 Nihil enim eorum quæ sunt natura aliter assuescit, ut lapis cui quidem natura competit ferri deorsum: nunquam assuescet ferri sursum: neque si milies ipsum assuefaciendi causa quispiam sursum proijciet. simili modo nec ignis ferri deorsum: nec aliud quicquam aliter quàm sibi natura competet,

3 assuescet. neque igitur natura, neque præter naturam in nobis uirtutes efficiuntur, sed idonei quidem ad ipsas suscipiendas sumus natura. suscipimus autem ipsas atque perficimus per consuetudinem. Præterea eorum quæ in nobis fiunt na-

4 tura: potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes. quod quidem in ipsis sensibus intueri licet. Non enim ex eo quia uidimus uel audiuimus sæpe: sensus accepimus. Sed contrà habentes, usi sumus: non usi, accepimus. ut uirtutes accepimus operati prius, quẽadmodum & in artibus: quæ nanque posteaquàm didicerimus facere oportet: ea facient

cientes discimus. ædificatores etenim ædificantes, & citharœdi, pulsantes citharam fiunt: pari modo iusta agentes iusti, & modesta modesti, fortiáque fortes efficimur. Testatur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri solet. Legum nan 5
que latores ipsos ciues assuefacientes, bonos efficiunt: atque omnis quidem legum latoris hæc est uoluntas. qui uerò non bene id faciunt, peccant. atque hoc ipso respublica bona à mala republica differt. Insuper ex ijsdem & per eadem omnis uirtus & ars similiter & fit, & corrumpitur. ex eo nanque quia pulsant citharam: & boni & mali fiunt citharœdi. simili ratione & ædificatores, & cæteri omnes. nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia male, mali fiunt ædificatores & fabri. Quòd nisi ita sese haberet, 6
non esset opus docente: sed omnes boni fierent aut mali. sic igitur & in uirtutibus res sese habet. agentes enim ea quæ sunt in commercijs hominum, alij iusti, alij iniusti fiũt. agentes etiam ea quæ sunt in terribilibus rebus, timereq; assuescentes, aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim temperati ac mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo planè quia hoc in ipsis aut hoc modo uersantur. Atque (ut breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus similibus fiunt. Quapropter tales quasdam operationes reddere oportet. ipsarum nanque differentias habitus ipsi sequuntur. non igitur parum, sed plurimum: quin potius totum refert, sic an non sic homines ab adolescentia consuescant.

COMMENT.

CVm autem duplex sit virtus.} In primo libro Philoso- 1
phus inuenit finem vltimum hominis, qui summum est bonum atque felicitas: & postquàm inuenit, & definiuit quid sit, & in eius definitione accepit virtutem loco differen

tiæ, & dixit quòd ad perfectiorẽ intelligentiã eius definiti, scilicet vltimi finis & felicitatis, oportet declarare partes in definitiõe positas: ideo nũc docet in hoc secũdo libro de ipsa virtute in genere, vt perfectius & clarius cognoscamus ipsum summũ bonũ iam definitum, siue sit effectus virtutis, siue sit aliquid quod est causa virtutũ. Diuiditur autẽ hic liber in tres tractatus, secundũ tria principaliter cõsideranda de ipsa virtute, de qua ipse est tractaturus: vt posito fine sicuti diximus, & definito, partes definitionis elucescãt. & media ipsa quæ sunt virtutes, quibus possumus vt boni sagittarij attingere illum finẽ. Eiusdẽ enim est considerare de termino, & de iis quæ ad illũ terminũ ferunt. Sed cùm primo oporteat scire rem esse: iam patuit virtutem esse. habeatur igitur notitia causarũ illius, de quibus etiam perfectè habebimus si est, deinde quid res est: deinde si res illa non est simplex, quotuplex est. Philosophus in primo tractatu huius libri cõsiderat causas à quibus emanat virtus. In secundo assignat definitionem virtutis vt habeatur quid ipsa sit. In tertio diuidit virtutem in species suas vt singulæ percipiantur. Primus tractatus diuiditur in quatuor capitula. In primo considerat à quo profluit virtus. In secundò quales operationes sunt à q̃bus fit virtus. In tertio circa quæ versetur moralis virtus. In quarto quomodo ex operationibus studiosis generatur virtus. Primũ capitulũ diuiditur in duas partes. In prima resumit Philosophus diuisionẽ virtutis, quam fecit in vltimo præcedentis libri afferendo duplicẽ virtutem, scilicet intellectiuã, & moralẽ, & ostendit differentiã illarũ nõ ex subiecto, vt fecit anteà, sed ex causa. qua differentia ostensa relinquit intellectiuam virtutem tractãdam in sexto huius, & exequitur de morali. Nisi enim allata differentia esset, videretur quòd vtriusque esset vna eadémq; danda doctrina, & simul in eiusdem libris. ostẽdit igitur primo differentiam virtutis intellectiuæ qua differt à morali, quia cõparatur & augetur in nobis ex doctrina. & dicit plurimũ, quia etiã fieri posit ex inuentione, quamuis rari sint & admodũ pauci qui facere posint. Ideo magis & vt plurimũ acquiruntur per doctrinã, & à docente. Ideo experientia indigent & tempore, siue inuentio, siue doctrina sit. Doctrina non accipitur tantum vt est à docẽte, sed vt est ordinatus processus à principiis vel causis ad cõclu

clusiones,& effectus: vel econtra ab effectibus ad causas: quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet originē à sensibus siue per visum, siue per auditum,& reliqua: omnis enim nostra cognitio ortum habet à sensu, vt inquit Philosophus. Deinde affert modum quo generatur moralis virtus, in quo differt ab intellectiua. Et dicit quòd ea generatur ex consuetudine, vnde etiam habuit nomen, quod ad verbū græcum referendum est. quia mos & consuetudo latinè non videtur consonare vt ἦθος & ἔθος apud Græcos, quasi dicat, moralis virtus fit ex consuetudine, quod etiam nomen indicat, quia dicitur quasi consuetudinis virtus apud Græcos. Quapropter cum ambo hæc genera virtutum oriantur ex diuersis causis, meritò differunt inter se ob ea quæ diximus: verum differunt etiam aliis, quæ nunc non est opus afferre. Dubitatur vtrum tales differentiæ positæ sint differentiæ istarum virtutum. nā intellectiua virtus videtur etiā fieri ex consuetudine, & moralis experientia: quare consuetudo & experientia non videntur facere talem differentiam si ambo competunt vtrique virtuti, scilicet intellectiuæ, & morali. Dicendum est breuiter quòd Philosophus loquitur hic de causis per se istarum virtutum. Virtus intellectiua, etsi videatur oriri quoquomodo etiā ex consuetudine, est per accidēs & concurrit per accidens: consuetudo vero & experientia per se. Ad virtutis vero moralis generationē econtrà concurrit consuetudo per se experientia per accidens. Differunt etiam consuetudo,& experientia, quia consuetudo fit in nobis: non enim possumus consuetudine percipere vel acquirere, nisi nosipsos exerceamus: experientia fieri potest in aliis, & experientia extra nos: & in aliis facta possumus percipere, & addiscere,& acquirere nobis virtutes intellectiuas, velut in arte medicinæ experientia in aliis quòd omne rhabarbarum purgat choleram &c. {EX quo patet.} Hæc est secūda pars 2
huius primi capituli, in qua incipit docere de virtute morali. & animaduertendum quòd Philosophus incipit à magis notis nobis, notiores autem sunt nobis morales virtutes quàm intellectiuæ. Incipiendū autē à magis notis nobis vt antea dixi: ostendit autem à quo profluit & fit virtus. Si enim à consuetudine oritur, ergo non à natura. oportet enim inuenire causam effectiuā eius vel earum virtutum. nam cùm videa-

mus virtutes antea non esse in nobis , & postea fieri , necesse est eas prouenire ab aliqua causa effectiua: quarum cũ multæ causæ esse posse videantur , affert duas tantum , & earum alteram dicit non esse , scilicet naturam : alteram dicit esse, scilicet consuetudinem , & operam nostram. nam de causa vniuersali,& principalissima quæ est Deus , nunc non loquitur, quia loquitur de causis propinquis. fortunam autem ,& casum ponere causam virtutum videtur absurdum, cùm sint causæ per accidens, sicuti ostensum est antea , cum dicebatur fortunam non esse causam felicitatis. relinquitur ergo quod sint à natura vel à consuetudine ex opera nostra, quæ videntur causæ propinquæ,& per se, verum non ex natura: ergo ex opera nostra , & consuetudine. quod autem non sint nobis à natura, probat Philosophus. Nullum eorum quæ insunt alicui à natura potest aliter assuesci vel immutari consuetudine: at consuetudine fiunt homines ex non studiosis studiosi, & mutari possunt,& aliter assuescere : ergo virtutes non insunt nobis à natura. Maior ostẽditur exẽplo lapidis & ignis, nunquam enim assuescerent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. Notandum quòd Philosophus videtur etiã hoc afferre propter Socratem & Platonem, qui dixere virtutes inesse nobis à natura, cum anima creetur ab opifice summo cum omnibus virtutibus tam practicis quàm speculatiuis , quas non amittit anima sed earum obliuiscitur quando venit in hoc corpus, postea exercitatione & consuetudine redeunt in mentem , non acquiruntur denuo , adeò vt non sit noua quædam acquisitio, sed reminiscentia quædam. huic sententiæ aduersatur Philosophus,& ideo affert consue-
3 tudinem causam virtutis. {NEC igitur natura nec præter naturam.} Hac in parte Philosophus infert vnum ex supradictis , quod appellat correlarium , & ostendit ꝙ etsi virtus non sit in nobis insita à natura, tamen non est etiam in nobis præter naturam, quia habemus aptitudines & potentias ad illas suscipiẽdas ab ipsa natura. nã virtutes sunt vt in subiecto in anima: Deus autem creauit animã cũ tali natura & aptitudine vt possit suscipere virtutes tanquam formas in sua materia. Nam omnis materia habet aptitudinẽ propinquam ad suam formam suscipiendam naturaliter, non enim posset aliter suscipere formas quas suscipit. nos igitur à na-

tura

tura habemus vires & potētias suscipiendi virtutes tanquam formas per consuetudinē, quæ est illa quæ facit vt has virtutes quas habere possumus, habeamus. Notandum ꝙ id quod suscipitur in aliquo habet subiectū propriū, in quo est vis passiua per quā subiectū tale potest suscipere talem rē: virtutes autē suscipiūtur in parte aliqua animæ, quæ habet talē vim suscipiendi, idcirco distinguuntur secundū vires & potē tias susceptiuas: variæ sunt vires & potētiæ, variæ etiā virtutes: & tales vires dantur animæ à Deo, & ideo insunt nobis à natura: virtutes verò cōparantur consuetudine nō præter naturā, quia habemus aptitudinē naturalē, quam si non haberemus, tunc viderentur esse vel fieri in nobis præter naturā. & hoc idē intelligendū non solū de virtutibus moralibus, sed etiā intellectiuis. {PRAETEREA eorum quæ in nobis.} 4
Hæc alia ratio ad probandū idem, scilicet quòd virtus moralis nō efficitur à natura, sed à consuetudine. dicit enim quòd in iis quæ insunt nobis natura, prius habemus potentiā operandi, deinde operamur, vt exemplo sensuū patet: prius habemus vim videndi, postea videmus. In virtutibus moralibus fit econtrà: prius operamur, & per consuetudinem operandi acquirimus habitus, per quos deinceps & facile & bene operamur, & dicit quòd ita fit in virtutibus moralibus, scilicet sicut in artibus. quas per operationes acquirimus, vt in pulsatione citharæ, & fabricatione patet. deinde per illas artes facile operamur, & recte secundum eas: & omnia quæ dicuntur hic de moralibus, possunt accommodari intellectiuis.

{TESTATVR hoc.} Tertia est ratio ad eandem sententiam probandam, scilicet ꝙ virtus generatur à consuetudine 5
testimonio legumlatorū, qui cupiendo ciues suos bonos effi cere, non relinquunt hoc naturæ, sed condunt leges quibus ponunt præmia bonis, pœnas verò malis, ad hoc vt ciues se exerceant in bonis operationibus, & sic acquirant bonos habitus, id est virtutes, & fiant boni: & hoc est propositū omniū qui vere sunt latores legū, & veræ legis. quòd si aliquādo hoc non sequitur, est error legis vel legumlatorum, & talis respublica non est bona. Vnde etiam Plato eas leges esse negabat, quæ non essent bonæ. {INSVPER ex eisdem.} Hæc est 6
quarta ratio ad probandam eandem sententiam, & posthabeamus hic expositores quosdam qui aliter diuidunt hoc ca

pitulũ,& hunc textũ. Dicit ergo Philosophus, Si virtus sicut etiam ars generatur & corrũpitur ex eisdẽ, scilicet operationibus in genere,tamen vario modo se habentibus profectò non videtur procedere à natura: at primũ est, ergo & secundum. Hoc odendit Philosophus exẽplis. nã pulsatio citharæ est vna operatio in genere quæ dupliciter & contrario modo fieri potest, scilicet bene & male. at ex bona pulsatione oritur ars pulsandi bona: ex mala vero corrumpitur talis ars & in ædificationibus eodẽ modo,& in aliis artibus. similiter fit in virtutibus: generãtur enim ex eisdem operationibus genere,& corrumpũtur ex eisdẽ, diuerso tamẽ modo se habentibus. nam operationes bonæ & malæ cõueniũt in genere, ambæ enim sunt operatiões: differũt postea, quia diuerso modo se habẽt. bonæ enim rectè se habẽt, malæ autẽ econtra: & sic patet ꝙ ex eisdẽ genere operationibus generãtur & corrũpũtur virtutes,& hoc exẽplo iustitiæ & fortitudinis ostẽdit Philosophus. Quæ cum ita sint, manifestũ est quod operatio eadẽ genere se habet ad opposita, quia potest bona & mala fieri,& ideo sunt à nobis,& ex nostra consuetudine, quia operatio naturæ non se habet ad opposita, sed vnus motus est is qui fit secundum naturam. Ex iisdẽ ac per eadem, scilicet genere nam operationes circa idem subiectum, siue bonæ siue malæ, sunt eædem genere: licet differant postea per bene & male. & notandum quòd Philosophus intelligit hic corrumpi virtutem, non solum quia corrumpatur habitus iam acquisitus virtutis, sed etiam cùm introducitur vitiosus habitus.

7 {QVAPROPTER.} Ex supradictis infert duo quæ appellantur correlaria. Primum est quòd posteaquam habitus fiunt nõ à natura, sed ab operatione & consuetudine nostra, est animaduertendum quales operationes exerceamus: quia habitus acquiruntur similes operationibus nostris: secũdum est, quod non parum imò totum refert adolescentes hoc vel illo modo assuescere. nam ex bona assuetudine oriuntur in eis virtutes, ex mala autem vitia: & hæc est sententia Platonis, vt alibi ostendit Philosophus. Circa prædicta multæ fiũt quæstiones,& primum dubitatur vtrum virtutes sint à natura: cuius dubitationis solutio consistit in hac distinctione, scilicet quòd naturale est duplex: vnum quod opponitur violento, alterum quod opponitur siue distinguitur contra volun

luntariū,& id quod sponte fit.hac distinctione stantē possumus respondere quòd virtutes sunt à natura,& non sunt à natura.A natura sunt virtutes,& naturales nobis, scilicet ex eo quòd opponitur violento quasi est naturalis nobis ipsa virtus,quia non est res violenta nobis & cōtra naturā.sunt enim potentiæ omnes à natura in nobis, quibus possimus acquirere ipsam virtutē. non sunt à natura,& naturales nobis ex eo ꝙ naturale opponitur voluntario.nā licet virtutes & operationes secundum ipsas fiant à principiis naturalibus,tamen sponte proficiscūtur ab ipsa voluntate,cuius motus liber est ad omnem differentiā.natura autem ad vnā tantū differentiam mouet,& in hoc videtur opponi voluntario,quia siue velis siue nolis suo naturali operatur, vt ignis semper fertur sursum,lapis deorsum de natura sua.hoc pacto non dicuntur virtutes esse in nobis à natura.si enim sic esset,omnes essent studiosi:sed generatur virtus ex operationibus frequentibus, quæ fiunt per electionē,quæ electio procedit à voluntate. sic igitur virtutes oriūtur ex nostra operatione,& cōsuetudine, & non à natura,etsi potentias habemus à natura quibus possimus eas acquirere.Dubitatur itē circa id quod dicit Philosophus,quòd ex operationibus generantur virtutes.hoc non videtur verū tali ratione: Nulla res magis perfecta oritur à minus perfecta:sed virtutes sunt magis perfectæ operationibus,quæ ipsas præcedunt:ergo ex ipsis non videntur generari.dicendū ꝙ semper aut equale ab æquali, aut minus perfectū à magis perfecto ꝓducitur,nihil enim potest agere vltra vires suas:verū fieri aliquid bifariam considerari potest, aut vt totū & omnino,aut aliqua ex parte.ab operationibus proficiscūtur virtutes,sed nō tantum ab illis:vnde illæ operationes non sunt totalis & integra causa, sed est ibi recta ratio imperās appetitui,& ponens mediocritatem,ita vt illa simul cum operationibus sit totalis causa producendi ipsas virtutes.quare ad argumentum dicendum quòd verum est:sed tamen non est absurdum quòd aliquid perfectius oriatur à minus perfecto,quando illud minus perfectum non sit causa & principium totale illius quod producitur, sicut in virtutibus euenire videtur respectu operationū.Quæritur item, an virtus vnica operatione possit acquiri:& concluditur quod pluribus operationibus est opus ad virtutē acquirendā,propter

circum

circunstantias quæ variãt operationes,& debitæ circunstantiæ requiruntur necessario,vt in tertio magis patebit.quæritur etiam cum actus sint externi & interni,à quibus oriatur virtus: & concluditur,quòd non ab externis necessariò,sed ab internis actibus & operationibus generatur virtus.externi actus tantum indicant & ostendunt virtutem:interni vero,qui reddunt appetitum obtemperantem rationi,propriè faciunt ipsam virtutem.

Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAP. II.

8

Vm autem præsens tractatio,non contemplationis sit(ut cæteræ)gratia,non enim ut sciamus quidnam sit uirtus:sed ut efficiamur boni,consyderamus(nam nulla ipsius esset utilitas)de actibus quonam modo sint agendi,consyderare necesse est.Hi nanque sunt authores,ut tales quidam ipsi
9 *habitus fiant quemadmodum diximus.Agere igitur ratione recta,commune est, & * supponatur.posterius autem de ipso dicetur:& quid est ipsa recta ratio,& quomodo ad*
10 *cæteras sese habet uirtutes.Illud autem anteà confiteamur oportet:omnem sermonem qui est de rebus agendis,figura & non exactè fieri debere,quemadmodum & ab initio diximus.rationes inquam ut materia postulat,semper esse esflagitandas.Actiones autem,& ea quæ prosunt.nullam habent stabilitatem,quemadmodum neque salubria.atque cùm talis sit sermo uniuersalis,multo minus is sermo certitudinis habet, qui de singularibus est.nam neque sub artem, neque sub præceptionem ullam cadunt. Sed oportet ipsos agentes ea semper consyderare,quæ ad tempus accommodantur.*

* ὑπερκείσθω.

dantur. quemadmodum & in medicina fit, & in gubernandi etiam arte. Verum etsi præsens sermo talis est ut diximus, enitendum est tamen opem ac auxilium ferre. Primum 11 ἔνδεια καὶ ὑπερβολή.
igitur hoc contemplemur oportet: res istiusmodi tales esse, ut *ab exuperatione defectionéue corrumpantur, ut in uiribus uidemus, ac ualetudine fieri. nam pro rebus obscuris, claris indicijs utamur oportet. exuperatio nanque laborum, defectióque uires corrumpunt. similiter potus, cibique exuperantes atque deficientes ualetudinem auferunt: moderati uerò faciunt, augent, & conseruant. Sic igitur & in fortitudine, ac temperantia, cæterísque uirtutibus res sese habere uidetur. qui nanque cuncta fugit, atque formidat, neque quicquam subire, perferréque patitur: is timidus fit. qui nihil omnino timet sed aggreditur omnia: is audax nimirum efficitur. simili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullam: intemperans. qui cunctas fugit, perinde atque agrestes homines, insensatus euadit. etenim tam temperantia quàm fortitudo ab exuperatione quidem & defectu corrumpitur: à mediocritate autem conseruatur. At enim non 12
solum ortus & incrementa, corruptionésue ex eisdem & ab eisdem efficiuntur: sed & operationes in eisdem etiam erunt. Nam & in cæteris quæ sunt manifesta magis, res ita sese habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia cibi quàm multorum laborum tolerantia, comparantur: & robustus ipse multum sumere cibum, & multos labores tolerare maximè potest. Sic fit & in uirtutibus ipsis. nam abstinendo à uoluptatibus efficimur temperati: & facti iam temperati, maximè ab ipsis possumus abstinere. idem & in fortitudine fit. Etenim assuescendo formidolosas res paruipendere, subiréque ipsas atque perferre, fortes euadimus: factique fortes maxime res formidolosas poterimus ferre.

COM

COMMENT.

8 CVm autem præsens tractatio. } Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo postquam suprà ostendit virtutem generari in nobis non à natura, sed à consuetudine & actionibus nostris: nunc declarat quales sint illæ actiones, quibus efficitur ipsa virtus. diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima proponit quòd & quomodo videndum est de actibus. In secũda ostendit, quales actus efficiunt virtutem, & quales corrumpunt. In tertia ostendit de actionibus quæ fiunt post habitum acquisitum, scilicet quòd sunt similes illis quibus comparatus est habitus. In prima igitur parte dicit Philosophus, quòd cum præsens opus, id est intentio & finis principalis huius doctrinæ moralis, non sit cognitio tãtum, quemadmodum est in cæteris, id est in scientiis speculatiuis, quarum finis est tãtum cognitio, sed huius finis sit actio, qua efficimur boni, necessarium est videre de actibus qualiter debeant fieri. nam quales sunt actus tales habitus fiunt. Notandum quod finis scientiæ moralis differt à fine scientiæ speculatiuæ. nam speculatiuæ est tantũ cognitio: moralis est duplex, scilicet cognitio & actio. verũ cognitio est finis minus principalis, actio principalior.

9 {AGERE igitur. } Ostendit Philosophus in genere quomodo debẽt fieri actus, & operationes studiosę, scilicet quòd debent fieri secundum rectam rationem, id est prudentiam: & hoc est commune præceptum, & cõuenit omnibus actionibus bonis. oportet autẽ illud præsupponere tanquam concessum, quia non est locus probandi impræsentiarum: sed in sexto huius declarabitur quid est recta ratio, id est prudentia, & quomodo ea sit infusa in omnibus aliis virtutibus tanquam sal in epulis, sine qua nulla esset virtus, & vbicunque ipsa prudentia adest, est causa vt cætera sint virtutes tales. Notandum quòd actus nostri possunt esse boni & mali propter diuersas circunstantias & qualitates quæ illis inesse possunt, & illæ circunstantiæ, à quibus nostri actus qualitatem accipiunt, determinantur ab homine prudente, qui diiudicat quæ circunstantia reddat actum bonum, & quæ malum.

10 {ILLVD AVTEM antea. } Ostendit modum procedendi in hac doctrina tradenda de actibus nostris, qui modus est persuasiuus, & ab effectibus, & demonstratione, quia: & non

& non propter quid,vt in primo libro sæpius dixit.materia enim virtutum & res agibiles non eodem modo se habent, etiam si in vniuersali sumantur, de quibus magis videtur quòd eodẽ modo se habere,& non permutari deberent:quòd si in vniuersali sunt mutabiles,& variæ,multo magis eueniet hoc in singularibus & in singulis actibus:quia singularia non cadunt sub aliqua arte,& certa regula.Sunt enim varia,& aliter atque aliter se habent,vt patet in his quæ dicuntur sana & effectiua sanitatis,quæ non sunt semper talia vt efficiant sanitatem propter varia tempora,& ætates,& complexiones varias. Afferemus tamen eam doctrinam quam patitur subiecta materia.

{PRIMVM igitur.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua ostendit quales actus efficiunt virtutem,& quales corrumpunt eandem:& dicit quòd actus qui sunt in medio inter excessum & defectum,efficiunt & cõseruant virtutem: excessus & defectus corrumpunt eandem & introducunt habitus vitiosos:& probatur hoc pacto,Omne illud quod corrumpitur extremis,generatur & conseruatur à medio : sed virtus corrumpitur extremis:ergo generatur,& conseruatur à medio.Maior declaratur exemplo virium & sanitatis.Minor exemplo fortitudinis & temperantiæ,vt patet in textu. Notandum quòd magna est similitudo quantũ ad hanc partem inter corpus,& animam.nam vt corpus habet vires & robur,& huiusmodi tanquam virtutes,& sanitatem tãquam felicitatem:sic animus habet virtutem tanquam vires,& felicitatem tanquam sanitatem.hæc autem in vtroque generãtur à medio,corrumpuntur ab extremis.Philosophus autem attulit exemplum habituum & virium quæ sunt in corpore,tanquam notius: insensatus non est appellandus talis qui esset summè castus,virginali scilicet castitate,quia fugit voluptates secundum rectam rationem : agrestis verò & insensibilis sine recta ratione. 11

{ETENIM non solùm ortus & incrementa.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua affert aliam sententiam talem quòd iidem actus profluunt ab habitu,siue virtuoso siue vitioso:iidem inquam ex quibus generatus est talis habitus: sicut fit in habitibus corporis,ita etiã in habitibus animi: sed in habitibus corporis ita fit vt tales operationes sint post habitum 12

habitum quales fuerunt ante habitum, ex quibus ille ha
bitus factus eſt:ergo ita fiet in habitibus animi,tales enim
erunt operationes poſt habitum,quales fuere illæ ex quibu
eſt generatus.Notandum quòd Philoſophus videtur hic af
ferre aliam ſententiam à ſuperiore. prius enim probaui
quòd omnis virtus oritur ex mediis actionibus:hic auten
oſtendit quòd tales operationes erunt poſt virtutem,quale
fuerunt ante virtutem,quales inquam fuerunt illæ ex qui
bus generata eſt virtus,vel etiam dicere poſſumus quòd hi
probat etiam ſuperiorem ſententiam hoc pacto.Ex talibu
operationibus oritur virtus,quales ſunt illæ quæ prodeun
à virtute poſt habitum acquiſitum:ſed operationes prodeu
tes à virtute,poſt habitum acquiſitum conſiſtunt in medio
ergo ex mediis operationibus oritur virtus.dubitatur,qui
non videtur verum quòd actus qui fiunt ante habitum &
poſt habitum ſint iidem vt ſint eiuſdem ſpeciei: verum ali
quid dicitur eſſe idẽ,aut genere,aut ſpecie,aut numero.Iden
de genere non eſt hic intelligendum,quia eſt modus nimi
latus.omnes enim actus hoc pacto ſunt iidem,& conueniun
in genere morum. Iidem etiam numero eſſe non poſſun
actus qui antecedunt habitum,& actus qui fiunt ab habitu
& ſequuntur poſt ipſum.relinquitur quòd tales actus ſi ſun
iidem,vt dicit Philoſophus,ſint eiuſdem ſpeciei:& hoc no
videtur verum,nam agere ſtudioſè & non ſtudioſè diffe
runt ſpecie.at agere poſt habitum virtutis,eſt agere ſtudio
ſè:agere verò ante habitum virtutis,eſt agere non ſtudio
ſè:ergo iſta differunt ſpecie,& non ſunt eadem ſpecie,vt ait
Philoſophus.dicendum quòd actus,& operationes quæ præ
cedunt,& ſequuntur habitus,ſi conſiderentur ex parte ſua,id
eſt ipſarum actionum,ſunt eiuſdem ſpeciei. Nam reddere
depoſitum,& hoc fieri ante habitum iuſtitiæ acquiſitum &
poſt habitum,eiuſdem eſt ſpeciei,& duæ tales actiones ſunt
eædem ſpecie.ſi verò conſiderentur ex parte agentis nõ ſunt
eiuſdem ſpeciei.nam altera fit à non ſtudioſo,altera à ſtu-
dioſo:& ſic ſoluitur dubitatio.nam Philoſophus dicit quòd
tales actus ante & poſt habitum ſunt idem, intelligit ex
parte actionũ,ſcilicet quòd ſunt eiuſdem ſpeciei & rationis,
Quòd

Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias.

CAP. III.

Tqui ſignum habituum ſit oportet ea uo= 13
luptas quæ ipſis actionibus aduenit, & iden=
tidem dolor. Qui nanque à corporis abſti=
net uoluptatibus: ſi hoc ipſo gaudet, tempe=
rans eſt: ſin moleſtè fert, intemperans. Rurſus qui pericula
ſubit & gaudet: aut ſaltē non dolet, fortis: qui uerò dolet, ti
midus eſt. moralis nanq; uirtus circa uoluptates, doloresq́;
uerſatur. Ob uoluptatem enim res improbas agimus: ob do 14
lorem uerò res poſthabemus honeſtas. Quapropter homi=
nes ab ipſa ſtatim adoleſcentia (ut inquit Plato) ita in=
ſtitutos eſſe oportet, ut ijs gaudeant, doleantq́ue, qui=
bus, gaudere dolereq́; oportet. hæc eſt enim educatio, ac eru
ditio recta. Præterea ſi uirtutes ſunt circa actiones atque ef 15
fectus, omnem uerò effectum, & actionem omnem, uolu=
ptas ſequitur aut dolor: uirtus ob idipſum etiam circa uolu-
ptates, doloresq́; uerſatur. indicāt id ita eſſe & pœnæ: quip
pe cùm per ipſos fiant dolores. ſunt enim medicamenta quæ=
dam: medicamenta uerò per contraria fiunt. Prætera omnis 16
habitus animi (ut & anteà diximus) ad ea & circa ea natu
ram habet, à quibus deterior meliorq́; efficitur. at ob uolu=
ptates dolorésue, praui habitus fiunt: ex eo ſanè quia perſe
quuntur homines atque fugiunt, aut quas & quos non opor
tet, aut cùm oportet, aut quemadmodum non oportet, aut
quot modis alijs à ratione talia definiuntur. Quapropter
& ſunt qui definientes uirtutes: * affectuum ipſas inquiunt
eſſe uacuitates, tranquillitatésue quaſdam: ſed nō rectè: quia
ſimpliciter dicunt, & non addunt, ut oportet, & quando
oportet, & cætera quæ adduntur. uirtus ergo talis ſupponi

ἀπαθείας τινὰς καὶ ἠρεμίας.

tur circa uoluptates atque dolores, optimarum esse rerum
actiua: uitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de
ipsis & ex his etiam manifestum. Nam cùm tria sint ob
quæ quispiam expetit, honestum, utile, iucundum: & tria
illis contraria ob quæ fugit, turpe, inutile, atque molestum:
bonus quidem uir circa hæc omnia rectè agit. malus autem
peccat: & maximè circa uoluptatem. Hæc enim & com=
munis est animalibus, & omnia quæ in expetitionem ca=
dunt comitari uidetur: quippe cùm & honestum, & utile
17 *uideatur esse iucundum. Præterea cunctis unà cum homi=*
nibus ab ipsis incunabulis est enutrita. quapropter arduum
18 *est hunc affectum insitum uitæ extrudere. Iudicamus etiam*
& actiones ipsas alij magis alij minus, uoluptate atque do
lore. idcirco totum ipsum negotium circa hæc esse neces=
se est. non enim parum est ad actus bene, aut malè, gaude=
19 *re aut dolere. Difficilius est etiam (ut Heraclito placet)*
uoluptati repugnare, quàm iræ. at circa difficilius semper
& ars fit & uirtus. id enim quod in hoc efficitur bene, præ
stabilius est. quare propter hoc etiam circa uoluptates do=
loresq; totum negotium est: & ipsius uirtutis & ciuilis
etiam facultatis. qui nanque bene his utitur, bonus erit: qui
uerò malè, malus. Dictum sit igitur uirtutem circa uolupta
tes, doloresq; uersari: & ex quibus fit, ab ijs ipsis augeri: &
cùm non eodem modo fiunt corrumpi, & circa illa etiam
operari ex quibus est orta.

COMMENT.

13 ATQVI signum habituum.} Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, quod variè accipitur ab expositoribus. quidam dicunt quòd in hoc capitulo ostenditur circa quæ versatur moralis virtus, & diuidunt ipsum in tres partes. In prima ostendunt quòd virtus versatur circa voluptates & dolores ex parte operationum. In secunda

da ostendunt idem ex parte habituum, id est virtutis. In tertia ostendunt idem ex parte hominis, & talis est eorum ordo, quidam alij dicunt quòd in hoc capitulo affertur primo signum, quo percipiatur quando acquisitus est habitus virtutis vel vitij, & postea circa quæ versatur virtus. nam cùm habitus cognoscatur, aut ex voluptate, aut dolore comitante operationes, videtur quòd virtus, aut etiam vitium versetur circa voluptates & dolores, & secundum hæc duo, diuidunt capitulum in duas partes: & in prima ostendunt quòd signum acquisiti vel non acquisiti habitus sumitur ex voluptate aut dolore comitante operationes. In secunda ostendunt quòd virtus moralis versatur circa voluptates & dolores, & sic volunt illa duo ostendi à philosopho. Alij dicunt quòd in hoc capitulo vnum tantum ostenditur. scilicet quòd signum acquisiti vel non acquisiti habitus in nobis sumitur ex voluptate, aut dolore comitante operationes. Nam cum operationes producuntur cum facilitate, tunc sequitur voluptas tales actiones: & est signum acquisiti habitus in nobis. cum verò producuntur cum difficultate, tunc sequitur dolor, & est signum habitus nondum acquisiti. & dicũt quòd Philosophus ponit pro minori syllogismi illam partem, scilicet quòd virtus moralis versatur circa dolores, & voluptates. quam minorem postea Philosophus probat multis rationibus. Harum opinionum Ioann. Argyro. posthabet primam. secundam magis probat. tertiam dicit esse magis accommodatã ad mentem Philosophi iudicio suo. sequendo igitur hanc vltimam expositionem, dicemus repetendo altius, vt ostendatur ordo Philosophi, quòd in principio huius secundi libri, & primo capitulo cum esset tractaturus de virtute, ostendit quòd virtus ex multis & frequentibus operationibus, id est à consuetudine operandi causatur. quapropter sequitur ostendere in secundo capitulo quales operationes generent virtutem & idem potest intelligi de vitio, id est quòd doceat de vtrisque. Sed cùm plures, & frequentes requirantur operationes, vt diximus: videbatur congruum ostendere, quot actiones sint producendę quousque habitum acquiramus. sed cùm numerus actionum non possit determinatus constitui, scilicet vt tot actiones faciant habitum virtutis, quia variæ sunt dispositiones hominum ad virtutem consequendã. alij nan-

que sunt tardiores, alij promptiores, & magis aut minus ad hanc virtutem, quàm ad illam. Ideo cũ variæ res sese habeãt, est inuestigandum aliquod signum, quo percipiatur vtrũ habitus sit acquisitus, aut non acquisitus in nobis. quapropter in hoc capitulo affert tale signum, scilicet quòd ex voluptate comitante operationes deprehẽditur habitum iam esse acquisitum, & quod tales operationes profluunt ab habitu: ex molestia vero, & dolore comitante actiones, & ipsa difficultate ostenditur nondum acquisitum esse habitum, & quòd tales actiones non profluunt ab habitu: & sic ostẽdit Philosophus quod quæritur, id est quando percipitur, & ex quo habitum esse acquisitum vel non acquisitum. ratio autem talis esse videtur, probans eam conclusionem. Ille habitus qui versatur circa voluptates, & dolores, habet signum, scilicet vtrũ sit acquisitus vel nõ acquisitus in nobis voluptatem, aut dolorem sequẽtem operationes: at virtus moralis est habitus, qui versatur circa voluptates & dolores: ergo habet signum suæ vel non suæ acquisitionis, voluptatem aut dolorem sequentem operationes. Maior est nota, & exemplis ostenditur. nam si quis ab voluptatibus corporis sibi oblatis abstinet cum iocunditate & facilitate, temperãs est: & illud est signum quòd iam habet habitũ tẽperãtiæ, & eodẽ pacto de reliquis virtutibus. Minorẽ probat Philosophus octo rationibus, quarũ quatuor primæ sumũtur ex parte ipsius virtutis, quatuor vltimæ ex parte hominis, sed antequam istæ rationes afferantur, dicendum est quòd habitus acquisiti à nobis, ita fermè se habere videntur ad suas operationes, vt potẽtiæ naturales ad suas etiam operationes. potentiæ enim naturales statim exeunt in actum, & sine aliqua difficultate & impedimento naturali exercent suas operationes: vt oculus sua potentia visiua facillimè videt quodcunque obiectum visibile sibi oblatum. Eodem modo cũ est habitus iam acquisitus operationes ex tali habitu producũtur cum facilitate, vt patet in artibus quas acquirimus. primo enim antequã acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficultate: deinde cum sumus adepti dispositionem aliquam cum minori difficultate: cum verò habitum perfectè consecuti sumus, facile operamur, tanquam si ille habitus esset quædam naturalis potentia. ex quo emergit sentẽtia Philosophi, quòd voluptas, aut dolor est signum virtu

virtutis acquisitæ aut non acquisitæ.& cùm non posit deter minate asignari quot operationes requirantur ad habitum consequendum,ideo hoc pacto huius termini signum bene est vt diximus à Philosopho declaratum.Dubitatur,quia,nõ videtur verum quòd omnes operationes virtutis sequatur,& comitetur voluptas.subire enim mortem pro salute patriæ vel pro fide more nostro,est opus fortitudinis,quod opus nõ sequitur voluptas dicendum quòd si in hoc non gaudet, suffi cit vt saltẽ non doleat:vel etiã dicẽdũ quod si in cũctis operationibus procedentibus à tali habitu non gaudeat, sufficit quòd in pluribus gaudeat vel non doleat animo , etsi doleat corpore,vt patet. { OB voluptatem enim.} Diximus quòd 14
Philosophus probabat illã minorẽ,scilicet quòd virtus moralis versatur circa voluptates & dolores:probabat inquam octo rationibus,quarũ quatuor erant ex parte virtutis , quatuor ex parte hominis.Prima ratio.habitus versatur circa illa ex quibus generatur & corrumpitur:sed virtus est huiusmodi,& per voluptates & dolores generatur , & corrũpitur: ergo virtus versatur circa voluptates & dolores. Nã propter voluptatem improba facimus,sequendo corporeas volupta tes:per dolorem posthabemus honesta.Ita quòd per volupta tes & dolores acquirimus,& amittimus etiam virtutes. propterea laudat Platonem qui dixit quòd oportet hominem à prima ætate assuescere vt gaudeat quibus gaudendum est, & similiter doleat. { PRAETEREA si virtutes.} Omnis actus 15
& affectus versatur circa voluptates & dolores.at virtus versatur circa actus vel affectus:ergo virtus moralis versatur cir ca voluptates & dolores. Maior nota , minor quoque patet. Nam aliquæ virtutes versantur circa actus vt liberalitas, ma gnificentia:aliquæ circa affectus,vt temperantia circa concu piscibilem affectum:fortitudo circa irascibilem.Indicãt id. tertia ratio circa illa versatur,virtus ex quibus fit , medicina aduersus vitium:at ea sunt pœnæ & dolores:ergo circa dolores versabitur virtus.hoc patet, quia contraria contrariis sanantur:& minor probatur experientia ipsa.nam quando ali qui sunt mali,puniuntur pœnis & doloribus,qui sunt contra rij voluptatibus quas sequuntur in adipiscendis vitiis.

{PRAETEREA omnis habitus animi.} Omnis habitus 16
animi circa ea versatur ex sua natura , à quibus fit aut dete-

rior, aut melior, ſed per voluptates & dolores fiunt habitus praui perſequendo vel fugiendo vt non oportet: & fiunt boni ſequendo vel fugiendo vt oportet. Igitur virtus quæ eſt habitus animi verſatur circa voluptates & dolores. Nam virtus vult moderari quod voluptas & dolor perturbat. Et ideo Stoici definierunt virtutes eſſe tranquillitates quaſdam, & quietes, quia ſedãt perturbationes animi, & bene dixiſſent ſi cum aliqua moderatione dixiſſent: verum non rectè in hoc dixiſſe videntur, quia ſimpliciter & abſolutè attulerũt virtutes eſſe tranquillitates ſine aliqua additione, non addẽdo vt oportet: & cum aliqua moderatione. quia virtutes ſunt mediocritates quędam, & ponũtur in mediocritate perturbationum, & paſsionum, quæ ſunt circa appetitum, & ipſa virtus moderatur, & regulat appetitũ in motibus ſuis vt oportet, & quando oportet, & ſecundum alias circunſtantias, & non penitus ſedat appetitum vt nihil ſentiat, vt volunt Stoici. Sic eſt opinio Ariſtotelis de virtute morali, quæ videtur pertinere ad ciuilem hominem, Stoicorum vero ad remotum & perfectiorem: quapropter ob hæc dicta Ariſtotelis non eſt poſthabenda Stoicorum opinio. Ex his omnibus cõcludit quod virtus moralis verſatur circa voluptates, & dolores: & dicit, Subiiciatur, ſcilicet in prima argumentatione cuius nunc probamus minorem. Itaque ſubiicitur hæc tanquã ſuppoſitio quædam: propoſitiones enim famoſæ, quæ ſumuntur in qualibet ſcientia, ſolent à Philoſophis appellari ſuppoſitiones. Notandum quòd pro declaratione illius definitionis, quam de virtutibus ponebant Stoici, dicentes eſſe tranquillitates, & quietes, nonnulla dicenda eſſe videntur. habebant illi multas rationes ad probandam ſententiam ſuam, ſed afferantur. Prima ratio: quanto virtus eſt perfectior, tanto magis affectum & appetitum ſuperat. ergo perfectiſsima, & in ſummo gradu virtus, ita ſuperabit vt nullo modo ſentiatur à tali habente eam virtutem in ſummo gradu. Secunda ratio: contrariorum ea natura eſt vt cùm vnum in ſubiecto adeſt, alterum abeſt: ſed virtus & appetitus vel potius affectus ſecundum illos ſunt contraria. ergo cùm vnum, id eſt virtus adeſt perfectiſsima: alterum, id eſt affectus abſit neceſſe eſt. non enim in eodẽ ſubiecto ſimul conſiſtent. Tertia ratio: ſicut ſe habet ſanitas ad corpus, ita virtus ad animũ. ſed cùm

ſanitas

ſanitas aderit corpori,aberit omnis morbus ne operatio im pediatur:ita & in animo cum virtus adeſt, aberit omnis paſſio,ne impediatur operatio ſecundum virtutem ab appetitu vel affectu. Affectus enim videntur eſſe tanquã impedimenta in animo. Quarta ratio:dictum eſt felicitatem eſſe operationem ſecundum virtutem perfectã: ſed virtus perfecta eſt ſedatio & purgatio animi:ex quo ſequetur quòd animus refectus virtutibus,& habens virtutem perfectã erit in trãquil litate,& quiete ſumma. Ad hæc reſpondere poſſumus primũ loquẽdo de virtutibus quæ ſunt circa affectus. Nam iuſtitia, liberalitas,& huiuſmodi quæ ſunt circa actus,nõ habẽt ſedare affectus vllos, & penitus extinguere vel ſuffocare. ſed loquimur de illis quæ ſunt circa affectus & ad rationes. Ad primam cum virtutes ſint moderatrices affectuũ non videntur poſſe ſeparari ab eis,ſed bene redigere ad mediocritatẽ, non autem extinguere,& ſuffocare omnino. Ad ſecundam dicendum quòd virtus,& appetitus,ſiue affectus regulatus poſſunt eſſe ſimul in eodem ſubiecto,quia non dicuntur eſſe contraria eo pacto.ſed irregulatus eſt ille qui videtur opponi, & aduerſari virtuti: non autem moderatus, qui videtur poſſe ſtare ſimul:& bene conueniunt, cùm officium & opus virtutis ſit eum temperare. Ad tertiam dicendum quòd illa concluſio nõ eſt vera,ſcilicet quòd appetitus, & paſſio aberit ab animo ſano cum virtus aderit,quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione. ſed regulatus manere poteſt,vt diximus. Ad quartam dicendum ꝙ ſi virtus eſt purgatio animi non eſt eo pacto vt penitus ſuffocetur appetitus & affectus. Concluditur,ſtudioſum ſiue felicẽ quẽ ponit Ariſtoteles nõ eſſe eiuſmodi vt nõ moueatur affectibus:ſed moderari eos debet,vt diximus,verũtamen ſi volumus tueri ſententiam Stoicorum,dicere poſſumus ꝙ felix poſt habitũ acquiſitum virtutis euadere poteſt ad tantã perfectionẽ,vt non moueatur affectibus. nã veluti freqũẽti operatione ſibi virtutem cõparauit: ſic operando pòſt continuo ſecundũ talem habitum,addendo & augendo gradũ virtutis, euadere poſſe videtur ad tantam excellentiam,vt ſedatis perturbationibus non ſentiat affectus. nam vbi eſt dare peſſimũ, eſt dare optimum.ſed cùm ſit dare appetitũ ita à ratione alienũ, vel ei dominantẽ vt penitus imperium teneat,& viuat tanquã bellua,

quædam quod est pessimũ : sic etiam videtur inueniri posse appetitum ita subiectum rationi,atq; ita suffocatum ab eadẽ vt ratio duntaxat operetur,quod est quoddam optimum.vbi hoc reperitur,& is homo in quo hoc esset,videretur esse sine affectibus,& in quiete,& tranquillitate ab omni perturbatione remota.hunc speculatiuum appellauimus & felicem speculatiua felicitate. Etenim quasi per speculationem & contemplationẽ separari videtur animus ab omni appetitu vel affectu, & hoc pacto dicere possumus bene sensisse Stoicos. Peripateticorum quoque opinio se bene habebit in felicitate actiua atque ciuili,quæ videntur esse media. Nam cũ non sit progressus ab extremo ad extremũ sine aliquo medio inter illa duo, scilicet appetitum effrenatum, & penitus sedatum erit danda media via:& hæc erit appetitus regulatus.

16 {EADEM etiam dilucidiora.} Hæc est quinta ratio ad probandam eandem sententiam, scilicet quòd virtus versatur circa voluptates & dolores: & est prima ratio illarũ quatuor quæ sumuntur ex parte hominis,cum superiores probauerint eandem sententiam ex parte virtutis.Affert igitur talem rationem,Virtus moralis versatur circa id quod est cõmune omni bono humano:sed voluptas est cõmunis omni quod expetitur vt bonum humanum : ergo circa voluptatẽ versatur virtus,& per consequens circa dolores.Maior patet. Minor declaratur.Nam tria sunt quæ expetuntur vt bona humana.bonum vtile, honestum. iocundum:& tria contraria, & opposita illis,& circa hæc omnia bene agit vir studiosus: vitiosus autem in iis omnibus aberrat,& præsertim circa voluptatẽ propter duas rationes quas assignat Philosophus. Prima est,quia voluptas est maximè res communis quæ cõpetit omnibus animalibus.Secunda est,quia reperitur in omnibus actionibus quæ procedunt ab electione, & reperitur voluptas in honesto & vtili:non autem in voluptate semper est honestum,sed quandoque oppositum.Ex quo sciendũ est, quòd si aliquando concurrant', vt idem sit honestum & vtile, & iocundum,tamen differunt secundum suam rationem formalem, & sunt res diuersæ. honestum de natura sua semper est bonum:vtile vero & iocundum,quod dicitur & appellari solet,scilicet vtile & iocundum,non semper est bonum, nec

17 semper est honestum. {PRAETEREA cunctis.} Sexta ratio

tio. Circa id versatur virtus moralis, quod comitatur hominem à primis incunabulis. sed voluptas est huiusmodi: ergo circa ipsam versatur virtus, & ex consequenti circa dolorem, cum eadem sit potentia contrariorum: ꝙ autem voluptas sit insita nobis, patet: quia sequitur omnem ætatem hominis appetitus enim est intimus omni animali, & homo statim a primordiis vitæ appetit nutrimentũ, & talis cupiditas sequitur hominem semper. & dicit Philosophus quòd propterea est difficile eiicere talem perturbationem.

{IVDICAMVS etiam.} Septima ratio. Circa ea quibus maximè diiudicamus nostras operationes versatur virtus moralis: at voluptate & dolore maximè diiudicamus nostras operationes: ergo circa voluptatem & dolorem versatur moralis virtus. Maior patet: Minor quoque. Ambo enim tam vitiosi, quàm studiosi id faciunt, sed diuerso modo: studiosus enim fugit obscœnas voluptates, & subit dolores si opus est ob ipsam honestatem: vitiosus econtrà. 18

{DIFFICILIVS est.} Octaua & vltima ratio ad probandam dictã conclusionẽ, & sententiam, scilicet ꝙ virtus moralis versatur circa voluptates & dolores. Dicit enim ex sententia Heracliti ꝙ difficilius est voluptati repugnare, quàm iræ: sed virtus atq; ars versatur circa difficiliora: ergo virtus versatur circa voluptatẽ. nam bene in hoc, scilicet agere quod est difficilius, melius est quàm agere in eo quod est facilius. Nã si virtus versatur circa irã, & mitigat talem motũ, & facilius est sententia Heracliti, repugnare iræ quàm voluptati, & virtus versatur circa difficiliora: multo magis versabitur circa voluptatem. Notandum quòd dicitur virtutem & artem versari circa difficiliora, id est vltimum & perfectissimũ illius artis vel virtutis, in quo consequendo est labor: vt abstinere à leuibus voluptatibus corporis bene est, sed aut facile aut non multum difficile. At à multis & maximis voluptatibus abstinere hoc est difficilimũ, & maxime circa hoc versatur virtus: & circa hanc difficilimam actionem bene operari est multo melius, & magis propriũ virtutis, quàm in illa facili actione circa leuem voluptatem. Similiter in artibus vt non in quauis tarda & facili pulsatione consistit vis artis, sed in velocissima & aptissima, quod est difficilimũ in tali arte, & sic de alijs artibus. Notandum præterea quòd sententia 19

Heracliti non eſt in omni parte vera, quia vehementior videtur eſſe impetus iræ, quàm voluptatis. Quapropter ad hãc declarationem eſt intelligendũ quòd iræ & voluptati eſt reſiſtendum tanquam hoſtibus, & cuilibet hoſti qui plures partes habet idoneas ad inuadẽdum difficilius reſiſtitur. Partes autẽ poſſunt eſſe tales in eo, ſcilicet vt ſit potẽs, vt ſit cautus, vt habeat magnã occaſionẽ inuadendi. Itẽ ſemper pugnator adſiſtat. illi igitur qui plures harum partiũ habebit, difficile reſiſtetur. Ira eſt potentior & vehementior, quàm voluptas, & ſecundũ ſuos vehementiores motus difficilius obſiſtetur iræ quàm voluptati: at reliqua tria ſunt in voluptate magis, quàm in ira. nam voluptas cum maiore cautione, & magis latẽter nos inuadit, quàm ira. pollicetur enim ſemper bonũ, & ſub ſpecie boni nos decipit. habet etiam maximã occaſionem inuadendi: quia eſt maxime inſita naturæ voluptas. aſsiſtit etiam ſemper, & omnes penè actiones animi vel corporis comitari videtur. Itaq; ſecũdum has partes Heracliti ſententia eſſet vera eo modo quo diximus. quapropter circa voluptates & dolores verſatur totum negotium virtutis, & ciuilis viri. Nam qui bene operatur circa voluptates & dolores, abſtinendo à voluptatibus vt oportet, & in ſubeundo dolores & labores vt oportet pro acquirenda honeſtate, is erit bonus. Poſt hæc epilogat Philoſophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedenti, ſcilicet quod iam ſatis dictum eſt, quòd virtus verſatur circa voluptates & dolores: & quòd ex quibus fit, ab eiſdem aliter factis corrumpitur virtus dubitatio oritur ex eo quod dicit Philoſophus in hoc capitulo, ſcilicet quod virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores: hoc non videtur verũ de quacunq; virtute, & probatur, Illud circa quod verſatur vna virtus, non eſt materia omniũ virtutum: ſed circa voluptatem verſatur ſola virtus temperãtiæ: ergo voluptas non eſt materia omnium virtutum. Item non omnis virtus verſatur circa affectus, nec ex conſequenti circa voluptatẽ: vt eſt liberalitas, magnificentia, & huiuſmodi, quæ verſantur circa affectus. Temperantia verò ſola videtur verſari circa voluptatem: ergo nõ omnis virtus moralis verſatur circa voluptatẽ. & ſimiliter dicitur de dolore. oppoſitũ affert ſententia Philoſophi vt pluribus rationibus oſtendit. dicendũ ad hanc difficultatẽ quòd eſt voluptas quædã in gene

genere:quæ prædicatur de duabus voluptatibus, ſcilicet animi & corporis.& eſt etiam ſciendum ꝙ bifariã dicitur verſari circa voluptatẽ.Vno modo veluti circa propriã materiã: vt fortitudo circa terribilia,liberalitas circa pecunias:& hoc modo nõ intelligitPhiloſophus.hic virtutes verſari circa voluptates & dolores.nã propria materia virtutis in genere, vt ipſe dicit,eſt vel ſunt actus & affectus.Alio modo dicitur verſari ſicut ex quodam cõſequenti,vt nunc dicit verſari virtutem circa voluptates,& dolores.Nam voluptas aut dolor comitatur,& cõſequitur omnem actum vel affectum circa quæ vt dictum eſt,verſatur virtus tanquam circa propriam materiam.Itaque ex cõſequenti virtus moralis verſatur circa voluptates, & dolores: & cùm duplex ſit voluptas,vt diximus, non verſatur omnis virtus moralis circa eam quæ eſt corporis,circa quam verſatur temperantia tantum ſicuti circa propriam materiam ſuam:ſed bene verſatur omnis virtus moralis circa voluptatem in genere, quæ conſequitur omnem actum vel affectum ſiue illa ſit animi ſiue corporis. His animaduerſis facilimè ſoluũtur omnes argumentationes in cõtrarium factæ.nam cũ dicebatur quòd voluptas eſt materia tantũ temperantiæ,& non reliquarum virtutum:conceditur ſi ſumatur voluptas corporea. Verum Philoſophus loquebatur de voluptate in genere, quæ ſequitur omnem actum vel affectum:& circa talem voluptatem intelligit virtutem moralem verſari ex conſequenti, & pro quanto talis voluptas comitatur ipſos actus,& affectus,& non vt circa propriã materiam ſuam,vt dictum eſt,& vt patet.

Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere.

CAPVT IIII.

Vbitauerit autem quiſpiam, quonam modo
dicimus iuſta agentes iuſtos, & temperata 20
temperatos fieri oportere? Nam ſi iuſta, tem-
perataq; agunt,iam iuſti ſunt & temperati:
perinde atq; ſi grammatica, muſicáue faciunt: grammatici
ſunt atque muſici.an nec in artibus res ita ſe habet? Fieri 21
nanque poteſt,ut grammaticum aliquid quiſpiam faciat, &
fort

fortuna & alio admonente. at tunc erit grammaticus, cùm & grammaticum quippiã, & grammaticè faciet, id est secundum eam (quæ est in ipso) grammaticam artem. Præterea
22 nec simile in artibus, & in uirtutibus est. Nam ea quæ ab artibus fiunt: bonum ipsum in seipsis habent. sufficit igitur, si ipsa aliquo modo sese habentia fiant. at ea quæ à uirtutibus fiunt: non iuste aut temperate aguntur, si sint iusta aut temperata: sed si & agens sic se habens agat. primò quidem si sciens, deinde si eligens propter ipsa, tertio si firmo animo ac immutabili agat. Hæc autem ad *habitus quidem cæteros habendos non requiruntur præter ipsum scire. ad uirtutes autem scire quidem parum aut nihil potest: cætera ue-
23 rò non parum, sed totum possunt. Quæ quidem ex eo quia persæpe res iustè, temperatéque aguntur, proueniunt. Res igitur iustæ, temperatæq; dicuntur: cùm sunt tales quales uir iustus ageret aut temperatus. Iustus autem ac temperatus est, non is qui has agit: sed qui sic etiam agit ut iusti temperatique agunt. rectè igitur dicitur iustum fieri agentem iusta: & temperatum etiã temperata. qui uero hæc non
24 agit, nunquam euasurus est bonus. Verum pleriq; hæc quidem non agunt. Ad sermones autem confugientes sese Philosophari putant, & studiosos hoc fore modo, atque perinde ut ægroti faciunt: qui medicos quidem diligẽter audiunt, nihil autem eorum agunt quæ præcipiuntur ab illis. ut igitur illis corpus non benesese habebit si ita curantur: sic nec his animus planè, si ita philosophantur.

*τέχνας.

COMMENT.

20 DVbitauerit autem quispiam. } Hoc est quartum capitulum huius primi tractatus: in quo soluit quandã dubitationem, quæ oritur ex eius dictis in primo capitulo: quibus probabat uirtutem fieri à cõsuetudine, & operationibus nostris. Dicebat enim quòd sicut fabricando fabri, & cithա

ram

ram pulsando citharœdi:sic iusta agendo iusti,& fortia fortes efficiuntur,& in sequentibus etiã hanc eandem sententiã videtur ostendere.potest igitur dubitari quomodo hoc fiat, & quomodo dictum sit quòd iusta agendo efficiatur aliquis iustus:nã si iusta agit,iam videtur esse iustus:quòd si iam est iustus,non est opus vt fiat:hæc videtur esse implicatio,quæ indiget declaratione:diuiditur autem hoc capitulum in tres partes.in prima proponit dictam dubitationem:in secunda ponit opinionem suam,quomodo iusta agendo fiat aliquis iustus:in tertia remouet opinionem credentium,quòd scire virtutem satis sit ad eam consequendã.in prima igitur parte dicit Philosophus quòd quispiam dubitauit quòd iusta agendo quis fiat iustus, & sic in aliis virtutibus.quomodo enim iusta agi possunt nisi à iusto viro?Ergo non videbitur verum quod diximus quòd ex iustis operationibus fiunt iusti,sed bene ecõtrà videtur verum quòd oportet esse iustum, postea operari.sicut enim fit in artibus,ita in virtutibus:sed in artibus ita fit vt prius sint artes,postea operationes:ita debet fieri in virtutibus.nam oportet vt prius aliquis habeat grammaticam vel musicam,postea producat actus musicos vel grammaticos.sic videtur euenire in virtutibus.

{AN NEC in artibus.} Soluit vno modo dubitationem, 21
& videtur cõcedere similitudinẽ,scilicet quòd sicut fit in artibus,ita in virtutibus.sed negat assumptũ,scilicet quòd ita fiat in artibus sicut in virtutibus,vt prius sint artes,postea operationes,& nullæ operationes præcedant artes:nec valet consequẽtia quòd aliquis dixit aut scripsit aliquid grãmaticum,vt habeat habitum,& artẽ grãmaticæ:quia potest proferre aliquid grammaticũ à casu vel alio admonẽte,& tamẽ nõ sequitur vt grammaticus sit.sed tunc est grãmaticus cùm agit secundum habitum grammaticæ qui in eo est.quare nõ sequitur,Produxit actum artificiosum:ergo habet artẽ,nec etiam sequitur,Produxit actum studiosum:ergo habet virtutem,& in hoc conueniunt virtutes & artes,& sunt similes.

{PRAETEREA nec simile.} Affert aliam solutionẽ 22
dubitationis negando aliquam ex parte similitudinem inter operationes artis & virtutis.superius cõcesserat eas esse similes ob vnam rationem qua cõueniebant:hic negat ob aliam rationem qua differũt:nã opera artium habent in se bonum,

& non

& non requirunt multas conditiones ad ostendēdum quòd sint facta ab homine habente habitū artis:quas conditiones requirunt operationes virtutis ad hoc vt procedant à virtute,& à viro studioso.hæ sunt tres:primo à sciente & non casu aut ignoratione:deinde ab eligente,& non aliquo impetu naturali,aut aliter inconsulte eligente inquam propter se, id est propter illa talia,vt iustam operationē propter ipsam, & non ob alium respectum veluti suo commodo,aut vindicta,aut simulatione,& similiter:tertio vt immobili iudicio fiant,& non ab agente nunc rectè nunc non rectè,at in artibus harum trium conditionum nulla requiritur præter primam,scilicet ipsum scire,& hoc parum est in virtutibus:in artibus verò totum est ipsum scire.sed vt breuiter colligatur ordo Philosophi,ab initio paucis repeto.dubitaret quis,inquit Philosophus,quomodo posśint fieri iusti ex operationibus iustis,vt antea dicebamus.nam si producit operationes iustas,& modestas,& huiusmodi,iam videntur esse iusti:veluti in artibus,si quis producit operationes musicas,ergo est musicus.tunc respondet Philosophus quòd nō est ita in artibus,quòd si quis producat operationes musicas,ergo sit musicus:nec eodē modo in virtutibus.& in hoc sunt similes,quia non sequitur quòd siquis operationes artificiosas aut studiosas producit,statim habeat artem aut virtutē:& in hoc conueniunt artes atq; virtutes.Differunt,postea quòd in arte scientia sufficit ad producendum opus,& sufficit quòd opus sit à sciente productū.at in virtute non sufficit,vt operatio studiosa sit à sciēte producta,quia requiritur etiā electio & firmum iudicium.quasi dicat Philosophus:nō valet,studiosa est operatio,ergo habet virtutem:artificiosum est opus,ergo est ab arte:sed si concederetur hoc in arte,quia opus perfectū artis videtur esse ab artifice sciente,& scientia sufficit in arte:tamen non concederetur de actibus virtutis,quia vt actus studiosi sint à virtute,requiritur præter scientiā electio,& iudicium firmum.Notandū quod illæ tres cōditiones quas Philosophus attribuit operationibus ad hoc vt proueniāt à virtute respiciūt tria,scilicet intellectum,appetitū & habitum. scire pertinet ad intellectum:eligere ad appetitū,cum imperio rationis,& consultatione,vt patebit in tertio:agere immobili iudicio pertinet ad habitum virtutis.Est enim habitus de

tus de difficili mobilis, vt ait Philosophus in prædicamētis, cùm igitur artes sint in intellectu vt in subiecto, satis est ad ipsas artes habendas ipsum scire. Cùm verò virtus moralis sit habitus in appetitu, non satis est ipsum scire, vel parū est, vt inquit Philosophus: sed requiritur electio, & firmum iudicium ad hoc vt operationes dicantur prouenire à virtute.

{RES igitur iustæ.} Hæc est secunda pars huius quarti 23 capituli, in qua soluta dubitatione proposita vt penitus eam tollat, nunc ostendit & affirmat sententiā suam fuisse veram scilicet quòd iustis operationibus fiunt iusti, & non sequitur quòd agendo iusta iam sint iusti: quia non iustus & modestus est statim qui agit res iustas & modestas, sed qui ita eas agit, vt iustus & modestus agit, id est secūdum habitum qui est in eo. Itaq; operatio est à iusto si iustè agitur, & secūdum habitū qui est in eo. verùm iusta operatio potest produci ab homine nondum habēte iustitiā, sed de exercente in actionibus iustitiæ, vt talē habitū consequatur. quare bene dictū est quòd iusta agēdo iustus, & modesta modestus fit. quòd si quispiā hæc non agat, nec curet, non dabit operam vt vir bonus euadat.

{VERVM plerique.} Hæc est tertia pars in qua remouet 24 opinionem & errorem quorundam qui non agendo studiosas actiones confugiunt ad doctrinam de virtute, & credunt huiusmodi cognitione se posse euadere studiosos. sed faciūt vt ægroti, qui bene percipiunt præcepta medicorum, & tamen ea postea non seruant. Itaque sicut illi hoc modo non possunt fieri sani: sic nec isti studiosi. est enim virtus & perfectio in animo sicut sanitas in corpore.

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus est genus virtutis.

CAP. V.

Ost hæc autem quidnam sit ipsa uirtus consideremus oportet. Cùm igitur tria sint quæ fiunt in anima, affectus, potentiæ, habitus, horum aliquid ipsam uirtutem esse necesse est. atque affectus quidem uoco, cupiditatem, iram, metum, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, æmulationem,* 25 26

* πάθη.

æmulationem, misericordiam, & ea omnino, quæ uoluptas
δυνάμεις. *sequitur aut dolor. *potentias autem eas quibus ad hos af-*
ἕξεις. *fectus suscipiendos idonei dicimur esse: ut quibus dolere pos-*
*sumus, uel irasci, uel misereri. at * habitus eos, quibus bene*
uel malè nos ad effectus ipsos habemus. ut ad irascendum si
uehementer aut remissè simus dispositi, malè habemus: si
mediocriter, bene: & ad cæteros affectus simili modo. Vir-
27 *tutes igitur uitiáque non sunt affectus. Nam affectibus*
quidem studiosi uel uitiosi non dicimur: uirtutibus autem
& uitijs dicimur. Et ob affectus neque laudamur neque ui-
tuperamur. non enim qui metuit aut irascitur, laudatur.
neq; qui simpliciter, sed qui modo quodam irascitur, uitupe-
ratur. at ob uirtutes, uitiáque laudamur aut uituperamur.
Præterea irascimur quidem & timemus sine electione. uir-
tutes autem electiones sunt quædam: aut non sunt sine ele-
ctione. Insuper affectibus quidem moueri dicimur: uirtuti-
bus autem aut uitijs non moueri, sed aliquo modo disponi.
28 *Propter hæc eadem neq; potentiæ sunt. nam neque boni uel*
mali dicimur: neque laudamur aut uituperamur, quia pos-
sumus irasci, uel timere simpliciter. Et insuper potẽtes qui-
dem sumus natura: boni uerò non efficimur, aut mali natu-
ra, quemadmodum anteà diximus. Quòd si uirtutes neque
29 *affectus sunt, neque potentiæ: restat ipsas habitus esse. quid*
igitur sit ipsa uirtus, genere diximus.

COMMENT.

25 POst hæc autem quidnam sit. } Hic est secundus tracta-
tus in quo Philosophus asignat definitionem virtutis,
quæ indicat nõ solùm essentiam virtutis, sed etiam ipsius fe-
licitatis: cùm in eius definitione ponatur virtus. diuiditur in
duo capitula. In primo inuestigat genus virtutis. In secundo
differentias eiusdem, vt completa habeatur definitio, scilicet
ex genere & differentia. Primũ capitulum diuiditur in duas
partes,

partes. In prima proponit intentionem suam. In secũda exequitur incipiendo inuestigare genus ipsius virtutis. dicit igitur in primis ꝙ post determinationẽ eorum quæ diximus, videndum est quid sit virtus, Notandum ꝙ egregius est ordo Philosophi. prius enim ostendit ꝙ virtus non inest in nobis à natura, sed acquiritur per operationes, & per quas operationes. deinde quo pacto percipimus nos habere virtutes, & ꝙ virtus versatur circa voluptates & dolores: nunc autem vult assignare definitionem virtutis. oportebat enim illa præsupponere vel ostendere: quia aliqui dicebant virtutes inesse nobis ab ipsa natura. ꝙ si illa sententia non fuisset reprobata, & declarata ea quæ sunt, definitio Philosophi, quòd virtus sit habitus electiuus, visa est vana, & non vera. bene igitur anteà illa præmisit, & nunc accedit ad definitionem virtutis.

{CVM igitur tria.} Hæc est secũda pars, in qua incipit inuestigare genus virtutis. & primò ostendit quòd virtus est aliquid eorum trium quę enumerat: deinde probat quod virtus est habitus. dicit igitur in primis, & ostendit quid possit esse genus virtutis. In vltimo primi libri declarauit virtutẽ esse in animo, & hoc iam probatum est. Cùm ergo virtus sit aliquid eorum quæ sunt in animo, & illa sint tria quantum spectat ad hoc propositum, scilicet affectus, potẽtia, habitus: relinquitur vt virtus sit aliquid horum triũ, & probatur hoc pacto, Eorum quæ fiunt, & sunt in animo, aut est affectus, aut est potentia, aut habitus: sed virtus fit & est in animo: ergo aut est affectus, aut potentia, aut habitus. Notandum quòd ista diuisio Philosophi non videtur esse sufficiens. Nam præter illa tria videntur & alia esse in animo, vt cõceptus, & species rerum intelligibilium, & operationes, & huiusmodi talia, quæ non sunt affectus, nec potentia, nec habitus, vt ait Philosophus. Dicendum quòd Philosophus accepit in hac diuisione principia necessaria, à quibus profluunt operationes humanæ. Nam hic non loquitur de omnibus operationibus siue principiis earum, sed tantùm de nostris actionibus practicis, & earum principiis, quæ videntur esse illa tria. Nam alio amore vel alio affectu prosequimur aliquid: timore fugimus. potentia verò videtur subire rationẽ appetitus, habitus hic accipiuntur ij qui sunt principia rerũ agendarum nõ autem habitus speculatiui. bene igitur hæc tria posuit Philo

ſophus à quibus profluunt res agendæ. Notandum quòd affectus non capitur hic vt propria paſsio cuiuſque. quæ nõ ſeparatur ab his rebus quarum eſt paſsio, vt riſibilitas hominis, vt in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis, vt par & impar in numero, & ſimiles paſsiones de quibus habetur ſentẽtia per cauſam ſuam, ſic enim cognoſcitur natura rerum quæ nihil aliud eſt quàm eſſentia rei cum ſua potentia. Verũ hic capitur affectus vt eſt motio appetitus ſenſitiui ad proſequendum, aut fugiendum aliquid à nobis agẽdum: collocatur autem affectus talis in anima. Nam inanimata non proſequũtur, aut fugiunt, nec omnino propriè appetunt. Præterea talis affectus non ponitur in anima vegetatiua, quia non habet vim ſuſceptiuã vt in planta. habet enim vim nutriendi, augendi, & generandi ſibi ſpecie ſimile. hæ autem vires actiuæ dicuntur: affectus autẽ recipiũtur in anima per potentiam ſuſceptiuam. erit igitur affectus in anima cognoſcente, & tunc quæritur cùm ſit in anima tali vtrum ſit in potentia cognitiua: & videtur quòd ſit in potentia non cognitiua. Per eam enim potentiam qua percipit, non fertur. Eius nanque officiũ eſt vt percipiat nõ vt feratur, quare erit in potentia appetitiua. ſed ea eſt duplex: alia rationalis, vt voluntas: alia ſenſitiua. non ſunt autẽ collocandi affectus in appetitu rationis. nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore. mouetur enim cor & ſpiritus, ab extra ad interiores partes, vt in timore, aut econtrà, vt in rubore: ergo debẽt eſſe affectus in appetitu, qui ſit in inſtrumento corporeo: voluntas autem non eſt in inſtrumento corporeo, nec vlla potentia de ſua natura rationalis. quare cùm ſint in potentia appetitiua, & non ſint in potentia rationali de natura ſua, id eſt in voluntate: relinquitur vt affectus ſint in appetitu ſenſitiuo. ſed quid ſint affectus, & quales intelligat Philoſophus: ſimiliter quæ ſint potentiæ & habitus, patet in textu.

27 {VIRTVTES igitur.} Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit virtus illorũ trium, hoc pacto: Virtus eſt, aut affectus, aut potentia, aut habitus. non eſt autẽ affectus aut potentia: ergo eſt habitus, & primò oſtendit ꝙ non ſit affectus, quatuor rationibus. Secundum affectus non dicimur boni vel mali: at ſecundum virtutes dicimur boni vel mali: ergo affectus non ſunt virtutes, vel virtutes nõ ſunt affectus. Item

affect

affectibus non laudamur vel vituperamur: at virtutibus laudamur, & vituperamur: ergo virtutes non sunt affectus. Item affectus sine electione fiunt: virtutes autem non sunt sine ea. ergo & cætera. Item affectibus dicimur moueri: virtutibus verò nō dicimur moueri. Affectus autem est motio quædam vt suprà diximus. Dubitatur, quia non videtur verum quòd laudemur, aut vituperemur affectibus. Nam verecundia est affectus & laudamur ob ipsam, vt inferius dicet Philosophus. Dicendum secundum Albertum quod nō eodem modo laudatur virtus & affectus: virtus enim laudatur vt consistit in medio indiuisibili per abnegationem extremorum, nec dicitur intendi, aut remitti. verecundia verò & indignatio cōtra vitia, & similes affectus laudantur vt intendunt, & nō vt sunt mediocritates quædam constitutæ in medio indiuisibili, de quibus loquitur Philosophus, accipiendo eas laudes quibus boni viri laudari solent.

{PROPTER hæc eadem.} Nunc ostendit quòd non sit potentia duabus rationibus. Prima potentia non dicimur boni vel mali, neque laudamur aut vituperamur: sed virtutibus aut vitiis dicimur boni vel mali, & laudamur vel vituperamur, vt suprà etiam dixit: ergo virtus non est potentia. 27

{ET præterea potentes.} Secunda ratio: potētiæ insunt nobis à natura: virtutes nō insunt nobis à natura: ergo virtutes non sunt potentiæ. Maior patet, quia tales potētiæ sunt in secunda specie qualitatis, scilicet naturalis potentia vel impotentia. Minor est antea probata, scilicet quod virtutes acquiruntur, non autem insunt nobis ab ipsa natura: ergo virtutes non sunt potentiæ. Notandum quòd omnes istę rationes quibus ostenditur quòd virtutes non sunt affectus neque potentiæ, fundantur in hac propositione, quòd ea non sunt eadem quibus non competunt eadem: sed affectibus & potentiis, & virtutibus non competunt eadem: ergo & cætera.

{QVOD si virtutes.} Affert illationem suam ex sufficiēti diuisione, scilicet si virtutes nō sunt affectus neq; potentiæ, vt probatum est, relinquitur vt sint habitus. & sic genus virtutis erit habitus. Dubitatur, quia nō videtur verū ꝙ virtus sit habitus. nā omne mediū est in eodē genere in quo sunt eius extrema. vt virtus est mediū affectuū: ergo erit in eodē genere in quo sunt affectus. at affectus nō sunt in genere habitus. 28

Dicẽdum ad hoc quòd extrema virtutis sunt vitia, quæ sunt etiam habitus, licet vitiosi, & virtus est media inter illa duo extrema, & inter extremos habitus vitiosos. versatur autem circa affectus tanquàm circa materiam suam, & respicit mediocritatem illorum: vitia verò excessum & defectum.

De duplici mediocritate & virtutis substantia.

CAP. VI.

29
Portet autem non solum ita dicere uirtutem habitum esse sed etiam qualisnam habitus sit.
30 *Dicendum est igitur omnem uirtutem: & idipsum cuius est uirtus bene sese habere: facere, & opus ipsius reddere bene. Oculi namque uirtus, & oculum, & opus ipsius studiosum facit, quippe cùm uideamus uirtute oculi bene. uirtus itidẽ equi, studiosum efficit equũ, & bonum ad currendum, portandumq́; equitem, & expectandum etiam hostem. quòd si idipsum ita sese habet in uniuersis: & uirtus ipsius etiam hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene suũ opus ipse reddet, efficietq́;. Quomodo autem id erit, et antea quidẽ diximus, & nũc etiã magis patebit, si contẽplabimur qualisnam sit ip-*
31 *sius uirtutis natura. In omni itaque re continua, diuisibiliq́;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte*
τὸ ἴσον. *ipsius rei, uel ex respectu nostri accipi potest. * Aequale autem, medium est quoddam inter exuperationem atque defectum. Atque rei quidem ipsius medium id esse dico, quod æquè ab extremorum utroque distat. idq́; est apud omnes unũ & idem. Respectu autem nostri, quod neque exuperat neque deficit. idq́ue non est apud omnes unum & idem: ut si decem sint multa, & duo pauca: sex ipsius rei media capiuntur, æque nanque excedunt & excedũtur. atque hoc in arithmetica*

metica comparatione rationum medium esse constat. at id quod est nostra ex parte medium, non eodem sumendum est modo. Non enim si cui decem quidē minas comedere nimiū est, duas autem parum: sex ei minas * ludi magister præci= ὁ ἀλείπτης.
piet. est enim & hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut parum. Miloni nanque parum: incipienti uerò sese ex= ercere nimium est. Simili modo res sese habet in cursu, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem qui dem fugit atque defectum: medium autem quærit & expetit, non quidem rei, sed quod ad nos medium dicitur. Quòd si o- 32
mnis scientia suum hoc modo bene cōficit opus, ad medium ipsum respiciens, & in hoc sua redigens opera. unde & dici solet in ijs quæ bene sese habent operibus, nec auferri quic= quam nec addi posse. propterea quòd exuperatio quidem & defectio bonum ipsum corrumpunt, mediocritas uerò con= seruat, atque boni artifices ad hoc respicientes (ut diximus) operantur: uirtus autem omni arte exactior est & præstan tior, quemadmodum & natura: ipsa profectò uirtus medij 33
ipsius est * coniectatrix. Loquor autē de morū uirtute. hæc στοχαστική.
enim circa affectus actusq; uersatur: in quibus est exupera= tio, & defectus, & mediū. fit enim ut magis & minus quis piam & metuat & confidat, & cupiat & abhorreat, & irascatur, & misereatur, & omnino delectetur ac doleat, & utroque modo non bene, & etiam quando oportet, & pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, & ut oportet. hoc autē mediū est & optimū quod est ipsius uirtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & mediū. uirtus au= tē circa affectus, actusq; uersatur, in quibus exuperatio qui dem peccatū est, & defectus uituperatur, mediū autē lauda tur & rectè conficitur, quorū utrunque uirtutis ipsius est. Virtus
uirtus igitur * mediocritas est quædam, cum sit ipsius medij μεσότης.

34 coniectatrix. Præterea peccare quidem multis modis con=
35 tingit. Malum enim est infiniti (ut Pythagorici putant)
bonum uerò finiti. at rectè agere, unicè. quapropter & al=
terum facile, alterum difficile est. Facile quidem non attin=
gere signum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igitur
exuperatio quidem atq; defectio uitij est: mediocritas uerò
36 uirtutis. Vno nanq; modo bonus est, multisq; nefandus. Est
igitur uirtutis habitus electiuus, in mediocritate consi=
stens, ea quæ est ad nos definita ratione, & ut definierit ip=
37 se prudens. Mediocritas autem duorum est uitiorum: unius
per exuperationem, alterius per defectum. & ex eo etiam,
quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id
quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uirtus autem
38 medium ipsum & inuenit & expetit. Quapropter ipsa
uirtus, substantia quidem & ratione quid est dicente: me=
Virtus. ἀκρότης. diocritas est. at optimi respectu & bene sese habentis * ex=
39 tremitas. Non autem omnis actus nec omnis affectus susci=
pit mediocritatem. Sunt enim affectus nonnulli: qui conti=
nuo nomine suo sunt cum prauitate connexi: ut maleuolen
tia, impudentia, inuidentia: & actus identidem, ut adulte=
rium, furtum, homicidium. hæc enim uniuersa, & talia ita
dicuntur: quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes ipso=
rum atque defectiones. circa igitur talia nullum est tempus
rectè agendi: sed semper delinquitur. neque fit ut quisquam
bene uel male talium quicquam agat: qui cùm oportet, &
quando, & ut oportet adulterium committendo. sed sim=
40 pliciter quicquid istorum efficiatur delinquitur. Simile igi=
tur est & circa iniustitiam, timiditatem & luxuriam: me=
diocritatem ac exuperationem & defectionem esse cense=
41 re. hoc enim pacto exuperationis & defectionis erit utiq;
mediocritas: & exuperationis exuperatio, & defectionis
item

item defectio. sed ut temperantiæ, fortitudinisue non est exuperatio atq; defectio: quia medium ipsum est modo quodam extremum: sic nec illorum est mediocritas nec exuperatio & defectio: sed utcunq; agantur semper delinquitur. omnino namq; nec exuperationis & defectionis est mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

COMMENT.

OPORTET autem non solum. } Postea quàm Philosophus inuenit genus virtutis, nunc quærit differentias eiusdem vt habeatur definitio. diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In prima proponit intentionem suã, scilicet, quòd cùm virtus sit habitus, videndum est qualis sit habitus, & affert quendam eius conditionem pertinentem ad officium eius. In secunda ostendit quòd virtus est habitus consistens in medio. In tertia concludit definitionem virtutis. In quarta ostendit non omnem actum, nec affectum suscipere medium. dicit igitur in primis cùm inuenerimus quòd virtus est habitus: inuestigandum est, qualis est habitus, vt cognoscamus eam distinctè. Omnis enim bona definitio constat ex genere & differentia: genus ostendit rem cõfusé: differentia verò distinctè. genus habet rationem materiæ, differentia formæ. vnumquodq; autem dicitur esse, & differre ab aliis per formam suam: ergo differentia est quæ constituit quamcunque rem in suo esse. Inuento igitur genere virtutis hoc non sufficit ad cognoscẽdam eam quòd sit habitus: nam & vitia sunt etiam habitus. quærantur itaq; differentiæ quibus distinguantur ab aliis, & distinctæ cognoscantur. 29

{ DICENDVM est. } Affert illam conditionẽ vel officium virtutis, quo incipiamus cognoscere qualis sit iste habitus. Illud autẽ est, ꝙ virtus moralis perficit hominẽ: probatur. si omnis virtus perficit id cuius dicitur esse virtus, & opus eius bene reddit, & perfectum facit: hoc profectò faciet in homine virtus hominis. At primum est, ergo & secundũ. quòd autem primũ sit, probat Philosophus inductiuè. nã virtus oculi perficit oculũ & eius opus bonũ reddit, & similiter virtus equi, & in cæteris aliis: & cũ hoc in omnibus fiat, profectò in 30

homine virtus idem faciet. Antea, scilicet quando declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipsa virtus.
31 {IN OMNI itaque.} Hæc est secunda pars capituli in qua affert differentiam ponẽdam in definitione virtutis, scilicet quòd est mediocritas quædã inter excessum & defectum, & quòd est mediocritas nõ rei, sed respectu nostri: & affert quædam ex quibus elicitur talis sententia. dicit enim quòd sicut in omni re cõtinua ac diuisibili, plus & minus, & æquale accipi potest in partibus suis: sic in actibus & effectibus circa quæ versantur virtutes & vitia, potest homo operari magis & minus, & etiam mediocriter. sed cùm medium capi possit dupliciter, declarat quæ sint illa, & quomodo, dicẽdo quòd quiddam est medium rei, quiddã mediũ rationis, id est quo ad nos, & respectu nostri, medium ex parte rei est id quod æqualiter distat ab vtroq; extremo quod est idẽ apud omnes, & hoc medium dicitur secundum proportionẽ vel rationẽ arithmeticam, & ponit exemplum. Numerus senarius cõsistit in medio inter duo, & decẽ: quia sicut sex excedunt duo in quatuor: sic deficiunt à decem in quatuor: vt patet mediũ rationis, & respectu nostri nõ ita se habet, nec est idem apud omnes, & consistit in proportione geometrica, hoc pacto: sicut se habet sex ad quatuor, ita ad nouem. non enim est medium inter quatuor & nouem, vt æqualiter excedat quatuor, & excedatur à nouem, sed habet æqualitatem secundum proportionem geometricam, & similitudinem rationis: quia sicut sex continet totum quatuor cum dimidio, sic continetur à nouem totum cum dimidio. & hoc modo est mediũ inter plus & minus secundum similitudinem rationis: & excessus, & defectus ita se habent, vt excedant, & deficiant proportione quadam, scilicet sexquialtera, & similitudine rationis. Philosophus autem ponit exemplum acommodatum huic medio, quod dicitur respectu nostri. si comedere duos panes est parum omnibus, decem verò nimium: medium non erit cõueniens cuiq; sex panes comedere qui sunt mediũ inter duo, & decem, medium inquam rei: sed medium sumetur id quod erit conueniens cuique secundum quòd requiret eius complexio. quibusdam enim erit cõueniens comedere tres, quibusdam quinque: & tale erit medium respectu nostri, ita vt non res, sed nos simus termini ipsius medij ad quos respicere oportet

oportet ad inueniendum medium tale secundum proportionem geometricam, quæ sic fieri potest, sicut se habet robur incipientis se exercere, & tyronis ad robur Milonis iam veterani: sic se habere debet cibus tyronis, ad cibum veterani Milonis. sed robur tyronis exceditur in duplo, ita cibus debet excedi. Notandum quòd medium est duplex, relinquendo mediũ musicũ, de quo in quinto dicemus, vnũ arithmeticum, alterũ geometricum. Arithmeticũ superat & superatur æqualiter & solum attenditur vt sit æqua distantia secundum quantitatem veluti sex est medium inter duo & decem, quia æqualiter distat ab vtroq; extremo: & ita fieri videtur in numero, & in re etiam continua & diuisibili. Geometricum verò medium oritur ex similitudine rationis: & hic attenditur æqualitas non ratione quantitatis, sed proportionis. sicut sex dicitur medium inter quatuor & nouem, non ratione quantitatis: excedit enim in duobus & exceditur in tribus: ergo non sunt æquales excessus, & defectus secundum quantitatẽ, sed proportione: quia in vtroque est proportio sexquialtera. nam sex sicut continet quatuor & dimidium, continetur & ipsum totum & dimidium ab ipso nouem. Mediũ igitur primo modo sumptum secundum quantitatem & arithmeticam proportionem non est obiectum virtutis, sed secundo modo, id est secundum proportionem vel proportionalitatem geometricam & similitudinem quãdam rationis, quod requirit multas circunstantias, & non est idem apud omnes homines. verũ hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia Philosophus dixit quòd omnis res cõtinua, & diuisibilis potest ita diuidi, vt sumatur maius, minus, & æquale: & per hoc videtur velle quòd affectus sint etiam diuisibiles, cùm virtus debeat in his medium inuenire, & fugere maius & minus. Sed non videtur verum quòd affectus sint diuisibiles. nam esse diuisibile, est propria passio quantitatis continuæ. & ob hanc rationẽ omne diuisibile deberet esse in genere quantitatis: at ipsi affectus sunt in prædicamento, & genere qualitatis. Præterea virtus versatur circa dolores & voluptates, quæ non dicuntur esse diuisibiles, nam si essent diuisibiles, non essent nisi ratione temporis in quo fiunt: nunc autem id non est, cum fiant in instanti & momento indiuisibili, vt patebit quando Philosophus loquetur de voluptate. sic igitur affe-

ctus non erunt diuisibiles. Idem poterit dici de actibus, cùm non sint quantitates. quomodo ergo virtus medium sumet in his,& fugiet maius & minus: id est excessum & defectũ? Dicendum primo quòd affectus & actus non sunt diuisibiles per se, sed per accidens, sicut albedo est diuisibilis non per se, sed per accidens, id est ratione superficiei in qua fundatur, & extenditur. Nisi enim esset quantitas, illa non esset diuisibilis. Superficies verò est diuisibilis per se albedo per accidens: eodem modo affectus & actus. alio modo etiam respondere possumus, quòd aliquid dici potest esse diuisibile, non solùm ratione quantitatis, sed etiam respectu gradus, & vt intenditur,& remittitur: sicut albedo est vnius gradus, & quinque & octo graduum, eodem modo caliditas & frigiditas, & similiter affectus & actus,& ipsa voluptas: quæ licet sit in momẽto temporis indiuisibili, tamen quoquo modo erit diuisibilis, respectu graduum. Sicut lux quæ in momento temporis diffunditur in medio hemispherij, & diuidi potest respectu graduum, scilicet quòd sit maior,& minor, & mediocris: sic igitur affectus & actus suscipient mediocritatem.

32 {QVOD si omnis scientia:} Hæc est tertia pars capituli, in qua postquàm ostendit quo pacto sumitur mediũ, & præsertim illud nostra ex parte: nunc declarat sententiam suam, & concludit quòd virtus est coniectatrix medij, hoc pacto: omnis ars & scientia actiua cùm perficit opus suum, redigit illud ad medium,& est coniectatrix medij: sed virtus est præstãtior omni arte, ergo ipsa multo magis respicit medium. Maior probatur à Philosopho,& ex cõmuni prouerbio quo dicere solemus, in opere benefacto quòd ei nihil addi neque demi potest. Minor etiam patet, quòd virtus est præstantior arte, sicut etiam natura est arte præstantior & excellentior. Notandum quòd virtus est præstantior arte, quia ars versatur circa cognitionem rei quæ ab ipsa procedit, nec videtur consistere in bono in quo consistit ipsa virtus, & ars est ad bonum & malum apta, virtus autem semper ab bonum: nec versatur tantum circa cognitionem, nec ei sufficit scientia & cognitio vt in arte, sed requiritur electio & iudicium firmum: vt suprà ostendimus. Præterea ars licet quoquo modo perficiat hominem, tamen eius perfectio videtur respicere, & terminari magis ad res externas, vt statuarij ad statuã. virtus

tus verò maximè perficit habentem in quo est vt perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura est præstãtior arte,& hoc videtur esse verum cum ars sit imitatrix naturæ,& id quod imitatur aliquid,est imperfectius eo quod imitatur: vnde ars dicitur perfecta quando maximè asimilatur naturæ. Omnis scientia.hic per scientiã intelligit artem. Dubitatur cum dicit artem cõficere opus suum redigendo illud ad medium,hoc nõ videtur verũ:sed potius redigit ad extremũ,id est ad vltimum,& perfectissimũ ipsius artis quoad fieri potest. Dicendum quòd ars respicit medium,nõ illud quod est inter bonũ & malum,sed medium quod est inter excessum & defectum,quòd etsi possit vltimũ appellari in operis perfectione quam quærit ars tanquam summum ipsius,tamen non obstat quin possit appellari medium respectu excessus & defectus:de quo medio loquitur hic Philosophus.nec est absurdum,idẽ dicit medium & vltimũ diuersis respectibus.

{LOQVOR autem.} Declarat quæ sunt media ad quæ respicit virtus. Et dicit,ego nunc loquor de virtute morali, non de scientia quæ non coniectat tale medium. Virtus autem moralis versatur circa affectus & actus: in quibus licet inuenire magis & minus & medium.nã potest aliquis magis & minus timere quàm oportet,& etiam quando & quantum oportet:& eodem modo in actibus,veluti dare magis quam oportet & minus,& etiam cum mediocritate. 33

{VIRTVS igitur mediocritas.} Posteaquàm probauit quòd virtus est cõiectatrix medij quod est in actibus & affectibus,nunc probat & cõcludit quòd est mediocritas quædã, Omnis habitus qui fugit vtrunq; extremum,& cõiectat medium,est mediocritas:sed virtus est habitus talis:ergo virtus est mediocritas quædam. Notandũ quòd medium potest dici & illud quod est inter affectus vel actus extremos,& idem illud quod est habitus inter habitus extremos. Medium inter affectus siue actus dicitur quãdo affectus moderatus cum suis debitis circunstantiis ponitur inter duo extrema,quorum vtrunq; est affectus. exemplum huius est tale,si accipiamus mediocrẽ timorem & moderatũ cũ debitis circunstantiis:scilicet vt oportet,& quando oportet,& huiusmodi:tunc dicemus quòd istud est mediũ inter duos extremos timores & affectus,id est inter excessum & defectũ,id est nimium & 34

paruum

paruum timorem, quæ vtraque nõ dicuntur vitia, sed vitiosi affectus, & extremi: & hæc duo erunt eiusdẽ generis cum medio, quia omnia sunt affectus, licet extremi sint excessus, & defectus: medius vero fugiat extrema, & sit moderatus. Eodẽ modo de actibus dicitur, inter quos erit medius actus bonus fugiens actus extremos vt excessum atque defectũ. quare & ille dicetur medius affectus siue mediocritas ipsius affectus, & hic medius actus siue mediocritas actus. medium siue mediocritas qui est habitus inter habitus extremos, non est affectus inter affectus, nec actus inter actus extremos: sed est habitus inter duos habitus, quorum alter est in excessu, alter in defectu. Sicut igitur tres ponuntur affectus excedens, deficiens, medius. & tres itẽ actus, eodẽ modo tres habitus, quorum medius versatur circa medium affectus vel actus, extremi vero habitus circa extrema affectus vel actus. quãdo igitur Philosophus dicit quòd virtus est medij coniectatrix, intelligit medij, aut affectus, aut ipsius actus circa quæ versatur: quando vero dicit quòd ipsa est mediocritas, intelligit quòd ipsa est habitus quidam medius. Itaq; ex eo quod ipsa respicit medium inter duos affectus extremos, aut actus virtus dicitur medij cõiectatrix: ex eo verò quòd ipsa est habitus medius inter duos habitus extremos vitiosos: dicitur esse mediocritas quædã. Deinde quilibet habitus diuersificatur diuersitate obiectorũ, scilicet actuum vel affectuum, quos talis habitus respicit tanquam obiecta. habitus enim qui versatur circa voluptarium aut molestũ affectum, vt oportet & quomodo oportet, tẽperantia dicitur: circa terribilia, fortitudo: circa dandũ, liberalitas: & similia, quæ cùm sint diuersa obiecta, diuersi etiã erunt habitus, qui circa ista versantur, sicut fit in sensibus. Nam sicut color differt à sono, sic visus differt ab auditu. bene ergo probauit cum sint actus & affectus, erũt habitus circa illos in excessu, & defectu, & medio: quorũ habituum duo erũt vitia: vnus medius erit virtus, & sic bene dictũ est quòd virtus est medij cõiectatrix, & etiam mediocritas.

{PRAETEREA peccare quidem.} Affert aliã rationem Philosophus qua probat eandẽ sententiã, scilicet quòd virtus est coniectatrix medij, & quòd est mediocritas. superius id probauit ex cõparatione virtutis ad artem, & etiã hoc modo: si virtus versatur circa affectus & actus in quibus est medium,

dium,virtus quæret mediũ.probauit etiã quòd est mediocri tas,& habitus medius.nunc probat eandẽ sententiã ex difficultate,hoc pacto,Id quod est,difficile est virtutis:at inuenire mediũ est difficile,ergo inuenire mediũ est virtutis.Maior ex antè dictis,scilicet circa difficiliora,inquit,semper ars virtúsque versatur,minor probatur à Philosopho auctoritate Pythagoræ,& etiã ratione.Nã medium & bonum fit vno modo:malum verò pluribus modis,scilicet quomodocunq; receditur à medio.Nam sicut linea recta est vno modo:quomodocunque recedas ab illa rectitudine fit obliquum,& flexum.Et sicut signum à sagittariis vno modo tangitur,omnibus aliis ab eo disceditur:eodem pacto bene agere vnicè fit: male vero pluribus & prope infinitis modis.quapropter facile est aberrare:difficile medium inuenire.sic igitur habemus quòd virtus est medij cõiectatrix.Eadem ratione probari potest quòd est mediocritas. Ille habitus qui cũ difficultate inuenitur & acquiritur,est mediocritas:virtus est talis,ergo mediocritas.Notandũ quòd simile videtur euenire in bonis corporis,& in bonis animi quantũ nunc spectat ad propositum.nã turpitudo,& ægrotatio corporis multis modis esse potest.sanitas autem & pulchritudo vno modo:& quotiescunque deficit aliqua earũ cõditionum quæ requiruntur ad pulchritudinẽ vel sanitatem,non erit pulchritudo vel sanitas:facile autẽ abesse possunt,& multis modis:difficile simul adesse,quod est vnico modo.Eodẽ pacto in animo bene agere difficile,quia vnice fit:peccare facile,quia multifariã.

{EST igitur virtus habitus electiuus in mediocritate cõsistens quæ est ad nos determinata ratione,&c.} Hac in parte Philosophus concludit definitionem totã virtutis:deinde declarat extrema inter quæ collocatur media virtus.demum quòd virtus,& mediocritas dici potest vt ostendit,& etiã extremum alio respectu.affert igitur in primis definitionẽ perfectam virtutis.nã primo inuestigauit genus quod est habitus:deinde differentias,quod est electio vel nõ sine electione:postea quod est mediocritas,& coniectatrix medij,& eius medij quod est quo ad nos,& respectu nostri.& nũc addit ratione determinata,& vt sapiens determinaret,vt completa habeatur definitio.tangit autẽ parũ hic de electione,quia in tertio huius latius declarabit:sic etiã de ratione terminata, 36

id est

id est recta ratione quæ est prudentia:& de tali sapiente,qui est ipse prudens,locis suis,idest in sexto latissimè docebit,vt seruetur ordo in quo mirifice excellit iste Philosophus, & eũ in omnibus operibus accuratè seruat.Notandũ quòd hæc est bona definitio quia cõstat ex genere & differentiis,& cõpetit definito,id est virtuti,& distinguit eam ab omnibus aliis quæ nõ sunt virtutes tales.nam per habitum distinguitur ab affectibus & potentiis:quæ,etsi sint in anima vt virtutes:tamen nõ sunt habitus.verũ cùm per habitum,qui est eius genus,cõueniat cum multis quæ sunt in anima,& sunt habitus vt scientiæ & artes:ideo additur illa differẽtia,Electiuus,qua distinguitur à talibus habitibus.ars enim,etsi sit habitus,non tamen electiuus:& quia vitia sunt habitus electiui,ideo additur alia differentia,In mediocritate consistens.vitia vero consistunt in excessu & defectu,& nõ in mediocritate vt virtus.verum cùm medium multifariã sumi possit,& inter alia duo quorum vnũ est ex parte rei secundũ arithmeticam rationem:alterũ ex parte nostra secundũ geometricam,ne sumatur medium ex parte rei,addit,quo ad nos,id est respectu nostri.addidit etiã terminatam rationem id est rectam,quia vitiosus habet rationem,nõ tamen rectam,quæ est ipsa prudentia,nexus & nodus omnium virtutũ,scilicet moralium: & vt magis intelligatur quæ sit ista determinata ratio,addit, vt sapiens definiet.id est recta ratio quæ est in sapiente,qui accipitur hoc in loco pro prudente qui habet in se rectam rationem,qua metitur omnes virtutes & studiosas actiones, qui prudens est summus in genere actiuorum,vt sapiens in genere speculatiuorum:sic sapientia & prudentiam in speculatiuis & actiuis,vtraque est summa in genere suo.

37 {MEDIOCRITAS autem.} Declarat nunc Philosophus quorum & inter quæ virtus sit mediocritas, scilicet inter duo vitia,quorum alterũ est excessus,alterum defectus.& nõ est mediocritas inter duos affectus vel actus,quorum vnus sit excessus,alter defectus:sed bene versatur circa illos actus vel affectus,in quibus vitia excedunt & deficiunt.virtus autẽ in illis medium eligit. {QVAPROPTER ipsa virtus.}
38 Nunc declarat Philosophus,quòd virtus etsi mediocritas sit secundũ substantiã & essentiã suã rationémq; formalem:tamen alio respectu,id est secundũ quod bene se habet,erit extremum,

tremum,id est secundũ proprietatẽ quę cõpetit ei.virtus igitur bifariã cõsiderari potest:primũ inquantũ est bonũ,quod opponitur malo,& sic dicitur extremum.sunt enim duo extrema opposita,scilicet bonum & malũ.In altero est virtus, in altero vitium:quod subdiuiditur postea in excessum & defectum. Alio modo cõsiderari potest virtus secundũ essentiã suam.& tunc est mediocritas inter duo extrema vitia,id est excessum & defectũ.nec est absurdũ quòd idẽ diuersis respectibus nunc extremũ dicatur esse,nunc mediũ.quare si quis obiiceret Philosopho,tu dicis virtutem esse mediocritatem, & tamen ipsa est potius quoddã extremum,quia est bonum quod opponitur alteri extremo,id est malo,ideo declaratur quòd inquantũ bonum est extremum:secundũ verò essentiam suã rationémq; formalem est mediocritas:vt linea secundum rationem suã formalem est longitudo sine latitudine:secundũ proprietatem quandã est diuisibilis in lineas.

{NON autem omnis actus.} Hæc est quarta pars,in qua 39 suprà dictum sit quòd affectus & actus suscipiunt excessum, defectum & mediũ:nunc limitat talem sententiã & ostendit quòd nõ omnis actus nec omnis affectus suscipit mediocritatem,& hoc probat tribus rationibus. Prima ratio,Illi actus atque affectus,qui statim habent connexã prauitatem, & de natura sua semper sunt praui,quomodocunque sumantur nõ suscipiunt mediocritatem:at aliqui sunt huiusmodi, ergo tales non suscipiunt mediocritatẽ,& ex cõsequenti non omnis actus & affectus suscipiunt mediocritatem:quòd autem aliqui sunt tales affectus & actus,ostendit Philosophus, sunt enim affectus huiusmodi,vt maleuolentia,imprudẽtia, & similia.actus verò,vt stuprum,furtum,& alia huiusmodi, in quibus nunquam rectè agere datur,sed semper delinquitur,quia sunt praua de natura sua,& non vt excessùs aut defectus:tunc enim haberent medium:sed non suscipiunt mediocritatem neque excessum aut defectũ,quia sunt tota praua. non enim licet in maleuolentia odisse quantũ oportet,& quando oportet:nec in furto,furari quantũ oportet & quando oportet:vt irasci licet,quantum & quando oportet:similiter in dando quantum & cui oportet.Hæc enim suscipiunt mediocritatem cùm bene aguntur : excessum & defectum cùm malè aguntur.illa verò quæ nominauit Philososophus

quom

quomodocunque voluantur semper sunt praua.

40 {SIMILE est.} Alia ratio,qua probat idē ex similitudine habituum vitiosorū.dicit enim quòd sicut nō est mediocritas in excessibus & defectibus qui sunt habitus vitiosi:sic in quibusdā affectibus & actibus non est mediocritas.at primum est,ergo & secundū.Assumptum declaratur à Philosopho afferendo in medium quædā vitia quæ sunt excessus & defectus:scilicet iniuriā,timiditatem,luxuriā,quæ sunt vitia opposita iustitiæ,fortitudini & temperantiæ:in quibus vitiis non est mediocritas:non quòd virtus nō sit media inter illa extrema,sed ipsa cùm sint extrema nō possunt suscipere mediocritatem in se,cùm sint excessus,& defectus.nā si diceremus in his vitiis esse mediocritatem,sequeretur absurdum quòd esset processio in infinitū.Si enim excessus susciperent in se mediocritatem,similiter defectus,sequeretur quòd esset excessus & defectus illius mediocritatis,& rursus mediocritas in tali excessu vel defectu:& sic esset excessio excessus,& defectio defectus,& eorundē similiter mediocritas,& daretur processio in infinitum,quod est absurdum,patet igitur quòd quorundam affectuum vel actuum,& etiam excessus & defectus,qui sunt habitus vitiosi,non est mediocritas.

41 {SED VT temperantiæ.} Tertia ratio qua idem probat. sicut in virtutibus non est excessus,& defectus:sic etiam in quibusdam actibus & affectibus nō est mediocritas nec excessus & defectus.at primum est,ergo & secundū.quòd autem hoc sit,manifestè patet.virtus enim est inter excessum & defectum:sed non potest in se suscipere excessum & defectum:nec etiā illi affectus vel actus quos nominauit possunt suscipere excessum & defectum:quia si ita esset,possent etiā suscipere mediocritatem,sed sunt omnino praua,& semper in illis delinquitur.similiter habitus vitiosi qui sunt excessus & defectus.quare nec excessus & defectus suscipiunt mediocritatem in se,nec ipsa mediocritas suscipit excessum & defectum.Dubitatur hac in parte vtrum virtus consistat inter duo vitia & media,vt dicit Philosophus:& probatur quòd non.Inter extrema infinita non potest esse mediū.at extrema virtutis,id est vitia quæ infinitis penè modis fiunt sententia Pythagoreorum,videntur esse talia.ergo virtus non erit media inter vitia,vt vult Philosophus.Itē id quod extremi

ration

rationem obtinet,non poteſt eſſe medium : at virtus eſt huiuſmodi,ergo & cætera.Minor eſt probata per philoſophum qui dixit virtutem eſſe bonum. Bonum autem habet rationem vnius extremi,quod opponitur malo vt alteri extremo: ergo non poterit dici media.Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps vtriuſque extremi : ſed virtus non eſt particeps extremorum:ergo virtus nõ eſt media inter vitia,vt dicit Philoſophus.Item illud quod eſt ſupremum non poteſt eſſe medium:at ſunt quædam virtutes quæ obtinent locum ſupremi,vt magnificentia,& magnanimitas, vt patebit inferius,& cætera. Oppoſitum tamẽ dixit Philoſophus, & oſtendit quòd virtus eſt cõiectatrix medij circa actus & affectus, & quòd ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum. Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis.Primo modo vt eſt particeps vtriuſque extremi : & ſic dicitur rubedo & alij colores medij per participationem albedinis & nigredinis.Alio modo dicitur medium per negationem vtriuſque extremi: ſicut quidam medici ponunt inter ſanum & ægrum corpus , neutrum. Tertio modo ſumitur medium in quantitate quod diſtat æqualiter ab omni extremo , vt centrum in circulo. Item quod diſtat ab vtroque extremo per equalem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem , vt numerus ſenarius inter ſecundum & dicimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis,& proportionem geometricam,vt ſex eſt medium inter quatuor & nouẽ. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor,ita ad nouem: non ſecundum æqualem quantitatem,ſed ſecundum proportionem quæ eſt ibi ſexquialtera,vt patet. Item alio modo dicitur medium formæ,vt forma embrionis eſt media inter formam ſeminis & hominis. His præmiſsis.& animaduerſis afferuntur concluſiones nonnullæ. Prima quòd virtus conſiſtit in medio, non vt ſit particeps extremorum:ſed per negationem vtriuſque extremi. Secunda quòd virtus eſt in medio , non in eo quod eſt ſecundum æqualem diſtantiam quantitatis, & arithmeticam proportionem : ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri,& ſecundum proportionem geometricam. Tertia quòd virtus non eſt media,vt dicitur medium formæ. Nam ſi fiat progreſsio à forma ſeminis ad formam hominis oportet

transire per embrionem, cuius forma est media inter formam seminis & hominis. at si fiat progresfsio ab vno extremo, puta ab auaritia, ad alterum extremum, id est prodigalitatem, non est opus transire per virtutem, id est liberalitatem, non igitur erit medium formæ. Ad rationem primam, cùm dicitur quòd inter extrema infinita non est dare medium: sed vitia sunt huiusmodi, & cætera. dicēdum quòd argumentum curreret, si medium sumeretur per participationem, aut per æqualem distantiam in aliqua cōtinua quantitate: sed virtus dicitur medium per negationem exttemorum, & non refert siue illa extrema sint infinita, siue finita: & quanuis illa non essent actu infinita, tamen possent extendi prope in infinitum, & quasi infinitis penè modis committi descendendo à medio, id est à virtute: tamen ipsa semper stabit in puncto indiuisibili. negando & repellēdo extrema vitia, id est excessum & defectum. Ad secundam rationem cùm dicitur id quòd virtus non est media, quia subit rationem extremi: responderi potest quòd nō est absurdum quòd virtus inquātum bonum sit extremum quod opponitur malo. Alio verò respectu, id est secundum essentiam suam dicatur medium, & mediocritas inter excessum & defectum. Ad tertiam rationem cùm dicitur quòd medium inter duo extrema est particeps eorum, Respondetur quòd hoc esset verum de mediis quæ dicuntur participare de extremis, vt viredo, rubedo, & alij colores qui dicuntur medij par participationem. verùm hoc non valet de virtute: quia est medium per negationem extremorum. Ad quartam dicendum quòd magnificentia dicitur supremum in pecuniis distribuendis vel vtendis, quasi respectu liberalitatis: & etiam magnanimitas respectu innominatæ virtutis. & quia magnificentia versatur circa magnos sumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obstat quin alia ratione posſint esse media respectu suorum extremorum quæ sunt excessus & defectus, vt patebit loco suo cùm docebit quomodo sint media, & quæ sint eorum extrema. sic igitur soluta est dubitatio.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

CAP. VII.

ET enim idipsum non solum uniuersaliter dice- 42
re: sed ad ipsa singula etiam accōmodare opor-
tet. Sermonum enim eorum qui circa actus uer
santur, uniuersales quidem magis communes:
particulares uerò magis sunt ueri. actus nanque circa singu 43
laria sunt: quibus oportet sermones consentaneos esse.
Hæc igitur ex descriptione sumenda sunt. Circa timores ita- 44
que fiduciásque, mediocritas quidem est fortitudo. at exupe=
rantium is quidem qui non timendo exuperat, nomine ca=
ret: sunt autem complura quæ nominibus uacant. is autem
qui confidendo exuperat, audax est. at is qui timendo quidē
exuperat. confidendo autem deficit, timidus. Circa uolupta 45
tes atque dolores, non omnes quidem, * & minus circa do=
lores, mediocritas quidem est temperantia: exuperatio autē
intemperantia. At deficientes circa uoluptates perpauci
fiunt. quapropter nec his appositum nomen, sed insensati uo
centur. Circa dandas capiendasq; pecunias, mediocritas qui
dem est liberalitas. exuperatio autem & defectio, prodigali
tas atque liberalitas quibus contrario modo exuperant, &
deficiunt homines. Prodigus enim in erogando exuperat: in
capiendo deficit. at illiberalis atque auarus in capiendo exu
perat: in erogando deficit. Atque de hisce nunc quidem figu=
ra loquimur & in summa, hoc ipso cōtenti: postea uerò ex=
actius de ipsis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias
dispositiones. & mediocritas quidem est magnificentia. Dif- 46
fert enim hoc à liberali magnificus: quòd hic circa magna, il
le circa parua uersatur: exuperatio autem, * ruditas circa
decorum atque sorditas: & defectus * circa decorum pusi

Græcus codex plus habet περὶ γὰρ τὰς περὶ ἁφὴν μάλιστα, id est, (nam circa corporeas, et eas potissimū quæ tactu percipiūtur.)

* ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία.

* μικροπρέπεια.

litas. Atque hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem diximus esse: & differentiam posterius explicabimus. Circa ho-
47 norem & eius oppositum, mediocritas quidem est magnanimitas: exuperatio uerò * lentitudo quædam, & defectio pusillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam sese habere diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa parua uersatur: sic sese habet & ad magnanimitatem (quæ quidem circa honorem magnũ uersatur) alia quædam dispositio, quæ circa paruum uersatur. fit enim ut appetatur honor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus. atque is quidem qui honorum exuperat appetitione, ambitiosus uocatur: is autem qui deficit, * appetitione uacans honoris & medius nomine caret. Dispositiones etiam ipsæ præter unam, nomine carent. ambitiosi nanque ambitio uocitatur. Quocirca fit: ut extremi de medio loco decertent. nos quoque medium hunc, modo ambitiosum, modo uacantem honoris appetitione uocamus: & nunc ipsum ambitiosum, nunc alterum laudamus. quam autem ob causam id facimus, in sequentibus explanabitur. Nunc de cæteris eundem seruantes modum dicamus. Est igitur & circa iram mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cùm ferè nominibus careant, medium mansuetum dicentes, mediocritatem mansuetudinem appellabimus. extremorum autem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, iracundia uocitetur. is uero qui deficit, * ira uacans: & defectio, * iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates, quæ tametsi similitudinem quandam & cõuenientiam inter sese habent: differunt tamẽ. Omnes enim sunt circa uerborum, actuúmue communem usum. sed differunt quòd earum una circa uerum quod est in ipsis, cæteræ circa iucundum uersantur: quod quidem partim est in ioco, partim

χαυνότης.
ἀφιλότιμος.
ἀόργητος, ἀοργησία.

tim in cæteris congreßionibus uniuersis, & de his igitur
est dicendum: ut magis cernamus in uniuersis mediocrita=
tem quidem laudabilem esse, extrema uero neque recta, ne=
que laudabilia, sed uituperabilia esse. Atque horum etiam
pleraque nominibus carent. uerum enitendum est & his,
perinde atque cæteris ponere nomina diluciditatis gratia,
ut facilè sequi poßimus. Circa uerum igitur medius quidem
uerax quidam: & mediocritas ueritas appelletur. fictio
uerò, si ad maiora pergat, arrogantia: & arrogans qui
*ipsam habet dicatur: sin ad minora, * dißimulatio nun=* εἰρονέια.
*cupetur: & qui habet ipsam, * dißimulator. Circa iucun* εἴρων.
dum quod in loco consistit medius quidem comis ac urba=
nus: & dispositio comitas atque urbanitas appelletur. exu
peratio autem scurrilitas: & qui ipsam habet, scurra: &
qui deficit, rusticus quidam: & habitus, rusticitas nuncu=
petur. Circa uerò reliquum iucundum quod est in uita, is
quidem qui est ut oportet iucundus. amicus dicatur, & me- 46
diocritas amicitia. Is autem qui exuperat, si nullius gratia
rei, placidus: sin sui emolumenti causa, adulator est appellan
dus. At is qui deficit, & in cunctis est iniucundus: con=
tentiosus quidem, difficilisq; dicatur. Sunt & in affectibus
& in ijs quæ sunt circa affectus, mediocritates. Verecundia
nanque uirtus quidem non est. laudatur tamen & ipse
etiam uerecundus. nam & hic dicitur esse medius & exu=
perans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uni=
uersis uerecundatur: qualis est ipse pauidus. qui uerò defi=
cit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: me=
dius uerò dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas
est inuidiæ, & maleuolentiæ. uersantur autem circa do=
lorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis
*accidunt. * indignans enim dolet, cùm aliqui prosperitate* νεμεσητικὸς

fortunæ indignè fruuntur. inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: sed maleuolus adeò deficit in dolendo ut
50 *gaudeat. Verum de his erit & alio loco tempus dicendi.*
51 *De iustitia uerò postea pertractabimus. atque cùm non dicatur simpliciter, distinguemus ipsam, & de utraque dicemus quomodo mediocritas est: & similiter de rationis uirtutibus.*

COMMENT.

42 ETENIM idipsum non solum.} Hic est tertius tractatus huiusmodi secundi libri, in quo postquā ostendit essentiam,& definitionem virtutis, nunc diuidit virtutem in suas species, ponendo cuique suum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit virtutem tanquā genus in suas species. In secundo comparat extrema adinuicem, & medium, id est virtutem ad extrema, ostendendo contrarietatem eorum. In tertio affert modos nonnullos & regulas, quibus possimus nobis acquirere virtutes. Primū capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit suā intētionem: in secunda incipit cōsiderare de singulis speciebus virtutum. Dicit igitur in primis quòd oportet, non solum in vniuersali tantum,& in genere assignare definitionem virtutis, vt fecimus, sed opus est etiā descendere ad species, & singulas virtutes: nam in actiuis sciētiis particularia habēt maiorē certitudinē quàm vniuersalia: quia in his vniuersalia videntur accipere certitudinē suam ab ipsis singularibus, & sciētia actiua ordinatur ad actionem quę versatur circa singularia. oportet igitur descendere ad speciem specialissimam cuiusque virtutis,& vnicuique accommodare datam definitionē, vt & virtutes magis distinctè percipiantur, & probetur bene esse datam definitionem ex inductione singularum virtutum. Nam si declarabitur quòd temperātia est habitus medius inter talia extrema, & fortitudo,& liberalitas,& singulæ aliæ, meritò colligetur ex his quòd virtus est habitus, consistens in mediocritate, vt diximus. sed describenda sunt hæc,& designanda: in tertio postea, & in quarto depingenda. sed in designatione est notādum quòd ipse primo ponit materiam vniuscuiusque virtutis circa quam versatur: postea ponit medium

circa illam materiam in qua poteſt quis ſe habere mediocri ter,quod medium eſt ipſa virtus, & nominat talem virtutẽ: deinde ponit extrema circa illam materiam, in qua poteſt quis ſe male habere aut excedendo aut deficiendo.

{MAGIS cõmunes.}Quia cõpetũt.Nec magis veri, quia noſtræ actiones verſantur circa ſingularia, & ſi accõmodãtur ſingularibus,tũc videntur magis veri.Notandũ ꝙ cùm Philoſophus dicit ad ſingula,& poſtea particulares, non intelligit indiuidua,quæ de nullo inferiore prædicãtur:ſed ſpecies ſpecialiſsimas:& ſic declarat ſingulas virtutes ſecũdũ ſpecies ſpecialiſsimas.Vt fortitudinẽ non hanc vel illam fortitudinem:temperantiam,non hanc vel illã. Nam de ſingularibus non eſt proprie ſcientia.Quapropter à generaliſsimis deſcẽdentem ad ſpecies ſpecialiſsimas iubet Plato quieſcere. 43

{CIRCA timores.}Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, 44 in qua Philoſophus primò enumerat virtutes, & earum extrema quæ verſantur circa affectus,deinde virtutes quæ reſpiciunt res externas:demum eas quæ reſpiciũt quoſdam actus exteriores in conuerſatione humana: & addit etiam quaſdã mediocritates, & earum exceſſus & defectus, quæ non ſunt proprie virtutes:ſed potius affectus,vt verecundia,& ſimilia. In primis igitur enumerat virtutes quæ verſantur circa affectus: & quia affectus ſunt in appetitu ſenſitiuo, appetitus autem ſenſitiuus eſt duplex,aut iraſcibilis, aut concupiſcibilis: in iraſcibili collocatur fortitudo tanquam in ſubiecto:in cõcupiſcibili ponitur temperantia, & ſi quæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ ſunt iſtæ potentiæ animæ, quia ex ſufficienti diuiſione potentiarum oritur numerus ſufficiens ipſarum virtutum,& percipitur cur ſint tot ſpecies,& non plures: ex diuerſitate verò obiectorum circa quæ verſantur, oritur ipſarum diuerſitas, qua inter ſe diſtinguntur. ſunt tot, quia tot ſunt potentiæ:ſunt diuerſæ,quia diuerſa ſunt obiecta circa quæ verſantur. Incipit igitur à fortitudine, & ponit materiam, id eſt timores & audacias, circa quæ verſatur: & cùm mediocriter ſe habet, eſt fortis, & eius diſpoſitio fortitudo: qui excedit in non timendo, innominatus eſt, ſed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo, audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo, vno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui excedit in

non timẽdo, poteſt appellari intimidus quoquo modo tamẽ hoc nomen non atulit Philoſophus, quia videtur competere multis. Nam audax & fortis quoquo modo poteſt apellari intimidus, non autem econtra, quia intimidus eſt vniuerſalior. Semper enim à minus vniuerſali ad magis vniuerſale valet conſequentia: vt homo eſt animal: non econtra.

45 {CIRCA voluptates.} Affert aliam virtutẽ, id eſt temperantiam, quæ verſatur circa dolores & voluptates: licet minus circa dolores. At circa voluptates verſatur, non tamẽ omnes, ſed circa eas tantũ quæ ſunt tactus & guſtus, vt eſt cibus, potus, & res venerea. Circa hæc mediocritas eſt tẽperãtia, exceſſus intemperãtia: defectus, licet non habeat propriũ nomen, tamen vocetur inſenſibilitas quædam, vt dicit Philoſophus.

46 {CIRCA dandas.} Affert nunc Philoſophus alias virtutes quæ verſantur circa res externas, quæ aut malæ, aut bonæ putantur. & primo circa pecunias dandas accipiendáſque eſt mediocritas ipſa liberalitas: cuius exceſſus eſt prodigalitas, defectus eſt auaritia. Eſt & alia mediocritas circa pecunias, quæ appellatur magnificentia: cuius exceſſus appellatur ruditas circa decorum, & ſordiditas quædã: defectus verò modicitas. Notandũ quòd inter liberalitatẽ & magnificentiam intereſt, quia etſi ambæ iſtæ virtutes verſentur circa eãdem materiam, id eſt circa pecunias: tamẽ non eodem modo, quia liberalitas circa parua, magnificentia circa magnos ſumptus: eodem modo extrema liberalitatis circa parua, extrema magnificentiæ circa magna, etſi male verſentur. Magnificentia igitur eſt mediocritas, vt diximus: exceſſus verò dicitur ruditas circa decorum, & ſordiditas. & talis eſt qui facit magnos ſumptus vbi non ſunt faciendi, & neſcit eos locare, & non peccat in eo quod parum expẽdat, ſed cùm magnos ſumptus faciat eſt ſordidus & mechanicus, & neſcit vbi conſiſtat decorum magnificentiæ. vnde cùm Græcè dicatur magnificentia μεγαλοπρέπεια quaſi in magnis ſeruans decorum: ſic exceſſus appellatur à Philoſopho ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia decori, & item ſordiditas βαναυσία. defectus verò appellatur modicitas: quæ fit cùm aliquis verſatur circa res magnas, & deficit in ſumptibus conuenientibus ei rei.

47 {CIRCA honorem.} Affert alias virtutes duas, quæ ſic ſe habent circa honores, vt magnificentia & liberalitas circa pecunias

pecunias. Eſt enim magnanimitas circa honores magnos mediocritas quædam, exceſſus verò defluentia quædam. & talis eſt χαῦνος, id eſt mollis, & defluens ad exiſtimandum ſe magnis dignum, cùm non ſit: defectus verò eſt puſillanimitas. alia eſt mediocritas circa paruos honores, quæ eſt innominata: exceſſus dicitur ambitio: defectus qui eſt diſpoſitio non habent nomen. ideo dicit Philoſophus, quòd diſpoſitiones præter vnam quæ eſt ambitio non habent nomen. exceſſus igitur dicitur ambitio: excedens ambitioſus: medius & mediocritas non habēt nomen: defectus quoque non habent nomen: deficiens verò appellatur vacans ambitione, & appetitione honoris. quare cùm medius ſit innominatus, appellatur interdum nominibus extremorum.

{EST igitur & cira iram.} Affert aliam virtutem reſpiciens iram, quæ dicitur mãſuetudo, licet impropriè: exceſſus 48 verò iracundia: defectus verò vel deficiens potius iracundia vacans. Græcè enim ἀόργητος dicitur priuatiuè ab iracundo.

{SVNT & aliæ tres.} Hac in parte Philoſophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes verſantur circa communionem verborum, & actuum: differunt poſtea quòd quælibet eſt circa propriã materiam, quæ eſt triplex, vnde tres ſunt virtutes inter ſe diſtinctæ, vel tres mediocritates, quarum vna eſt circa verum in verbis quæ ſerio dicuntur, & appellatur veritas: extrema verò vno nomine poſſunt appellari fictio: quæ ſi ſit exceſsio, arrogantia: ſi defectio, diſsimulatio nuncupatur. Alia eſt mediocritas circa iocundum quod eſt in verbis, quibus in iocunda conuerſatione vti ſolemus. talis mediocritas dicitur comitas: exceſſus, ſcurrilitas: defectus verò, ruſticitas. Tertia eſt mediocritas circa iocundum reliquũ, ſcilicet quod eſt in cæteris actibus conuerſandi, quæ appellatur amicitia: non quòd ſit amicitia illa propria, & vera, ſed cùm non habeatur propriũ nomen eius, dicitur amicitia, quaſi quædam apta, & iocunda affabilitas. Eius exceſſus poteſt eſſe duplex: aut enim excedens eſt nullius gratia, & tunc appellatur aſſentator: aut ſui commodi, & emolumenti cauſa, & tunc appellatur adulator. deficiens verò moroſus difficiliſque dicetur.

{SVNT & in affectibus.} Hac in parte philoſophus affert 49 quaſdam mediocritates circa affectus, & in affectibus, quæ

non ſunt virtutes neq; habitus: ſed tamen eas affert vt oſtendat quòd omnis mediocritas etiam in affectibus & actibus eſt laudanda: extrema verò ſunt vituperanda. Primò affert verecundiam quæ eſt mediocritas laudãda in affectibus: exceſſus verò, pauiditas: defectus, impudentia dicitur: & eſt alia mediocritas quæ eſt affectus, & dicitur indignatio: exceſſus eſt inuidia: defectus, maleuolẽtia, & verſatur circa dolorem, & voluptatẽ, quæ oriuntur ex bonis & malis proximorum. inuidentiam eſſe dicunt ægritudinem ſuſceptam propter alienas res ſecundas, quæ non nocent inuidenti: maleuolentia fit voluptas ex malo alterius. Hæc Cicero in Tuſculanis.

50 {VERVM de his.} Philoſophus in libro rhethoricorum ſuorum de inuidia, & maleuolentia, & iis affectibus tractat, quæ videntur pertinere ad oratoriam facultatem.

51 {DE iuſtitia verò.} Excuſat ſe quòd hoc loco non fecit mentionem de iuſtitia. nam in quinto huius latiſsimè docebit, ſimiliter in ſexto: de virtutibus rationis, & intellectiuis.

De virtutum ac vitiorum mutua oppoſitione.

CAPVT VIII.

52 *CVm autem tres ſint diſpoſitiones, & duæ quidem ſint uitia. quorum alterum in exuperatione, alterum in defectione conſiſtit: una autem uirtus, quæ quidem eſt mediocritas, omnes inter ſe, etſi non æquè, ſuſcipiunt oppoſitionem. Extremæ nanque, cum mediæ, tum inter ſeſe contrariæ ſunt. media uerò extremis.*
53 *Nam ut æquale maius quidem eſt cùm comparatur ad minus, minus autem cùm comparatur ad maius: ſic & habitus medij reſpectu quidem defectionum exuperant: reſpectu autem exuperationum deficiunt, tam in affectibus, quàm etiam in actibus. fortis enim cùm ad timidum comparatur, audax: cùm ad audacem, timidus eſſe uidetur. pari modo temperans reſpectu quidem inſenſati, intemperans: reſpectu autem intemperantis, inſenſatus uidetur.*

Libera

Liberalis etiam prodigus uidetur si ad liberalem: illiberalis si cum prodigo conferatur. Quapropter & extremorum uterque medium ipsum ab se compellit ad alterum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus autem audacem appellat. & in cæteris simili modo. Hæc cùm hoc pacto inter sese opponantur: maior est utique contrarietas extremorum inter sese quàm ad medium. Longius enim hæc inter sese, quàm à medio distant. & perinde, atque magnum magis à paruo, paruumq; à magno quàm ab æquali utrunque distat. 54
Extremis insuper nonnullis ad medium similitudo quædam esse uidetur: ut audaciæ ad fortitudinem: & prodigalitatis ad liberalitatẽ. at extremorum inter sese maxima est dißimilitudo, atque ea quæ plurimum inter se distant definientes: contraria dicunt. quo fit ut ea quæ magis distãt, magis contraria sint. At uerò medio in quibusdam exuperatio: in quibusdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanque non audacia quæ est exuperatio: sed timiditas quæ est defectio magis opponitur. Temperantiæ uerò non insensibilitas, quæ quidem est defectio: sed intemperantia quæ est exuperatio magis opponitur. Id autem ob duas accidit causas: atque una quidem est ex ipsius rei natura. nam quia propinquius atq; similius est extremorum alterum medio: ideo non hoc ipsi, sed contrarium oppositum esse magis asserimus: ut cùm audacia quidem similius fortitudini uideatur atque propinquius esse, timiditas autem dißimilius: hanc illi magis oppositam esse cẽsemus etenim ea quæ plus à medio distant, eidem contraria magis esse uidentur. hæc igitur una est causa, quæ quidem est ex ipsius rei natura. Altera autem ex nobis sumitur ipsis. ea nanque medio contraria magis esse uidentur, ad quæ nosipsi quodammodo natura sumus propensiores. nos enim ipsi quia magis ad uoluptates

sumus

sumus procliues: idcirco facilius ad intemperantiam quàm ad modestiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ est exuperatio, magis est contraria temperantiæ.

COMMENT.

25 CVm autem tres sint. } Hoc est secundũ capitulum huius tractatus in quo Philosophus declarat oppositionẽ inter virtutem & vitia, & etiã vitiorum inter se. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima affert intentionem suam. In secunda ostendit quòd virtus est contraria vitiis. In tertia ostendit quòd vitia sunt magis contraria in se, quàm virtuti. In quarta, quòd virtus est magis cõtraria vni extremo quàm alteri. In prima igitur parte affert intentionem suam, dicendo quòd media quæ sunt virtutes, & extrema quæ sunt vitia, inter se omnia ista opponuntur, & dicit quo modo.

26 { NAM vt æquale. } Hæc est secunda pars in qua incipit declarare quomodo virtutes opponuntur suis extremis, & dicit quòd habitus medij qui sunt virtutes, opponuntur extremis secundũ quòd varie comparantur. Nã medius habitus tam circa affectus quàm circa actus, si comparetur ad defectum, est ei contrarius tanquam excessus: si comparetur ad excessum, est cõtrarius tanquam defectus, vt aperte patet in textu, exemplo fortis, & aliorum quæ ponit Philosophus. Notandum quòd virtus potest considerari bifariã: vno modo vt est mediocritas, alio modo vt est bonum, vt sæpius diximus. vt est mediocritas, opponitur duobus extremis, quorum vnum est ex vna parte, vt excessus: alterũ ex alia, vt defectus. vt autem est bonum, ex vna parte cõtrariatur illis simul sumptis, vt malo ex altera parte, & magis cõtrariatur vt bonum malo, quàm vt mediocritas excessui atque defectui. Philosophus autem loquitur hic de ea cõtrarietate, qua virtus opponitur vt mediocritas suis extremis, & extrema inter se vt excessus atque defectus, inter quæ est magna oppositio. Notandũ quòd propriè & absolutè vnum dicitur vni cõtrariari. Nam cùm contraria sint causa corruptionis, natura sagacissima non fecit vt vni multa essent cõtraria, quo magis vnumquodque conseruaretur. Ex his dubitaret aliquis

quomodo

quomodo Aristoteles velit duo extrema vni medio opponi, vt ait. Dicendum quòd oppositio ad hoc propositum bifariá considerari potest: aut simpliciter & absolute, aut secundum quid in oppositione. simpliciter vnum tantũ vni opponitur, vt album nigro: in oppositione secundum quid possunt vni plura opponi, vt album nigro, fusco & huiusmodi. extrema igitur opponi medio videntur secundũ quid, & etiam videntur inter se contrariari secundum quid: simpliciter verò virtus si sumatur, vt bonum, & extrema, vt malum, non enim respectiue, sed ex parte rei opponuntur & simpliciter.

{HAEC cum hoc pacto.} Hoc loco & tertia parte osten dit Philosophus, quòd maior est contrarietas inter extrema ad inuicem quàm inter extrema ad medium, & hoc probat duabus rationibus. Prima ratio sumitur à distãtia. Secunda à dissimilitudine. Illa quæ magis distant magis sunt cõtraria, quàm ea quæ minus. Sed extrema magis inter se distãt quam medium ab extremis, ergo magis sunt cõtraria. Maior patet ex definitione contrariorum quam afferet in sequẽti ratione. Minor probatur à Philosopho, quia magis distat paruum à magno, quàm vtrumuis ab æquali: ergo conclusio est vera, quòd maior est contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medij ad extrema: & hoc est si sumatur oppositio respectiua, & virtus vt est mediocritas, & extrema vt excessus, & defectus secundũ eam distinctionẽ superius allatam. virtus enim vt medium aliquorum est medium, excessus vero alicuius est excessus, & defectus alicuius est defectus: idest excessus refertur ad defectũ, & defectus ad excessum, & medium ad vtrunque. Itaque secundũ respectiuam quandam oppositionẽ maior oppositio esse videtur extremi ad extremũ, quàm medij ad vtrumuis extremum, si virtus sumatur vt medium, & extrema vt excessus, & defectus. sin verò virtus sumatur vt bonum, & non vt medium: extrema verò vt malum, & non vt excessus, & defectus: tũc virtus magis opponetur vitiis, quam vitia inter se: quia opponentur vt bonũ malo, & illa vt malũ malo, & bonum malo absolute opponitur, & secundũ oppositionem simpliciter, & ex parte rei: non respectu nostri sicut videntur opponi media, & excessus & defectus inter se. 54

{EXTREMIS insuper.} Alia ratio qua idem probat, scilicet quòd maior est contrarietas extremi ad extremũ, quàm 55

extremi

extremi ad mediū.In quibus eſt maior ſimilitudo,eſt minor diſtantia.at extrema nonnulla habent cū medio maiorem ſimilitudinem quàm inter ſe:ergo habent minorem diſtantiam,& ex cōſequenti minorem cōtrarietatem,extrema vero maiorem.quod patet ex definitione contrariorum,quia cōtraria ſunt quæ poſita ſub eodem genere maximè diſtant, & patet hoc etiam exemplo fortitudinis.& audaciæ,& ſimilium.& intelligendū quòd Philoſophus ſumit hic virtutes vt ſunt mediocritates:vitia verò vt ſunt exceſſus,& defectus.

56 {AT VERO medio.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua oſtendit quòd virtus magis opponitur alteri extremorum.deinde declarat quam ob cauſam hoc fieri videtur. Dicit igitur quòd in quibuſdā magis opponitur medio exceſſus,vt intemperantia temperātiæ,ſcilicet quam defectus: in quibuſdam vero magis defectus quam exceſſus,vt auaritia liberalitati.Hoc autem videtur euenire ob duas cauſas, dicit Philoſophus,quarum vna eſt ex parte rei & natura rei: altera eſt ex parte noſtra.ex parte rei,& ex parte ipſorū ſemper illud quod eſt diſsimilius à medio eſt ei magis oppoſitum,vt intemperantia temperantiæ:ex parte noſtra,ſcilicet ea extrema ad quæ ſecundū naturam appetitus ſenſitiui magis inclinamur,ſunt magis oppoſita medio.appetitus enim ſenſitiuus de natura ſua eſt irrationalis,& cùm fertur nutu ſuo,ſemper inclinatur ad illud quod eſt à ratione alienum. fertur enim libentius ad magis voluptuoſum vt nūc,& magis iocundum ſenſui quod eſt alienum à ratione.at quælibet virtus ſemper eſt cum recta ratione:ergo illud extremum, ad quod natura magis trahimur ſecundū partem ſenſitiuā, eſt magis virtuti oppoſitum.Dubitatur,quia nō videtur verum quod virtus opponatur magis alteri extremorum:nam id quod videtur æqualiter diſtare ab extremis,nō magis vni quàm alteri eſt contrarium.at virtus eſt huiuſmodi : ergo & cætera.Item id quod de natura ſua collocatur in medio,eo magis bene ſe habet,quo magis eſt in medio:at virtus de natura ſua collocatur in medio : ergo quanto magis erit in medio,tanto melius ſe habebit:& hoc pacto non magis opponetur vni extremorum quàm alteri.Pro ſolutione notandum quòd medium,vt ſuprà patuit,duplex eſt:ex parte rei,& ex parte noſtrā.mediū rei ſemper diſtat æqualiter ab vtroq;

extremo, mediū ex parte nostra non sumitur secundū æqualem distantiam, sed secundum similitudinem rationis. Hac stante distinctione facile soluuntur argumētationes in contrarium factæ. valent enim de medio ex parte rei, nō autem de eo quod sumitur respectu nostri, quod pertinet ad virtutem: est enim mediocritas quo ad nos. hæc & superiores distinctiones notandæ sunt, vt fugiamus nonnullas altercationes quæ circa istas contrarietates fieri solent.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.

CAPVT IX.

Irtutem igitur moris mediocritatem esse, & quomodo sit, & uitiorū duorū mediocritatem esse, unius per exuperationem, alterius per defectionem, & talē esse propterea quòd coniectatrix est eius medij quod in affectibus est aque actibus: satis iam diximus. Quapropter difficile est studiosum esse. est enim difficile in unoquoq; medium capere: ut circuli medium inuenire, non cuiuslibet, sed scientis est tantùm. Pari modo irasci quidem, & dare argentum, sumptúsue facere, cuiuslibet est, & facile. sed cui, & quantum, & quando, & quomodo, & gratia cuius oportet: non cuiuslibet est, neque facile: quod quidē est ipsum rectum, & est perrarum & laudabile, & perpulchrum. Idcirco cum qui medium ipsum coniectat, primum quidem à magis contrario discedere oportet, & perinde atque Circe monebat. *Extra undam & fumum longè compelle carinā. Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cum igitur consequi medium summè sit difficile: secunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorum sunt capienda. Idq; erit hoc maximè modo quem diximus. Considerare autem oportet, & ad quæ nos* 57 58 χαλυ-ψώ. Homerus Od. μ.

sumus

ſumus propenſiores. nam alij ad alia natura ſumus procliues. quod quidem ex uoluptate, doloréue inde proueniente percipitur, atque noſipſos ad contrarium oportet retrahere. Longe nanque à delinquendo ſecedentes, ad ipſum tandem medium accedemus: ut ſolent ij facere, qui lignorum ea quæ
60 *ſunt obliqua ad rectitudinem redigunt. In uniuerſis autem cauendum eſt maximè à uoluptate. nō enim incorrupti iudicamur de ipſa. Vt ergo Troianorum ſenes erga Helenam ſeſe habuerunt: ſic & nos ad uoluptatem ipſam eſſe affectos, in omnibúſque *illorū dicere uocem oportet. hoc enim pacto remouentes à nobis ipſam, minus peccabimus. Hæc igitur facientes (ut in ſumma dicam) maximè medium attingere, conſequíue poterimus. Id autem ipſum difficile eſt for-*
61 *taſſe, & in ſingularibus maximè. Non enim facile determinari poteſt, quo modo, & quibus, & pro quibus: & quanto in tempore iraſcendum eſt. etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus, & mites dicimus eſſe: interdū ipſos infenſos, appellamus uiriles. Verum qui parū à recto exorbitat, nō carpitur: ſiue ad defectionem, ſiue ad exuperationem ſe flectat. qui uerò multum, uituperatur. non enim latet egreſſus. Facile autem non eſt excipere ratione: quouſq; & ad quantum à recto quiſpiam egreſſus, carpendus eſt. neque enim aliud quicquam ſenſibilium determinari facile poteſt. talia uerò in ſingularibus ſunt, & iudiciū eſt in ſenſu. Verùm illud eſt manifeſtum: medium habitum in uniuerſis laudabilem eſſe. Oportet autem nūc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare. hoc enim pacto facilimè medium ipſum & rectum attingemus, ac aſſequemur.*

* Iliad. γ. ἀλλὰ καὶ ὣς τοίηπερ ἐοῦσ' ἐν νηυσὶ νεέσθω &c.

COMMENT.

57 VIrtutem igitur moris. } Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo dat regulas & documenta quibus

posſi

possimus consequi medium,& ipsas virtutes. nam cùm supe rius dixerit,& ostenderit difficultatem inueniẽdi medium, consentaneum fuit, vt etiam daret modum quo tale mediũ adipisci possimus. Diuiditur in tres partes. In prima epilogat ea quæ dicta sunt,& repetit difficultatem inueniẽdi medium. In secunda affert nonnulla documenta ad ipsum inueniendum. In tertia determinat ipsum medium quoad fieri potest secundum subiectam materiam. In prima igitur parte repetẽdo ea quæ supra dixit, cùm virtus cõsistat in medio, & inuenire medium difficile sit: arduum certè erit studiosum euadere & consequi virtutẽ. probatur, Medium inuenire difficile est: at virtus consistit in medio: ergo virtutem inuenire difficile est. Maior ostenditur in textu, nam medium circuli adeò difficile est ad inueniendum, vt nemo nisi sciens,& mathematicus possit inuenire,& scire demõstratiuè. quòd si tale mediũ quod est rei,& æqualiter distans ab extremis est adeò difficile ad inueniẽdũ: multo difficilius erit inuenire mediũ quo ad nos, id est virtutis, quod nõ æqualiter distat ab extremis, sed quãdoq; declinat ad excessum, quandoq; ad defectũ. Minor est iam probata, scilicet ꝙ virtus consistit in medio, ergo conclusio patet, quòd inuenire medium in virtute morali est valde difficile. Et per consequens studiosum euadere.

{IDCIRCO eum qui.} Hæc est secunda pars in qua Philosophus affert tria documenta inueniendi medium. Primũ 58
sumitur ex parte oppositionis medij ad extrema. Secundum nostra ex parte. Tertium ex parte voluptatis. In prima affert documẽtum ex oppositione quæ est inter virtutem & vitiũ. vel inter medium & extrema, quia dixit quòd medium magis opponitur vni extremorum quàm alteri: ergo qui vult inuenire medium, dicit Philosophus, fugiat maximè ab eo extremo quod magis opponitur medio. & vbi nonnulli in textu habent Calypso: vult dicere Circe. Est enim Homeri versus, quo admonet Vlyssem variis nauigationibus errantem post excidium Troiæ, vt extra fluctum & fumũ nauem adigat, id est vt euitet scyllam & carybdim, & vbi fiunt signa quædam ex quibus cognoscuntur, scilicet ex fumo & fluctibus, vt ait Homerus. at si non possumus omnino attingere mediũ, saltẽ sumamus minus malũ, iuxta vetus prouerbium: Secunda quandoque nauigatione esse vtendum. id est vt aga-

mus eo modo quo melius possumus, si eo modo quo volumus non licet.
59 {CONSIDERARE autem.} Affert secũdũ documẽtum quod sumitur nostra ex parte. dicit enim ꝙ est animaduertendũ ad quæ magis inclinamur,& ab illis est fugiendum,& in oppositum accedendum: & affert signum quo poterimus cognoscere ad quæ simus magis inclinati, scilicet ex dolore,& voluptate,qui prouenit nobis ex ipsis actionibus.si enim delectamur luxuria, signum est quòd sumus inclinati ad intemperãtiam:& similiter si dolemus cùm deest luxuriandi facultas:talis autem debet ab intemperãtia longius abire,& se ad insensibilitatẽ vertere. hoc enim pacto se in oppositum trahendo facilius medium inueniet : sicut illi qui ligna rectificant.flectunt enim lignum curuum ex sinistra parte in dextram,vt rectũ efficiatur.Dubitatur quia hoc documentum videtur quoquo modo superiori contrarium. Nam per primã regulam debemus recedere ab auaritia quę est magis contraria medio,id est liberalitati,quàm prodigalitas:& tamen si quis esset magis inclinatus ad prodigalitatẽ per secundam regulam,magis deberet recedere à prodigalitate.Hæc ergo videntur esse opposita. Dicendum ꝙ vt plurimũ euenire videtur vt homines secundum appetitum sensitiuum ferantur ad id quod est magis oppositum virtuti & medio.Philosophus autem antea dixit quòd hæc doctrina non oritur ex principiis necessariis : sed ex iis quæ vt plurimum fiunt,& oportet accommodare præcepta subiecta materiæ,quod si fieri posit quandoque vt aliquis magis incline tur ad extremum minus oppositum medio,hoc raro eueniet: & tamen siquando eueniet,secunda regula videtur seruanda ad medium inueniendum.Philosophus igitur sibi non contradicit secundum ea quæ vt plurimum fieri solent.

60 {IN vniuersis.} Tertium documentum est vt caueamus à voluptate:quia est insita nobis à primis incunabilis:& quanuis videatur amica naturæ,tamen decipit nos : & nisi caueamus,prius nos occupat & corrũpit quàm animaduertamus. quare,vt senes Troianorum cùm consultarent vtrum esset reddenda Helena Græcis:dixerunt,quanuis sit pulchra, eam tamen restituamus,vt refert Homerus.sic oportet nos repellere voluptatem,vt medium inueniamus.

61 {ID AVTEM ipsum.} Hæc est tertia pars huius capit. in qua

qua Philosophus ostendit quòd determinatè assignare istud medium, difficile est præsertim in singulis rebus circa quas versantur nostræ actiones. singularia verò subiiciuntur sensui, & iudicium sensus circa illa versatur. at hæc singularia tantam habent varietatem, vt difficile sit in his certam regulam statuere & definire verbis, quid in qualibet re sit omnino agendum, vt exemplo irascendi ostendit in textu: verum concludit quòd cùm medius habitus semper laudetur, oportet declinare quandoque ad excessum quandoque ad defectum, quod videtur redigi ad superiores regulas, hæc autem facere oportet, vt medium consequamur si possumus, vel saltem ei appropinquemus quoad fieri potest.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM ad Nicomachum, Liber III.

De voluntario & inuoluntario.

CAPVT I.

*Vm autem uirtus circa affectus, actúsque uersetur: & in ijs quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & uituperationes: in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nonnunquã & misericordia locum habeat: eos forsitan qui de uirtute considerant, * & de eo quod sua sponte quis faciat atque inuitus, determinare necesse est. utilis est etiam legum latoribus hæc sanè consideratio: ad præmia, pœnásque instituendas. Videtur itaque ea inuitus facere quispiã: quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. Id autem est uiolentum: cuius principium est foris, in quod nihil is qui*

Margin: 1 (line 1); 2 — * τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον; 3; 4

agit, aut patitur confert, ut ſi uentus aliquo tulerit, aut ho
5 mines poteſtatem habentes. At ea quæ ob maiorum metum
malorum, aut ob aliquod bonum aguntur. ut ſi tyrannus
quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in poteſtate
& parentes & liberos, hac lege, ut ſi illud agat, illi ſint in=
columes: ſi non agat, diſpereant, controuerſiam habere ui=
dentur, utrum hæc inuiti an ſponte faciant homines. Tale
etiam quid accidit & circa iactus eos, qui in tempeſtatibus
fiunt. Simpliciter enim nemo ſuas fortunas eijcit ſponte: ſed
omnes propter ſuam, cæterorumq; ſalutem eijciunt, modo
6 ſint mentis ſanæ. tales igitur actus mixti quidem ſunt. Iis
autem magis ſunt ſimiles quos ſponte homines agunt. Ex=
petuntur enim tum cùm aguntur: atque finis actionis in tem
poris conditione conſiſtit. & ſponte igitur & inuitum
unumquenque dicendum eſt agere cùm agit. agit autem ſua
7 ſponte. Eſt enim in ipſo principium mouēdi partes eas quæ
ſunt in huiuſcemodi actibus inſtrumenta. at quorum princi
pium eſt in ipſo, ea agere uel non agere in ipſo eſt ſitum. ta-
lia igitur ſua ſponte quiſque agit. At ſimpliciter fortaßis
inuitus: nemo nanq; talium quicquam per ſe expeteret un=
8 quam. In actibus autem huiuſcemodi nonnunquam homines
laudantur: cùm pro magnis & honeſtis rebus aliquid turpe
ferunt aut moleſtum. ſi uerò contrà faciunt, uituperantur.
eſt enim improbi pro nulla re honeſta uel mediocri, res tur=
pißimas ferre: In quibuſdam autem laus quidem non fit: ſed
uenia locum habet, cùm ea quæ non agere oportet quiſpiā
egerit ob huiuſcemodi res, quæ naturam humanam ſuperāt,
nemóque perferret. Sunt autem quædam, ad quæ forſitan
non licet quenquam eſſe compulſum, ſed potius oportet ſum
ma perpeſſum tormenta mortem obire. Ridicula nanque
uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis

com

compulerunt. Est autem interdum difficile quale pro qua= 9
li sit expetendum: & quid pro quo sustinendum discernere.
difficilius etiam est, posteaquam cognoueris in sententia
permanere. Fit enim plerunque, ut ea quidem quæ expetan=
tur, molesta: ea uerò ad quæ cogimur, turpia sint, ual=
de laudantur atque uituperantur ij qui fuerunt aut non fue=
runt compulsi. Quænam igitur dicenda sunt uiolenta? An 10
ea quidem simpliciter inuitus quispiam agit, quorum exter=
na est causa, & ipse agens nihil omnino confert? quæ ue=
rò per se quidem inuitus facit, sed nunc & pro his expe=
tuntur, principiumq; est in ipso agente: ea per se quidem
inuitus facit, nunc autem & pro his sponte agit: magis au
tem ijs similia sunt quæ sua spōte quis agit. actus enim sunt
circa ipsa singula: quæ quidem sponte facit. Qualia uerò
pro qualibus expetenda sunt, non facile aßignare possu=
mus: quippe cū in ipsis singulis complures sint differen=
tiæ. Quòd si quispiam ideo iucunda & bona, uiolenta 11
dixerit esse, quia & extra sunt & compellunt: omnia erūt
eius sententia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia
agunt. Atque qui uiolentia, inuitiq; agunt, ij cum dolore: 12
qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Est autem ridi= 13
culum externa quempiam accusare: sed non seipsum, qui
quidem ab huiusmodi rebus facile capitur, & honestorum
quidem se, turpium autem ea quæ afferunt uoluptatem cen
sere causam esse. id igitur uiolentum esse uidetur, cuius prin
cipium est foris: nihil prorsus eo conferente cui uis est illa-
ta. Omne autem quod ob ignorationem est actū, non spon 14
te quidem est actum. Ab inuito tamen id effectum est omne
pro quo dolet qui egit, ipsumq; pœnitentia subit. qui nam
que ob ignorationem aliquid agit, & non fert molestè se
illud egisse: sponte quidem sua non egit quod nesciebat.

Non tamen erit inuitus: quippe cum non doleat ob ipsum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit: si ipsum pœniteat, inuitus fecisse uidetur, si non pœniteat, cùm is alius sit: non spontè dicatur egisse. cùm enim differat: melius est

15 *ut proprium habeat nomen. At enim hæc etiam ipsa, ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere, diuersa esse uidentur. Nam ebrius aut iratus non uidetur ob ignorationem agere: sed ob aliquid eorum quæ dicta sunt, non sciens, sed ignorans. omnis igitur prauus ignorat quæ age-*

16 *re oportet, & à quibus est abstinendum. Et ob huiuscemodi errorem iniusti homines, maliq; omnino fiunt. Inuitus autem dicitur quispiam agere: non si ignoret id quod conducit. non enim ea ignoratio quæ facta est electione, causa est ut aliquid inuitus quispiam faciat, sed prauitatis. nec etiam ea quæ est uniuersalis. homines enim propter hanc ipsam reprehenduntur. Sed ea quæ est singulorum, in quibus, & circa quæ est ipsa actio. in his enim & commiseratio locum habet & uenia. qui nanque aliquid eo-*

17 *rum ignorat, inuitus agit. Forsitan igitur non ab re fuerit. si quæ & quot sunt ipsa determinabimus. Quis itaque, quid, & circa quid, uel in quo agit, nonnunquam & quo ut instrumento: & cuius gratia, ut salutis: & quo modo*

18 *ut sensim uel uehementer. Vniuersa igitur hæc nemo ignorauerit, modo non sit insanus. Patet autem, neque enim ipsum agentem. quo nanque pacto se ignorabit? Ignorauerit autem quispiam id quod agit. ut inquiunt dicentes excidisse sibi, aut nescisse arcana esse: quemadmodum Aeschylus ipsa arcana cæteris. aut ostendere uolentes immisisse: ut qui * telum immisit. Putauerit autem quispiam & filium hostem esse, ut Merope putauit: & * hastam cuspidem habentem ea carere: & lapidem, pumicem esse. Et interfe-*

κατὰ πέλτην.
ἐσφαιρῶσθαι τὸ λέλου χευμένον δόρον.

cerit

cerit quiſpiam ſalutis percuſſum cauſa, & mōſtrare uolens
(ut faciunt qui manibus extremis luctantur) percuſſerit.
Cùm igitur circa hæc omnia in quibus eſt ipſe actus ſit igno
ratio: qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egiſſe uidetur.
& maximè in præcipuis. hæc autem ea uidentur eſſe in qui=
bus eſt ipſe actus: et id cuius gratia. Eius igitur quod ab inui 19
to ob ignorationem talem dicitur eſſe factum, oportet actio
nem, dolorem inſuper, pœnitentiámque afferre. Cùm autem 20
id inuitus quiſpiam agat, quod ui & ob ignorationem agi=
tur: id ſua profectò ſpontè quiſpiam uidebitur agere, cuius
principium eſt in ipſo agente ſciente ſingula in quibus eſt
ipſe actus. Forſitan enim non rectè dicitur, ea fieri ab inui= 21
tis, quæ per iram aut cupiditatem aguntur. Primò nanque 22
nulla bellua ſponte aget, neq; pueri. Deinde quærendum eſt, 23
utrum nihil eorum ſponte agamus quæ cupiditate uel ira a=
gimus: an honeſta quidem ſponte, turpia uerò inuiti? An
ridiculum eſt, cùm una ſit cauſa? Abſurdum eſt etiam forſi= 24
tan ea ab inuitis agi cenſere, quæ oportet appetere. oportet
autem & iraſci pro quibuſdam, & cupere nonnullas res: ut
ſanitatem atq; diſciplinam. Videntur etiam ea quidem quæ 25
ab inuitis fiunt, dolorem: ea uerò quæ cupiditate aguntur,
uoluptatem afferre. Præterea quid intereſt inter ea quæ per 26
rationem & quæ per iram peccantur, hoc ipſo quod ab in-
uitis agantur? etenim fugienda quidem ſunt ambo. affectus
autem rationis expertes non minus humani eſſe uidentur. 27
& actus ipſius hominis ab ira cupiditatéque fiunt. Abſur=
dum eſt igitur hæc ab inuitis agi cenſere.

COMMENT.

CVM AVTEM virtus circa affectus actúſque.} In ſecundo libro Philoſophus docuit de virtute in genere, oſtendendo ortum ipſius, & à qua cauſa eſt, & afferendo eius defi-

nitionem,& species ipsius,& nonnulla alia quæ erant cognitu necessaria,vt vidimus. nunc autem in hoc tertio libro consequens videbatur,vt sigillatim de vnaquaque virtute doceret: pingendo ea quæ antea designauerat,vt plena virtutum haberetur cognitio, & summi boni natura quod à nobis intenditur. verum non statim id egit Philosophus, quia necessario præcedebat doctrina,& cognitio aliquorum.nam cùm virtutes oriantur ex nostris operationibus:videndum est à quibus principiis veniant ipsæ operationes, de quibus oportet considerare moralem philosophũ. talia verò principia sunt spontaneum,& non spontaneũ, consultatio,electio,voluntas, & similia.ex quibus emanãt nostri actus.meritò Philosophus in hoc libro antequam accedat ad expositionem & doctrinam singularum virtutum,quæ fiunt per electioné & sponte:necessarium videtur declarare spontaneum,& non spontaneum,& electionem, & alia eiusdem generis. Diuiditur itaque liber iste in tres tractatus. in primo docet de omnibus principiis morum actionúmque nostrarũ.in secundo de fortitudine.in tertio de temperantia.Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid sponte,& quid inuitè fit : in secundo docet de electione : in tertio de consultatione:in quarto de voluntate:in quinto accommodat hæc principia virtutibus & vitiis, ostendendo quod ipsa collocantur in nostra potestate:& redarguit opinioné quorundam. Primum capitulum diuiditur in tres partes.in prima docet quid inuiti facimus per violentiã:in secunda quid inuiti facimus per ignorantiam:in tertia quid sponte agimus .in prima igitur parte affert duas rationes , quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerationem de eo quod quis sponte aut inuitus facit. Prima hoc pacto, Ad scientiam morum pertinet considerare de his de quibus fiunt laudes, & vituperationes, & venia interdũ ac etiam misericordia digna : sed ab eo quod quisque agit sponte aut inuitus.procedunt laudes & vituperationes, & illa alia : ergo ad scientiam moralé pertinet considerare de eo quod quisque agit sponte aut inuitus,id est de spontaneo, & non spontaneo. Secunda ratio, de his quæ sunt vtilia legumlatoribus ad præmia pœnásque constituendas considerare ad moralem philosophum pertinet : sed ea quæ quis sponte aut inuitus agit, sunt huiusmodi : ergo ea pertin

pertinent ad moralem philosophum considerare.

{FORSITAN.} Vtitur moderatione, quia morales non afferunt exactam certitudinem. 2

{VIDETVR itaq;.} Cum duobus modis operemur inuiti, aut per vim, aut per ignorationẽ: incipit primò declarare quomodo agimus inuiti per violentiã: id est non spontaneũ per violentiã: postea declarabit non spontaneũ per ignorantiam. verùm cum sit spontaneũ, & non spontaneũ, incipit Philosophus à non spõtaneo, id est à priuatiuo, vt per eius declarationem emergat positiuum, id est spõtaneũ. Oppositorum enim, vt inquit Philosophus, eadẽ videtur esse scientia. Notandum quòd id quod inuitè & non spõtè fit, id est non spontaneũ, sufficienter hoc modo diuisum esse ostenditur, scilicet per violentiã & ignorantiã, nam id quod spõte fit, habet hæc duo tanquã principia, scilicet appetitum, & cognitionem vel comprehensionẽ. nam oportet appetitũ ferri ad illud, & etiã cognitionẽ præcedere id quod sponte fit. quòd si impeditur appetitus, facit aliquis per vim: si cognitio impeditur, facit per ignorantiã: ergo duobus modis potest facere inuitus. merito non spontaneũ bifariã diuisit. Notandũ quòd spontaneũ cùm non diuidatur, sed procedat: vel sit ex dictis duobus principiis, & sit vnum, non videtur posse opponi inuito, siue non spontaneo quod est duplex scilicet vnum per vim, alterũ per ignorantiã. natura enim semper vnũ vni nõ videtur opponi. Dicendum quòd hic vnũ vni non duobus opponitur: spontaneum enim opponitur non spõtaneo, quod est vnum genus: quod postea subdiuiditur in duo membra, scilicet per vim, & per ignorantiam, vt dictum est. tanquam in duas species. 3

{ID autem est violentum.} Incipit Philosophus docere de vno mẽbro ipsius inuiti vel non spõtanei quod fit per violentiam. Violentũ est igitur, dicit Philosophus, definiẽdo ipsum: est inquã, id cuius principiũ foris tale existit in quod agens vel patiens nihil confert. In hac definitione tria notantur ad hoc vt aliquid sit violentũ: vnum quòd principiũ quod mouet non sit internum ei rei quæ mouetur violenter, sed sit ab extra: deinde quòd tale principiũ sit potẽs per se mouere: tertio quòd id quod mouetur violẽter, non conferat aliquid adiumenti mouenti ab extra. cùm igitur violẽto deficit aliqua istarum conditionũ, non proprie talis res appellatur violen- 4

ta.quomodo autem violẽtum ſit,patet exemplis Philoſophi: quando aliquis mouetur præter intentionem ſuam à vento, vel ab homine fortiore quàm ſit ipſe:talis motio dicitur violenta:ſi verò moueretur ad eam partem quam appeteret,non eſſet illa motio violenta.& ideo addidit,in quo nihil confert agens vel patiẽs:& his duobus nominibus appellat illum qui mouetur violenter.agens enim & patiens eadẽ perſona diuerſis reſpectibus eſſe poteſt. nam ea ratione qua ſuſcipit vim, dicitur patiẽs,ſcilicet inquantum cõpellitur:inquantum verò compulſus agit aliquid aliud,vt ſi quis baculum habens in manu coactus à potẽtiore percutiat aliũ:aget illud,& dicetur agens reſpectu illius quod agit,licet inuitus.Itaq; ea ratione qua ſuſcipit in ſe vim,dicitur patiẽs:ea verò ratione qua cõpulſus agit aliquid aliud,dicitur agens. Et notandum hic eſt quòd rectius vtimur hoc termino ſpõte & ſpontaneo, quàm voluntario.nam ad plura ſe extẽdit ſpontaneũ,veluti ad pueros, & belluas quàm voluntario : & alio vocabulo vtitur hic Philoſophus in ſpontaneo, & alio inferius in ipſo volũtario.

5 {AT EA quæ ob maiorum.} Hac in parte Philoſophus primò affert quandam dubitationem , deinde eam ſoluit: poſtea ponit duas difficultates , demum concludit & declarat quæ ſint violenta ſimpliciter,& quæ non propriæ ſint.Dubitatur igitur in primis, vtrum quæ ob metũ maiorum malorum, vel ob magnum bonum fiunt, ſint dicenda fieri à nobis inuitis : & ponit exempla.

6 {TALES igitur actus.} Soluit dubitationẽ Philoſophus tribus rationibus. Prima, illæ actiones quæ fiunt ſecundũ rationem tẽporis in quo aguntur,ſunt magis ſpõtaneis ſimiles quàm inuitis:at ea quæ fiunt ob metum maioris mali vel ob aliquod magnũ bonum,fiunt pro tẽpore : ergo ſunt magis ſimiles ſpõtaneis. nam omnis actio terminatur ad finẽ. Si igitur iacere in mare aurum fit ob ſalutem:ſalus autem eſt finis qui pro illo tẽpore expetitur , & etiã qui proiicit cognoſcit: ergo non impeditur appetitus nec cognitio,quæ ſunt principij ſpõtanei : quare tales actus erũt magis ſimiles ſpontaneis.

7 {EST enim in ipſo.} Secunda ratio ad ſoluendam dubitationem:illæ operationes quæ collocantur in noſtro arbitrio & poteſtate : vt agantur vel non agantur , ſponte magis fieri videtur quàm inuite:at operationes quas facimus ob metũ, & hu

& huiſmodi , collocantur in noſtra poteſtate vt agantur vel
non agantur:ergo ſpontè fieri videntur: nam principiũ mo-
uendi organicas partes, quæ ſunt inſtrumenta in huiuſmodi
actibus,eſt in nobis:ergo tales operationes ſpontè fiunt à no-
bis:ſed forte non fiunt ſponte ſimpliciter,ſed ſecundum quid,
id eſt ſecundum tempus.non enim abſolutè,& in omni tem-
pore ſponte fierent:dicuntur tamen ſponte fieri, quia princi-
pium agendi eſt in nobis. {IN actibus autem.} Tertia ra- 8
tio ad dubitationem ſoluendam : illæ operationes quarum
cauſa laudari aut vituperari ſolemus,videntur ſpontaneæ : at
huiuſmodi actus qui fiunt ob metum,& ſimiles, ſunt tales vt
eorum cauſa laudemur aut vituperemur : ergo videntur eſſe
ſpontanei.Maior nota : minor probatur à Philoſopho , affe-
rendo quoſdam gradus talium operationum.primus eſt gra-
dus eorum qui faciunt aliquod turpe,& indecorum pro con-
ſequendo aliquo commodo,& quandoq; laudantur,quando-
que vituperantur.verum accipit hic turpe pro ſordido, quod
refertur ad opus. nam turpe & turpitudo animi nunquã lau-
dari poteſt , & hoc eſt turpe quod opponitur honeſto. eſt igi-
tur duplex turpe : vnũ ſimpliciter,& de ſe turpe,quod nunquã
honeſte agi poteſt, vt homicidiũ, adulterium,& alia generis
eiuſdem.aliud eſt turpe ſecundum quid,vt virum in magiſtra
tu conſtitutũ per locum publicum currere,quod ab alio fieri
poteſt non turpiter : at furtũ,& ſimilia ſemper ſunt turpia, &
digna reprehenſione,& non poſſunt laudari.Philoſophus igi
tur intelligit hic turpe reſpectu corporis.Secundus gradus eſt
eorum qui ſubeunt aliquid indecens , non tamen turpe ani-
mi : aliquid inquam vt fugiant magna mala : & iſti non lau-
dantur neq; vituperantur, ſed dicuntur venia digni. Tertius
gradus eſt eorũ , qui nullo modo ſunt laude aut venia digni,
quia nulla cauſa debent cõpelli ad turpia perpetrãda, vt exẽ-
plo Alcmeonis oſtẽdit Philoſophus:qui, vt Euripides refert,
interfecit matrem, hortãte & impellente Amphiarao patre.
{EST autem interdum.} Affert breuiter duas difficulta- 9
tes quæ eueniunt in his quæ fiunt ob metum maiorum malo
rum:quarum vna eſt ex parte cognitionis,alia eſt ex parte ex
perientiæ. ſententia patet in textu. {QVAENAM igitur 10
dicenda.} Declarat nunc Philoſophus qualia ſint illa quæ
ſimpliciter ſunt violenta : & item illa quæ ſunt violenta ſe-
cundum

cundum quid,& ex aliqua parte.dicit igitur,cũ nos attulerimus quasdã operationes quæ videntur esse mixtæ,quænam sunt illa quæ sunt simpliciter violenta?Et respõdet quòd illa sunt talia,quæ aliquis agit compulsus,& coactus à principio foris existente,in quo agens nihil cõfert:vt si quis coactus & compulsus in aliquem,percutiat illũ inuitus.secundo declarat id quod nõ simpliciter est violentũ.talia enim fieri viden tur cũ fiunt sponte,non simpliciter:sed pro tempore sponte aguntur,quoniã principium agendi vel nõ agendi est in nobis,& talia sunt in nostra potestatẽ.postea repetit illam difficultatem quæ oritur ex parte cognitionis propter singula quæ respiciunt personã,tempus,locum,& alia similia.cõcluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi sponte cum sint in
11 nostra potestate. {QVOD si quispiam iucunda.} Fuit opinio quorundam Philosophorum,quòd homo agit sponte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione,inuitus autẽ agit turpia:& horum dicebãt non esse causam hominem,sed res iucundas & pulchras,quæ ab extra cõpellebant:honestorũ verò hominem tantũ esse causam.hanc opinioné,quæ fuit Cirenaicorum,vt aiunt , multis in locis refellit Philosophus, quia aufert liberũ arbitrium,& cõsultationem,& labefactat omnem moralem disciplinã.nunc verò reprobat duabus rationibus.prima,si iucunda & pulchra afferunt violentiã,certè omnia quæ agimus essent violenta:sed hoc est absurdum. ergo iucunda & pulchra non afferunt violentiam.quòd autem illud sequeretur,ex eo percipi potest quod omnes operantur,vt ait,ob iucunda & pulchra,siue vitiose siue studiose operentur.Notandum quòd violentũ aut accipitur pro afferente vim,aut pro actione violenta quæ prouenit à tali,vt ita loquar,violentante,& vim afferente.hoc loco accipitur violentum pro eo quod affert vim homini.nam illi Philosophi dicebant pulchra & iucunda necessario compellere.
12 {AT qui violentia.} Secunda ratio,Omne quod operamur violenter,cum dolore & molestia agimus : sed operationes circa iucunda & pulchra non agimus cum dolore,sed potius cum voluptate : ergo tales operationes non fiunt per
13 violentiam,vt illi Philosophi volunt. {EST autem ridiculum.} Cõcludit Philosophus sententiã iam probatam,& affert definitionem violẽti,vt patet.Notãdum quòd violentum

tum tribus modis describitur à Philosopho. primo dixit in quo agens vel patiens nihil confert. secundo dixit, nec agens quicquam confert, & omisit patiens. tertio dixit nihil conferente eo cui vis affertur, & omisit agens: omnes tamen loci, re & sententia in idem redeunt, & vnã personam designant, quæ denominatur quãdoque ab agente, quãdoque à patiente, quandoque ab vtrisque. dubitatur vtrum violentũ sit causa sufficiens, vt quis agat inuitus: & videtur quòd non sit sufficiens. nam aliquis proiicit sursum lapidem. hic motus fit violentus: & tamẽ fit ab homine sponte. aliquis etiam saltat sursum, & fit motus violentus propter corpus, tamen non fit ab inuito, quia sponte eleuatur & saltat. ergo violentum non est causa sufficiens ad hoc vt quis agat inuitus. Oppositũ tamen dicit Philosophus, cùm diuidit inuitum in violẽtum, & in id quod est inuitum per ignorantiam. dicendũ quòd duplex est violentum: vnum contra naturã, & opponitur naturali: aliud est contra id quod sponte fit, & opponitur principio sponte agendi, quod propriè est in animalibus, & præsupponit cognitionem: primum verò non præsupponit cognitionem. Hac stante distinctione violenti facilè soluuntur dubitationes: sed ad hoc idẽ declarãdum ponuntur duæ conclusiones. Prima, Violentum quod opponitur naturali nõ est causa sufficiens vt quis agat inuitus, quia est priuatio tãtum motus naturalis, & nõ impedire videtur principium agendi sponte. Secunda, Violentum quod opponitur principio sponte agendi est causa sufficiens vt quis agat inuitus, & ad rationes: iactatio lapidis sursum est violenta respectu lapidis, quia est contra suum motũ naturalem: respectu vero proiicientis est spontanea. saltatio verò sursum est etiã spontanea respectu saltantis, & non est motus violentus. Nam animal ferri potest naturaliter sursum, deorsum, & ad omnes differentias positionis. sed cum dicitur quòd est violentus & oppositus naturali, dicitur respectu corporis, quia mouetur sursum cõtra naturam suam, de quo non est attendenda ratio, quia est pars compositi: sed est attendendus motus totius coniuncti, id est animalis, quod est tertia entitas: nec est tantũ anima, nec tantum corpus, sed tertia entitas constituta ex vtrisque. Itaque ille motus ratione partis, id est corporis, non potest denominare totum illum motũ violentum. Nam fit à principio

cipio interno animalis,& non à causa externa. Circa hanc partem,vt clarius intelligatur quid homo agit inuitus per violentiam:dubitatur vtrum operationes quæ fiunt ob metum maiorum malorũ fiant spõte an inuite,& an sint mixtæ, ita tamen vt magis sponte quàm inuite fiant,vt dicit Philosophus.Arguitur contra,Nullum mixtum est aliquid eorum ex quibus miscetur,sed tales operationes dicuntur mixtæ: ergo non sunt aliquid eorũ ex quibus sunt mixtæ.Maior patet,quia si mixtum esset aliquid eorũ ex quibus est mixtum, tunc totũ haberet naturam partis.Minor probatur auctoritate Philosophi,qui eas operationes appellat mixtas.secũda ratio, si istæ operationes magis sponte quàm non sponte fierẽt,vt dicit Philosophus,hoc esset ex eo,quia partim sponte,partim inuite fierent.at Philosophus dicit eas fieri magis sponte,quàm inuite:ergo partim sponte,partim non sponte: ex quo sequeretur quòd tales operationes,aut essent in eadẽ parte animæ,aut in diuersis,verùm neutro modo dici potest:primò non sunt in eadem parte animæ,quia sequeretur quòd contrarij actus essent in eodem:nec etiam in diuersis, quia contraria habent fieri circa idem subiectum:ergo non erunt partim sponte,partim nõ.Pro solutione dicendũ quòd Philosophus ostendit tales operationes consistere in tribus. primò de se & simpliciter non subiiciuntur principio sponte agendi. Secunda conditio quòd tales operationes dicuntur fieri à nobis sponte pro tempore:simpliciter autem non. Tertia cõditio est quòd tales operationes dicuntur fieri magis sponte,quàm inuite,quia vnaquæq; operatio debet diiudicari talis in tẽpore in quo fit,& cùm est actu,& non simpliciter.Ad rationem primã respondere possumus,quòd mixtũ nõ est aliquid ex mixtis,sed denominatur hic totum ab vna parte,& maiore,& principaliore,vt sæpe fit,id est ab sponte potius quàm ab inuito,quia potius fiunt sponte.Ad secundam respondetur & cõcluditur quòd partim sponte,partim inuite fiunt tales operationes,& sunt in eadem,& dependent ab eadem potentia animæ,id est ab appetitu.ille enim est principium mouendi,& renuendi.& cùm dicitur,tunc essent duo cõtraria in eodem subiecto:respondendum est contrarium hoc pacto,partim sponte,partim inuite,sed diuersis respectibus sumitur.si enim sumantur simpliciter,& de se,sine conditione

conditione temporis,non dicentur fieri ſponte:ſi autem ſumantur in tempore in quo fiunt,tunc à nobis ſponte fiunt. & ſic patet, quòd tales operationes magis ſponte fiunt, quàm inuitè: propter tres conditiones quas dixit Philoſophus.& ſic habemus declaratum primum membrum eius 14
quod fit non ſponte,id eſt per vim. {OMNE autem quod per ignorationem.} Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus poſteaquam ſuperius diuiſit actus noſtros in ea quæ fiunt ſponte,& in ea quæ fiunt nõ ſponte: & rurſus id quod fit nõ ſponte bifariã ſit diuiſum in id quod fit per violentiã,& id quod fit per ignorantiã:cum declarauerit de inuito,& nõ ſpontaneo per vim:nunc declarat de non ſpontaneo,& inuito per ignorantiã:quod erat alterũ membrum declarandũ.verùm cùm aliquid fieri non ſponte per ignorantiam duobus modis euenire poſsit,aut per ignorantiam agere inuitũ,aut non agere inuitum,nec tamẽ ſponte, declarat Philoſophus differẽtiã quæ eſt inter agere per ignorationem inuitum,& agere per ignorationem non ſponte:& affert hanc ſententiam,quòd nõ omne quod fit per ignorantiã ſtatim ſequitur quòd fiat ab inuito:& probat hoc pacto, Omne quod fit à nobis inuitis per ignorãtiã,certè poſtquam cognoſcitur,affert nobis dolorem & pœnitudinem:ſed non omne quod fit per ignorantiã ſemper eſt tale,vt poſtea afferat nobis dolorem & pœnitudinẽ:ergo non omne quod fit per ignorantiã fit à nobis inuitis.Vel vt melius percipiatur forma rationis,dicatur hoc pacto,Omne quod fit per ignorantiam ab inuito,poſtea ſequitur pœnitudo & dolor:at aliquod fit per ignorantiã quod non ſequitur pœnitudo,& dolor:ergo aliquod fit per ignorantiam quod non fit ab inuito. Exemplum maioris:vt ſi quis per ignorationẽ interfecit aliquem,& poſtea cùm reſciuit,dolet & angitur.Exemplũ minoris:vt ſi quis pro plumbo ſibi debito ignoranter accepit argentum,& poſtea nec dolet,nec eũ pœnitet:talis non dicetur quòd inuitus acceperit,nec etiam ſponte,quia non cognouit.Nam id quod agitur ſponte,agitur per cognitionem noſtram.vnde tales erunt gradus.primò qui ſponte agit,per cognitionem:qui verò agit nõ ſponte,aut per violentiam,id erit de quo antea docuit:aut per ignorantiã,& hoc bifariam. rurſus aut inuitus,quia poſtea pœnitet:aut non ſponte,quia

postea non pœnitet.& cum hic nō habeat propriū nomen,& sit tamen alius ab inuito,appelletur dicit Philosophus,nomine generis,id est non sponte agens,quia non potest dici quòd agat inuitus,cū nō pœniteat:nec etiā quòd agat sponte,cū ignorauerit.Dicatur ergo quòd agat non sponte,& vocetur nomine generis,vnde ex dictis concluditur ista sententia Philosophi,quòd ignoratio ea quam dolor,aut pœnitudo non sequitur,nō est causa vt aliquid agatur ab inuito:sed illa tantùm quam postea sequitur dolor aut pœnitudo.

15 {AT enim.} Affert differentiam quæ est inter ignorantem agere,& per ignorantiā agere:vt ostendat ignorantem esse & non esse causam vt aliquid fiat ab inuito:& vult quòd cùm duplex sit ignorantia,vna qua aliquis est ignorans,alia per quam agimus ignoranter,quòd ista differant inter se:& hoc ostendit duabus rationibus,Ebrius & iratus nō operātur per ignorantiam,sed per iram & ebrietatem:attamen ebrius & iratus agit ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Diuersa igitur sunt ista.Maior est clara,quia ebrius & iratus agit per ebrietatem vel iram,nō per ignorantiam.Minor,quia agit ignorans cùm non cognoscat id quod agit ira vel ebrietate impeditus,vt patet.Secunda ratio,Non omnis malus operatur per ignorantiam:at malus operatur ignorans.ergo non omnis ignorans agit per ignorantiā.Patet ratio,quia malus non agit malum per ignorationē.esset enim venia dignus:tamen omnis malus agit ignorans,quia ignorat finem ob quam agit:& cùm sit malus,illum finem existimat esse bonum,quia habet iudicium corruptum.

16 {INVITVS autem.} Posteaquam ostēdit quòd ignorātem,& per ignorantiam agere non sunt idem,sed istæ duæ ignorationes differunt:nūc ostendit quòd ignoratio ea qua aliquis dicitur esse ignorans,non est causa vt aliquis iure dicatur operari inuitus,sed illa potius quæ fit in circunstantiis rerum singularium, cum hoc vt sequatur pœnitudo. Talis enim ignoratio videtur esse digna causa,vt aliquis dicatur agere inuitus & non est causa vitij,sed digna venia. Affert igitur primò vnam sententiam,scilicet quòd ignoratio eius quod prodest,id est ignorare veram vtilitatem & bonum in rebus,non est causa vt aliquis dicatur agere inuitus.& probatur hoc pacto,Illa ignorantia quæ fit cum electione

non

non est causa vt aliquis agat inuitus: at ignorantia eius quod prodest, & nostri boni fit cum electione: ergo talis ignoratio nō est causa vt aliquis agat inuitus. Maior patet: id enim quod fit cum electione, nō fit inuitè. Minor, Ignoratio enim eius quod prodest, & nostræ vtilitatis, & perfectionis fit per electionem. Ignorare enim id quod prodest, & etiam scire illud est positum in nostra potestate: & si illud nō scimus quod scire oportebat, per electionem id factū est: quia sic placuit nobis, cùm in nostra potestate fuerit collocatum. Patet igitur quòd ignoratio eius quod prodest nō est causa vt aliquis dicatur operari inuitus, nec excusationem meretur. Item dicit ꝙ nec ea ignoratio quæ est vniuersalis, est causa vt quis agat inuitus, nec est digna excusatione aut venia, sed pœna potius, & reprehensione. Erat enim in nostra potestate collocatum cognoscere illud vniuersale vel non cognoscere, ergo non est causa ignoratio vniuersalis vt quis agat inuitus. Ex quibus infert ꝙ illa ignoratio quæ est alicuius circunstantiæ non vniuersaliter sumptæ. sed singularis, est causa vt aliquis dicatur operari inuitus: & hæc digna venia, & misericordia, quia peccauit ignoratione alicuius circunstantiæ, quam particulariter non potuit percipere. & cùm multæ sint ignorationes, vt patet, ista tantùm vltima excusationem habet, & causam vt aliquis dicatur agere inuitus. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta sunt, ꝙ ignorantia siue ignoratio est multiplex. vna est ignoratio eius quod prodest nostræ perfectioni. alia est ignoratio circunstantiarum quæ requiruntur ad mediocritatem, & studiosam operationem constituendam: quas inferius enumerabit Philosophus: Verū ignoratio eius quod prodest, bifariam esse potest: aut in vniuersali, aut in particulari. in vniuersali, hoc pacto: vt si quis ignoret non esse adulterium comittendum, & huius ignorationis ipse homo est causa, quia in sua potestate erat tam cognoscere ea quæ cognoscenda sunt, quàm non cognoscere. quinetiam vult Philosophus vt leges quæ ad nos pertinent, teneamus. Ignorare igitur in vniuersali vel peruersè scire, quod est etiam alio modo ignorare, ipse homo est causa. alia est ignorantia eius quod prodest: ignorantia inquam in particulari: vt si quis ignoret hoc adulterium non esse committēdum. Itaque supra vniuersale erat adulterium non esse com-

mittendum: particulare hoc vel illud adulteriũ non esse cõmittendum. & huius etiam ignorationis culpa est in nobis, & his duobus modis errat prauus, ignorando tam in vniuersali quàm in particulari id quod est bonũ. Relinquitur ignoratio circunstantiarum quæ etiam bifariam sumi potest, scilicet in vniuersali, & in particulari: exemplũ primi, vt si quis ignoret tempus, locum, & alias huiusmodi circunstantias, quas & scire debet: & si postea peccat, quia ignoret in vniuersali, non est dignus excusatione, nec dicere potest quòd egit inuitus, quia nesciebat in vniuersali talem ac talem circunstantiam: at tu scire debebas. Exemplum secũdi est, vt si quis cùm operatur ignorat aliquam circunstantiam, quia non potuit ei illa particularis esse nota, quia deceptus fuit ex huiusmodi causa: vt si quis filium percusserit existimans esse patriæ hostem, & similia: quæ venia sunt digna, & hæc tantùm ignorantia, scilicet alicuius circunstantiæ in particulari est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, si post factũ sequatur pœnitudo, & dolor. Ex dictis quatuor conclusiones afferri possunt. Prima, Ignoratio in vniuersali vtilitatis vel eius quod prodest nõ est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare vsuram vel adulterium esse malum. Secunda, Ignoratio vtilitatis vel eius quod prodest, in particulari non est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare hoc vel illud adulterium esse. Tertia, Ignoratio alicuius circunstantiæ in vniuersali non est causa vt quis agat inuitus, vt ignorare locum, aut tempus variare res agendas. hæ tres species ignorationum non sunt causa vt aliquis dicat se inuitum operari, quia & ignorare & scire erat in sua potestate collocatum, & non habet excusationem. Quarta, Ignoratio alicuius circũstãtiæ in particulari & singulari est causa vt quis dicatur agere inuitus, cùm hoc tamen vt posteaquam cognouit, doleat & pœniteat: & hoc pacto dicitur inuitum per ignorantiam, vt etiam magis patebit inferius per ea quæ dicentur. Notandũ ꝙ in speculatiuis sunt nonnulla principia vniuersalia: vt de quolibet affirmatio & negatio, & si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia, & alia huiusmodi. in actiuis quoque, vt omne honestum prosequendũ: omne turpe fugiendum, & similia. verũ vt in scientiis speculatiuis ea sunt cognitu necessaria, sic etiam ista in actiuis actionibus & virtu

virtutibus necessariò requirũtur. {FORSITAN igitur nõ.} 17
Posteaquã Philosophus attulit illas differetias ignorationis, ex quibus ostendit nõ omnẽ ignorationẽ esse causam vt aliquid agamus inuiti: nũc Philosophus affert numerũ circũstãtiarũ, quas appellat singulas: circa quas versatur omnis nostra actio. & primo enumerat ipsas circunstantias, deinde declarat ipsas, & ostẽdit quęnã sint illæ circũstãtiæ, quibus ignoratis fit vt quispiam agat inuitus. postremò cõcludit quid sit inuitũ per ignorantiã. enumerat igitur in primis circunstantias vel cõditiones quæ requiruntur in qualibet operatione, & affert septem, quanuis nomine vnius duas intelligi velit. Prima circunstantia est quis, id est ipse agens: secunda quid, id est actus quẽ agit ipse agens. Tertia circa quid, id est materia circa quã versatur. Quarta in quo, & hoc bifariam, scilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id est quo instrumento agit. Sexta gratia cuius, id est finis ob quem agit. Septima quomodo, scilicet fiat actio: vt sensim vel vehemẽter: parum vel nimium quàm sit opus, & similiter. Et istæ sunt omnes circunstantiæ, circa quas versatur omnis actio. cũ autem sint tot, & non sint neque plures neque pauciores, ostẽdi potest hoc pacto: omnis circunstantia aut respicit agens & causam actus, aut respicit ipsum actũ. si agens & causam actus tunc aut est causa efficiens, aut finalis, aut materialis: si efficiens, aut est principalis, id est quis, & persona agentis: aut instrumentalis, id est quo. si finalis, tunc est finis, id est gratia cuius: si materialis, tunc est circa quod: & sic habemus quatuor circunstantias ex parte causæ actus. sin vero circunstantiæ respiciant ipsum actum: tunc considerabitur, aut secũdum substantiam & essentiam suam, id est quid: aut secundum mẽsuram suam, id est in quo, scilicet vel loco vel tempore: aut secundũ qualitatem, id est quomodo. & sic habemus tres alias.

{VNIVERSA igitur hæc.} Postquam Philosophus enumerauit conditiones, & circunstãtias circa quas nostri actus versantur: nunc ostendit qualiũ sit ignoratio, quia nõ omniũ circunstantiarum est ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, scilicet collectiuè, nemo ignorabit modo sit sanæ mentis. nam personam agẽtis nemo ignorare potest, aliter seipsum ignoraret: quod non fit nisi sit aliquis insanus. In aliis vero ignoratio fieri potest, vt ostendit Philosophus: & incipit afferre 18

secundã circũſtantiam,ſcilicet quid eſt id quod agit vt ſi quis ignoret,vt dicitur de Aeſchylo,qui in ſua poeſi dicitur edidiſſe arcana quibus vtebãtur in ſacris Cereris : vnde vocatus in iudicium ad Areopagum,excuſauit ſe quòd per ignorãtiam egiſſet. Aliud exẽplum eſt,vt ſi quis mucronẽ educens à vagina vt oſtenderet,interficit eũ cui volebat oſtendere:hic ignorare videbatur quid ageret.Tertia circũſtãtia eſt circa quod, ſcilicet materiam,vt accidit Meropæ circa filiũ Creſpõtem quem interficit hoſtem eſſe ratus.Ignorari etiã poteſt quarta circunſtantia,id eſt quo,ſcilicet inſtrumẽto:vt ſi quis ignoret haſtam habere cuſpidẽ:vel credat lapidẽ quẽdã eſſe pumicem,& proiiciens percutiat aliquẽ.Itẽ ignorari poteſt gratia cuius,id eſt finis,id eſt quinta circũſtantia,vt ſi medicus incidat venã gratia ſanitatis,& ſequatur oppoſitũ. Ignorari etiã poteſt modus,id eſt ſexta circunſtantia, vt ſi pugil docere volens ſenſim ſe agere credens,vehemẽtius agat,& afferat vulnus.Omiſit Philoſophus declarationẽ in quo,id eſt circa locũ & tempus,tanquã per ſe notã.Ignoratio autẽ talis fieri poteſt quando ignoratur vtrum ſit ſacer locus an prophanus:ſimiliter vtrum dies feſtus an non.Deinde dicit Philoſophus, quòd ille qui ignorabit aliquã iſtarũ ſeptẽ conditionũ, ſcilicet in particulari,dicetur agere inuitus:pręcipue ſi eueniet vt erret,& ignoret illa duo,ſcilicet circa quid,id eſt materiã circa quã,& gratia cuius,id eſt finẽ.nemo enim vellet ignorare iſtas.itaq; ſi eueniet vt in particulari ignoret iſtas , præcipue dicetur agere vel egiſſe inuitus. ſic igitur circa ſingulas iſtas fieri in operãdo ignoratio poteſt præter vnã , ſcilicet perſonam agentis.nũquam enim ſeipſum ignoraret niſi inſanus.

19 {EIVS igitur.} Declarat Philoſophus quòd ignoratio alicuius circunſtantiæ eſt cauſa vt aliquis agat inuitus, ſi hoc addatur vt ſequatur pœnitudo & dolor.ex quibus habemus inuitũ per ignorantiã eſſe id quod fit ignoratione alicuius circunſtantiæ ex ſeptẽ enumeratis:excipitur enim perſona agẽtis cum hoc etiam addito,vt poſteaquàm cognouit,ſequatur pœnitudo & dolor & ſic habemus declaratũ alterũ membrũ non ſpõtanei.id eſt inuitũ per ignorãtiã, vt manifeſtè patet.

20 {CVM autem id inuitus.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquam determinauit de eo quod fit à nobis inuitis,aut per vim,aut per ignorantiam:nunc declarat

clarat spontaneum,& id quod fit à nobis spontè , deinde excludit,& posthabet terrorem quorundam,scilicet Cyrenaicorum,vt aiunt.Definit igitur in primis id quod spontè fit,& talis definitio oritur ex antè determinatis.nam si id quod operamur inuiti,aut per vim,aut per ignorantiam agimus:certè id sponte fiet cuius principium internum est in agente : & hæc pars est contra inuitum per violentiam,cuius principiũ extra est.Præterea addit,in agente sciẽte singularia circa quæ actus fiunt,& hæc pars est contra inuitum per ignorantiam, & his duobus mẽbris distinguitur ab illis sibi oppositis. Pulcherrime igitur processit Philosophus,declarãdo & definiendo primo illa duo mẽbra,scilicet inuitum per vim,& inuitũ per ignorãtiã:quia difficile erat declarare id quod spõte fit, nisi antea essent illa declarata.oppositorum enim eadem est disciplina,& vnum contrarium cognoscitur per alterum. 21

{FORSITAN enim.} Nunc Philosophus refellit errorẽ & opinionem quorundam de eo quod spontè fit , & dicit ꝙ forsitan illorũ sententia non est vera,quæ dicit ꝙ illa quæ efficiuntur per iram aut cupiditatem fiunt à nobis inuitis. 22

{PRIMO nanque.} Affert rationes ad refellendam eam sententiã,& ostendendũ quòd illa quæ fiunt per iram aut cupiditatẽ fiunt spõte:probat autẽ sex rationibus.Prima ratio, Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatẽ,non fiũt sponte,sed inuite vt dicũt illi:tunc nullũ animal præter hominẽ , nec etiã pueri agerẽt spõte.at cõsequens falsum : ergo & antecedens. nam videmus pueros sua sponte agere nonnulla , & bruta etiam sponte sua accedere ad pascua, & similia. Notandum quòd appetitus est duplex,aut rationis,aut sensus. Appetitus rationis,id est voluntas quæ semper præsupponit rationem, est in pueris in potentia,quia nondum ea operantur. Appetitus sensitiuus est in eis actu.at in brutis nullo modo est appetitus rationis,sed vnus tantum quo animalia dicũtur agere spontè:quare spõtaneum est principium in eis nullo modo voluntarium. Ex quo hic patet id quòd suprà diximus, quòd id quod multi accipiunt voluntarium, dici debet spontaneum: quod extenditur ad plura quia non solum competit animalibus rationalibus,sed etiã brutis.volũtarium tantum rationalibus.vnde Philosophus cum loquitur de spontaneo,dicit Græcè ἑκόυσιον. cum de voluntario βούλητον.

23 {DEINDE quærendum est vtrum.} Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per iram & cupiditatem, fierent à nobis inuitis,tunc aut omnia tam bona quàm mala fierent à nobis inuitis:aut bona spõtè:mala verò inuitè. at neutrũ horum est: ergo nec illud,scilicet quòd ea quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis, quòd autem neutrum horũ sit, probatur.Nam primo omnia,scilicet tam bona quàm mala, non fiunt propterea a nobis inuitis, quia tunc homo nihil ageret sponte, cum omnis ferè nostra actiua operatio fit aut circa iram,aut circa cupiditatem, & tamen homo quandoq; agit sponte:nec item est secunda pars vera,quòd bona fiant à nobis sponte:mala verò non. cum vna sit causa vnumqueq; principium à quo bona & mala prouenire & procedere possunt: verum idem erit iudicium de ipsis, nam absurdum est ponere duo diuersa, scilicet sponte & inuitum, procedere ab vna causa: & eodem principio, scilicet sponte agendi, id est, cùm vnum sit principium sponte agendi amborũ,absurdum est dicere quod talia,id est honesta proueniunt,& fiunt sponte: turpia verò à nobis inuitis. & sic patet conclusio.

24 {ABSVRDVM est etiam.}Tertia ratio.Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis inuitis: tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuitè. consequens est absurdum:ergo & antecedẽs. quòd autem hoc esset absurdum, probatur à Philosopho,quia oportet appetere sanitatem,disciplinam:& dicere quòd ista fiant à nobis inuitis, absurdũ est. Sunt etiam nonnulla pro quibus quantum oportet irasci debemus, vt si videamus patrem verberari iniustè: at dicere quod talia agamus inuiti,videtur esse alienum à ratione.

25 {VIDENTVR etiam ea.} Quarta ratio.Ea quæ fiunt à nobis inuitis afferũt nobis molestiã,& dolorẽ:at ea quæ per cupiditatẽ vel iram agũtur, non afferũt nobis eo pacto dolorẽ, sed potius voluptatem:ergo talia non fiunt à nobis inuitis.

26 {PRAETEREA quid interest.} Quinta ratio. Ea quæ licet fugere pariter,& non fugere,spõte à nobis agũtur:at tam ea quæ per mentẽ quàm ea quæ per iram cupiditatẽmq; peccantur,licet fugere cum sint in nostra potestate: ergo tã illa quàm ista sponte à nobis aguntur. quasi dicat,nulla differentia est inter ea delicta quæ fiunt à ratione,& ea quæ per iram fiunt vel cupiditatem: differentia inquam non est, quantum ad hoc

ad hoc quòd vtraq; fugere possumus, cùm sint in nostra potestate, & in hoc idem sit iudicium de vtrisq;, etsi illi dicerẽt: isti affectus non sunt humani, quia sunt in parte animæ irrationali, mens autẽ semper est cũ ratione. Dicet Philosophus quòd non sunt minus humani: quia si sint in parte animæ irrationali per essentiã, tamen sunt in parte rationali per participationẽ, quæ obtẽperare potest rationi in ipso homine, vt patebit. Notandum quòd ratio etiam errat & delinquit, etsi recta ratio nunquam erret, quia est cum prudentia. Errat autem ratio cùm abest prudentia, & vrgente appetitu succumbit: vt in vitiosis apparet, vt in incontinente vel in intemperato, & auaro, & similibus: & delinquit circa ea quæ sunt in nostra potestate: ideo puniuntur huiusmodi delicta, & dicuntur spõte agi à nobis. vincitur enim ratio, & se obfuscari permittit ira vel cupiditate, & male diiudicat & errat. quòd si dicamus delicta quæ fiunt per mentem & rationem, fieri à nobis sponte: profectò & illa quæ per iram cupiditatémq; peccantur, sponte à nobis fieri dicamus oportet, cùm in hoc, scilicet sponte vel non sponte fieri idem sit iudicium de vtrisq;.

{AFFECTVS autem rationis.} Sexta & vltima ratio. operationes quæ fiunt à nobis inuitis non videntur esse propriè humanæ: at operationes quæ fiunt à cupiditate & ira, sunt humanæ: ergo non fiunt à nobis inuitis. Maior patet, quia humanæ operationes collocantur in nostra potestate. Minor, quia ira & cupiditas siue irascibilis, & concupiscibilis sunt principia in homine, & sunt in appetitu: qui, etsi sit irrationalis per essentiam, tamen est rationalis per participationem & obedientiam rationis. In brutis verò nonnullo modo est rationalis, & per hanc rationem videtur tangere motiuum illorum. Dicebant enim ista duo principia carere ratione, & esse in homine, sicut principium nutriendi, & similia, quæ non fiunt à nobis sponte. potentia enim nutritiua de se semper nutrit, siue velimus siue non, dum viuimus. at illi dicebant idem iudicium esse de ira & cupiditate, vnde hoc refellit Philosophus, ostendendo quòd etsi sint expertia rationis secundum essentiam suam: tamen sunt participantia rationis, & possunt obtemperare rationi, & ideo humana: quia in brutis hoc fieri non potest, nec etiam in vegetatiua potentia quæ nullo modo est apta obedire ra- 27

tioni, vt in fine primi libri ostendit Philosophus: & sic concludit quòd ea quæ per iram & cupiditatem fiunt, sponte dicuntur fieri.

De electione. CAP. II.

28 *DEterminatis autem his: eo inquam quod sponte, & eo quod inuitus quispiam agit: consequens est ut de electione dicamus. Ipsa nanque*
29 *uirtuti esse familiarißima, & magis quàm*
30 *ipsi actus diiudicare mores uidetur. Electio itaque sponte quidem nostra uidetur fieri. Non tamen est idem quòd illud quod sponte fit. Sed quod fit sponte ad plura sese extendit. est enim cum pueris, & animalibus cæteris nobis commune. electio uerò non est communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione uerò*
31 *non dicimus. Qui uerò dicunt ipsam esse cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionẽ quandam: non rectè dicere uidentur. etenim electio non est commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira. Et incontinens cupiens quidem non tamen eligens agit. continens autẽ con*
32 *trà: eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduersatur electioni: cupiditati uerò, cupiditas non repu*
33 *gnat. Cupiditas præterea iucundi est & molesti. electio ue*
34 *rò neque molesti neque iucundi. Ira etiam minus esse uidetur. quippe cùm ea quæ fiunt ira, minime per electionem fie*
35 *ri uideantur. At uerò neque uoluntas est: tametsi finitima hæc esse uidentur. electio nanque non est eorũ quæ fieri nequeunt. quòd si quis eligere dixerit ea, amens esse uidebi*
36 *tur. uoluntas autem est, ut immortalitatis. Et uoluntas quidem est, & circa ea quæ per ipsum qui uult, nequaquam agerentur. * Volumus enim histrionem aliquem uincere certamen: at eligit talia nemo, sed ea quæ per seipsum existimat fore*

*οἷον ὑποκριτὴν τίνα νικᾶν, ἢ ἀθλητὴν.

*fore poſſe. Præterea uoluntas quidem magis eſt finis ipſius: 37
electio autem eorũ quæ ferunt ad finem. Vt ſani quidem eſſe
uolumus: eligimus autẽ ea quibus erimus ſani. & felices qui
dem eſſe uolumus, atq; ita dicimus: eligimus autẽ non con=
uenit dicere: Atque omnino circa ea uerſari uidetur electio 38
quæ in noſtra ſunt poteſtate. Opinio quoque non eſt. Opi= 39
natio nanque circa uniuerſa uidetur eſſe: nec minus circa æ=
terna & ea quæ fieri nequeunt, quàm circa ea quæ noſtra in
poteſtate ſunt collocata. Et falſo, ueróque diuiditur: non ma
lo, bonóque. electio autem hiſce magis. Electionem igitur 40
idem eſſe & opinationem omnino, nemo forſitan dicit. at
nec etiam eſt idem quòd opinatio quædam. eligendo nanque
bona uel mala quales quidem ſumus: opinando autem non
ſumus. Et eligimus quidem capere aliquid, aut fugere, aut 41
aliquid talium. opinamur autem quidnam ſit, uel cui confe-
rat, uel quo pacto conducat. ſed capere aut fugere non ni=
mium opinamur. Et electio quidem laudatur ex eo: quia eſt 42
eius quod oportet magis, uel quia eſt recta. opinio uerò ex
eo quia eſt uera. & eligimus quidem quæ maximè ſcimus 43
eſſe bona: opinamur autem ea quæ non nimium ſcimus. Vi= 44
dentur præterea non iidem homines eligere optima, atque
etiam opinari. ſed quidam opinari quidem melius: ob ui=
tium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil autem refert
ſi antecedat electionem aut comitetur opinio. non enim
idipſum nunc perſcrutamur: ſed ſi idem ſit electio quod o=
pinatio quædam. Quid igitur aut quale quid ſit electio: 45
cùm nihil ſit eorum quæ diximus? Videtur itaque ſponte
quidem à nobis fieri. attamen non omne quod ſponte agimus
eſt eligibile: ſed id cuius conſultatio anteceßit electio nan=
que cum ratione eſt atque mente. Subſignificare autem id & 46
nomen uidetur; innuens ipſum ex alijs legibile eſſe.*

COMMENT.

28 DETERMINATIS autem his.} Hoc est secundum capitulum: in quo Philosophus postquam de principio sponte agendi, & non sponte agendi, & de eo quod sponte, aut non sponte fit anteà docuerat: nunc consequens erat, vt tractaret de electione quæ est principium externarum operationum. docet igitur in primis ad moralem philosophum pertinere considerationem de electione: deinde ostendit quidnam est electio. demum quid ipsa est, definiendo eam vt patebit. dicit igitur in primis quòd de electione determinare oportet, & ostendit quòd talis consideratio pertinet ad moralem philosophum duabus rationibus. Prima ratio. Consideratio eius quod est familiarissimum virtuti pertinet ad moralem philosophum: at electio est familiarissima virtuti: ergo consideratio electionis pertinet ad moralem Philosophum. Maior nota. nam Philosophus morum considerat de virtute, & de omnibus pertinentibus ad virtutem. Minor probatur, quia virtus oritur ab electione. Item electio cadit in definitione virtutis, & ideo est ei coniunctissima. Secunda ratio. Consideratio eius rei pertinet ad moralem Philosophum, quæ maximè ostendit mores, & virtutes: sed electio est huiusmodi: ergo eius consideratio pertinet ad moralem.

29 {QVAM actus ipsi.} scilicet externi actus. Notandum quòd electio videtur esse actus internus, sicut est etiam actus qui fit sponte, & isti actus oriuntur à principiis internis.: verùm etsi actus externi ostendant mores, & virtutes vel vitia: non tamen vt electiones quibus præcipuè diiudicantur virtutes inesse vel non inesse. Nam externi actus possunt fieri per accidens, & propter ostentationem, vel simulatione aliqua, vel ignorantia, vel violentia: electio verò sponte fit, nec alterius imperio subiicitur, nisi illius qui eligit. & sic electio, vt dicit Philosophus, maximè indicat virtutem.

30 {ELECTIO itaque sponte.} Hac in parte Philosophus ostendit quidnam sit electio. Nam fuerunt variæ opiniones de ipsa. quidam enim cupiditatem, quidam iram, quidā opinionem esse dixerunt. Has opiniones remouet Philosophus, & simul inquirit genus electionis ponendum in definitione: postea ponuntur differentiæ quibus electio differt ab aliis. Ostendit igitur in primis quòd electio non est omnino id

quod

quod sponte fit,hoc pacto:Illa non sunt eadem,quorũ alterũ ad plura se extendit,quàm alterum:at id quod sponte fit,& spontaneum,ad plura se extẽdit quàm electio:ergo id quod sponte fit & electio non sunt eadem.Maior,ea differunt quibus nõ eadem cõpetunt,& sic magis vniuersale à minus vniuersali,& genera à speciebus suis.Minor,Spõtaneum ad plura se extendit,quia & in pueris,& in brutis inueniri potest, non autẽ electio.Item repẽtini motus vt per irã,& huiusmodi,dicuntur fieri sponte,nõ tamen cũ electione:ergo ad plura se extendit sponte quàm electio:ergo non omnino idem. Notandum quod electio præsupponit rationem : id quod sponte fit præsupponit appetitũ:vnde ad plura se extendit: & dici potest quòd vbicunque sit electio,ibi spontaneũ:non autẽ econtrà,quia in aliquibus est sponte,vt in brutis & pueris,in quibus non est electio.sicuti dicimus in naturalibus, quòd vbicunque est ratio,ibi videtur esse appetitus,non autem econtrà.quare id quod sponte fit,se habebit tãquam genus:electio verò vt species.Dubitatur,quia non videtur verum id quod Philosophus dicit de animalibus brutis.quòd in his nõ sit electio.nam videntur eligere: & in pascuis prose qui ea quæ prosunt,& fugere opposita quæ nocent.Dicẽdum quòd electio potest considerari duobus modis,aut propriè aut impropriè.Propria erit duarum rerũ propositarum alterius acceptio,cum cõsultatione.impropria est acceptio alterius cum appetitione.Prima competit tantũ habentibus rationem.Secunda verò irrationabilibus,quæ habent sensum, & appetitum sensitiuum.Philosophus autem loquitur de electione vera,& quæ proprie dicitur electio,quæ non competit nisi habentibus rationem,& sic patet solutio.

{QVI verò dicunt.} Probat electionem nõ esse cupiditatẽ quatuor rationibus.Prima,Electio nõ est quiddã commune homini cum aliis animalibus:at cupiditas & ira commune quiddã cum aliis animalibus:ergo electio non est cupiditas.Maior clara,& iam probata.Minor etiã patet,quia electio præsupponit rationem quæ nõ est in aliis animalibus præterquam in homine.& animaduertendũ quod Philosophus hic ostẽdit iram,& cupiditatẽ esse penitus diuersam ab electione:superius verò ostendit id quod spõte fit differre ab electione,sed nõ omnino vt ista.nã vult id quod fit spõte,esse 31

tan

tanquam genus respectu electionis:hic autẽ iram,& cupiditatem omnino exterminat,& disiungit ab electione.& hic etiam nõ rectè sumunt qui voluntariũ & inuoluntariũ accipiunt pro eodem quod spontaneum,& nõ spontaneum.sunt autem diuersa,vt sæpe diximus,quia spontaneũ ad plura se extendit,& sæpius repetimus hoc,quia non parũ refert hæc distinctio quam dicimus ad hanc materiam percipiendam.

32 { ET incontinens. } Secunda ratio.si electio esset idẽ cum cupiditate,omnis cupiens esset eligẽs,& omnis eligens esset cupiens.cõsequens falsum:ergo & antecedẽs.quòd autem sit falsum,declaratur exẽplo cõtinentis & incontinentis.continens enim cũ electione,incontinens verò cũ cupiditate,non autem cum electione operatur,vt apparet in septimo,vbi de continentia & incõtinentia docet.ibi enim patebit quod in continente ratio vincit:in incontinente verò cupiditas.vnde alter cum electione:alter verò cum cupiditate operatur.

33 { ET cupiditas. } Tertia ratio:cupiditas non aduersatur cupiditati:electio aduersatur cupiditati:ergo electio non est cupiditas.Maior:nam si cupio diuitias,non cupio paupertatem,& econtrà:vnde contraria nõ cadunt sub cupiditate,ita vt simul sint contrariæ,& de cõtrariis cupiditates.Minor patet exemplo cõtinentis & incontinentis,in quibus alterum parit cupiditas:alterum verò electio,id est oppositum vult. Dubitatur:quia Philosophus dicit cupiditatẽ cupiditati non aduersari.hoc nõ videtur verum.nã aliquis cupit famam,& cupit etiam colligere pecunias.at ista videntur cõtraria,quia magnis & magnificis sumptibus non tenacitate pecuniarum acquiritur fama.Dicẽdum quòd cupiens famã,cupiet etiam ea omnia quibus acquiritur fama,& magnificos sumptus & similia.Itaque hoc modo intelliguntur contrariæ cupiditates:vt aliquis cupiat famam,& non cupiat famam:vt simul cupiat paupertatem & diuitias,luxuriam & continentiã.hoc fieri non potest,& hoc modo cupiditas nõ est contraria cupiditati.at electio est cõtraria cupiditati,vt in continente &

34 in incontinente apparet. { CVPIDITAS præterea. } Quarta ratio:cupiditas est iocundi & molesti,electio nõ est iocundi & molesti:ergo electio non est cupiditas.patet ratio media in figura.cum enim cupimus aliquid,& id nobis adest, est iocundum:cùm autem non adest,est nobis molestũ.vnde

præsentia

præſentia eius quod cupimus percipimus voluptatem:ab-
ſentia verò dolorem:electio vero ea ratione qua habet ob-
iectum bonum eligibile non eſt iocundi & moleſti.
{IRA etiam.} Suprà attulit vnã rationẽ,qua ſimul oſten 34
debat quod electio nõ eſt cupiditas nec ira:verùm ſuperius
magis intendebat oſtendere quòd non eſt cupiditas,quia illa
ex declaratione ſtatim apparet iſta.Affert igitur vnam ratio
nem ſic,Electio minus videtur eſſe ira quam cupiditas.at nõ
eſt cupiditas:ergo multo minus ira.patet ratio.nam de quo
magis videtur ineſſe & non ineſt:nec ergo de quo minus.
Item per iram adeò motus repentini fiunt vt cùm electione
non fieri poſſe videantur,electio verò eſt cũ conſultatione.
{AT vero nec voluntas.} Poſteaquàm declarauit,& pro- 35
bauit quòd electio nõ eſt cupiditas nec ira:hac in parte oſten
dit pluribus rationibus quòd nõ eſt voluntas.nam cùm ſit fi-
nitima,multi Philoſophi dixerunt eſſe voluntatem.Prima
ratio.Electio non eſt impoſsibilium,volũtas eſt impoſsibi-
lium:ergo electio non eſt voluntas.patet ratio media in figu
ra.nam voluntas expetit interdum impoſsibilia,vt immor-
talitatem,& non mori:electio verò eſt eorum quæ fieri poſ-
ſunt,& à nobis fieri.Notandum quòd voluntas late patet.&
abſolutè fertur in bonum,& eſt ampliſsima potẽtia,quia in-
terdum extenditur ad impoſsibilia vt videmus:electio verò
eſt tantum eorum quæ à nobis fieri poſſunt,vt diximus.
{AT voluntas quidem.} Secũda ratio:voluntas eſt etiam 36
earum quæ à volũtate fieri nõ poſſunt:electio eſt tantũ eorũ
quæ ab eligente fieri poſſunt:ergo electio non eſt voluntas.
ratio patet exemplo certantiũ,& eſt alia à ſuperiore ratione:
quia illa dicebat quod volũtas erat interdũ impoſsibilium,
hæc dicit quod voluntas eſt interdũ eorum poſsibiliũ,id eſt
quæ fieri poſſunt,nõ tamen à nobis volentibus:vt ſi videre-
mus duos duces prælium cõmittentes,vellemus alterũ vin-
cere,quod fieri poſſet,& tamen nõ eſt poſitũ in poteſtate no-
ſtra:electio vero eſt tantũ eorũ quæ ab eligente fieri poſſunt.
{PRAETEREA voluntas.} Tertia ratio voluntas magis 37
eſt finium,electio eſt eorum quæ ſunt ad finem:ergo electio
non eſt voluntas. {ATQVE omnino.} Cõcludit quaſi re- 38
petendo rationem ſuperius tactã,quæ videtur potiſsima ra-
tio per quam voluntas diſtinguitur ab electione,id eſt quòd
electio

electio est eorum quæ sunt in nostra potestate,& fieri possunt ab eligente:voluntas verò interdum est eorum quæ nō sunt in potestate eius,& non possunt fieri à volente. Notandum quod Philosophus dixit quòd voluntas est magis finis,quia voluntas videtur interdum esse eorum quæ sunt ad finem,& electio etiam videtur interdū esse finis. verum propriè sumpta voluntas vult finem,& id quod expetit sub ratione finis. Eodem pacto electio non improprie.sic enim esset etiam ipsius finis sed proprie dicta est eorum quæ sunt ad finem.& si quando fines cadunt sub talem electionem,non vt fines, sed sub ratione eorum quæ sunt ad finem ,cadere videntur.

39 {OPINIO quoque non est.} Hac in parte Philosophus ostendit electionem nō esse opinionem siue opinationē.& primo ostendit quod non est omnino idem quod opinio:deinde quòd nullo modo est opinio.primò quòd nō est omnino idem,ostēdit duabus rationibus.Prima,Opinio versatur nō solum circa agibilia à nobis,sed etiam circa ea quæ sunt æterna,vt circa substātias separatas,& huiusmodi:at electio versatur tantū circa ea quæ ab eligēte fieri possunt:ergo electio nō est opinio. Item opinio distinguitur,& diuiditur vero & falso:at electio non diuiditur per verum & falsum,sed magis bono & malo:ergo electio non est omnino opinio.

40 {AT nec etiam.} Superius probauit Philosophus quòd electio nō est omnino idem quod opinio,& tamen hoc non excluderet quòd aliqua vel aliqua ex parte non posset esse idem.ideo nunc ostendit quòd nec etiam aliqua ex parte est idem cū opinione,& hoc pluribus rationibus.prima ratio, Ex opinione nō efficimur quales,verum ex electione efficimur quales:ergo electio nō est opinio.ratio apparet,quia ex opinione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur statim fortes,sed moderatè & cū mediocritate eligendo,dicimur fortes:temperati,vt cùm terribilia,& huiusmodi moderatè eligimus.& ponit hic Philosophus electionem & opinionē versantes circa idem,& tamē diuerso modo,quia electione dicimur quales,opinione autem minimè.

41 {ET eligimus.} Secunda ratio.ex opinione nō sumimus hoc aut illud,nec prosequimur aliquid aut fugimus,sed ex electione prosequimur aut fugimus:ergo electio nō est opinio. Maior,nam opinamur aliquam rem terribilem:non tamen

men statim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nam cùm proponitur nobis aliquis finis acquirendus, cõsultamus de mediis quæ sunt ad talẽ finem, & eligimus, & prosequimur aut hoc, aut illud, aut etiam fugimus hoc vel illud.

{ELECTIO quidem laudatur.} Opinio laudatur, quia 42
est vera: & vituperatur, quia est falsa. Electio verò laudatur ex eo quòd est recta: vituperatur verò quia non est recta: ergo non idem est opinio & electio. {ET eligimus.} Quarta 43
ratio. Opinione opinamur ea quæ non sunt nobis maximè certa: at electione eligimus ea quæ sunt nobis maximè certa: ergo electio nõ est opinio. nam opinamur ea quæ nõ sunt nobis certa. Verùm intelligibilia nobis certa scientia scimus, agibilia nobis certa & constituta electione eligimus.

{VIDENTVR præterea.} Quinta ratio, Si electio & opi- 44
nio essent idem, tunc vnus & idẽ homo qui opinaretur optima eligeret eadem: sed hoc nõ fit, ergo &c. Non enim sequitur, vt qui opinetur bona, eligat illa: vt si quis opinetur quòd fortitudo est res bona, non tamen eligit illas operationes quibus illa consequi possit. quòd & si opinio esset eadẽ, cùm aliquis opinaretur aliquod bonum, eligeret illud: hoc autem non fit, vt patet. His allatis Philosophus dicit quòd si quis diceret quòd opinio antecedebat electionẽ vel electio opinionem, nihil refert quantũ ad hoc vt dicantur esse eadem, quia vtrouis modo sumatur, differunt, & non sunt vllo modo idem. vtrum verò opinio præcedat an electio, non videtur esse præsentis speculationis. ea enim sunt in nobis principia, quæ ordinẽ inter se habent. dici tamen potest quòd opinio præcedit, & sequitur diuersis respectibus: præcedit, cum opinionem quis facit de aliquo bono quod postea eligit: sequitur, veluti si quis elegerit bene facere vel prodesse amico: deinde euenit inde aliquid mali ex quo aliã facit opinionẽ, & secum ratiocinatur, nõ esse amicũ beneficiis afficiendũ ne mali aliquid inde eueniat, & tunc erit opinio sequens: & hoc pacto antecedit opinio, & euenire etiam potest vt sequatur.

{QVID igitur.} Hæc est tertia pars huius cap. in qua 45
ostendit quid sit electio, non tamen perfectè, sed in sequenti capitulo definiet eam perfectè vt patebit. concludit igitur quòd cùm electio spontaneum in totum non sit, nec cupiditas, nec ira, nec voluntas, nec opinio. Videtur tamen quòd sit
spont

ſpontaneum.at non omne,cùm ad plura ſe extendat,ſed id tantùm cuius conſultatio anteceſsit.eſt igitur electio ſpontaneum id cuius conſultatio præceſsit,& ad hoc probandum videtur afferre duo ſigna.Primum quòd electio eſt cum ratione & mente,& per mentẽ accipit hic rationem cum diſcurſu.aliud ſignum ſumitur à nomine electionis: quaſi ex quibuſdam propoſitis vnum ante alia ſumatur & legatur.

46 {CVM ratione.} ſcilicet actiua. {ET mente.} ſcilicet actiua quæ diſcurrit & inquirit.

De conſultatione. CAP. III.

47
T eſtne de omnibus conſultatio, & omne quoduis eſt conſultabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? Atque dicendum eſt forſitan conſultabile non id eſſe de quo quiſpiam inſipiens, uel mente captus, ſed id de quo ſanæ mentis quilibet
48 *conſultaret. De æternis autem nemo conſultat. ut de mun-*
49 *do: uel de diametri lateriſque incommenſurabilitate. Sed neque de ijs quæ conſiſtunt quidem in motu: ſemper autem fiunt eodem modo ſiue neceßitate, ſiue natura, ſiue propter*
50 *aliquam aliam cauſam: ut de ſolſtitijs atque ortu. Neque de ijs quæ aliàs aliter ſeſe habent: ut de ſiccitatibus, imbri-*
51 *búſue. Nec item de ijs quæ eueniunt à fortuna: ut de theſauri inuentione. Sed neque de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto reſpublica Scytharum optimè gubernaretur: nemo Lacedæmoniorum conſultat. nihil enim ho-*
52 *rum per noſipſos fieri poteſt. Conſultamus autem de ijs rebus agẽdis, quæ in noſtra ſunt poteſtate. hæ etenim reſtant. Cauſæ nanque uidentur eſſe: natura, neceßitas, fortuna &*
53 *mens inſuper, ac omne quod per hominem efficit. hominum*
ἀκριβεῖς ϗ αὐτάρκεις. *autem quiſque de ijs conſultat quæ agi per ipſum poſſunt. Atque circa *exactas quidem ſcientias & ſufficientes, nõ eſt conſultatio: ut de literis, non enim ambigimus quonam pa-*

cto lit

cto literæ sint scribendæ. Sed de ijs consultamus quæ fiunt 54
quidem à nobis: non tamen semper eodem modo. ut de
agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo ma=
gis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artem de=
liberamus, quò minus exacta est. & de cæteris simili mo=
do. Atque magis circa artes, quàm circa scientias. nam
circa ipsas magis ambigimus. Consultatio autem in ijs
uersatur, quæ plerunque quidem fieri possunt: incerta ta=
men sunt quonam euenient pacto, & in quibus est * in= ἀδιόριστον. quæ sunt in
determinatio. Atque cùm magnis de rebus deliberare uolu= determina-
mus, sumimus & alios ad consilium, diffidentes nobis= ta.
ipsis, tanquam non sufficientibus ad discernendum. Con= 55
sultamus autem non de finibus: sed de ijs quæ ad fines ipsos
perducunt. Nec enim medicus si sanabit, nec orator si per=
suadebit, nec reipublicæ gubernator, si bene, rectéque le=
gibus ciuitatem instituet: nec denique cæterorum quisquam
de fine deliberat: sed omnes posito quodam fine, quemadmo
dum & per quæ fiet ille, considerant. Atque si per plura pos
se fieri uidetur, per quod illorum facilimè, optiméque
fiet, perquirunt. sin per unum: quonam pacto per illud
fiet, & illud item per quid efficietur considerant. idq; fa=
ciunt, donec ad primam perueniant causam, quæ quidem
in inuentione est ultimũ. Qui nanque consultat, is quære=
re uidetur: dictoq; modo perinde atque * designationem li διάγραμ-
nearum resoluere. Non autem omnis perquisitio, consulta μα.
tio esse uidetur. Mathematicæ nanque perquisitiones, con-
sultationes non sunt. omnis autem consultatio est continuò
perquisitio. idq; quod ultimum est in resolutione, primum 56
esse constat in generatione. Atque si consultantes in aliquid 57
inciderint, quod quidem fieri nequeat, desistunt: ut si sit pe=
cunijs opus, has autem habere non poßint. quòd si uideatur

fieri posse, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri posse: quæ per nosipsos fieri possunt. nam ea quæ per amicos fiunt, per nosipsos quodammodo fiunt: quippe cum principium sit in nobis. Quæruntur autem quandoque quidem instrumenta: quandoque autem usus ipsorum, & in reliquis simili modo. Interdum per quod, interdum
58 *quomodo, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictũ est) homo principium actuum esse: & de ijs esse consilium quæ agi ab ipso possunt, & actus aliorum esse gratia, finis igitur non erit consultabilis: sed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiam singularia: ut si panis sit hoc, uel confectum sit ut oportet. hæc enim sensus ipsius fiunt. Quod si sem-*
59 *per quispiam consultauerit, in infinitum abibit. Consultabile autem & eligibile idem est. ipsum tamen eligibile definitum iam est. Quòd enim cæteris ex consultatione prætulimus, id eligibile est. desinit enim tunc demum unusquisque perquirere quonam aget pacto, cum in seipsum principium*
60 *redigit. & in id suijpsius quod antecedit. hoc est enim quod eligit. Patet hoc ita esse & ex uetustißimis rebuspublicis. quas imitabatur Homerus: quæ nanque reges eligerent, ea*
61 *populo renuntiabant. Cùm igitur ipsum eligibile sit consultabile appetibile ex ijs quæ in nostra sunt potestate: & ipsa electio deliberatiua appetitio rerum erit earum quæ in nostra sunt potestate. nam simul atque dijudicauimus ex consultatione: affectamus deliberatione. Quid est igitur electio, figura sit dictum. & circa quæ uersatur: & eorum esse quibus ad ipsos fines acceditur.*

COMMENT.

47 ET EST ne de omnibus consultatio. } Hoc est tertium capitulum, in quo Philosophus posteaquam declarauit de eo quod sponte fit & electione: nunc docet de consulta-tione

tione. ex quo etiã patebit definitio electionis, in qua cadit cõsultatio: est enim electio quasi quidã finis, & effectus cõsultationis: quare ad cognoscendã electionẽ perfectè, opus est cognoscere ipsam cõsultationẽ. Diuiditur in tres partes. In prima declarat quid sit illud quod cadit sub consultationẽ. In secunda ostẽdit modũ, & effectum eius, & terminum. In tertia comparat consultationem cũ electione. in prima igitur parte affert per modũ dubitationis ea, in quibus est consultatio, & de quibus: & soluit in genere, dicendo quod non de omnibus est consultatio, sed his tantũ de quibus homo sanæ mentis deliberat quæ autem sint ista in sequẽtibus determinabit.
{DE æternis autem.} Primo igitur ostendit de quibus nõ 48
fit cõsultatio, vt illis exclusis relinquantur ea de quibus fit, & affert omnes causas quæ afferri solent circa ea quæ sunt, & argui potest hoc pacto, Omnia quæ sunt, aut necessaria sunt à causa necessaria, vt æterna: aut natura, vt siccitates, & grandines: aut à fortuna, vt inuentio thesauri: aut à mente nostra, & à quibusdã principiis quæ in nobis sunt: sed nec circa prima, nec circa secunda, nec circa tertia consultatio fit: ergo circa quarta, scilicet circa ea quæ fiũt à mẽte nostra, & nõ quacũq; sed à mẽte actiua. Hæc argumẽtatio à Stoicis appellatur per quinq; aut plura sine demonstratione. probatur autẽ primo quòd cõsultatio nõ sit circa æterna. Circa ea quæ aliter se habere & à nobis fieri possunt est cõsultatio. at ea quę sunt æterna, nõ possũt fieri à nobis, & semper se habẽt eodẽ modo, & sunt necessaria. & perpetua: ergo æterna nõ cadũt in cõsultatione vllo pacto. Notandũ quod quædã sunt æterna, quę semper sunt talia vt substantiæ separatæ: quædã verò ex parte demõstrationis, quæ sunt & principia necessaria, & cõclusiones necessariæ ex talibus principiis. & ideo Philosophus attulit duo exẽpla, scilicet mũdum & diametrũ, qui semper & eodẽ modo est incõmensurabilis costæ eiusdẽ quadrati: pro cuius declaratione notãdũ est quòd diameter in multis figuris reperitur, & loquamur de figuris planis, non de solidis. est igitur diameter circuli, & de hoc non loquitur Philosophus. est etiã diameter quadrãguli, qui est figura quæ quatuor lineis, & quatuor angulis cõtinetur: habet aũt plures species. Omne enim quadratũ est quadrãgulus, nõ autẽ ecõtra. est quadratũ æqualiũ laterũ, & rectarũ linearũ species quadrãguli. est etiã

figura ex altera parte longior. Item Rombus & Romboidis. Philosophus igitur loquitur de quadrangulo qui est æqualiũ laterũ,& rectarũ linearum, id est de quadrato: & dicit quòd non potest vnquam reperiri aliqua cõmunis mensura qua & diameter,& costa vel latus eiusdem quadrati commensuretur: vt exempli gratia, diameter dicitur quadrati linea, quæ ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales: numerus quadratus dicitur, qui resultat ex multiplicatione alicuius numeri in seipsum, qui vocatur radix illius numeri quadrati, vt tres sunt radix huius numeri quadrati I X. Nunquam igitur reperietur communis mensura diametri & costæ: nam ter tres cõstituunt nouem: tunc vltra, nouem & nouem cõstituunt decem & octo. Nunquam reperietur radix,& numerus qui in seipsum ductus constituat decẽ & octo: nã propinquior: est quatuor: at quater quatuor cõstituunt sexdecim. quare hoc est impoßibile reperire cõmunẽ mensurã diametro,& lateri eiusdem quadrati. Verum de aliquo quadrangulo veluti de aliqua figura ex altera parte longiore fieri posse videtur. sumatur quadrãgulus ex altera parte lõgior,& apparebit quod diameter erit commensurabilis cum costa eiusdem. sit costa maior vt quatuor, minor vt tres diameter erit vt quinque. nam ducatur quatuor in seipsum & I I I. alterum constituunt X V I. alterũ I X. quæ faciunt X X V. cuius radix erit V. & diameter V. quæ in se ducta constituunt X X V. ergo habent cõmunem mẽsurã, diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris,& eius costa, at in quadrato quod est figura æqualiũ laterũ,& rectarũ linearũ: diameter cõmunem mensurã nullo pacto habere potest cum latere,& costa eiusdem quadrati. sequeretur enim quòd numerus par & impar essent æquales inter se: quod est absurdũ. quare nunquam est cõmensurabilis, vt dicit Philosophus: & hoc est necessarium, scilicet quod nunquam sit commensurabilis.

49 { SED neque de iis quæ. } Probat etiam nunc quòd consultatio non est circa ea quæ sunt in motu tali, vt semper eodẽ modo fiãt, siue hoc sit natura, siue necesitate ab alia causa vt à Deo. hæc sunt ortus & conuersiones syderum, quæ modo in parte vna, modo in altera fiunt: tamen certo & fixo ordine fiunt. Circa hæc non est consultatio,& hoc probari potest eodem medio quo probauimus superius: quia consultatio est

circa

circa ea quæ à nobis fieri possunt & aliter se habere. Notandum quod Philosophus dicit siue à natura, siue necessitate, siue propter aliam causam: quod posuisse videtur propter varias opiniones philosophorum. quidam dixerũt cœlum moueri necessitate quadam cum sit rotũdum, quia in circuli motu quædam pars pellit, quædam pellitur: & eadem quæ pellit, pellitur necessario, alij dixerunt cœlum moueri natura, vt ignis natura sua fertur sursum: sic cœlum circulo. vnde Philosophus dicit in libro de cœlo, quòd si pars cœli auferretur ab eo, & ponatur hic inferius apud nos, quòd illa non feretur sursum aut deorsum, sed circulo mouebitur. alij dixere cœlũ moueri sicut anima, scilicet ab anima sua ideo Philosophus videtur enumerare plures causas. sed de hac materia determinare non est præsentis considerationis.

{NEQVE de iis quæ alias.} Ostendit hic Philosophus quòd 50 etiam consultatio non est de his quæ fiunt à natura quæ vario modo sese habent. Nam superiora de quibus dixit, etsi semper mouentur, tamen semper fiunt eodem modo: hæc vero mouentur non solum localiter, sed etiam mutantur, & circa talia non est consultatio: quod probari potest eodem medio, quia non possunt fieri à nobis. {NEC item de iis quæ 51 eueniunt.} Ostendit etiam quod consultatio non est circa ea quæ fiunt à fortuna. Nam etsi ea quæ fiunt à fortuna dicuntur fieri à mente humana per philosophum: tamen fiunt per accidens, vt idem inquit in libro Physicorum. & ideo nõ videntur proprie fieri à nobis quia fiunt & eueniunt pręter intentionem nostram: vt fodiens terram vt serat arbores, inuenit thesaurum præter propositum, & intentionem suam.

{CONSVLTAMVS.} Declarat Philosophus quæ sunt 52 ea de quibus consultamus. nam remotis omnibus quæ fiunt aut necessitate, aut natura, aut fortuna, vel casu: restat vt illa cadant in consultationem, quæ à mente fiunt, non tamen omnia, sed ea tantum quæ sunt posita in nostra potestate, & fieri à nobis possunt. Et omne quod per hominem, vt voluntas & similia principia.

{ATQVE circa exactas.} Hac in parte Philosophus de- 53 clarat de quibus humanis est consultatio, considerando res vt sunt sub artibus certis, & scientiis, & facultatibus, aut non certis, & affert tres sententias. Prima est quòd de his non

est consultatio quæ sunt determinata & certa. Secunda quòd non æquè de omnibus quæ à nobis fieri possunt, est consultatio. tertia quòd magis consultamus de iis quæ cadunt sub arte, quàm de iis quæ cadunt sub scientia. primo igitur sic probat, Consultatio est de rebus dubiis: sed ea quæ sunt determinata per aliquam scientiam, non sunt dubia: ergo de iis non est consultatio. patet ratio exemplo Philosophi. nam literæ sunt determinatæ per artem, & scientiam grammaticæ quomodo scribi debeant: ergo talia non cadũt in cõsultationem.
54 {SED de iis.} Secunda sententia probatur hoc pacto: de iis omnibus quæ non sunt æque, & eodem modo certa non consultamus: sed ea quæ à nobis fieri possunt non æque sunt certa: ergo non de omnibus talibus est consultatio. {Atque magis.} Tertia sententia est, quod magis consultamus de iis quæ cadunt sub artibus, quàm de iis quæ cadunt sub scientiis. & ratio est, quia ea quæ cadunt sub artibus, sunt minus certa, & de magis dubiis magis consultamus. Notandum quòd non vult Philosophus quòd ea quæ cadunt sub scientiis agantur à nobis, & non cõsultamus de scientiis, sed de modo, id est quo modo posimus ad illarum cognitionem accedere, & minus circa scientias, quam circa artes, quia modi illi sunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia Philosophus dixit quod consultatio est de iis quæ sunt in nostra potestate, & aguntur à nobis: quod non videtur esse verũ hoc pacto: Iura & leges non sunt in nostra potestate, & tamẽ de iure, & legibus cõsultamus: ergo cõsultamus de iis quæ nõ sunt in nostra potestate. Maior. leges & iura sunt in potestate principis, & legũlatoris. Minor. cõsulimus iuriscõsultos, & illi cõsultant de iis. Illa quæ aguntur à seruis non sunt in potestate domini. & tamen cõsultamus de illis: ergo non tantũ cõsultamus de iis quæ in nostra sunt potestate. imbres & siccitates, & talia non sunt in nostra potestate, & tamẽ homines cõsultant de iis veluti, vtrum æstas sit futura humida an sicca, &c. oppositum tamen dicit Philosophus, & ostendit quod de iis est consultatio tantum quæ in nostra sunt potestate, hoc pacto, vt fieri possint à nobis & nostra opera. Pro declaratione notanda sunt tria. primũ est definitio cõsultationis quæ videtur esse talis. Consultatio est inquisitio rationis qua de rebus agendis dubiis atq; incertis aliquid inuenitur certũ, & determinatum.
verum

verùm consultatio potest accipi duobus modis: ab vno tantum,aut inter plures, cùm consultatio est de magnis rebus, & magni ponderis:in qua solemus sumere socios ad consultandum,ex quo fit aggregatum ex pluribus consiliis. Secundum quod affertur est,quòd cõsultatio est de iis quæ à nobis aguntur, & fieri à nobis possunt: quod probatur, quia circa quæ versatur electio,& etiam consultatio. Tertiũ est.ꝙ consultatio non est de omnibus quæ à nobis aguntur, sed de rebus dubiis & incertis:non autẽ omnia quæ à nobis aguntur sunt dubia, & incerta & indeterminata. patet igitur ex iis quod consultatio est inquisitio per rationẽ, quia de rebus agendis aliquid emergit determinatũ, & est de iis quæ fieri possunt, aut à nobis aut ab eo cui datur cõsilium,& non de omnibus talibus,sed de dubiis. Ad rationes,& ad primã cùm dicitur quòd iura & leges non sunt in nostra potestate:dicendum quod iura non cadunt sub potestate iurisconsulti, sed gubernatoris reipublicæ vel principis. verùm iurisconsultus dat consilium interpretãdo mentem legumlatoris, & dat modũ consequendi tale ius. Ad secundã cùm dicitur,ea quæ fiunt à seruis non sunt in nostra potestate:dicendum quod ea quæ fiunt à seruis aliquo modo dicuntur fieri à domino, & videntur cõcurrere tanquam vna causa: ita quòd dominus,& seruus vna tantum sint causa efficiẽs:sed dominus causa principalis, seruus verò esse videtur tanquam causa instrumẽtalis. Ad quartam cùm dicitur quòd imbres & siccitas non sunt in nostra potestate, & tamẽ de iis consultant homines: dicendũ quòd cõsultatio sit de iis, non vtrũ fiant, sed quid agendũ sit si tãlia eueniant.

{CONSVLTAMVS autem non de finibus.} Hæc est se- 55
cunda pars, in qua Philosophus posteaquam ostendit de quibus est,& de quibus non est consultatio: nunc ostendit modũ, & effectum siue terminum consultationis. Et primo declarat modum & ordinem procedendi in consultatione, deinde effectum eiusdem:postremo terminum ipsius. Dicit autem in primis quid est præsupponendum in cõsultatione, & non est aliquo modo inquirendum. nam in omni cõsultatione præsupponendus est finis aliquis, de quo non est cõsultatio:quia tunc ex parte finis esset processus in infinitum, quod est absurdum. non igitur est consultandum de fine: & hoc probat exemplo medici qui præsupponit sanitatem: deinde inqui-

rit,& consultat de iis quæ ducunt ad sanitatem,similiter facit orator, qui præsupponit suasionem afferendam auditoribus, & similiter gubernator ciuitatis præsupponit sibi finem: deinde consultat de iis quibus acquiri posſit:& dicit quòd duo inquirimus per consultationem, scilicet modum quo, & per quæ,id est per quæ media vel instrumenta fieri posſit,vt assequamur talem finẽ,& de his primò consultamus:postea verò quomodo sit nobis vtendum talibus instrumentis. fit autem talis resolutio quousq; deueniamus ad id quod est vltimum quod inuenimus per nostram perquisitionem & resolutionem:quod tamen est primum in operatione:& à quo incipimus operari:sicut euenire videtur in geometria,in qua fit resolutio posteriorum figurarum, quas resoluimus in priores figuras,probãdo semper posteriores designationes per priores iam probatas, quousque deueniamus ad vnam primam indemonstrabilem,quæ nullo modo in aliam resolui posſit. & videtur esse vt illa quæ primo ponitur ab Euclide, quòd super datam lineam contingit triangulum æquilaterum collocare. simili modo consultans proposito fine videtur perquirere media,& resoluere & peruenire ad vnum quod est vltimum, quod inuenit perquirendo, & primum à quo incipit operari. exempli gratia, Gubernator reipublicæ proponit sibi pacem esse cum hostibus faciendam tanquam finem. mittendi sunt oratores ad aliquem principem vel rempublicam quæ se interponat: at decernendi. ergo cogendus est senatus. hoc videtur esse vltimum quod inuenit in resoluendo,vt ita loquar,& perquirendo: primum tamen à quo incipiendum est operari. & dicit Philosophus quòd non omnis perquisitio est consultatio. nam geometra non consultat, quanuis perquirat & resoluat. non igitur omnis perquisitio est consultatio: sed econtrà,omnis cõsultatio est perquisitio. Nam perquisitio est tanquam genus. & differentiæ possunt colligi ex supradictis: & habebimus eius descriptionem, quòd consultatio est perquisitio de iis rebus quæ à nobis fieri possunt, quorum incertus est euentus.

56 {IN resolutione.} Id est, quod est vltimum quod inuenimus perquirendo,veluti,Congregandus est senatus vt decernantur legati in superiori exemplo, id est primum in generatione, id est in principio operationis vnde incipimus.

ATQVE

{ATQVE si consultantes.} Hac in parte Philosophus ostendit effectũ consultationis: quæ est executio. & dicit quod si consultantes inciderint in aliquod quod fieri nequeat, desistunt: sin verò fieri posit, aggrediuntur: & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis posse, dicendo non tantum quæ per nos ipsos, sed etiam quæ per amicos possumus. Sunt enim amici tanquam instrumenta. & quemadmodum instrumentorum vsus principium est in nobis: ita & amicorum esse videtur. verùm quandoque quæruntur instrumenta quibus vtamur si eorum vsus est certus, & determinatus. quandoque verò quæritur opus, & vsus ipsorum, id est inuentis instrumentis quomodo ipsis vtamur ad rem exequendam. Itaque interdum quæritur quibus instrumentis, interdum quomodo vtamur. 57

{VIDETVR igitur vti.} Declarat Philosophus quasi concludendo quòd in omni consultatione est quidam terminus: & hoc ostendit ex parte agentis hominis, quia intendit in his quæ ab eo fieri possunt, & de quibus cõsultat aliquem terminum ex parte finis, quia omnis actio est ob aliquẽ finẽ: ergo & consultatio. Item ex parte instrumẽtorum quæ sunt media quæ ducunt ad finem, ne fiat processus in infinitum: fit igitur consultatio ob aliquẽ finem, non tamen de fine. Nec certe singulares res, vtrum scilicet sint, cadunt in consultationem, vt si hoc sit panis. bene caderet in consultationem, quomodo melius comparari possent, vt cõmeatus in exercitu: sed vtrũ hoc sit panis non cadit in consultationem, quia patet per sensum. 58

{CONSVLTABILE autem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquã ostendit ordinem, & effectum, & terminum cõsultationis: nunc comparat consultationem, & electionem inter se declarando vtrunque. Nam cùm consultatio cadat in definitionem electionis, vt diximus, necesse fuit interponere declarationem eius vt melius innotescat ipsa electio. Ostendit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ sunt consultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potentiis essentiæ. Nam obiecta sunt nobis notiora quàm actus, & actus quàm potentiæ, & potentiæ quàm essentiæ, vt inquit Philosophus in libro de anima. Obiecta igitur ista, scilicet consultabile, & eligibile idem 59

sunt in re: differunt autem ratione. Nam idem inquantum est consultabile, præcedit seipsum inquantum est eligibile. Idem enim iam consultatum & determinatum est eligibile. Præcedit igitur cōsultatio electionem, & probari potest hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut est simul cum ea: sed consultatio præcedit iudicium rationis, & determinationem: ergo præcedit electionem. Patet ratio ex dictis Philosophi. Nam in consultando & perquirendo aliquis tūc desinit procedere vlterius in cōsultatione, cùm accessit ad id principium quod collocatur in seipso, id est, cùm id principium à quo incipiendum est operari redigit in suam potestatem: & cùm reducit idem in antecedens suiipsius, id est, in potentiam electiuam, & rationem electiuam suimet, quæ dicitur antecedens, quia maximè antecedit ratio actiua siue potentia electiua, sequitur postea electio & actio. Probat etiam ab autoritate Homeri, qui introducit reges, vt primo consultent, deinde eligant: demum proponant populo vt exequantur id quod elegerunt. Posset etiam illud dictum Homeri referri vt sit quasi confirmatio eius quod dixit, scilicet quòd tunc desinimus vlterius inquirere & consultare cùm reduximus in ipsos, id est, in potestatem nostram illud principium, scilicet quod est vltimum in resolutione, & primum, & principium à quo incipimus operari. vt permaneamus in eodem exemplo, proposita pace vt fine cōsultatur de mediis mittendi sunt oratores cum talibus mandatis, Quid vltra decernendi, quid vltra congregandus senatus: quod est vltimū in perquisitione, & primum, & principiū à quo debemus incipere operari. Cùm reduximus in nobis istud principium, scilicet vt quandocunq; velimus possimus cōgregare senatum: tunc cessat omnis cōsultatio, & eligimus illud vt congregetur senatus: deinde fit, id est, congregatur. quare primo est consultatio: postea electio: demum actio: & sic ordinatur successiué.

60 {PRINCIPIVM.} Id, quod in resolutione & perquisitione est vltimum, & primum, & principium à quo incipimus operari. Id quod antecedit, id est rationem actiuam. Suiipsius, scilicet suimet eligentis: & non est referendū illud ad principium, vt nonnulli expositores forsitan facerent. Græcè enim dicit αὐτοῦ, id est, ipsiusmet reducentis, & eligentis: non autem ipsius principij. diceretur enim αὐτῆς, id est, in fœminino genere,

nere, ficut est ἀρχὴ, principium apud Græcos in fœminino.

{CVM igitur ipsum eligibile.} Ex dictis concludit defini- 61
tionem electionis, scilicet quòd electio est appetitio earum
rerum quæ à nobis fieri possunt ex cõsultatione proueniens.
Concludit autem sic: eligibile est consultabile, appetibile de
numero eorum quæ sunt in nostra potestate constituta: ergo
electio est appetitio eorum quæ sunt in nostra potestate. Patet ratio per locum à coniugatis, & dicit Philosophus quòd
simul ac diiudicauimus aliquid per consultationem, appetimus illud, cùm antea non affectaremus: vnde electio videtur operatio quædam intellectus actiui simul cum appetitu,
scilicet rationali, id est cum voluntate.

De voluntate, & voluntate affectabili.

CAPVT IIII.

oluntatem autem finis quidẽ ipsius esse, iam 62
paulò antea diximus. Sed uidetur alijs quidem 63
esse ueri boni: alijs apparentis boni. Atque sit
sententia quidem eorum qui uerum bonum id
*esse censent quod est * affectabile uoluntate: ut id non sit af-* βουλητόν
fectabile uoluntate, quod is qui non rectè expetit, uult. Nam
si sit, erit & continuo bonũ. at erat fortè malum. Senten- 64
tia autem eorum qui bonum apparens inquiũt esse quod est
affectabile uoluntate, ut nihil sit prorsus quod suapte natura sit affectabile uoluntate: sed id quod unicuique uidetur. at
aliud alij uidetur: & repugnantia fortè. Quòd si hæc non 65
placẽt: dicendũ est simpliciter quidẽ & reuera uerum bonũ
esse affectabile uolũtate: unicuiq; uerò, id quod unicuiq; uidetur. Studioso igitur id est affectabile uoluntate, quod uerè
est bonum: uitioso uerò, quicquid contigerit. Fitq; hoc perinde atque in corporibus ipsis. his enim quorum corpora bene sese habent: salubria sunt, ea quæ uerè talia sunt, ijs autem
quorum corpora sunt ægrota, non hæc ipsa, sed alia similiter & amara ac dulcia: & calida, atque grauia: & singula

cætero

cæterorum. Studiosus enim homo rectè singula iudicat: & singulis in rebus id ipsi uidetur quod uerè est tale: in unoquoque enim habitu sunt propria quædam honesta atq; iucunda, atque in singulis plurimum fortasse præstat uir studiosus, in dignoscēdis ijs quæ uere talia sunt propterea quòd est ut norma quædam atque mensura ipsorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. ipsa nanque bonū quidem non est: bonum tamen esse uidetur. prosequuntur igitur ipsam tāquam bonum: dolorē autē fugiunt tāquam malum.

COMMENT.

62 Voluntatem autem finis. } Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam docuit de eo quod spontè fit, & de consultatione, & electione: nunc docet de voluntate quæ est actus internus à quo procedunt operationes externæ, & dicitur non solū potentia volitiua voluntas: sed etiā operatio. In hoc autem capitulo tractat de eo prout dicit actum, & operationem ipsius potentiæ voluntatis, ostendendo circa ea quæ est actus talis, & declarando id quod est affectabile voluntate, id est obiectū voluntatis. Diuiditur autem hoc capitulū in tres partes. In prima ostendit quòd voluntas est finis, nō eorum quæ sunt ad finē. In secunda ponit opinionem quorundam de obiecto ipsius voluntatis. In tertia ponit opinionem suam de ipso obiecto. In prima igitur repetit vnam sententiam de voluntate, scilicet quod voluntas est finis. Nam ea quæ sunt ad finem volumus non primo & per se, sed propter finem. Nam volumus ea quæ sunt ad sanitatem non primo propter illa, sed propter ipsam sanitatem, cùm ea intendimus vt finem.

63 { SED videtur. } Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert duas opiniones diuersas de obiecto voluntatis. Prima est, quòd id tantum quod est per se bonū, sit obiectum voluntatis. Secunda est, quod id tantū quod est apparens bonum, sit obiectum volūtatis. Reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto: Si id quod est obiectum voluntatis, esset tantū per se bonum: tunc id quod vult malus, non esset obiectum voluntatis, nec esset volitum: sed hoc absurdum

dum est,ergo antecedens. patet ratio,quia si id quod est obiectum voluntatis esset tãtum verè bonum,certè id quod malus,& non rectè eligens vellet,non esset affectabile voluntate,id est volitum:vel si id etiam esset volitum tũc illud esset etiam per se bonũ:cùm autem id quod malus vult fieri possit vt sit malum:sequeretur quòd malum esset per se bonum, quod est absurdum:ergo absurdum etiam erit dicere quòd id tantum quod est per se bonum est affectabile voluntate, vel est volitum,aut obiectum voluntatis.

{SENTENTIA autem eorũ.} Reprobat secundam opinionem dicentiũ id tantũ esse volitum vel affectabile voluntate quod est apparens bonum,hoc pacto.Si tantũ apparens bonum esset obiectũ voluntatis,nihil esset quod suapte natura esset obiectum voluntatis vel volitum:cõsequens falsum: ergo & antecedens.Nã si tantũ apparens bonum esset obiectum voluntatis,nihil esset per se volitum.Si enim esset per se volitum,apparens bonum esset vere per se bonum:at hoc non est,quia apparentia bona sunt interdum contraria,quia aliud alij apparet:at vere bona nõ sunt cõtraria,& repugnantia:ergo bonum apparens nõ est verè bonum nec per se volitum.Quare apparens tantũ bonum nõ est obiectũ voluntatis,cum pateat quòd suapte natura bonum sit volitum vel volibile,& per hanc positionem excluderetur ab voluntate. 64

{QVOD si hæc non placent.} Hæc est tertia pars capituli in qua allatis & reprobatis opinionibus aliorum de obiecto voluntatis affert suam sententiã,ex qua ponere possumus duas conclusiones probandas.Prima,Id quod est per se bonum,est simpliciter volibile vel obiectum voluntatis.Secunda,Id quod est apparens bonum,est non simpliciter,sed aliqua ex parte,& respectu aliquorum volibile vel obiectũ voluntatis. Probatur prima hoc pacto:Id quod studioso est volibile,est per se & simpliciter obiectum voluntatis:sed verè bonum est volibile studioso:ergo verè bonum est per se, & simpliciter obiectum voluntatis.Maior probatur:Sicut se habent corpora,ita & animus quantum ad hoc propositum. at id quod est sanum corporibus sanis,dicitur simpliciter & per se sanum:ergo id quod est volibile animo sano,est simpliciter volibile.Secunda conclusio probatur hoc pacto,scilicet quòd apparens bonum non est simpliciter volibile,sed 65

aliqua

aliqua ex parte & respectu aliquorum:id quod est volibile vitioso,non est simpliciter volibile,sed secundum quid,& respectu talis hominis:sed bonum apparens est volibile vitioso:ergo bonum apparens non est simpliciter volibile:sed aliqua ex parte,& respectu aliquorum. Hæc ratio probari potest similitudine animi corporis sani & ægri,sicut probata est illa superior. Addit vlterius Philosophus quòd horũ causa est,scilicet vt studiosus velit bonum simpliciter: vitiosus autem non velit,causa inquam ipse habitus.Nam studiosus habet virtutem qua animus fit sanus,& bene diiudicat de omnibus.propter illa sunt simpliciter talia qualia iudicantur: ea verò de quibus iudicat vitiosus,non sunt simpliciter talia, quia ipse habet iudiciũ corruptum propter malum habitũ, sicut fit in gustu ægrotantis,qui cùm sit affectus aliquo malo humore,omnia videntur illi talis saporis,qualis est humor quo gustus eius affectus est:& addit quòd cùm sint variæ virtutes in vnaquaque virtute,est id quod est simpliciter honestum secundũ illam virtutem,& tales honestates differũt inter se.studiosus verò per vnamquanque virtutem iudicat ea quæ simpliciter sunt honesta:& ideo dicit quòd studiosus est tanquam regula & mensura quædã,& norma,& ea quæ iudicantur ab eo sunt verè talia.Notandum quòd habitus dicitur esse causa iudicãdi tam in animo quàm in corpore,quia ad hoc propositum simile esse videtur de vtroque.Nã in corpore ille qui est sanus rectè diiudicat secũdũ quemlibet sensum de vnoquoque obiecto,similiter fit in animo:ægrotus autem econtrà,in animo similiter,& in corpore:& hoc patet discurrendo per omnes sensus corporis,& per omnes habitus animi.Notandum quòd Philosophus loquitur hic de voluntate non vt potentia animæ est:sed vt operatio eius potentiæ,& voluntatis:& similiter fecit de electione & consultatione vt actus interni sunt,& non vt potentiæ:appellat autem actum voluntatis nomine potentiæ quia caremus nomine:posset autem dici volutio.Ferant autem æquo animo hos dicendi modos,qui elegantiores quærunt:vtimur enim ijs terminis,vt magis aperiamus mẽtem Philosophi.Verum si sumamus,& loquamur de voluntate vt potentia,dicimus quòd ipsa est latissima,& extenditur etiam ad impossibilia, quia est potentia æqualis intellectui quantũ ad latitudinem

suam,id est quicquid intellectus intelligere potest,voluntas appetere potest.cũ verò intellectus intelligat,& ea quæ sunt, & ea quæ finguntur & nõ sunt,vt chimeram:similiter & voluntas potest velle ea quæ sunt impossibilia. Et ratio est,quia talis potentia videtur esse æqualis intellectui. Animaduertendum tamen quòd voluntas capitur bifariam.primò vt est communissima & æqualis intellectui in latitudine sua, & sic potest velle etiam impossibilia:alio modo vt est regulata à ratione,& sic non est impossibilium.Nam ratio recta non dictat nisi ea quæ fieri possunt.

De ijs quæ in nostra sunt potestate.

CAPVT V.

*Vm igitur finis quidem sit affectabilis uoluntate,ea uerò quibus itur ad finem,*consultabilia sint atque eligibilia: fit ut actus ij qui circa hæc uersantur, ab electione proficiscantur,nostráq; sponte efficiantur. At operationes uirtutum circa hæc ipsa uersantur. nostra igitur in potestate ipsæ uirtutes: & identidem uitia collocantur. Quibus enim in rebus nostra in potestate situm est agere:in ijs & non agere. & in quibus non agere:in ijs est & agere. quare si agere bonũ(quod honestum est)in nobis est situm:& non agere(quod est turpe)in nobis est collocatum. Et si non agere malum(quod est honestum)in nostra est potestate: & agere(quod est turpe)in nobis est situm. quòd si in nobis est situm tam honesta quàm turpia agere:& simili modo non agere. hoc autem erat bonos & malos esse: in nobis certe est situm nos probos & improbos esse. Dicere autem sua sponte neminem prauum, nec inuitum quenquam beatum esse: alterum falso est simile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo est inuitus: sponte autem nostra prauitas comparatur. uel obstandum est ijs quæ modo sunt*

66 *βουλευτά. 67 68 69 70

do sunt dicta: & hominem non esse principium est dicendum, neque procreatorem actuum perinde ac liberorum,
71 quòd si hæc uera uidentur, nec in alia ulla, principia actuum quàm in ea quæ sunt in nobis, reducere possumus: quorum principia sunt in nobis, ea quoque in nobis sunt sita, spontéque à nobis fiunt. Hæc ita esse testes sunt & priuatim singuli homines, & ipsi legumlatores. Nam eos quidem qui praua faciunt, si modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipsi non fuerint causa, illa agant: castigant ac puniunt. ijs autem qui honesta agunt, honores instituunt: ut homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in nostra sunt potestate, nec nostra sponte efficiuntur, nemo prorsus hortatur: quippe cùm uanum sit persuasum esse cuipiam non calere, aut non dolere, aut non esurire, aut quiduis aliud tale. nam ni-
72 hilominus hæc ipsa patietur. Etenim pro ignoratione etiã ipsa pœnas instituunt, si quispiam ignorationis esse sibi causa uideretur. ebrios nanque duplici pœna afficiendos esse putarunt. principium enim in ipsis est. quippe cùm in ipsorum sit potestate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis est causa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem scire oportet, nec sunt difficilia cognitu. similiter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo pla-
73 nè, quia in ipsis est non ignorare. Est enim in ipsorum potestate diligentiam adhibere. at fortasse tales sunt quidam,
74 ut diligentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniusti, aut intemperantes: ipsi sunt sanè causa dissolutè uiuentes, & res iniustas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ sunt circa singula, tales efficiunt. Quod quidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui
student

ſtudent: perſeuerant enim in operando. Ignorare igitur
ex operationibus quæ fiunt circa res ſingulas habitus ip=
ſos emergere, nimium hebetis hominis eſt. Præterea * me 75
tas rationis egreditur, iniurias facientem hominem, aut ἄλογον.
intemperatè agentem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatum
eſſe. quòd ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniu=
ſtus: is ſua ſponte erit iniuſtus. Non tamen ſi uult cùm 76
eſt iniuſtus, deſinet eſſe talis, ac iuſtus erit. nec enim qui
ægrotat, ſi uult, erit ſanus. & fortè ſua ſponte ægrotat: ſi
incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum neglige=
bat, tunc igitur licebat ipſi non ægrotare. ſed poſteaquam
ualetudinem prodidit ſuam, non licet. Sicut neque fit ut
quiſquam reſumat lapidem quem proiecit. erat tamen in ip=
ſo ſitum ſumere ipſum atque proijcere, principium enim
erat in ipſo. Modo eodem & iniuſto, & intemperanti li-
cebat quidem ab initio talem non fore. quapropter ſua ſpō-
te eſt talis. Sed poſteaquam talis eſt factus, non licet ipſi
non eſſe talem. Non ſolùm autem animi uitia, noſtra ſpō 77
te fiunt: ſed corporis etiam interdum à nonnullis identi=
dem comparantur. Quos quidem & increpamus. eos enim
qui natura ſunt turpes, reprehendit profectò nemo. ſed eos
qui per inertiam tales atque otium euaſerunt. Idem & cir
ca imbecillitatem * euenire uidetur. & cùm quiſpiam mem Codex
bris eſt captus. Nemo nanque exprobrabit cuiquam id= Græcus etiam habet
ipſum: ſi ſit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæ= καὶ ἄισχρος καὶ πήρω-
cus ſed potius miſerebitur. Quòd ſi ebrietate, uel aliquo σιν.
alio flagitio captus ſit oculis: omnes utique carpent, ac in-
crepabunt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in no=
ſtra ſunt poteſtate, reprehenduntur. ea uerò quæ non ſunt,
non increpantur. hæc cùm ita ſint, & in cæteris ea uitia
quæ increpantur, noſtra in poteſtate ſunt collocata. Sed 78

φαντασίας. fortasse quispiam dicet uniuersos quidem homines id affe-ctare semper quod bonum apparet. ipsius tamen * appa-rentiæ dominos ipsos non esse. Sed qualis tandem unus-
79 quisque est, talem, & finem ipsi uideri. at si habitus ipsius aliquo modo sibi quisque est causa: erit & apparentiæ ip-
80 se sibi quodam modo causa. sin uerò nemo est sibi mala a-gendi causa: sed hæc ob ignorationem finis ipsius agit, pu-tans per ea se summum bonum consecuturum, affectatióque finis non in nostra est potestate. sed ita natum esse oportet, ut habeat quasi uisum, quo quidem recte discernet, & id expetet quod uerè est bonum. atque is est ingenio bono, cui ipsum bene sese habet natura (id enim quod maximum est atque pulcherrimum, & quod fieri non potest ut ab alio accipiat atque discat: quale est ortum natura, tale habebit) atque hoc rectè natura benéque ortum esse ipsa est habilitas perfecta, ueráque naturæ. Si igitur hæc ue-ra sunt: cur magis uirtus sponte nostra quàm uitium com
81 parabitur? Ambobus enim similiter tam bono quàm ma-lo finis ipse natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur. cætera autem agunt quouis modo, ea ipsa referentes ad il-
82 lum siue igitur finis non natura talis unicuique uideatur, sed sit aliquid etiam apud ipsum, siue quidem finis sit na-turalis, quia uerò sua sponte uir studiosus cætera agit, uirtus sponte comparetur ac acquiratur: uitium quoque non minus comparabitur sponte. Et homini nanque ma-
83 lo eadem competunt: & actuum, & finis respectu. Si igitur (ut dicitur) nostra sponte comparantur uirtutes (ipsorum enim habituum nos ipsi concausæ quodammo-do sumus: finémque talem ex eo ponimus, quia nos tales
84 sumus) uitia quoque sponte ab hominibus acquirentur. si-miles enim subeunt modos. Communiter igitur dictum

est de uirtutibus: & genus ipsum figura mediocritates in= quam ipsas esse ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia esse illa per se agēdi, nostraq; in potestate collocatas esse, & nostra fieri sponte: atque ita ut ipsa recta ratio iubet. Verùm non similiter nostra sponte actus ac habitus fiunt. actuum enim à principio usque ad finem domini sumus, ip= sa singula cognoscentes: habitum uerò principij. Singulo= rum autem * additio non est nota quemadmodum & in aduersa fit ualetudine. sed nostra sponte ideo fiunt: quia no stra erat in potestate sic aut non sic agere atque uti. At* 85
nunc repetentes, de singulis dicamus uirtutibus, quænam 86
sint, & circa quæ uersantur, & quo etiam modo. ex quibus & illud simul emerget, quot sunt ipsæ uirtutes. atque de for= titudine primum dicamus.

ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις Virtus moralis, est mediocritas, est itidē habitus: ut sit habitus in mediocritate, ad differentiā habitus intellectus.

** ἡ πρόθεσις.*

COMMENT.

CVm igitur finis quidem sit,} Posteaquam docuit de qua 66
tuor principiis operationum humanarum, scilicet de spontaneo, electione consultatione, voluntate, quæ sunt interni actus à quibus externæ operationes prodeunt: in hoc quinto & vltimo capitulo huius tractatus accommodat ista principia ad virtutes & vitia, ostendendo tam vitia quàm virtutes esse in nostra potestate, & redarguit opinionem quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima probat quod virtutes & vitia sunt in nostra potestate. In secunda ponit opinionem quorundam dicētium virtutes esse in nostra potestate: vitia verò minimè, etenim reprobat. In tertia ostendit radices eius opinionis, & eas euellit atque extirpat. In quarta epilogat omnia quæ suprà dixerat de ipsis virtutibus. Primo igitur ostendit quod virtutes nostra sponte fiunt, & in nostra sunt potestate, hoc pacto: Ea quorum principia sunt in nostra potestate, & ipsa sunt in nostra potestate: sed principia virtutū, scilicet operationes ex quibus generantur habitus virtutum, & etiam principia operationum sunt in nostra potestate: ergo & virtutes. Maior est clara: minor declaratur. Nam id quod prouenit ab electione

est in nostra potestate collocatum, quia possumus eligere vt agamus id vel non agamus: electio autẽ est principiũ virtutũ & omnino ea quæ proficiscuntur ab appetitu vel voluntate sunt in nostra potestate. & sic patet quòd operationes studiosæ sunt positæ in nobis: istæ autem sunt principia virtutum.

67 {CIRCA ista.} Scilicet quæ cadũt sub electione & cõsulta-
68 tione. {AT operationes.} Intelligitur de actibus & operationibus, quæ fiunt ante ipsos habitus propter virtutes acquirendas quæ sunt similes & operationibus quæ fiunt postea ab
69 habitu acquisito virtutis. {ET identidem vitia.} Probat etiã quòd vitia sunt in nostra potestate simili modo, scilicet quorum principia sunt in nostra potestate, & ipsa quoque. at principia vitiorum sunt in nostra potestate: ergo & vitia. Maior nota, minor declaratur à Philosopho: quia in his in quibus est agere in nostra potestate, est & non agere, & ecõtra. Notandum quòd Philosophus vtitur iis terminis, in nobis esse positum, & in nostra potestate: & vult significare potentiam quæ æque apta est, & indifferenter ad agendũ & nõ agẽdum tam turpia quàm etiam honesta, & est potẽtia libera liberíque arbitrij ad vtranque partem, scilicet agendi vel non agendi.

70 {DICERE autem sua sponte.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert opinionẽ antiquorũ de hac materia, & eam refellit, sed primo affert eã & acceptat aliqua ex parte, deinde affert difficultatẽ, scilicet ꝙ si ista opinio acceptaretur omni ex parte, & omnino, statim euerterẽtur & delerentur omnia fundamẽta antea iacta de ipsis virtutibus: post hęc affert duas cõclusiones, & eas probat, ex quibus emergit solutio illius difficultatis. Dicit igitur Philosophus quòd nostra sentẽtia est hæc, Vt spõte nostra euadimus virtuosi & vitiosi. aliqui verò dixerũt spõte nostra fieri in nobis virtutes: vitia verò nobis inuitis. Et dicit quòd primũ est verũ, quòd sponte nostra, & non inuiti euadimus beati: secũdum verò falsum, scilicet quòd inuiti euadimus vitiosi. Nam si hic esset homo prauus nõ esset principiũ suarũ operationũ, & omnia quæ supra diximus funditus delerẽtur, & tamen homo videtur esse principium suarũ operationũ tanquã pater suorum filiorum
71 quos sponte procreare videtur, & nõ inuitus. {QVOD si hæc vera.} Allata ea opinione antiquorum, & secũdũ aliquã partem acceptata, nũc affert duas cõclusiones ex quibus emergit sententia

sententia sua vera,& etiam reprobatio falsa. Prima cõclusio est,quòd principia operationũ tam studiosarũ quàm earum quæ sunt vitiosæ in nostra sunt potestate,vt etiam antea teti git:ex quo sequitur quòd operationes,& etiã virtutes sunt in nostra potestate. hoc etiã probatur exemplo legũlatorũ qui ponũt præmia bonis,pœnas malis operationibus:quòd non facerent nisi ea eorúmq; principia essent in nostra potestate.

{ETENIM.} Affert aliã sententiã, & conclusioné ex qua emergit solutio dubitationis, & est talis: quòd operationes quæ fiunt per ignorantiã,cuius scilicet ignorantiæ homo est causa:sunt collocatæ in nostra potestate,quia collocatum est vel fuit in eo homine ne ignoraret. Nã operationes ob quas homo videtur iustè puniri,in nostra potestate collocatæ esse videtur:sed ob prauas operationes quę fiunt per ignorantiã, cuius ignorãtiæ nos causa sumus,iuste puniri videmur:ergo tales vidẽtur esse in nostra potestate,& spõte à nobis fieri videntur,ex eo quia nos videmur esse causa.Notandũ quòd Pictacus aduersus ebrios duplicé pœnã cõstituisse dicitur cùm aliquid deliquerũt.vnã ob ipsam ebrietaté, cuius ipsi fuerũt causa,& erat situ in eis ne fierẽt ebrij: alia ob ipsum delictũ. 72

{AT fortasse tales sunt.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua primũ affert vnum fundamentum opinionis eorum,qui dicebãt virtutes esse in nostra potestate,non auté vitia.& id refellit: deinde affert aliud fundamẽtũ, & etiã euertit illud.Dicit igitur,in primis, nos dicimus oportere diligẽtiam adhibere in cognoscẽdis legibus,& his quæ pertinẽt ad bonos mores.At dicent fortasse, Isti sunt imbecilli, & inepti propter complexionem corporis,& ob eam complexionem ferũtur etiam ad vitia diuersa, quasi naturaliter ob talẽ complexionem cogãtur,vt phlegmatici ad tarditatem: cholerici ad iram,& similia quæ illi dicent fieri ex dispositione corporis: non ex habitu animi. {AT vt tales.} Contra hoc fundamentũ affert Philosophus primo talẽ conclusioné, ostendendo quòd vitia & habitus vitiosi sunt in nostra potestate, hoc pacto: Quorũ causæ effectiuæ sunt in nostra potestate, etiam ea quæ sunt effectus erunt profectò in nostra potestate,& sponte à nobis fieri possunt:sed operationes,& actus vitiosi sunt in nostra potestate,quæ operationes sunt causæ vitiorum,& habituum vitiosorum, qui sunt effectus: ergo ta- 73 74

les habitus erunt,& in nostra potestate subiicientur: principio sponte agendi, vt late patet in textu.

75 {PRAETEREA metas.} Affert secundam rationem: Is qui vult causam alicuius effectus, vult etiam ipsum effectũ: ergo qui vult operationem iniustam, quæ est causa iniustitię, vult etiã habitũ iniustũ: & similiter qui vult operationẽ alterius vitii, vult etiam habitũ. Notandũ ꝙ, etsi non oporteat dicere simpliciter, & in omnibus, quòd qui vult causam, velit etiam effectũ. Is tamen qui vult causam ex qua scit proficisci talem effectum, videtur etiã velle effectũ. Aliqui tamen volũt dicere, quod quoniã vult antecedẽs, velit etiã consequens & existimant hoc esse de mẽte Philosophi. sed nõ videtur hoc simpliciter esse verũ in omni consequẽtia: vt, Volo esse in carcere cũ ingenti pecunia, ergo volo esse in carcere, nõ valet: sed volo esse hominẽ, ergo animal, bene valet: quare illa propositio limitata hoc pacto videtur vera quòd is qui vult causam quã nouit esse causam alicuius effectus, etiam illũ effectũ sequi ex illa causa, dicendũ est quòd velit etiam illũ effectum. Qui ergo vult operationẽ vitiosam ex qua generatur habitus vitiosus, vult etiã habitũ, quia scit ex actibus vitiosis generari habitũ. Nemo est enim tã hebes qui hoc ignoret.

76 {NON tamen si vult.} Affert aliam conclusionem contra idem fundamentum, scilicet quòd antea quàm habitus vitiosi acquirantur, erat situm in nobis eos fugere, & euitare: postea verò quàm facti & inueterati sunt, non est penè in nobis eos abiicere: sicut fit in habitibus corporis, ad hoc propositum sic fieri videtur in habitibus animi. Sed in illis ita fit vt antea collocatum videatur in nobis vtrum fiant: postea verò quam sunt facti & inueterati, non amplius videtur esse in nobis eos abiicere: ita euenire videtur de habitibus animi. Dicit enim quòd multi morbi acquirũtur sponte ab hominibus, quia nõ obtemperant præceptis medicorum, & non abstinent ab iis quæ ægritudinem pariunt vel morbos: quos postquã habent, non possunt repellere à seipsis: eodem pacto videtur euenire de vitiis animi quę nostra culpa contrahuntur: postea non est penè situm in nobis ea pro nostro

77 desiderio delere & abiicere. {NON solum.} Affert tertiam conclusionem talem, scilicet quòd multa vitia corporis tanquã habitus vitiosi sponte nostra contrahũtur: & hoc ostendit ex

dit ex eo,quia ob talia reprehendimur & vituperamur,quod non fieret nisi nostra culpa cōtracta essent:nemo enim vituperat natura cæcum, sed eum qui bibacitate, vt ita loquar, & nimio potu talem defectū corporis est adeptus, & sua sponte suáq; culpa hoc factū esse apparet. Ex his igitur tribus cōclusionibus apparet, quòd fundamentū illorum non est verum. cùm dicunt quòd homines sunt tales, puta negligentes,& huiusmodi ex mala complexione corporis. Potest enim cura & exercitatione sua talis obstare ei cōplexioni, & in cōtrariū eniti, adeò vt sitū sit in eo,& in potestate sua studiosū euadere.

{SED fortasse quispiam.} Affert aliud fundamentum eiusdem erroris quod sumitur à potentia cognoscendi:dicebant enim quòd quisq; appetit id quod sibi apparet bonū,& quòd huiusmodi apparentia non est collocata in nostra potestate, sed qualis vnusquisq;est, talis sibi videtur finis. Nā potentia cognoscēdi bonū non est sita in potestate cuiusq;:sed est talis ex sua naturali dispositione,quam quisq; habet à primordiis naturæ.Propterea alicui videtur hoc esse bonū quod verè est bonum:alicui autē non ita videtur,& hoc est à natura.Itaque hoc erat fundamentū illius opinionis,ꝙ quisq; appetit illud quod sibi apparet bonū: apparētiæ verò non sumus domini. 78

{AT si habitus.} Ad euertendum illud fundamentum affert Philosophus duas conclusiones. Prima est,quòd apparentia finis vel boni est in nostra potestate cōstituta.Omnis habitus morum subiicitur principio spōte agendi, & est in nostra potestate:sed apparentia sequitur habitum morum:ergo apparentia subiicitur principio sponte agendi , & est in nostra potestate.Maior est antea manifestè probata. Minor quoque patet,nam apparentia boni sequitur habitum morum.Talis enim cuique videtur finis qualis quisque est: quisque autem talis aut talis est per habitum quem habet virtutis aut vitij: & sic apparentia videtur sequi habitum. Notandum quòd illud fundamentum, scilicet quòd qualis quisque est, talis sibi finis videtur, potest habere duplicem expositionem : prima est,qualem habitum quisq; acquisiuit,talis ei finis videtur:secunda est,quòd qualis est aliquis à natura ortus,talis sibi finis videtur.id est qualem vim cognoscendi quisque à natura habet,talis illi videtur finis. Primo secundum primam sententiam & expositionem , destruitur positum fundamentum 79

illorum erroris, quia ostenditur à Philosopho quòd apparentia finis est in nostra potestate: quia omnis habitus morum est in nostra potestate, vt probatum est per primam conclusionem: in sequenti verò particula ponet secundam conclusionem, & ostendet quòd si illa sententia accipiatur secundo modo, scilicet quòd qualis quisque est à natura, talis sibi finis videtur: quòd etiam destruitur hoc fundamentum. Nam data tali sententia sequitur, Si non erimus domini vitiorum, non erimus etiam virtutum: at virtutum volebant nos esse dominos, ergo destruitur tale fundamentum eorum.

80 {SIN verò nemo.} Hac in parte Philosophus affert secundam sententiam, id est fundamentũ illorum secundo modo acceptum, & id destruit. Dicit enim ꝙ si accipiatur sententia illa, scilicet quòd qualis est ortus à natura, talis sibi finis videtur: & quòd affectatio finis non est posita in nostra potestate, sed à natura & à primordiis generationis, oporteat vt habeat quis mentẽ & intellectum bonũ ad discernendum finem rectum, sicut oculũ in corpore ad discernẽdas differentias colorum. Si inquam hoc est quòd qualis quisq; est per vim discernendi quæ datur cuiq; à natura, talis illi finis videtur: cur magis virtutes, vt vultis vos Cirenaici siue alij, cõparantur & acquirũtur spõte quàm vitia? Eadẽ enim ratio videtur de vtrisque si causa est à natura, & non spontanea electio nostra: quia tam bonus quã malus habet affectionem finis ab ipsa natura.

81 {AMBOBVS} Scilicet bono & malo finis natura erit. Nam si natura est causa nostri intuitus ad discernendũ finẽ: eodem modo ipsa natura erit causa cognitionis boni finis, & per cõsequens bonarum operationũ & virtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendum ꝙ natura sit causa vtrorunque aut neutrorum: si neutrorum, tunc erunt ambo in nostra potestate, & sponte à nobis fient virtutes & vitia, & habebimus propositum: sin vtrorunq;, tunc erit causa tam virtutũ quàm vitiorum. sed hoc est contra vos, quia vultis vt virtutes fiant à nobis sponte, non autem à natura. Dicendum est igitur quod ambo sunt in nostra potestate, & voluntaria.

82 {SIVE igitur.} Procedit vlterius arguendo Philosophus, & dicendo quòd si etiam concedatur vt sumatur finis quomodocunque, siue finis natura capiatur, siue electione, & vt alio modo bonus alio malus affectet finem: tamẽ non modo virtutes

tutes erunt in nostra potestate,sed etiã vitia. Nihil enim curo nũc ad hoc propositũ,& ad faciẽdũ,vt hæc sint in nostra potestate vtrũ finis natura sit vel minimè, quia sufficit mihi vt ea quæ sunt ad finẽ, id est operationes, & bene vel male operari sit in nostra potestate,& vtrunq; agatur nostra electione. hoc autem negari non potest:sed fateri oportet quòd qui singulas operationes agit, quia vult, & quod velit aut nolit in seipso est:ergo quando operabitur malũ,sponte sua aget quamlibet particularem operationem,sicut quando aget bonum.Igitur vitia erunt volũtaria vt virtutes quæ fiũt ex operationibus.

{SI igitur.} Concludit Philosophus,scilicet habitum esse causam apparentiæ finis:vt ex hoc cõcludat vitia esse voluntaria vt virtutes, & etiam quòd apparentia finis est in nostra potestate: nã si habitus generãtur ex actibus & actuũ nostrorum nosmetipsi causa sumus:ergo & habituũ.Nam quicquid est causa causę est causa causati:& quales sunt habitus nostri, tales sumus ipsi: & quales nos sumus talem ponimus finem. Si igitur ex talibus vitiis fit talis apparentia, & vitia sunt in nostra potestate, quia operationes ex quibus oriuntur vitia fiunt nostra opera: ergo & apparentia talis ex nostra opera erit, & in nostra potestate, & vitia quoq; sicut virtutes nostra sponte fient : quia eandem legem & conditionem subeunt. nam & malarum operationum nosipsi sumus causa, ex quibus prodeunt mali habitus, ex quo malum ponemus finem: ergo sponte male agemus, & vitia sponte fient à nobis. 83

{COMMVNITER igitur dictum est.} Hæc est quarta pars huius capituli:in quo primo repetit breuiter ea quæ de virtutibus & operationibus dicta sunt,deinde declarat ꝙ nõ æquo modo actus & habitus subiiciũtur principio spõte agẽdi,demum facit trãsitionẽ ad sequẽtia. dicit igitur in primis quòd dictum est à nobis cõmuniter ꝙ sunt habitus & mediocritates, & quòd producunt operationes similes iis ex quibus sunt ortæ, & quod virtutes & quòd vitia in nostra sunt potestate. 84

{VERVM non similiter.} Nunc ostendit Philosophus ꝙ cùm actus & habitus subiiciantur principio sponte agendi & fiant sponte,tamen non simili modo,sed actus magis videntur esse voluntarij,quàm habitus:& ratio est,quia toti cognoscũtur, & singula circa quæ versantur ipsi actus: habitus verò non hoc pacto cognoscuntur toti, sed ab initio, & ob ipsas 85

operationes. Sicut medicus cognoſcit quantum ſanitatis recuperauit ægrotus, vel quanta ægrotationis acceſsio facta ſit ex ipſis actibus. Sunt igitur magis voluntarij actus quàm habitus, nam habitus fiunt noſtra ſpōte, quia noſtra ſponte fiūt actus ex quibus generantur tales habitus. vnde illa dignitas accōmodari poteſt, ni fallor huic ſentētiæ: dignitas inquam quæ eſt Philoſophi in libro poſteriorum, Propter quod vnūquodq; tale, & illud magis. Nam ſi actibus & habitibus competit vt ſint voluntarij, & habitibus per actus, multo magis competit actibus. Quare diligenter cauēdum eſt ab actibus vitioſis, quia ex ſimilibus actibus ſimiles generantur habitus, quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas.

86 {AT nunc repetentes.} Facit tranſitionem Philoſophus, dicendo quòd cùm communiter & in genere antea de virtutibus dictum ſit: nunc particulariter de ſingulis dicendum eſt, vt perfectam cognitionem habeamus de ipſis.

De fortitudine & forti. CAP. VI.

87 *FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem eſſe, fiduciasq́; perſpicuum iam euaſit. metuimus autem ea quæ terribilia ſunt. atq; hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter & ueteres metum definientes: expectationem inquiunt eſſe*
88 *mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiam, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at non circa hæc omnia uir fortis eſſe uidetur. ſunt etenim nonnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honeſtum eſt: & non metuere, turpe. infamiam nanq; qui timet, eſt probus & uereeundus: qui non timet, impudens. fortis tamen translatione dicitur à quibuſdam: quippe cùm aliquid ſimile uideatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidam. paupertatem autem metuere forſitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobiſipſis proueniunt. nec tamen is eſt fortis qui hæc non metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam uocamus.* Nonnulli enim

homines

*homines in bellicis quidem periculis meticuloſi ſunt: libera-
les autem ſunt, & ad erogandas pecunias animosè ſe habēt.
At neque ſi quis pro filiorum atq; uxoris pudicitia timet,
aut inuidiam metuit, aut aliquid tale: timidus eſt. Neque
etiam fortis, ſi cum eſt uerberibus cædendus, confidit. Circa* 89
*quæ igitur terribilia uir fortis uerſatur? An circa ea quæ
ſunt maxima? etenim nemo tolerantior eſt malorum homi-
ne forti. mors autem maximè omnium eſt terribile. eſt enim
ultimum uitæ: & nihil pòſt, homini mortuo aut bonum, aut
malum eſſe uidetur. At enim neque circa omne genus mortis* 90
*uir fortis eſſe uidetur. Non enim circa mortem eam quæ fit
in mari, aut euenit morbis. circa quam ergo mortem uir for-
tis erit? An circa eam quæ eſt pulcherrima? talis autem eſt
ea quæ fit in bello. in maximo nanque fit & pulcherrimo
profectò periculo. Eòdem accedunt & ipſi honores, qui tum* 91
*à ciuitatibus, tum à regibus ſunt inſtituti. Is igitur homo
fortis propriè dicitur, qui circa honeſtam mortem, & ea o-
mnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipſam, interritus
eſt. huiuſmodi uerò ſunt ea quæ in bello contingunt. Quin-* 92
*etiam & in mari, et in ipſis morbis uir fortis timore uacat.
non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de ſalute ſua deſpe-
rant, & genus tamen mortis moleſtè ferunt: illi uerò ſpe
propter experientiam ſunt freti. Simul autem & uiriliter,
fortiterq; agunt in quibus uires habēt locum, aut honeſtum
eſt mori: quorum neutrum eſt in tali genere mortis.*

COMMENT.

FORTITVDINEM itaque.} Hic eſt ſecũdus tractatus hu- 87
ius libri: in quo Philoſophus incipit docere de fortitudi-
ne. nam poſt aſsignatã definitionẽ virtutis cum ipſa ſit genus
quod diuiditur in duas ſpecies, ideo enumerauit omnes vir-
tutes, oſtendẽs definitionẽ eam accommodari poſſe cuilibet
virtuti: cõſequẽs autẽ videbatur de ſingulis iã deſignatis pro-
priam

priam & exactam afferre doctrinam, nisi quòd præcedebat quædã consideratio necessaria de principiis operationum & virtutum nostrarum: ea autem sunt interni actus, scilicet id quod sponte fit & consultatio, electio atque voluntas, de quibus miro ordine Philosophus docuit, declarãdo quod ex his principiis nostræ operationes procedunt, & vitia atque virtutes, & quòd hæc sunt in nostra potestate, & nostra sponte fiunt, refellendo opinionem eorũ qui suæ sententiæ aduersabantur. Nunc verò incipit de singulis docere virtutibus innuendo penè descriptioné cuiusque, & seruat eum ordinem quem tenuit in ipsis enumerandis, scilicet declarando materiam circa quam versantur, & mediũ & extrema, & quod extremorum sit magis aut minus cõtrarium ipsi virtuti, & medio. Videtur autẽ primò incipere à fortitudine, & quia versatur circa materiam difficilimam, id est circa terribilia, & quia versatur circa affectus, de quibus moderandis prior videtur esse doctrina, quàm de actibus, cũ oporteat hominem prius se interius percipere antequam producat operationes externas, & quia versatur circa affectũ vehementissimum, id est circa iram & partem irascibilem. Itẽ quia sumit nomen quasi à virtute & à viro: græcè enim dicitur ἀνδρεία. Vel etiã incœpit ab hac virtute Philosophus, quia incipiendum est à magis notis. hæc videntur esse nobis valde nota, & affectus etiam ipse circa quem versatur, & ita dicũt nonnulli. Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiam & obiectũ, circa quod versatur fortitudo. In secundo de operationibus eiusdẽ, & vitiorum oppositorum, id est de excessu atque defectu. In tertio de quinque speciebus non veræ fortitudinis. In quarto de quibusdã proprietatibus eius quæ videntur fortitudini competere. Primum capitulum in tres partes diuiditur, quæ locis suis patebunt. Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materiáque eiusdẽ. Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod versatur. Procedimus enim in cognitione nostra ex obiectis ad actus, & ab actibus ad potentias, & à potentiis ad essentias, id est à notioribus ad ea quæ sunt nobis minus nota vt ea cognoscamus. In prima igitur declarãdo materiam fortitudinis, dicit Philosophus eam versari sicut anteà dictũ est circa res formidolosas, & metum, & fiduciam. Et postea ostendit

quæ

quæ ſunt ea quæ timemus,ſcilicet ea quæ nos terrent,& exiſtimantur mala:vnde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali.Notandũ quòd malum bifariam conſiderari poteſt:aut vitium vel operatio vitioſa,quæ in noſtra ſunt poteſtate:& cùm ſunt mala,aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ,vt inopia,exilium,mors,& ſimilia,quæ non ſunt in noſtra poteſtate,& tamen exiſtimantur,& appellantur mala:nunc de his ſecũdis loquitur Philoſophus,quorum eſt metus,& talia non ſunt in noſtra poteſtate.

{AT non circa hæc omnia.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua vult declarare id quod proprie eſt obiectum principaliſsimum fortitudinis,& ſemouere alia quæ non ſunt talia.Nã ſi circa ea quæ afferunt metum verſetur fortitudo,non tamen circa omnia talia verſatur proprie fortitudo:& primo nõ verſatur proprie circa infamiam.& probatur,Fortis laudatur,non timens infamiã non laudatur:ergo non timens infamiã non eſt propriè fortis:nec fortitudo ex conſequenti verſatur circa infamiã,nec circa paupertatẽ,& morbos,& ſimilia quæ nõ vidétur prouenire ſponte noſtra, nec circa timorem pudicitiæ vxoris,quia hæc nõ timens nõ laudatur propriè de fortitudine.Notandum quòd Philoſophus loquédo de inopia,& morbis,dixit talia nõ eſſe timenda,quæ nec à nobis ipſis proueniunt. Tamen fieri poteſt vt paupertas noſtra opera proueniat:vt prodigus qui ſua opera euadit pauper,& item ægrotus qui ſua incontinentia ſuáque opera incidit in morbũ.Ob hæc enim vituperari ſolemus. Verum Philoſophus loqui videtur de paupertate & morbo quæ proueniunt à cauſis externis vel à natura,vel à fortuna, cum dicit talia nõ eſſe timẽda. {CIRCA quæ igitur.} Hæc eſt tertia pars huius capituli:in qua Philoſophus poſteaquam ſuperius declarauit in genere,quòd fortitudo verſatur circa terribilia,& excipit nonnulla quæ non videbantur propriè obiecta eſſe fortitudinis:nunc in ſpecie,& determinatè affert.Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod verſatur propriè fortitudo,& dicit id eſſe mortem circa quam eſt,& circa fiduciã aut metum eiuſdẽ.& probatur,Fortitudo verſatur circa terribilia.at mors eſt maximè terribile:ergo circa mortem verſatur fortitudo,& circa metũ,aut fiduciã eiuſdẽ.

{AT enim neq; circa omne.} Oſtẽdit Philoſophus quòd 90

etſi cir

etsi circa mortem versetur fortitudo, nõ tamen circa quodcunq; genus mortis, sed circa eã quæ fit in bello. nam virtus debet versari circa summum materiæ suæ: at in bello sunt summè terribilia, & pericula maxima, & pulcherrima: & viri fortes videntur esse propriè circa illa, cũ pro honestate & decore, pro defensione patriæ, & more nostro, pro fidei patrocinio fidenti animo subeunt mortẽ. non autem circa mortem quæ fit in mari, aut in morbis: quorum alterum fortunæ vel alij externæ causæ, alterum naturæ cõpetere videtur. Nam si mors naturalis esset illa circa quam versaretur fortitudo,
91 omnes qui moriuntur essent fortes. {EODEM accedunt.} Probat eandem sententiã exemplo ciuitatum & regum, qui constituũt honores ijs qui pro salute patriæ obierunt in bello: quod est indicium, cùm honos sit quoddam præmiũ vir-
92 tutis, illos fuisse virtuosos & fortes. {QVIN etiam & in mari.} Affert rationes cur fortitudo nõ versetur circa mortem quæ fit in mari: nã & fortes dolẽt tali genere mortis. vt Virgilianus ille, O térque quatérq; beati, &c. Et itẽ fortes dicuntur in ijs in quibus possunt viriliter agere, & ostẽdere aliquod opus fortitudinis, quod in mari fieri minimè potest.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis extremis.

CAPVT VII.

93 *Non est autem idem uniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatẽ superat hominis. id igitur unicuique terribile est homini sanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differũt, & intensione, remißionéque similiter autem & ea quibus confidi-*
94 *mus. Fortis itáque impauidus est, ut homo: atque timebit quidem & huiuscemodi res formidolosas. uerum ut oportet, & ut dictat ratio, tolerabit honestatis causa. hæc enim ipsius uirtutis est finis. Fit autem ut hæc & magis & minus timeãt homines. & etiam ut ea quæ non terribilia sunt,*

ut terribilia

*ut terribilia metuant. atq; delinquitur: cum metuunt aut ea
quæ non oportet metuere, aut nõ quemadmodũ oportet, aut
non quãdo oportet, aut aliquid taliũ. similiter peccatur &
circa ea quibus confidimus. Qui igitur & ea quæ oportet,
& gratia cuius oportet, & ut oportet, & quando oportet,
fert & metuit, & identidẽ confidit: is homo est fortis. for-
tis enim pro dignitate, & ut ipsa ratio iubet, tam patitur
quàm etiam agit. Finis autem operationis omnis is est, qui
accommodatur habitui. & uiro etiã forti honestum est ipsa
fortitudo. Talis igitur & ipsius est finis. singula nanque
suo fine definiuntur. Fortis igitur honesti causa subit &
agit ea quæ ad ipsam fortitudinem pertinẽt. Exuperantium* 95
autem is quidẽ qui in non metuendo exuperat, nomine ca- μαινόμενος
ret. atq; dictũ est anteà nominibus complura uacare. at uo- ἢ ἀνάλγη-
*cari potest *insanus quidem uel stupidus, si nihil omnino* τος.
*neque motus terræ neque fluctus (ut de Celtis dicitur) me-
tuat. Sed is qui circa res formidolosas exuperat confidendo,* 96
**audax est. uidetur autem ipse audax & arrogans esse &* θρασύς.
*fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis circa res
ipsas formidolosas, talis & ipse uideri uult. itaque imitatur
illum in quibus potest. Quapropter & complures ipsorũ* θρασύδει-
**audaces sunt simul & timidi. in his enim audentes res for-* λοι.
midolosas non sustinent. Is autẽ qui metuendo exuperat, ti- 97
*midus est. Nam timet ea quæ non oportet, & omnia talia
ipsum sequuntur. deficit autẽ & in cõfidendo. Sed in dolori-
bus exuperans magis est manifestus. meticulosus igitur ma-
lè sese habet circa spem, quippe cum uniuersa metuat: fortis
uerò contrà sese habet. confidere nanq;, bene sperãtis homi-
nis est. Circa igitur hæc uersatur & audax, & meticulosus,* 98
*& fortis. Sed diuerso modo ad hæc sese habent. Illi nanque
exuperant, & deficiunt. At hic mediocriter sese habet, & ut*

oportet.

oportet. Et audaces quidē præcipites ſunt ante ipſa pericula
99 *& uolunt ea: ſed cū in ipſis ſunt, tergiuerſantur. Fortes au-*
tem in ipſis quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti.
Vt igitur dictū eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus
confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in ijs quæ diximus, &
eligit atque fert ipſa: quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe
non ſubire atq; perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere ob
fugiendam paupertatem, aut amorē, aut moleſtum aliquid,
non fortis eſt hominis, ſed potius timidi: eſt enim mollitu-
100 *dinis, laborioſa fugere. atq; non quia res eſt honeſta, appetit*
mortē: ſed quia malū, fugit. Fortitudo igitur tale aliquid eſt.

COMMENT.

93 NOn eſt autem idem vniuerſis. } Hoc eſt ſecundū capitulum, in quo oſtendit operationes fortitudinis, & etiã extremorum, id eſt exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus virtutibus declarãdis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens conditionem humanam, vt terræmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuēda. Alia ſunt terribilia ſecundum cõditionem humanam, & eorum, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandum quòd Philoſophus dicit non eſſe idē vniuerſis terribile, non ſolùm quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiam quia homines ſecundū ſuas conditiones putant terribilia, & aliud alij videtur: vt amiſsio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo verò aut liberali nequaquam.

94 { FORTIS itaque. } Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicēdo quòd fortis eſt impauidus, nõ quòd omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ cõditionis, eſt enim homo: quinetiã quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamen tolerabit ea gratia honeſtatis. Hòc autem eſt cõmune virtutibus, vt gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timentur magis vel minus quàm oportet, & interdum

ea ti

ea timentur quæ timenda non ſunt,& ſimiliter ſubeũtur quæ ſubeũda non ſunt, ex nimia audacia & temeritate: & hoc pacto delinquitur diſcedendo à mediocritate fortitudinis, vt oſtendet paulò inferius particulariter:fortis verò metuit, & confidit vt oportet:& qui hoc modo agit cum mediocritate eſt appellandus fortis,quod probat duabus rationibus. Prima,Is qui agit vt recta dictat ratio circa materiam fortitudinis,eſt vir fortis:at is qui confidit vt oportet,& quando oportet,& cum aliis circunſtantiis agit circa materiam fortitudinis,vt rectè dictat ratio : ergo talis eſt appellandus fortis.Patet ratio,quia regula,& veluti mẽſura quædam omnium virtutum eſt recta ratio,& in qualibet virtute eſt quædam recta ratio,vt recta ratio fortitudinis,temperantiæ quoque, & ſic de aliis.Secunda,Is qui agit ſecundum finem fortitudinis,eſt appellandus fortis:ſed qui confidit,& ſubit ea quæ oportet,& vt oportet gratia honeſtatis,agit ſecundum finẽ & rationem fortitudinis:ergo talis eſt appellandus fortis.

{EXVPERANTIVM autẽ.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua declarat operationes vitiorũ, quæ ſunt oppoſitæ fortitudini,id eſt exceſſus atque defectus. Dicit igitur ꝙ is qui excedit in nõ metuendo caret nomine ſicut multa alia: & videtur eſſe cauſa,quia raro accidit vt ſit aliquis talis : ſed vocetur ſtupidus vel inſanus quidem,dicit Philoſophus, & temerarius ſi excedit in non timendo ea quæ timenda ſunt, vt Celtæ & populi illi qui nõ timẽt fluctuationes, & tẽpeſtates. 95

{SED is qui circa res.} Declarat nunc operationes vitioſi excedentis in confidendo quem appellat audacẽ, & dicit ꝙ talis videtur eſſe arrogans quidem,& ſimulator fortitudinis, & vult videri fortis cùm non ſit,& dicit quòd talis eſt ſimul timidus & audax. Ij enim qui in quibuſdam ſunt timidi , in quibuſdã audaces:ſunt ſimul timidi & audaces:ſed multi homines audaces ſunt huiuſmodi:ergo &c. 96

{IS autẽ.}Declarat nunc operationes alterius extremi,id eſt timiditatis & timidi,dicendo ꝙ is qui metuẽdo excedit, timidus eſt:& eodẽ pacto qui in cõfidendo deficit.& ſic videtur ponere quodammodo duos modos exceſſus,& duos defectus qui vidẽtur opponi inter ſe.Nã excedẽtibus in non metuẽdo qui ſunt vt Celtæ,vidẽtur opponi excedẽtes in metuẽdo,qui vidẽtur eſſe timidiſsimi:excedentibus verò in auden 97

do videntur opponi deficientes in audendo, qui sunt timidi.

98 {CIRCA igitur hæc.} Comparat ista inter se declarando ꝙ circa eãdem materiam versatur audax, timidus, & fortis, id est circa terribilia. diuerso tamẽ modo. Nam audaces sunt præcipites ante pericula. Sed cùm adsunt, tergiuersantur: fortes verò econtra se habent, vt latissimè patet in textu.

99 {VT igitur dictũ est.} Concludere videtur & ex dictis afferre quandam descriptionẽ fortitudinis, scilicet ꝙ fortitudo est mediocritas circa terribilia in bello propter honestatem, quia est honestum talia perferre, aut turpe nõ perferre.

100 {MORTEM autẽ sibi,} Dixit suprà Philosophus ꝙ circa mortem quæ est vltimũ terribilium versatur fortis: nec igitur videretur qui ob fugiendam paupertatem, aut amorem, vel aliquid molestum sibi mortem conscisceret esse appellãdus fortis. Excludit hunc errorem Philosophus, & ostendit ꝙ talis potius est appellandus timidus, & mollis cùm fugiat laboriosa, quæ non sunt propriè mala scilicet paupertas, & talia incommoda cùm non sint turpia, & non contrahantur nostra culpa. Diximus igitur fortitudinem esse circa terribilia, & opus fortis fieri ob honestatẽ, & nõ ob fugiendam paupertatem, vel amorem, quæ potius videntur prouenire ex timiditate, quæ etiam lõgius abest à fortitudine, quã audacia.

Quòd quinque modi fortitudinis non veræ.

CAPVT VIII.

101 *Icuntur autem & aliæ fortitudines quinque modis. Atque prima est ipsa ciuilis: maxime autem similis est. ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legibus, & opprobria, honorésue pericula subire uidentur. Et propterea fortißimi uidentur esse, apud quos timidi quidem infames sunt. fortes autem afficiuntur honore. Tales & * Homerus affert: ut Diomedem ac Hectorem. dicit enim Hector,*

Iliad. χ. Iliad. θ.

Nã me Polydamas ante omnes ipse reprehẽdet, Et Diomedes
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc

Hæc autem ex eo maximè similis est ei de quo suprà diximus, quæ fit ob uirtutem. Ob pudorem enim & appetitionem honestæ rei, honoris inquam, & ob fugiendam reprehensionem, quæ quidem est turpis. In eodem posuerit quispiam & eos qui compelluntur à magistratibus. Verùm deteriores eò sunt, quòd non ob pudorem: sed ob metum id faciunt. & fugiunt non rem turpem: sed rem molestam. cogunt enim ij qui potestatem habent, ut Hector, 102

Ilia. o. quæ verba etiam sub persona Agamennonis referuntur.

* Quem procul à pugna trepidantem fortè videbo.
Is canibus fiet, fiet quoque vulturis esca.

Ilia. β. Vide Aristot. lib. iij. capit. x. Politicorum.

Idem faciunt & qui alijs imperant. etsi recedunt, uerberibus afficiant. & qui ante muros, fossas, & huiusmodi construũt aciem. omnes enim cogunt. At non necessitate: sed quia res est honesta, fortem esse oportet. Videtur etiam & ipsa singularum rerum peritia fortitudo esse. quapropter & Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Tales autem alij quidem in alijs sunt. in rebus autem bellicis milites. sunt enim in bello complures res * uanæ, quæ quidem maximè ipsis sunt notæ. atque ideo fortes uidentur: quia quales sunt illæ, alij nesciunt. Deinde & aduersarios offendere, & seipsos tueri maximè experientia possunt, & euitare hostis conatus & illum percutere, cũ armis uti poßint, & talia habeant: ut & ad faciendum sint, & ad non patiendũ aptißima. quibus efficitur, ut ipsi tanquam aduersus inermes armati, & tanquam aduersus rudes * ludimagistri decertent. etenim in huiuscemodi certaminibus non ij sunt pugnacißimi, qui fortißimi sunt: sed ij qui uires amplißimas habent, & optimè sese habent corporibus. At uerò milites tunc timidi fiunt: cum excrescit periculum, & inferiores sunt copijs ac apparatu. Primi nanque fugam arripiunt. urbanæ uerò copiæ manent, atque intereunt. * Quòd quidem & in Hermæo 104

103

πολλὰ τοῦ πολέμου καινά.

ἀθληταὶ.

ὅπερ κἀπὶ τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς βοιωτίας. συνέβη, id est, quod quidẽ apud Hermæũ in Corona Bœotiæ oppido cõtigit.

accidit. Hæ namque turpe fugere, & mortem tali saluti præferendam esse censent. illi uerò ut superiore ab initio sese obiectant periculis: re autem intellecta, fugam arripiunt, mortem magis quam dedecus formidantes. Sed uir fortis nõ
105 est talis. Atqui iram etiam ad fortitudinem referunt. Fortes enim & ij uidentur qui ob iram feruntur, perinde atque feræ, in eos qui ipsos uulnere affecerunt. quia & fortes concitantur ira. est enim ira res impetuosißima ad aggredienda pericula. quapropter & Homerus dixit, Vires iniecit iræ: & animum ira concitauit. & acuta per nares uis, & effer=
106 buit sanguis. Hæc enim uniuersa iræ concitationem impetúmue significare uidentur. fortes igitur ob honestatem agunt: & ipsa ira subministrat. feræ autem ob dolorem: quia nanque uulnus acceperunt, uel quia timent. nam si suis in lustris sint, non inuadunt. Non igitur sunt fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præuidentes malorum. nam hoc pacto & ipsi asini cum esuriunt fortes essent. non enim à pabulo uerberibus dimouentur. Adulteri quoque propter libidinem multa audent. non igitur fortes sunt qui ob dolorem ac iram ad pericula compelluntur. Maximè autem naturalis ea esse uidetur, quæ est ob iram, & esse fortitudo electione sumpta: fineq́;. & ipsi etiam homines, cum irascuntur dolent, cum ulciscuntur capiunt uoluptatem. qui autem propter hæc agunt: pugnaces quidem sunt, at non fortes. non enim ob honestatem agunt nec ut ratio præcipit, sed ob ipsum affectum: aliqua tamen
107 ex parte sunt similes fortibus. Nec etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam ex eo quia sæpe, multosq́; uicerunt, fiduciam in periculis habent. Sunt autem similes fortibus, quia utrique confidunt. sed fortes quidem ob eas res quas paulo antè diximus. illi uerò quia se superiores esse putant, & nihil

hil uicißim ſuſcepturos mali: tale & ipſi ebrij faciunt. ſpe=
rant enim omnia ſibi proſpere euenire.cùm uerò non eue=
niunt ipſis talia,fugam arripiunt. At uiri fortis erat, res
eas quæ ſunt hominibus & uidentur formidoloſæ, ferre:
quia honeſtum eſt ferre,& turpe eſt nõ ferre. Quamobrem 108
& magis fortis eſſe uidetur, ſubitis potius in terroribus in
territum eſſe ac ſine turbatione,quàm in præuiſis. eſt enim
ab habitu magis,aut minus ex apparatu.nam anteà uiſa,co
gitatione & ratione quiſpiam eliget.at ea quæ repente eue-
niunt,habitu.Fortes etiam eſſe uidentur & qui ignorant.
Et ſunt non longè ab ijs,qui ſpe freti confidũt deteriores au-
tem ſunt,qui tum dignitatis nihil habent.illi autem habent. 109
Quapropter & aliquo tempore manent.hi uerò decepti, ſi 110
cognouerint,uel ſuſpicati fuerint aliud eſſe quàm putabãt,
fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cum in Lacedemo=
nios,tanquam in Sicyonios incidiſſent.Dictũ eſt igitur qua
les nam ſint ipſi fortes:& ij rurſus qui fortes eſſe uidentur.

COMMENT.

DIcuntur autem & aliæ.} Hoc eſt tertium capitulum, in 101
quo Philoſophus poſteaquàm declarauit materiam cir
ca quã verſatur fortitudo,& operationes ipſius, & vitiorum
oppoſitorum:nunc enumerat quinque ſpecies fortitudinis
non tamen veræ,ſed ſimilis,& ponit differentias inter has, &
veram,& propriè dictam fortitudinem.Diuiditur autem in
quinque partes ſecundum quinque ſpecies ſupradictas, quæ
ſuis locis patebũt.Prima ſpecies dicitur ciuilis,quæ vehemẽ-
ter videtur ſimilis veræ fortitudini. Hæc autem eſt cum ci-
ues pericula ſubeunt ob fugiendam infamiam,& conſequen
dos honores,vt oſtendit exemplo Homeri: & hæc eſt valde
ſimilis veræ fortitudini. Differt tamen quia verè fortis ag-
greditur opus fortitudinis primo,& principaliter, & quia eſt
h oneſtum,& propter ipſam honeſtatem,ſiue ſequatur honor
ſiue non:iſte vero ciuilis principaliter ſubit pericula ob ho-
norem conſequendum vel fugiendam infamiam.

102 {CVM hiſce quiſpiam.} Alio modo ciues aggredi videntur pericula ob fugiendam pœnam, & ij videntur redigi ad ſuperiorem ſpeciẽ fortitudinis non propriæ quæ dicitur ciuilis, quanquàm ſint deteriores ſupradictis, quia non faciũt fortia facta ob fugiendã turpitudinẽ, ſed ob fugiẽdam pœnam, vt exẽplo Homeri oſtendit Philoſophus. Sic igitur duo erũt gradus ciuilis fortitudinis, & ſecũdi erunt primis deteriores.

103 {VIDETVR etiam.} Affert Philoſophus ſecundã ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ, quam dicit eſſe peritiã quandam præſertim in rebus bellicis : hãc autẽ non vult eſſe propriè fortitudinẽ, quia videtur eſſe ab arte, & experientia acquiri:non autẽ electione, vt eſt vera fortitudo. & in hoc videtur reprehendere opinionẽ Socratis dicentis in libro vt puto qui Protagoras inſcribitur, Quòd fortitudo in quauis facultate eſt ars & peritia quædam. & intelligit hoc pacto, vt dicimus fortem medicũ, qui ſine timore curare audet:& ſimiliter in aliis artibus qui eſt peritus audet operari ſecundum illam artẽ:ſed hoc præcipuè videtur euenire in bello, vbi peritiores videntur magis cõfidere, & præ ſe ferunt maiorẽ ſpeciem fortitudinis, quàm rudes. Verũ talis fortitudo militaris videtur inferior ſuperiore, quam appellauit ciuilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ eſt ſimilior veræ & propriæ fortitudini, eſt nobilior & præſtantior ea quæ eſt diſsimilior. At ciuilis illa ſupradicta eſt ſimilior quàm militaris: ergo eſt præſtantior. Hanc rationem declarat Philoſophus cùm dicit: At verò milites tunc formidant, timidíque ſunt, &c.

104 {HERMAEO.} Hermæus eſt locus in Euboia ab Herme dictus, quia fuit Mercurio conſecratus. Vbi olim ciuitas fuit Caronia appellata:quã cum obſiderẽt Atheniẽſes duce Phoreo, & proditione arcẽ cepiſſent, Charõ dux Thebanorũ miſſus in obſeſſorũ auxiliũ in ea pugna occubuit:ex quo exẽplo milites eius qui prius audebãt pugnare duce fidẽtes fugã arripuerũt:ciues verò, & vrbanæ copiæ turpe exiſtimãtes patria relicta aufugere, perſeuerãtes in prælio oẽs propè interierũt.

105 {AT qui irã etiam.} Aliã affert ſpeciẽ fortitudinis impropriè dictæ, quæ fit per iram. Et primò oſtendit quomodo eſt ſimilis:deinde quomodo differt. Primò quomodo eſt ſimilis probatur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodã aggrediũtur pericula, eſt ſimilis veræ fortitudini: at fortitudo

quæ fit per irã est talis: ergo fortitudo quæ fit per irã est similis veræ fortitudini. Hoc etiam probat Philosophus testimonio Homeri, qui multis in locis ostendit ꝙ ira subministrare videtur vires fortitudini. {FORTES igitur.} Nũc ostendit Philosophus quomodo talis fortitudo differt à vera fortitudine. Probatur, Fortitudo propriè dicta, & vera est qua viri fortes operantur propter honestatẽ, & vt recta ratio iubet. At fortitudo per irã nõ est huiusmodi: ergo nõ est fortitudo propriè dicta. Nã honestas est illa quæ primò videtur animũ facere fortibus viris, & etiã vires subministrare & stimulare, & impellere: ira verò nõ primò. Itẽ probatur alia ratione, Si fortitudo quæ fit per irã esset fortitudo vera, tũc feræ, & nonnulla animalia bruta, & etiã adulteri essent appellãdi fortes. Cõsequens falsum: ergo & antecedẽs. Ratio patet in textu. Dubitatur quia Philosophus dicit, ꝙ ira videtur fortibus subministrare, hoc nõ videtur verũ. Nã id quod nõ obtemperat rationi, sed sua naturali motione mouetur, non videtur subministrare fortitudini. at ira est huiusmodi: ergo nõ videtur subministrare fortitudini. Pro solutione notãdũ ꝙ ira cõsiderari potest prout est in excessu, & etiã vt est in mediocritate: si accipiamus eã vt est in excessu, tũc nõ dicimus esse cũ fortitudine: sin autẽ sumatur secũdo modo, tũc est affectus regulatus à ratione, & potest esse cũ forti operatiõe. Et ideo dicit ꝙ est naturalissima motio iræ, & si ipsa accipiat finẽ cõgruũ & electionẽ, fiet vera fortitudo vel operatio fortitudinis: & sic in fortem cadit ira quæ est affectus regulatus à recta ratione. Virtutes enim aliquæ sunt affectuũ moderatrices. Verũ dolor & cupiditas non comitatur fortitudinẽ per se, sed per accidens: dolor enim per se nõ compellit ad pericula, sed excitat irã. & similiter qui propter voluptatẽ cõsequendã aggrediuntur pericula, nõ per se sed per accidẽs pericula subeũt, & non cõpellũtur ob verũ finẽ fortitudinis. Ad rationẽ cũ dicitur ꝙ ira obedit rationi, quia est naturalis motio. Neganda maior est, & dicendũ ꝙ appetitus est actus natura ad obtẽperandum rationi, etsi de natura sua non sit rationalis per essentiã, vt sæpe vidimus. Quare exire potest affectus regulatus ab imperio rectæ rationis, ex quibus patet veram esse sententiã Philosophi de tali ira moderata: sed intelligendũ quod duplex videtur esse operatio fortitudinis: vna tolerãdi, vt apparebit: alia 106

aggrediendi. Ad primã operationem non est opus ira. Ad secundas verò in aggrediendis periculis videtur opus esse ira
107 moderata. {NEC etiã.} Affert quartã speciem fortitudinis impropriè dictæ, quæ est in illis, qui spe quadã confidunt, ex eo quòd sæpe hostes superarunt. & ostendit quomodo conueniunt viri fortes & isti, & etiã quomodo differũt. Cõueniunt enim & sunt similes fortibus in eo quòd ambo cõfidunt: differunt tamen postea, quia fortes fortia aggrediuntur, & confidunt ob honestatem consequendã, & turpitudinem fugiendam. Isti verò ob spem victoriæ, quam spem acquisierunt ex consuetudine vincendi. Et notandum quòd fortis aggreditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comitante operationem vt videtur: & hoc dicitur, quia interdũ eueniunt pericula subita & repentina, in quibus fortis non potest habere tempus præcedens deliberãdi & eligẽdi: sed tamen habet habitũ fortitudinis & electionem, quæ eum præcessit. Item aliã rationem affert Philosophus ad ostendendũ quòd confidentes propter spem non sunt verè fortes. Nã verè fortes persistunt in periculis: illi verò qui propter spem confidebant veluti ebrij, non persistũt in periculis: ergo nõ sunt verè fortes.
108 {QVAMOBREM & vir.} Hoc videtur inferri ex supradictis quod appellant corolarium, & est tale quòd is qui operatur fortiter in subitis periculis est fortior quàm qui in prę: uisis. & hoc ostendit, quia agens fortiter in repentinis periculis manifestè apparet quòd operatur per habitum: sed ille qui agit fortiter in præuisis potest fortem operationem producere, non tamen sequitur quòd operetur per habitum. Notandum quòd qui subit pericula repentina per habitum maximè videtur ea aggredi, quia non habet tempus cõsultandi, & deliberãdi, sed quia ex multis actibus fortibus quibus cõsecutus est habitum consuetudine quadã suscipit ea. Vnde superius etiã dixit. Is igitur homo fortis propriè dicitur qui circa honestã mortẽ, & ea omnia quæ repente afferãt ipsam interritus est. Notandũ ꝙ hæc species fortitudinis impropriæ videretur forsitã nonnullis esse eadem cum secũda specie supradicta: sed differũt: quia fidẽtes propter spem ex eo ꝙ multotiens victoria potiti sunt, possunt esse tales, & tamen non habere peritiã & artẽ. Itaq; illi audẽt ob peritiã: isti ob spem quã cõceperũt ex multis victoriis. diuersi igitur sunt, vt patet.

{FORTES etiam esse videntur.} Affert quintam speciem fortitudinis impropriè dictæ, & ostẽdit eam non esse veram fortitudinem, & etiã ostendit ꝙ est deterior quarta species præcedenti. Probatur igitur quòd hæc non est vera fortitudo quæ fit per ignorantiã, illa confidentia quæ est similis fortitu dini propter spem, & etiã deterior illa non est propria fortitudo, sed hæc quæ fit per ignorantiam est similis fortitudini impropriæ quæ est propter spem, & etiam deterior illa: ergo non est vera fortitudo. 109

{DETERIORES verò sunt.} Osten dit Philosophus quomodo fortes ignoratione sunt deteriores fortibus propter spem. Nam illi habent aliquam dignita tem: & sustinent pericula aliquo tempore: fidentes autẽ propter ignorantiã dignitatem nullam habent, & statim cognito periculo fugiũt: & hoc probat exemplo Argiuorũ qui putabant se pugnaturos cum Sicyoniis, & propterea cõfidebant ignoratione decepti: cùm verò cognouerunt hostes esse Lacedæmonios, extemplo fugam arripuerãt. Ex his patet quæ est vera, & propriè dicta fortitudo, & quæ non propria. Notandũ quòd sufficientia quinque specierum supradictarum potest ostendi hoc pacto, scilicet cur sunt tot, & non plures nec pau ciores. Nam fortitudo propriè dicta consistit in tribus, scilicet in cognitione, electione, & fine. quæ est honestas accommodata fortitudini. Quòd si aliqua sit fortitudo non propriè dicta, deficit ab aliquo horum trium: si deficit in cognitione, siue scientia, oritur fortitudo per ignorantiam, scilicet quinta species. si verò desit electio, tunc fit aliqua perturbatione aggresio periculorum, scilicet aut ira, aut spe: & sic oriuntur illæ duæ, scilicet tertia & quarta. Sin verò fit error in fine, hoc bifariam: aut ob aliquam artem, & peritiam, & tunc est secunda, id est militaris: aut non propter commune bonum, & honestatem, sed ob proprium bonũ, scilicet propter honorem, & tunc oritur prima species, id est ciuilis. 110

De proprietatibus fortitudinis. CAP. IX.

Vanquam autem circa fiducias, metúsque fortitudo uersatur, tamen non simili modo circa utrunque: sed magis circa res formidolosas uersatur. Qui nanque in hisce non turbatur, 111

atque se habet circa has ut oportet: magis est fortis quam is qui circa ea, in quibus confidit, se habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur: quia res (ut dictum est) inferentes dolores tolerant. idcirco fortitudo dolores affert: & non iniuria laudatur. Difficilius enim est dolores ferre, quàm à
113 *uoluptatibus abstinere. Enimuero fortitudinis finis iucundus esse uidetur. Verùm ab euenientibus doloribus obfuscatur: ut & in certaminibus fieri solet. nam pugilibus finis quidem ipse iucundus est gratia cuius certant, coronæ inquam atq; honoris. sed cædi molestum est: cùm sint è carne, doloréspue affert, & omnis omnino labor. Atque quia hæc sunt multa, ideo id gratia cuius certant, cùm sit res parua, nihil iucundi uidetur habere. quòd si tale & circa fortitudinem est: mors quidē atque uulnera forti uiro molesta erunt, atque inuito. feret tamen quod honestum est ea ferre, uel turpe non ferre. Atq; quo magis omni uirtute pollet & felicior*
114 *est: eò magis ob mortē sanè dolebit. Vir enim talis maximè dignus est uita, maxim isque bonis priuatur id ipsum sciens, quod quidem dolorem affert. uerùm nihilominus est fortis. Et eò magis fortasse quòd honestatem quæ est in bello his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate operemur, nisi quoad attingitur finis * Nihil autem fortasse uetat. non eos qui tales sunt præstantißimos milites esse: sed eos qui minus quidē sunt fortes: nullum autē aliud bonū habēt. Hi nanq; parati sunt sese periculis obiectare, uitámque pro paruo emolumento perdunt. De fortitudine igitur hactenus dixisse sufficiat. Quid autem est, ex ijs quæ diximus non est difficile comprehendere, ac aßignare figura.*

**Id est, qui verè sunt fortes, sæpe nō sunt præstantißimi pugnacißimiq;. Sed qui nimis pollent vera fortitudine, & nullū aliud bonum habēt quàm corporis robur. hi.*

COMMENT.

111 QVANQVAM autem circa fiducias.} Hoc est quartum & vltimum capitulum huius tractatus: in quo Philosophus

sophus affert quasdã proprietates, quæ videntur competere fortitudini propriè dictæ & forti. Diuiditur in quatuor partes. In prima ostendit quomodo fortis se habet circa metus & fiducias & terribilia. In secunda quomodo circa dolores. In tertia quomodo circa voluptatẽ. In quarta affert quoddã obortum vel corolarium, vt isti dicunt. In prima igitur parte dicit Philosophus quod cũ fortitudo versetur circa ea quæ sunt terribilia, & circa ea, in quibus cõfidere oportet, tamen magis est proprium fortitudinis sustinere formidolosa & terribilia, quam circa ea cõfidere in quibus est confidendũ.

{FORTES igitur ex eo.} Hæc est secunda pars in qua 112
affert aliam proprietatẽ, scilicet quòd fortitudo versatur circa dolores, & ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agendo aliqui dolores. Circa ea versatur fortitudo quibus viri fortes laudantur: sed viri fortes laudantur, quia fortiter sustinent, & perferunt dolores: ergo fortitudo versatur circa dolores. Videtur etiam hoc ostendere cõparatione tẽperantiæ, in qua requirenda & exercenda cùm tẽperate operamur, non sine dolore videmur abstinere à voluptatibus. At difficilius est perferre dolores, quàm à voluptatibus abstinere, vt ait Philosophus in textu. Notandũ quòd nulla virtus acquiritur sine molestia & difficultate: tamẽ voluptatẽ habet propter finem, quia voluptas sequitur operationem studiosam.

{ENIMVERO fortitudinis.} Hæc est tertia pars capituli 113
in qua affert aliam proprietatẽ ostendendo quo modo fortitudo se habet circa voluptatem, & habet voluptatem. Finis studiosi viri habet voluptatem, & est iucundus studioso viro. At fortis est studiosus & agit propter finem operationẽ fortem: ergo finis est ei iucundus. & sic fortitudo versatur circa voluptatem, & habet voluptatem ob finem: sed tamen probat quòd etsi sit talis voluptas in fine, obfuscatur à doloribus qui perferuntur à fortibus vt talem finẽ consequantur. Nam sicut fit in certaminibus & ludis: ita in fortitudine fieri videtur. At in illis est aliqua voluptas propter præmia, & coronas, quæ victoribus proponuntur: eodem pacto in fortibus factis est voluptas propter finem, quæ tamen obfuscari videtur à doloribus quos perfert vir fortis. Ostendit præterea quòd fortis quo magis pollet fortitudine atque virtute, eo magis dolet. Et hanc sententiam videtur afferre contra

Stoicos

Stoicos qui dicebant neminem ſtudioſum dolere,ſed poſitos eſſe,& conſtitutos in indolentia:& hoc præcipuè dicebāt de viro forti.Philoſophus autem probat hoc pacto,Qui magis eſt dignus vita,magis dolet de priuatione vitæ, & de ſua morte.At vir fortis quo eſt fortior,& virtutibus abundans, magis eſt dignus vita & maximè dignus:ergo vir fortis dolet propter mortem.Sed quia videretur fortaſſe quòd dolere eſſet alienum à fortitudine,ideo addit vlterius Philoſophus quòd fortis non minus ob hoc quia dolet eſt fortis:quia anteponit iis honeſtatem in bellicis periculis,& anteponit cæteris bonis quæ ſunt in vita:& ſic apparet quòd non operamur cum voluptate in omnibus virtutibus niſi reſpectu finis,qui ſemper eſt dulcis,& iocundus in omni virtute.

114 {NIHIL autē fortaſſe.} Hæc eſt quarta pars capituli,in qua videtur inferre obortum ex ſupradictis.Nā cùm dixerit fortem virū dolere ob mortem,ſubire tamē propter honeſtatem,videtur quod fortis magni faciat vitā ſuam,& ex hoc non poſſunt eſſe optimi milites. Ideo dicit Philoſophus,nihil obſtat ſi ij non ſint vtiles milites,ſicut ſunt mercennarij qui vitā exponunt pro vili mercede,& emolumento.Hoc eſt enim non propriū fortitudinis leui de cauſa,& pro vili præmio vitam abiicere:ſed eſt fortitudinis propriū,& fortis vitam ſuā magnifacere,& non quacunque de cauſa eā exponere morti:ſed pro cōmuni bono,& propter honeſtatē ipſam: ex quo etiam videtur excludere proprietates dictas à tali audacia militum,quia ſi eſſent verè fortes,haberent etiam prudentiam,qua intelligerēt nō oportere cū vili emolumento vitam cōmutare,ſed pro honeſtate & communi bono,vt diximus.Ex his quæ dicta ſunt poteſt colligi quid ſit fortitudo, ſcilicet quòd fortitudo eſt mediocritas recta ratione determinata,circa ea in quibus confidimus,& circa terribilia in maximis periculis propter honeſtatem,& cōmune bonum.

De temperantia. CAP. X.

115 *POſt hanc autem de Temperantia dicamus.Hæ*
nanque uirtutes partium earum eſſe uidentur,
116 *quæ ſunt rationis expertes.Atque temperan-*
tiam circa uoluptates mediocritatem eſſe,

iam

iam antea diximus. minus enim, & non similiter circa dolores uersatur. In eisdem autem & intemperantia esse uidetur. sed nunc circa quas est uoluptates determinemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates, ut honoris cupiditas, & auiditas disciplinæ. Nam tam ambitiosus quàm auidus disciplinæ, eo gaudet cuius est auidus. & corpus nihil, sed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuscemodi alliciuntur: nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa cæteras uoluptates quæ non attribuuntur corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies consumunt, * uerbosos quidem atque deliros: ἀδολέσχους.
intemperantes autem non consueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum causa dolent. Temperantia igitur non circa animæ, sed circa corporis uolu- 118
ptates uersatur. Non tamen & circa has ipsas omnes. Qui 119
nanque rebus ijs gaudent quæ uisu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec intemperantes dicuntur. etsi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cantu, uel histrionis gaudent uoce plus quàm oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eisdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent: nisi per accidens. non enim eos qui malorum aut rosarum, aut uaporum: sed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus esse. His enim intemperantes ex eo gaudent, quia per hos ipsis rerum earum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cùm esuriunt, epularum gaudentes odore. at his delectari intemperantis est: quippe cum

eius

eius hæc obijciantur cupiditati. Atqui neque cætera ani=
malia uoluptatem, niſi per accidens, per hoſce capiunt ſen=
ſus. Neque enim odore leporum, ſed eſu gaudent canes: odor
autem ſenſum ferit. Neque uoce bouis leo, ſed eſu: per uo=
cem autem ſenſit illum eſſe propinquum: atque hoc ipſo
gaudere uidetur. Pari modo neque ſi uidit aut inuenit
ceruum, aut feram capram, hoc ipſo gaudet, ſed quia cibum
120 habebit. Circa uoluptates igitur tales, temperantia, intem=
perantiáque uerſatur, quæ quidem & cæteris animalibus
ſunt communes. Quocirca ſeruiles & ferales eſſe uiden=
tur. hæ autem ſunt quæ tactu, guſtúque ſuſcipiuntur. At
121 enim & guſtu intemperantes parum, uel minimè uti uiden=
tur. Guſtus enim officium, ſaporum indicium eſt. quod qui=
dem ij faciunt qui uina probant, & epulas condiunt. Non
nimium autem hiſce gaudent intemperantes: ſed uolupta=
te, quæ fit omnis per tactum: & in eſculentis, ac poculen=
tis, & in iiſce quæ uenerea nuncupantur. Quapropter &
122 quidem uoluptatibus deditus epularum (Philoxenus qui=
dam Eryxius) præcatus eſt: ut longius ſibi guttur quàm
gruis fieret: propterea quòd tactu delectabatur. Senſuum
igitur maximè communis eſt is, circa quem intemperantia
uerſatur. Atque propterea iure uituperanda eſſe uidetur,
quod hominibus, non ratione qua homines ſunt: ſed qua
animalia, accidit. Talibus igitur gaudere, maximéque ta=
123 lia amare, ferale eſt. Etenim liberalißimæ uoluptates quæ
per tactum proueniunt: exceptæ ſunt. Vt eæ quæ in ludis ac
certaminibus per fricationem, calorémque fiunt. Non
enim intemperantis tactus circa uniuerſum eſt corpus: ſed
circa quaſdam corporis partes.

COMMENT.

POst hanc autem virtutem de temperantia. } Hic est tertius tractatus huius libri: in quo Philosophus docet de temperantia statim post doctrinam de fortitudine, seruãdo ordinem naturæ: quia istæ virtutes versantur circa affectus appetitus sensitiui: quæ potentia nobis est communis cum aliis animalibus, ideo à magis vniuersalibus incipiendũ putauit, siue à magis notis nobis, vt nonnulli volunt. Diuiditur autem in tria capitula. In primo seruando eundem ordinem quem seruauit in tractatu de fortitudine diligenter, & ostendit materiam circa quam versatur temperantia, & extrema ei opposita. In secundo docet operationes quæ prodeunt à temperantia, & à vitiis ei oppositis. In tertio cõparat intemperantiam cum timiditate. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima assignat rationem suæ intentionis dicendo quòd doctrina tẽperantiæ successiuè afferenda in ordine est post doctrinã fortitudinis: nam illa virtus declarari debet exemplo post fortitudinem, quæ collocatur in eadem parte animæ cum fortitudine: at temperantia est huiusmodi. ergo declarari, & doceri debet post fortitudinem, ita vt nulla alia intercedat. Patet ratio, quia vtraque virtus est in parte vel potentia sensitiui appetitus, quæ potentia est irrationalis de natura sua: & est duplex, irascibilis, & concupiscibilis. Harum igitur virtutum fortitudo est in irascibili: temperantia in cõcupiscibili. Et sicut istæ potentiæ se habent: ita & virtutes quæ in illis sunt ordinari debent. 115

{ATQVE temperantiam. } Hæc est secunda pars huius capituli: in qua affert materiã circa quam versatur tẽperantia, & assignat eam in genere, & videtur tria ex ordine afferre ad declarandã temperantiam, & eius materiam, Primum est quòd temperãtia est mediocritas circa voluptates. Secundum quòd versatur minus circa dolores quàm circa voluptates. Est enim dolor talis ex absentia voluptatum & per accidens, magis igitur erit circa voluptates. Tertiũ est quòd circa eandem materiam versatur temperantia, & intemperantia. Nam contrariorum eadem materia idémque obiectum esse videtur circa quod versatur, licet diuerso modo. 116

{SED nunc circa quas. } Hæc est tertia pars huius capituli in qua vt ostendat in specie, & particulariter circa quam mater- 117

materiam versatur temperātia & intemperantia. primò distinguit voluptates, & ostendit circa quas non est temperantia: deinde circa quas est eadem tēperantia, scilicet & intemperantia. Primò igitur distinguendo voluptates, dicit quòd voluptatum quædam animi sunt, quædam corporis: corporis autem sunt ea quæ fieri videntur cum aliqua mutatione corporis, & motione: animi verò sine mutatione corporis. Hac diuisione præmissa dicit quòd circa voluptates animi non versatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas voluptates secūdum quas nemo temperās, aut intemperans dicitur, non versatur temperantia aut intemperātia: at voluptates animi sunt huiusmodi: ergo circa tales voluptates non versatur temperantia aut intemperantia. Maior est clara: minor probatur à Philosopho. Nam auidus honoris aut disciplinæ si is gaudet non dicitur temperans, aut intemperans: & tales voluptates fiunt sine vlla motione, aut affectione corporis. pari modo & ij qui fabellis gaudent, quod genus voluptatum oritur ex verbis, non dicuntur temperati, aut intemperati. Et intelligendum quòd cùm dicit fabulis, intelligendum est de rebus quæ significantur per huiusmodi fabellas: nam si sumeremus illas vt voces delectantes auditum tunc illæ essent voluptates corporis. Nam voluptates quæ fiunt per auditum, corporis sunt, & non animi, vt inferius dicet. Affert deinde Philosophus tertium genus voluptatum vel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis, scilicet ex pecuniis vel amicis, & secūdum hæc nemo appellatur temperans, aut intemperās: & sic patet quòd cum voluptates sint animi & sint corporis, quòd circa voluptates animi nō versatur temperantia aut intemperantia.

118 { TEMPERANTIA igitur. } Cum relinquātur voluptates corporis, primò dicit Philosophus quòd circa eas versatur tēperātia, deinde declarat quòd nō circa omnes tales corporeas: demū ostēdit circa quas corporeas propriè versatur.

119 { NON tamen. } Probat quòd nō circa omnes voluptates corporis versatur temperātia & intēperantia, hoc pacto: Voluptates quæ percipiuntur sensibus externis sunt voluptates corporeæ: sed tēperantia & intēperantia non versatur circa omnes voluptates quæ percipiuntur sensibus externis: ergo tēperātia & intēperātia nō versatur circa omnes voluptates

corpor

corporeas.Maior patet.Nam licet sit vis animæ quæ percipiat istas voluptates,sensuum tamen ista vis ita est immersa corpori,& implicata complexioni eiusdem,vt meritò dicantur corporeæ,quia fiũt cum aliqua motione & affectione corporis.Minorem declarat Philosophus discurrendo per tres sensus,scilicet visum,auditum,& odoratum. Et probat quòd circa voluptates quæ oriuntur ex istis sensibus non dicuntur homines temperantes,aut intemperantes:& dicit ꝙ qui gaudet odoribus per se non dicitur intemperans : per accidens autem non dicuntur odores delectare intemperantes vt vnguentorum aut epularum odores, cùm reducunt in memoriam voluptates,quæ sunt propria obiecta temperantiæ,scilicet voluptas,gustus & tactus. Nam ij qui esuriunt gaudent odore epularum,scilicet per accidens,& hoc est signum quòd odor percipitur,& est delectabilis bifariam, per se & per accidens,vt etiam dicit Philosophus in libro de sensu.vnde florum odor videtur percipi per se, & delectare sensum odoratus per se,& non progreditur vlterius talis perceptio,odor verò epularum,& huiusmodi rerum per accidens, quia talis odor est delectabilis ratione epularum quæ referũtur ad aliũ sensum:& ostendit non in hominibus solùm, sed etiam in beluis fieri & euenire,vt voluptates quæ percipiuntur à visu auditu,& odoratu,percipiantur per accidens.Nam canis non gaudet odore leporis per se:sed propter esum. Similiter leo gaudet voce bouis non per se, sed per accidens, quia ex tali voce percipit adesse nutrimentum.Idem fit in visu: nam leo gaudet aspectu cerui aut capellæ agrestis non per se, sed per accidens,quia videt sibi adesse escam ex qua nutriri potest:& sic patet sententia Philosophi.

{CIRCA voluptates igitur.} Primò probauit Philosophus ꝙ tẽperantia,& intemperantia nõ est circa voluptates 120
animi:deinde ꝙ versatur circa voluptates corporis : postea ꝙ nõ circa omnes voluptates corporis vt non circa voluptates visus,auditus,& olfactus:nũc successiuè ostẽdit circa quas voluptates corporis ipsa versetur,& tria ex ordine affert. Primũ ꝙ ipsa versatur circa voluptates corporis,quæ percipiũtur gustu & tactu.Secũdum, ꝙ magis circa voluptates tactus quàm gustus.Tertio infert obortũ quoddam,& soluit dubitationem quæ fieri posset.Probat igitur in primis hoc pacto.

Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates corporis, at non circa voluptates quæ percipiuntur visu, vel auditu, vel olfactu, vt probatum est: ergo relinquitur vt versetur circa eas quæ percipiuntur gustu, & tactu. Vel etiam hoc modo dici potest, Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates nobis communes cum beluis: at voluptates secundum gustum & tactum sunt tales: ergo circa eas versatur temperantia. Patet ratio, quia temperantia debet versari circa cõmunissimã voluptatẽ: ea est autem gustus & tactus. per alios enim sensus non videntur animalia bruta voluptatem capere nisi per accidens vt anteà diximus. Sed per gustũ & tactum, & præcipuè per tactũ omnia animalia capiunt voluptatem: ergo illa est cõmunissima. Notandum quòd inter quinque sensus hominis externos, tactus est omniũ communissimus. Nullũ enim est animal quod tactu careat, & gustu etiam seu cõfuso seu distincto. Multa verò animalia aliis sensibus carent: visus autem est omnium sensuum externorum perfectissimus, & in quocũque animali est visus, in eo etiam sunt reliqui sensus. Operatur autem momento temporis, & valde spiritualiter, & per eum sensum multæ innotescunt nobis differentiæ rerum, & nõ est cõmunis cũctis animalibus, sed tactus est communis omnibus: constare enim sine tactu non potest vllũ animal: at in homine is sensus est perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiam gustus ratione tactus. Nam, vt inquit Philosophus, perfectiorem habemus gustum quàm odoratum, Atq; hoc ex eo, quia gustus, tactus est quidam, quem quidem sensum homo perspicacissimũ habet: in cæteris nanque sensibus vehementer ab aliis animalibus superatur, at tactu longè cæteris omnibus excellentius percipit. quapropter & prudentissimũ est omniũ animalium. Indicium autem est quod in genere hominum penes hoc instrumentum sensus ingeniosi sunt hebetésve, & non penes aliud quicquam. Qui nanque sunt duri carne, ij sunt inepti mente, qui verò sunt molles carne, ij sunt ingeniosi mentéque apti. Et notandum quòd quanuis visus sit longè perfectior sensus simpliciter quàm tactus: tamen bonitas visus in homine nõ arguit bonitatem ingenij, cùm sit vnius instrumenti solùm: tactus verò complexio sit diffusa per totum corpus. & quanuis directè in plurium cognitionem ducatur intellectus per

visum

visum & auditum, etiam quàm per tactum: tamen nõ sequitur ꝙ per bonitatem visus debeamus arguere bonitatem intellectus. Sed hæc latius in libro de Anima. sufficiat autẽ nobis quòd tactus & etiam gustus sumẽdo eum vel distinctum vel confusum sunt communissimi sensus, & voluptates horum communissimæ, & circa quas versatur temperantia.

{AT enim & gustu perparum.} Secundario ostendit Philosophus quòd temperantia & intemperantia magis versatur circa voluptates tactus, quàm gustus, hoc pacto: Circa illas voluptates, quibus magis gaudet intemperatus, temperãtia & intemperantia versatur: at voluptatibus tactus magis gaudet intẽperans quàm gustus: ergo temperantia & intemperãtia magis versatur circa voluptates tactus quàm gustus. Maior patet. Minor declaratur à Philosopho, primo ratione, secundo exemplo. Nam is qui non multum delectatur iudicio saporum, sed magis commestione ciborum, & eorum cõtactu, gaudet magis voluptatibus tactus quã gustus: sed intẽperans est huiusmodi, ergo magis & potius gaudet voluptatibus tactus quàm gustus. Idem probat exemplo cuiusdam gulosi, vt ita loquar, qui appellatus est* Philoxenus Euricius, Is autem præcabatur sibi guttur ciconiæ dari: quo indicatur quòd tales homines intemperantes gaudent voluptate tactus, & magis quàm iudicio saporum: & ideo volebat ille tactum fieri per longum spatium: sic igitur intemperans gaudet voluptate tactus, & magis quàm gustus. Notandum quòd duplex est gustus, scilicet perfectus & imperfectus. verum imperfectus discernit tantum conueniens & inconueniens nutrimentum, vt per ipsum animalia sumãt cibos qui sibi conueniunt: fugiant autem oppositos, & non cõuenientes. & iste gustus est quidã tactus, & quasi confusus cum tactu, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Gustus autẽ perfectus est ille qui non solũ conueniens & inconueniens in cibis discernit, sed etiam differentias saporum: & iste præcipuè est in homine. Nullum enim aliud animal magis gaudet differentiis saporum quàm homo, qui per talem sensum distinctum eas discernit. Verùm qui vtuntur iudicio huius sensus nõ statim sunt intemperantes: propterea dicit quòd intemperantes maximè gaudent voluptatibus tactus, quæ fiunt cibo vel potu vel ipsis venereis. {SENSVM igitur.} Tertio inferre vide 122

121 (margin, beside "{AT enim & gustu perparum.}")

* φιλόξενον ἐρύξιος.

tur Philosophus quoddam obortum ex supràdictis, scilicet quòd intemperantia est vehementer carpenda: quia per ipsam affectamus, & quærimus ea quæ sunt affectanda à beluis, & nõ ab hominibus: fit enim per sensum communissimum nobis cum omnibus brutis, & est vehementer seruilis, & videtur competere homini vt est homo, non per rationem & intellectum, sed vt est animal quoddam.

123 {ET enim liberalissimè.} Videtur excipere quasdã voluptates quæ fiunt per tactum vt solueret obiectionẽ quæ fieri potuisset. Potuisset enim quis dicere, tu asseris vituperari homines qui sunt intemperãtes circa voluptates tactus: at sunt quædam voluptates tactus quæ nõ sunt reprehẽdẽdæ, vt sunt illæ quæ oriuntur per fricationẽ corporis sanitatis, nam tali fricatione fit expulsio superfluitatis, & emissio sudoris à corpore cũ voluptate: & talis tactus, nec voluptas proueniens ab tali tactu est vituperanda. Ideo excipit eas Philosophus, & remouet ab intẽperante. Dubitaret quispiã quòd Philosophus videtur remouere à voluptatibus quæ fiunt secũdum visum, auditum & odoratum, ipsam temperãtiam: verum istæ sunt voluptates, & deberent esse materia aliquarum virtutum, & circa eas deberet versari mediocritas, & excessus item atque defectus: quæ mediocritas deberet reduci ad aliquã illarum virtutum quatuor, quæ sunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellãda prudentia, nõ iustitia neque fortitudo: relinquitur ergo vt sit temperantia, & ad eam reducatur, cuius oppositum videtur sensisse Philosophus. Dicendum ad hoc quòd duobus modis accipi temperantia potest. Vno modo cõmuniter dicta quæ erit mediocritas circa voluptates sensu percipiẽdas: alio modo propriè dicta, quæ est mediocritas circa voluptates gustus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac stante diuisione dicere possumus quòd tẽperantia primo modo accepta, id est cõmuniter, versatur circa voluptates visus, auditus & odoratus: at propriè dicta solũ circa voluptates gustus & tactus. & de hac propriè dicta loquitur Philosophus. Notandum quòd miro ordine Philosophus inuestigauit materiam propriam temperantiæ per plures conclusiones, incipiendo à quodam vniuersali, & descendendo in quoddam particulare propriũ. Primo enim ostendit hanc conclusionem quòd temperantia & intemperantia

rantia versatur circa voluptates,& quoquo modo circa dolo res. Secundo quòd non versatur circa voluptates animi. Tertio quòd versatur circa voluptates corporis. Quarto ꝙ non circa omnes voluptates corporis. Quinto quòd circa eas volu ptates corporis quæ ex gustu vel tactu proueniūt. Sexto quòd magis circa tactum,& nō proprie circa gustum vt gustus est, sed potius vt est quidam tactus. Itaque proprie circa tactum. Septimo quòd non circa omnem tactum: sed circa voluptates quæ proueniunt ex quodam tactu in partibus corporis de terminatis,& non in toto corpore. Istæ autem voluptates circa quas propriæ sunt quæ fiūt circa potū,& cibū, & res venereas. Ex quo notandū quòd tēperantia potest diuidi in plures species tanquā genus,sed præcipue tres species sumātur secun dum ista tria propria obiecta,scilicet potū,cibum,& venerē. Temperātia cibi dicitur abstinētia: potus verò,sobrietas: veneris autē,castitas: in osculis vero nūcupari pudicitia potest.

Quòd diuersæ sint cupiditatum species.

CAPVT XI.

*Vpiditatum autem aliæ communes esse uidentur: aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas naturalis est. omnes enim cum indigent nutrimento, siccum aut humidū alimentum, & nonnunquam utrunque cupiūt. cubile etiam cupit (ut inquit Homerus) iuuenis atque uigens. Non autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca nostrū idipsum esse uidetur. habet tamē & aliquid naturale. Alios enim alia delectant: & quædam quibusdam magis (quàm alia quæcunque) sunt uoluptati. Hæc cum ita sint, in natu ralibus quidem cupiditatibus pauci peccant, & ad unum, ad ipsum inquam plus. Cum enim quispiam quæuis comedit aut bibit, donec impleatur superfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipsa nanque naturalis cupiditas indigentiæ est repletio. quapropter hi * furentes circa uentrē dicuntur: quia ultra quàm oportet ipsum implent atque*

124 (at "Vpiditatum"); 125 (at "Hæc cum ita sint"); γαστρίμαργοι. (margin note at "furentes circa uentrē")

refarciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs sunt persimiles. At circa proprias cupiditates, complures hominum, multisque modis delinquunt. Nam cum talium amatores ex eo dicantur: quia uel gaudent quibus non oportet, uel magis quàm ut ipsi multi, uel non ut oportet, in uniuersis intemperantes excedunt. gaudent enim quibusdam quibus non oportet gaudere: quippe cùm sint odio digna. & si talium quibusdam oporteat gaudere: magis illis gaudent quàm oportet, & quàm ut ipsa gaudet multitudo. Eam igitur exuperationem quæ est circa uoluptates, intemperantiam esse, & uituperabilem, constat.
126 Circa uerò dolores, non ut in fortitudine, sic in ipsa temperantia fit. ut temperans quidem dicatur quispiam ferendo dolores: intemperans autem non ferendo. Sed intemperans quidem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet, cùm uoluptate non potitur. atque ipsum dolorem affert ei ipsa uoluptas. temperans autem ex eo quia absentia rerum earum quæ efficiunt uoluptatem non dolet, illisque abstinet. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uoluptatem, uel ea quæ maximè, concupiscit: & à cupiditate adeo ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapropter & non adipiscens & cupiens dolet. cupiditas enim est cum dolore. Absurdo autem est persimile ob uoluptatem
127 dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gaudentes homines quàm oportet, non nimium fiunt. Non est enim insensibilitas talis humana. Etenim animalia cætera cibos discernunt: & quibusdam quidem gaudent, à quibusdam uerò abhorrent. Quòd si quis sit cui nullus prorsus est uoluptati, nec ullus ab alio differt: is longe ab homine distat. nomen autem non habuit talis: quia non fa-
128 cile fit. Vir autem temperans in his mediocriter sese habet

bet. Nec enim ijs gaudet, quibus intemperans maximè delectatur: sed potius molestè fert, nec ijs omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiuscemodi delectatur, neque si absint dolet, neque cupit, nisi mediocriter semper. Nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipsum delectat. Mediocriter autem & ut oportet, eas res appetit, quæ uoluptate quidem afficiunt: ad sanitatem autem bonam corporis habitudinem conferunt. & res cæteras uoluptatis effectrices identidem: si nec impedimento sint dictis habitibus corporis nec honestatis cancellos, nec facultatum metas egrediantur. Nam qui ita sese habet magis quàm dignum est, eiusmodi uoluptates amare uidetur. at temperans non est talis: sed ita sese habet, ut ipsa ratio recta præscribit.

COMMENT.

CVpiditatum autem aliæ communes.} Hoc est secundum 124
capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ & intemperantiæ: nunc docet actus & operationes eorundem. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima ostendit quomodo se habet intemperans in actibus circa cupiditates & voluptates. In secunda quomodo circa dolores. In tertia declarat insensibilitatem, quæ est alterum extremorum temperantiæ. In quarta ostendit quomodo temperans se mediocriter habet in actibus circa voluptates & dolores. in prima igitur diuidendo cupiditates dicit quod aliæ sunt naturales & communes, aliæ propriæ: communes dicuntur quæ sunt eadem apud omnes, vt fames, & sitis. Fames est appetitio sicci & calidi: sitis verò frigidi, & humidi, vt etiam dicit Philosophus in libro de anima, hæ sunt naturales cupiditates, & communes, & necessariæ ad vitam. De venereis verò non videtur esse eadem ratio, nec hoc pacto concedendum, quia non sunt propter conseruationem indiuidui necessariæ: sed videntur esse propter generationem alterius. At

cupiditates propriè videntur esse & fieri nostra sponte,& esse aliæ atque aliæ secundum varias conditiones hominum, & etiam corporis complexiones.

125 {HAEC cùm ita sint.} Hac distinctione cupiditatum allata ostendit Philosophus quomodo in his delinquitur,& quomodo in earum actibus se habet intemperans,& in cupiditatibus naturalibus,& communibus: dicit Philosophus quòd pauci delinquunt, & vno tantùm modo, id est in quantitate, videlicet si talis appetens plus sumat de cibo vel potu, quam decens & opus sit: vt iis euenire videtur, qui & serui & seruilis animi sunt, dediti ventri, ac supra modum implentes illum. At verò circa cupiditates proprias multifariam delinquitur:circa etiam qualitatem illarum secundum varias hominum cupiditates, & omnes circunstantias,scilicet cupiendo quæ non oportet, & magis quàm oportet, & non eo modo vt oportet. & sic de aliis circunstantiis, quæ cùm sponte omittuntur, exemplo delinquitur. Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates, vt patet in textu.

126 {CIRCA verò dolores:} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostendit quomodo se habet tẽperans & intemperans in actibus circa dolores:& dicit quòd nõ sit sicut in fortitudine, vbi sit dolor propter præsentiã eorum quæ afferunt dolorem, & tamẽ fortis non dolet in illis plusquam oportet: intemperans verò dolet propter absentiã eorum quæ faciunt voluptatem: temperans verò eorum absentia non dolet, nec abstinendo ab illis. & sic patet quomodo temperãs se habet in actibus circa dolores, & quomodo intẽperans dolet. Versatur igitur temperantia in actibus circa dolores, sed magis circa voluptates:fortitudo autem,vt dictum est, magis circa dolores.Notandũ quòd vario modo se habent in actibus circa dolores fortitudo & temperãtia: tum intemperantia & timiditas. Fortis enim aut non dolet aut non plusquam oportet dolet,cùm adsunt ea quæ dolorẽ afferunt: temperãs verò non dolet cùm absunt ea quæ afferunt voluptatem. Timidus verò dolet præsentia eorum quæ afferunt dolorem,intemperans econtra dolet absentia eorum ex quibus habet voluptates. Notandum igitur quòd hominibus intemperatis voluptas est causa doloris per accidens,id est absentia sua sicut dicimus ꝙ absentia nautæ est causa submersionis nauis: cuius

præs

præsentia esset causa contrarij effectus, id est conseruationis.

{AT qui deficientes.} Hæc est tertia pars huius capituli in 127 qua Philosophus declarat vitium oppositum temperantiæ, id est defectum, qui etsi nomine proprio caret, tamen vt declaretur quo ad fieri potest appellatur à Philosopho insensibilitas, quæ in admodum paucis reperitur, quia non videtur esse humana cùm homo habeat principium sentiendi commune cum aliis animalibus, & cùm alia animalia discernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant, & ab illis abhorreant: multo magis homo hoc facere videtur, qui habet elegantiorem gustum, & statim gaudet aut dolet: & propterea hoc vitium est innominatum, & tales homines non facile reperiũtur: pauci autem hoc pacto insensibiles erunt, qui (vt inquit Cicero) aspernẽtur oculis pulchritudinem rerum, non odore vllo, non tactu, non sapore capiantur, excludant auribus omnem suauitatem, & cætera. Insensibilitas tamen capi debet propriè hic apud Philosophum defectus circa voluptates gustus & tactus. Nam medium & extrema versantur circa eandem materiam. Notandum quòd homo bifariam considerari potest: aut secundum intellectum speculatiuum, & nobilissimas operationes quæ competunt ei penè magis quam humanæ, vt ostendet in decimo: & talis est homo speculatiuus qui in vita contemplatiua versatur, & ab omni actione remota vitam degit: aut considerari potest vt ciuilis qui operatur in communi more viuendi. De hoc secundo loquitur Philosophus cùm dicit insensibilitatem longe esse ab homine, & vix reperiri, & si reperitur est in vitio tali. Intelligendum verò quòd, etsi homo speculatiuus qui acquisitis virtutibus se ad speculandum contulerit ob hoc contemnat omnino has corporeas voluptates, non facere videtur hoc per insensibilitatem, quæ est vitium, & defectus temperantiæ: sed potius quia habet ita appetitum sopitum, & sedatas omnes cupiditates, vt non delectari videatur, nisi intellectiuis & speculatiuis operationibus.

{VIR autem temperans.} Hæc autem est quarta pars huius capituli, in qua ostendit Philosophus quomodo temperans se habet in actibus circa voluptates & cupiditates, & dolores, & declarat quòd mediocritatem seruat: fugit autem extrema, vt patet in textu. 128

De temperantiæ extremis.

CAPVT XII.

129 Oſtra autẽ ſponte, magis intemperantia quàm timiditas comparatur. Hæc enim ob uoluptatem: timiditas fit ob dolorẽ, quorum alterum expetimus, alterum fugimus. & dolor quidem diſtrabit, atq; corrumpit naturam eius qui habet ipſum: uoluptas autẽ nihil tale facit. *magis igitur intemperantia no-

μᾶλλον δὲ ἑκούσιον

130 ſtra ſponte, quàm timiditas comparatur. Quapropter & reprehenſione magis eſt digna. Nam ad res afficientes uoluptate, facilius eſt aſſueſcere. Sunt enim complures tales in uita. & aſſuefactio fit ſine periculo. in rebus autẽ formidoloſis,

131 contrà. Videbitur etiam timiditas non perinde atq; ſingula, ſponte agendi principio ſubijci. Hæc enim non affert dolorem: ſed illa adeò dolore diſtrahunt, ut & arma proijcere, & cætera contra decus agere compellant. quapropter & uiolenta eſſe uidentur. At intemperantia fit contrà. Singula nanque ſponte agendi principio magis ſubijciuntur: quip-

132 pe cùm intemperans ea percupiat atque affectet. totum au-

133 tem minus: nemo enim cupit intemperans eſſe. Nomen autem intemperantiæ, & ad puerilia delicta ferre ſolemus. habent enim ſimilitudinem quandam. Vtrùm autem ab utro dicatur, nihil ad præſentem refert ſermonem. Conſtat tamen à priore poſterius dici, atque non abſurdè uidetur eſſe tranſlatum. Eſt enim caſtigandum & temperandum id omne, quod turpia concupiſcit, & incrementum ſuſcipit magnum: atque luxuriat. Talis autem eſt ipſa cupiditas maximè, atque puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hiſipſis maximè uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate afficiunt. Si igitur non obtemperet, neque ſubijci patiatur, nimium efferetur. Eſt enim uoluptatum appetitio inſatiabilis

*bilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipsi amenti id quod est sibi affine exauget. Quòd si magnæ sint uehementésque cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres sint ipsæ & perpaucæ, & rationi non aduersentur oportet. Atque id quod est tale: *obediens & temperatum castigatúmque uocamus. Vt uiuere autem puerum sub pædagogi præceptis oportet: sic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem esse cum ratione oportet. nam utriusque propositum est honestas. Atque uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipsa dictat. Hæc igitur sint de temperantia dicta.* εὐπειθὲς καὶ κεκολασμένον.

COMMENT.

NOstra autem spõte.} Hoc est tertium capitulum in quo comparat intemperãtiam cum timiditate, & ponit differentias inter ipsas. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima comparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In secunda ostendit intemperãtiam esse similem delictis puerorum: quæ tamen non sunt habitus vel vitiosæ operationes, vt illæ quæ proueniunt ab intemperantia. Dicit autem in primis comparando intemperantiam cum timiditate, quòd intẽperantia magis fit sponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id quod fit per voluptatem magis fit sponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per voluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit sponte. Maior patet. Nam voluptatem communiter expetimus, fugimus verò dolorem. Maior est clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod distrahit & dimouet naturam. scilicet per dolorem: intemperantia verò minimè. ergo magis fit sponte. Notãdum quod omne vitium nostra sponte fit. vituperamur enim quia per electionem illa acquirimus & nostra sponte. Verum aliud alio magis spontaneũ esse videtur propter obiecta circa quæ versantur talia vitia. Nam obiectorũ quædam 129

videntur esse valde molesta & aspera:quædam verò minime,vt patet in doloribus & voluptatibus.

130 { QVAPROPTER & reprehensione. } Ex supradictis vnum obortum siue corolarium inferre videtur Philosophus,scilicet quòd intemperãtia est magis vituperãda quàm timiditas,& hoc probari potest ex eo quod dictum est,scilicet quia est magis spontanea.Id enim vitium quod magis fit sponte,magis est vituperandum : intemperantia est huiusmodi respectu timiditatis,ergo magis vituperanda.Item alia ratione probatur.Duobus existentibus vitiis illud magis vituperandum esse videbitur,quod facilius euitari potest:sed intemperantia facilius euitari potest quam timidi-
131 tas:ergo est magis vituperanda. { VIDEBITVR etiam. } Declarat Philosophus quomodo timiditas,& intemperantia non eodem ordine subiiciuntur principio sponte agẽdi,sed potius est ordo contrarius in ipsis : quod probatur hoc pacto,Illa vitia quæ ita se habent vt alterius obiectum magis quàm vitium & habitus : alterius verò magis vitium & habitus , quam obiectum est spontaneum , diuerso ordine subiiciuntur principio sponte agendi:sed intemperantia & timiditas sunt huiusmodi:ergo diuerso ordine & contrario subiiciuntur principio sponte agendi. Maior patet. Minor probatur à Philosopho.Nã intemperantia est vitium circa voluptates,& nemo expetit habitũ ipsum,scilicet intemperantiam,& esse intemperatũ:voluptates verò quæ sunt obiectæ magis expetunt homines:quos si interrogaremus vtrũ vellent fieri intemperati,responderent quòd nullo pacto:sin verò vt cupiunt,habere voluptates se velle assererent.In timiditate verò ecõtrà fieri videtur.Expetunt enim homines timiditatem potius , quàm subire dolores,& terribilia,quæ vident sustinere.Patet igitur quod diuersus,& contrarius est ordo:cum ibi magis obiectũ,id est voluptates,quàm vitium: hic magis vitia quàm obiectũ,id est dolores cõmuniter expetunt homines. { TOTVM autem. } Id est habitum ipsum.

132 { NOMEN autem. } Hæc est secunda pars huius capituli
133 in qua Philosophus ne prætermittat aliquid quod ad declarandam intemperãtiam pertinet,ostendit eam esse similem vitiis puerorum,quæ tamen in pueris nõ sunt vitia,sed vtitur quadam similitudine,dicendo quòd nomẽ luxuriæ referimus

rimus ad delicta puerorum. Vtrum autē ab vno dicatur nihil refert. inquit Philosophus, sufficit quòd hoc nomen prædicatur de vtrisque: de altero dicitur per similitudinem alterius. Nam cupiditas ita se habere videtur ad rationem, sicut puer ad pædagogum: quorum ambo si non obediant præceptis imperantis, nimirum efferri videntur: nimiúmque labi nisi refrenentur ab iis quæ sibi præesse debent: sed hoc totum melius intelligetur in lingua græca, quia intemperantia ἀκολασία, & intemperās ἀκόλαστος quasi incastigatus dicitur. Sicut ergo puer non castigatus à pædagogo suo, habet nimis excessiuas cupiditates: & fit effrenatus: sic appetitus intemperantis non refrenatus à ratione excessiuè fertur, & sine habenis procedit in appetendis cupiditatibus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, Liber IIII.

De liberalitate, & eius extremis

CAPVT I.

Einceps autem de liberalitate dicamus. uidetur autem mediocritas circa pecunias esse. Non enim bellicis in rebus ipse uir liberalis: nec in quibus laudatur uir temperās, nec etiam in iudicijs, sed in dandis capiendisue, & magis in dandis pecunijs laudatur. Atque pecunias ea 1
dicimus uniuersa, quorum æstimatio mensuratur nummo. 2
Est autem & circa pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. & illiberalitatem quidem

τὴν δ' ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες, scilicet cum alijs vitijs.

dem ac auaritiam ijs semper accommodamus, qui magis quàm oportet pecunijs student. *Prodigalitatẽ autem nectentes nonnunquam afferimus. Nam eos homines qui sunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. Quapropter & flagitiosissimi tales homines esse uidentur. multa nánque uitia simul habent. At non propriè tali nomine nuncupantur. Est enim prodigus qui malum unum aliquod habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim est qui ob seipsum perditur. uidetur autẽ & patrimonij dissipatio, interitus quidem ipsius esse: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodigalitatem accipimus.

3 Rebus autem ijs quarum est aliquis usus, & bene uti & malè etiam possumus. At diuitiæ res sunt tales. Is autem

4 optimè re quauis utitur, qui eam uirtutem habet, quæ ad rem illam accommodatur. & diuitijs igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet quæ ad pecunias attinet. hic au-

5 tem est ipse uir liberalis. Atqui sumptus quidem, datióque pecuniarum, usus earum: acceptio uerò conseruatioque pos-

6 sessio potius esse uidetur. Quocirca uiri liberalis est potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & nõ capere unde non oportet. Est enim ipsius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm suscipere: & honesta potius agere, quàm non agere turpia. Non est autem obscurum, cùm das quidem, sequi ut beneficia conferas, honestáq; agas: cùm capis uerò, ut suscipias, aut non turpia agas. Gratia præterea sequitur eum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius est etiam non accipere, quàm dare. Homines enim multo minus erogant sua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoque qui dant, liberales dicuntur. Sed qui non accipiunt, nõ ob liberalitatem, sed ob iustitiam potius laudantur. quà

tur. qui uerò capiunt, non laudantur ualde. Liberales insu-
per homines, maximè omnium ferè studiosorum amantur,
prosunt enim. at id consistit in dando. Omnes autem actus
uirtutum, honesti sunt, & honestatis causa fiunt. Et libe- 7
ralis igitur honestatis causa dabit. Et recte: dabit enim qui-
bus oportet, & quot oportet, & cum oportet: cæteráque
omnia obseruabit, quæ dandi actum rectum sequuntur. Et
etiam cum uoluptate, uel sine ullo dolore. Id enim quod per
uirtutem efficitur, afficit uoluptate, aut fit cum indolentia
sanè, minimè uerò affert dolorem. At is qui dat quibus non 8
oportet, aut non honestatis gratia, sed ob aliquam aliã cau-
sam: non liberalis, sed alius quidam dicetur. Et itidem is qui 9
dando dolet. honestis enim actibus talis pecunias ante-
ponet. quod quidem non est liberalis. At uerò neque capiet
unde non oportet. Talis enim acceptio non est eius qui pe-
cunias non magnifacit. Nec etiam ad postulandum propen-
sus erit. facilè nanque suscipere beneficia, non est hominis
beneficia conferentis. Verùm unde oportet accipiet: ex pro- 10
prijs inquam rebus. nõ quia idipsum honestum sit: sed quòd
necessarium ut donare poßit. At neque suas negliget: quip- 11
pe cùm per illas quibusdam affectet opem afferre. neque qui-
busuis dabit: ut quibus oportet, & quando, & ubi est ho- 12
nestum largiri poßit. Attinet etiam nimirum ad hominem 13
liberalem, ut in dando adeò exuperet, ut sibijpsi pauciora
relinquat. Est enim liberalis non ad seipsum respicere. At 14
enim pro facultatibus ipsa liberalitas dicitur. liberalis enim
actio non in multitudine rerum quæ dantur, sed in habitu
dantis consistit. hic autem pro facultatibus erogat. Nihil
igitur prohibet eum magis esse liberalem qui pauciora lar-
gitur, si modo minores ei sint facultates. Magis autem ij li- 15
berales esse uidentur, qui non compararunt sibi facultates,

sed ab

sed ab alijs acceperunt. Nec enim experti sunt indigentiam,
16 *& opera omnes sua amant: ut parentes, atque poëtæ. At uerò facilè non est liberalem, diuitem esse. Quippe cùm non sit ad capiendum & conseruandum, sed ad erogandum procliuis: neque magni per se faciat ipsas pecunias, sed causa dandi. Quapropter & accusatur fortuna: quòd homines ij qui maximè sunt digni, minimè sunt locupletes. Accidit autem idipsum non sine ratione. Fieri enim non potest ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut habeat ipsas. quemadmodum & cæteris in rebus fieri solet. attamen non dabit quibus non oportet, neque quando non oportet. & de cæteris talibus simili modo. nõ enim ageret liberalitatis ipsius lege. & consumptis ad hæc ipsa fortunis: ad ea quæ oportet, & cum oportet sumptus facere, daréque non posset. Etenim is est (ut paulò anteà diximus) liberalis, qui pro facultatibus erogat, & in quibus oportet. Qui uerò exuperat: prodigus est. Quocirca tyrannos prodigos non dicimus: non enim facile uidetur esse, dando ac arogando tantam rerum quas habent copiam*
17 *exuperare. Cum igitur liberalitas mediocritas sit circa dandas capiendásque pecunias: liberalis dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis, atque cum uoluptate: & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cùm uirtus circa utrunque sit mediocritas,*
18 *utrunque faciet ut oportet. sequitur enim dationem bonam, talis acceptio. ea uerò quæ non est talis, contraria est. Eæ igitur quæ sequuntur, fiunt in eodem simul. contrariæ uerò non fiunt. Quòd si præter id quod oportet & bene sese habet, contigerit ipsum pecunias erogare: dolebit sanè, moderatè tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro quibus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor.*

Est

Est etiam in rebus pecuniarijs * lenis socius ipse uir libe= ἐυκοινώνη-
ralis. Potest enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias τος.
non multifacit.magisq́; molestè fert, si quid cùm oporte=
ret non erogauerit: quàm dolet si quid cùm non oporteret,
erogauerit. Simonidisq́; sententiam non probat. Prodigus 19
autem & in hisipsis delinquit. nec enim lætatur nec dolet 20
pro quibus oportet, & ut oportet. atque hoc magis pate=
bit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exupera= 21
tionem quidem esse prodigalitatem: defectum autem illibe=
ralitatem, & in his duobus: in datione atque acceptio=
ne. & sumptum enim in datione ponimus. Prodigalitas
igitur in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in
capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia defi=
cit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in par=
uis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium si= 22
mul persistunt. Non est enim facilè, nulla ex parte capien= 23
tem, cunctis largiri. cito nanq́; deficiunt patrimonia pri=
uatorum hominum erogantium, qui quidem & prodigi es=
se uidentur. Atque talis non paulò melior uidebitur esse illi- 24
berali. Et ab ætate enim & ab egestate facilè curari, & ad
mediocritatem accedere potest. Nam habet ea quæ sunt ho=
minis liberalis. dat enim & non accipit: quanquam neu=
trum facit ut oportet, ac rectè. Quòd si ad hoc assuescat,
uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Et= 25
enim dabit quibus oportet, & capiet unde oportet. Qua=
propter & uidetur non esse moribus prauus. Non est enim 26
improbi, nec ingenerosi tam in dando quàm in non capien-
do exuperare: stolidi tamen. Qui uerò hoc modo est pro=
digus: multò melior uidetur esse illiberali atque auaro. Cū 27
ob ea quæ dicta sunt: tum etiam quia prodigus quidem com-
pluribus prodest. Illiberalis autem nemini: ne sibi quidem

ipsi. Sed plerique prodigorum (ut dictum est) & acipiunt
unde non oportet: & sunt hoc ipso illiberales, ad capiendũ
autem proni fiunt, quia cupiunt quidem erogare. Hoc au=
tem facile nequeunt facere, cùm cito facultates ipsis defi=
ciunt, itaque ex alienis dare coguntur. Et simul quia nulla
est eis honestatis cura, sine ullo discrimine & undique ca=
piunt. dare nanque percupiũt. quonam autem modo aut un
28 de, nullum est apud ipsos discrimen. Quapropter nec da=
tiones ipsorum sunt liberales. Non enim sunt honestæ, nec
honestatis gratia, nec ut oportet efficiuntur. Sed interdum
quos oportet esse pauperes, eos diuites faciunt. & ijs qui=
dem qui moderati sunt moribus, nihil dant. adulatori=
bus autem multa, aut quampiam aliam afferentibus uo=
luptatem. Quamobrem & plerique ipsorum intemperan=
tes sunt. nam cùm facilè erogent, proni sunt & ad sum=
ptus in flagitijs faciendos. atque quia non ad honestatem ui=
uunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur si nullam
prorsus habeat emendationem, ad hæc transgreditur. Cura
uerò diligentiáque adhibita, ad medium & id quod oportet
29 tandem deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis
est. Etenim & senectus & imbecillitas omnis, auaros ui
detur efficere. Estq; hominibus insita magis quàm prodiga
litas. plerique nanque cupidi sunt magis pecuniarum, quàm
30 ad dandum procliues. Extenditur præterea longè, & plu=
31 res species subit. Complures enim esse uidentur illiberalitatis
ac auaritiæ modi. Nam cùm in duobus hisce consistat, in
defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi: non
omnibus inest tota, sed interdum seiungitur. & quidam in
capiendo exuperant: quidam in dando deficiunt. Qui nan-
que talibus appellationibus nuncupantur, parci, tenaces,
aridi: omnes in dando deficiunt, aliena uerò non appe=
tunt

tunt, neque accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modestiam quandam, turpiúmque rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel saltem aiunt, ob rem suam conseruare: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his est & ipse cumini sector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abstinent alienis. quippe cùm non facile sit ipsos aliena, & non alios res ipsorum accipere. itaque nec accipere ipsis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperant: undique, & quiduis capientes. Quales sunt ij qui operationes illiberales exercent: ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nanque omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipsis omnibus esse uidetur turpis comparatio lucri. uniuersi nanque gratia lucri, & huiusce quidem *parui probra sustinent. Eos enim qui grandia unde non oportet. & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, sed perniciosos, sed impios, sed iniustos potius appellamus. Aleatores tamen, & fures atque latrones, illiberales sunt. Turpi enim uersantur in lucro. Omnia nanque causa quæstus agunt, & sustinent probra: atque fures quidem capiendi gratia, maxima pericula subeunt. Aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utrique igitur unde non oportet lucrari uolentes, turpi in lucro uersantur: & omnes tales accipiendi actus illiberales sunt. Meritò autem illiberalitas liberalitati contraria dicitur. Nam & maius est malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccant, quam ea quàm diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipsi contrarijs, hæc dicta sufficiant.

μικρῶς.

32

COMMENT.

1 DEinceps autem de liberalitate.} Hic est quartus liber Ethicorum: in quo Philosophus post doctrinam fortitudinis & temperantiæ, prosequitur in declarandis reliquis virtutibus moralibus, excepta iustitia: quam differt in v. librum, vt patebit. Docet igitur in isto de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de mansuetudine, de amicitia quæ non est affectus nec amicitia propriè dicta, de veritate, de comitate, vltimò de verecũdia, quæ est affectus laudabilis, nõ tamen virtus. Diuiditur autem hic liber in v. tractatus. In primo tractatu declarat virtutes circa pecunias, quę sunt duę, scilicet liberalitas & magnificentia. In secundo tractatu declarat virtutes circa honores, quæ etiam sunt duæ, scilicet magnanimitas, & virtus innominata, & hæc quatuor dicuntur versari circa ea quæ existimãtur bona externa. In tertio tractatu declarat virtutẽ circa ea quæ existimantur mala externa, quæ est mãsuetudo. In quarto declarat virtutes circa cõmunẽ cõuersationẽ, & actus humanos, quæ sunt tres, scilicet amicitia, veritas, comitas. In quinto docet de verecundia, qui est affectus laudabilis, non tamen virtus. Numerus autem sufficiens virtutũ sumitur ex suis obiectis diuersis, & diuersis modis versandi circa talia obiecta, vt etiam anteà diximus. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In secũdo de magnificentia. Primũ capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte dicit Philosophus quòd deinceps, scilicet post fortitudinem & temperantiã, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur sequi in ordine, quia sicut illæ moderantur affectus vt irascibilẽ, & cõcupiscentiã voluptatum: sic ista affectus internos, id est cupiditatẽ circa pecunias. Meritò igitur post illas collocatur. Verum seruando ordinẽ suum Philosophus incipit afferre materiam circa quam versatur liberalitas. & probat hoc pacto. Quælibet virtus mediocritas esse videtur circa eã materiã & obiecta circa quæ cũ bene se habet laudatur: at liberalitas laudatur cũ bene se habet circa pecunias: ergo ipsa est mediocritas circa pecunias tanquam circa suam materiam, & nõ circa res bellicas, aut circa ea quæ afferunt voluptates. Et declarat Philosophus quid intelligit per pecunias, scilicet non solum num-

mos

mos,sed omnia etiã quæ pretio & nũmis æstimari & mensurari possunt. Notandum quòd obiectũ siue materia cuiuslibet virtutis est duplex, propinquum & remotũ. Nam fortitudo versatur circa timores & fiducias, tanquã circa materiam propinquã, circa pericula bellica & mortẽ, tanquam circa remotũ. Idem est de temperãtia cuius materia propinqua sunt voluptates, cupiditates, & huiusmodi: remota verò sunt illa quæ afferunt cupiditates, & efficiunt voluptatẽ, vt cibus, potus, & res venereæ. Liberalitatis est etiã duplex materia. propinqua est cupiditas pecuniarũ: remota verò sunt ipsæ pecuniæ: & hoc dicitur, quia virtutes nõ solum circa actus versari videntur, sed etiam circa affectus quos moderãtur: vt est liberalitas quæ moderatur cupiditatẽ pecuniarũ, & versatur etiã circa pecunias dandas vel accipiendas, sed magis circa dandas. Hic autẽ Philosophus videtur loqui de materia remota.

{EST autẽ & circa pecunias.} Declarat Philosophus eandem etiã materiam esse prodigalitatis & auaritiæ. Medium & extrema versantur circa eandẽ materiã: at liberalitas quæ est mediũ versatur circa pecunias: ergo prodigalitas & auaritia quæ sunt eius extrema, & cætera. Post hæc Philosophus tãgit in genere auaritiã & prodigalitatẽ, quia inferius particulariter declarabit: & de prodigalitate dicit quòd interdũ homines eam confundunt, & non distinctè accipiunt, appellantes aliquando incontinentes prodigos, vt patet in textu. 2

{REBVS autem.} Hæc est secunda pars huius primæ in qua Philosophus docet de actibus liberalitatis, & vitiorum oppositorum, plures afferendo conclusiones atque sententias. Dicit igitur in primis, quòd pecuniis possumus bene & malè vti, id est abuti, quod probatur hoc pacto, Bonis vtilibus bene & malè vtimur ad aliquem finem consequendum: at pecuniæ sunt vt dicuntur bona vtilia: ergo pecuniis bene vel malè vti possumus ad aliquem finem consequendum. Maior clara. Minor quoque per Philosophum, qui anteà dixit in primo, Vtiles enim sunt & alterius gratia. 3

{ET diuitiis igitur.} Declarat Philosophus & probat quod liberalis optimè vtitur diuitiis & pecuniis. Qui habet aliquã virtutem bene vtitur illis rebus circa quas versatur talis virtus: sed liberalis habet virtutem quæ versatur circa pecunias: ergo bene vtetur pecuniis. 4

5 {AT qui sumptus.} Affert aliam conclusionem Philosophus, scilicet quòd vsus pecuniarum est ipsa erogatio: acquisitio vero non est vsus, sed possessio, vt est manifestum.

6 {QVO circa viri.} Affert aliam cõclusionem, scilicet quòd liberalis viri magis est dare vbi oportet, quàm capere vnde oportet. & hoc probat pluribus mediis. Et quia magis pertinet ad virtutem benefacere quam suscipere, & honeste agere quàm non agere turpiter: & item quia operationem dandi, & gratia sequitur, & laus, & non accipiendi. Item virtus versatur circa difficilius: at difficilius est dare quam accipere: ergo magis proprium virtutis est liberalitas. Et item hoc percipi potest ex communi hominum more, qui propriè laudant eos de virtute liberalitatis qui dant, & non eos propriè qui accipiunt vnde oportet, laudãt vt liberales: & item hoc idem deprehendi potest, quia liberales vehementer amãtur, & hoc est quia conferunt beneficia, & dant, & erogant, & prosunt hominibus, & hoc consistit in dando non autem in accipiendo. Quare liberalis magis est dare quàm accipere.

7 {OMNES autem actus.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua postea quàm declarauit materiam liberalitatis, & operationes eius, & vitiorum oppositorũ, quoquo modo: nunc affert conditiones quæ requiruntur ad liberalitatem, & proprietates quasdam quæ ei competunt, adducendo plures sententias & conclusiones. Declarat igitur in primis conditiones quæ requiruntur ad præcipuum actum liberalitatis, hoc pacto: Omnis operatio secundum virtutem fit vt oportet, & quando oportet, & gratia honestatis, & vt recta ratio dictat: at datio & actus liberalis est operatio per virtutes & studiosa: ergo fieri debet vt oportet, & quando oportet, & seruatis aliis circunstantiis, quæ actum rectum & studiosum sequuntur, & etiam dabit. Affert secundam conclusionem Philosophus, Omnis actus studiosus est iucundus: sed actus dandi secundum liberalitatem est studiosus: ergo & iucundus. addidit Philosophus, vel sine dolore, quia aliquæ sunt operationes virtutis quæ non fiunt sine dolore, vt in fortitudine vidimus, habent tamen iucunditatem respectu finis.

8 {AT IS qui dat.} Hac in parte Philosophus affert nonnullas conclusiones negatiuas, quæ oriuntur ex dictis quas adducit vt manifestius cognoscatur liberalis, & eius officia.

Dicit

Dicit igitur ꝙ is qui dat quando non oportet, & non honestatis gratia,& similes omittit circũstãtias quæ necessario requirũtur ad perfectũ actũ virtutis,nõ est appellãdus liberalis.

{ET itidem is.} Affert aliam cõclusionem negatiuã, quòd is qui dando dolet non est appellãdus liberalis: cùm anteponat pecuniã honestis actionibus: nec item is qui capit vnde non oportet,& item liberalis nõ facilè suscipit beneficia.Notandũ quòd sicut fit in naturalibus: sic etiam fieri videtur in virtutibus,quantũ ad hoc propositũ: sed in naturalibus fit vt ea quæ sunt maximè actiua non sunt facilia ad suscipiẽdũ: & ecõtrà, quæ sunt valde pasiua, minime agere possunt.Vnde ignis est maximè actiuus inter reliqua elemẽta,& non est facilis ad suscipiendũ. Idẽ euenire videtur in virtutibus & operationibus secundum illas: ergo qui est facilis ad conferenda beneficia & ad dãdum: non est facilis ad eadem suscipienda. 9

{VERVM vnde oportet.} Affert aliã cõclusionẽ, scilicet ꝙ liberalis accipiet vnde oportet,non quia sit honestũ, nec honestatis causa,sed vt habeat vnde det & eroget.Et dicit ꝙ accipiet ex suis propriis rebus.& hæc est cõclusio clara. Notandum ꝙ duplex est actus liberalis,vnus dandi,alius accipiẽdi. Primus & magis proprius: secundus verò est gratia primi. 10

{AT neque suas.} Affert aliam cõclusionem,scilicet quòd liberalis non negligit res suas: & hanc afferre videtur, quia suprà dixerat quòd liberalis non multi facit pecunias. Probat autem hanc conclusionem hoc pacto, Illa quæ conferunt ad actiones proprias liberalitatis, id est ad actum dandi non negligit liberalis: sed res propriæ sunt huiusmodi: ergo non negliget res proprias liberalis. 11

{NEQVE quibusuis.} Affert aliam conclusionem,scilicet quòd liberalis non dabit sine vlla consideratione, & indifferenter cuique petenti: & hoc necessario videtur afferre, cum pluribus verbis declarauerit proprium actum liberalis esse in dando. & vt intelligatur quo pacto istud fieri debeat:ideo dicit quòd liberalis non dabit cuique indifferenter: & assignat rationem, scilicet vt habeat vnde dare posit iis quibus dare est congruum & honestum. Quòd si largiretur sine vllo discrimine quibuscunque, non haberet forsitan postea vnde daret iis, in quibus honestè beneficium collocatur. 12

{ATTINET etiam.} Hac in parte Philosophus affert 13

quasdam proprietates quæ competunt homini liberali: & primò affert talem, quòd ad liberalem spectat excedere in dando. Nam is qui ipsum non respicit in dando, plus dabit quàm detineat, & pauciora sibi relinquet pro seipso: at liberalis est huiusmodi: ergo & cætera.

14 {AT enim pro facultatibus.} Affert secundam proprietatem ne intelligatur quod liberalis sit simpliciter & sine vlla exceptione talis qui plura dat, & pauciora sibi relinquit: ita vt qui plura dat sit magis liberalis. ideo dicit quòd talis liberalitas attendenda est iuxta facultates. Atque ex eo affert obortum quoddam, scilicet quòd nihil prohibet eum qui pauciora dat esse magis liberalem, si tenuiores ei sint facultates.

15 {MAGIS autẽ.} Affert tertiã proprietatẽ, scilicet ꝙ ij liberaliores esse vidẽtur, qui dãt ex iis rebus quas ipsi nõ acquisiuerunt suo labore: sed habuerũt ex patrimonio, & ab aliis huiusmodi. & probat id etiã similitudine genitorũ & poëtarum.

16 {AT verò facile.} Affert quartã proprietatẽ, scilicet quòd nõ facile sit vt liberalis sit diues, cùm sit facilis ad erogãdum, non autẽ ad capiendũ & conseruãdum, vt latè patet in textu.

17 {CVM igitur liberalitas.} Declaratis pluribus cõditionibus, ex quibus actus liberalis cõsistunt boni atq; laudabiles, & allatis proprietatibus liberalis: nunc cõparat liberalẽ cum prodigo, resumẽdo nõnulla quæ dixerat de liberali vt magis cognoscatur prodigus. Cõtraria enim, vt inquit Philosophus, iuxta se posita magis elucescũt. Dicit igitur, cũ liberalitas sit mediocritas circa dãdas accipiẽdásque pecunias: dabit, vbi oportet, & quãdo oportet, & reliqua, vt latissimè patet in textu.

18 {DATIONEM bonam.} Id est congruam, vt ita loquar, dationem & decentem: sequitur congrua, & decens acceptio. Est enim propter illam. & ideo si acceptio esset vnde non oportet, & esset turpis, non sequeretur dationem liberalem & honestam: esset enim contraria, & non fieret simul in eodem scilicet liberalis datio, & turpis acceptio: sed honestam dationem similis acceptio consequetur, scilicet honesta & cõgrua, & ideo se inuicem compatiuntur, & sequuntur & fiunt simul in eodem, vt dicit Philosophus: contraria verò minime. Sanitas enim & infirmitas oculi non possunt esse simul in eodem oculo. Sed sanitas & optima visio quæ sequitur ex sanitate oculi fient simul in eodem oculo. Quare datio honesta

quæ

quæ est liberalitatis non sequetur acceptionem turpem quæ est auaritiæ: contraria enim simul fierent in eodem, & se inuicem consequerentur, quod est absurdum.

{NEC Simonidis sententiam.} Sententia Simonidis fuit 19
quòd debemus dolere quando facimus id quod non oportet: non autẽ debemus dolere si nõ facimus id quod oportet: hoc autẽ nõ placet liberali. dolet enim si nõ dederit vbi oportet.

{PRODIGVS autẽ.} Paucis verbis dicit Philosophus, quòd 20
prodigus est is qui delinquit in iis in quibus liberalis rectè se habet: ille autẽ aberrat excedendo mediocritatem in dando.

{DIXIMVS autem.} Hæc est tertia pars capituli in qua 21
comparat prodigũ cum auaro, declarãdo primò prodigũ simpliciter: deinde prodigũ habentẽ alia vitia cõnexa. Dicit igitur in primis prodigũ esse eum qui excedit in dando, & non capiendo vnde oportet: & sub nomine dationis cõprehenditur etiã ipse sumptus qui redigitur ad actum dandi, vt patet.

{IN paruis tamen.} Hoc addit ad differentiam tyranno- 22
rum, qui licet accipiãt vnde non oportet, tamen non propriè dicuntur auari, sed iniusti potius, & nequam homines.

{PRODIGALITATIS igitur.} Affert vnam conclusio- 23
nem de prodigo, scilicet quòd ista duo non videntur multum persistere simul, scilicet non capere, & nimium erogare, per hoc quia cito deficit patrimonium & facultates.

{ATQVE talis.} Hac in parte affert aliam conclusionem, 24
scilicet quòd prodigus est melior quàm auarus, quam probat duabus rationibus. Prima, Is vitiosus qui facilè sanari potest est melior eo qui cum difficultate sanatur. at prodigus est huiusmodi respectu auari: ergo est melior quam auarus. Probat autem quòd prodigus facilè sanari potest propter ætatem, & indigentiã superuenientẽ. Item duobus existentibus vitiosis, is qui ad mediũ redigi potest facilius, est melior eo qui difficilius. At prodigus est huiusmodi, vt ostẽdit in textu Philosophus: ergo est melior quàm auarus, id est minus malus cùm vterq; sit malus. Patet ratio, quia illud quod magis cõformatur cum medio facilius ad illud reduci potest, quàm id quod longius distat. prodigalitas autẽ magis cõformatur cum medio: dat enim & non accipit. ergo & facilius ad id reduci potest. Ignis etiã vt id in naturalibus ostendatur, facilius ad aẽrem reduci potest quàm ad aquã, quia est inter ignem & aẽ-

rem symbolica dispositio, quæ non est inter ignē & aquam.
25 {VEL aliquo alio modo.} Scilicet per ætatem vel doctrinam, & similia.
26 {QVAPROPTER & videtur.} Infert vnum obortum siue corolarium ex supradictis, scilicet quòd prodigus non videtur moribus prauus, ex eo quod excedere in dando non videtur ingenerosi & abiecti, sed solidi potius. Et intelligendum quod Philosophus videtur loqui de prodigo simpliciter, & nō de eo qui habet cū prodigalitate alia annexa vitia, quæ solēt comitari prodigalitatē in homine prodigo. & ideo tales flagitiosissimi existimātur ob plura vitia: sed prodigus simpliciter & propriè dicitur qui vitium vnum quod habet, quòd patrimonium consumat & perdat vnde Græcè ἄσωτος appellatur, quasi seipsum perdens, & patrimonium suum.
27 {QVI verò hoc modo.} Aliam rationem affert qua probat quòd prodigus est melior quàm auarus: & hoc est, quia in dando videtur prodesse multis: auarus verò nemini.
28 {SED plerique.} Hac in parte Philosophus docet de prodigo qui non est simpliciter prodigus, sed mixtus, quia non solum in dando excedit: sed etiam capit vnde non oportet, & in hoc videtur esse auarus. Itaque partim auarus, partim prodigus erit appellandus: diuersis tamen respectibus. Auarus enim inquantum capit: prodigus inquantum erogat vbi non oportet, & aliis circunstantiis omissis, & plerunque euenit vt sint intemperantes, & alia vitia connexa habeant, vt latissimè patet in textu Philosophi.
29 {AT illiberalitas ac auaritia res quædam.} Hæc est quarta pars huius capituli in qua Philosophus declarat auaritiā, afferendo plures conclusiones de ipsa: & prima est quòd auaritia videtur esse quædā res insanabilis, & asignat rationes, & quia fit ex senectute, & quauis imbecillitate, & item quia videtur magis insita nobis cùm pluribus insit auaritia quàm ipsa prodigalitas. Notandum quòd Philosophus duabus rationibus ostendit auaritiam esse insanabilem. sed insanabile bifariam considerari debet: quoddā quod nullo modo sanari potest: quoddā cum difficultate sanabile. Hoc secūdo modo intelligit Philosophus, & rationes suæ ostendūt difficultatē, non autē impossibilitatem. Græcè enim dicitur ἀνίατος, & apud eos α, non solùm priuationē, sed interdū etiam difficultatem

tatem significat. Notandum etiam quòd illa positio videtur esse vera, vt cuius causa remoueri non potest sit insanabile: si esset causa per se. nunc autem senectus vel imbecillitas non est causa auaritiæ per se nec necessario, sed per accidens. Si enim esset causa per se, tũc necessario omnes senes & omnes imbecilles essent auari, quod est falsum: verum hoc, etsi plerunque sit, non tamen semper.

{EXTENDITVR præterea longe.} Alia est cõclusio, sci- 30
licet quòd auaritia magis extẽditur, & procedẽdo accrescit.

{COMPLVRES enim.} Hac in parte ostẽdit quòd mul- 31
tæ sunt species auaritiæ, & multi modi: deficit enim in dando, & excedit in capiendo multis modis, vt latissime patet in textu, illiberales, id est sordidos.

{MERITO autem.} Concludit Philosophus cõparando 32
extrema cũ medio, & ostendit quòd auaritia magis opponitur liberalitati. Nã illud vitium quod maius est malũ magis opponitur virtuti, & item illud in quo homines magis peccant: sed auaritia est huiusmodi respectu prodigalitatis: ergo magis opponitur virtuti, & medio, id est ipsi liberalitati.

De magnificentia, & eius extremis.

CAP. II.

Onsequens autem esse uidetur & de magnifi- 33
centia pertractare. Videtur enim & ipsa uir-
tus quædam circa pecunias esse: non tamen se-
se extendit ut liberalitas ad omnes pecunia-
rios actus, sed ad sumptus tantum. Atque in his ipsis libera-
litatem exuperat magnitudine. Nam ut ipsum nomẽ signi-
ficat, decens fit per ipsam in magnitudine sumptus. Magni-
*tudo autem est ad aliquid. Non enim idem sumptus *trire-*
mis, & spectaculorum præfectum decet. Decens igitur est &
ad ipsum, & in quo, & circa quæ fit. Qui uerò paruis in
rebus, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, (qualis 34
est ille qui dicit, Atque ego sæpe dedi peregre uenientibus
ultro) non dicitur magnificus: sed is qui in magnis. Nam

** τριηράρχῳ id est præfectum triremis.*

magnificus

35 magnificus quidem liberalis est:at liberalis non continuò
magnificus est. Talis autem habitus defectio quidem:circa
decorum pusillitas nuncupatur.exuperatio uerò sordiditas,
& circa decorum ruditas appellatur:& quot sunt tales,nõ
circa quæ oportet exuperantes magnitudine:sed in quibus
non oportet,& quemadmodum non oportet,quærentes sibi
36 splendorem:de quibus posterius dicemus. Magnificus au-
tem scienti similis est.nam decorum ipsum contemplari po-
37 test,& magnos concinnè facere sumptus. Vt enim in prin-
cipio diximus:habitus operationibus,& ijs quorum est,
definitur.Sumptus igitur magnifici,magni sunt & decen-
tes:talia autem & opera sunt.sic enim magnus erit sum-
ptus,& decens ad opus. Vt sumptu quidem opus,opere ue-
38 rò dignus sit sumptus,uel etiam exuperet. Atqui magnifi-
cus,honestatis causa tales faciet sumptus.hoc enim omni-
39 bus est commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate,&
40
41 sine parsimonia erogando.exacta nanque ratio ad pusilli-
tatem nimirum attinet.Atque potius quonam pacto pul-
cherrimum,maximéque decens fuerit ipsum opus conside-
rabit,quàm quanti constiterit:& quonam modo confectũ,
42 quàm per minimos fuerit sumptus. Necesse est igitur ipsum
magnificum liberalem etiam esse. Etenim liberalis,sum-
ptus faciet quos oportet,& ut oportet. In his autem est
magnum ipsum magnifici,ut magnitudo circa hæc libera-
43 litatis.Et ab æquali sumptu magnificentius faciet opus.
Non enim eadem est uirtus rei quæ possidetur & operis.
Etenim illa quidẽ est ea quæ quamplurimo pretio digna est,
& pretiosissima,ut aurum.opus autem quod magnum est
atque pulchrum.talis enim operis aspectus est admirabilis.
44 At quod est magnificum,est admirabile:atque uirtus ope-
ris est magnificentia in magnitudine.Sunt autem impensæ
quas

quas diximus ipsa honorabilia, ut ea quæ deorum, heroumq́;
causa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac sacri=
ficia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam li-
beraliter fiunt: ut si aliquo in loco ludos splendidè facere
oportere putant, *aut præfecturas subire nauium, aut etiam * ἢ τριηραρχεῖν.
epulum publicum exhibere. Atque in uniuersis (ut diximus) 45
& ad agentem habetur respectus quisnam sit, & quas ha=
beat facultates. Digna enim his esse oportet, & non solùm
opus: uerùm & ipsum facientem decere. Quocirca pauper
non erit magnificus: quippe cùm ei non sint ea à quibus
multos decorè faciat sumptus. Qui uerò aggreditur, fatuus
est. nam præter dignitatem facit & id quod oportet. id ue=
rò quod rectè sese habet, à uirtute emergit. Decent autem
& eos quibus talia antecedunt, aut per seipsos, aut per ma-
iores, aut per eos ad quos ipsi se referunt, propinquitatis
aliqua ratione. Et nobiles etiam, & gloriosos: & quotquot
sunt huiuscemodi. Hæc enim uniuersa amplitudinem ha=
bent, & dignitatem. Maximè igitur talis est ipse magnifi=
cus: & in talibus impensis uersatur ipsa magnificentia,
quemadmodum diximus. Et maximæ enim, & honorabilis= 46
simæ sunt. Priuatarum autem eæ pertinent ad magnificum
quæ semel fiunt: ut nuptiæ, & si quid aliud tale. Et si cir=
ca aliquid tota ciuitas, aut qui sunt in dignitatibus stu=
deant: & circa hospitum susceptiones, & missiones, & mu-
nera. non enim ad seipsum, sed ad publica sumptus facere
magnificus solet. Ipsa autem munera simile quid habent ijs
quæ dijs dedicantur. Ad magnificum etiam pertinet & do=
mum à se extructam (ut diuitias) decenter habere. Est enim
quoddam & hæc ornamentum. & item in ijs magis ope=
ribus sumptus facere, quæ diuturno tempore persistere pos= 47
sunt: hæc enim sunt maximè pulchra. Atque in singulis de=
corum

48 corum ipsum seruare. Non enim eadem dijs, & homini-
bus, & ad templum, atque sepulchrum accommodantur. Est
autem unusquisque sumptus magnifici suo in genere ma-
gnus. Et magnificentißimus quidem is est, qui est magnus
in magno. hic autem is qui est in his magnus. Et differt ma-
gnum quod est in opere, à magno quod est in sumptu. Pila
nanque pulcherrima, aut pulcherrimus urceus, puerilis qui-
dem muneris magnificentiam habet: pretium autem eius
pusillum est, atque liberale. Quapropter magnifici est quo-
cunque in genere faciat, magnifice facere. tale nanque neque
facilè superari potest: & sese habet ut sumptus dignitas po-
49 stulat. talis est igitur ipse magnificus. Is autem qui exupe-
rat atque sordidus, sumptus faciendo ultra id quod opor-
tet, exuperat, ut dictum est. Nam paruis in rebus multa
consumit, & splendorem inconcinnè captat. Nunc ijs qui
pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda nuptiali ap-
paratu epulum præbens, nunc subministrans comœdis, ex-
hibens in eorum transitu purpuram, ut facere Megaren-
ses consueuerunt: & omnia talia non honestatis, sed osten-
tationis diuitiarum causa facit, & ut admiratione propter
hæc (ut putat) afficiatur. Atque ubi quidem multos facere
sumptus oportet, paruos facit: ubi uero opus est paruis,
50 magnos. Pusillus autem in decoro circa uniuersa deficit, &
maximus factis sumptibus in paruo perdit decorum. Et
quicquid facit, tarde differendóque facit. Consideratque quo-
nam pacto quàm minimos faciat sumptus. & etiam quæ-
ritur: cunctáque maiora quàm oportet se facere putat. Sunt
igitur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt
51 probra: propterea quòd neque detrimento sunt alijs, neque
nimium sunt deformes.

COMMENT.

Consequens autem esse videtur. } Hoc est secundum capitulum in quo Philosophus docet de magnificẽtia. Sequitur enim post doctrinam liberalitatis, quia istæ virtutes sunt affines cum versentur circa eandem materiam, scilicet circa pecunias. Diuiditur autem hoc capitulum in quinque partes. In prima declarat materiam magnificentiæ, & vitiorum oppositorum. In secunda quomodo magnificus se habeat circa suam materiam. In tertia quomodo se habeat circa sumptus qui propriè ad ipsum pertinent. In quarta declarat quo pacto se habet magnificus circa sumptus non principales sibi. In quinta docet de vitiis oppositis magnificentiæ, scilicet de sordido vel experte decori, & de modico. In prima igitur dicit quòd post liberalitatem consequẽs est tractare de magnificentia, quæ habet affinitatem cum ea: cùm vtraq; versetur circa pecunias: sed ne videatur quòd istæ virtutes sint idem, affert statim differentiam inter eas, dicendo quòd licet istæ virtutes conueniant in materia, differunt tamen inter se: quia liberalitas se extendit ad omnes actus pecuniarios: magnificentia verò minimè. ergo magnificentia non est liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim versatur solũ circa magnos sumptus, & magna opera. Quod etiam patet ex ipso nomine quod à magnitudine sumitur: & dicit quòd talis magnitudo est aliquid, id est refertur ad duo scilicet ad id quod agitur, & ad personã quæ agit. Tunc enim dicitur magnitudo in re, quando est opus aliquod in genere suo magnum respicit etiam magnitudo personam agentis, & cuius opera fit, vt si ædificatur domus pro principe aliud requiritur quàm si extruatur pro priuato: & sic etiam templa aliud vlterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamenta requirunt publici ludi, & spectacula publica, quàm vna triremis. Itaque secundum rei proportionem. & personam agentis, vel cuius gratia agitur, magnificus esse debet. Magnitudo igitur respectiua est, & magnificentia ex eo seruare decorum debet, & quod decet res, & personas. 33

{ET in quo, & circa quæ. } Pro eodem accipitur, & idem est. Notandum quòd materia magnificentiæ interna & externa esse videtur: interna est amor & cupiditas pecuniæ, quam moderatur: externa verò est duplex: aut magni sumptus circa quos 34

ca quos versatur,& est minus remota:aut ipse diuitiæ,vel pecuniæ multæ,circa quas versatur tãquam circa materiam magis remotam.

35 {TALIS autem.} Declarat Philosophus secundũ ordinem suum,quòd vitia opposita magnificentiæ versantur circa eandem materiam circa quam magnificentia mediocritas est:extrema verò aberrant,sed defectus modicitas appellatur,quæ & ipsa videtur velle facere magnos sumptus:sed dolet & vlterius non perficit opus,excessus verò dicitur sordiditas quæ est dispositio exuperãs magnificentiam,non in sumptibus,sed sumptibus abutitur ob imperitiam & ignorantiam quandam circa decorum,quia magnos sumptus facit in rebus paruis,& excedit in sumptu respectu rei quam facit,quæ cum sit parua non est digna tanto sumptu:modicus verò econtrà aggreditur res magnas,& postea deficit in sumptu non expendendo sicut magna deceret.

36 {MAGNIFICVS autem homo.}. Hæc est secunda pars huius capituli,in qua ostendit quomodo magnificus se habet circa materiam suam,id est circa magnos sumptus:& affert septem conditiones vel proprietates ipsius magnifici. Prima est quòd magnificus est similis scienti:is qui speculatur circa suam materiam,& inuenit id quod est agendum,& quomodo est rectè agendum,est similis scienti.at magnificus est huiusmodi : ergo &c.Nam sicut sciens scit resoluere conclusiones in principia,& ex principiis illas easdem deducere:sic magnificus scit circa materiam suam inuenire quid decet,& sumptus conuenientes rebus accommodare.

37 {DEFINITVR operationibus.} Quia est ob operationes & finem,& ex ipsis percipitur in quibus versatur,scilicet in eo quod est ipsius finis,& operis decori atq; honesti,quod agitur:vt enim antea dixit,omnis virtus,& illud ipsum cuius est perficit,& opus eius bene reddit:at magnificentia cùm sit virtus,& illud ipsum cuius est perficit,& opus eius bene reddit.At magnificentia cùm sit virtus præclara,tunc præcipuè videbitur esse talis cùm magnos sumptus rebus magnis accommodabit,& vt opus sit dignum magnis sumptibus,& magni sumptus conueniant operi,vel etiã excedant potius, quàm deficiant:vt si quis vellet publicè templum ædificare, & deceat expendere non minus quàm quinquaginta millia

nummo

nummorum: vir magnificus debet potius declinare ad plus, quàm ad minus.

{AT qui magnificus.} Secunda conditio vel proprietas 38
magnifici, scilicet vt honesti causa faciat magnos sumptus. Probat, Omnis studiosus agit ob honestatem: magnificus est studiosus, & magnificentia est virtus: ergo gratia honestatis magnificus faciet magnos sumptus atque magnificos. Et dicit quòd hoc est etiam commune cum aliis virtutibus, scilicet agere causa honestatis circa materiam suam, quæ honestas accommodata esse videtur vnicuique virtuti.

{ET etiã cũ voluptate.} Tertia cõditio. scilicet ꝙ magnifi 39
cus faciet magnos sumptus cũ voluptate. Omni penè virtuti videtur esse cõmune vt operetur cũ voluptate, tamẽ respectu modicitatis. Hoc videtur competere magnificẽtiæ: modicus enim facit sumptus cum dolore, magnificus cum voluptate.

{ET erogando.} Quarta cõditio, scilicet ꝙ magnificus fa 40
cit magnos sumptus sine parsimonia: Id quod est proprium modicitatis nõ est propriũ magnificẽtiæ: at modicitatis est proprium cõputatio cũ parsimonia, & ratiocinatio cũ exquisita quadã cura: ergo id nõ est magnificẽtiæ, sed econtra sine parsimonia erogare, & sumptus magnos facere cũ largitate.

{ATQVE potius.} Quinta conditio, scilicet quòd magni 41
ficus considerat magis quo pacto fiat opus pulcherrimum & maximè decens quàm quanti cõstet: & hoc probatur eadem ratione qua superior. Nam modicus quonã pacto per quàm paruos sumptus res aliqua fiat semper considerat.

{NECESSE est igitur.} Sexta cõditio, scilicet ꝙ magnifi- 42
cus est liberalis, id est liberaliter agit: & ista proprietas non conuenit modico nec alteri extremo, id est sordido, & inscio decori quia neuter cõsiderat cõditiones & circũstantias, quas seruat liberalis, cùm agit: magnificus verò eas seruat, scilicet vt agat quando oportet, & vt oportet, & sic de reliquis. Notandum ꝙ liberalitas accipi potest duobus modis. Vno modo, vt est veluti quoddãm genus, quod diuidatur in duas species, scilicet in magnificentiam & liberalitatem, & cõpetere potest vtrisque communi quadã ratione, vt sit mediocritas quædam circa pecunias vt oportet, & quomodo oportet pro dignitate rei. alio modo est liberalitas propriè dicta solùm in paruis rebus, & paruis sumptibus. & hæc collocari potest sub

illa superiore tanquã quædã species,& etiã magnificẽtia sub eodem genere vt altera species,ita vt sint duæ species distinctæ inter se sub eodem genere liberalitatis.& sic magnificentia erit liberalitas,non autem econtra: veluti omnis habitus est dispositio,non autẽ econtrà,vt dicit Philosophus in Prædicamentis:sic etiam magnificentia est liberalitas,non autẽ econtrà. Easdem enim conditiones videtur seruare magnificus,quas præscribit recta ratio , & quas seruat liberalis : sed hoc interest, ꝙ magnificus addit super illas magnitudinem quãdam. Dubitatur vtrũ liberalitas sit virtus distincta à magnificentia:& videtur quòd non sit distincta,& probatur,Illa virtus est idem cum alia,quæ versatur circa eãdẽ materiam, idémque obiectum:at liberalitas & magnificentia versantur circa eãdem materiam,id est,circa pecunias:ergo liberalitas & magnificẽtia idem esse videntur. At verò si quis dicat eas propterea differre,quia vna sit circa paruos sumptus,alia circa magnos,responderi potest ꝙ magis & minus non diuersificant species:ergo nec istos habitus. Dicendum ad hæc ꝙ tenẽdo sentẽtiam Philosophi,quòd liberalitas illa quæ est sub genere,& propriè dicta liberalitas est distincta specie ab ipsa magnificentia. Et cũ dicitur ꝙ sunt eadẽ,quia versantur circa eãdem materiam.respõdetur quòd habitus distinguuntur non solùm cùm versantur circa diuersa obiecta: sed etiã cùm circa idem diuerso modo,& diuersa ratione. Et verum est ꝙ magis & minus non faciunt diuersitatẽ specificam: sed dico ꝙ istæ virtutes non solùm differunt per maius & minus : sed per rationem rectam. Nam alia est ratio recta quæ mensurat actus liberalitatis,& alia quæ mẽsurat actus magnifici. Alius ergo & diuersus est modus vtriusque virtutis. Nã liberalitas seruat modum in paruis rebus:magnificẽtia verò seruat decorũ in magnis,quæ est differentia nõ parua. Differũt etiam quodã fine,quia ex liberalitate sequitur opus gratũ huic vel illi:ex magnificentia verò,opus commune & publicum, tum magnum atque decorum.ex quo patet ꝙ cùm nõ solùm per magis & minus : sed etiam per alias rationes differant, quòd liberalitas propria est distincta specie à magnificentia. Verũ magnificentia est quædam liberalitas,non ea quę est species & propriè dicta, sed ea quæ est genus : & hoc pacto magnificus est quidã liberalis,vt dicit Philosophus,id est habet liberalita

ralitatem quæ eſt genus.quia ſeruat mediocritatē circa ſumptus cum decentia debitis circunſtantiis ſeruatis.

{CIRCA hæc.} Id eſt circa has conditiones. 43

{ATQVE magnificus.} Hæc eſt ſeptima cōditio vel pro 44
prietas magnifici, ſcilicet quòd pari ſumptu magnificus faciet rem magis præclarã,quã liberalis:quod probatur, quia vir magnificus quocũque ſumptu opus præclarius faciet: ſed fieri poteſt vt pari ſumptu vtatur magnificus & liberalis : ergo pari ſumptu faciet opus præclarius. Et videtur Philoſophus huius afferre rationē,dicēdo ꝙ intereſt inter rē quę poſſidetur,& opus aliquod.Res enim quæ poſsidetur habet hanc virtutē vt ſit magni pretij,& ſit ex materia pretioſa,& virtus eius videtur eſſe pretioſitas ex parte materiæ. Operis autem virtus eſt magnitudo & pulchritudo ſumma.Res igitur quæ poſsidetur,dicitur habere magnitudinē pretij:opus autē pulchritudinē & magnitudinē & admirationē. Magnificus igitur magnis ſumptibus vtitur in genere ſuo:liberalis verò etſi ſumptũ faciat in aliqua re videbitur ea res ſi pari ſumptu fiat,habere æſtimationē pretij:nō autē eã magnitudinē quã habet opus magnifici.Veluti ſi liberalis faciat præclarã pateram ex ſolido auro,quã dono dedat eccleſiæ , cuius pretiũ ſit nummorum auri centũ,magnificus pari ſumptu faciet opus excellentius in pulchritudine & magnitudine.Prima res erit vtilis quo ad poſſeſsionē:iſtud verò pulchrius,& ad magnificentiam accōmodatius:impenſæ autē eo pertinent. Hæc eſt tertia pars huius ſecundi capituli,in qua Philoſophus poſteaquã declarauit materiã magnificentiæ,& proprietates quaſdam magnifici:nunc affert ſumptus qui ad magnificum pertinent,& opera eius in quibus tales ſumptus facit : & primo oſtēdit hoc quod diximus:deinde declarat ad quem,id eſt ad quam perſonã ſpectat ſumptus huiuſmodi facere. Verũ cùm opera magnifici varia ſint,alia aliis erũt magis principalia, & gradus habebunt. Nam eorum quædam ſpectant ad cultum diuinum,quædam ad homines:& eorum quæ ad homines pertinent,quædam ſunt publica,quædam priuata: & prima ſunt magis magnifica,quàm ſecunda:& ſecunda quã tertia.Dicit igitur in primis quòd ij ſumptus,& ea opera præcipuè & propriè pertinent ad magnificum , quæ ſunt maxima & præſtantiſsima omnium : ſed ea quæ ſpectant ad cultum

diuinum sunt huiusmodi. ergo ea propriè pertinent ad virũ magnificum. Ea verò sunt vt templa, & similia quę pertinent ad sacra, & ad cultum diuinum, & ea quæ circa rempublicã. In secundo gradu sunt opera pertinentia ad homines, & non quæcunque, sed publica: quod potest probari hoc pacto, Opera maxima inter humana pertinent ad magnificum: at publica sunt huiusmodi: ergo &c.

45 {ATQVE in vniuersis.} Hac in parte Philosophus declarat personam ad quam pertinent tales sumptus magni: & videtur afferre tres conclusiones ad hoc declarandũ. Prima est, quòd tales sumptus pertinent ad locupletem, & ad eum qui est præditus facultatibus. Nam magnitudo est ad aliud, & nõ dicitur simpliciter. respicit enim personã quæ facit & opus & sumptus. Nam ad eum pertinent maximis sumptibus maxima opera facere, qui rectè ea facere potest: sed diues & facultatibus abundãs est huiusmodi, ergo ad eum pertinet. Ex quo sequitur secunda conclusio, quòd ad pauperem non pertinet quia non habet facultates, & faceret ea quæ non posset, nec eum decerent. Et ex his affert tertiam conclusionem, scilicet quòd ad eos pertinent tales sumptus, qui vel eos antea fecerint ipsi vel sui maiores, & progenitores.

46 {PRIVATORVM autẽ.} Hæc est quarta pars capituli: in qua affert sumptus pertinentes ad magnificũ, nõ vt principales, sed vt secũdarios: & affert etiã eorum quosdã gradus. Primus est sumptuũ eorũ qui semel in vita fieri solẽt, vt nuptiæ. Secundus est circa ea quæ vniuersa ciuitas studet, vt circa hospitalitatẽ legatorum & eos suscipiẽdos hospitio, & honorãdos & similia, vt sunt munera quæ debẽt esse magnifica atq;
47 ampla, & etiã ædes vt patet in textu. {ET item in iisce magis.} Affert sententiã Philosophus hanc ad declarandum id quod magnifici est pręter alia supradicta, scilicet ꝙ in iis pręcipuè debet magnificus suos sumptus locare quæ sunt diuturna & stabilia quia etiam pulchriora, & admirabilia esse so-
48 lent, & quandam magnitudinẽ præ se ferre. {ATQVE in singulis.} Hac in parte Philosophus affert legẽ quandam cõmunẽ seruandã in sumptibus qui fiũt à magnifico: & dicit ꝙ oportet magnificũ seruare decorũ, quod fit cùm sumptus accommodantur operi & personæ, & illi pro quo fit talis sumptus. Itaque magnificus rationem habebit & operis & per-

sonæ & sumptus. non enim eadem est magnitudo templi, & priuatæ domus: nec sumptus esse debent æquales, sed longe maiores in templis ædificandis. Verùm magnificus in quocũque opere magnus erit, quia magnitudo operis præclarior est, & maius quiddam quàm pretium, & ipsi sumptus.

{IS autẽ qui exuperat.} Hæc est quinta pars capituli: in qua declarat Philosophus vitia opposita magnificentiæ: & primo de eo qui dicitur sordidus, & rudis ignarúsque eius quod decet: deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur quòd sordidus est is qui excedit in sumptibus faciendis plusquã deceat opus quod faciẽdũ suscipit: & volũt ij videri magnifici, & nesciũt seruare decorũ, vt Megarẽses qui in apparatibus comicis cũ scenæ solerẽt tegi pellibus, cœperũt afferre & apponere purpureas vestes contra decorũ & cõsuetudinẽ. 49

{PVSILLVS autem.} Affert aliud extremum Philosophus quod est defectus: & ponit quinque conditiones, & proprietates & defectus quæ patent in textu. 50

{SVNT igitur.} Declarat ista vitia communiter Philosophus, dicendo ꝙ ij habitus oppositi magnificentiæ vitia quidem sunt: deinde dicit quòd non afferunt vituperationẽ. Prima conclusio probari potest hoc pacto, Omnis habitus qui opponitur virtuti est vitiũ: sed hi duo habitus opponuntur virtuti magnificentiæ. ergo &c. Secunda cõclusio, Hi habitus qui nõ sunt detrimento aliis non afferunt nimiũ vituperationis: isti duo supradicti sunt huiusmodi. ergo &c. Et hæc de liberalitate & magnificẽtia. Notãdũ quod cũ sint quatuor virtutes quas isti appellant cardinales, scilicet tẽperantia, fortitudo, prudentia, iustitia, ad quas reliquæ morales actiuæque virtutes reduci videntur: quæritur ad quã istarum reducãtur liberalitas & magnificentia. Alij dicunt ad iustitiã: & adducunt rationes, quia sicut iustitia est circa actus, & extenditur ad exteriores personas: eodem modo liberalitas, & magnificentia ad alios extẽdunt actus suos. Præterea vidẽtur conuenire in materia, quia iustitia videtur versari circa bona externa, & etiã circa pecunias tribuẽdo cuiq; quod suũ est. Alij dicunt has reduci ad temperantiam, quia dicunt liberalitatem versari circa affectus sicut versatur etiam temperantia. Nam illa circa cupiditatem pecuniarum: hæc circa cupiditatẽ voluptatum corporis. Pecuniæ non sunt materia remota libe- 51

ralitatis: propinqua autem est cupiditas pecuniarum. Sed dicet aliquis, quòd ista ratio isto loco non valet: quia cupiditas circa quam versatur liberalitas non est eadem cum cupiditate, circa quam versatur temperantia, quæ quidem cupiditas videtur esse corporeę voluptatis. Liberalitatis verò minimè. Ad hoc dicendum quòd maior est propinquitas, & similitudo inter affectum & affectum, si illi duo affectus conueniant in aliquo communi, quàm inter affectum & actum: ex quo melius videntur opinari qui liberalitatem & magnificentiã redigunt ad temperantiam, quàm qui ad iustitiam: eorum tamen rationes non sunt contemnendæ.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAP. III.

52 *Agnanimitas autem circa magna quidem, uel ex ipso nomine uersari uidetur. circa quæ uerò uersatur, primum accipiamus oportet. Atque nihil refert, siue habitum ipsum, siue eum consideremus qui habitum habet. uidetur itaque magnanimus is esse, qui magnis est dignus, & dignum sese magnis esse censet. qui namque non pro dignitate hoc facit: stolidus est. at eorum qui præditi sunt uirtute, nemo demens, nemo stolidus est. is igitur quem diximus, magnanimus est. Qui nanque parua meretur, & hisce dignum seipsum censet: modestus quidem, at non magnanimus est. magnanimitas enim in magnitudine: sicut & pulchritudo corpore in magno consistit. parui uerò urbani quidem sunt, & membris appositi, sed non pulchri. Is autem qui*

52 *est indignus, & magnis dignum seipsum censet, est * lentus. Non est autem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum seipsum censet. At is qui se dignum minoribus quàm dignum sit, censet, pusillanimus est, siue magna, siue mediocria mereatur, siue parua quidem, minoribus uerò seipsum dignum esse existimet. at maximè uidebitur is*

χαῦνος, *ostentator, ineptus.*

qui

qui magis est dignus. quid enim faceret, si tantis non esset
dignus? Est igitur ipse magnanimus, magnitudine quidem 54
extremus, ratione autem eius quod oportet medius. dignum
enim eo seipsum censet, quod ad dignitatem suam accōmoda-
tur. Illi uerò exuperant, & deficiunt. quòd si magnis se di- 55
gnum censeat, & sit dignus, & maximè maximis. Circa
unum maximè uersabitur ipse. Dignitas autem ad externa
dicitur bona. maximum uerò id asseuerant omnes esse,
quòd dijs ipsis tribuimus, & quod maximè homines qui
sunt in dignitate affectant, quódque dari præmium ob res
pulcherrimas solet. tale autem est ipse honor: hoc est enim
bonorum maximum, sed externorum. circa igitur honores
& inhonorationes, magnanimus ut oportet uersatur. Et 56
sine etiam ratione: magnanimi circa honores esse uiden-
tur. uiri nanque magni, maximè seipsos dignos esse honore
pro dignitate censent. Sed pusillanimus deficit, tam ad se-
ipsum, quàm ad ipsius magnanimi dignitatem. Lentus au-
tem respectu quidem sui exuperat: non tamen ipsum magna-
nimum. Atqui magnanimus ipse, cùm sit maximis dignus, 57
fuerit optimus sanè. Melior enim maiora semper meretur:
& optimus, maxima. Eum ergo qui uerè magni est animi, 58
bonum esse oportet. Atque magnanimi uidebitur id esse,
quod est in unaquaque uirtute magnum. nullóque pacto ma-
gnanimo competit, aggresso pericula fugam ob timorem ar-
ripere, aut iniuriam facere. gratia nanque cuius is aget tur- 59
pia, cui nihil est magnum? singula uerò consideranti, ma-
gnanimus si non bonus ridiculus omnino uidebitur. nec e-
tiam dignus erit honore, si paruus sit. quippe cum honor
præmium sit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur. Vide- 60
tur igitur ipsa magnitudo animi tanquam ornamentum
quoddam esse uirtutum. Nam maiores efficit ipsas, & sine

illa ipsa non sit. quamobrem difficile est uerè magnanimum
61 esse. non enim esse potest, si non omnis probitas adsit. Magnitudo igitur animi maximè circa honores & inhonorationes uersatur. Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus, qui & magni sunt, & à studiosis hominibus offeruntur, moderatè lætabitur, tanquam accommodatos sibi, uel minores etiam adipiscens. uirtute enim accumulata nullus dignus honor fieri potest. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi. Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt, paruipendet omnino. non est enim his dignus. Similiter & id quod est honori contrarium. non enim iure fuerit circa ipsum. Vt igitur dictum est, uir magnanimus maximè circa honores uersatur. Et circa tamen diuitias, & potestatem, & omnem prosperitatẽ, aduersitatémque fortunæ, quocunque euenerit modo, moderatè sese habebit. Et neque uehementer in posteritate lætabitur, neque nimium in aduersitate dolebit. neque enim circa honorem ita sese habet, qui quidem maximum bonum est. Potestas enim diuitiæq; propter honorem expetuntur. itaque qui hæc habent, per ipsa honoribus affici uolunt. cui igitur & honor
62 est paruum, huic & cætera parua sunt. quapropter ipsi magnanimi contemptores esse uidentur. Videntur autem &
63 prosperitates fortunæ ad magnanimitatem conducere. Nobiles enim & ij qui sunt in potestatibus constituti, uel diuites, digni censentur honore: in excellentia nanque consistunt. Atque omne bonum quod excellit, dignum est magis honore. quapropter & talia magis magnanimos faciunt. A quibusdam enim honorantur: re autem uera, solus bonus est honorabilis. atque ij quidem quibus insunt ambo, digni magis honore censentur. Qui uerò sine uirtute talia bona habent, ij non iure seipsos dignos magnis honoribus censent, neque

magnani

magnanimi rectè dicuntur. non enim sunt hæc sine accumu=
lata uirtute. contemptores autem, petulantésque fiunt. non
est enim facile sine uirtute moderatè res ferre secundas. Atq;
cùm æquabiliter ferre non poßint, puténtque se cæteris ante
cellere, illos quidem despiciunt. ipsi uerò quicquid contigerit,
agunt. imitãtur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt.
idque faciunt in quibus possunt. Ea igitur quæ à uirtute pro
ficiscuntur, non agunt. Despiciunt autem cæteros. Sed ma=
gnanimus iure despicit. opinatur enim uerè: uulgus autem
ut contingit. *Non autem parua pericula subit, nec pericu= 64
lorum est cupidus: propterea quòd res paucas multifacit: sed
subit magna. Atque cùm in periculo uersatur: uitæ suæ non
parcit, quasi non sit dignum omnino uiuere. Est etiam talis,
ut beneficia conferat: & pudeat ipsum, si suscipiat beneficia.
Illud enim superioris est: hoc inferioris. & in retribuendo
maiora beneficia conferat. Hoc enim pacto debitor insuper
fiet is, qui primus contulit, atque suscipiet beneficium. Vi=
detur etiam & eorum quidem meminisse, in quos beneficia
contulit: eorum autem non meminisse à quibus ipse suscepit.
Est enim is qui suscepit, inferior eo qui contulit beneficium: 65
ipse uerò uult superior esse, & cum uoluptate quidem audit 66
ea quæ contulit, sine autem uoluptate ea quæ ipse accepit.
Quapropter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec *Iliad. α*
Athenienfibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos: sed
quæ susceperunt ab illis. Est etiam magnanimi, neminis aut 67
uix indigere. subministrare autem, prompte. Et ad eos qui= 68
dem homines qui in dignitate sunt constituti, prosperitati=
búsque utuntur fortunæ, magnum esse: ad medios autem me-
diocrem. illos enim superare difficile est & gloriosum, hos
autem facile. & inter illos quidem gloriari. non est ingene=
rosum. inter humiles autem est importunum: quemadmodum

Græcus codex sic habet, οὐκ ἔστι δὲ πυκνοκίνδυνος, οὐδὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ ὀλίγα τιμᾶν μεγαλοκίνδυνος δ᾽, &c.

69 uiribus contra imbecillos contendere. Est etiam magnanimi, non adire ea quæ afficiuntur honore, & ubi alij primas
70 occupant partes. & otiosum esse ac tardum: nisi ubi magnus est honos, uel opus, & paucas quidem agendas res aggredi,
71 magnas autem & præclaras. Necesse est etiã palam ipsum, tam odisse, quàm etiam amare. quippe cùm metuentis sit oc-
72 cultare. Et magis ipsi curæ ueritatem quàm opinionem esse, & aperta loqui ac agere: est enim hoc contemptoris. quapropter utitur libertate. est enim & libertate utentis. Quapropter contemptor est, & etiam uerax: nisi dißimulatione utatur, qua quidem ad multitudinem utitur. & non posse ad alium uiuere, nisi ad solum amicũ: est enim seruile. Quapropter & omnes adulatores seruiles sunt: & omnes humi-
73 les adulatores. Nec est procliuis ad admirãdum. Nihil enim
μνησίκακος apud ipsum est magnum, nec est * sibi mali memor illati. non est enim magnanimi meminisse præsertim mala: sed potius
74 despicere. Nec * de hominibus loquitur. Etenim neque de se-
οὐ γὰρ ἀνθρωπολόγος. ipso, neque de alio dicet. nec enim ut laudetur ipse, nec ut a-
75 lij reprehendantur, est ipsi curæ. Nec rursus est laudator. idcirco nec maledicus, nec in inimicos quidem, nisi ob contumeliam. De necessarijs præterea rebus uel paruis, minimè
ὀλοφυρτικός, est * querulus, & ad precandum procliuis. est enim studentis, circa hæc ita sese habere. Est etiam talis ut res magis pul-
76
77 chras, sinéque fructu, quàm fructuosas, utilésque poßideat. est
αὐτάρκους, enim magis * sufficientis. Insuper ipsius magnanimi, motus
78 tardus esse uidetur, & uox grauis, & locutio tarda. Non enim properat is, qui circa pauca studet: nec est uehemens. qui nihil existimat magnum. Acumen autem uocis & celeritas, propter hæc ipsa fieri solent. talis est igitur ipse ma-
79 gnanimus. Is autem qui deficit, pusillanimus est: qui uerò exuperat, lentus. Nec igitur hi mali esse uidentur: quippe

cum

*cum mala non faciant, sed aberrare. Pusillanimus enim merе- 80
retur quidem bona: ijs tamen seipsum priuat quibus est di-
gnus. atque malum quoddam habere uidetur: quia bonis se-
ipsum dignum non censet, & seipsum ignorare. Appete-
ret enim ea quibus est dignus, cum sint bona. non tamen
stolidi tales homines, sed pigri potius esse uidentur. Talis
autem opinatio uidetur & deteriores ipsos efficere. singuli
nanque appetunt ea, quibus sunt digni. Demouent sese & à
præclaris actibus & officijs quasi sint indigni, & à bonis
externis simili modo. At lenti stolidi sunt, & seipsos 81
ignorant, & etiam clarè. Nam quasi sint digni, res eas
aggrediuntur quæ honorantur, deinde redarguuntur. Ve-
stitúque se & gestu, & similibus ornant. & prosperitates
suas manifestas esse uolunt. de ipsisque etiam dicunt: ut ob
ipsa afficiantur honore. Magnitudini autem animi, pusil- 82
lanimitas opponitur magis quam lentitudo. Fit enim ma-
gis: & peior est. Magnitudo igitur animi, circa honorem
(ut diximus) magnum uersatur.*

COMMENT.

MAgnanimitas autem circa magna. } Hic est secundus 52
tractatus huius quarti libri: in quo Philosophus post-
eaquàm declarauit quasdam virtutes, quæ versantur circa bo
na externa, id est circa pecunias: nunc consequenter ostendit
quasdam alias quæ versantur circa alia bona externa vt di-
cuntur, id est circa honores. & quia sunt duæ, ideo hic tracta-
tus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de magnani-
mitate. In secundo de virtute innominata circa mediocres
honores. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes in
quibus seruat ordinem solitum. Partes autem patebunt. In
prima itaque ostendit materiam magnanimitatis in gene-
re: deinde in specie, & etiam declarat quomodo vitia opposi-
ta se habent circa eandem materiam. Ponit autem in primis
hanc

hanc ſententiam,quòd magnanimus verſatur circa magna, & hæc eſt materia in genere circa quam verſatur magnanimus.Nã is,qui cùm ſit dignus magnis cenſet ſe dignum illis, verſatur circa magna:ſed magnanimus eſt huiuſmodi:ergo &c.Quod autẽ magnanimus ſit talis videtur probare à contrario,nam capiatur huius oppoſitum,ſcilicet quòd magnanimus eſt,qui ſe magnis dignum putat cùm non ſit,talis verò eſſet ſtolidus & fatuus:ponere magnanimum fatuum abſurdum eſſe videtur.Nullus enim ſtudioſus eſt fatuus:magnanimus eſt ſtudioſus:ergo &c.Quare relinquitur vt magnanimus ſit qui ſe magnis dignũ cenſet,cum verſetur circa magna.Oſtendit id etiam Philoſophus exemplo aliorũ,qui magnis digni non ſunt:& ipſi etiam non ſe magnis dignos cenſent,quia merentur parua: tales non ſunt magnanimi, ſed modeſti potius appellandi.

53 {IS autem qui eſt.} Nunc autem Philoſophus oſtendit quomodo extrema oppoſita ſe habeant circa eandem materiam aſsignatam in genere:& dicit quod is qui eſt lentus,vt ita loquar,& mollis animi ad hoc vt trahatur & facilè flectatur ab ſermone aliorum vel opinione ſua:talis inquam exiſtimat ſe dignum magnis honoribus,cum non ſit:puſillanimus verò minoribus ſe dignum cenſet,quàm ſit.Notandum quod lentus apud Græcos dicitur χαυνὸς quaſi mollis ἀπὸ τοῦ χαυνόω mollio,quaſi ille qui ex ſermonibus hominum ſibi adulantium vel opinione facile flectitur & labitur ad exiſtimandum ſe magnis dignum,cum non ſit:talis nullas videtur habere virtutes,ſed eſſe quaſi ſtolidus quidam nullo pacto ſe ad ſeipſum vertens.Ille verò qui eſt puſillanimus videtur habere aliquam perfectionem & eſt dignus aliquo honore:& is habet gradus,quia aut habet magnas,aut mediocres,aut paruas virtutes,& ſecundum iſta varios meretur honores,ſed ſemper minoribus ſe dignum cenſet quàm mereatur.verùm quanto maiores meretur,& minoribus ſe dignum cenſet:tanto eſt magis puſillanimus.Quid enim faceret ſi tantis non eſſet dignus,vt inquit Philoſophus?

54 {EST igitur ipſe magnanimus.} Remouet dubium Philoſophus quod oriri poſſet.Nam cum dicat magnanimitatem conſiſtere in magnitudine,& ob hoc videtur quod occupet extremum:ergo non erit mediocritas,nec ex conſequenti virtus.

ti virtus. Tollit hãc dubitationem, oſtendendo quod diuerſis
rationibus & reſpectibus poteſt magnanimus appellari ex-
tremus & medius. Nam inquãtum eſt in ſummo gradu per-
fectionis, & habet magnitudinem quãdam perfectionis, di-
citur extremus. Si verò conſideratur vt agit ſecundum rectã
rationem, tunc erit mediocritas ipſa magnanimitas, & col-
locatur inter exceſſum & defectum, quæ erunt extrema.

{QVOD ſi magis.} Poſteaquàm oſtendit materiam cir- 55
ca quam verſatur magnanimus in genere more ſuo: nunc in
ſpecie, & magis particulariter oſtendit materiam eiuſdem, &
extremorum oppoſitorum. & primo declarat eam vt dixi-
mus: deinde oſtendit quomodo magnanimitas ſe habet ad
alias virtutes. Dicit igitur in primis quòd magnanimus ver-
ſatur circa magnos honores, qui bonorum externorum ma-
xima eſſe putantur. Verſatur autem circa vnum, quia ea quæ
ſuperlatiuè ſumuntur videntur eſſe vnica, & non competere
niſi vni. Maximè nãque ad magnanimum pertinent, ſed ma-
ximum in rebus humanis videtur eſſe vnum: hoc autem ma
ximum cuius eſt dignus magnanimus, intelligitur in bonis
externis: nam dignitas refertur ad externa bona. Quando
enim dicimus, hic dignus, non intelligimus dignum virtute,
quæ eſt internum bonum: ſed dignum pecunia, amicitia, ho-
nore, & ſimilibus bonis externis. Cum ergo magnanimus
dignus ſit maximo bono externo, vt dictũ eſt, declarat quid
ſit illud, ſcilicet quòd eſt honor: circa honores igitur verſatur
magnanimus. Probatur, Magnanimus verſatur circa maxi-
ma externorum bonorum: at honores ſunt huiuſmodi: ergo
&c. Maior clara. Minor probatur à Philoſopho, ſcilicet quòd
honores ſunt maxima inter externa bona. Illud quod deo
tribuimus quaſi non habeamus aliquid maius inter externa,
eſt maximum externorum bonorum: at honor eſt huiuſmo-
di: ergo &c. Item illud videtur eſſe maximũ, quod affectant
ij qui ſunt in dignitatibus conſtituti: at honos eſt huiuſmo-
di &c. Item illud videtur eſſe maximum inter externa, quod
attribui ſolet pro præmio ob res præclaras: & honos eſt talis.
Concludit igitur quod circa honores verſabitur magnani-
mus, & cùm eiuſdẽ potentiæ ſit verſari circa cõtraria: ſi ergo
circa honores, & etiam circa contraria, id eſt circa inhono-
rationes, vt ita loquar. Nam & fortitudo circa timores, & au-
dacias: &

dacias:& temperatus circa voluptates,& dolores,licet circa dolores per accidens,& aliæ nonnullæ simili modo.Notandum quòd Philosophus ostendit magnanimum versari circa magnum,tanquam circa materiã,& hoc habuit primum ex nomine tanquam per se notum.Verùm hoc erat nimium generale:ideo ostendit quale est istud magnum vel maximũ. Et addit,externorum bonorum,quia bona animi longè maiora sunt bona & infinita quadã laude externis anteponẽda.

56 { ET sine etiam ratione. } Probauit superius Philosophus rationibus quòd magnanimus versatur circa honores:nunc autem probat etiã experientia,quia magni & præclari viri, & summis virtutibus præditi dicũt & censent se esse dignos honore secundũ suam dignitatem.Et addit postea quòd pusillanimus deficit,& respectu sui & respectu magnanimi.Primo respectu sui,quia est dignus honore,quo se dignum non censet:deficit etiã respectu magnanimi, quia putat se dignũ minore honore,quàm magnanimus,ex quo deficit ab illa mediocritate viri magnanimi.Lentus verò vel mollis putat se dignũ magnis honoribus:& excedit quidem respectu sui:nõ autem respectu magnanimi,quia nõ putat se dignum maioribus quàm magnanimus,qui se dignũ censet magnis honoribus,cùm re vera sit dignus eisdem.Patet igitur quòd magnanimitas,& eius extrema circa honores versantur.

57 { ATQVI magnanimus ipse. }Declarata materia magnanimitatis,& vitiorũ oppositorum:nũc cõparat magnanimũ & ostẽdit quomodo se habet ad alias virtutes morum.& primo affert nõnullas cõclusiones,& probat:deinde affert alias obortas ex primis.Probat igitur primùm nonnullis rationibus quòd magnanimus est homo,qui habet omnes virtutes. Prima ratio,Qui est dignus maximis honoribus est vir optimus:sed magnanimus est dignus maximis honoribus:ergo est optimus.at vir optimus habet omnes virtutes:ergo &c.

58 { ATQVE magnanimi. } Secunda ratio,Is qui operatur id quod est in vnaquaque virtute maximum,habet omnes virtutes:sed magnanimus est huiusmodi:ergo habet omnes virtutes.Patet minor,quod magnanimus cùm producet operationes alicuius virtutis,eas producet in maximo,& perfectissimo gradu secundũ eam virtutem,vt exemplo ostendit Philosophus duarũ operationum:quarum alia est fortitudinis,

nis,alia iustitiæ.Non enim fugiet in prælio hostem cùm pugnam aggreditur:nec pericula terribilia,sed magno animo & fortissimo sustinebit,quod est maxima operatio fortitudinis:nec etiã inferet iniuriã alteri,quod est iustitiæ,cum nihil existimet magnũ quo inducatur ad inferendã iniuriam.

{SINGVLA verò.} Tertia ratio,qua idem probat per 59 deductionem ad inconueniens.Dico magnanimũ esse optimum:si cõceditis,habeo propositum:sin minus,sequitur hoc absurdum,quòd magnanimus sit homo ridiculus cùm se dignum censeat magnis honoribus,& summis:& non sit dignus,si non est optimus.At cùm magnanimus habeat prudentiam,omnis enim studiosus habet prudentiam,inconueniens esse videtur arbitrari eum esse ridiculum quendam.

{VIDETVR igitur ipsa.} Ex supradictis infert duo 60 oborta.Primũ est quòd magnitudo animi est decus & ornamentum reliquarum virtutũ,& hoc probat ex eo quod addit incrementum reliquis virtutibus extollendo eas,& exercendo in summo gradu.Secundũ est quod euadere magnanimũ est valde difficile,& assignat rationem,quia in magnanimo oportet vt sit omnis probitas,& omnis virtus cumulata.

{MAGNITVDO igitur animi.} Hæc est secunda pars 61 huius capituli,in qua Philosophus more & ordine suo ostendit de actibus magnanimi,& primò circa propriam materiam suam,id est circa honores,deinde circa quasdam materias secũdas,id est circa prosperitatem quandam,vt circa diuitias,& huiusmodi.Dicit ergo quòd cùm magnanimus afficitur honoribus magnis & à viris studiosis,lætabitur,tamen moderatè:paruos verò non multifaciet,vt latè patet in textu Philosophi.

{ET CIRCA diuitias.} Ostendit quòd magnanimus 62 moderatè se habet circa diuitias,& omnem prosperitatem aduersitatémque quomodocunque eueniat,& circa potentiam,& alia bona externa.Probatur,Is qui moderatè se habet circa summum externorum bonorum,etiã bene & moderatè se habebit circa minora:sed magnanimus moderatè se habet circa honores,qui sunt maxima externorum:ergo bene & moderatè se habebit circa diuitias,potentiam,& similia quæ sunt minora. Sunt autem minora, quia & illa propter honorem expetuntur.sic ergo moderatè se habebit

circa prosperitatem,& eadem ratio erit de contrariis.

62 {QVAPROPTER. ipsi.} Notandum quòd magnanimi videntur esse superbi,tamen non sunt.Eos enim superbos dicimus qui mediocritatem excedunt,& per fas & nefas antecellere aliis volũt immoderata quadam cupiditate.Magnanimi verò propter maximas perfectiones suas in seipsos conuertunt,& honores sibi à studiosis delatos moderatè accipiunt:si non deferantur,æquo animo ferunt:vidētur enim despicere humana,& ea se inferiora ducere,& iucunditatem habere maximam,cùm seipsos ad se vertunt,& suam perfectionem cognoscunt. Cicero,Contemnamus igitur omnes ineptias:quid enim leuius huic leuitati nomen imponam? totámque vitam bene viuendi in animi robore ac magnitudine,& in omni rerum humanarum contemptione ac despicientia,& in omni virtute ponamus.

63 {VIDENTVR prosperitates.} Hac in parte Philosophus ostendit quòd bona quæ dicuntur fortunæ,vt potentia,diuitiæ,& huiusmodi,videntur conferre ad magnanimitatem, hoc pacto vt magis honore digna putetur,quia illa bona cõsistunt in genere suo in quadam excellentia.Verùm hoc dicit Philosophus,non quia magnanimus efficiatur magis magnanimus,aut magis dignus honoribus ob affluentiam & prosperitatem:sed quia ita videtur & existimatur opinione vulgi,non quòd re vera ita sit,quia probitas & virtus vt ipse addit,re vera digna est honore:vnde qui illa habent sine virtutibus,& se dignos honoribus censent,non sunt magnanimi licet videri velint:sed potius insolentes & arrogantes.ex quo apparet quòd magnanimi sunt ex ipsis virtutibus,& ob virtutes digni honoribus, non autem propriè ob externa bona,vt patet in textu.

64 {NON autem parua.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua Philosophus more suo affert multas proprietates magnanimi.Verũ cùm dictũ sit magnanimũ operari summum in vnaquaq; virtute,primò affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum virtutũ,& præsertim fortitudinis & liberalitatis,quæ sibi magis accõmodatur:deinde affert proprietates quæ sumũtur ex materia ꝓpria ipsius magnanimi: demum affert eas vlterius proprietates quæ sumũtur ex aliis: puta ex mediocritatibus illis quæ versantur circa cõmunem

conuer

conuersationẽ hominũ. Hæ autem omnes proprietates quæ multæ sunt, successiuè patebunt. Prima sumitur ex parte fortitudinis, scilicet ꝙ magnanimus nec pro paruis rebus, nec frequenter adit pericula. & hoc probat, quia pauca sunt quæ magnanimus multifaciat: & addit aliam proprietatẽ etiam ex parte fortitudinis, scilicet quòd magnanimus cùm in periculis versatur non parcit vitæ suæ: quasi nõ sit dignum viuere & parcere vitæ suæ, & non anteferre ea pro quibus vitam periculis maximis obiecit, veluti salutem patriæ & religionis & similium. Itaque non putaret dignum viuere omissis iis & posthabitis, quorum causa maxima illa pericula subit.

{EST etiam talis.} Hæc est alia proprietas ex parte libe- 65
ralitatis, scilicet ꝙ magnanimus libenter confert beneficia: pudet autẽ suscipere, quia illud superioris & perfectioris, hoc autẽ inferioris, & minus perfecti. Agens enim ea ratione qua agit videtur esse perfectius quàm patiens & suscipiens. Vnde materia prima imperfectissima dicitur. Est & alia proprietas magnanimi, ꝙ in retribuendo est largus, & excedit ne beneficiis superetur. Itaque & largissimus est & grauissimus in remunerando iuxta sententiam Hesiodi, qui eadem mensura reddere iubet qua acceperit, aut cumulatiora si possit.

{VIDEATVR etiam.} Est & alia proprietas ex parte libe 66
ralitatis, scilicet ꝙ magnanimus libẽter audit beneficia quæ contulit. & non libenter ea quæ suscepit. & affert ad hoc duo exempla, vnum ex fabula apud Homerum: aliud ex historia. Nam cùm Thetis inducatur ab Homero ꝙ accedit ad Iouẽ pro impetrando beneficio ab eo pro Achille filio suo, quem despexerat Agamemnon: nec commemorat Ioui beneficiũ, quod in ipsum contulisse eam dicit Homerus, scilicet cum Mars & Neptunus & alij vellent eum capere, & sibi regnum auferre: Thetis commouit Briareum gigantem, vt ferret auxilium Ioui, cuius præsentia territi illi destiterunt ab incœpto. Hoc illa beneficium non retulit Ioui, vt Achilles volebat. sed dixit, Si gratum tibi vnquam, &c. Suscipe patrociniũ filij mei. Eodem pacto Lacedæmonij cùm iam superarẽtur in bello à Thebanis, opem ab Atheniensibus petiere: & cùm antea ab vtrisq; essent inuicẽ plura accepta collatáque beneficia, Lacedæmonij quæ cõtulerãt tacuere, quæ acceperũt cõmemorarunt, vt facilius auxilium impetrarent, & libentius

audirentur:ex quibus colligitur ad propositum Philosophi, ꝙ magnanimi libẽter audiunt cõmemorãtes beneficia quæ ipsi magnanimi contulerũt,non autem ea quæ acceperunt.

67 {EST etiam magnanimi.} Alia proprietas & conditio magnanimi,nullius aut vix indigere:aliis autem prodesse.

68 {ET ad eos.} Affert nunc Philosophus nonnullas proprietates quæ sumũtur ex materia propria magnanimitatis, scilicet ex parte honorũ.Prima est,ꝙ ad magnanimum pertinet magnũ inter præclaros viros se præbere,& inter mediocres mediocrẽ:quia ineptũ videtur,& à magnanimo alienũ, magnum se præbere inter eos qui longè inferiores esse videtur.

69 {EST etiam magnanimi.} Secunda proprietas ex parte honorũ,scilicet ꝙ magnanimi est non adire ea loca vbi tribuũtur honores vel cæteri antecellũt. Quod dupliciter intelligi potest:vel ꝙ magnanimus non adit celebritates vbi fiũt honores,quia omnes se vertunt ad spectacula illa , & præferunt alia:ipse autem posthabetur,& omnes intenti sunt ad illa quæ admirantur:ipse autem non vult admirari.Vel etiam intelligi potest,quòd magnanimus non accedit quæritando honores,nec vltrò se offerendo vt honoretur : sed expectabit vt sibi vltrò deferantur,& æquo animo feret,vel potius despiciet si non ei exhibeantur magnitudine animi ductus.

70 {ET otiosum.} Affert alias proprietates Philosophus ex parte illarum virtutum quæ consistunt circa cõmunem conuersationem,& viuẽdi modum.Et prima respectu sui debet esse tardus,hoc pacto vt non moueatur pro quacũque causa leui:sed pro rebus maximis,& præclarissimis vt eum decet.

71 {NECESSE est.} Secunda proprietas respectu aliorum,vt

72 patet in textu. {ET magis ipsi.} Tertia proprietas, scilicet quòd magis debet esse ei curæ veritas ipsa quàm opinio , vt Sallustianus ille,qui esse,quàm videri bonus malebat.

{ET loqui.} Est & alia proprietas,scilicet ꝙ magnanimi est loqui,& agere palàm,& eã probat inferẽdo aliã proprietatem,quòd decet eum veracẽ esse:nisi opus sit dissimulatione vti ad vulgus,& ad multitudinẽ:quod addere videtur Philosophus,quia dixit ꝙ inter magnos geret se,& præbebit magnũ:inter mediocres verò mediocrem. Ex quo inter vulgus dissimulabit præstãtiã suã.ne videatur velle excellere inter multitudinem:ideo nõ se ostẽdit valde pręclarũ & excellẽtẽ.

Ipsius

Ipsius est etiã alia proprietas magnanimi,scilicet quod eius nõ est posse viuere cũ alio,id est ad arbitriũ alienũ,nisi cũ amico suo cuius idẽ est velle atq; idẽ nolle.Nõ igitur versabitur cũ quibusuis,nec erit ei accõmodatũ viuere ex nutu alieno,vt faciũt adulatores & viles,qui videtur indigere quocunque,& adulantur hominibus,quod est alienũ à magnanimo.

{NEC est procliuis.}Allatis proprietatibus ex parte alienarũ virtutũ,& ex parte materiæ propriȩ magnanimitatis:nũc alias affertPhilosophus ex dispositione propria ipsius magnanimi.Prima est scilicet quod nõ est procliuis ad admirandũ. Probatur,Is qui nihil existimat magnum nõ est procliuis ad admirãdũ.Magnanimus nihil rerũ humanarũ existimat magnũ:ergo&c.Notãdũ quod admiratio fieri potest circa interna,& circa externa.Circa interna admiratio videtur cõpetere magnanimo,quia admiratur,& magnifacit virũ summis virtutibus præditũ.Alia est circa externa,scilicet circa diuitias,& potẽtiã,& similia,& de hac loquitur Philosophus,& eã remouet à magnanimo. {NEC est sibi.} Alia est proprietas sumpta ex parte magnanimi,scilicet quod magnanimus nõ est memor iniuriarũ,& nõ retinet irã aut odiũ,quia paruipẽdit tales iniurias sibi nõ digno illatas.vnde & magnanimi appellari solẽt qui clemẽtissimi sunt in eos à quibus se læsos arbitrãtur.Quare & Demosthenes ad Alexãdrũ,& Cicero multis in locis hãc speciẽ magnanimitatis miris efferunt laudibus.Hinc & illud est verũ,Animũ vincere,iracũdiã cohibere victoriã tẽperare,& reliqua. {NEC de hominibus.} Alia proprietas ex parte magnanimi,scilicet quòd non multũ loquitur de hominibus,aut laudãdo,aut vituperando: nec de se etiã loquitur præbẽdo occasionẽ vt de se alij loquãtur vt faciunt ventosi homines. {DE necessariis præterea.}Alia proprietas,scilicet quòd magnanimus nõ est querulus si sibi desint necessaria vel parua,nec est promptus ad precandũ,quia hoc pertinet ad eũ cuius huiusmodi res sunt cordi,magnanimo autẽ talia curæ nõ sunt,nec circa talia studet. {EST etiã.} Alia eiusdem proprietas,scilicet quod ipse mauult possidere res præclaras sine vtilitate quã vtiles,& anteponit honestum vtili,& hoc est quia illud magis est sufficiẽtis hominis,& perfecti. {INSVPER ipsius magnanimi.} Alia proprietas sumpta ex dispositione magnanimi, scilicet ꝙ magnanimi

73 74 75 76 77 78

motus & incessus est tardus, vox grauis, & non nimium properata. His enim contraria indigentis & imperfecti potius esse videntur. Notādum quòd proprietates omnes allatæ bifariam sumi possunt: aut ex parte cæterarum virtutum, quas magnanimus exercet in summo gradu: aut ex parte propria ipsius magnanimi. At de tēperantiæ materia non videtur facere mentionē, quia parum videtur operari circa illam. Notandum ꝙ motus est actus imperfectus. vnde definitur quòd est actus entis in potentia ea ratione qua in potentia est: celeritas autem motus indicat indigentiam. ideo magnanimus cum grauitate mouetur. Obseruat enim decorum. Et Cicero de Pompeio inquit, Cn. Pōpeius vir ad omnia summa natus habebat in voce splendorē, & in motu summā dignitatem.

79 {IS autem qui deficit.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua secundū ordinē suum Philophus declarat vitia opposita magnanimitati. & primo cōmuniter dicit ꝙ isti duo vitiosi oppositi magnanimo non sunt mali, quia nemini nocent: sunt tamē in eo vitiosi, quia à recto medióque aberrāt.

80 {PVSILLANIMVS.} Anteà communiter, nunc sigillatim ambo declarat. & primò de pusillanimo afferēdo primò actum suum, deinde rationē illius actus: tertio affectum qui sequitur ex tali causa. Primus actus est eius quòd priuat se bonis aliquibus, quibus videtur esse dignus: ratio verò est & causa, quia seipsum ignorat. & quia fortè aliquis putaret pusillanimum esse stultū cū se ignoraret: remouet hoc Philosophus, & dicit quòd tales homines non sunt stulti, sed potius acuti, vt nōnulli textus Græci habent: vel potius segnes, vt alij textus dicunt. Quicquid sit, Philosophus vult eos nō esse ob hoc appellandos stolidos, sed potius quòd se ignorant in eo, quia non putant se dignos aliqua re præclara. Postea affert effectū quòd talis opinio facit ipsos deteriores quàm essent, & in hoc sunt inferiores lentis, & fluentibus opinione sua, quia ob talem opinionem abstinent etiam à rebus præclaris.

81 {AT lenti.} Declarat aliud extremum, & dicit quòd isti lenti siue molles, id est qui facilè compelluntur vel sermone aliorum vel opinione sua ad existimandum se maximis dignos esse cùm nō sint: isti inquantum tales sunt stolidi, & seipsos ignorant. quod videtur esse commune cum pusillanimo: tamen diuersus est modus se ignorandi, quia illi non se dignos

gnos censent quibus sunt:isti verò dignos censent quibus nõ sunt:& isti stolidi,illi verò minimè sunt.

{MAGNITVDINI autem animi.} Hac in parte Philoso 82 phus consuetudine sua comparat ista extrema inter se respectu medij,& dicit ꝙ pusillanimitas magis opponitur magnanimitati quã lētitudo.& hoc probat duabus rationibus.Primo,quia pusillanimitas frequentius fit & magis:secũdo quia videtur esse deterius malum,& hoc respectu ipsius medij. Et quia ille mollis & fluens in errorẽ per experientiam videtur citius corrigi,quia aggreditur aliquid agendũ circa honores, etsi eo non potitur,cadit ab sua opinione:vel si potiatur,intelligit se non satisfacere illius dignitati,vt opinabatur,Dubitationes nonnullæ ex supradictis oriri videntur.Primò dubitatur vtrum magnanimitas sit virtus:& probat quòd non.nam humilitas est virtus,vt asserit veritas nostræ fidei:sed magnanimitas videtur esse opposita humilitati:ergo non erit virtus.Item cuiuscũque virtutis opus & materia videtur esse in eo cuius est virtus:at honos,qui est materia magnanimitatis est in honorante,vt ait Philosophus in primo : ergo non est in eo cuius est virtus:quare non erit virtus. Ad hæc dicendũ, & primò ꝙ verum est illum habitum qui aduersatur virtuti non esse virtutẽ.Sed minor negatur ꝙ magnanimitas repugnet humilitati quæ propriè est virtus.& cũ dicitur quòd est contemptor:ad hoc respondere possumus,quod nõ contẽnit studiosos viros & virtutibus præditos , sed eos qui virtutibus vacui sunt ob res externas,puta ob genus vel diuitias,vel ob aliquam magnam prosperitatem laudantur.Ad secundã rationem dicendum quòd propinquè & immediatè magnanimitas versatur circa cupiditatem honorũ,cuius ipsa est moderatio,& est in potestate habentis secundario,& remotè circa honores qui sunt in honorantibus:& sic patet solutio.Dubitatur secũdo,quia magnanimitas nõ videtur virtus distincta à cæteris virtutibus.probatur. Nulla virtus distincta operatur operationibus aliarũ virtutũ:at magnanimitas est huiusmodi:ergo &c.Minor declaratur ex eo,quia magnanimus operatur magna,& summa secundũ vnãquanque virtutem. Item magis & minus non faciũt differre speciẽ:ergo magnanimitas quando differret à reliquis virtutibus, non differret ab illa virtute innominata quæ est etiam circa honores: per

hoc, quia magnanimitas circa magna, hæc circa mediocres vel paruos honores fit. Quare autem non differt ab aliis virtutibus, aut si differt à cæteris, saltem non differt ab innominata virtute quæ est circa honores. Ad hæc dicendum, & ad primam rationem quòd magnanimitas est virtus distincta. Et licet operatur operationibus aliarum virtutum: tamen versatur circa magnitudinem cuiusque virtutis, producendo operationes in summo gradu. Præterea habet alias materias circa quas versatur ipsa, & non aliæ: innominatam excipimus de qua dicemus postea. Habet igitur materiam propinquam cupiditatem honoris: habet etiam remotam ipsos honores, circa quæ duo versatur ipsa, & nullæ aliæ præter virtutem innominatam à qua etiam est distincta alia ratione. Et ideo respondemus ad secundam argumentationem, qua dicitur quòd magnanimitas est virtus innominata, non differunt, cùm ambæ sint circa eandem materiam, id est circa honores, & non differũt per magis & minus, & magnum & paruum. Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum videtur facere diuersitatem speciei, quia magnus honos differt non solum magnitudine à paruo vel mediocri honore, sed etiam facilitate & difficultate. Nam qui circa parua versatur facilius operatur, quàm circa magna, ob quæ est dignus magnis honoribus, quia cum difficultate venit ad summũ perfectionis. Vel dicere etiam possumus quòd diuerso modo versantur, vt superius dictum est de magnificẽtia & liberalitate.

De modestia, eiúsque extremis.

CAPVT IIII.

83 *Videtur autem circa honores (ut anteà diximus) & alia quædam esse uirtus, quæ quidem perinde sese habere uidetur ad animi magnitudinem, atque sese habet ad magnificentiam liberalitas. hæ nanque uirtutes ambæ à magnitudine discedunt. Circa uerò mediocria, paruáque, nos ut oportet disponunt.*
84 *Atque ut in capiendis, dandísque pecunijs mediocritas est, & exuperatio, & defectio: sic & in honorum appetitione fit*

ne fit ut magis quàm oportet, & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur honores. reprehendimus enim ambitiosum hominem, atque honoris appetitione uacantem illum, quia plus quàm oportet, & unde non oportet honorem appetit. hunc, quia ne ob res quidem honestas honoribus affici uult. interdum autem illum tanquam uirilem, & rei cupidum pulchræ. interdum hunc tanquam moderatum, modestúmque laudamus: quemadmodum & anteà diximus. Constat autem cùm pluribus modis quispiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos semper ambitiosum ipsum referre. sed cùm laudamus, ad plerosque, quia magis quàm plerique honores cupit. cùm reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet, honores affectat.
Cùm autem nomine mediocritas careat, contendere de ipsa 85
tanquam regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio est, & defectio, in ijs est & medium. at honores & magis quàm oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cùm sit mediocritas circa honorem nomine carens. Atque ad ambitionem
quidem uacuitas appetitionis honoris: ad uacuitatem autem 86
appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodammodo esse uidetur, quod quidem & in cæteris uidetur esse uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum positum est.

COMMENT.

Videtur autem & circa honores.} Hoc est secundum ca- 83
pitulum huius tractatus: in quo declarat secundam virtutem circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine, & tamen est mediocritas & habitus quidam medius inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum verò Græcè ἀφιλοτιμία, quasi vacuitas appetitus honoris. Diui-

ditur hoc capitulum in tres partes. In prima proponit intentionem suam. In secunda eam declarat. In tertia determinat de virtute dicta,& vitiis oppositis. Dicit igitur in prima parte quòd sicut sunt duæ virtutes circa bona externa,scilicet circa pecunias,liberalitas & magnificentia:ita circa alia,quæ dicuntur etiam externa bona, debent esse duæ,scilicet circa honores magnanimitas & innominata virtus : quæ sic se habebit ad magnanimitatem sicut liberalitas ad magnificētiam. Nam sicut magnificentia versatur circa magnos sumptus, liberalitas circa paruos vel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores , & innominata virtus circa paruos vel mediocres.Si quis autē quæreret cùm Philosophus posuit antè doctrinam de liberalitate, postea de magnificētia,cur non fecit idem in istis duabus virtutibus: hanc vt puto assignare possumus rationem:Magnanimitas habet maiorem conformitatem cum magnificentia, licet sit diuersarum specierum quàm innominata virtus. Cùm ergo Philosophus docuisset de magnificentia congruū fuit vt recētissimè loqueretur de magnanimitate potius quàm de innominata virtute , quæ maiorē habet dissimilitudinē. Sic enim facere interdū cōsueuit Philosophus, vt res magis hæreāt mēti, & notitia clarior reddatur quo ad nos. Vnde in Prædicamentis cùm fecisset in quantitate mentionē de paruo & magno, quæ videbātur pertinere ad relationem:statim post quantitatem posuit prædicamentum relationis, etsi qualitas esset prior ex parte rei.

84 {ATQVE vt in capiendis.}Hæc est secunda pars capituli, in qua declarat suam propositam intentionem.Sicut fit in capiendis dandisque pecuniis, sic in honoribus. At circa pecunias sunt duæ mediocritates vt patuit , sic circa honores esse debet. tenet ratio ob sufficientem similitudinem materiæ. Nam sicut pecuniæ sunt bona externa : ita honores. Secundò probat eandem sententiā ex communi opinione hominum, qui circa mediocres vel paruos honores reprehendunt extrema:ergo debet esse etiam mediocritas. Reprehendunt enim nimis ambitiosos,& eos etiam qui nimium refugiūt mediocres honores vel paruos:ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa mediocres honores vel paruos.Verùm cùm medium innominatum sit , & cupidus appelletur diuersis respectibus,interdum laudamus & vituperamus extrema.Primum ambiti

ambitiosum laudant homines, interdum si comparetur cum remisso: vituperant, si comparetur cum eo quod oportet, & cum medio. Item remissum laudant comparatum cum ambitioso: vituperant cõparatum cum eo quod oportet, & quod recta ratio dictat, & cum medio. Cupidus enim multifariam dicitur, quia respectu eius cupidum dicimus, qui minimè cupit: & sic etiam cupidũ dicimus respectu eius qui cupit quantum oportet. Quare laudamus interdum eum cupidum: quia magis appetit quam vulgus, & viles homines: & vituperamus, quia magis affectat quàm oportet, & recta dictat ratio. quare cùm respectiuè dicatur cupidus diuersis respectibus, nunc laudamus, nunc vituperamus: laudamus cùm referimus eum ad vulgus, & dicimus esse magis cupidum quàm vulgus: vituperamus cùm dicimus eum esse magis cupidum quàm oportet. & sic dicere solent homines. Ex quo deprehenditur quòd sicut sunt extrema vituperanda circa hæc: sic etiam est aliquod medium laudabile, quod caret nomine.

{CVM autem nomine.} Hæc est tertia pars huius capituli, 85
in qua Philosophus determinat de medio, & extremis circa mediocres vel paruos honores. Et dicit quòd ista mediocritas vacat nomine, quia vtrunq; extremum videtur velle sibi vendicare medium vicissim, & occupare quasi vacuã possessionem. Verùm est profectò inter hæc mediocritas quædam. probatur. Vbicunq; sunt extrema, id est excessus & defectus, ibi est etiam medium: sed circa appetitum in paruis aut mediocribus honoribus sunt extrema, vt iam antea patuit: ergo & medium necessario inerit. Patet ratio, quia extrema sunt relatiua ad medium: & vbicunq; est vnum relatiuorũ, necesse est alterum esse. Sunt enim simul, vt inquit Philosophus in Prædicamentis, & posita se ponunt, & perempta perimunt.

{VTRVNQVE quodammodo.} Quia nunc cum alio, 86
nunc cum altero videtur habere similitudinem: verùm non est intelligendum vtraque, &c. scilicet quòd medium esset quoddã tertiũ constans ex vtrisque vel vtrorumq; particeps, sicut rubedo est particeps albedinis & nigredinis. Nam medium tale, quod est virtus, nullo pacto dicitur per participationem extremorum: sed per negationẽ penitus. Dubitaret quispiam cur Philosophus circa honores & pecunias duplices ponat virtutes: circa voluptates verò vnam, & similiter

circa alios affectus tales. Dicendum ad hoc quòd circa tales affectus non est nisi vna difficultas, veluti moderari cupiditatem voluptatum: verùm circa cupiditatem pecuniarum vel honorum,& circa ipsas pecunias & honores sunt duo difficilia: vnum circa magna, alterum circa parua vel mediocria. At si quis diceret,etiam sunt duo difficilima circa voluptates, scilicet & circa magnas vnum,alterum circa paruas Dicendum quòd quicunque temperabit magnas,temperabit etiam paruas vel mediocres: sed circa honores & pecunias non ita euenire videtur, quòd quicunque bene se gerit circa magna, bene etiam se habeat circa parua: sed sunt duo difficilima, meritò duæ erunt virtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiam,quia Philosophus dicit quòd honores sunt maxima rerum externarum,hinc autem appellat eos mediocres vel paruos,& non superlatiuè,vt in eo loco. Dicendum quòd Philosophus dicebat honores esse maxima quædam cùm eos comparabat ad externa diuersi generis vel speciei, puta ad potentiam vel pecunias: quorum bonorum externorum honores dixit esse maxima. Hic autem comparat honores cum honoribus inter se,& certum est quòd habent gradus,& sunt maximi, & mediocres,& parui vel minimi:quare comparati cum illis dicuntur maxima: comparati inter se dicuntur magni, mediocres vel parui: & sic patet dubitationis solutio.

De mansuetudine, eiúsque extremis.

CAPVT V.

87

Ansuetudo autem est quidem mediocritas circa iram. At cùm medium & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem mansuetudinem ipsam adducimus, declinantem ad
88 *defectionem, uacantem nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici potest. etenim affectus quidem est ira. ea uerò quæ ipsum efficiunt, multa sunt & diuersa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quanto in tempore oportet irascitur, laudatur. éstque hic mansuetus: siquidem laudatur ipsa mansuetudo.*

Mansue-

Mansuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab affectu duci: sed pro his, & tanto in tempore irasci solet, perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem magis uidetur. non est enim uindex ipse mansuetus, sed potius clemens, & ad ueniam dandam propensior. Defectio 89
autem, siue sit quædam iræ uacuitas, siue aliquid aliud, uituperatur. Qui nanque non irascuntur pro quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quibus oportet: fatui esse uidentur. nam neque sentire, neque dolere uidentur. Atque qui non irascitur: non uidetur esse aptus ad ulciscendum: perferre autem contumelias, & suos negligere, seruile est sanè. Exuperatio uerò per omnia quidem fit. Nam fit & in 90
quibus non oportet, & pro quibus non oportet: & magis & uelocius, & maiore in tempore quàm oportet non tamen uniuersa eidem insunt: quippe cùm esse non poßit. malum enim & seipsum perdit. & si integrum sit, intolerabile fit. Iracundi igitur cito quidem irascuntur, & quibus 91
*non oportet, & pro quibus non oportet, & magis quàm oportet. at cito desistunt. quod quidem & optimum habent. hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, sed reddunt. quo pacto & manifesti sunt, ob celeritatem. deinde cessant. Exuperatione autem sunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis iracundi, *qui summæ sunt bilis. unde & summæ bilis homines appellantur. Amari autem cum difficultate placantur, & longo tempore sunt sub ira. detinent enim ipsam. sed ubi reddiderint, cessant. ultio nanque ponit iræ modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quòd si hoc non fiat: habent ipsum pondus. etenim quia non est manifestũ nemo persuadet ipsis. ut in se autem concoctio fiat iræ: tempore opus est. Sunt autem tales homines & sibiipsis & amicißimis permolesti. infensos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, &* 92

* ἀκρόχολοι. οἱ δὲ πικροὶ δυσδιάλυτοι.

magis

magis quàm oportet,& longiore tempore irascuntur,si
94 *néque ultione uel pœna,non reconciliantur.Mansuetudini*
autem magis exuperationem opponimus.Fit enim magis,
quippe cùm humanius sit punire.& ipsi infensi,difficilio-
95 *res sunt ad uitam simul agendam.At enim(quod & antea*
dictum est,& ex ijs quæ dicuntur emergit)non est facile de-
terminare,quonam modo,& quibus, & pro quibus,&
quanto tempore irascendum sit,& quousque iratus,rectè
faciat quis,aut peccet.Qui nanque parum transgreditur,
non reprehenditur,siue ad exuperationem,siue ad defectio-
nem se flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus,
mansuetósque uocamus.& ipsos infensos,tanquam aptos ad
96 *dominandum,uiriles dicimus esse.Facile igitur non est assi-*
gnare rationem,quantum,& quomodo quispiam egressus
uituperandus est.in singularibus enim & sensu,iudicium
est.Illud tamen est manifestum,medium quidem habitum,
quo quibus oportet,& pro quibus oportet,& ut oportet
irascimur,& simili modo de cæteris,laudabilem esse.Exu-
perationes autem,defectionésque uituperandas.atque si pa-
rum distent à medio,leuiter:si plus,magis:si nimium,ue-
hementer esse carpendas.Constat igitur habitum medium
consequendum esse, ac amplectendum.sed de habitibus qui
sunt circa iram,satis iam diximus.

COMMENT.

MAnsuetudo autem est quidem. } Hic est tertius tracta-
87 tus huius libri,in quo Philosophus declaratis virtuti-
bus,quæ sunt circa bona externa: nunc declarat virtutem,
quæ,vt aiunt,videtur respicere mala externa.Hæc autem est
mansuetudo,quæ versatur circa iram. Continet autem hic
tractatus vnum tantū capitulū,& diuiditur in sex partes quæ
suis locis patebunt.Dicit autem in primis more suo Philo-
sophus,quòd mansuetudo est mediocritas circa iram tan-
quam

quam circa materiam suam:& cùm nõ habeat propriũ nomen, tributum est ei vnum nomen declinans ad defectũ. Excessus verò & defectus circa eandem quoque materiam versantur. Sed excessus dicitur iracundia. Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram, quia ira significat affectum, iracundia verò habitum excedentem circa talem affectum: & addit quòd multæ sunt causæ ex quibus ira fieri videtur.

{IS igitur quidem qui.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua determinat de ipsa mediocritate, dicẽdo quòd 88
is qui irascitur pro quibus oportet, & vt oportet. est laudabilis: vult enim vacare animi perturbatione: irasci tamen pro quibus oportet, & cum aliis circunstantiis sequendo rationem rectam, & talis dicitur mansuetus.

{DEFECTIO autem.} Hæc est tertia pars capituli, in 89
qua declarat defectum mansuetudinis, dicendo quòd siue sit vacuitas iræ siue aliquid aliud, cùm sit extremum vituperatur, & hoc ostendit, quia talis videtur esse stolidus quidem & insensatus, quia nulla causa commouetur: & videtur esse seruilis & huiusmodi, vt patet in textu: nam cùm declinat à medio videtur esse vituperandus.

{EXVPERATIO verò.} Hæc est quarta pars huius capi 90
tuli, in qua declarat alterum extremum, id est excessum circa iram, qui appellatur iracundia. Sed primo declarat qualis est iste excessus, deinde affert nõnullas species eiusdem, & dicit quòd fieri potest per omnes illas easdẽ circunstãtias, contrario tamen modo, quia is irascitur quãdo non oportet, & pro quibus non oportet, & similibus: nõ tamen simul omnia ista concurrunt in eodem, nec vni & eidem simul contingere videntur. Malum enim seipsum destruit, & vitia cõtrariantur etiam inter se: & cùm est totũ atque integrum non potest tolerari, quia videtur corrumpere etiam subiectum in quo est.

{IRACVNDI igitur.} Nunc Philosophus affert quasdã
species excessus, id est ipsius iracundiæ, quæ videntur esse 91
tres, scilicet excandescentia, vt ita loquar, amaritudo & acerbitas. Primi igitur iracundi sunt, qui celeriter mouentur ad iram, quia fulua cholera uidetur prædominari in eis, quæ cùm acuta & subtilis sit propter caliditatem suam, facilè accenditur & eleuatur, & sic fit appetitus vindictæ. Qui verò nullo modo irasci videntur, frigidi sunt atque humidi, quia

carere videntur fulua & atra bili:sed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque, vnde nomē iracundiæ sortiti sunt, ac cito desistunt:quod est in eis bonum. Non cadat sol super iracundiam vestram. & Psalmista, Irascimini, sed nolite peccare. Isti tamen superius dicti, si habitum habent iracundiæ, in vitio sunt, & in vna specie excessus mansuetudinis, qui est habitus vitiosus.

92 {AMARI autem cū difficultate.} Affert secundā speciē iracundiæ, & intelligendū quod hi possunt etiā in parte cholerici appellari:habent enim bilem fuluā participantem de cholera nigra, & ideo ira perseuerat in eis. Nam talis humor viscosus est, & non cito potest resolui & digeri:cùm autem omnis digestio sit motus, motus paulatim factus indiget multo tempore, & ideo multū in illis perdurare videtur ira, ex quo molestum est tale hominum genus & sibi & amicis.

93 {INFENSOS autem eos.} Affert tertiam partē iracundiæ, & eorū qui magis etiā perseuerant in ira quàm secundi: hi cholerici dici nō possunt, sed melancholici:prædominatur enim in eis atra bilis, quæ etiā à quibusdam melancholia dicitur, quæ quidem frigida est, & sicca, & materia grossa, & quia difficillimè dissoluitur, perdurat diu, & ij differunt à secundis, quia amari facilius placātur:hi autē difficilius, & sunt infensi quibus nō oportet, &c. Dubitaret fortasse quispiam, cur plures ponit iracundiæ species, deinde cur tres, & nō plures aut pauciores. Dicendū quòd ponere plures primū necessarium videbatur, quia manifestū est irascentes vel iracundos non irasci eodē modo:& differentiæ videntur esse:quia etiam causæ sunt diuersæ. tres autē posuit, quia ira oritur ex ebullitione sanguinis circa cor:quæ triplex esse videtur, aut subtilis, aut grossa, aut media. Secundum primam sunt acuti in quibus prædominatur cholera fulua, quæ est subtilis, vt diximus:at secundum grossam sunt acerbi tertij in ordine, in quibus prædominatur melancholia:secundum mediam quæ vtranque participat, sunt amari secundi in ordine.

94 {MANSVETVDINI.} Hæc est quinta pars capituli, in qua comparat extrema inter se, & ad ipsum medium, & ostendit quòd excessus magis opponitur mansuetudini, quam defectus. Probat hoc pacto, Id vitium quod circa iram frequentius fit, magis opponitur medio:at iracundia est huiusmodi,

id est

id est ipse excessus: ergo magis opponitur medio. Item id vitium quod peius est, & magis nocet, magis opponitur virtuti, & medio. At excessus est huiusmodi respectu ipsius defectus, ergo excessus magis opponitur medio quàm defectus, id est ipsa iracundia magis opponitur mansuetudini.

{AT enim quod & antea.} Hæc est sexta pars huius capituli, in qua remouere videtur obiectioné quæ fieri posset cótra eum, quia nó videtur esse ex anté dictis præfinitus terminus, quousq; debemus progredi, aut versus excessum aut versus defectum, vt attingamus medium. Nó enim visus est particulariter & præcisè determinare, ideo dicit quòd id apparet. Et repetendú est quod antea diximus, scilicet quòd non facilè possumus assignare determinatè & præcisè, quando, & pro quibus, & quousque sit irascendum, vt patet in textu. 95

{FACILE igitur.} Id est in ipsis conditionibus particularibus & circunstantiis, scilicet quis, quando, quãtum, & reliqua quæ scribit recta ratio: verum cùm singularia cadant sub sensum non videntur posse determinari vniuersali regula, & firma ratione, sed sufficit quòd medius habitus semper est laudandus, & qui magis ei appropinquat minus est reprehendendus. 96

De affabilitate, eiúsque extremis.

CAP. VI.

*IN congreßionibus autem & conuictu, & usu communi uerborum ac rerum, quidã placidi esse uidentur. Qui quidem pro uoluptate afferenda laudant omnia, & nihil aduersantur. putantes haudquaquam sese molestos cuiquam esse oportere. Quidam contrà, in omnibus aduersantes, neque curam ullam habentes si dolorem afferant, *difficiles contentiosiq; uocantur. Patet igitur hos quidem duos habitus esse uituperandos: medium autem inter hos laudandum. quo quidem quispiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit, & similiter ægrè feret. uerùm ipsi nomen nullum est positum. Persimilis autem est amicitiæ. talis est enim is qui medium* 97 98

δύσκολοι, καὶ δυσέριδες.

dium hunc habet habitum, qualem probum hominem, amicum dicere solemus, sumpta dilectione. Sed differt ab amicitia, quòd est sine affectu, dilectionéque eorum quibus cum is congreditur. qui hunc habitum habet. non enim amore, uel odio, sed quia talis est ipse, probat singula ut oportet. Nam similiter tam ad notos, quàm ad ignotos: tam ad fa-
99 miliares, quàm ad non familiares idipsum aget: in singulis tamen ut conuenit. non enim æquè familiarium & externorum curam habere, neque dolore similiter eos afficere oportet. Vniuersaliter igitur dictum est, ipsum congredi ut oportet. Respiciens autem ad honestatem, utilitatémque, coniectabit dolorem non afferre uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates doloresque eos uersari. qui in congreßionibus fiunt. atque quibus uoluptatibus non est honestum ipsi, uel affert damnum delectare, eas molestè feret, & eliget dolorem inferre. Et si facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum: oppositio uerò paruum dolorem, non probabit, sed ægrè feret. Diuerso autem modo cum ijs qui sunt in dignitatibus: & cum priuatis, & cum magis minúsue notis, & cum aliarum identidem differentiarum hominibus congreditur, singulis tribuens id quod decet. & per se quidem expetens delectare, cauens autem dolorem afferre, & sequens ea quæ eueniunt si sint maiora, honestum inquam, & id quod conducit. Atque uoluptatis gratia magnæ, quæ eueniet, dolorem affert paruum. talis est
100 igitur ipse medius, sed nomen habet. Is autem qui delectat, si id agit studens esse iucundus, nō ob aliud quicquam, placidus uocatur. sin emolumenti causa sui, ut inde sibi proueniat in pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utilitas, adulator. Eum uerò qui molestè fert omnia, difficilem contentiosúmque quendam diximus esse. Videntur autem

extrema inter ſeſe oppoſitionem ſuſcipere: quia medium no mine caret.

COMMENT.

IN congreſsionibus autem & vſu.} Hic eſt quartus tracta- 97
tus huius libri, in quo ſucceſsiuè Philoſophus declarat de virtutibus circa actus humanos, & communem conuerſatio nem hominum, ex quibus oritur voluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam virtute, quam per ſimilitudinẽ vocat amicitiam: in ſecundo de veritate: in tertio de comitate. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes: in prima oſtendit circa voluptates, & dolores nõ omnes, ſed eos qui proueniũt in conuerſando ex cõmunione verborũ & actuum, eſſe mediocritatem & extrema: in ſecunda declarat eam, & etiam quaſdam proprietates: in tertia vitia oppoſita: Dicit autẽ in prima incipiendo ab extremis, quia mediũ no men non habet, quòd in conuerſationibus cõmunibus viuendi, quidam reperiuntur nimium aſſentãtes placendi ſtudio, quidam econtra moroſi atque difficiles, & omnibus moleſti. Ex his extremis probat Philoſophus ſicut etiam ſuperius fecit, in nonnullis aliis eſſe circa hanc materiam quandã mediocritatẽ, quia vbicunq; ſunt extrema, ibi datur etiã mediũ.

{VERVM ipſi nomẽ.} Declarat hac in parte Philoſophus 98
quæ eſt ſecunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiuſdam nominis quo eam appellat ſimilitudine quadã amicitiam: ponit tamen differentiam quæ eſt inter eam, & amicitiam propriè dictam, quia hæc non eſt cum affectu, & cum amore: illa vero cum affectu. Sed tamen eſt habitus quidam talis gratus, & dulcis in conuerſando cùm ſit ſecundum rectam rationem, & debitis circunſtantiis, quia talis eſt, id eſt quia habet talem habitum.

{NON enim æquè.} Nam gradus plures ſunt ſocietatis 99
hominũ, vt in libro de Officiis Cicero docet. Summatim igitur affert Philoſophus quaſdam proprietates quæ tali habitui tribuũtur: quæ videtur eſſe quinque. Prima eſt quòd talis verſabitur cũ omnibus vt oportet: ſecũda eſt quòd reſpiciens ad honeſtatem & vtilitatẽ, coniectabit nõ afferre dolorẽ, aut voluptatem, vt videntur facere extremi habitus, & declarat de quibus voluptatibus, aut doloribus loquitur. Tertia pro-

prietas est duplex, nunc ex parte huius conuersantis, nunc ex parte illius cū quo talis cōuersatur:& est huiusmodi, scilicet ꝙ is conabitur afferre voluptates quæ sunt honestæ, aut non damnosæ aut sibi qui affert, aut illi cui afferuntur, quòd si voluptates illæ sint alterutri damnosæ aut turpes, non affert illas, sed potius afferet illi dolorem, fugiens damnum & turpitudinem, & existimans per hoc melius fore tam sibi quàm ei cum quo ipse conuersatur. Quarta proprietas est quòd diuerso modo versabitur cum iis qui sunt in dignitatibus constituti, aut priuati, & cū notis, aut ignotis. Quinta proprietas est quæ sumitur cōparatione voluptatis ad dolorem, scilicet quòd talis vir expetet per se delectare: cauebit autem afferre dolorem, & sequetur & faciet secundum illa quæ eueniunt, scilicet honestum & vtile, sed magis semper cauebit de se ab inferendo dolorem quàm afferendo voluptatem.

100 { Is autem qui delectat. } Hæc est tertia pars huius capituli in qua declarat vitia opposita tali mediocritati. & dicit quòd excedens in delectando non est vno modo, nam aut delectat solùm delectandi causa, & non ob alium respectum, vel studio lucrandi. primus dicitur assentator: secundus adulator, vt patet in textu: deficiens morosus appellatur, & is magis opponitur medio quàm excedens.

De veritate, & eius extremis.

CAPVT VII.

101 *Irca eadem ferè uersatur & arrogantiæ mediocritas, quæ quidem & ipsa nomine caret atque non inutile fuerit de ijs etiam pertractare. Nam & ea magis quæ ad morem pertinent percipiemus, si de singulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiam ipsas, mediocritates esse credemus: si id in omnibus fuerit ita sese habere perspectum. de ijs igitur qui in conuictu ad uoluptatem congrediuntur, atque dolorem, iam diximus. sed nunc de ueracibus mendacibúsque similiter, & in uerbis, & in actibus, & in fictione dicamus.*
102 *Arrogans itaque præclara, & ea quæ non insunt,*

&

& maiora quàm insunt, fingere sibi uidetur. Dissimulator autem contrà, negare quæ sibi insunt, aut imminuere solet. At medius cùm sit talis ut unumquodque quale est ipsum dicat, atque ostendat, tam uita, quàm uerbis est uerax, ea sibi inesse confitendo quæ insunt, & neque maiora neque minora. Fit autem, ut horum unumquodque quispiam, & alicuius, & nullius rei causa faciat. atque qua- 103
lis est unusquisque, talia tam dicit quàm agit. & ita uiuit, 104
nisi alicuius gratia agat. per se autem mẽdacium improbum est, & uituperabile. uerùm autem, probum ac laudabile. Itaque uerax quidem cum sit medius, est laudabilis. Mendaces autem ambo uituperabiles sunt: sed arrogans magis.
At enim de utroque dicamus oportet, prius autem de uera- 105
ci. Atque non de illo nunc dicimus, qui in stipulationibus uerum dicit, & in ijs quæ ad iustitiam & iniustitiam pertinent (hæc enim ad aliam accommodantur uirtutem) sed de eo qui in quibus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis est. atque talis æquus & bonus esse uidebitur. Qui nanque uerùm amat, & in quibus 106
nil refert. uera dicit: is multo magis uera dicet, in quibus refert: ut turpe enim, mendacium fugiet, quod & per se fugiebat. Talis uerò laudabilis est. Magis autem ad defectionem ueritatis declinat. hoc enim æquabilius esse uidetur, propterea quòd exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res 107
sibi maiores quàm insunt fingit, si nullius causa rei, prauo quidem est similis. non enim mendacio gauderet. uanus tamen magis quàm malus esse uidetur. Sin alicuius gratia, si gloriæ uel honoris, non nimium est uituperandus, ut arrogans. qui uerò seu pecuniæ ergô, seu eorum quæ ad pecuniam rediguntur, * deformior est. Arrogans autem, non ἀσχημονέστερος.
in potentia, sed in electione consistit: habitu nanque quia 108

talis est, arrogans est: sicut & mendax: quidam ipso men dacio gaudens, quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogantes: ea simulant, pro quibus homines laudantur, aut beati esse dicuntur qui uerò gratia lucri, ea quorum usus ad proximos transit, & quæ nõ inesse latere possunt. fingunt enim se medicos, uel uates
109 *egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant, ac arroganter sibi assumunt. sunt enim in ipsis ea quæ di-*
110 *cta sunt. At dißimulatores attenuantes sua, elegantiores moribus esse uidentur. non enim id lucri causa facere ui-*
111 *dentur, sed fugientes tumiditatem. Maximè autem hi negant ea quæ sunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestáque dißimulant, ij * delicati simul, malitiosiq; dicuntur. & facilè sperni possunt. Atque idipsum arrogantia uidetur interdum, qualis est Lacedæmoniorum uestitus. Nam & nimium, & parum ad arrogantiam pertinent: Sed qui moderatè dißimulatione utuntur, nec ea dißimulant quæ nimis ante oculos sunt & extant, gratiosi*
112 *esse uidentur. Aduersari autem arrogans ipsi ueraci uidetur: est enim dißimulatore deterior.*

βαυκοπα-νῦργι.

COMMENT.

101 Circa eadem ferè versatur.} Hoc est secundum capitulũ in quo Philosophus declarat aliam mediocritatem, quæ itidem est in conuersatione humana: & dicitur veritas, & collocatur inter duo extrema, scilicet inter arrogantiam & dissimulationem. Diuiditur enim in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima videtur tria afferre. Vnum, quòd circa eadem fermè versatur arrogantiæ mediocritas, id est ipsa mediocritas, cuius excessus est arrogantia. Secundum, quòd nõ est inutile de iis docere. Tertio assignat huius rationem. Erit enim aliqua vtilitas in talibus habitibus declarandis, quia percipiemus euidentius omnes virtutes esse mediocritates, si hoc appareat omnibus competere.

ARRO

{ARROGANS itaque.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostẽdit quid est mediũ circa hãc materiã, & quid extrema,& quæ pertinẽt ad vtraq;. Dicit igitur in primis ꝙ arrogãs fingit sibi inesse præclara quæ nõ sunt. & illa quæ sibi insunt. facit maiora verbis exaugẽdo: dissimulator autem negat ea quæ sibi insunt, aut illa verbis minuit & extenuat: medius vero nec sibi fingit inesse quæ non sunt,& ea quæ insunt,nec maiora nec minora facit. {FIT autem.} Declarat Philosophus quomodo hæ cõditiones insunt cuique istorũ. Horũ enim singula possunt fieri alicuius,& nullius gratia, id est nõ ob vlteriorem finem: qui nullius gratia faciũt hæc, sunt aut veraces, aut errogantes, aut dissimulatores, quia ij propriè videntur agere,& dicere secundum habitum qui in ipsis est,& non aliqua alia causa externa ducti, & non ad aliquem alium respectum. Nam propriè veraces veritatẽ dicũt vt veritatẽ dicãt,& mendaces mentiũtur vt mentiantur propriè dicti: qui autẽ aliqua causa exteriori permoti, veluti, aut gloriæ aut lucri cupiditate, magis videntur agere & dicere propter talẽ causam, quã propter habitũ, aut mẽtiẽdi, aut dicendi verũ: nã remota causa illa,& premio veritatis vel mendacij, nõ tales apparerẽt, sed verax vel mẽdax secundũ habitũ siue sit causa siue nõ sit, semper se ostẽdet talem qualis est. 102 103

{PER se autem.} Declarat Philosophus quid in his habitibus est dignum laude,& quid reprehensione. Mendacium, inquit, est vituderandum,& hoc tribuitur vtrique extremo. Medium verò laudabile: sed extremorum arrogans est magis vituperandus quàm dissimulator & eius operationes. 104

{AT enim de vtroq;.} Hæc est tertia pars capituli, in qua ostendit & declarat ipsam mediocritatem, & quid maximè pertineat ad eam & ad veracem. declarat igitur prius de medio,& ostendit de quo verace nũc loquatur. Est enim aliquis verax qui in iudiciis & testimoniis vera dicit: alter est qui cõuersatione,& locutione cõmuni est verax,& de hoc loquitur. 105

{ATQVE talis æquus.} Declarat Philosophus quid maximè pertineat ad ipsum veracẽ de quo nunc loquitur, dicẽdo quòd ipse videtur esse probus, quia semper vtitur veritate, & ea gaudet,& dicit quòd talis magis declinat versus dissimulationem, non tamen discedendo à medio. Non enim omnia quæ sibi insunt prædicat ac profitetur. Et non debet exponi 106

iste textus, vt faciunt nõnulli, qui dicunt quòd iste verax non est ita positus in medio, quia æqualius est declinare magis ad dissimulationem quàm ad ostentationem: nos autem dicimus quòd est in medio, & distat ab vtroque extremo, non per distantiam quãtitatis, sed per negationem extremorum. Habet tamen cùm sit in medio, similitudinem maiorem cum defectu quàm cum excessu, sicut etiam suprà de mansuetudine diximus, & de quibusdam aliis dici potest. Notandũ quòd veritas de qua loquimur, est conformitas eorum quæ aguntur & dicuntur vt concurrant verba cum factis: & hæc virtus videtur reduci ad iustitiam, & esse connexa cum ea, quia sicut iustitia est ad alium: ita hęc virtus ad alium esse videtur. Item consistit in æqualitate quadã actuum, & cõuersationum, quod videtur esse proprium iustitiæ, quę ponit etiam æqualitatem in actibus humanis. quare ad iustitiam quoquo modo reduci videtur: licet sit distinctus habitus, vt patebit in quinto.

107 {SED qui res sibi maiores.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus declarat vitia opposita tali mediocritati. & primùm videtur distinguere arrogantem, & dicit quòd est triplex. Vnus qui maiora sibi fingit quàm insint nullius rei causa, & is, dicit Philosophus, prauo est similis, quia gaudet mendacio, & mentitur vt mẽtiatur per habitum mentiendi qui est in eo: & addit quòd potius videtur vanus quàm malus, cum nullius causa mentiatur, sed solum quia gaudet mendacio. Secundo modo dicitur arrogans, qui sibi maiora fingit alicuius causa, & iste est duplex: aut causa gloriæ & honoris, & talis secundum Philosophum non est multum vituperandus: aut causa pecuniæ, qui est tertius in ordine, & talis est longe deformior: verùm neuter istorum duorum videtur propriè vituperandus propter habitum arrogãtiæ, nisi illum haberet simul cum istis causis: sed videntur mentiri, nõn quia delectentur mendacio vt mendaces, sed alio stimulante vitio, aut ambitionis, aut auaritiæ, quia causa honoris vel lucri impelluntur ad mentiendum.

108 {ARROGANS autẽ.} Declarat manifestius Philosophus in quo consistit arrogantia, dicendo quod non consistit in potentia, & ex eo quòd habet aliquid ex quo potest aut non potest se iactare, scilicet sibi assumendi & mẽtiendi, sed in ipso habitu & electione quæ ab habitu proficiscitur, & fit de ipso

vt dę

vt de mendaci. Quidam enim est mendax quia gaudet mendacio : alter ob aliquam causam mentitur, & is non dicitur talis per habitum; sed talis arrogans potest esse duobus modis, scilicet aut causa gloriæ, aut causa lucri, vt suprà diximus. Et Philosophus declarat in textu quales sint, & quomodo sibi assumant ea quæ non habent. Et quæ diximus, scilicet vsus ad proximos & potentia latendi.

{ETIAM sunt his.} Scilicet medicinæ & aruspicinæ. 109

{AT dissimulatores.} Nunc Philosophus declarat alterum 110
extremum, id est ipsum defectum. & primò comparat eum cum excessu dicendo quòd ij tales videntur elegantiores quàm arrogantes, qui non causa lucri aut aliqua cupiditate ducti id faciunt, sed causa euitandæ timiditatis.

{MAXIME autem.} Ostendit Philosophus quòd duobus 111
modis fieri hic defectus potest : alij nanque negant ea quæ sunt præclara sibi inesse, sicut faciebat Socrates, qui vtens ironia occultabat scientias quas habebat : alij verò sunt qui negant ea quæ sunt parua & manifesta, & hi appellantur Græcè *βαυκοπανοῦργοι*. Hi enim sunt tales, vt cùm habeant paruas virtutes vix laudibus dignas, & omnibus manifestas, eas minuunt verbis, vt audientes reassumãt atque amplificent : & non sunt propriè ironici, vt de Socrate superius dicebatur, sed habent in paruis rebus astutiam quandam quæ spernenda est, & prauifacienda, *βαυκὸς* est genus calciamenti muliebris valde delicati, quo Ionici dediti deliciis vtebãtur: acceperunt enim à Persis multa ornamenta, & deliciarum species, in quibus postea & Persas & omnes Græcos superarunt. Isti igitur qui parua & manifesta quæ in se habent, ea verbis minuunt, vt aliis laudandi occasionem præbeant, tali nomine appellantur quasi sint astuti & callidi in minimis rebus, & delicatis, & parui momenti : verùm hoc interdum arrogantia esse videtur. Cùm enim ea negant & minuunt verbis, quæ sunt in eis manifesta, magis ex eo laudari velle videntur, & in arrogantiam incidere, & ipsum excessum, dum ad defectum inclinant : sicut Lacedæmonij videbantur facere, qui cùm essent in bello omnium prope Græcorum excellentissimi, ex nimio contemptu vestiũ quibus tenuissimis vtebantur, in arrogantiam quandam videbantur incidere. Ferunt aliquando Diogenem cõspicatum Platonis cathedram valde ornatam, in eam præ-

ſente Platone ſuíſque diſcipulis aſcendiſſe, eámque pedibus multotiens preſsiſſe, dixiſſéque, Faſtum tuum calco, ô Plato. Ad hoc Platonem reſpondiſſe aiunt, Faſtum faſtu calcas, ô Diogenes: quaſi ex ea contemnendi oſtentatione ſibi gloriam quæreret.

112 {ADVERSARI autem.} Comparat extrema inter ſe, & cum medio, more ſuo, & oſtendit exceſſum magis opponi medio, id eſt arrogantiam quàm defectum, vt patet.

De comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

113 *CVm autem ſit & requies in uita, atque in hac*
ipſa ioco ſeſe recreent homines: uidetur & hic
eſſe quædam æquabilis congreßio, & dicendo,
& audiendo ea quæ oportet, & ut oportet.
114 *Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. at-*
que patet & in his exuperationem eſſe medij, & defectio-
115 *nem. Qui igitur in ridiculis exuperant, ſcurræ uidentur*
eſſe ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis
coniectantes facere riſum, quàm honeſtè loqui, & non af-
ficere eum dolore in quem facetè dicunt. Qui uerò neque di-
cerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur, ru-
ſtici, durique eſſe uidentur. At is qui cum moderatione io-
catur, comis atque urbanus uocatur: talem ſanè moris iam
habitum aſſecutus, ut ad bene rectéque iocandum ſeſe flecte-
re poßit. huiuſcemodi nanque motiones mores ipſius eſſe
uidentur: atque uti corpora, ſic & ipſi mores, motionibus
diſcernuntur. Cùm autem exundet ipſum ridiculum, pluri-
mique ioco, ſalibúſue magis quàm oportet gaudeant: ſcur-
ræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut gratioſi, ele-
gantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs quæ diximus
116 *conſtat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipſa*
** dexteritas. Atque ipſius eſt dextri, ea dicere & audire,*

* ἐπιδεξιότης.

quæ

quæ ad modestum uirum, liberalémque accommodantur. sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atque ipsius liberalis iocus & eruditi, à seruilis ioco, rudísque differt. licet hoc tam in antiquis, quàm in nouis comœdijs intueri. quibusdam enim uerborum obscœ= 117
nitas, quibusdam potius subintellectio ridiculum erat. atque hæc non parum honestatis differunt ratione. Isne igitur 118
dicendus est rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum ho=minem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse uidetur? est enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet. quæ nanque fert audiendo, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam sunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortasse au=tem illos & nonnulla prohibere facetè dicere oporteret. uir itaque gratiosus, ac liber, ita se habebit quasi lex sit in io=co. Talis est igitur ipse medius siue dexter, siue urbanus, siue comis dicatur. Scurra autem à ridiculo superatur. Et 119
neque sibi neque alijs parcit: modo moueat risum. eáque dicit, quorum nihil prorsus gratiosus ipse diceret: & ali=qua quæ ne audire quidem perferret. Sed rusticus ad tales 120
congreßiones inutilis est. Quippe cùm nec ipse quicquam afferat salis: & cùm afferunt alij, ægre molestéque ferat. requies autem & iocus, in uita necessaria esse uidentur. Tres igitur eæ sunt quas diximus mediocritates in uita. 121
Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuúmue communem usum. Sed differunt, quòd una circa uerita=tem: cæteræ circa uoluptatem uersantur. Atque harum altera quidem est in ioco: altera autem in congreßionibus reliquæ uitæ consistit.

COMMENT.

113 CVm autem sit & requies.} Hoc est capitulum tertium huius tractatus, in quo Philosophus declarat aliam mediocritatem circa conuersationē, & communem hominum vitam, quam appellat comitatem in ioco. Diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur probat quòd circa iocum potest esse virtus, & vitia opposita: circa id quod est vtile in vita & conuersatione humana, potest esse mediocritas, excessus atque defectus: sed iocus est vtilis in conuersatione humana: ergo circa iocum potest esse mediocritas, excessus atque defectus. Maior nota, minor declaratur, scilicet quòd iocus est vtilis: quia homines plerunque in negotiis versantur, & nisi cessarent non possent perdurare. Vnde interdum fit intermissio & cessatio quædam. Cessatio autem, vt in decimo inquit Philosophus, est propter operationem. Cessare igitur oportet aliquando vt recreari possimus, deinde melius operari. Nam hoc propositum vt sit in corpore, ita in animo, quem cessatio iocunda recreat, vt cessatio à laboribus recreat corpus. Cùm igitur homines operationibus intermissis recurrãt ad iocum, fieri potest vt circa illum quidam excedant, quidam deficiant: & sic habemus excessum & defectum: consentaneum est vt sit etiam qui bene & mediocriter circa illum se habeat, & hunc comem vel vrbanum appellamus: excedentem verò, scurram: deficientem, durum atque agrestem. æquabilis, quæ nec excedet nec deficiat.

114 {DIFFERT.} Est differentia non solùm de quibus fiunt facetiæ, sed etiam inter quos dicuntur. Circa hæc, scilicet dicendo, & audiendo.

115 {QVI igitur in his.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua Philosophus declarat excessum, & defectum, & medio critatem: & appellat eo pacto quo diximus, scilicet quòd excedentes in ridiculis scurræ dicuntur: qui non tam animaduertunt, vt honesti rationem habeant, & ne offendant eos de quibus dicuntur ridenda: quam studeant vt moueant risum: deficientes verò inepti agrestésque vocãtur, qui nec ipsi quicquam iocundi dicunt, nec alios dicere patiuntur: medium verò seruantes vrbani comesque nuncupantur. Post hæc affert rationem Philosophus qua ostendit in ioco mediocritatem, & extrema ... te talia secundum mores, dicendo quòd omnes

istæ

istæ motiones indicant mores vniuscuiusque qui habet tales motiones:nã ad hoc propositũ,vt sit in motibus corporis,sic in motibus animi:at motus corporis indicant corpus quale est,veluti si bene incedit est sanum:sin male,est ægrum:eodẽ pacto motiones animi indicabunt mores animi,& animam qualis est in moribus.quare qui habẽt tales motiones,vt nimium gaudeãt abundéntq; ridiculis,scurræ nuncupantur,& sic de aliis:scilicet,qui minimè gaudet ioco,agrestis:qui mediocriter,& vt oportet,& decet,comis erit,vt dictum est.Verum cùm pleriq; hominũ magis abundent quàm deficiãt,& ad excessum magis progrediãtur,fit vt homines sæpe eos qui nimium abundant ridiculis & excedunt,comes & vrbanos appellent,& elegãtes:cum re vera sint scurræ,& maximè differant ab vrbanis & medium seruantibus,vt suprà innotuit.

{ACCOMMODATVR autem habitui.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus succesiuè ostendit quid pertinet ad quenq; istorũ trium habituũ.& primo quid attinet ad vrbanũ.Secũdo quid ad scurrã.Tertio quid ad rudem atq; agrestẽ accõmodatur.& primo de vrbano hoc pacto:Ad hominem dextrũ,& habentẽ dexteritatem quãdam ingenij pertinet ea dicere atq; audire quæ sunt hominis modesti atq; ingenui:at vir vrbanus habet dexteritatẽ ingenij:ergo ad eũ spectat,& dicere,& audire ea quæ sunt modesti &c. 116

{QVIBVSDAM enim.} Scilicet personis quæ introducebãtur,tam in antiquis quàm nouis comediis:antiquæ comediæ tãquam satyræ fuerũt apud priscos comicos.Ferunt autẽ eos priscos solitos esse res obscœnas verbis apertis nominare:postea verò cùm essent homines modestiores facti consuesse si qua obscœna inciderant ambitu honestorũ verborum tegere,vt subintelligi possent:verùm obscœna quæcunque sint,& quomodocunq; dicantur,minimè vrbanũ decent.Vnde Cicero in libro de Officiis,in primísq; prouideat ne sermo vitiũ aliquod indicet esse in moribus:quod maximè tum solet euenire,cùm studiosè de absentibus detrahendi causa,aut per ridiculum,aut seuere,maledicè contumelioséque dicatur.Sic ergo ab abscœnis cauendum & cætera. 117

{IS ne igitur dicendus est.} Dixit autẽ Philosophus virum vrbanũ dicere,& audire ea quæ ingenuũ decent,& innuit quòd ad eundẽ spectat non offendere,cùm de aliquo fa- 118
cere

cere loquitur: ex quo dubitando quæritur, vter sit dicendus facetus: an qui dicit ea quæ ingenuũ decent, an potius qui nõ offendit audientes. & dicit quòd hoc secundũ est quasi infinitum & indeterminatũ: ergo nõn est determinandus vrbanus hac cõditione vt non offendat. Deinde subdit quòd sunt quædam cõuitia in facetiis, quæ etiã prohibentur legibus, & ab his cauebit vrbanus. Sed vt melius intelligatur sententia & textus Philosophi, dico quod videtur Philosophus velle ostendere secundũ modum dubitãdi, quod hæc mediocritas vrbani hominis determinãda est ab vrbano, qui vtitur ioco respectu suimetipsius, non autem eorũ qui audiunt, id est vt dicat ea quæ seipsum deceant: non autem quæ offendant vel delectent eos in quos dicitur iocus. Atque cum ignoret cõditiones & appetitum audientiũ, debet metiri iocum secundũ seipsum, vt ea dicat in alios, quæ ipse in se dicta libenter audiret, & quæ decentia essent. Debet præterea sibimetipsi esse lex, ne incurrat in eas facetias quæ sunt conuitia, & legibus prohibentur. Textus quoq; sic ordinari potest. Quonã pacto est determinandus vrbanus in rectè iocando? vtrũ sumendo eum vt respiciat seipsum dicẽdo ea quæ ingenuũ decent? vel sumendo eum respectu audientium, vt scilicet talis dicatur vrbane iocari qui respicit audientes, & rationẽ habet conditionum eorũ? an hoc infinitum? Soluit quasi dicendo hoc secundũ, scilicet iocari secundũ appetitũ audientiũ est indeterminatum: nec regula capi debet ex appetitu audientiũ cum varius sit, & aliud alium delectet.

119 {SCVRRA autẽ.} Declarat Philosophus nunc successiuè qualis sit excedens, scilicet quòd est is qui vincitur à ridiculo, id est à re quæ mouet risum, & permittit se superari ab ea, veluti intẽperãs à voluptate. Itaque sic se superari permittit vt nec sibi nec aliis parcat.

120 {SED rusticus.} Declarat alterũ extremum, id est defectũ, & eum qui illũ habet, dicendo quòd est inutilis in communi cõuersatione viuendi: cũ relaxatio & cessatio in ioco mediocris necessario videtur requiri, scilicet vt melius operemur.

121 {TRES igitur.} Cum Philosophus attulerit has mediocritates, & dixerit eas versari circa communem cõuersationem vitæ, ne idem esse viderẽtur veluti versantes circa eandem materiam: ideo affert differentiam Philosophus, & eas distinguit vt patet in textu.

De ver

De verecundia. CAP. IX.

E uerecundia autē ut de aliqua uirtute dicere 122
nō oportet. Est enim affectui magis quàm habitui similis. Itaq; definitur timore, timórq; dicitur dedecoris quidam. & fit perinde atque circa res formidolosas timor fieri solet. nā qui uerecundantur, erubescunt: qui timent mortem, palescunt. Vtrunq; igitur ad corpus quodāmodo accommodatū esse uidetur: quod quidem magis ad affectum uidetur, quàm ad habitum pertinere. Non autem ad quāuis ætatem is affectus, sed ad iuue- 123
nilem accommodatur. Censemus enim eos, qui huius ætatis 124
sunt, uerecundos esse oportere: ut cùm nō sine perturbatione uiuant, multúmque ob hoc peccent, à uerecundia prohibeantur delinquere. Atque laudamus quidem iuuenum eos qui sunt *uerecundi: sed nemo ex eo seniorē hominem lauda- αἰδήμονας.
bit, quia est *uerecundus. Nihil enim eorum ipsum oporte- αἰσχυντηλός.
re censemus agere, pro quibus emergere uerecundia solet. Neque enim homini probo uerecundia cōpetit, quippe cùm pro rebus improbis fiat. Non enim sunt res tales agendæ.
Quòd si quædam reuera, quædam opinatione sunt turpes, 125
nihil refert. neutræ nanque sunt agendæ. quare non est uerecundandum. Sed improbi est & talem esse, ut aliquid tur- 126
pe agat. probum autem ideo quempiam esse putare quia ita se habet, ut si turpe quid egerit, uerecundetur: absurdum est sanè. uerecundia nanque fit pro ijs quæ sponte quispiam facit: sed nunquam sua sponte uir bonus res aget turpes. Erit autem uerecundia probum, ex suppositione. nam si egerit, uerecundabitur. hoc autem in ipsis uirtutibus non est. quòd si impudentia, & quempiam non pudere res turpes agentem improbum est, nihilo magis ob idipsum probum erit, quempiam res turpes agentem uerecundari. At uerò neque con- 127

tinentia

tinentia uirtus est, sed est quædam permixta. Ostendetur autem de ipsa post paulò. Nunc de iustitia dicamus oportet.

COMMENT.

122 DE verecundia verò. } Hic est quintus tractatus huius libri, qui habet vnum capitulũ tantũ in quo Philosophus postea quam de omnibus virtutibus docuit quas anteà proposuerat in enumeratione, relinquebatur tractare de verecundia, & indignatione: nũc de verecundia tantũ docet, & indignationem omittit: quia illa quæ dicuntur de verecundia, possunt ferme intelligi de indignatione quam tetigit anteà, scilicet quod est laudabilis, quanquam nõ sit virtus: & etiam horum exacta cognitio ad oratorem quoquo modo spectat, qui studet cognoscere quonã pacto sint mouendi affectus aut sedandi. Diuiditur hoc capitulũ in tres partes, quæ suis locis patebunt. Sed in prima suam intentionem proponẽdo, dicit quòd verecundia nõ est virtus: probatur duabus rationibus, Nullus affectus est virtus: verecundia est affectus: ergo verecundia nõ est virtus. Ratio patet per definitionem verecundiæ. Vel hoc modo probare possumus. Timor dedecoris non est virtus sed affectus: at verecundia est timor dedecoris: ergo non est virtus. Maior clara: minor probatur à Philosopho per definitionẽ verecundiæ, vt patet. Secunda ratio, Id quod fit cũ motione corporis non est virtus neq; habitus: at verecundia fit cũ motione corporis: ergo nõ est virtus vel habitus. Patet ratio ex eo, quia omnis affectus appetitus sensitiui, qui est affixus organo corporeo, fit cum motu aliquo & mutatione corporis: & dicit quòd sit timor dedecoris circa erubescẽda, vt ita loquar, sicut timor mortis circa formidolosa.

312 { NON autem ad quãuis. } Hæc est secũda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit verecundiã cõpetere tantũ sicut propriũ ætati iuuenili, & recenti. ex quo etiã inferri potest quòd nõ est virtus, quia cõpeteret tam senibus quàm iuuenibus: quòd verò cõpetat solũ iuuenili ætati, probat Philosophus. Primo illis cõpetit verecundia qui cũ perturbationibus agitentur, verecundia prohibẽtur à delinquẽdo: at iuuenes sunt huiusmodi: ergo illis cõpetit verecundia. Item illis qui ob verecundiã pudorémq; laudãtur competit talis affectus: sed iuuenes sunt huiusmodi: ergo illis cõpetit verecun-

dia & pudor,nō autē senibus,vt dicit Philosophus,quia magis habent sedatos affectus,& vigent magis ratione,& peritia rerū agendarū:nec cū delinquunt,eā se emendādi expectatione vel spem præbēt quam iuuenes:quare verecundia cōpetit iuuenibus.Notandū quod omnis affectus corporeus fit cū aliqua corporis mutatione.Igitur cùm verecūdia sit affectus appetitus sensitiui,patet quòd nō fit sine mutatione corporis sicut timor,scilicet quod non fit sine corporis mutatione:fiunt tamen cōtrario modo isti duo affectus,licet ambo cū mutatione corporis.Nā in verecundia fit motus à corde ad partes extrinsecas,quasi à centro ad circunferentiā corporis:in timore verò siue formidine ecōtra fit,scilicet ab externis partibus ad internas.& videtur euenire vt in ciuitatibus.quæ cū oppugnantur ad illā partē,magis cōcurrunt defensores,vbi maius periculū imminet:in metu igitur mortis fit defectus in ipso corde,vbi est fons vitæ:totus igitur sanguis eò cōfluit tāquam ad arcem,& propterea partes externæ relinquuntur sine colore qui oritur ex sanguine,& tūc palescunt homines in timore:sed in verecundia fit ecōtra,quia defectus videtur esse in partibus externis.ideo sanguis mouetur ad exteriores partes,ac si fiat velamē quoddā ab ipsa natura,quo ipsum dedecus tegatur. {CENSEMVS enim.} Sequitur Philoso- 124
phus ostendēdo quòd nō omni generi hominū cōpetit verecundia,nō senibus vt suprà ostēsum est,nō etiā viro studioso. Probatur,Verecundia prouenire videtur ex improbis:at vir probus non committit neque committere debet improba: ergo ei nō competit verecundia qui est studiosus & probus.

{QVOD si quædā re vera.} Nunc videtur Philosophus 125
afferre tres obiectiones,& eas soluere.Prima est.Tu dicis ô Aristoteles quod probus nō debet cōmittere improba:nos verò dicimus quòd improba sunt bifariā,aut secundū veritatē, aut secundū opinionē.cur igitur eū cogis habere rationem opinionis?Sufficit vt caueat ab illis quæ secundū veritatem sunt improba,& secundū ea nō erubescat.Ad hoc respondet Philosophus,quòd neq; prima,neq; secūda cōmittere debet probus,sed fugere etiam ea quæ opinione sunt improba,nec ex cōsequenti erubescere debet. {SED improbi est.} Re- 126
mouet secundā obiectionē Philosophus quæ fieri posset.Tu dicis ô Aristoteles quòd verecūdia à probo viro remouenda

eſt.Ego à te intelligere velim,cū probus delinquit num de-
bet erubeſcere?Ad hoc reſpondet Philoſophus,ꝙ turpia de-
licta ſpōte cōmittuntur & fiunt,& circa ea quæ nō fiunt ſpon-
te neq; vitiū,neq; verecūdia ponēda videtur.Verùm probus
nunquam ſpōte committet aliquid turpe ex quo erubeſcere
debeat:ſecus enim probus nō eſſet,nec virtute imbutus:in-
telligere nanq; debemus probū hic eū qui habet habitū vir-
tutis.Cū igitur ſpōte nunquam operabitur turpe,profectò ei
nō cōpetit verecūdia:quæ cū ita ſint,dicit Philoſophus quòd
verecundia erit res proba ex ſuppoſitione,hoc pacto,ſcilicet
quia primò præſupponit delictū:poſtea ſequitur ipſa vere-
cundia,quæ de ſe nō eſſet proba,ſed ex ſuppoſitione:ergo nō
pertinet ad virū probum,quia præſupponeret vt cōmittere
aliquid turpe:d.inde haberet verecundiā,at hoc eſt abſurd
tribuere viro ſtudioſo,quia turpe committitur ſponte:at vi
probus ſponte non facit turpia:nec ergo ei cōpeteret habe
127 verecundiā. {QVOD ſi impudentia.} Tertia obiectio qu
non eſt admodū diſsimilis ab antecedēti.Cur aufers Ariſto-
teles verecundiā à viro probo,quæ habet oppoſitā impuden-
tiam?nam ſi impudētia eſt res turpis,pudor videtur eſſe re
proba.Ad hoc reſpōdet Philoſophus negādo cōſequentiam
quia nō valet,Impudentia eſt res improba:ergo verecundi
eſt res proba,ſicut de aliis videmus oppoſitis,vt de timore,&
audacia:quorum ſi alterū eſt improbū,nō ſequitur vt alterū
ſit probum:quare vir probus neutrum debet habere,ſcilicet
neq; impudentiā neq; etiā verecundiā quæ præſupponit de-
lictum,quod nō eſt in viro probo præſupponendū.Notandū
quòd quantū ad hoc propoſitum ſpectat ꝙ cauſa remota,re-
mouetur effectus,non loquimur nunc effectibus illis produ-
ctis,quia nō dependēt à quibuſdā cauſis ſuis,vt filij qui remo-
tis parentibus ſupereſſe poſſunt.Dicimus ergo his omiſsis
quòd verecundia ſit propter timorē dedecoris.Dedecus autē
volūtariè fit & turpitudo:ergo erit cauſa volūtaria:ſed cauſa
peccādi,& turpitudinis cōmittēdæ nūquam apud probū vo-
luntariè fit,ergo nec volūtaria erit.Cōcluditur ergo,ꝙ ſi qs
diceret impudentia eſt res vitioſa:ergo verecundia ſtudioſa.
Dicendū ꝙ neutrū horū eſt virtus,& ꝙ ſi impudētia eſt im-
probū quid,nō tamē ſequitur ꝙ verecūdia pertineat ad ſtu-
dioſum,cùm ſemper malū & delictū præſupponere videatur:
veruntā

verũtamẽ male operantẽ erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentẽ eſſe,& nullũ dedecus timẽtẽ,quia videtur eſſe pudor affectus laudabilis in iuuenibus propriè.

{AT verò nec cõtinẽtia.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea quã oſtendit quòd verecundia nõ eſt virtus, ſed affectus quidam:nunc affert quandam diſpoſitionẽ laudabilẽ quæ etiã nõ eſt virtus,& hæc eſt cõtinẽtia. quaſi dicat, quod non eſt mirandũ ꝙ verecundia ſit laudabilis, & tamen non ſit virtus:quia ſunt etiam alia,id eſt diſpoſitiones quædã laudabiles,quæ tamen non ſunt virtutes, ſicut eſt continẽtia. Continens enim nõdum habet habitũ,& quãuis in eo ratio ſuperet appetitũ,tamen nõ ſine difficultate & pugna. In ipſo verò temperato qui habet iam habitum virtutis , ſtatim rationi obtemperat appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius.Notãdum ꝙ indignatio videtur eſſe affectus laudabilis, & tamen hic potius attulit cõtinentiam, quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinem quam habet cum verecundia. 128

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber V.

De iuſtitia,& iniuſtitia,& modis iniuſti.

CAPVT I.

E iuſtitia autem & iniuſtitia conſideremus oportet: circa quales actus uerſantur , & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iuſtitia,& inter quæ iuſtum ipſum mediũ eſt. atque hæc conſideratio eundem ſeruet modum doctrinæ quo anteà dicta conſiderauimus. 1 *Videmus itaque omnes talem habitum dicere iuſtitiam uelle , quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendas , & quo iuſta agunt* 2

& uolunt iusta. eodem modo talem habitum & ipsam iniustitiam dicere, quo iniurias agunt homines, resq; uolunt iniustas. quapropter & nobis hæc primum, ut in figura subij-
3 ciantur. Non enim in scientijs, & potentijs, atque habitibus res sese habet eodem modo. Eadem nanque potentia scientiáque contrariorum esse uidetur. sed contrarius habitus non est contrariorum: nempe à sanitate sana duntaxat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiam am-
4 bulare sanè, cùm perinde ambulat atque sanus. Sæpe igitur contrarius habitus ex contrario cognoscitur: sæpe etiam habitus ex subiectis. Nam si bona corporis habitudo sit nota, & ipsa mala corporis habitudo fit manifesta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem efficiunt corporis ipsa bona habitudo fit nota: & eis ipsa rursus ea quæ faciunt ipsam. si enim habitudo bona sit spißitas carnis, & malam habitudinem raritatem esse carnis: & id quod efficit habi-
5 tudinem bonam, efficere spißitatem in carne necesse est. At uerò plerunque sequitur, si alterum pluribus modis dicatur, & alterum pluribus dici: ut si iustum, & ipsum iniustum. Videtur autem tam iustitia quàm iniustitia pluribus modis dici. sed quia propinqua est ipsarum æquiuocatio, latet: & non ita ut ijs quæ longè distant, est manifesta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè dici, & eam quæ sub collo est animalium,
6 & eam quo ostia clauduntur. Sumatur igitur quot iniustus dicitur modis. atque uidetur iniustus esse, & qui à legibus
7 exorbitat, & qui plus capit atque iniquus. Quare patet & iustum esse eum qui legitimè facit, & eum qui æquus est. Iustum ergo est quod est legitimum, & quod est æquum. In-
8 iustum uerò quod est contra leges, & quod est iniquū. Cùm autem iniustus, & pluris sit auidus, non erit ipse circa

omnia

omnia bona, sed circa ea duntaxat in quibus consistit pro
spera fortuna atque aduersa, quæ simpliciter quidem semper
sunt bona, alicui uerò non semper. homines autem illa sibi
optant, atque persequuntur. at non oportet. Sed optare qui
dem ea quæ sunt simpliciter bona, & sibiipsis esse bona:
expetere autem ea quæ sibiipsis sunt bona, oportet. Iniu= 9
stus autem non semper plus, sed minus etiam expetit in iis,
quæ sunt simpliciter mala. Sed quia uidetur & minus ma
lum quodammodo bonum esse, & plus habendi cupiditas ip
sius est boni: fit ut pluris ob idipsum uideatur auidus esse.
Est autem iniquus (hoc enim continet, & est commune) &
legum transgressor. hoc enim, legum, in quam, transgreßio,
id est iniquitas, omnem iniustitiam continet, & est ad in=
iustitiam omnem commune. Cum autem legum transgressor 10
sit iniustus, qui uerò legitimè facit iustus: constat omnia le
gitima esse quodammodo iusta. Ea nanque quæ à facultate
ferendarum legum sunt definita, legitima sunt: & horũ unũ
quodque iustum dicimus esse. Ipsæ autem leges de omnibus
dictant, coniectantes aut communem omnium utilitatem,
aut optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio
tali modo. Quare uno modo dicimus iusta ea quæ felicita=
tem, eiusq; partes societati ciuili efficiunt & conseruant.
Præcipit autem lex & ea agere quæ ad uirum pertinent for
tem. ut non deserere locum in acie, non fugere, non abiice
re arma. Et item ea quæ sunt temperantis. ut non commit=
tere adulterium, non libidine uti. Et etiam quæ sunt man=
sueti. ut non pulsare, non conuitia dicere. Et in cæteris idẽ-
tidem uirtutibus atque uitiis, alia iubens, alia uetans. Rectè
quidem ea quæ rectè posita est: deterius autem ea * quæ in= 11
consultè est exarata. Hæc igitur iustitia, perfecta quidem * ὁ ἀπεσχε-διασμένος
est uirtus: at non absolutè, sed ad alium. atque ob ipsum

iustitia præclarißima persæpe uirtutum esse uidetur. Et neque est Hesperus ita neque Lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere consueuimus,

Iustitia in sese virtutes continet omnes.

12 *Atque perfecta maximè uirtus est: quia perfectæ uirtutis est usus. idq; est ex eo quia non ad se solùm, sed ad alium etiam is qui ipsam habet, uti uirtute potest. Complures enim in proprijs quidem uti uirtute possunt, sed in ijs quæ sunt ad alium nequeunt. & propterea sententia * Biantis illa bene sese habere uidetur, * Magistratus uirum ostendet. ad alium enim est: & in societate iam ipse magistratus consistit. Ob id autem ipsum & alienum bonum ipsa iustitia sola ex omnibus uirtutibus & habetur & est, cùm sit ad alium. agit enim ea quæ alij uel principi, uel reipublicæ conferunt. Peßimus igitur est qui ad seipsum, & ad amicos*

Biantis β Sophocles adscribit Sodonij, Laertius Pittaco. ὅτι ἀρχὰ τὸν ἄνδρα δείξει.

13 *cos utitur prauitate. Optimus autem non qui ad seipsum sed qui ad alium utitur ipsa uirtute. hoc enim est opus diffi-*
14 *cile. Hæc igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota est uirtus. Similiter & iniustitia huic contraria nō uitij pars, sed*
15 *totum uitium est. Quid autem intereſt inter hanc iustitiam & uirtutem, ex ijs quæ diximus innotescit. Sunt enim idem, esse autem non est idem. Sed quo quidem est ad alium, est iustitia: quo uerò talis est habitus simpliciter, uirtus.*

COMMENT.

1 DE iustitia autem & iniustitia.} Posteaquàm Philosophus diligentissimè docuit de omnibus virtutibus moralibus, quas in secundo sibi declarandas proposuit: in hoc quinto libro docet de ipsa iustitia, quæ præclarissima virtus est. & cognitu difficilima, nec sine ratione posterior in ordine collocatur. Nam cùm dicatur multipliciter, sit aliquo modo tota virtus, & quasi aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus moralibus, meritò consentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius nosse alias omnes virtutes,

Diui

Diuiditur autẽ hic liber in tres partes principales. In prima docet de iustitia propriè dicta. In secunda de æquo & bono. in tertia verò de iustitia quæ non est propria, sed per translationem & similitudinem dicitur talis. Prima pars duos continet tractatus, & aliæ duæ duos. Itaq; quatuor sunt tractatus. Primus tractatus rursus diuiditur in quinque capitula. In primo docet de iustitia in communi describendo & diuidendo ipsam in iustitiã legalem siue legitimam, & iustitiam particularẽ quæ est pars. In secũdo docet de iustitia particulari, & definit & diuidit eã in duas species, scilicet in cõmutatiuam, & distributiuam. In tertio ostendit quomodo oportet sumere mediũ in iustitia distributiua. In quarto quomodo sumitur mediũ in iustitia cõmutatiua. In quinto excludit errorem circa mediũ iustitiæ, & refellit opinionẽ Pythagoricorum. Sed diligenter considerandus est Philosophi ordo, qui vt in aliis multis: ita etiam in hoc libro mirabilis est. In hoc autẽ capitulo primo incipit à quodam confuso & communi, quasi designando secundum consuetudinẽ suã ea quæ postea pingere vult. Deinde gradatim ea aperit & distinguit. Nam cùm sint quatuor termini, scilicet iustitia, iustum, iuste agere, & ius: de omnibus vel pluribus istis loquitur penè simul. Postea verò successiue aperit omnia vt sunt, & qualia sunt. Primò igitur describit iustitiã & iniustitiam in cõmuni. vt aliquam notitiam quasi per figuram tradat de ipsis. Deinde vt confusionem tollat, ostendit quòd iustitia & iniustitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipsas, ostẽdendo quòd alia est iustitia legalis quę dicitur tota: alia particularis. & similiter iniustitia. Et cum velit ostendere istos habitus, loquitur in concreto, sumendo iustos & iniustos, & res tales, quæ magis percipiuntur quã habitus in abstracto: sicut etiã superiùs fecit cũ loqueretur de magnanimitate, sumpsit magnanimũ. In hoc autem principio pauca tãgit de particulari iustitia vt aliquãtulum innotescat: quia de hac latiùs dicet postea resumendo eam, cũ de ipsa tractare videatur esse sua principalis intẽtio: de iustitia verò legali dicit plura in hoc loco, quia posteriùs eam omittet, & tamẽ vult vt de ea habeatur notitia, ne incidamus in ęquiuocationẽ, & alteram pro altera sumamus. Ea autẽ declarata resumit iustitiã particularẽ vt distinctè & latè doceat de ea, diuidendo in partes suas, vt in sequẽtibus ap-

parebit. Sed intelligendũ quod anteà declarauit: primo virtutes quæ versantur circa affectus, vt est fortitudo, & temperãtia: deinde eas quæ sunt quasi mediæ, id est partim circa affectus, partim circa actus, vt est liberalitas, & huiusmodi. Nũc autẽ in ordine eã virtutem declarat quæ est circa actus, & cũ in illis attẽderẽtur mediocritates primo circa affectus, & ex consequenti circa actus: hic verò attenditur quomodo sint circa actus, & quomodo iustitia ad aliũ operetur. quare post doctrinã illarũ ponitur hæc in ordine, & ob superiorem rationẽ etiã, quia iustitia dicitur aliquo modo tota virtus, & oportebat anteà cognoscere omnes virtutes ad hanc cognoscendam, quæ aliquo modo dicitur esse aggregatũ quoddã ex illis, vt anteà diximus. Primũ autem capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus proponendo intentionem suam dicit quòd nunc oportet considerare de iustitia & iniustitia. Primò circa quos actus versatur. Secũdò qualis mediocritas sit. Tertiò inter quæ sit tãquàm inter extrema iustum ipsum vt mediũ, & per hæc tria videtur iustitia differre à cæteris virtutibus. Nã per primũ differt, quia cæteræ virtutes sunt circa operationes internas, & ipsos affectus: posterius verò circa actus externos: iustitia autem cũ nõ consistat in affectu, primo attenditur, & versatur circa actus: per secundũ modũ differt iustitia ab aliis virtutibus, quia illæ sunt in medio rationis quo ad nos: iustitia verò est in medio rei, & quod sumitur ex parte rei, per tertiũ modũ differt ab aliis: quia quælibet virtus est mediocritas inter extrema, vt inter excessum & defectũ, quorũ vterque est habitus, & alter ab alio distinctus. Iustitia verò est in medio alio pacto: quia ambo extrema occupat iustitia, sicut inferius suis locis apparebit. Addit postea Philosophus ꝙ in declarãda iustitia vtetur doctrina, vt anteà, q̃ a nõ demõstratiuã per cãm, sed ea qua vsus est in reliqs virtutib'.

2 {VIDEMVS itaque.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert descriptionem iustitiæ & iniustitiæ in genere seundum communem sententiam hominum. & primo iustitiam dicit esse habitum, per quem homines disponuntur ad agendum, & per quem volunt & agunt res iustas: secundo iniustitiam dicit esse habitum, per quem homines disponũtur ad operandũ, & volunt & agunt res iniustas. Has autẽ descriptio

ptiones præsupponere videtur quasi figuram quãdam, quam postea pingere oportet. Notandum quòd istæ descriptiones bene assignatæ esse videntur, si sumantur iustitia & iniustitia in genere. Dicit enim quòd iustitia est habitus per quẽ homines sunt apti & dispositi ad res iustas agendas. Nam sicut per quãlibet virtutẽ homines sunt apti ad operandũ ea quæ fiunt secundũ virtutem illã: ita per iustitiam in sexto. Virtus enim moralis intentionem facit rectã. Addidit postea, agunt & volunt. quia non sequitur: producit iustas operationes, ergo est iustus: sed oportet operationes producere secundũ habitũ talis virtutis per voluntatem & electionem, ideo bene addi volunt. Dicunt etiã nonnulli quod per hoc Philosophus innuit in quo subiecto est iustitia, scilicet in volũtate, non autẽ in appetitu sensitiuo, sicut sunt aliæ virtutes morales, quæ nõ reducuntur ad iustitiã. sed de hac materia, & de subiecto virtutum moraliũ alius dabitur cõmodior locus dicendi: hoc autẽ dicimus quia variȩ fuerũt opiniones de subiecto virtutũ. Quidã dixerunt omnes virtutes morales esse vt in subiecto in appetitu sensitiuo: quidã in volũtate, quidam in appetitu & voluntate simul, quidã omnes in appetitu præter iustitiã quam in voluntate collocarunt: tamẽ non ostenditur causa cur ipsa iustitia non sit etiã in appetitu sensitiuo, cùm sit habitus qui videtur etiã moderari quoquo modo affectũ internũ, vt cæteræ virtutes: sed hãc disputationem in alium locũ differamus.

{NON enim in scientiis.} Probare videtur Philosophus illas descriptiones bene fuisse assignatas, quia non ita sit in habitibus, vt in potentiis, & scientiis quæ sunt contrariorum: & contrariæ operationes non fiunt ab eodem habitu, sed à contrariis, habitibus: ideo in assignatione iustitiæ non oportuit ponere cõtraria: nec etiã in assignatione iniustitiæ: sed vtrunque habitũ definire per ea quæ sunt sibi propria, & accommodata, nam incõueniẽs fuisset dicere quòd iustitia est habitus per quẽ operamur res iustas & iniustas. Verũ sciẽtia & potentia suscipiũt contraria, & per cõtraria definiri possunt: vt visus est potẽtia visiua nigredinis & albedinis: & scientia est nigri & albi, veri & falsi: sed habitus iustitiæ non est iustorũ & iniustorũ: & hoc probat exemplo. nam sanitas est veluti quidam habitus corporis, à quo proficiscũtur omnes operationes non læsæ: non autem ab eodem habitu proficiscuntur. 3

operationes læsæ,quare sanitas non est contrariorum:potentia verò & scientia est contrariorum , cùm iustitia & iniustitia non sint scientiæ nec potentiæ,sed habitus: ideo vnaquæque ex sibi accommodatis definita est opposito modo:& non vna atq; eadem ex contrariis.Dubitatur hac in parte,quia dicere quispiam posset: temperantia est circa voluptates & dolores , fortitudo circa timores & audacias vel fiducias , quæ sunt contraria : ergo habitus est contrariorũ vt sunt istæ virtutes. præterea scientia est contrariorum : sed scientia est habitus:ergo habitus est contrariorum. Contra Philosophum, dicendum quòd habitum esse contrariorum duobus modis considerari potest , aut subiectiue & obiectiue & operatiue: Itaque cùm dicitur quòd fortitudo & temperantia est contrariorum , dicendum quòd obiectiue versatur circa timores & fiducias,quæ sunt contraria:non tamen actiue,quia operationes quas produxit semper sunt fortes: & non contrariæ:id est nunc fortes nunc non fortes. Ad secundam rationem dicendum quòd verum est scientiam esse habitum, sed duplex est habitus, scilicet actiuus & speculatiuus. Scientia est habitus speculatiuus,iustitia actiuus : & de actiuo loquitur hic Philosophus,considerãdo eum secundum suas operationes. Itaque non sequitur quòd si habitus speculatiuus sit contrariorũ, vt sciẽtia,quòd sit habitus actiuus etiã cõtrariorũ, & præsertim si sumatur secundũ suas operationes , quas non producit contrarias vllo pacto:quinetiam si sumamus sciẽtiam secundum operationes suas,& si sit rerũ contrariarũ,vt ostendimus : tamen secundũ eam forsitan non dicemus nos producere operationes contrarias,scilicet ignorantiæ operationes:verũ scientia consideratur hic vt habitus præceptiuus contrariorum.

4 {SAEPE igitur fit.} Cùm superius posuerit exemplum in sanitate , dicendo quòd illi sanè incedunt , qui ambulant vt sani: quod etiam percipi videtur ex his qui ambulãt vt ægri, quia sani non ambulant vt ægri:ideo tanquam obortum videtur inferre ex supradictis,quòd sæpe cõtrarius habitus cognoscitur ex contrario habitu, & cùm hoc modo cognoscatur, & etiam aliis modis, ideo ponit tres modos. Primus est ex contrario habitu, vt diximus. Nam si bona habitudo sit manifesta,item & ex ea mala habitudo innotescit. Secundus est ex subiectis: quandoque vero subiectum ex habitu percipitur

pitur. Nam ſi eſt bona habitudo ſpiſsitas carnis, conſequens eſt vt mala habitudo ſit raritas carnis. Tertius modus eſt ex cauſa effectiua, & interdum cauſæ effectiuæ ex habitibus: & item ex his quæ bonam habitudinem efficiũt corporis, ipſa bona habitudo. & reliqua in textu. Bene igitur allatæ ſunt deſcriptiones illæ iuſtitiæ & iniuſtitiæ, cùm ex perceptione vnius habitus contrarij percipiatur alius habitus contrarius. bene etiam explicauimus modos quibus cognoſcitur habitus. Nam ex habitu cognoſcitur ſubiectũ, & cauſa à qua proficiſcitur talis habitus: & ex ſubiecto econtrà & cauſa cognoſcitur talis habitus, vt dictum eſt. Notandum quòd ex cognitione alterius contrarij emergit cognitio alterius, & hoc modo multi Philoſophi venabantur cognitionem alterius contrarij: vt ſi albedo eſt color diſgregatiuus viſus, nigredo erit color congregatiuus. & ſic definitio contrarij non oſtenditur omnino, & propriè, ſed innoteſcit aliquo modo.

{AT verò plerunq; ſequitur.} Hæc eſt tertia pars huius ca 5
pituli, in qua Philoſophus poſita deſcriptione iuſtitiæ in genere, & in cõmuni, cùm ipſa multifariã dicatur, diuidit eã in ſuas partes ſubiectiuas. Dicit autẽ in primis quòd plerũq; fit vt ſi vnũ contrariorũ dicitur multifariã, & alterum etiã, non eſt tamen hoc verũ in omnibus, ſed in multis: & affert hoc ad propoſitũ ſuum de iuſto & iniuſto, quorũ vtrunq; multifariã dicitur, ex quo etiam iuſtitia & iniuſtitia multis modis dicentur: tamen hoc non videtur in ipſis valde manifeſtũ, quia ea de quibus iuſtitia & iuſtitia dicitur, nõ multũ videtur inter ſe differre: ſed latet æquiuocatio in illis. verùm affert exemplum eorũ quæ ſunt æquiuoca, & multipliciter dicuntur: tamen eorũ æquiuocatio eſt manifeſta, quia valde ſunt inter ſe diuerſa atque diſtracta. Aequiuoca verò dicũtur, vt in Prædicamentis oſtẽdit Philoſophus, quorũ nomen cõmune eſt, ratio verò ſubſtãtiæ diuerſa ſecundum illud nomẽ. Sed ea quorum æquiuocatio manifeſta apparet, ſunt, vt clauis. Significat enim & inſtrumẽtum quo oſtium clauditur, & oſſa quæ ſunt ſub collo animalis: hoc etſi ſit cõmune nomen, tamen ratio ſubſtantiæ manifeſtiſsimè apparet eſſe diuerſa. Notãdum ꝙ eorũ quæ dicuntur multipliciter, quædã manifeſtè differunt, quædã latent. Quandoq; enim ea quæ ſunt ſub eodẽ nomine, habent rationem aliquo modo ſimilẽ, & illa videntur aliquo

modo propinqua:sunt autem plura huiusmodi quæ dicuntur partim æquiuoca,partim vniuoca: sicut est de anima quæ dicitur vegetatiua,sensitiua,& rationalis:& cõmune est nomen, & ratio quoquo modo similis, licet prius de vna quàm de altera prædicetur,& dicatur,& sit diuersa species earũ:quædam verò sunt quæ habent tantum cõmune nomen rationẽ verò penitus distractam. & ista videntur esse æquiuoca casu, vt canis qui dicitur æquiuoce de marino, & cælesti,& terrestri cane, & in iis facile patet æquiuocatio : in iustis verò & iniustis quæ multifariam dicuntur, æquiuocatio videtur latêre.

6 {SVMATVR igitur.}Nunc Philosophus incipit diuidere iustitiam & iniustitiã : & primo probat quòd iustus multifariam dicitur hoc pacto,iniustus dicitur multifariã:at sæpe fit vt quot modis dicitur vnũ oppositorũ , tot dicatur & alterũ: ergo iustus qui est cõtrarius iniusto,dicetur multifariam. Etenim ex magis noto nobis , id est iniusto , procedit Philosophus ad declarandũ iustum nobis minus notũ:tunc vltra iniustus dicitur multifariã,scilicet duobus modis.Nam transgressor legũ, & is qui est pluris cupidus, qui etiã dicitur iniquus, iniustus appellatur:ergo iustus dicetur multipliciter, scilicet seruator legũ,& qui non est pluris cupidus,sed æquus.Præterea dicit ꝙ tot modis dicitur iustum & iniustũ,id est operatio iusta & iniusta,quot modis dicitur iustus & iniustus:sed ista dicũtur bifariã:ergo etiã iustum & iniustum:quare iniustũ erit trãsgressio legũ,& cupiditas pluris,vt ita loquar. Similiter etiam iustitia & iniustitia dicetur bifariã per locũ à cõiugatis.

7 {ATQVE iniquus.} Hoc non est tertium membrum,sed est declaratiuum eius qui plus appetit. quasi dicat Philosophus,qui plus appetit,is est iniquus. Notandum quòd sit sicut suprà diximus , vt ab altero contrariorum cognoscatur alterum,& hoc non indifferenter, sed quando vnum est notius altero, sicut hic fit vbi iniustitia est notior iustitia, & iniustum iusto, & iniustus iusto. Nam vitia magis cognoscuntur cùm habeant latitudinem , & pluribus ac pluribus modis fiant'& committantur.Virtutes autẽ consistunt in puncto, & medio indiuisibili, & difficile est mediũ attingere. Quare ex magis noto processit Philosophus ad declarãdum minus notum nobis. præterea bene posuit hunc ordinem etiam vt per hominem iustũ declarat operationẽ, & per operationẽ habitum.

{CVM autem iniustus. Hoc loco declarat Philosophus membra diuisionis allatæ, & dicit cum iniustus sit is qui pluris est cupidus, non dicetur cupidus absolute omniũ bonorũ, sed eorũ quæ dicũtur fortunæ bona & externa, vt diuitiæ, honores, & huiusmodi : at ista dici videntur simpliciter, & de se bona: at non semper alicui sunt bona. vt probo viro sunt bona tanquã instruméta ad exercitationes virtutũ, improbo vero mala propter abusioné illorum, & addit vlterius quòd homines ea bona quæ de se talia esse vidẽtur, petũt sibíq; adesse precantur de ipsorũ vsu nihil cogitãtes, nec secum reputãtes quòd in perniciem eorũ se vertere posşint. Multi enim, vt in principio inquit, ob diuitias periêre : quare precari debemus quòd ea quæ sunt simpliciter bona, sint etiam nobis bona, & expetere, vt adsint nobis ea quæ nobis semper & absolute sunt bona, vt sunt bona interna. Notandũ quòd diuitiæ& alia huiusmodi externa quæ hic dicuntur simpliciter bona, proprie nec bona nec mala dici possunt: tamen si alterutrũ dicendum sit, bona potius appellãtur quàm mala. verũ diuersificãtur secundũ vsum, sed quãtum ad hoc propositũ spectat. bonũ bifariã capere possumus, aut verè proprie bonũ quod est perfectio hominis, aut bonũ vt instrumentũ: hoc secundo modo dicere possumus de externis quòd sunt bona quibus vtimur tanquam instrumentis ad exercendas operationes virtutum. Verum vt ad propositum redeamus, cupidus pluris dicitur ille qui sibi plus de bonis externis expetit, quàm sit æquum. 8

{INIVSTVS autem.} Cum iniustus sibi plus bonorũ externorũ expetat quàm cõueniens sit, statim sequitur ꝙ etiam minus malorum externorũ, vt minus habere paupertatis, minus tributorum & similium: itaq; non semper dicitur iniustus plus appetens, sed etiam minus interdum appetens : tamen communiter dicitur appetens pluris, quia reuertitur penè in idem cum dicitur appetés plus bonorũ, & minus malorum, quia appetens minus malorum videtur esse plus boni appetens, cum minus malum habeat aliquo modo rationem boni inquantum est eligibile. In duobus enim malis, vt inquit Cicero, cum fugiendum maius sit: minimum est eligendum. ex quo fit, vt minus appetens mali, sit plus appetens boni : & ideo erit pluris cupidus quã æquum sit: ergo& iniquus etiam transgressor legum, nam iniquitas comprehendit omnem 9

iniu

iniuſtitiam & improbitatẽ. Itaq; omnis iniuſtus ſiue ſit plus ſiue minus appetens, eſt iniquus, & tranſgreſſor legum. Sed notandum quòd Philoſophus dicit inferius quòd eſt iniuſtitia quæ eſt tranſgreſsio legum, & nihil differt à tota vitioſitate, niſi ratione. Nam iniuſtitia dicitur ad alium: tota vitioſitas ad ſeipſum, vt patebit inferius. eſt etiam alia particularis iniuſtitia, quæ non eſt tota vitioſitas, ſed ſpecies vitij. Cũ igitur Philoſophus dicit quòd plus appetens eſt iniquus: poſſumus dicere quòd eſt iniuſtus ille particularis, vt iniquus comprehendat plus & minus appetens: vt iniuſtus particularis poteſt etiam dici, eſt iniquus, id eſt tranſgreſſor legum, vt iniquus extendat ſe ad plura, id eſt ad omne genus improbitatis, ita vt omnis plus appetens ſit iniquus & trãſgreſſor legum, non autem econtrà, quia poſſunt eſſe aliæ ſpecies improbitatis, & tranſgreſsionis legis, quæ non erit iniuſtitia illa particularis quæ eſt pars vitij, & pars iniuſtitiæ totius.

10 {CVM autem legum tranſgreſſor.} Hæc eſt quarta pars huius capituli. In qua Philoſophus declarat iuſtitiã, quæ dicitur tota virtus, & legalis ſiue legitima. & primò determinat de iuſto tali, quia nobis eſt notius, deinde de iuſtitia: probat autem quòd omnia legitima ſunt quodammodo iuſta. Illa omnia quæ ſunt inſtituta & determinata à legibus ſunt quodammodo iuſta: ſed omnia legitima inſtituuntur à legibus: ergo ſunt quodammodo iuſta. Notandũ quòd Philoſophus dicit quodãmodo: quia aliquid legitimum videtur iuſtum huic ciuitati quod alij ciuitati non eſſet propter differentiã rerumpub. & gubernationum. Nã in Republ. quęritur æqualitas ſecundũ libertatem, in gubernatione optimatũ ſecundũ virtutem. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd leges de omnibus dictant coniectãtes cõmunem vtilitatem prouidẽdò in omnibus: & videtur tãgere tres ſtatus gubernandi ciuitates, ſcilicet rempubl. optimates & monarchiam: in omnibus leges prouident tribuendo pœnas, & præmia, vel ſecundũ virtutem vel merita, vel alio modo Hæc cũ ita ſint, dicit Philoſophus. nos vno modo dicimus iuſta ea quæ efficiunt & conſeruant felicitatem ciuilẽ, iubent enim leges ea quæ ſunt viri fortis & temperati: & ſic in aliis virtutibus reſpectu ciuilis ſocietatis vt ipſa fiat, & conſeruetur quoad fieri poſsit, felix. & dicit quòd illa lex eſt bona quæ recte & conſulte poſita: quæ

ta:quæ autem temere,mala esse videtur. Plato verò dicebat non esse eas appellandas leges,quæ improbæ essent. Notandum quòd omnes operationes quæ pertinẽt ad vnamquanq; virtutem,faciũt & cõseruãt talẽ uirtutẽ. Ex virtutibus autem & operationibus secundũ virtutẽ emergit ipsa felicitas:quare cùm leges determinent de omnibus quæ faciũt & conseruãt felicitatẽ humanã,ista autẽ sunt operationes secũdũ virtutẽ,cõstat omnia legitima esse iusta. Propositũ enim ipsarũ legum,& omniũ legumlatorũ,& gubernatorũ ciuitatũ esse debet felicitas communis,& ciuilis societatis quoad fieri potest,vt sicut medico sanitas,ita gubernatoribus ciuitatũ,& cõditoribus legum suorũ ciuium salus & felicitas proposita sit.

{HAEC igitur iustitia perfecta.} Declarauit superius 11 Philosophus de iusto legitimo quod est nobis notius:nũc de ipsa iustitia legitima,dicendo quòd est perfecta virtus non simpliciter & absolutè,sed ad aliũ,vt patebit inferius:& item est tota virtus,vnde persæpe omniũ virtutum præclarissima esse videtur,& neque Hesperus neq; Lucifer ita mirabilis,vt Euripides inquit. Hesperus & Lucifer eadem est stella,scilicet Veneris,& in ortu dicitur Lucifer, quia præcedit solem:in occasu Hesperus,quia sequitur. Affert postea aliã auctoritatem Theognidis poëtæ,qui dixit iustitiam continere in se omnes virtutes,Duo igitur proposuisse videtur:vnum,quòd iustitia est perfecta virtus non absolutè,sed in vsu ad alium. Item quòd ipsa est tota virtus cùm cõtineat omnes virtutes.

{ATQVE perfecta.}.Probat illud primum Philosophus 12 quod proposuit,hoc pacto:illa virtus, qua potest studiosus vti non solũ ad se,sed ad aliũ,est virtus maximè perfecta:sed iustitia legitima est huiusmodi:ergo est perfecta virtus.patet ratio,quia virtus perficit habentem:quòd si vltra hoc studiosus potest vti tali virtute ad alium,erit profectò illa virtus valde perfecta,quia additur virtuti id quod est difficile, scilicet bene operari ad aliũ,quia potest quis facilius se bene gubernare quàm seipsum,& alios.& propterea bene dictum est à Biante,quòd magistratus virum ostendet.& hãc sententiam laudat Philosophus,quia magistratus est administratio quædam ad alium,id est ad cõmune bonũ in societate ciuili.

{OB id autẽ ipsum.} Ex supradictis infert vnũ obortum. scilicet quòd ex eo quòd virtus est ad alium,non dicitur bonum

num habẽtis bonum:sed alienũ,cum respiciat bonũ alterius & humanæ atque ciuilis societatis bonũ,ex quo perfecta & præclara virtus esse videtur iustitia:in qua,vt inquit Cicero, splendor est virtutis maximus:ex qua viri boni nominãtur.
13 {PESSIMVS igitur.} Affert aliud obortum siue correlarium ex supradictis ad idẽ propositum.Nã si ille est optimus qui nõ tantũ ad seipsum,sed ad alios virtute vtitur:econuersò ille erit deterrimus qui & ad seipsum,& ad alios vtitur prauitate,& est quasi probatio sententiæ suæ ab opposito.Et notandum est quòd Philosophus loquitur hic de actiuis,nã speculatiua virtus excellẽtior est quàm actiua licet tantũ habentẽ perficiat.Excedit enim nobilitate,vt patebit in sexto.
14 {HAEC igitur iustitia.} Probat quòd iustitia legitima est perfecta virtus:nunc declarat secundũ quod proposuit,scilicet quòd est tota virtus,cuius probatio ex supradictis colligi potest,vt cõcludendo dicatur quòd illa virtus ad quam pertinet vti qualibet virtute est tota virtus:sed iustitia legitima est huiusmodi:ergo iustitia legitima est tota virtus.
15 {QVID autem interest.} Hac in parte Philosophus videtur remouere obiectionẽ quæ oriri potuisset ex dictis.Nã potuisset aliquis dicere: si iustitia est tota virtus,superflue videtur Philosophus eã afferre præter enumeratas virtutes. Dicit ergo Philosophus quod differentia quæ est inter virtutem totam,& ipsam iustitiam,patet ex dictis.Diximus enim quòd est tota virtus non simpliciter,& absolutè:sed cum hac exceptione,vt sit tota virtus ad alium.Itaque sunt idẽ re,differunt autem ratione.Nã si capiãtur omnes enumeratæ virtutes,& cum ipsis etiã iustitia particularis,tũc dicemus quod hoc aggregatum est tota virtus,sumendo eam absolutè.Verum si sumatur quòd earũ siue huius aggregati vsus ad aliũ, tunc illa eadem tota virtus hoc modo sumpta dicetur iustitia.Dubitatur circa ea quæ dixit Philosophus,quòd iustitia legitima est tota virtus.Nam variæ fuerunt de ea opiniones. Quidam enim dixerũt hanc esse virtutem quandam distinctam ab aliis,sicut est fortitudo,temperantia,& aliæ inter se virtutes distinctæ,veluti quædã species virtutis.Probant hoc pacto:Illa sunt diuersa,& distinguuntur quorũ subiecta sunt diuersa:sed subiectum in quo est iustitia,est voluntas,vt illi aiunt:appetitus verò est subiectum in quo est temperantia,

&c.

&c.ergo istæ virtutes erunt distinctæ inter se cùm habeāt distincta subiecta in quibus sunt.Verùm si quis diceret quòd hæc est præstantior contra eos,ergo est tota:nō valet consequentia,cùm homo sit præstātius animal,quàm equus.& tamen non est totum animal.Hæc opinio non videtur vera,& respondendum ad eorū argumentum hoc modo.Cùm enim dicunt:quorum subiecta sunt diuersa,ea etiam diuersa sunt: concedo,si accipiatur vnum particulare subiectū:sed accipio quandam potentiā cōmunem ipsius animi in qua cōueniunt appetitus & voluntas:& in illa potentia cōmuni dico hanc virtutem esse veluti habitū aggregatum ex cunctis virtutibus in eo subiecto & in ea potentia,quæ appellari potest voluntas adepta:vniuntur enim inter se per ipsas virtutes,cùm appetitus irrationalis de se fit per obedientiā rationalis,& vnitur cū volūtate,& in illa potentia dicere possumus quòd est iustitia legitima,quæ est tota virtus ad alium.nam illud aggregatum omniū virtutum si sumatur vt est perfectio habentis ad seipsum,dicetur tota virtus:sin verò vt est ad aliū, dicetur iustitia legitima.Præterea sunt alij qui etiā alia ratione compulsi dixerunt iustitiā hāc nō esse totam virtutem, & arguebant hoc pacto,Si iustitia est tota virtus:iniustitia erit tota vitiositas vt ita loquar.Et qui haberet talem iniustitiam haberet totā vitiositatem & omnia vitia in se:quod non videtur posse fieri.quomodo enim habebit simul auaritiam & prodigalitatem,audaciā & timiditatem,& huiusmodi.quæ in eodem simul esse nō possunt?quare nemo poterit esse vitiosus secundū talem iniustitiā.Horum quoque opinio non videtur esse vera licet ipsi suis rationibus magis appropinquent sententiæ Philosophi.Dicendū igitur primùm,tota virtus vt perfectio quædam potest esse in viro studioso: quia simul sumptæ possunt esse in eodē cùm non cōtrarientur inter se.Quòd si omnia vitia non possunt esse simul in eodem,non sequitur quòd non possint esse virtutes.Illud est ex ratione vel cōditione vitiorū,quæ ita inter se contrariantur vt simul se cōpati nō possint.Malum enim,vt inquit antea Philosophus,seipsum destruit.Quare erit vitiositas tota eorum vitiorum quæ simul esse possunt.Philosophus itaque hanc opinionem habere videtur quòd homo habeat potentias & aptitudines secundum quas omnes virtutes suscipere possit.

posſit. Verùm cùm iſtæ potentiæ ſint particulares, habebit vnaquæque ſuam virtutem tanquam in ſua ſede collocatam, quæ erit perfectio talis potentiæ. Redundare autem poſtea videtur quædam potētia communis quaſi quidam nodus ab illis virtutibus compactus, & in tali potētia erit aggregatum omnium iſtarum virtutum tanquam quoddā totum ex virtutibus ſimul ſumptis cōſtitutum. Non enim anima dicitur ſecundum vnā partem vel potentiam eſſe perfecta: cùm autem omnes partes vel potentiæ ſunt perfectæ, oritur quoddam totum ex illis perfectionibus ſimul ſumptis, & hæc eſt tota virtus, quæ ob ſuam perfectionem cùm extenditur ad alium aliquod nomen habere debet. ſit A. ſed melius eſt vt vocetur iuſtitia legitima, quia leges iubent omnia opera virtutis fieri, & etiā ad alium, & ad commune bonum ciuitatis: & ideo appelletur iuſtitia ſecundū leges. Nam, vt videbimus paulò poſt, alia eſt iuſtitia particularis quæ eſt vna ſpecies virtutis, & differt ab hac, vt apparebit. hæc ſufficiunt pro declaratione. ſed de ſubiecto iuſtitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iuſtitia particularis, & quotuplex.

CAP. II.

16 *Værimus autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars. eſt enim quædam, ut diximus. Et item iniuſtitiam eam, quæ pars uitij quædam eſt. Eſſe autem hanc iniuſtitiam, hoc indicat ſignum, qui nanque cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem facit: at non plus capit. ut qui clypeum timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam dixit, aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem. At cùm quiſpiam ſæpe plus capit, nullo tum eiuſmodi uitio is operatur: nec etiam uniuerſis: aliqua autem prauitate. uituperamus enim illum atque ob iniuſtitiam. Eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam. & iniuſtum itidem quoddam, ut pars totius iniuſti. quod quidem*
17 *eſt præter legem. Præterea ſi quidam lucrandi cauſa facit*

adulte

adulterium, atque pecunias accipit. quidam erogat, damnúmque patitur ob cupiditatem: hic quidem intemperans potius quàm pluris auidus, ille autem iniustus, sed non intemperans esse uidebitur. Patet ergo illum talem uideri, quia lu=
cratur. Insuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod sem= 18
per uitium rediguntur. ut si commiserit quispiam adulteriū, ad intemperantiam. si deseruerit in acie socium, ad timiditatem. si pulsauerit quempiam, ad iracundiam. sed si lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quàm ad iniustitiam ip-
sam refertur. Quare perspicuum est præter totam, aliam es= 19
se quandam iniustitiam ut partem uniuocam: quia definitio genere est in eodem. ambæ nanque id possunt, ut sint ad alium. Verum hæc quidem circa honorem uersatur uel pecunias, uel salutem, uel si quo uno nomine complecti hæc uniuersa possumus: & circa uoluptatem quæ fit à lucro. illa uerò circa omnia ea in quibus studiosus uersatur. Iustitias igitur esse plures: & aliam quandam esse præter ipsam totam uirtutem, perspicuum iam euasit. Sed quænam sit & qualis, sumamus deinceps oportet. Determinatum est itaque iniu= 20
stum quidem esse quod est contra leges, & quod est iniquum. Iustum autem quod est legitimū, & quod est æquum.
Iustitia igitur anteà dicta est, à qua proficiscitur id iniustū 21
*quod contra leges dicimus esse. * At cùm iniquum & iniustum quod contra leges est, non eadem sint: sed alterum ad alterum sese habeat ut pars ad totum (nam iniquum omne, iniustum quod contra leges: iniustum autem quod contra leges non omne, iniquum. plus nanque omne, iniquum: iniquum autem nō omne, plus.) Iniustum etiam & iniustitia, non eadem sunt, sed diuersa ab illis. & hæc sunt ut partes, illa ut tota: Hæc enim iniustitia, totius est iniustitiæ pars: & iustitia iustitiæ simili modo. Quare de iustitia quæ quidem*

Ista desiderantur in Græco codice, quæ tamen habet uetus interpres, ἐπεὶ δὲ τὸ πλέον καὶ ἄνισον οὐ ταυτὸν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον, id est.

Quum autem plus & iniquum nõ idem sit, sed alterum alteri, ut totum parti subijciatur.

est pars, & de iniustitia similiter est dicendum: & de iusto etiam & iniusto. Ea igitur iustitia quæ perinde atque tota uirtus est ordinata, & ea iniustitia qua aduersatur illi, quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium usus est, omittatur. Et iustum id & iniustum quod ad has attinet patet quonam sit modo definiendum. Etenim pleraque legitima ea ferè sunt, quæ à tota uirtute aguntur. Lex enim iubet uniuscuiusque uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiusuis uiuere malo. nec non legitima quæ ad publicam pertinent di-
22 sciplinam. ea sunt quæ uirtutem totam efficere possunt. Sed
23 de singulorum disciplina, qua quidem uir bonus est absolutè utrum sit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat, determinabitur postea. Non est enim idem fortasse uirum esse bonum, & ciuem bonum. Iustitiæ autem eius quæ est pars, & eius quod ad ipsam attinet iusti, una quidem species est ea quæ in distributione cõsistit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum quæ inter eos diuidi possunt, qui in eadem ciuili societate uersantur. in his enim fit, ut quispiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autem ea, quæ in commercijs est hominum emendandis: cuius sunt duæ partes. Commerciorum nanque quædam sua sponte faciunt homines, quædam inuitis ipsis efficiuntur. Et ea quidem quæ sponte faciunt talia sunt: uenditio, emptio, mutatio, uadimonium, locatio, depositio, mercede conductio. atque propterea sponte hæc fieri dicuntur, quòd principium ipsum sponte procedit ac agitur. Ea uerò quæ inuitis hominibus fiunt, quædam clandestina sunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, seruorum seductio, cædes cum dolo, falsum testimonium. Quædam uiolenta: ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia:

COMMENT.

QVærimus autem eam iustitiam.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm docuit iustitiam legitimam esse aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus, ex quibus simul sumptis videtur resultare quoddam totum quod est iustitia legitima: nunc vult ostendere esse etiam iustitiam, quæ est vna species virtutis distincta ab aliis virtutibus, sicut species à suis speciebus, & ab iustitia legitima sicut pars à toto. Concurrit enim ista virtus simul cum aliis virtutibus ad constituendam iustitiam legitimam: concurrit inquam vt pars quædam constitutiua. Diuiditur autẽ hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis patebũt, ostẽdit autem in prima quòd est alia iustitia quæ est vt pars virtutis, & hoc declarat ex iniustitia sibi opposita. Contrarius enim habitus ex habitu contrario cognoscitur, vt superius dixit. Probat autẽ hoc pacto, Si est aliqua iniustitia, vt pars totius vitiositatis, erit aliqua iustitia quæ erit pars totius virtutis. At primum est, scilicet aliqua iniustitia, vt pars: ergo erit etiam secundum, scilicet aliqua iustitia particularis. Quòd autem sit quædam iniustitia vt pars, probat Philosophus hoc medio, quia aliæ operationes vitiorum aliorum quæ dicuntur esse iniustitiæ non dicuntur esse operationes tales, nec vlla illarum plus appetendi. Ergo est attribuenda huic vitio propria sua operatio distincta ab aliis. Quare erit vna species vitij quæ dicetur iniustitia consistens in plus appetendo: si enim discurramus per singula vitia, reperiemus eorũ actus esse lõgè diuersos, vt timiditatis & iracundiæ, & sic de aliis. Sin verò sumantur, simul etiam differet: quia habet suã propriam operationẽ tantũ plus appetendi vitiosam distinctam ab aliis, cùm eã vituperemus vt iniquam. erit igitur species quædã vitij distincta ab aliis speciebus vitiorũ quæ dicetur iniustitia, & erit pars illius iniustitiæ quæ dicitur tota, & iniustum tale similiter erit pars illius iniusti quod transgreditur leges. Differt autem hæc iniustitia ab illa, sicut pars à toto. 16

{PRAETEREA si quidem lucrandi causa.} Ostẽdit idem alia ratione, sumendo vnum actum & diuersum finem. Nam qui adulterium committit, vt inde lucrum habeat, ob talem finem dicetur fecisse iniuriam gratia lucri, & iniustus erit. Econtra si damnum patitur ob libidinem, non dicitur iniu- 17

ſtus,ſed intemperans ob talem finẽ.ex quo patet quòd etiam
in ſimilibus actibus,diuerſi fines faciunt vitia differre, & di-
ſtincta eſſe.Finis igitur pluris appetendi oſtẽdit eſſe vitium
quoddam ſibi accommodatum.Id autem eſt iniuſtitia parti-
18 cularis,vt patet. {INSVPER aliæ.} Probat idem alia ra-
tione:illud vitium ad quod propriè redigitur iniuria lucran
di eſt diſtinctum à cæteris vitiis & iniuſtitiis, vt ita loquar.
At iniuſtitia eſt aliqua ad quem redigitur iniuria lucrandi:
ergo illud erit diſtinctum à cæteris : & ſic erit vnum vitium
iniuſtitiæ particularis cui attribuetur tanquam propria ſua
operatio iniuria lucrandi & plus capiendi.Notandum quòd
cùm Philoſophus dixit, At enim quiſpiam ſæpe plus capit,
quòd poſuit quia non dicitur per vnam tãtum operationem
aliquis vitioſus,nec etiam ſtudioſus:frequentatis enim ope-
rationibus acquiritur habitus, ex quo talis dicitur vitioſus
vel ſtudioſus ſecundum habitum qui in ipſo eſt : ideo Philo-
19 ſophus,vt diximus, addit ſæpe. {QVARE perſpicuũ eſt.}
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus com
parat iuſtitiam legitimam quæ dicitur tota cum ea quæ dici
tur pars & particularis,declarando in quo conueniunt, & in
quo differunt.Verũ vt iniuſtitia quæ eſt tota vitioſitas, & in-
iuſtitia particularis conueniunt in nomine,& etiam in ratio
ne:quia ratio vtriuſque eſt in eodem, ſcilicet in eo quòd eſt
ad alium:ita iuſtitia tota,& iuſtitia particularis ſe habere vi
dentur,conueniunt enim in nomine, & in quadam ratione
communi,quia ambæ ſunt ad alium : differunt poſtea, quia
verſantur circa diuerſa, vt dicit Philoſophus. Notandũ quòd
iuſtitia legitima & particularis videntur conuenire & in no-
mine,quia vtraque iuſtitia dicitur, & in quadam ratione cõ-
muni ipſius generis,quia vtraque eſt ad aliũ.Sumamus igitur
habitum quendam cõmunem iſtis duabus iuſtitiis,cuius no-
men ſit iuſtitia,& definitio eius ſit virtus ad alium.Iſta igitur
iuſtitia cõmunis ambabus,quæ eſt virtus ad alium,diuidatur
in iuſtitiam totã legitimã,& in iuſtitiam particularem, quæ
duæ iuſtitiæ conueniunt in nomine,& etiam in quadã ratio-
ne ipſius generis:quia vtraque eſt virtus ad alium. Differunt
tamen poſtea quia verſantur circa diuerſa.Nam legitima iu-
ſtitia verſatur circa omnia circa quę verſatur ſtudioſus,& ag
gregatum omnium virtutũ. Particularis verò iuſtitia circa
deter

determinatam materiam, vt dicit Philoſophus. Prætereà nõ eodẽ modo ad alium eſſe vidẽtur: quia legitima videtur eſſe ad alium, id eſt ad rempu. particularis verò ad aliũ, id eſt ad hunc vel illũ particularem hominẽ: quare non videntur eſſe omnino vniuoca, vt cũ habeant idẽ nomẽ, habeant penitus eandẽ rationẽ, cũ illud quod dicitur ad aliũ diuerſimode intelligatur: & ſicut de iuſtitia tota & particulari dicimus, eodem pacto de iniuſtitia tota & particulari dicendum cenſemus, ſcilicet ꝙ conueniant & differant inter ſeſe ſupradictis modis. Sumatur igitur iuſtitia ſuperior quæ eſt tanquam genus, id eſt virtus ad aliũ, & diuidatur in iuſtitiam totã & particularem, & definiantur iſtæ duę iuſtitiæ. Iuſtitia legitima cùm ſit virtus ad alium, eſt habitus electiuus circa ea omnia circa quæ verſatur ſtudioſus ad obſeruãdas leges ob bonum commune. Iuſtitia particularis cũ ſit etiam virtus ad alium, eſt habitus electiuus circa talẽ materiam, ſcilicet determinatam, puta honores, pecunias, & talia externa bona, tribuẽs cuique quod ſuum eſt. Iniuſtitia vero tota cùm ſit vitium ad alium, eſt habitus electiuus tranſgrediendi leges detrimenti communis, & ſui commodi gratia. Iniuſtitia verò particularis, quod eſt habitus electiuus circa determinatam materiã, ſumens quod ſuum non eſt. {DETERMINATVM eſt itaque.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua Philoſophus declarat quem ordinem habent inter ſe iſtæ iuſtitiæ, ſcilicet legitima & particularis reſumendo diuiſionem ſuperius allatam, & determinationem factam, ſcilicet quòd determinatũ eſt id eſſe iniuſtum quod eſt contra leges, & id etiam quod eſt iniquum: ſimiliter quòd iuſtum eſt id quod eſt ſecundum leges, & quod eſt æquum. His præmiſsis oſtẽdit has iniuſtitias, ſcilicet contra leges, & particularem hunc ordinem inter ſe habere vt altera ſit vt totum, altera vt pars, & hoc declarat quibuſdam terminis hoc pacto. Sicut ſe habet iniquũ reſpectu pluris, ſic iniuſtitia contra leges ad iuſtitiam particularem. Sed iniquum eſt vt totum, plus verò vt pars reſpectu iniqui: ergo iniuſtitia contra leges erit vt totum reſpectu particularis iniuſtitiæ. Valet comparatio propter conuenientiam quæ eſt inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordinem. Aſſumptum autem declaratur, ſcilicet quòd iniquum eſt vt totum reſpectu pluris: quia omne plus eſt iniquum, nõ

20

auté omne iniquum est plus : quia magis est aliquod iniquũ quod est minus. Iniquum igitur habet sub se plus & minus. Quare plus videtur esse vna pars eius:sic etiã iniustitia particularis videtur esse pars iniustitiæ totius: sic dicetur de iustitia legitima & iustitia particulari. Quare ex comparatione illorum terminorum facit illam consequentiam Philosophus, non auté ex ordine essentiali, vt ait expositor quidam.
21 Verùm nonnulli textus vbi dicit plus habét. {CONTRA leges.} Et tunc possemus formare rationem , hoc pacto : sicut se habet iniquum ad id quod est contra leges, sic se habet iniustitia particularis ad iniustitiam quæ est vitiositas:sed iniquum est vt pars respectu eius quod est contra leges , sic iniustitia particularis est vt pars respectu iustitiæ quæ est tota vitiositas.Nam iniquum eo vt pars,cũ comparatur ad id quod est contra leges. Est autem vt totum cùm cõparatur ad plus ratio. tamen reperitur iste textus vbi ponatur contra leges, loco eius quod dicit plus : & antiqui exponunt secundũ primum textum quem attulimus. Verum quomodocunque se habet textus , patet quòd sententia Philosophi est , quòd istæ iustitiæ ita se habent inter se , vt altera sit vt totum altera vt pars:legitima enim est vt totum , particularis vt pars : & eodem modò dicendũ est vtraq; iustitia. {EA igitur iustitia.}
22 Cum vellet Philosophus omissa iustitia & iniustitia quæ dicitur tota,accedere ad declarandum iustitiam particularem, assignat rationem cur sit omittẽda illa iustitia legitima:quia constat satis declaratio eius cum declarauerimus omnes virtutes ex quibus ipsa constituitur : & etiam ex supradictis determinatum sit de ea, & de iniustitia sibi opposita : similiter de insto ad iustitiam talem,scilicet totam, & iniusto ad iniustitiam talé pertinente. Nam iustitia talis cõplectitur vnamquanque virtutem& vniuscuiusq; vsum ad alium,est enim legitima. Lex autem quæ propriæ est lex, iubet viuere secundum rationem cuiusque virtutis:vitia autem prohibet.Verũ de his quæ pertinent ad publicam disciplinam, & de his quæ ad priuatam,& similiter ad virum bonum,& ad ciué bonum, si sit diuersa ratio atq; doctrina,posterius dicemus, scilicet in libro Politicorũ,vbi determinatur illa quæstio, vtrum idem sit & ostenditur alium esse virum bonum,& alium ciuem bonum respectu quarundã rerum publicarum,& gubernationũ

quæ non sunt rectæ. Verùm in optima politia & gubernatione Reipub. non esse videtur ciuis bonus, qui non sit vir bonus. Nam ciuilis disciplina videtur præsupponere hominem iam imbutum virtutibus, & docere quomodo illis in communi & ciuili societate vtendum sit. Notandum quod vnum & idem subiectum videtur disciplinæ moralis & politicæ, scilicet homo ea ratione qua subiicitur virtutibus & felicitati, diuerso tamen modo, id est moralis ad ipsum: ciuilis ad alios, & cõmune bonum. Nam est subiectum moralis disciplinæ inquantum subiicitur virtutibus & felicitati, quæ ipsum perficiunt: perfectum verò suscipit disciplina ciuilis, & ostendit quomodo talibus virtutibus vtatur ad alium, id est ad cõmune bonum ciuitatis, & sic etiam ciuilis scientia moralem disciplinam præsupponere videtur. Sed hæc magis ad librum Politicorũ spectant. {IVSTITIAE autem.} Hæc est quarta pars huius capituli in qua Philosophus omissa iustitia legitima, incipit latè exponere de ea quæ est pars & particularis iustitia. Itaque eam sumit, & diuidit in duas species: quarum vna dicitur iustitia distributiua, alia verò dicitur commutatiua siue correctiua morum & commerciorum. Hæc rursùs commutatiua siue correctiua duobus sumitur modis, quia duo sunt commerciorum genera: quædam enim fiunt sponte, vt venditio, & alij (vt ita loquar) huiusmodi cõtractus: quædã verò fiunt inuitè, & hoc dupliciter, aut per ignorantiam, aut per vim, exempla ponit Philosophus in textu, & in sequentibus latius declarabuntur. Habemus ergo particularem iustitiam diuisam in sua membra, quorum alterum est iustitia distributiua: alterum iustitia commutatiua, siue correctiua commerciorum. 23

De iusto distributiuo. CAP. III.

Vm autem iniustus sit iniquus, & iniustum 24
iniquum: constat & aliquod medium esse ini= 25
*qui. atque hoc est ipsum * æquum. Quo enim* τὸ ἴσον.
in actu plus est & minus, in eodem est etiam æquum. Si igitur iniustum est iniquum, iustum est æquum. quod quidem & absque ratione cunctis ita esse uidetur.

At cùm æquum sit medium, iustum medium quoddam erit. ipsum autem æquum in minimis est duobus. Necesse est igitur ipsum iustum, & medium esse, & æquum, & ad aliquid. & quibusdam. atque quo medium quidem est, hoc aliquorum est, quæ quidem plus sunt & minus. quo autem æquum est, duobus est: at quo iustum est, quibusdam est. ipsum ergo iustum, in minimis quatuor consistat necesse est. Homines enim quibus est iustum, duo sunt. & res in quibus & ipsæ duæ sunt. Atque eadem est æquitas quibus atque in quibus. Nam ut sese habent ea in quibus: sic sese habent & illa. si enim non sunt æqui, non æqua habebunt. Sed hinc pugnæ nascuntur, & incusationes, atque querelæ: cùm æqui non æqua, aut æqua non æqui habent ac potiuntur.
26 Id ita esse ex eo quod pro dignitate fit, constat. Iustum enim quod in distributionibus est, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere esse dicunt. ipsam tamen dignitatem non eandem omnes inquiũt esse. sed populares quidem, libertatem. *pauci uerò potentes, opulentiam. nonnulli nobilitatem. optimates uerò, uirtutem. Iustum ergo rationum quandam comparationem subit. Comparationem nanque rationum subire, non absoluti numeri solùm: sed numerabilis etiam omnino proprium est. etenim comparatio rationum, æqualitas est rationum, & in quatuor minimus est. & seiunctam quidem in quatuor esse constat. An non continua in quatuor est. uno nanque termino utitur, ut duobus: & bis illum sumit, hoc modo: ut A sese habet ad B, sic B sese habet ad C. Bis igitur dictum est ipsum B. quare si B bis positum fuerit, quatuor erunt ea quæ comparationem subeunt rationum. Est autem & ipsum iustum in quatuor minimis: & ratio eadem est. Sunt enim seiuncta
27 similiter: & quibus, & quæ. Erit ergo, ut est A terminus ad

[margin: ὀλιγαρχικοί.]

ad B terminum, ſic C terminus ad terminum D. Et mutato ergo ordine, ut A ſeſe habet ad C: ita B ſeſe habebit ad D. Quare & totum ad totum, quod quidem diſtributio ipſa coniungit. Et ſi ita compoſitum fuerit, iuſtè coniungit.
28 Coniunctio igitur A termini cum C, & B cum D, iuſtum eſt id quod ad diſtributionem accommodatur, & eſt medium eius quod comparationem rationum non ſubit. quod enim ſubit ipſam, medium eſt. iuſtum autem ſubit.
29 Talem autem rationum comparationem, Mathematici geometricam uocant. In geometria nanque fit, ut & totum ad totum perinde ſeſe habeat, atque ad utrunque ſeſe habet utrunque.
30 Non eſt autem continua hæc comparatio rationum. non enim fit terminus unus numero, cui & quod.
31 Iuſtum igitur hoc in comparatione rationum conſiſtit. Iniuſtum autem eſt id, quod à comparatione rationum exorbitat. fit igitur aliud plus, aliud minus. quod quidem & in ipſis operibus accidit. in bonis enim qui iniuriam facit, plus habet: qui iniuriam patitur, minus.
32 In malis autem contrà. boni nanque rationem ſubit minus malum ad maius malum: minus enim malum, magis quàm maius eſt expetibile. At quod expetitur, bonum eſt: & quod magis, maius.
33 Hæc igitur una ſpecies iuſti.

COMMENT.

24 Cvm autem iuſtus vir ſit iniquus.} Hoc eſt tertium capitulum, in quo Philoſophus ſumit alterum membrum particularis iuſtitiæ ſuperius diuiſæ, ſcilicet iuſtitiam diſtributiuam. eam declarat. Diuiditur in duas partes. In prima oſtendit iuſtum diſtributiuum eſſe medium, & ſecundum aliquam proportionem vel ſimilitudinem rationis. In ſecunda declarat ſecundum quam ſimilitudinem rationis ſit mediũ, & ſecundum quam proportionem. In prima igitur probat Philoſophus quòd iuſtum diſtributiuũ eſt medium, hoc pa-

cto, Omne æquum videtur eſſe medium, ſed iuſtum diſtributiuum eſt æquum: ergo iuſtum diſtributiuum eſt medium. Patet maior, quia æquum eſt medium inter inæqualia, id eſt inter plus & minus. Minòr quoque à contrario oſtenditur, quia iniuſtum eſt iniquum: ergo iuſtum erit æquum. Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Patet ergo quòd iuſtum diſtributiuum eſt medium.

{ATQVE hoc eſt ipſum æquum.} Nunc oſtendit Philoſophus quòd tale medium eſt ſecundum proportionem & ſimilitudinem rationis. Primò autem videtur præſupponere duo quorum primum eſt quòd omne æquum eſt in duobus minimis, nam ęquum eſt ad aliquid: ergo oportet eſſe ſaltem inter duo, ſcilicet illud quod dicitur æquale, & illud ad quod dicitur æquale eſſe: ſicut ſimile dicitur alicui ſimile, & ſic requirit ſaltem duo minima, & duos terminos. & ex hoc Philoſophus videtur inferre ſecundum præſuppoſitum, ſcilicet quòd cùm æquum ſit in duobus minimis: iuſtum quoque erit in duobus minimis: & quòd iuſtum eſt medium, & eſt æquũ dicitur ad aliquid ex quibuſdã. Ex quo ſequitur quòd iuſtum ſit in quatuor minimis, quia iuſtum eſt etiam relatiuum, & inquãtum iuſtum requirit etiam duos terminos ſicut æquum. iuſtũ igitur erit medium, & æquum & relatiuum: cùm ſit medium ponetur inter duo extrema, ſcilicet iniqua, quorum vnum eſt plus, aliud minus: qua verò eſt æquum, conſiſtit in duobus inter quæ eſt relatio. quare vt eſt æquum, eſt inter duo: vt verò eſt iuſtum, eſt ad aliquid, id eſt reſpicit perſonas. ſic igitur eſt ad aliquid & quibus, id eſt ad perſonas, & in rebus quæ tribuuntur, ſic ergo eſt medium in quatuor minimis. Dicitur autem in quatuor minimis, vt puto, quia iuſtitia, vt oſtendet, eſt ſecundum ſimilitudinem rationis, quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri ſolet. His præſuppoſitis Philoſophus probat quod iuſtum diſtributiuum eſt medium aliqua ſimilitudine rationum, hoc pacto, Illud iuſtum quod conſiſtit ſaltem in quatuor minimis, quorum vnum ſe ita habet ad alterum, ſicut reliquum ad reliquum, eſt medium ſecundum aliquam proportionẽ & ſimilitudinem rationis: ſed iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi: ergo iuſtum diſtributiuũ eſt medium ſecundum aliquam proportionem, & ſimilitudinem rationis. Maior patet, quia illud iuſtũ quod conſiſtit in quatuor termin

terminis,quorum primum se habet ad secundum, sicut tertium ad quartum, consistit in aliqua similitudine rationis, Minor patet ex præsuppositis, quia diximus quod iustum distributiuum est æquum : ergo requirit duos terminos,postea est iustum ad aliquid, ex quo requirit duos alios terminos, & sic erunt quatuor termini, scilicet duæ personæ, & duæ res quibus terminabitur proportionalitas& similitudo rationis in qua consistit iustum distributiuum. {ID ita esse.} Probat 26
idem alia ratione quæ sumitur ex parte dignitatis, & ex sententia omnium hominum qui dicunt iustum distributiuum oportere fieri secundum dignitatem personarum quibus fit distributio , ita vt qui maiorem habet dignitatem. plus habeat: qui minus, habeat minus. & ista est aliqua similitudo rationis quare ex hac communi opinione iustum distributiuum consistet in aliqua proportionalitate & similitudine rationis:sed quanquam omnes in hoc conuenire videātur,non tamen consentiunt, quænam sit illa dignitas secundū quàm debet fieri distributio, vel honorum, vel pecuniarum,& aliorum quæ diuidi inter ciues possunt. Sed quidam dicunt libertatem,vt populares: alij opulentiam, vt potentes : alij verò virtutem,vt in ciuitatibus quas optimates gubernant. Atque ex iis habemus quòd iustū distributiuum est medium secundum aliquā proportionalitatem, & similitudinem rationis.

{ET quibus.} scilicet rebus vbi est æqualitas eorum quæ 27
distribuuntur. Et illa,scilicet quibus distribuentur, id est personæ quibus fit distributio. Notandum pro declaratione supradictorum, quòd similitudo rationis est æqualitas rationum, quam isti proportionem vel proportionalitatem vocant. Continet autem duas rationes, ratio autem est saltem in duobus, similitudo verò rationis in duabus rationibus. Exemplum primi. Inter duo & quatuor est ratio. & respectus quidam quantitatis qui dicitur ratio dupla : similiter inter III. & VI. est ratio dupla. Verùm similitudo rationis continet saltem duas rationes, & quatuor terminos,Exemplū huius secundi :sicut secundum ad quatuor, ita tertiū ad sextum. Sunt enim hic duæ rationes,ex quibus resultat proportionalitas siue similitudo rationis, duas habens rationes, vt diximus, & quatuor. Notandum præterea quòd æquum duobus modis accipi potest, vno modo vt nec superet,nec superetur: alio

alio modo vt ſuperet quidem,ſed tamen ſeruet æqualitatem reſpectu perſonarum quibus diſtribuitur. Videtur ergo in iuſto diſtributiuo cadere poſſe vtrunque æquum. Nam ſi ſint perſonæ paris dignitatis,neceſſario ſeruabitur ibi æqualitas rerum diſtribuendarum,ita vt id quod dabitur,non ſuperabit,nec ſuperabitur. Conſiſtit etiam in æqualitate rerũ: quarum altera ſuperat,& altera ſuperatur:tamen ſeruatur æqualitas reſpectu perſonarum,veluti ſi Achilli detur & Aiaci,& Achilles ſuperet Aiacem in decimo.ſi dabuntur eis æqua ſecundum quantitatẽ,nõ ſeruabitur iuſtum:ſed quanto Achilles ſuperat in dignitate,tanto id quod ei additur ſuperare debet. Cum ergo dupliciter ſumatur æquum vel æquale,dixit Philoſophus quòd ſi nõ ſint æqui,ſcilicet in dignitate & meritis,non æqua habebunt,ſcilicet in quantitate,quia plus digno & plus merenti plus etiam debetur. Quòd ſi hoc pacto non ſeruetur æquum,exemplo,dicit Philoſophus,naſcuntur pugnæ,& diſcordiæ & querelæ,ſcilicet quãdo æqui in dignitate habeant non æqua in dignitate:aut econtra,nõ æqui in dignitate habent æqua in quantitate.

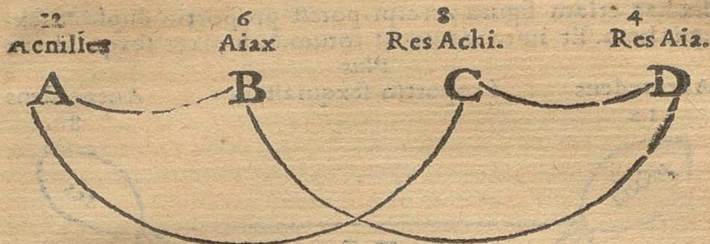
28 {IVSTVM igitur in ſimilitudine.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli,in qua Philoſophus poſteaquam declarauit quòd iuſtum diſtributiuum cõſiſtit in aliqua proportionalitate vel ſimilitudine rationis:nunc oſtendit qualis ſit iſta ſimilitudo,afferendo duo.primũ quòd ſimilitudo rationis cõſiſtit non ſolum in numero ſimpliciter & abſolutè accepto, qui dicitur cõſtare ex vnitatibus abſtractis à rebus,ſed etiam in numero rerum numeratarũ.exemplũ numeri primo modo ſumpti,eſt vt iiij.v.x.exemplum ſecũdi modi,vt quatuor digiti vel quinque pedes,vt ſunt etiã nummi,perſonæ,& alia ſimilia.& hoc affert Philoſophus vt hinc habeat quòd proportio ſiue ſimilitudo rationis conſiſtit etiã in rebus,& perſonis,ex quo innoteſcat quòd iuſtitia conſiſtit in adæquatione ſecundũ talem proportionalitatem quam inferius declarabit. Notandũ quod ſimilitudo rationum,(cum autem dico ſimilitudinem rationũ,interſiſtit in numeris,& per ſe ex cõſequenti,& ratione ipſius numeri)fundatur in rebus numeratis.bene ergo Philoſophus accepit non ſolũ numerum ſeparatum,ſed etiam res numeratas in quibus dicit conſiſtere ſimilitudinem rationis. Declarat vlterius quid eſt ſimilitudo rationum,

rationum dicendo quòd est æqualitas rationum, vt hinc habeat iustitiam esse adæquationē resultātem ex similitudine rationum. Secundū affert quòd similitudo rationis consistit saltem in quatuor minimis, id est ad minus in quatuor terminis. Potest etiā habere plures, quinq;, sex, vel octo, decem, vt sicut se habet hoc ad hoc, & hoc ad hoc, & sic deinde: ita illud ad illud. verum in paucioribus quàm quatuor cōstare nō potest similitudo rationum. & hoc etiā probat Philosophus hoc pacto, Similitudo rationum disiuncta consistit saltem in quatuor minimis, id est ad minus quatuor terminis. Eodem pacto similitudo rationum continua. At præter ista non inuenitur alia similitudo rationum: ergo omnis similitudo cōsistit in quatuor terminis ad minus. Patet ratio per sufficientem diuisionem, & vtraque probari potest. Disiuncta similitudo rationum quam isti discontinuam sicut discretā appellant, dicitur illa quæ habet omnes terminos disiunctos hoc pacto, vt sicut se habet A ad B, ita C ad D. Hæc dicitur disiuncta, quia nō est aliquis terminus cōmunis: sed omnes isti quatuor sunt distincti & seiuncti, vt in numeris, hoc pacto, sicut se habet quatuor ad duo, ita duodecim ad sex. In hac manifestè patet quòd sunt quatuor termini. Continua verò est illa quæ videtur consistere in tribus: tamen consistit in quatuor, quia vnus terminus repetitur bis, vt ostendit Philosophus hoc pacto, sicut se habet A ad B, ita B ad C. vel hoc pacto, sicut se habēt duodecim ad sex, ita sex ad tres. Patet ergo quòd in quatuor cōsistit terminis ista similitudo rationum, quæ dicitur continua, quia vnus est ibi communis terminus, scilicet ille qui repetitur bis, & sic probatū est quod omnis similitudo rationum est in quatuor terminis. Notandū quod ad hoc propositum numerus bifariā dicitur: omitto autem nunc numerum quē isti appellāt numerantē, id est animam rationalem. Numerus igitur bifariā sumitur, aut formalis, aut materialis. Formalis numerus est abstractus ab omni materia secundū rationem suam: dicitur autem constare ex vnitatibus absolutis, nec applicatis alicui rei, & dicitur cumulatio vel congregatio, siue compositio vnitatū: sic enim Plato numerum definiuit. talis est numerus, circa quem versatur arithmetica, vt ostendit Philosophus in libro Posteriorum. Considerat enim arithmeticus numerum, vt numerus

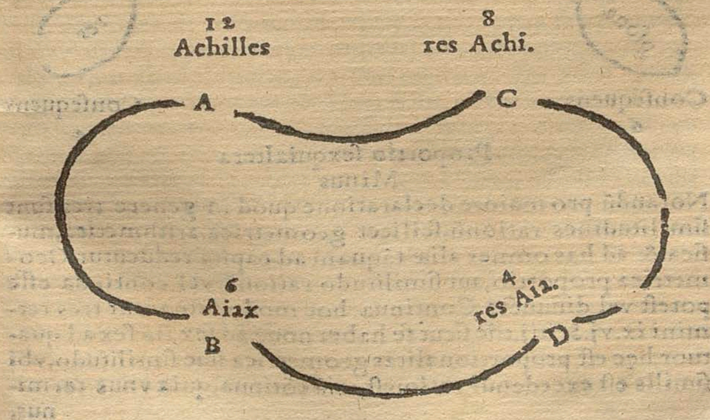
est absolutè,

est absolutè,& non vt est in tabulis ac talibus rebus,sed abstractum,& secundū suam rationem formalem.Materialis autem numerus est qui numeratur:quāuis per hunc etiā numeramur:vt per quinque digitos possum numerare quælibet quinque,& videtur numerus materialiter oriri ex diuisione continui.Verùm cùm similitudo rationum cōsistat in vtrisque,tamen primò & principaliter consistit in numero abstracto,secūdariò in rebus numeratis:& hoc ex [illegible] naturæ.respectu autem nostri primò similitudo rationum videtur esse vel cōsistere in rebus numeratis.Philosophus igitur attulit illud præsuppositum,quòd non solum in numeris est similitudo rationum absolutè,sed etiam in rebus numeratis.quibus,scilicet personis.& ea quæ,scilicet res.

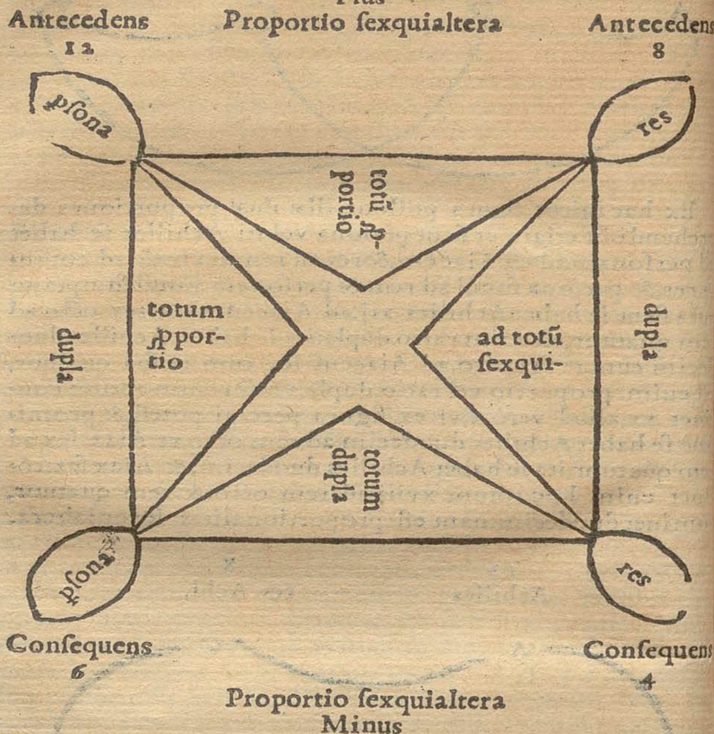
29 { VT itaque se habet A terminus. } Cùm velit declarare Philosophus qualis est ista similitudo rationum in qua consistit iustum distributiuum,primò ostendit eam quomodo fit:deinde ostendit eam esse geometricam:postea declarat quod est geometrica disiuncta.Dicendum quòd iniustum oppositum iusto distributiuo exorbitat,& est alienum à tali proportionalitate siue similitudine rationum geometrica. Probat igitur in primis hanc sentētiam,quòd iustum distributiuum consistit in ea proportionalitate quæ est æqualitas rationum hoc pacto,scilicet quòd consistit in quatuor terminis:quorum sicut se habet primus ad secundum,ita tertius ad quartum:& promiscuè,& mutato ordine,sicut primus ad tertium,ita secundus ad quartum:& rursus sicut primus ad secundum,& tertius ad quartum,ita se habet primus cum tertio simul hoc totum:ad secundum cum quarto simul.Sententia hæc est,Sumantur quatuor termini,scilicet duæ res,& duæ personæ,sit Achilles dignitatis & meriti vt xij.Aiax vt vj.sint res duæ,scilicet vna pretij vt viij.altera vt quatuor, tunc sicut se habet Achilles qui est xij.ad Aiacem vj.est enim ratio dupla:ita se habet res viij.ad rem iiij.est enim ratio dupla.vel iisdem stantibus terminis promiscuè hoc pacto, Sicut se habet Achilles vt xij.ad rem viij.ita se habet Aiax vj.ad rem iiij.est enim proportio sexquialtera,vel similitudo rationum sexquialtera:ex duabus enim illis rationibus primò fit proportio dupla,& item ex duabus aliis fit proportio sexquialtera.

Ex hac igitur figura possunt illæ duæ proportiones deprehendi. fit etiam vt sicut persona veluti Achilles se habet ad personam, id est Aiacem, & res ad rem, ita totũ ad totum vt res, & persona simul ad rem & personam simul sumptam: puta sicut se habet Achilles xij. ad Aiacem vj. & res octo ad rem quatuor, est enim ratio dupla: ita se habet Achilles duodecim cum re sua octo, ad Aiacem sex cum re sua quatuor, est enim proportio vel ratio dupla. vnum enim totum continet xx, aliud verò x, vt ex figura percipi potest, & promiscuè se habet Achilles duodecim ad rem octo, vt Aiax sex ad rem quatuor, ita se habet Achilles duodecim, & Aiax sex: cõtinet enim hoc totum xviij. ad rem octo, & rem quatuor, continet duodecim. nam est proportionalitas sexquialtera.

Ex hac etiam figura percipi poteſt proportio dupla,& ſexquialtera. Et item totius ad totum,& dupla & ſexquialtera

Notandũ pro maiore declaratione quòd in genere tres ſunt ſimilitudines rationũ,ſcilicet geometrica,arithmetica,muſica.& ad has omnes aliæ tãquam ad capita reducũtur.Geometrica proportio,aut ſimilitudo rationũ vel continua eſſe poteſt vel diſiuncta.Continua hoc modo,ſumantur tres termini ix.vj.& iiij.tũc ſicut ſe habet nouẽ ad ſex,ita ſex ad quatuor hęc eſt proportionalitas geometrica ſiue ſimilitudo,vbi ſimilis eſt excedendi ratio:eſt etiã cõtinua,quia vnus terminus,

nus, scilicet sex repetitur bis: est etiam sexquialtera, quia maior numerus continet minorem cũ dimidio eiusdem. Disiunctè hoc pacto, sumuntur xij. vj. viij iiij tunc sicut se habent xij. ad sex, ita octo ad quatuor, est enim similitudo geometrica disiuncta dupla. Similis est enim excedendi ratio dupla, & nullus terminus repetitur bis. Arithmetica verò similitudo rationum aut continua, aut disiuncta: cõtinua, sumantur octo, vj. iiij quare vt octo ad sex, ita sex ad quatuor. Verũ vii. excedit sex in ij. & vj, excedit iiij. in totidem: & differt à geometrica continua, quia ibi est similitudo sexquialtera, & ibi attenditur ꝙ similis sit ratio, hic verò ꝙ sit idem excessus quantitatis. sicut enim octo excedit in quantitate ij, ipsum vj: ita in eadem quantitate vj, excedit iiij. Verum proportio similis non est. Nam octo ad vj, habet rationem sexquialterã, & vj, ad iiij, habet rationem sexqui alterã: ex quo cùm rationes sint dissimiles, non potest esse proportio geometrica: sed cùm excessus in quantitate sint similes, ideo est arithmetica proportio, vbi quantitas attenditur. Disiuncta quoq; fieri potest arithmetica hoc pacto, sicut se habet xij. ad viij. ita vj. ad ij: & hic etiam apparet excessus similis quantitatis, & est disiuncta, quia nullus terminus repetitur bis, vt manifestè apparet. Est & alia, id est tertia quæ dicitur musica, quæ oritur tribus terminis positis inter se, ita quòd sicut se habet primus ad tertium, ita se habet excessus primi, quo excedit secundum ad excessum ij. quo excedit tertium, sumantur vj. iij. ij. tunc vltra se habent vj. ad duo: sic excessus quo vj. excedit iij. ad excessum quo iij. excedunt ij. at vj. ad ij, habent rationẽ triplam. Ter enim ipsum continet: sic vj, cùm excedat tres, & iij. excedit ij in vnitate, ergo habebunt excessus ad excessum triplam rationem. Ternarius enim ad vnitatem habet rationẽ triplam, quia ternarius numerus vnitatem continet ter, & talis videtur esse similitudo musica: sed primò similitudo rationũ videtur competere geometricæ: deinde musicæ: tertiò & remotè magis arimethicæ. Verùm vt ad geometricam reuertamur, triplex progressio vel coniunctio fieri videbatur hoc pacto. Sicut se habet primum ad secũdum, ita tertium ad quartũ. vel vt rebus & personis accõmodemus, sicut se habet persona ad personã, ita res ad rem. Item promiscuè sicut se habet persona ad rem, ita persona ad rem. Item totius ad totum, sicut se habet persona ad personam,

& res ad rem: ita persona, & persona simul ad rem, & rem simul, & promiscuè sicut se habet persona ad rem, & persona rem, ita persona & res simul, ad personam & rem simul. Verum nemo molestè ferat, si ij termini sæpius repetuntur. Fit enim vt apertius patefiat in his locis sententia Philosophi.

29 { TALEM autem rationum. } Declarat autem Philosophus quòd talis similitudo rationum in qua consistit iustum distributiuum est geometrica, non autem arithmetica nec musica, hoc pacto: Illa similitudo rationum, quæ ita habet, vt primum ad secundum, ita tertium ad quartum, & item vt primum ad tertium, ita secundum ad quartum, & item vt primum ad secundum, & tertium ad quartum, sic primum cum tertio, & secundum cum quarto, est geometrica: sed ista quam suprà attulimus, & in qua diximus consistere iustum distributiuum est huiusmodi: ergo &c. Talem scilicet in qua diximus consistere iustum distributiuum.

30 { NON est autem. } Affert aliam sententiam Philosophus, scilicet ꝙ illa similitudo in qua consistit iustũ distributiuum, est disiuncta, non autẽ continua. probatur, Illa similitudo est disiuncta in qua non sumitur vnus terminus cõmunis: at ista similitudo in qua cõsistit iustum distributiuũ nõ habet cõem terminũ: ergo est disiuncta, & nõ continua. Maior patet. Minor declaratur à Philosopho: quippe cui, id est persona: & quod, id est res ipsa quæ distribuitur, non concurrunt vt possint fieri vnus terminus. Sic igitur summo ordine habemus à Philosopho primò ꝙ iustum distributiuum consistit in aliqua similitudine rationum. Secundò quòd in similitudine geometrica. Tertiò quòd in geometrica disiuncta vel discreta, vt aiunt.

31 { INIVSTVM autem. } Nunc declarat Philosophus iniustum oppositum aberrare à tali similitudine rationis, aut in plus, aut in minus: vt superioribus exemplis ostendi potest. Nam si iustum distributiuum consistit, vt Achilles xij. habeat præmium viij. & Aiax vj. habeat præmium iiij. profectò iniustum erit si x. tribuantur Achilli, duo Aiaci, vel econtrà: quomodocunq; enim aberrat à medio secundum talem similitudinẽ rationũ, vel in plus, vel in minus oritur ipsum iniustum.

32 { IN malis iniustus habet minus. } Qui patitur iniuriam habet plus, sed videtur iniustus habere plus de bono: quia minus malum videtur subire rationem boni, inquantum est eligib

eligibile magis,vt ait Philosophus. { VNA species iusti. }sci 33
licet distributiui.iustũ igitur distributiuũ cõsistit in similitudi
ne rationũ geometrica disiuncta, siue discreta,vt isti appellãt.

De iusto commutatiuo. CAPVT IIII.

Estat autem id iustũ quod fit in emendandis
cõmerciis,tum iis quæ sua sponte faciunt ho 34
mines,quàm iis quæ inuitis ipsis efficiũtur.
Hoc autẽ aliam habet speciem à priore.iu=
stum enim distributiuũ eorũ quæ cõmunia
sunt in dicta semper cõparatione rationũ cõsistit, nam si è
pecuniis publicis distributio fiat:eadem erit ratione quam
habẽt inter sese ea,quæ in rempublicam suam collata.& in-
iustũ quod huic opponitur, id est quod à cõparatione ratio
num exorbitat. Iustum autem quod est in cõmerciis,est qui
dem æquũ quoddam:& iniustum, iniquũ.Sed non illa com
paratione rationũ,sed arithmetica,nihil enim refert,si pro
bus prauo detraxerit,an prauus probo. neq; si adulterium 35
probus, an prauus cõmiserit:sed ad differentiam nocumen-
ti,lex respicit tantũ.& utitur ut æqualibus,si hic iniuriam
facit,ille patitur:& si hic nocuit, ille est læsus. Quare in= 36
iustum hoc cùm sit iniquum, iudex æquare conatur. Nam
cum hic quidẽ percussus est, aut occisus, ille uerò percussit,
aut occidit: passio atque actio diuisa est in partes non æ=
quas, sed ad æqualitatem auferendo lucrum damni respe-
ctu redigere nititur iudex. Dicuntur enim hæc in tali= 37
bus,absolutè dicendo.atque quanquam hæc nomina quibus-
dam accommodata non esse uidentur,ut ei qui percussit,lu=
crum,& ei qui passus est,damnũ:cùm tamen mẽsurata fue=
rit passio,hoc damnum,illud lucrũ uocatur. Quare æquum 38
quidem inter plures & minus,est medium. Lucrum autem
atq; damnũ plus sunt,& minus.cõtrario modo,plus boni,
& minus mali lucrum. contrarium autem damnum, quo=

rum medium est ipsum æquum, quod quidem dicimus esse
iustum. Quare iustum emendatiuum, mediū est inter dam-
num & lucrum. Quapropter & cùm controuersiam ha-
bent, ad iudicem ipsum confugiunt. Ire autem ad iudicem,
est ire ad ipsum iustum, Iudex enim ut iustum est anima-
tum suapte natura. & quærunt iudicem medium. Et uo-
μεσοδίκας cant nonnulli *mediatorem, ut ipsum iustum assecuturi,
si medium iustum consequantur. Medium ergo quoddam
est ipsum iustum. si quidem & iudex medium est. Iudex
autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque si linea in
duas inæquales partes diuisa, id quo maior pars dimidium
excedit abstulerit, minoriq; addiderit parti, cumq; totum
diuisum fuerit duas in partes inæquales, tum suum aiunt
habere: cùm æquum acceperint. Aequum autem medium est,
inter maius & minus, in arithmetica comparatione ra-
39 tionum. * Nam si sint duo æqualia, & ablatam ab alte-
ro quantumuis partem addideris alteri, talibus duabus
excedit partibus alterum. si enim ablata fuisset, & non ad-
dita una sola parte excederet. Excedit ergo medium una. &
ipsum medium excedit id à quo est ablatio facta, una. Hoc
ergo cognoscemus & quidnam auferendum ab eo sit qui
plus habet, & quid addendum sit ei qui minus habet. Id
quo medium excedit, addendum est ei qui minus habet. id
autem auferendum à maximo est, quo exceditur medium.
Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars au-
feratur a g, & addatur ipsi lineæ e f, sitq; illa h e. Qua-
re tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & parte c
k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Est autem
hoc in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi a-
40 gens ageret, & quantum, & quale; & patiens pateretur
hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum, in-
quam,

Græcus codex sic habet διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστίν ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστὴς, διχαστής.

quam, & lucrum) ex ijs contractibus quos sua sponte faciunt homines tracta sunt. Qui enim emendo, uendendo, 41
cæteráque agendo quæ lege concessa sunt plus habent quàm suum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum pati dicuntur. Sed qui neque plus, neque minus habent, sed sua per seipsa sunt facta, ij se sua inquiunt habere, & neque damnum pati, nec lucrari. Quare iustum medium est, in= 42
ter lucrum quoddam & damnum (quæ fiunt inuitis hominibus) æquale, inquam, & prius & posterius habendo.

COMMENT. 54

RESTAT autem id iustum.} Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam superius diuisit iustitiam particularem in duas partes, scilicet in distributiuam & correctiuam commerciorum, & etiam distributiuam quæ versatur circa munera publica distribuenda pluribus declarauit: nunc docet de altero membro, id est de iustitia correctiua commerciorum. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima ostendit quòd hæc iustitia est medium secundum proportionalitatem arithmeticam, & quòd est medium inter lucrum & damnum. In secunda ostendit quonam pacto ea sit medium secundum talem proportionalitatem arithmeticam. In prima autem parte narrat Philosophus primũ quod est vna alia species iustitiæ diuersa à distributiua, & declarat quid ad illam pertinet vt ostendat, quid interest inter correctiuam & distributiuam, deinde quid pertinet ad illam correctiuam ex quo etiã patet vtriusque differentia. Post hæc affert sententiam quandam de iusto tali correctiuo, scilicet quòd istud iustum est medium inter damnum & lucrum, & hũc ordinem in prima parte seruare videtur vt patebit. Dicit igitur in primis quod est alia species iustitiæ diuersa à prima, cum consistat in correctione commerciorum. hæc autem dupliciter fieri possũnt, aut inuitis nobis, vt suprà ostendit, & nunc tangit, & tale iustum non consistit in similitudine rationum geometrica quæ seruatur in iusto distributiuo cùm res communes distribuuntur. Nam si fiat distributio iuste ex pecunia publica: seruabitur proportionalitas geometrica, vt qui con-

tulit plus, etiam plus ei tribuatur, & minus ei qui contulit minus, vt superioribus exẽplis patere potest. At correctiua non seruat talem proportionalitatem, sed eam quam nunc ostendet. {AT iustum id.} declarat quòd istud iustũ quod est quoddam æquum non simpliciter, sed quoddam, istud inquam consistit proportionalitate arithmetica. Probatur, Vbi æquum non respicit rationẽ personarum, sed solum qualitatẽ damni & lucri, profectò ibi æquum & iustũ in arithmetica consistit, non autem in geometrica. At æquum & iustũ correctiuũ non respicit qualitatem personarum, sed quantitatem damni & lucri: ergo tale iustum correctiuum consistit in similitudine rationum arithmeticæ. Maior est clara. Nam in geometrica proportionalitate, & distributiua iustitia, attenduntur res, & personæ, & in hac arithmetica & correctiua respicitur quantitas excessus, qua excedit vna pars aliam, vel numerus numerum vt adæquatio fiat secundum arithmeticam proportionẽ. Minorem videtur probare Philosophus exemplis: cum enim corriguntur commercia hominum, qui corrigit non considerat qualitatem personarum: sed quantitatem rerum circa quas factum est commercium, scilicet damnum, qua quantitate superat lucrum, & redigit & lucrum & damnũ ad æqualitatem. Item affert aliud exemplũ: vt si sit percutiens & percussus, vel interficiens & interfectus, non respicit personas iudex, sed damnum inter pulsationem actiuam & passiuam, quod inæqualitas dicitur, quam iudex per hãc speciẽ iustitiæ ad æqualitatem redigit, non respiciendo personas nisi per accidens eueniat. vt si quis pulsauerit constitutum in magistratu punietur maiori pœna quàm si priuatum pulsauerit, & in tali casu respicietur persona: sed per accidens fit, vt inferius patebit. Post hæc Philosophus pro declaratione minoris remouet cauillationem quandam. Nam potuisset dicere aliquis, tu appellas lucrum si quis pulsauerit, & damnũ si pulsatus fuerit: at in his rebus non dici debet lucrum vel damnum, sed in pecuniis potius, & similibus rebus. Ad hoc respondet Philosophus quòd nonnullis videtur quòd non possit dici: ego tamen ostendo quomodo possit dici vtendo istis terminis simpliciter. Nam antequàm fuerit mẽsurata actio vel passio, & inæqualitas, non videtur esse ibi lucrum vel damnum: sed cùm mensurata fuerit, statim videtur ibi esse damnum & lucrum, & posse dici, vt

qui

qui amisit oculum habet damnum cùm amiserit oculi commoditates. At damnum refertur ad lucrum: ergo si passio dicetur damnum, actio dicetur lucrum, vt patet.

{NIHIL enim refert.} respectu personarum: scilicet. 35

{VTITVR illis.} Personis in eadem æqualitate. Passio 36
atque actio est vna & eadem res, & ista tota actio atque passio diuisa est in partes inæquales, & vt respicit agentem dicitur actio, vt verò patientem passio: vt in libro Physicorum ostendit Philosophus.

{AVFERENDO lucrum.} Quia amisit oculum punito 37
illo à iudice qui effodit, videtur quodammodo oculum recepisse. Notandum quòd hoc iustum correctiuum consistit in arithmetica proportionalitate, quia non respicit personas, sed tantum inæqualitatem rei, scilicet qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At verò iustum distributiuum personarum habet rationem eo modo quo suprà diximus.

{QVARE æquum.} Affert Philosophus ex supradictis 38
vnam sententiam, scilicet quòd iustum hoc est medium inter damnum, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima, æquum huius correctiuæ iustitiæ est medium inter damnum & lucrum: at iustum correctiuum est æquum: ergo est medium inter damnum & lucrum. Secunda ratio, Iudex est medium inter plus & minus, quorum alterum est lucrum, alterum damnum: at iudex est quodammodo iustum tali iustitia, quia iustum est medium inter lucrum & damnum: ergo iustum correctiuum est medium, & cætera. Patet ratio, quia iudex est medium quoddam inter plus & minus: & cùm nascitur controuersia, statim currit ad iudicem, tanquam ad quoddam medium, & animatum iustum quod æquat inæqualiter se habentia ac si esset vna linea in partes diuisa inæquales: tunc si auferatur à maiore, & addatur minori, dicere solemus quòd vterque illorum habet rem suam, id est æqualitatem, & ideo tale iustum videtur consistere in eo vt quasi aliquod totum diuidatur in partes æquales. Vnde & nomen sumpsisse videtur. Nam apud Græcos δίκαιον, ἀδίχα dici videtur verso χ in κ quasi duatim & diuisim, vt ita loquar. Græcè enim διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐστίν. Ex his patet quòd iustum correctiuum est medium inter

plus & minus, & lucrum & damnum secundum proportionalitatem arithmeticam, sua natura, id est secundum suam naturam: quia quando fit contra naturam non est vere iudex, nec proprie appellandus iudex.

39 {AEQVVM autem medium est.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quo pacto inuenitur medium tale iustitiæ correctiuæ, quod est inter plus & minus secundum similitudinem arithmeticam. hoc autem declarat similitudine quadam afferendo lineas, quarum exemplo istud medium innotescere posit. Dicit ergo quòd si sint duo æqualia, puta viij. & viij. & ab altero auferatur vna pars, vt duo: hæc pars aut addi potest alteri viij. aut non. si addatur, tunc fient x. & excedet alterum diminutum quod remansit vj. in duabus partibus, id est bis duobus. Quòd si essent ablata ei, & non addita alteri in vna tantum parte & dualitate, alterum diminutum, id est sex excederet. quòd cùm sit ei addita superat medium in vna parte, id est dualitate, medium verò excedit illud diminutum in altera dualitate. Quare auctum excedet diminutum in duabus partibus & dualitatibus cùm sit x. & illud vj. & sic erunt inæqualia. quòd si velimus ad æqualitatem mediumq; redigere, tunc auferenda est pars illa qua excedens superat medium, id est vna dualitas, & addenda ei quod tali parte & dualitate deficit à medio, & sic fiet æquatio, & medium inuenietur. Sed vt clarius intelligatur sumantur lineæ, sint tres lineæ æquales, quarum vna appelletur A B, altera C D, & alia E F, & C D sit media ad quam iudex tanquam signum respiciens, superiorem lineam diminutam, ad inferiorem auctam, id est excessum & defectum ad æqualitatem reducere debet. Auferatur ergo à prima linea A B vna pars, scilicet A G, & addatur tertiæ quæ dicitur E F, & media relinquatur intacta, Et illa pars quæ additur sit H E. Ex his sequitur ꝙ linea aucta quæ vocatur H E F superet lineam diminutam vocatam G B in duabus partibus, scilicet vna quæ dicitur H E, alia quæ vocatur E K, & est æqualis priori parti. Mediam verò lineam C D quæ permansit intacta superat in vna tantùm parte, scilicet eam quam habuit ex diminuta linea. Cùm ergo excedens linea excedat inferiorem in duabus partibus æqualibus, & medium in vna, iudex cùm voluerit redigere ad æqualitatem respiciens me-

diam

diam:auferet ab excedente illam partem qua mediam excedit,& addet inferiori : & sic fiet æqualitas & adæquatio, vt in figura patet.

A ij G iiij B
C D
H ij E ij K F

{EST autem hoc.} 40
Cùm antea Philosophus visus sit declarare mediũ secundum arithmeticam proportionalitatem quod versatur circa easdem res: nunc verò ostendit, quòd hoc pacto sumitur circa res diuersarum artium, scilicet secundum proportionalitatem,& similitudinẽ arithmeticam. Probatur : si hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuersarum artium, tunc destruerentur ipsæ artes. Consequens absurdum,ergo & antecedens. Patet ratio, quia artium alia est præstantior alia, & opus preclarius facit.quòd si inter opera non fieret adæquatio, deficerent profectò artes, quia præclarior artifex nollet permutare suum opus præclarius cùm alterius artificis opere viliore : nisi agens, id est ille qui habet opus quo alius indiget,ageret quantum & quale : patiens, id est ille qui indiget tali opere pateretur, id est susciperet tantum & tale. Notandum quòd Philosophus per agens intelligit eum artificem qui habet aliquod opus quo alius indiget:per patiens intelligit eum qui indiget eo, & suscipit tale opus. Itaque in permutatione operum quæ fiunt in artibus: fit vt vterque posit esse & agens & patiens diuersis respectibus. sit faber & sutor : opus fabri sit domus, sutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipse non indiget, & sic dicetur agens. Vt autem indiget calceo,dicetur patiens, eodem modo sutor. Commutatio igitur cùm fiat inter duas personas, & vtraque dat & suscipit, ex quo vtraque videtur esse agens & patiens diuersis respectibus, vt dictum est. Dicit præterea Philosophus, & vtitur iis terminis, scilicet tantum & tale, quantum & quale : quia cùm fiant varia opera, oportet vt in permutando redigantur ad aliquam æqualitatem : vt si de se vnum opus non sit ita perfectum sicut aliud, oportet vt accipiantur tot illius generis, vt adæquent perfectionem alterius:& sic vnum opus euadat tantum quan-

tum alterum, & etiam tale.

41 {NOMINA autem hæc.} Declarat Philoſophus originem iſtorum nominum, ſcilicet damni & lucri. & dicit quòd hæc nomina ſunt orta ex ijs contractibus quos faciunt homines ſponte ſua, vbi propriè dicitur lucrum & damnum: poſtea tranſlata ſunt talia nomina per ſimilitudinem quandam ad commercia quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus non conceditur tale lucrum à legibus, cùm fiat in damnum & læſionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cùm quiſpiam æquum & prius & poſterius habet, id eſt quod erat prius antequam inferretur læſio, & eſt poſterius cùm ad æqualitatem rediguntur contrahentes, & in priſtinã formam reſtituuntur quoad fieri poteſt. Et viſus eſt Philoſophus loqui in hac parte iuſtitiæ commutatiuæ de commerciis que inuitis ſunt. vt furtum, adulterium, verberatio: in ſequenti capitulo videtur loqui de voluntariis.

42 {PRIVS.} Aequum quod erat prius antequam maleficium fieret, & inæqualitas.

43 {POSTERIVS.} Scilicet quòd redactum eſt ad æqualitatem à lege vel iudice poſtea quàm factum eſt illud maleficium, ita vt in ordine prius ſit æquum, quia vnuſquiſque ſuã habet. deinde orta eſt inæqualitas ob maleficium ab altera parte commiſſum in damnum alterius: præterea poſterius eſt æquum, cùm illa inæqualitas redigitur ad æqualitatem. Dubitatio oriri videtur: quia dictum eſt iuſtitiam conſiſtere in medio ipſius rei: & ſi hoc eſt, tunc definitio virtutis aſsignatæ non videretur ei competere, cùm ſit mediocritas conſiſtens in medio rationis, vt antea patuit. Hanc dubitationem, vt arbitror, ſoluere poſſumus diſtinguendo de medio, quod duplex eſſe videtur: vnum, ſcilicet rationis determinatum à recta ratione, vt non excedat neque deficiat: alterum rei, cuius effectrix eſt ipſa iuſtitia. In medio primo modo ſumpto conſiſtit omnis virtus, & etiam ipſa iuſtitia. Et ſic competet ei definitio virtutis aſsignata, tamen non obſtat quin ſit etiam medium rei inquantum eius eſt effectrix. Eſt igitur in medio rationis ſecundum eſſentiam ſuam: eſt præterea medium rei inquantum eſt eius effectrix, aut ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam in diſtribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De

De repaßione, numo, & indigentia.

CAPVT V.

Videtur autem nonnullis & ipsa repaßio simpliciter esse iustum, ut Pythagorici censuerunt, qui quidem absolutè definientes iustum, repaßionem esse dicebant. Verum repaßio, *nec ad distributiuum iustum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipsam & Rhadamanti ipsius iustum asserunt esse. 44

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipse,
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

45 Persæpe enim discrepat, nam si quis magistratum gerens percusserit quempiam. non decet eum repercuti. Et si quispiam eum qui magistratum gerit. repercusserit, is non solum repercutiendus est, uerum etiam supplicio afficiendus. Præterea multum inter se differunt, id quod sponte, & id quod inuitus quispiam fecit. 46 Sed in societatibus commerciorum, tale iustũ (repaßio inquam) per cõparationem rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. Ciuitas enim tum conseruatur cum retributio fit ut comparatio flagitat rationum. nam homines aut reddere malum quærunt, quod ni faciant, seruitus esse uidetur. aut retribui sibi bonum, quod nisi fiat, actus dandi beneficiumq; non fit, at ciuitates his conseruantur. Quamobrem & Gratiarum templum in ciuitate media condunt, ut retributio sit. hoc enim gratiæ proprium est. Nam is qui suscepit, subministret uicißim ei qui munus contulit, & ipse rursus incipiat conferre oportet. Coniunctio autem quæ per diametrum est, 47
facit eam retributionem quæ per comparationem rationum efficitur. hoc pacto, sit Aedificator quidam a, Sutor autẽ b, Domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorem igitur à

* Grecus codex plus habet. οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δὲ ἀντιπεπονθὸς, οὐκ ἐφαρμόττει. β. id est non conuenit neque iustitiæ vniuersali. neque particulari. Particularẽ enim voco politicam, quæ res cõmunicat: mutuũ enim pati neq; ad distributi. b.

tur à sutore accipere opus illius, & ipsum illi suum dare
oportet. Si igitur primum sit id iustum quod comparatione
rationum est æquũ, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur.
sin minus, non erit æquum, neque constabit societas. Nihil
enim prohibet unius opus alterius opere præstabilius es=
48 se. Hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Est autem
hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi
agens ageret, & quantum & quale, & patiens pateretur
hoc, & tantum & tale. Non enim duobus ex medicis fit
societas, sed ex medico atque agricola, & ex diuersis
omnino, ac inæqualibus, uerũ hi redigantur ad æqualitatem
49 oportet. Quapropter ea uniuersa quorum est permutatio,
50 inter sese comparabilia quodammodo esse oportet. Pro quo
numus in usum hominum uenit, & fit quodammodo me=
dium. metitur enim cuncta, quare & nimium atque parum,
51 quotnam calcei domui uel uictui sunt æquales. Oportet
igitur quod est ædificator ad sutorem, tot pro domo, uel
alimento calceos esse, quòd si hoc non fuerit, non erit per-
mutatio, neque societas. hoc autem non erit, si non æqua
quodammodo fuerit. oportet ergo aliquo uno mensurari
cuncta, sicut & antea diximus. Hoc autem est reuera qui=
dem indigentia ipsa, quæ omnia continet. Nam si non in=
digeant, aut non similiter, non erit permutatio, aut non
eadem erit. Numus autem ex instituto factus est, ut pro
indigentia sit. Et propterea nomen hoc habet, quod non
natura constat, sed lege. Et in nobis est situm ipsum mu=
52 tare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cùm
redacta fuerint ad æqualitatem, ut quod est ad sutorem
53 agricola, id sit opus sutoris ad agricolæ opus. Oportet
autem in figuram comparationis rationum ducere, cùm
permutare uoluerint. Sin minus, alterum extremum exces=
sus

sus habebit utrosque. Sed cùm habent sua, sic æquales &
socij sunt, quia hæc æqualitas in ipsis fieri potest. Atque sit 54
agricola quidem a, & alimentum c: sutor autem b, & o-
pus ipsius quod in æqualitatem iam est redactum, d. Quòd
si hoc pacto non esset repasio, non esset sanè societas.
Ipsam autem indigentiam continere, ut quidam unum, hoc 55
sanè declarat. Cum enim aut ambo sese non indigent mu-
tuo, aut aliter, non fit permutatio: sicut fit, cùm eius quis-
piam indiget quod habet ipse: ut uini, pro quo dat ille tri-
ticum exportandnm. Oportet igitur hæc redigi ad æqua-
litatem. Quòd si nunc non indigeat, numus quasi uas inter
cedit pro permutatione futura, si ipsa indiguerit fore. Li-
ceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur
idem & ipse. Non enim semper æquale potest. attamen
magis ipse persistere solet. Idcirco definitæ sint pretio
res omnes oportet. sic enim erit permutatio semper. quæ
si erit, societas erit. Numus igitur ut mensura, res ipsas
metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque societas
fuerit sine permutatione, neque permutatio sine æqualita-
te, neque æqualitas sine communi mensura. Atque re quidem
uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differunt conueniant com
muni mensura. attamen indigentiæ ratione satisfieri po-
test. Vnum quid igitur esse oportet, atque hoc ex supposi-
tione. quapropter numus uocatur. Hic enim facit ut omnia 56
mensura conueniant: mensurantur enim omnia numo. Sit 57
domus quidem a, *unciæ autem decem b: & lectica collo- *μνᾶι δέκα
cetur in c. Atque a quidem dimidium sit ipsius b, si pretium
domus quinq; unciæ sint, aut æquale: c autem, id est lectica,
sit pars decima ipsius b. Patet igitur quot lecticæ domui
sunt æquales, sunt enim quinque. Hoc autem modo permu-
tatio erat antea quàm esset numus. nihil enim interest siue

lecticę

lecticæ quinque, siue pretium quinq; lecticarum detur pro
domo. Dictum est igitur quidnam sit iustum atq; iniustum.
58 His autem determinatis, constat iuris actionẽ medium inter
hæc esse, agere, inquam, ac pati iniuriam. Alterum enim est
59 plus habere, alterũ minus. Iustitia autem non eodem modo
quo priores uirtutes mediocritas est: sed quia medij est, hoc
60 est æqui. iniustitia autem extremorum. Et iustitia quidem est
qua iustus dicitur actiuus, electione iusti, atq; distributiuus
& sibijpsi ad alium, ac alij ad alium. non hoc pacto ut com
modi quidem plus sibi tribuat, & proximo minus, incom-
modi autem contrà, sed æqui. quod ex comparatione ratio-
num emergit, & alij simili modo ad alium. iniustitia autem
61 contraria iniusti. Hoc autem est excessus & defectus com-
modi uel incommodi, contra comparationem rationum.
quapropter iniustitia exuperatio est, & defectus, quia est
62 exuperationis & defectus: in se quidem exuperationis eius
quod est simpliciter commodum, & defectus eius quod est
incommodum. In alijs autem in toto quidem similiter, eius
63 profecto quod à comparatione rationum exorbitat, ut con-
tigerit. Iniuria autem minor quidem est iniuriam pati, ma-
ior autem iniuriam facere. De iustitia igitur ac iniustitia,
quænam sit utriusque natura, sit dictum hoc modo. Simili-
ter & de iusto uniuersaliter, atque iniusto.

COMMENT.

44 VIDETVR autem nonnullis & ipsa repasſio. } Hoc est quintum capitulum huius primi tractatus, in quo Philosophus affert opinionem Pythagoreorum de iustitia, & eam refellit, & simul ostendit quomodo iustum sit medium: diuiditur autem in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur afferendo sententiam Pythagoreorum, dicit quod videtur quibusdam iustum non aliquod, sed simpliciter omne iustum esse repassum vel econtra passionem. Hanc sententiam reprobat Philosophus hoc pacto, Id quod

quod non accommodatur nec iusto distributiuo, nec correctiuo, sed discordat ab vtroque, non est iustum vt illi dicebant: sed econtrà pasio est huiusmodi, quia non accommodatur iusto distributiuo, nec correctiuo, sed discordat eo modo quo illi ponunt. ergo econtrà pasio non est iustum. Maior patet, quia duę sunt species iustitiæ, vt vidimus, vna distributiua, alia correctiua, vnde & iustum duplex, scilicet distributiuum, & correctiuum. Id igitur quod discordat ab vtroq;, non erit iustum. Minorem probat Philosophus, & primò quòd discordat à iusto distributiuo: quia fieri non potest vt quis eadem patiatur quæ contulit in rempub. vt si quispiam patriam seruauerit, quid econtrà patietur vel suscipiet à republi. vt par gratia referatur? Probat vlterius quod non accõmodatur, vel potius discordat econtrà pasio à iusto correctiuo. Nam fieri potest vt quispiam percusserit hominem in magistratu constitutum: tunc iste non patietur eadem, imò luet pœnas, & plus patietur. verũ secundum nos debebat eadem pati. Item in magistratu cõstitutus si percusserit aliquẽ priuatum: tunc iste non eadem econtrà patietur, quod debebat fieri per vestrũ iustum. quare patet his exemplis quòd econtra pasio vestra discordat à iusto etiam commutatiuo vel correctiuo. Affert etiam vlterius ad suum propositum ostendendum, ꝙ magna interest vtrum quispiam sponte an inuitus agat. Si autem iustum esset econtra pasio, tunc quomodocunq; ageret aliquid & inferret, semper econtrà pateretur eadem: at qui inuitus fecerit non punitur à legibus: ergo absurdum est iustum esse econtrà pasionem, & sic malè dicebant Pythagorici, ꝙ iustum simpliciter nihil aliud est quàm econtrà pasionem, & adeò credebant hoc, vt dicerent iustum Rhadamanti, non esse nisi tale, accommodantes Hesiodi carmen, qui dixit quòd si quis patietur ea quæ egit, tunc rectè iustum fit.

{DISCREPAT.} Scilicet à iusto distributiuo & corre- 45
ctiuo eo modo quo diximus. Notandum ꝙ sicut dicit Philosophus, Pythagorici definierunt iustum econtrà pasionem. Nam iustum vt omnes asserunt, est æqualitas quædam, id est vult vt personæ vel res redigantur ad æqualitatem. Pythagorici verò errarunt in hoc quòd accommodant econtrà pasionem omni iusto, & nõ bene fecisse videntur sic simpliciter, & sine distinctione vlla definiendo iustũ, tamen accommodatur

econtra

econtra paſsio alicui iuſto: nam videtur habere locum in aliqua parte iuſtitiæ commutatiuæ, ſcilicet præſertim in ea quæ verſatur circa commercia voluntaria quæ fiunt in communi ſocietate, vt apparebit. Dubitatur quia Philoſophus videtur ſibi repugnare. Nam ſuperius dixit in iuſto correctiuo quòd iudex reſpicit iniurias,& non conditionem perſonarũ,& ideo dixit illud iuſtum conſiſtere in arithmetica proportionalitate,quæ non reſpicit qualitatem perſonarum.Hic autem dicit, & affert exemplum in iuſtitia correctiua,vbi attenditur dignitas,& qualitas perſonarum:vt ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu conſtitutum,non ſolùm repatitur econtra, ſed etiam magis punitur.Dicendum ad hanc dubitationem quòd Philoſophus loquitur ibi de iis quæ cõmuniter eueniunt. Præterea videtur ibi accipere priuatas perſonas.at ſi quis percuſſerit virũ in magiſtratu conſtitutũ,non punitur,quia perſonam illam tanquam priuatam percuſſerit, ſed quia videtur percuſsiſſe rempub.cùm ille publicam perſonam gerat, vt apparet exemplo allato.

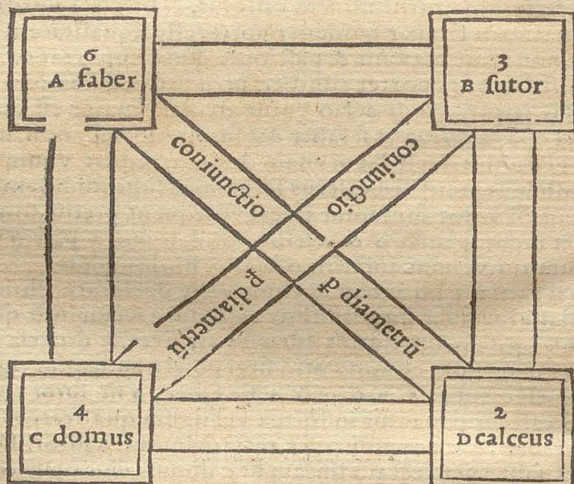
46 {SED in ſocietatibus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capit. in qua Philoſophus reprobata ſententia Pythagoricorũ,nunc oſtendit quòd iuſtum iſtud Pythagoricorũ,id eſt econtra paſſio, verificatur in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea quæ conſiſtit in commerciis hominum: deinde declarat formam iuxta quam dicetur ꝙ iuſtum eſt econtra paſsio. Probat igitur primò hoc pacto: Id quod in commutando ſecundum ſimilitudinem rationis,& non iuxta æqualitatem continet, & conſeruat ciuitatem,eſt iuſtum correctiuum cõmerciorũ. At econtrà paſsio eſt huiuſmodi:ergo econtrà paſsio eſt iuſtũ correctiuum.Patet ratio ex ipſo Philoſopho qui dicit ꝙ econtrà paſsio eſt iuſtum correctiuum, non autem ſimpliciter iuſtum, vt volebant Pythagorici, & ſecundum æqualitatem, vt oculum pro oculo,vel manum pro manu. Verùm ſi dixiſſent vel intellexiſſent econtrà paſsionem ſecundum ſimilitudinem rationis vt nos ponimus,non erraſſent: quia ciuitas conſeruatur cùm fit retributio & repenſio ſecundum ſimilitudinem rationis, vt ſi quis intulerit malum, reportet ſecundum ſimilitudinem rationis malum à lege: ſi bonum etiam reportet bonum & gratiam. vnde & templum Gratiarum in ciuitatibus condere ſolent: ad quod reſpicientes meminerunt gra-

tiarum

tiarum, & referunt gratias bene meritis, & recõpensationem inuicem pro beneficiis, vt & ille rursus & cõferre beneficia incipiat, & iterũ reportare, & in his consistit econtrà passio non iuxta æqualitatẽ, sed iuxta similitudinẽ rationum: quia si das mihi opus tuum, nõ reddam tibi opus meum: quia forsan non indiges illo, sed reddã æquiualens illi. & sic patet ꝙ econtrà passio est iustũ correctiuum, non iuxta æqualitatẽ, vt videbantur intelligere Pythagorici. Nam quæ societas vel commutatio ex æqualibus fieri potest? Non enim ex duobus medicis fieri societas solet, & commutatio inter ea quæ sunt eiusdem artis, sed ex diuersis & inæqualibus cùm rediguntur ad æqualitatem secũdum similitudinem rationis. Nam circa iustitiam commutatiuam semper quidem oportet esse æqualitatem rei ad rem, non tamẽ actionis & passionis, quod importat contra passũm: sed in hoc oportet adhiberi proportionalitatem, vt fiat æqualitas rerum, eo ꝙ actio vnius artificis maior est quàm actio vel opus alterius. vt si faber dat sutori domũ, non sutor reddat ei domũ: nec si dat ei vnam domum reddat vnum calceum minoris pretij, sed calceus secundum similitudinem rationis, id est vt tot sumantur calcei vt æquent pretiũ domus: & sic fiet recompensatio & retributio, & econtrà passio iusti commutatiui, vt nunc inferius ostendet Philosophus.

{CONIVNCTIO autem.} Cùm velit declarare Philosophus illam formulã similitudinis rationum secundum quam 47
fit econtrà passio iusta. sumit diuersos artifices, & diuersa opera, inter quæ iusta commutatio fieri possit. Sumantur igitur quatuor elementa, A, B, C, D & A sit faber, B sit sutor, C domus, D calceus: ponantur in forma vel figura quadrati, vt primo A faber, & ex opposito per rectam lineam B sutor. Deinde sub A fabro per rectam lineam sit C domus, eius opus: & sub B sutor ponatur D calceus oppositus domui per rectam lineam deinde intelligamus duos diametros, vnum ab A in D, alium ab B in C. ex qua coniunctione per diametrum statim apparebit iustum quod est econtrà passio, & retributio, & recompensatio secundum similitudinem rationum hoc pacto, Vt cùm faber sit præstantior artifex, sit vt vj. quàm sutor qui sit vt iij. & opus quoque fabri, scilicet domus sit iiij. & calceus ij. tunc fiat coniunctio per diametrum hoc pacto: si fiant calcei æquales domui, vt sicut se habet faber ad sutorem, ita do-

mus ad calceum: sed faber ad sutorem habet rationem duplam: ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo secundum similitudinem rationis, vt tot calcei sumantur vt æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum vel econtrà passio quæ erit si faber habebit æquiualentes calceos, & sutor domũ: nam prius oportet vt æquentur res commutandæ, deinde fiat econtrà passio, & commutatio per diametrum, quæ erit iusta, si opera æquata erunt, non secundum æqualitatem, vt vnum ad vnum, veluti vna domus ad vnum calceum: sed si æquatæ fuerint secundum similitudinem rationis, vt tot sumantur calcei, vt æquent domum.

Qua adæquatione facta secundum debitam proportionalitatem oritur iusta commutatio, & econtrà passio, & vterque agit, & patitur, & affert, & suscipit æquiualens, id est agens agit quantum & quale, & patiens patitur tantum & tale, id est faber, qui est agens conferendo domũ, & patiens suscipiendo calceos: & item sutor qui agens conferendo calceos, & patiens suscipiendo domum, & vterque agit tantum & tale, quantum & quale patitur, id est suscipit, & sic etiam patitur,

tur, quantum agit, & hoc in rebus operibúſque diuerſis, & inter artifices diuerſos inter quos cadit propriè commutatio & huiuſmodi conuentiones: non enim ex duobus medicis, ſed ex medico & ſutore, & fabro fit ſocietas, vt apparet in figura, & textu Philoſophi.

{AD æqualitatem.} Scilicet per diametrum. 48

{QVAPROPTER omnia quorum eſt permutatio.} Hæc 49
eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus cum antea declaraſſet formulam rationũ in qua fit ecõtra paſsio: nũc oſtendit quomodo in permutationibus dicta formula poterit obſeruari: & primò declarat ea omnia quorũ eſt permutatio eſſe talia, vt inter ſe comparari poſsint. Non enim linea & lapis cõparantur inter ſe nec permutari poſſunt. Res autẽ quæ permutantur, et ſi ſint variorum generum, tamen propter indigentiam humanã comparantur ſecundum cõmunem menſuram, quæ eſt ex inſtituto & impoſitione hominum, non ex natura. Id autem eſt nummus, qui rebus menſuram ponit, & æſtimationem. & propter hoc nummus in vſum venit, ideo fit quodam modo medius nummus. Nam eſt inter res permutandas, quarũ altera eſt maioris pretij, altera minoris. deinde per mẽſuram nummi illæ res inæquales ad æqualitatem rediguntur. Ex quo fit, vt nummus metiatur, quotnam calcei ſint æquales domui. Menſurat enim domum, & item calceum, & ſic nummus æquabit, quia tot calcei addentur, vt æquales ſint domui.

{QVODAM modo.} Id eſt aliqua ex parte. Ob id ipſum, 50
ſcilicet ſit quædam menſura. Notandum quòd Philoſophus dixit ea quæ permutantur quodãmodo cõparari inter ſe: & dixit quodam modo, quia propriè ea dicuntur cõparari inter ſe quæ ſunt eiuſdem generis, vel potius eiuſdem ſpeciei. at illa quæ permutantur ſunt diuerſarum rationum, & tamen comparantur per communem menſuram quodammodo, deinde permutantur. Notandum quòd Philoſophus dicit quòd nummus eſt quodam modo medius, veluti dicitur iudex medius inter illum qui habet plus, & illum qui habet minus, auferendo ab eo qui habet plus, & addẽdo illi qui habet minus. Verũ iudex eſt res animata, nũmus inanimata. Præterea res quæ deferuntur ad iudicem, erant antea æquæ: poſtea facta iniuria fiunt iniquæ, & orta inæqualitate curritur ad iudicem, & ille æquat reducendo ad priſtinam æqualitatem quod fieri poteſt.

Nummus verò alio modo quia ſumitur pro communi menſura ad æſtimationem rerum permutandarū non vt mediator iudex:ſed vt communis menſura, ideo dicit quodam modo.

15 {OPORTET igitur.} Declarat Philoſophus quomodo menſurantur res permutandæ, vbi inter ſe quodammodo ſunt comparabiles. Qualem enim faber rationem habet ad ſutorem, tot calceos oportet conferre pro domo. Quòd ſi hoc pacto non fiat, nec permutatio ſequi poterit nec econtra paſsio. At illud non fiet, ſcilicet vt tot calcei conferantur pro domo niſi adæquentur. Vnde oportet aliquo vno cuncta quæ permutantur menſurari. Id autem erit indigentia, & neceſsitas quædam in rebus huiuſmodi. Nam illud metitur res permutandas, ſine quo permutatio rerum fieri non poteſt: ſed indigentia videtur eſſe huiuſmodi: ergo indigentia videtur quædam eſſe menſura rerum permutandarum. Verùm ne quis obiiciat, quòd etiam ſine indigentia eſt nummus quo res permutantur: ideo addit vlterius Philoſophus, quòd nummus ſubit vicem indigentiæ, quia fit quandoque vt alter indigeat, alter non: & tunc nummus introducitur, qui non natura conſtat, ſed ex inſtituto & impoſitione hominum: vnde etiam nomen ſumpſiſſe videtur ἀπὸ τοῦ νόμου, id eſt à lege: & adeò collocatur in noſtra poteſtate, vt non ſolùm ipſum inueniamus, ſed etiam deponamus quandocunque libet. Notandum quòd vt dictum eſt, faber excedit ſutorem, & opus fabri excedit opus ſutoris adeò vt poſitis ſuperioribus numeris habeat proportionalitatem geometricam duplam, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem: ita calceus ad domum, vel domus ad calceum: ſed faber excedit ſutorem in duplo, & domus eodem pacto excedet ſecundum iſtam proportionalitatem quæ geometrica dicitur quæ cadit hic cùm iſta comparantur. Verùm ſi permutatio fieret hoc pacto non bene ſe haberet cùm ſit hic inæqualitas quæ æquari debet per ſimilitudinem rationis, vt fiat econtra paſsio, vt ſint duo calcei qui æquent domum: & ſic faber & ſutor erunt æquales. Nam animaduertendum diligenter ꝙ cùm illa comparantur antequam fiat permutatio, cùm inquam comparantur hoc pacto, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem, &c. Videtur eſſe proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas, quæ obſeruanda non eſt cùm fit permutatio, ſed redigenda ad æqualitatem,

vt opus

vt opus minus æquetur cum maiore, vt quasi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticam, quæ est illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ, quæ est fabri ad domum, & sutoris ad calceum, sit æqualitas rationis arithmeticæ eiusdem quantitatis, adæquando multos calceos domui: & per hunc modum fit permutatio & retributio congrua, ex qua bene constabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad personas. Nam ponatur ex vna parte persona cum sua re vel opere, ex altera parte persona alia cum sua re. Hæ res vel opera ad personas stant inter se sicut anguli quatuor: nec potest deduci res ad personam nisi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum personæ. quare talis permutatio & coniunctio fit per diametrum, vt apparet. Sed non attenditur hic personarum dignitas. quia non videtur altera alteram excedere, nisi ratione operis, sed sufficit vt æquentur opera inter se, & fiat permutatio secundum similitudinem arithmeticam.

{ERIT igitur.} Declarat Philosophus quomodo fiat contra passio rectè in permutationibus rerũ per cõmunem mensuram. id est per nummum quem dixit subire vicẽ indigentię. 52
Sumantur elementa A, B, C, D, & A sit agricola vj. & B sutor iij. & C alimentum iiij. & D calceus ij. Vt igitur se habet agricola ad sutorem: ita alimentum ad calceum. verùm cùm horum alterum excedat alterum, hæc æquanda sunt secundum similitudinem rationum cùm permutatio fiet: quòd nisi adæquentur, tunc apparet quòd permutatio esset iniusta, & inæqualis, & altera persona haberet vtrosque excessus. Veluti agricola vel faber qui est alterum extremum, haberet vtrunque excessum si fieret permutatio vt se habẽt inter se secundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet vtrumque excessum, scilicet excellentiam artis qua excedit sutorem: ponatur enim quòd excedat in duplo. & item haberet excessum operis, quia haberet tantum quantum valeret, & excederet in duplo, ita vt si daret opus vt quatuor haberet tot quot facerent octo. Nam sicut persona excedit personam: sic quod recipit, excederet id quod dat, sed excedit in duplo: sic res in pretio debet excedere in duplo, si permutatio fieret hac geometrica ratione, vbi attenditur dignitas personarum. & sic altera persona haberet vtrosque excessus. Sic enim requireret pro-

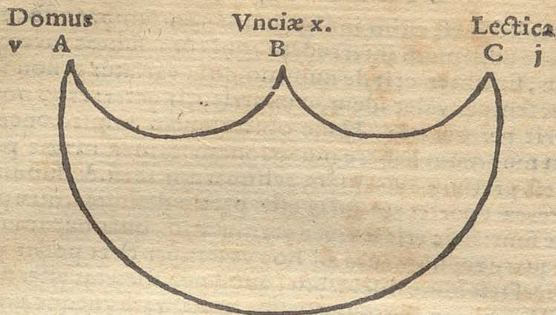
portionalitas geometrica: vt quod agricola ad sutorem, ita opus sutoris ad agricolæ opus: sed non est ea seruanda in permutatione rerum vbi attenditur æqualitas operum. & sic exponunt nonnulli. Quidam vero referunt vtrosq; excessus ad excessum & defectũ, id est plus & minus, hoc pacto, quia agricola haberet vnũ calceum, id est minus, & habebit plus in eo quod excedit sutorem dignitate artis, posito quòd sit dignior. Item sutor minus in eo quod exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentum quod est pluris pretij.

53 {OPORTET autem.} Quasi reducenda est talis proportio ad similitudinẽ rationis arithmeticã, vt nõ attendatur dignitas personarum, sed opera eorum æquãda sunt, vt agricola habeat tot calceos, quot valet triticum ad alimentum suum.

54 {HABENT ipsi sua.} Scilicet quando quisque habet tantum quantum dedit: & sic poterit constare societas, & fieri potest commutatio congrua, & nummus erit mensura quædam ex qua ponatur æstimatio rebus.

55 {QVOD autẽ indigẽtia cõtinet.} Declarat Philos. quomodo indigẽtia videt̃ cõtinere omnia ista in permutationibus, scilicet vt fiãt, & quid est mensura, & quomodo nũmus subit vicẽ indigẽtiæ. Probat ꝙ indigẽtia videt̃ cõtinere omnia ista humana hoc pacto, Id quo vno & quasi solo permutationes rerũ fieri possunt. cõtinet res omnes humanas: sed indigentia videt̃ esse huiusmodi: ergo &c. Maior nota, quia fiunt permutationes rerũ, & id sine quo nõ potest fieri permutatio inter homines, videtur cõtinere res humanas. Nam si fiat permutatio, possunt conuenire homines, & fit pagus & ciuitas, & cœtus hominum. Minor declaratur, quia nisi esset indigentia, nõ esset permutatio, Is enim qui non indiget non permutat. Et dixit ad probandũ hãc minorẽ, quòd si vterq; indigeat certè fit permutatio: si alter tantum, fiet etiam permutatio: ꝙ si neuter, non fit permutatio. Verũ ad declarandũ eam partẽ in qua dixit, si alter tantũ indigeat fit permutatio (alia sunt clara per se) affert exẽplum, dicẽdo ꝙ fiet hoc nũmo intercedente qui subit vicem indigentiæ futuræ alio in tempore, quia nummus est tanquam vas: sed oportet vt nummus sit talis vt id possit efficere. Nam si nummus non esset in vsu vel esset adulterinus non fieret permutatio, quia tunc subiret vicem indigentiæ. Hæc cùm ita sint, Philosophus videtur afferre obiectionem & eam soluere.

ſoluere. dictũ eſt enim indigentiam non ſemper eſſe, & ideo oportere nummum intercedere, qui cùm ſubeat vicem indigentiæ, ſimiliter erit de nummo, quia variatur & non ſemper eſt, nec ſemper valet idem, vt experientia patet: ergo non ſemper erit permutatio. Hanc obiectionem ſoluit concedendo ipſum nummum habere mutationem: tamen magis perſiſtere, id eſt pretium eius quàm reliquarum rerũ. & ſubdit quòd propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas, quæ permutandæ ſunt: & ſic erit ſemper permutatio, quia nummus videtur æquare res humanas ad hoc vt ſemper fieri poſsit permutatio: & facit hunc diſcurſum, quòd nec ſocietas eſſet ſine permutatione, nec permutatio ſine æqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura quę videtur eſſe nummus. Dicit etiam vlterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſunt menſurari communi menſura in permutatione, & iſta videntur menſurari per indigentiam: ex quo videtur eſſe aliquid oportere, quo menſurari omnia poſsint quæ permutantur: at id eſt nummi, vt oſtendit exemplo Philoſophus per deſignationem & deſcriptionem. Si enim ſint permutandæ lectica & domus, permutari non poſſunt niſi menſurentur communi menſura qua imponatur pretium eis. Hæc autem erit nummus. Sumantur igitur vnciæ x. & domus, & lectica, & dicamus quòd lectica valet vnam, domus verò quinque vncias: & ſic domus erit dimidia: lectica verò decima pars vnciarum. Quare quinquies ſumenda eſt lectica, vt ſit æqualis cum domo: quinque igitur lecticæ adæquant domum. & hoc pacto res menſurari dicuntur nummo. Nummus autem ex ſuppoſitione venit in vſum, & ex inſtituto. Nam ſi nummus non haberet talem menſuram, non eſſet in vſu: at eam habet quam imponit ſibi ratio & experientia hominum: ſi verò non habet, tollitur. Dicit poſt hæc Philoſophus, quòd ante inuentionem nummi erat permutatio rerum, & indigentia menſurabat res, & pretium mutabatur vt requirebat indigentia: vt quinque lecticas pro domo permutaſſent, quia menſuraſſent labores domus cum lectica, & ſic vidiſſent quòd valebat quinque. vnde nulla differentia eſt ſi permutentur quinque lecticæ, an pretium quinque lecticarum. ex quibus patet, quid ſit iuſtum & iniuſtum: & ex hoc apparebit quid ſit iuſtitia & iniuſtitia.

56 {EX ſuppoſitione.} Quia non fit à natura, ſed ex lege & inſtituto hominum.

57 {SIT domus.} Oſtendit quomodo cùm nummus intercedit, fit menſuratio, & imponitur pretium, vt permutatio fiat. Notandum quòd inter res permutandas cadit nummus ex inſtitutione hominum: ſed res quæ ſunt diuerſorum generum & rationum non videntur menſurari poſſe ex parte naturæ, quia menſura debet eſſe de genere eorum quæ menſurãtur: vt quantitas continua menſuratur quantitate continua, non diſcreta. Nam ſi res per menſuram debent menſurari, habere debent illam menſuram quæ ſit pars illarũ rerum. Quare nummus ipſe medius cadit inter res menſurandas propter indigentiã: quia imponitur pretium alteri rei, & ſic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex inſtituto eſt nummus quodammodo menſura.

58 {HIS autem hoc pacto determinatis.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam in ſuperioribus declarauit quomodo iuſtum eſt medium: nunc oſtendit quomodo iuſtitia quæ eſt habitus ſit mediocritas vel mediũ. Et primò oſtendit quo pacto operatio iuſtitiæ ſit medium. deinde quo pacto ipſa iuſtitia ſit medium: præterea qualis habitus eſt iuſtitia: poſtea qualis habitus eſt iniuſtitia: poſtremò epilogat ſupradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: Plus habere & minus habere eſt agere & pati iniuriam: at iuſtè agere eſt medium inter plus habere & minus: ergo agere iuſta eſt medium inter agere iniuriam, & pati. Maior no-

ta ex antedictis cùm inquit suprà, Qui enim plus sibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor patet de se: ergo &c.

{IVSTITIA autem non eodem modo.} Declarat nunc Philosophus quomodo iustitia est medium Non enim est medium eo pacto quo dictum est in alijs virtutibus: nam in alijs virtus erat media inter duo vitia opposita, quæ sunt habitus: iustitia verò est ipsius medij, scilicet iusti quod est inter plus & minus: & sic est in medio duorum extremorum quorum alterum est plus, alterum minus. Notandũ quòd iustitiæ opponitur vnum tantum vitium, scilicet iniustitia, quæ subit vicem duorum nonvitiorum vel vitiosorum habituum, sed extremorum, quorum alterum est vitium, scilicet plus habere. & intelligo plus habere non solum plus de bonis, sed etiam cum habetur minus de malis: & sic igitur plus habere erit in vitio. Alterum verò minimè, id est ipsum minus habere. Ratio est autem cur vnum tantum vitium, scilicet iniustitia opponitur iustitiæ, & ipsa non est media inter duo vitia: quia aliarum virtutum extrema vtputa audacia, & timiditas diuersis operationibus committuntur, & contrarijs. Vnica autem operatione impossibile est agere audaciam & timiditatem quæ sunt excessus & defectus fortitudinis, quæ duo sunt vitia, & differunt inter se re & ratione. Iniustitia verò vna & eadem res conficit vnica operatione plus & minus, id est excessum & defectum, qui sunt idem re, differunt tantũ ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (sunt enim ista relatiua) cui verò aufertur, minus habet. Itaque vna & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum cui aufertur. & sic iniustitia vnũ re cõficit vtrumq; extremũ: quæ extrema differunt inter se ratione tantum prout subeunt rationes pluris, & minoris, & excessus, & defectus, quia licet sit eadem res iniustitia, tamen alia est eius ratio vt est plus, alia vt est minus. Sic igitur apparet quomodo iniustitia non cõsistit in medio duorum habituum vitiosorum qui sunt excessus & defectus, sicut consistunt aliæ virtutes, sed distribuendo aut cõmutando res sine proportionalitate facit in rebus talem excessum atq; defectum: similiter & iustitia est effectiua medij, quia adæquando res facit illud quòd est medium in rebus, esse æquum inter homines inter quos distribuuntur aut commutantur tales res: tamen regulat etiam affectum, & apppetitũ hominũ: & quan-

B 5

uis omnes dicant iustitiam esse in voluntate vt in subiecto, forsitan non esset absurdum collocare eam in appetitu inquantum moderatur ipsum,& regulat à plus appetendo.

60 {ET iustitia quidē.} Hac in parte Philosophus docet qualis habitus est ipsa iustitia,dicendo quòd iustitia est,qua iustus dicitur esse talis vt agat electione, & sibi, & aliis æquè tribuat,id est non solùm sibi ad alios, sed etiam alijs ad alios. & videtur explicare definitionē siue descriptionem iustitiæ,quæ videtur magis competere iustitię distributiuę. Hæc enim præstantior altera esse videtur. Definitio autem talis est, ꝙ iustitia est habitus quo iustus electione agit, non tribuendo sibi, & cæteris plus,& minus,sed æquè. Alia autem pars adddi potest quæ pertinebit ad correctiuam,scilicet quæ redigit personas quarum altera iniuriā perpessa est,& res permittēdas ad æqualitatem : & hoc pacto videtur cōplecti ambas partes iustitiæ.

61 {INIVSTITIA autem est contra.} Declarat nunc Philosophus qualis habitus est iniustitia, & dicit quòd est ecōtra, scilicet qua vir iniustus agit per electionē iniustè, excessus & defectus tribuendo præter similitudinem rationum. Hæc est contraria definitio ipsi iustitiæ, & ideo iniustitia dicitur esse excessus & defectus,quia plus & minus distribuit, & commodorū & incōmodorū:sed opposito modo. Item cum cęteris distribuit,dat plus & minus:& non semper dat vni & idē plus, sed nunc vni,nunc alteri,& indifferēter. Et potest sic definiri, quomodo est habitus.quē habens operatur electione iniusta sibi plus quàm aliis tribuendo, & aliis non æquè, & quo non rediguntur personæ & res permutandæ ad æqualitatem.

2 {EXVPERATIONIS & defectionis.} Et hoc fit duobus modis,aut ad se,aut ad alios.

63 VERVM id.}scilicet iniustum tale.

64 {MINOR quidē est iniuriā pati.} Ille qui habet minus dicit̄ pati:ille verò qui habet plus dicitur facere iniuriā.& sic visus est Philosoph.cōparare extrema iustitiæ inter se, sicut suprà in aliis. Notandū ꝙ vt alias dictū fuit sicut de motu & omni actiōe:sic de operatione iustitię esse videtur. at motus erit idē inter terminū à quo & terminū ad quē,& tamen diuersis nominib. ob diuersos respectus nūcupatur veluti doctrina vel potius doctio, vt ita loquar, eadē est operatio inter eū qui discit,& q docet:sed vt est à doctore,dicet̄ actio:vt est ad discentem,

tem,pasſio:eodem pacto iniuſtitia vnam operationem facit, ſcilicet iniuriam,quæ eſt vna & eadem , tamen diuerſas habet rationes.nam ſi agit iniuriam,eſt qui patitur , & econtrà,& vt eſt ab agente dicitur actio , & vt ad patientem dicitur paſsio: & ſic eſt exceſſus & defectus ,ob diuerſos reſpectus,vt patet.

{De iuſtitia igitur.} Concludit Philoſophus epilogando breuiter ea quæ dicta ſunt de iuſtitia,& iuſto,& iniuſto,

De iniuria,iuſto ciuili,herili,& œconomico.

CAPVT VI.

Vm autem fieri poßit, ut iniuriam quiſpiam faciat,& nondum ſit ipſe iniuſtus:qualeſnam iniurias quiſpiam faciens unaquaque iniuſtitia iam eſt iniuſtus,fur, inquam , uel adulter, uel latro? An hoc modo nihil intererit? Etenim fieri poteſt ut quiſpiam coeat cum muliere ſciens cum qua coit . ſed non ob electionis principium,ſed ob affectum. Atque iniuriam quidem agit, ſed iniuſtus non eſt. ueluti neque fur,furatus eſt tamen. neque adulter , adulterium tamen fecit. & eodem de cæteris modo. Quomodo igitur ſeſe habet ad ipſum iuſtum repaßio , dictum eſt anteà. Oportet autem non latere , iuſtum quod nunc quæritur , in eſſe , quod eſt ſimpliciter iuſtum,ipſum,inquam , iuſtum ciuile. Hoc autem eſt inter ſocios uitæ. ut ſit ſufficientia liberorum atque æqualium , aut in comparatione rationum conſiſtens , aut in numero. Quare in quibus hoc non eſt , inter eos ciuile iuſtum non eſt , ſed quoddam iuſtum & per ſimilitudinem quandam. In ijs enim eſt iuſtum , quibus inter ſe ponitur lex. Lex autem ijs poni ſolet,in quibus eſt iniuſtitia. Iudicium enim dijudicatio eſt iuſti atque iniuſti. In quibus uerò eſt iniuſtitia , in ijs eſt etiam iniuriam facere. ſed non in omnibus eſt iniuſtitia , in quibus eſt iniuriam facere.

Margin numbers: 65 (Cum autem fieri), 66 (Quomodo igitur), 67 (Oportet autem), 68 (Quare in quibus), 69 (Iudicium), 70 (In quibus uerò).

Hoc

Hoc autem est plus quidem ex simpliciter bonis, minus au-
71 tem ex simpliciter malis sibi tribuere. Idcirco non sini-
mus hominem dominari, sed rationem. quia sibiipsi id fa-
cit, & fit tyrannus. Magistratus autem custos est iusti:
72 quòd si iusti, & æqui. Atque quia nihil sibiipsi plus tribu-
endum esse censet, si est iustus (ex simpliciter enim bono
plus sibi non tribuit, nisi comparatione rationum sit ad
ipsum accomodatum) ideo alij, non sibiipsi laborat. Atque
ob idipsum, alienum bonum inquiunt iustitiam esse. sicut
73 & anteà diximus. Merces ergo quædam tribuenda est
ipsi, honos, inquam, & præmium, sed quibus hæc non suf-
ficiunt, ij fiunt tyranni. Herile autem, paternumq; iustum
74 non idem, sed his est simile. Non est enim iniustitia ad sua
simpliciter. id autem quod poßidetur, & filius quandiu
sit paruus, & non separatus, ut pars ipsius est patris. Se
uerò nemo uult lædere. quapropter non est ad ipsum iniu-
stitia. Neque ergo iustum, neque iniustum ciuile. Est enim
lege, atque in his est in quibus lex esse potest. Qui quidem
ij sunt, quibus inest æqualitas imperandi atque parendi.
Idcirco magis ad uxorem iustum esse uidetur, quàm ad fi-
lios, & ea quæ poßidentur. Hoc enim est rei familiaris iu
stum uerum & hoc aliud est à ciuili.

COMMENT.

65 CVM autem fieri posit vt iniuriam quispiam.} Hic est se-
cundus tractatus huius libri, in quo ostendit quid sit iu-
stum ciuile. Nam anteà Philosophus diuisit iustitiam in suas
partes, & eas declarauit: & iustum similiter quod proficisci-
tur ab vtrisque. & videbatur expleuisse totam materiam de
iustitia & iniustitia: sed cùm iustum multifariam dicatur
(est enim iustum ciuile, & aliud quod habet similitudinem
ciuilis, & cùm alia multa dubitari possent de iniuria quæ fit)
ideo nunc affert hunc secundum tractatum, vt ostendat quid
propriè sit iustum ciuile. & appellat iustum ciuile illud quod
postea

postea diuiditur in naturale, & legitimum, & continet etiam distributiuum, & commutatiuum: de quibus anteà loquutus est. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo ostendit quid sit iustum ciuile, & in quibus consistit, & in quibus non consistit. In secundo diuidit ipsum. In tertio soluit dubitationẽ anteà motam. In quarto mouet quandam dubitationem de iniuria, & eam soluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus mouet dubitationem, quã etiam in tertio capitulo latius soluet. Dicit ergo, Cũ fieri posit vt quis iniuriã faciat, & non sit iniustus, quærendum est quænam sint illæ iniuriæ quibus homo dicatur iniustus. Sunt nonnulli qui hunc locum sic exponunt, Cùm à nobis dictum sit anteà quid sit iustum & iniustum, & iustum sit quòd ille qui facit iniuriam sit iniustus: tamen cùm fieri posse videatur vt aliquis iniuriam faciat, & non sit statim appellandus iniustus, quænam erunt iniuriæ ex quibus homo iniustus dicatur secundum vnamquanque speciem iniustitiæ? veluti fur secundum speciem iniustitiæ quæ est de furto, vel vt mœchus secundum speciem iniustitiæ quæ est in mœchando, quænam illæ erunt? Omnes enim isti habitus vitiosi videntur posse reduci ad iniustitiam quæ est tota vitiositas, quænam igitur erunt, postea soluit interrogando prius, & dicendo, An nihil interesse videtur inter hæc? Deinde declarat exemplo, & dicit quòd si quis coeat cùm muliere non eligendo id cũ antecedenti deliberatione, sed motus aliqua perturbatione animi, iniuriam quidem facit: sed nondum est appellãdus iniustus. sicuti etiam fur qui furatur non vt furetur, sed propter aliquam animi perturbationem, cùm non antecesserit deliberatio. Furtum quidem fecit, non tamen semper & statim est appellandus fur qui furatur: sed ij qui sic furantur vt fures: & mœchi qui mœchantur per electionem, & secundum habitum. Et sic discurrendo per vnamquanque speciem iniustitiæ, qui iniuriantur vt iniurientur per se, & nõ per accidens, aut propter aliũ finem, iniusti dicendi videntur secundũ vnãquanque speciem iniustitiæ, secundum quam talem operationem producunt cum electione. Verùm expositio propria huius textus. & accommodata menti Philosophi talis esse videtur, quam nunc afferimus, vt clarius intelligatur Philosophus. Mouet dubitationẽ Philosophus, & dicit interrogando quòd cùm

cùm fieri posſit vt aliquis faciat iniuriam,& nondum ſit iniuſtus,quomodo facta erit illa iniuria, ex qua homo ſit iniuſtus ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ?& ponit exempla:veluti iniuſti, vt fur, vel adulter,vel latro:poſtea interrogando dicit,an improbanda eſt hæc dubitatio? quaſi dubitauimus rectè an nihil intereſt, vtrum aliquis faciat iniuriam ex habitu aut ſubita diſpoſitione, aut aliqua perturbatione animi:ſed quomodocunq; quis faciat iniuriam iniuſtus eſt : poſtea ſoluit,quòd qui non facit iniuriam ex electione non eſt appellandus iniuſtus: ſicut non eſt dicendus fur, qui non furatur per electioné,& habitum, ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt,& ad tempus,an conſultò & cogitatò fiat iniuria.

66 {QVOMODO igitur.}Hac in parte Philoſophus auget hoc dictum,& redigit nos ad memoriam eorum quæ dicta ſunt de econtrà paſsione. Diximus enim quomodo econtrà paſsio ſe habet ad iuſtum,quia non eſt ſimpliciter iuſtum, & omne iuſtum,& non eſt quod nunc quæritur,ſcilicet ciuile & ſimpliciter iuſtum. Notandum quòd Philoſophus mouet dubitationé, & ſoluit breuiter,& eã dimittit,vt inde reſumat. Quare facit hoc?quia poſſet aliquis dubitare de quo iuſto loquatur cũ ſint plura,ſcilicet dominicum, œconomicum, vt inferius patebit. Quapropter interponit hanc declarationem dicendo quòd id quod quæritur non eſt niſi ciuile iuſtum, quod eſt vt inferius declarabitur : non enim eſt repaſſum.Nam dictum eſt de eo prius quale ſit,& quomodo ſe habet ad iuſtũ, & ideo ſequitur.

67 {OPORTET autem non latere.}Hac in parte ſecunda capituli Philoſophus oſtendit quid eſt illud iuſtum ciuile de quo loquitur, & declarat quòd ciuile iuſtum eſt illud quod eſt in ſocietate humanæ vitæ, & eſt cauſa talis ſocietatis, & eius conſeruatrix ſufficiens vt conſeruetur reipublicæ libertas,aut diſtributiua ſecundum ſimilitudinem rationum, ſcilicet geometricam, aut commutatiua ſecundum numerum, id eſt ſecundum proportionalitatem arithmeticam. Sciendum quòd iuſtum multifariam dicitur, ſcilicet iuſtum ſimpliciter, & hoc eſt ciuile : aliud item per comparationem dicitur tale,ſcilicet iuſtum rei familiaris de quo non loquitur. ideo dixit,non oportet nos latere id iuſtum de quo loquimur, ſcilicet

licet ciuile esse. {QVARE in quibus.} Declarat Philoso- 68
phus vbi & in quibus non est tale iustũ ciuile, & ostendit non quod est in his quibus non est cõmunis societas vitæ talis, vt sit sufficiens inter liberos,& æquales: vnde innuit ꝙ iustum familiare non est huiusmodi. Nam inter patrẽ & filium, dominum & seruum, virũ & vxorem nõ est iustum simpliciter & ciuile, sed quoddam iustum, quod per similitudinem dicitur. 69

{IN iis enim est iustum,} Ostendit Philosophus in quibus sit iustum ciuile,& declarat quòd est inter liberos, & æquales: non autem inter patrem & filium, dominum & seruum, virum & vxorem. Probatur: In illis in quibus non datur lex seruanda non est iustum simpliciter & ciuile. at patri & filio, seruo & domino, viro & vxori non imponitur lex seruanda: ergo inter eos non erit ciuile iustum. Ratio patet: quibus enim datur lex obseruanda, in his potest esse iniustitia propriè: & in quibus est iniustitia, in illis fit iniuria. & propterea datur lex, quia non posint propriè facere iniuriam, lex prohibet & punit: iniustitia verò videtur esse propriè inter æquales,& appellãtur æquales etiam illi qui sunt cæteris digniores, dummodo sit seruata proportio dignitatis,& sint pares libertate: vnde non sinunt aliquem esse tyrannum, vt inquit infrà, sed pariter legibus obedire volunt. Legum enim, vt inquit Cicero, serui facti sumus vt liberi esse posimus. Inter æquales igitur cadit iniustitia quando æquales non habent æqua. Si inter dominũ & seruum non est æqualitas. Est enim seruus pars domini hoc pacto vt instrumentum quoddam animatum, vt ait Philos. in libro Politic. nec etiam inter patrem & filium, nec inter virum & vxorem ea æqualitas, etsi aliquo modo esse videatur, vt inter eos cadat iustitia, aut iniustitia talis, sed per similitudinem quãdã.

{IN quibus autem iniustitia.} id est in quibus est habitus iniustitiæ in illis semper cùm iniuriantur est iniustitia: sed in quibus est iniuria, scilicet quando iniuriantur non in omnibus necessariò est habitus iniustitiæ, quia potest fieri iniustitia etiam ab aliquo qui non habet habitum, sed ob aliquam animi perturbationem, vt suprà dictum est.

{IDCIRCO non sinimus.} Ex supradictis Philoso. infert 70
tria oborta, id est tria correlaria. Primum est, ꝙ cùm inter liberos sit iustum illud ciuile, statim sequitur ꝙ non sinunt aliquem esse tyrannum & hominem dominari pro suo arbitrio

trio, quia plus de cõmodis sibi retribuere & minus de incommodis: sed ratione & legem dominari volunt, quod pollicetur magistratus, & princeps qui custodes iusti sunt. & esse debent. Quòd si iusti sunt custodes, & etiam æqui custodes erunt. Est enim proprium munus magistratus, vt inquit Cicero, intelligere se gerere personam ciuitatis, debereque eius dignitatẽ & decus sustinere: seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse &c. Notandum ꝙ interest inter hominem, & verum hominem. Homo enim est imperfectus, & perficitur per virtutes: & cùm est perfectus, tũc est verè homo. Fit etiam nonnũquàm vt homines aliqui surripiant magistratus, & cum sint improbi & imperfecti, euadant tyranni: ideo non sinimus hominem dominari, sed rationem, id est hominem verè habentem rationem, id est vtentem illa, & viuentem secundum illam. Est enim animata ratio verus homo, & studiosus.

72 {ATQVE quia nihil.} Hæc est secunda sententia orta e supradictis, id est secundum correlarium, scilicet ꝙ princeps & magistratus, & iustus gubernator nõ censet sibi plus quàm cæteris tribuendum. Oportet enim ipsum de se esse iustum proportione seruata vt non sibi plus tribuat nisi secundum similitudinem rationum geometricam, vnde & alteri laborat. Quare bene dictum est quòd magistratus virum ostendit cùm ad alium sit iustitia, & ad bonum alienum atque commune, vt antea patuit. Notandum quòd principis & magistratus officium est, vt rempubli. gubernet sicut gubernator nauium, ita vt omnes sint salui qui in illa sunt. at gubernator hoc facere non potest nisi habeat gubernandi artem. Sic princeps per virtutem quæ est in ipso gubernat omnes & vtitur virtutibus ad alium, & ad commune bonum quod indicat maximam perfectionem. Vnde vsus ad alium non solùm est huius iustitiæ quæ est pars virtutis, sed etiam totius virtutis: quam ea ratione qua est ad alium: & commune bonum legitimam iustitiam diximus. Vnde & difficillima virtus, & ideo præclarissima dicitur esse iustitia, cùm operari ad alios & æqualitatem seruare difficile sit, atque ideo valde præclarum. Difficile est, inquit Cicero, cùm præstare omnibus cupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit neque disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. existuntque in repub. plerunque largitores

gitores & factiosi. vt opes quammaximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares: sed quo difficilius, hoc præclarius. hæc in de officiis.

{MERCES ergo quædam.} Tertium est correlariū, scilicet ꝙ debetur præmium iusto bene gubernanti rempub. scilicet honos & gloria. Postquam enim adeptus est virtutes, & confert se ad rempub. & incipit operari ad alios secundum habitum virtutum quem in se habet: tunc debetur ei à ciuibus & à repub. honos & gloria: sed ij qui talibus honoribus non quiescunt, cùm nullum ciues habeant præmium maius quod dare possint, euadent tyranni, quoad per eos fieri poterit. 73

{HERILE autem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua determinat de iusto quod per similitudinem dicitur, & est triplex, scilicet inter patrem & filium, dominū & seruum, virum & vxorem. Sed hoc vltimum appellat Philosophus rei familiaris iustum. Verùm si paterfamiliâs referatur ad filium & ad seruum & vxorem, quia idem potest esse pater, & dominus, & vir, omnia illa poterunt dici rei familiaris iusta. Verùm de illo vltimo quod appellat rei familiaris iustum dicit Philosophus quòd habet maiorem similitudinem cum ciuili: licet non sit idem. At paternum & herile habent etiam aliquam similitudinem, sed tamen sunt idem. Quod autem inter hos non sit tale iustum probatur, In quibus non est iustitia, in illis non est iustum ciuile: at inter dominum & seruum, patrem & filium non est propriè iniustitia: ergo non erit iustum ciuile. Patet ratio. Nullius est iniuria ad seipsum. nec ad sua: sed seruus est aliquid domini dū possidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniustitia: quia nemo sibi iniuriam facit, nec suis: at seruus est possessio animata domini, filius verò est aliquid patris. Item inter virum & vxorem non est æqualitas, nec ergo iniustitia propriè dicta. Veruntamen vbi est maior æqualitas, ibi maior similitudo iusti ciuilis. Et cùm vir & vxor sint magis æquales quàm pater & filius, aut dominus aut seruus: ideo dicit Philosophus, quòd iustum inter virum & vxorem, quod appellat familiare, est magis simile ciuili iusto quàm illorum iusta: non tamen est id de quo loquitur. Notandum quòd inter eos videtur esse iustum ciuile: inter quos est æqualitas vicissim imperandi atque parendi. In repub. enim non semper sunt iidem imperantes, sed est 74

vicissitudo quædam cum æqualitate, vt alij nunc pareant, nūc imperent secundum leges: sed dominus semper imperat seruis, seruus semper obedit: & sic inter eos nō est æqualitas, nec ex consequenti ciuile ius. Pater etiam semper est pater, & filius semper est filius: ideo non est æqualitas. Verùm inter virum & vxorem etiam non est propriè æqualitas, etsi maior esse videatur quàm inter patrem & filium, & herum & seruum. Nam vt vir est paterfamiliâs, sic illa materfamiliâs, & vnà cum viro rem familiarem gubernare videtur. Nam vir extrà, vxor ea quę sunt domi curare debet & conseruare. Quare videntur ob hæc habere quandam æqualitatem: attamen sunt inæquales, quia vir non subit vicem matrisfamiliâs, nec illa econtrà viri officium inquantum est vxor: præterea si quæ leges sunt vir imponit eas vxori. sic igitur patet quòd non propriè est inter virum & vxorem ciuile iustum.

De iusto naturali, & legitimo.

CAPVT. VII.

75 *Ciuilis autem iusti aliud est naturale, aliud le-*
gitimum. Et naturale quidem est, quod ubique
uim habet eandem, & non quia uidetur uel
non uidetur. Legitimum autem quod à prin-
76 *cipio quidem nihil refert, sic an aliter habeat. cùm uerò po-*
situm fuerit, refert. Quale est, Mina captiuos redimi, uel
capram dijs, sed non duas oues mactare: & etiam ea quæ
de singulis lege iubentur. ut sacra Brasidæ facere, & quæ
77 *publicis decretis instituuntur. Videntur autem quibus-*
dam omnia talia esse. Propterea quòd omne quod natu-
ra constat, immobile est: et uim eandem habet ubique. sicut
ignis hic, & apud Persas urit: iusta autem moueri uident.
Verùm hoc non ita sese habet, sed aliquo modo. Atq; apud
78 *deos quidem nihil ullo modo forsitan est quod ita sese ha-*
bet: apud nos autē est quidē aliquid etiam natura constans,
mutabile, uerū nō omne. Attamen aliud est natura aliud non

natu

natura. Patet autem quidnam eorum quæ possunt & aliter
se habere natura constat, & quid non, sed lege ac instituto,
si ambo mutari similiter possunt. Et ad cætera eadem accom
modabitur definitio. Dextera namque manus ualidior est
læua natura. Et tamen fieri potest, ut omnes euadant apti
ad utendum manu sinistra perinde ac dextra. Iusta autem ea
quæ ex instituto sunt & ob utilitatem, similia sunt men=
suris. Nō enim omnibus in locis æquales sunt uini, triticiq́;
mensuræ. sed ubi quidem emunt, maiores sunt, ubi autem uen
dunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia
sunt, sed humana iusta: non eadem sunt ubique. Nam neq;
respublicæ, sed una tantum ubiq; secundum naturam ipsa
optima. Vnumquodque autem iustorum, & legitimorum, 79
ut uniuersale sese habet ad singula. etenim ea quæ aguntur
sunt multa, unumquodque autem illorum est unum. est enim
uniuersale. Interest autem inter iniuriam & iniustum: & in
ter ius & iustum. Iniustum enim est natura, uel instituto. 80
Id autem ipsum cùm actum fuerit iniuria est. anteà uerò
quàm sit actum nullo modo est iniuria, sed iniustum. pari
*modo & ius. Vocatur autem magis *iusti actio ipsum com-* ἄδικον.
*mune: *ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uerò & quot* ἀδίκημα. δικαιοπρά-
species uniuscuiusque ipsorum sunt, & circa quæ uersantur, γμα, δι-
considerandum est postea. καίωμα.

COMMENT.

CIVILE autem iustum diuiditur. }Hoc est secundum ca 75
pitulum huius tractatus, in quo Philosophus distincto iu
sto ciuili à paterno, herili & vxorio: nunc illud resumit & diui-
dit in suas partes. Hoc autem capitulum in duas partes diuidi
tur quæ suis locis patebũt. In prima igitur parte Philosophus
affert diuisionem iusti ciuilis, dicendo ꝙ quoddam est natu-
rale quoddam legitimum. Naturali tribuit duas conditiones:
vnam ex parte sui effectus, scilicet quòd habet vtiq; eādē vim.

id est idem efficit apud omnes gentes. Alia sumitur ex parte causæ suæ: quia non est ex nostra institutione, ex eo quòd videtur aut non videtur nobis: sed consistit quodammodo ex parte naturæ. Notandum quòd non videtur esse discrepantia inter Philosophū & iurisconsultos in declaratione iusti naturalis, quamuis Philosophus iustum diuidat: illi ius, & melius Philosophus: quia iustum est vniuersale: ius particulare cùm applicatur particulari rei. Conueniunt autem in declaratione rei hoc pacto, quia iurisperiti diuidunt ius bifariam: primò, scilicet in naturale, & ius gentium: & naturale est apud illos coniunctio maris & fœminæ, & procreatio, & educatio liberorum: ius autem gentiū appellant quod est apud omnes gentes: sicut est pacta seruare, legatos tutos esse, & similia. Philosophus verò ista duo appellat naturalia, quia sicut nos non videmur esse causa effectrix nostra institutione iusti quod natura constat: similiter nec eius quod est vbique gentium. Nā duplex videtur esse natura in homine: vna qua conuenit cùm cæteris animalibus, alia qua conuenit tātum cum cæteris hominibus. Nam homo procreat sicut alia animalia, & educat procreata, & hæc cōpetunt homini ex parte naturæ communis cum aliis animalibus. Cum verò habeat aliam naturam qua differt ab aliis animalibus, cōmunicat tamen cū omnibus aliis hominibus: iura quæ inde nascuntur ab illis dicuntur iura gentiū, sicut legatos tutos esse: &, vt Cicero inquit, non prohibere aquā profluentē, pati ab igne ignē capere: si quis velit consilium deliberanti dare, quæ sunt his vtilia qui accipiunt, danti non molesta. sic igitur ista duo iura vno nomine complectitur Philosophus, iustum naturale appellans, ideo in re non videtur discrepare à iurisperitis. Notandum quod præter ista duo iura, quæ Philosophus nomine naturalis comprehendit, & item legitimū, sunt apud eum iusta ciuilia, quia seruantur in ciuitatibus & communi vitæ societate. Verum intelligendum vlterius quòd sicut fit in speculatiuis quantum ad hoc propositum spectat, ita etiam in actiuis: sed in speculatiuis quædam sunt vt principia, quædam ex principiis procedētia, id est conclusiones: sic in actiuis quædam sunt tanquā principia, quædam ab illis profluentia. at in speculatiuis principia quædam sunt per se nota, & statim cognitis terminis percipiuntur lumine intellectus agentis sine vllo discursu, vt de

quolibet affirmatio & negatio, & de nullo istorum, ambo, aut cum discursu imperceptibili, vt si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia. Et omne totum est maius sua parte, & similia quæ sumuntur in scientiis tanquam per se nota, & non probãtur, sed ex illis positis tanquam per se notis, & vi illorum procedimus: deinde ad probandas conclusiones, vt latè ostendit Philosophus in libro Posteriorum. Eodem pacto in actiuis sunt quædam iura naturalia nobis nota ex natura communi cum cæteris animalibus, & ex natura propria cuiusque hominis quæ non videntur fieri nostra institutione: sed ex illis, tanquam ex principiis, iura ciuitatum & legitima tanquam conclusiones in speculatiuis prodire profluere que videntur: duplex enim ponitur intellectiua vis. Nam speculari, & agere non est eiusdem virtutis atque potentiæ, Ex quo coacti sunt Philosophi ponere duas vires intellectiuas, scilicet speculatiuam & actiuam. Verũ vt in intellectu speculatiuo sunt ea principia quæ diximus quasi innata: ita in intellectu actiuo videntur collocari principia vt eis ex ipsa natura sine vlla probatione intellectus assentiri videatur: vt sunt illa. Omne honestum prosequendum, omne turpe fugiendum, pacta seruanda, non violandi legati: & similia à quibus latores legum tanquam à quibusdam vniuersalibus instructi principiis leges postea condunt. Quare cum ita sint, merito Philosophus ista principia naturalia dixit iusta, cum sua pte natura hærere cuique intellectui sano videantur sine cuiusquam doctrina. Verum vtrum in actiuis procedant effectus ex illis tanquam ex prius notis nobis sicut in speculatiuis, in præsentia omittamus, quia non pertinet ad hanc doctrinam.

{LEGITIMVM autem,} Declarat Philosophus aliud mẽbrum iusti ciuilis, dicendo quòd iustum legitimum est, quod antequam poneretur nihil referebat vtrum hoc vel illo modo esset: postquam verò positum est, refert. Et videtur trifariam Philosophus ostendere tale iustum, vt si esset commune quod ad totam ciuitatẽ pertineret, vel singulare quod ad vnũ tantum hominem pertinet. & tertium quasi medium inter illa duo, quod ad aliquod membrum ciuitatis pertineret: & huiusmodi diuisio colligi potest ex Philosophi exẽplis quæ ponit. Primum pertinere videtur ad cõmunem & omnem ciuitatem, vt redimi captiuos. Nam inter Lacedæmonios & Athe- 76

nienses vigente bello, sancitum fuit vt captiui redimi possent certo pretio, scilicet vna mina, & hoc videtur pertinere ad legitimum iustũ cõmune: & illud item de vna capra, & nõ duobus ouibus, quod ponitur à Philosopho exẽpli causa, licet factum non inueniatur. Aliud est exemplũ pertinens ad vnũ. Brasidas rex Lacedæmoniorum fuisse dicitur, & multa beneficia in Amphipolitas contulisse, ex quibus post mortem illius instituisse eam gentẽ tradunt sacra facere in memoriã Brasidæ. Tertium exemplum est de publicis decretis nõ ad totam rempublicam pertinentibus, sed ad aliquod membrum ciuitatis vt ad mercatorum membrum vel alicuius alterius facultatis particularis.

77 {VIDENTVR autem quibusdam.} Hac in parte Philosophus cum velit remouere opinionẽ quorundam de iusto supradicto: primò eam affert, deinde refellit. dicebant enim illi non esse bifariã diuidendũ iustũ eo pacto quo diuisit Philosophus, quia omne iustum ciuile erat legitimũ, nõ autẽ naturale, vt Philosophus dicit: & arguebant hoc pacto, Illud quod est naturale apud omnes homines est idem, & non mutatur: Sed iusta non sunt eadem, nec eadem permanent apud omnes, sed omnia sunt mutabilia: ergo non sunt naturalia. Nam legati non sunt apud omnes gentes tuti, & semper tuti.

78 {VERVM hoc non ita sese habet.} Excludit & reprobat hanc opinionẽ Philosophus, & primò videt negare quod omnia naturalia sunt immutabilia: deinde quòd omnia iusta sunt immutabilia, Dicit enim ꝙ non ita se habet simpliciter, sed aliqua ex parte: & primò negat ꝙ omne quod constat natura, permaneat semper immutabile, dicẽdo ꝙ siqua sunt iusta immutabilia, non erũt nisi diuina. Sed ea quæ sunt apud homines licet constent natura, tamẽ non semper permanẽt immutabilia, quare non est vera illa vestra propositio, ꝙ omne naturale sit immutabile apud omnes. Videmus enim quod cõstat natura, vt manus dextera sit nobilior, quia ab ipsa est principium motus: tamẽ fieri potest vt quidam æquè vtantur bene vtraq; manu, & hoc potest esse apud omnes homines. Nam id quod contingit homini potest omni homini contingere: & sic patet quod illa quæ sunt naturalia mouentur atq; mutantur. Postea ostendit quòd etiam illa minor propositio non est vera, scilicet quòd omnia iusta sint mutabilia: nam quædam sunt mutabilia propter varietatem morum & hominum interdum

aberrantium à recta ratione: verùm naturalia iura sunt eadem apud omnes gentes sanæ mentis & ea ratione qua homines: sicut dicimus esse quædam simpliciter, & de natura sua sana, que tamen alicui non sunt sana, scilicet ægroto, & item dulcia & huiusmodi. sed vt clarius ordo intelligatur, talis videtur esse processus: Sunt nonnulli, dicit Philosophus, qui putant omnia iusta esse legitima, non autem esse aliqua naturalia iusta: & assignant hanc rationem, quòd vident ea quæ sunt naturalia non mutari, & vbiq; habere eandem vim: sicut ignis hic, & apud Persas: iusta verò mutari, & esse diuersa. Nos autem dicemus primum ꝙ hoc non est simpliciter verum, ꝙ omne naturale & constans natura sit immutabile, & semper se habeat eodem modo, sed aliqua ex parte, & secũdum quid est verum. Nam si diceremus ea quæ sunt diuina firma esse, & semper se habere eodem modo, hæc cõcedenda videntur. Verùm de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines non est concedendũ, quia eorum aliqua semper se habent eodem modo, aliqua verò sunt mutabilia. Exemplum primi, vt homo est animal rationale. & similia quæ sunt in primo modo dicendi, per se, & semper se habent eodem modo. Exemplum secundi: homo habet manum dexteram aptiorem quàm sinistram, quod non semper est. fieri enim potest vt sit amphidexter: sic igitur cùm quædam naturalia sunt mutabilia, & aliter se habere possint, non erit mirum si etiam iusta naturalia non semper se habent eodẽ modo. Dicamus igitur quòd iustorũ quædam constant natura, quædam lege, & ex instituto, etsi etiam ambo mutari possent, & aliter se habere. quod si quæratur, cùm iustum naturale & legitimum sit vtrunq; mutabile, quæ erit differentia inter hæc? dicit ꝙ ex hoc percipi poterit, scilicet, cùm viderimus aliquod iustum esse cõmune pluribus gentibus vel omnibus, tunc dicemus illud iustum esse naturale. Cùm verò videbimus aliquod aliud non esse commune, sed tantum esse alicuius ciuitatis vel regionis, vt sunt mensuræ diuersæ vini & tritici diuersis in locis: tunc dicemus illud iustũ esse legitimum, id est ex lege & institutione, non autem ex natura. Quare non obstat nostræ sententiæ vestra obiectio, cùm dicitis iustum non esse naturale, quia naturalia non possunt aliter se habere: iusta verò aliter atque aliter se habent, cùm ostenderimus quòd etiam naturalia quædam aliter se habe-

te possunt, et si vt plurimum se habeãt eodem modo, & cõmuniora sint quàm ea quæ ex instituto fiunt: nam non solum iusta naturalia aliter se habere possunt, sed etiam talis determinatio erit ad quædã alia naturalia, & quæ natura constãt, sicut de amphidexteris diximus. Si quid verò est vna vbiq; agendi ratio secundum naturam, ea erit optima, sicut sunt ea quæ sunt dulcia natura vt mel. Tamẽ alicui nõ sunt vt gustui corrupto, & hoc nõ est ex natura mellis, sed ex corruptione illius: eodẽ pacto iusta naturalia de se non haberẽt hãc varietatẽ, si homines essent omnes vt esse deberẽt, sequendo rationem ducem.

79 {VNVMQVODQVE autem iustorum.} Quia Philosophus in præcedentibus loquendo de iustitia sæpe vsus est vocabulis & terminis qui videntur habere magnam similitudinem inter se, vt apertè cognoscatur quod vnumquódque significat, vult assignare propriam significationem cuiusq;, & videntur differre secundum vniuersale & particulare. Primò igitur declarando naturam iusti ciuilis, dicit quod iustum ciuile sumimus vniuersale: vt colendus est Deus, tutos oratores & legatos esse debere, depositum esse reddendum, & similia. Ista igitur vniuersalia sunt sub quibus cadunt sua singularia quæ sunt plura: & tamen vnumquodque illorum subit rationem vniuersalis ea ratione qua iustum est.

80 {INTEREST autem inter iniuriam,} Ponit nunc Philosophus differentiam inter istos quatuor terminos, scilicet inter iniuriam, & iniustum, & inter ius atque iustum: & ostendit quòd iustum & iniustum est in vniuersale, & antequam agatur, & hoc est contra nonnullos qui sumunt ius antequam agatur. Iustum igitur est tutos dimittere legatos, depositum reddere: hoc cùm agitur, nunc apud istos vel illos dicitur ius. Ita vt omne ius præsupponat iustum, non autem econtrà. Iustum enim redactum ad opus est ius. Iniustum quoque natura quod est contra iustum naturale, vel iniustũ ex instituto quod est contra iustum ex instituto. Iniustum, inquam, est vniuersale, vt cõmittere adulteriũ. Cùm verò agit', est iniuria: vel cùm actum est, iniuria dicitur. Sic igitur iustum est antequam fiat, vt reddere depositum, vel punire maleficia est iustum: postea quàm factũ est, dicitur ius. Verùm dicit Philosophus quod vtimur hoc modo dicẽdi pro omni iusto actu. Nonnunquã pro emendatione iniuriæ, cùm dicimus quod iudex fecit ius quando

do emendauit aliquod maleficium. Alio modo omne iustum actu, id est omne opus iustum dicitur ius, vt in distributione vel cõmutatione: vnde apud Græcos posuit duo nomina Philosophus, scilicet δικαιώπραγμα & δικαίωμα, apud Latinos verò non sunt. Ideo apparet magna confusio in textu. Sic igitur habemus quòd iniustum est vniuersale & antequam fiat: iniuria verò ipsum iam actum. Eodem pacto iustum antequam fiat: Ius verò cùm est factum. Verùm hoc communius dicitur pro quocunq; actu iusto: ius autem vocatur correctio iniuriæ. communius enim dicitur δικαιώπραγμα, quòd videtur comprehendere quemcunq; actum iustum, siue sit iustitiæ distributiuæ, siue correctiuæ: δικαίωμα verò videtur comprehendere & significare correctionem tantùm iniuriæ, quòd videtur esse cuiusdam partis iustitiæ operatio, & non cuiuscunque iustitiæ actus & operatio.

De triplici nocumento, quod alijs irrogatur.

CAPVT VIII.

Vm autem iusta sint, & iniusta ea quæ diximus: iniuriam quidem quispiam facit, & ius agit: cùm ea sua sponte agit. sed cùm inuitus, nõ iniuriã facit, neq; ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut sint iusta aut iniusta. Iniuria autem atq; iuris actio tunc est, cùm à sponte agente fit. tunc enim uituperatur, & simul tũc iniuria est. Quare erit quid iniustum quidem, sed nondũ iniuria, si non à sponte agente sit factũ. 81 *Equidẽ id à sponte agente fieri dico (quemadmodum & prius est dictũ) quod quispiam in se situm sciens agit, & non ignorans. neq; quẽ, neq; quò, neq; gratia cuius: ut quẽ pulsat, & quo, & gratia cuius. & unũquodq; illorũ neq; per accidens, neque ui. ut si quispiã ui mouens manũ alterius ipsum pulset. Sponte enim ipse tum sua non pulsat: quippe cùm non sit in se situm. Fieri etiam potest ut qui pulsatur sit pater. ipse autem sciat quidẽ illum hominẽ esse, uel aliquem eorũ qui as-* 82

sunt, ignoret autem esse patrem. Idem dicendum est & de eo gratia cuius agitur, & circa totũ etiam actum. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, non est autẽ in ipso situm, sed ui fit, id omne agitur ab inuito. Et eorũ enim quæ nobis natura cõpetunt, cõplura scientes agimus, atq; patimur, quorum nihil aut nostra sponte, aut inuitis fit nobis: ut senescere, aut mori. Est autẽ in iniustis ac iustis, similiter id quod per accidens dicimus. Nã si quispiam depositũ inuitus, & ob timorẽ reddiderit: nõ est dicendũ hunc iustum, aut ius agere nisi per accidens. Similiter est dicendũ & eũ iniuriã facere atq; iniusta per accidens agere, qui cogitur, atq;
83 *inuitus non reddit depositũ. Eorum autem quæ sponte agimus, alia electione agimus, alia sine electione. Ea cũ electione agimus, quæ antecessit deliberatio. Ea sine electione, quæ*
84 *non antecessit deliberatio. Cùm igitur læsio sit in societatibus triplex: tunc sunt cum ignoratione peccata, cùm quispiã egerit, aut circa quẽ, aut quod, aut quo, aut gratia cuius agere non putarit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut non hunc, aut non gratia huiusce putauit. sed accidit id cuius gratia non putauit, ut non ut uulneraret, sed ut pungeret, aut non quẽ, aut non modo hoc. Atq; cum extra rationem fit læsio, infortunium est. Cùm non extra rationem, sine tamẽ uitio: peccatũ. Etenim peccat quidẽ quispiam, cùm in ipso est principiũ causæ: aduersa uerò fortuna utitur, cum*
85 *est foris. Cùm autẽ sciẽs quidẽ, sed non deliberatione præmissa quispiam lædit, iniuria est. cuius generis ea sunt uniuersa quæ per irã efficiuntur, aliasq; animi perturbationes, quæcunq; necessario, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim iniuriæ sunt. Atq; ij qui ob hæc nocẽt ac peccant, iniuriam quidẽ faciunt: tamẽ nõdũ ob hæc ipsa sunt iniusti uel praui.*
86 *nõ enim nocẽt ob prauitatẽ, sed cũ nocet quis, electione in-*

iustus est atque prauus. Quapropter perrectè ea quæ profi 87
ciscuntur ab ira, non diiudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira: sed is qui prouocauit ad iram. Præterea non fit in talibus controuersia si factum sit necne: sed si iure sit factum. Ira nanque ob apparentem oriri iniustitiam solet. Non enim de facto perinde atque in commerciis contendunt, ubi necesse est alterum improbum esse si non id faciat obliuione, sed de re conuenientes, iure an
iniuria sit facta disceptant. Qui autem fecit insidias, non 88
ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat. 89
Quòd si electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam
iniuriis est iniustus qui iniuriam facit, cùm comparationem 90
rationum aut æqualitatem transgreditur. Pari modo iustus etiam est cùm ius agit electione. ius autem agit si solum sua
sponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt, alia sunt 91
uenia digna, alia non sunt uenia digna. Nam ea quæ non solum ignorantes, sed ob ignorantiam etiam faciunt, ignoscenda sunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem, sed ignorantes quidem ob affectum non naturalem, neque humanum, non sunt uenia digna.

COMMENT.

CVM autem iusta sint & iniusta. } Hoc est tertium capi- 81
tulum huius secundi tractatus, in quo soluit dubitationem motam in primo capitulo, scilicet secundum quam iniuriam quis sit propriè iniustus, & similiter secundum quod ius aliquis sit propriè iustus. Diuiditur autem in quatuor partes quæ suis locis patebunt. Dicit ergo in primis quòd omnia quæ fiunt sponte, sunt ius vel iniuria: quæ verò fiunt inuitè non dicuntur esse ius vel iniuria, nisi per accidens. Accidit enim, vt hæc sint iusta vel iniusta. Notandum quòd ex dictis Philosophi emergit quòd aliquod est iustum quod non est ius, & aliquod iniustum quod non est iniuria. Nam si quis inuitus reddit depositum, is non fecit ius, quia non egit per se, nec

nec sponte sua, tamē egit iustū per accidēs, quia illud quod est iustū opus, & potest esse ius si ab aliquo fiat sponte. Eodē modo, si quis inuitè retinet depositū non dicetur facere iniuriam: tamen facit id quod est opus iniustū nō per se, sed per accidēs, & potest esse iniuria si fiat sponte. Notandum præterea quòd istud per se & per accidens soluit omnē dubitationē quæ oriri potest nō solum in iis, sed etiam in operationibus aliarū virtutum. Nam si quis egerit operationem temperantiæ, si per se, temperans: si per accidens, non propriè temperans dici potest.

82 {EQVIDEM id à sponte agente.} Declarat Philosophus id quod sponte, & id quod inuitè fit, quæ respondere videntur & consonare cum iis quæ in tertio libro latißime dicta sunt, & est necessarium hoc loco tangere, & hæc ad declarationem eorum quæ dicta sunt, & insequentium quæ dicentur. Id igitur fit sponte, dicit Philosophus, quod aliquis agit in sua potestate constitutus, sciens omnes circunstantias & conditiones requisitas, scilicet quem, quid, quando, & reliqua: & addit quòd oportet sponte agentem non solum scire illa singularia dicta, sed scire etiam illa per se, & non per accidens: & item oportet quòd non agat aliqua vi compulsus. Vidimus enim in tertio quòd spontaneo opponitur non spōtaneum, quod est aut per ignorantiam aut per vim. Declarat primo hoc secundum membrum, dicendo quòd si quis compulsus alterius manu percutiat aliquem, is non sponte agere videtur. Item declarat aliud membrum, scilicet quomodo dicitur ignorare, & quid est dicere scire per accidens, & non per se, vt si quis pulset patrem quem non cognoscit illum vt patrem, sed vt hominem, & addit vlterius Philosophus quòd id quod ignoratur, aut quod non est situm in potestate agentis videtur fieri ab inuito: ex quo deprehenditur quod ad hoc vt fiant aliqua nostra sponte non sufficit esse tale vt sciatur. Nam senescere, & augeri, & mori quanuis sciantur, tamen non dicuntur fieri sponte: sed requiritur præter ea vt illa res sit in nostra potestate collocata, & à nobis fieri posʃit. Post hæc Philosophus accommodat supradictas distinctiones iustas & iniustas iuri & iniuriæ, vt patet in textu exemplo depositi quod retinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit Philosophus declarationem de eo quod fit sponte aut non sponte: quia sine hac distinctione non videtur constare illa

illa virtus,& hoc præſertim videtur competere iuſtitiæ.
{EORVM autem quæ ſpōte agimus.} Hæc eſt ſecūda pars huius capituli,in qua poſtea quàm ſuprà inueſtigauit quid ſit iniuria, & docuit quando aliquid iuſtum vel iniuſtum agitur non inuitè,ſed ſponte: nunc inquirit & declarat quæ nam ſint illæ iniuriæ,ex quibus propriè aliquis dicatur iniuſtus: quia pluribus modis ſponte agitur: & in hoc conſiſtit ſolutio dubitationis motæ in primo capitulo huius ſecundi tractatus. Affert autē primo diuiſionem vtilem ad ea quæ dicturus eſt, dicendo quòd eorum quæ fiunt à nobis ſponte,alia fiunt cum electione, alia ſine electione: vnde non valet, hoc eſt factum ſponte: ergo cum electione:ſed bene econtra, hoc eſt factum cum electione.ergo ſponte, cùm ſponte agere ſit magis vniuerſale.Nam ſponte agere competit etiam brutis, vt in tertio vidimus: agere verò cum electione ſolum competit habentibus voluntatem & rationem. Quare vbicunque eſt electio, ibi voluntas:& vbicunque voluntas, ibi principium ſponte agendi:ſed non econtra,vt antea patuit. 83
{CVM igitur læſio ſit.} Affert Philoſophus diuiſionē quādam læſionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ eſt triplex.Vna quæ fit ab inuito:alia quæ fit à ſponte agente: tertia quæ fit ab eligente.& per hanc diuiſionem oſtendit quòd aliquis per accidens agat operationem iniuſtam, non tamen erit iniuſtus.Nam ille qui agit inuitus,ea ratione nec iuſtus dicendus eſt,nec iniuſtus: ſed fieri poteſt vt quis agat rem iniuſtam inuitus:ergo ille non erit iniuſtus. Affert poſt hæc diſtinctionem Philoſophus eorum quæ fiunt à nobis inuitis.ponendo duplicem gradum. Nam quædam fiunt vltra rationem & opinionem, & talia non dicuntur peccata, ſed infortunatæ læſiones: quædam verò non extra rationem peccantur, & hæc dicuntur quidem peccata, cùm principium agendi & potentia ſit in auctore peccati: non tamen dicuntur facta cum vitio, vt patet in textu Philoſophi. Sed vt melius intelligatur eius ordo procedendi,Ariſtoteles cùm velit declarare quis ſit vir iuſtus & iniuſtus.primo inquirit quis ſit iniuſtus. Hoc cognito à contrario cognoſcetur iuſtus. Sed cùm iniuſtus ſit qui facit iniuriam ſecundum quendam modum nocendi, videndum eſt quot modis noceri poteſt, vt aliis ſepoſitis relinquatur is nocendi modus ſecūdum quem fiat iniuria, ex qua proprie

priè dicatur iniustus:& ideo attulit superiorem distinctionem quam declarare incœpit,& nunc sequetur.

85 {CVM autem sciēs.} Prima & superior læsio non est iniuria, licet sit iniusta actio: nunc verò ostendit fieri posse iniuriam,nō tamen ille erit iniustus. Vnde nō sequitur:hic egit iniuriam,ergo est iniustus,etiam si sponte egerit:quia requiritur vt agat cū electione & deliberatione præcedenti. quòd si quis per iram vel aliam huiusmodi læserit perturbationem, iniuriam quidem facere poterit:non tamen statim sequitur ꝙ sit homo iniustus. Notandum quòd Philosophus dicit perturbationes atque affectus, qui necessario,vel natura hominibus insunt:necessario inesse dicuntur talia,vt fames,sitis,& huiusmodi:natura verò,vt timorem,iram,& similia. Nam si quis propter famem intolerabilem agat aliquid iniustum dicetur fecisse iniuriam,non tamen appellabitur iniustus. Idem dicetur de ira, metu, misericordia, & similibus: quarum perturbationum aliqua motus si quis agat aliquid, non habet tempus deliberandi:quòd si haberet,fortasse non egisset talem iniuriam. ex quibus patet, quòd aliquis agere iniuriam potest sponte & sciens, tamen non erit iniustus, quia non videatur nocere ob prauitatem,vt inquit Philosophus.

86 {SED CVM nocet quis.} Hac in parte Philosophus ostendit quando aliquis,& per quam iniuriam factam dicitur iniustus,& ostendit hoc pacto. Is qui agit iniuriam per principium coniunctum causæ iniustitiæ est iniustus. At is qui agit iniuriam cum electione & deliberatione antecedenti est huiusmodi,ergo talis erit iniustus. Ex his soluta est dubitatio superius allata,scilicet quænam sint illæ iniuriæ ex quibus aliquis dicatur iniustus,quam Philosophus in hunc locum distulisse videtur propter multas dubitationes de iure & iniuria quæ intercedebant,quas soluere oportuit, & multas distinctiones afferre declarando de quo iusto intendat, videlicet de ciuili, & quomodo diuidatur in naturale & legitimum,& quomodo se habet tanquam vniuersale ad singula, & reliqua: quibus solutis & declaratis, venit per distinctiones pulcherrimas ad declarandum & soluendum ob quas iniurias quis dicatur iniustus. nam non ob ea quæ fiunt ab inuitis, nec ob ea quæ fiunt sponte sine electione, sed tantum ob eas iniurias quæ fiunt ab aliquo,electione & deliberatione præcedenti.

{QVAPROPTER perrectè ea quæ proficiſcuntur.} Hæc 87
eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis ſuperioribus ſententiis, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione, ſciens aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamen propriè eſt iniuſtus: ſed ille tantùm qui ob prauitatem & cum electione nocet, eſt dicendus iniuſtus, nunc hæc declarat & probat: & primò reſumendo illum qui ſciens ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione vehementi permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt propriè iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ non habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam peturbationem, quæ arguit non ex habitu factam eſſe talem iniuriam: veluti illi qui ira, quæ eſt vehemens perturbatio, nocent & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe. ex quo apparet quòd iniuriam facit cùm ſponte faciat, & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere, vel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cùm non lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cùm aliquis iniuriatur per iram, diſceptatur de iure, cum conſtet de facto: quod non diſceptaretur ſi propriè putaretur iniuſtus: ſed cùm conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia, ideo de facto non diſcepatur: vt in commerciis cùm negatur depoſitum vel aliquid tale, vbi neceſſe eſt alterum duorum eſſe improbum, niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram, cùm conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare non poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto quo eſſe poteſt in commerciis, vbi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nam talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere vel feciſſe iniuriam: ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille verò qui lædit putat non inferre iniuriam, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere, vel iniuriam non afferre. Verùm iniuriam quidem facit, non tamen eſt dicendus iniuſtus.

{QVI autẽ facit inſidias.} Declarat nũc Philoſophus ꝙ quã 88
do fit iniuria cũ vitio, & cùm lædens lædit cũ electione eſt iniuſtus: nã qui lædit eo principio quod ad vitiũ pertinet, eſt dicendus iniuſtus: ſed qui lædit cum electione eſt huiuſmodi: ergo talis dicitur iniuſtus, & iuſtus econtrà qui facit ius eo principio quod pertinet ad virtutẽ, & cũ electiõe ius facit. {COM- 89
PARATIONEM rationũ.} Innuit iuſtitiam diſtributiuam.

90 {AEQVALITATEM.} Innuit iustitiā cōmutatiuam & correctiuā cōmerciorū. Ex his potest concludi ꝙ iniustus est qui sciens iniuriam facit. & cum electione ac deliberatione præcedenti. Iustus verò econtrà. Nam omnia quæ dicta sunt de iniusto & iniuria competunt iusto contrario modo.

91 {EORVM autem.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus distinguit ea quæ fieri videntur à nobis inuitis, & eorum dicit aliqua esse venia digna, aliqua non. Sed notandum ꝙ Philosophus sumit hic inuitum fieri largo modo, id quod verè non est propriè tale, sed id quod fit à nobis ob perturbationem aliquam necessariam vel naturalem quæ antea attulit: & tamen illa fiunt à nobis sponte, cùm principium agendi vel non agendi sit in nobis: sed sumit Philosophus largo modo fieri ab inuitis, quia non fiunt cum electione. Horum igitur, dicit Philosophus, aliqua sunt venia digna, aliqua non. Nam ea sunt ignoscenda non quæ facimus ignorantes tantùm, etenim talia non essent digna venia, sed quæ ignorantes facimus per ignorationem. Notandum ꝙ ignorantem agere, vt in tertio percipimus, vult Philosophus qui ignorat in vniuersali: per ignorantiam verò illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunstantiam. Exemplum primi, vt si quis ignoraret esse adulterium turpe: exemplum secundi, vt si quis ignoraret hanc esse vxorē vicini, existimans & credens sine dubio esse suam. Quare primus ignorans tantùm in vniuersali non est excusandus, sed ignorans & non solùm ignorans tantùm, sed per ignorationem in particulari circunstantia aberrans dignus videtur venia, si simul sit ignorans, & per ignorationem agat. Item si quis ignorans agit ob perturbationem aut necessariam aut humanam, videtur venia dignus: vt si quis egerit ob famem, quia talis est ignorans in vniuersali, & compellitur ab affectu necessario. Nam si compulsus vel incitatus ob voluptatem non ob famem egerit iniuriam, non est dignus venia. Ideo addidit perturbatione non humana, & cætera. vt apparet in textu. Hic videtur esse duobus modis venia dignus, aut cùm errat, & agit per ignorantiam, siue sit ignorans in vniuersali, siue non, dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circunstantiam: aut cùm ignorans in vniuersali, & sciens in particulari agit aliqua naturali necessitate compul

compulsus, vt fame. Sed si ignorans in vniuersali lædat, & noceat nulla necessitate compulsus, nec excusatione, nec venia dignus esse videtur.

De pati iniuriam.

CAPVT IX.

Mbiget autem quispiam si determinatum sit satis de faciendo patiendoq; iniuriam. Atq; si ita sit ut Euripides inquit, absurde dicens. 92

Quæris parentem quomodo occîdi meam?
Sermo est breuis, non exitus longos habet.
Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum enim reuera sua sponte quispiam iniuriam patiatur an nemo, sed omnes inuiti, quemadmodum & omnes qui iniuriam agunt, sua faciunt sponte? Et utrum omnes hoc modo, an quidam sponte, quidam inuiti? Similiter & cùm patiuntur homines ius? nam omnes cùm ius agunt, sua faciunt sponte. Quare consentaneum est rationi, similiter opponi eos qui iniuriam & qui ius patiuntur: ut aut sponte patiantur aut inuiti. At absurdum uidebitur si omnes etiam ius pati sua sponte dixerimus. nonnulli namq; non sua sponte ius patiuntur. Enimuero de hoc quoq; quispiam dubitauerit, si omnis qui passus est iniustum, iniuriam patiatur, an ut in agendo, sic & in patiendo res sese habet? Etenim fit ut ad utrunque per accidens ipsa iusta accommodentur: & eodem modo iniusta. Non enim est idem iniusta agere, & iniurias agere. neque iniusta pati, & iniurias pati. Similiter & in agendo, patiendoq; ius. Fieri enim non potest ut patiatur quisquam iniuriam, nisi quis iniuriam faciat: aut ius patiatur, nisi ius quispiã agat. Quòd si simpliciter iniuriã facere, sit sua sponte quempiam lædere: & idipsum, sponte, inquam, lædere, sit lædere scientem & quem, & quo atque

(margin: 93 at "iuriam agunt... hoc mo-"; 94 at "ius patiuntur. Enimuero"; 95 at "ut in agendo"; 96 at "patiatur, nisi ius")

quo: incōtinens autē ipse sibi sua noceat sponte. ipse nimirū iniuriā patitur sua sponte, fieriq́; potest ut sibiipsi iniuriā faciat. Atq; hoc etiā ipsum, unū quid est eorū quæ dubitantur: si fieri, inquā, poßit ut sibiipsi quispiam iniuriā faciat. Præterea fit ut sua sponte quispiā ob incontinentiā ab alio sponte nocente lædatur. Quare fit, ut sua sponte quispiam
97 iniuriam patiatur. An definitio dicta nō rectè sese habet, sed huic, lædere, inquam, scientem & quem, & quo, atq; quomodo: hoc est addendum præter illius uoluntatem. Læditur igitur aliquis sua sponte, patiturq́; iniusta. Sed iniuriam sua sponte patitur nemo. nemo nanq; uult neque incontinens ipse, sed præter uoluntatē agit. Neq; enim ullus id uult quod non existimat esse bonum, incontinens autem id agit, quod non putat esse agendum. Qui uerò dat sua, quēadmodum arma Diomedi Glaucus dedit, ut dicit Homerus,

Iliad. ζ. *Pro quĕ nouem, centum: pro ferro tradidit aurum.*

Is iniuriam non patitur: dare nanq; est collocatum in ipso. Sed ut iniuriam patiatur, non est in potestate ipsius situm: sed is sit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur sua sponte
98 neminem iniuriam pati. Insuper ex ijs quæ proposuimus, hæc duo restant deinceps dicenda. uter iniuriam faciat utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud habet? & si fieri poßit ut sibiipsi quispiam iniuriā faciat?
99 Etenim si sit illud quod prius est dictum, & qui distribuit non qui plus habet. iniuriam faciat, si quispiam plus alij quàm sibi tribuat sciens, sponteq́;. quod quidem moderati homines faciunt (bonus enim & æquus minora sibi tribue-
100 re solet) is profectò sibiipsi iniuriam facit. An neque hoc simplex est? Ex alio nanque bono plus forte consequitur ut gloriam, aut absolutè honestum. Soluitur præterea & per definitionem agendi iniuriam. nihil enim ipse præter

suam

suam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob
idipsum: sed si minus capit, læditur tantum. Patet autem 101
& distribuentem iniuriam agere: sed non eum semper
qui plus habet. Non enim is iniuriam facit, cui inest iniu-
stum: sed is cui potestas inest id faciendi sponte. Hæc au-
tem est, unde est principium actus. Quod quidem in ipso 102
est distribuente, non in accipiente. Præterea cùm facere
multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ,
& manus, & seruus occidat hero iubente: iniuriam qui-
dem non agit, iniusta autẽ facit. Insuper si iudicauit igno- 103
rans, non iniuriam facit legitimo iusto, nec est iniustum iu
dicium. est tamen aliquo modo iniustum. Aliud enim est 104
legitimum iustum, aliud primum & naturale. Sin uerò co- 105
gnoscens iudicauit iniustè, plus habet & ipse uel gratiam
uel uindictam. Perinde igitur, & is, qui ob hæc iudicauit 106
iniustè, plus habet, atq; si quispiam acceperit iniuriæ par-
tem. Nam in illis, qui fundum peruerso iudicio tribuit: non 107
fundum cepit, sed argentum. Atqui putant, homines in se- 108
ipsis esse situm iniurias facere. Quapropter & iustum
esse facile arbitrantur. hoc autem non ita sese habet. Coire
nanque cùm uxore uicini, & pulsare proximum, dareque 109
argentum manu facile est, & collocatur in ipsis: sed hæc
agere sic se habentes, neque facile est, neque in ipsis est si-
tum. Simili modo cognoscere iusta atque iniusta, nullam 101
sapientiam esse putant. propterea quòd non est difficile
ea de quibus leges dictitant, intelligere. At non hæc sunt 111
ipsa iusta, nisi per accidens. Sed tunc sunt iusta cùm quo-
dam aguntur modo, & quodam distribuuntur modo. Id
autem difficilius est, quàm ea quæ sanitatem efficiunt sci-
re. Et ibi nanque mel, uinum, ueratrum, adustionem,
incisionémue scire perfacile sanè est. Sed quonam modo

ad sanitatem efficiendam, & cui & quando sint tribuen-
112 *da, tanta est difficultas scire, quanta est medicum esse. Ob id autem ipsum, & iusti non minus esse putant iniuriam facere, quia uir iustus non minus, sed etiam magis horum singula facere potest: uitiare, inquam, uxorem cuiuspiam, & pulsare aliquem, & uir fortis in acie proijcere clypeum, tergisq; uersis fugam arripere. At timidè agere & iniuriam facere, non est hæc facere, nisi per accidens: sed*
113 *sic se habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi atq; curare non est incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare, sed hoc modo sese habentem*
114 *hæc agere. Iusta autem in ijs sunt qui participes sunt eorum quæ sunt simpliciter bona. Habent autem & exuperationem in his, & defectum. Nam quibusdam non est ipsorum exuperatio, ut dijs fortasse: quibusdam uerò nulla pars est utilis, incurabilibus, inquam, malis, sed omnia*
115 *nocent. Quibusdam autem usque ad aliquem terminum, atque hoc est humanum.*

COMMENT.

92 AMBIGET autem quispiam.} Hoc est quartum capitulum huius secundi tractatus, in quo mouet plures dubitationes quæ oriri videbantur ex antè dictis, & eas soluit. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In primis mouet tres dubitationes, & ibi includitur vna alia: & sic videntur esse quatuor, & eas soluit, & ex illis oriuntur duæ aliæ dubitationes quas etiam soluit postea in secunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iusti, & eas reprobat. In quarta ostendit in quibus bonis & personis sit iustum, & in quibus non sit. In prima igitur parte format talem dubitationem: vtrum re vera sua spontè quis patiatur iniuriam. Deinde hoc pacto, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam sponte vel volentes, vt inquit. Notandum quòd Philosophus congruè mouet hanc dubitationem, quia dixit ante quòd is facit iniuriam qui sponte agit iniustum:

iustum:& si agit sine electione non est iniustus,si eligens est in iustus. Ex quo videtur quod omnis qui patitur iniuriã sponte patiatur:sicut agẽs sponte agit. Econtra etiam videtur ꝙ sicut agere iniuriam est spõte,sic ecõtrà pati iniuriam fiat inuitè.& hæc videtur esse vera sententia. Cogitur etiam mouere talem quæstionem ex sentẽtia Euripidis,qui inducit Bellorophontẽ se hoc pacto excusantẽ de matricidio,ꝙ volens volentem,aut volentem volẽs occidit,acsi mater voluisset vt sibi fieret iniuria,& hanc sententiam non videtur probare Philosophus,ideo dixit absurdè Euripidem dicere:nam potest bene cõuenire volens volentem,aut nolens nolentem.Euripides verò contrario modo eam attulit:ideo mouet quæstionem Philosophus.

{ET VTRVM omnes.} Affert aliam dubitationem ex opposito: nam sicut dubitamus vtrum omnis qui patitur iniuriam sponte patiatur:sic de iis qui patiuntur ius vtrum omnes inuiti an volentes patiantur ius: an quidam sponte, quidam inuiti,& hoc est verum. Sunt igitur duo paria oppositionum, iniuriam agere, iniuriam pati: ius agere, & ius pati. Et videtur consentaneum quòd eodem modo ista opponantur, vt si alterum sponte agatur, & alterum quoque: & similiter,si pati iniuriam fiat sponte, eodem modo ius pati sponte fiat: ita vt eodem pacto formetur quæstio de patiendo ius sicut de patiendo iniuriã. Et dicit Philosophus quòd videtur absurdum dicere,quod omnes spõte patiantur ius.Nam ius est vel emendatio iniuriæ,vel æqua retributio.Ille igitur cui datur & redditur sponte, videtur pati: ille verò cui aufertur, non sponte pati ipsum ius,nec ille similiter qui mittitur ad supplicium. Quare quidam sponte, quidam inuitus patitur ius: & hæc videtur vera determinatio huius quæstionis de patiendo ius. 93

{ENIM uero de.} Affert aliam dubitationẽ Philosophus quæ oritur ex dictis,& eã soluit. Dubitatur enim vtrũ omnis qui patitur iniustum patiatur iniuriã:ita vt idem sit iniustũ pati,& iniuriam pati.Quatuor igitur sunt oppositiones, scilicet iustum agere,iustũ pati:iniustũ agere, iniustum pati:ius agere ius pati,iniuriam agere,iniuriã pati. Soluit autẽ Philosophus per distinctionem iniusti & iniuriæ,ostẽdendo ꝙ nõ est idem iustum pati,& iniuriam pati. Sicut enim agens inuitus,& per accidens agere potest rem iniustam,non tamẽ agit iniuriã:sic patiens pati potest per accidens iniustum,non tamen patietur 94

95 iniuriam. {Ad vtrumq;.}Scilicet ad agentem & patientem accommodatur iustũ & iniustum per accidẽs, nã agens quãdo agit sponte per se quidem agere videtur. Vnde superius dixit Philosophus, Iniuria autem atque ius definitur si à sponte, vel inuitè agente proficiscatur. Nam cùm à sponte agente proficiscitur, vituperatur, & simul tum etiam iniuria est. Quare quippiam erit quidem iniustum, sed nondum iniuria: quando verò agit inuitus, aut per vim aut per ignorantiam dicetur agere iniustum per accidens. Vnde Philosophus suprà eodem loco inquit, Agit enim ea quibus accidit, vt sint iusta aut iniusta. Nam si quis compulsus manu alterius aliquem percutiat, vel ignorauerit esse patrem per accidens, videtur egisse iniustum. Eodem pacto si quis inuitus depositum reddat per accidens, egit id quod est iustum. Similis ratio erit de patiente. Per se enim patietur, & per accidens iniustum patietur eo modo quo diximus. Quare nõ est idem pati iniustum, & pati iniuriam: vel pati iustum, & pati ius. Nam ius & iniuria pendet ab alio agente. Iniustum verò videtur quòd aliquis sibiipsi facere possit per accidens, vt diximus, vt si quis seipsum lædat inuitus. At iniuriam facere, est sua sponte lædere, & scientem quam &c. Notandum pro declaratione omniũ quæ dicta sunt hucusque in hoc capitulo, quòd hic notãdi sunt isti duo termini, scilicet agere & pati, deinde isti quatuor, scilicet iniuria, ius, iniustum, iustum, quorũ quilibet coniunctus cum altero duorũ illorum facit vnam oppositionem. Vnde quatuor oriuntur oppositiones, scilicet, Iniuriam agere, iniuriam pati: Ius agere, ius pati: Iniustum agere, iniustum pati: Iustum agere, iustum pati. Quærit igitur Philosophus de prima oppositione hoc modo, Vtrum quis sponte patiatur iniuriam. & concludit quòd non, sed à contrario fit. eodem modo de pati iniuriam, vt de agere iniuriam. Nam vt agere iniuriam semper fit sponte: ita pati iniuriam semper videtur fieri inuitè. Deinde quærit de secunda oppositione. Vtrum semper ius pati fit spõte: vt ius agere semper fit sponte. & concludit quòd non est similiter de istis oppositis, ius pati fit sponte, sed ius agere semper fit sponte. Sed ius pati quandoq; fit sponte, quandoq; inuitè: vel à quodam sponte, à quodam inuitè, vt ostendimus. Post hæc quærit de altera oppositione, scilicet tertia, vtrũ fit idẽ iniustum pati, & iniuriam pati: & concludit quòd eodem modo fit de pati

inin

iniusta,sicut de agere iniusta:sed non idẽ est pati iniustum, & pati iniuriam,vt declarauimus. Postremò declarat quartã oppositionẽ,ostẽdẽs, ꝙ sicut aliud est iniustũ pati, & iniuriã pati vel agere,similiter aliud est iustũ pati, & ius pati vel agere.
{QVOD si simpliciter.} Corroborat quæstionẽ iam antea allatam afferendo primò descriptionẽ agendi iniuriam, scilicet quòd agere iniuriam est sponte sua lædere, cognoscendo singula circa quæ versatur talis actio. Postea probat quòd potest aliquis sua sponte iniuriam pati: & primo ostendit hoc exemplo incontinentis qui videtur sibiipsi iniuriam facere, ergo ipsemet patietur. Deinde ostendit idem alia ratione. Fieri enim potest:vt aliquis puta incontinens patiatur sponte sua spoliari ab amica. Quare videtur vt aliquis sponte volens sua iniuriam patiatur,quamuis hoc non sit verum. 96
{AN definitio.}Soluit dubitationẽ Philosophus accipiendo illã descriptionẽ sponte agendi iniuriam,& addẽdo ei vnã partẽ:ex cuius additione soluitur dubitatio. Cùm enim dicit iniuriam facere,est sponte sua lædere,sciendo quem, & quo,& singula alia. Addendũ est,præter voluntatem illius cui affertur iniuria. ex quo patet ꝙ nemo volens patitur iniuriam,læditur autẽ sua sponte,& patitur id quod est res iniusta, non tamen volens patitur iniuriã. Nam si incontinens de quo magis videtur, nõ vult iniuriam pati,multò minus cęteri. Quòd autẽ incontinens nolit,ex eo percipitur,quia aduersatur rationi, & ei parti quę est pars rationalis sequendo appetitum sensitiuum:quòd autẽ nolit id quod agit, patet, quia nemo vult nisi bonum,& tamen ille agit quod non putat esse agendũ,sequendo appetitum sensitiuum.& affert exemplũ Glauci,quem Homerus inducit recognouisse in bello Diomedem hospitẽ paternum, noluisseq; secum pugnare, & inuicem arma permutasse, Glaucum dedisse arma aurea, & accepisse ferrea. & per hoc videtur soluere secundũ argumentũ, quia dat sua sponte, ergo non patitur iniuriam. Oportet enim vt sit qui agat iniuriã. Sua autẽ donans non patitur iniuriã,quia in potestate eius est sua donare:sed iniuriam pati non est in potestate eius qui patitur. Concluditur ergo quòd nemo volẽs iniuriam patitur. 97
{INSVPER ex iis quæ.}Secunda est pars capituli, vbi ex suprà dictis duo determinãda restabãt,scilicet vtrũ iniuriã faciat is qui distribuit,an qui accipit vltra dignitatẽ.nã ex eo-ꝙ 98

de Glauco diximus, ꝙ qui sua donat nõ patitur iniuriam, illa quæstio oriri videtur in distribuẽdo vtrũ faciat iniuriã, an qui plus accipit. Secunda quæstio est, vtrum sibiipsi quis iniuriã faciat quã mouit superius, & in fine huius libri eã latius soluet.

99 {ET enim si sit id.} Arguit nunc pro secunda quæstione augendo ipsam, & dicendo quòd qui sibi minus tribuit quàm dignitas postulet, videtur sibi iniuriam facere: & hoc videtur pendere à prima dubitatione. Nam si quis distribuat sibi & alteri, & sibi tribuat minus quàm sua dignitas exigat, tunc videtur euenire vt aliquis sibiipsi faciat iniuriam, & tamen modesti homines hoc obseruare videntur. Quomodo ergo se res habebit? Nam hæc ratio videtur confirmare dubitationem nostram, scilicet an quis sibiipsi iniuriam affert. Prius est dictum, scilicet dubitando non tamen soluendo.

100 {AN neque hoc simplex.} Affert Philosophus duas solutiones: prima est, quòd illi minus sibi tribuunt pecuniarum vel huiusmodi bonorum quæ dicuntur fortunæ, plus tamen sibi tribuunt gloriæ & honestatis. Quare non est illud intelligendum simpliciter quòd sibi minus tribuant: quia de aliquibus minus, de aliquibus plus. Aliã solutionem affert per definitionem agendi iniuriã, quia agere iniuriam est sponte sua facere alicui rem iniustã, præter voluntatẽ eius cui affertur. Soluitur igitur ea dubitatio, quia cùm sponte sua sibi minus tribuat, patet quòd non facit sibi iniuriã: quia non patitur ipse iniuriã cùm non sit præter eius voluntatem. Notandum quòd illi qui plus tribuunt aliis quàm sibi, faciunt propter honestatem, ne videantur causa sui esse in magistratibus constituti: tamen sibiipsis non faciunt iniuriam duabus rationibus: primò, quia faciunt id præter honestatẽ & gloriã, quibus adæquatur illud minus quod sibi tribuunt. Secundariò cùm sponte sibi sumat illud minus, est quædã læsio, & quoddam detrimentum voluntarium, non autem iniuria, quia fit sponte sua. Quare non sibiipsi faciet iniuriam, vt apparebit in sequentibus latius.

101 {PATER autẽ.} Soluit primã dubitationẽ Philosophus, vter faciat iniuriã, an qui plus distribuit, an qui plus habet præter dignitatem. Et cõcludit tribus rationibus, quòd non semper qui plus habet, sed qui distribuit, facit iniuriam: & bene dicit non semper, quia aliqñ fieri potest vt accipiens habensq; plus, iniuriam faciat, vt si quis distribuat sibi, & cæteris, vel huius

huiusmodi. Prima autem ratio Philosophi talis est. Is qui sua sponte facit iniustum, facit iniuriam: sed qui distribuit plus quàm dignitas patiatur, facit sua sponte iniustum, ergo iniuriam: & non ille semper qui plus suscipit plúsque habet: nam principium agendi esse videtur in distribuente. Notandum quòd semper fieri videtur vt qui distribuit plus, agat iniuriã. Fit etiam quandoque vt qui præter dignitatẽ habet plus à distribuente, iniuriã agat. Veluti si quis distribuat sibi & alteri. & sibi præter dignitatem plus tribuat, & hoc fit cùm euenit vt idem sit distribuens & accipiens. Vel etiam si accipiens ipse distribuentem corrumpat. Simpliciter ergo distribuens plus quàm æquũ fit, facit iniuriã. Accipiens verò quandoq;, nõ autem semper facere videtur iniuriã, & eo pacto quo diximus. 102

{PRAETEREA si facere.} Hæc est secunda ratio talis ad idem probandum quòd distribuens plus est ille qui facit iniuriam, non autem semper ille qui accipit: & præsupponit quot modis sumitur facere, scilicet tripliciter inuenire videt, scilicet aut non proprie sua sponte: vel sua sponte, & cùm electione. Nam dicimus inanimatum aliquod occidere, vt lapidem, & huiusmodi & item animatum, vt seruum. Vtrumq; videtur esse instrumentalis causa, sed alia inanimata, alia animata quæ faciunt iniusta. Causa autem principalis est illa in qua est principium agẽdi, & mouẽdi: instrumẽtalis animata, vt seruus: inanimata, vt lapis, ex parte igitur agẽtis, & distribuẽtis plus quã decet erit iniuriã facere, non autem semper ex parte habentis.

{INSVPER si iudicauit.} Tertia ratio qua idem probat 103 afferendo distinctionem quãdam, quã etiam suprà attulimus, & huic loco potius accõmodata esse videtur quàm illi. Nam distribuens potest tripliciter considerari, vt faciat, aut inuitus, aut sponte, aut electione. Primum fieri potest ignoratione. Sed ignoratio est duplex, aut iusti naturalis, aut iusti legitimi. Tunc si ignorãs hæc ambo agit, non agit iniuriã, scilicet per se: sin verò alterum ignorauerit, tunc aliquo modo illa res est iniuria, aliquo modo non est, Quòd si vtrunq; iustũ cognoscens egerit distributionẽ iniquã, tunc manifestè facit iniuriã.

{NEC est iniustum.} Scilicet secundum leges {ALIVD 104 primum.} Scilicet iustum naturale. {PLVS habet.} Nam si 105 non habet plus eius rei quàm dat: tamẽ habet eius quod appe 106 rit, scilicet vel gratiæ vel vindictæ: & eodẽ modo plus habet,

& eſt iniuſtus , ac ſi haberet partem eius rei quam dat,puta agrum vel aliquid aliud pro parte ipſius vt argentum.

107 {A T qui putant homines.} Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus adducit tres opiniones quæ tunc florebant apud vulgus,& eas refellit. Prima erat, quod facile eſt eſſe iuſtum,& hoc quia facile eſt eſſe iniuſtum , cùm in nobis ſit poſitū facere iniuriam cùm volumus, & item cùm in nobis ſit collocatū facere iuſta:ergo vtrunq; erit facile. Hāc opinionem reprobat Philoſophus , quòd licet in noſtra poteſtate ſit facere iniuriā,tamen determinato quodammodo,& ſic ſe habentes non eſt facile aut quia non habent habitum , aut quia deficit materia iniuriandi,ideo nō ſemper eſt ſitum in nobis.

108 {E S T facile.} Id eſt facilius quàm eſſe iuſtum.

109 {C O L L O C A T V R in ipſis non tamen ſemper.} Notandum quòd in nobis eſt ſimpliciter collocatum eſſe iuſtos vel iniuſtos,& omnino eſſe ſtudioſos vel vitioſos. Sed ſi conſideremus cōditiones quæ requiruntur ad vtraq; opera,& ad generationē vitij vel virtutis, non videtur facile nec ſemper eſſe in nobis vt agamus cùm velimus.Multa enim ſunt quæ prohibere poſſunt noſtras operationes, ſiue bonas ſiue malas , & opus eſt tempore in acquirendo vtrunq; habitum, licet facilius ſit vitioſum euadere quàm ſtudioſum.Et ideo non repugnat ſibi, & ei quod antea dixit virtutes & vitia eſſe in noſtra poteſtate, & operationes ſtudioſas vel vitioſas : nam ſimpliciter loquendo ita eſt,ſed loquendo cum hac additione quādocunque volumus,patet quòd non ſemper ſit vt quando , & quoties velimus agamus & cum facilitate . Non enim facile eſt habitum acquirere præſertim habitum virtutis.

110 {S I M I L I quoq; modo.}Secunda opinio eorum qui dicebant quod facile eſt cognoſcere res iuſtas & iniuſtas, & ex hoc arguebant facile eſſe iuſtas operationes exercere , hoc pacto: Id quod facile percipitur,facile poteſt fieri : ſed res iuſtæ facile percipiuntur.ergo facile poſſunt fieri.& rationem probabāt ex eo quòd iuſta docentur à legibus , & iuriſperitis , quorum dicta percipere non eſt difficile nec magnę ſapientiæ & ex conſequenti non eſſe rem magnam nec difficilem iuſtas operationes producere.Hoc autem refellit Philoſophus, dicendo quòd licet facile ſit percipere iuſta ,quia facile percipiuntur leges & præcepta iuriſconſultorum,tamen illa quæ dicuntur in illis

lis locis sunt iusta,non per se,sed per accidẽs: nõ enim iustum in scripto est per se iustũ,sed quod respicit voluntatẽ, & principium sponte agendi. Quare etsi facile sit percipere iustum vt scriptum,tamẽ nõ est facile id agere,& eo modo sicut fieri debent iusta,id est secũdum illas cõditiones quę requiruntur ad iustas operationes: sed est difficilius quàm scire ea quæ sunt sana in medicina. Accommodat enim hãc dubitationẽ ad medicinam,in qua non est difficile scire ea quæ sunt sana: sed vti ipsis vt oportet ad faciendam sanitatem, tanta est difficultas, quanta est medicum euadere. Facile est enim scire quòd helleborum purgat talem humorem, tamen vti illo vt oportet, & quando oportet ad sanitatem faciendam est valde difficile, facile est ergo cognoscere res iustas materialiter. Sed vti illis vt oportet,& quando,& quomodo,difficile. 111

{CERTO modo.} Scilicet per electionẽ, & seruatis conditionib⁹ quæ requirunt̃ ad virtutẽ, & quas præscribit recta rõ. 112

{OB id autem ipsum.} Affert tertiã sentẽtiã quorũdã dicentium nõ minus iusto quã iniusto facile esse iniuriã facere alij, nec minus ad eum pertinere. Nam dicũt esse in nostra potestate esse iustũ vel iniustum. Cùm igitur ista sint posita in nostra potestate,inquiũt,facilia factu sunt:ergo videtur ꝙ iustus cum vult facere potest iniusta: quia ipse scit iusta, & iniusta, cùm scientia sit contrariorũ hoc pacto:non autẽ eo vt iniustus sciat iusta:& ratio est, quia per rectũ cognoscimus obliquũ, nõ aũt ecõtra:quia rectũ est iudex sui & obliqui,nõ autẽ ecõtrà:ergo iustus sciet iusta,& iniusta.Quę cum ita sint,patet ꝙ iustus potest facere res iniustas melius quàm iniustus, quia melius illa cognoscit, & probant hoc exẽplis,vt vitiãdo vxorẽ alienã vel pulsando,& similibus,vt patet in textu. Hoc refellit Philosophus,& dicit ꝙ iustus non potest agere res iniustas, & ꝙ hoc est impossibile,quia iniustè vel timidè agere, non est hæc facere nisi materialiter, & per accidẽs:sed iniustè vel timidè agere sic se habentẽ,id est sic & hoc pacto dispositum & habentem iniustitiã vel timiditatẽ ad quod requiritur vt habeat electionem. Iniustus verò non habet electionem iniustè agendi: ergo non aget iniustè nisi per accidens,& quasi materialiter,sicut dare potionem non est mederi nisi materialiter: sic ergo vitiare vxorem cuiuspiam est iniustum materialiter. Quod si fiat ab habente iniustitiam erit etiam iniuria, scilicet si agatur ab habente

bente talem diſpoſitionē vt ſit, ſed iuſtus nō habet talē diſpoſitionē,nec iniuſtitiam:ergo non aget iſta vt iniuriam,vt ſi habeat rem cum vxore vicini per ignorantiā exiſtimās eſſe ſuā. Ob idipſum,ſcilicet quia putant facile eſſe ſcire iuſta, & iniuſta,& ideo facile eſſe euadere iuſtos & iniuſtos cum volumus.

113 {SIC SE habentem.} Vel ſponte agentem vel cum electione & habitu. Hîc igitur loqui videtur Philoſophus de iniuria quæ ſit cum electione.

114 {IVSTA autem in iis.} Hæc eſt quarta pars huius capit.in qua oſtendit in quibus bonis dici debeāt eſſe iuſta de quibus loquutus eſt, & ad quos pertineat iſta iuſtitia, tam diſtributiua,quàm cōmutatiua.& dicit ꝙ hęc iuſta ſunt in his qui ſunt participes bonorū ſimpliciter, & quia ſimpliciter bona multifariam dicuntur: ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur. Nam propriè ſimpliciter bona,ſunt bona animi,vt virtutes: diuitiæ verò dicuntur ſimpliciter bona, quia ſunt ſemper bona apud probum hominē,& ſanę mētis:& ideo dicūtur bona ſimpliciter, quia vir bonus ſemper vtitur rectè diuitiis & honoribus,& aliis generis eiuſdem. Verum declarat de quibus bonis loquatur cum dicit, habent autē exuperationem & defectionem. Bona verò animi nō ſuſcipiunt exceſſum nec defectum,quia virtus conſiſtit in medio indiuiſibili. Quare iſta interna bona non auferūt ab externo, nec diſtribuūtur vt externa,ideo bene adiunxit, de illis quæ ſuſcipiunt exceſſum & defectum. Poſt hæc oſtēdit Philoſophus quibus perſonis competunt iſta iuſta. Nam ſi iuſtum cōpetit his qui habent & verſantur circa hæc bona externa, non competet forſitan diis, id eſt ſubſtantiis ſeparatis,& addere videtur fortaſſe,propter Platonem qui in illis dixit eſſe virtutes,quod Philoſopho non videtur placere, quia virtus videtur eſſe ſedatio perturbationum:quare vbi non eſt perturbatio non ponetur virtus. At videtur abſurdum ponere in ſubſtantiis ſeparatis affectus & perturbationes. Quare tales virtutes:& iuſta non competent eis:verùm adducere rationem Platonis, & oſtendere de quibus virtutibus loquebatur,& quomodo, non videtur eſſe præſentis temporis. Cùm igitur hominibus talia iuſta competāt, dicit Philoſophus,non tamen omnibus, quia prauis & inſanabilibus nō ſunt talia bona diſtribuenda,nec iniquo quicquam dari debet,quia eſſet ſibi inſtrumentum ad vitia. Reſtant ergo

vt ſtu

vt studiosis & paratis exercere operationes studiosas talia cõpetent iusta, quorum alter est magis vel minus studiosus, & talibus ista bona vtenda & distribuenda competent vsq; ad aliquem terminum. Nam tales sunt medij inter substantias separatas quibus non competunt humana bona : & inter iniquos & improbos homines, & insanabiles, quibus nulla talia sunt tribuenda, quia peruerterent & abuterentur.

{QVIBVSDAM verò.} Hoc refertur ad substãtias separatas ad quas non esset excessus taliũ bonorũ, id est non possemus excedere tribuẽdo secũdũ cõditionem earũ. deficeremus enim, & omnia nostra bona deficerent ab merito & dignitate earũ: quia longè plura & maiora bona conuenirent eis quàm sint ea quæ à nobis tribui posſint, quamuis ista nullo modo competant eis. quibusdam, scilicet hominibus aliquo modo studiosis. hoc est humanum, scilicet iustum. 115

De æquitate & bonitate, & æquo & bono.

CAPVT X.

Einceps autem dicendum est de æquitate & bonitate, atque æquo & bono. quonam modo sese habet, æquitas quidem & bonitas ad iustitiam, æquum autem & bonũ ad iustum. Nam considerantibus neque simpliciter idem, neque genere diuersum esse uidetur. Atque interdum laudamus æquum & bonum, uirumq́; talem. Quare & ad alia laudantes transferimus pro bono, ipsum æquius declarantes melius esse. Interdum rationem sequentibus absurdum uidetur, si æquum & bonum (si sit quid præter iustum) laudabile sit. nam aut iustum non est studiosum, aut æquum & bonum, si aliud sit à iusto. aut idem sunt, si utrumque est studiosum. Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta sunt, emergit de ipso æquo & bono. Rectè autem aliquo modo sese habent omnia, & nihil prorsus ipsius aduersatur. Nam æquũ & bonum iustum est, & est aliquo iusto melius: & non ut aliquod aliud 116 117 118 119

genus

genus, melius est ipso iusto. Idẽ est ergo iustum, atq; æquum
& bonũ. Et utrunq; quidẽ est studiosum. præstabilius tamẽ
est ipsum æquũ & bonũ. Fit autẽ hæc dubitatio, quia æquũ
120 & bonũ iustũ quidẽ est non autem lege: sed emendatio legi-
timi iusti. Causa autẽ est, quia lex quidem omnis uniuersa-
lis est. fieri autem non potest, ut de quibusdã uniuersaliter
rectè dicatur. In quibus igitur uniuersaliter quidẽ dicere ne-
cesse est, fieri autẽ nõ potest ut rectè dicatur: in ijs lex id ac
cipit quod fit plerunq;, non ignorans peccatũ. Et est nihilo-
minus recta. Peccatum enim non est in lege, nec in legis la-
tore, sed in ipsa rei natura. Continuò nanq; rerum earũ quæ
sub actionem cadunt, materia talis est. Cũ igitur lex quidem
uniuersaliter loquitur, in his autẽ præter uniuersale quip-
piam accidit, tum recte sese habet, ut ea parte qua legisla-
tor omisit atq; peccauit absolute locutus, emendetur de-
fectus. Quòd et ipse legislator si adesset, hoc modo dixis-
set. & si sciuisset, iubentem legem tulisset. Quapropter iu-
stum quidem est & prestabilius aliquo iusto, non tamen
121 simpliciter iusto, sed eo quòd peccat, propterea quòd sim-
122 pliciter dictum est. Atque hæc est natura ipsius æqui &
boni: emendatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuersa-
le. Hæc enim est causa, & ut non omnia sint lege. quia de
123 quibusdam impoßibile est ponere legem. Quare decreto
est opus. indefinitæ namq; rei, indefinita & regula est. si-
124 cut & ædificationis Lesbiæ plumbea norma. Ad lapidis
enim figuram mutatur, & non manet, & decretum ad res
125 ipsas similimodo. Patet igitur quid est æquum & bonum,
& esse iustum. & quo iusto præstabilius. Ex quo etiam
patet & quisnã sit homo bonus & æquus. est enim is qui
talia eligit atque agit, & qui non * exacte iustum in dete-
riorem exequitur partem, sed imminuit, tametsi legem ad-
iutricem

ἀκριβοδίκαιος. Id est summi iuris homo est.

iutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & bonitas est. quæ quidem iustitia quædam est, & non alius quis= quam habitus. 126

COMMENT.

DEINCEPS autem dicendum videtur.} Hic est tertius 116 tractatus & secunda pars principalis huius libri, in qua Philosophus docet de bonitate, & æquitate, & quonam pacto bonum & æquum se habet ad iustum, videtur enim esse iustum quoddam. Quare ad eundem pertinet considerare de bono & æquo ad quem pertinet considerare de iusto. Continet autem hic tractatus vnum capitulum secundum nonnullos. Quidam verò, & forsitan melius dicunt continere duo capitula, & subiiciunt ei secundum capitulum, quod illi alij dicunt esse tractatum. Quare isti faciunt vnum tractatum continentem duo capitula: illi duos tractatus, & vnumquemq; vnum capitulum cõtinentem. Quicquid sit, quia non multum refert, primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima proponit inquirendo & dubitando quid sit bonum & ęquum. In secunda soluit dubitationes, & ostendit quid sit bonum, & æquum. Dicit igitur in primis proponẽdo suam intentionem quòd considerandum est deinceps de bonitate & æquitate, quomodo se habet ad iustitiam, nam videtur nunc esse idem cum iustitia in genere, nunc verò diuersa, id est non esse simpliciter idem: quare dubitatur & incipit Philosophus arguere pro vtraque parte. Primùm, quòd æquum & bonum non videtur esse idem quod iustum duabus rationibus. Prima, Illud quod magis laudari solet quàm iustum, videtur esse aliud à iusto: sed bonum & æquum est huiusmodi: ergo est aliud à iusto. Secunda, Cùm accipimus aliquid pro bono, & significans idem cum bono, videmur sumere aliud à iusto. At æquum & bonum est huiusmodi: ergo videntur esse idem inter se, & aliud à iusto. Deinde arguit pro opposita parte, ostendendo quòd æquũ & bonũ idem esse vidẽtur, hoc pacto: Si æquum & bonum non esset idem cum iusto, alterum eorum non est studiosum & dignum laude: consequens falsum, ergo & antecedens. Nam absurdum esset dicere quòd iustum non sit studiosum & dignum laude, & sic etiam de æquo & bono. Quare vtraq; erunt studiosa, & digna laude, & idem.

LAVD

117 {LAVDAMVS.} Scilicet æquum & bonum magis quàm iustum hominem.

118 {RECTE autẽ aliquo modo.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua soluit dubitationẽ, & affert causam eiusdem. Dicit ergo ꝙ ista quæ opposito modo dicuntur de bono & æquo & iusto rectè se habent, & nõ sibi aduersantur vt apparẽt. Nã etsi bonum & æquũ sit cuiusdam iusti correctiuum, atq; ex eo melius quodam iusto: non tamen ob hoc est genere diuersum à iusto. Multa enim sunt quorum alterum est perfectius altero, & tamen idẽ sunt genere. Vt equus & homo idem sunt in genere animalis, vtrunq; enim est animal, & tamen homo est longè perfectius quàm equus. Affert deinde rationem dubitationis, quæ ex eo videtur emergere: quia bonũ & æquum est iustum quoddam, non id quod emanat à lege, sed ab emendatione legis & iuris legitimi: ideo aliquo modo est iustum quod subordinari videtur ad naturale: aliquo modo non est iustũ, quia non est legitimũ, sed emendatiuum eius. quare cùm vtraq; sint studiosa: præstabilius est bonum & æquum. Probatur, Omne emendatiuum & emendatio est melior eo quod emendatur, & corrigitur. At bonum & æquum est huiusmodi respectu iusti legitimi: ergo est melius iusto legitimo, non tamen est melius omni iusto vt infrà patebit. ideo dicit.

119 {ALIQVO iusto &c.} Sũt idẽ, nõ tamẽ simpliciter, sed aliquomodo. Notandũ ꝙ præter iustitiam est bonitas & æquitas quidã habitus etiã perfectiuus animi nostri: & cũ nõ trãseat limites iusti, tamen est perfectior aliquo iusto, vt inferius latius

120 apparebit. {CAVSA autẽ est,} Assignat causam cur bonum & æquũ sit emendatio legis, quia lex vniuersaliter fertur, & euenit interdũ aliquid quod non fuit dictũ à legislatore ob naturã rerum agendarum, quæ non est permanens, sed variatur. Quare vbi lex deficit & omittit, indiget emendatione & supplemento. Vnde fit vt oriatur bonũ & æquum. Ea igitur quæ non possunt aliter se habere, vniuersaliter proferri possunt, cùm sint firma atque stabilia. Ea autẽ quæ aliter possunt atque aliter se habere: non possunt eo pacto vniuersaliter proferri. Lex ergo profert vniuersaliter res agendas: que cum sint mutabiles, opus est emendatione, quæ nihil aliud est, quã æquitas & bonitas: & tunc potest probari quòd iustum legitimum indiget interdum emendatione, hoc pacto, Illud iustum

ſtum quod deficit nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur, indiget interdum emendatione: ſed iuſtum legitimum eſt huiuſmodi, ergo iuſtum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio, quia iuſtum debet eſſe ob commune bonum ſocietatis ciuilis, & eorum qui ſimul viuere debent. Sed iuſtum legitimum deficit aliquando, nec omnibus caſibus prouidet, nec ſemper eſt vtile vt ſeruetur. Veluti ſi lex pœnam capitis ponat, ſi quis peregrinus muros ciuitatis aſcenderit. venerunt hoſtes ad oppugnandam vrbem, aſcendit peregrinus, & tutatus eſt ciuitatem: lex illa etſi non ſit mala, tamen in eo caſu cui non prouidit, quia eſt vniuerſaliter probata, non videtur eſſe ſeruanda: quia videretur aduerſari iuſto naturali quod iubet vt bene facienti gratia habeatur. Quare oportet vt aliquando legitimum iuſtum emendetur. Nam ſi adeſſet legiſlator idem diceret, ſcilicet quòd talis non eſt puniendus.

{ALIQVO iuſto.} Scilicet eo quod emendatur. Notãdum 121 quòd ea quæ ſunt, multifariam conſiderari poſſunt: ſed ad hoc propoſitum, quædam ſunt perpetua nec menſurantur vllo tempore, nec prius habent atque poſterius, ſed æterna ſunt vt deus, & ea quæ ſunt in mente diuina: quædam verò ſunt producta ab eo, & hæc ſi accipiantur in vniuerſali ſecundum ſuam rationem formalem videntur eſſe perpetua, vt ſunt quiditates rerum, quæ non poſſunt aliter ſe habere: & talia videntur firma, & ſequi naturam productoris, non tamen eadem perfectione qua deus eorum auctor. Quare diminutæ videntur habere ſuam perpetuitatem, quia dependent à cauſa ſua. Verùm ſi accipiantur in ſingulari, tunc ſingularium quædam videntur eſſe perpetua, quædam non. Nam cœlum ſecundum hunc Philoſophum ſemper manet, vt in libro de Cœlo, dicere videtur. Verùm perpetuitas cœli magnopere differt à diuina, quia diuina vna atq; eadem ſimul, nec eſt ibi aliqua mẽſura aut motus. Cœlum verò tempore menſuratur cùm moueatur in loco. Eſt enim tempus menſura motus ſecundũ prius atque poſterius, vt ait Philoſophus in libro Phyſicorum, ex quo videtur ſecundum motum habere imperfectionem, nam motus eſt actus imperfectus. Verùm ea ſingularia quæ ſunt à concauo lunæ ad centrum terræ (de animalibus humanis, & ſubſtantiis non loquor quæ perpetuæ ſunt & à perpetuo auctore productæ, & non compoſitæ vllo pacto ex materia) ea

inquam singularia magnopere permutantur si secundum potentiam suam sumantur: sin verò secundum communem ordinem: producendi plerunq; sunt eodem modo: nam vt plurimum homo nascitur cum quinq; digitis. Sed dicimus sæpe permutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: vnde mundus iste inferior generabilis, & corruptibilis appellari solet. Verùm ea quæ aguntur à nobis maiorem etiam suscipiunt varietatem, & ideo cùm lex velit vniuersaliter prouidere non potest in his quæ aliter atque aliter se habent, adeò vt id quod iustum vno tempore videtur & est, alio tempore esset iniustum. Talis est conditio rerum agibilium, quæ ex opere nostri intellectus dependent, & hinc orta esse videtur bonitas & æquitas legis correctiua. quare præclarè noster Cicero, Incidunt sæpe tempora cùm ea quæ maximè videntur digna iusto homine, eoq; quem virum bonũ dicimus, commutantur fiuntq; contraria, vt non reddere depositum, etiam nec furioso facere promissum, quæq; pertinét ad veritatem, & ad fidem non seruare sit iustum. Referri enim decet ad ea quæ posui in primo fundamento iustitiæ. Primum ne cui noceatur, deinde vt communi vtilitati seruiatur. Notandum igitur, vt ad nostrum propositum redeamus, ꝙ fieri potest emendatio legis dupliciter. primo modo cùm aliqua lex non est bona nec vtilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legemq; mutando, quod pertinet ad conditorem legũ: alia est emendatio legis, qua non tollitur lex, sed emendatur, quia loquitur vniuersaliter de quibusdam, de quibus necessariò oportet fieri emendationem non adhærendo scripto legis, sed & intentioni legislatoris prima emendatio legis non est æquitas & bonitas, sed pertinet ad legislatorem: secunda verò pertinet ad bonum & æquum quod corrigere debet, & supplere ei in particulari, quod lex in vniuersali non tetigit: sed omisit in eo quod defecit, non quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunq; fieri solet: quia non potuit accipere id quod semper fieri solet ob naturam & conditionem rerum quæ aguntur à nobis, quæ variantur & mutantur. & ideo oportet vt bonitas & æquitas suppleat ex quo aliquo iusto præclarior dicitur cuius est correctiua.

122 {ATQVE hac est natura.} Hac in parte Philosophus describit ipsum bonum & equum, quod est emendatio legis in ea par

ea parte qua omissum est propter vniuersalitatem legis in ali quo particulari,cui opus est indefinita regula & decretis:sicut videtur esse plumbea quædã regula in Lesbo. Nã in illa regione sunt lapides vehemẽter duri,ita vt nõ facilè attrectari possint,nec incidendo accommodari ad aliquam determinatam mensurã.Vt si quis vellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio construendo, non potest constituere firmã regulam, ad quã posſit eos lapides reducere tanquã ad cõmunẽ mẽsuram.Quare vtebãtur regula plũbea, quæ posita super illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum.& sic designare poterant aliquam mensuram cum qua coniugi posset lapis,& quæri alius eiusdẽ formæ quoad fieri poterat. Vt igitur quot sunt formæ variæ illorum lapidum tot sunt flexiones illius plumbeæ regulæ & mẽsuræ:ita etiam quot sunt particularia quæ indigent correctione in lege, tot erunt decreta. Decretum enim est particularis lex,quod ad aliquid particulare spectat,quæ decreta sint indeterminata pro varietate rerũ particularium:ei ideo non manet idem decretũ ad plura particularia, sed quodlibet decretũ accommodatur suo particulari pro arbitrio,& deliberatione quæ procedit à iure vel à iusto naturali, quod est in mente boni & æqui viri, qui præest tali iudicio:& hoc est bonum,& æquum,& iustum.

{INDEFINITAE rei.}Id est indeterminatæ & incertæ. 123

{QVO iusto.} Scilicet legitimo quod deficit ob conditio- 124
nem rerum agibilium.

{EX QVO patet.} Declarat concludendo ex prædictis quòd 125
bonus & ęquus vir qui talia eligit atq; agit,& nõ exactè, iustũ in peiorẽ exequitur partẽ,&c. Reliqua vt patet in textu. vnde Cicero,Existunt etiam sæpe iniuriæ calumnia quadã, & nimis callida & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius summa iniuria.factũ est iam tritũ sermone prouerbiũ.

{HABITVS etiam is.}Hic afferri potest quædam descri- 126
ptio æquitatis hoc pacto: quòd æquitas & bonitas est iustitia quædam, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quæ omittunt, & in quibus deficiunt leges, quia sunt vniuersaliter latæ.Talem verò habitum in se habens vir bonus & æquus appellari potest. Notandum quòd quantum ad hoc propositum spectat sicut fit in speculatiuis, sic in actiuis: sed in speculatiuis scientiis ita fit quòd vnaquæque scientia

habet terminos suos, vltra quos egredi nō licet, & habet principia sua quæ non debent probari ab artifice scientiæ illius: probantur autem ab artifice superioris scientiæ. eodem modo fit in virtutibus, & præsertim in ipsa iustitia de qua loquimur. Nam iustitia legitima procedit ex principiis suis, & videtur ea præsupponere tanquam nota, & probata. Ea autē sunt quæ iure naturali continentur, in quibus fundātur leges, & instituta quia sunt talia, vt cognitis eorum terminis, & quid ipsa significent, sine probatione vniuscuiusq; sanæ mētis facilè assentiretur. Quare legūlatores præsupponunt illa principia iusti naturalis: deinde faciunt tanquā conclusiones ex principiis institutas leges suas correspondentes illis. Cùm verò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex vniuersaliter lata, tunc cùm legislator non adsit, accedit vir bonus, & æquus, & quasi subit personam legislatoris, & supplet decretis vel alio modo, & est quasi iustum quoddam naturale animatum emendans ea in quibus deficit lex vel decretis, vel alio modo.

De facere iniuriam.

CAPVT XI.

127 *Atet ex ijs quæ diximus, si fieri poßit ut sibijpsi quispiam iniuriam faciat necne. Iusta enim quædam ex omni uirtute à lege sunt ordinata. ut lex non iubet quenquam seipsum occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quispiam contra legem lædit non laceßitus, tum is iniuriam sponte facit. Sponte autem is iniuriam facit, qui scit & eum cui facit, & modum quo facit. At qui seipsum ob iram occidit, sponte id quod lex non permittit, contra legem efficit*
128 *rectam. iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæso? An ciuitati, non sibijpsi? Nam sua patitur sponte. nemo uerò sponte iniuriam patitur. Quapropter & ciuitas multat. & instituta est ignominia quædam aduersus eum qui sibi*
129 *mortem consciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præterea fieri*

ea fieri non potest ut sibiipsi quispiam iniuriam faciat ea
ratione qua iniustus est qui solum iniuriam facit, & non
omnino est uitiosus. Hic enim differt ab illo, homo nanque
iniustus est modo quodam sic prauus, ut ipse timidus: non
ut totam habens prauitatem. Quare nec hac iniustitia sibi= 130
ipsi quisquam iniuriam facit. nam idem simul ablatum ab ali
quo, ac eidem additum esset, quod fieri nequit. Sed semper
inter plures, iustum atque iniustum esse necesse est. Præ=
terea qui iniuriam facit, sponte agit, & electione, & prior.
qui nanque læsus, idem uicißim facit, iniuriam facere non 131
uidetur. ipse autem simul eadem patitur, sibiq́; facit. Præ- 132
terea sua sponte quispiam iniuriam pateretur. insuper si- 133
ne singulis iniuriis, iniuriã facit nemo. At nemo adulteriũ
sua cum uxore committit. nemo parietem cõfodit suum. ne=
mo res suas furatur. Omnino autem hoc (sibi, inquam, iniu=
riam facere) soluitur definitione iniuriam patiendi, sua nan 134
que sponte patitur iniuriam nemo. At uerò constat utrunq; 135
prauum esse: facere, inquam, iniuriam atque pati. Alterum 136
enim est plus, alterum minus habere medio. Quod qui=
dem perinde sese habet atque in medicina quidem, quod ad
sanitatem. in exercendi autem arte, quod ad habitudinem
corporis bonam conducit. Peius tamen est iniuriam facere. 137
Hoc enim cum uitio est, atque uituperatur. Et uitio uel per= 138
fecto & simpliciter, uel propè. Non enim omne quod spon 139
te fit, cum iniustitia est. sed pati iniuriam, sine uitio, & in=
iustitia est. Pati igitur iniuriam per se quidem minus est 140
malum, per accidens autem nihil prohibet maius esse ma-
lum. At non curæ est arti, sed dolorem lateris maiorem mor
bum, quàm pedis offensionem esse dicit. Quanquam fieri
potest nonnunquam contrà per accidens. si euenerit ut
quispiam offenso pede caperetur ab hoste, & trucidaretur.

141 *At qui per translationem atque similitudinem est iustum,*
142 *non sibi ad seipsum, sed suorum quibusdam. Non omne au-*
143 *tem iustum, sed herile, uel rei familiaris. His enim rationi*
144
145 *bus distat ea pars animæ quæ rationem habet, ab ea parte*
146 *quæ rationis est expers. Ad quas inspicientibus, ad seipsum*
147 *iniustitia esse uidetur: propterea quòd in his est pati ali-*
quid contra suas appetitiones. Vt igitur est quid iustum magistratum gerenti, & quibus ipse præest: sic & his etiam esse uidetur. Sed de iustitia quidem, cæterisq; morum uirtutibus hoc sit modo determinatum.

COMMENT.

127 PATET ex iis quæ diximus. } Hic est quartus tractatus, & tertia pars principalis huius libri secundum nonnullos. At secundum alios est secundum capitulum huius tertij tractatus: sed quicquid sit, Philosophus docet in eo de iustitia metaphoricè dicta. Nam iustitia, & iniustitia, dicuntur aut propriè, vt quæ sunt inter diuersos homines: aut impropriè, vt quæ sunt vnius hominis ad seipsum. & has induxit ob Platonem, qui dixit iustitiam & iniustitiam esse non solum ad aliũ, sed etiã ad seipsum. Vnde dicere solebat Plato quòd nemo patitur iniuriam: sed omnis homo facit iniuriã, quia quisque sibi facit iniuriam. Hoc autẽ videbatur esse contra Philosophum qui dixit iustitiam esse ad alium: & per hoc etiam differre ab aliis virtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia considerare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propositum, scilicet vtrum sibi quis iniuriam faciat, Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat quòd nemo sibi iniuriam facit, ex quo emanat solutio dubitationis motæ. In secunda ostendit quomodo se habent adinuicem iniuriam facere & iniuriam pati. In tertia quòd per translationem non propriè potest quis sibiipsi iniuriam facere. In prima igitur parte Philosophus affert ipsam dubitationem, & arguit pro ea probando duabus rationibus quòd potest quis sibiipsi iniuriam facere. Prima, Qui agit id quod lex vetat, iniuriã facit: sed qui seipsum interficit, facit id quod lex vetat: ergo

ergo iniuriã facit. Sed nulli alij quàm sibi,cùm ipse sit agens & patiens:ergo fieri potest vt quis sibi iniuriam faciat. Secunda ratio:Qui præter legem nocet sua sponte, is quidem iniuriã facit.& nemini alij nisi sibiipsi: ergo aliquis sibiipsi iniuriam facit: sed seipsum interficiens est huiusmodi,ergo iniuriam facit. Notandum quòd non videtur verum in omnibus, quòd si lex non iubet aliquid,illud vetet. Sed valet in his quæ sunt mala,quia si lex non iubet aliquod malum,certè vetat illud fieri.vt lex non iubet filium verberare patrem: ergo vetat illud fieri.Nam sunt quædam adeò manifesta mala, & aduersa naturæ vt lex de illis non loquatur.

{AN ciuitati.}Soluit dubitationem Philosophus, ostendendo quòd nemo sibi iniuriam facit,& arguendo contra rationes prædictas hoc pacto: Is qui sua sponte patitur,non facit sibi iniuriã:sed qui seipsum interficit, patitur sua sponte:ergo non facit sibi iniuriã:quia nemo patitur iniuriã sua sponte, sed inuitus.Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriam ciuitati: sed qui seipsum interficit,punitur à ciuitate: ergo videtur facere iniuriam ciuitati. Notandum ꝙ ferunt antiquitus statutum fuisse legibus, vt qui seipsum interficeret insepultus iaceret: & hoc quia videbatur offendisse Rempub. quia auferendo vnũ talem, videtur auferre quoddam membrũ reipub.& eam ob hanc causam lædere.Plato si adesset,alia ratione dixisset hunc debere affici ignominia & inhumatum iacere,scilicet quia egit contra præcepta diuina, & offendit Deum opificem vniuersi, cuius proprium est educere animas è corporibus, sicut etiam eius est introducere easdẽ:& cùm statuerit talem animam tanto tempore in corpore permanere,qui ante cõstitutũ tempus eam educit,videtur lædere voluntatem diuinam:veluti si quis fugiat à carcere,vel educat aliquem ante tempus impositum à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere. non debet igitur anima deduci de corpore antea quam visum fuerit auctori suo.Quod tangit etiam Cicero in Catone Maiore, Vetat Pythagoras,inquit,sine iussu imperatoris,id est Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Philosophus verò hic publicam tantum tangit iniuriam,quia loquitur de ciuili. 128

{PRAETEREA neq; fieri potest.} Cùm visus sit antea Philosophus soluere dubitationẽ secũdũ iustitiam legitimam, quæ est tota virtus,vel iniustitiam quæ est tota vitiositas:nunc 129

ſecundum iuſtitiam quæ eſt particularis,& maximè ſecũdum iuſtitiam correptiuam commerciorum,tum iniuſtitiam eidẽ oppoſitam. Et videtur probare hoc pacto per rationẽ ducentẽ ad impoſsibile.Si quis interficiendo ſeipſum ſibi iniuriam faceret : tunc idem haberet plus , & minus , & idẽ ſimul eſſet ꝙ eidem auferretur , & adderetur:ſed hoc eſt impoſsibile : ergo & illa poſitio , ſcilicet ꝙ aliquis ſibi iniuriam faciat , eſt impoſsibilis,ex qua hoc ſequitur, Qui ſolùm iniuriam agit , ſcilicet ſecundum iuſtitiam particularẽ , non omnino vitioſus, ſcilicet ſecundũ iuſtitiã totam,quæ tota dicitur vitioſitas,eſt, vt timidus qui habet aliquã partẽ iniuſtitiæ,id eſt prauitatis.

130 {NEC hac iniuſtitia.} Scilicet particulari. inter plures , id eſt inter diuerſas perſonas.

131 {PRAETEREA qui.} Affert aliam rationem Philoſophus,quæ formatur à quibuſdam expoſitoribus hoc pacto,Si quis ſibiipſi iniuriam faceret,tunc vnus & idem ſimul aget , & patietur : & non prius aget , & poſtea patietur : ſed hoc eſt impoſsibile , ergo nemo ſibi iniuriam facit. Sic igitur nonnulli hanc rationem inducunt : & dicunt eam non valere , quia non eſt impoſsibile quòd quis ſimul agat & patiatur,& tamẽ prior eſt agens : & hoc eſſet verum , ſi loquatur de prioritate originis : ſed non eſt ad propoſitum Philoſophi , & non bene exponunt hunc textum , iudicio meo , quia Philoſophus vult probare , quòd ſi quis ſibi iniuriam facit , tunc vnus & idem erit alius à ſeipſo , conſequens impoſsibile , ergo & antecedens. Quòd autem illud ſequatur , vt quis ſit alius à ſeipſo , probatur,quia ſi aget ſibi iniuriam , ipſemet aget & patietur ſponte, & electione,& prior.Sed inuiria fit à volente in nolentẽ : ergo vnum & idem vellet, & non vellet, & eſſet ex conſequẽti alius à ſeipſo. Prior quòd ſit principium agendi.

132 {PRAETEREA pateretur.} Alia ratio : ſi quis ſibiipſi iniuriam faceret, tunc aliquis ſponte ſua iniuriam pateretur:ſed hoc eſt impoſsibile , ergo & antecedens. Patet ratio , quia non poſſumus dicere quòd vnus & idem reſpectu vnius , & eiuſdem iniurię ſponte agat,& inuitus patiatur eandem iniuriam. nec etiam ſponte patiatur ex definitione patiendi iniuriam.

133 {INSVPER ſine ſingulis.} Alia ratio ad idem probandum. Quando aliquis iniuriam facit alicui , aut verberat eum , aut furatur ei , aut vitiat vxorem vel filiam eius , & ſic diſcurrẽdo

per

per singula secundum aliquam speciẽ iniustitiæ iniuriã facit, & cum aliquo istorum vitiorum delinquit in alium, vocatur nomine talis vitij & iniustitiæ. Veluti si surripit aliena, vocatur fur. quia furatus est: sed si acciperet sua, non vocaretur fur. Item si haberet rem cum sua vxore, non appellaretur adulter: quare si singulas quæremus iniurias non inueniemus aliquam quam sibiipsi aliquis dicatur inferre.

{OMNINO autem.} Quinta ratio quam affert Philoso- 134
phus ex definitione patiendi iniuriam, concludendo quòd nemo sibi iniuriam facit: quia sequeretur quòd pateretur sponte, & volens ipsam iniuriam, & esset contra definitionem superius allatam qua soluitur hæc quæstio: cùm ex illa dicatur quòd pati iniuriam non sit sponte, vt suprà patuit.

{DEFINITIONE iniuriam patiendi.} Qua suprà dixi- 135
mus quòd patiens iniuriam præter suam patitur voluntatem.

{AT verò constat vtrunq;.} Hæc est secunda pars huius ca 136
pituli, & locus propriè vbi Philosophus videtur comparare ad inuicem agere & pati iniuriam, sicut fecit in extremis aliarum virtutum. Dicit autẽ in primis quòd facere & pati iniuriam, sunt mala & perniciosa. Probatur hoc pacto, illa quæ discedunt à medio sunt mala, & vitiosa: sed facere & pati iniuriam sunt huiusmodi: ergo sunt mala & vitiosa. Maior patet: minor quoque ostenditur, quia facere iniuriam est plus habere quàm oportet: pati verò est habere minus: medium autem est æquum, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet. Probatur hoc exemplo medicinæ, & artis gymnasticæ, in quibus plus & minus est perniciosum: medium verò effectiuũ, & cõseruatiuum, tum sanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipsa sanitas, & bona habitudo in mediocritate quadam consistunt.

{PEIVS autẽ.} Cùm declarauerit in quibus conueniunt, 137
scilicet quòd ambo sunt mala: nunc ostendit differentiam eorum, probando quód longe peius est facere quàm pati iniuriam hoc pacto: illud quod fit cum prauitate, & merito vituperatur, peius est eo quod non fit cum prauitate nec merito vituperatur: sed facere iniuriam est cum prauitate, & vituperatur: ergo est peius quàm iniuriam pati.

{VEL perfecto & simpliciter.} Id est, qñ talis prauitas & in 138
iuria committit̃ spõte, & cũ cognitione & electione prę cedẽti.

{VEL prope.} Scilicet cũ talis iniuria fit sponte, & cũ cogni- 139

tione,non tamen cum electione,quia est deterior cùm est cum electione:tamen quomodocunq; sit ipsa iniuria sponte facta, semper est coniuncta cũ aliqua praua dispositione & vituperanda.ille autẽ qui patitur iniuriã potest esse remotus ab omni vitio.& qñ Philosophus vtrunq; appellat malum, nõ est respectu personæ: scilicet patientis:sed respectu inæqualitatis quæ discedit à medio.Nam pati iniuriã est quoddã inæquale, & ille qui patitur nõ videtur esse in culpa cùm nõ patiatur spõte, & agẽdi principiũ sit in agẽte.vnde Cicero, Pati quã facere præstat iniuriã:sic igitur patiẽs remotus põt esse à vitio,& à prauitate.

140 {PATI igitur per se quidem.}Licet per se deterius sit facere iniuriam quàm pati: tamen per accidens euenire potest, vt sit magis perniciosum pati. vt exemplo probat. Nam medicina comparat inter se dolorem lateris, & pedis offensionem,& deteriorem dicet absolutè esse dolorem lateris: euenire tamen per accidens potest, vt ex offensione pedis, maior pernicies sequatur,vt si quis ex offensione pedis ceciderit,& capiatur ab hostibus, non tamen ob hoc est asserendum ita esse simpliciter,quia hoc accidit:de iis verò quæ accidunt, neque ars, neque scientia curam habet, nec de iis quæ competunt alicui rei per accidens,cùm infinita penè accidere posse videantur de quibus non datur scientia,neque ars.

141 {AT qui per translationem.}Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus declarat iustitiã illam quæ per translationem,& similitudinem dicitur. Hanc autẽ in medium affert propter opinionẽ Platonis,qui posuit iustitiam & iniustitiam sui ad seipsum,& quòd aliquis potest sibiipsi iniuriam facere.Ipse verò superius multis rationibus probauit ꝙ iustum & iniustum est ad aliũ,& inter plures, & quòd nemo sibi iniuriam facit.Ideo hæc affert Philosophus quasi dicendo, Si est iustum sui ad seipsum, hoc non est illud de quo principaliter locuti sumus,id est ciuile iustũ,sed veluti quoddã iustum partis ad partẽ per similitudinem quãdã,& simile ei quod est heri ad seruum, vel viri ad vxorẽ, vel etiam patris ad filiũ.Nam est inter partẽ animæ rationalem, quæ secundum ordinẽ naturæ imperare debet:& irrationalẽ, quæ debet obtemperare rationi,sicut seruus domino,vxor quoquo modo viro, & filius patri,vt etiã in fine primi libri vidimus. Notandũ ꝙ Plato posuit iustitiã & iniustitiã sui ad seipsum. Vidit enim ꝙ anima nostra

nostra habet duas potentias, quarũ vna est rationalis de se, & natura sua, altera irrationalis, particeps tamen aliquo modo rationis, inquantum scilicet obedit & obtẽperat rationi: nõ tamen vt fiat rationalis per essentiã. Illa prima est potentia qua præcipuè homo videtur differre à beluis secũdũ essentiam & operationes. Secunda verò cõuenire videtur cum eisdem, scilicet in appetitu sensitiuo. Videtur tamen fieri posse, vt eodem quoq; differat, scilicet cum ratio eum sibi obsequẽtissimũ reddit. Quòd si ecõtra fiat, scilicet vt appetitus dominetur rationi, tunc homo videtur quodammodo euadere turpior belua peruertẽdo ordinẽ naturę, quia beluæ non habent rationẽ, nec ex consequenti appetitum, quæ possit obedire rationi. Quare cũ vtuntur appetitu suo, non videntur aberrare à terminis naturæ suæ. Cum igitur istarum partium vel potentiarum (cùm enim partes animi dico, potentias intelligo) altera sit producta vt domina, altera vt ancilla. Plato oriri iustitiam dicebat cum ratio dominaretur, & quasi sedens in puppi clauum teneret: appetitus vero obtemperaret, quia vtraque pars haberet quod suum esset. Deus enim ita creauit vel produxit rationem, vt præciperet appetitui sensitiuo. Quòd si conuenienter fiat, tunc oritur iustitia illa Platonis, veluti concordia quædam potentiæ ad potentiam, & perfectionis ad perfectionem. Quòd si secus fiat, scilicet vt appetitus rationem trahat deorsum ad seruitutem, & ad concauam vitam: tunc oritur iniustitia illa quam diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiam, quia domina ratio captiua trahitur, & id quod obtemperare debebat imperat contra ordinem quem Deus humanæ naturæ imposuit. Hanc iniustitiam appellauit Plato: illam vero iustitiam, ex quo dicebat non modò fieri posse, vt sibi quis iniuriam faceret, sed etiam quòd nullæ fiebant iniuriæ nisi à seipso. Habemus nos quoque Chrysostomi sacrum dialogum. Quòd nemo læditur nisi à seipso. Plato autem dicere solebat. Nemo iniuriam patitur: omnes iniuriam agunt, id est cum fit aliquid iniustum ab aliquo: tunc ille cui infertur non patitur iniuriam, sed ille inferens agit iniuriam sibiipsi. Nam si alicui auferuntur fortunæ, non patitur ille iniuriam, quia sua non erant, nec bona animi sui, quorum ablatio est propriè iactura, & iniuria quæ non potest fieri nisi à seipso. Nemo igitur iniuriam patitur hoc pacto: omnes tamen iniuriam

riam agere possunt, scilicet sibiipsis, vt diximus. Et intelligebat de ista iniuria animi qua aufert rationi quod suum erat, id est imperium, & tribuitur appetitui quod non est suũ: pręterea aufert appetitui perfectio, quã cõsequutus esset obtẽperãdo rationi. Factus esset enim particeps rationis eo pacto quo dictum est, si paruisset secundũ ordinẽ, ergo sponte sibi iniuriam omnes faciunt cùm operantur aliquod turpe: nemo autẽ patitur iniuriã, scilicet ab altero. Quare si inspiciamus nobilitatem animæ humanæ, & ordinẽ potentiarũ eius, & quomodo alia est nobilior alia, videbitur inter illas esse iustitia quædam & sic etiam iniuria sui ad seipsum eo pacto quo diximus. Philosophus autem multa dixit antea, & disputauit circa ista, vtrum volenti iniuria fiat, & cætera quæ videbantur procedere contra Platonem. Locutus est autem de ciuili iustitia, quæ propriè est ad alium. Verum hæc iustitia interna videtur esse causa externæ iustitiæ, quod forsitan Aristoteles non negasset, cum ipse etiam ostendere videatur cùm loquitur de amicitia, quòd amicitia sui ad seipsum videtur esse causa amicitiæ, quæ est amici studiosi ad alterũ amicum studiosum. Quare præclara & egregia videtur esse Platonis opinio: hic autẽ Philosophus videtur se excusare ab huiusmodi speculatione, dicẽdo quòd si qua est iustitia, præter illam quam diximus, scilicet ciuilem, est illa per translationem, scilicet quam Platonici posuerunt.

142 {NON sibi ad seipsum.} id est totius ad totum.

143 {SED suorum quibusdam,} Id est, partis ad partem, & potentiæ ad potentiam.

144 {NON tamẽ omne iustũ,} Quia non erit ciuile. Sed herile id est veluti heri ad seruũ, & viri ad vxorẽ, & patris ad filium.

145 {HIS rationibus.} Scilicet quibus vir distat ab vxore, herus à seruo, & pater à filio.

146 {INSPICIENTIBVS.} Scilicet Platonicis.

147 {PRAETER appetitiones.} Nam ratio appetit dominari, & vellet trahere appetitum: appetitus econtra appetit trahere rationem: & ita saluatur ratio non spontanei, non quidem totius ad totum, sed partis ad partem. Ita vt idem secundum partem agat: secundum partem patiatur, & sibiipsi quis iniuriam infert: quia sponte faciendo aliquod iniustum & turpe, seipsum lædit circa bona animi quæ nemo auferre potest, nisi ipsemet sua sponte, quod concessisset

cessisset Philosophus: dixisset tamen hanc non esse iustitiã, vel iniustitiam ciuilem, id est ad alium de qua loquitur, sed per similitudinem quandam, vt dicit in textu, imponendo finem libro, & doctrinæ de virtutibus morum.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, Liber VI.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. CAPVT I.

Vm autem antea dictum sit medium expetendum esse, non id quod nimium est atq; parum, & medium perinde sese habeat atq; recta ratio dictat: hoc ipsum deinceps diuidamus oportet. In omnibus enim dictis habitibus (quemadmodũ & in cæteris) est quoddam signum, ad quod is inspiciens qui rationem habet, intẽdit, atque remittit. estq; quidam terminis mediocritatum, quas inter exuperationem defectumq; dicimus esse, ita sese habentes ut recta ratio statuit. Atque sermo talis est quidẽ uerus, non tamen dilucidus. nam & in quauis opera, atque cura circa quam uersatur scientia, uerum est dicere, neque nimium, neq; parum esse elaborandum uel quiescendum, sed mediocriter, & ut ratio recta præscribit. Atqui hoc tãtum habet, nihil plus scierit. ut si quispiam dixerit ea esse corpori afferenda quæ medicina, & ut is qui hanc habet scientiam, iubet. Quapropter & circa habitus animi non modo uerè hoc dictum esse 1 2 3 4

oportet

5 *oportet, sed etiam determinatum quænam sit ipsa ratio re=*
6 *cta, & quæ eius sit definitio. Virtutes itaq; animæ, superio-*
ribus in locis diuisimus: & alias moris, alias mentis dixi=
7 *mus esse: atque de moris quidem uirtutibus iam transegimus.*
De reliquis uerò dicamus oportet, prius hisce de anima
declaratis. Duas igitur esse animæ partes antea diximus.
Eam quæ rationis est particeps: & eam quæ eiusdem est
expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem ha=
8 *bet, est diuidenda. Atq; sit suppositum duas esse partes quæ*
sunt participes rationis. Vnam qua contemplamur ea quo=
rum principia, ut aliter sese habeant minimè fieri potest.
9 *Alteram qua perspicimus ea, quæ aliter sese habere pos=*
sunt. Eæ nanque animæ partes, diuersæ sunt genere, quæ
sunt aptæ ad res eas cognoscendas quæ genere differunt. Si=
quidem ipsis inest rerum cognitio similitudine quadam at=
10 *que accommodatione. Atque harum altera uis sciendi: altera*
uis subducendi rationem uocetur. consultare nãq;, ratio=
nemq; subducere, eadem possunt. Nemo autem de iis rebus
consultat quæ aliter sese habere non possunt. Quare uis sub-
ducendi rationem, una pars eius partis est animæ quæ ratio
11 *nis est particeps. Sumendum est igitur quisnam utriusque sit*
optimus habitus. Hic enim utriusq; est uirtus: uirtus autem
est ad proprium opus.

COMMENT.

1 CVM autem antea dictum sit mediũ.} Mirum ordinem in tradenda doctrina seruans Philosophus Aristoteles, posteaquàm de vnaquaque virtute morali diligentissimè docuit: nunc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cùm in definitione virtutis superius assignata pars vna atque vltima relinqueretur, necessario hoc in loco declaranda erant. Verùm cùm hoc totum pendere videatur ex cognitione virtutum intellectiuarum, ostendit latissimè vnãquanq; virtutẽ intel

intellectiuam in hoc sexto libro, incipiendo primò à potentiis animæ quæ sunt principia operationum nostrarum, & resumendo breuiter diuisiones iam antea allatas, vt apparebit inferius: simul etiam hoc agit, quia in fine primi virtutes diuiserat in morales & intellectiuas, & expleta doctrina moralium, consequens erat intellectiua declarare, vt cognita natura cuiusque virtutis, cognosceretur perfectè ipsa felicitas, in cuius definitione tanquam potissimam partem virtutem assumpserat. Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ sunt principia nostrarum operationum. In secundo de virtutibus intellectiuis. In tertio de quibusdam habitibus qui videntur habere similitudinem cum ipsa prudentia. In quarto mouet, & soluit quasdam quæstiones circa sapientiam, & prudentiam. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo proponit intentionem suam veluti exordium quoddam, & affert diuisionem potentiarum animæ. In secundo declarat ea quæ sunt principia humanarum operationum. Primum capitulum diuiditur in duas partes, & in prima Philosophus proponendo suam intentionem dicit, quòd cùm antea declaratum sit medium esse sumendum in virtutibus inter excessum atque defectum, vt recta ratio terminat: nunc declaranda est ista recta ratio, quia ipsa est infusa in omnibus habitibus tam moralibus, de quibus dictum est, quàm in aliis intellectiuis, de quibus non est dictum. Nam in omnibus habitibus laudabilibus & studiosis, ista duo esse videntur, scilicet quoddam perfectum, ad quod respiciens, veluti sagittarius qui talem habitum habet magis & minus operatur secundum rectam rationem, quo illud attingat. Est etiam hoc aliud, scilicet quidam terminus mediocritatum, quem egredi non licet declinando, aut ad defectum, aut ad excessum. Vnde & ille Poëta inquit.

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos vltra citraq; nequit consistere rectum.

Hoc autem percipi potest recta ratione, quæ cùm sit infusa in omnibus habitibus studiosis, inuestiganda est. Distinguenda est præterea, quia non vnifariam dicitur. Quot enim sunt virtutes & habitus intellectiui, tot videntur esse species rectæ rationis. Sunt autem virtutes & habitus intellectiui, ars, prudentia, scientia, sapientia, intellectus. Vnicuique isto-
rum

rum sua est recta ratio atque propria, vt apparebit inferius
2 {QVODDAM signum.} Id est finis quem intendit quiuis habitus. Notãdum ꝙ virtutũ quædã morales, quædam intellectiuæ: & nobiliores videntur esse intellectiuæ quàm morales, ea ratione qua morales perficiuntur. Definita est autem virtus, ꝙ est mediocritas. Hæc autem mediocritas non accipitur secundum naturam rei, sed secundum rectam rationem: ea igitur cognoscenda est & distinguenda, vt particulariter intelligatur: quia in genere cognitionis eius esset confusa.
3 {ATQVE sermo talis est quidem verus.} Ostendit Philosophus quòd propter hoc quod dictum est sic in genere, & vniuersaliter, scilicet quòd recta ratio est illa quæ respicit signum ad quod tendere debemus, atque illa determinat mediocritatem: non tamen hoc sufficit ad percipiendam rectam rationem, vt exemplo artis probatur. Sicut recta ratio faciendi se habet ad factibilia, & ea quæ ab arte conficiuntur: ita recta ratio agendi se habet ad agibilia. Sed ad bene faciendum in quauis arte non sufficit scire faciendum esse secundum præcepta artis: ergo in rebus agendis non sufficit scire agendum esse secundum rectam rationem: sed determinanda est ista ratio, quænam sit, & quæ sit eius definitio, vt particulariter & distinctè cognoscatur: vt cognoscere medicus debet non solùm operari debere secundum præcepta medicinæ ea quæ prosunt corpori, sed etiam quænam sint illa talia, & quibus partibus accommodanda.
4 {QVAPROPTER & circa habitus.} Ostendit Philosoph. ex his quæ dixit ꝙ oportet declarare quid sit ipsa recta ratio & quæ sit eius natura atq; essentia, & quid sit eius terminus.
5 {DETERMINATVM.} Duobus modis exponi potest. Vno modo qui sit eius terminus, id est eius definitio, quæ est vt quidam simplex terminus. Nam quòd nomen implicitè significat: definitio significat explicitè, & ideo definitio potest appellari quidam terminus. alio modo terminus accipi potest pro effectu rectæ rationis. Nam id quod describit recta ratio in qualibet re est terminus perfectionis illius rei, & quasi mensura quædam statuens modum in vnaquaque re. Videtur enim accedere recta ratio ad statuendum fines & metas operationum, vltra quas progredi non licet. Vtraque expositio bona & accommodata videtur. Notandum quòd bifariam

fariam loqui possumus de recta ratione. Vno modo quòd virtutes acquirendæ sunt, & operationes earum producendæ vt dictat recta ratio, sequendo regulã eius, nec declinando ad excessum vel defectum. Alio modo quòd videndum est quid sit ista recta ratio: non modo secundum genus, sed etiam secundum vnamquãq; speciem eius, & essentiam cuiusque: habitus verò sunt diuersi, sic etiam diuersæ debent esse rationes. Quare primò dicendum est, quòd virtutes debent sequi rectam rationem tanquam ducem: hæc est vera sententia, & verus dicendi modus, tamen est vehementer obscurus, & non sufficit, quia oportet videre vlterius quid ipsa sit: sed cùm habitus sint diuersi qui reguntur recta ratione, videre oportet quid ipsa sit, non modo secundum genus, vt diximus, sed etiam secundum vnamquanq; speciem eius, vt intelligatur quæ sit cuique habitui sua propria ratio recta. Videndi igitur erunt habitus intellectiui cùm sint formæ potentiarum animæ deinde potentiæ sunt ipsius animæ, vt ordine procedatur.

{VIRTVTES itaq; animæ.} Hæc est secunda pars huius capi. in qua Philosophus posteaquã præmisit intentionẽ suam veluti exordiũ quoddam: nunc repetit diuisionem illã factam in extremo primi libri de ipsis virtutibus, vt ostendat ꝙ relinquitur tractare de virtutibus intellectiuis, & vt resumat distinctionem potentiarum animi. Ex quibus distinguantur habitus intellectiui, & percipiantur species rectæ rationis. 6

{DVAS igitur esse animæ partes.} Resumit Philosophus eam diuisionẽ, quam fecit in vltima parte primi libri, cum dixit animi nostri duas esse partes, vnam rationalem, alteram irrationalem: atq; partem irrationalem aliquanto latius ibi declarauit, quia in ea parte collocabantur penè omnes virtutes morales de quibus immediatè dicturus erat. Nunc verò irrationali parte omissa, rationalem assumit: in qua collocantur virtutes mentis & intellectiuæ, de quibus dicturus est, & eam diuidit, dicendo ꝙ vna est eius pars, scilicet potentialis, accipit enim partem hic pro potentia. Vna, inquam, eius pars, qua necessaria percipimus, & ea quorum principia aliter se habere non possunt. Alia verò, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri possunt, & quorum principia non videntur esse eo pacto necessaria, sed potius contingentia. 7

{SVPPOSITVM sit.} Quia non debemus afferre multas 8

probationes. Nam in locis suis, vt in libro de Anima, hæc latius tractantur.

9 {EAE namq; animæ partes.} Probat membra diuisionis allatæ, & ostendit illa genere esse diuersa ex obiectis suis diuersis hoc pacto: Diuersarũ rerum percipiendarum, diuersæ debent esse potentiæ: sed necessaria & contingentia sunt obiecta percipienda, diuersa etiam genere: ergo harũ rerum potentiæ perceptiuæ genere debent esse diuersæ. Patet ratio, quia perceptio fit secundum conuenientiam & similitudinẽ quãdam cognoscentis ad id quod cognoscitur. ꝙ si res & obiecta sunt diuersa, potentiæ etiam cognitiuæ debent esse diuersæ: & distinctæ, vt vnaquæque potentia perceptiua sit accommodata rebus quæ percipiuntur. Notandum quòd cognitio nostra videtur fieri ex cognitione cognoscentis & cogniti, quod fieri non posse apparet nisi secundum conuenientiam & similitudinem quandam, non quòd res sint in nobis tales quales sint extrà: sed agunt & mouent sensus nostros, deinde deferuntur ad phantasiam, deinde phantasmata repræsentantur intellectui posibili, & suscipiuntur ab omnibus conditionibus materiæ spoliata in ipso intellectu posibili, mediante intellectu agente, & vi, lumineq; ipsius. Itaq; nõ res, sed similitudines rerum in anima repræsentãtur. Vnde in libro de Interpretatione dixit Philosophus, quòd verba sunt signa pasionum quæ sunt in animo: pasiones verò similitudines rerum. Et in libro de Anima: atqui necesse est aut res ipsas, aut ipsarũ formas atq; species in anima esse: at non sunt in ea res ipsæ profectò. Non enim ipse lapis in anima, sed forma lapidis inest: ergo forma rerũ & species in anima sunt: quare anima est vt manus. Manus enim instrumentorum est instrumentum, & intellectus: forma formarum existit. Qualis enim est lapis, lignum, & similia, tales sunt ipsæ res: sed earum similitudines & species. quare cùm res percipiendæ secundum similitudinem & conuenientiam percipiantur, & res percipiendæ sint diuersæ genere & disimiles: alteræ enim sunt necessariæ, alteræ contingentes: diuersæ etiam debent esse potentiæ.

10 {ATQVE harum altera vis sciendi.} Nunc videtur Philosophus imponere nomina iis potẽtiis, quarum altera vocatur sciendi vis, altera ratiocinatiua, siue consultatiua, & subducendi vis: & prima est qua percipimus necessaria. Vel est

de

de necessariis, & iis quæ non possunt aliter se habere. Altera est circa contingentia, & ea quæ possunt aliter se habere, quæ consultatiua potentia dicitur, vel vis quædam subducendi rationem, id est ratiocinatiua. Idem enim est consultare, & subducere rationem. Versatur autem circa contingentia, quia nemo consultat de necessariis, & de iis quæ aliter se habere non possunt, sed de contingentibus, & iis quæ possunt aliter atque aliter se habere.

{SVMENDVM est igitur.} Declarat Philosophus quòd habitus istarum partium est virtus earumdem, & perfectio. & propterea dicit quòd sumendi sunt habitus istarum partium, quia iis inuentis habebitur virtus earum. Probatur, Id à quo proficiscitur opus perfectum & proprium alicuius potentiæ est virtus illius potentiæ. Sed habitus optimi sunt à quibus proficiscitur operatio optima istarum potentiarum: ergo habitus optimi sunt virtutes earundem. Maior patet, quia virtus consistit circa perfectum & proprium opus. vnde in secundo inquit Philosophus: Est ergo dicendum quòd omnis virtus, & illud ipsum cuius est virtus bene se habens perficit, & opus eius bene reddit, scilicet cuius est virtus. Minor quoque est manifesta, quia si sunt habitus perficientes istas potentias, sunt etiam virtutes earundem ex quibus proficiscitur optima operatio. quare accipiendo habitus optimos istarum potentiarum, habebimus quoque inuentas virtutes earundem, vt patet. Dubitatio quædam oritur ex supradictis, quia Philosophus velle videtur quod diuersæ debent esse potentiæ perceptiuæ & rationales, scilicet vna scientifica, vt ita loquar, alia consultatiua. Hoc non videtur esse verum, etsi sint etiam res percipiendæ diuersæ. Arguunt igitur contra Philosophum multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere potest, intellectus posibilis suscipere potest: sed cum intellectus agens intelligibilia agere posit, siue necessaria sint siue contingentia: sic intellectus posibilis intelligere posse videtur, & suscipere etiam talia, et si diuersa sint, cum sit vnica potentia. Secunda, præterea omnia quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua continentur sub suo adæquato obiecto: sed talis potentiæ adæquatum obiectum est ens sub quo comprehenduntur necessaria & contingentia: ergo contingentia & necessaria percipientur ab tali potentia

vnica. Tertia, ſicut ſe habet materia prima ad omnes formas materiales ſuſcipiendas: ſic ſe habet anima ad ſpecies rerum percipiendas. ſed materia prima vnica potentia ſuſcipit omnes formas: ergo eodem modo anima vnica potentia percipit tam neceſſaria quàm contingentia. & ſic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppoſitum tamen dicit Philoſophus diuidendo ipſam in ſcientificam & conſultatiuam, quia ſicut res differunt, ita & potentiæ debent differre. Pro ſolutione duæ afferuntur opiniones. Prima dicit quòd cõtingentia duobus modis accipiuntur, aut in vniuerſali, & ſecundum ſuam rationem formalem, & ſic contingentia vidẽtur eſſe neceſſaria, cùm comprehendantur ſub quodam conceptu communi, & ſic erit vna tantum potentia. Secundo modo ſumuntur in ſingulari, & non vniuerſali ratione, ſed vt variari poſſunt, & hoc pacto ſunt diuerſarum potentiarum, & dicunt quòd ſingularia percipiuntur à vi ſenſus interni cogitatiua. Dicunt ergo quod ſunt hoc pacto duæ partes animæ, vna ſciendi, alia ratiocinandi ſiue conſultandi, id eſt vis cogitatiua quæ eſt de ſingularibus, & non de vniuerſalibus. Iſta opinio mihi videtur falſa: quia Philoſophus diuidit partem animæ quæ eſt rationalis per eſſentiam, & ambæ illæ potentiæ in quas illa diffunditur, ſunt de natura ſua rationales: at vis cogitatiua non eſt de ſe rationalis. Alia opinio eſt Burlei, qui dicit ꝙ iſta pars animæ nõ verè diuiditur in illas duas potẽtias, ſed dicit quod diuidi videtur reſpectu habituum quos ſuſcipit, & quibus informatur. Nam dicit quòd eſt vnica vis qua anima percipit neceſſaria & contingentia, tamen ſuſcipit duos habitus, ſcilicet ſcientiam, quæ eſt de neceſſariis, & opinionem quæ eſt de contingentibus. & quòd Philoſophus procedit diſſerendo. Hæc quoque opinio mihi non placet, nec eius ſolutio. Nam Philoſophus manifeſtè videtur ſumere potentiam rationalem antequam informetur vllo habitu, & eam diuidere in duas potentias diuerſas, nondũ informatas habitibus. Prius enim differunt, poſtea informantur diuerſis habitibus, quare de ſe videntur eſſe diuerſæ. Verùm nonnulli hic decipiuntur: quia credunt Philoſophum tantum loqui de iis quæ à natura fiunt, ſed non modo naturalium fit ſermo, ſed eorum etiam quæ noſtra opera fiunt. Sed res quæ fiunt à natura, & non videntur poſſe fieri à nobis, & ea quæ fiunt à nobis, & non fiunt à

natura,

natura, differre genere videntur. Cùm igitur res differant genere & principia, diuerſæ videntur eſſe potentiæ perceptiuæ, & diuerſa principia percipientia. Nos igitur dicere poſſumus partem animi rationalem diuidi à Philoſopho in duas potentias ratione diuerſas. Nam ſicut res percipiendæ differunt: ita potentiæ percipientes: quia perceptio fit ſecundum ſimilitudinem. Præterea Philoſophus loquitur hic magis de cõtingentibus, quæ à nobis fiunt, quàm de iis quæ à natura. Ad rationes verò reſpõdere poſſumus. Ad primam cùm dicitur quòd quæ intellectus agens agit, intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt, concedendum eſt ſed dicendũ quòd intellectus agẽs bifariam dici poteſt, ſcilicet intellectus & ſpeculatiuus, & actiuus. Sic etiam poſsibilis. Ad ſecundam cùm dicitur quòd vnum obiectum debet eſſe adæquatum cuiuſq; potentiæ: concedo, ſi accipiatur potentia confuſa antequam diſtinguatur. Hic autem diſtinguitur in ſuas partes, vt vidimus. Ad tertiam dicendum, quòd verũ eſt de materia remota, & inconfuſò accepta: de propinqua verò minimè. Nam alia eſt potẽtia ad formã oſsis, alia ad formam carnis: ſic illa potentia rationalis primò ſumpta indifferenter ſe habet: ſed diſtincta poſtea in ſuas partes ad diuerſa, & vnaquæque illius ad ſibi propria & accommodata.

De principiis agendi.

CAPVT II.

Ria autem ſunt in anima, quæ habentur agen- 12
di, ueritatisq; principia: ſenſus, intellectus,
appetitus. Atque ſenſus, nullius eſt princi- 13
pium actus. quod quidem ex eo patet, quia
beluæ ſenſum quidem habent, actionis autem ſunt exper-
tes. Eſt autem id in appetitu perſecutio atque fuga, quod 14
eſt affirmatio: negatióque in mente. Quare cùm moris qui- 15
dem uirtus, habitus ſit electiuus, electio uerò appetitus de-
liberatiuus: ob hæc ipſa, & rationem ueram, & appeti- 16
tum rectum eſſe oportet, ſi electio ſit ſtudioſa. atque ea- 17
dem illam quidem dicere, hunc autem perſequi. Hæc igi-
tur mens, atque ueritas actiua eſt. Mentis autem eius (quæ 18

contemplandi, non agendi, neque faciendi principium est) bonum ac malum, uerum est atque falsum. Hoc enim mentis est omnis, opus, sed actiuae mentis ueritas est consentanea appetitui recto.
19 *Electio igitur actus principiū est unde*
20 *est motus. sed non id gratia cuius. Appetitus autem, eáque*
21 *ratio quae alicuius est gratia, electionis principium est. Id-*
22 *circo neque sine intellectu, menteq;, neque sine *habitu mo-*
ὀρέξεως, appetitu. *ris est ipsa electio. Sine nanque mente atque more non est*
actio bona, nec item contraria. Mens autem ipsa nihil mo-
23 *uet: sed ea quae alicuius est gratia, & actiua. Haec enim*
& effectrici menti praeest. nam omnis qui facit, gratia hu-
ius facit, & non est simpliciter finis, sed ad aliquid. & ali-
cuius id quod efficitur, sed non id quod agitur. ipsa nanque
24 *bona actio finis est: & huius est appetitus.*
25 *Quapropter*
26 *electio uel intellectus est appetitiuus, uel appetitus intelle-*
27 *ctiuus, & tale principium est homo. Nulla autem res fa-*
cta, est eligibilis. Nemo enim eligit Ilium expugnasse neque enim de eo consultat quod factum est, sed de futuro ac contingente. factum autem non contingit non factum esse. Quapropter rectè Agatho dixit.

Hoc etiam ipse deus, soloq; carere videtur.
Infectum vt faciat, quod factum est atque peractum.

29 *Opus igitur utriusque partis intellectiuae, ueritas est. quare quibus habitibus maxime pars utraque uerum dicit, ij sunt ambarum uirtutes.*

COMMENT.

12 TRIA autem sunt in anima.} Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo posteaquam diuisit animam in suas partes, scilicet potentiales, vt inde accipiat eos habitus qui sunt virtutes intellectiuae: nunc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima ostendit in quod di-

ctum est, scilicet quot sunt principia humanarum operationum. In secunda quomodo differt intellectus speculatiuus ab intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo se habet intellectus & appetitus ad actum humanum. In prima igitur parte dicit esse tria principia agendi, & veritatis percipiendæ: scilicet sensus, appetitus, & intellectus, vt Philosophus enumerat. Notandum quòd quatuor sunt potentiæ animæ quæ sunt principia operationum suarum. Prima est vegetatiua, quæ est potentia nutriendi, augendi, & generandi simile in specie, & communi nomine appellatur vegetatiua, & hæc vis non est principium actus humani. Nam si ita esset, tunc plantæ dicerentur agere, cùm hæc vis competat non solùm animatis sensitiuis, sed etiam plantis. Hanc igitur omisit Philosophus, cùm videretur manifestum quòd ipsa non est principium rerum agendarum humanarum. Tres verò illas enumerauit de quibus magis videbatur. Dubitaret aliquis cur Philosophus duas attulit potentias, cùm fecit superius illam diuisionem bimembrem. Hic verò affert tria, scilicet intellectum, appetitum, & sensum. Dicendum, ibi Philosophus sumpsit partem animi rationalem, & diuisit in duas quæ sunt rationales in quibus collocantur habitus intellectiui tanquã perfectiones illarum potentiarum quæ ambæ sunt rationales, & ambæ perceptiuæ. Hic autem sumpsit principia tria nostrarum operationum, non solùm earum ex quibus fiunt habitus intellectiui, sed etiam omnium aliarum, vt paulatim veniat ad habitus intellectiuos. Sensus enim non est potentia rationalis, Appetitus non est potentia perceptiua. Intellectus verò est rationalis & perceptiua: & est duplex, aut speculatiuus, aut actiuus: & alter est circa scibilia, alter circa agibilia, sicut sunt potentiæ illæ suprà allatæ, quæ comprehendi posse videntur sub nomine intellectus. Notandum ꝙ per appetitum intelligere possumus communem quandam rationem quæ prædicatur de volũtate & appetitu sensitiuo. Appetitus enim sensitiuus est appetitus qui sequitur sensum. Voluntas etiam est appetitus quidam qui sequitur intellectum. Vnde Philosophus in libro de Anima, Voluntas enim appetitus est quidam: at cùm fit motus per rationem, & per voluntatem etiam fit, at appetitus absque ratione mouet, & reliqua.

{ATQVE sensus.} Remouet nunc etiam sensum Philoso- 13

phus probando ꝙ non est principiũ rerum agendarũ hoc pacto, Id quod est cõmune homini cum cæteris animalibus non est principiũ rerum agendarũ humanarũ: at sensus est huiusmodi, ergo sensus non est principiũ rerũ agẽdarũ humanarũ. Patet ratio, quia bestiæ habent sensum nõ tamen agũt, sed aguntur potius instinctu quodã naturali, cũ sint expertes rationis.
14 { EST autem id in appetitu. } Remoto sensu relinquitur vt mens, siue intellectus & appetitus sint principia rerum agendarum: & ostendit quomodo conueniunt ad hoc vt sint principium actionum: postea ostendet de principio speculationũ. Probat autem hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere possunt: & re ipsa concurrunt ad res agendas cum conformitate quadam quam habent inter se, vt alterum imperet, alterum obediat, sunt principia rerum agendarum: sed mens & appetitus sunt huiusmodi, ergo sunt principia rerum agendarum. Maior est clara. Minor declaratur à Philosopho. Nam dicit quòd id est apud appetitum prosecutio, vel fuga, quod est apud intellectum affirmatio vel negatio de eadem re. Nam intellectus facit affirmationem, dicendo hanc rem esse bonam, & propterea sequendam: & tunc appetitus prosequitur illam. Similiter quando intellectus negat aliquid esse bonum, appetitus refugit illud. quare prosecutio est in appetitu, sicut affirmatio in intellectu, & fuga in appetitu sicut negatio in intellectu. Dicit enim intellectus cùm sit perceptiuus hoc esse prosequendum, & ille sequitur: illud esse fugiendum, & ille fugit, & sic quadam proportione vniuntur.
15 { QVARE cùm moris } Hæc sententia sequitur illam probatam, scilicet ꝙ mens & appetitus sunt principia rerum agendarum, hoc pacto, Cùm est electio bona, est ratio vera, & appetitus rectus. Sed cùm est virtus moris, est electio bona: ergo cùm est virtus moris, est ratio vera, & appetitus rectus. Patet hoc, quia si ad electionem causandam concurrunt mens & appetitus, & electio est principium rerum agendarum, sequitur quòd intellectus & appetitus sint principia rerũ agendarum.
16 { RATIONEM veram. } Scilicet actiuam.
17 { ATQVE eadẽ. } Hoc posuit, quia in aliquibus hæc principia dissentiunt, & pugnant inter se sicut in continente.
18 { MENTIS autem eius quæ speculandi. } Hæc est secunda pars huius capituli in qua declarat mentem actiuam & intellectum

ctum ſpeculatiuum, & oſtendit quomodo iſtæ mentes, ſiue intellectus conueniunt, & quomodo differunt:& dicit ꝙ mentis ſpeculatiuæ bonum & malum, eſt verum & falſum. Nam bonum eius eſt verum : falſum eſt autem malum. Vnde ſi in ipſa eſt bonus habitus, erit ibi veritas : ſin malus, erit ibi falſitas. Poſtea videtur ſe corrigere Philoſophus cùm dicit. Hoc enim mentis eſt omnis opus, quaſi eſt commune etiam menti quæ eſt principium agendi : ipſa enim habet etiam verum pro bono, falſum pro malo : ergo hoc non competit ſolùm menti ſpeculatiuæ. Ideo Philoſophus altius repetendo huiuſmodi attributum, ſcilicet veri & falſi, dicit illud competere vtrique menti, ſed tamen diuerſo modo. Nam verum apud mentem actiuam eſt aliquid concurrens cum appetitu recto:non autē ſpeculatiuè. Præterea verum agibile, vt ita loquar, ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id eſt ad actionem, & ad fugam vel proſecutionem appetitus, ſpeculatiuum verò eſt propter ſe. Deſinit enim mens ſpeculatiua in cognitione veritatis : actiua verò cognita veritate agendæ rei deſinit in ipſa actione bona quam principaliter intendit. Notandum quòd eſt mens ſiue intellectus ſpeculatiuus, & actiuus, & eſt etiam factiuus vt apparet inferius, & cuilibet iſtorum competit quodam modo bonum & malum, & verum & falſum. Nam in mente ſpeculatiua poteſt eſſe habitus verus vt ſcientia : poteſt etiam falſus, id eſt ignorantia:& ſcientia erit bonum & verum, & ignorantia econtra. Eodem modo in mente actiua prudentia erit bonum & verum, imprudentia econtra. Idem dici poteſt de mente factiua, in qua eſt ars vt bonum & verum, & oppoſitus habitus econtra:& hoc fieri videtur non ſolùm ex parte habituum, ſed ex parte etiam potentiarũ, quæ poſſunt quodãmodo ſuſcipere verum & falſum, bonũ & malum. Eſt tamẽ differentia inter verũ quod competit menti actiuæ, & illud quod competit ſpeculatiuæ. Nam ſpeculatiua cùm aliquis intelligit aliquam concluſionem geometricam, non intelligit niſi propter ſe, ſcilicet vt intelligat, & propter eius intellectionem : at veritas mentis actiuæ ordinatur ad aliquid aliud vlterius, ſcilicet ad actionem, ſimiliter mentis factiuæ ad aliquod opus.

{ELECTIO igitur actus principium eſt.} Hæc eſt tertia 19
pars huius capituli, in qua ex ſuperioribus dictis oſtendit quomodo ſe habet mens actiua, & appetitus ad actiones huma-

nas, ostendendo ꝙ illa sunt principia à quibus profluit actu humanus hoc pacto, Electio est principium effectiuū actuum humanorum: sed appetitus & mens actiua est principium electionis: ergo appetitus & mens actiua est principium actuum humanorū. Patet hæc ratio, quia quicquid est causa causæ, est causa causati. vbi enim est electio, ibi consultatio: vbi consultatio, ibi ratio vel mens, & etiā appetitus. Quare post hæc addit quod electio non est sine intellectu, quod probatur: Operatio bona & mala est ab electione: ergo electio nō est sine mente. Dicit etiam sine more, id est sine morali appetitu.

20 {VNDE motus} Id est vñ originē sumūt actiões, quarū est

21 illa principiū effectiuū. {SED nō id gratia cuius.} id est finis.

22 {RATIO quæ est gratia.} id est, mens actiua cuius intellectio est ad aliquem finem agendum. Non enim cessat in ipsa intellectione veritatis, scilicet agendæ, vt ita loquar, sed vult agere. Speculatiua verò cessat in ipsa intellectione veritatis. Speculatur enim intellectus speculatiuus, vt speculando & percipiendo veritatem seipsum perficiat. Itaque ipsemet videtur sibiipsi principium & finis, vnde possumus imaginari intellectum actiuum linea recta cùm ad actionē se dirigat: speculatiuū verò quasi circulo operari cùm se ad seipsum vertat.

23 {MENS autē illa nihil mouet.} Hac in parte Philos. videtur innuere differētiam inter intellectū actiuū & speculatiuū. Dicit ꝙ mens siue intellectus speculatiuus nihil mouet id est non est principiū agendi, sed speculandi. Actiuus verò est ille qui mouet & hic præest, id est nobilior est mēte & intellectu factiuo in quo ponitur ars. Nam intellectus factiui opus ordinatur ad aliquid aliud vlterius, quia facit gratia cuiuspiam, & opus veluti sanitas, statua vel huiusmodi artis opus refertur & ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id est ad ipsam felicitatem: at intellectus actiui actio est finis, & non ordinatur ad aliquid aliud vlterius. Vnde talis est ordo, Intellectus speculatiuus est nobilior actiuo, & habitus qui sunt in ipso, scilicet sapientia, intellectus, & sciētia nobiliores habitibus actiuis, id est ipsa prudentia. Itē actiuus intellectus est nobilior factiuo, & habitus eius qui est prudentia est nobilior habitu illius qui est ars: & horum duorū, scilicet actiui & factiui intellectus cur alter sit nobilior altero, assignat rationē. Nam de speculatiuo magis for sitā manifestum videbatur, scilicet ꝙ erat nobilior.

Præter

Præterea in fine huius confert ſapientiam cũ prudẽtia. Verũ de intellectu actiuo & factiuo, qui ambo cõuenire videntur in eo ꝙ ſunt operatiui, differẽtia nobilitatis magis experenda erat, ideo aſsignauit rationem illam & factiui opus ordinatur ad vlteriorem finem; actiui verò actio bona eſt finis. Quare intellectus actiuus eſt nobilior factiuo. vt manifeſtiſsimè patet.

{ET huius eſt appetitus.} ſcilicet finis. hunc enim expetit, & ad hunc terminatur, quia bona actio eſt humana felicitas. Definita eſt enim quod eſt actio animi ſecundum virtutẽ. Notandum ꝙ Philoſ. dicit hic quòd mẽs illa, ſcilicet ſpeculatiua nihil mouet, ſed actiua ſcilicet, & addendus etiam appetitus. Nam dicit in libro de Anima ꝙ intellectus actiuus mouet, & alicuius gratia ratiocinatur, qui quidem fine ab intellectu ſpeculatiuo differt. Appetitus etiam omnis alicuius eſt gratia: quod enim obiicitur appetitui, id eſt principium intellectus actiui: at vltimũ huius initium eſt operationis, quare non ſine ratione principia mouẽdi videntur hæc eſſe duo. Appetitus ſcilicet, mẽnsque actiua. Hæc ſunt verba Philoſophi in libro de Anima cùm loquitur de principio mouendi ſecundm locum. Oſtendit enim ꝙ principia mouentia ſunt intellectus & appetitus: & cùm duo ſint intellectus, ſumit actiuum oſtendendo ꝙ differt à ſpeculatiuo ipſo fine. Speculatiuus enim habet finem verũ intelligibile, actiuus verò bonũ agibile: ideo ratiocinaẗ alicuius cauſa, etiam appetitus appetit alicuius cauſa. Nam illæ potentiæ videntur eſſe principia mouẽtia quæ agũt alicuius cauſa vt conſequantur aliquid extra ſe, quod acquiri poteſt per talem motũ & actionẽ: at intellectus actiuus, & appetitus ſunt huiuſmodi; ergo ipſa ſunt principia mouentia. Item paulo inferius in eodem libro de Anima: At verò ſpeculatiua quidem ratio non mouet, ſed manet: aut cum exiſtimationis ac rationis actiuæ quædam ſit vniuerſalis, quædã particularis vel ſingularis (illa nanque dicit bonũ eſſe honoribus afficiendũ: iſta verò dicit hunc aut me bonum eſſe) hæc iam opinio mouet, ſed non illa vniuerſalis, quin potius ambæ mouent: at altera magis quieſcit, altera non. Ex his verbis Philoſophi patet, cùm ratio ſit duplex, ſpeculatiua non mouet, actiua verò mouet, & iſta aut eſt vniuerſalis aut ſingularis. Vniuerſalis cùm ſpeculatur res agendas: ſingularis cum affert ſingularem propoſitionem quæ in actione conſiſtit. Exemplum primi: cùm intelle

tellectus dicit bonum esse afficiēdum honoribus. Exemplum secundi: cùm dicit, iste vel ego sum bonus: ergo oritur operatio ipsa; vter mouet: & dicit quòd singularis mouet: deinde resumit, & dicit quod ambæ, verum magis singularis. Quousque enim statur in vniuersali, nunquàm fiet actio: sed si veniat ad singularem, iste est bonus, statim veniet ad operationem afficiendo eum honoribus. Singularium enim non est scientia, sed bene singularium est operatio. sic ergo habemus quòd speculatiua mens, siue intellectus speculatiuus non mouet: intellectus verò actiuus, & appetitus mouent.

25 {QVAPROPTER electio.} Infert Philosophus sententiam siue correlariū obortū ex supradictis, scilicet ꝙ electio, aut intellectus est appetitiuus, aut appetitus intellectiuus. Sed videtur hic accipere Philosophus appetitum pro appetitione, & intellectum pro intellectione: & hoc pacto electio erit appetitio intellectiua, aut intellectio appetitiua. quare habet electio duas causas, scilicet appetitum & intellectum, scilicet actiuum. vnde in tertio Philosophus describēdo electionem, dixit esse operationem quandam intellectus actiui, simul cum appetitu proueniens ex consultatione antecedenti, vt ibi patuit.

26 {ET tale principiū est homo.} scilicet agendi per intellectū & appetitum, & ex consequenti per electionem. Ista enim sunt principia operationum nostrarum, & homo est principiū istorum principiorum, quia per ista operatur. Notādum quòd est principiū quod, & principium quo: sicut in arte, artifex est principium quod, & ars siue potentia factiua est principium quo, siue per quod operatur: eodē pacto in iis quæ aguntur à nobis est dare vnum principium quod, vt non sit principium quo: & est dare principium quo, quod nullo pacto sit, quod est etiam dare principia, quæ diuersis respectibus veluti quædam subalterna possunt esse, quod & quo. Homo igitur in rebus agendis ita est principium quod, vt non sit quo: animus verò siue potentiæ animi erunt principia quibus, & per quæ homo agit & operatur, veluti intellectus actiuus, & appetitus est principium respectu hominis, quia homo mediātibus, vt ita loquar, talibus principiis operatur. sic igitur intellectus respectu hominis dicetur principium quo: respectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod: & sic est deuenire ad vnū principium quo vt non sit quod, & etiam erit vnum principium quod

quod vt non sit quo: veluti artifex qui facit statuam, est omnino principium quod & non quo: ars siue potentia factiua est principium quo respectu artificis qui per illud facit: respectu verò manus erit quod: & sic manus instrumenti puta mallei. & sic veniemus ad vnum vltimum, quo vtentur præcedētia principia: ipsum autem non vtetur alio, & sic erit quo, vt non sit vllo modo quod. Cōcluditur ergo ꝙ homo est principiū intellectus & appetitus, & ista electionis, & electio rerū agendarū.

{NVLLA autem res.} Declarat Philosophus circa quæ obiecta electio est, ostendendo quod non est præteritorū, sed futurorū, & nō omniū, sed eorum quæ possunt & fieri & non fieri, & non à quocunque, sed à nobis. Probatur, Consultatio non fit de præteritis, sed de futuris, quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere: sed electio est effectus cōsultationis, vt in tertia patuit: ergo electio erit de iis quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere. vnde in libro de Anima inquit Philosophus, Quo circa semper quidem ipsum appetibile mouet, idq; est aut bonum, aut apparens bonum: attamen non omne bonum mouet, sed id quod est agendum bonum. Agēdum autem id est quod aliter sese habere etiam potest, & reliqua. 27

{VTRIVSQVE partis.} Cōcludit Philosophus ꝙ vtrarūq; istarū mentiū, quæ sunt potentiæ partis rationalis animæ opus est veritas. Ambæ enim versantur circa verum. Actiua tamen mens vel intellectus circa verum, vt ita loquar, agibile: id est quod ordinatur ad actionē, vt vidimus. Hi igitur habitus secundū quos vtraq; maximè verū prospicit, & ipsam rectā rationē habet, sunt virtutes & perfectiones istarū potentiarum. Actiua itaq; potētia suos habebit habitus perfectiuos, secundū quos veritatē rectāq; rationē prospiciēs operabitur, similiter & speculatiua: quare quærēdi sunt habitus isti vtriusq; mētis, id est habitus isti intellectiui, & sic ad eos declarādos accedet. 28

Habituū intellectualiū enumeratio, quod sit scientiæ obiectum, & quæ proprietates. CAP. III.

E ipsis igitur rursus dicamus oportet, altius initio sumpto. Sint itaq; ea quibus uerum anima dicit affirmando aut negando, numero quinq;. Hæc autē sunt ars, scientia, prudentia, 29

tia,

tia, sapiẽtia, intellectus. Fieri enim potest, ut falsum existi-
30 *matione, opinioneq; dicatur. Scientia igitur quidnam sit*
hinc perspicuum est, si exacte dicere oportet, & non simi-
litudines sequi. omnes enim putamus id quod scimus, ali-
ter sese habere non posse. Quæ uerò possunt aliter se ha-
bere, post cõtemplationem latent si sint an non sint. ipsum
ergo scibile necessariò est. ergo est æternum. Quæ enim ne-
31 *cessariò simpliciter sunt, æterna sunt omnia. At æterna,*
ingenita, & incorruptibilia sunt, Præterea omnis scien-
tia doceri, & scibile dici posse uidetur. At ex anteà notis
ἀναλυτικοῖς. *(ut in *solutiuis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam*
alia per inductionem, alia per ratiocinationem efficitur.
32 *Atque inductio quidem principium est ipsius uniuersalis.*
33 *Ratiocinatio autem est ex uniuersalibus. Sunt enim princi-*
34 *pia ex quibus ipsa ratiocinatio constat, quorum non est*
35 *ratiocinatio. ergo inductio. Scientia ergo demonstratiuus*
est habitus: & cætera quæ in resolutiuis determinauimus.
Tum enim quispiam scit: cùm aliquo modo credit, & sunt
36 *ipsi principia nota, si enim non sint magis quàm conclusio*
nota, per accidens habebit scientiam. De scientia igitur sit
hoc modo determinatum.

COMMENT.

DE IPSIS igitur rursus dicamus oportet. } Hic est secũ-
29 dus tractatus huius sexti libri, in quo postquàm supe-
rius partem rationalem animæ diuisit, in scientificam (vt ita
loquar) & consultatiuam: nunc docet omnes eos habitus,
qui sunt virtutes harum potentiarum, vt ex illis vnam acci-
piat quæ est principium & recta ratio rerum agendarum, id
est ipsam prudentiam. Diuiditur autem hic tractatus in sex ca
pitula. In primo docet quid sit scientia. In secũdo quid est ars.
In tertio quid est prudẽtia. In quarto qd est intellectus qui est
habitus principiorũ. In quinto quid est sapientia. In sexto ex-
plicat aliqua de ipsa prudentia. Primũ capitulum diuiditur in
duas

duas partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus enumerat virtutes animi secundũ diuisionẽ factam partis rationalis quibus anima semper potest dicere verum, & illæ potentiæ perficiuntur, verũ quæ prospiciunt in operationibus suis, & dicit eas esse quinq; , scilicet artem, scientiam, prudẽtiam, sapientiam, intellectũ. Ex his, vt diximus, semper anima videtur prospicere vel dicere verum, vel affirmando, scilicet aliquid esse, vt homo est animal: aut negãdo, vt non homo est lapis, quæ negatio vera est. Opinionẽ verò & extimationẽ quæ pro eodem hic accipiuntur non connumerat inter virtutes rationales, quia re vera opinio non est virtus. Probatur, Omne id quod anima falli potest non est virtus: at opinione anima falli potest: ergo opinio non est virtus, Maior est nota, quia virtutes sunt perfectiones animæ, quæ si fallerent animam, non perficerent ipsam. Minor declaratur auctoritate Philosophi qui dicit quòd opinione falli contingit: ergo conclusio est vera. Notandum ꝙ illa vis quæ est in brutis est similis potentiæ cogitatiuæ quæ est in nobis: à nõnullis appellatur extimatiua: sed non debet tali nomine proprie appellari, quia extimatio propriè dicta est tantùm animæ rationalis, & est quasi quoddã genus cõmune ad hæc omnia, scilicet opinionẽ, scientiam, sapientiam, intellectum, artem, prudentiam. Vnde Philosophus in libro de Anima: Sunt autem existimationis ipsius hæ differentiæ, scientia videlicet, opinio & prudentia. &c. Verùm quandoq; existimatio capitur pro opinione tantùm, vt accipit hic Philosophus existimationem, & opinionem pro eodẽ. Dubitatur quia non videtur verũ id quod dictũ est, scilicet ꝙ iis quinq; virtutibus intellectiuis semper anima prospiciat, & verũ dicat. Nam ars quandoq; fallitur: similiter prudẽtia. Dicendum ꝙ anima iis virtutibus semper dicit verum; sed tamen est differentia. quia secundum habitus mentis speculatiuæ qui sunt sciẽtia, sapiẽtia, intellectus, semper anima dicit verũ, tã ex parte rerũ quàm ex parte nostra, & illorũ habituũ. Sũt enim de necessariis, & iis quæ non possunt aliter se habere, & ideo falli nõ possunt, sed semper illis habitibus anima prospicit, & dicit verũ. Secundũ verò habitus mẽtis cõsultatiuæ vt sunt prudẽtia, & ars, quarũ altera est in mẽte actiua, altera in factiua. Anima semper dicit verũ quãtũ ex parte sua, quia tales habitus verum repræsentant: ex parte verò rerum,

& ex

& executione euenit quandoque vt anima non semper dicat verum, & tunc talis error fit per accidens, & non per se vt culpa sit in prudentia vel in arte, sed in conditione & varietate rerum circa quas versantur, quæ contingentia sunt, & possunt aliter atq; aliter se habere, ideo euenit interdum vt fallantur. Notandum preterea ꝙ Philosophus dixit esse quinque habitus intellectiuos, & non plures nec pauciores, & non assignauit rationem sufficientiæ talis diuisionis, sed nos talem afferre possumus sumendo eam ex obiectis circa quæ versantur quæ tetigit suprà Philosophus, & dixit esse diuersa genere. Tot enim habitus esse oportet quot obiecta verè percipienda. Sunt autem primò dupliciter, aut necessaria, aut contingentia: contingentia verò sunt, aut ea quæ fiunt à nobis, aut quæ fiunt à natura. De contingentibus naturæ nō est virtus. Relinquuntur ergo cōtingētia quæ fiunt à nobis, & ipsa necessaria: at necessaria quædam sunt principia circa quæ habitus est principiorū qui dicitur intellectus. Quædam sunt ex principiis, id est conclusione de quibus est habitus qui dicitur scientia: & quia ex his duobus videtur fieri posse aggregatū quoddam, ideo oritur tertius habitus qui dicitur sapientia, quæ est veluti amborū nodus & quasi (vt ita loquar) quædam scientia adepta. Hi igitur tres habitus circa necessaria versantur. Contingentia verò quæ fiunt à nobis, & quæ possunt aliter se habere, quædā sunt agibilia, quædā factibilia. Circa agibilia est prudētia, circa factibilia ipsa ars: & sic habemus quinq; habitus, & virtutes intellectiuas. Restant contingentia quæ fiunt à natura, quæ quia non semper verè percipi possunt à mēte speculatiua ad quā pertineret eorū cognitio: ideo de iis omnibus est opinio, quæ quidem non est virtus, vt dictum est: & ideo Philosophus excludit eam à numero virtutū intellectiuarum. Sciendum est tamen ꝙ opinio potest esse de omnibus, scilicet de necessariis & de contingentibus, & vera & falsa. Vt quòd terra non sit minor sole, & ꝙ triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis, & aliis huiusmodi, videtur esse opinio, etsi propriè sit de iis de quibus non est alius habitus.

30 {SCIENTIA IGITVR quidnam sit.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ex quinque habitibus allatis sumit vnum, id est scientiam, & ipsam declarat, primùm ex obiecto: postea ex modo suo processiuo,

no, demum videtur afferre ſuam definitionem. Dicit ergo in primis ꝙ intelligere poſſumus quid ſit ſciẽtia ſi percipiamus vere illos habitus iam dictos ſeorſum diſtinctos inter ſe, non ſimilitudinem ſecundũ illorum qua conuenire videntur, & non diſtingui. Diſtinguntur per obiecta diuerſa & per ea quæ vnicuiq; per ſe competunt. quare videmus de ſcientia obiecta ſua, & ea quæ competunt ei per ſe, & videtur afferre tria. Primò ꝙ ſcientia verſatur circa neceſſaria. Secundò quòd circa æterna. Tertiò quòd circa id quod neq; generatur neque corrumpitur. Prima concluſio probatur hoc pacto, Id quod aliter fieri non poteſt neceſſarium eſt. at id quod ſcitur, aliter fieri non poteſt: ergo id quod ſcitur eſt neceſſarium. Maior eſt clara. Minor probatur à Philoſopho ex communi hominum opinione. Omnes enim exiſtimamus, vt id quod ſcimus aliter ſeſe habere nõ poſſit. vnde in libro Poſteriorum, Scire, inquit, vnamquãq; rem ſimpliciter, non vt Sophiſtæ per accidens arbitramur: cũ cauſam ob quã res eſt, illius cauſam eſſe, & fieri non poſſe vt res aliter ſeſe habeat, cognoſcere arbitramur. Tunc vltra ſecundũ probatur ſic, Omne neceſſarium propriè dictum, eſt perpetuum: at id quod ſcitur eſt neceſſarium: ergo id quod ſcitur eſt perpetuũ. Tunc vltra tertium probatur ſic, Nullum perpetuũ aut generatur, aut corrũpitur: at id quod ſcitur, & circa quod verſatur ſcientia eſt perpetuum: ergo non generatur, nec corrumpitur: ergo ſcientia eſt circa neceſſaria perpetua & ingenerabilia, & incorruptibilia: ſed non ſufficit hoc, quia etiam opinio videtur circa hæc verſari. quare declaremus vlterius ſententiam ex modo ſuæ generationis. 31

{PRAETEREA omnis ſcientia.} Declarat igitur ſcientiam ex parte ſuæ cauſæ & generationis, & videtur afferre tria. Primum ꝙ ſcientia ex antecedenti fit cognitione. Secundum ꝙ ſcientia fit ex ſyllogiſmo. Tertium ꝙ fit ex ſyllogiſmo demonſtratiuo. Primum probat hoc pacto, Omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione: ſed ſcientia fit ex doctrina intellectiua: ergo ſcientia fit ex antecedenti cognitione. Maiorem oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eſt enim liber Priorum qui dicitur reſolutiuorum priorum, & eſt liber reſolutiuorum poſteriorum, in cuius principio inquit ꝙ omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione. Minorem oſtendit Phi-

losophus in textu, scilicet ꝙ scientia ex doctrina, fieri & scibile, id est, id cuius est scientia disci potest. Notandum quòd doctrina & disciplina subiecto sunt idem, differunt ratione, vt via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. Vt enim est à doctore, dicitur doctrina: vt verò suscipitur à discipulo, dicitur disciplina. Notandum quòd bifariam scientia acquiri posse videtur: aut doctrina, quod fit plerunq;, aut inuentione, quod fit rarò, & summa cum difficultate. Vbi traditur doctrina à docente doctor est terminus à quo, discipulus & suscipiens terminus ad quē. Verū in inuentione, intellectus agens est vt doctor: passibilis verò, vt discipulus: cōcurrit etiam sensus, & admiratio, & alia huiuscemodi. quare non solum doctrina à doctore tradita quæ est propria, sed etiam ab inuentione per intellectum agentem adepta ex antecedenti fit cognitione. Secunda conclusio probatur hoc pacto, Omnis doctrina quæ ex antecedenti fit cognitione, aut per syllogismū, aut per inductionem fieri solet. sed scientia fit ex doctrina, vt paulò ante probauimus: ergo scientia fit aut per inductionem, aut per syllogismum: non fit autem per inductionē: ergo per syllogismum. quod probari potest hoc pacto, afferendo primò eas argumentationum species quas ponit Philosophus. Vnde notandum quòd quadruplex est argumentatio, syllogismus, inductio, enthimema, exemplum. In libro Priorū ostendit Philosophus quid sit syllogismus & enthimema. In topicis quid sit inductio & exemplum, vt ibi patet. Syllogismus est oratio in qua quibusdam positis necesse est per ea quæ posita sunt, aliquid aliud euenire: vt, Omne animal est substantia: omnis homo est animal: ergo omnis homo est substantia. Inductio est processio à singularibus ad vniuersale. Vt hic ignis calefacit & ille ignis calefacit, & ille atque ille: ergo omnis ignis calefacit. Enthimema est processio ab vna propositione ad conclusionē. Hoc communiter solet appellari consequētia. Vt homo est: ergo animal est. Exēplum est processio à singularibus ad singulare simile. vt Dionysius clandestinis insidiis aggressus est tyrannidem: Pysistratus eodem pacto, & talis atque talis: ergo iste Catilina aggreditur tyrannidem. Verùm cùm hæc sint quatuor, enthimema reducitur ad syllogismum. Exemplum ad inductionem. Nam enthimema est syllogismus imperfectus. Exemplum quoque est inductio imperfecta. Vnde

Philo

Philosophus in libro Posteriorum inquit: Aut exemplo: quod est inductio, aut enthimemate, quod quidem est syllogismus, facultas ipsa solet oratoria suadere. Cùm igitur scientia fiat per inductionem vel syllogismum, & inductio vtatur singularibus: scientia verò fit de vniuersalibus: ergo scientia non erit per inductionem. Relinquitur vt sit per syllogismum: principia enim quibus vtitur syllogismus scientificus vniuersalia sunt, & ex iis concluduntur vniuersales conclusiones. Tunc vltrà tertia conclusio probatur hoc pacto, scilicet quòd si scientia est per demonstrationem, scientia est per syllogismũ: sed syllogismus aut est probabilis, aut deceptiuus, aut demonstratiuus: non est autem per syllogismum probabilem, aut deceptiuum: ergo per demonstratiuum. Sumit enim demonstratio principia necessaria, & ex ijs cogit conclusionem sequi necessariam, non modo ex forma syllogismi, sed etiam ex materia, adeò vt sequatur non solum necessitas consequentiæ, sed etiam consequentis. Hæc autem non fiunt in syllogismo probabili neque in deceptiuo. Quare cum inductio sit principium vniuersalis, id est procedat à singularibus ad vniuersale, & innotescat nobis vniuersale per inductionem in his quibus vniuersalia sunt minus nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cum syllogismus, scilicet demonstratiuus ex vniuersalibus vniuersales concludat conclusiones, & item sumat principia necessaria: meritò scientia non erit per inductionem, sed per syllogismum: & non per quemcumq;: scilicet vel per deceptiuum aut probabilem, sed per demonstratiuum.

{ATQVE inductio est principium & vniuersalis ipsius.} id est principium, & via ad percipiendum vniuersale in iis in quibus vniuersalia nobis sunt minus nota quàm ex parte naturæ. sunt enim remotissima à sensu: quare procedendo inductiuè per singularia venimus in cognitionem vniuersalium; deinde ex vniuersalibus principiis procedimus ad vniuersales conclusiones in syllogismo demonstratiuo, & scientifico. Ideo dicit postea in textu. 32

{RATIOCINATIO autem &c.} Videtur enim loqui de ratiocinatione demonstratiua. Ideo subdit, {SVNT ergo principia.} scilicet quorũ non est demonstratio. Si enim esset principiorum demonstratio, tunc principiorũ essent alia principia, & rursus aliorum alia, & esset processus in infinitũ, & 33 34

tolleretur omnis ſcientia. Standũ igitur eſt in principiis quorum non eſt ratiocinatio demonſtratiua, ſed eorum eſt inductio. Cognoſcuntur enim inductiuè procedendo ab ſingularibus ad vniuerſalia: vel ſi ſint maximè illæ dignitates, exemplo cognitis terminis percipiuntur vi & lumine intellectus agentis. ſed hæc in libro Poſteriorum latiſsimè patent.

53 {SCIENTIA ergo.} Declarata ſcientia ex parte ſui obiecti circa quod eſt, & ex parte ſuæ cauſæ & generationis, nunc concludit eius definitionem, remittendo nos ad reſolutiua poſteriora, & dicẽdo quòd ſcientia eſt habitus qui fit per demonſtrationem ex veris, vt ibi inquit, & primis medióque vacantibus, & item ex notioribus, & prioribus ipſa concluſione, cauſisq; eiuſdem. Poſtea ſubdit inferius in eodem libro Reſolutiuorũ: vera igitur eſſe oportet, quia fieri nequit vt id ſciatur quod non exiſtit, veluti diametrum cõmenſurabilem eſſe ſcilicet cùm coſta & latere eiuſdem quadrati. & paulo inferius: Cauſæ enim ſint oportet, & notiora atq; priora. Cauſæ, quoniam tum ſcimus cùm cognoſcimus cauſam: priora, ſi quidẽ cauſæ ſunt, & anteà cognita, non illo ſolum modo quo quid ſignificent, ſed etiã altero quod videlicet ſint. & paulò inferius: Ex primis autẽ eſſe nil aliud eſt quàm ex propriis principiis eſſe. Idem enim primum atque principium eſt. Eſt ergo ſcientia habitus demonſtratiuus, quo percipimus concluſiones neceſſarias per cauſas ſuas veras primas immediatas, & notiores & priores ipſis cõcluſionibus. Veluti ſi habemus cognitionem huius concluſionis quòd luna poteſt eclipſim vel obſcuritatem pati, & cognoſcimus huius cauſam eſſe interpoſitionem terræ: tunc huius effectus ſcientiam habemus per cauſam ſuã: & fieri poteſt demonſtratio talis, Omne illud inter quod & ſolẽ fieri poteſt interpoſitio terræ eſt eclipſabilis (vt ita loquar) & pati obſcuritatẽ poteſt: at luna eſt huiuſmodi, ergo poteſt obſcuritatem & defectum pati. Sic igitur cum habemus cognitionẽ multarum & pluriũ concluſionũ per demonſtrationẽ ex cauſis ſuis propriis, & accõmodatis, à prioribus & notioribus & cæteris conditionibus tunc generatur in nobis ſcientiæ habitus.

36 {TVM enim quiſpiam.} Oportet ad habendam ſcientiam concluſionis, vt principia & cauſæ ſint nobis magis notæ quàm concluſio & effectus, & vt eis magis credamus quàm concluſioni. Aliter enim per accidens haberemus ſcientiam,

tiam,& non per se. Qui enim fieri potest vt ignotum sciamus per ignotius? nam si cognoscimus vtraque, scilicet principia,& conclusionem.& alterum per alterum, id est conclusionem per principium, profectò magis cognoscimus principium quàm conclusionem, & causam magis quàm effectum. Vnde est illa Philosophi dignitas propter quod vnumquodque tale, & illud magis. Verum alia est notitia conclusionis, alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitum principiorum,qui dicitur intellectus, vt inferius apparebit: illa pertinet ad scientiam,quæ est habitus conclusionum:& hæc præsupponit illam,ita vt principiorum sit maior notitia,maiórque certitudo,& maior eis habeatur fides,vnde in libro Posteriorum: Magis enim principiis, aut omnibus, aut quibusdam credere quàm conclusioni necesse est, Atque ei qui per demonstrationem scientiam est habiturus non solum ipsa principia magis nota, magísque credita, sunt quàm id quod ex ipsis ostenditur, sed etiam nihil prorsus eorum quæ principiis opponuntur: ex quibus erit ratiocinatio falsa contrariáque veræ, credibilius sit aut notius principijs ipsis oportet.& reliqua. Hæc enim in libro Posteriorum latè patent.

De arte. CAPVT IIII.

Orum autem quæ aliter sese habere possunt, est & aliquid quod sub effectionem, & aliquid quod sub actionem cadit. 37

Diuersa uerò sunt effectio, atque actus. De his autem ipsis & externis sermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus est, diuersus est ab eo habitu qui cum ratione est effectiuus, neque alterum ab altero continetur. Neq; enim effectio actus est, neq; actus effectio. 38

Atqui cùm extruendarum ædium facultas, ars quædam sit ac habitus quidam faciendi cum ratione, nullaq; sit ars quæ non sit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui non sit ars, fit ut idem sit ars atque habitus faciendi uera cum ratione. 39

At uerò circa generationem ars omnis uersatur, & inuentionem, contemplationémue, quonam pacto fiat eo= 40

rum aliquid quæ & esse & non esse possunt, & quorũ principium non in eo quod efficitur, sed in ipso est faciente.
41 *Nam neque eorum quæ necessario sunt, uel fiunt est ars: neque eorum quæ sunt secundum naturam. Hæc enim in seipsis*
42 *habent principium ipsum. Cùm autem effectio atque actus*
43 *diuersa sint: artem effectionis esse, non actus necesse est. Atque circa eadẽ quodammodo uersatur ars, & fortuna, quemadmodum &*
44 *Agatho dicit,*

Quippe ars fortunam, fortunáque diligit artem.

Ars igitur (ut diximus) habitus est quidam faciendi, uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus est faciendi, falsa cum ratione, circa id quod sese aliter habere potest.

COMMENT.

EORVM autem quæ aliter sese habent &c.} Hoc est secun-
37 dum capitulum huius tractatus, in quo postquàm Philosophus determinauit de vno ex quinque habitibus intellectiuis, id est de scientia, quæ quidem est habitus intellectus, & mentis speculatiuæ, & eam definiuit vt patuit: nunc docet de alio, id est de arte quæ quidem est habitus mentis consultatiuæ, quæ communi nomine appellari solet mens actiua, & subdiuidit in actiuam & factiuam. Ars verò est habitus in mente siue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis patebunt. In prima parte ostendit duos esse habitus, qui versantur circa quæ possunt aliter se habere: quorum vnus est principium agendi, id est prudentia, alter principium faciendi, id est ars. Versantur igitur ambo circa obiecta quæ possunt aliter se habere, quæ tamen obiecta sunt diuersa, quia alia sunt agibilia, alia factibilia, & habitus: ergo isti diuersi erunt, & etiam eorum operationes diuersæ aliud est actio, aliud effectio: & aliud agere quod est prudentiæ, & aliud facere quod est artis. & de iis etiam credimus.
38 {EXTERNIS sermonibus.} Id est communi sermoni hominum, vt nonnulli exponunt. Dictum est tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi Philosophus inquit, Dicuntur

cuntur autem de ipsa, & in externis sermonibus nonnulla sufficienter, quòd scripti sunt nonnulli libri ab Aristotele extra ordinem doctrinæ, qui appellantur externi sermones, ad differentiam in ternorum librorum, qui sunt scripti in ordine ad doctrinam, vt ibi patuit. Cùm igitur isti duo habitus inter se differant, intelligendum est quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum sit sub altero, veluti quædam species sub genere, vt homo ab animali differt: sed sicut duæ distinctæ species inter se differunt, vt homo & equus, vt fortitudo & temperantia, & huiusmodi. Nam nec actio est effectio, nec effectio est actio: quòd si essent, sequeretur quòd vnum esset sub altero, tanquam species sub genere: sed sunt diuersæ species habituum.

{ATQVI cùm extruendarum.} Hæc est secunda pars hu- 39
ius capituli, in qua ostendit illum habitum qui est principium faciendi esse ipsam artem, & ipsam artem nihil aliud esse quā habitum cum ratione vera factiuum, nec habitum cum ratione vera factiuum esse aliud quàm artem: & sic definitionem conuerti cum suo definito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuæ, ex quo inductione dici potest idem esse in reliquis artibus. Nam si ædificatiua est habitus cū ratione vera factiuus. Item statuaria: item fabrilis est huiusmodi: ergo patet inductiuè quòd omnis ars est habitus cum ratione vera factiuus, & omnis habitus talis est ars: & ad hanc definitionem afferendam contulit diuisio suprà allata, quòd eorū quæ possunt aliter se habere, quædam sunt agibilia, quædam factibilia. nam ars non est agibilium: ergo factibilium, id est cum vera ratione habitus factiuus: ex quo distinguitur etiam ab habitu actiuo, id est à prudentia, quia prudentia est habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibilium vt patet.

{AT verò circa generationem.} Hæc est tertia pars hu- 40
ius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo ars versatur circa suam materiam, & primò tangit tria ex parte artis. Et duo postea ex parte materiæ: primò enumerat tria, scilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod est vltimum in executione, & primum in intentione, scilicet agere ratione operis. Nam præcedit consideratio, & inuentio in operando, sed tamen facit prius mentionē generationis, atsi resolueret aliquod opus artis, quod ste;

vltimum in executione, & primũ in intentione. incipit enim artifex primum speculari & considerare. Veluti Appelles quomodo Alexandri figuram faciat. deinde inuenire quomodo est facienda, & operari demum facit ipsam figuram, qua facta cessat statim sua effectio. Quare circa hæc tria versatur ars, id est circa contemplationem rei quam facere vult: deinde circa inuentionem ipsius in operando & fugiendo: demum circa generationem operis, quod est vltimum istarum trium, & tamen principale & primum quod intenditur, quia consideratio & fictio sunt ob opus ipsum. Post hæc affert duas conditiones ex parte materiæ suæ, in qua est alia forma introducenda accidentalis. Primum est quòd materia talis non est necessaria: sed id fieri & nõ fieri potest, vt lectica & talia, secundum quòd materia talis non habet in se principium internum, scilicet ipsam artem. Est enim principium artis in faciente, id est in ipso artifice, non autem in eo quod fit, id est in opere, vel in materia de qua cõficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice, aut transmutãdo partes materiæ, aut addendo aliquid, aut auferendo secundum diuersitatem & indigentiam materiæ. Notandum quòd Philosophus dixit generationem esse operationem vnam artis. Cùm generatio videatur esse naturæ, & verum esse. Commune enim quid est generatio artis, & naturæ, & propterea ars dicitur imitatrix naturæ: sed in hoc differt, quòd natura generat formas substantiales, & hæc est generatio propriè & simpliciter dicta: ars verò generat formas accidentales, & hæc appellatur generatio impropriè: & secundum quid. Vnde in libro Physicorum dicit Philosophus: Cùm autem res multifariam fiant, & quædam non absolutè fieri, sed aliquid fieri, quædam absolutè fieri simpliciterque dicantur, quòd solis nimirum substantiis competit, & cætera.

41 {NAM neque eorum quæ necessario sunt.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quo pacto ars per suam materiam differat ab aliis habitibus intellectiuis, & primo à scientia: sed cùm scientia triplex esse videatur, scilicet metaphysica, mathematica, naturalis. Primò differt à metaphysica, & mathematica, quia istæ versantur circa ea quæ necessario sunt, vel fiunt necessario, vt lunam eclipsari: & etiam naturalis scientia est de necessariis, quia omnis

scien

ſcientia circa neceſſaria verſatur. Eodem modo intellectus, & ſapientia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui, & verſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars verò circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ergo cùm materiæ ſint diuerſæ, diuerſi erunt habitus, & ars per hanc rationem differt ab iis omnibus. Præterea differt à naturali ſcientia, quia illa eſt rerum naturalium, quæ in ſe habent principium ſui motus, & mutationis: illa verò quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus,& mutationis & alterationis. Notandum quòd natura eſt principium internum rerum naturalium: ars verò eſt principium externum reſpectu rei artificialis, cùm ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principium. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum,non eo quo ſtatua,ſed eo quo lapis, & res quædam naturalis deorſum fertur. Itaque ipſa vt ſtatua per accidens,& non per ſe habebit tale principium internum. Natura verò eſt principium per ſe in rebus naturalibus, vt patet ex definitione eius in ſecundo Phyſicorum. Natura eſt principium quoddam, & cauſa vt id moueatur atque quieſcat, in quo primum per ſe, & non per accidens ineſt. Ars verò eſt principium externum reſpectu rerum artificialium, vt patet in principio eiuſdem ſecundi Phyſicorum. Inter hæc autem, inquit,& ea que non conſtant natura hoc intereſſe videtur, quòd ea quæ natura conſtant, principium in ſeipſis motus ſtatús ve:aut per locum,aut incrementi decrementi ve, aut alterationis habere videntur,at lectica, veſtis, & alia ſimilis generis, quæ talibus nominibus appellantur atque ab arte ſunt,eo nullam vim nullúmque principium mutationis inſitum habent. & paulò inferius: Simili modo ſeſe habere videntur vnumquòdque eorum quæ per artem conficiuntur. Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atque originem habet. Poſtea dicit: Ea verò naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habent.&c.

{CVM autem effectio.} Cùm antea declaratum ſit artem differre à tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuæ:nunc declarat eam differre ab habitu actiuo,id eſt à prudentia cum qua magis videbatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat, hoc pacto: Quorum fines & obiecta ſunt diuerſa, & habitus illorum ſunt diuerſi: ſed factibilia & 42

agibilia,& effectio & actio ſunt huiuſmodi: ergo iſtorum habitus erunt diuerſi, ſcilicet prudentia,& ars.

43 { ATQVE circa eadem.} Oſtendit Philoſophus quòd ars & fortuna videntur quoquo modo conuenire, quia videntur quaſi verſari circa eandem materiam, id eſt circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & hoc probat autoritate Agathonis poetæ,qui vult quòd vbicunque ſit ars, ibi poſsit eſſe fortuna, & econtrà: quomodo autem differāt iſta duo. Philoſophus non ponit: ſed ex hoc colligi poteſt, quia dixit quòd vnum comitatur alterum. Illa igitur quæ ſeſe comitantur non ſunt idem, quia nihil comitatur ſeipſum: præterea differunt, quia ars eſt principium per ſe, fortuna per accidens. Nam natura eſt cauſa per ſe, mens quoque eſt cauſa per ſe. At caſus eſt cauſa per accidens, circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna verò eſt cauſa per accidens circa ea quæ fiunt à mente, vt in ſecundo Phyſicorum oſtendit Philoſophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla retulimus.

44 { ARS igitur vti diximus. } Concludit Philoſophus afferendo definitionem artis,vt ſuprà, ſcilicet quòd ars eſt habitus quidam cum ratione vera factiuus. Habitus ſumitur hic loco generis, & ideo dixit quidam, quia non omnis habitus eſt ars,ſed quidam. Differentia autem eſt cum ratione vera factiuus: contrarius verò habitus qui Græcè ἀτεχνία dicitur, eſt cum falſa ratione factiuus circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Notandum quòd ignorantia bifariam dicitur, negationis, & diſpoſitionis, vt habemus à Philoſopho in primo poſteriorum. Cùm igitur Philoſophus ſumit hic habitum arti oppoſitum, non ſumit imperitiam quandam negationis, ſed malæ diſpoſitionis, ſicut in medicina ignoratio dicitur cùm nullo modo ſcitur, & talis ignoratio dicitur negationis, & non eſt propriè oppoſita ſcientia medicinæ. Alio modo dicitur ignoratio, cùm male & peruerſè ſcitur medicina, & talis eſt propriè oppoſita: & ſic habemus quòd ars eſt habitus factiuus, & non actiuus: & quod differt à cæteris habitibus mentis, & quòd verſatur circa materiam quæ poteſt aliter ſe habere, quæ habet principium extraneum: & quomodo conuenit, & differt cum fortuna, & eſt habitus cum ratione vera factiuus: contrarius verò econtrà.

De

De prudentia. CAP. V.

DE prudentia uerò quænam sit percipiemus, 45
si contemplabimur quosnam ipsos prudentes
dicimus esse. Videtur itaque prudentis esse,
bene consulere posse circa ea quæ sibi sunt
bona ac prosunt, non aliqua ex parte, ut quænam ad sa=
nitatem uel uires, sed quæ ad bene uiuendum omnino con=
ducant. Argumento est id ita esse, eos etiam qui circa ali=
quid uersantur prudentes dici, cùm bene ad finem studio=
sum aliquem, excogitauerit ea quorum nulla est ars. Qua=
re & omnino prudens is est, qui ad consultandum est
aptus. Consultat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habe= 46
re non possunt, aut de ijs quæ ipse agere nequit. Quare
si scientia quidem est cum demonstratione (quorum au=
tem principia aliter sese habere possunt, eorum non est
demonstratio, cuncta enim & aliter sese habere possunt)
neque de ijs quæ sunt necessario, consultatio fieri potest:
ipsa prudentia profecto, neque scientia, neque ars esse po=
test. Scientia quidem, quia quod sub actionem cadit, ali-
ter sese habere potest. Ars autem, quòd aliud actionis,
aliud effectionis est genus. Restat ergo, habitum ipsum 47
esse agendi, uera cum ratione, circa ea quæ sunt bona ho=
mini atque mala. Finis enim effectionis est quid aliud præ=
ter ipsam effectionem. actionis uero non semper. est enim
ipsa *bona actio finis. Quocirca Periclem & uiros tales *εὐπραξία.
arbitramur esse prudentes, quia quæ sibijpsis & quæ cæ= 48
teris hominibus sunt bona, perspicere possunt. Esse au=
tem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atque ad
rempublicam administrandam sunt apti. Vnde & tem= 49
perantiam conseruatricem prudentiæ appellamus. Con=
seruat autem talem existimationē. Voluptas enim & dolor

non

non omnem exiſtimationem corrumpit atque peruertit, non enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus rectis habere, ſed eas quæ circa id habentur, quod cadit in actionem. Nam principium quidem rerum agendarum id eſt, gratia cuius ſunt ipſæ. ei uerò qui corruptus eſt ob uoluptatem aut dolorem, continuò non uidetur principium ipſum, nec huius gratia ac propter hoc ipſum, expetenda eſſe uniuerſa atque agenda. Vitium enim principij corruptiuum eſt. Quare prudentiam habitum eſſe agendi circa humana bona, uera cum ratione neceſſe eſt.

50 *At uero artis quidem eſt uirtus, prudentiæ uerò non eſt.*

51 *Et in arte quidem qui ſua ſponte peccat, magis eſt expetendus circa uerò prudentiam, minus. quemadmodum circa uirtutes. Patet igitur prudentiam uirtutem quandam eſſe,*

52 *non artem. Cùm autem duæ ſint animæ partes rationem habentes: alterius erit ipſa prudentia uirtus, ipſius, inquam, opinatiuæ. Nam & opinatio circa id uerſatur, quod*

53 *aliter ſeſe habere poteſt, & prudentia ipſa. Atqui neque habitus eſt cum ratione ſolum. Huius autem indicium eſt, talis quidem habitus obliuionem eſſe, prudentiæ uerò non eſſe.*

COMMENT.

45 De PRVDENTIA verò quænam ſit. } Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm declarauit duas virtutes intellectiuas, quarum altera ſpeculatiui intellectus, altera conſultatiui factiui perfectio eſt. Nunc de altero habitu mentis conſultatiuæ docet, id eſt de prudentia quæ ipſius conſultatiuæ non factiuæ, ſed actiuæ perfectio eſt: hæc etiam eſt recta ratio, qua terminatur & definitur mediocritas omnium virtutum moralium. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtendit quid eſt prudentia. In ſecunda declarat differentiam inter artem, & ſcientiam, & prudentiam. In tertia oſtendit ſubiectum in quo,

quo,& obiectum circa quod est, propriè est prudentia. Declarat igitur in primis quid est simpliciter prudens, vt ex hoc tanquam ex magis noto posit inuenire definitionem prudentiæ. hæc enim percipi potest facilius ex operatione prudentis. Nam, vt sæpius dictum est, habitus ex operationibus cognoscuntur. Dicit igitur ꝙ eos solemus appellare prudentes qui bene consulere possunt, non circa aliquod vnum veluti circa corporis sanitatem vel robur, quæ non videntur minus pertinere ad medicinā vel gymnasticam: sed eos potius qui bene consulere possunt circa ea quæ simpliciter conferunt ad bene degendam vitam humanam: & hanc sententiam confirmare videtur quodam signo, & communi sermone hominū. Quasi dicat, quemadmodum eos qui ad aliquam finem bonum assequendum, rectè excogitauerunt ea quibus consequerentur talem finem, consueuimus in ea re appellare prudentes (non loquimur de iis quæ ad rem pertinent) sic etiam æquum esse videtur eos, qui simpliciter de omnibus ab bene viuendum pertinentibus rectè consultant, simpliciter appellare prudentes. Solet plerunq; Philosophus in iis moralibus & actiuis sumere probationes ex communi iudicio hominum, quia notiores sunt & interdū iis rebus accōmodare: & vt alibi inquit, Non omnino vana videtur fama quā populi multi decantant.

{CONSVLTAT autem nemo de iisce rebus.} Affert nunc 46
Philosophus differentiam inter habitus iam dictos, qui sunt scientia & ars, & ipsam prudentiam, vt posit afferre eius definitionem: & dicit quòd nemo consultat de iis quæ sunt necessaria, neque de iis quæ non possunt agi à nobis, sed à natura aguntur, vel ab alia causa: nos verò consultamus de iis quæ aliter se habere possunt, & agi à nobis, vt in tertio latissimè ostendit. Post hæc declarat prudentiam non esse scientiam nec artem: & primò probatur quòd scientia nō est prudentia hoc pacto, Scientia non est de iis quæ possunt aliter se habere: prudentia est de iis quæ possunt aliter se habere: ergo prudentia non est scientia, vel econtra. Patet ratio, quia suprà ostensum est scientiam esse de necessariis, & habitus distinguuntur per obiecta diuersa. Probatur item alia ratione quòd prudentia non est scientia. Scientia est cum demonstratione: prudentia non est cum demonstratione: ergo prudentia non est scientia. Demonstratio est rerum & conclusionum

num quarum principia sunt necessaria, & non sunt eiusmodi vt posint aliter se habere, ex quibus etsi necessaria conclusio sequi posit secundum aliquam formam syllogismi, non tamen secundum materiam, erit enim quædam necessitas consequentiæ. In demonstratione verò ex principiis necessariis sequeretur non modo necessitas consequentiæ, sed etiam consequentis cogente & forma syllogisimi & materia. præterea prudentia est de iis quæ aguntur: scientia non est de iis quæ aguntur. ergo scientia non est prudentia, vel econtra. Item probatur quòd prudentia non est ars, licet hoc inferius latius declarabit. Quorum habituum operationes sunt diuersæ, & ij habitus sunt diuersi: at effectio & actio sunt operationes diuersæ: nam aliud genus actionis, aliud effectionis. ergo & habitus erunt diuersi. Sed prudentia est habitus actionis, ars effectionis: ergo prudentia non est ars, nec econtra ars est prudentia.

47 {RESTAT ergo vt ipsa.} Concludit ex supradictis definitionem prudentiæ, dicendo quòd cùm non sit scientia, nec ars, relinquitur vt prudentia sit habitus agendi vera cùm ratione circa ea quæ sunt homini bona & mala. Post hæc declarat hanc definitionem secundum eas partes quæ indigere videbantur declaratione. Est autem vltima pars illa qua dixit quod versatur circa ea quæ sunt homini bona & mala: & hoc videtur probare tribus rationibus. Prima vnde sumitur quòd prudentia versatur circa ea quæ agi, & non quæ extrui à nobis possunt. Agi, inquam, à nobis quæ sunt homini bona & mala, & commoda vel incommoda, quæ non dicuntur effici, sed agi. Nam talis actio est perfectio agentis, & in eo cuius est actio. Effectio vero videtur terminari ad extremum opus, & quasi esse perfectio operis illius, & rei fabricatæ. Præterea effectio ordinatur ad vlteriorem finem, actio vero interdum est finis & agentis bonum, veluti felicitas ipsa quæ est operatio animi secundum prudentiam. Quare prudentia versatur circa ea quæ sunt homini bona, & mala.

48 {QVOCIRCA Periclem.} Affert aliam rationem quæ sumitur ex signo. Dicit enim quòd solemus Periclem appellare prudentem, & alios huiusmodi homines, qui in publicis pariter ac priuatis rebus rectè prospicere solent ea que sunt bona, & commoda.

49 {VNDE & temperantiam.} Probat alio signo Philosophus

phus, quia temperantiam appellare ſolemus conſeruatricem prudentiæ: dicitur enim Græcè temperantia σωφροσύνη ἀπὸ τοῦ σώζω τὴν φρόνησιν, quia videtur conſeruatiua eſſe prudentię ex eo quia præcipuè moderatur voluptatem & dolorem, quæ labefactare ſolent exiſtimationem & iudicium percipiendi bona & mala. per voluptatem enim vitia conſequimur, dolore aufugimus à virtute. Quare cùm temperantia conſeruet tale iudicium prudentiæ quo proſpicimus bonum finem in rebus agendis, ſignum eſt quòd prudentia verſatur circa huiuſmodi quæ ſunt bona & mala homini, dirigendo actiones noſtras, vt rectè ſequamur ea quæ ſunt nobis bona, fugiamus autem mala. non videtur autem labefactare eo pacto exiſtimationem illam voluptas & dolor, qua percipiuntur quædam ſpeculatiuæ concluſiones, vt eſt illa, ꝙ triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis. quanquam ſi veritatem quærimus, poſthabendæ ſunt etiam voluptates ei, qui ſpeculationi dare operam vult. Verùm cùm voluptas & dolor corrumpat exiſtimationẽ illam rerum agendarum, ſignum eſt quòd prudentia circa talia verſatur: nam principium rerum agendarum eſt finis ob quem actiones aguntur. Quòd ſi quis habeat exiſtimationem & iudicium corruptum. non rectè perſpicietur ab eo tale principium, id eſt talis finis rerum agendarum, qui dicitur principium, quia mouet intellectum & appetitum. eſt enim appetibile, & ideo mouet tanquam agendum bonum ſub ratione boni. Id autem eſt, aut bonum, aut apparens bonum. Ille igitur qui habebit iudicium corruptum ob voluptatem, non proſpiciet bonum finem. Nam qualis quiſque eſt, talis ſibi videtur finis. Vitium autem corrumpit finem illum, vel iudicium de tali fine. Ex quibus patet, quòd bene aſsignata eſt definitio prudentiæ, & bene addita illa pars agendi circa humana bona. Notandum ꝙ finis in rebus agendis dicitur eſſe principium, quia mouet. Nam in ædificando domum, ædificatorem mouet extructio domus, & ipſum opus quod eſt primum in intentione, & vltimum in executione: ita in agendo finis ipſe, etſi ſit vltimum in executione: tamẽ eſt primum, & principium mouẽs, & cauſa principalis vt agatur. Vnde à Philoſopho finis ſolet appellari cauſa cauſarum.

{AT VERO artis quidem.} Hæc eſt ſecunda pars huius 50
capituli, in qua Philoſophus et ſi antea aliquam differentiam

attulerit inter artem & prudentiam : tamen quia magna videtur esse affinitas inter eas, affert alias rationes ad probandam eandem differentiam, quarum vna est talis, Artis est virtus: at prudentiæ non est virtus : ergo prudentia non est ars. Patet ratio, quia ars indiget virtute ad perficiendum suum opus, & præcipuè virtute iustitiæ. nam ob prauitatem vel auaritiam, vel inuidiam, vel aliquid huiusmodi, potest quis negligere suum opus ab arte sua conficiendum, qui tamen habet bonum habitum ipsius artis. Sed quando dicimus virtutem ad artem pertinere: non videmur dicere hoc quia ars constituatur ex virtute tanquam ex parte sua essentiali, quia ipsa ars est virtus intellectiua, vt vidimus: sed quia ad rectè operandum videtur artifex indigere virtute morali, & præsertim iustitia, quia moralis virtus intentionem facit rectam. quare artifex nisi iustitiam habeat, & probitatem, non rectè & bona (vt ita dicam) fide vtetur arte in opere faciendo : at prudentia non indiget aliqua virtute morali, cùm sine illis esse non possit, neque ille sine prudentia, quia est recta ratio, & quasi forma quædam omnium virtutum moralium. Coniungitur enim cum appetitu recto, & videtur oriri quasi quidam nodus omnium virtutum, & hoc fit quãdo appetitus operationibus studiosis assuefactus est obedire rationi, vt decet.

51 {ET in arte quidem.} Alia est ratio qua ostendit quòd ars à prudentia differt hoc pacto, In arte ille potior, & magis expetendus esse videtur, qui sponte peccat, scilicet quàm ille qui non sponte. Circa prudentiam verò & alias virtutes fit econtra. Potior est igitur, & magis expetendus, intelligẽdum est hoc secundum artem. Nam spontaneus defectus non arguit imperitiam artis. At non spontaneus arguit imperitiam & ignorantiam artis. Itaq; voluntarium vitium tale in arte, etsi vitium sit, tamen non videtur esse vitium artis: potest enim esse malus homo, & peritus artifex, & abuti illa arte. At circa prudentiam fit econtra. Vitium enim voluntarium arguit defectum prudentiæ, & prauitatem hominis non habentis verè prudentiam, sed astutiam quandam: & sic in reliquis virtutibus morum, in quibus ignorantia non sua culpa commissa excusari solet. Delictum verò voluntarium spontaneumq; reprehendi. At in arte, etsi voluntarium delictum reprehendendum sit, non tamen vt artis delictũ, sed inuoluntarium

rium

rium bene reprehenditur,vt artis defectus, cũ imperitiã præ-se ferat. Ex his patet prudentiam non esse artem, sed esse virtutem quandam.ars verò non eo pacto videtur virtus vt illa. 52

{CVM autem duæ sint.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus declarat subiectum in quo est ipsa prudentia:& dicit,cùm duæ sint animæ partes rationales, scilicet speculatiua & consultatiua,vt suprà declarauit, quæ communiter appellari solent intellectus speculatiuus & practicus, prudentia erit in altera,scilicet in consultatiua & ratiocinatiua, quæ est etiam principium opinandi: & asſignat rationem, quia vtraque,scilicet opinio & prudentia versantur circa idem obiectum in genere,scilicet circa ea quæ possunt aliter se habere: differunt tamen,vt suprà vidimus,quia opinio est etiam de naturalibus quæ à nobis fieri non possunt:præterea non est virtus,quia falli potest:prudentia verò est virtus, & circa verum perspiciendum in eo quod agendum est non fallitur, nec fallit ex parte sua,licet ex parte rerum falli posſit.

{ATQVI nec habitus est cum ratione solùm.}Hac in parte dicunt quidam Philosophum velle prudentiam non solùm esse habitum cum ratione, sed oportere eam esse coniunctam cum recto appetitu vel sua operatione, ex eo quia prudentiæ non fit obliuio. Nam si esset habitus cum ratione tantùm, eius fieret obliuio, sicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes habitus intellectiuos, scilicet quòd eorum fiat obliuio: prudentiæ verò minimè, quia coniuncta est cum appetitu recto, & moralibus virtutibus, secundum quas magis continuè operamur, & earum obiecta frequentius nobis occurrunt.& ad hoc propositum accommodata illa esse videntur quæ à Philosopho in primo libro dicuntur. Etenim nullis in rebus humanis tanta est certitudo quanta est in operationibus iisce quæ à virtute proficiscuntur.hæ nanq; stabiliores & scientiis ipsis esse videntur,quæque rursus ipsarum cæteris antecellunt, & maximè firmæ fixæque sunt,idque propterea quòd in iis ipsi beati,& maximè & continuatisſimè viuunt. Hoc enim causa esse videtur quo minus circa ipsas fiat obliuio.Verùm vt eo loco diximus, quomodo virtutes sint stabiliores scientiis diligenter intelligendum est. Nam ambo sunt habitus de difficili mobiles: præterea scientiæ versantur circa necessaria, virtutes circa ea quæ pos-

ſunt aliter ſe habere: ſed intelligendum eſt hoc quantum ad operationem & exercitationem ipſarum. Continuè nanque occurrere nobis videntur agibilia & obiecta virtutum, vt cibus & potus, negotia tum publica, tum priuata, & alia huiuſmodi, in quibus humana verſatur vita: quorum frequenti exercitatione fit, ſi rectè agamus, vt habitus virtutum magis figantur in animo, vt ita loquar, quàm ſcientiæ habitus: & hoc videtur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus rectus qui ſemper cum virtute morali coniungitur, & obliuione non tollitur. Cæterùm quidam alij dicunt Philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctionem ſuperius allatam inter artem & prudentiam, & non referunt hæc ad habitus ſpeculatiuos: ſed probant ſolùm de arte, hoc pacto. Ars eſt habitus ſolùm cum ratione, at prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione, eſt enim etiam cum appetitu vel operatione ſua: ergo prudentia non eſt ars. Nam ille habitus, ſcilicet ars cuius fieri poteſt obliuio, eſt ſolùm cum ratione. At prudentiæ non eſt obliuio: ergo prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione. Ratio patet ex his quæ ſuperius diximus, quòd prudentiæ non videtur eſſe obliuio, quia & ipſa & virtutes morales cum quibus ſemper prudentia eſt coniuncta, verſantur circa ea quæ in vita humana continuè nobis penè occurrunt, & fit earum exercitatio fermè continua. Artis verò non eo pacto: ergo magis eius fieri obliuio poteſt. Quicquid ſit, concludendum ꝙ non ſufficit vt prudentia ſit habitus cum ratione ſolùm, nam hoc commune eſt aliis habitibus, ſiue ſint ſpeculatiui, ſiue ars: ſed oportet etiam vt ſit cum appetitu recto coniunctus: ex quo ſequitur quòd prudentiæ non fiat obliuio, cùm appetitus continue appetat, & coniunctus cũ prudentia ei ſemper adſit, materiamq; prebeat operationum, quibus & cõſeruatur & ſtabilior fit ipſa prudentia. Dubitatur circa ea quæ dicta ſunt in hoc capitulo: & primò, vtrũ ars ſit diſtincta à prudentia, vt dicit Philoſophus, & videtur ꝙ ſint idem. Illi habitus qui verſantur circa eadem obiecta ſunt idem: ſed ars & prudentia verſantur circa eadem obiecta, ergo &c. Maior patet, quia habitus diſtinguuntur per diuerſa obiecta. Minor probatur, quia vterque habitus verſatur circa ea quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. Ad hæc dicendum quòd ars & prudentia ſunt habitus diſtincti vt decla-

declarauit Philosophus. Primo, quia artis est effectio, prudentiæ est actio nō effectio. Itē quia artis est virtus, prudentiæ nō est virtus. Item artis est obliuio: prudentiæ non est obliuio. Ad rationē allatam suprà respondendum. ꝙ etsi obiecta vtriusq; sint eadē in eo quod possunt aliter se habere, differunt tamen, & diuersa sunt ratione in eo, quòd alia sunt factibilia, scilicet artis obiecta, alia agibilia, scilicet prudentiæ. Dubitatur præterea, quia Philosophus dixit temperantiā esse conseruatricem prudentiæ, & tamen hoc etiam videtur esse aliarum virtutum. Nam vitium, inquit Philosophus, corrūpit existimationē bonam, & rectum iudicium rerū agendarum: ergo virtutes seruabunt. Contrariorū enim contraria sunt consequentia: quare non tantum hoc erit tēperantiæ munus. Dicendum quòd hoc præcipuè tribuitur temperantiæ, quia etsi omnis virtus versetur circa voluptates & dolores, quæ veram existimationem destruunt: tamen ipsa temperantia magis quàm aliæ versatur circa voluptates, & circa vehementiores, quæ maximè labefactāt rectum iudicium rerum agendarum. Quare etsi aliæ virtutes conseruent prudentiam, nō adeò tamen vt temperantia: & alia vitia itidem quanuis corrumpant eandem, non adeò tamen vt intemperantia. Propterea Philosophus videtur temperantiæ hoc officium conseruandi magis tribuere quā aliis virtutibus. Dubitatur præterea, quia Philosophus ostendit prudentiam esse virtutem intellectiuā, constituens eam in parte animi rationali consultatiua, id est in intellectu actiuo. Et tamen videtur & probatur quibusdam rationibus quòd ipsa est moralis. Cuiuslibet virtutis intellectiuæ videtur esse obliuio: sed prudentiæ non est obliuio: ergo prudentia nō est virtus intellectiua. Patet ratio auctoritate Philosophi, dicentis quòd obliuio est eius habitus qui est cū ratione, & quòd prudentiæ non est obliuio, vt in textu apparet. Item omnis forma videtur esse in eodem subiecto, in quo est id cuius est forma: sed prudētia est forma virtutū, ergo erit in eodē subiecto in quo sunt virtutes: sed virtutes, scilicet moris, sunt in appetitu: ergo ibi erit etiam prudentia, & sic erit virtus moris. Maior est nota, quia vbicunq; est cōpositū, ibi sunt partes cōpositi. Minor patebit inferius, quòd prudentia est forma virtutum moralium. Item prudentia perficit appetitum ad bonum, sed virtus intellectiua perficit potius intellectum ad verum. Ergo prudentia non

erit virtus intellectus, sed potius moris. Philosophus tamen superius declarauit prudentiam esse virtutem intellectus, & non dixit moris. Probatur etiam quia perficit aliquam partẽ mentis, id est intellectum actiuum ad verum dicendum: ergo est habitus mentis, & intellectus, & non moris. Ad primam rationem cum dicitur quòd cuiuslibet virtutis intellectiuæ fit obliuio: negatur ista maior, quia prudentia est virtus intellectiua, & tamen eius non fit obliuio: quòd si alij habitus intellectiui haberent illas conditiones quas habet prudentia vt essent coniuncti cum appetitu recto, & cum virtutibus moralibus, & daretur occasio continuè operandi, tunc eorum sicuti prudentiæ non fieret obliuio. Ad secundam cùm dicitur quòd forma est in eodem subiecto in quo est id cuius est forma: respondendum quòd prudentia non est forma virtutum informans, & interna: sed est externa dirigens & gubernans, & ideo non oportet vt ipsa sit in eodem subiecto cum virtutibus moris. Non enim est prudentia in appetitu sensitiuo, sed in parte animi rationali per essentiã, scilicet in parte consultatiua, vt superius vidimus. Ad tertiam cùm dicitur quòd virtus intellectiua perficit intellectum ad verum concedendum, & dicendum quòd prudentia perficit intellectum ad verum: & tamen cum hoc stat simul vt perficiat appetitum ad bonum: sed intelligendum quòd perfici appetitum ad bonum vno modo intelligitur vt inclinetur ad bonum, alio modo vt dirigatur ad idem, Primum fit per virtutes moris quæ sunt in ipso appetitu. Leue enim fertur sursum per leuitatem quæ est in ipso: & sic appetitus per virtutem moris quæ est in ipso inclinatur semper ab bonum: sed hoc modo prudentia non perficit appetitum sensitiuum, quia non est in ipso, sed perficit eum dirigendo & perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum consequendum qui expetitur. Vnde inferius inquit: Etenim virtus quidem propositum ipsum efficit rectum, prudentia autem ea vniuersa quæ ad illud tendunt atque perducunt. Cùm igitur prudentia perficiat appetitum vt dirigens, non oportet necessario vt ipsa sit in eo qui dirigitur. sicut dominus dirigens seruum non est in eo: inclinans verò est in eo quod inclinatur. & sic patet quòd virtus moris est in appetitu. prudentia verò in intellectu. Et forsitan non essent reprehendendi illi qui dicunt omnes virtutes moris esse in appetitu sen

tu sensitiuo, ob hanc rationem, quia omnis virtus moralis est circa voluptatem & dolorem. Notandum est tamen quòd prudentia solet nunc collocari inter virtutes morales, nunc inter virtutes mentis. Nam enumerant quatuor virtutes morales, ad quas aliæ rediguntur, scilicet prudentiam, iustitiam, temperantiam, fortitudinem. Enumerant etiam habitus intellectiuos quinque: & ponunt prudentiam inter eos. Nam vt ipsa habet operationem consultandi, videtur esse locanda inter virtutes mentis. Vt vero operationem dirigendi appetitum conficiẽdo sua vi quasdam mediocritates ex parte affectuum, videtur quoquo modo esse moralis: tamen virtus est intellectiua ea ratione qua est veluti forma perfectiua intellectus actiui. Nam, vt inquit Philosophus, cum duæ sint animæ partes rationem habentes, vlterius erit ipsa prudentia virtus, scilicet mentis consultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. CAPVT VI.

Vm autem scientia existimatio sit de uniuersalibus & ijs quæ necessario sunt, sintq́; demonstrabilium, scientiæq́; omnis principia (est enim ipsa scientia cum ratione) principij rei scibilis nec est scientia, nec ars, nec prudentia. Scientia, quia ipsum scibile demonstrabile est. Ars & prudentia, quia in ijs uersantur, quæ sese aliter habere possunt. At neque sapientia est. est enim sapientis, de quibusdam demonstrationem habere. Quòd si ea quibus uerum dicimus, & nunquam falsum in ijs quæ possunt aut non possunt aliter sese habere, hæc sunt: scientia, prudentia, sapientia, intellectus: horum autem trium habituum nullus esse potest. atque tres dico, prudentiam, scientiam, sapientiam: restat intellectum esse principiorum. 54 55

COMMENT.

CVM autem scientia existimatio sit. } Hoc est quartum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquàm determinauit de tribus habitibus mentis, scilicet scientia, arte, & prudentia: nunc declarat alium habitum qui dicitur 54

intellectus, & eſt habitus intellectiuus principiorum. Diuidit hoc capitulum in duas partes: in prima affert quaſdã cõcluſiones negatiuas, quibus diſtinguit hunc habitũ à cæteris habitibus mentis. In ſecunda affert vnam affirmatiuam, qua oſtendit intellectum eſſe habitum principiorum. Dicit ergo in primis, quòd cum ſcientia ſit circa vniuerſalia, & neceſſaria, circa concluſiones demõſtrabiles, & cum ſint principia ex quibus oriuntur tales concluſiones, & omnis ſciẽtia: profecto principiorum huiuſmodi rerum ſcibilium erit aliquis habitus proprius: non eſt autem ſcientia, non ars, non prudentia, non ſapientia, ergo erit alius habitus. Prima concluſio quòd ſcientia non eſt habitus principiorum probatur ſic, Scientia eſt de iis quorum eſt demonſtratio. at principiorum rerum ſcibilium nõ eſt demonſtratio: ergo principiorum non eſt ſcientia. Secunda concluſio: Ars eſt eorum quæ poſſunt aliter ſe habere. at principia rerum ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere: ergo eorum non eſt ars: ſunt enim principia & cauſæ neceſſariæ. Tertia concluſio probatur eodem medio, ſcilicet quòd prudentia eſt de iis que poſſunt aliter ſe habere: ſed principia ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere, ergo eorum non eſt prudentia. Quarta concluſio. Sapientia eſt etiam de concluſionibus quæ demõſtrari poſſunt. Sed principiorũ non eſt demonſtratio: ergo eorum non erit ſapientia, inquantum & concluſionum. Notandum quòd ſcientia verſatur circa neceſſaria, & item habitus principiorum, qui dicitur intellectus, verſatur circa neceſſaria: ſed illa ſunt concluſiones, & effectus, quorum cognitio ex cauſis ſuis pertinet ad ſcientiã. Hæc verò neceſſaria ſunt principia & cauſæ, quarum cognitio pertinet ad habitũ principiorũ, qui dicitur intellectus: vtrorumque verò cognitione videtur oriri notitia, quæ pertinet ad ſapientiã, quæ qualis habitus ſit, pa-
55 tebit inferius. {QVOD SI ea quibus verum.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert concluſionem illam affirmatiuam quòd principiorum eſt intellectus, hoc pacto, Principiorum rerum ſcibilium aut eſt ſcientia, aut ſapientia, aut ars, aut prudẽtia, aut intellectus: ſed eorum non eſt ars, nec ſciẽtia, nec ſapientia, nec prudentia: ergo eorum eſt intellectus. Quòd autem non ſit ars, nec ſcientia, nec prudentia, nec ſapientia, probatum eſt antea: ſed artẽ hic non enumerauit Philoſophus, quia reliquit tanquã per ſe notum, & eadẽ eſt probatio, id eſt eodem

eodem medio de ipsa & prudentia. Quòd autẽ relinquatur vt sit intellectus habitus principiorũ, cùm non sit aliquis istorũ quatuor patet ex eo, quia non sunt nisi quinque habitus intellectiui, quibus verũ percipimus, scilicet tria circa ea quæ non possunt aliter se habere, id est sapientia, scientia, intellectus: & duo circa ea quæ possunt aliter se habere, scilicet ars, & prudentia. At ex illis non est sapientia, non est scientia: & ex iis nullus, scilicet neque prudentia, neq; ars: restat vt sit intellectus.

{EXISTIMATIO.} Dictum est superius quòd existimatio propriè dicta est tanquam genus ad omnes habitus intellectiuos, & in eo loco adduximus Philosophum in libro de Anima: quare scientia existimatio dici potest, Principij rei percipiendi scientia, id est principij rerum scibilium. De quibusdam quæ possunt demonstrari: principia verò vt principia non demonstrantur. Notandum quòd principia demonstrationum ex quibus oritur scientia, quædam sunt dignitates, quædam positiones: dignitas est oratio indemonstrabilis, & nulla indigens demonstratione, quia de se patet. Vnde Theophrastus describendo dignitatem, dicit quòd est opinio cui omnes homines assentiuntur, vt est hæc, De quolibet verum est dicere quòd aut est, aut non est, & de nullo istorum ambo. Huiusmodi principia, quæ statim innotescunt cognitis terminis, necesse est discentem habere ex sese sine vlla doctrina, & afferre ex domo sua. vnde Philosophus in libro Posteriorum inquit, Principiorum autem ratiocinandi, vacantium medio, id quod indemonstrabile est, quodq; non est necesse discentem habere, positionem appello. Id autem quod necesse est eum habere, qui discendo quoduis est perceptiuus, dignitas appellatur. Sunt enim talia quædam quæ quidem affert is ex sese qui discit ad vnamquanque scientiam perdiscendam, &c. Has autem dignitates appellare solent isti communes animi conceptus, quia omnes homines ex sese naturaliter percipiunt & nesciunt penè, vt inquit Auerrois, vnde habeant. & istæ dignitates dicuntur esse principia complexa. Positio verò iterum subdiuiditur, quia quædã est suppositio, quædam definitio. Suppositio est principium complexum, quod declarauit Philosophus in libro Posteriorum, cùm dixit: Rursus ea quidem positionum, quæ vtranuis enunciationis accipit partem, esse, inquam quippiam, aut non esse suppositio

dicitur, &c. Definitio autem est principium incomplexum, vt in eodem loco dicit Philosophus: ea verò quæ sine hoc ipso est definitio, suppositio iterum aut suppositio esse potest, aut petitio. Differt autem suppositio à definitione, vt in mathematicis apparet. Nam quid est vnitas, & vnitatem esse, vt inquit Philosophus, non eadem sunt: verùm horum principiorum quædam sunt vt causæ vniuersales, quædam minus vniuersales, & quasi particulares respectu vniuersalium: & quædam ingrediuntur demonstrationem vi & virtualiter, vt isti dicunt, quædam formaliter. Ex quibus sequitur necessariò conclusio quasi effectus quidam cuius est scientia, id est cognitio ex tali causa, & principio vel principiis. Principiorum verò & causarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo est sermo. Notandum præterea quòd Philosophus perpulchrè ostendit breuibus quòd habitus principiorum debet esse diuersus à sapientia & scientia, præsertim cùm ista duo versentur circa necessaria vt intellectus. Primum quòd est distinctus à scientia, quia non idem videtur esse habitus principiorum, & indemonstrabilium, & conclusionum, & eorum quæ indigent demonstratione. Nam cùm in scientia procedatur à principiis ad conclusiones, videntur relinqui principia alicui alij. In omni enim motu relinquitur terminus à quo, & acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti sit aliquis habitus, sicut scientia est termini ad quem: erit ergo intellectus qui percipiet ptincipia tantum. Tunc vltra principia sunt conclusionum principia: sunt enim duo veluti correlatiua, scilicet principia, & id quod est ex principiis. at vtriusque non est aliquis habitus, quia principiorum est intellectus: eorum verò quæ sunt ex principiis est scientia: vtriusq; verò simul est dandus aliquis habitus qui cognoscat principia, non modo eo quo principia sunt, sed etiam secundum omnes suas conditiones: & etiam vt habent respectum ad conclusiones: & talis habitus erit sapientia distincta ab illis aliis. Nam cùm sit ordo inter istos, alter erit altero prior. & distinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorum acquiritur: præcedit enim cognitio terminorum, veluti antequam intelligamus quòd omne totum est maius sua parte, oportet nos percipere quid significat totum, & quid significat

ficat pars. Antecedit etiam cognitio ſenſitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortum habet à ſenſu: quare & iſte habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & à ſenſu & experientia: & acquiritur, vt diximus ſecundum Philoſophum Ariſtotelem, quia anima noſtra eſt tanquam tabula abraſa, in qua nihil eſt depictum, nec vllus habitus inſitus à primordio. Plato tamen vult omnes habitus virtutũ, & ſcientiarum animam habere innatos, obliuione tamen ſopitos eſſe cùm ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita vt diſcere apud eum ſit reminiſci: generatur tamen ſecundum Ariſtotelem talis habitus eo modo quo dictum eſt, ſed in anima eſt tamen potentia & aptitudo acquirendi eum: ſcilicet intellectus, & cùm non haberet aliud nomen, appellauit Philoſophus hunc habitum nomine potentiæ ſuſcipientis eum, id eſt intellectum. Nam intellectus ſpeculatiuus, aut eſt principiorum tantum, aut concluſionum, quæ ſunt ex principiis, aut vtrorumque: concluſionum tantum ex principiis eſt ſcientia quæ fit per demonſtrationem cùm diſcurſione ex principiis ad concluſionem, & cauſa ad effectum vtrorumque eſt ſapientia, vt videbimus. Principiorum tantum eſt alius habitus: qui cùm non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potentiæ ſuæ intellectiuæ. Quare in intellectu ſpeculatiuo iſti tres erunt habitus diſtincti inter ſe. Dubitaret autem quiſpiam, cùm Philoſophus dicat hic ſcientiam non eſſe principiorum, ex eo quia eſt cum demonſtratione: in primo tamen Poſteriorum dicit eſſe principiorum ſcientiam. Ad hoc dicendum quòd ſcientia bifariam conſiderari poteſt, aut propriè, aut impropriè. Scientia propriè dicta eſt illa quæ de concluſionibus eſt per demonſtrationem, quàm hic Philoſophus appellat ſcientiam, cùm dicit eam non eſſe principiorum. Alia eſt impropriè dicta, id eſt ſcientia ſine demonſtratione, quam hîc Philoſophus appellat intellectum principiorum: in libro verò Poſteriorum appellat ſcientiam indemonſtrabilem, quia principiorum non eſt demonſtratio. Nos autem, inquit ibi Philoſophus, nec omnem ſcientiam eſſe demonſtratiuam dicimus, ſed eorum quæ mediis vacant, id eſt principiorum vacantium medio indemonſtrabilem eſſe. Quare cùm hic Philoſophus oſtẽdit ſcientiam non eſſe intellectum, nihil aliud eſt quàm oſtẽdere ſcientiã propriè dictam quæ eſt

conclusionũ,non esse scientiã illã impropriè dictam, quæ est principiorũ,quam hic appellat intellectum.Ibi autẽ dixit esse duplicẽ scientiam, ob opinionẽ quorundam qui scientiã tollebant,dicẽdo quòd omnis scientia est per demonstrationem: & cùm principiorũ non sit demonstratio,non erit scientia: & si principia non sciẽtur,ignorabuntur cõclusiones,quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd si principia non sciantur, conclusiones non poterunt sciri: & sic non erit scientia rerum vt esse apparet. Ad hanc quæstionẽ soluendam Aristoteles affert duplicem scientiam: vnã sine demonstratione,aliam per demonstrationem. Scientiam per demonstrationem propriè dictam fatetur non esse principiorum,sed scientiam sine demonstratione impropriè dictam dicit esse principiorum: quæ ita nota esse vult vt maior sit eorum certitudo quàm conclusionũ & ideo non indigẽt demõstratione. Itaque ad illam quæstionem soluendam vtitur illa distinctione scientiæ in illo proposito: hic verò vbi loqui oportebat distinctè de singulis habitibus intellectiuis: appellat hunc habitũ principiorũ intellectũ,quorum maior est certitudo,quàm conclusionũ,vt diximus. Notandũ ꝙ duplices sunt causæ: aliæ essendi,aliæ intelligendi: at vt se habent essendi,ita intelligendi. Essendi iterũ duplicia sunt: quædã prima, quædam non omnino prima. Prima sunt quæ non præsupponũt alia priora in eo genere: vt in genere causæ efficiẽtis Deus. In genere causæ materialis,materia prima. verũ Deus est omnino prima causa sine vlla distinctione generis & simpliciter primũ. Materia verò etsi non præsupponat aliud primũ in suo genere: tamen præsupponit causam efficientẽ Deũ, vt potẽtia præsupponit actũ, vt dicit Philosophus in metaphysicis. Nam prima essendi sunt quæ præsupponunt alia priora in eodẽ genere,vt substãtiæ separatæ ipsum Deũ & cœlũ substãtias separatas: vel etiã Deũ ipsum intelligẽdi principia: eodẽ modo primũ principium affirmatiuum est simpliciter primũ,vt de quolibet affirmatio & negatio: primum verò principiũ negatiuum præsupponit illud affirmatiuũ,est tamen primum in suo genere,scilicet de nullo istorũ ambo: alia verò posteriora in genere rediguntur ad illa. Affirmatiua enim ad primũ principiũ affirmatiuũ redigũtur: vt omne totũ est maius sua parte, & sic de alijs: negatiua verò,vt si punctũ pũcto addatur nõ fit maius,& similia ad primum

mum principiũ negatiuũ rediguntur. Sed hæc latius in libro Posteriorum. Hic tantũ concludatur quòd principiorũ est maior certitudo, & quòd habitus eorũ præclarissimus est qui appellatur intellectus à Philosopho. & bene videtur instituisse natura vt talis habitus facilius acquiratur quàm alij, vt inde accedere posimus ad scientiam & sapientiã quæ cũ maiore difficultate acquiruntur. Ex ijs omnibus quæ dicta sunt colligi potest definitio & descriptio talis habitus hoc modo: Intellectus est habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio vel ex cognitione tantũ terminorum sine discursu, aut cum discursu imperceptibili. vt sunt communia principia, vel ex sensu, vel experientia, vel aliter ortũ habet: & redigenda sunt in memoriã ea quæ dicta sunt in primo libro, cum Philosophus dixit quod principiorũ quædã inductione, quædam sensu &c.

De sapientia CAPVT VII.

Apientiam aũt in artibus ijs tribuimus, qui in ipsis sunt exactißimi. Phidiã enim sapientem sculptorem lapidũ dicimus, & Polycletũ statuariũ itidẽ sapientẽ. Atq; hic per sapientiam nihil aliud intelligimus q̃ ipsius artis uirtutem. At quosdam etiam esse sapientes omnino, nõ aliqua ex parte, nec aliquid aliud q̃ sapiẽtes arbitramur. ut in Margite dixit Homerus, 56 57

Diuũm is munere, nec fossor, nec durus arator,
Nec sapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare constat exactißimam scientiarum ipsam sapientiam esse. Sapientem ergo non solum ea scire quæ ex principijs 58
cognoscuntur, sed etiam circa principia dicere uera oportet. Quare sapientia, intellectus est & scientia: & (ut ca- 59
put habens) scientia rerum earum quæ honorabilißima 60
sunt. Perabsurdum est enim si quispiam facultatem ciui- 61
lem, aut prudentiam studiosißimam esse putet, si non sit 62
homo eorum optimum quæ sunt in mundo. Quòd si salu- 63
bre quidem ac bonum aliud est hominibus, aliud piscibus, album autem & rectum semper est idem, & sapiens omnes

idem

idem profectò, prudens uerò diuersum dixerint esse. Quod
enim circa seipsum rectè singula perspicit, id prudentiam
habere dixerint, & huic ipsa commiserint. Quapropter
& nonnullas beluas prudentiam habere dicunt, quæcunque
in sua uita prouidendi uim habere uidentur. Constat au-
tem eandem non esse sapientiam & facultatem ciuilem.
Nam si eam facultatem sapientiam esse dicent, quæ circa
commoda propria uersatur, multæ sanè sapientiæ erunt.
Non enim una circa omnium animalium bonum, sed alia
atque alia circa unum quodque uersatur, nisi de omnibus
quæ sunt, una sit & facultas medendi. Quòd si homo præ-
stantißimum esse cæterorum animalium diceretur, nil re-
fert. Etenim homines sunt alia longe diuiniora natura: ut
65 ea manifestißimè, ex quibus ipse consistit mundus. Patet
igitur ex ijs quæ diximus, sapientiam scientiam esse, & in-
66 tellectum earum quæ honorabilißima sunt natura. Qua-
propter Anaxagoram, & Thalem, & similes, sapientes
quidem, at non prudentes inquiunt esse, cùm uident ipsos
propria commoda ignorare: & superflua quidem, & ad-
miranda, & difficilia cognitu diuinaq; scire ipsos, sed in-
utilia dicunt, quia non quærunt bona humana. prudentia
autem circa humana uersatur, & in quibus habet consul-
67 tatio locum. Prudentis enim hoc maximè opus dicimus esse,
bene, inquam, consulere. Consultat autem de ijs nemo, quæ
aliter sese habere non possunt, & quorum non est aliquis
finis. atque is bonum agendum. Is autem ad bene consu-
lendum est simpliciter aptus, qui coniectura quod est ho-
mini optimum eorum quæ cadunt in actionem, excogitan-
68 do mente capere potest. Neque prudentia est uniuersalium
solum, sed singula etiam oportet cognoscere. est enim acti-
69 ua: & actio circa singula ipsa uersatur. Quapropter &
nesci

nescientes nonnulli, magis quàm nonnulli scientes idonei sunt ad agendum. & in cæteris ij qui sunt experti. Nam si quispiam sciat leues carnes facile concoqui ac esse salubres, quæ uerò sint leues ignoret, non efficiet sanitatem. Sed qui scit auium carnes leues esse atq; salubres, ijs efficiet magis. Prudentia autem est actiua: quare utranq; cognitionem, aut 70
hanc potius habere oportet. fuerit autem quædam & hæc ar 71
chitecturæ subiens rationem.

COMMENT.

SAPIENTIAM autem circa artes.} Hoc est quintum ca 56
pitulum huius secundi tractatus, in quo Philosophus determinat de vltimo habitu mentis ex quinque superius propositis, id est de sapientia qui est nobilissimum omnium habituum intellectus. Itaque in operatione secundum eam Philosophus videtur collocare summam felicitatem humanam, vt in x. apparet. Diuiditur autem hoc capitulum duas in partes. In prima ostendit quid sit sapientia simpliciter dicta. In secunda declarat, & probat quòd ipsa non est prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte ostendit ex signo & similitudine quadam, sicut etiam fecit anteà de prudentia: ostendit, inquam, sapientiam secundum quid, vt ex eo declaret sapientiam simpliciter & propriè dictam. Nam artifices, inquit, eos solemus appellare sapientes, qui sunt suis in artibus excellentissimi: & tunc nihil aliud intelligere videmur nisi summam rationem & regulam illius artis, per quã aliquis euadit summus in ea arte. Et perpulchrè accipit Philosophus hanc similitudinem vt ex ea inferat & declaret quòd sicut solent appellari artifices quoquomodo sapiẽtes respectu propriæ artis in qua excellũt: sic simpliciter sapiens appellabitur ille qui summam habet in vnaquaq; sciẽtia artis virtutẽ, id est perfectionẽ summã illius.

{AT quosdam etiam sapientes.} Declarat Philosophus sa- 57
pientiam simpliciter & propriè dictam, ostendendo quòd est habitus exactissimus omnium scientiarum: & probari potest hoc pacto: Sicut se habet ea, quæ quoquomodo dicitur sapientia, & secundum quid, ad illam artem respectu cuius dicitur sapientia: sic se habet sapientia propriè & simpliciter dicta

cta respectu cuiuslibet sciẽtiæ: sed illa quæ quoquomodo,& secundum quid dicitur sapientia, ita se habet vt sit certissima & exactissima respectu propriæ artis: ergo sapientia propriè & simpliciter dicta est certissima & exactissima respectu omnium scientiarum, & summum & excellentissimum tenet locum. Et sic talis est qui dicitur propriè & simpliciter, & non quodam modo, & secundum quid in aliqua arte, vt de Margite dixit Homerus in poëmate quod Margites scribitur, ꝙ non fuit fossor, aut arator, aut in aliqua arte sapiens, scilicet quodam modo,& impropriè,& secundum quid: sed simpliciter & propriè sapiens.

58 {SAPIENTEM ergo non solum.} Ex supradictis infert sententiam quãdam siue obortum, quod appellant correlariũ, scilicet ꝙ oportet sapientem non solum scire ea quæ sunt ex principiis, scilicet conclusiones: verumetiam bene sentire de principiis,& ea perfectè cognoscere vt perfecta sit in eo cognitio vtrorunque quoad fieri potest. Et non solum scientiam habeat conclusionum, sed intellectum etiam principiorum.

59 {QVARE sapientia.} Affert nunc Philosophus ex antea dictis definitionem sapientiæ talem, Sapientia est intellectus atque scientia simul,& quasi caput habens, scientia summarum præstabilissimarumqúe rerum. Hec definitio videtur emergere ex dictis, quia dixit ꝙ oportet sapientem scire conclusiones quarum est sciẽtia,& habere veritatem principiorum quorum est intellectus. Meritò igitur sapientia simul est vtrorumque. Dubitatur quia dixit quòd sapientia simul est scientia & intellectus. Hoc non videtur verum, quia posuit suprà quinque habitus distinctos obiectis,& operationibus, & nullus videtur includere alium. Hic verò sic videtur definire sapientiam vt non videatur differre à scientia, vel intellectu, nec esse habitus distinctus. Dicendum ad hoc secundum expositores, ꝙ sapientia est habitus, simul scientia,& intellectus, & non est aliquis illorum: sed quoddam tertium resultans ex illis duobus simul sumptis:& in eo ꝙ est scientia differt ab intellectu: & in eo ꝙ est intellectus differt à scientia. Hæc solutio vera est, sed tamen aliquid vltrà ei videtur esse addendum, dicendumq; ꝙ non solum sapientia est habitus distinctus per intellectum à scientia,& per scientiam ab intellectu, sed etiam ob alias conditiones. Primo quia sapientia cognoscit simul conclusio

clusiones & principia eo pacto quo ipsa cognosci possunt, & reddit quoquo modo rationem eorum. Præterea cùm duplicia sint, alia communia, alia propria cuique scientiæ, sapientia de vtrisq; reddit ratione͂, & propria probare potest à priori: communia verò etsi cognitis terminis statim elucescant, tamen probare potest à posteriori. Vnaquæq; verò scientia habet sua principia propria, quæ à priori nullo pacto probat: suos enim cancellos transiret. & hoc primi Philosophi sapientisque officium esse videtur, scilicet probare inferiorum principia. Id latißimè declarat Philosophus in libro Posteriorum. Eorum, inquit, quibus in demonstratiuis vtuntur scientiis, alia cuiusque scientiæ propria, alia communia sunt. & paulò inferius. Propria sunt, vt lineam esse talem rectumve: communia, vt si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ restant æqualia sunt &c. Verùm principia communia cognitis terminis extemplo patent, & non indigent probatione: & si quæretur probatio, afferetur à sapiente primoque Philosopho, & illæ maximæ dignitates à posteriori probabuntur. At verò principia propria à priori etiam probantur à sapiente: non autem probari debent ab eo artifice eaq; facultate cuius propria sunt principia. De principiis enim, vt inquit Philosoph. non est reddenda ratio geometræ, vt est professor geometriæ. Eadem sunt & in cæteris scientiis obseruanda. & paulò ante etiam in resolutiuis Posterioribus sic inquit: Quòd si id cõstat, patet fieri non posse quo quisque propriorum principiorum exhibeat demonstrationem. Erunt enim illa omnium principia, & illorum scientia domina omnium erit. Etenim is scit magis, qui superioribus ex causis scit. Nam scit tum ex prioribus, cùm ex causis scit quæ non effectus subeunt rationem. quare si magis scit, & maximè: & si est illa scientia, magis profectò maximeq; scientia est, &c. Ex quibus percipi potest quàm latè pateat primæ philosophiæ & sapientiæ amplitudo: versatur enim circa ens quod est obiectum suum ea ratione qua est secundum omnem suam latitudinem: & ideo non clauditur certis quibusdam & determinatis finibus quemadmodũ aliæ facultates: sed ea est quæ distinguit, & aßignat fines proprios cuilibet scientiæ. Nã cũ ens multiplex sit ea ratione qua numerus est, aßignatur arithmetico, inquãtũ verò magnitudo, aßignatur geometræ, & tam arithmeticus quàm

geometra obligatur ſeruare cancellos ſuos,nec tranſgredi debet.Tunc enim tranſiret de ſubiecto in ſubiectum,& de genere in genus:& ſic permiſcerentur omnes ſcientiæ . Sed primus Philoſophus per omnia principia,& vnamquanque ſcientiam diſcurrere poteſt , & probare ea quæ à tali ſcientia quorum illa ſunt principia probari non poſſunt.meritò ſapientia prima princepsq; omnium ſcientiarum dicitur à Philoſopho : & diſtinguitur ab intellectu & ſcientia,quia intellectus vt intellectus non facit ea quæ diximus:nec ſcientia vlla , vt patet ex dictis. Accedit præterea quòd ſapientia conſiderat ſubſtantias ſeparatas à materia ea ratione qua ſeparatæ ſunt.& probat de iis quaſdam proprietates quæ competunt eis per ſe : & hoc etiam diſtinguitur ab intellectu & ſcientia. Notandum quòd ſapientia dicitur caput habens à Philoſopho,quod duobus modis intelligi poteſt . Aut reſpectu ſui ,quia ipſa ſumit principia prima in ſua maxima latitudine,& communitate , vt de quolibet affirmatio,& negatio,&c.& non reſtringitur neceſſariò ad aliqua principia determinata vt aliæ ſcientiæ , quæ ſi ſumunt principia communia contrahunt ipſa ,& accommodant ſubiecto ſuo,vt ſi ab æqualibus æqualia demas &c . Geometra magnitudinibus, Arithmeticus numeris accommodat iſtam communem dignitatem:at ſapientia primaq; Philoſophia ſumit principium illud primum cum omni latitudine, ſcilicet de quolibet affirmatio & negatio , quod eſt dignitas maxima,& caput omnium dignitatum . Verſatur etiam circa ſubſtantias ſeparatas & ipſum deum , qui eſt cauſa omnium, à quo tanquam à capite omnia profluunt . Quare ſapientia quæ circa contemplationem eius verſatur,iure appellari videtur caput habens.Alio modo dici poteſt caput habens reſpectu aliarum ſcientiarum,quorum principia probat,&continet quaſi caput cuiuslibet ſcientiæ:ideo vt ſuprà diximus in reſolutiuis poſterioribus,princeps à Philoſopho appellatur & domina ſcientiarum. Cùm autem dicit,

60 {EORVM quæ honorabiliſsima ſunt.}Intelligi poteſt aut reſpectu concluſionum aut principiorum,vel etiam ſubſtantiarum ſeparatarum ,de quibus nulla alla ſcientia contemplatur, & eſt nobiliſsimum ſubiectum ſapientiæ, de quo ſapiens poſt omnia alia tractat tanquam de rebus omnium ſupremis . De noſtra autem Theologia quę ſumma eſt omnium facultatum,

& ſcien

& scientiarum, tempus dicendi non esse videtur.

{PER absurdum est autem.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert differentiam inter sapientiam, & prudentiam, quia multi confundebant hos habitus mentis, putantes esse idem. Probat autem differentiam illorum sex rationibus: sed primò affert ꝙ scientia non est facultas ciuilis, affert, inquam, hanc sententiam tanquam notam, quia patet, cùm altera sit circa necessaria, altera circa ea quæ possunt aliter se habere: & exinde probat ꝙ sapientia non est prudentia sex rationibus. Prima ratio. Si prudentia esset idem quod sapientia, tūc prudentia esset habitus præstantissimus omnium habituum mentis. Consequens absurdum: ergo & antecedens. Patet ratio, quia si prudentia & sapientia essent idem, quicquid competeret sapientiæ, competeret etiam prudentiæ: sed sapientiæ cōpetit, vt sit habitus exactissimus & pręstantissimus omnium: ergo competeret etiam ipsi prudentiæ: sed hoc est absurdum, nisi iam homo circa quem versatur prudentia, esset nobilissimum omnium entium mundi, quod non concederet Philosophus: quasi dicat: si homo esset nobilissimum omniū entium quæ sunt in mūdo, tunc prudētia esset nobilissimus omniū habituum ratione nobilioris subiecti, quia versatur circa ea quæ sunt hominis, & circa humana bona: at homo non est nobilissimum omnium entium mundi: ergo nec prudentia erit nobilissimus habituum omnium. ꝙ autem homo non sit nobilissimū entium probatur, quia secundum nonnullos Philosophos, siue cælum orbesq; cœlestes sumeres, dicerent esse nobiliora entia, cùm ea ponant animata nobilioribus animabus, quod est contra fidei veritatē: siue sumeres substantias separatas, quæ sunt nobiliores quàm homo circa quas est sapientia, & nō prudentia, cùm prudentia sit circa humana. Verùm de mundo secundum veritatem fidei nostræ quæ tenenda est, dicendum esset quòd homo esset nobilior eo, inquantum deus ita instituit vt esset propter hominem ipse mundus, & etiam omnia alia inferiora, in quibus omnibus referimus nos ad sacrorum sententiam. Sed Philosophus ipse hoc medio ostendere videtur quòd sapientia non est prudentia. Secunda ratio. 61

{QVOD si salubre quidem.} Affert secundam rationē hoc pacto, Illi, habitus inter se differūt, quorum alter versatur circa ea quæ sunt eadē apud omnes, alter circa ea quæ vario mo- 62

do se habent: sed sapientia versatur circa ea quæ sunt eadem apud omnes, & prudentia minimè: ergo sapientia differt à prudentia. Ratio patet, & minor probatur à Philosopho, quia album & rectum quæ constant natura, & eorum cognitio semper est idem, & scientia est de his quæ sunt semper eadem, & multò magis sapientia: verùm bona humana circa quæ versatur prudentia varia sunt, & varia est prudentia ob hanc rerũ varietatem. Quinetiam solemus quædam animalia bruta, & bestias appellare prudentes, similitudine quadam, quia prouident circa ea quæ sibi sunt bona: sed cùm aliud sit sanum & bonum piscibus, aliud aliis animalibus: ideo alio modo dicemus formicam esse prudentẽ, alia ratione vulpem, alia apes & sic de aliis brutis, quæ, etsi non habeant verè prudentiam, affert tamen istam similitudinem Philosophus, vt ostendat prudentiam variari ex diuersitate bonorum circa quæ versatur.

63 {AC bonum.} Quæ diuersa sunt apud diuersa.

64 {CONSTAT autem non esse.} Hæc est alia ratio profluẽs ex dictis: sed sumit in ea non solùm prudentiam, sed etiam facultatem ciuilem, & probat quòd sapientia differt ab illis hoc pacto: Si prudentia & facultas ciuilis esset idem cum sapientia nõ esset vna atque eadem, sed plures. Sed consequens falsum, ergo & antecedens. Patet ratio, quia diuersæ sunt resp. diuersa sunt cõmoda: bonàq; animaliũ, quòd si sapientia esset circa hæc, non esset vna atq; eadem, quẽadmodum est. Nam istorũ est alia atq; alia facultas, nisi sit vna omnium facultas medẽdi: at etiam medicina nõ est vna, cùm alia sint sana homini, & bona, alia brutis: quare sapientia nullo pacto erit prudentia ciuilisq; facultas: quanquam hæc proprie nõ versentur nisi circa humana bona, quæ tamen possunt aliter se habere, vt sæpius diximus. Post hæc Philosophus videtur excludere obiectionem quandam, quia posset aliquis dicere sapientiam esse idem cum prudentia, & facultate ciuili, quia sapientia est præstantissimus habitus omnium, & similiter prudentia facultasque ciuilis. Probatur, quia homo est præstantissimum animalium: ergo facultas quæ est circa hominem erit nobilissima omniũ, & sic erit idem cum sapientia. Ad hoc videtur dicere Philoso. quòd etsi homo sit præstantissimum animaliũ omnium quæ sunt in hoc mundo, tamen sunt aliæ quædam res prestabiliores in ratione rerum, vt ipse dicit: ergo prudentia facultasque ciuilis

ciuilis non erit habitus præstantissimus: sed ipsa sapiẽtia quæ versatur circa substantias separatas, & nobiliora subiecta. & sic rursus affert definitionem sapientiæ, scilicet,

{SAPIENTIAM scientiã esse & intellectum eorum quæ 65
&c.} Earum que natura sunt prestantissimæ, vt patet in textu.

{QVAPROPTER Anaxagoram.} Affert rationem ad 66
idem probandum quòd sapientia non est prudentia hoc pacto, Prudentia versatur circa res humanas, sapientia non versatur circa res humanas: ergo sapientia non est prudentia. Probat hoc ex signo, & communi sermone hominum, qui appellabant Anaxagoram, Thaletem, & alios huiusmodi homines sapientes, nõ autem prudentes, quia negligebant propria commoda, & rem familiarem vt inquirerent res altissimas, & arcana naturæ. Vnde illud Ciceronis de Democrito. Patrimonium, inquit, neglexit, agros deseruit incultos, quid quærens aliud nisi beatam vitam? quam etsi in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa inuestigatione naturæ consequi volebat, vt esse bono animo. Id enim ille summum bonum εὐθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infrà appellat, id est animum terrore liberum. Notandum quòd multum interest inter sapientiam & prudentiam: tamen est etiam aliqua similitudo: quia sicut se habet sapientia respectu omnium scientiarum: sic prudentia respectu virtutum, moralium. Nam omnis scientia accipit principia sua probata iam à sapientia: est igitur sapientia princeps, & obtinet locum architecturæ respectu aliarum scientiarum: similiter prudentia habet principia omnium rerum agendarũ cùm sit recta ratio, quæ ponit in mediocritate ipsos affectus, & operationes eorum, habet igitur & ipsa prudentia locum architecturæ respectu omnium virtutum moralium. ideo Philosophus probat multis rationibus istas virtutes non esse idem, vt patuit & patebit.

{PRVDENTIS enim hoc maximè.} Quinta ratio, Pru- 67
dentia versatur circa ea de quibus est consultatio, & finis bonus agendus: at sapientia non versatur circa talia: ergo sapiẽtia non est prudentia. Post hæc affert quandam proprietatem prudentis, scilicet quod maximè est opus prudentis bene consulere, vt patet in textu.

{NEQVE prudentia est vniuersalium solùm.} Sexta ratio, 68
Sapientia est tantum de vniuersalibus. prudentia non est tantũ

de vniuersalibus , sed etiam de singularibus : ergo prudentia non est sapientia. Maior est clara , quia tam intellectus quàm scientia est tantum circa vniuersalia: ergo sapientia quæ est simul ex vtrisque constans, erit solum circa vniuersalia . Minor probatur à Philosopho. Nam prudentia est vniuersaliũ , quia in rebus agendis sunt principia vniuersalia de quibus nulla alia virtus considerat quã prudentia. Consultat etiam prudens vtrum sic facienda pax. Vtrum magistratus sint electione constituendi, & alia huiusmodi , Verũ non solũ est vniuersalium, sed etiam singulariũ, quia ipsa est principiũ agendi , dicit Philosophus, omne autẽ agendi principium versatur circa singularia, quia vniuersale non potest agi à nobis: fiunt autem à nobis res singulares, id est hæc vel illa, vt experientia percipi potest.

69 {QVAPROPTER & nescientes.} Ad eam rationem confirmandam affert Philosophus quoddam exemplum experientia sumptum, ex quo patet quòd prudentia magis est circa singularia quàm vniuersalia : cùm sint nonnulli qui non habent cognitionem in vniuersali, & sunt efficaciores in agendo, quàm ij qui tantum sunt scientes in vniuersali. Et affert exemplum in medicina, vbi est quoddam vniuersale principiũ, scilicet quòd leuia sunt sana , & facilis digestionis. Alia est particularis propositio, quòd carnes auium sunt leues & salubres ille qui habet propositionem vtranque, sciet curare ægrotum aliquem melius , quàm ille qui habet vniuersalem tantum. vel particularem tantum : at ille qui habet vniuersalem tantum , nullo modo curabit : sed qui habet particularem solum melius inducere potest sanitatem quàm ille qui habet tantum vniuersalem. Vnde in primo inquit Philosophus, Neque enim isto modo sanitatem considerare videtur medicus, sed hominis sanitatem: imò forsitan huius , nam singulis medetur , in ipsa igitur prudentia ita fit quòd oportet prudentem complecti vtrumque: tamen si alterum eligendum sit , sumere potius oportet particulare , quia magis accõmodatũ est ad actionẽ, & hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vniuersalis videtur ordinari ad singularem , & ad ipsam actionem , ut experientia patet.

70 {QVARE vtranque.} Affert Philosophus vnum correlarium , & documentum ortum ex dictis, scilicet quòd oportet eum qui futurus sit perfectè prudens complecti vtranque cognitionem. quòd si altera sit tantum

tum eligenda, magis expetenda est particularis quàm vniuersalis,quia erit aptior ad agendum.{FVERIT auté quædam.} 71
Affert Philosophus aliud cortelarium siue obortum, scilicet quòd cùm prudentia sit tam vniuersalium quàm singularium erit aliqua prudentia quæ subire videtur rationem architecturæ,& præsidentis, vt in ædificando fieri solet: aliæ verò erunt subeuntes rationes earum artium quæ subiiciuntur architectu ræ. Nec est absurdum vt subeat diuersas rationes,cùm multifariam dicatur,vt apparebit in sequenti capitulo.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII

*AT qui ciuilis facultas, & prudentia idem est habitus: esse tamen ipsarum non idē est. Eius autem quæ in ciuitate uersatur, ea quidem (quæ est ut architectura) prudentia, legum est ferendarum facultas. Quæ uerò in singulis uersatur: ciuilis, nomine communi, uocatur. Hæc autem est actiua, & deliberatiua. Decretum enim in actionem uenit ut ultimum. Idcirco rem ciuilem hos solos gerere dicunt. hi nanque soli agunt, perinde atque ij qui suis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maximè prudentia esse, qua sibijpsi quispiam uni quærit ac prospicit bona. Atque hæc ipso communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur. Atque huius alia est deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam species fuerit, *ea quæ bona sunt sibi scire. sed magnam differentiam habet. Atque qui sciunt ea quæ sibijpsis sunt bona, in illisq; uersantur, prudentes esse uidentur: ciuiles autem, negotiosi. Quapropter & Euripides dixit.*

72 73 (margin)

* ὡς τὸ αὑτὸν εἰδέναι

74

Qui nanque prudens sum, negotio sine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere cunctis ex bonis.

Quærunt enim quod sibijpsis est bonum, & hoc arbitran-
tur esse agendum. Ex hac igitur opinione est ortum, pru-
75 dentes hos esse, & tamen proprium uniuscuiusque bo-
num non est fortasse sine rei familiaris gubernatione, at-
76 que ciuilis. Præterea autem quonam modo sua cuiusque
administranda sit res, non est manifestum, atque consideran
77 dum est. Indicatur id quod dicitur illo signo. Geometræ
enim iuuenes, & mathematici, ac sapientes in talibus fiunt:
prudentes autem fieri non uidentur. Causa autem est, quod
78 & singularium rerum est ipsa prudentia. quæ quidem per
experientiam notæ fiunt. Iuuenis autem non est expertus.
79 experientiam enim temporis efficit longitudo. Nam &
hoc quispiam considerauerit, cur puer mathematicus qui-
dem fieri potest, sapiens autem aut naturalis non potest?
An quia mathematica quidem sunt per abstractionem: ho-
80 rum uerò principia experientia innotescunt? & hæc qui-
81 dem adolescentes non credunt, sed dicunt. illorum autem
82 83 definitiones non sunt obscuræ. Præterea peccatum quod
fit in consulendo, aut circa uniuersale, aut circa singulare
fieri solet. ignorare nanque quispiam potest, aut omnes
aquas ponderosas esse prauas, aut hanc ponderosam esse.
84 Prudentiam autem non esse scientiam patet: est enim (ut di-
ctum est) ipsius extremi. Tale enim id, quod cadit in actio
85 nem: opponitur igitur intellectui. hic enim est termino-
86 rum, ratio quorum non est. Hæc autem est ultimi cuius
non est scientia, sed sensus: non propriorum quidem, sed
qualis est is quo sentimus id quod ultimum in mathemati-
87 cis est, triangulum esse. Stabitur enim & ibi, sed hic
prudentia magis est quàm sensus, illius autem est alia
species.

COMMENT.

ATQVI ciuilis facultas, & prudentia idem est habitus.} 72
Hoc est sextum & vltimum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquam declarauit quinque habitus sibi propositos qui sunt intellectui: nunc sumit ipsam prudentiam, vt eam latius declaret: cùm velit eam esse vel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium virtutum moralium, eamq; distinguit in suas partes subiectiuas. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur dicit Philosophus quòd ciuilis facultas, & prudentia est idem habitus re, & subiecto, non tamen sunt idem ratione, sed differunt. hoc in multis fieri videmus, sicut ascensus & descensus: concauum & conuexum in circunferentia, & alia similia: quæ re & subiecto idem sunt, differunt tamen ratione. Eodem pacto prudentia, & ciuilis facultas idem est habitus: differunt tamen ratione. nam talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua est principium agendi bona ad seipsum. Ciuilis verò facultas ea ratione qua est principium agendi bona erga plures, præsertim in Republica. & similem rationem videntur habere inter se prudentia, & facultas ciuilis, vt habent virtus tota, & iustitia legitima. Est enim vtraque, vt in quinto inquit Philosophus, eadem re, sed ratio non est eadem: sed vt est ad alium est iustitia, vt talis est habitus simpliciter virtus: ita est de prudentia & facultate ciuili. vtraque enim est habitus agendi cum vera ratione circa humana bona: vt verò talis est habitus ad seipsum & ad vnum, dicitur prudentia, vt verò ad alium, & ad plures, dicitur ciuilis facultas: & sic differunt ratione, & ex parte vsus, vt manifestius apparebit infrà.

{EIVS autem quæ circa ciuitatem.} Cùm igitur iste habitus prudentiæ aut sit ad seipsum, & dicatur prudentia, aut sit ad plures versantes in ciuitate, & hæc dicatur ciuilis: nunc Philosophus subdiuidit istam prudentiam ciuilem, dicendo quòd eius prudentiæ ciuilis quædam est facultas ferendarum legum quæ præsidet aliis partibus prudentiæ, & obtinet locum architecturæ. quædam alia est quæ versatur circa singula ciuitatis, vt in ius dicendo, & decreta agendo, & dicit quòd solet appellari à communi nomine ciuilis facultatis, sub qua est: & ad eam pertinet non condere leges, quia id est 73

munus ciuilis architecturæ: sed agere & decernere circa singula Reipub. Nam decretum vt ait Philosophus, quòd est huius prudentiæ, cadit in actionem vt vltimum. Primò enim fit consultatio, deinde electio, postea decretum, demum executio. Consultatur vtrum Carthaginem sint mittendi legati, an non: deinde eligitur ex iis duobus alterum, veluti quòd sunt mittendi: deinde decernitur, & fit decretum vt mittantur legati, quod est vltimum præcedentium, & cadit in actionem, vel decernitur de aliqua controuersia. & addit Philosophus quòd ij qui habent hanc prudentiam ciuilem versantem circa singula, dicuntur soli Rempub. administrare quales videntur esse magistratus, qui ius dicunt, & de controuersiis decernunt, secundum quæ præcipiuntur à legibus, vel in senatu decernunt hoc vel illud agere. at prudentia illa ciuilis legum ferendarum prouidere videtur in vniuersali ferendo leges, & propterea tales conditores legum videntur potius vt architecti iubere ex legibus quæ agenda sunt quàm ipsi agere. hi autem secundi veluti manuales (vt ita loquar) artifices respectu architecti, videntur esse quasi ministri legum exequendo ea quæ præcipiuntur à legibus, circa singula nunc decernendo, nunc iudicando, & in singulis membris rempub. administrando: ideo talis prudentia ciuilis dicitur actiua, & deliberatiua à Philosopho: illa verò prudentia architectonica totum corpus ciuitatis respiciens, quasi ipsius nauis optima gubernatrix sedet in puppi clauum tenens, & præcipit per leges quid agendum sit. Sic igitur duplex est prudentia ciuilis: vna architectonica, legum, vt ita loquar, conditrix: alia actiua, & deliberatiua, quæ appellari solet cõmuni nomine ciuilis, at illa quæ est sui ad seipsum qua antea, & in principio ratione diximus differre à ciuili facultate, communiter & præcipuè solet appellari prudentia: quasi homines cùm appellant aliquem prudentem, intelligere videntur eum qui bene procurat circa ea quæ sibi sunt bona. Post hæc Philosophus resumit illam facultatem ciuilem, & diuidit eam trifariam, addendo vnum membrum cuius antea non fecit mentionem. Dicit enim ꝙ alia est peritia rei familiaris gubernandæ, alia conditrix legum: alia ciuilis, id est actiua & deliberatiua: vel alia deliberatiua, alia iudicialis. Verũ prudentia illa quæ versatur circa priuata commoda erit quædam species cognitionis: sed tamen diuersa ab illis

illis aliis,& magnam differentiam habet,cùm hæc cognitio sit circa propria & priuata illa verò circa communia. Ideo dicit quædam species, quasi sit prima diuisio talis,alia propria, alia communis:& hæc postea communis continet alias species, vt colligitur ex textu Philosophi. Verùm pro maiori declaratione huius partis, vt magis distinctè appareat diuisio Philosophi quæ quoquomodo videtur confusa, procedemus per bimembrem diuisionem, vt innuitur à Philosopho. Sumatur igitur prudentia quæ posit diuidi in suas partes, vt communis conceptus hoc pacto: Prudentia alia est vnius ad seipsum, quæ præcipuè appellari solet nomine prudentiæ, alia est ad plures: tunc vltra illa quæ est ad plures, aut est ad plures vt in domo,& hæc dicitur prudentia rei familiaris: aut est ad plures in ciuitate, quæ dicitur prudentia ciuilis. Rursus prudentia ciuilis,aut est circa ferendas leges quæ dicitur vt architectura iudicialis, aut circa singulas res gerendas Reipub.quæ cùm non habeat aliud nomen sumit nomen generis,& ideo appellatur ciuilis:& hæc rursus, aut est deliberatiua, aut iudicialis,& qui ea vtuntur dicuntur subire vicem eorum qui obediunt architectis. Nam illa quæ est circa ferendas leges præsidet omnibus agentibus rempub.& versantibus circa singula, quæ aut decernuntur, aut iudicantur: præsidet,inquam, præcipiendo omnibus aliis facultatibus quæ requiruntur ad gerendam conseruandamq; rempub.& hæc correspondere videntur iis quæ in principio Ethicorum dixit Philosophus. Atque videbitur,inquit, eius esse profecto, quæ maxime dominatur,maximeq; ratione subit architecturæ.Talē autem se se offert ipsa ciuilis facultas: hæc enim & quas scientias in ciuitatibus esse,& quales quęque discere,& quousq; oportet,instituere solet.Eas præterea facultates,quæ summis afficiuntur honoribus vt rem militarem, rem familiarem & oratoriam artem huic subesse facultati videmus. cùm igitur & his & cæteris actiuis scientiis hæc vtatur, & leges ferat atq; instituat, & cætera.Ex quibus colligitur quòd optimi, & prudentissimi gubernatoris Reipub.præclarissimum munus est bonis legibus instituere ciuitatem:& hæc species facultatis prudentiæq; ciuilis inter alias facultates actiuas veluti architectura quædam eminere videtur,vt patet ex dictis Philosophi.

{ATQVE qui sciunt ea quæ sibiipsis sunt bona.} Hæc est 74

ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quan-
dam communem opinionem vulgi circa prudentiam, deinde
eam refellit. Dicit enim quòd homines vulgo communiter ap
pellare ſolent eos prudentes qui ſciunt commoda propria, ea-
que procurant quæ ad ſe pertinent poſt habita cura aliorum.
Viros autem vacantes Reipub. negotijs, non prudentes, quia
videntur negligere propria & curare aliena, ſed negotioſos ap-
pellant: & ad hanc vulgi opinionem probandam affert autori-
tatem Euripidis, qui inducit Philoctetem quendam reſpon-
dentem cuidam qui eum interrogabat, quonã pacto fuiſſet de
ceptus à Pyrrho cùm eſſet prudens: & Philoctetes reſpondet,
quonammodo ego ſum prudens? cùm mihi liceret ſumere ſti-
pendium inter cæteros milites ſine cura alieni negotij, &
ego reliqui omnia propria commoda, & adiui gubernatio-
nem exercitus, procurando aliena negotia: ſic enim euaſi non
prudens, ſed negotioſus, & loquitur ſecundum opinionem vul
gi: ideo poſt hæc addit Philoſophus, quòd ij dicuntur pruden
tes vulgo, qui quærunt priuatum bonum, & commodum, &
id agendum putant poſthabitis cæteris. Notandum quòd pru
dentia diuiditur in eam quæ eſt ſui ad ſeipſum, & in eam quæ
eſt ad plures: quòd ſi vulgus vtranque appellaret prudentiam,
& magis publicam quàm priuatam, bene ſentiret: ſed cùm
illam quæ eſt ſui ad ſeipſum tantum appellet prudentiam, a-
liam verò excludat, ideo refellitur à Philoſopho, & ſimul con-
firmatur diuiſio ſuperius allata, quòd vtraque eſt prudentia
& habitus idem re: differt tamen ratione: quia alia eſt ratio
eius vt eſt ad vnum, alia vt eſt ad plures: & cùm vterque ſit ha-
bitus agendi cum vera ratione (loquimur enim de vera pru-
dentia) tamen præclarior eſt idem habitus vt eſt ad plures,
quàm ea ratione qua eſt ad vnum tantum. vnde in primo Phi-
loſophus inquit: Quanquàm enim vnius hominis idem & ci
uitatis eſt bonum, ciuitati tamen comparare conſeruareque
bonum maius perfectiúsq; eſſe videtur. Ex quibus patet quòd
præclarius eſt conſulere communi bono quàm proprio. Quin
etiam ipſum proprium tunc verè adeſſe videtur cùm eſt con-
iunctum cum communi bono familiæ & ciuitatis.

75 {ET tamen proprium vniuſcuiuſque bonum.} Hac in par-
te refellit opinionem vulgi exiſtimantis eos tantum eſſe pru-
dentes, qui ſuis cõmodis & bonis conſulunt: communia verò
procu

procurantes esse negotiosos. dicit ergo Philosophus quòd non est sicut opinatur vulgus: quia proprium cuiusq; hominis bonum non est sine gubernatione rei familiaris & ciuilis, & hoc potest dupliciter intelligi. Primo modo, quia cognitio rerum spectantium ad seipsum, non erit in prudente sine cognitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim, vt qui debet scire res vere vtiles & bonas sibi: sciat ea quæ sunt vtilia & bona rei familiari & publicæ. Alio modo intelligi potest, quòd bonum cuiusque non est sine bono familiari & ciuili: quia homo est animal sociale, nec solus videtur viuere humana vita, sed alia quadam vita, vt alibi ostendit: sed in vita sociali non videtur aliquis vere esse prudens erga seipsum, vt percipiat perfectè ea quæ sibi sunt bona sine prudentia familiari & ciuili.

{PRAETEREA autem quonam pacto.} Alia ratio qua di- 76
cit quòd illa opinio vulgi non est vera, quia nō apparet quomodo aliquis possit gubernare rem suam sine cognitione rei familiaris & ciuilis: sed obscurum esse videtur sine tali notitia. Quare gradus videntur esse in ipsa prudentia. Et summus est illius qui versatur circa gubernationem Reip. sine qua non videtur quis perfectè gubernare rem priuatam, neque perfectè rem propriam agere, nisi sit cum publico bono coniuncta. {INDICATVR id quod dicitur.} Alia ratio 77
qua probat per quoddam signum sententiam suam contra opinionem vulgi, præsupponendo quòd ille est prudens qui habet experientiam rerum singularium, quæ pertinent ad vitam humanam. Tunc vltrà ille est prudens qui scit res singulas pertinentes ad vitam humanam: sed res familiares & ciuiles pertinent ad vitam humanam: ergo ille est prudens qui habet cognitionem rerum familiarium atque ciuilium. Patet ratio ex probatione Philosophi, qui dicit quòd fieri potest, vt iuuenes sciant res mathematicas, & in his esse sapientes: prudentes autem esse non possunt: quia prudentia non solum est vniuersalium, sed etiam singularium, quorum cognitio experientia indiget, & temporis longitudine. Quæ non possunt euenire iuueni: est enim rudis, vt inquit in primo, experientiámque non habet actuum vitæ. Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum singularium. Singulæ autem res sunt, non solum quæ pertinent ad vnum, sed etiam quæ pertinent ad rem familiarem atque ciuilem.

{SINGV

78 {SINGVLARIVM.} Non ſolum vniuerſalium. {NAM
79 & hoc.} Ex dictis videtur oriri dubitatio, quam Philoſophus affert & ſoluit. Quæritur enim vnde ſit cur puer poteſt fieri mathematicus, non autem ſapiens, id eſt primus Philoſophus neque naturalis Philoſophus. Et affert poſtea ſolutionē quòd ideo fit, quia principia mathematica, vel res mathematicæ ſumuntur per abſtractionem. Principia primæ philoſophiæ, & etiam naturalis, innoteſcunt ſenſu vel experientia quæ longo tempore indiget. Mathematica verò non indigent experientia, quia eorum principia ſunt definitiones rerum quæ abſtrahuntur à ſingularibus, & non indigent experientia. Ex quo patet, quòd fieri mathematici poſſunt, non autem primi Philoſophi, neque ſapientes, neque naturales: neque ob eandem cauſam
80 prudentes, vt ſuprà oſtendit. {HAEC non credunt.} Scilicet principia naturalis & primæ Philoſophiæ.
81 {SED dicunt.} Scilicet vt audiunt ea referunt: non autem
82 credunt, quia non habuerunt experientiam. {NON ſunt obſcuræ.} Cognitis enim terminis facile percipiuntur, & præ ſe ferunt res mathematicæ magnam euidentiam. Sunt enim, vt ille inquit, in primo gradu certitudinis. Notandum quòd bene Philoſophus attulit hic iſtas tres ſpecies ſcientiarum quę oriuntur à triplici genere rerum. Quædam enim ſunt in materia, vt naturales, quædam ſeiunctæ à materia, vt metaphyſicæ, quædam mediæ vt mathematicæ. Iſtæ autem res cognoſcuntur per principia ſua: principiorum autem naturalium perceptio fit, aut ſenſu & inductione, quæ experientia indiget: ſic etiam principia mathematicæ. Mathematica vero principia cognitis terminis habentur per abſtractionem quam facere poſſunt pueri. abſtrahentium non eſt mendacium, vt in
83 quit Philoſophus. {PRAETEREA peccatum.} Affert quartam rationem ad probandam ſententiam ſuam contra opinionem vulgi hoc pacto: Si prudens errare non debet in conſultando, oportet eum ſingula ſcire in re familiari atque ciuili: at primum eſt: ergo & ſecundum. Patet ratio, quia prudens eſt qui non errat in conſultando, & oportet vt habeat notitiam, non ſolum in vniuerſali, ſed etiam ſingularium rerum, in re familiari & ciuili: quòd ſi non habeat, & ſibi proponatur aliquid de re familiari vel ciuili, facile errare poterit, quod eſt contra prudentem. Et dicit quòd poteſt errare dupliciter: aut

circa

circa vniuersale, aut circa singulare, vt probat exemplo ignorationis de aqua leui & graui. Circa vniuersale enim fieri potest error, veluti si quis ignoret omnes aquas ponderosas esse prauas: circa singulare, vt si quis ignoret hanc esse ponderosam cùm sit, & hac similitudine ostẽdit quomodo potest fieri error circa vtrumq;. Ad hoc igitur vt prudens non erret, debet habere cognitionem rerum tam pertinentiun ad rem ciuilem quàm familiarem gubernandã: quia ille est perfectè prudens qui scit bene consultare de quauis re pertinente ad vitã humanam, si sibi proponatur, siue sit de re communi, siue de propria.

{PRVDENTIAM autem non esse.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquam diuisit prudentiam in membra sua, visum est sibi necessarium afferre differentiam inter scientiam & prudentiam: inter intellectum & etiam prudentiam: quod, etsi antea fecisset, tamen post diuisionem prudentiæ in partes suas hoc congruum videbatur: simul etiam quia dixerat nuper quòd pueri mathematici fieri possunt, & non prudentes, nec metaphysici, nec naturales, vt omnis confusio tolleretur, affert nunc differentiam istam. & primò ostendit quasi aliquid iam quoquo modo notum, quòd Prudentia non est scientia, hoc pacto: Scientia versatur circa vniuersalia tantum: prudentia non versatur circa vniuersalia tantum, sed etiã circa singularia: ergo prudentia non est scientia. Patet ratio, quia prudentia non solum circa vniuersale. sed etiam circa extremũ quod est singulare versatur. Dicitur autem extremum, quia descendendo ab vniuersali vltimo loco inuenimus: cadit enim in actionem: vnde superius, decretum enim in actionem venit vt vltimum: quare cùm scientia sit tantum circa vniuersale: prudentia verò etiam circa singulare: at vniuersale & singulare videtur opponi relatiuè & manifestè differre certè scientia & prudentia differunt. 84

{OPPONITVR autem intellectui.} Nunc affert differentiam inter prudentiam & intellectum principiorum hoc pacto: Ij habitus distinguuntur qui se habent opposito modo circa sua obiecta: sed prudentia & intellectus principiorum sunt huiusmodi, ergo distinguuntur. Ratio patet, quia etsi ambo isti habitus sint extremorum: tamen alius, id est intellectus est extremorum quæ sunt prima ex parte naturæ, id est vniuersalia: alius, id est prudentia, est etiam extremi, quod videtur 85

primum

primum ex parte nostra,id est singulare: vnde Philosophus in libro Posteriorum, Atque ea quidem ad nos priora notoriáve dico,quæ propinquiora sensui sunt. Ea verò simpliciter priora notioráve quæ à sensu longius distant. Sunt autem remotissima quidem ea quæ sunt vniuersalia maximè, propinquissima verò singularia sunt,atque hæc inter se opponuntur,&c.Dicit ergo Philosophus quod intellectus est.

86 {TERMINORVM.} Id est principiorum, siue sint complexa vt dignitates,& huiusmodi: siue sint definitiones. Nam talium principiorum non est ratio, id est ratiocinatio,vel probatio,vel difinitio. Principia enim, vt antea vidimus, quorum est intellectus, non demonstrantur propriè ea ratione qua principia sunt, nec definiuntur iterum si sint definitiones,quia tunc definitionum esset definitio. Quare talium terminorum & extremorum & principiorum non est ratio, nec etiam scientia propriè dicta. at prudentia est etiam vltimi & extremi cuius non est scientia. Tamen non extremorum quorum est ipse intellectus principiorum, sed est non solum circa vniuersale sibi accommodatum,sed etiam est vltimi, id est extremi & singularis,cuius non est scientia sed est sensus,& nó quiuis,quia talis extremi non est sensus.

87 {PROPRIORVM.} Id est sensus externus. Nam sensus est duplex, aut externus,aut internus:externus est aut visus, aut auditus, & alij tres quos appellat sensus propriorum, quia quilibet sensus externus percipit obiectum suum proprium, & non alterius sensus obiectum: quia visus percipit colorem & non sonum, auditus sonum & non colorem, & sic quilibet sensus externus est proprij obiecti. Quare cùm Philosophus dicit vltimi id est ipsius singularis,est sensus non propriorum. scilicet est sensus non externus, sed internus. Sensus etiam interni sunt plures. sed videtur intelligere hic philosopus de cogitatiua potentia quæ in brutis dicitur, non existimatiua, vt quidam dicunt, sed alio nomine,quia existimatio est tanquam genus opinionis, & complectitur vires rationales. vnde Philosophus in libro de Anima: Sunt autem existimationis ipsius hæ differentiæ,scientia videlicet, & opinio, & prudentia &c. Et hæc non competunt brutis, quare nec existimatio. Nos igitur per hanc vim sensitiuam quæ dicitur cogitatiua in nobis percipimus indiuidua omnium prædicamentorum, vt hanc

substan

ſubſtantiam, hanc vel illam quantitatem vel aliquam,& in mathematicis triangulum vltimum,id eſt vltimam figuram. Nã ſi mente reſoluamus figuram multorum angulorum, vt exagonum in pentagonum, inde in quadrangulum, demum deuenimus ad triangulum aliquem, quia non eſt figura rectilinea duorum angulorum.quare aliquis triãgulus, vt æqualiter, vt indiuiduum vagum percipietur ab iſta vi cogitatiua quæ eſt præclara potentia ſenſitiua interna. Nam elicit, vt iſti aiunt, ſpecies, & cognitionem ſpecierum non ſenſatarum ex ſpeciebus & cognitione formarum ſenſatarum, vt amicitiam, inimicitiam,paternitatem,filiationem,& alia huiuſmodi,quæ dicuntur ſpecies non ſenſatæ,quia non ſunt formæ earum ſenſibiles ſenſibus externis,vt ſunt colorum formæ & huiuſmodi. Auerrois Arabs philoſophus commentator, poſt ſenſus externos ponit duas potentias ſenſitiuas, quæ ſunt perceptiuæ tantùm:duas retentiuas, quæ ſunt retentiuæ tantùm. Ponit enim extemplo poſt quinque ſenſus externos ſenſum cõmunẽ perceptiuũ tantũ: deinde imaginatiuã retentiuã tãtum, poſtea cogitatiuam perceptiuam tantũ,deinde memoratiuam retentiuam tantum:poſt hæc eſt ipſe intellectus qui non ponitur in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, & ipſe ſolus percipit vniuerſale abſtractum ab omnibus conditionibus materiæ, & vtitur omnibus illis potentiis ſenſitiuis, vt miniſtris. Quare cùm Philoſophus dicit quòd hæc prudentia magis eſt ſenſus, non intelligit quòd prudentia ſit ſenſus. Nam eſt in intellectu actiuo in ſubiecto, vt vidimus: ſed magis eſt ſenſus, id eſt ipſa prudentia vtitur magis hoc ſenſu,quã alio,ſcilicet ipſa cogitatiua vi, quæ immediatè videtur miniſtrare intellectui: præterea is qui deliberat non accipit hoc ſenſibile ſenſu externo, vt hoc album, aut hunc ſonum, ſed hanc pacem quæ percipitur ſenſu interno, id eſt à cogitatiua potẽtia,& addit quòd illius,ſcilicet ſenſus externi,eſt alia ratio & alia ſpecies,ſcilicet quàm interni. Cogitatiua enim quæ eſt internus ſenſus: eſt nobilior externo ſenſu. Cum immediatè ſubminiſtret intellectui, & percipiat ſpecies non ſenſatas, quas non percipiunt ſenſus externi,vt aliquam amicitiã & inimicitiã,pacẽ aliquã,& huiuſmodi:quæ & ſi prudentia, & ipſe intellectus percipiat,& etiam eminẽtiore modo,vtitur tamen immediatè iſto ſenſu interno, id eſt cogitatiua vi vt miniſtra.

De bona consultatione. CAP. IX.

88 T uerò quærere, ac consultare differunt. Con-
sultare nanque est aliquid quærere. Oport
autẽ & de bona consultatione quidnã sit, ac-
ἢ εὐστοχία cipere, utrum scientia quædam sit, *an opini
an cõiectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igitu
nõ est. Non enim de iis quærunt quæ sciũt. At bona con
sulatio quædam est consultatio. qui uerò consultat, quæ-
89 rit, rationemq; subducit. Atqui neque bona coniectatio
est. ipsa nanque sine ratione, & citò fit: ad consultation
uerò longum temporis spatium adhibetur. Atque aiun
celeriter quidem deliberata esse agenda, cum mora autem
90 consulendum. Præterea, diuersa sunt solertia, & con-
sultatio bona. Solertia uerò bona quædam est coniectatio.
91 * At neque opinio ulla. Sed cùm is qui malè delibera
οὐ δὲ δὴ δόξα ἡ εὐβουλία οὐδεμία peccet, is autem qui bene consultat rectè deliberet: const
bonam consultationem rectitudinem esse quandam. non
92 autem scientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque nõ est
rectitudo: quippe cùm neque peccatum sit. opinionis uerò
93 rectitudo, ueritas est. Et insuper determinatum iam est id
omne, cuius est opinatio. at uerò neque sine ratione est
ipsa consultatio bona deficit ergo à mente. Hæc enim nõ
dum est enuntiatio. Etenim opinatio non inquisitio: sed
quædam iam enuntiatio est. Qui uerò consultat, siue bene
siue malè consultet, quærit aliquid, rationemq; subducit.
94 Sed ipsa consultatio bona, consilij quædam est rectitudo.
Quapropter quærendum est primùm quidnam sit consi-
95 lium, & circa quid ipsum uersetur. Cùm uerò multipli-
citer rectitudo dicatur, constat non omnem rectitudinem,
bonam consultationem esse. Incontinens enim & prauus
id quod uidere proponit attinget, cogitando, rationemq;
subdu

*ſubducendo. Quare rectè quidem conſultabit. malum autem
magnum, exiſtimabit. Bene uerò conſultaſſe, bonum quod= 96
dam eſſe conſtat. talis enim rectitudo conſilij, qua bonum
quiſpiam aſſequi poteſt, bona eſt conſultatio. At poteſt 97
quiſpiam & hoc ratiocinatione falſa attingere, atq; id qui=
dem quod facere oportet, aſſequi. non autem per quod opor=
tet, ſed falſus medius terminus eſſe poteſt. Quare nec ipſa
bona eſt conſultatio, qua quiſpiam adipiſcitur quidem id
quod oportet, non tamen per quod oportet. Præterea fieri 98
poteſt, ut alius longo deliberans tempore id conſequatur,
alius citò. igitur nec illa bona eſt conſultatio: ſed eadem re=
ctitudo bona eſt conſultatio, qua quiſpiam ratione condu=
centis aſſequitur quod oportet, & ut oportet. & cùm opor-
tet. Inſuper fit ut & abſolutè quiſpiam bene conſultet, & ad 99
aliquem finem. Atq; bona quidem conſultatio abſolutè eſt
ea, qua ad eum finem qui eſt abſolutè finis pergitur rectè, quæ
dam autem ea, qua ad aliquem finem. Quod ſi bene conſul= 100
tare prudentium eſt, conſultatio bona rectitudo eſt qua ra=
tione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius ipſa pru=
dentia eſt exiſtimatio uera.*

COMMENT.

88 AT VERO quærere, ac conſultare differunt.} Hic eſt tertius tractatus huius ſexti libri, in quo poſteaquàm declarauit quinque habitus intellectiuos, dixitque plura de ipſa prudentia, diuidendo eam in mébra ſua: nunc declarat quaſdam aptitudines ſiue habitus qui cûm recti ſunt, videntur coniungi cum ipſa prudentia, & ad eam redigi, vt bona conſultatio, ſagacitas, ſcientia, & huiuſmodi, quibus prudentia bene producere poteſt ſuas operationes. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo docet quid ſit bona conſultatio. In ſecundo quid ſit ſagacitas. In tertio quid ſit ſcientia. Siue enim ſint vires ſiue aptitudines, ſiue diſpoſitiones prudentiæ, harum profecto conſideratio pertinet ad locum

vbi agitur de prudentia. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ patebunt. Sed ante omnia Philosophus tractaturus de consultatione, ostendit ꝙ quærere & consultare differunt. Quando sunt aliqua duo: quorum alterū est vniuersalius altero, illa inter se differunt: at quærere & consultare, sunt huiusmodi: ergo inter se differunt. Patet ratio, quia quærere est vniuersalius, cùm ab eo non conuertatur essendi consequentia. Omne enim consultare est quærere, sed tamen non omne quærere est consultare, cùm quæramus interdum aliqua de quibus non fit consultatio. Vnde in tertio Ethicorum libr. Sed videtur non omnis perquisitio esse consultatio, ceu cùm mathematici aliquid perquirunt: verùm omnis consultatio perquisitio est, &c. Post hæc Philosophus cùm velit definire bonam consultationem, & inuestigare genus, & differentias ponendas in definitione, remouet nonnulla ne existimarentur esse genera eius, ostendēdo quòd non est scientia, non opinio, neque aliud huiusmodi. & primò quòd non est scientia, hoc pacto, Scientia non est inquisitio: bona consultatio est inquisitio: ergo scientia non est bona consultatio. Maior patet. Non enim quærimus de iis quorum scientiam certitudinemq; habemus. Nam scientia videtur esse terminus inquisitionis. Minor probatur, quia bona consultatio est consultatio: at consultatio est perquisitio, & omne consulere est quærere, non autem econtrà, vt antea percepimus.

89 {ATQVI nec bona coniectatio.} Ostendit præterea quòd bona consultatio non est bona coniectatio, hoc modo: Bona coniectatio fit sine discussione, & fit exemplo: at bona consultatio non fit sine discursione & ratiocinatione: ergo bona consultatio non est bona coniectatio, cùm non fiant eadem temporis mensura: & bona consultatio cum examine fiat, vt ita loquar, bona autem coniectatio non ita. Vnde aiunt, vt dicit Philosophus, lōgo spatio consultandum, celeriter postea agendum: &, vt inquit ille, vbi consulueris maturè facto opus est. & sic patet quòd sunt diuersa.

90 {PRAETEREA diuersa sunt solertia.} Probat idem alia ratione, Si bona consultatio esset bona coniectatio, tunc bona consultatio esset solertia: at non est solertia: ergo non est bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo valeat ista argumentatio, Solertia est quædam species bonæ coniectatio

iectationis,& videtur esse inuentrix medij quod est causa con
iungendi duo extrema ex quibus oritur conclusio. nam , vt
dicit Philosophus in libro Posteriorum,solers videtur esse ille
qui perceptis extremis acutè & celeriter coniectat medium:vt
si videat quis pauperem loquentem cum diuitè,coniectat sta-
tim illum pecunias quærere , & talis coniectatio est medij,
quod est finis , & causa ob quam illa duo extrema iunguntur:
bona autem consultatio est medij,non eius quod est finis , sed
eorum quæ sunt ad finem . Cùm igitur solertia sit quædam
species talis bonæ coniectationis , oportet dicere in ea argu-
mentatione ad hoc vt valeat,dicere,inquam,hoc pacto:Si bo-
na consultatio esset bona coniectatio , tunc esset aut solertia,
aut aliqua alia species bonæ coniectationis:at non est solertia,
neque alia species bonæ coniectationis:ergo bona consultatio
non est bona coniectatio.

{AT neq; vlla est opinio prorsus.} Nunc autem Philoso- 90
phus dicit bonam consultationem non esse opinionem:& quia
hoc satis manifestè patet , ideo non probat.simul etiam quia
hoc tangit inferius.Probari tamen potest , hoc pacto , Opinio
non est inquisitio : bona consultatio est inquisitio , ergo bona
consultatio non est opinio . Præterea opinio est assensio firma
alterius partis contradictionis : bona autem consultatio non
est huiusmodi,ergo ipsa non est opinio.

{SED cum is qui male.}Hæc est secunda pars huius capitu 91
li,in qua posteaquàm declarauit quid non est bona cõsultatio,
nunc declarat quid ea sit ex parte generis,hoc pacto : Quicun-
que rectè beneq; deliberat,id agit rectitudine quadam:at be-
ne consultans bene delìberat , ergo bene consultans id agit
rectitudine quadam . Ex quo patet , quòd consultatio est
quædam rectitudo . & sic habemus genus bonæ consultatio-
nis . Omnis enim bona consultatio videtur esse rectitudo,
non autem econtra. {QVI bene consultat rectè delibe- 92
rat. } Scilicet per bonam consultationem , quæ est rectitudo
quædam , vt diximus. {NON autem scientiæ neque opi- 93
nionis. } Hæc est tertia pars huius capituli , in qua Philoso-
phus inuento genere bonæ consultationis , nunc quærit dif-
ferentias ponendas in eius definitione . & primo ostendit
quòd rectitudo ista pertinens ad bonam consultationem
non est scientiæ rectitudo,hoc pacto, Illius non est rectitudo

pertinens ad bonam conſulationem, cuius nullus poteſt eſſe error: at ſcientiæ non eſt error: ergo ſcientia non eſt rectitudo. Patet ratio, quia ſi ſcientia eſſet error non eſſet verè ſciētia mentis habituum, vt inquit Philoſophus in ſecundo Poſteriorum, quibus verum perſpicimus, quidam veri perpetuo ſunt vt intellectus, atque ſcientia, &c. Deinde oſtendit quòd nō eſt rectitudo opinionis hoc pacto: Opinionis rectitudo eſt ipſa veritas, ſed bonæ conſultationis rectitudo eſt cōſilij, ergo non eſt rectitudo opinionis. Item opinio eſt rei iam determinatæ, & firmæ: bona conſultatio non eſt rei determinatæ: ergo bona conſultatio non eſt opinio, nec rectitudo vnius eſt rectitudo alterius. Item bona conſultatio non poteſt eſſe ſine ratione, id eſt ſine diſcurſu: ſed opinio poteſt eſſe ſine diſcurſu: ergo opinio non eſt bona conſultatio. & dicit Philoſophus quòd deficit à mente, id eſt ab opinione, quia ipſa eſt ſemper cum diſcuſu, nec eſt adhuc firma, & quærit quid ſit agendum, nec quieſcit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit Philoſophus quòd nondum eſt enuntiatio, id eſt aut affirmatio aut negatio, ſcilicet vt dicat hoc eſſe agendum vel non eſſe agendum, ſed quid & quonam pacto ſit agēdum quærit atque diſcurrit. Verū opinio non quęrit, ſed de re poſita & terminata eſt quædam enuntiatio, id eſt quædam aſſenſio affirmandi aut negandi. Dicit ſecum hoc eſſe aut non eſſe arbitrando.

94 {SED ipſa conſultatio bona.} Hac in parte Philoſophus declarat quòd bona conſultatio eſt rectitudo conſilij: quod probari poteſt hoc pacto, Bona conſultatio cùm ſit quædam rectitudo, aut eſt ſcientiæ, aut opinionis, aut conſilij: ſed nec primum, nec ſecundum: reſtat vt ſit tertium, ſcilicet vt ſit rectitudo conſilij. quod cùm ita ſit, videndum eſt, inquit, cuius eſt conſilium, & circa quod verſatur, deinde dimittit hoc, quia latiſsimè declarauit in tertio quòd conſilium eſt eorum quæ ſunt ad finem, & quòd de æternis nemo conſultat, nec de aliis multis quæ ibi refert, ſed conſultamus de iis quæ agi poſſunt, & à nobis quidem agi, vt ibi patet.

95 {CVM verò multipliciter.} Declarat Philoſophus qualis eſſe debeat iſta rectitudo conſilij pertinens ad bonam conſultationem. Nam cùm multifariam dicatur rectitudo conſilij, primò ex parte finis ſibi propoſiti, ſecundò ex parte mediorū quibus acquiritur talis finis, tertiò ex tempore. & menſura

con

consultationis : videndum est quas conditiones habére debeat ea rectitudo consilij quæ est propria bonæ consultationis, vt suis differentijs ab alijs distincta perspiciatur & complexa afferatur definitio eius. Non enim omnis rectitudo consilij pertinet ad bonam consultationem, nam aliqua videtur pertinere ad incontinentem qua dirigendo consilia sua conatur attingere finem aliquem perniciosum sibi propositum. Talis autem rectitudo consilij non pertinet ad bonam consultationem, sed illa quæ habet sibi propositum bonum finem. Vnde addenda est illa particula, scilicet vt sit rectitudo consilij circa bonum finem sibi propositum. {RECTE quidem.} 96
quia recta porerunt esse media, propositum tamen malum.

{ET potest quispiam.} Addit vlterius aliam conditionem 97
ad rectitudinem consilij quæ est propria bonæ consultationis, requiritur enim non solum vt finis sit bonus, sed etiam omnia media. quæ tendunt & diriguntur ad illum finem. Nam fieri potest, vt inquit, quòd aliquis assequatur bonum finem, non tamen per decẽtia media. & ibi videtur esse rectitudo consilij, non tamen pertinens ad bonam consultationem, cùm non sint debita media. Nam si quis consilium agat succurrẽdi amico: propositum tale, & finis videtur esse bonus: tamen si quærat furandum esse vt ei subueniat, non erit hoc bene consultare. Vis enim prudentiæ est, vt bono proposito fine, media honesta inueniat ad talem finem consequendum. Ratiocinatione falsa: quasi dicat, quòd simile sit in rebus agendis, vt in speculandis:& syllogizando. Veluti quòd non solum ex veris, sed etiam ex falsis potest fieri conclusio vera ex forma syllogismi, hoc pacto: Omnis lapis est risibilis, Omnis homo est lapis: ergo omnis homo est risibilis. Hic propositiones præmissæ sunt falsæ, & tamen conclusio ex illis secundum formam syllogismi est vera. Eadem etiam fieri potest ex veris propositionibus, hoc pacto: Omne disciplinabile est risibile: omnis homo est disciplinabilis, ergo omnis homo est risibilis. Innuit ergo Philosohpus quòd sicut conclusio vera concludi potest tam ex falsis quàm veris propositionibus, & medijs: sic finis bonus acquiri potest tam per mala quàm per bona media: & illa consultatio quæ est per mala media, non erit bona consultatio, quanuis dici posit quædam rectitudo consilij, vt patet. Posuit autem Philosophus similitudinem sum-

ptàm à speculatiuis vt declararet eam quæ est in actiuis. nam
sicut in illis dicitur propriè verum & falsum: & sicut ibi se ha-
bet verum ad falsum, ita in actiuis bonum ad malum. {PRAE-
98 TEREA fieri potest.} Addit tertiam conditionem Philo-
sophus. Non enim omnino sufficit vt sit finis bonus, & me-
dia bona: sed requiritur etiam congruitas, & opportunitas
temporis, & quasi quidem modus, vt nec nimium celeriter,
nec nimium tardè, sed vt res exigit, & vt oportet & decet se-
cundum tempus deliberemus. Quare rectitudo consilij bo-
næ consultationis requirit etiam, vt diximus, debitam men-
suram temporis. Sed ea rectitudo, allatis conditionibus re-
quisitis ad hoc vt rectitudo consilii sit bona consultatio: nunc
ex dictis affert definitionem bonæ consultationis, dicendo
quòd rectitudo consilij est bona consultatio talis, & econtra
bona consultatio est rectitudo consilij talis, scilicet qua qui
vtilitatis ratione consequitur id quod oportet, id est finem
bonum, & vt decet, debitis medijs, & cùm oportet, id est con-
gruo tempore. Accipit autem hic vtile pro bono, & pro eo
quod confert nobis simpliciter, & non respectu alicuius de-
prauati iudicij. {INSVPER fit vt & simpliciter.} Diuidit
98 nunc bonam consultationem Philosophus. Ex eo quòd duo
sunt fines respectu quorum dicitur consultatio bona, est sim-
pliciter finis, qui est vltimus finis humanus, id est ipsa felicitas
est etiam finis aliquis particularis, cùm aliquis consultat de ijs
quibus pergitur ad aliquem finem particularem, veluti de cō-
ponendo bello, cuius compositione sequatur pax, & felici-
tas totius ciuitatis: talis igitur finis particularis ordinatur ad
vlteriorem finem, & ad simpliciter finem, id est ad felicita-
tem. Sic igitur de vtroque, scilicet de particulari, & de sim-
100 pliciter fine potest esse bona consultatio. {QVOD si bene
consultare.} Affert descriptionem ipsius bonæ consultationis
magis breuem, in qua definitione accipit ipsam prudentiam.
Nam si bene consultare est proprium prudentis, dicemus quòd
bona consultatio est ea rectitudo consilij, qua vtilitatis, id est
boni causa quis assequitur aliquē finem. cuius prudentia est ve
ra existimatio: & hoc addito non opportet apponere alias con
ditiones, quia vbicunque est prudentia, ibi videntur esse aliæ
virtutes. Cum enim ipsa constituat mediocritates in alijs vir-
tutibus, ipsa etiam inueniet bona media, & bonum finem & cō
gruum

gruum tempus. Poteſt igitur dici breuiſsimè definiendo bonam conſultationẽ, quòd bona conſultatio ſit conſultatio prudentis. Vnde Philoſophus videtur redigere hæc omnia actiua ad prudentiam tanquã ad principem & moderatricem iſtarum virtutum actiuarum & moraliũ. Notandum ꝙ bona cõſultatio duobus modis ſumi poteſt. Primò vt habitus tantum ſicut prudentia, & vt vis quædam quæ eſt pars prudentiæ, vel vis eiuſdem qua prudens poteſt bene conſultare. Alio modo pro operatione, ſicut Philoſophus videtur accipere cùm dicit eam profluere ab ipſa prudentia: & ſic dupliciter definiri poteſt. Primo modo quòd ſit habitus mentis, quo quiſpiam conſultare bene poteſt proponendo ſibi bonum finem, & ſeruando bona media, & congruitatem temporis. quòd ſi accipiatur vt operatio, definiatur vt vltimo loco definiuit Philoſoph. cùm dixit, cuius prudentia eſt vera exiſtimatio. Notandum quòd conſultatio poteſt ſumi in genere: & ſic conſiderata non eſt adhuc aut bona aut mala: deinde diuidi poteſt in duas ſpecies, ſcilicet in bonam & malam conſultationem. Bona conſultatio eſt illa quæ habet illas conditiones quas diximus, & ea eſt aut ad bonum finem ſimpliciter, aut ad aliquem finem bonum particularem. Mala conſultatio eſt, cùm aut deficit à fine bono, aut à mediis bonis, & à tempore congruo & debito.

De ſagacitate. CAP. X.

St autem & ipſa ſagacitas, cui contrarium eſt hebetudo, quibus ſagaces dicimus, ac hebetes: nec idem omnino quod ſcientia aut opinio (omnes enim ſcientes uel opinantes, ſagaces eſſent) nec una quædam ſcientia, ut aut medicina de ſanis, aut geometria circa magnitudines. Neque enim de ijs eſt quæ ſunt ſemper, & non mouentur. neque de ijs quæ à quouis fiunt ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut conſultauerit. Quapropter eſt quidem de ijs circa quæ uerſatur prudentia. Non eſt autem idem ſagacitas, & prudentia. Prudentia nanque præceptiua eſt. finis enim ipſius eſt, quidnam ſit agendum, aut non agendum præcipere: 101 102

103 *sagacitas autem iudicatiua est solum. Idem est enim sagaci-*
104 *tas, & bona sagacitas: quippe cùm sagaces, sint & boni sa-*
*gaces. Neque autem habere, neque accipere prudentiam, est ipsa sagacitas, * sed inopinationis usu ad ea bene iudicanda de quibus est prudentia. alio dicente consistit. Fitq; hic perinde atque cùm discipulus ea discit, ac comprehendit quæ à scientiam tradente præcipiuntur.*

In codice sic legitur. ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἀλλ' ὂυ λέγοντος καὶ κρίνειν καλῶς. τὸ γὰρ εὖ, τῷ καλῶς, τουτο. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τ' ὄνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν. λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

COMMENT.

Est autem & ipsa sagacitas, cui quidem.} Hoc est secundum capitulū huius tertij tractatus, in quo posteaquàm antea declarauit quid sit bona consultatio, nunc declarat aliū habitum mentis actiuæ, qui habitus siue dispositio pertinet ad prudentiam, & dicitur sagacitas. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, In prima ostendit quid non sit sagacitas. In secunda quid ipsa sit, sicut fecit de bona consultatione. Primò igitur proponit sagacitatem esse habitum siue dispositionem: & eius contrarium hebetudinem. & hoc probat ex iis qui habent illa. Quosdam enim homines sagaces vocamus, quosdam hebetes. Post hæc ostendit, quòd sagacitas non est idem quòd scientia, nec opinio, nec aliqua scientia in specie: & probat hoc pacto, Si sagacitas esset scientia vel opinio, tunc omnes scientes & opinantes essent sagaces. Consequens falsum, ergo & antecedens: probatur consequentia, quia sicut scientia dicitur sciens: sic ex consequenti diceretur sagax si idem esset scientia & sagacitas. Assumptio patet, quia multi sunt scientes & opinantes, & tamen non sunt sagaces. Item probat vlterius, sagacitatem non esse aliquam particularem scientiam, vt magis innotescat quòd non est scientia, & probat hoc modo, Si sagacitas esset aliqua scientia particularis, veluti geometria, vel medicina, vel huiusmodi: tunc sicut medicina est de sanis, & geometria de magnitudinibus: sic esset & illa. Consequens falsum, ergo & antecedens. Patet autem ratio, quia scientiæ diuersificantur, aut subiectis, aut modis diuersis, quibus versantur circa talia subiecta: nunc verò est manifestum quòd sagacitas non est circa talia, & eo modo, vt scientia. Notandum quòd Philosophus videtur sumere hic scientiam largo modo, non eam quæ distinguitur con-

tra artem, sed illam quæ prædicari potest de arte & scientia, quæ definiri potest hoc pacto. Scientia est habitus in quo est ordo inter propria, & posteriora. Hæc definitio videtur competere scientiæ quæ est supra artem, & scientiæ propriæ dictæ. Ideo posuit Philosophus illa duo exempla, quorum vnum est ars, scilicet medicina: aliud scientia propriè, vt geometria. Patet igitur quòd sagacitas non est de iis de quibus est scientia vel opinio, scilicet de iis quæ sunt semper, nec de iis quæ nunquam mouentur, & huiusmodi: sed de iis de quibus fit cõsultatio, & quæ agi possunt, & à nobis quidem agi. Hæc talia in tertio sunt recitata. Nam ex varia distinctione rerum de quibus ibi fit mentio, videtur oriri distinctio habituũ qui sunt in nobis: versatur autẽ circa ea omnia circa quæ versatur ipsa prudẽtia, id est circa ea que aliter se habere p̃nt, & à nobis agi.

{NON est autem idem sagacitas.} Et si sagacitas & pru- 102
dentia versentur circa eadem, & in hoc conueniant: tamen vt intelligatur quòd non sunt iidem habitus, ostendit Philosophus esse diuersos hoc pacto: Hi habitus sunt diuersi, quibus competunt diuersæ operationes: at prudentia & sagacitas sunt huiusmodi: ergo sunt diuersi. Patet ratio, quia etsi sit quædam propinquitas inter ista duo, & videantur hoc modo conuenire, quia sunt circa eadem: differunt tamen, quia diuerso modo versantur circa ea. Nam prudentiæ munus est, proposito fine, qui videtur proponi à virtute morali siue ab appetitu disposito à virtutibus moralibus, quærere illa quæ perducant ad talem finem. Deinde inuenire, Demum præcipit quod est vltimum & principale eius officinm. Hæc tria videntur esse prudentiæ. sagacitas tantum est diiudicatiua. Nam ille est sagax qui diiudicat huiusmodi res pertinentes ad prudentiam. & hæc non potest esse sine prudentia, nec prudentia sine illa in eo quo est, cùm sit aptitudo quædam prudentiæ. Et sic patet quòd sagacitas est principium diiudicandi. Post hæc addit Philosophus quòd idem est sagacitas, & bona sagacitas: & hoc addere videtur Philosophus, quia homines interdum sumunt sagacitatem pro astutia quadam malitiosa, sed ipse vult vt sagacitas accipiatur in bonam partem: & ideo dixit quòd idem est sagacitas & bona sagacitas. & non euenit vt suprà de consultatione, vbi ostendatur quòd quædam consultatio est bona, quædam non bona: sed sagacitas semper intelligitur bona vt

etiam prudentia.

103 {NEQVE autem habere nec accipere.} Posset aliquis dicere, Si sagacitas non est prudentia, est tamen habere aut acquirere & accipere prudentiam. Probatur igitur quòd nullũ istorum est sagacitas, hoc pacto. Ea quæ non sunt simul, non sunt eadem: sed sagacitas, & accipere prudentiam non sunt simul: ergo non sunt eadem. Valet enim, Sunt eadem ergo sunt simul: sed non econtra. Dubitatur, quia Philosophus videtur loqui de sagacitate & prudẽtia, quæ sunt habitus quoquomodo: ergo ostendit habitum præcedere habitum, per hoc quòd vna operatio præcedit alteram. Nam acquirere vel accipere prudentiam, & diiudicare, & similia, sunt operationes, & de iis videtur loqui. Dicendum quòd ita se habent operationes vt ipsi habitus. Nam si vnus habitus præcedit alium, & operatio eius videtur præcedere operationem alterius secundum aliquam proprietatem, secundum eorum sententiam, qui ponunt ordinem in similibus.

104 {SED inopinationis vsu.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua posteaquã ostendit quid non est sagacitas, nunc declarat quid ipsa sit: & quanuis hoc innuit cùm dixit suprà, quòd est ipsa diiudicandi principium, tamen hic apertius eam ostendit afferendo quandam similitudinem ex qua colligi potest definitio sagacitatis. Accipit igitur ista quatuor, Prudentiam & disciplinam, & doctorẽ in quo actu est scientia, & discipulum qui eruditur à doctore, & ex operationibus docendi & discendi ostendit quid sit sagacitas, & dicit ꝙ sicut fit quandoquis vtitur sua scientia docendo, quia tunc est discipulus qui discit, & bene diiudicat de iis quæ dicit magister, dato quòd non sit homo hebes: sic se habet in rebus agendis sagacitas respectu prudentiæ. Doctor autem quærit, & inuenit quid sit dicendum: postea affert illud: sic facit prudens, & prudentia in agendis: scientia igitur doctoris est sicut prudentia. Est autem ibi discipulus, qui dicetur sagax, id est bene percipiens illa quæ dicuntur. Quòd si ille ita se habet vt bene ea percipiat, tunc dicitur habere sagacitatem, & hoc nihil aliud esse videtur nisi dicere, id est bene percipere ea quæ dicta sunt. Idem fit in ipsa prudentia & sagacitate, cuius officium est percipere ea quæ à prudente sunt inuenta, bene esse coniuncta. Inopinationis vsu, scilicet docendo per scientiam quam

habet in se tunc ipsum. Discere. scilicet quod facit discipulus bene percipiendo ea quæ docentur. Dicitur sagaciter se habere. quia bene dijudicat ea quæ dicuntur: sic in agendis cùm prudens percipit res circa quas versatur ipsa prudentia: tunc sagax dicitur qui rectè & bene diiudicat ea quę percipiuntur. Atque hinc, scilicet ex hoc bene addiscendo & iudicãdo videtur sumpsisse nomen ipsa sagacitas. In discendo, scilicet quando aliquis discit, & vlterius diiudicat ea quæ dicuntur à magistro. Græcè συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν. Notandum quòd sagacitas duobus modis dici potest: vno modo in speculatiuis, & alio modo in actiuis, quæ ab illa vidētur appellari. Hæc autem in agendis nunc pro habitu nunc pro operatione sumitur, sicut diximus de bona consultatione. Notandum præterea quòd ex dictis emergit etiam ratio clarior illa superior, quòd sagacitas non est, accipere prudentiam: sed est post inuenta & præcepta à prudentia: quia de talibus iudicat. & bene ostendit conditionem eius Philosophus, collocando prudentiam & sagacitatem in diuersis, vt clarius intelligeretur. Ex supradictis afferri potest definitio sagacitatis hoc pacto, Sagacitas est habitus in agendo, qui est principium diiudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur.

De sententia.

CAPVT XI.

EA uerò quæ uocatur sententia, qua bene sentientes homines dicimus sententiámque habere, iudicium est rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium est. Bonum enim & æquum uirum ad ignoscendum procliuem dicimus esse, & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum esse, at uenia, sententia est iudicatiua recta æqui et boni uiri. recta autem est ea quæ est ipsius ueracis. Omnes autē habitus non sine ratione ad idem tendunt. Nam sententiã, sagacitatem, prudentiã, & mentē ad eosdē afferentes, prudētes illos atq; sagaces, & sententiam habere, mentemq; dicimus. Omnes 105 106

enim

enim hæ potentiæ, extremorum ſunt ac ſingularium. Atque idem ea ratione qua eſt idoneus ad ea iudicanda de quibus eſt prudens, ſagax eſt, benéque ſentiens, aut ad dandam ueniam aptus. Bona enim & æqua, omnibus ſunt communia bonis, ea ratione qua ad alium tendunt. ſunt autem ſingularia & extrema ea omnia quæ agi poſſunt. Et prudentem oportet ipſa cognoſcere. Et ſagacitas & ſententia
107 circa hæc ipſa uerſantur. Hæc autem ſunt extrema. Et in-
108 tellectus extremorum eſt ad partem utranque. Etenim primorum terminorum, ac extremorum intellectus eſt & non
109 ratio. Is quidem ad demonſtrationes attinet immobi-
110 lium terminorum, atque primorum. Is autem qui in agendis rebus uerſatur, extremi & contingentis, atque al-
111 terius propoſitionis. Hæc enim principia ſunt eius, gratia cuius. Ex ſingulis enim oritur ipſum uniuerſale, horum igitur ſenſum habere oportet. Hic autem eſt intellectus.
112 Quapropter & naturalia hæc eſſe uidentur. Atque ſapiens
113 quidem natura eſt nemo, ſententiam autem habet, & ſagacitatem & intellectum natura. Signum autem eſt nos hæc etiam ætates ſequi putare. atque hæc ætas intellectum &
114 ſententiam habet, tanquam cauſa ſit ipſa natura. Quocirca principium & finis eſt intellectus. Ex his enim & de his,
115 ipſæ demonſtrationes efficiuntur. Quare non minus eorum qui ſunt experti, & ſeniorum uel prudentium & demonſtrabilibus ſententijs, opinionibúſue, quam ipſis demonſtrationibus mentem adhibere oportet. Quia nanque
116 iam experientia uiſum habent, principia ipſa cernunt. Quid igitur prudentia & ſapientia eſt in quibus utraque uerſatur, & diuerſarum animæ partium utranque uirtutem eſſe, iam diximus.

COMMENT.

EA VERO quæ vocatur ſententia.} Hoc eſt tertium ca- 105
pitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm ante docuit de bona conſultatione, & de ſagacitate: nunc declarat ſententiam,quæ eſt alius habitus mentis ſiue diſpoſitio quædam, & eſt coniuncta cum ipſa prudentia,& ad eam pertinet. Diuiditur autem in duas partes. In prima oſtendit quid iſte habitus ſit,& affert definitionem eius.In ſecunda cõparat omnes iſtos habitus ſimul,vt patebit.Dicit ergo in primis quòd ſententia eſt huiuſmodi vt ex ea appellemus quoſdam bene ſentientes,& mites ſententia,qui eam habent,& poſtea affert definitionem ſuam, dicendo quòd ſententia eſt iudicium rectum viri boni, & æqui.& hoc probat per quoddam ſignum, quia dicimus bonum & æquum virum habere mitem ſententiam. & poſtea deſcribit mitem ſententiam,dicens quòd ipſa eſt viri boni & æqui iudicium circa ea quæ ſunt bona & æqua. & ſubdit quòd recta ſententia eſt illa, quæ eſt iudicium viri boni & æqui,qui verè eſt talis,vt patet in textu.Notandum quòd ſententia ad hoc propoſitum duobus modis ſumi poteſt. Primo modo vt habitus. Secundo modo vt operatio profluens ab habitu. Hic autem Philoſophus videtur definire eam vt operationem:poteſt autem deſcribi vt habitus hoc pacto, Sententia eſt habitus, qui viri boni & æqui eſt iudicandi principium quo ipſe diiudicat,& ignoſcit vt oportet. Notandum quòd ſententia, & ſagacitas ſunt principia iudicandi ea quæ præcipit ipſa prudentia, & in hoc conuenire videntur. Differentia verò eſt,quia ſagacitas eſt viri ſagacis: ſententia autem viri æqui & boni. Sagax ſequitur omnem ordinem eorum quæ inuenta & præcepta ſunt à prudente,iudicando ea rectè quæſita eſſe & inuenta,Sententia verò cum ſit poſt prudentiam,diiudicat etiam ipſa ea quæ præcipiuntur à prudentia, ſed non eodem modo vt ſagacitas, quia ſagacitas non videtur eſſe correctiua. Sententia verò forſitan eorum correctiua eſſe poſſet, quæ euenirent præter intentionem prudentis. quia vniuerſaliter loquendo non potuit complecti omnes caſus qui euenire poſſent.Itaque ſi eueniat aliquid in quo ſeruando iuſſa prudentis fieret error,tunc ſententia ſe interponit talia iudicando,& vir bonus habens talem ſententiam rectè corrigere poteſt.Patet igitur quòd ſententia eſt principium iudi-

candi ea quæ inuenta & percepta sunt à prudente, & est iudicium boni & æqui viri. Ita quòd in definitione eius cadere videtur vir bonus, & æquus, vt manifestè apparet. Notandum quòd sententia sumitur multifariam, vt alicuius scripti mens, vt ea quam affert iudex: tum mens & opinio. Hic autem non capitur istis modis, sed vt dictum est, aut pro iudicio æqui & boni viri, aut pro habitu qui est principium talis iudicij, & talis est coniuncta cum prudentia: æquitas autem & bonitas est habitus in voluntate, vt plerique aiunt, vel potius in appetitu sensitiuo coniunctus cum ipsa iustitia, & æquitas, & bonitas & non est principium iudicandi: sed mouendi appetitum, vt feratur ad aliquid ignoscendum, vt oportet: sententia verò est principium iudicandi, propterea est in intellectu actiuo.

106 {OMNES autem habitus.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm definiuit ipsam sententiam, nunc comparat dictos habitus inter se: scilicet sententiam, sagacitatem, prudentiam, tum etiam intellectum qui sumitur hic pro habitu principiorum actiuorum. Ostendit ergo quòd omnes ij habitus conueniunt primo, quia sunt simul in eodem subiecto, vt qui est prudens, sit sagax, & econtrà: deinde quia omnes sunt extremarum, & singularium rerum de quibus est prudentia. Sunt igitur in eodem omnes, vt diximus: quia prudens idem est etiam sagax, & sententiam habens: differunt tamen isti habitus ratione, quia alia est ratio prudentię, alia sagacitatis, licet sint in eodem: nam eundem dicimus prudentem, quia quærit, inuenit & percipit ea quæ sunt agenda pro aliquo fine bono consequendo. Idem etiam dicitur sagax, quia percipit omnia quæ præcepit prudens, & diiudicat illa se rectè habere. Idem quoque dicitur habere sententiam, vt diiudicat iussa à prudentia considerando personas, & conditiones, & voluntates, occasiones, & tempora, ea quæ indigent correctione & venia ob aliquem particularem casum, qui in vniuersali à prudente legumlatore comprehendi non potuit, & fieret error si seruaretur in eo præceptum prudentis. Itaque sententiam habens cùm sit æquus & bonus vir, iudicio suo quod est sententia diiudicat illud, & æquitate, & bonitate emendat. Is etiam dicitur habere intellectum, idest mentem actiuam principiorum, quæ sunt principia rerum agendarum, & experientia comparantur, quæ principia vt habet dicitur habere

intellect

intellectum. Vnus ergo & idem est homo habens omnes istos habitus qui sunt in intellectu actiuo tanquam in subiecto, & omnes ij habitus sunt etiam extremarum id est singularium rerum. Dicit postea Philosophus quòd,

{ET intellectus extremorum est ad partem vtranq;.} Acci- 107
pere videtur nomen commune, scilicet intellectum actiuum, & speculatiuum. Nam sicut sunt duplices res, scilicet speculabiles & agibiles, ita etiam duplicia sunt principia, & duplex intellectus, id est habitus principiorum, quorum alter est speculatiuorum, alter verò principiorum actiuorum: licet propriè intellectus, qui est habitus principiorũ, in speculatiuis dicatur, vt suprà declarauit Philosophus, & vterq; est extremorum, sed diuerso modo, quia extrema sunt diuersa, & alia vniuersalia, alia singularia. quare siue incipiatur ab vniuersalibus, quæ sunt prima ex parte naturæ: siue à singularibus, quæ sunt prima ex parte nostra, semper extremorum est intellectus, dicuntur autem principia esse extrema, quia sunt prima. at in speculatiuis sunt vniuersalia, in actiuis sunt singularia. Quare hinc vel inde capias, semper extremorum est intellectus, id est habitus principiorum qui dicitur intellectus. at speculatiuus est extremorum vniuersalium: actiuus singularium. Singularia enim sunt principia in rebus agendis, quorum oportet habere sensum: hic autem est intellectus, non quòd sensus sit vis vel intellectiua vel rationalis: sed appellatur intellectus hic à Philosopho ipsa vis cogitatiua, vel quia immediatè subministrat intellectui, vel quia ista vis cogitatiua adeò eminet inter omnes vires sensitiuas internas vel externas, vt respectu illarum videatur esse quasi vt quidam intellectus, non quòd sit secundum essentiam, sed respectiuè, vt dicimus. De hac vi sensitiua loquutus est etiam suprà Philosophus in vltimo capitulo secundi tractatus, cùm inquit ꝙ talis est is sensus, quo sentimus vltimum in mathematicis esse triangulum, & talis immediatè subministrat intellectui. Hanc quoq; in tertio de Anima, si bene memini, appellat intellectum pasſiuum.

{AD partẽ vtranq;.} id est siue procedatur ab vniuersalibus 108
ad singularia ex parte & ordine naturæ: siue ab singularibus ad vniuersalia ex parte nostra. Primorũ, id est principiorũ intellectus est. Et non ratio, id est nõ demonstratio: si enim principiorũ esset demõstratio, tũc esset eorũ sciẽtia propriè dicta: at prin

at principiorũ vt principia sunt nõ est sciẽtia, sed intellectui

109 {Is quidem ad demonstrationes attinet.} id est speculatiuus est primorum immobilium, id est principiorum quæ sunt immobilia & necessaria, & non possunt aliter se habere.

110 {Is autem qui in agendis rebus,} id est actiuus est. Extremi, id est primi ex parte nostra, & cõtingentis, id est eius quod potest aliter se habere. Atque alterius propositionis, id est singularis propositionis. Nam per intellectum speculatiuum fit processus in quo sumuntur omnes propositiones vniuersales & principia vniuersalia, quæ sumuntur in demonstrationibus & illæ constant semper ex iis quæ vniuersaliter cõpetunt rebus, & ea ratione qua ipsa sunt, vt declarat Philosophus in libro Posteriorum. At per intellectum actiuum fit processus in quo sumitur principium singulare: & si sumatur per similitudinem, vt ratiocinatio quædã, oportet vt altera propositio sit singularis, quia principium in rebus agendis est singulare.

111 {Hæc enim principia sunt eius.} Hoc duobus modis intelligi põt, vel quia ex singularibus fit manifestũ vniuersale, vel quia singulares propositiones sunt causa agendi cùm sint propinquæ, iisq́ue agũtur quæ sunt singularia, vel eius gratia

112 cuius, id est finis. {Hic autẽ est intellectus.} id est hæc potentia sensitiua dicitur intellectus hic, nõ ꝙ sit secundũ essentiam suam (est enim irrationalis) sed quia talis potentia sensitiua, quæ in nobis cogitatiua appellari solet, ita alios sensus excedit vt respectu illorum videatur esse intellectus quidam: vel quia immediatè subministrat intellectui, vt diximus: tamen alio modo intellectui actiuo, alio modo speculatiuo. Verùm quonam pacto ex singularibus emergat vniuersale, & singularia sunt principia rerum agendarum, exemplo declarari potest: Vt si quis discurrendo dicat ꝙ Philippus rex Macedonum est inimicus Atheniensium, quia Philippus occupauit Piræeum: deleuit longa mœnia, & fecit hoc vel illud. Ex quibus singularibus multis oritur vniuersale, & fieri ratiocinatio potest: quicunq; facit hoc vel illud contra Athenienses, est eorum hostis: at Philippus est huiusmodi: ergo est eorum hostis.

113 {Quapropter & naturalia hæc esse videntur.} Ex supradictis tria correlaria videtur inferre Philoso. Primum est ꝙ ista, id est habitus isti, vel dispositiones videntur esse naturales, quia non comparantur doctrina vt sapientia quæ non ita

vide

videtur esse naturalis, sed illæ potius naturales esse videntur, & hoc videtur oriri ex eo quia diximus ea versari circa singularia quorum est sensus: ꝙ autem naturales videantur, probat per quoddam signũ. Nã dicimus hanc ætatem habere prudentiam, hanc sagacitatem vel intellectum. Vnde isti habitus videntur naturã sequi cùm à natura ætates proueniant. Notandum ꝙ omnes isti habitus videntur esse naturales, tamen non insunt nobis natura neq; præter naturam, sed sumus nos ad illos suscipiendos, & acquirendos apti à natura: acquirũtur tamen vt diximus. Verùm cùm videamus quosdã secundum cõplexionem & bonã temperiem instrumentorũ aptos natura ad sagacitatẽ & prudentiam consequendam: hinc est ꝙ dicimus has virtutes esse naturales. Nam si cum tempore accesserit experientia rerum agendarum cum rectitudine, videntur euadere tales: at ipsa sapientia ex doctrina plurimum habet argumenti, vnde videmus interdum homines parum sagaces in rebus agendis esse sapientes, & summa scientia præditos.

{QVocirca principium & finis} Infert aliud correlarium Philosophus, scilicet quòd intellectus est principium & finis, 114
& hæc sententia vtriq; intellectui accommodari posse videtur. Primò de speculatiuo, quia ex his, id est ex principiis, & de iis, scilicet conclusionibus, efficiũtur demõstrationes, cum ex primis procedimus ad probandas conclusiones: & sic erit principium, & finis, si resoluamus conclusiones in principia sua, vltimò inuenientur vt finis. vel est finis cum incipiendo à magis notis venamur ipsa principia magis nota natura. Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium, cùm sit processus à singularibus quæ sunt principia rerum agendarum, vt anteà vidimus: & finis quia sunt principia eius cuius gratia agitur, vt paulò anteà dixit. Verũ Philosophus in lib. Posteriorum, cũ loquitur de intellectu qui est habitus principiorum, Principium quidem est, inquit, ipsius principij. Hoc forsitan intellectui actiuo respectu rerũ actiuarum quoquomodo accommodari potest. Verùm de actiuo dicere possumus & est principium, quia ex iis, scilicet singularibus tanquam ex principiis fiunt demõstrationes, id est ratiocinationes largo modo, & similitudine quadam sumptæ vt sint de actiuis ratiocinationes. sæpe enim hanc similitudinem à speculatiuis sumpsit Philosophus, & actiuis accommodauit, & conclusio

hoc pacto erit singularis, singulare enim agitur à nobis.

115 {QVARE non minus.} Tertium correlarium affert Philosophus, quia dixit quòd prudentia est circa singularia, propterea dicit quòd non minus est adhærendum sententiis expertorum hominum qui dicuntur prudentes, quàm demonstrationibus: quia tales homines sunt longa experientia quasi oculum quendam consecuti, quo facilè prospicere possunt principia rerum agendarum. Dicit autem eos adeptos esse oculum vel visum, quia inter omnes sensus externos certissimus est sensus visus: sic similitudine quadam intellectus, qui acquiritur à prudentibus, est quasi oculus, quo ita intuentur principia rerum agendarum, vt non facilè decipi possint.

116 {IAM diximus.} Vtitur peroratione dictorum breuissimè repetendo differentiam sapientiæ atque prudentiæ de qua longè antea dicere incœpit, ostendendo quòd circa diuersa obiecta versantur, id est sapientia circa ea quæ non possunt aliter se habere: prudentia circa ea quæ possunt aliter se habere. Item quòd alia est alterius potentiæ virtus quàm alia. Nam sapientia est intellectus speculatiui, prudentia actiui, & qualem locum habet sapientia in speculatiuis, talem videtur habere prudentia in actiuis, & de iis præcipuè diligentem inuestigationem fecit facietque Philosophus, quia vt patebit in decimum, in operatione secundũ prudentiam videtur collocare felicitatem actiuam, in operatione verò secundum sapientiam videtur ponere felicitatem speculatiuam. Dubitatur circa prædicta de istis tribus virtutibus mentis actiuæ, siue aptitudinibus, scilicet bona consultatione, sagacitate & sententia, scilicet vtrum sint vt partes prudentiæ: & probatur ꝙ non sunt partes ipsius pluribus rationibus, Partes prudentiæ sunt habitus cum recta ratione agendi: sed bona consultatio, sagacitas, & sententia non sunt habitus agendi cum recta ratione: ergo non sunt partes prudentiæ. Item omnis pars est quodammodo prior suo toto: sed istæ virtutes non sunt priores ipsa prudentia: ergo non sunt eius partes. Item si bona consultatio, sagacitas, & sententia essent partes prudentiæ, aut essent partes subiectiuæ, aut essentiales, aut integrales: sed nullo istorum modorum sunt partes: ergo nullo pacto sunt partes. nam si essent partes subiectiuæ, tunc prudentia prædicaretur de eis tanquam aliquod genus de suis speciebus. sed Philoso. dicit ꝙ nullus

nullus istorum habituum est prudentia. Præterea si essent partes essentiales, tunc prudentia constitueretur ex illis tanquam quoddam compositum ex materia & forma, quod est absurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale, cum sint rectitudines quædam, & tunc esset rectitudo rectitudinis, & sic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quòd non sunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Aristotelis dicentis quòd isti habitus siue aptitudines coniunctæ sunt cũ prudentia: ergo differunt ratione, & definitione: ergo non erunt prudentiæ. Ad oppositum arguitur, & probatur quod istæ tres virtutes sunt partes prudentiæ: quia si non essent, tunc essent aut virtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ sunt allatæ: sed non sunt virtutes morum, quia tales sunt in appetitu, istæ verò sunt in mente & intellectu, sed nec etiam virtutes intellectiuæ, cùm illæ non sint propriè nisi quinque, scilicet ars, prudentia, & alię quas enumerauit Philosophus. Pro solutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo vt pars subiectiua, & species quædam generis, vt homo respectu animalis. Secundo modo vt pars essentialis, sicut materia & forma dicitur pars compositi. Tertio modo vt pars integralis, sicut manus, caput, & huiusmodi, respectu totius hominis. Quarto modo vt habitus subiecti & prædicati, id est incomplexorũ respectu cõplexi alicuius, id est propositionis, vel forsitan vt pars definitiua. Quinto modo sumitur pars vt potentia alicuius: sicut anima dicitur habere partes, id est vires atque potentias quæ appellantur partes potentiales. His præmissis secundũ hos modos quinq; afferũtur cõclusiones. Prima, quòd illi tres habitus nõ sunt partes subiectiuæ: quia non prædicatur prudentia de istis tanquam de suis speciebus, quòd patet ex dictis Philosophi dicentis esse diuersas à prudentia. Secunda quòd nõ sunt partes essentiales vt materia, & forma, quia præcedunt totũ. At isti habitus siue aptitudines non præcedũt prudentiam, sed sequuntur, vt vidimus. Tertia conclusio, quòd nõ sunt partes integrales eadẽ ratione, quia præcederent ipsum totũ, id est prudentiã, & nõ præcedunt: & distinguerentur vt aliæ virtutes moris vel mentis. Quarta, quòd nõ sunt partes vt habitus incomplexorũ, quia præcederent etiam tales partes & nõ sequerentur. Quinta conclusio, quòd istæ tres virtutes

vel aptitudines dicuntur partes prudentiæ, vt potentiales, & vt aptitudines quæ sunt in ipsa prudentia, quibus ipsa potest exercere suas vires. Vnde superius dixit Philosophus, Omnes enim hæ potentiæ extremarum sunt, & singularum rerum. Probatur etiã, quia sicut in aliis virtutibus fit vt sit primò vna virtus habitus simplex: habet autem multas aptitudines, & potentias quibus exercere potest varias operationes: sic erit de prudentia. Nam fortitudo producit operationem in aggrediendo pericula. Producit aliam in sustinendo aduersa. quæ operationes variæ sunt, & per varias potentias & aptitudines videntur produci. Eodem modo alia est liberalitatis operatio in dando vbi oportet: alia in non accipiendo vnde non oportet. Et istæ variæ operationes per varias vires, & aptitudines quibus vtitur liberalitas, fieri videntur. Sic dicemus de prudentia, quæ est virtus tres istas aptitudines habens ad suas operationes exercendas: habet enim bonam consultationem quæ fit à prudente: præterea prudens quærit quomodo possit adipisci aliquem bonum finem: postea inuenit media, & tandem præcepit, vt illa fiant quæ sunt inuenta, sed hæc diiudicantur postea non per consultationem, sed per sagacitatem quæ inest prudentiæ, vt quædam proprietas, & vt risibilitas homini. Per sententiam verò diiudicat ea quæ suscipiunt variationem, & quæ indigent emendatione: ex eo quòd in vniuersali comprehendi non potuerunt omnes casus, Itaque prudens vir sententia, & iustitia diiudicat talia, & vt vir æquus & bonus corrigit vt oportet. Et sic patet quòd isti tres, siue habitus, siue aptitudines quædam sunt partes potẽtiales, & vt potentia quædam ipsius prudentiæ quibus exercere cõmodè potest diuersas operationes & officia. Hac distinctione præmissa, respondere possumus argumentis, & rationibus oppositis. Ad primum, cũ dicitur in minori quòd isti nõ sunt habitus siue aptitudines agendi cum ratione: negatur hoc, cùm sint in intellectu actiuo, & sint principia agendi. Ad secundum, cùm dicitur quòd partes sunt priores toto, hoc non est verum de partibus quinto modo dictis, scilicet potentiis, cum videantur esse accidentia quæ sequuntur ipsum subiectum, vt aptitudines quædam, & prius est subiectum secundum aliquam prioritatem, postea sunt illa quæ sequuntur illud. Ad tertium, cùm dicitur quòd si essent partes, aut essent subiectiuæ, aut essentiales, aut

integra

integrales, & quòd nullo istorum modorum sunt: ergo non sunt. Dicendum quòd non est sufficiens diuisio, quia sunt alio modo partes præter istas scilicet partes, vt potentiæ, quomodo sunt isti habitus siue aptitudines respectu ipsius prudentiæ.

De vtilitate sapientiæ atque prudentiæ.

CAPVT XII

DVbitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sint utiles. Nam sapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo felix, nullius enim est generationis. prudentia autem hoc quidem habet. Sed cuiusnam gratia opus est ipsa? si prudentia quidem est ea quæ circa iusta & honesta, bonaq; hominis uersatur, hæc autem sunt ea quæ uiri boni est agere, atque ipsa sciendo non magis ad agendum nos sumus idonei, siquidem uirtutes sunt habitus, quemadmodum nec ea sana, quæ non efficiunt bonam corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniunt: non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quòd si non horum gratia sit ponendus prudens, sed ut studiosi homines fiant: ijs non fuerit utilis sanè qui iam sunt studiosi. At nec etiam ijs qui studiosi non sunt. nihil enim refert siue ipsi habeant, siue alijs habentibus pareant. Atque hoc satis est nobis, quemadmodum & in sanitate. Nam & si ualere uolumus, medicinam tamen non discimus. Insuper absurdum sanè uidebitur si prudentia, quæ quidem est inferior sapientia, sit magis domina quàm ipsa, magisque princeps. nam ea quæ agit, dominatur in singulis atque iubet. De his igitur est dicendum, nunc enim de ipsis dubitauimus tantum. Primùm itaque dicimus has expetendas necessariò per seipsas esse, quippe cùm sint partium utrarunque uirtutes, etiam si

117 118 119 120 121

122 neutra ipsarum quicquam efficiat. Deinde & faciunt qui-
123 dem. At non ut medicina sanitatem, sed ut sanitas, sic sapien
124 tia felicitatem: nam cùm sit pars totius uirtutis, felicem
efficit, ex eo quia habetur ac operatur. Præterea opus
ipsum & per prudentiam, & per uirtutem moris effici-
tur. Etenim uirtus quidem propositũ ipsum efficit rectum:
125 prudentia autem ea, quæ in illud perducunt. Quare autem
partis animæ quæ quidem est principium uegetandi, nulla
est talis, uirtus: quippe cùm in ipsa sit agere aut non agere
126 situm. De eo uerò quod dictum est non esse magis aptos ob
prudentiam homines ad honesta iustáque agenda, paulò al-
127 tius incipiendum est, hoc principio sumpto. Nam ut &
iusta agentes, quosdam nondum iustos esse dicimus, ut eos
qui faciunt ea quæ legibus sunt instituta inuiti, uel ob igno
rationem, uel ob aliquid aliud, & non ob ipsa: & si agunt
ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere studiosum,
128 sic (ut uidetur) agere singula unumquenque oportet mo-
do quodam affectum, ut sit homo bonus, ob electionem,
inquam, & ipsorum gratia quæ aguntur. Electionem
igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia sunt
agenda, non sunt ipsius uirtutis, sed ad aliam potentiam
spectant. Dicendum autem de ipsis dilucidius est. Est igi-
δεινότητα. tur quædam potentia, quam *habilitatem uocant. Hæc ta-
lis est, ut ea poßit agere atque attingere quæ ad supposi-
tam intentionem conducunt. Si igitur propositum sit ho-
nestum, laudabilis est: sin improbum, uersutia est. Qua-
propter & ipsos prudentes habiles, & uersutos dicimus
esse. Ipsa uerò prudentia non est quidem hæc dicta poten-
tia, non tamen est sine ipsa. Habitus autem ipse huic oculo
imprimitur animæ. Neque absque uirtute, sicut diximus,
129 atque constat. ratiocinationes enim agendarum rerum prin

cipium

cipium habent, cùm talis sit ipse finis, & ipsum optimum, quicquid tandem sit illud. Sit autem (uerbi gratia) quid 130
uis. hoc autem non nisi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit, facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem esse posse, nisi sit bonus.

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quispiam.} Hic est quartus & 117
vltimus tractatus huius sexti libri, in quo Philosophus postquam antea declarauit quinque habitus, & virtutes intellectiuas, scilicet scientiam, artem, prudentiam, intellectum, sapientiam. Et item tres habitus siue aptitudines connexas cum ipsa prudentia, quæ dicuntur partes potentiales eiusdem. Nunc affert quasdam dubitationes circa prudentiam, & sapientiam, & eas soluit considerando nonnulla necessaria, vt patebit. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo mouet dubitationes, & soluit, & ostendit esse connexionem quandam inter prudentiam, & morales virtutes. In secundo declarat istam connexionem qua simul vniuntur. Primum capitulum diuiditur duas in partes quæ patebunt. In prima igitur parte Philosophus proponit suam intentionem, scilicet ꝙ dubitandum est quidnam prosint, & vtiles sint sapiētia & prudentia in vita humana. Deinde auget istam dubitationem, & primò ostendit quòd sapientia non videtur conferre ad acquirendam felicitatem humanam, cùm non consideret de iis quæ sunt in nostra potestate quæ efficiunt felicitatem, & quorum est generatio, id est actio vel aptitudo vt fieri vel non fieri possint, & quæ possint aliter se habere: sed de æternis, & de necessariis quæ non possunt aliter se habere. Nam ille habitus non videtur conferre ad humanam felicitatem qui versatur circa ea quorum non est generatio, id est actio, vel circa contingentia vt possint agi à nobis, & aliter se habere: sed est de necessariis, & æternis, & sapientia est huiusmodi &c.

{PRVDENTIA autem habet quidem.} Affert secundam 118
dubitationem Philosophus, quòd prudentia non videtur conferre vitæ humanæ hoc pacto: Ille habitus sine quo homo

potest exercere bonas & honestas operationes, non videtur conferre vitæ humanæ: at prudentia est huiusmodi: ergo prudentia non videtur conferre vitæ humanæ. Ratio patet, & probatur à Philosopho exemplo medicinæ atque gymnasticę. Nam sicut fit de sanis, scilicet operationibus quæ profluunt à sanitate: sic fieri videtur de operationibus iustis, & honestis, quæ proueniunt à bono viro. Sed cõstat quòd sine cognitione medicinæ possunt à corpore sano profluere sanæ operationes: ergo sic erit de prudentia, quòd sine ipsa poterunt ab homine prodire honestæ operationes. Nam sicut ex sanitate de se videntur prodire posse sanæ operationes sine cognitione medicinæ: sic ex virtutibus, studiosæ & bonæ operationes sine lumine & adiumento prudentiæ. Quare superflua videtur esse prudentia. Notandum quòd sanum multifariam sumi solet: aut pro causa effectiua sanitatis, vt potio vel herba, & similia: aut sumitur pro susceptiuo sanitatis, vt corpus dicitur sanum in quo est sanitas: aut sumitur pro operatione sana, vt est bona digestio, bona ambulatio, & huiusmodi. Philosophus autem accipit hic sanum non id quod efficit sanitatem, sed operationem sanam, quæ prouenit à sanitate & bona habitudine corporis. & ideo dicit quòd prudentia, etsi habet hoc ipsum, scilicet vt versetur & consideret ea quæ sunt generationis, & posint agi & aliter se habere, & quæ conferre videntur ad vitam humanam: tamen quid est opus prudentia? cùm bonus vir hæc agere posit ex sese sine vllo adiumento prudentiæ: cùm sint operationes virtutum, & bonus vir habeat virtutes in se. Non enim ad agendum ex eo magis apti videmur, quia cognoscimus ea quæ sunt honesta, si habeamus virtutes quæ sunt animi sanitates: quemadmodum non sumus magis apti ad producendas operationes sanas, habentes sanitatem & bonam habitudinem corporis. Non, inquam, sumus magis apti ex eo quod sana percipiamus, sana inquam, quæ non sunt effectiua sanitatis, nec bonæ habitudinis corporis, sed sanas operationes prouenientes à sanitate, à bona corporis habitudine. Quare si ob cognitionem sanarum operationum non euadimus aptiores ad exercenda opera sanitatis, & prudentia ita se habeat in operationibus honestis exercendis, quòd non euadimus aptiores cognitione illa, quid est opus ipsa prudentia? vel quid confert ad vitam huma

humanam? nam virtus videtur esse animi sanitas, sicut bona corporis habitudo sanitas corporis: verum sicut sani homines corpore videtur producere posse operationes sanas sine scientia medicinæ, aut gymnastica facultate, sic sani virtutibus animi sine prudentiæ lumine videntur producere posse iustas atque honestas operationes. Quòd si hoc ita se habebit, superflua & inutilis videbitur ipsa prudẽtia. meritò ergo dubitatur.

{QVOD si non istorum gratia.} Quia visus est suprà Philosophus dicere prudentiam esse inutilem studiosis, & iam virtutem habentibus, posset aliquis dicere, quòd si prudentia non confert ad operationes exercendas acquisita virtute: confert tamen ad hoc vt ij qui non habent virtutes studiosi efficiantur, & eas consequantur. Ideo Philosophus dicit quòd nec habentibus, nec non habentibus virtutem, confert prudentia. Primò habentibus non est vtilis, vt antea patuit: non habentes quoque ea minimè indigere videntur, cùm sufficiat vt discant ab ijs, & pareant illis qui eas habeant. Nam sicut non est opus vt medicinæ scientia sit in eo qui vult habere valetudinem, sufficit enim vt sit in alio, nam per accidens medicus seipsum curat: eodem pacto poterit aliquis euadere sanus animo consequendo virtutes sine vlla prudentia si pareret alijs studiosis. Est autem prudentia virtus perceptiua: morales virtutes non sunt perceptiuæ, & sicut sanitas sine cognitione medicinæ videtur producere sanas operationes: ita virtutes morales sua opera sine lumine prudentiæ, quòd si hoc sit, superflua erit prudentia studiosis: præterea superflua erit etiam ijs qui virtutes consequi volunt, cùm sufficiat eis sequi præcepta eorum qui eas habent, & non quærere vlteriorem cognitionem: quòd si ita sit vt tam studiosis quàm non studiosis superflua sit prudentia, inutilis esse videtur in vita humana. Meritò igitur dubitamus. Non istorum gratia, scilicet vt prodeant ab eo tales operationes: siue habeant, scilicet virtutes: siue habentibus, scilicet virtutes. de moralibus loqui videtur. 119

{INSVPER absurdum sane,} Affert Philosophus aliam dubitationem de nobilitate sapientiæ atque prudentiæ. Nam antea loquendo de sapientia & prudentia, sapientiam præstare excellentia voluit, & nobiliorem esse prudentia, præsertim ob subiecti nobilitatem circa quod versatur sapientia. Postea verò dixit inter cæteras facultates prudentiam ciui- 120

lem obtinere locum præsidentis & architecturæ, & item in principio libri Ethicorum, dixit quòd ciuilis facultas præcipit quas scientias in ciuitatibus esse velit: & sic videretur dominari sapientiæ, meritò igitur dubitatur de istis, & postea dicendum erit quomodo se habeant inter se.

121 {PRIMVM itaque dicimus has.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquam adduxit rationes quæ probabant sapientiam & prudentiã esse inutilem vitę humanæ, & proposuit quæstionem vtra sit earum virtutum nobilior: nunc soluit duas primas dubitationes, tertiam verò quæstionem differet in finem sequẽtis capituli, vt ibi patebit. Hac autem in parte Philosophus duobus modis soluit illas dubitationes. Primo modo dicere videtur, si concedatur ꝙ sapientia non consideret aliquid eorum quæ conferunt ad vitam humanam, & quòd sine prudentia possint agi operationes secundum virtutem, scilicet moralem, à bono viro, quod tamẽ non est verum: sed si concedatur, nihilominus dicimus has esse per se expetendas, quod potest probari hoc pacto: Illi habitus qui sunt perfectiones animæ nostræ, sunt per se expetendi: at sapientia & prudẽtia sunt perfectiones duarum partium, id est potentiarum nobilissimarum animæ, scilicet actiuæ mentis & speculatiuæ: ergo sapientia & prudentia sunt per se expetendæ etiam si nullæ ab ijs prodirent operationes, vt obijcitur.

122 {DEINDE faciunt.} Soluit secundo modo concedendo maiorem, negando minorem, scilicet quòd prudentia & sapientia non agunr quicquam ad felicitatem consequendam: & dicit quòd operantur, imò efficiunt felicitatem, & non vt medicina efficit sanitatem, sed vt sanitas quæ est bona corporis habitudo efficit sanas operationes cùm sit in corpore sano, & non vt externum quoddam veluti medicina, sic ille habitus acquisitus. Itaque operatur sapientia, vel homo per sapientiam: & est habitus nobilissimus speculatiuus secundum quem operatio summa dicitur esse felicitas. Prudentia quoque est nobilissimus habitus actiuus secundum quem operatio dicitur etiam felicitas actiua, & in agente sunt isti habitus. Itaque non agunt vt medicina, quod vt externum respectu ægroti efficit sanitatem, sed vt sanitas suas operationes, Quare cùm superius dicebatur, nos possumus sine medicina producere sanas operationes cùm simus corpore sani, dico

quòd non valet de prudentia quòd possimus producere opera secundum virtuté sine prudentia,quia prudétia nõ se habet respectu animi,sicut medicina respectu corporis , sed sicut sanitas,& quemadmodum sine sanitate nõ possemus producere opera sana:sic sine prudentia non possumus producere operationes secundum virtutem.cùm illa sit recta ratio virtutũ moralium,& omnino cũ illis connexa,vt patebit infra. Sapientia igitur operatur aliquid , imò efficit:sicut sanitas operationes sanas in corpore , sic illa operationem suam internam in animo quæ dicitur esse felicitas. Prudentia quoque actiuã efficit felicitatem,& operatur:vt magis etiã infrà patebit. Dicit auté Philosophus de sapientia. {CVM sit pars totius virtutis.} 123
Vidimus enim quod virtus si sumatur tota,& diuidatur in partes, extemplo diuidetur in virtutem moris,& mẽtis : sapientia igitur cum sit pars totius virtutis , quia est mentis perficit habentem.& felicem reddit, & secũdũ eam erit speculatiua felicitas, at vero secundum virtutem moris coniunctam cum ipsa prudentia,est actiua felicitas.quòd autem sit cum ea annexa,& 124
quomodo , patebit inferius. {PRAETEREA opus ipsum.}
Soluit Philosophus dubitationem etiam ex parte tantum prudentiæ probando hoc pacto , & ostendendo eam esse vtilem ad vitam humanam finemq; vltimum cõsequendum.Illa virtus quæ necessariò concurrit ad omnia opera secundum virtutem moralem, ita vt virtus moralis sine ea operari non possit. necessariò requiritur ,& est vtilis ad vitam humanã , & felicitatem consequendam:at prudétia est huiusmodi:ergo necessariò requiritur,& est vtilis ad felicitatem cõsequendam in vita humana. Patet ratio,& minor probatur à Philosopho. Nam ad hoc vt operatio agatur secundum virtutem,opus est vt intentio sit recta, deinde vt dirigatur operatio. At primum est virtus moralis,secundum prudentiæ : ergo sine prudentia non potest virtus moralis operari. Nam appetitus informatus morali virtute,etsi non percipiat. rectè tamen expetit finem,& appetit ferri ad illum,sed indiget lumine prudétię,quę est virtus perceptiua,vt ostendat sibi viam.Itaque ea est quę dirigit & inuenit omnia bona media quæ ad illum finem perducant rectè expetitum à virtute morali : quibus medijs inuentis deinde præcipit & iubet vt ea agantur. Ex quo patet quòd prudentia magnopere confert ad felicitaté,& ad operationem secundum

virtutem moralem requiritur necessario vt sit coniuncta.

125 {QVARTAE autem partis animæ.} Quia superius dixit Philosophus illum habitum esse per se expetendum, qui est perfectio alicuius partis animæ, vel ostendit sapientiam atque prudentiam perfectiones esse mentis, ne quis crederet quamlibet potentiam animæ habere huiusmodi virtutes quæ sint earum perfectiones, excludit hunc errorem, & dicit quòd quartæ particulæ animæ, id est potentiæ vegetatiuæ nulla prorsus est huiusmodi virtus & perfectio conferens ad felicitatem: quare in vltimo primo primi libri cùm vellet diuidere virtutes secundum potentias animæ, eam quoque posthabuit, nam illa potentia secundum quam non possumus nostro arbitratu, & sponte agere vel non agere, nullam videtur habere virtutem vel intellectum vel moralem: at vegetatiua est huiusmodi, ergo nullam habet talem virtutem. Patet ratio, quia non possumus non ea operari, præsertim sua principali operatione, id est nutritiua: semper enim nutrit dum viuit animal, & eius cessatio mors est, vt inquit Philosoph. Quarta autem particula, id est quarta potentia dici potest, quia in homine est humana anima, quæ habet potentiam intelligendi, secundum locum mouendi, sentiendi, vegetandi: huius potentiæ vegetatiuæ est nutrire, augere, & generare sibi simile in specie, vt alibi ostenditur à Philosopho.

126 {DE eo vero.} Hac in parte Philosophus declarat quòd Prudentia est connexa cum omnibus virtutibus moris, & hoc pertinet ad dubitationem & obiectionē super allatam soluendam cum dicebatur quòd ad sanitatem non est opus discere medicinam: sic non est opus prudentia ad exercēdas operationes secundum virtutem. Contra hoc igitur arguit Philosophus, ostendendo quòd prudentia non potest esse sine virtutibus morū: sed est omnino cōiuncta cum illis, hoc pacto: Recta electio alicuius rei non potest esse sine virtute morali: sed prudentia non potest esse sine electione recta: ergo prudentia non potest esse sine virtute morali. Maiorem probat Philosophus. quòd quemadmodum iustę operationes interdum fiunt à quibusdam qui non sunt iusti, vt in quinto patuit: quia ab inuitis fiunt, vel ignoratione, sic fit vt etiam aliæ operationes studiosæ produci possint à viro non studioso, eo modo quo diximus. Sed ad hoc, vt aliquis dicatur iustus, & habens habitum

virtutis, requiritur non solum vt agat iusta atque honesta, sed agat cum electione recta. Et sic patet, quòd electio recta semper est cũ virtute, & ideo virtus est habitus electiuus,&c. Minorem quoque probare possumus ex dictis Philosophi, scilicet quòd prudentia non est sine electione recta, quia electionem rectam facit virtus moralis: sed ea inuenire quorum gratia fit electio non est virtutis moralis, sed prudentiæ, quæ & inuenit & præcipit quæ sunt agenda. Quare hoc pacto soluitur id quod superius obiectum est de prudentia, quòd videbatur esse superflua, quia iusta & honesta, & omnino actus virtutis poterant homines producere sine prudentia, nec magis ob eam erant apti ad operandum sicut non sunt magis apti ad opera sana producenda ob cognitionem medicinæ. Soluit, inquam, Philosophus altius repetens, ac dicens quòd ad operationes quæ sint secundum virtutem ab viro studioso factæ per se, & non per accidens, requiritur electio bona quàm rectam facit moralis virtus, & vt illius gratia agantur: sed prudẽtia est illa quæ necessario requiritur, vt perspiciat quæ sunt illius gratia: ex quo cum electione & virtute morali sit coniuncta, oportet & requiritur necessario. Addit vlterius Philosophus ad hoc declarandum, quòd est in animo quædam vis & potentia, quam dicere solent aptitudinem quandam perspiciendi ex ipsa natura, cuius absentia videtur esse stultitia: hæc cùm sit naturalis, apta est ad agendum & attingendum ea quæ perducunt ad propositum & intentum finem ab appetitu, siue studioso, siue vitioso. Possumus enim ea vti & abuti, quare bifariam esse potest: quædam laudabilis, si intentio sit bona: quædam econtra, si intentio sit mala. Verùm cùm sit potentia apta ad suscipiendum & bonũ & malum habitum: si suscipiet bonum, habebit prudentiam: si malum, habebit malitiam, quæ est eius malus habitus, & quasi quædam peruersa prudentia, licet nullo modo prudentia appellanda sit, sed malitia quædam & astutia. Non vult autem Philosophus quòd vna & eadem potentia de se sit bona & mala, sed possit suscipere habitum bonum ipsam prudentiam, & tunc est laudabilis: vel habitum malum ipsam malitiam vel astutiam, & tunc est vituperabilis. & dicit Philosophus quòd homines solent appellare prudentes astutos, quia sunt apti ad perspiciendum, sed propriè, quia confundũt. Nam astutus & malitiosus præsuppo

ſupponit finem prauum intentum ab appetitu: prudens verò præſupponit bonum finem, & inuenit bona media quæ ducunt ad illũ: quare impropriè tales dicuntur prudentes. Nam prudentia eſt habitus laudabilis, aſtutia verò & malitia eſt vituperanda, & addit quòd prudentia non eſt talis vis, nam eam præſupponit ſicut habitus potentiam ſine qua eſſe non poteſt cùm ſit eius perfectio: ſed illi potentiæ perceptiuæ quæ eſt tanquam oculus quidam, imprimitur ipſe habitus, & ipſa virtus prudentiæ. Ex iis patet quòd prudentia non eſt ſine electione: electio non eſt ſine virtute morali: ergo prudentia non erit ſine virtute morali. Dirigit enim prudentia hanc vim ad ea omnia inuenienda bona quæ ducunt ad bonum finem. Ratiocinationes enim, id eſt diſcurſiones, quibus procedit prudentia ad inuenienda media in rebus agendis habent principium: ſcilicet finem ſibi propoſitum & intentum ab appetitu: & talis eſt bonus finis, & talis bono viro apparet. Eſt enim natura virtutis, vt feratur ad bonum finem: vitij verò ad prauum. Corrumpit enim iudicium ipſa prauitas, cauſaq; eſſe videtur vt fiat error circa principia rerum agendarum, id eſt circa fines. Vnde antea in capitulo prudentiæ, Nam principium, inquit, rerum agendarum: id eſt vt patet, gratia cuius ſunt ipſæ, id eſt finis: ei verò qui corruptus eſt ob voluptatem aut dolorem, continuò non videbitur principium ipſum nec huius gratia, &c. Et hæc ei correſpondet: atq; hoc non niſi bono viro videtur atq; apparet. Prauitas enim peruertit &c. Concludit ex iis omnibus quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtute morali, & quòd eſt neceſſaria ad virtutes moris, & honeſtas operationes exercendas ſecundum virtutem, & quòd operatur ad felicitatem humanam. In ſequenti vero capitulo oſtendet etiam quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia.

127 {NON ob ipſa.} Id eſt non gratia ipſorum honeſtorum, quia ſi feciſſent ob ipſa, eſſent forſitan dicendi ſtudioſi.

128 {IPSORVM gratia.} Veluti vt agat non timore, aut alia cauſa, ſed ipſarum gratia, veluti propter iuſta eſſe, vt ita loquar: & agat honeſta propter honeſtatem, & honeſtatis gratia. Sed percipere, ſcilicet media quibus aſſequamur finem bonum non eſt virtus moralis, ſed alterius potentiæ, vt declarat. Malitioſos, impropriè dicimus. {Huic oculo.} id eſt tali potentiæ perſpiciendi. {Imprimitur.} tanquam forma quædam

perfectiua

perfectiua ipse prudentiæ habitus.

{NEC absq; virtute.}Scilicet morali. Concurrit enim appe- 129
titus rectus, & conuenit cum ipsa prudentia. Ratiocinationes,
scilicet quibus procedit prudentia ad inuenienda media. Prin
cipium habent, scilicet finem ipsum intentum ab appetitu.
Optimum, vel simpliciter, vel in genere, vel respectu eorum
quæ aguntur ob ipsum finem.

{HOC sanè.}Scilicet optimum quod contigerit, ita tamen 130
vt sit verè bonum. Circa principia rerum, id est circa fines. Ex
dictis patet, quòd prudentia est vtilis & necessaria ad virtutes
moris, & quòd ipsa operatur multum ad felicitatem huma-
nam consequendam.

De natiua virtute: virtutum, & prudentiæ connexione. CAPVT XIII.

Onsiderandum autem iterum est, & de uir- 131
*tute. Etenim ut prudentia sese habet ad*ha-* 132 *δεινότητα.
bilitatem, quæ non est idem, sed simile: sic &
propriè uirtus sese habet ad naturalem uir-
tutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodammodo
natura uidentur. Etenim & iusti natura, fortesq;, atque ad
temperantiam nati uidemur: cæteráque continuò habemus
ex ipso ortu. Sed esse tamen quærimus aliquid aliud, quod
est propriè bonum, & talia nobis alio modo inesse. Pue-
ris enim ac beluis naturales habitus insunt. at absque mente
nocere uidentur. Atque ut robusto fit in corpore sine ocu-
lis se mouente (errat enim uehementer ex eo quia non habet
uisum) sic & hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in 133
agendo differt. Atque habitus ille similis, tunc erit propriè 134
uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ sunt species, habilitas,
atq; prudẽtia: sic & in morali sunt duæ, una naturalis uir
tus, altera propriè uirtus. Atque harum ea quæ est propriè
uirtus, non fit sine prudentia. Quapropter inquiunt uir-
tutes omnes prudentias esse. Et Socrates partim rectè quæ 135

rebat, partim peccabat. peccabat, quia uirtutes omnes pru-
136 dentias esse putabat. bene dicebat, quòd non esse sine pruden
tia ipsas aiebat. Hoc autem huius indicium est. Etenim nunc
omnes cùm uirtutem definiunt, dicentes ipsam habitum es-
se, & afferentes ea circa quæ uersatur: addunt, secundum re-
ctam rationem. *Videntur igitur omnes uaticinari quo-
dam modo talem habitum esse uirtutem, qui est secundum
prudentiam. Oportet autem parumper migrare. Est enim
is habitus uirtus, qui non solùm est secundum rationem
rectam, sed cum recta etiam ratione. Recta autem de tali-
bus ratio ipsa est sanè prudentia. Socrates igitur uirtutes
ipsas rationes esse arbitrabatur. Omnes enim scientias esse
dicebat. at nos cum ratione esse censemus. Patet igitur
ex dictis, fieri non posse ut sine prudentia sit homo pro-
137 priè bonus, & absq; morum uirtute prudens. At enim &
ea ratio qua quispiam disseruerit separari uirtutes, hinc
solui potest. Non enim idem ad omnes suscipiendas aptissi-
mus est ingenio: quare aliam iam accepit, aliam nondum
138 accepit. Hoc enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri
potest. at in iis quibus absolutè dicitur homo bonus, fieri
nequit. Etenim cum prudentia quæ est una, simul inerunt
uniuersæ. Constat autem & prudentia opus esse, etiam si
139 non esset actiua: quia partis est uirtus. & sine prudentia,
sineq; uirtute, electionem rectam non fore. altera nanque fi-
140 nem: altera ea quæ sunt ad finem agere facit. At uerò neque
sapientiæ præest, neque præstabilioris est partis. sicut neque
ars medendi præsidet sanitati. Non enim utitur ipsa, sed ui-
det ut fiat. Illius igitur gratia (non illi) iubet. Præterea simi
le est ac si quispiam facultatem ciuilem principem esse deo-
rum asserat, propterea quòd præcipit de omnibus quæ agun
tur in ciuitate.

Codex græcus hic addit ὀρθος δὲ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν, id est, recta autem, ratio quæ est secundum prudentiam.

COM

COMMENT.

CONSIDERANDVM autem.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm antea ostendit prudentiam esse connexam cum virtutibus moralibus: nunc vice versa declarat ipsas virtutes morales sine prudentia esse non posse, & item omnes virtutes esse simul, quia sunt vnà cum prudentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte probat quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia, & ad hoc declarandum præmittit duas sententias. Prima est talis, Sicut est in parte animæ rationali actiuæ vbi est ipsa prudentia: sic est in ea parte vbi sunt virtutes morum, sed in illa parte rationali est vis quædam naturalis, & habitus quædam perspiciendi: ita erit in ista virtus vel potentia naturalis qua anima suscipere potest virtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quòd illa præsupponit quandam habilitatem naturalem, quæ suscipere potest bonum habitum & malum: bonum, ipsam prudentiam: malum, ipsam astutiam siue malitiam. Dico igitur quòd sicut se habet prudentia ad habilitatem illam naturalem quæ non est prudentia, sed habet similitudinem cum illa cùm possit eam suscipere in se: eodem pacto se habet virtus propriè, idest moralis ad eam virtutem quæ nõ est propriè virtus, sed est naturalis virtus, & quasi habilitas, & potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant virtutes quasdam naturales esse in appetitu sensitiuo, & in ea parte vbi morales suscipiuntur virtutes. Quidam enim fortes, quidam temperati, quidam iusti videntur esse natura, & à primis inuitamentis nostræ generationis. Post hanc sententiam declaratam ostendit Philosophus non solùm tales naturales virtutes inesse homini, sed alias etiam esse quæ propriæ dicuntur virtutes, probando hoc pacto, Proprium bonum hominis, & virtus propriè dicta non potest lædere hominem, & habentem, sed naturales lædere possunt: ergo tales virtutes non sunt bonum hominis, & virtutes propriè dictæ: quare ponere alias virtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum, & bestiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam, & huiusmodi, & denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verùm cùm non habeant 131

vſum rationis & mentis, videntur lædere poſſe ſi ipſis abutantur. Beſtiæ verò nonnullæ fortes, aliæ manſuetæ, vel prudentes dici ſolent per quaſdam ſimilitudines: & cùm non habeant rationem & mentem, nocere interdum videntur tales virtutes. Itaque vt robuſtum corpus animalis bruti ſiue hominis, carens viſu, ſi moueatur, offendi vehementer errareq́ue videtur: ſic naturalis virtus ſi ſit in aliquo ſine lumine rationis & virtutis propriè dictæ, occaſionem præbet habenti vt vehementer lædatur. Ex quo patet quòd virtus naturalis non eſt propriè virtus, nec proprium hominis bonum, quare alias oportet eſſe virtutes, quæ ſint propriæ: & cùm ſint cùm recta ratione tanquam cum viſu & oculo ducente, non poſſunt offendere neque errare. Ex iis quæ dicta ſunt vlterius affert tertiam ſententiam ob quam aliæ ſunt allatæ, ſcilicet quòd virtus morum non eſt ſine prudentia, quam probat hoc pacto, Mens & recta agendi ratio eſt ipſa prudentia, ſed virtus moralis non eſt ſine mente & recta ratione agendi: ergo virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia. Patet ratio, quia prudentia eſt habitus mentis conſultatiuæ, & recta agendi ratio, vt antea vidimus. Virtus autem morum non eſt ſine recta ratione: naturales enim virtutes eſſe poſſunt ſine ratione recta, morales non poſſunt. Et ſic ordine habemus has tres ſententias, & concluſiones probatas. Prima, quòd ſicut vis & habilitas illa naturalis perſpiciendi ſe habet ad prudentiam, ita ſunt naturales virtutes, quæ ſe habent ad virtutes morales. Secunda, quòd naturales virtutes non ſunt proprium hominis bonum, nec ſunt virtutes propriè dictæ. Tertia, qua concluditur quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia vt ſucceſsiuè patet.

132 {ETENIM vt prudentia.} Quia ſicut prudētia perficit & dirigit vim illã naturalẽ, & habilitatẽ perſpiciendi: ſic virtus moralis illã naturalem virtutẽ. vel perinde eſt ꝙ ſicut prudentia non eſt ſine virtutẽ morali, ſic moralis virtus non eſt ſine prudẽtia quodãmodo: quia neq; natura propriè inſunt, neque præter naturam ipſæ virtutes, ſed ſunt aliæ virtutes propriè dictæ præter iſtas naturales quæ acquiruntur per iſtas.

133 {ILLE ſimilis.} Scilicet virtutibus naturalibus.

134 {IN opinatiuo.} Id eſt in mẽte conſultatiua & actiua. Notandum quòd eſt ſimilitudo quædã inter virtutes ſeu aptitudines

dines naturales,& virtutes propriè dictas, quia sunt perfecti uæ illarum potentiarum,& ideo appellantur virtutes propriæ: nam in speculatiua parte animæ,quædam est aptitudo ad suscipiendam scientiā similis scientiæ,nō tamen est idem. Quia talis vis sine scientia propria pōt errare, & talis vis appellari potest acumen intellectus atq; ingenij. similiter in actiua ex parte animæ habilitas,& aptitudo perspiciendi similis prudentiæ,quæ tamen non est prudentia, vt ostendimus:sic est de alia parte animi,id est de appetitu,qui est sedes & domicilium virtutum moralium, vbi sunt potentiæ naturales, quibus alij ad fortitudinē, alij ad temperantiam,alij ad aliud ferri videtur, & suscipere possunt habitus,& virtutes propriè dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetiuis, præsertim vbi non habent proprium nomen virtutes naturales,non quòd sint propriè virtutes,nullæ enim propriè dictæ insunt nobis natura, vt in secundo Ethicorum ostendit Philosophus: sed dicuntur quodammodo naturales, quia per tales potentias & vires sumus apti natura ad illas suscipiendas.Vnde in secundo,Nec natura,inquit,nec præter naturam in nobis virtutes efficiuntur, sed sumus quidē ad ipsas suscipiendas apti natura.Et item potentes quidem sumus natura,boni verò nō efficimur, aut mali natura. Ex quibus patet,quòd virtutes illæ quas Philosophus appellat naturales,esse aptitudines & vires ad suscipiendas virtutes,nō autem virtutes propriè dictas. Patet etiam ꝙ virtutes morales,& propriè dictæ non possunt esse sine oculo prudentiæ,sed necessario sunt cum ea coniunctæ.

{QVAPROPTER inquiunt.} Ad probandā eandē cōclusionē ꝙ virtutes morales nō sunt sine prudētia,affert antiquorū sentētiam:qui dixerūt omnes virtutes esse prudētias,vt Socrates & Socratici omnes. Arguebant enim hoc pacto. Omnis habitus qui est recta ratio agēdi,est prudētia:omnis virtus est huiusmodi:ergo omnis virtus est prudentia. Et dicit Philosophus ꝙ isti partim bene dicebāt,partim errabāt.Errabāt enim in hoc,quia dicebāt omnes virtutes esse prudentias. Differt tamē virtus moralis à prudētia.Nā virtus moralis nō est cognitiua:prudētia est cognitiua.Præterea virtus moralis est in appetitu,prudētia in intellectu:quare non bene dicūt ꝙ virtutes morales sint prudentiæ,& errabant in hoc.In eo autē bene dicebant, ꝙ virtutes morales non possunt esse sine prudentia, & 135

nos idem asserimus: ex quo confirmat sententiam suam superius allatam. Notandum quod Plato in libris ciuilis scientiæ inducit Socratem disserentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit virtutes esse rationes, non quòd omnino sint idem, sed quòd à recta ratione proficiscantur, & ea indigeant: quod etiam innuit Philosophus cùm bene sensisse Socratem inquit in eo quia asserebat virtutes non esse sine prudentia. Quòd si sanè intelligamus sententiam Socratis, vt est intelligenda, videbimus illam conuenire cum sententia Philosophi.

136 {HOC autem huius indicium est.} Ad eandem sententiam probandam accommodat Philosophus testimonium eorum Philosophorum, qui æquales temporibus suis definiebãt virtutem, dicentes esse habitum circa actus, vel affectus, vt recta præscribit ratio: ex quo percipi potest quòd prudentia est annexa cum virtutibus moralibus. Deinde emendat Philosophus aliquantulum istam sententiam, dicendo quòd parumper digrediendum est ab istis. Nam ipsi videntur vaticinari quòd virtutes indigent prudentia & præcepto, & directione rectæ rationis: quòd etsi verum sit, tamen vlterius est etiam addendum, Vbi enim dicunt quòd virtus est habitus sese habens vt recta præscribit ratio: dicere etiam oportet quòd est habitus simul cum recta ratione. quia non valet: hic habitus dirigitur à recta ratione. ergo est cùm recta ratione. Nam seruus vt habitum obediendi quẽ habet obedit domino suo prudenti & rectè facit quæ ille præcipit, non tamen est virtus in seruo, licet sit habitus directus à recta ratione, quia talis recta ratio non est in seruo. Quare dicendum quòd virtus est habitus electiuus in mediocritate consistens nostra ex parte terminatus recta ratione, ita vt simul sit cum ea. quia non videtur sequi: determinatur secundum rectam rationem, ergo est cum ea: sed bene econtra valet. His dictis addit vlterius ad suum propositum Philosophus quòd Socrates putabat omnes virtutes esse rationes, quia dicebat, Omnis scientia est ratio, omnis virtus est scientia: ergo omnis virtus est ratio. Nam in tertio etiam dicit Philosophus cùm de fortitudine loquitur, Quapropter, inquit, Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Videtur enim homo procedere per virtutes ad res agendas ordine quodam: & quanuis non sit scientia propriè dicta per similitudinem, tamen dicitur virtus: ergo ratio recta erit, vt ille

vt ille ait,cum sit scientia quædam. Nos autem,inquit Philosophus,non dicimus esse rationes: sed cum ratione,scilicet recta esse censemus. Vltimò concludit quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia, vt in hoc capitulo declarauit: & quòd prudentia non potest esse sine morali virtute,vt in præcedenti capitulo ostendit. ideo dicit quòd fieri non potest, vt sine prudentia sit vir bonus: & habeat virtutes morales, aut sit prudens sine virtutibus: scilicet moralibus, id est quin sit bonus,vt antea dixit. { AT enim & ea ratio qua quispiam.} 137
Hæc est secunda pars huius capituli, in qua soluit argumentationem & obiectionem nonnullorum,qui dicebant virtutes morum non esse simul.& Philosophus ait, quod ex dictis nostris sequitur quòd virtutes morũ sint simul: sed ratio eorum qui contradicunt solui potest, hoc modo. Afferamus primo rationem eorum quæ est talis, Is qui habet aptitudines non æquas, nec pariter ad suscipiendos diuersos habitus, fit vt suscipiat vnum habitum sine reliquis,aut hunc vel illum,& non istum: sed homo est huiusmodi, quia non est æquè omnis homo aptus ad easdem virtutes pariter,sed magis ad hanc quàm ad illam: & hic magis ad fortitudinem, ille magis ad temperantiam,& cum sint variæ istæ perfectiones, & obiecta,& operationes earum diuersæ, & insuper aptitudines naturales, videtur esse quoquo modo verisimile, vt non omnes virtutes sint simul. & hæc ratio videtur procedere contra sententiam Philosophi: ideo dicit quòd talis ratio soluetur isto modo quo diximus,quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia, & econtra. { HOC enim ipsum in naturalibus.} Sol- 138
uit eorum rationem Philosophus, dicendo quòd eorum ratio videtur valeret quoquo modo in virtutibus naturalibus: quia fieri potest vt aliquis sit magis aptus ad vnam virtutem quàm ad aliã: sed in virtutibus proprie dictis, quæ acquiruntur opera nostra hoc fieri non potest, quin vbi est vna virtus, ibi sint reliquæ & hanc sententiam probat hoc pacto: Vbicunque est prudentia,ibi sunt omnes virtutes: sed vbicunque est vna virtus,ibi est prudentia: ergo vbicunque est vna virtus, ibi sunt omnes virtutes. Maior probatur, quia vbicunque est prudentia vere, ibi est appetitus semper paratus obedire rationi: & ex consequenti,ibi est omnis probitas & omnis virtus. Minor est clara, quòd vbi est vna virtus, ibi est prudentia, cum nulla

virtus moralis possit esse sine recta ratione, id est prudentia. Notandum quòd virtutes dupliciter dicuntur. Vno modo impropriæ & naturales, quæ oriuntur ab ipsa natura per dispositiones quæ sequuntur complexionem corporis humani, & instrumentorum eius, & cùm vnum corpus plerunque non habeat æquè omnia instrumenta bene disposita, nisi sit temperatissimum in omnibus partibus: cum, inquam, ita sit, plerũq; fit vt vnus homo habeat aptitudinem ad vnam virtutem magis quàm ad aliam. Alio modo propriè dicuntur virtutes, secundum quas homo simpliciter & absolutè dicitur vir bonus: per primas enim non dicitur absolutè vir bonus, sed secũdum quid & aliqua ex parte, vt si dicatur bonus ad suscipiendas tales virtutes, vel tales operationes exercendas. Hac distinctione percipitur quòd euenire potest in naturalibus potentijs, & virtutibus impropriè dictis, quòd non pariter & æquè sint in vno aptitudines illæ, sed magis vna quàm alia: sed in virtutibus morum nõ potest fieri, cũ nostris operationibus acquirantur. Verum cum adest ipsa domina prudentia, omnes aliæ circunsistunt virtutes, & appetitus rectus, & paratus obtemperari rectæ rationi. Secus enim si esset, tunc prudentia deficeret ab aliqua operatione virtutis, & ab aliqua re agenda rectè: ex quo sequeretur quòd non esset vere prudentia, nec habitus cum vera ratione actiuus, sed perfecte prudens: & simpliciter prudens est ille, qui simpliciter in omnibus: & circa singula rectè se habet, & cum vera ratione. Concluditur ergo quòd qui habet prudentiam, habet omnes virtutes morales: & qui habet vnam, habet prudentiam: ergo omnes virtutes sunt simul cum prudentia, & simul inter se: distinguuntur tamen ratione & definitione: re autem simul sunt quasi connexæ nodo & vinculo prudentiæ.
139 {CONSTAT autem opus esse prudentia.} Hæc est tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philosophus breuiter repetit solutiones illas duas factas in primo capitulo: & etiam affert tertiam solutionem, quam in hunc locum distulerat. Repetit igitur breuiter solutionem factam contra illos qui dicebant sapientiam & prudentiã nõ esse necessarias ad vitam & felicitatem humanã: & hoc magis repetit de prudentia. quia multa dixit de ea cum ostẽderet simul esse cũ virtute morali, quasi dicat: Quòd si prudentia non esset principium agendi, vt est & homo, concederetur: vobis tamen esset

expe

expetenda de se in vita humana cùm sit perfectiua intellectus actiui, vt antea diximus. Talis enim potentia intellectiua non debet esse frustra in nobis. & idem etiam de speculatiua dici potest, quia etiã tantũ conferunt ad felicitatem humanam, vt vtraq; operatio secundũ istas sit felicitas, scilicet alia actiua, alia speculatiua, vt apparebit in x. huius libri Ethicorum. Deinde repetit secundam solutionem, dicendo ꝙ ex dictis patet quantum prudentia faciat ad felicitatẽ consequendã: duo enim sunt quæ requiruntur ad actionem, finis, & ea quæ ducunt ad finẽ. Finem proponit virtus moralis: prudentia verò media inuenit bona quæ ducunt ad talem finem, & diiudicat omnia rectè, & præcipit ea quæ sunt agenda, & statuit mediocritatem actuũ & affectuũ, & ipsarum virtutum, adeò vt quasi earũ fortuna esse videatur. Quòd si vnaquæq; virtus operatur in nobis, ista tamen magis quàm aliæ, quia ostendit obiectum bonum, & percipit illud, & prosequitur inueniendo media bona, & iubet vt ea fiant quibus consequi possimus bonũ finem. & ideo Philosophus ostendit nobilitatem huius virtutis contra oppositionem illorum, declarando ꝙ illud est perfectum, quod etiam de se sine vlla vtilitate & cõmodo est expetẽdum. Alio modo, illud est expetendum maximè à quo profluit aliquod præclarum bonũ: prudentia est huiusmodi cùm sit quasi quædam forma virtutum moraliũ, & cùm sit causa, vt vbicunque sit illa sint etiam omnes virtutes. quod cùm antea ostensum sit, cõgruum fuit repetere solutiones prædictas, vt renouaret nobilitatẽ huius virtutis, & ostenderet quantum sit necessaria ad vitam humanam. Incidit etiam in hanc breuem replicationem Philosophus, vt inde commodè accederet ad soluendam dubitationem motam in superiori capitulo, de nobilitate sapientiæ atque prudentiæ, quam nunc soluere intendit.

{AT verò neque sapientiæ præest.} Soluit Philosophus 140
obiectionem dictam. Dubitabatur enim superius, quia videbatur quod prudentia esset nobilior sapientia, cùm prudentia obtineret locum architecturæ, & iuberet de aliis facultatibus quas vellet esse in ciuitate, & quousq;, &c. Ostendit igitur Philosophus, quòd talis ratio non valet, & quòd sapientia est nobilior quàm prudentia, cùm sit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem videtur ordinari prudentia: Ille habitus qui est perfectio, & virtus

nobilioris partis animæ est nobilior quàm alter qui est virtus ignobilioris. At sapientia est huiusmodi respectu prudentiæ: ergo sapientia est nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia sapientia est perfectio intellectus speculatiui, prudentia actiui: & manifestum est quòd intellectus speculatiuus excedit actiuum nobilitate. Sed ad solutionem eius quod obiicitur, quòd prudentia iubet, animaduertendum est quod aliud est iubere huic, aliud iubere de illo: non ergo sequitur, quodcunque iubet simpliciter præstantius est: & affert duo exempla. Nam medicina iubet, non tamen sanitati, quia esset nobilior sanitate, & tamen non est nobilior vt ordinatur ad illam, sed bene iubet gratia sanitatis. Nam ad hoc vt aliquis sit nobilior altero ob iubendi imperium, oportet vt iubeat illi sicut architectus artificibus manufactiuis: sed prudentia est architectura respectu aliarum facultatum actiuarum: & si iubet de sapientia vel gratia illius, tamen non iubet illi. Deinde affert aliud exemplum quod sumitur à facultate ciuili, dicendo quòd si hoc esset vt ob hunc suum iubendi modum esset nobilior, sequeretur quòd esset nobilior Deo vel rebus diuinis, quod esset absurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Disponit facultas ciuilis de omnibus quæ sunt in ciuitate, & eorum curam habet, inter quæ sunt templa, & sacra, & omnino cultus diuinus. Quare patet quòd & si prudentia iubeat de sapientia, & gratia illius, non tamen est nobilior ea, cùm non iubeat ei. Notandum quòd prudentia est præclarus habitus ob multas rationes quas vidimus, tamen si conferatur cum habitibus speculatiuis videtur esse inferior. Primò intellectus & scientia sunt de necessariis & perpetuis: prudentia de iis quæ fiunt à nobis, & possunt aliter se habere. Præterea illi habitus sunt virtutes nobiliores potentiæ animæ, scilicet intellectus speculatiui: prudentia verò actiui. quare si scientia & intellectus sunt nobiliores ipsa prudentia, multo nobilior erit sapientia, quàm illa. Verùm si discurramus per singulas conditiones, reperiemus sapientiã mirum in modum excedere ipsam prudentiam in nobilitate. Primo, quia est in nobiliore potentia animæ, vt dicit Philosophus: deinde versatur circa nobiliora obiecta, id est circa perpetua & necessaria, & præcipuè quia versatur circa substantias separatas. Habet etiam nobiliorem finem, cùm speculatio anteponatur

natur actioni. Non enim videtur quiescere homo in actiua felicitate, sed videtur velle vlterius progredi quoad fieri potest. Præterea si prudentia ita se habet ad sapientiam vt medicina ad sanitatem, & medicina videatur iubere gratia sanitatis, & ob eam operari: sic prudentia videbitur ad sapientiam ordinari, & finis forsitan illius ad finem illum præstabilissimum omnium humanorum dirigi & ordinari. sed hæc in decimum librum differantur. Hic tantùm intelligatur quòd sapientia est nobilior prudentia, vt dicit Philosophus. Verùm cùm dictum sit, & in præcedenti capitulo, & etiam in isto ꝙ prudentia non potest esse sine virtutibus moralibus, deinde quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia: demum quòd virtutes morum omnes sunt simul circa hæc, & ob hæc dubitatur vtrum sit verum id quod dicitur à Philosopho, Quòd data vna virtute, ibi etiam sint reliquæ omnes, & sint simul, hoc non videtur verum, & probatur his rationibus: Quicunque est magis dispositus ad vnam rem suscipiendam quàm aliam, & non æquè ad omnes, videtur nunc vnam nunc aliam, & omnes pariter suscipere: sed quilibet fermè homo videtur respectu virtutum suscipiendarum magis dispositus & aptus ad vnam suscipiendã quàm ad aliam: ergo videtur nunc vnam, nunc aliam suscipere, & non pariter omnes, Itẽ nullius virtutis operationibus acquiritur alia virtus præter eam quæ est propria operationis illius: ergo operationibus virtutis vna tantum acquiritur virtus, & non omnes, vt statim sequatur quòd vbi sit vna, sint reliquæ. Patet ratio ista: quia ex similibus operationibus similes generantur habitus, vt inquit Philosophus: & virtutes sunt distinctæ secundum potentias, operationes, & obiecta, vt vidimus. non ergo ex quauis operatione quæuis virtus, sed determinata acquiritur. Item fieri non potest vt omnes operationes virtutum, & studiosas producamus, ergo fieri non potest vt omnes simul acquirantur, quare nõ erunt simul omnes, ita vt vna data reliquæ etiam intelligantur adesse. Oppositum tamen videtur sentire Philosophus, cùm dicat & probet quòd vbicunque est ipsa virtus prudentiæ, ibi sint omnes virtutes. Pro solutione eorum quæ dicta sunt ponuntur primò duæ opiniones: quarum prima est, quòd virtutes bifariam dicuntur: quædam necessariæ, vt per illas homo euadat bonus: quædam non sunt neces-

fariæ, quanuis per eas euadat homo bonus. Neceſſariæ ſunt illæ quatuor, quas iſti appellant cardinales, ſcilicet prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia, & ſine iſtis dicunt fieri non poſſe virum bonum. Præter has ſunt liberalitas, manſuetudo, & aliæ morales, quas dicunt eſſe vtiles, non tamen neceſſarias ad hoc vt quis bonus euadat. Dicunt præterea quòd bonus tripliciter dicitur. Primo modo impropriè ob aptitudines naturales. Secundo modo ſecundum quid, vt bonus citharœdus. Tertio modo vir bonus ſimpliciter qui illas quatuor habet virtutes. Dicunt poſt hæc quòd Philoſophus quando loquitur de coniunctione virtutum, intelligit de illis quatuor principalibus, ita vt illæ ſint quæ neceſſariò requirantur ad conſtituendum virũ ſimpliciter bonũ, & illæ aliæ nõ ſunt neceſſariæ quãuis conferant: & dicũt quòd data vna virtute de illis quatuor alię ſequuntur: & omnes aliæ, ſcilicet tres, ſunt cũ prudentia, & quod hoc intelligit Philoſophus cùm dicit quòd vbi prudentia eſt, ibi ſunt omnes virtutes, id eſt illæ tres. Hæc ſententia iudicio meo non videtur vera: quia Philoſophus vult oſtendere virum ſimpliciter bonum, qui habet omnes virtutes ſimpliciter non excipiendo has vel illas, & diſtinguendo vt faciunt. Secunda opinio eſt quæ videtur veriſimilior quòd virtus dicitur perfecta duobus modis. Vno modo perfectione ſua interna, & propria, vt temperantia dicitur perfecta, qua homo poteſt omnes operationes temperans producere. Secunda perfectio virtutis eſt externa, quam vnaquęque virtus ab alia accipit: vt magnanimitas accipit ab alijs virtutibus omnibus: huiuſmodi enim perfectionem accipit vnaquæque virtus ab alia viciſsim, quæ eſt adiumentum ad operandum. Nam tunc dicitur virtus perfecta quando non impediuntur operationes ſecundum illam virtutem: & hoc fit quando quis pręter illam habet alias virtutes. Ergo ad hoc vt virtus dicatur hoc modo, requiritur vt ad perfectionem ſuam propriam accedat alia perfectio proueniens ex vnaquaque virtute, ita vt vna ſit quaſi adiutrix & perfectrix alterius, nec operatio impediatur: & ad hoc declarandum tale adducatur exemplum: Ponatur quòd aliquis ſit temperatus in ſummo gradu, & habeat temperantiam perfectam ſecundum perfectionem propriam, & non adiuuetur à perfectione externa, id eſt ab alijs virtutibus. Sit ex altera parte talis auarus. Tunc propona

ponatur sibi adulterium committendum magna vi pecuniæ oblata. Ille aut recusabit, aut non. Si non recusabit adulterium, non erit temperans: si recusabit, tunc quia est auarus cum difficultate abstinebit, & producet operationem temperatam cum difficultate: ergo nõ erit perfecte temperans, quia signum habituum est facilitas, id est cum operatio producitur cum voluptate & facilitate: tunc indicatur quòd habitus inest, vt dicit Philosophus in secundo: cum verò producitur cum dolore & difficultate, tunc est indicium nondum ibi adesse habitum verè, sed dispositionem quandam. Eodem pacto si ponatur aliquis esse intemperans, & quòd ex altera parte sit iustus, & in re iudicanda offeratur sibi aliqua voluptas, aut accipiet, & ea de causa iniuriam afferet alteri, & non erit iustus: aut si non accipiet, & non inferat iniuriam, cũ difficultate abstinebit, & cum difficultate faciet iustitiam. at vere iustus nõ debet cum difficultate & dolore operari iusta, sed cum facilitate & voluptate. Quare ad hoc vt perfecta dicatur virtus, oportet vt non impediatur operatio propria, & ad hoc concurrat adiumentum aliarum virtutum vt vna iuuetur ab altera: ne si sola sit vna. impediatur à vitio alio, vt exemplis ostendimus. Hac distinctione allata afferunt illi postea duas conclusiones ad suum propositum cõfirmandum. Prima est, quòd si in aliquo sit virtus perfecta vtraque perfectione, interna scilicet & externa, & propria & aliena: tunc necesse est vt sint in eo omnes virtutes, & sint simul. Secunda est, quòd si sit vna virtus perfecta tantũ vna perfectione, id est sua interna & propria, non est necesse vt ibi sint reliquæ omnes. Hæc opinio est probabilior quam prima: tamen & ista non est admodũ tuta, quia Philosophus dicit quòd cum vna virtute, scilicet prudẽtia, erunt omnes virtutes simul. Ponit enim vnam virtutem perfectã de se, & cum prudẽtia adsit ibi, & reliquæ simul omnes virtutes aderunt. His ergo post habitis dicendũ est secundũ mentẽ Philosophi quòd data vna virtute vt virtus est, & vt consistit in indiuisibili (quia vniuscuiusque rei summum quærendũ est) omnes virtutes dari necesse est. Loquitur enim Philosophus exactissimè de virtute, Quicquid est autem, de quo ordine & via disputatur, id est, vt ille inquit, ad vltimam sui generis formam speciémque redigendum. Ostendit enim Philosophus quòd cùm prudẽtia est, omnes virtutes sunt, at cùm vna est virtus, & verè virtus pru-

de

dentia est:ergo cum vna est virtus omnes virtutes sunt:& talis videtur esse sententia ratióque Philosophi. Verum pro maiore declaratione est notandum quòd duæ sunt potentiæ in quibus suscipiuntur virtutes,scilicet intellectus, & appetitus : sed loquamur de intellectu actiuo,in quo suscipitur prudentia, & de appetitu in quo suscipiuntur virtutes morales, Istæ vires de se sunt nudæ,& non habent vllam perfectionē nisi naturalem, id est aptitudinem suscipiēdi virtutes,quæ sunt habitus. Ideo Philosophus habilitatem posuit perspiciendi in mente actiua quæ suscipere prudentiam potest:aliam posuit aptitudinem naturalem in appetitu quę suscipere virtutem moralem potest,vt suprà vidimus. Verum etsi plerumq; reperiatur vt vnus homo habeat maiorem aptitudinem ad vnam virtutē suscipiendam quàm ad aliā:tamē sicut dari potest corpus sanissimū sic dari posse videtur appetitus habens æquè aptitudines naturales omnes virtutes suscipiendas.& quāuis Philosophus dicat hoc non fieri in virtutibus naturalibus, videtur hoc dicere, quia rarissimè fit,& sumit id quod vt plurimum fit:sed tamen quia dari potest, concedatur quòd talis erit æquè aptus ad omnes virtutes,verum quicquid sit,necessario requiruntur istæ aptitudines in vtraque parte & potentia animæ, ad hoc vt anima suscipiat virtutes : nam sicut materia nisi esset disposita primò, nullam susciperet formā cum ipsa sit indifferēs ad omnes formas elementorum suscipiēdas,ita & illa. Disponitur ergo primò aliquo modo,vt suscipiat hanc potius quàm illā formam, Eodem vel simili modo aptitudines naturales videntur disponere appetitum ad virtutem acquirendā,& habilitas illa perspiciendi intellectum actiuum ad suscipiendam prudentiam quæ acquiritur per talem habilitatem, vt etiā acquiruntur virtutes morales per aptitudines naturales ipsius appetitus. Dicendum est igitur quòd non potest dari perfecta prudentia quin insint omnes virtutes,& æquè , quia non prius videtur oriri prudentia quàm morales virtutes : nec prius morales virtutes quam ista:sed ambo pariter,& æquè. ex quo sequitur quòd vna data reliquæ ibi sint oportet. Sed oritur difficultas , quia distinxit virtutes non ratione solum, sed etiā obiectis & operationibus genere diuersis:& ostendit quod non ex quibusuis operationibus quæuis oritur,sed ex determinatis determinata. Dicendum quòd licet virtutes morū sint diuersę,tamē habēt duplex vincu

vinculum. Primũ, quia omnes virtutes sunt mediocritates, aut affectuum, aut actuum quæ oriuntur à vi perspiciendi vel ipsa prudentia: similiter. operationes ipsarum virtutum habent coniunctionem talem vt simul oriantur ob nodum ipsius prudentiæ vel potentiæ perspiciendi quo simul coniungantur. Aliud vinculum est conditio prudentiæ quæ videtur dare esse virtutibus: & ideo cadit in definitionem virtutis ipsa prudentia, cũ dicitur quòd est habitus electiuus in mediocritate consistens respectu nostri determinata ratione, id est à prudentia. quare cum habeant hoc cõmune vinculum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte virtutum, quia tali modo colligantur: meritò dicetur quòd vbi prudentia est, ibi reliquæ erunt virtutes. Verũ tota vis consistere videtur in eo vt appetitus redigatur ad mediocritatẽ, & efficiatur obediens rationi: quòd si verè & perfectè redigetur ad hanc mediocritatẽ, erit etiã paratus ad aliã, licet non exerceantur operationes. Vnde si prudẽtia redigit appetitũ ad moderationẽ iræ, rediget etiam ad moderationẽ cupiditatis, quia prudẽtia est latissima. Nã in paupere põt esse liberalitas, licet non habeat facultates saltem ex parte prudentiæ quæ habet appetitũ redactũ & paratũ ad tales operationes exercendas. Quòd si facultas detur, operabitur si verè sit prudens. Præterea totum officiũ virtutis videtur consistere in electione bona. Quòd si desint facultates, tamen poterit adesse perfectio interna, & appetitus paratus obedire rationi quandocunq; occasio tulerit. Quare vbi est electio bona, ibi & ratio vera, & appetitus est rectus. Nam cum moris quidem virtus, vt antè dicit Philosophus. habitus sit electiuus, electio verò appetitus sequens deliberationem, propterea & rationem veram, & appetitum rectum esse oportet si electio sit studiosa, Itaq; dicere possumus quòd cum ex propriis operationibus acquiritur aliqua virtus, vbi primum prudentia adest, acquiruntur etiam aliæ virtutes, id est quædam firma dispositio ad exercendas omnes operationes secundum quamlibet virtutem, cum facultas & occasio tulerit: est enim prudentia cõmunis mensura omnium mediocritatum. aliter prudens nõ esset perfectè prudens, quod est absurdum. His dictis atque præmissis respondere possumus rationibus quas suprà posuimus contra hanc sententiam. Ad primam, cum dicebatur quòd homo non potest suscipere æquè virtutes omnes cũ

habeat

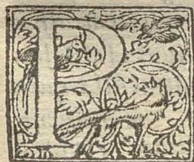
habeant aptitudinē naturalem magis ad vnam quàm ad aliā, & non pariter & æquè ad omnes: dicendum quòd dari potest talis homo æquè dispositus. vel si hoc non sit, quia rarissimè fit in naturalibus aptitudinibus: tamen, vt dicit Philosophus non sequitur, quia virtutes propriè dictæ quibus absolutè dicitur homo bonus, non possint esse simul, imò necessariò sunt ob ipsam prudentiam. Nam si concederetur id quod vt plurimum fit, vt homo sit naturaliter magis aptus ad vnā virtutem quàm ad aliam acquirendā: tamen non sequitur, quia habeat potentias secundū quas potest suscipere omnes, licet cum maiore difficultate vnam quàm aliam. Verū cùm aliquam ex suis propriis operationibus acquirit, disponitur appetitus quodāmodo etiam ad alias, ita vt cùm prudentia adest, sint reliquæ virtutes omnes acquisitæ, vt diximus. Ad secundā, cùm dicebatur quòd ex operationibus vnius vna oritur virtus, illud conceditur in principio cùm oritur habitus, tamen vna cum prudentia omnes aliæ oriūtur virtutes, ita vt simul sint. Ad tertiam rationem cùm dicebatur quòd homo non potest simul omnes operationes producere: dicendum ꝙ respectu affinitatis quam habēt virtutes inter se, & cum ipsa prudentia, si acquirat habitum perfectæ vnius virtutis, ibi immediate aderunt reliquæ. Quòd si non acquireret omnes per operationes, acquireret tamen per electionē quæ est actus quidā internus: quare pauper poterit esse hoc pacto liberalis, quanuis nō habeat facultates. scilicet per electionē. Tenendum est igitur secundum sententiam Philosophi, quòd vbicunq; est vna virtus, ibi sunt reliquæ, per hoc quòd vbicunq; est prudentia, ibi sunt omnes virtutes morales. Et vbicunque est vna virtus, ibi est prudētia: ergo vbicūque est vna virtus, ibi sunt omnes. Nam nisi sint simul, videretur quoquo modo talis operari cum difficultate, & tunc non esset virtus propriè in eo, sed potius dispositio quædam nondum perfecta. Philosophus autem non videtur loqui hic de virtute quæ est in via generationis, cum dicit, vna data omnes sunt simul: sed de virtute exactissima & perfecta, quæ cùm iungitur prudentiæ, fit quidam nodus virtutū, & aggregatū quoddam, & appetitus, vt sæpius diximus, promptus est & paratus in quacunque operatione studiosa rationem sequi. Concluditur ergo quòd omnes virtutes morales sunt simul cōnexæ inter se, & etiam cum prudentia, ita vt non separentur

nisi

nisi ratione sua formali, & definitione. Sunt enim hoc pacto distinctæ, quia habent diuersa obiecta circa quæ versantur: diuersas etiam potentias quas perficiunt, & diuersas rationes formales, & tamen in eo in quo vna perfecta est, sunt etiam reliquæ simul vnà cum prudentia, secundum ea quæ ex dictis Philosophi colliguntur. Hanc sententiam sequutus est Cicero cùm inquit, Sed ne quis sit admiratus, cùm inter ipsos philosophos cõstet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui vnã haberet, omnes habere virtutes: nũc itaq; seiungam quasi posit quisquã qui nõ idem prudens sit iustus esse. Alia est illa cùm veritas ipsa limitatur, & in disputatione subtilitas. Alia cum ad opinionem cõmunẽ omnis accõmodatur ratio. quamobrem vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam virtutum summo ordine à Philosopho traditam, quarum aliæ dicuntur morales, quæ collocantur in appetitu: aliæ intellectiuæ, que collocantur in intellectu secundũ diuisionem quam in fine primi Ethicorum Philosophus posuit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber VII.

De heroica virtute, continentia, & earum oppositis. CAP. I.

POST *hæc dicendum est, alio sumpto principio, tres esse species eorum quæ circa mores sunt, fugienda: uitium, incontinentiam, feritatem. Atque contraria quidem duobus manifesta sunt: aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus. Ad feritatem* 1

autem

autem & immanitatem, maximè uirtutem eam conuenit dicere, quæ est supra nos, Heroicam, inquam, quandam atque diuinam: ut Homerus de Hectore, propterea quòd eximia bonitate præstabat, dicentem Priamum introduxit.

Nec iam hominis sanè mortalis filius ille
Esse videbatur, sed diuo semine natus.

Quare si ex hominibus ob uirtutis excellentiam dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut feræ, neque uitium est neq; uirtus, sic neque dei, sed hoc quidem præstabilius est uirtute: illud autem diuersum quid à uitio genus. At ut rarò fit uirum esse diuum, ut appellare Lacones consueuere cùm ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus hic est) sic & ferus, atque immanis est inter homines rarò. Maximè uerò inter nationes barbaras est. fiunt autem quidem tales & ob morbos, * læsionesq; principij. Et eos etiam homines qui in uitijs exuperant, hac infami consueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem dispositione mentio aliqua posterius fiet. De uitio uerò prius est dictum: nunc de incontinentia, mollitie, luxuq;: & de continentia atque constantia est dicendum. Neque enim ut idem quod uirtus & uitium, neque ut diuersum genus hæc sunt putanda. Atque ut in cæteris egimus, afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ probabilia sunt, aut saltē plurima, maximeq; præcipua circa hos affectus ostendere. Nam si soluantur quidem ea quæ difficultatem afferunt, relinquātur autem ea quæ probabilia sunt, satis sanè fuerit demonstratum. Videtur itaque continentia quidem, constantiaq;, studiosa esse ac laudabilis. Incontinentia uerò & mollities, praua, atque uituperabilis, & idem esse continens, & persistens in ratione: & idem etiam incontin-

[margin: * πηρώσεις.]
[margin numbers: 2 beside "tare. Sed de tali…"; 3 beside "dem, constantiaq;…"]

continens & rationem egrediens. Et incontinens quidem, improba sciens improba esse, agit ob perturbationem: continens autem cupiditates sciens prauas esse, non sequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem esse aiunt atq; constantem. Talem autem alij temperantem esse omnẽ, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & incontinentem intemperantem confusè: nonnunquã diuersos inquiunt esse. Interdum etiam ipsum prudentem in continentem esse non posse, interdum nonnullos homines qui prudentes ac habiles sunt, incontinentes esse dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur hæc sunt. 4 5

COMMENT.

POST hæc dicendum est alio sumpto principio.} Cùm in superioribus libris Philosophus tradidisset doctrinam de omnibus virtutibus tam morum quàm rationis, quarum virtutum ipsæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ verò ipsum intellectum tam actiuum quàm speculatiuum vt distinctè vidimus: nunc consentaneum forsitan videbatur vt iam de felicitate tam actiua quàm speculatiua concluderet, nisi aliqua prius intercederent cognitu necessaria. Sunt enim nonnulli affectus, vel dispositiones circa mores quæ non sunt propriè virtutes vel vitia, sed habent similitudinem cum illis, & sunt vel fugienda vel prosequenda, vt vitia & virtutes: quare cùm circa mores sint, ad eundem pertinere videbatur considerare de his, ad quem pertinebat de vitiis & virtutibus. Meritò igitur post doctrinam virtutum hanc Philosophus aggreditur in hoc septimo libro docendo de heroica virtute, & immanitate, & de continentia & incontinentia, constantia & mollitie: post hæc de voluptate & dolore multa declarat cognitu necessaria, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in duos tractatus. In primo affert hos habitus siue dispositiones quas diximus, & eas declarat. In secundo docet de voluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decem capitula. In primo affert tres species eorum quæ circa mores hominum sunt fugienda, atque eorum contraria, & transit ad ea declaranda: in reliquis verò 1

capitulis quid agat, & quomodo procedat Philosophus, suis locis videbimus. Primum cap. diuiditur in duas partes quæ patebunt. In primis igitur dicit Philosophus proponendo intentionem suam, quòd dicendum est alio sumpto initio & altius repetito, quia huiusmodi habitus vel dispositiones non sunt propriè virtutes vel vitia: & ideo non possumus sequi ordinem quem seruauimus in doctrina virtutum & vitiorum, sed alio sumpto initio dicendum est, inquam, tres esse species fugiendorum circa mores, scilicet vitium, incontinentia, atque immanitas siue feritas. Contraria verò quæ sunt prosequenda circa mores tria sunt: quorum duo sunt manifesta scilicet virtus & continentia: tertium appellat virtutem heroicam, quę videtur quoquomodo superare conditionem humanam. & affert ad hoc suum propositum testimonium Homeri. Itaq; hæc virtus heroica diuina dicitur: non quia dei sit, cùm ille habeat in se omnem perfectionē supereminenti modo: sed quia facit homines similesquoquomodo deo. sicut feritas dicitur, non quia ferarum, quia beluæ non habent neq; vitia neq; virtutes, sed quia facit quoquomodo homines magis similes feris quàm alia vitia vel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati siue feritati opponitur, & probari potest hac ratione quam innuit Philosophus, Summo vitio opponitur summa virtus, & excellentissima: sed immanitas siue feritas est summum & plus quam vitium. Heroica autem virtus est optima, & plus quàm virtus: ergo heroica virtus immanitati siue feritati opponitur. Item, Rarissimo vitio opponitur rarissima virtus: at feritas est vitium rarissimum: heroica quoq; est virtus rarissima: ergo feritati opponetur heroica virtus. & ad hanc sententiam affert testes Lacones, qui virum aliquem vehementer excellentem solent appellare tali nomine: vt patet in textu. Notandum quod homo collocari solet inter essentias separatas & beluas. Nam per intellectum videtur habere similitudinem cum illis separatis: per appetitum sensitiuum cum beluis. Cùm igitur viuit ea vita quæ humana dicitur, aut per vitia, aut per virtutes non videtur assimilari propriè, aut illis substantiis separatis per virtutes, aut accedere ad beluas per vitia, ita quod meritò dici possit brutum animal. Nam beluæ non est virtus nec vitium, cùm non habeat rationem neque electionem: & non est etiam substantiarum separatarum, cùm omnino careant

affecti

affectibus. Virtutes verò sunt circa affectus: virtutes, inquam, morales. Ille autem substantiæ separatæ videntur viuere mente, vt in decimo ostendit Philosophus. Cùm igitur appetitus hominis obtemperat rationi, tunc homo viuit per virtutes morales, vt studiosus, non tamen vita simili substantiæ separatæ: similiter cùm appetitus dominatur rationi, tunc viuit vt homo vitiosus, non tamen adhuc vt fera. Verum cùm homo ita virtute excellat, & summum attingat in vnaquaque virtute, ita vt appetitus summissus rationi penè extinguatur, tunc videtur assimilari substantiis separatis, & viuere vita quadam excedente conditionem humanam: cùm vero appetitus ita obruit rationem, vt penè extincta videatur, tunc videtur homo excedere improbitate, & assimilari beluis, & descendere ad vitam quasi inferiorē humana vita, & similem vitæ ferarū, & sic fit immanis quidā: sed hanc vitam immanē dicit præcipuè reperiri apud Barbaros, quia vti vidētur ratione: sed vitiū immanitatis quod dicitur plusquàm vitiū, non modo ex habitu & consuetudine fieri videtur, sed etiā ex moribus & læsionibus membrorū. Verum hæc quæ ex morbis est, non erit vitiū & immanitas simpliciter & propriè, vt patebit infrà. Verum cùm de immanitate dicendū sit postea: de vitio & virtute dictum sit prius. Nunc sequitur ostendere hos affectus, scilicet continentiam & incontinentiam, constantiam, mollitudinem, quæ sunt dispositiones quædam propinquæ vitiis & virtutibus, etsi non sint propriæ, aut vitia aut virtutes: sed in via vt perseuerando in operationibus euadant postea talia.

{NVNC de incontinentia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua aggreditur declarationem harum dispositionum vt diximus, quæ nec virtus, aut vitium propriè sunt, quanuis non multum absint ab eis. Nam cùm continentia, & constantia eiusmodi sint, vt pugnent cum ratione, & non obtemperent ei, statim non sunt dicendæ virtutes. Cum verò tandem rationem sequantur, etsi cum difficultate, tamen non sunt à virtute alienæ: de incontinentia quoque, & mollitie simili modo dicendum erit, quòd non sunt vitia nec à vitiis aliena, vt infrà latius apparebit. Nam in ipso incontinente fit pugna inter appetitum & rationem. & appetitus superat. In ipso verò continente fit etiam pugna, & tamen ratio superat. at in vitioso sine vlla pugna statim 2

appetitus dominatur. In ſtudioſo verò ſtatim ratio vincit ſine difficultate. Ex quibus patet quòd continens non eſt propriè ſtudioſus, & incontinens vitioſus, & incõtinentia eſt virtus propriè, nec incontinentia vitium, licet non multum abſit à vitio vel virtute. Oſtẽdit autẽ poſt hæc Philoſophus modum procedẽdi, dicẽdo ꝙ faciemus in iis ſicut in aliis conſueuimus locis. Afferemus primò opiniones antiquorũ de his: poſtea ſoluemus aliqua neceſſaria circa iſtos habitus vel diſpoſitiones.

3 {VIDETVR itaque continentia quædam.} Hac in parte Philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de his diſpoſitionibus, & primò ꝙ continẽtia & conſtantia videntur eſſe laudabilia & ſtudioſa cùm ſequantur rationem: incontinentia econtrà & mollitudo eſſe improba quædam & vituperanda.

4 {ET incontinens.} Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem eſt continens, & conſtans, & perſiſtens in ratione, & inconcontinens, & rationem egrediens. & hæc opinio non videtur vera vt apparebit. {Et incontinens quidẽ.} Tertia fuit opinio eorum qui dicebant ꝙ incontinens eſt is qui ſciens improba agit ob cupiditatem, continens vero contrario modo vt patet. {Cenſent præterea.} Quarta fuit opinio, quòd continentia, conſtantia & temperantia eſſent idem, quanquàm eorum nonnulli dicerent hæc nõ eſſe omnino idem, quidã verò penitus idem. Interdum etiam aſſerunt. Quinta fuit opinio de prudentia & incontinentia, quia aliqui putabant prudentem non poſſe incontinentem eſſe, quidam verò econtra fieri poſſe cenſebant, vt prudentes & habiles incontinentes eſſent.

5 {PRAETEREA incontinentes.} Sexta fuit quòd continentia non ſolum ſit circa voluptates, ſed etiam circa iram, honorem, & lucrum: & hæ ſunt, inquit, opiniones quæ habentur de iis.

De continente & incontinente.

CAPVT II.

6 *Vbitauerit autem quiſpiam, qui fit ut rectè quiſpiam exiſtimans agat incontinenter. ſcientem igitur, inquiunt quidam, impoßibile eſſe, nam abſurdum eſt (ut arbitrabatur Socrates) ſi ſcientia inſit aliud quippiam uincere, & ipſum*

perinde

perinde atque mancipium trahere. Socrates enim omnino contra rationem ipsam pugnabat, incontinentiámque exterminabat. Neminem enim existimantem, præter id quod est optimum agere, sed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur 7
sententia ijs aduersatur, quæ manifestè apparent. Atque quærere oportet quisnam in ipsa perturbatione, si ob ignorationem agit, ignorationis sit modus. Constat enim incontinentem non putare illud esse bonum, antequam in perturbatione sit constitutus. Sunt autem qui hæc partim concedunt, partim non concedunt. Etenim scientia quidem nihil 8
esse ualidius confitentur. at huic non assentiuntur neminem agere præter id quod uisum est melius. Quapropter inquiunt, incontinentem à uoluptatibus superari, non scientiam quidem sed opinionem habentem. At uerò si sit opi- 9
*nio, * non scientia, neque uehemens existimatio quæ resi-* καὶ ἐπιστή-
stit, sed remissa (sicut in ambigentibus) uenia danda est, si μη.
non in his persistit aduersus uehementes cupiditates, at prauitati non est uenia danda: nec aliorum cuiquam quæ uituperabilia sunt. Est ne igitur id quod resistit prudentia? 10
Hæc enim est ualidißima. At est absurdum. erit enim idem prudens atque incontinens simul. Nemo autem dixerit prudentis esse ea sponte agere, quæ prauißima sunt. Et insuper demonstratum est antea prudentem aptum ad agendum esse (est enim quidem extremorum) & cæteras uirtutes ha- 11
bere. Præterea si continens est ex eo quia uehementes ac 12
prauas habet cupiditates, neque temperans continens erit, neque continens temperans. Etenim neque uehementes habere cupiditates neque prauas, est temperantis. At oportet, nam si cupiditates sint bonæ, prauus est habitus ille qui prohibet non sequi. Quare non omnis continentia est studiosa. Sin imbecilles & non prauæ, non est quid egre-

gium, nec etiam magnum quid, si sint prauæ ac imbecilles,
13 præterea si continentia in quauis opinione facit persiste-
re, praua est: ut si & in falsa. Et si incontinentia à quauis
opinione dimouet, erit aliqua incontinentia studiosa. quale
fecit Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete. Est enim
laudabilis quia non persistit in ijs quæ suaserat Vlysses, ob
mentiendi dolorem. Præterea *captio mentiens, dubitatio
est. Quia nanq; admirabilia, præterq; opinionem sophistæ
inferre uolunt redarguendo, ut cum attigerint uideantur
acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. Ligatur enim mens
cum manere quidem non uult, quia conclusio nō placet: pro
14 cedere autem non potest, quia rationem soluere nequit. Fit
autem aliqua ratione ut imprudentia cum incontinentia sit
uirtus. Qui nanq; habet utrunque, contraria ijs quæ existi-
mat ob incontinentiam aget. Existimat autem bona esse
mala, & agere non oportere: quare bona aget, & non ma-
15 la. Præterea qui persuasus agit, uoluptatesq; sequitur atque
eligit, melior eo uidebitur esse, qui non ob rationem, sed
ob incontinentiam agit. Nam facilius curari potest, quip-
pe cùm poßit illi dissuaderi. At incontinens obnoxius est
ei prouerbio quo dicimus: Quid insuper bibere opus est,
cum strangulat aqua? Etenim si non persuasum esset ipsi
ea non agenda esse quæ agit, dissuasus tandem cessasset,
16 nunc uero persuasum est ei, & nihilominus talia agit. In-
super si circa uniuersa continentia sit, atque incontinentia
quisnam sit ille qui est incontinens absolutè? Nemo enim
habet incontinentias omnes. dicimus autem quosdam sim-
pliciter incontinentes esse. Tales igitur quædam hac in
materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tolle-
re, alia relinquere oportet. Dubitationis enim solutio in-
uentio est.

* ὁ σοφιστικὸς λόγος.

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quispiam qui fit.} Hoc est se- 6
cundum capitulum huius primi tractatus, in quo Philosophus resumit opiniones allatas de continentia & incontinentia. Et affert dubitationes, & quæstiones circa ipsas, declarando & confutando ea quæ sibi videntur necessaria; non eodem ordine eas resumens, quo suprà posuit, sed aliam prius, aliam posterius, vt patebit in singulis. Diuiditur autem hoc capitulum in sex partes quæ suis locis declarabuntur. In prima incipit dubitando quærere circa tertiam opinionem, Vtrum fieri posſit vt aliquis rectè existimans, agat incontinenter: dicebat enim tertia opinio, quòd incontinens sciens esse improba, agit ob cupiditatem. Quæret igitur quis, quomodo hoc fieri posſit vt habeat rationem incorruptam, agat tamen contra rationem. & arguit primò pro hac parte, quasi hoc fieri non posſit, afferendo sententiam Socratis, qui dicebat quòd cùm scientia sit habitus validiſsimus, si ponatur esse in ipso incontinente, non vinceretur à cupiditate quæ est debilior quàm scientia: quare fieri non posse vt sciens, id est scientiam habens agat incontinenter. Hæc sententia videtur excludere incontinentiam ex ratione morum. dicebat enim ꝙ qui scit, non potest existimare rem quam scit aliter se habere. Nec vnquam aget contra id quod scit esse optimum, nec contra illud procederet nisi ignoratione. Vnusquisque enim videtur ferri ad bonum siue verum, siue deceptiuum, at sciens non videtur circa id quod scit posse decipi: non ergo si sit sciens superabitur scientia eius à cupiditate, quæ est debilior quàm scientia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur. & ob hæc Socrates videbatur tollere omnino incontinentiam ex moribus hominum, vt ait Philosophus in textu.

{HAEC igitur sententia iis aduersatur.} Allata opinione 7
Socratis, arguit statim ad oppositam partem & contra hãc sententiam, ostendendo ꝙ opinio illius refellitur sensu & experientia, quia aduersatur his quæ manifestè apparent. Nam videmus quòd est aliquis habens rationem non corruptam, & percipientem ea quæ sunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non videtur esse nisi incontinens: ergo illa sententia non est acceptanda quæ dicit incontinentiam non esse circa mores hominum. Post hæc dicit Philosophus

hoc esse dignum consideratione, quomodo & per ignorationem agat incontinens cùm sit sciens, & quæ ignoratio sit ista, & quando. Nã antequã sit in perturbatione, est sciens, & postea quando est in perturbatione videtur quasi ignorans, nam tria sunt tẽpora consideranda: primo quando non est in perturbatione, & tunc est sciens, secundò quãdo est in perturbatione, & videtur quasi ignorans, & est similis ebrio qui habet scientiã, & non agit secundum illam scientiam, sed agit quasi sint pueri, qui dicunt carmina quæ non intelligunt: & sic illi proferunt labiis esse turpe quod tunc vix mente cognoscunt. Tertiũ tempus est quando peracta re turpi rursus redit ad scientiam & cognoscit. Et inferius acceptabit Philosophus aliqua ex parte sententiam Socratis, quam suprà visus est refellere omnino.

8 {SVNT autem quibus.} Hac in parte Philosophus affert solutionem quorundam circa hanc sententiam Socratis: deinde solutionem eam refellit. illi enim in hoc assentiebantur Socrati, quòd scientia esset habitus validissimus, ita vt à cupiditate superari non posset. Verùm ex altera parte dissentiebant in eo quòd volebant incontinentiam esse in moribus hominum. sed incontinentem non habere scientiam, sed opinionem: quæ cùm sit imbecillior scientia superari poterat à cupiditate, & ita esset incontinens non habens scientiam. Nemo enim ageret præter id quod sibi visum est melius, sed præter opinionem, quæ superari posse videtur à voluptate.

9 {AT verò si sit opinio.} Arguit contra solutionem illam Philosophus hoc pacto, Si in ipso incontinente non est scientia, neq; firma existimatio, sed opinio quædam talis vt facilè à voluptatibus superetur, tunc venia danda esset incontinenti & incontinentiæ: sed incontinentiæ non est danda venia nec excusatio, cùm sit prauitas & res digna vituperatione: ergo non est ab incontinente remouenda scientia, & ponenda talis opinio vt facitis. Notandum quòd Philosophus dixit antea continentiam non esse virtutem propriè, nec incontinentiam esse vitium, quanquam non sint longè à virtute vel vitio, nunc verò dicit incontinentiam esse prauitatem: ergo videtur esse vitium. Dicendum quòd vitium potest sumi duobus modis: aut communi modo, aut proprio. Communi vt est fugiendum, & prauum, quòd de vitio & incontinentia, & immanitate, quæ sunt tres species fugiendorum circa mores. Proprio modo

do vt eſt vitium propriè dictum, quod ex oppoſito contraria tur virtuti propriè dictæ, Incontinentia igitur dicitur prauitas primo modo, non vt eſt vitium propriè dictum, ſed vt prauum fugiendum & vituperabile.

{EST ne igitur id quod reſiſtit.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert quæſtionem circa quintam ſententiam, & opinionē ſuprà allatā, non enim ſeruat ordinem quem tenuit in illis proponēdis, ſed vt ſibi opportunū videtur. Dubitat ergo & quærit vtrum in ipſo incontinente ſit prudentia, & primò oſtendit quòd videtur eſſe in eo prudentia: poſtea, declarat, & probat ꝙ non eſt. Dicit ergo in primis, Incontinens non videtur habere ſcientiam, ſed opinionem: at opinionum quæ ſunt in homine prudentia eſt validior, ergo erit in ipſo incontinente prudentia, vt videtur. Poſt hæc affert duas rationes contra hanc ſententiam. Prima ratio: ſi in ipſo incontinente eſſet prudentia, prudens eſſet incōtinens. at hoc eſt abſurdum: ergo abſurdum eſt dicere ꝙ prudentia ſit in ipſo incontinente. Nam incontinens agit res prauas & turpes, prudens non agit res turpes: ergo prudens non eſt incontinens. Secunda ratio, Prudens eſt aptus ad omnes res bonas agendas, & complectitur omnes virtutes morum: ſed incontinens non eſt aptus ad res bonas agendas, nec complectitur omnes virtutes morum: ergo incontinens non eſt prudens. 10

{EXTREMORVM.} Id eſt ſingularium, 11

{PRAETEREA ſi continens ex eo.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus arguit contra quartam opinionem quæ erat quòd temperantia, & continentia eſſet idem: & videtur procedere hoc pacto. Continentia vel continens verſatur circa cupiditates, & eas habet aut vehementes aut leues: ſi vehementes, tunc vltra aut prauas, aut bonas: ſi vehementes & prauas, non poteſt eſſe temperatus. Nam temperati non eſt habere vehementes cupiditates, nec prauas, cùm appetitus non pugnet cum ratione in homine temperato. at oportebat tamen, ſcilicet vt haberet, ad hoc vt ſit idem ipſe temperatus & continens ſecundum veſtram poſitionem. Quare ſi continens habet vehementes cupiditates & prauas, non poteſt eſſe temperatus, vt patet. Sin autem ipſe habeat vehemētes & bonas, prauus erit ille habitus qui reſiſtit bonis vehementibúsque cupiditatibus: nam continens pugnat cum cupi- 12

ditatibus,& tandem vincit:quòd si resistat bonis & vehementibus,cõtinentia erit habitus prauus:& sic non erit omnis studiosa:at omnis temperantia studiosa est.ex quo habemus ꝙ si cupiditates erunt vehementes siue prauæ,siue bonæ, temperantia non est continentia. Verùm si cupiditates sint remissæ & non prauæ,tunc continentia non esset egregius habitus vt existimatur:ergo non habet remissas cupiditates non prauas : sin verò sint remissæ & prauæ,tunc continentia non esset potens dispositio,& tamen est cùm resistat magnis cupiditatibus.Cõcluditur ergo quòd cùm continens non versetur circa remissas cupiditates,nec circa vehementes bonas, sed potius habeat vehementes & prauas & temperati non sit illas habere: concluditur,inquam,quòd temperans non est idem quod continens, nec temperantia idem quod continentia , vt volebat quarta opinio.& hoc videtur innuere Philosoph. licet non manifeste inferat conclusionem.

{PRAETEREA si continentia facit.} Hæc est quarta pars
13 huius capituli,in qua Philosophus arguit cõtra secundam opi-
nionem qua dicebatur ꝙ continens idem est quod constans & perseuerans in ratione, vel potius in proposito & opinione. Incontinens verò econtrà est idem quod inconstans digrediens à sua opinione . Hanc sententiam refellit Philosophus, declarando quòd si illa opinio esset vera,sequeretur quod aliqua continentia posset esse praua , aliqua incontinentia bona & studiosa.at hæc sunt duo absurda : ergo absurda videbitur illa opinio , ex qua hæc sequuntur . Nam primum si continens sit idem quod perseuerans in opinione,vt illi volunt, fieri potest vt habeat opinionem falsam & prauam , & perseuerantia in illa erit continentia praua:præterea si incontinens sit idem quod digrediens à sua opinione , fieri potest vt habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionem : & hoc pacto aliqua incontinentia esset bona, si incontinentia esset non persistere in opinione . & probat hoc exemplis Neoptolemi & sophistarum . Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inscribitur Philoctetes , primum mentiri , postea confiteri veritatem , & digredi à falso.ergo si incontinentia est inconstantia , & digressio à proposito , talis digressio Neoptolemi à proposito falso sit laudabilis : ergo aliqua erit incontinentia laudabilis.

bilis.quod est absurdum,quia nulla prauitas est laudabilis. Secundum exemplum est de sophisticis rationibus quibus illi conantur decipere homines, vt inanem gloriam consequantur, & quanuis non rectè concludant conclusionem, ex præmissis tamen rationibus eorum ligatur mens nescientis soluere, velut quidam interrogabant, vt in Posterioribus dicit Philosophus, Scisne omnem dualitatem esse parem?si se omnem scire dicebat, offerebant dualitatem quandam quam habebant occultam, & dicebant eam non potuisse scire esse parem,cùm ignorasset eam esse in rerum natura, soluūt illi non rectè,vt ibi ostendit Philosophus:quare ligatur mens nescientis soluere talibus rationibus deceptiuis. Quòd si mens non persisteret in illa assensione, talis digresśio esset incontinentia laudabilis, quare absurde dicunt quòd continentia faciat hominem persistere in quauis opinione, & incontinentem non persistere,vt illa quarta opinio vult.

{FIT autem aliqua ratione.}Probat etiam idē alia ratione hoc pacto. Si incontinentia esset omisśio rationis & opinionis,vt illi dicebant,tunc sequeretur quòd ex duobus vitijs posset componi vna virtus,quod est valde absurdum.primū,quia virtus est simplicisśima forma & indiuisibilis: deinde dicitur per abnegationē externorū,ex quo patet, quòd est absurdum dicere eam cōstare ex partibus,& ex partibus duabus vitiosis. Quòd autem hoc sequatur, ex eo apparet,quia fieri potest vt incontinens sit imprudens, & per imprudentiā existimet aliquam rem malam esse bonam,& per incontinentiam omittat illam falsam opinionem,si incontinentia, vt illi volunt, omisśio opinionis est:sed omisśio prauæ opinionis videtur esse probitas & virtus:& hæc fiet ex illis duobus vitijs. ergo ex vitijs conficietur virtus, quod est absurdum:& sequitur ex quarta illa opinione. ergo absurda & post habenda est illa opinio. 14

{PRAETEREA qui persuasus.} Hæc est quinta pars huius capituli,in qua Philosophus affert dubitationem circa primam opinionē,quia illa dicebat ꝙ continentia est de numero bonorum,incōtinētia de numero prauorū,quia posset aliquis dubitare in quo genere prauorum ipsa esset ponenda,& vtrum esset peior quàm vitium.Idcirco in parte ista facit hanc determinationem,differendo & disputando, non autem asserendo: quia videt̄ inferre disputatiue,vt diximus,id ex quo appareat 15

intemperantiam eſſe minorem improbitatem quàm inconi tinentiam. Nam intemperans perſuaſus agit prauum, & diſ ſuaſione remoueri & ſanari poteſt: & incontinens non per ſuaſus à ratione operatur prauum cum ratio repugnet, & cum percipiat illud eſſe prauum: & non perſuaſus à ratione: quia aduerſatur appetitui ſuo, exequitur illud prauum: & intempe rans perſuaſus, & eligens, voluptates perſequitur quas diſſua ſus poteſt omittere, & ſanari poſſe videtur: at incontinens cum non agat perſuaſus, non videtur diſſuaderi poſſe & diſſuaſione moueri. Affert poſt hæc & accommodat huic propoſito prouer bium quo dicitur, quòd non eſt afferẽdus potus ei qui ſuffoca tur aqua, quia dando illi potum nihil proficitur. Simile fit de incontinente quem fruſtra diſſuadet quis, cùm percipiat quid agit, & tamen exequitur illud, & aliter agit quàm ſibi oſten dat ratio agendum eſſe. Notandum quòd in hac parte Philoſo phus procedit argumentando & diſſerendo, non aſſerẽdo: quia nec verum eſt, nec ſua ſententia, vt intemperantia quàm incõ tinentia, vel intemperans quàm incontinens ſit potior. Nam intemperans eſt vitioſus, & habet rationem iudiciumq; cor ruptum. Incontinens vero nondum eſt vitioſus propriè, nec ha bet rationem eo modo corruptam: præterea facilius ſanari poteſt quàm intemperans, vt declarabit inferius: ſed nunc ar guit hincinde, vt magis illuceſcat veritas & determinatio ſua quam affert infrà.

16 {INSVPER ſi circa vniuerſa,} Hæc eſt ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus affert dubita tionem circa ſextam opinionẽ, qua dicebatur, quòd incõtinen tia eſt circa multa obiecta & vniuerſa, vt circa honorẽ, lucrum, & huiuſmodi. Arguit Philoſophus contra hoc, dicendo quòd data hac opinione, ſtatim ſequitur quòd non erit ſimplex in continentia, & propriè dicta, ſi verſatur indifferenter circa ta lia, ſed mixta quædam: ſed hoc eſt abſurdum, quare dicendum erit quòd continentia & incontinentia circa determinata ob iecta verſatur, id eſt circa voluptates, quòd ſi diceretur alio modo, tunc non propriè: nec ſimpliciter, ſed ſecundum quid diceretur. at nos propriam & ſimplicem quærimus, vt pate bit infrà. poſtea dicit Philoſophus, quòd harum dubitationum quædam ſunt ſoluendæ vel tollendæ, tanquam non veræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, vt veritatem inueniamus circa tales affectus & diſpoſitiones.

Quonam

Quonam pacto continentes agunt.

CAP. III.

Rimùm itaque considerandum est, si inconti= 17
nentes scientes agant necne, & quonam modo
scientes. deinde circa quæ sit incontinens ponen-
dus, & cõtinens. Vtrum circa uoluptatem om=
nem atq; dolorem, an circa definitas quasdam uoluptates at=
que dolores. Et utrum idem sit an diuersus, continens at=
que constans. Similiter & de cæteris quæ ad hanc attinent
contemplationem. Est autem considerationis initium, utrum 18
continens & incontinens, ijs circa quæ uersantur differant,
an modo. Dico autem sic, utrum incontinens ex eo solum sit 19
incontinens, quia circa hæc uersatur, an non: sed ipso modo,
an utrisq;. Deinde si continentia & incontinentia sint cir= 20
ca uniuersa, necne. neque enim circa omnia uersatur is qui
est incontinens absolutè, sed circa ea circa quæ est intempe=
rans. neque simpliciter sese habet ad illa. Esset enim incon=
tinentia ac intemperantia idem, sed hoc modo. Nam ille
quidem eligens ducitur, putans semper oportere persequi
uoluptatem præsentem. Incontinens autem non putat qui=
dem, persequitur tamen. Si itaque uera sit opinio, sed non
scientia, qua transgredientes incontinenter homines agunt, 21
nihil refert ad rationem. Nonnulli nanq; eorum qui opi=
nantur non ambigunt, sed arbitrantur exactè se scire. Si igi-
tur opinantes ex eo quia remisse credunt magis quàm scien=
tes, cõtra suam agent existimationem: nihil differet ab
opinione scientia. Sunt enim qui non minus opinioni suæ,
quàm alij suæ scientiæ credunt, ut ex Heraclito patet. Sed 22
cùm dupliciter dicatur scire (nam & is qui scientiam quidem
habet, non autem utitur ipsa: & is qui utitur, dicitur scire)
hæc inter sese different: habentem, inquam, scientiam, at
non

non contemplantem, & habentem ac contemplantem: age-
23 re ea quæ agere non oportet. hoc enim uidetur absurdum.
24 Sed non si agat non contemplando. Præterea cùm propo-
sitionum duo sint modi, nihil prohibet ut quispiam agat
contrarium eius quod scit, si habeat quidem utrasque, uni-
uersali tamen & non particulari propositione utatur.
Nam ea quæ aguntur, singularia sunt. Differt autem &
ipsum uniuersale. nam aliud est in ipso, aliud in re. Vt
omni homini sicca conducunt. & hic est homo. uel siccum
est quod est tale. Sed si hoc sit tale, aut non habet, aut non
operatur. Magna igitur per hos emerget utique differen-
tia modos. atque adeò ut hoc quidem modo non absurdum
25 esse, alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut ho-
mines scientiam habeant, alio modo quàm nuper diximus.
Nam in habendo quidem, sed non in utendo differentem
cernimus habitum, ut quispiam & habeat quodammodo
& non habeat ipsum. qualis est dormiens, & *furens, ac
ebrius. At hoc modo disponuntur ij qui sunt in perturba-
tionibus constituti. nam iræ, & cupiditates ueneræ, cæ-
teráq; similia, corpus etiam manifestè permutant. atque
nonnullos & in furorem, ac insaniam adigunt. Patet igi-
tur dicendum esse incontinentes perinde sese habere atque
26 hi sunt affecti. Dicere autem eas sententias quæ à scientia
proficiscuntur, nullum est signum. Etenim ij qui sunt in
hisce perturbationibus constituti, demonstrationes & car-
mina dicunt Empedoclis. Et qui primum discunt, nectunt
quidem orationes, sed nondum sciunt. oportet enim ipso-
rum insideant menti, ad quod tempore opus est. Quare pu-
tandum est, ut histriones poëmata recitant: sic & incon-
27 tinenter agentes, sententias dicere. Insuper & hoc modo
quispiam naturaliter inspexerit causam. Opinionum enim

*μὴ μαινόμενος.

alia

alia est uniuersalis, alia de singularibus est, quibus iam
ipse præsidet sensus. Atque cùm ex ipsis ratio fuerit una:
anima conclusum ipsum in contemplandis quidem dicat, in
agendis autem rebus continuò agat necesse est. Nam si om=
ne dulce gustare oportet, & hoc est dulce ut unum quid sin=
gularium, is hoc simul & agat qui potest nec prohibetur,
necesse est. Cùm igitur una quidem uniuersalis inest opi= 28
nio gustare uetans: alia uerò dicit, omne dulce uolupta=
tem afferre, & hoc esse dulce: hæc autem operatur, atque
inest fortè cupiditas. illa quidem hoc fugere dicit, cupidi=
tas autem ducit. mouere enim partes singulas potest. Qua- 29
re fit, ut à ratione quodammodo & opinatione incontinen
ter agatur. non tamen per se contraria, sed per accidens. cu=
piditas enim rectæ rationi, sed non opinatio aduersatur.
Quare & propter hoc bestiæ, non sunt incontinentes: quia 30
non uniuersalem existimationem, sed singularium imagi=
nationem atq; memoriam habent. Quomodo autem solui= 31
tur ignoratio, ac rursus fit incontinens, sciens, eadem est ra=
tio, & de ebrio, & dormiente, & non est huius propria
*perscrutationis, quam quidem * à naturalibus audire opor=* παρὰ τῶν φυσιολόγων
tet. Cùm autem ultima propositio rei sit sensibilis opina- 32
tio atq; actuum domina, hanc incontinens aut non habet
dum est in perturbatione: aut sic habet ut in habendo nō sit
scire, sed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis carmina
profert. Et quia terminus extremus non est uniuersalis, nec
ad scientiam ut uniuersalis attinet. atq; id accidere uidetur
quod Socrates quærebat. Non enim ea, quæ propriè scientia
est, præsente, fit perturbatio: nec ipsa ob perturbationem di-
strahitur, sed sensitiua. De his igitur si sciens, inquam, incon
tinens an non sciens, & quonam modo sciens incontinenter
agat, tot à nobis sint dicta.

COMMENT.

17 PRIMVM itaque considerandum est.}Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, in quo Philosoph.postea quàm attulit opiniones priscorum de continentia & incontinentia,& constantia,& huiusmodi,& circa hæc posuit dubitationes quasdam & oppositiones : nunc soluere intendit primam dubitationem, quæ posita est in præcedenti capitulo, Vtrum incontinens agat sciens incontinenter. Diuiditur hoc capitulum in tres partes quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur præmittendo ordinem de quibus dicturus est,dicit considerandum esse vtrum sciens vel non sciens incontinens agat:& si sciens,quonam pacto, hæc enim est magna difficultas,& in hac se dilatat in tertia parte huius. Deinde dicit considerandum esse circa quæ versatur incontinentia,an circa omnes voluptates,& reliqua quæ patent in textu.

18 {EST autem considerationis initium.} Præmisso ordine eorum de quibus dicere inferius intendit : affert nunc duas dubitationes,& statim soluit.Nam earum solutio videtur esse fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubitatio est vtrum continens & incontinens differant obiectis circa quæ versantur : an modis diuersis versandi circa eadem obiecta,eandemq; materiam.Hæc dubitatio introduci potest duobus modis. Primo, vtrum continens & incontinens differant inter se ob id,quia versantur circa diuersa obiecta & materiam : an quia versantur circa eandem diuerso modo. Vel alio pacto introduci potest, vtrum continens & incontinens differant,scilicet à temperato & intemperato : an in materia, vel in modo versandi diuerso.& hæc secunda expositio magis consonare & conuenire videtur cum iis quę dicentur inferius, quia hanc dubitationem soluit potius secundo modo sumptam,quàm primo.

19 {DICO autem.}Hoc addit vt magis seipsum declaret.

20 {DEINDE si continentia & incõtinẽtia.} Affert secundam dubitationẽ talem:vtrũ continentia & incontinẽtia versentur circa omnia obiecta,an non:& statim affert solutionem huius secundæ quæstionis,dicendo quòd simpliciter incõtinens,de quo loquimur,nõ versatur circa omnia,sed circa ea circa quæ versatur intemperans,id est circa voluptates. deinde infertur solutio secundæ dubitationis, scilicet quòd licet intemperans, & incon

& incontinens versentur circa eadē materiam, id est circa voluptates corporis : tamen non simpliciter eodem modo, quia essent idem, quod est absurdū, sed diuerso. nam intemperans eligit, incontinens nō eligit: ergo incontinens non est intemperans, licet versentur circa eandē materiam. Et notanda est distinctio ista, quia videtur esse fundamentū eorum quæ dicētur inferius. Neq; simpliciter, id est nō eo modo quo intēperans.

{ S I itaq; vera sit opinio. } Hæc est secunda pars huius cap. 21 in qua Philosophus posteaquā præmisit nonnulla necessaria, nunc sumit rationem illam priscorum. qui nitebantur soluere opinionem Socratis, & difficultatem sua sententia ortam, cum diceret incontinentem nō habere scientiam eorum quæ prætergrederentur ob cupiditatem: illi autem aiebant habere opinionem & non scientiam. Philosophus autem ostendit ꝙ talis solutio illorum non est bona, quia nihil refert vtrū in ipso incontinente sit scientia vel opinio quam ille transgrediebatur in agendo, & posthabeat ipsam siue sit scientia siue opinio sequendo cupiditatē: nam illi putabant ideo vinci rationem incontinentis, quia nō haberet scientiam rem validissimam, sed opinionem quæ est imbecillior, & superari à voluptatibus potest. Hoc autem non esse verū dicit, quia sunt nonnulli qui habent ita infixam & firmam opinionem ac si haberent scientiam. Nam si dicunt incontinentes ex eo habere opinionem, quia remissè credentes agant contra existimationem & iudicium suum: hoc argumentum nō valet, quia fieri potest ita vehemens opinio, vt in habente sit tanquam scientia. & hoc ostendit exemplo Heracliti qui opinabatur ꝙ omnia essent in continuo motu. Huic opinioni adeò hærebat Heraclitus, vt non minus crederet, quàm si certissimè sciret. Quare si ponamus ꝙ in incontinente sit opinio & non scientia : nihil refert, nec sequitur propositum nostrum vt vincatur, quia opinio sit debilior, cùm possit esse opinio talis, vt respectu habentis sit tanquam scientia. Notandum quòd multipliciter differt scientia ob opinione: scientia semper est de necessariis, opinio verò non semper. Scientia est per demonstrationem, opinio nō est per demonstrationem : & scientia semper est vera, opinio potest esse falsa. Sunt & alia multa quibus differunt. verùm ad propositum, & si semper scientia sit firma, opinio autem non semper, tamen fieri potest, vt aliquādo in hoc sint similes, id

est, vt sit opinio vehemens & firma, ac si esset scientia quædam vt exemplo ostendimus.

22 {SED cũ dupliciter dicatur scire.} Hæc est tertia pars huius ca. in qua Philosophus incipit soluere dubitationẽ quã mouit in principio capituli præcedentis, Vtrũ incontinẽs sit sciẽs etsi sit, quomodo sit: circa dubitationẽ attulit sententiam Socratis, & priscorũ vt vidimus, & duo facit. Primò soluit quæstionem afferendo tres distinctiones, deinde soluit alio modo ex parte naturalis profectionis rerum agendarum vt late appareat sententia, & solutio quam intendit. Prima distinctio est ꝙ scire bifariam dicitur. Vno modo habitu, vt is qui habet & non vtitur: alio modo vt est in actu, & operatione, vt est ille qui habet scientiam & vtitur. Nam primo modo, vt hoc patefiat exemplo, dicimus geometram dormientem, & non operantem & speculantem, habere scientiam geometriæ & habitum, Secundo modo dicimus scire cùm speculatur secundum scientiam & habitum geometriæ quam habet faciendo aliquã demonstrationem, veluti quòd triangulus habeat tres angulos æquales duobus rectis & huiusmodi. Eodem pacto citharœdus dicetur habere artem citharizandi in habitu. Primo modo si stet dormiens: secundo modo si operetur secundũ habitum qui est in eo, & vtatur arte sua. Hæc distinctione allata affert vnam conclusionem Philosophus, qua innuere videtur quoquomodo solutionem quãdam. nam quando dicimus incontinentem scire, possumus vno modo intelligere quòd habet opinionem & scientiam in habitu: alio modo quòd vtatur & actualiter speculetur & consideret secundum talem scientiam. Quòd si vtroq; modo ponatur scire in ipso incontinente, id est vt habeat in habitu, & contempletur, id est vtatur ipsa, & consideret secundum eam dum agit, forsitan erit absurdum: sed primo modo tantùm nihil refert, id est vt habitu habeat, & non contempletur cùm agit. Veluti si ponamus aliquem scire rem quandam esse bonam, & habitu illam scientiam cognitionemq; habere, nõ tamen habere actu, id est vti ea cùm agit, nec eam respicere cùm operatur.

23 . {HOC enim videtur absurdũ.} Scilicet ponere vtroq; modo scire in ipso incõtinente, scilicet eũ habere scientiã habitu, & vti cũ agit incõtinenter, sed nõ, scilicet erit absurdũ dicere, quòd habeat scientiam & cognitionem illam habitu, & postea

non

non consideret; & contempletur, vel ea vtatur cum agit. Notandũ quòd Philosophi solent aliis terminis hanc distinctionem facere. Dicunt enim quòd actuum quidam primus, quidam secundus. Primum appellant ipsum habitum, quia est tan quam forma perfectiua potentiæ: & forma solet appellari actus respectu materiæ, vt anima dicitur actus à Philosopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto scire dupliciter est: aut primo actu, id est habitu: aut secundo, id est operatione. & primo modo incontinens dicetur sciens cum agit: secundo verò non dicetur sciens. Nam si haberet scientiam secundo modo, id est vt eam respiceret quam habet, nunquam operaretur secundum incontinentiam: sed culpa sua est quod non respicit eam cùm agit, sed post habet & dimittit vt præsentem sequatur voluptatem. Et animaduertendus est hic Philosophi modus quem ille multis in locis seruat vt mediũ suis distinctionibus capiat. Nam antea vidimus quòd nonnulli priscorum dicebant incontinentem scientem esse. Socrates verò dicebat fieri non posse, vt sciens sit incontinens: Philosophus verò medium tenens, partim sciẽtẽ, partim nõ scientem esse voluit, afferendo distinctionẽ de modo sciendi. Cum enim res distinguuntur, quæ indigent distinctione, multæ auferuntur dubitationes, & ipsa veritas manifestius elucescit. Plato primò his est vsus distinguendi modis: erant enim antea scien tiæ quasi crudæ: Plato cœpit distinguendo tollere æquiuocationes, vt in Phædro de furoribus, & aliis in locis facit distinctiones præclaras: postea Philosophus iste mirũ in modũ amplificauit hos distinguendi modos, vt tollerentur omnes cauil lationes sophistarum, quibus hic semper inimicissimus facit.

{PRAETEREA cùm propositionum.} Affert Philosophus secundam distinctionem, & solutionem eiusdem quæstionis, scilicet vtrum incontinens sit sciens, & si est, quomodo sit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione siue discursione, & syllogismo actiuo duæ propositiones sumuntur: vniuersalis vna, altera singularis. & fit quandoque vt sciamus vtranque, & fit etiam vt sciamus tantum alteram. & intelligitur hic de vniuersali, & particulari circa eosdem terminos, vt omnis magnes attrahit ferrum, hic est magnes, & cætera. Potest ergo fieri vt incontinens sciat in vniuersali, nesciat postea particulare cùm agit, sicut in speculatiuis 24

dicimus,quòd fieri poteſt vt quis ſciat omnem triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis, ignoret autem hunc vel illum triangulum: ſed cùm ſit quoddam vniuerſale quod habet ſub ſe ſingulare, quod ignorari non poteſt cùm ſcitur ſuum vniuerſale,quoddam verò vniuerſale ſit, quod ſciri poteſt ſine ſuo ſingulari: ideo Philoſophus affert diſtinctionem illã,ne quis obiiceret,dicendo quòd fieri poteſt vt ſit vniuerſale aliquod, quo ſcito ignorari non poteſt ſuum ſingulare: quòd ſi hoc competeret incontinenti, tunc non eſſet vera ſolutio tua,ſcilicet quòd incontinens ſciat vniuerſale, poſtea verò cum agit non ſciat ſingulare.Affert igitur hanc diſtinctionem quòd duplex eſt vniuerſale:aliud in ipſo qui habet, aliud in re.Exemplum primi,vt omni homini ſicca proficiunt, hic eſt homo &c. Hæc propoſitio ſingularis ignorari non poteſt reſpectu vniuerſalis quod eſt in ipſo, id eſt in ipſo homine. Nam cùm ſciat tale vniuerſale in ipſo homine,id eſt in ſe, non poteſt ignorare hanc propoſitionem ſingularem, id eſt hic eſt homo,niſi ſeipſum ignoraret:quod eſt abſurdum. Exemplum ſecundi,Omne ſiccum homini prodeſt: at hoc eſt ſiccum &c. Tale igitur vniuerſale quod eſt in re ſciri poteſt,& tamen ignorari poteſt ſingulare. nam & ſi ſciam quòd omne rheubarbarum purgat choleram,quod eſt vniuerſale in re, tamen ignorare poſſum hoc vel illud rheubarbarum. Quare dicere poteſt Philoſophus ad tollendam illam obiectionem: cùm ego loquor de incontinente.& dico quòd ipſe habet ſcientiam habitu,& vniuerſale: cùm verò agit,ſingularem propoſionem non percipit, non intelligo de vt vniuerſali in ipſo quod ſciri non poteſt quin ſciatur ſuum ſingulare:ſed intelligo de vniuerſali in re quod ſciri poteſt, & tamen non percipi ſingulare ſuum quod locatur ſub ipſo, vt exemplis patuit. Loquendo igitur de vniuerſali quod eſt in re, dicere poſſumus quòd incontinens agere poteſt ſciendo vniuerſale: poſtea verò cùm agit,non percipiendo ſingulare: non eſt autem abſurdum vt incontinens habeat vtraſque propoſitiones, ſcilicet vniuerſalem & particularem, & tamen cùm agit non vtatur cognitione & ſcientia illius in ſingulari, & ideſt non habere in actu & operatione: & ſic aget contra id quod ſcit, & erit quoquomodo ſciens reſpectu vniuerſalis, quoquomodo neſciens reſpectu ſingularis, ex eo quia cognitione in particulari

lari

lari propoſitione non vtitur, itaque ſi hoc modo ſcire dicatur incontinens, non erit abſurdum, ſed illud abſurdum eſſet ſi diceretur eum ſcire & vti ſcientia in ſingulari cùm agit.

{PRAETEREA ſit vt homines.} Affert tertiam diſtinctionem Philoſophus, ex qua emergit tertia ſolutio. Nam dictum eſt ſuperius quòd ſcientes dici poſſunt & in habendo & in vtendo. id eſt habitu & actu ſecundo: nunc autem iſtud habere ſcientiam, ſcilicet in habitu non vtendo ea, bifariam dici poteſt, aut quòd habeat & non operetur, quia ſtet ocioſus non impeditus aliqua perturbatione: aut quòd habeat, & non operetur ob aliquam perturbationem, & huiuſmodi. Sicut eſt dormiens, ebrius, furens, & alij eiuſdem generis, & iſti videtur differre, quia ille ſine perturbatione eſt habitu ſciens, tamen non conſiderans actu, quia ſtat otioſus: hic verò alter ſcientiam habet habitu, & impediri poteſt multifariam, aut ſomno, aut ebrietate, aut perturbatione, ne exerceat operationes ſecundum ſcientiam quã habet: & huic ſimilis eſt quo innuitur ſolutio, videtur eſſe incontinens qui habet cognitionẽ & ſcientiam in habitu, & cum ſuperueniunt vehementes cupiditates, permittit ſe ſuperari, & fit ſimilis ebrio cum ſit in illis perturbationibus cõſtitutus, quæ non ſolũ exagitant animũ, ſed etiam corpus permutant, aut pallore, aut tremore, aut ſimilibus. 25

{DICERE autem incontinentes.} Remouere videtur obiectionem quæ fieri potuiſſet hoc modo: Tu dicis, ô Ariſtoteles incontinentem habere ſcientiam cum impedimento, ita vt non vtatur ea cũ agit. Nos tamen videmus aliquos incontinentes dicere & proferre ſententias quæ indicant eos eſſe conſtitutos in ſcientia, & ideo non videntur ignorare, ſed percipere cùm agunt. Reſpondet Philoſophus quod fieri poteſt vt proferant talia. Verum hæc tantum verbis dicunt, & non ſequitur per hoc quòd ſint in ſcientia conſtituti: ſicut etiam pueri qui proferunt orationes quas non intelligunt, & hiſtriones carmina in ſcena quæ recitant, & tamen non intelligunt quod importatur per illa, quare non ſequitur quòd ſi incõtinentes proferunt ſententias ad ſcientiam & cognitionẽ pertinentes quòd ſint in ſcientia conſtituti. Et ſic erunt quodammodo ſcientes & quodammodo non ſcientes, eo modo quo dictum eſt. 26

{INSVPER hoc etiam pacto.} Allatis diſtinctionibus illis & ſolutionibus, nunc eiuſdem dubitationis aliam ſolutionem 27

affert ex perte naturalis profectionis scientiæ actiuæ, & dicit naturaliter, non quia à natura proficiscatur hæc ratio, sed quia sic fit naturaliter in profectione scientiæ actiuæ & opinionis. Nam fit hoc modo quòd quædã est opinio vniuersalis, quædã singularis, quæ est circa res agendas singulares, quarum est sensus. Ex ijs duabus opinionibus fit quandoque vna opinio, & vna sententia, quam intelligit Philosophus esse conclusionẽ, & non minorem propositionẽ, sicut aliqui dicũt expositores. Fit enim ex vniuersali & singulari conclusio hoc pacto, Omne animal est substantia, Socrates est animal, ergo Socrates est substantia. Hæc est opinio vniuersalis, scilicet omne animal est substantia: & est alia singularis, id est Socrates est animal: & ex his opinionibus fit vna, quæ est conclusio, scilicet Socrates est substantia, cui necessario assentitur mens: cum sequatur necessario ex præmissis secundum formã syllogismi. Verũ sicut fit in speculatiuis, ita in actiuis, sed in speculatiuis hoc fit vt posita vniuersali & particulari secundum formam syllogismi, necessario sequitur conclusio: sic in actiuis posita vniuersali & singulari, statim sequitur operatio, quæ est conclusio in actiuis, scilicet executio ipsa post discursionem factam: vt patet in hoc exemplo, vbi ponitur vniuersalis opinio & particularis, ex quibus fit vna tertia: id est conclusio & executio ipsa hoc modo, Omne dulce est gustandum: hoc est dulce, & statim fit executio & prosecutio illius quæ est conclusio actiua. Nam in speculatiuis satis est nosse conclusionẽ, sed in actiuis non tantum est cõclusio quæ infertur, sed etiã quæ agitur, cùm statim post discursionem illam fiat executio, & ista processio fieri videtur naturaliter in rebus agendis, licet non animaduertatur. Primò enim habemus aliquam cognitionẽ sub qua ponimus aliquam particulam, & postea infertur conclusio ex illis, id est operatio & executio, si non prohibetur.

28 {CVM igitur vniuersalis.} Præmissis ijs quibus percipitur processio, quæ naturaliter videtur in rebus agendis: nunc Philosophus accedit ad solutionem, qua intelligi possit quomodo incontinens operetur: & animaduertendum quod de eadem re diuersæ opiniones & propositiones esse possunt: quæ diuersæ cùm sint, non tamen sunt contrariæ, vt de aliquo dulci dicere possumus quòd est turpe, & etiam quòd affert voluptatem. Ponatur autem, vt dicit Philosophus, vna cognitio

vni

vniuersalis vetans non gustare, id est nullum dulce est gustandum, sit etiam alia quæ dicat quòd omne dulce affert voluptatem, tunc allato aliquo dulci vt hoc est dulce, quòd est singularis opinio, & propositio statim incontinens, si adsit cupiditas, collocabit illam propositionem singularem sub vniuersali affirmatiua quam habet, scilicet sub hac vniuersali, quòd omne dulce affert voluptatem: collocabit, inquam, istam singularem, hoc est dulce, & statim concludet operando & exequendo si impedimentum absit, requiritur primò vt sit vniuersalis opinio, deinde singularis alia, & rei singularis quæ agi posit à nobis, & vt adsit cupiditas, & remotum sit operandi impedimentum vt posit fieri executio: illa autem alia vniuersalis negatiua, id est, nullum dulce est gustandum, relinquitur ab incontinente, nam cùm posset illam singularem, scilicet hoc est dulce, collocare sub ea negatiua bona quam habet, ipse collocat sub affirmatiua vniuersali, etsi habet illam bonam negatiuam. quare dicit Philosophus quòd ex vniuersali ratione, & singulari opinione quæ est contraria vniuersali, illi non per se, sed per accidens, quia coniungitur cum cupiditate, incontinens operatur: & sic ex vniuersali ratione non corrupta, quæ dicit nullum dulce gustandum est, & opinione particulari quæ dicit hoc est dulce, agere videtur incontinens: nam cupiditas est connexa huic singulari opinioni, quæ cupiditas est contraria illi vniuersali rationi per se: opinio autem illa singularis est contraria per accidens, quia de se non esset contraria nisi esset cupiditas quæ trahit rationem, & mouet etiam partes organicas corporis, & sic incontinens permittens se superari operatur.

{A RATIONE quodammodo & opinatione.} Quia oportet vt tam vniuersalis quàm particularis adsint ibi in incõtinente, sed vt clarius intelligatur sententia Philosophi, talis videtur fieri processus in ipso incontinente. Scit incontinens quòd nullum dulce, scilicet turpe est gustandum, scit etiam quòd omne dulce affert voluptatem: repræsentatur sibi aliquod dulce, & concupiscentia mouet, discurrit ille & negatiua illa ratio vetans gustare dulce, quæ dicit nullum dulce est gustandum, retrahit eum, & si non esset cupiditas, faceret bonam conclusionem, quia discurreret secum hoc pacto. Nullum dulce est gustandum: hoc est dulce, & statim operatione 29

concluderet: ergo non est gustandum, & non gustaret, & non laberetur: verùm cùm sit ibi cupiditas præsens & vrgens ipse ponit illam singularem opinionem, scilicet hoc est dulce, sub illa alia vniuersali affirmatiua, scilicet omne dulce affert voluptatem. quare si omne dulce affert voluptatem: scit enim hanc propositionem prius vniuersalẽ, deinde, & hoc est dulce, ergo &c. Concludit operando, & gustando, & exequendo, quòd si ipse collocasset sub illa prima bona, & negatiua quæ dicit quòd nullum dulce est gustandum, bonam fecisset conclusionem, & non gustasset, sed cùm habeat scientiam illius vniuersalis, non vtitur postea cùm agit, & ex hoc non habet scientiam actu, etsi habet in habitu: intemperans verò differt ab eo, quia habet corruptam rationem, & non putat illam negatiuam esse veram, vt incontinens qui eam percipit & non sequitur, sed intemperans putat potius oppositam illius negatiuæ esse veram, scilicet quòd omne dulce est gustandum, quia ex mala consuetudine habet corrumptum iudicium rationis: incontinens verò cùm habeat & percipiat illas duas vniuersales propositiones, quòd nullum dulce est gustandum: & quòd omne dulce affert voluptatem, exemplo cùm aduenit hoc dulce cupiditate vrgente, quæ est contraria negatiuæ propositioni: quia illa vetat gustare, cupiditas suadet: incontinens ponit singularem illam sub affirmatiua, & concludit affirmatiuè operando vt potiendo illo dulci, & oblitus penè dum est in illa perturbatione primæ propositionis bonæ negatiuæ vetantis eum gustare, cuius scientiam habet in habitu, sed in operando eam non respicit, quare dicitur quod aliquomodo sciens, aliquo modo non sciens operatur. Et cùm dicimus incontinentem habere scientiam in habitu eo pacto & non actu, non sumimus scientiam propriè dictam, sed largo modo pro cognitione quadam quam ille habet vniuersalis illius propositionis & huiusmodi. Nam loco suo Philosophus exactissimè scientiam propriè dictam declarauit, vt vidimus. Percepimus etiam expositione huiusmodi propositionum, & vniuersalis & singularis discursionem incontinentis, & processum quem facit in operando. Verùm discursionis & ratiocinationis eius ex vniuersali & singulari sequitur conclusio, quæ non desinit in cognitione tantum, vt in speculatiuis: sed in opere & executione rei secundum appetitum,

ritum, à quo ratio superatur, vt dictum est. Et notandum quòd sit pugna inter ista, quia scientia & cognitio illa vniuersalis coniuncta cum ratione aduersatur opinioni particulari non de se, sed opinioni coniunctæ cupiditati, & fit pugna, & in ipso incontinente superatur ratio. In eo verò qui est incontinens vincit ratio, vt patet, sed videtur Philosophus sententia sua tenere mediam viam inter superiores, quia non remouet omnino scientiam ab incontinente, vt faciebat Socrates, nec tribuit solam opinionem, vt illi prisci.

{QVARE & propter hoc bestiæ non sunt incontinentes.} 30
Ex supradictis infert vnum correlariũ Philosophus, quo ostendit incontinentem esse non posse sine ratione, quia non sufficit tantum concupiscentia: & ideo dicit ꝙ bestiæ non possunt esse incontinentes: quod probari potest hoc pacto. Omnis incontinens habet vniuersalem cognitioné cui aduersatur cupiditas: sed nulla belua habet vniuersalem cognitioné cui aduersetur cupiditas: ergo nulla belua est incontinens. Patet ratio, quia beluę habent imaginationem, & apprehensionem, & memoriã rerum singulariũ: non auté percipiunt vniuersale quod percipitur ratione, & intellectu tantum. Ex quo patere potest quòd intellectus tantum excedit memoriã, phantasiam, & alias huiusmodi potentias instrumentales quæ singularium sunt aut perceptiuæ, aut retentiuę, quantum superat potentia rationalis irrationalem, & intellectiua sensitiuã, & omnino ea quę cognoscit vniuersale, illam quę nullo modo percipit vniuersale. Concluditur ergo ꝙ beluę nullo pacto incontinentes esse possunt, cùm non habeant rationem, & vniuersalem existimationem.

{QVO modo autem soluitur ignoratio.} Respondet Philosophus obiectioni, quę fieri posset & oriri ex antedictis, quia 31
dictum est quòd incontinens habet cognitionem, & scientiam: postea in operando obfuscatur à perturbatione, qua sublata rursus reuertitur in pristinam scientiam, quam habitu habet. Quæritur ergo quomodo ex sciente fit ignorans, & rursus ex ignorante fit sciens: & quomodo pellitur illa caligo. Ad hæc respondet Philosophus, quòd fit simili modo de ebrio & dormiente, quorum solutio à Philosopho naturali petenda est, qui de somno, & vigilia, & similibus doctrinam tradit. & hoc dicit Philosophus ne videatur transire de genere in genus, & permiscere scientias, quæ & principijs sub-

iectis distinguuntur, intelligendum est tamen quòd sicut fit in somno & ebrietate, ita in ipsa incontinentia euenire videtur. Nam primò homo vigilat, postea accidit somnus, qui vigiliæ quædam priuatio est & operationis. Ligantur enim sensus, vnde somnus ligamen sensuum externorum appellari solet: soluto deinde somno iterum fit vigilia. in ebrio quoque ascendunt vapores, & perturbant spiritum vitalem & cerebrum, & instrumentum quo vtitur ratio: soluto autem vapore illo rursus spiritus incipit meare purus, & instrumentum idoneum reddere ad operationes exercendas. Similiter fit de incontinente qui primò habet scientiam & cognitionem illam vniuersalem, & scit nullum dulce est gustandum, & hoc est dulce, & ideo non esse gustandum. Sed postea vrgentibus cupiditatibus quasi ebrietate irretitus, & non respiciens cognitionem illius bonæ propositionis negatiuæ collocat singularem sub affirmatiua, & concludit affirmatiuè potiendo dulci: sed deinde vt fit solutio ignorantiæ generatæ per ebrietatem remoto vapore: sic soluitur ignoratio incontinentis remotis perturbationibus, quæ non procedunt in infinitum: & sic redit ipsa ratio quasi quædam lux, & sera eum pœnitentia capit quasi secum dicentem, sciebam quòd nullum dulce gustandum est, & hoc cùm esset dulce non erat gustandum: ego tamen gustaui prohibente ratione.

32 {CVM autem vltima propositio.} Declarat Philosophus etiã magis quomodo incõtinens dicatur & nesciens: & ex hoc emergit solutio dubitationis de scientia Socratis, duas diximus incontinentem habere propositiones, vniuersalem & singularem, & hæc vltima est rei sensibilis opinatio, quæ dicitur domina rerum agendarũ, quia actio est rerũ singulariũ, nam si afferatur sola vniuersalis, nunquam fiet actio: incontinens igit cùm agit adueniente cupiditate habet quidem sopitam illam vniuersalem, singularẽ verò quæ est domina rerũ agendarum aut non habet: quia non vtitur ea, aut si habet non animaduertit secundum eam, nec percipit se habere, atque ideo abutitur, & si profert eam, facit vt vinolenti, qui proferunt Empedoclis carmina: dicere enim & proferre, vt suprà etiam dixit, scientiam non indicat, & sic dici potest quòd sit quodammodo sciens: & non sciens, cùm agit ipse incontinens diuersis modis, vt patuit. Affert præterea alium modum solutionis ipse Philosophus,

ſophus, ſcilicet quòd duplex eſſe videtur ſcientia, vniuerſalis & ſingularis. Vniuerſalis eſt firma & perſeuerans, à qua nemo dimoueri ſolet, tamen non eſt domina rerum agendarum. Alia vero eſt opinatio quædam rei ſingularis & ſenſibilis. Cum hæc ita ſint, dicere poſſumus quòd illa ſcientia quæ eſt vniuerſalis, & propriè talis non vincitur in ipſo incontinente, nec illa præſente incontinens agit incontinenter, & hoc fortaſſe intellexit Socrates, inquit Philoſophus, cum dixit quòd nemo agit præter ſcientiam ſuam, & ſic accommodat propoſito ſuo ſententiam Socratis. Intellexit, inquam, de vniuerſali, cuius propriè eſt ſcientia, qua præſente non fit perturbatio, ſed cum extremus eſt terminus, id eſt ſingularis & præſente ſingulari opinatione: quæ non eſt ſcientia propriè, ſed rei ſenſibilis eſt, tunc fit perturbatio, & quaſi caligine obfuſcatur incontinens, & hoc pacto vidimus quomodo ſciens & quomodo non ſciens incontinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi poſsit ſententia Socratis, quam Philoſophus, vt conſueuit, accommodauit propoſito ſuo. Solet enim refellere aliorum opiniones primò: deinde ſiquid eſt boni trahere ad ſententiam ſuam vt verior appareat, quando alia quæcunque ex ea parte qua ſunt vera, conueniant ſecum, & falſa diſcordent, vt fecit in primo, & in alijs locis.

Circa quæ continens & incontinens verſatur.

CAPVT IIII.

Vtrum autem ſit aliquis incontinens abſolutè, 33
an aliqua ex parte ſint omnes, & ſi ſit, in qui 34
buſnam ſit, dicendum deinceps eſt. Patet igitur continentes atque conſtantes, & incontinentes ac molles, circa uoluptates doloréſque uerſari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia ſunt neceſſaria, alia per ſe quidem expetibilia ſunt, exuperationem autem habent. Atque neceſſaria quidem dico, quæ ad ipſum pertinent corpus: alimentum, inquam, Veneris uſum, & huiuſmodi cætera, circa quæ temperantiam intemperantiámque poſuimus. Non neceſſa-

ria uero, per se autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias, & quæ sunt similis generis, quæ bona sunt & delectant. Eos quidem qui in his præter rectam rationem quæ est in ipsis, exuperant, absolutè quidem incontinentes non dicimus, sed hæc addentes, pecuniarum incontinentes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus, ut diuersos & similitudine nomen idem habentes: ut homo qui ludo in Olympico uicit. Communis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat: at tamen erat diuersa. Atque huius signum est illud, nam incontinentia quidem non solum ut delictum, sed etiam ut quoddam aut simpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corporis uoluptates uersantur, in quibus temperantem intemperantémque ponimus, qui non eligendo, sed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem exuperationes persequitur, dolorem autem inferentium fugit, famis, sitis, æstus, frigoris, & omnium quæ ad tactum gustumq; pertinent, is non additione circa hæc, inquam (ut circa iram) sed absolute solum incontinens dicitur. Cuius hoc indicium est. circa nanque has uoluptates, & non circa ullam illarum intemperantes dicuntur, & propterea in eodem incontinentem ponimus & intemperantem, & cōtinentem ac temperantem. Sed illorum neminem, quòd circa uoluptates easdem quodammodo doloresq; uersantur.

36 *Atque sunt quidem hi circa eadem, sed non eodem modo: sed illi quidem eligunt, hi uerò non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem dixerimus, qui non cupiens, aut remissè exuperationes uoluptatum persequitur, ac mediocres fugit dolores, quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadem agit. Quid enim faceret ille si cupiditas adueniret ingens, & circa rerum necessariarum indigentiam*

vehe

uehemens dolor? Cùm autem cupiditatum ac uoluptatum, 37 aliæ genere ſint honeſtæ ſtudioſæq́;, aliæ non ſint (eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia ſunt natura, quædam hiſce contraria, quædam media, quemadmodum prius diſtinximus: ut pecuniæ lucrum, honor, uictoria) in omnibus talibus atque medijs non ex eo uituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: ſed ob modum, & quia exuperāt. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur aut ſequuntur quippiam eorum quæ natura ſunt honeſta & bona, non laudantur: ut ij qui circa honorem magis quàm oporteat ſtudent, aut erga filios, & parentes, Etenim bona ſunt hæc: & laudantur qui circa hæc ſtudent. Attamen eſt & in his exuperatio quædam, ſi quiſpiam (ut Niobe) & aduerſus deos contenderet, aut ſic erga patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur. inſanire nanque nimium uidebatur. Circa igitur hæc nulla eſt prauitas, propterea quòd ununquodque per ſe (ut diximus) natura eſt expetibile: exuperationes tamen ipſorum improbæ ſunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia. etenim incontinentia non ſolum eſt fugienda: ſed etiam uituperanda. Ob perturbationis autem ſimilitudinem adiungentes ſingula incontinentiam circa unumquodque dicunt: ut malum medicum, aut malum hiſtrionem, quem abſolutè non dicerent malum. Vt igitur neque hic abſolutè dicitur malus, quia non eſt uitium quicquam ipſorum, ſed rationum comparatione ſimile: ſic & illic ſolam exiſtimandum eſt incontinentiam & continentiam eſſe, quæ in ijs eſt circa quæ temperantia intemperantiáque uerſatur. circa autem iram per ſimilitudinem dicimus. Quapropter & ipſam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & honoris & lucri.

COMMENT.

33 VTRVM autem sit quispiam incontinens &c.} Hoc est quartum capitulũ huius primi tractatus, in quo posteaquàm soluit primam dubitationem positam in principio antecedentis capituli, si incontinens agat sciens, necne: & si sciens agat quomodo sciens, & eam pluribus modis declarauit: nunc declarat aliam quæstionem etiam ibi secundo loco positam, scilicet vtrum sit absolutè incontinens, & circa quam materiam sit propriè ille qui simpliciter est incontinens. Diuiditur hoc capitulum in quatuor partes quæ patebunt. In prima parte videtur proponere duas quæstiones. Prima est, vtrum quis simpliciter sit incontinens, an omnes incontinentes sint secundum quid, & aliqua ex parte, ita quòd nullus sit simpliciter incontinens & absolutè. Secunda est, si aliquis sit simpliciter & absolutè incontinens circa quam materiam propriè sit.

34 {PATET igitur continentes.} Hæc est secunda pars huius quarti capituli, in qua Philosophus incipit declarare illas duas quæstiones: & primo affert materiam in genere ipsorum habituum vel dispositionum. scilicet continentiæ & incontinentiæ, constantiæ & mollitudinis, & dicit eam esse circa voluptates, & dolores. Et accipit hic non tantũ voluptates, & dolores corporis: sed in genere & communiter. Notandum ꝙ omnis virtus & vitium versatur circa voluptates & dolores, & propterea cùm continentia & cõstantia sint propinquæ virtuti: incontinentia verò & mollitudo sint propinquæ vitio, ideo habitus isti siue dispositiones vidẽtur versari circa eandem materiam.

35 {QVONIAM autem eorum quæ voluptatem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua primò diuidit materiam circa quam in genere versatur incontinens: deinde ex diuisione illa venatur incontinentem & continentem simpliciter. & dicit quòd afferentium voluptatem quædam sunt necessaria, quædam expetenda per se, sed suscipiunt exuperationem & excessum vituperandum, vt honores & diuitiæ & alia huiusmodi circa quæ excessus fieri potest, & defectus, vt antea vidimus. Et hæc dicuntur de se expetenda, non tamen vt felicitas vel virtus quæ non suscipiunt excessum vel defectum, vt in præcedentibus declarauit Philosophus. Esset enim excessus ipsius, & excessus, & defectus, & posset fieri processus in

in infinitũ: sed circa illa potest fieri excessus expetendo plusquam oportet. & quanuis dicantur de se expetenda: sunt tamen ob aliud, cùm ordinẽtur ad virtutem & felicitatem. Qui igitur circa hæc quæ efficiunt voluptatem & non sunt necessaria, excedunt præter rationem rectam, non dicuntur absolutè, & simpliciter incontinentes, sed cum hac additione vt incontinentes circa honores vel circa diuitias, & huiusmodi, ita vt nisi adderetur illud, scilicet circa honores, vel diuitias, non intelligeretur. Sed cùm dicitur incontinens, non addendo aliud, intelligitur circa voluptates corporis, quia propriè tales dicuntur incontinentes, sed illi alij dicuntur per similitudinem, & cum additione, sicut homo in olympia victor, cum hac additione dicitur homo, scilicet homo victor: qui etsi habeat rationem cõmunem cum homine, differt tamen ab homine, & ab seipso vt est homo simpliciter, & à sua ratione propria cùm alia sit eius ratio qua homo est, & alia qua homo in olympico victor. Sed est alia ratio incontinentis qua incontinens est simpliciter & absolutè, & alia qua incontinens secundum quid. Hoc deinde probat Philosophus à signo, & communi hominum sermone: nam incontinentia circa voluptates corporis, quæ est absoluta, talis vituperari solet, quia aut est vitium, aut aliqua ex parte & propinqua vitio: sed incontinentia dicta secundum quid non vituperatur vt vitium, sed solùm vt delictũ quoddam reprehenditur. His dictis ostendit Philosophus eos qui sunt incontinentes simpliciter. & dicit quòd sunt illi qui versantur circa voluptates corporis, circa quas versatur temperans & intemperans: & hæc sunt voluptates gustus, & tactus, vt in tertio patuit. Tales igitur qui circa ista excedunt non eligentes, sed præter electionem dicuntur absolutè incontinentes, & propriè. & sine vlla additione. Signum autem huius est quòd intemperantes appellari solent qui circa supradictas voluptates versantur, & non circa illa alia: sic etiam incontinentes qui versantur circa easdem voluptates circa quas versantur intemperati, appellari absolutè incontinentes debent: non cum additione vlla, vt hi qui vel circa iram vel lucrum dicuntur incontinentes: ex quo addit vlterius quòd in eodem incontinentem ponimus, & intemperantem, quia versatur circa eandem materiam. & ex hoc videntur aliquo modo bene dixisse qui

idem esse dixerunt continentem & temperantem, & incontinentē & intemperantē, sed tamen differunt vt nunc ostendit.

36 {ATQVE sunt quidem.} Ne videretur ob suprà dicta ꝙ esset idem omnino incontinens simpliciter,& ipse intēperans, & ideo statim subdit ꝙ etsi versentur circa eandem materiam non tamen eodem modo:quare differūt inter se. quod autem non eodem modo atq; ex eo differant, probatur:Illi inter se differre videntur quorum alter eligens operatur, alter non eligens.at intemperans eligens, incontinens non eligens agit & operatur:ergo inter se differunt, cùm diuerso modo versentur circa eandem materiam voluptatum & dolorum. His dictis affert Philosophus vnum aliud,scilicet quòd magis intemperantem dicemus illum qui facilè & sine resistentia vlla parùm concupiscens sequitur excessum voluptatum, quàm qui vehementibus cupiditatibus stimulatus excedit in voluptatibus eisdem.& per hæc verba inferre videtur quòd sit deterior quàm incontinens. Nam quid faceret si cupiditas adesset iuuenilis, cùm parum concupiscens tantopere sequitur voluptatem,& fugit dolores mediocres prouenientes ex indigentia talium rerum quæ dicuntur necessariæ?Ex quo patet quòd est deterior,cùm paruis vincatur:& ideo etiam differunt cùm alter sit deterior altero, id est intemperans ipso incontinente. Notandum ꝙ continentia & incontinentia dicitur propriè & impropriè:vel simpliciter,& secundum quid.Continentia propriè dicta versatur circa determinatam materiam, id est circa voluptates corporis secundum gustum & tactum,quemadmodum temperantia. Continentia vel incontinentia impropriè dicta & secundum quid versatur circa honores, vel iram, vel lucrum,vel aliquod huiusmodi: sed nunquam talem appellamus continentem vel incontinentem simpliciter,sed incontinentem cum hac additione, id est circa honores, incontinentem circa lucrum. & sic de aliis. Notandum ꝙ ea obiecta quæ efficere videntur voluptatem circa alimētum dicuntur necessaria,non quo ad voluptatem,sed quo ad nutrimentum, & ad victum qui necessariò requiritur pro conseruatione indiuidui in vita humana. Intelligendum item ꝙ Veneris vsus non est necessarius pro conseruatione eius indiuidui in quo est & qui illum exercet,sed pro generatione alterius,vt patet.

37 {CVM autem cupiditatum ac voluptatum.} Hæc est quarta pars

pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm attulit materiam incontinētiæ propriè dictæ,& incontinentię impropriè,& secundum quid,secūdum illam diuisionem quam fecit: nunc addit aliud membrum,quia superior diuisio videbatur diminuta ad præsens propositū. Nam suprà locutus est tātum de incontinentia simpliciter & secūdum quid, quæ clauduntur intra metas humanæ naturæ,atq; ex eo videtur excludi immanitas. In hac verò diuisione videntur complecti ea quæ transgrediuntur conditionē humanæ naturæ,vt voluptates & cupiditates immanes,& incipit iam innuere materiam immanitatis, vt paulatim deueniat ad eam quam paulò postea declarabit. Voluptatem igitur efficientia tria sunt:quædam natura expetēda vt victoria,honores,& hæc superius appellauit non necessaria,& de se expetenda:quædam cōtra naturā, vt edere carnes humanas,quod est immanitatis:quædam media,& hæc superius quæ hic dicit media appellauit necessaria circa corpus, vel pertinentia ad corpus,aūt pro conseruatione indiuidui,aut pro generatione alterius,vt diximus. quare hic addita est vna pars pertinens ad immanitatem.verū in illis duobus, scilicet mediis & natura expetendis vituperari homines solent in eo ꝙ excedunt modum,vt Niobe in amādis filiis, & ideo pœnas dedit,vt referunt fabulæ poëtarū. Nam Latona contrahit arcū &c.vt inquit poëta ille. Affert itē exemplum de satyro qui adeò in amando patre excesit, vt inde cognomen acciperet, & patris amator appellatus, & demū eo mortuo sibi mortem consciuerit:& ideo insanus à Philosopho dicitur. Circa igitur ista versatur incontinens secundum quid, & dicitur incontinens,cū circa illa excedit cū additione, & per similitudinem quādam:sicut dicimus malū medicum,quē simpliciter nō diceremus malū,sed cū hac additione medicū malū.Et quemadmodū hic non dicitur simpliciter malus,quia non est vitiosus, sed per similitudinē quandam,quia est malus medicus:eodem pacto incōtinens circa iram vel lucrū,& talia,dicitur incontinens per similitudinem quandam,& ideo dicimus incontinentem,addēdo circa honorem,circa lucrum & huiusmodi. Sed continens & incontinens simpliciter,& absolutè,& propriè est circa quę temperantia & intemperantia,id est circa voluptates corporis, vel dolores respicientes gustum vel tactum: ea verò circa quæ dicitur ipsa immanitas, patebunt in sequentibus.

P

Quòd circa delectabilia præter naturam non sit incontinentia, & eius duæ sint species.

CAP. V.

38 Vm autem quædam natura uoluptatem efficiant: quorum alia simpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, sed partim ob

θηριώσεις. *morbos, partim ob consuetudinẽ, partim ob naturas prauas delectent. licet & circa horum singula similes habitus cernere. Dico autẽ ipsos immanes, ut mulierem illam quam grauidas rescindentem, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari, quorũ alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios suos filios in conuiuiis comedendos mutuò dare, aut id quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidem ferini habitus sunt. Alij autem quibusdam ob morbos & ob insa-

39 niam fiunt. ut qui mactauit matrem atque comedit: quiq; conserui iecur item comedit. Alij sunt ex morbo, uel ex consuetudine: ut euulsiones pilorum, & unguium esus, et

πρὸς δὲ τούτοις, ἢ τῶν ἀφροδισιῶν τοῖς ἄρρεσι. carbonum, & terræ. & *insuper uenereorum habitus maribus. alijs enim natura, alijs ex consuetudine accidunt. ut ijs qui à pueritia consuescunt. Quibus igitur causa est natura, eos nemo dixerit incontinentes. quemadmodum neque

40 mulieres, quòd uenerem non agant, sed patiantur. pari modo neque eos qui ob consuetudinem, morbosúe se habent. Igitur singula quidem hæc habere extra fines est uitij,

41 quemadmodum & ipsa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non est ea quæ absoluta est continentia, aut incontinentia, sed ea quæ per similitudinem dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram sic se habet, dicendus est cum effectu, & non incontinens absolutè. Omne nanque ui-

tium

*tium exuperans, & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut est ferinum aut ex morbo. Nam qui talis est natura ut uniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timidus est timiditate ferina. * Quidam etiam felem ob morbum pertimescebat. & dementium qui natura quidem ratione carent, sensuq; tantummodo uiuunt, immanes sunt, quales nonnullæ nationes sunt longè habitantium Barbarorum. Qui uerò non natura, sed ob morbos ut comitialem aut insaniam, ij sunt morbosi. Fieri autē potest ut horum aliqua quispiam interdum habeat tantum, sed non superetur. ut si Phalaris puerum percupiens comedere sese detineret, aut ab nefanda libidine abstineret. Fit etiam ut non solum habeat, uerum etiam superetur. Vt igitur & prauitatum ea quidem quæ est humana, absolutè dicitur prauitas: alia uerò cùm additione (ferina, inquam, aut ex morbo) & non absolutè: sic & incontinentia alia est ferina, alia ex morbo. Absolutè autem ea est sola quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiam & continentiam in ijs esse duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiaq; uersatur. & in cæteris speciem aliam incontinentiæ esse: quæ quidem non absolutè, sed per translationem incontinentia dici solet.*

ὁ, δὲ τῆν γαλὴν ἐδεδίει διὰ νόσον.

COMMENT.

CVM autem quædam natura voluptatem.} Hoc est quintum capitulū huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit circa quæ versatur incontinentia simpliciter, & propriè dicta, & item incontinentia secundum quid, sumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditionis humanæ: nunc ostendit circa eas voluptates, quæ humanæ naturæ cancellos transeunt, continentiam & incontinentiam dici secundum quid & aliqua ex parte, non autem simpliciter, & propriè. Nam antea declarauit quomodo sit incontinens propriè, & simpliciter: & item impropriè, & secun- 38

dum quid circa ea quæ ſunt humanæ naturæ terminis nunc clauſa, quomodo videtur eſſe incontinens impropriè & ſecundum quid in his voluptatibus quæ excedunt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte Philoſophus talem ſumit diuiſionem, quòd eorum quæ voluptatem efficiunt, quædam natura efficientia ſunt, quædam non ſunt talia: rurſus eorũ quæ natura efficiunt voluptatem, quædam ſimpliciter ſunt huiuſmodi vt ea quæ ſunt cõmunia omnibus animalibus, & videntur omnibus afferre voluptatem, vt alimentum: quædam verò ſunt voluptaria ſecundum genera animalium, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, vt fœnum vel hordeum ipſum equum, carnes crudæ leonem. Sic ergo vt animalia diſtinguuntur genere vel etiam ſpecie: ſic iſta voluptuaria diſtingui videntur, ſimpliciter tamen ſunt communia illa quæ communiter omnia delectant animalia, vt frigidum & humidum in potu, vel ſiccum & calidum in cibo, cum enim famescunt, appetunt ſiccum & calidum nutrimentum: cùm ſitiunt, humidum & frigidum. hoc ſimpliciter eſt cõmune omnibus: ſed poſtea aliud huic, aliud illi generi animalium eſt voluptuarium, vt exemplo oſtendimus. Sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt voluptatem, aut ſimpliciter ſunt aut determinata ſecundum varia genera ipſorum animalium. Item illa quæ non efficiunt natura voluptatem: ſed contra naturam pluribus cauſis afficere poſſunt. Alia enim ob morbos delectare poſſunt, alia propter mores & conſuetudinem, quædam etiam propter flagitioſam naturam atque peruerſam, vt multis exemplis declarat Philoſophus. Nam quædam efferatæ gentes crudis vel humanis carnibus veſcuntur. Itaque mulierem lamiam fuiſſe tradunt in Ponto regnantem, quæ fœtus deuorabat, à quo dicunt poſtea appellatas eas quas vulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in conuiuiis tradere, vt de Phalaride aiunt, quòd filium mactauit, cuius eſt præter cæteros, vt inquit Cicero, nobilitata crudelitas. Alij quoque ob inſaniam capiunt ex aliqua re voluptatem contra naturam, vt ille qui conſerui iecur cõcupiuit. Alij ob morbos, vel ob malam conſuetudinem, vt dicit in textu.

39 {QVI mactauit matrem.} Hic nuncupatus eſt Xerxes, non tamen fuit ille qui in Græciam traiecit exercitum. Venus

nus marium. ex quo patet quàm sit nefanda libido, cum sit contra naturam, & pertineat ad immanitatem.

{QVIBVS igitur causa est natura.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua declarat quomodo incontinētia seu continentia impropria & secundum quid esse possit circa voluptates tales quæ excedunt humanam naturam, vbi sunt immanes. 40 Nam cum trifariam dicantur immanes, aut à natura peruersa, aut à consuetudine: aut à morbo & insania: sumit Philosophus primò immanes à natura peruersa, & ostendit quòd tales non dicuntur incontinentes propriè: pari modo dicitur de alijs qui propter consuetudinem sunt immanes, & sese habent morbosè, quòd non sunt incontinentes propriè.

{IGITVR singula istorum.} Nunc declarat Philosophus 41 quomodo fieri posit vt sit incontinens secundum quid circa immanitatem: & ostēdit quòd dicitur per similitudinē quādā, sicut dictū est de incōtinente circa irā, & lucrū, & similia, cum additione vt vidimus: eodē modo circa immanitatem dicetur aliquo modo incōtinens cum additione per similitudinē quādam. Probatur, Sicut se habet prauitas ad prauitatem, ita incōtinentia ad incontinentiam: sed prauitates quædā sunt simpliciter, quædam verò non simpliciter, sed immanes: sic continentia & incontinentia se habebit: nam incontinentia circa voluptates corporis natura dicetur incontinentia simpliciter: circa voluptates corporis contra naturam non est simpliciter incontinentia, sed secundū quid, & per similitudinem. Vel dici & argui potest hoc pacto, ostendendo quòd incontinentia immanis, non est propriè incontinentia & simpliciter. Incontinentia quæ transgreditur metas intemperantiæ humanæ non est simpliciter incontinentia, at illa que dicitur incōtinentia immanis est huiusmodi, ergo non dicetur simpliciter incontinentia. Nam si illa est tantum incontinentia simpliciter, quæ non egreditur fines intēperantiæ humanæ, & quæ est circa voluptates corporis circa quas est humana intemperantia: sequitur quòd illa quæ versatur circa voluptates egredientes naturam humanam, nō sit simpliciter incontinentia, sed per similitudinem quandam, & talis erit incontinentia immanis. Dicit ergo Philosophus quòd habere singula istorum quæ enumerauimus de immanitate, est esse extra metas vitij, sicut est ipsa immanitas. Verum habētem vel versantē circa ista

si superet, continentem: sin superetur, incontinentem appellabimus: non simpliciter,& absolutè, sed cum additione hac incontinentem immanem, sicut dicimus etiam impropriè incontinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem, & adiungimus circa iram: sic incontinentē circa illa quæ trāsgredientur humanā cōditionē dicemus cum additione, scilicet immanē, ne intelligeretur ꝙ esset incōtinēs simpliciter & propriè: ideo additur illud, quia non propriè dicitur incontinens, sed similitudine quadā. Nam omne excedens vitium, quod est immanitatis, aut est immane. scilicet vel flagitiosa natura, vel moribus ex quibus propriè videntur esse immanes, aut ex morbo quo impropriè dicimus forsitan ipsos immanes. Cum igitur excedit vehemētissime in timiditate supra cōditionem,& solitum naturæ humanæ, talis dicetur timidus immanis,& sic de alijs:& ipse quoque incontinens circa ea quæ naturam humanam videntur excedere, dicetur incontinens immanis, & non erit propriè & absolutè incontinēs. Immanitas multis modis fieri potest, & circa multa: sed fieri etiam potest vt aliquis non superetur ab appetitu etsi cupiat ea quæ sunt immanitatis, vt Phalaridis ostendit exemplo: sed siquis habeat,& superetur, talis erit incontinens immanis. quare sicut prauitatis alia est simpliciter dicta vt vitium: alia cū additione, veluti vitiū cum hac additione immanitatis: sic erit de continentia & incontinentia. Nam alia erit incontinentia secundum quid immanis, veluti ex morbo profluens,& omnes incōtinentiæ tales dicentur secundū quid & impropriè,& cū additione: alia erit propriè, & simpliciter, & absolutè, quæ versatur circa fines intemperantiæ humanæ. Vt igitur supradicta breuiter repetamus, ea quæ efficiunt voluptatem, alia sunt natura, alia non sunt natura, rursus ea quæ sunt natura, aut simpliciter sunt talia, & communia omnibus animalibus, vt alimentum: alia secundū genera,& varias species animalium, vt fœnū equo, carnes crudæ leoni, vinū homini, & sic de alijs similibus. Ea verò quæ non sunt natura talia, sed prætergrediuntur naturam humanā, aut propter morbum circa quæ est immanitas secundum quid, vel propter mores, vel flagitiosam naturam, circa quæ est immanitas simpliciter & propriè. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam, & terminos vitij siquis habeat, aut vincere potest aut vinci: si

ca appe

tā appetens tamen superet.& non vincatur ab appetitu,non dicetur continens absolutè,sed per similitudinem quandam: sin verò vincatur, & superetur, dicetur incontinens, non tamen simpliciter,& absolutè,sed cum additione, scilicet incōtinens immanis,& similitudine quadam. Notandum quòd loquendo de vitiis & virtutibus quæ nō egrediuntur naturam humanam,qui habet virtutē,habet rectam rationem: qui habet vitia, habet corruptam rationem: sed immanitas est quoddam excedens vitium humanum,& quidam excessus circa vitia,vt timiditas quæ longe sit maior quàm competat naturæ humanæ: vt siquis timeat murem & huiusmodi,dicetur timiditas immanis & similia.Huic opponitur heroica virtus, quæ etiam ipsa exuperare videtur communes vires cursus humani, & ideo rarò inuenitur:talis autem videtur esse summum cuiusq; virtutis,& esse etiam quoquomodo mediocritas non inter duo vitia propriè dicta,sed inter duas immanitates, & prauitates, quarum altera est excessus,altera est defectus,vt fortitudo heroica est mediocritas inter audaciam immanem, & timiditatem immanem:nec obstat si quis dixerit quòd magnanimitas consistat in summo,quia ipsa versatur circa magnum cuiusq; virtutis,communi cursu hominum: heroica autem circa magnum cuiusque virtutis, quod est supra communem cursum humanæ naturæ:quare illa est in summo vt non superet communem cursum, hæc est in summo ita vt superet sicuti diximus,& sic soluitur dubitatio.

De incontinentia iræ, voluptatum differentijs, & vitio humano.

CAPVT VI.

Ost hæc autem & minus esse turpem,iræ quàm cupiditatum incontinentiam ostendamus. Ira namq; aliqua ex parte & non perfectè rationem audire uidetur:perinde atq; ueloces ministri,qui quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur, excurrunt:deinde in agendo aberrant. Canes etiam antequā considerent si sit amicus, si tantum pulsauerit ostium, la- 42

*trant. Sic & ira propter caliditatem, celeritatemq; naturæ
audita quidem ratione nō præcepto autem audito, ad ipsam
properat ultionem. Ratio nanque uel imaginatio contume-
liam aut paruipensionem esse ostendit. illa autem ac si ratio
einatione facta concluserit, oportere tali bellum inferre, sta-
tim insurgit. At cupiditas si solum dixerit ratio aut sensus
hoc afferre uoluptatē, pergit ad fruendum. Quare ira qui-
dem sequitur quodam modo rationem: cupiditas autem non
43 sequitur. turpior igitur est. Nam incontinens quidem iræ, à
ratione quodammodo uincitur: cupiditatis autem non à ra-
tione, sed à cupiditate. Præterea magis est ignoscendum, si
quispiam naturales appetitiones sequatur. quippe cùm &
cupiditates tales sequenti, quæ sunt omnibus communes, &
quoad cōmunes sunt, uenia magis detur. At ira atq; acerbi-
tas magis est naturalis, quàm hæ cupiditates quæ exuperāt,
& quæ non sunt necessariæ. Vt qui se excusabat quòd patrē
pulsaret. & hic enim dixit suū patrem pulsabat, et ille suum:
& hic etiam (ostenso puero) cùm uir fuerit, me pulsabit. est
enim nobis gentile. Et qui trahebatur à filio, sistere iubebat
44 in ostio: & se enim patrem eousq; traxisse dicebat. Præter-
ea iniusti magis sunt ij qui magis occultè procedunt, ac insi-
dias faciunt. Iracundus igitur non insidias facit, nec ira, sed
est manifesta. Cupiditas autem contrà, quemadmodum Vene
rem aiunt. nam ipsam dolos nectere dicunt. Et Homerus
baltheum ipsi tribuit in quo fraudem etiam inesse dicit:*

Fraus quoque inest, quæ prudentem persæpe fefellit.

*Quare si cupiditas magis sit iniusta quàm ira, & incon-
tinentia quæ est circa ipsam, turpior erit ea quæ est circa
iram, & absolutè incontinentia, atque quodammodo ui-
45 tium. Insuper nemo utitur libidine dolens. sed qui facit per
iram, dolens omnis facit. qui uerò exequitur libidinem,*

id

id facit cum uoluptate. Si igitur ea ſunt magis iniuſta quibus iraſci magis eſt iuſtum, & incontinentia profectò quæ fit ob cupiditatem, magis erit iniuſta: non eſt enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorum eſſe incontinentia circa iram: & continentiam atq; incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uerſari, ex ijs quæ diximus perſpicuum euaſit. Harum autem ipſarum differentiæ ſunt ſumendæ. Nam (ut ab initio diximus) 46
aliæ ſunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atque morbos emergunt. Circa autem harum tantummodo primas, temperantia, intemperantiáq; uerſatur. Quapropter & feras nec temperatas nec intemperatas niſi per tranſlationem dicimus, & ſi quod omnino aliud genus animalium ab alio differt petulantia, coitu, uoracitatéq;. Non 47
enim habent electionem, nec rationem, ſed dimotæ ſunt à natura: perinde atq; homines ij qui ſunt mente capti, atque inſani. Feritas autem minus eſt malum, quàm uitium: ſed terribilius. Non enim corruptum eſt id quod eſt optimum, 48
*ut in homine, *ſed non habet. Fit igitur perinde atque ſi* ἀλλὰ, ἢ
quiſpiam inanimatum cum animato compararet, utrum ſit μάρτηται καὶ
peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principium, minus nocere poteſt. at mens principium. Perinde eſt igitur atq; ſi quiſpiam iniuſtitiam ad iniuſtum hominem compararet. Eſt enim utrunque aliquo modo peius. Homo nanq; malus millies plura mala, quàm fera facere poteſt. οὐκ ἔχει.

COMMENT.

POST hæc autem incōtinentiam iræ minus.} Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus poſteaquàm diſtinxit incontinentiam ſimpliciter, & incontinentiam ſecundū quid, & obiecta vtriuſq; & materiā immanitatis: nunc comparat incontinentiam ſimpliciter, & propriè di- 42

ctam ad incontinentiam iræ quæ est incontinentia secundum quid. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima cõparat incontinentias illas, vt diximus. & quærit vtra sit deterior. In secũda verò comparat vitium propriè dictum. id est vitium humanum ad ipsam immanitatem. In prima igitur proponendo intentionem suam dicit deteriorem esse incontinentiam cupiditatis quàm iræ, & iræ minus turpem, & hoc probat quatuor rationibus. Prima ratio. Id quod aliquo modo audit rationem, esse videtur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rationem: sed ira audit quoquo modo rationẽ, etsi non omnino: at cupiditas non audit rationem. ergo turpior videbitur cupiditas & libido, quàm ira: & minus turpis ira quàm cupiditas. & ex consequenti incontinẽtia iræ videbitur minus turpis quàm incontinentia cupiditatis. Quòd autẽ ira aliqua ex parte videtur audire, non tamen exaudire & exequi, ostendit duobus exẽplis, quorũ vnum est serui accelerantis, & non expectantis omnino præceptum domini. Aliud est canis latrantis antequam sciat si sit amicus. Notandũ quòd interest inter incontinentiam simpliciter quæ est cupiditatis atque libidinis, & incontinentiam iræ. Quia hæc videtur aliquo modo audire rationem: illa verò minimè. sed hoc intelligendũ de incontinente cùm est in perturbatione & agit. Nam incontinens cõsiderari potest, aut antequã perturbatione occupetur, & tunc habet scientiã, & rationẽ, quia ad huc viget in eo cùm non sit ad huc victus: aut considerari potest perturbatione irretitus à qua vincitur ratio, & tunc propriè dicitur incontinẽs. & hoc modo dicitur quòd nõ audit neq; exaudit rationẽ. vnde & si in ea perturbatione constituto afferatur aliquod obiectum sensum mouens: fertur statim sine ratione ad illud assequendum, vt patiatur si fieri posit: at incontinẽs secũdum iram videtur quoquo modo discurrere cum ratione: postea tamẽ ea post habita concludit secundũ appetitũ excedẽs modũ.

43 {PRAETEREA magis est danda.} Affert secundam rationẽ, Illud quod est naturalius est minus turpe quam id quod est minus naturale: sed ira est naturalior quàm cupiditas: ergo ira est minus turpis quàm cupiditas atque libido: & ex consequenti incontinentia iræ est minus turpis quàm incõtinentia cupiditatis atque libidinis. & ideo videtur maiore venia digna illa quàm hæc, quum sit affectus naturalior. vt ostendit

dit Philosophus ex successione generationis à parentibus accepta,& affert exemplum eius qui patrē verberauit,à quo suus quoque parens fuerat pulsatus. Ex quo videtur inferre quòd magis similes sint patribus filij in ira quàm in concupiscētia. Si igitur cōplexio aliquo modo similis traditur filijs, videtur quòd ira sit naturalior quàm libido,quæ non ita videtur fluere ex principijs complexionis & generationis, quemadmodum ira,vt innuere videtur Philosophus.ex quo sequitur illa principalis conclusio,quòd incontinentia secundum iram minus erit turpis,ex eo quòd est naturalior,quàm incontinentia concupiscentiæ & libidinis,Notandum quòd nutrimēta quæ appellantur necessaria bifariam considerari possunt:aut secundum debitam quantitatem & qualitatem, aut excessiuè in quantitate & qualitate. Primo modo naturalissimæ & necessariæ omnino esse videntur cū sine illis viuere non possimus. Secundo modo minimè sunt necessariæ, vt dicit Philosophus Non enim nimia quantitate alimenti aut qualitate saporum indigemus. Itaque si excessiuè aut superflue accipiantur, videntur esse contra ordinem naturæ,veluti faciunt ij qui varijs epulis gaudent,aut ex multis saporibus vnum conficiunt, aut nimia quantitate ventrem implent, & ob hanc rationem cupiditates circa huiusmodi quæ non sunt necessariæ videntur minus esse naturales quàm ira.De re autem venerea dictum est sæpius quòd nullo modo est necessaria pro indiuiduo in quo est,sed tantum pro generatione alterius.

{PRAETEREA magis iniusti.} Tertia ratio. Illa incōtinentia quæ magis est iniusta turpior est quàm minus iniusta:sed incontinentia circa cupiditatem est huiusmodi respectu incontinētiæ circa irā:ergo incōtinētia cupiditatis est turpior illa.Patet ratio,quia est magis iniustū ꝙ vtitur insidijs, quam manifestè & apertè procedens & operans : sed incōtinētia cupiditatis.& ipsa cupiditas videtur esse huiusmodi, quia videtur latenter irrepere & dolis vti.quod declaratur authoritate poëtarum,qui vocant Venerē dolosam:& Homerus dicit balteum Veneris esse varium. & multorum colorum, & in ipso loco fraudem inesse quæ posset etiam decipere prudentes. Notandum quòd Philosophus dicit incontinentiam simpliciter quæ est cupiditatis, esse turpiorem quàm incontinentiam iræ, & esse quadammodo vitium, non quòd sit propriè vitium,sed 44
quia

quia sit vitio propinquior quàm incontinentia iræ.

45 {INSVPER nemo libidinem.} Id cui magis succensemus, & contra quod magis indignamur, est deterius quàm id cui minus. at incontinenti circa libidinem magis succensemus quàm incõtinenti circa iram: ergo videtur esse deterior. Nam magis indignamur contra eum qui cũ voluptate agit, quam ei qui cum dolore: & incontinens est talis quòd agit cũ voluptate. ergo videtur esse deterior Concluditur ergo quòd incontinentia circa voluptates est deterior quàm circa iram, vt patuit ex supradictis: & simul etiam patet ex dictis quòd ipsa incontinentia, & continentia propriè dicta & simpliciter est illa quæ circa cupiditates & voluptates corporis versatur.

46 {HARVM autem ipsarũ differentiæ.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua Philosophus comparare vult inter se vitiũ humanũ, & immanitatẽ, ostendẽdo quòd immanitas siue feritas minus est malũ quàm vitium, etsi sit malũ terribilius. Resumit autẽ diuisionẽ antea factã cupiditatum, quarum aliæ humanæ naturales sunt, & genere & magnitudine humanæ: aliæ verò dicuntur immanes natura, scilicet vel consuetudine vel ex morbo, verum circa primas cupiditates est temperantia & intemperantia, & facit hanc mentionem vitij propriè dicti, scilicet intemperantiæ, vt veniat ad cõparationem vitij & immanitatis. Atque statim ex ijs infert vnũ correlariũ, quòd bestiæ non dicuntur esse temperatæ neque intemperatæ, nisi per similitudinẽ quandã cũ excedunt in deuorando vel in aliquo nocumento, vel in libidine & aliquo huiusmodi: non tamen propriè dicuntur tales, cum nõ habeant rationẽ neque electionem. Vbi enim non est ratio, non est electio, neque vitium, neque virtus propriè dicta: bestiæ autem non habent rationem neque electionem: ergo nec vitium nec virtutem propriè.

47 {ET si quod omnino.} Intelligi potest hoc pacto vt Philosophus comparet istas bestias quæ transeũt naturã sui generis in aliquo dictorum triũ, scilicet deuorãdo, &c. ad homines immanes, vt ostendat homines immanes esse excedẽdo naturam in genere suo, veluti bestias quasdam trãseũtes naturã sui generis: vel quia differãt alijs differentijs ipsa bruta inter se, cum non habeant rationẽ neq; electionẽ, & ex consequenti nec tẽperantiam nec intemperantiam nisi per similitudinem quandam & impropriè. Magnitudine, id est acceptæ in excessu & quan

quantitate, non transeundo tamen fines humanos, etsi in excessu acceptæ sunt prauæ, & fugiendæ, vt patet.

{FERITAS autem minus.} Comparat nunc Philosophus vitium humanum cum immanitate, atque intelligendum ꝙ sicut intemperantia est circa illas primas cupiditates sic immanitas simpliciter circa secundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas secundũ quid ea quæ ex læsionibus membrorum vel morbis emergunt. Ostendit igitur Philosophus ꝙ feritas siue immanitas minus est malum, id est minus nociuum quam vitium, tamen est terribilis posito quòd vtraq; sint praua. hæ duæ conclusiones vno medio videntur posse ostendi, hoc pacto, Illud prauum quod est cũ ratiõe, videtur esse deterius magisque nociuum, quàm illud quod non est cum ratione: sed vitium humanum respectu feritatis videtur esse huiusmodi: ergo vitium humanum videtur esse peius magisque nociuum quàm feritas vel immanitas. Eodem medio probatur quòd immanitas sit malum terribilius, quia illud à quo ratio disiungitur, est terribilius eo à quo non disiungitur: sed feritas respectu vitij est huiusmodi: ergo est terribilius. Patet ratio, quia ferus vel immanis omittit rationem, sed vitiosus est cum ratione, licet corrupta. Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propositum considerari potest, aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui sciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat secundum scientiam legum quam habet. Iudicat enim cum cognitione illa, & scientia, non tamen secundum scientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec secundo modo dicitur viuere cum ratione, licet habeat rationem & animam rationalem. ideo dicit Philosophus quòd non habet corruptum id quod est optimum in homine, id est rationem vt habet homo vitiosus, sed est omissa, & exilis. propterea dicitur Græcè, θυριώδης, id est instar belluarum. post hæc adducit similitudinem Philosophus, qua intelligatur natura feritatis, & vitij humani, scilicet quòd sit perinde ac si comparetur inanimatum cùm animato. quasi dicat, tanta est distantia inter vtraque ista, quanta est inter animatum & inanimatum, ita vt non videantur posse commodè comparari. Ea enim quæ comparantur, debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant: at animatum ab inanimato vehementer distare videtur. Vel etiam intelligi potest quòd

quòd comparentur, ſed oportet inuenire rationem communem ſecundum quam comparentur, & aliquid commune: id autem erit nocumentum. quaſi dicat, vtraq; nociua ſunt, ſed magis vitium quàm feritas, vt animatum magis quàm inanimatum: poſtea addit aliam ſimilitudinem, quòd ſicut ſe habet iniuſtitia ad iniuſtum, ita feritas ad vitium humanum. Nam cum iniuſtitia non habeat principium quo per ſe non videtur ita lædere niſi reſpectu eius in quo eſt, ſicut ipſe iniuſtus qui eſt principium quod, & habet iniuſtitiam principium quo: eodem pacto vitioſus & ferus, cùm vtriq; ſint mali, id eſt nociui: tamen homo vitioſus, cùm habeat rationem licet corruptam, plura nocumenta facere poteſt quàm fera non habens rationem, vel ferus & immanis omittens rationem.

De continente, incontinente, conſtante, & molli.

CAP. VII.

49 *It autem ut circa uoluptates doloresq́ue per tactum guſtumq́ue, & cupiditates ac fugas, circa quæ uerſari temperantiam & intemperantiam prius eſt definitum, ita ſeſe habeat quiſpiam, ut aut ſuperetur ab iјs ipſis quæ pleriq; ſuperant homines, aut ſuperet ea ipſa à quibus pleriq; uincuntur. Atque ſi circa uoluptates ea ſeſe habeat, primo quidem modo incontinens eſt: ſecundo autem continens. Sin circa dolores, primo quidem modo mollis eſt: ſecundo autem conſtans. In horum autem medio plurimorum hominum habitus collocantur, & ſi ad deteriores magis declinant. Sed quoniam*
50 *quædam uoluptates ſunt neceſſariæ, quædam non neceſſariæ, & uſq; ad quendam terminum exuperationes uerò defectusq́; non ſunt neceſſarij. Et ſimili modo res ſeſe habet, & in cupiditatibus, atq; doloribus. qui uoluptatum exuperationes, aut exuperantes uoluptates ob electionem atq; ob ipſas, & ob nullam rem aliam inde prouenientem proſequitur, intemperans eſt. Hunc enim non pœnitere neceſſe*

eſt.

est. quare est incurabilis. Quem enim non pœnitet, is est incurabilis. Qui uerò deficit, oppositus est. At qui inter 51
hos medius collocatur, temperans est. Similiter intemperans est, & qui non quia uincitur: sed ob electionem, dolores corporis fugit. Eorum autem qui non eligunt, alius ob uoluptatem. alius ob eius fugam doloris qui à cupiditate prouenit, ducitur. Quare inter se differunt. cuilibet enim 52
deterior esse uidebitur, si quis non cupiens, aut remissè, quippiam ageret turpe, quàm uehementer cupiens, & si non iratus pulsaret, quàm concitatus ira. Quid enim ageret, si esset in perturbatione? Quapropter intemperans incontinente deterior est. At eorum quos diximus, alter mollitiæ magis subijcitur speciei, alter est incontinens. Atq; incontinenti quidem continens, molli uerò constans oppo- 53
nitur. Constantia nãq; in resistendo, continentia uerò in superando consistit. suntq; diuersa resistere ac superare, sicut non uinci, & uincere. Quapropter & continentia magis quàm constantia est expetenda. Qui autẽ in his quibus ple 54
riq; resistũt, deficit, is mollis est & delicatus (deliciæ nanq; sunt mollitiæ quædã) qui quidẽ uestem trahit, ne subeat laborẽ tollendi, & cùm imitetur ægrotantẽ, se non putat miserum esse, qui misero similis est. Similiter res sese habet & circa continentiam & incontinentiam. Non est enim mirum si quis à uehementibus & exuperantibus aut uoluptatibus aut doloribus uincitur, quin ignoscendum est si resistens uincitur tandem: ut Theodecti poëtæ Philoctetes à serpente morsus. Aut Carcini Cercyon in Halope, & ut homines ij qui detinere risum enitentes acumulatum illum effundũt, ut accidit Xenophãto. Sed si quis ijs quibus multitudo resistere potest, succũbit, & non aduersari potest, nõ ob generis naturã aut ob morbum, qualis est mollities quæ

regib

regibus Scytharum ineſt ob genus, & ut mulier à maris diſtat natura. Videtur autem & is qui eſt ad iocum propenſior, intemperans eſſe: eſt tamen mollis. Nam iocus relaxa-
55 tio eſt, ſi quidem requies eſt. qui uerò ad iocum procliuis eſt, ex ijs eſt qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia eſt temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facta, non perſiſtunt in ijs quæ ſtatuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non conſultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante ſentientes & prouidentes, ac ſeipſos rationemq́; excitantes, non ſuperantur à perturbatione, ſiue uoluptatem id quod mouet, ſiue dolorem efficiat. perinde atq́; prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres, ac bilioſi atra bili, temeraria incontinentia ſunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiam non expectant rationem, ex eo quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.

COMMENT.

49 FIT autem vt circa voluptates moleſtiáſve.} Hoc eſt ſeptimum capitulum huius tractatus in quo Philoſophus affert differentias iſtorum habituum, ſcilicet temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitorum, comparando ea inter ſeſe, vt cùm videantur verſari circa eandem materiam, videamus quomodo diſtinguantur. Diuiditur autem in duas partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum oppoſita, ſcilicet continentiam & conſtantiam, cùm omnes verſentur circa dolores, & voluptates corporis, tactus, & guſtus, aut fugiendo, aut proſequendo circa quæ verſatur temperantia & intemperantia. Dicit ergo quòd dupliciter verſantur homines circa voluptates, & dupliciter circa dolores. Nam aut ſuperantur à voluptatibus iis, quas pleriq; vincunt & ſic ſunt incontinentes: aut ſuperant voluprates à quibus plerique vincuntur, & ſic ſunt continentes. Eodem modo circa dolores, ij qui ſuperantur à doloribus quos plerique vincunt, molles: qui verò ſuperant dolores à quibus pleriq; vincuntur

cuntur

cuntur,constantes appellãtur. Quatuor igitur habitus sunt vel dispositiones,vt apparet, scilicet continentia & incontinentia, constantia & mollitudo, inter quæ differentia per voluptates & dolores patet ex supradictis. Verũ inter hæc plurimi habitus quoquomodo medij reperiuntur, qui non sunt omnino continentia vel constantia, nec incontinẽtia vel mollitudo, & versantur circa eadem. Nã cùm multi sunt gradus circa vehementes,& leues voluptates aut dolores, fit etiam vt multi sint habitus. Nam incontinens superatur non solùm à vehementibus cupiditatibus,sed etiã interdũ ab iis quas pleriq; superãt: continẽs verò superat vehemẽtes cupiditates. ꝙ si quis leues superabit,videtur esse minus perfectus quàm cõtinẽs,nec imperfectus vt incontinẽs:sic etiam qui magis resistit doloribus quàm mollis,& minus quàm cõstans.quare inter illa quatuor quidam habitus vel dispositiones collocari vidẽtur quasi mediæ,declinãtes tamẽ magis ad imperfectionẽ, & ad deteriores partes,id est magis ad mollitudinẽ & inconstantiam declinant,quàm ad continentiam & cõstantiam, vt dicit Philoso. Notãdum ꝙ cõtinens & incontinens, constans & mollis versantur circa voluptates & dolores: tamen incontinens magis est circa voluptates,mollis verò circa dolores. Nam incontinens, vt fruatur voluptatibus magis agit: mollis verò vt fugiat dolorẽ, qui quidẽ oriri videtur ex absentia voluptatum.

{QVONIAM quædam voluptatum.} Distinguit hac in parte Philosophus continentiam & incontinentiam à tempe- 50
rãtia & intemperãtia,ex qua distinctione emerget etiam manifestius differentia inter continentiam & constantiam. Nam cùm omnes isti habitus siue dispositiones circa voluptates & dolores eiusdem generis versentur: oportet vt Philosophus, quemadmodum facit,diligenter distinguat,& earum differentiam ostẽdat ex diuersis modis versandi. Sumit ergo diuisionem voluptatum, vt fecit sæpius dicendo quòd voluptatum quædam sunt necessariæ,vt sunt eæ quæ ad viuendũ pertinent vsq; ad debitũ terminum quantitatis & qualitatis,comitantes alimentum. Quædam verò nõ necessariæ, vt eæ quibus homo carere potest, aut circa honores vel huiusmodi, quæ habent etiam quendam modum, vel sunt excessus & defectus earum quæ ad viuendum pertinẽt,& nutrimentum comitantur. Nam & si cibum & potum quædam voluptates necessariò conse-

quantur vsque ad debitum terminum, dicentur necessariæ: sed excessiones, aut in quantitate vel qualitate, vel defectiones non dicentur necessariæ: & idem quod de voluptatibus dicitur, de cupiditatibus dici potest & doloribus, quia similis ratio esse videtur. Hac distinctione allata dicit Philoso. ꝙ ille qui per electionem persequitur voluptates excedendo dicitur intemperans: qui verò deficit, erit in altero extremo, id est insensibilis quidam, vt in tertio vidimus: qui verò mediocritatem seruat vt oportet, & quomodo oportet, temperans erit medius inter istos. At etiam qui per electionem fugit dolores prouenientes ex absentia voluptatum, per electionem, inquam fugit, & non quia vincatur, intemperans quoque erit. Nam si ex eo fugeret dolores, quia vincatur, non per electionem esset mollis. Eorum enim qui non eligunt, si voluptatibus vincatur, erit incontinens: si fuga doloris qui prouenit ex cupiditate absentium voluptatum, dicetur mollis. Ex diuersis igitur versandi modis oritur differentia istorum habituum. Aliud est per electionem sequi voluptates excedendo, & per electionem: similiter fugere dolores prouenientes ex cupiditate absentium voluptatum quod est intemperantis. Aliud est non eligendo, sed quia pugnando succumbit appetitui voluptatē sequi, quod est incontinentis: aliud item dolores prouenientes ex cupiditate absentium voluptatum, non per electionem fugere, quod est ipsius mollis. Diuersi enim sunt isti modi versandi, & se habendi circa huiusmodi voluptates & dolores, in ipso autem temperato non fit repugnantia appetitus cum ratione, quia statim cedit appetitus rationi: in ipso verò incontinente & constante pugnat ratio cum appetitu, & vincit: in ipso autē intemperato non fit etiam pugna, quia statim ratio cedit appetitui, & eligit extemplo voluptates, & eligit propter ipsas, & non propter aliquid aliud: quod addidisse videtur Philosophus, quia si persequeretur voluptatem ob aliquid aliud, veluti ob lucrum vel huiusmodi. non diceretur propriè intēperatus, vt ostendit in quinto pluribus in locis, Nā si quis inquit, lucrandi causa cōmittit adulteriū atque pecunias accipit, quidam erogat, damnumq; patitur ob libidinem: hic quidem intemperās magis quàm pluris auidus: ille iniustus, sed non intemperans esse videbitur. significatur enim habitus cùm aliquis per electionem agit, &
propter

propter illud tale quod persequitur, vt si quis per electionem furatur vt furetur, & persequitur voluptates propter voluptates vt ipsis potiatur. sed hæc antea, vt diximus, declarauit.

{INCVRABILIS.} Non simpliciter. non enim putandum est hominē vitiosum omnino sanari non posse, sed respectu incontinentis qui facilius sanari potest cùm habeat rationem incorruptam, & cùm delinquit pœniteat fecisse rem turpem. 51

{CVILIBET enim deterior esse videbitur.} Posteaquam attulit differentias inter hos habitus: nunc comparat inter se, & primò ostendit intemperantem esse deteriorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiens agit turpe, est deterior illo qui idē facit propter vehementes cupiditates: sed intemperās agit turpe parum cupiens, incontinens verò valde & magis cupiens: ergo intemperans erit deterior incontinente. & hāc rationē probat Philosophus exēplo irati. 52

{AT eorum quos diximus.} Hac in parte ostendit continentiam esse præstantiorem ipsa constantia: & probat hoc pacto, Qui vincit est præstantior eo qui resistit tantum. sed continens non solum obstat, sed etiam vincit: constans verò tantum resistit. ergo continens est præstantior constante. Nam constans resistit doloribus qui proueniunt à cupiditate absentium voluptatum: continens verò, non solum resistit cupiditatibus voluptatum, sed etiam superat, & vlterius progreditur vincere quàm resistere, quare potior videbitur esse continentia quàm constantia. 53

{QVI autem ab aduersis.} Hac in parte videtur declarare Philosophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is est mollis, qui facilè vincitur à doloribus, quibus multi homines resistere solent, & qui deliciis defluit: similiter incontinens erit qui à voluptatibus superatur, quas maior pars hominum superat. & isti sunt deteriores quàm illi, qui à vehementibus voluptatibus vel doloribus superantur: quia non videntur esse omnino isti qui à vehementibus superantur molles. & ideo dicit eos esse dignos venia, non quòd sint simpliciter digni venia, sed respectu illorum superiorum qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus superantur: quare isti qui habent aduersarios potentiores, videntur digni maiore venia, vt ostendit pluribus exemplis: vt Philoctetem inducit tragicus poëta Theodectus morsum ser- 54

pentis aliquanto tolerantē, victum deinde magnitudine doloris exclamantē,& succumbentem dolori,&c.Item Cercinus tragicus inducit Cercyonem quendam, qui non potuit ferre dolorem prouenientē sibi ex filia violata, ex quo tandem est mortuus, cum tamen aliquandiu sustinuisset dolorem. Item vt Xenophantus quidā qui nitens tenere risum in conuiuio, vbi aliquantulū sustinuit, tandem facetiis superatus risum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non sustinent, quoquo modo habent aliqua ex parte occasionē veniæ,& magis ignoscendum est iis quàm illis qui succumbunt doloribus, quibus multitudo resistere potest: succumbunt, inquam, non morbo aut debili quadam natura, vt regibus Scytharum euenit, qui sunt natura molles, sed ob delicias & mollitudinē quandam. Nos pes condoluit, vt inquit Cicero, si dens, sed fac totum dolere corpus, ferre non possumus. Opinio est quædā effœminata ac leuis, nec dolore magis quàm in eadē in voluptate, qua cum quescimus fluimus mollitia. Apis aculeum sine clamore ferre nō possumus,&c. Et notandū quòd Philosophus attulit exemplum de facetiis in cōuiuio, ne aliquis crederet illū esse quoquomodò venia dignum qui superatur à voluptatibus circa gustum & tactū: sed dixit de voluptatibus mouentibus risum, vt vidimus supra. Præterea ne aliquis putaret eū esse intemperantem, qui ad iocum est propensior, addit hunc esse potius mollē appellandū, qui excedit in nimia relaxatione, & ludo, ob fugiendum laborem & molestiam ex rebus agendis, quærens etiā vilia & ludos interdū pueriles, & non est comis nec scurra, sed molestiam fugiens ex rebus agendis, & sequens nimiū iocos & ludos pueriles, vnde Græce dicitur παιδυώδης,

55 {AT qui incontinentiæ,} Hæc est secūda pars huius capituli in qua Philosophus diuidit incōtinentiā in duas species, scilicet in temerariam incontinentiā & infirmā. Nam bifariam fieri posse videtur vt incōtinentes labantur ad voluptates: aut præcedente consultatione & deliberatione, & tunc appellantur incōtinentes infirmi: aut non præcedente, & tunc dicuntur temerarij, & celeres, sine consideratione. Ideo dicit Philosophus quòd quidam rapiuntur qui non cōsultant: quidam verò non persistentes ob infirmitatem animi voluptatibus tandem cedūt, etsi antea consultent. Sunt autē nonnulli qui persistunt: quare præmittentes cōsultationem & deliberationē, bifariam

consi

considerari possunt: aut persistentes in ea aduentantibus perturbationibus, aut non persistentes: non persistentes sunt incontinentes infirmi: persistentes ergo erunt illis oppositi, id est continentes firmi. qui sunt similes illis. Qui prius titillati, id est præfricati, vt ita loquar, antea, postea non titillantur, quasi non mouentur cum pręmiserint consultationē, & se præparauerint & rationem excitauerint: sed persistūt. at temerarij & celeres qui sunt acuti & melancholici, maximè agūt incontinenter secundum eam incontinentiā quā appellāt temeritatem, quia acuti propter velocitatē choleræ cito agunt. Illi verò melancholici celeriter agunt, quia habēt vehementes imaginationes propter humorem atrum, & ducuntur vehementi phantasia potius quàm ratione, ideo neutri rationē expectant, Quare cū cholerici & melāncholici statim vt temerarii labantur, sequi econtra videtur quòd flegmatici & sanguinei tardius ferantur vt infirmi. & sic apparet quòd & ambo sint incontinentes: tamen diuersi sunt modi, & diuersæ species, quas etiam inferius comparabit inter se in sequenti capitulo.

Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

T uerò intemperantem quidem non pœnitet, ut est dictum. in electione nāque persistit. Incontinens autem facilis est omnis ad pœnitentiam: quocirca non ita res sese habet, ut dubitauimus. sed ille quidem incurabilis: hic autem est curabilis. Vitium enim morbis est hisce persimile, aquæ intercuti inquam, & tabi. Incontinētia uerò, morbo comitiali. Etenim illud continua, hæc non continua est improbitas. Atque omnino diuersum est genus incontinentiæ, atque uitij. Vitium enim latet: incontinentia uerò non latet. Horum autem ipsorum ij qui ante rationem ducuntur, meliores ijs sunt qui rationem quidem habent, non autem persistumt in ea. à minore nanque perturbatione uincuntur, & non absque deliberatione, ut illi. Incontinens enim similis est ijs qui cito fiunt

56 (T uerò intemperantem…) 57 (…ut dubitauimus) 58 (…Horum autem ipsorum)

60 *ebrij, & pauco uino, pauciores quàm pleriq́;. Patet igitur
incontinentiam uitium non esse, nisi aliqua ex parte for-
tasse. Nam hæc quidem est præter electionem: illud autem
cum electione. in actionibus tamẽ est similitudo, ut Demo
docus in Milesios dixit. Milesij nanq; insipientes quidem
non sunt: ea tamen faciunt quæ agunt insipientes. & incon-*
61 *tinentes iniusti quidem non sunt: iniuriã tamen faciũt. Cum
autem alter sit talis, ut nõ ex eo quia est ipsi persuasum ex
perantes corporis uoluptates præterq́; rationem rectam se
quatur, alteri sit persuasum, propterea quòd talis est ut ips
sequatur: illi quidem dissuaderi facilè, huic autem haud faci
potest. Principium enim ipsum, uirtus quidem conseruat,
tium uerò corrumpit. id autem gratia cuius, principium
in actibus, perinde ut suppositiones ipsæ in mathematici
Neque igitur ibi docendorum principiorum est ratio, ne
hic. Sed uirtus aut naturalis, aut * assuetudine parta, cau*
ἠθική
*est opinandi circa principium rectè. Talis igitur homo te
perans est. at contrarius est intemperans. Est autem quida
alius, ob perturbationem à recta ratione discedens: que
perturbatio ut non agat quidem ut recta ratio iubet, supe
rat, ut sit autem talis ut ipsi sit persuasum oportere perse
qui uoluptates liberè, tales non uincit. Atque hic est inconti
nens, qui quidem intemperante melior est. Nec est absolut
prauus. conseruatur enim id in ipso quod est optimum. prin
cipium, inquam, ipsum. Alius autem est huic contrarius qu
persistit, & non ob perturbationem à ratione discedit. Ex
his igitur patet hunc quidem studiosum, illum autem impro
bum habitum esse.*

COMMENT.

56 AT VERO intemperantem quidem.} Hoc est octauum ca
pitulum huius tractatus, in quo Philosophus postea-
quam

quàm attulit differentiã inter temperantiã & cõtinẽtiã, atque eorũ opposita,& duas attulit species incõtinentiæ : nunc comparat intẽperantiã,& incontinentiam.quod etsi in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat & quasi incidenter: tamen nunc id facere vult pluribus rationibus,vt apertius , eorũ differẽtia intelligatur:simul vt soluat quæstionẽ quam disserẽdo antea mouit Diuiditur autẽ hoc capitulũ in duas partes , quæ patebunt.In prima igitur parte Philosophus incipit ostẽdere differentiã inter incontinentẽ & intemperãtẽ.& probat intemperantẽ esse deteriorẽ incõtinente tribus rationibus . Prima ratio,Is quẽ post rem turpẽ actã non pœnitet , est deterior eo quẽ pœnitet.at ipsum intemperantem non pœnitet,incõtinentem pœnitet: ergo intẽperans est deterior incõtinente . Nam intemperãs persistit in electione & proposito incõtinens facilis est ad pœnitentiam.Et hæc ratio simul differentiam ostendit inter hos,& etiã alterũ esse altero deteriorẽ.Notandum ꝙ sicut omnis virtus est cũ electiõe:sic omne vitium esse videtur cũ electione.& vitiosus tam ante rem actam quàm postea videtur habere electionem,ideo nõ pœnitet,quia putat id quod agit esse agendũ,cũ habeat corruptã rationẽ: incõtinens vero habet rationem incorruptã , & appetitũ sensitiuum repugnantem ei, quia nõ est informatus virtute quæ appetitũ facit rectum:quare cùm rationem habeat incorruptã,& dicentem sibi turpe aliquid non esse agendũ,& nõ esse gustandum dulce, vincit tandẽ appetitus:sed cùm post rẽ actã redit ad rationẽ , percipit se fecisse quod faciendũ non erat,& habet pœnitudinem.

{ QVO circa non ita res sese habet. } Affert secundam rationem Philosophus.Malum continuum differt,& est deterius malo non continuo : sed intemperantia est malũ continuum. incontinentia non est malum continuum : ergo intemperantia differt ab incontinentia & est deterior , Maior patet de se. Minor probatur à Philosopho,quia intemperantia est vt morbus qui semper adest : incontinentia verò vt morbus qui non semper adest,vt est morbus epilepsiæ siue comitialis:intemperantia verò est similis morbis aquæ inter cutem & tabi , id est hydropisi & Phthsi , qui morbi continui sunt: hydropisis ἀπὸ τοῦ ὕδατος, id est ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquosus. Phthisis verò in ventre superiore multifariã incipit spuere sanguinẽ qui talẽ patitur morbũ,deinde saniem,postea 57

sequitur detentio saliuæ,& postea tandem ipsa mors. Ij igitur morbi quibus intemperantia similis dicitur, continui sunt.at epilepsia,id est morbus qui caducus siue comitialis appellari solet,cui assimilatur incontinentia, non est continuus: hic in corporibus humidis vim habere solet. vnde in ipsis infantibus qui abundant humiditate,maximam vim ostendit:incontinentia igitur assimilatur huic morbo, cuius causa non est continua,nec talis ægrotus semper cōiunctus cum morbo:& incontinens quoque non semper & statim ad voluptatem dispositus,sed pugnat ratio cum appetitu,& demum vincitur: intemperans verò continuo habet paratum appetitum sine vlla pugna ad persequendas voluptates,& continuè est in hac dispositione sine repugnantia rationis. Verùm Philosophus hoc loco nactus occasionē, soluit vnum dictum quæstionis allatæ antea in fine secundi capituli huius tractatus, vbi duo attulit vnum quòd incontinens dissuasus, intemperans verò suasus agit:alterum quòd incōtinens insanabilior videtur, propterea quia dissuaderi non poterat. Primū soluet inferius, secundum soluet nunc. Et ostendit quòd incontinens est sanabilior intemperato, vbi in eo loco oppositum attulerat: & ideo dictum est à nobis quòd Philosophus disserendo non asserendo ibi procedebat. Ostendit autem quòd incontinens est insanabilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitudinem,& habet morbum continuum:& ideo est insanabilis, dicit Philosophus,non pro impossibili,sed cum difficultate sanabilis:incontinens verò habet pœnitudinem,& nō morbum continuum,ideo est sanabilior.

58 {ATQVE omnino diuersum est genus.} Affert tertiam rationem Philosophus,qua idem probat ꝙ intemperātia differt ab incontinentia,& est deterior ea. Illud malū quod latet habentē,differt & est deterius eo malo quod nō latet habentem: sed intemperantia latet, incontinentia verò non latet habentem:ergo intemperantia differt ab incontinentia, & est deterior. Illa ratio declaratur, quia intemperans habet vitium, & rationem corruptā, sicut febricitans habet corruptum gustum, & putat illud esse bonum quod ab eo appetitur: incontinentia verò est malū manifestū habenti, & quoquomodo cognoscit illud esse malum quod ab eo appetitur,& ideo in eo fit pugna inter rationem & appetitum. Horum autem ipsorum postea-

quàm

quàm probauit intemperantē differre ab incontinenti, & eſſe deteriorem illo: nunc comparat duas ſpecies incontinentiæ, quas ſuperius attulit, ſcilicet infirmitatē & temeritatem, & oſtendit infirmitatem deteriorē eſſe temeritate, ſic: Is qui deliberatione facta incontinenter agit, eſt deterior eo qui nō deliberatione facta agit incōtinenter: ſed infirmus agit facta deliberatione, temerarius non facta deliberatione agit incontinenter. ergo infirmus eſt deterior. Patet ratio, quia cùm vterq; habeat rationem incorruptā, infirmus antè cōſultat, tamē non perſiſtit in eo quod cōſultauit eſſe agendum. præterea infirmi à leuiore perturbatione vincuntur: temerarij verò à vehementiore ſuperantur. quare cùm duo ſint vituperandi, qui ſuperantur in prçlio, quorum alter armatus acceſſerit, alter inermis, & alter habeat hoſtē potētiorem, alter nō ita, manifeſtū eſt quòd armatus & habens debiliorem aduerſariū vituperādus magis eſt, & deterior. ſicut videtur infirmus reſpectus temerarij.

{INCONTINENS igitur.} Scilicet infirmus eſt ſimilis 59
ijs qui modico vino fiunt ebrij.

{PATET igitur incontinentiam.} Facit concluſionē Phi- 60
loſophus eorum quæ dixit, oſtendēdo quòd incontinētia non eſt ſimpliciter vitium, ſed aliqua ex parte: ex quo emergit differentia eius ab intemperantia. Nam incontinentia non eſt vitium ſimpliciter: ſed aliqua ex parte, at intemperantia eſt vitium ſimpliciter: ergo incontinentia non eſt intemperantia. Quòd autem incontinentia non ſit vitium ſimpliciter, probat Philoſophus: quia eſt prçter electionem: vitium verò eſt cum electione, vt eſt intēperantia, Conueniunt tamen in agendo, quia intemperans & incontinens agunt eadē, id eſt vitioſa, tamen non eodem modo, quia alter cum electione, alter ſine electione, & alter eſt vitioſus, alter verò, id eſt incontinens, non eſt propriè vitioſus, agit tamen res vitioſas & iniuſtas, & videtur ſimilis ijs de quibus inquit ille, quòd non ſunt inſipientes, tamen agunt res inſipientes & ſtultas: ſic ergo conueniunt in agendo eadem: differunt, quia intemperans agit cum electione, vitiū enim eſt habitus electiuus conſiſtens in exceſſu aut defectu. Præterea non habet pœnitudinem: incontinens econtra & ſine electione agit. & poſt delictum pœnitudinem habet. Notandum quòd accipit hic iniuſtum pro intemperante, & iniuſtè agere pro intemperāter agere. intem-

perantia enim, sicut alia vitia, est pars quædam iniustitiæ totius, quæ iniustitia tota dicitur vitiositas, vt paruit in quinto.

61 {CVM autem alter sit talis vt non ex eo.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus affert aliã partem quæstionis quam suprà attulerat in fine secundi capituli huius tractatus. Attulit enim duo. Vnum, quod incõtinens cũ non agat persuasus dissuaderi non poterat: intemperans verò cùm agat persuasus dissuaderi poterat. Alterum, ꝙ ex eo quod dictũ est intemperans erat sanabilior. Hanc secundã partem suprà reprobauit, ostendendo ꝙ incontinens erat sanabilior: nunc aliã partem sumit, & reprobat vt pateat rem non ita sese habere, vt eo loco dubitãdo & disserendo dixit, non autem affirmando. Ostendit igitur nunc oppositum, scilicet quòd incontinens facile dissuaderi potest, intemperans verò non facilè. Is qui errat circa principium rerum agendarũ non facilè dissuaderi reuocarique potest: sed intemperans est huiusmodi. ergo intemperans non facilè dissuaderi potest, & reuocari & sanari. Patet ratio, quia intemperans à seipso persuasus & errat circa principium rerum agendarũ cùm sit vitiosus, vitium enim principium corrũpit, præsertim intemperantia: virtus verò cõseruat, præsertim temperantia. vnde in sexto, Temperantiã conseruatricẽ prudentiæ apellamus: conseruat enim talẽ existimationem. Si quis igitur errat circa principia, non potest facilè dissuaderi, & sanari à sua opinione: quia principium rerum agendarum est ipse finis, cuius gratia cætera fiunt. vnde in sexto, Principia nanque rerum agendarum ea sunt, gratia quorum ipsæ aguntur, id est fines, verùm vt principia & suppositiones quæ sunt species principiorum se habent in mathematicis: sic finis in rebus agendis. supponit enim geometra quòd à puncto ad punctum licet rectam lineam ducere. Ponit etiam tale principium, quòd punctus est cuius pars non est, & talia principia & similia non probantur in mathematicis, quia iis assentiri oportet. Quòd si quis erret circa principia & aliter credat, non potest ei aliquid probari in geometria, & talis malè sentiens circa principia, malè & peruersè percipiet omnia quæ sequentur ex illis. Eodem pacto in rebus agendis cùm principium sit ipse finis, siquis eum rectè accipit, bene est: sin male, non poterit ei afferri ratio qua facilè remoueatur ab opinione talis principij peruersè sibi propositi. Et dicit

dicit Philoſophus quòd talis principij non eſt ratio,ſed virtus quæ oſtendit nobis tale principium. virtus,inquam,quæ oritur aut à natura,aut à conſuetudine. Nam ſicut in ſpeculatiuis principiorum docendorum non eſt ratio, nec probatio, ſic etiam in actiuis. Nam inſpeculatiuis innoteſcunt nobis, aut inductione vel ſenſu ex quo fit memoria, & ex multis, vt ita loquar,memorijs,experientia oritur,& ipſum demum vniuerſale in intellectu quodammodo conſtituitur, cuius lumine ſcientiæ principium pullulat, vt ait Philoſophus in libro Poſteriorum. Ita ex natura & habitu acquiſito principiorum cognitio fit.Idē fit in actiuis.Principiorum cognitio quorum non eſt ratio,ne fiat proceſſus in infinitū,ferimur ad tale principium,quod eſt rerum agendarum finis, aut per naturalē habilitatem perſpiciendi,aut ferimur ad æſtimandum illum eſſe bonum finem,vt eſt per virtutem acquiſitam ex conſuetudine. quare virtus aut habilitate naturæ, aut aſſuetudine generata cauſa eſt,vt rectè opinemur circa finem talem.Intemperans igitur cum non modo virtute careat,ſed etiam ſit vitioſus,errat circa tale principium, quod eſt ipſe finis rerum agendarum,& ſequitur id quod ſibi apparet bonum , & quod putat eſſe bonum cum re vera ſit malum,& id quod eſt bonū,apparet malum:vt febricitanti,cui id quod verè eſt dulce, apparet amarum ob guſtum corruptum.Intemperans autem, & omnino vitioſus, habet corruptam rationem & iudicium de vero fine. Etenim , vt in ſexto inquit Philoſophus, qui corruptus eſt ob voluptatē,aut dolorem,non videbitur continuo principium ipſum, nec huius gratia, id eſt finis. Vitium etenim corrumpere ſuapte natura principium ſolet, ſed virtus conſeruat quæ eſt cauſa rectè opinādi circa talem finem, vt euenit temperato: intemperato autem econtrà. Cum igitur intemperans habeat coruptam rationem , & habeat vitiū, quæ ſunt cauſa male opinandi circa finem rerum agendarū,merito dicitur quòd non facilè diſſuaderi & remoueri poteſt à ſua opinione.Incōtinens verò cum nondum habeat rationem corruptā,facilè diſſuaderi,& ſanari poteſt. ideo dicit Philoſophus, eſt alius quidam,id eſt ipſe incontinens quem perturbatio ſuperat adeò,vt non agat ſecundum rectam rationem : non tamen ſuperat, vt perſuaſus ſequatur voluptates ſicut ſequitur perſuaſus ipſe intemperans. & ideo incontinens minus eſt malus

est malus quàm intemperans: nec est incontinẽs appellandus simpliciter prauus cum habeat incorruptam rationem, etsi in ea nòn perseueret, sed est alius sibi oppositus qui persistit in ratione recta, & non dimouetur ab ea ob perturbationem, id est ipse continens, in quo ratio superat appetitum.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia. CAPVT IX.

62
Vaerendum est autem, utrum is sit continens qui quauis ratione electionéue perstat: an is qui in recta persistit. Et utrum is sit incontinens, qui non permanet in quauis electione rationeue, an is qui persistit in ratione falsa, & electione non recta, quemadmodum antea dubitauimus. An per accidens quidem in quauis, per se autem in ratione uera rectáque electione alter perstat, alter non perstat. nam si quispiam hoc expetit, aut sequitur: per se quidem hoc expetit atque sequitur: per accidens autem ipsum prius. at quod est per se, id simpliciter esse dicimus. quare fit, ut aliquo quidem modo quauis in opinione, absolute autem in uera alter per-
63 *sistat, alter non persistat. Sunt autem quidam in opinione persistentes, quos pertinaces appellant. hi non nisi cum difficultate dimoueri à sua sententia possunt. Et simile quidem quid habent cum continente: sicut & prodigus cũ liberali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis ab illo diuersi. continẽs enim non mutat sententiam ob perturbationem atque cupiditatem. nam cùm acciderit, facilem sese offeret recta persuadenti. Illi uerò non à ratione mutantur. nam cupiditates cupiunt, atque à uoluptatibus plerique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui suæ sunt sẽtẽtiæ: & qui sunt indocti ac rustici. Atque suæ sẽtẽtiæ homines, ob uoluptatem atque dolorem sunt pertinaces. gaudent enim uincentes, si non è sua sententia dissuasione ulla*

dimo

dimoueantur. & dolent, si sua sint irrita, ut decreta. quare potius sunt incontinenti, quàm continenti similes. Sunt 64
etiam qui non ob incontinẽtiam in sententia nõ persistunt. ut Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete, quanquam ob uoluptatem non persistit, sed honestum. Erat enim honestum illi uera loqui: ab Vlysse autem fuerat illi persuasum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut incontinens: sed qui agit ob turpem. Cum autem sit & quidam ta- 65
lis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non persistens in ratione, inter hunc & incontinentem, medius ipse continens collocatur. Incontinens enim non persistit in ratione: quia magis quàm oportet uoluptatibus delectatur. hic uerò non permanet: quia minus quàm oportet eisdem gaudet. At continens perstat, & ob neutrum sententiam mutat. Oportet autem si continentia sit studiosum, habitus hos utrosque contrarios improbos esse, quemadmodum & uidentur. Sed quia perpaucis alter hominibus inest, raroq; admodum fit temperantia, soli contrarium intemperantiæ esse uidetur, sicut & continentia soli incontinentiæ aduersari putatur. At uerò cùm ob simi- 66
litudinem multa dicantur, factum est ut & temperans per similitudinem continens dicatur. Continens enim talis est, ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. & temperans etiam talis est. Sed ille quidem habet prauas cupiditates, hic autem non habet. Et hic quidem est talis, ut nõ delectetur præter rationem: ille uerò talis, ut delectetur quidem, sed non ducatur. Similes etiam sunt incontinens & intemperans, qui quidem diuersi sunt. uterque enim corporis sequitur uoluptates, sed alter & oportere putat, alter non putat.

COMMENT.

62 QVAERENDVM est autem vtrum is sit continens.} Hoc est nonum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus comparatis illis sex habitibus inter se qui versantur circa corporis voluptates atque dolores : nunc soluit dubitationem allatam in secundo capitulo contra opinionem priscorum, qui dicebant continentem esse perseuerantem in ratione & opinione: incontinentem verò econtrà. Quo quidem dato ostendit ibi Philosophus fieri posse, vt aliquis incontinens esser bonus & continens malus. Nam si continens est, inquit perseuerans in quauis opinione, vt illi dicere videbantur, & sit in opinione mala, tunc perseuerando in ea esset malus: & incontinens econtrà si discederet ab opinione falsa, esset bonus. Hanc difficultatem nunc remouere soluereque videtur Philosophus. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima igitur dicit Philosophus ꝙ quærendum est, vtrum continentis sit persistere in quauis opinione, an recta tantum: postea subdit soluendo istam partem primam dubitationis, quòd continens persistit semper in recta ratione per se, & eo quo continens est. Per accidens verò in quauis, & in falsa opinione persistit. Nam si quis per se amat vinum dulce, per se amat dulce: per accidens verò, vinum. Nam si amaret vinum per se, non solum amaret dulce, sed etiam qualecunque vinum: quare per se hoc expetit, scilicet dulce, per accidens verò illud primum, id est vinum. Continens igitur permanet per se in opinione quam putat esse veram: id autem quod est per se, dicimus simpliciter esse: per accidens autem id quod est per aliud, vt exemplo ostendimus: ergo continens in opinione vera per se permanet : per accidens verò, in quauis opinione. Secũda pars dubitationis simili modo ostenditur, quòd incontinens discedit per se à vera sententia, & opinione: ergo simpliciter, vt ostensum est suprà : per accidens verò, & per aliud, & secundum quid à quauis opinione. Notandum quòd cum dicitur continens per se manet in vera sententia: per accidens verò & per aliud, in falsa: intelligendum est quòd continens intendit persistere in vera opinione. Eodem modo dicendum est quòd incontinens non persistit per se in sententia vel opinione quæ est vera: per accidens verò in quauis non persistit. Notandum præterea quod cùm dicitur quòd conti-

nens

nens per se manet in vera ratione, intelligitur de quarto modo per se, vbi in subiecto explicatur causa prædicati, vt patet in primo Posteriorum. Nam cùm dicitur, cõtinens permanet, id est intendit manere per se in vera opinione, explicat causam persistendi in vera opinione, & ista est causa effectrix persistendi, & illius persistentiæ, scilicet ipsa continentia. Et ista propositio est similis illi quæ dicit: medicus per se curat ægrotum, ædificator per se ædificat: sic est de continentia, illud per se explicat causam illius persistentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem est dicendum de illa propositione, quòd incontinens per se egreditur à vera sententia, & opinione & sic soluitur dubitatio illa. Nam cùm quæritur vtrum continens persistat in quauis opinione, an in vera tantùm: respondetur quòd per se ea ratione qua continens est persistit in vera, sed per accidens in quauis. Incontinens per se discedit à vera, per accidens à quauis.

{SVNT autem quidam hominum.} Soluta illa dubitatione, nunc Philosophus ostendit quòd præter continentes 63
& incontinentes sunt nonnulli permanentes in sententia & opinione sua, pertinaces tamen continentes appellari non debent. Habent tamen similitudinem quandam, in eo quòd ambo videntur permanere. Nam quemadmodum prodigi conuenire videntur cum liberali in dando, ambo enim dant & audaces cum forti in adeundis periculis, differunt tamen plurimum: sic isti cum continenribus in eo quòd ambo sunt permanentes. Differunt tamen in plurimis. Continens enim si quando mutat sententiam relinquendo aliquã falsam opinionem, non perturbatione aut cupiditate persuasus relinquit illam, sed ratione, qua ostenditur illam opinionem esse falsam quam putabat esse veram. Pertinaces verò non ratione persuasi, sed voluptate, vel cupiditate sententiam mutant. Post hæc diuidit Philosophus istos pertinaces, dicendo quòd eorum quidam dicuntur sui capitis, & quidam indocti atque rustici. Indocti, quia non habent doctrinam, & si quam habent opinionem, nolunt ab ea dimoueri: rustici verò quia non habent experientiam rerum. at illi qui sunt sui capitis ob voluptatem & dolorem sunt tales. quia gaudent non dimoueri à sententia, dolent verò etiã si ratione ab eadem dimoueãtur. & propterea dicit Philosophus quòd incontiuẽti magis similes

les quàm cōtinenti esse videntur, quod dupliciter potest exponi, quia sicut incontinens prosequitur magnas voluptates, sic isti sequuntur summas voluptates, quas ex eo capiunt quòd persistunt in sua sententia. Alio modo exponi potest, quia dixit ꝙ continens persistit in sua ratione, & non dimouetur à perturbatione: isti verò non à ratione, sed à perturbatione dimouentur, propterea sunt magis similes incontinentibus qui etiā dimouentur à sententia, & trahuntur à perturbationibus.

64 {SVNT etiā qui nō ob incontinentiam.} Affert nonnullos alios Philosophus qui non persistunt in opinione sua, & tamen non sunt dicendi incontinentes: & hoc affert vt bene discernatur in quo proprie consistat continens, & incontinens. Adducit autem exemplum Neoptolemi cuius superius meminit, qui persuasus fuerat ad Vlysse vt mendacia diceret Philocteti, & cùm sic persuasus esset, postea apud Philoctetem non permansit in tali persuasione, & sententia, in qua tunc fuerat, sed vera dixit ob molestiam quam habebat mentiendi, & ob voluptatem vera dicendi: quare non vituperatur, si non permansit, sed laudatur. Ipse verò incōtinens vituperatur, vt patet. Et sic nititur Philosophus distinguere omnes ab continente & incontinente, quia habent similitudinem aliquam cum illis, ne vice illorum sumerentur, & vt illi distincti ab omnibus aliis clarius discernantur.

65 {CVM autē sit & quidam etiā.} Hæc est secunda pars huius noni cap. in qua ostēdit quomodo cōtinentia subit rationem mediocritatis, & collocatur inter duo extrema, quæ cùm non sint vitia, tamen sunt propinqua vitio: vt continentia est propinqua virtuti, etsi non sit propriè virtus. & probatur hoc pacto. Vbi est excessus & defectus, est etiam medium. at circa voluptates & dolores circa quæ versantur continens & incontinens, est excessus & defectus: ergo etiam mediocritas. Maior patet, cùm videantur esse relatiua. Minor probatur à Philosopho. Dicit enim ꝙ sunt nonnulli non persistentes in ratione, quia minus gaudēt quàm oportet: & talis dici potest quoquo modo insensibilis nō persistens. Sunt etiā alij gaudentes voluptatibus magis quàm oportet. nō persistentes in ratione, & tales sunt incontinentes. Itaque illi deficiunt, ij excedunt, inter quos medij sunt continentes. Verū dicit Philosophus ꝙ cùm deficientes rarò inueniantur, fit vt continentia solùm inconti-

nentiæ & excessui, sicut temperantia intemperantiæ videatur esse contraria,& non videatur habere defectum: habet tamen, vt vidimus,licet rarò inueniatur.

{AT verò cùm ob similitudinem multa.} Hæc est tertia 66
pars huius cap.in qua Philosophus ostendit non sine ratione appellari quædam eodem nomine, cùm similitudinem habeant:& hoc affert vt ostendat aliqua ex parte veram esse opinionem illorũ priscorum,qui dixerunt cõtinentiam esse temperantiam,& incontinentiam intemperantiam: habent enim similitudinẽ in multis,cũ versentur circa eadem & continentia sit mediocritas quædam sicut temperantia, & incontinẽtia excessus sicut intemperantia,sed tamen ex alia parte differunt in multis.& ideo statim Philosophus affert differentias quasdam,vt nihil indiscussum relinquatur,Primo continens habet prauas cupiditates:temperans non habet:ergo differunt.Præterea temperans non delectatur præter sententiam rationis cùm habet appetitum obedientem rationi,& sedatas cupiditates:continens verò nondum habet appetitum assuefactum,sed repugnantem & cupientem voluptates, & delectaretur in his nisi ratio prohiberet,quam tandem sequitur,etsi cum difficultate.Quare differunt temperans & continens: similiter intemperans & incontinens sunt diuersi.& affert rationem, quia etsi ambo voluptates sequantur,tamen alter censet eas esse sequendas,& sequitur,scilicet ipse intemperans: alter verò, incontinens nõ censet eas esse sequendas cùm habet rationem incorruptam,sequitur tamen eo pacto vt vidimus antea.

Quòd prudentia, & incontinentia simul in eodem non sint. CAPVT X.

T qui neq; fieri potest ut idem sit prudens at- 67
que incontinẽs simul. Est enim demõstratum, 68
*prudentem simul & more studiosum eundem esse. præterea non solùm ex eo quia scit, prudens est: sed ex eo etiam quia idoneus est ad agendum. at incontinens non est idoneus ad agendum. *habilẽ autem nihil prohibet esse incontinentem. Quapropter & interdum non nulli prudentes esse uidentur atq; incontinentes: quia differt* τὸν δεινόν

habilitas à prudentia eo modo quem suprà diximus. &
sunt ratione quidem propinqua, electione uerò diuer-
sa. Nec incontinens sese habet ut is qui scit ac contempla-
69 tur, sed ut is qui dormit, aut est uinolentus, & sponte sua
quidem agit. scit enim quodammodo & quid, & cuius
gratia facit. Malignus tamen non est. electio nanque est
70 * bona. Quare semimalignus est, & non iustus. non est
ἐπιεικής.
enim insidiator. nam ipsorum alter quidem non persistit in
ijs quæ statuit consultando. Biliosus autem atra bili, nec
ad consultandum omnino est aptus. Et similis est igitur in-
continens ciuitati quæ decernat quidem omnia quæ sunt
agenda, & leges habeat bonas, sed non utatur, ut Anaxan
drides facetè dixit,

Vrbs consultabat, leges quæ negligit almas.

Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, sed
prauis. Est autem continentia atq; incontinentia circa id
71 quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis, al-
ter minus persistit: quàm plurimi possunt. Facilius autem
ea curari potest incontinentia, qua biliosi atra bili inconti-
nenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, sed non
72 persistunt. Et ij facilius curari possunt qui per assuetudi-
nem, quàm ij qui natura incontinentes sunt. Etenim facilius
consuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim et consue-
tudinem mutare difficile est, quia similis est naturæ: quem-
admodum Euenus poëta dixit,

Vsus longus mos est, ac meditatio crebra:
Hinc tandem assero naturam mortalibus esse.

Quid igitur continentia sit & incontinentia, & quid con
stantia, mollitiaq;, & quomodo inter sese habeant habitus
hi iam diximus.

COM

COMMENT.

ATQVI neq; fieri poteſt, vt idẽ ſit prudens.} Hoc eſt deci- 67
mũ & vltimum capitulum huius primi tractatus. in quo poſteaquã ſuprà ſoluit dubitationes illas, & oſtẽdit cõtinẽtiam eſſe mediocritatẽ quãdã, & qua ratione nõnulli priſcorũ accipiebãt cõtinẽtiã pro tẽperantia: nũc refellit opinionẽ priſcorum, ſcilicet ꝙ incõtinẽs nõ eſt prudẽs, quæ eſt quinta in ordine in primo capitulo allata, & cũ in ſecũdo capitulo etiã cõtra eã diſſeruiſſet, & alias iam ſoluiſſet: nũc quoq; hanc quę relinquebatᷤ ſoluit, vt exactiſsimã doctrinã de cõtinẽtia & incõtinentia præbeat nobis Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes quæ patebũt. In prima igitur affert talẽ rationẽ, ad probandũ ꝙ prudẽs nõ eſt incõtinẽs, nec incõtinens prudẽs, vt quidã priſcorũ dicere videbãtur. Nullus incõtinẽs eſt ſtudioſus: omnis prudẽs eſt ſtudioſus: ergo nullus prudẽs eſt incõtinẽs. & per cõuerſionẽ ſimplicẽ, nullus incõtinẽs eſt prudẽs. Maior eſt nota, cũ antea viderimus ꝙ incõtinẽtia eſt vituperãda, & vitio propinqua. Minor probata eſt in ſexto, ꝙ prudens eſt vir bonus, & eſt cũ omnibus virtutibus morũ, & ſeparari nõ põt eo quo prudẽs. {PRAETEREA non ſolũ ex eo.} Affert aliam rationem Philoſophus, Omnis prudẽs eſt aptus ad agendũ: in- 68
cõtinẽs nõ eſt aptus ad agendũ: ergo incõtinẽs nõ eſt prudẽs. Patet ratio, quia prudẽtia eſt habitus cũ ratione vera actiuus. Itaq; prudens nõ ſolũ ſcit & cognoſcit ea quæ ſunt agẽda, ſed etiã eſt idoneus ad agẽda illa, cùm nõ ſolũ vniuerſaliũ ſit prudentia, ſed etiã ſingulariũ. Habet præterea ſolertiã, ſententiã, bonam conſultationẽ, per quas eſt idoneus ad res agendas: incontinẽs autem nõ eſt aptus ad res agendas, nam etſi ante perturbationem cognoſcat res agendas, tamen perturbatione accedente dimouetur à ſententia, & non perſiſtit in eo quod putabat agendũ: quare nõ eſt aptus ad agẽdum. Et ſic patet quod incõtinẽs nõ eſt prudẽs. Has etiã rationes tetigit ante Philoſophus in ſecũdo capitulo, cũ diſſerebat contra iſtã opinionẽ: & demonſtratũ eſt antea, inquit, prudentẽ hominẽ aptũ ad agendũ eſſe, quippe cũ ſit quidẽ qui circa extrema verſatur, atq; omnes alias virtutes habere. His allatis rationibus ſubdit Philoſophus, ꝙ licet incõtinens nõ ſit prudẽs ita vt ſit aptus ad res agendas: tamẽ fieri poteſt, vt incõtinens habeat aptitudinem, & habilitatem proſpiciendi ea quæ agenda ſunt: quæ habili-

tas est vis naturalis,& potentia quæ informari potest contrariis habitibus non simul, sed aut prudentia, aut malitia, & astutia, vt in sexto latissimè dictum fuit, & propterea antiqui illi decepti propinquitate quam habet prudentia cùm tali habilitate quæ esse potest in tali incontinente, dixerunt prudentem esse incontinentem. Nam illa vis & habilitas prospiciendi videtur esse propinqua prudentiæ, est tamen diuersa, quia prudentia semper respicit bonum finẽ, & eligit rectè ea quæ ducunt ad talem finem: sed vis illa prospiciendi cùm sit communis tam malitiæ & astutiæ, quàm prudentiæ, non semper respicit bonum finem, nec semper eligit bona media quæ perducant ad illum finem, sed ad intentum finem qui est quandoque malus, vt ponitur ab callido & astuto homine.

69 {NEC incontinens sese habet vt is.} Hæc est secunda pars huius decimi capituli, in qua Philosophus resumit dubitationem quandam, scilicet vtrum sciens ipse continens esse dicatur, & vtrum agat sciens, quam in tertio capitulo huius tractatus latissimè declarauit: resumit, inquam, nunc non solũ quia eius declaratio vehementer pertinere videtur ad cognoscendam naturam incontinentis, sed etiam vt soluat obiectionem quandã quæ oriri posset ex supradictis. Nam si incontinens nõ est prudens nec vt sciens, ergo videbitur esse ignorans: ex quo videbitur venia dignus, quod est absurdum, cùm res vitiosas agat, & vituperatur. quòd si non est venia dignus, ergo est prauus: at non est omnino prauus. dicit ergo Philosophus, quòd incontinens cùm agit incontinenter, non sese habet vt sciens, nec contemplatur. Sed ita est sciens vt ebrius, aut dormiens, qui et si habituum scientiam habeat, ea tamen non vtitur, eodem pacto incontinens habet rationem incorruptam & scit quid est agendum, tamen veniente perturbatione irretitur, & obfuscatur, sicut ille qui vino fit ebrius, & videtur tunc nescire, cùm tamen habitu scientiam habeat. Ex quo cum dici posset contra Philosophum incontinentem esse dignum venia, cùm agat quasi ignorans, statim subdit Philosophus: spõte sua quidem agit, & scit cùm agat quodammodo, & quid agit, & cuius gratia. & dixit quodammodo, quia non vtitur postea scientia illa cùm agit & obfuscatur perturbatione à qua se permittit superari. quare cùm sponte agat, & quodãmodo sciat quid & cuius gratia agit, non erit venia dignus: sed

tamen

tamen ne videatur ex eo quòd sponte agit, & quodammodo sciens quòd sit prauus, id est vitiosus & scelestus simpliciter, ideo addit: at prauus non est, id est vitiosus simpliciter. quia non valet, iste prauam rem facit, ergo est prauus & vitiosus. & assignat rationem praui & vitiosi hominis. Electio praua est: at incontinentis electio non est praua: ergo non est prauus & vitiosus. Patet ratio, quia incontinens habet incorruptam rationem, & cognoscit quid sit agendũ, & habet electionem bonam, tamen dimittit eam cùm à perturbatione occupatur, & non agit secundũ eam. Vnde superius cũ distingueret incontinentem ab intemperante dixit quòd intemperatus qui habet prauam electionem agit eligens, incõtinens sine electione vel præter electionem. Nam si ageret cum electione, & secundum electionem, cùm bonam habeat, bene & rectè ageret: tamen ipse turpiter agit, quia cùm habeat electionem bonam, eam dimittit, & sequitur perturbationem & cupiditatem.

{QVARE semiprauus est.} Affert vnum obortum siue correlarium Philosophus quòd emergere videtur ex dictis. Nam 7 si incontinens nõ est prauus, & tamen sponte agit ea quæ sunt praua, quid ergo erit? dicit Philosophus quòd est semiprauus, quia non est omnino & simpliciter prauus & vitiosus. & non est iniustus, id est intẽperans. Intemperantia enim est pars iniustitiæ totius, vt patuit in quinto. vel iniustus, id est prauus. Etenim non est insidiator, id est nõ habet habitũ insidiãdi, & hoc declaratur à Philosopho. Insidiator primò consultat de insidijs agendis, & deliberat, & eligit ea quę posteà exequitur. at incõtinens non eligit ea quæ posteà exequitur. Nam cũ incontinentes bifariã sint, vt antea diuisimus, scilicet temerarij & infirmi: infirmi quidẽ cõsultãt & deliberãt, sed aduenięte & vrgente perturbatione non permanent in proposito, nec sequuntur suã consultationẽ, vt insidiatores, temerarij verò non consultant quidem, sed rapiuntur extemplo à perturbatione. Quare cum nec isti nec illi sint insidiatores, & non sint plures species incontinentis propriè dicti, incontinens non erit insidiator. Post hæc vt ostendat differentiam quę est inter simpliciter prauum, & incontinentem, dixit Philosophus quòd incõtinens est similis ciuitati deliberãti ea quæ sunt agenda, & habenti bonas leges, tamen non eis vtenti. Nam incõtinens habet rationem incorruptam, & cognitionem, & electionem

bonam,& percipit non esse adulteriũ committendum, tamen perturbatione vrgente non vtitur illis, sed posthabitis sequitur cupiditatem ducem: prauus autem vt est intemperans, est similis ciuitati, quæ & malas habet leges, & ipsis vtitur, prauis, inquam, & perniciosis legibus. Iis dictis Philosophus addit quòd continentia & incontinẽtia versatur circa id quod transgreditur atque excedit habitum multitudinis. Declaratur, quia continens magis persistit in superandis voluptatibus quàm plerique alij: incontinens verò minus, quasi plures hominum inuenirentur qui superarãt eas voluptates à quibus superatur incontinens, & non superarãt eas quas superat continens. Vnde superius in septimo capitulo, fit vt circa voluptates molestiásve, scilicet gustus & tactus, vt quis aut superetur ab his quas plerique superant, aut superet eas à quibus plerique superantur:& si circa voluptates hoc eueniat, primus continens, secundus incontinens: sin circa dolores, alter est mollis, alter est constans. Inter hos autem plurimorum habitus collocantur, & si magis ad deteriores declinent &c. Notandum quòd inter alias differentias quæ sunt inter continentem & incontinentem est illa, quòd continens superat eas voluptates à quibus plures superantur, incontinens econtra superatur ab ijs quas multi superarent.

71 {FACILIVS autem ea curari possunt.} Hæc est tertia pars huius decimi capituli, in qua Philosophus comparat duas species incontinentiæ inter se:& primo ostendit ꝙ incõtinens temerarius melancholicus est sanabilior quàm infirmus: Is qui incontinẽter agit nõ antecedẽte deliberatione & consultatione, est sanabilior quã ille qui agit ante deliberãs,& cõsultans, nõ tamẽ persistẽs: sed primus dicitur temerarius melancholicus, secundus infirmus: ergo temerarius melancholicus est sanabilior. patet ratio, cùm agat subitò, & sine consultatione.

72 {ET ij facilius curari possunt.} Declarat quoque Philosophus quòd incontinens natura est minus sanabilis quàm incontinens consuetudine, quia difficilius quis dimouetur à natura, quàm à consuetudine quam acquisiuit. Nam id quod acquiritur assuetudine propterea dici solet quòd difficile remouetur, quia consuetudo videtur verti in naturam quandam & fieri similis ei.& hoc probat autoritate cuiusdam Eueni poëtæ, vt patet in textu. Vtitur deinde peroratione Philoso-

loſophus eorum quæ dixit de continentia & incontinentia, vt patet. Notandum quòd ſicut duplex eſt cognitio in nobis, ſic duplex videtur eſſe appetitus. Eſt enim cognitio intellectus, & cognitio ſenſus: ſic etiam eſt appetitus qui ſequitur cognitionem intellectus: & talis eſt appetitus rationis, id eſt ipſa voluntas: qui ſequitur cognitionem ſenſus, eſt appetitus ſenſitiuus. Ij igitur appetitus, id eſt voluntas & appetitus ſenſitiuus, ſecundum Philoſophum dicere poſſumus quòd aut bene ſeparentur, aut male: bene ſeparantur in ipſo continente, in quo fit pugna inter appetitum ſenſitiuum, & rationem, & voluntas ſeu ratio non cedens ei ſuperat & fugat eum: male ſeparantur in ipſo incontinente, in quo voluntas ſeu ratio fugatur. Item bene coniunguntur aut male: bene in ipſo temperato, in quo voluntas facilè imperans trahit eum ad ſe tanquam equum habenis, & tunc appetitus ſenſitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationem & obſequentiam. Male coniunguntur, vt in ipſo intemperato, in quo appetitus ſenſitiuus imperans trahit deorſum voluntatem ad ſe tanquam pediſſequam. Voluntas eſt rationalis per eſſentiam. Appetitus ſenſitiuus irrationalis per eſſentiam. fit autem rationalis per participationem, vt diximus, id eſt per obſequentiam in ipſis hominibus, quia in brutis fieri non poteſt, cùm non habeant rationem cui appetitus ſenſitiuus obſequi poſſit: in hominibus verò modo voluntas, modo appetitus ſuperat. Vnde Philoſophus in tertio de Anima, Vincit, inquit, interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hæc illum: appetitus, inquam, appetitum ſuperat cùm fit inter ipſos pugna contentióve, &c. & hæc pro declaratione præſentis materiæ.

De voluptate. CAP. XI.

D ipſum autem ciuilem Philoſophum per- 73
tinet de uoluptate cõtemplari, atq; dolore.
Hic enim architectus eſt finis, ad quem re-
ſpiciẽtes, unũquodq; aut malũ aut bonum
ſimpliciter dicimus. Inſuper et neceſſarium 74
eſt de ipſis conſiderare. & uirtutem enim morum, & ui-
tium, circa dolores uoluptatesq; poſuimus. Et felicitatem

75 *plurimi cum uoluptate asserunt esse. Quibusdam igitur nulla uoluptas aut per se, aut per accidens bonum esse uidetur. Non enim idem bonum esse putant ac uoluptatem.* * *Quibusdam nonnullæ quidem bonæ: pleræque autem prauæ esse uidentur. Sunt & qui tertio censent, & si omnes sunt bonæ, summũ tamen bonum uoluptatem esse non posse. Non bonum igitur omnino esse putatur: quia omnis uoluptas generatio est sensibilis ad naturam, generatio uerò nulla genus idem subit, quod fines. nulla enim ædificatio domus est. Præterea uir temperans fugit ipsas uoluptates. Præterea prudẽs persequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit uoluptate. Præterea uoluptates impedimento prudentiæ*
76 *sunt. atque quo magis hisce quispiam gaudet, eo magis impe-*
77 *ditur. ut in uenerea fit uoluptate. nemo nanque dum est in il-*
78
79 *la, mente quicquam perspicere potest. Præterea ars nulla est*
80 *uoluptatis. & tamen omne bonum artis est opus. Insuper*
81 *& pueri & feræ ipsas uoluptates sequuntur. Non esse autem omnes studiosas existimatur, quia sunt & turpes atque infames. Et quia afferunt detrimentum: eorum enim quæ*
82 *uoluptatem efficiunt nonnulla pariunt morbos. Ex eo uerò uoluptas summum bonum non esse putatur, quia non est finis, sed generatio. Hæc igitur ferè sunt quæ de uoluptate dicuntur.*

Hîc græcus codex addit. διὸ καὶ τὸν μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. id est, itaque beatum nuncuparunt. ἀπὸ τοῦ χαίρειν,

COMMENT.

73 AD IPSVM autem ciuilem Philosophum pertinet.} Hic est secundus tractatus huius septimi libri, in quo Philosophus tradere doctrinam intendit de voluptate atque dolore: quia cùm nouissime locutus esset de constantia & mollitudine & continentia, & incontinentia, & huiusmodi habitibus qui versantur circa voluptates & dolores circa quæ versatur temperantia, & intemperantia, & toties de iis obiectis mentionem fecit: consequens videbatur vt immediatè ostenderet quid ipsa sint, & quam opinionem de illis habuerint prisci.

prisci. Nam si alicuius habitus obiectum atque materia ignorabitur, & ipse profecto habitus ignorabitur. Præterea in superioribus libris Philosophus sæpius dixit omnes virtutes versari circa voluptates & dolores: quare eiusdem erat de hac materia doctrinam tradere. non enim parum est ad res agendas, vt ipse inquit, bene vel male gaudere aut dolere. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo affert opiniones priscorum de voluptate & dolore, & illorum rationes. In secundo affert solutiones illarum rationum, & refellit ea quæ sibi necessaria esse videntur. In tertio ostendit aliquam voluptatem esse non solum bonum, sed quoquo modo summum bonum. In quarto declarat voluptates corporis quæ videntur esse prauæ, vt patebit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ suis locis declarabuntur. In prima Philosophus præmittendo suam intentionem dicit quòd ad ciuilem Philosophum spectat considerare de voluptate & dolore. & probat tribus rationibus. Prima ratio, Ad eum spectat considerare de voluptate & dolore ad quem pertinet, tanquam ad architectum, considerare de fine humano: sed Philosophus ciuilis est huiusmodi: ergo ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia ad architectum pertinet considerare ea quæ spectant ad finem consequendum: versari autem hoc vel illo modo circa voluptatem & dolorem, aut est malum aut bonum, & conducit aut dimouet à fine humano. vnde in secundo: Quare fit, inquit, vt hac de re circa voluptates dolorésve totum negotium sit, & ipsius virtutis, & ciuilis etiam facultatis. Notandum quòd cùm Philosoph. dicit pertinere ad Philosophum ciuilem considerare de voluptate & dolore: intelligit ciuilem qui sit moralis œconomicus & item ciuilis, ac si sit quidam communis conceptus qui prædicetur de omnibus istis. Vel intelligi etiam de morali Philosopho potest cùm dicit ciuilem, quia scientia moralis continet prima elementa scientiæ politicæ, & talem ordinem videtur habere ad scientiam ciuilem, qualem habet liber Physicorũ ad philosophiam naturalem. Interdum enim Philosophus huiusmodi terminos sumit large.

{INSVPER & necessariũ est.} Secũda ratio, Ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. ad quẽ pertinet cõsiderare de virtutibus & vitiis: sed moralis & ciuilis est huiusmo- 74

di: ergo ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia voluptas & dolor est quasi quædam materia communis circa quam omnis virtus vitiumq; versatur. Subijcitur enim, inquit Philosophus in secundo, virtutem quidem talem esse vt circa voluptates atq; dolores optimarum rerum sit operatrix: vitium autem econtra. addit deinde tertiam rationem Philosophus: Ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore, ad quem pertinet considerare de felicitate: sed ad Philosophum moralem atque ciuilem pertinet considerare de felicitate: ergo & de voluptate & dolore. Patet ratio autoritate priscorũ, quorum nonnulli ita putarunt voluptatem esse coniunctam felicitati, vt beatum appellarint à gaudendo: quod ad verbum Græcum referendum est. dicitur enim μακάριος quasi immortalis gaudens, vel valde gaudens.

75 {QVIBVSDAM igitur nulla voluptas,} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus incipit afferre opiniones priscorum de voluptate, & sequitur ordinem suum quo plerunq; vtitur. primò enim præmittendo intentionem suam ostendere solet ad eum pertinere considerare de tali re. Postea affert opiniones aliorum & rationes: deinde refellit ea quæ sibi videntur refellenda, demum affert sententiam suam, & eam probat, & si quid est boni in opinionibus aliorum accommodat proposito suo. Affert igitur tres opiniones antiquorum de voluptate, Prima est, ꝙ nulla voluptas est bonum, nec per se, id est de natura sua, nec per accidens, id est nec adiuncta alicui bono. nam potius facit vt illud bonum habeat aliquid mali propter suã cõmixtionem. Secunda fuit opinio, ꝙ & si plures sint malæ, aliquæ tamẽ sint bonæ. Tertia fuit quòd & si omnes voluptates sunt bonæ, nulla tamen est summum bonum humanum, vt latissimè patet in textu Philosophi.

76 {NON bonum igitur.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus incipit afferre rationes illius primæ opinionis, quæ sunt sex, quibus probant quòd nulla voluptas est bonum. Prima ratio, Nulla generatio sensibilis ad naturam est bona: omnis voluptas est generatio sensibilis ad naturam. ergo nulla voluptas est bona. Maior probatur, quia finis tantum est bonum secundum ipsos: & cùm nulla generatio sit finis, nec de genere finis, ergo non erit bona. quòd autem generatio non sit finis, patet, quia ipsa est motio quædam ad finem

nem, vt ædificatio ad domum. minor quoque probatur, quòd voluptas sit generatio sensibilis ad naturam, id est motio quæ sentitur & est ad naturam, id est ad repletionem naturæ, vt est cõmestio, vt ita loquar, & potatio. Itaq; talis voluptas quę sumitur ex nutrimento, dicitur ab illis generatio, & motio, quæ dã in naturã, & additur sensibilis, ad differentiã plãtarum quæ nutriuntur, tamen nõ sentiunt voluptatem, vt manifestum est.

{PRAETEREA vir temperans.} Alia ratio, Id quod fugit temperans, est malum & non est bonum: at vir temperans fugit voluptates. ergo voluptas non est bonum. {Præterea vir prudens.} Secunda ratio, Prudens sequitur vacuitatem doloris & fugit voluptatem: ergo voluptas non est bonum. 77

{PRAETEREA voluptates impedimento.} Quarta ratio, Nullũ bonum est impedimẽto prudentiæ: sed voluptas est impedimento prudentiæ: ergo voluptas non est bonũ. Maior patet, quia bonũ bono nõ cõtrariatur, & propter hoc omnes virtutes possunt esse simul: at malũ contrariatur non solũ bono, sed etiã malũ malo, vt in prædicamentis docet Philosophus. quare & destructiuum suiipsius dicitur esse. Minor quoque est clara, nã voluptas corrũpit iudiciũ rerũ agendarũ, tẽperantia verò cõseruat. vnde Græce nomẽ habet quæ significat eã conseruatricẽ esse prudentiæ, vt in sexto declarauimus. Exemplo quoq; rei venereæ, vt dicit philosophus, percipi licet quantũ voluptas sit inimica prudentiæ. Huic accõmodari potest illud quod affert Cicero de voluptate corporis in Catone maiore: Cum homini, inquit, deus nihil præstabilius mẽte dedisset, huic diuino muneri ac dono nihil tã esse inimicum quàm voluptatẽ. Neq; enim libidine dominãte tẽperantię esse locũ, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere, 78

{PRAETEREA ars nulla est voluptatis.} Quinta ratio, Omne bonum est opus artis: nulla voluptas est opus artis: ergo nulla voluptas est bonum. Patet ratio, quia omne bonum humanum proficiscitur à recta ratione: omnẽ autem rectam rationem dicebant illi aut esse artem, aut cum arte. 79

{INSVPER puerią; & bestiæ.} Sexta ratio: Id quod pueri & bestiæ sequũtur non est bonũ: voluptas est huiusmodi: ergo voluptas non est bonum. Patet ratio, quia pueri & bestiæ viuunt secundum vitam sensitiuam. {NON esse autẽ omnes.} 80
Secũda sequitur opinio, cuius Philosophus duas affert rationes 81

nes quibus illi probabant quòd non omnes voluptates sunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ voluptates sunt prauæ, non omnes voluptates sunt bonæ, at primum est, ergo & secundum. Patet ratio, quia sunt quædam voluptates quæ vituperantur. Secunda ratio, Si quædam voluptates afferunt detrimentum, non omnes sunt bonæ. At primum est, ergo & secundum. Patet ratio ex morbis quos pariunt voluptates.

82 {Ex eo verò,} Tertia opinio sequitur quæ dicit quòd & si omnis voluptas est bona, non tamen summū bonum, & probat tali ratione, Illud quod nullo modo est finis, non potest esse summū bonū: at voluptas est huiusmodi, quòd nō est vllo pacto finis: ergo non potest esse summum bonum. Patet ratio, & maior est manifesta: minor probatur, quia nulla generatio est finis: sed ad finem. at per illos omnis voluptas est generatio: ergo nulla voluptas est finis, & ex consequenti non potest esse summum bonum, & talia dicebantur à priscis.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

83 *NOn effici autem ob ea quæ dicta sunt, ut uoluptas bonum non sit, nec id quod est optimum, ex hisce sanè constabit. Primum nanque cū bonum sit duplex (est enim aliud absolutè, aliud alicui bonum) & naturæ ipsæ & habitus hæc sequentur.*
84 *quare sequentur & motus, & generationes. Atque earum quæ quàm prauæ uidentur esse: quædam sunt simpliciter prauæ. alicui uerò non sunt, sed expetibiles huic quædam nec huic. sed nonnunquam & tempore paruo, expetibiles uerò non sunt, quædam neque uoluptates sunt, sed uidentur: quæ sunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales sunt*
85 *ægrotantium. Prætcrea cū bonorū aliud sit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem constituunt habitū, per accidens afficiunt uoluptate. Est igitur operatio in cupiditatibus *restantis habitus atq; naturæ, nam & sine do-*
86 *lore, cupiditateq; sunt uoluptates, ut operationes contemplandi,*

* ὑπολύτου, subdolentis.

plandi, non deficiente natura. Signum autem est quòd non eisdem gaudẽt homines, cũ repletur, & cũ est constituta natura: sed cum est constituta ijs quæ simpliciter afficiunt uoluptate, cum repletur & contrarijs. nã & acribus gaudent & amaris, quorum nihil prorsus aut natura, aut simpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatem efficiunt inter sese distant, sic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt. Atqui non necesse est aliquid aliud 87
esse præstabilius uoluptate, ut quidã inquiunt generationis ipsius finem. Non enim generationes, neq; cum generatione sunt omnes, sed operationes & finis. Nec eueniunt 88
dum fiunt, sed cum fit usus. nec omnium est finis aliud quic- 89
quam, sed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene sese habet, uoluptatem dicere generationẽ esse sensibilem: sed dicendum est potius operationem eius habitus esse, qui est secundum naturam, & pro hoc sensibilem, sine impedimento. Videtur autem ex eo generatio 90
quædam esse, quia est propriè bonũ. Operationẽ enim generationem esse existimãt, est autem diuersum. At uerò si uo- 91
luptates esse prauas ex eo censent, quia nonnullæ rerum afferentium uoluptatem morbos efficiunt, idem & insalubribus rebus censebunt. Nonnullæ nanq; obsunt pecuniariæ rei. hoc igitur pacto prauæ sunt ambæ. At non sunt ob idipsum prauæ. Nam obest interdum ad sanitatem & contemplatio. Impedit autem neq; prudentiam neq; habitum ullum 92
uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: sed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ à contemplatione emergunt & disciplina, conferunt potius ad contemplandum, atq; discendũ. Id præ- 93
terea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatem esse, cum ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis est, sed potentiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria,

94 *uoluptatis esse uidentur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudentem sequi uacuitatem doloris, pueros denique persequi, belluasq;: afficientes res uoluptate, eodem omnia modo soluuntur. Nam cùm uoluptatum (ut dictum est) aliæ sint absoluté bonæ, aliæ non bonæ, tales uoluptates tam pueri quàm belluæ persequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæquúe corporis sunt. Hæ nanque tales sunt, & harum exuperationes, quibus intemperans intemperans est. Quapropter has temperans fugit. Nam sunt uoluptates & temperantis.*

COMMENT.

83 NON effici autem ob ea quæ dicta sunt.} Hoc est secūdum capitulum huius secundi tractatus, in quo Philosophus incipit refellere opiniones priscorum, præsertim primam & tertiam: secundæ verò, rationes & modum probandi potius refellit quàm ipsam opinionem, vt patebit infrà. Diuiditur autem hoc capitulum in sex partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit Philosophus, quòd non sequitur neque fit per rationes assignatas à priscis illis quòd nulla voluptas sit bonum, vt dicebat prima opinio: neq; etiam sequitur quòd voluptas non sit summum bonum, vt tertia dicebat opinio. His præmissis incipit Philosophus distinguendo voluptates arguere contra primā opinionem, hoc pacto, Si voluptatum aliquæ sunt simpliciter bonæ, opinio prima priscorum quæ dicebat nullam voluptatem esse bonum non est verat. at primum est, ergo & secundum. Consequentia patet & assumptio probatur à Philosopho per sufficientem diuisionem voluptatum hoc modo sumptā. Vt sese habet bonum, ita sese habet natura & habitus, & item voluptates quæ naturam & habitus consequuntur. At bonorum aliud est simpliciter bonum, aliud non simpliciter, sed alicui bonum: sic & natura & habitus, & ex consequenti voluptates quæ dicuntur motus & generationes secundum illas voluptates, in qua quæ ex illis sunt, quædam erunt simpliciter bonæ, quædam alicui bonæ,

& non

&non simpliciter & de se bonæ. Sic etiam prauarum voluptatum quædam sunt simpliciter & de se prauæ, quædam tamen alicui, & secundum quid non dicentur prauæ. Et rursus, voluptatum simpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur: & item voluptatum quædam apparentes, quedam veræ. Cùm igitur voluptates, vt breuiter repetamus, sint generationes & motiones secundum illos ad naturam, & natura & habitus sicut bonum dicantur simpliciter, & secundum quid: sic etiam voluptates dicentur bonæ vel prauæ, aut simpliciter, aut secundum quid: ergo aliquæ voluptates erunt bonæ, & non erit vera opinio, quæ dicit quòd nulla voluptas est bonum, vt patet ex distinctione voluptatum multifariam facta. Primò quòd voluptatum quædam simpliciter & de se bonæ, quædam alicui, & istæ possunt esse simpliciter prauæ, que tamen alicui non videbuntur prauæ. Secunda diuisio, voluptatum simpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuisio voluptatum quæ ab aliquo expetuntur, quædam semper, quædam non semper expetũtur, sed interdum & modico tempore. Item, voluptatum quædam veræ, quædam apparentes alicui, cùm re vera non sint. Nam voluptates veræ quæ sunt tales de se, debent vehementer abesse à doloribus: quæ verò sunt cum dolore, nec per se & simpliciter, sed per accidens sunt appellandæ voluptates, vt alleuationes ægrotantium per medicinam. Tales enim voluptates eis videntur, cùm non sint veræ voluptates. Ex his patet quòd illa opinio non est vera quæ dicit nullam voluptatem esse bonum: cùm appareat aliquam esse bonam.

{HAEC sequentur.} Scilicet bona & bonorum distinctionem. ꝙ sicut bonum dicitur aut simpliciter aut alicui: sic naturæ, & habitus dicuntur generationes, id est operationes quæ proficiscuntur à natura vel ab habitu. Notandum ꝙ illa opinio non est vera, quia sumit omnem voluptatem esse malum, vel nullam voluptatem esse bonum, quia omnis voluptas est generatio ad naturam. hoc autẽ non est verum, quia est quædam voluptas quæ non est generatio: vt patebit infrà. 84

{PRAETEREA cùm bonorum aliud sit operatio.} Refellere vult Philosophus primam rationem illius primæ opinionis, quæ volebat, vt nuper diximus, quòd nulla voluptas esset bona, ex eo quia omnis voluptas est generatio sensibilis 85

sibilis ad naturam: & affert duas conclusiones probandas, ex quibus postea procedit contra illam. prima conclusio est, quòd operatio constituens naturam, non est per se voluptas, sed per accidens. secunda conclusio, operatio quæ proficiscitur à natura vel ab habitu, est voluptas simpliciter, & per se, & non per accidens. Prima conclusio probatur hoc pacto, Ea operatio quæ est coniuncta cum dolore non est simpliciter voluptas: sed operatio quæ constituit naturam est coniuncta cum dolore: ergo operatio constituens naturam non est per se & simpliciter voluptas, sed per accidens. Maior est clara, quia simpliciter voluptas excludit omnem dolorem. Nam cùm sit fames vel sitis, tunc videtur deficere natura: postea fit operatio proficiscens ad naturam, id est repletio, & hanc dicit Philosophus non esse simpliciter voluptatem, quia est mixta cum dolore. quare nõnulli philosophi dixerunt voluptatẽ esse cõiunctam cum dolore, & simul & semel fieri in eodem animali ob hanc causam. Sic ergo patet ꝙ omnis operatio quæ proficiscitur ad replendam naturam non est voluptas per se, sed per accidens. Probari etiam potest eadem conclusio hoc modo ex signo: Sicut se habent efficientia voluptatem, sic se habent voluptates quæ ab eis proficiscuntur: sed illa quæ replent naturam efficiunt voluptatem non simpliciter, sed per accidens: ergo voluptas talis ab illis procedens erit per accidens. Patet ratio ex signo, quo ostẽdit Philosophus illos qui replentur non affici voluptate simpliciter, vt patet in textu. Secunda conclusio probari potest similibus mediis hoc pacto, Omnis operatio quæ est seiuncta à dolore est voluptas simpliciter: sed operationes quæ procedunt à natura & habitu sunt à dolore seiunctæ: ergo tales operationes sunt voluptates simpliciter. Patet ratio, quia à natura repleta & constituta prodeunt operationes aliquę sine dolore: similiter ab habitu bono, quia producuntur cum facilitate & cum voluptate simpliciter. quare omnis operatio proficiscens à natura constituta vel ab habitu erit voluptuosa simpliciter, & non per accidens. Potest etiam ex signo probari hoc modo, Sicut se habent efficientia voluptates, sic se habent voluptates quæ ab illis prodeunt: sed illa quæ proficiscuntur à natura constituta vel ab habitu, sunt efficientia simpliciter voluptatem: ergo voluptas ab eis procedens erit simpliciter talis. Ex quibus patet solutio

contra

contra ratione eorũ qui dixere nullam voluptatẽ esse bonũ, quia omnis voluptas est generatio ad naturam. Nam hoc voluptati quæ præcedit constitutã naturã vel habitũ accommodari forsitan potest, vt sit imperfecta: non tamen omni voluptati, quia non ei quæ sequitur post constitutam naturam & habitum, vt suprà ostẽdimus. Vbi autem Philosophus dicit,

{NAM & sine dolore.} Innuere videtur illam secundam 86
conclusionem quã attulimus, quasi ostẽdẽdo ꝙ sunt voluptates sine dolore & cupiditate, illæ operationes quæ prodeunt à natura nõ deficiẽte, sed à natura bene cõstituta & ab habitu, sicut sunt operationes speculatiuæ, quę fiunt sine dolore & cupiditate, & sine defectu & indigentia naturæ. & sic tali exemplo vti videtur ad declarãdã illã cõclusionẽ quam diximus.

{ATQVI nõ necesse est aliquid.} Hæc est secunda pars 87
huius cap. in qua Philosophus refellit rationem tertiæ illius opinionis suprà allatæ, quæ dicebat, ꝙ & si omnis voluptas sit bona, tamẽ nõ est voluptas quæ possit esse summũ bonũ: & arguebãt hoc modo, Id quod nõ est finis, nõ potest esse summum bonũ: Voluptas nõ potest esse finis cũ sit generatio, & generatio sit ad finẽ, ergo voluptas cùm non possit esse finis, nõ potest esse summũ bonũ. Nunc autẽ Philoso. negat illam minorẽ, ostẽdẽdo esse falsum illud quod dicũt, ꝙ voluptas nõ potest esse finis, quia nõ omnis voluptas est generatio, vt illi accipiebant. Et inferebãt postea, ꝙ cùm omnis voluptas sit generatio, & nulla generatio sit finis: ergo voluptas nõ est finis. Dicit ergo Philosophus, ꝙ non omnes voluptates sunt generationes: sed est aliqua voluptas quæ est operatio & non est generatio, & talis est illa quæ est post habitũ & constitutã naturam. Nam illa quæ est ad naturam vel habitũ, adiuncta est cum dolore, & est voluptas per accidens: & de tali est verum ꝙ ipsa nõ est finis, sed ad finẽ. Post hæc Philosophus reprehendit definitionem illorum de voluptate, cũ dicũt voluptatem esse generationẽ sensibilẽ ad naturã, & eam corrigit dicendo ꝙ illi dicebant definire voluptatem ꝙ est operatio eius habitus qui se habet secundum naturã, & loco sensibilis debebãt ponere sine impedimento, ita vt voluptas diceretur esse nõ generatio, sed operatio habitus secũdum naturã sine impedimento. Itaque hac definione corrigit illam priscorũ, ponendo pro generatione operationem, & pro sensibili sine

impedimento.& declarat deinde generationẽ,quia illi putabant generationem & operationem esse idem: ꝙ si operatio omnis esset generatio,& operatio quædam sit finis vltimus, sequeretur ꝙ generatio quædam esset finis vltimus:at voluptas est generatio per illos:ergo voluptas posset esse vltimus finis.Verùm illi errabãt,quia omnis generatio est operatio, non autem econtrà,quia operatio quæ est ad habitum & naturam constituendam,potest quoquo modo appellari generatio:sed illa operatio quæ sequitur naturã & habitũ cõstitutum,nõ est generatio,sed finis, cùm nõ ordinetur ad aliquid aliud vlterius.quare aliud est operatio,aliud generatio, & nõ sunt omnino idem,cùm generatio videatur esse quoquo modo operatio quædam antè habitum,& naturam constitutam. Sed tamen est operatio alia post habitum, quæ nullo modo est generatio,cùm illa sit finis,generatio autem sit ad finem. Non est necesse aliquid esse præstabilius,scilicet quòd voluptas,quasi non oportet dicere aliquid aliud esse præstabilius voluptate,vt dicunt illi prisci,finem esse præstabiliorem generatione quæ est ad finem,& quia voluptas est generatio secundum illos, ideo voluptas erit ad finem, & habebit aliud præstantius se, id est ipsum finem. Nos dicimus quòd non omnis voluptas est generatio,sed quædam est finis:quare ratio vestra,ô Prisci,concluderet de voluptate quæ est generatio,non autem de ea quæ est finis vel cum fine.hoc autem ado,quia cum fine vltimo,& cum felicitate videtur esse voluptas cõiuncta semper,adeo vt re videatur quasi esse idẽ cum felicitate,& differre ratione,vt in decimo latius apparebit.

88 {SED vsus eorum.} Id est habituum.Non enim fiunt operationes quæ sunt propriè fines,& dum generantur habitus, sed cùm fit vsus ipsorum:est autem vsus habituum operatio

89 quæ ab ipsis habitibus proficiscitur. {ALIVD quicquam.} scilicet quàm ipsa operatio post habitum quæ est coniuncta voluptati.Sed earum,scilicet operationum & voluptatũ.quæ ducunt ad constituendã deficientem naturam,scilicet, est aliquid aliud,id est aliquis finis.cum sint generationes ad finem ordinatæ.Secundum naturam:vt excludat vitium quod videtur esse contra naturam. Corrumpit enim naturam.

90 {VIDETVR autem.} Scilicet generatio,quia est propriè bonum,& finis.& illi existimãt operationem esse generationem

nem. quòd si generatio est idē quod operatio, & quædā operatio est finis: ergo sequeretur quòd aliqua generatio est finis, contra illos. est tamen diuersum & aliud, scilicet generatio quàm operatio: quia omnis generatio videtur esse quoquo modo operatio, non autem econtra. Concluditur contra illos, quòd non verum est nullam voluptatem esse finem, vt illi dicebant. sed hęc materia latius apparebit in sequentibus.

{AT verò si voluptates esse prauas.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua nunc sumit secundam opinionē priscorum. quæ posita fuit suprà inter primā & tertiā, & redarguit modū probandi, & vnam argumētationē illorū, qua cū vellent probare opinionē suā, quòd non omnis voluptas est bona, sed quædā praua, arguebant ex eo, quia omne quod affert detrimentū vel morbū, est prauum: sed quædā efficientia voluptatē, & ex consequenti voluptates prouenientes ex illis afferunt detrimentum vel morbos: ergo quædam voluptates sunt prauæ: Philosophus autē videtur negare illam maiorē, quod omne afferens detrimentū vel læsionē corpori sit malū vel prauū. Sequeretur enim ꝙ res salubres efficientes sanitatē essent prauæ, quia interdū aliquæ illarū sunt detrimēto rei pecuniariæ, & eā vel lædunt vel impediūt. Itē sequeretur quod contemplatio esset mala, quæ interdū videtur obesse corpori & sanitati, quia videtur consumere de spiritu, qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendū ipsum, & ipse trahitur ad cerebrū instrumentum sensuum internorum quo administrantur phātasmata, quæ deinde repręsentātur intellectui. Quare esset absurdū dicere quòd cōtemplatio esset praua, quia nocet corpori, cùm perficiat animā, quæ est optimum & præstabilissimū in homine. sic igitur retorquet argumentū priscorū Philosophus. 91

{IMPEDIT autē neque prudētia.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus arguit cōtra vnā rationē quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis, quæ dicebat quòd nulla voluptas est bonū, & inter alias rationes afferebat illam, Nullum bonum est impedimento prudētiæ: sed voluptas est impedimēto prudentiæ: ergo voluptas non est bonum. Hanc rationem soluit Philosophus cōcedendo maiorem, quòd nullum impediens prudentiam videtur esse bonum. Ad minorē, quòd licet aliquæ voluptates sint impedimēto prudētiæ, nō tamē omnes. 92

nam voluptas quæ prodit ab operatione prudẽtis iuuat prudentẽ,nõ impedit:nec alicuius habitus propria voluptas impedit habitũ à quo prodit,ſed alienæ voluptates ſunt illę quę impediunt,nã voluptates cõtemplationis & diſciplinæ proficiunt,& conferunt ad cõtemplandum,& diſcendũ, quia ſunt propriæ,vt in decimo oſtendet Philoſophus.Quare nõ voluptas propriè dicta,ſed ea quæ eſt per accidens impedit prudẽtiam:& argumẽtatio veſtra valet de ea,nõ autẽ de omni voluptate,nec de propria.Itaque nõ erit verũ ꝙ nulla voluptas
93 ſit bonũ. { ID præterea quod dicitur nullam.} Hæc eſt quinta pars huius capituli,in qua Philoſophus ſoluit aliam rationẽ primæ opinionis,quæ ratio fuit quinta in ordine, hoc pacto,Omne bonũ eſt opus ipſius artis:nulla voluptas eſt opus artis:ergo nulla voluptas eſt bonum.& probatur,quia omne bonum proficiſcitur à recta ratione,quæ eſt ars ſecundum illos.hanc ſoluit Philoſophus negãdo primò maiorẽ,& dicendo quòd operatio propriè non eſt artis,ſed potentiæ quæ habet talem habitũ.Eſt enim potentia reſpectu artis principiũ quod:vnde omnis operatio primò erit ipſius potẽtiæ in qua poſtea fundatur ars.quòd ſi voluptas ſit operatio,non erit bonum artis,ſed potẽtiæ.Itaq; operatio nõ erit artis, vel ars nõ erit operationis,ſed potentiæ.Præterea ſi ars eſt recta ratio, eſt factibiliũ & eorũ quæ agũtur à nobis. deinde negat minorem Philoſophus,ſcilicet quòd voluptas non ſit opus artis,imò oſtendit quòd voluptas eſt opus ipſius artis alicuius: exemplo vnguentariæ & coquinariæ artis,quæ ſunt effectrices voluptatum.Ex quo patet quòd illa ratio nõ eſt vera, nec ex conſequenti opinio quæ dicebat ꝙ nulla voluptas eſt bo-
94 num,quia nõ eſt opus artis. { TEMPERANTEM autem fugere voluptatem.}Hæc eſt ſexta pars huius capituli, in qua Philoſophus ſoluit ſecundã rationẽ & tertiã & ſextam illius primæ opinionis,& dicit quòd omnes hæ rationes facilè ſolui poſſunt eodẽ modo,ſcilicet per diſtinctionẽ factã de voluptatibus.& primò ſoluit ſextã,quæ dicebat,quòd beſtiæ & pueri ſequuntur,non eſt bonũ:voluptas eſt huiuſmodi, ergo nõ eſt bonum.Dicit ergo Philoſophus,cùm voluptatum alię ſimpliciter ſint bonæ,aliæ nõ ſimpliciter bonę,cõcedo quod pueri ſequũtur quaſdã voluptates,& beſtiæ etiam eas quæ nõ ſunt ſimpliciter bonæ.nec propriè & ſimpliciter voluptates

cum sint annexæ alicui dolori:& de talibus ratio vestra concludit quòd non sunt bonæ,quia non sunt simpliciter bonæ. Post hæc Philosophus soluit tertiam ratione͂, dice͂do ꝙ prudens non sequitur voluptates corporis,quæ non sunt propriè voluptates,cu͂ sint admixtæ cu͂ dolore,sed sequitur indolentia͂ & vacuitatem doloris procedentis ex absentia taliu͂ voluptatum quæ sunt corporis.nam si ipse doleret ex absentia talium voluptatum,non esset prudens:quare co͂cedimus quòd fugit tales voluptates quæ sunt impedimento prudentiæ,sed non suas proprias:quare ratio vestra valet de illis voluptatibus,quæ non sunt propriè voluptates,& tamen non valet de illis quæ sunt propriè prudentis.Eode͂ pacto soluit secu͂dam rationem,quòd tempera͂s fugit excessus voluptatu͂ quæ non sunt necessariæ,nec propriè voluptates,nec simpliciter,tame͂ habet alias sibi proprias quas sequitur,quæ sunt honestæ & sibi accommodatæ:quare ratio illa valeret si ta͂tum vnifaria͂ dicerentur voluptates,& essent illæ voluptates non bonæ.sed cu͂ voluptates aliæ sint simpliciter,aliæ non:ratio vestra posset co͂cludere de his quæ non sunt propriè voluptates, sed de voluptatibus simpliciter no͂ valet.Itaq; illa distinctione voluptatum soluit Philosophus omnes istas rationes , co͂ludendo quòd illæ non valent .nec ex consequenti illa opinio,quæ dicebat prima in ordine,quòd nulla voluptas est bonum. Nota͂du͂ pro his omnibus quæ dicta sunt in hoc capitulo, & etia͂ præcede͂ti,quòd Philosophus accipit voluptate͂ hic pro operatione,que͂admodum illi prisci accipieba͂t pro operatione, & vt corrigat,illos pro generatione ponit operatione͂,& pro sensibili sine impedimento. verum intelligendum est quòd voluptas non est operatio,sed est accidens quodda͂ operationis,sequens eam tanquam color superficiem.Quare aliud est operatio,aliud id quod est annexum cu͂ operatione, id est ipsa voluptas:tamen quia operatio & voluptas sunt idem subiecto:ita operatio quam sequitur voluptas, cu͂ no͂ posit esse sine voluptate.Ideo dixit Philosophus voluptatem esse operationem,quia simul sunt voluptas & operatio. Et cum dicitur à Philosopho quòd voluptas est operatio, est prædicatio identica,vt isti aiunt:distinguu͂tur tamen ratione, quia aliud est operatio ea ratione qua operatio est,& aliud voluptas ea ratione qua voluptas est,& diuersa competunt eis:nam volu

ptati competit vt dicatur iungi cum operatione: sed operationi competit vt sit, subiectum quoddam, ex quo pullulat ipsa voluptas, & eam operationē comitatur, tanquā pulchritudo bonam cōplexionem & cōpositionem, & tanquam qualitas quædam. Vnde in primo dixit Philosophus quòd vita felicis habet voluptates internas annexas operationibus, quæ sunt veræ voluptates. & in decimo etiam ostēdet hæc latius. Concludendum igitur quòd voluptas differt ab operatione secundum rationem, & est qualitas quædā operationis, quare describi potest hoc modo, Voluptas est qualitas quædam annexa operationi prodeunti ab habitu, qui est secundum naturam sine impedimento. sed hæc latius in decimo.

De voluptatum speciebus.

CAPVT XIII.

95 *AT qui malum & ipsum dolorem esse, ac fugien-*
dum conceditur. Alius aliqua ex parte, ex eo
quia affert impedimentum. At contrarium fu-
giendo, quo fugiendum quid est atque malum,
est bonum. Igitur uoluptatem bonum quid esse necesse est.
96 *Eo nanque modo quo Speusippus soluebat, non conuenit*
solutio. ut minori maius & æquali uoluptatem contrarium
esse. Non enim sub malo uoluptatem ipsam ut speciem di-
97 *xerit sub genere collocari. At uerò nihil prohibet, uolupta-*
tem aliquam optimum esse, si nonnullæ uoluptates sunt pra-
98 *uæ. quemadmodum & scientiam aliquam, si sunt nonnullæ*
scientiæ prauæ. Quin potius forsitan & necesse est expe-
tibilem esse aliquam summè. Si sunt uniuscuiusque habitus
operationes sine impedimento, siue omnis operatio sit fe-
licitas, siue unius cuiuspiam ipsorum uacans impedimento.
hoc autem est uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas,
ipsum sit summum bonum: etiam si fortè pleræque uolu-
ptatum sint simpliciter prauæ. Atque ob idipsum felicem
99 *uitam, iucundam esse omnes arbitrantur: nectúntque ipsam*

volupta

uoluptatem cum felicitate, non absque ratione. Nulla nanque operatio perfecta est, si impediatur. At felicitas operatio est perfecta. Quapropter felix indiget bonis & 100
corporis & externis, ipsáque fortuna, quo non impediatur. Qui autem aiunt eum qui rota torquetur, & magnis 101
in calamitatibus est constitutus, felicem esse si modo sit bonus, nihil profectò dicunt, aut sua sponte, aut inuiti. Quia 102
uerò felix indiget & fortuna: ideo quibusdam fortunæ prosperitas, & felicitas idem esse uidetur. quod non est ita. Nam & ipsa si exuperet, impedimentum affert: atque fortasse iure tum non est prosperitas appellanda. definitio enim ipsius, est ad ipsam felicitatem. Illud etiam belluas hominésque persequi uoluptatem, indicat ipsam esse quodammodo summum bonum.

Quam populi celebrant, omnino fama perire,
Nulla potest.

Sed quoniam eadem natura habitúsque optimus neque est neque uidetur, nec uoluptatem eandem omnes sequuntur. Voluptatem tamen omnes sequuntur. Fortasse autem & persequuntur, non eam quam putant neque quam dicerent, sed eandem. omnia nanque diuinum quid habent natura. Sed corporis uoluptates ex eo sibi nomen hoc uendicarunt, quia sæpißimè occurrunt, & omnes sunt ipsarum participes. Solas igitur has esse putant, quia solæ sunt notæ. Patet 103
etiam nisi uoluptas & operatio sit bonum, felicem uiuere cum uoluptate non posse. Cuius nanque gratia ipsa est opus, si non bonum est? At simul & cum dolore ipsum uiuere contingit. Dolor enim neque malum est neque bonum, si neque uoluptas. Cúrnam itaque fugeret? Neque igitur studiosi ipsius uita iucunda erat, si non sint & operationes ipsius iucundæ.

COMMENT.

35 AT qui malum & ipſum dolorẽ eſſe. } Hoc eſt capitulum tertium huius ſecũdi tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit opiniones antiquorũ, & rationes, & ſolutiones earundem de voluptate & ex conſequenti de dolore: nunc probare vult voluptatem eſſe bonum, & etiam ſummum bonum, ſcilicet quòd aliqua voluptas eſt ſummum bonum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primò igitur probat quòd voluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiendæ, eſt bonum: ſed voluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugienda: ergo voluptas eſt bonũ. Maior eſt nota. nam malo & fugiendo aduerſatur bonum. Minor oſtenditur, quòd voluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala & fugienda. Et addit Philoſophus quòd dolor accipi bifariã poteſt: aut dolor qui eſt ſimpliciter malum, aut qui eſt aliqua ex parte malũ, quia impedit operationes ſecundum virtutem. Exemplum primi, vt dolor qui fit ex cupiditate & abſentia voluptatum, & talis videtur toto genere, & ſimpliciter prauus & malus. Exemplũ ſecundi, vt dolor proueniens ex obitu amici, qui non videtur eſſe malum ſimpliciter, quia non aufert de perfectione interna, ſed malum quia eſt impedimentum operationum virtutis: ſed quomodocunque ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ex parte, voluptas ei videtur aduerſari. Notãdum quòd illa propoſitio maior Philoſophi quòd id quod opponitur rei malæ & fugiendæ ſit bonum, ſi accipiatur ſimpliciter non videtur eſſe vera. Nam malum malo opponitur non ſolum bonum, & fugiendum fugiendo aduerſatur non ſolum proſequendum. Non enim valet: hoc opponitur malo & fugiendo, ergo eſt bonum. Prodigalitas enim opponitur auaritiæ vt rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamen non eſt bonum. & ſic de multis aliis dici poſſet. Etenim cùm contrariorum quædam ſint ſine medio, vt ægrum & ſanum, ſecundum Philoſophos, quanquam medici medium ponant corpus neutrum: quędã verò cum medio, vt album & nigrum, inter quæ ſunt fuſcum, viride, & ſimilia, in his quæ non habẽt medium valeret iſta conſequentia, quòd remoto vno opponitur alterum. & poſito vno remouetur alterum. Vt non eſt ſanum, ergo eſt ægrum: vel eſt ſanum, ergo non eſt ægrum ſecundum

cundum Philoſophos. At in contrariis habentibus medium non valet. Nam cùm dico, non eſt album, non ſequitur vt ſit nigrum, quia poſſet eſſe viride, fuſcum, & ſic de aliis. Eodem pacto non valet: hoc opponitur malo, ergo eſt bonum, cùm poſsint eſſe duo extrema mala contraria, & medium ſit bonum per negationem etiam extremorum. quare illa propoſitio Philoſophi debet intelligi limitata, ſcilicet, illud quod opponitur alicui malo & fugiendo vt medium, & medium per negationem extremorum, illud inquam videtur eſſe bonum: at voluptas videtur aduerſari dolori vt medium: ergo voluptas eſt bonum, loquendo de vera voluptate.

{EO nanque pacto quo Speuſippus ſoluebat.} Refellit Philoſophus ſolutionem Speuſippi, quā faciebat ille ad ſoluendā rationem ſuprà allatam. Is Speuſippus Platonis fuit ex ſorore nepos, & cùm Plato inueheretur contra voluptatem, prauam eam oſtendens, voluptatem tamen corpoream: is quaſi ſuæ philoſophiæ hæres ſententiam illius tuebatur. Et cùm ei afferretur illa ratio quam ſuprà Philoſophus attulit, quòd id quod opponitur fugiendo & malo eſt bonum: ſed voluptas opponitur dolori vt malo fugiendo, ergo eſt bonū: quæ ratio videtur eſſe etiam ab aliis adducta. Soluebat Speuſippus hanc rationem, vt oſtenderet voluptatē non eſſe bonum, vt illi volebant, cuius ſolutionem redarguit nunc Philoſophus. Dicebat enim Speuſippus: voluptas aduerſatur dolori vt extremū. quare non valet, dolor eſt malum, ergo voluptas bonum. Inquiunt enim, vt dicit Philoſophus in decimo, non ſi dolor ſit malum, voluptatem continuò bonum eſſe. Aduerſatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum eſt. Vnde Speuſippus videtur ponere dolorem vnum extremum, voluptatem aliud extremum, medium autem vacuitatem doloris: adeò vt ſi quis vellet tranſire ab vno extremo ad aliud, tranſiret per indolentiam tanquam per medium, & illa duo extrema, ſcilicet voluptatem & dolorem opponi inter ſe vt maius minori, & medio vt æquali. Philoſophus verò cùm videatur collocare voluptatem propriè dictam in medio, dicit quòd illa ſolutio Speuſippi nō eſt bona nec accōmodata, quia ipſe etiam fateretur voluptatem non eſſe omnino ſub genere mali, adeo vt nulla voluptas ſit bona. nam eſt quædam ſpecies voluptatis quam ipſe fatetur eſſe bonam, quòd ſi voluptates eſſent

sub genere mali, nulla esset bona voluptas, quod est absurdum. Malè ergo locabat ille voluptatem, ponendo eam vt extremum, quia sic esset sub genere mali: & si competet generi vt sit malum, competet etiam speciebus suis.

97 {AT verò nihil prohibet voluptatem aliquam.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm attulit rationem qua ostẽdebat voluptatem esse bonum: nunc affert aliam ad probãdum quòd aliqua voluptas sit summum bonum, & ipsa felicitas. Deinde affert duas alias rationes ad idem probandũ. itaque erunt tres. Et intelligẽdum ꝙ eodem modo dicimus voluptatem esse felicitatẽ, sicut dicimus voluptatem esse operationem. Nam voluptas, vt diximus, non est propriè operatio, sed qualitas quædam operationi annexa pullulans ex ea quasi proprius quidã affectus. Eodem modo dicimus nũc quòd voluptas est summum bonum humanum atq; felicitas, nõ quòd sit propriè felicitas, & essentia eius sit felicitas, sed est quiddam annexum felicitati, & consequens ipsam vt proprius effectus, adeò vt idem subiecto esse dicatur, differre tamen ratione. Hæc autem dicimus, quia expositor quidam, iudicio meo, non bene intellexit hunc locũ, qui dicit hanc conclusionem non esse de mente Philosophi, cùm probet in decimo voluptatem non esse summum bonum. verùm intelligendum quòd voluptas nõ sit secundũ se sumpta summum bonum, si posset sumi sine operatione, sed coniuncta cum operatione, cùm operatio secundum virtutẽ sit felicitas, & voluptas sit operatio: nõ ꝙ operatio sit essentia eius, sed subiectũ, ita vt voluptas sit operatio hoc pacto, id est connexa operationi vt proprius effectus, eo modo quo antea diximus pulchritudinem esse coniunctam, & pullulare ex bona complexione, & compositione membrorum: vt forsitã sicut dicimus honestum, & decorum sequi virtutem tanquam proprium affectum. sed hæc in decimo, vbi magis patebit quæ sit propria sententia Philosophi. Prima igitur ratio Philosophi qua probat voluptatem esse summum bonum, talis est, Si operationes cuiusq; habitus sint sine impedimento, aliqua voluptas erit summum bonum humanum: sed primum est, ergo & secundum. Assumptio patet, quòd operatio quæ proficiscitur ab habitu vt se habet secundum naturam, prodire videtur sine impedimento. Consequentia declaratur: nam

opera

operationes prodeunt ab habitu sine impedimento, cum habitus ordinentur ita vt vnus sit nobilior alio, vsque ad perfectißimum habitum,& operationes ordinantur,veniendo vsque ad perfectißimam,cum qua erit coniuncta summa voluptas: & hæc simul cum operatione tali perfectißima potest dici summum bonum.Quare etsi aliquæ voluptates sint prauæ, tamen non sequitur quin aliqua poßit esse summum bonum.sicut esse potest scientia aliqua optima veluti sapientia: & si scientiæ quædam sint peruersæ sicut veneficæ & tales.

{VOLVPTATEM esse optimum.} Intelligendo sicut diximus, non quòd voluptas secundum essentiam suam sit propriè operatio quæ est felicitas & summum bonum, loquitur enim hic largè Philosophus, sed quia comitatur operationẽ, & felicitatem, & est in felicitate tanquam proprius affectus in subiecto suo, sed in decimo patebit hoc latius. 98

{ATQVE ob idipsum vniuersi.} Aliã rationem affert Philosophus ex signo, ꝙ homines appellant felicitatem iocundã vitã vel cum voluptate: ex quo Philosophus probat aliquam voluptatem esse summum bonum. Primò hoc pacto, Omnis operatio perfecta est sine impedimẽto: at felicitas est operatio perfecta:ergo felicitas est sine impedimento. Tunc vltrà. Omnis operatio sine impedimento est voluptas, aut annexa cũ voluptate:sed felicitas est operatio sine impedimẽto:ergo felicitas est voluptas aut annexa cũ voluptate: at felicitas est summũ bonũ humanũ,ex quo summũ bonũ humanũ,aut erit voluptas aut annexũ cũ voluptate:ergo aliqua voluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximus erit summũ bonum humanum. {QVAPROPTER felix.} Infert Philosophus vnũ correlariũ ortũ ex supradictis, ex quo deinde afferuntur duæ aliæ sententiæ. Dicit ꝙ felix indiget bonis corporis & externis.quia suprà dixerat felicitatẽ esse operationẽ sine impedimẽto.quare ad hoc vt operatio quæ est felicitas,non sit impedita,indiget bonis corporis, & externis tanquã instrumentis. 99 100

{QVI autẽ aiunt hominẽ.} Vnã sententiã affert quæ oritur ex dicto correlario.Stoici enim dicebãt ꝙ felicitas consistit tantũ in virtute,& bonitate,ideò vt non modo bonis corporis,aut externis felix carere poßit sine vlla læsione felicitatis:sed etiã si sit in rota,aut Phalaridis Tauro cõstitutus, & habeat virtutes,tamen est felix cũ nihil poßit lædere felicitatẽ 101

nisi

nisi culpa, fraus, vitium. Philosophus igitur sumens hãc sententiam dicit quod ij, siue sponte, siue inuiti, id est aliqua ratione compulsi quam soluere non possunt, nihil dicunt, quia in summo dolore constitutus cum perfectè nequeat exercere operationes secundũ virtutem, nõ propriè videbitur esse felix: felicitas enim est operatio quædam non impedita.

102 {QVIA verò felix.} Affert secundã sentétiam quæ oritur ex correlario supradicto: nam cum felicitas indigeat bonis externis putauerunt quidam nihil interesse inter felicitatem & prosperitatem. quam sententiam reprobat Philosophus hoc pacto, Id quod affert impedimentũ felicitati nõ est felicitas: sed prosperitas si excedat, impedit felicitatem: ergo prosperitas excedens, & superabundãtia externorum bonorum non est felicitas, sed potius impedit felicitatem. Maior nota: quia nihil sibiipsi contrariatur. Minor probatur: nam prosperitas habet aliqué terminũ, cũ sit instrumétum quoddam: omne enim instrumentũ debet esse accommodatum artifici qui vtitur illo. Cùm igitur prosperitas & externa bona, sint instrumenta felicis, si excedunt, nõ erunt sibi accommodata instrumenta ad operandũ: quare erunt impedimento ipsi felici. & sic nimia & excedens prosperitas non modo est felicitas, sed potius impediméto ei, vt dicit Philosophus. Notandum quòd quãdo Philosophus dicit superius felicem indigere bonis corporis, & externis, videtur loqui de felicitate actiua quæ est ad alios, vel ad familiam vel ad ciuitaté. Nam speculatiua vel nõ indiget, vel valde paucis indiget, vt videbimus in decimo. Hoc etiã ipsum belluas inquam hominésque, Affert aliam rationé Philosophus ad idé probandum, quòd aliqua voluptas est quoquo modo summum bonum: Id quod omnes tam homines quàm bestiæ prosequuntur, videtur aliquo modo esse summũ bonum: sed voluptaté omnes homines & bestiæ prosequuntur: ergo aliqua voluptas videtur esse summum bonum. Hanc rationé probat auctoritate Hesiodi, qui nõ omnino vanescere eam famam dixit, quam plurimæ gentes decantant, ex quo in aliqua parte videbitur vera ista cõmunis omnium persecutio, id est videbitur quòd aliqua voluptas sit quoquo modo summum bonum. Verum quia aliquis sibi obiicere posset, quòd licet pueri & belluæ sequantur voluptates, tamen per hoc nõ indicatur

tur quòd voluptas sit summū bonum,quia illi sequuntur voluptates quæ nō sunt propriæ & veræ voluptates,& alij alias persequuntur.Ad hoc dicit Philosophus quòd ex optima natura & optimo habitu proficiscitur optima operatio.Cùm ergo non sit omnium optima natura,& optimus habitus,fit vt cùm omnes appetant voluptatē,tamen nō omnes optimā persequantur,sed forsitan eā quam non putant,nec eā quam interrogati dicerent:at ipsi feruntur ad appetendum id quod sibi apparet optimum,quia habēt diuinum quoddā quo trahuntur ad expetendum id quod est optimū:sed postea ij qui non habent optimā naturam nec habitum:persequuntur eas voluptates quas facilè possunt adipisci,& non eam voluptatē quæ est vere & simpliciter voluptas.Hæc non est ita nota & manifesta,cùm sit voluptas animi.hinc est quòd voluptates corporis quæ sunt magis notæ & cōmuniores,vsurpauerunt sibi hoc nomen voluptatis,adeò vt cùm homines loquantur de voluptatibus,intelligant vt plurimū de voluptatibus corporis.& per hoc videtur excusare quoquo modo illos Philosophos qui dicebant omnem voluptatem esse prauam,cùm loqui viderentur de voluptate corporea.quare falluntur in eo quod putant eas solas esse voluptates,scilicet corporeas, cùm tamen propriè & verè non sint voluptates,vt patuit.

{PATET etiam nisi voluptas sit bonum.} Hæc est tertia 103 pars huius capituli,in qua affert vnam rationem ad probandum aliquam voluptatē esse bonum,ex qua deducuntur duæ argumentationes ducentes ad imposibilia hoc pacto:Si voluptas non sit bonum,felix non viuet cùm iocunditate.Consequens falsum ergo & antecedens.assumptum patet:quia felix viuit cum iocunditate summa,& habet proprias voluptates,vt in primo & in decimo dicit Philosophus. Consequentia probatur,quia felix sequitur omnia bona.at si voluptas non sit bonum,exterminaret eam statim à se tanquam non bonum:sed ea nō separatur à felici,vt diximus:ergo erit bonum.Secunda argumentatio ducens ad imposibile vel falsum,est talis:Si voluptas nō sit bonum,felix viuet cū dolore. consequens falsum:ergo antecedens.Assumptū est manifestum,quia felix nō debet viuere cùm dolore.cōsequētia probatur,quia si voluptas non sit bonū,nec etiam erit malum: ergo nō erit nec malum,nec bonum.Eodem pacto se habebit

bit contrarium suum, id est dolor, quia non erit nec malum, nec bonum. At id quod non est nec bonum nec malum potest adesse felici, quia non repugnat: ergo felix poterit habere dolorem, & viuere cùm dolore, quod videtur absurdum & falsum, vt patet: ad quod tollendum dicere oportet voluptatem saltē aliquam esse bonū, & cū felicitate coniunctam.

De corporeis voluptatibus.

CAP. XIIII.

104 *DE corporeis autem uoluptatibus considerandum est eis qui dicunt nōnullas uoluptates expetibiles esse ualde, & honestas: sed non corporis, & in quibus temperans ipse uersatur.*
105
106 *Cur igitur contrarij dolores sunt praui? malo nanq; bonum cōtrarium est. An necessariæ uoluptates sic sunt bonæ, quia & id quod est nō malum, est bonum? an usque ad aliquē terminum bonæ sunt? habituum enim eorū ac motuū, quorum non est melioris exuperatio: neque uoluptatis est. Eorum autem quorum est, est & uoluptatis exuperatio. At bonorum corporis est exuperatio & prauus in persequēdo exuperationem, sed non necessarias uoluptates cōsistit. Omnes enim gaudent quodammodo, & epulis, & uino, & uenere, sed non ut oportet. Contrà autem in ipso dolore facit. Non*
107 *enim exuperationem, sed omnino fugit dolorem. Non est enim exuperationi dolor contrarius. nisi ipsi persequenti exuperationem. At enim cùm nō solum uerùm, sed etiā falsi causam oporteat dicere (hoc enim ad faciendā fidē cōducit) nam cùm id rationi cōsentaneum fuerit uisum, ob quod uerum esse uidetur quod nō est uerum, facit ut ipsi uero magis*
108 *assentiamur. Dicendum est cur corporis uoluptates expetibiliores uidentur. Primum igitur ex eo quia pellunt dolorem. atque ob exuperationes doloris, uoluptatem exuperantem*

rantem uti medelam, & omnino uoluptatem corporis per=
sequuntur. ipsæ autem medelæ uehementes fiunt. Quapro=
pter & ipsas sequuntur, qui tales uidentur cùm contrarium
adest. Et propter hæc igitur duo (sicut dictum est) uoluptas 109
non studiosum esse uidetur: quia aliæ prauæ natura sunt
operationes. aut ab ortu, quemadmodū feræ: aut & ob con=
suetudinem. quales prauorum sunt hominum. Aliæ sunt me=
dicamenta, quia sunt indigentis. & melius est habere quàm
fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. Per accidens igitur
sunt studiosæ. Præterea ipsas quia sunt uehementes, ij perse= 110
sequuntur qui alijs nequeunt gaudere. Ipsi itaq; sitim quan=
dam sibi comparant. quæ cùm sine quidē nocumēto fit, non
est increpandum. cùm uerò cum detrimento, perprauum est.
Neque enim habent alia quibus gaudēt, & nec aliud habere
plerisque permolestum est ob naturam. Nam animal semper
laborat ut naturales etiā sermones testantur, uidere ac au=
dire dolorem inferre dicētes. sed cōsueti iam sumus, ut aiunt.
Similiter in iuuentute quidē ob incrementa, perinde dispo=
nuntur ac uinolenti. Et iuuentus ad uoluptates propensior
est. Biliosi autem atra bili natura semper egent medicamen
to. semper enim corpus ob cōplexionem mordetur, & sem-
per in appetitione sunt uehementi. Voluptas autē contra=
ria, & quæuis etiam, modo sit uehemens, pellit dolorem. &
propterea intemperantes homines prauiq; fiunt. Volupta= 111
tes autem eæ, quæ sine dolore sunt, exuperationem non ha=
bent. Atque proficiscuntur ex ijs, quæ natura, & nō per ac=
cidens afficiunt uoluptate. Ea uerò dico per accidēs afficere
uoluptate, quæ medentur. etenim quia fit ut homini medea=
tur, eo quòd sanum permanet, aliquid agente, ideo talia affi-
cere uoluptate uidetur. At ea natura uoluptate afficiunt, 112
quæ faciunt operationē talis naturæ. Nulla autem res ea=
dem ex

dem ex eo nos semper delectat, quia non est simplex nostra natura: sed inest & aliquid aliud, quo corruptibiles sumus. Quare si quippiam agat alterũ: id est alteri naturæ præter naturam. At cum æquatur, neque molestum, neque iucundum uidetur quod agitur. Quòd si alicuius natura sit simplex semper eadem operatio iucundißima erit. Idcirco deus
113 *una semper simplicique gaudet uoluptate, non enim solùm motionis est operatio, sed & immobilitatis. & uoluptas in*
114 *quiete potius, quàm in motu cõsistit. mutatio uerò omnium dulcißimum est secundum poetam, ob prauitatem quandam. Vt enim homo prauus, facilè est mutabilis: sic & natura praua est ea, quæ indiget mutatione. Non est enim simplex nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, doloréue, & quid unumquodque ipsorum est, & quonammodo alia ipsarum sunt bona, alia sunt mala, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.*

COMMENT.

104 DE corporis autem voluptatibus considerare. } Hoc est quartũ capitul. huius secundi tractatus, in quo Philosophus posteaquàm attulit rationes & sentẽtias priscorum de voluptate, & solutiones earundẽ, & posteaquàm probauit voluptatem aliquam esse bonũ, & quoquo modo, id est coniunctam cum felicitate, dici posse secundũ eam cõsiderationem summum bonũ, eo pacto sumptam quo suprà diximus: nunc loquitur de voluptatibus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur Philosophus affert vnã dubitationem de voluptatibus corporis, & eam soluit. Dictũ est enim quasdam voluptates esse simpliciter voluptates, & omnino liberatas à dolore, quæ nõ sunt corporis, cùm corporeæ sint semper cum dolore quoquo modo permixtæ: ex eo sequi videtur quòd sint prauæ. ergo dolores corporis qui eis opponuntur erunt boni. quare considerandum est ab iis qui ponunt, vt ipse videtur facere Aristoteles, voluptates corporis esse prauas, quid dicerent de

de doloribus oppositis, sunt ne praui? & si sunt praui, cur sunt, cùm voluptates oppositæ sint etiam prauæ. voluptates inquã corporeæ: nam si voluptates corporeæ sunt prauæ, videretur quod dolores oppositi essent boni, cùm malo bonum sit contrarium: quomodo igitur se habebunt dolores?

{AN necessariæ voluptates.} Soluit hac in parte Philosophus afferendo duplicem responsionem. Prima, cùm dicitur quòd voluptates corporeæ sunt malæ, & dolores mali, dicendum ꝙ necessariæ corporis voluptates, scilicet nutrimenti, sunt bonæ, ex eo quia non sunt malæ: ergo quãdo de illis dicitur, sunt nõ bonæ, ergo malæ, nõ valet de necessariis. Cùm igitur inter bonum & malum mediũ cadere videatur. Itaque cibus & potus ad sufficiẽtiam pro victu necessarij sunt, & iis adiungũtur quædam voluptates, quas si dicamus bonas, quia non sunt malæ, tamen non sunt simpliciter bonæ nec malæ: sic dicere possumus etiã quòd dolores cõtrarij illis non sunt boni nec mali simpliciter: quòd si illas dicamus bonas, quia nõ sint malæ, sic dolores oppositos dicemus esse malos, quia non sunt boni, & eo modo quo non bonum dicitur malum. 105

{AN vsque ad aliquem terminum?} Affert secundam solutionem Philosophus, dicendo ꝙ voluptates corporis, scilicet sequẽtes victum sunt bonæ vsque ad aliquem terminum, donec seruetur mediocritas, & affert vnam distinctionem talem, ꝙ habituum & motuum quidam sunt non suscipientes excessum melioris: nam operatio secundum virtutem nõ habet excessum melioris. Quidam verò sunt qui suscipiunt excessum: ea igitur, siue sint habitus, siue motus, & operationes quæ suscipiunt excessum, habent etiam excessum voluptatis: ea verò quæ non suscipiunt excessum, non habent etiam excessum voluptatis. Exemplum primi, vt in cibo cùm sit excessus, est prauus, & vituperabilis, & sic voluptas excedens. Exemplum secundi, vbi non sit melioris excessio, vt in speculationibus & operationibus secundum virtutem, quæ cùm nõ suscipiant excessum eius quod est melius, non suscipient etiam excessionem voluptatum: & ideo non erit in illis praua voluptas. Hac distinctione præmissa ostendit Philosophus quòd omnes voluptates corporis sequentes excessum sunt prauæ, hoc pacto, Quarum operationum excessio est praua & vituperanda, & earum voluptas est praua & vituperanda: sed ope 106

rationum corporis excesſio eſt praua & vituperanda:ergo & voluptas ſequens talem exceſsionem erit praua & vituperāda. Hanc eandem rationem oſtendit quodam ſigno,dicendo nos ſolemus appellare prauos,nō eos qui vtuntur cibo & potu tanto quātum eſt neceſſarium,ſed excedētes. Poſtea addit Philoſophus ꝙ omnes homines gaudent cibo & potu & venere,ſed non vt oportet,quia excedunt,& exceſsio eſt vitupe-
62 randa:non mediocritas in cibo & potu,cùm ſint res neceſſariæ ad victum.De venere autem alia videtur eſſe ratio quantum ad neceſsitatem,quia non eſt neceſſaria pro vita,& conſuetudine indiuidui ea vtentis, ſed omnis ſuperflua quo ad eum:ſed neceſſaria dicitur pro generatione alterius indiuidui,& aliàs dictum fuit.Excedunt igitur modum in voluptatibus corporis,vt ſunt intemperantes,& fugiunt dolores non modo excedentes,ſed quouſque ne impediantur quo minus poſsint exceſsiuè potiri voluptatibus.Addit poſtea Philoſophus ꝙ exceſſui voluptatis non dicitur dolor eſſe cōtrarius niſi quoquo modo dicatur contrarius perſequenti exceſſum voluptatum.& ſic innuere videtur ſolutionem quæſtionis allatæ.Nam cùm dicitur,ſi voluptates corporis ſunt prauæ,cur dolores contrarij ſunt etiam praui?Reſpondetur quòd voluptates non neceſſariæ,& excedentes ſunt prauæ, quibus non eſt dolor contrarius propriè. Nam ſi aliquo modo ſit contrarius,erit perſequenti talem exceſſum voluptatum, cùm eum prohibeat ſuo modo potiri voluptatibus:quare ipſis voluptatibus excedentibus,& ſuperfluis non ſunt propriè contrarij dolores.ex quo ſequitur abſurdum,quòd ſi illæ voluptates excedentes ſunt prauæ,dolores qui non ſunt contrarij ſint praui:tu autem præſupponas eos eſſe contrarios,nos autem concedemus quòd voluptatibus neceſſariis,& non ſuperfluis dolores erunt cōtrarij.at voluptates illæ quæ neceſſariò ſequuntur victum,non excedentes modum, non dicuntur prauæ. quare dolores qui ſunt propriè contrarij illis,ſi dicantur mali,non erit inconueniens,quia opponentur praui dolores, & non prauæ voluptates,& non opponentur prauæ voluptates excedentes & ſuperfluæ,& dolores ipſi, quia dolor illis non eſt propriè contrarius,vt dicit Philoſophus.

107 {AT enim cùm.} Hæc eſt ſecūda pars huius quarti cap. in qua Philo. ſoluta illa dubitatione,nūc vult aſsignare cauſam cur

cur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quàm aliæ,cum tamen non sint expetendæ.dixit enim quod excessio voluptatum est praua:nunc autem dicit quòd cum hoc sit verum,oportet assignare rationem huius fallaciæ,quà homines putant contrarium illius quod est verum,id est putāt voluptates corporis magis expetendas esse,cùm non sint.

{PRIMVM igitur ex eo quod pellunt.} Affert rationem 108
Philosophus illius fallaciæ hoc pacto,Voluptates quæ pellūt dolorē videntur magis expetendæ quā aliæ quæ nō pellunt: sed voluptates corporis sunt huiusmodi: ergo illæ videntur magis expetendæ,cùm re vera nō sint.Patet ratio,quia cū famescens vel sitiens dolet ob famem,& sitim,postea ex nutrimento & voluptate sequenti cibum & potū pelluntur dolores:& sic voluptates corporeæ pellunt dolores,& ideo videntur magis expetendæ quā aliæ:quapropter ad excessiuos dolores pellendos homines quærunt excessiuas voluptates tanquam medicinas talium dolorū:quæ medicinæ quanto sunt vehementiores,tanto videntur esse potētiores ad fugandum morbum.quare illi tales voluptates sequuntur, quia vidētur esse medicinæ,& expulsiuæ dolorum eo tempore,quo cōtrarium,id est dolor adest,& eo tempore quæruntur ab illis vt expellant molestiam & dolorem talibus voluptatibus.

{ET propter hæc igitur duo,sicuti diximus.} Dixit superius ꝙ voluptates illæ corporeæ vidētur esse magis expetendæ quàm aliæ,cùm re vera non sint:nūc assignat rationē cur 109
nō sint,scilicet quia nō sunt studiosæ nec bonæ,& affert duas causas.Nam corporis voluptates quædam sunt prauæ,aut natura peruersa veluti immanes,aut consuetudine vitiorū.Præterea sunt vt medicinæ quæ nō sunt bonæ simpliciter,sed alicui,id est ægrotanti.& quia sunt medicinæ ostendūt indigentiam, pellunt enim famem & sitim:& per accidens dicuntur studiosæ,cùm præcedant habitum & naturam constitutam, & sequūtur eam indigentē:& melius est habere vel esse quā fieri,& in natura esse iam cōstituta,quā in famescente & deficiente:& melius est habere sanitatē quā fieri sanum. quare si corporis voluptates quę sunt natura vel cōsuetudine prauorum,dicūtur prauæ:& item illæ quæ sunt ad replendā naturā indigentem,& pellendum dolorem,nō dicuntur studiosæ nisi per accidens: concluditur quòd voluptates corporis non

ſunt ſtudioſæ, nec re vera expetendæ vt expetunt multi.

110 {PRAETEREA eas ipſas quia ſunt.} Affert aliam rationem Philoſophus, qua oſtenditur cur voluptates corporis & exceſs iones earum exiſtimentur bonæ & expetendæ, cùm re vera nõ ſint. Nam cùm homines, inquit, continuis penè laboribus, & doloribus exagitentur, & expellere eos velint, nec vllam medicinam reperire videantur, confugiunt ad voluptates, & quando honeſtas & veras voluptates habere non poſſunt, vertunt ſe ad voluptates corporis, quę ſunt in promptu, & facilè poſſunt acquiri, cùm deberent potius ſibi comparare veras voluptates quæ ſequuntur operationes virtutũ. Omnes enim quibus eueniũt cõtinui penè labores & dolores. indigẽt voluptate aliqua: ſed cuncti pene homines ſunt huiuſ modi, ergo indigent aliqua voluptate. Ratio patet ex naturalibus rationibus quæ teſtãtur, quòd nobiliſsimi etiam ſenſus noſtri cùm dolore operantur, ſed propter aſſuetudinem non ſentimus. Multi quoq; dolores neceſſariò ſequuntur naturã corporis noſtri, vt aere frigido vel calido, potu vel cibo, ſomno vel vigilia, motu vel quiete. Cùm igitur doloribus laboribúsque vexati indigere videãtur voluptate, quãdo illas ſtudioſas & honeſtas voluptates non habent, multi ſe ad corporeas vertunt quas facilè aſſequi poſſunt, exiſtimãtes eas eſſe medicinas dolorum, & neſcientes veras & ſimpliciter voluptates, quæ coniunctæ cùm operationibus virtutũ omnem dolorẽ excludũt. Affert poſt hæc Philoſophus exempla iuuenum & melancholicorũ, ad confirmandum ꝙ homines fugientes dolores & labores, quibus plerunque exagitantur, ſe conferunt ad voluptates. Nam conſtituti in iuuentute ſunt ſimiles ebriis propter exagitationem aſsiduã partium corporis, quæ augentur & perturbant corpus, & ideo quærunt voluptates, & non habentes ſimpliciter voluptates confugiunt ad corporeas: ſimiliter melãcholici qui propter humorem illũ qui mordet & abrodit membra illorum, variè mouentur in corpore, confugiunt ad voluptates tales: & hinc eſt quòd eæ ſolæ putantur eſſe voluptates, cùm non ſint verè & ſimpliciter dictæ. Poſt hæc dicit quòd nõ ſolum illa voluptas quæ di rectè eſt cõtraria tali dolori, vt ſitienti bibere, ſed etiam quæuis alia, dummodo ſit vehemẽs, putatur expulſiua doloris: & hinc eſt quòd homines intemperati, quia cũ velint expellere do

re dolores, quærunt voluptates, & non habentes veras, confugiunt ad voluptates tali dolori directè oppositas quas si habere non possint, confugiunt ad quascunque possunt, & vt contingit, sequuntur dummodo sit vehemens & maior voluptas quam dolor. {VOLVPTATES auté hæ quæ sine dolore.} III
Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus declarare videtur illius dubitationis veritatem, qua quæritur quæ voluptas sit potior, an animi, an corporis: & primò affert hanc sententiam, & probat quòd voluptates mentis, sunt præstabiliores voluptatibus corporis, hoc modo: Voluptates eæ quæ nō habent excessionem vituperandam, sunt præstabiliores his voluptatibus quæ talem habent: sed voluptates mētis non habent, voluptates verò corporis habēt excessionem vituperandam: ergo voluptates mentis sunt præstabiliores voluptatibus corporis. Maior est nota. Minor declaratur à Philosopho. Nam voluptates mētis, quæ sunt à dolore seiunctæ, nullam habent excessionem vituperandam, & nō sunt, vt medicinæ illæ corporeæ, & corporeæ voluptates, & quæ aliquo modo sunt mixtæ dolore, & excessionem suscipiunt vituperādam. Affert deinde aliam rationem Philosophus ad idem probandum, Voluptates quæ proueniunt ab afficientibus voluptate natura, & simpliciter, sunt præstātiores voluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiunt voluptate per acidens: sed voluptates mentis sunt à voluptariis natura, & simpliciter, corporeæ verò à voluptariis per accidens: ergo illæ quæ sunt mentis, longè præstantiores sunt corporeis voluptatibus. Patet ratio, quia voluptates corporis proueniunt ab iis quæ per accidens afficiunt voluptate, & eo in tempore quo contrarium adest. Voluptates verò mentis proueniunt ab iis quæ sunt iocunda natura, vt sunt obiecta intellectus nostri, quæ considerās intellectus noster maxima afficitur voluptate. Ea verò quæ afficiunt voluptate per accidens sunt medicinæ, fit enim vt homo quasi æger & indigēs curetur ab agēte aliquid quod est sanū in eo. in homine plura dicūtur sana, vt mens, sensus, nutritiua vis. Cum igitur corpus indiget aliquo & ei afferatur illud, si vis interna nutritiua concurrit ad dirigendum tale quod affertur, tūc oritur voluptas quædam, quia aliquid quod est ibi sanum, id est vis nutritiua operatur aliquid. Oritur, inquam, voluptas mixta cum dolore, quia est

ad repletionem deficientis naturæ,& ideo talia quę afficiunt voluptate ipsum corpus,per accidens videntur afficere:at ea sunt natura voluptaria,& iocunda quæ faciunt operationem talis naturæ,scilicet perfectæ & constitutæ in suo statu. Nam quando habitus est perfectus proficiscũtur ab eo faciles operationes,& cũ voluptate,quæ propriè est & simpliciter voluptas.Concluditur ergo, quòd voluptates mentis longè sunt
112 præstantiores voluptatibus ipsius corporis. {NVLLA autem res eadem.} Nunc Philosophus affert duo quæ videntur competere humanis voluptatibus.Primum est,quòd hominibus non semper idem est iocundũ:sed nunc vnũ, nunc aliud: & hoc euenire videtur quia natura nostra nõ est simplex, sed inest aliquid in ipsa quod corrũpi potest, scilicet corpus, Nã ex parte vna sumus mortales, scilicet secundum corpus, altera parte sumus immortales,id est secundum animam: quare cum hæc duo sint contrariæ naturæ ex quibus fit vnũ compositum,scilicet homo,aliud delectat corpus,aliud animũ,& præterea nunc vertimus nos ad vnã voluptatẽ accõmodatã animo,nunc ad aliã accõmodatam corpori,& alia est pręter naturam alterius.quòd si sumeretur aliquod vtrisq; cõmune, tunc illud neq; molestũ,neque iocundũ esse videretur:verum si vertamus nos etiã ad alterã partẽ qua sumus corruptibiles scilicet ad corpus,reperiemus ex eo etiam variis rebus delectari,quia corpus nostrum cõponitur ex cõtrariis,id est ex ipsis quatuor elementis quæ inter se habent qualitates contrarias.vnde nunc frigidũ & humidũ cũ est sitis, nunc calidum & siccum,cũ est fames sibi est voluptati:ex quo varia nos delectant.quòd si sit alicuius natura simplex, ei semper vna & eadem operatio iocundissima erit.ex hoc infert obortum.
113 {IDCIRCO deus vna semper.}Oritur ex supradictis correlarium tale.Nam si id quod est simplex gaudet simplici voluptate,deus cum sit simplex & simplicis naturæ,semper vna atque simplici voluptate gaudere debet. Quod probari potest hac ratione,Si diuersitas voluptatis sit ex diuersitate naturæ,certe simplex natura gaudebit vna & simplici voluptate:at primum est,ergo & secũdum. Partes rationis declaratæ sunt per suprà dicta,itaque patet conclusio:verũ quia aliquis posset dicere.Voluptas est in motu,deus est immobilis:ergo Deus non gaudet voluptate. Nam motus dicit imperfectionem

nem, Deus est perfectissimus. Ad hoc respõdet Philosoph. ꝙ non omnis voluptas est motus, quia nõ omnis operatio quæ est subiectum voluptatis, est motio. Nam operationis omnes partes sunt simul, motionis autem non. Nam operatio proficiscens à natura & habitu perfecto, magis cõsistit in quiete quàm in motione, vt speculatio: & sic voluptas cum ea cõiuncta: operationes verò quæ tendunt ad repletionem naturæ, motiones dici possunt, cùm sint imperfectæ. Voluptas igitur consistit in quiete & immobilitate. quare Deus gaudebit voluptate, nec tamen mutabitur; nec forsitan dicere possumus propriè ꝙ quiescat, ne tribuatur aptitudo mouẽdi, sed quod est immobilis, & operatio etiam est immobilitatis. sed hæc ad theologiam pertinent, ad cuius veritatem nos referimus. 114

{MVTATIO verò.} Affert secundum Philosoph. quòd videtur competere humanis voluptatibus, & id est varietas, & mutatio quæ nobis videtur esse dulcis, vt ille poëta inquit, ex imperfectione nostræ naturę. quare vt in homine vitioso euenit propter habitũ peruersum, vt varia quærat: sic nobis euenire videtur ex imperfectione naturæ, quæ cõponitur ex contrariis, vt variis delectemur. Post hæc Philos. videtur per oratione eorum quæ dicta sunt, septimo libro finem imponens.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM ad Nicomachum, Liber VIII.

De amicitia. CAP. I.

Ost hæc consequens est de amicitia pertractare. Est enim quædam uirtus, aut est cum uirtute. Res est præterea summè necessaria in uita. 1 *Nemo enim habens cætera omnia bona, sine amicis expeteret uiuere. nam & locupletes, & in principatu potestatéque constituti pluri=* 2

mum amicis indigere uidentur. Quid enim prodest talis prosperitas beneficio sublato? quod quidem maximè fit in amicos, ac maximè commendatur. Aut quonam modo sine amicis custodiri conseruarique potest? quo nanque magis abundat, eò magis periculis subiacet. In paupertate quoque cæterisque calamitatibus unicum esse confugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compescenda peccata. Et senibus ad obsequium, atque ad eos actus perficiendos, quos ob imbecilitatem ipsi peragere nequeunt. Et ijs
ἐν ἀκμῇ. item qui sunt * in statu, ad actiones honestas. etenim si duo
3 simul eant, intelligere magis atque agere possunt. Inesse etiam amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod est ortum ab eo. Non in hominibus solum, sed in plurimis etiam animalibus, & ijs inter sese quæ sunt eiusdem generis. & hominibus maximè. Quapropter amatores hominum laudamus. Cernere etiam quispiam potest & in ipsis erroribus, familiarem omnem hominem homini, atque amicum
4 esse. Ciuitates etiam amicitia continet. Et legumlatores circa hanc magis quàm circa iustitiam student. concordia nanque simile quid amicitiæ esse uidetur. hanc autem maximè affectant: seditionem autem ut inimicam maximè expel
5 lunt. Et si sint quidem amici: iustitia non est opus. Sin uerè sint iusti, indigent amicitia. Et id quod maximè iustum
6 est, ad amicitiam attinet. Non solum autem necessarium est, sed & honestum. Laudamus enim eos qui amant amicos, copiáque amicorum honestum esse putatur. & quidam eosdem uiros bonos esse, atque amicos putant. Est autem con-
7 trouersia de ipsa non mediocris. Quidam enim similitudinem quandam ipsam esse posuerunt, & similes esse amicos. Vnde & similem ad similem pergere inquiunt, & mone-
8 dulam ad monedulam, & similia. Quidam contrà, singu-
los

los inter sese omnes tales inquiunt esse. & de ijs ipsis altius, naturaliúsue perquirunt. Euripides quidem inquiens,

Cùm est sicca tellus, ipsa certè tum imbrem amat.
Cùm turget æther, imbre cùm cœlum tumet,
Affectat vt telluris in sinus cadat.

Heraclitus autem, contrarium dicens esse conducens, & ex differentibus pulcherrimum concentum oriri, & per discordiam omnia fieri. Sed his contraria complures alij sentiunt, & Empedocles· qui quidem simile appetere simile dicebat. Naturales igitur dubitationes omittamus. non e- 9
nim ad hanc sunt accommodatæ considerationem. Quæ verò sunt humanæ, & ad mores affectúsque pertinent, eas consideremus. Vt sit ne inter omnes homines amicitia, an impoßibile est prauos esse amicos. & utrum una species a-
micitiæ sit, an plures. Qui nanque unam esse putant, quia 10
magis est atque minus, non sufficienti argumento ducuntur. Nam & quæ sunt diuersa specie magis sunt atque minus. Sed de his anteà diximus.

COMMENT.

POst hæc consequens est de amicitia pertractare.} Hic est 1
octauus liber Ethicorũ in quo Philosophus doctrinam de amicitia tradere intendit, & etiam in nono, vt patebit. Nam in superioribus libris proposuit primò finẽ consequendum, id est ipsam felicitatem siue actiuã siue speculatiuam: deinde cùm descripsisset eam per virtutẽ, successiuè doctrinã exactissimã de virtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cùm præter hæc essent aliqua circa mores, quæ non sunt propriè virtutes vel vitia, & tamen sunt fugiẽda vel prosequẽda, vt cõtinentia & incõtinentia & huiusmodi, quæ ad considerationẽ moralis philosophi pertinebant, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur cõsideratio de amicitia valde necessaria, quæ si sumatur propriè dicta, continet honestatem, iocunditatem, & vtilitatem: & est solum inter bonos: quare cùm præsupponere videatur omnes virtu-

tes, meritò earum doctrina præcesſit,& nunc conſentaneum eſt vt iſta ſequatur:pertinet etiã iſta magnopere ad felicitatẽ præſertim actiuam quare antequã de ea concluderet,vt facit in decimo, congruum erat vt de amicitia doctrinã traderet. Hæc autẽ amicitia propriè dicta vt eſt habitus in anima, videtur ſecundum opinionem quorundã collocari in voluntate, tanta eſt præſtantia eius:vt verò refertur ad alios, videtur eſſe bonum maximum externum. Itaque nũc virtus eſſe videtur,nunc coniuncta cum virtute.Diuiditur hic liber in tres tractatus. In primo cõſiderat amicitiam quæ eſt inter æquales. In ſecundo amicitiã quæ eſt inter inæquales. In tertio affert querelas quæ oriri ſolent inter amicos.Primus tractatus diuiditur in ſex capitula quæ ſuis locis declarabuntur, & afferentur ea quæ neceſſaria videbuntur.Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima oſtendit quòd cõſideratio de amicitia ad moralem Philoſophũ pertinet. In ſecunda affert quaſdam dubitationes & ſententias priſcorum de amicitia. Præmittendo igitur intentionem ſuam Philoſophus, ſex rationibus probat:quòd cõſideratio amicitiæ ad moralem philoſophum pertinet.Prima ratio.Ad moralem Philoſophum pertinet conſiderare de omnibus iis quæ ſunt virtutes aut coniuncta cum ipſis virtutibus:ſed amicitia aut eſt virtus,aut coniuncta cum virtute : ergo conſiderare de amicitia ad moralem Philoſophum pertinet.Maior nota.Minor quoque autoritate Philoſophi, qui dicit quòd amicitia aut eſt virtus, aut coniuncta cum virtute: ſed quidnam ſit,poſtea patebit.

2 {RES eſt præterea.} Secunda ratio : illud quod eſt ſummè neceſſarium in vita, pertinet ad cõſiderationem Philoſophi moralis:ſed amicitia eſt valde neceſſaria in vita,ergo amicitia pertinet ad cõſiderationem philoſophi moralis.Maior eſt nota. Minor declaratur à Philoſopho,qui enumerat quẽlibet ſtatum hominum & quãlibet ætatem: & oſtendit ꝙ in omni tempore,& in omni cõditione opus eſt amicis.Primò homines in proſperitate cõſtituti indigent amicis, vt habeant quibus rectè beneficia cõferant.quid enim diuitiæ?quid externa bona ſibi prodeſſent,niſi aliis cõmunicarent,præſertim amicis? quos habere debent quaſi delicias ſuas,vt liberalitate beneficentiaque vtãtur vt decet,& erga quos decet. Habere etiã amicos debent,vt ſint quaſi fideliſſimi cuſtodes rerũ ſuarum.

Ij præt

Ij prætereà qui sunt in aduersis cõstituti,maximè videntur indigere amicis,vt eos habeant quasi refugium,& præsidium vitæ suæ. Hoc idem declarat Philosophus ex parte ætatũ.Iuuenibus enim & senibus est opus amicis, vt ostendit apertè in textu.Viri quoque & iam cõstituti in ætate amicis indigent, vt Homerus indicare videtur, cum inquit de Diomede, qui proficisci volebat exploratũ hostium castra;si duo simul eant intelligere magis atque agere possunt. & sic patet ex parte ætatis,& cõditionibus vitæ quòd amicitia valde est necessaria: ex quo ad moralis cõsiderationem pertinet.Notandum quia dixi amicitiam esse valde necessariam in vita, quòd necessarium sumi potest aut large, aut strictè:necessarium strictè est sine quo homo non potest viuere, vt respirare: largè est id sine quo homo sanæ mentis,& perfectus non potest feliciter viuere. Itaque alterum necessarium esse videtur ad viuendum, alterum ad bene viuendum. {INESSE etiam amicitia vi- 3
detur.} Tertia est ratio ad idem probandum, in qua loquitur de amicitia largo modo sumpta,Id quod homini naturaliter competit & confert vehementer ad vitam humanã, pertinet ad considerationem Philosophi moralis:sed amicitia est huiusmodi,ergo pertinet vehementer ad considerationem philosophi moralis. Maior est nota. Minor probatur. Nam est quædam amicitia naturalis veluti inter patrem & filiũ, quæ licet non sit amicitia propriè dicta, quia est inter inæquales, & non requirit reciprocũ amorem, & non præsupponit mores,tamen amicitia quædam est naturalis competens non homini solum, sed etiam reliquis animalibus,quæ quoquo modo diligunt prolem suam. verùm hoc præcipuè hominibus competit:ex quo eos laudare solemus qui erga alios beneuoli sunt.& ad hoc confirmandum dicit Philosophus,quòd experientia percipi potest, quanta naturaliter beneuolentia homini ad hominem insit, cum errantibus ostenditur iter,præbetur hospitium, & alia eiusdem generis, quæ nunquam fierent nisi naturalis amor inesset. Notandum quòd amicitia habet magnam latitudinem, & multifariam dicitur. Nam quædam propriè dicta, quædam per similitudinem,quædam vtilis,quædam iocunda, quædam honesta quædam naturalis 4
vt inferius patebit. {CIVITATES etiam amicitia continet.} Quarta est ratio.Id quod continet ciuitates pertinet magnopere

gnopere ad conſideratiõe Philoſophi moralis:ſed amicitia continet ciuitates,ergo amicitia pertinet magnopere ad cõſiderationem Philoſophi moralis.Maior eſt nota.Minor declaratur,quia id maximè videtur cõſeruare ciuitates in quo magnam curam adhibẽt legumlatores,& id eſt,vt ciues ſint beneuoli & concordes inter ſe.Cõcordia enim videtur eſſe aliquid ipſius amicitiæ,diſcordia ecõtra:quare eã expellunt quoad fieri poteſt tanquam labem,& perniciẽ ciuitatũ.Nam concordia,vt Salluſtius inquit,paruæ res creſcunt:diſcordia maximæ dilabuntur.& veritas Saluatoris quæ mentiri non poteſt,Omne,inquit,regnum in ſe diuiſum deſolabitur,& do

5 mus ſupra domum cadet,&c. {ET ſi ſint quidem amici.} Quinta ratio.Id quod magis ciuitatem conſeruare videtur quàm iuſtitia,ad moralẽ philoſophum pertinet:ſed amicitia eſt huiuſmodi:ergo amicitia ad moralẽ philoſophum pertinet.Maior nota.Minor declaratur à Philoſopho.Nã ſi amicitia adeſt,non eſt opus iuſtitia.Nam amicitia eſt æqualitas quædam inter amicos.quòd & ſi adeſt iuſtitia,tamẽ opus eſt amicitia,quia licet tribuatur cuiq; ſuum in ciuitate,tamen ſi ciues non habent amicitiã inter ſe,nec in proſperitate nec in aduerſitate habebunt refugiũ vllum,nec alia aderunt ſuprà enumerata,quæ ad bene degendã vitã requiruntur.Et ad hoc confirmandum addit Philoſophus ꝙ id iuſtũ quod maximè eſt tale,ad amicitiam ſpectat.quaſi dicat,cum multa dicãtur iuſta,ſcilicet paternum,herile,vxoriũ,ciuile,id quod eſt maximè & propriè iuſtũ,id eſt ciuile,videtur pertinere ad amicitiam,quia conſiſtit in quadam æqualitate:& amicitia propriè dicta eſt inter æquales.quare magna ob hanc cauſam ſimilitudo eſſe videtur,vel etiam quia ſicut iuſtũ ad alios videtur oriri ex iuſtitia quadam interna quæ iuſtitia eſt potentiæ ad potentiã ſecundũ Platonẽ,vt in fine quinti libri diximus,veluti cum obedientẽ reddimus appetitũ,& tribuimus imperium rationi quod ſuum eſt:ſic ex amicitia interna ſui ad ſeipſum videtur oriri amicitia ad alios cum vertitur vir bonus ad amandos eos qui ſibi ſimiles ſint,vt patebit infrà.

6 {NON ſolum autẽ amicitia.} Sexta ratio.Hoc modo,Cõſideratio rei nõ modo neceſſariæ,ſed etiã honeſtæ in vita ad moralem philoſophũ pertinere videtur:ſed amicitia eſt res non ſolũ neceſſaria eo pacto,vt ſuprà oſtendimus:ſed etiam

honeſta

honesta in vita erga ea,& eius consideratio ad moralẽ Philosophum pertinet.Maior est clara.Minor declaratur,quia laudamus eos,qui amant amicos suos,& cõparant sibi copiã amicorum,veluti optimã & pulcherrimã supellectilẽ.Præterea sunt etiã qui tantũ tribuunt amicitiæ,vt eosdem viros bonos atq; amicos esse existiment.Ex quibus omnibus patet quantũ sit necessaria cognitio amicitiæ,& eius consideratio ad moralẽ Philosophũ meritò pertineat.Notandũ ꝙ Philosophus dixit superius amicitiã esse virtutem quandã aut cõiunctã cùm virtute,& ob hoc nõ videtur absolutè appellare virtutẽ.Nã nunc videtur esse virtus,nunc nõ videtur.Primò videtur.quia omnis virtus,aut circa actus versatur,aut circa affectus:at amicitia est huiusmodi,&c.Præterea quoquo modo ei videtur cõpetere definitio virtutis:nã amicitia propriè dicta est habitus,est etiã electiuus,in mediocritate quoq; cõsistit cùm habeat excessum atq; defectũ,& reperiatur plus & minus amare quam oportet,& etiã mediocriter quo ad nos: & itẽ determinata ratione,quia prudens erit,& studiosus habens huiusmodi amicitiã propriè dictam.quare videbitur amicitia esse virtus,& nonnullis placuit eã redigi ad iustitiã. quidã verò eam coniunctã esse putauerũt cũ qualibet virtute,& pullulare ex ipsis virtutibus veluti affectus quidã.quorum sententia nõ est contẽnenda.Nã prius videtur esse amator sui ad seipsum,deinde ad alios : sed tum videtur amare seipsum maximè atque simpliciter,cũ est simpliciter bonus & studiosus.vnde oritur sentẽtia illa,quòd vir præstãs virtute dolet cum obit mortẽ:& si eam subeat propter honestatẽ & commune bonum,dolet tamẽ,quia percipiendo virtutes suas,vehementer seipsum diligit,& cognoscit se maximè dignum vita.Talis igitur amor sui ad seipsum videtur oriri ex summa fœcunditate perfectionis suæ.Amat enim seipsum eo quo studiosus est,ac etiã alios studiosos amat,simile enim fertur ad simile,vnde ortũ habere videtur amicitia propriè dicta:incitatur nanque studiosus ad amandos eos in quibus virtutes esse cognoscit,& primũ fit beneuolentia,postea cõuersatione cõsuetudinéque frequẽti fit habitus,& reciproca beneuolentia. ex quo ortum est de sale prouerbium.quare ex iis infertur quòd amicitia videtur quoquo modo pullulare ex virtutibus veluti quidã affectus qui sit cõiunctus cũ illis.

Huic

Huic sentẽtiæ illud Ciceronis cõsonare videtur, Qui in virtute, inquit, summũ bonum ponunt, præclare illi quidem. sed hæc ipsa virtus amicitiã & gignit & cõtinet, nec sine virtute amicitia vllo pacto esse potest. Concluditur ergo quòd nunc virtus nũc coniuncta cùm virtute esse videtur. Sed si sumatur vt est habitus, videbitur esse virtus, & bonũ internum: si vt ad alium refertur, & est reciproca beneuolentia, videbitur esse externum bonum, & nõ virtus, cõiuncta tamen cùm virtute quoquo modo. Sed vtrum sit bonum internum an externũ, & nunc internum nũc externum, inferius inuestigabitur diligentius, vt latè nobis patere posit natura ipsius amicitiæ.

7 {CONTROVERSIA tamen de ipsa.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquam ostendit quòd ad moralẽ Philosophum pertinet consideratio amicitiæ, nunc more suo incipit afferre opiniones priscorũ de ipsa amicitia, & refellere ea quæ sibi videntur, & ea quæ sunt rectè dicta, trahere postea ad sententiã suam. Priscorum igitur quidã dixerunt amicitiam esse similitudinẽ quandã, ponentes eam sub similitudine tanquam sub quodã genere, videbant enim hunc habitũ fieri inter similes, & sententiã suam cõfirmabant prouerbio quo dicitur, Simile ad simile ferri, & monedulam ad monedulam pergere. & talis opinio non videbatur nimium aberrare à dictis Philosophi: quia amicitia quoquo modo in similitudine videtur consistere, nõ tãquam in genere, nec etiam simpliciter, quia sequeretur quòd amicitia posset fieri inter colores: sed est quidam respectus similitudo, qui respectus fundatur in amicitia: quidam verò alij dixere contrario modo, scilicet quòd amicitia consistit in contrarietate & dissimilitudine, cùm viderent quosdã similes inter se, & in arte sua non habere amicitiam, sed æmulationem potius. quidam alij dicunt contrà quàm dixerint illi superiores. dicunt enim isti, omnes tales qui sunt similes, esse ad se inuicem figulos, id est aduersantes. vt de figulis dicit Hesiodus καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων, id est, & figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c.

8 {ET de his ipsis altius naturaliúsve.} Affert Philosophus causas altius repetens à rebus naturalibus, quibus illi ostendebant amicitiã constare, alij in cõtrarietate, alij in similitudine, qui dicebant amicitiã consistere in cõtrarietate, afferebant

bant exemplũ rerum naturaliũ,quòd ſicut ſe habet in rebus naturalibus,ſic & in amicitia:ſed in illis multa cõueniũt ad vnum & cõferunt ſibi inuicẽ:ergo & ſic erit in amicitia.Maior videtur valere per ſimilitudinẽ ſufficientẽ,quia in multis imitamur naturã,veluti in iis quæ fiunt per artem.Minor declaratur autoritate Heracliti & Euripidis,qui dixit terrã arefactam expetere imbrem,& aerem prægnantẽ imbre affectare vt effundatur in terram.& Heraclitus quoque inquit, cõtrarium cõferre ſuo cõtrario,& ex diſsimilibus oriri pulcherrimum concentũ vniuerſi,vt dicit in textu.Poſtea affert rationem eorũ qui dicebant ipſam eſſe ſimilitudinẽ,Sicut fit in rebus naturalibus,ſic fit in amicitia:ſed in illis fit vt ipſæ conſiſtant in ſimilitudine,ſic erit in amicitia.Patet ratio authoritate Empedoclis,qui dicere ſolebat quòd ſimile appetit ſimile,& res habentes ſimilitudinẽ habent inter ſe concordiam quæ eſt quaſi quædã amicitia.Notandũ quòd Philoſophus affert iſtas ſententias priſcorũ de amicitia inter ſe contrarias,non tamẽ affert vllam ſolutionẽ,quia hæc in proceſſu ſuo etiam patebunt.Dicere tamen poſſumus pro maiore declaratione quòd ſimile appetit ſimile per ſe:fugit verò ſimile per accidens.Nã ſi faber odit fabrum,vel figulus figulum,id non eſt per ſe,nec ea ratione qua figulus eſt,aut faber, ſed quia impedit alter alterius lucrũ:quòd ſi remoueatur impedimentum lucri vel honoris & huiuſmodi,amabit alter alterum propter ſimilitudinẽ & conuenientiã quæ eſt inter eos.Similiter dicendũ eſt de contrariis.Nam contrariũ fugit contrarium ſuũ per ſe,quia alterum alterum corrumpit.ſed quando dicimus contrariũ pergere ad contrariũ non per ſe, ſed per accidens videtur appetere,vt in medicina.Nam qui ſentit offenſionem per calorẽ,appetit frigidum non per ſe, ſed vt per calidum expellat id quod ſibi affert nocumẽtum. Bene ergo dicimus quòd ſimile appetit ſimile per ſe,fugit autem per accidens:econuersò autẽ dicitur in contrarietate: amicitia ergo conſiſtit in ſimilitudine & æqualitate.vnde ſi alter alterum amicorũ excedit,oportet vt talis inæqualitas redigatur ad quandã æqualitatẽ ſi debeat conſtare amicitia.

{AT enim naturalis quidem.} Nunc Philoſophus poſthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebantur ſecundum res naturales,perquirit eas quæ accõmodatæ erant 9

Philo

Philoſopho morali,& ſecundũ quod pertinet ad moralẽ Philoſophũ loqui de iis. Cùm enim loquamur de moribus poſthabendæ ſunt ſẽtẽtiæ rerũ naturaliũ ne cõfundantur ſcientiæ,& miſceantur naturalia moralibus.& affert duo conſideranda,ſcilicet vtrũ inter omnes homines amicitia fiat,an nõ fiat inter prauos,& vtrũ vna an plures ſint ſpecies amicitiæ. {QVI nanq; putant.} Soluit Philoſophus dubitationẽ, quæ bifariã introduci poteſt & bifariam ſolui. Primo modo introduci poteſt hoc pacto,vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ, an ſint plures ſpecies. Illi qui putant ex eo eſſe vnam ſpeciem quia amicitia videtur eſſe & differre ſecundum magis & minus,arguebant hoc pacto, In quibus eſt magis & minus,non eſt vnum genus,quod habet plures ſpecies. at amicitia dicitur ſecundũ magis & minus,ergo amicitia non eſt vnũ genus quod diuidatur in plures ſpecies,ſed eſt vna tantum ſpecies, quæ dicitur ſecundũ magis & minus. Maior eſt nota. Nam ſpecies diſtinctæ ex oppoſito ſub aliquo genere ſunt æquè ſub ipſo,vt homo & equus,& non dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal,quia in eo quòd animal ſunt,videntur habere cõmunem rationẽ,& magis & minus non facit differre ſpecie,veluti albedo quæ eſt magis albedo,& in maiore gradu quàm alia,non differt tamẽ ſpecie ab alia albedine. Minor quoq; patet,quòd amicitia dicitur magis & minus amicitia,vt in maiore gradu inter hos quàm inter illos. quare vna erit ſpecies amicitiæ. Hæc quæſtio taliter introducta ſoluitur negando maiorem illã quæ dicebat quòd ea quæ habẽt magis & minus non ſunt diuerſa ſpecie. Nam aliqua ſunt differentia inter ſe ſpecie,& ſuſcipiunt magis & minus,dicit Philoſophus,& non ponit exempla,ſed dicit ſe antea dixiſſe,ſcilicet aut in hoc libro aut in aliis ante iſtum editis,tamen nos poſſumus afferre nonnulla alia talia, vt actus & potentia,ſubſtãtia & accidens quæ ſunt diſtincta inter ſe magis quàm ſpecie,& tamen reſpectu entis habent magis & minus. Nam ſubſtantia magis dicitur ens quàm accidens ſecundũ communem opinionem. Cæterum vtrum ens prædicetur vniuocè de decem prædicamentis ſecundum nonnullos Philoſophos, an æquiuocè, an per analogiam, non eſt præſentis operis. Sufficit ad hoc noſtrum propoſitum,quòd aliqua ſunt diuerſa ſpecie,quæ tamen ſuſcipiunt

magis

magis & minus. hoc etiam exemplum afferri poteſt de materia & forma. Nam forma dicitur magis natura, quàm materia, vt oſtendit Philoſophus in ſecũdo Phyſicorũ. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum eſt vtrum vna ſit ſpecies amicitiæ, an plures: & ſtatim reſpondet dicẽdo, qui nanque putant eſſe vnam tantùm ſpeciẽ amicitiæ propterea mouentur, quia ſuſcipit magis & minus: & ſtatim reſpondet quòd ij non ducuntur ſufficienti ſigno, quia multa ſunt quæ ſuſcipiunt magis & minus, & tamen ſunt diuerſa ſpecie inter ſe. Hæc prima expoſitio eſt communis, alia afferri poteſt nõ minus accommodata menti Philoſophi, talis ſcilicet vt non quærat Philoſophus vtrũ amicitia ſit vna ſpecies, an habeat plures ſpecies: ſed quærat vtrum ſit ſpecies id eſt vna communis ratio amicitiæ quæ æquè competat omni amicitiæ, an ſint plures ſpecies & rationes amicitiarum quæ conueniant in communi nomine amicitiæ, rationes tamen illarum ſint diuerſæ ac ſi æquiuocè prædicaretur amicitia de illis. Illi igitur qui putabant eſſe vnam ſpeciem, & vnam rationem amicitiæ vniuocè competentem amicitiis cunctis, mouebantur ex eo, quia in illis quæ ſuſcipiunt magis & minus eſt vna ratio communis competens omnibus: at in amicitia eſt magis & minus, ergo in amicitia eſt communis ratio competens omnibus æquè amicitiis, & non erunt plures amicitiæ rationes ſicut in coloribus albis. Contra hanc ſententiam ſic introductam & probatam, Philoſophus irruit negando maiorem, ſcilicet quòd non videntur illi duci ſufficienti ſigno, cũ dicunt eſſe communem vnam rationem æquè competẽtem iis quæ ſuſcipiunt magis & minus. Nam ſubſtantia & accidẽs non habent vnam rationem communem æquè competentem ambobus, quãuis ens magis & prius dicatur de vno quã de alio, id eſt de ſubſtantia quàm de accidente ſecundum cõmunem opinionẽ. quare nõ valet illa veſtra ratio & maior. Notandum pro ſecunda expoſitione allata quòd amicitia ſumi poteſt vt vnus communis conceptus, & diuidi in vtilem, iocundam & honeſtam, & vna dicetur magis amicitia quàm alia. ſcilicet honeſta magis dicetur amicitia quàm vtilis vel voluntaria. quare dicetur ſecundum magis & minus definitio illa quæ eſt, beneuolentia mutua non latens, vt patebit inferius, competit magis amicitiæ honeſtę quàm alicui alteri:

ex quo prædicabitur amicitia per analogiam, vt magis competat honesta amicitia, & priusquam aliis, & de aliis, inquam prædicetur per similitudinem quandam rationis, vt conueniant in nomine, & similitudine rationis, vt per analogiam prædicetur, vt diximus.

De amabili. CAP. II.

11 *PAtebunt autem hæc fortasse, si ipsum amabile*
12 *fuerit notũ. Non enim omne quoduis amatur, sed ipsum amabile. Hoc autem, aut bonum, aut iucundum, aut utile est. Atq; id utile uidebitur esse per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare*
13 *fit ut amabilia sint ipsum bonum & iucũdũ, ut fines. Vtrũ igitur ipsum bonum ament homines, an id quod ipsis est bonum? Discrepant enim nonnũquam hæc. Similiter & circa ipsum iucundum. Videtur autem id quisque amare, quod bonum est sibi. Et esse simpliciter quidem amabile, ipsum bonum: unicuiq; autẽ, id quod est unicuiq; bonũ. Amat autem quisq; non id quod est sibi bonũ, sed quod apparet. neq; quicquam id refert. erit enim ipsum amabile apparẽs. Cùm itaq;*
14 *tria sint ea propter quæ homines amant, circa beneuolentiã quidẽ inanimatarum rerũ, non dicitur amicitia. quippe cùm*
ἀντιφίλησις. *non sit * reciprocus amor, neq; uoluntas boni illarum. Est enim ridiculum forsitan, uino bonum quẽpiam uelle. quod si uult: saluum illud uult esse, ut habeat ipse. at oportere aiunt amico bona illius gratia uelle. Eos autẽ qui hoc modo uo-*
εὔνυς. *lunt bona, * beneuolos dicunt: si non idem, & ab illo fiat. Mutuam nanque beneuolentiam, amicitiam esse dicunt. An adiungendum est, non latentem? Sint enim complures ijs beneuoli, quos non uiderunt: putant autem studiosos esse, uel frugi. Atque fieri potest, ut illorum etiam quispiam eodẽ ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò quidem sibi beneuoli esse*

esse uidetur, Amicos autem ipsos quodammodo quispiam dixerit latentes, ut erga sese mutuo sunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle sibi mutuo bona non latentes: ob unum quid eorum quæ dicta sunt.

COMMENT.

Patebunt autem hæc fortasse si ipsum.} Hoc est secũdum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm ostendit pertinere ad moralem Philosophũ considerare de amicitia, & postquam attulit controuersias priscorum naturaliter loquentium, & eas posthabuit, & attulit quæstiones considerandas de ipsa secundum morales, nunc inuestigare intendit definitionem amicitæ, & videntur hæc cõtinuari cum dictis in præcedenti capitulo, quia dixit quærendũ esse vtrum plures an vna sit species amicitiæ, & ideo statim dicit hoc fore manifestum si considerabimus obiectum amicitiæ, id est ipsum amabile. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima inuestigat genus ponẽdum in definitione amicitiæ quod est beneuolentia: in secunda differentias ponendas in eadem definitione quæ sunt duæ, scilicet mutua & non latens. Dicit igitur primò Philosophus quòd patebũt hæc, scilicet vtrum sit vna species amicitiæ an plures: si innotescat nobis ipsum amabile vel amandum quod est obiectum amicitiæ. & hoc probatur tali ratione: Illud circa quod versatur amicitia, & operatio eiusdem est obiectum ipsius. at amabile est huiusmodi: ergo amabile est obiectum circa quod versatur amicitia, & operatio eius, siue amor, siue amatio dicatur. Maior declarari exemplis potest. Nam sicut ens est obiectum proprium intellectus, similiter color seu visibile ipsius visus, sic obiectum amicitiæ erit id, circa quod amicitia & eius operatio versatur. Maior est clara quòd amabile vel amandum est obiectum adæquatum, & proprium ipsius amicitiæ, vt patet. 11

{Hoc autem aut bonum.} Inuento & probato ꝙ amabile est obiectum adæquatũ ipsius amicitiæ, incipit nũc diuidere ipsum in suas species, dicẽdo ꝙ amabile aut est bonũ, aut vtile, aut iocundũ, & hæc sunt tria, quæ amare solemus. Præter hæc autẽ nullũ videtur esse amabile. Vlterius intelligendum ꝙ istorũ duorũ vtrunq;, scilicet bonum & iocundum est vt finis: vtile autem videtur esse ad finem, & nõ finis, sicut 12

diuitiæ, & medicinæ quæ sunt ad vlterius,id est ad finē ordinata.dubitatur quia non videtur verū quòd amabile diuidatur eo modo quo diuisit Philosophus,quia bonū videtur cōprehendere vtile,& iocundū,& esse tanquam genus quoddā, cū vtile dicatur bonū,& etiā iocundū dicendū quòd Philosophus accipit hic bonū quod est aut finis aut ad finē,& accipit bonū confusè,& prout ex opposito distinguitur cōtra iocun
13 dum vel vtile,vt patet. {VTRVM igitur bonū.} Affert dubitationē quandā Philosophus & eam soluit,quæ talis est:Distributum est amabile in tres species,in bonū,vtile & iocundum.Ista interdū discrepare vidētur,quia aliud est bonū simpliciter,& aliud secūdū quid,& quod alicui dicitur bonum:& alio modo sumitur bonū absolutè,& alio modo bonū apparens,sic etiam vtile & iocūdū. Vtrū igitur dicis esse amabile bonū simpliciter,an id quod dicitur esse alicui bonū?Respōdet Philosophus ꝙ quisq; videatur amare id quod est sibi bonū.Postea dicit ꝙ simpliciter,id est absolutè & sine vlla exceptione amandū,& amabile est id quod est simpliciter, & absolutè bonū.Cuiq; autē,id quod cuique est bonū.demū concludit quòd quisq; amat id quod sibi apparet bonū,siue sit apparens,& etiā verè existens,siue sit tantū apparens,& non verè existens.quare amatur id quod apparet esse bonū.Nā siue simpliciter sit siue nō sit,dūmodo appareat,amatur atq; expetitur sub ratione boni,est tamē aut bonū simpliciter,aut bonum apparens.vnde Philosophus in tertio de anima: Quocirca semper quidē ipsum appetibile mouet.Idq; est aut bonum,aut apparens bonū.Ex dictis Philosophi emergere videtur quasi amicitiæ genus,id est amor siue beneuolētia,quę deducitur ex re amanda,& est ab amante ad id quod amatur & quāuis nō explicauit genus amicitiæ,nos tamē possumus afferre & elicere ex dictis eius,dicēdo quòd amicitia est beneuolentia.verū sicut amabile,aut est simpliciter, aut apparens ita beneuolētia simpliciter erit circa simpliciter amandū:beneuolentia apparens circa amandū siue amabile apparens,&
14 similiter amicitia. {CVM itaque tria sunt ea.} Hæc est secūda pars huius capitu.in qua inuestigato iam genere inquirit differentias ponēdas in definitione amicitiæ.dictū est enim quòd amicitia est beneuolētia & beneuolētia est genus: nūc ostendit quòd est mutua,quæ differentia est prima, & ostēdit hoc

hoc pacto,Omnis reciprocus amor est mutua beneuolentia, amicitia est reciprocus amor:ergo amicitia est mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi non est reciprocus amor nec voluntas boni illorum gratia.Nam in hoc maximè consistit amicitia,scilicet in velle bonum alicui gratia ipsius cui bonum volumus.& dicit Philosophus quòd est amor quidam erga inanimata,non tamen illorum gratia: ergo non est ibi voluntas boni ipsorum,nec beneuolentia mutua,nec amicitia.

{AN adiungendū est.}Hucusque declaratū est ꝙ amicitia est beneuolentia mutua,sed hoc nō sufficit,cū mutua beneuolētia possit esse etiā inter eos qui sese nunquā viderunt , & se inuicē amāt,& alter nescit de altero: quare Philosophus addit aliā particulā,& differentiā,scilicet nō latentē, vt habeamus perfectā definitionē amicitiæ, scilicet ꝙ amicitia est beneuolētia mutua,nō latēs:cui definitioni assignatæ in genere cū additur propter vnū aliquid prædictorū, scilicet aut propter bonū,aut iocūdū,aut vtile,vidētur constitui species amicitiæ differentes inter se,vt patebit in sequenti capitulo. Dubitatur circa definitionē allatā amicitiæ, & primo circa genus,quia beneuolentia non potest esse genus amicitiæ. Id quod est principiū amicitiæ nō potest esse amicitia.at beneuolentia est principiū amicitiæ:ergo beneuolētia nō potest esse amicitia,nec econtra.Maior est nota,quia principiū nō est id cuius est principiū,vt punctus est principiū lineę,tamē nō est linea,vnitas est principiū numeri,tamē nō est numerus.Minor patet authoritate Philosophi,qui in sequentibus dicit beneuolentiā esse principiū amicitiæ:ergo cōclusio vera.Dubitatur circa differentiā primā,quia non videtur quòd sit mutua,& hoc exēplo ostendi potest. Nā accipio amicitiā Socratis & Platonis.& patet ꝙ amicitia Socratis non est illa Platonis,nec ecōtra.Nā accidens vnū nō potest simul esse in duobus subiectis realiter distinctis.quare amicitia quæ est in Socrate,est sua & ipsius Socratis,& amicitia quæ est in Platone,est ipsius Platonis:ergo non est beneuolentia mutua. Præterea matres & patres amant filios suos paruos.eo etiam tēpore quo non amantur ab illis nec cognoscuntur.Non est igitur ibi mutua beneuolentia, & tamen dicitur esse amicitia matris ad filiū vel patris ad eundē:ergo superfluū fuit pone-

re mutuam in definitione illa. Dubitatur circa aliam particulam & differentiã illam, scilicet non latentẽ, quia videtur superflua. Sumamus enim Socratẽ & Platonẽ, & dicamus quòd alter alterũ vicissim amat, & tamen Socrates nescit amorem Platonis, & Plato amorem Socratis, & si vterque amat atque amatur: ibi cùm sit mutua beneuolentia, est amicitia, licet lateat, quia eius manifestatio non videtur aliquid amicitiæ adiungere. Nam ponamus quòd postea sciant, ita vt illa beneuolentia mutua quæ antea latebat, fiat non latens, quid postea? nihil enim accedere videtur beneuolentiæ mutuæ ex tali manifestatione, quia in vtroque est beneuolentia mutua vt erat antea, quare superflua erit illa particula. Oppositũ tamen Philosophus attulit vt vidimus, & eius sententia videtur esse vera, & partes rectè positæ in illa definitione, & definitio bene assignata, cùm constet ex genere & differẽtiis tanquam ex partibus essentialibus, & definitio videatur segregare amicitiam ab omnibus aliis quæ non sunt amicitia, & item conuerti cum suo definito, ita vt omnis amicitia sit beneuolentia mutua non latens, & omnis beneuolentia mutua non latens sit amicitia, verum pro declaratione præmittendæ sunt quædam distinctiones, & primò intelligendũ quòd beneuolentia sumi potest vt quoddam commune genus, quod diuidatur in amicitiam & beneuolentiam, ita vt amicitia dicatur beneuolentia, & beneuolẽtia item vt species alia ex opposito distinctè dicatur beneuolentia, sicut dispositio & habitus appellantur cõmuni nomine dispositionis. nam habitus est dispositio & item dispositio est dispositio. Nam quædam est dispositio quæ non est habitus, & tamẽ omnis habitus est dispositio, vt docet Philosophus in prædicamentis. Nam dispositio illa, quæ videtur esse species, & opponitur ex opposito habitui, dicitur esse de facili mobilis, & habitus de difficili, & tamen ambo collocãtur sub dispositione tanquã sub quodam communi genere, si sequamur eos qui dicunt dispositionem & habitum differre vt species distinctas & collocatas sub eodem genere dispositionis: & sicut ibi dispositio species cùm non habeat aliud nomen, sumit nomen generis: sic in hoc loco beneuolentia sumet nomen generis sic dicti. Præterea alia affertur distinctio quòd amicitia considerari multifariam solet. vno modo vt est qualitas quædam absoluta. & nõ mutua, nec

habens

habens relationem, vt est amicitia matrum ad filios, quæ considerator vt est qualitas quædam in matre non habens correspondentiã in filio: ideo largo modo dicitur amicitia. Item amicitia considerari potest significans relationem quandam æquiparantiæ, quæ fundatur in qualitate illa absoluta, sicut si duæ albedines æqualis gradus sint similes. Considerantur autem ibi duo, scilicet albedo quæ est fundamentum & relatio, scilicet similitudo quæ fundatur in albedine: albedo autẽ ipsa primò in subiecto est suo, eodem pacto fit in amicitia, vbi est relatio æquiparantiæ. Nam si in vno extremo ponitur amicitia, oportet & in altero poni, vt in Socrate & Platone ponitur altera alteri respondens, & hæc amicitia hucusque est beneuolentia mutua. Item tertio modo consideratur amicitia, vt accedat alter respectus, scilicet vt vterque sciat beneuolentiam alterius, & sic erit amicitia integra, vt sumitur in definitione à Philosopho. Nam prima est impropria. Secundo modo est etiam imperfecta licet propius accedat. Tertio modo est amicitia definita à Philosopho. His distinctionibus pręmissis respondere possumus dubitationibus. Ad primã quòd beneuolentia non potest esse genus amicitiæ, cùm sit principium eius. Respondetur per distinctionem superius factã, quòd amicitia non est beneuolentia quæ est species, sed beneuolẽtia quæ est genus. at cum dicitur quòd beneuolẽtia est principiũ, conceditur de beneuolentia quæ est species: sicut dispositio quæ est species, est principium habitus, & tali ratione non est genus, sed illa est genus quæ de vtrisque dicitur speciebus, & sic amicitia erit vna species sub genere beneuolentiæ collocata. Ad secundam dubitationem cùm dicitur quòd illa particula, scilicet mutua est superfluè posita à Philosopho, quia amicitia quæ est in Socrate est propria Socratis, & quæ est in Platone est ipsius Platonis: ergo non est mutua, qui non migrat de subiecto in subiectum. Responderi potest per distinctionem illam, ꝙ non accipitur hic mutua, vt amicitia transeat de subiecto in subiectum, id est ab amico in amicum, sed accipitur hic respectus & relatio æquiparantiæ secundum similitudinem, vt amicitia quæ est in Socrate sit similis amicitiæ quæ est in Platone, non autem transeat in Platonem. & eodem modo amicitia quæ est in Platone sit similis amicitiæ quæ est in Socrate, non autem transeat in Socratem, sed sit si-

militudo & correſpondentia quædam, vt par rari referatur quaſi repaſsio quædam,& illæ duæ amicitiæ differãt tantum numero & ſpecie conueniant,vt ſint eadem amicitia, & eiuſdem rationis ſi habent idem obiectum. & hoc pacto neceſſariò ponitur mutua,quia mutua ſe referũt. Sed cùm dicebatur matris ad filium eſt amicitia,& tamẽ non eſt mutua,reſpondetur quòd talis amicitia dicitur largo modo,vt diſtinctione ſuprà allata oſtendimus, & non dicitur propriè amicitia, eo modo quo propriè ſumitur. Ad tertiam dubitationem, cùm dicebatur quòd illa particula non latens ſuperfluè ponitur, quia nihil adiungi videtur amicitiæ ex eo quòd ſit manifeſta,quia eodem modo cùm ſit mutua beneuolentia in Socrate & Platone,erit amicitia ſiue ſciant illi,ſiue neſciant ſe amare & amari. Dicendum quòd neceſſariò requiritur illa particula ad perfectam definitionem amicitiæ,quia ibi eſt relatio quædam quæ adiungitur ei, & fit mutatio quædam in ſubiectis: quæ cùm antea neſcirent ſe amari, poſtea ſciunt,& talis cognitio multum facit ad conſtituendam perfectam amicitiam: quare non fruſtra ponitur illa particula, non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. CAP. III.

φιλήσεις,

16 *Ifferunt autem hæc ſpecie, * & amores ergo & amicitiæ.*
17 *Tres igitur ſunt amicitiæ ſpecies, æquales numero amabilibus ipſis. ob unumquodque enim eſt mutuus amor, non latens.*
18 *Atque qui ſeſe mutuo amant, hoc bona ſibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem ſe mutuo amant. non per ſe amant: ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiunt bonum. Similiter & qui amant ob uoluptatem, non enim facetos amant,quia ſunt tales: ſed quia ipſis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem amant, ob ſuum diligunt bonum. Et qui ob uoluptatem, ob id quod eſt ipſis iucundum. & non quo talis eſt is qui amatur, ſed quo eſt utilis aut iucundus. Per accidens igitur hæ ſunt amicitiæ. non enim amatur quomodo talis eſt is qui amatur: ſed quo uel bonum aliquod*

quod

*quod affert, uel uoluptatem. Tales autem amicitiæ, facilè diſ- 19
ſolui poſſunt, non permanentibus ipſis ſimilibus. Nam ſi
non ulterius iucundi ſint aut utiles, amare deſiſtunt. Vtili-
tas autem non permanet, ſed aliàs alia fit. Dimoto igitur eo
propter quod erant amici, diſſoluitur & amicitia, utpote
quæ ob illud erat. Maximè autem amicitia talis in ſenibus
fieri uidetur. Huius enim ætatis homines, non uoluptatem, 20
ſed utilitatem ſequuntur: & in ijs iuuenibus, atque uiris, qui
ſuæ ſtudent utilitati. tales autem nec multum ſimul uiuunt.
interdum enim nec ſunt iucundi, nec indigent igitur tali con
greßione, ſi non ſint utiles. Nam eouſque iucundi ſunt, quo-
uſque boni conſequendi ſpem habent. Cum his amicitijs &
hoſpitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia, ob uolupta
tem conſtat. uiuunt enim cum affectu. & id maximè ſequun- 21
tur, quod eſt ſibiipſis iucundum, & præſens. At cùm muta-
tur ætas, alia fiunt & ipſa iucunda. quocirca cito fiunt a-
mici, citóque deſiſtunt. nam ſimul cum eo quod ipſos afficit
uoluptate, & amicitia ipſa mutatur. talis uerò uoluptatis,
celeris fit mutatio. Proni ſunt etiam ipſi iuuenes ad amores.
Plurimum enim amatoriæ amicitiæ perturbatione fiunt, &
ob uoluptatem. Quapropter amant, & cito deſiſtunt, ea-
dem die propoſitum ſæpe mutãtes. Hi uolunt totos dies unà
uerſari ſimúlque uiuere. ſic enim fit ipſis id quod per ami-
citiam ſuam affectant. Bonorum autem amicitia, ſimiliúm- 22
que uirtute perfecta eſt amicitia. Hi nanque mutuo ſibi bo-
na ſimiliter uolunt, quo boni ſunt. Boni uerò ſunt per ſe-
ipſos. Atque ij maximè ſunt amici qui bona amicis illorum 23
gratia uolunt. Propter ſeipſos enim ita ſeſe habent, & non
per accidens. Permanet igitur horum amicitia, quandiu ſunt 24
boni. At uirtus res permanens eſt. Atque horum uterque bo- 25
nus eſt ſimpliciter, & amico. Boni enim ipſi, & abſolutè,*

& sibi mutuo boni sunt. & utiles & iucundi simili modo. Nam boni, & absolutè, & sibi mutuo sunt iucundi. Singulis enim propriæ actiones sunt uoluptati: & quæ sunt tales. Bonorum autem actiones tales sunt, aut similes. talis
26 *autem amicitia, non sine ratione permanens est. coniunguntur enim in ipsa omnia quæ in amicis esse oportet. Nam omnis amicitia aut est ob bonum, aut ob uoluptatem, uel simpliciter, uel amanti, & ob similitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per seipsos amicitiæ insunt. huic enim similes sunt & cæteræ. Et id quod est absolutè bonum, est & iucundum simpliciter. Maximè igitur hæc sunt amabilia: & amare ac amicitia, in his est maximè, & optima amici-*
27 *tia. Sunt autem meritò tales amicitiæ raræ. pauci enim sunt tales. Tempore insuper & consuetudine opus est. Secundum enim prouerbium, non fit ut mutuo se cognoscant, priusquàm simul consumant dictam salis mensuram. Nec igitur fit, ut prius recipiant se, sintq́; amici, quàm amabilis utrique uideatur esse atque credatur uterque. Qui uerò ea celeriter inter sese mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem esse amici: sed non sunt, nisi sint & amabiles, & idipsum sciant. Amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta est amicitia: & per hæc omnia fit. & utrique similis est ab utroque quod quidem amicis insit oportet.*

COMMENT.

16 Differunt autem illa tria nimirum specie.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm assignauit definitionem amicitiæ, & eam probauit: nunc diuidit eam in plures species, declarando quo pacto distinguuntur: & sic quoquo modo apparebit solutio dubitationis suprà allatæ in primo capitulo scilicet vtrum sit vna species in plures. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima de

ma declarat duas species amicitiæ,quarũ vna est ad vtilitatem,alia est ob iocunditatẽ.In secunda declarat aliã speciem quæ est ob bonitatẽ vbi cõsistit amicitia proprie dicta.Affert igitur in primis tres cõclusiones probãdas.Prima est,quòd tres sunt species amicitiæ,& probatur hoc pacto:Quot sunt amabilia specie distincta,tot sunt species amicitiæ quæ circa illa versantur:sed ea quæ amantur sunt tria distincta specie:ergo & tres erunt amicitiæ specie distinctæ,id est tres species amicitiæ. Maior est nota per diuisionẽ antea allatã, quòd amandũ triplex est,scilicet aut vtile,aut iocundum,aut bonum.Minor quoq; declaratur.Nã amicitia debet distingui secundum distinctionẽ obiecti sui,quod suprà tripliciter est diuisum.Notandũ quòd potentiæ & habitus distinguuntur per operationes,& per obiecta,vt dicit Philosophus in libro de Anima,& sic ex diuersitate obiectorum sumitur diuersitas,& actuum,& potentiarũ atq; habituum.Cùm igitur obiectum amicitiæ sit triplex,amicitiæ tres erunt species.

{OB vnumquodq; enim istorũ.} Affert secundã cõclusionem hoc pacto:Omne id cui cõpetit assignata definitio amicitiæ est amicitia:sed istis tribus speciebus suprà nominatis competit assignata definitio amicitiæ:ergo illæ tres species dictæ sunt amicitiæ.Patet ratio,quia amicitiæ quæ est ob vtile cõpetit,vt sit beneuolẽtia mutua nõ latens,& amicitiæ itẽ quæ est ob iocundũ,& itẽ ei quæ est ob bonũ.Notandũ quòd amicitiæ nõ est vna ratio formalis quæ æquè competat istis tribus amicitiis,& vniuocè,nec etiã æquiuocè:quare collocari videtur amicitia sic sumpta inter æquiuocũ & vniuocum, vt prædicetur de partibus subiectiuis & istis tribus speciebus per analogiã quãdam,& per similitudinẽ rationis:vnde amicitiæ nomen & ratio cõpetet iis tribus speciebus amicitiæ,nõ tamen æquè.Nã primò & simpliciter cõpetet illi quæ est ob bonum:postea verò & per similitudinẽ competet illis aliis speciebus amicitiæ.Nã dicẽtur amicitiæ & beneuolentiæ mutuæ nõ latẽtes,ob similitudinẽ quam habẽt cũ amicitia quæ est ob bonũ,quæ simpliciter est amicitia,& vera beneuolentia mutua nõ latens & proprie dicta.Notandũ quòd amatio est affectio vel operatio quædã amicitiæ,nõ tamen omnis.Ista enim habẽt ordinẽ,vt vbi est amicitia,sit amatio, & non econtrà.Nã est aliquãdo amatio vbi nõ est amicitia. 17

{QVI

18 {QVI igitur ob vtilitatē.} Affert tertiā cōclusionē Philosophus, qua postquam diuisit amicitiā in species suas, incipit cōsiderare de vtili & iocunda, quòd nō sunt per se, sed per accidens amicitiæ. Probatur, Amicitia quæ est inter eos qui seipsos non propter se amant, sed propter aliquid aliud, nō est amicitia per se, sed per accidēs: sed amicitia quæ est ob vtilitatem, & ea quæ est ob voluptatem est huiusmodi: ergo tales amicitiæ nō sunt per se, sed per accidēs. Maior est nota, quia si amamus aliquē ob pecuniā, profectò pecuniā amamus per se: illū verò per accidens, & ob aliquid aliud, & ob ipsam pecuniā. Minor declaratur, quia in amicitia vtili amatur vtilitas quidē per se, & amicus ille per accidens: similiter est de iocunda, vt si quis amat facetū ob voluptatē, amat quidē voluptatē per se, facetū verò per accidens, & sic tales amicitiæ dicuntur esse per accidēs, vt apertè dicit in textu Philosophus.

19 {ATQVE tales amicitiæ facilè.} Nūc declarat Philosophus ꝙ istæ duæ amicitiæ quæ fundātur in vtilitate, aut voluptate facilè dissoluuntur hoc modo: Illæ amicitiæ quarum causæ facilè cessant, facilè etiā dissoluūtur: sed amicitiæ quæ sunt ob vtilitatem aut voluptatē sunt huiusmodi: ergo tales amicitiæ facilè dissoluuntur. Patet ratio, quia remota causa per se alicuius effectus à qua talis effectus dependet, remouetur etiā ille effectus: vnde cū causæ huiusmodi amicitiarum vtiles & iocundæ facilè mutentur, quæ sunt vtilitas & voluptas, facilè dissoluuntur tales amicitiæ. Nā secundū diuersas ætates diuersæ sunt vtilitates, & cōmoda: quin etiā in eadem ætate sæpè mutantur vtilitas, & cōmodum. Nā ægrotus facit libenter amicitiā cū medico, pauper cum diuite causa commodi: mutata autē causa facilè mutatur amicitia. Eodē modo euenit in amicitiis quæ sunt ob voluptatē: nā facilè mutantur voluptates, & variantur, & varia delectant in variis ætatibus constitutos. Alia enim adultos, alia adolescentes afficiunt voluptate. Cū igitur vtilitas & voluptas sint causæ nō solum efficientes, sed etiā finales harū amicitiarū, & cessante causa amicitiæ cessat amicitia, causæ autē tales, scilicet voluptas, & vtilitas facilè mutantur, & cessante merito amicitiæ quæ sunt ob illa facilè dissoluentur. {MAXIME autem
20 amicitia talis.} Affert aliā sententiā de istis duabus amicitiis quæ sunt ob vtilitatē vel ob voluptatē, qua declarat subiecta

secta in quibus plerunq; sunt secundũ varias ætates. Nam in nonnullis videtur vtiles præcipuè reperiri, in quibusdã verò potius iocundæ. dicit autẽ quòd amicitia quæ est ob vtilitatem, maximè reperiri videtur in senibus, & etiã in iis iuuenibus, qui maximè sunt intenti suæ cõmoditati. Nõ omnes iuuenes sunt eiusdẽ conditionis, sed quidã sequuntur vtilitatẽ, quidam & ob hoc sæpius sequuntur voluptatẽ: maximè verò amicitia ob vtilitatẽ in senibus fieri videtur, quia cùm indigeant magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia, quærunt amicos vtiles: reperiuntur tamen iuuenes interdum ita dediti lucro & cõmodis, vt eos tantũ quærant amicos vnde vtilitatem se cõsequi posse cõfidant. Post hæc dicit Philosophus quòd amicitia hospitalitia poni etiam potest inter huiusmodi amicitias quæ constant vtilitatis gratia. Nã hospes hospitem amat, & suscipit cõmodi & vtilitatis causa vt experientia patet. Notandũ quòd hos senes & iuuenes quos hic Philosophus accipit, sumit non studiosos: nã si studiosi essent diligerent se inuicem ob virtutẽ & bonitatẽ, & stabilis esset talis amicitia vt patebit infra. {IVVENVM autem amicitia. } Nunc ostendit Philosophus subiectũ in quo præcipuè 21
est amicitia iocunda, dicẽdo quòd talis amicitia maximè reperitur in iuuenibus, & adolescentibus. & assignat rationem, quia ipsi plerunq; viuunt secundũ perturbationẽ, & secundũ appetitum, amãtes id quod affert voluptatẽ præsentẽ: & post hoc infert quòd iuuenũ amicitia facilè soluitur & mutatur, quia mutatur causa voluptatis, & ipsa voluptas qua cõstabat amicitia. nam cùm mutatur ætas mutatur affectus circa id quod afficit eos voluptate: quare parũ stabilis est huiusmodi amicitia. Itaq; cito fiunt amici & cito desistunt. Nã vertuntur facilè ad amores vt plurimũ lasciuos, quia viuunt plerunq; cùm perturbatione, & quia appetunt mutuas voluptates volunt frequẽter simul versari, quare facilè oritur amicitia inter eos, & facilè citoq; dissoluitur, tum ex parte rerum quæ afficiunt voluptate, tum ex parte amantũ. vtroq; enim modo declarauit Philosophus mutabilitatem huius amicitiæ.

{BONORVM autẽ hominum amicitia. } Hæc est secũda 22
pars huius capituli, in qua posteaquàm declarauit qualis est amicitia ob vtilitatem, & ob voluptatẽ: nunc trãsit ad veram amicitiam bonorum hominũ, & eam declarat afferẽdo plures

res conclusiones vt euidentius percipiatur. Prima conclusio est, quòd bonorum amicitia est perfecta hoc modo, Ea amicitia qua homines se ad inuicem amant propter seipsos, & non propter aliquid aliud, est perfecta amicitia: sed amicitia bonorum est huiusmodi, ergo talis amicitia est perfecta. Patet ratio, quia tales amici volunt sibi mutua bona, & vt veri amici qui amicum amant ipsius amici gratia.

23 {ATQVE ij maximè sunt.} Affert aliã conclusionẽ quòd amicitia bonorũ est maxima amicitia, Illa amicitia qua aliqui mutuo sibi volũt bona simpliciter, hoc est maxima amicitia: sed amicitia bonorum est huiusmodi: ergo est maxima amicitia. est enim per se, & nõ per accidẽs, neq; ꝓpter aliud.

24 {PERMANET igitur horũ.} Alia est conclusio ꝙ amicitia bonorũ est permanens & stabilis hoc pacto, Ea amicitia quæ habet causas firmas & stabiles, est permanẽs & stabilis: sed amicitia bonorum est huiusmodi, ergo amicitia bonorũ est permanẽs & stabilis. Patet ratio, quia amicitia bonorum constat virtute quæ est firma & stabilis, vt antea vidimus.

25 {ATQVE horum vterq;.} Alia est conclusio hoc pacto, Ea amicitia quæ amat id quod est simpliciter amandum, est simpliciter amicitia: sed amicitia bonorũ est huiusmodi: ergo amicitia bonorum est simpliciter amicitia. Patet ratio, quia talis videtur esse amicitia quale est amandũ. Vnde si est amandũ siue amabile simpliciter, amicitia quæ dicitur respectu illius, erit simpliciter amicitia. Innuit etiã quòd amicitia bonorum est perfectissima. & probari potest hoc modo, Illa amicitia cui nihil deest perfectissima est amicitia: sed bonorum amicitia est huiusmodi, ergo amicitia bonorũ est ex omni parte cõpleta. Nam cõplectitur nõ modo bonitatẽ, sed etiam iocunditatẽ & vtilitatẽ, quæ sponte sua, vt ita loquar, & suapte natura sequuntur amicitiã bonã. primò enim nodus amicitiæ est ipsa virtus & bonorum morum similitudo, deinde sequitur vtilitas ex sese ita vt non vtilitatẽ amicitia, sed vtilitas amicitiam sequatur, vt inquit Cicero. Boni enim amici absolutè sunt boni, vt dicit Philosophus in textu: præterea sibi mutuo vtiles, tum etiam iocundi, nam suæ propriæ operationes sibi iocundæ sunt, & quæcunq; sunt similes suis: at boni amici & studiosi similes habent operationes studiosas & similibus delectantur studiis & moribus.

{TALIS

{TALIS autem amicitia permanēs.} Alia eſt concluſio, 26
quaſi orta ex dictis qua cõfirmatur ſuperior cõcluſio iã alla-
ta,ſcilicet ꝙ bonorũ amicitia eſt firma & permanēs:& pro-
batur hoc pacto,Illa amicitia quæ per ſe cõplectitur omnia
ea quæ reperiuntur in amicis,eſt maximè ſtabilis amicitia:
ſed bonorum eſt huiuſmodi,ergo eſt maximè firma & ſtabi-
lis.Patet ratio,quia omnis amicitia aut eſt ob bonum,vel ob
iocundũ,vel ob vtile,& iocundũ,inquam,vel ſimpliciter vel
alicui,veluti amanti,quia nõ eſt ſimpliciter iocundũ,ſed per
ſimilitudinē quandã,& per accidēs.At hæc omnia per ſe in-
ſunt amicitiæ bonorũ,quia ibi eſt bonũ & iocundũ ſimplici
ter,& bonum ſimpliciter &c.id eſt vtile & iocundũ comitan-
tur ex ſeſe.Meritò igitur tales amicitiæ ſtabiles eſſe dicũtur,
cùm earũ obiectũ vi cõtineat omnia alia quæ reperiuntur in
aliis amicis:ſed ita vt ſi illis cõpetant per accidens,amicitiæ
bonorũ cõpetant per ſe.Nã amicitiã bonorũ ſequitur iocun-
ditas ſimpliciter & per ſe,& nõ eſt eius rationis cuius eſt vo-
luptas in amicitiis quæ ſunt tãtùm ob voluptatē,quia illa eſt
ſecundũ quid,& apparens,ſed hæc ſimpliciter & vera.Notan-
dum ꝙ homo cùm eſt adeptus virtutes,gaudet vehementer
perfectione ſua quia non incaſſum videtur eſſe productus à
deo,diligit autē ſeipſum magnopere vt bonum,eodē pacto
cùm videt aliquem ſtudioſum,& ſibi ſimilem,amat illum ea
ratione qua percipit illũ eſſe bonum:& ex conſequenti gau-
det illius probitate,& reſultat ſumma iocũditas ex tali ami-
citia,& vtilitas,quia volunt mutuò ſibi bona & quærunt.Ta-
lis igitur amicitia tot partibus egregiis cõpleta & cumulata,
eſt præclara,& firma amicitia fundamẽtum habens virtutũ,
& eorundē morum ſimilitudinē.Nam omniũ ſocietatum,vt
inquit Cicero,nulla præſtantior eſt,nulla firmior,quàm cùm
viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniunctis.

{SVNT autem meritò tales.} Affert aliã concluſionem, 27
quòd amicitia bonorũ eſt rara,hoc pacto:Amicitia quæ ha-
bet cauſam difficilē rarò fieri ſolet:ſed bonorum amicitia
habet cauſam difficilem:ergo rarò fit.Patet ratio,quia vir-
tus eſt cauſa amicitiæ bonorum,quæ difficile cõparantur,&
circa difficile verſatur, vt antea patuit.Simul etiã quia fieri
nõ poteſt ſine prudẽtia quam cõſequi difficile eſt.Affert aliã
rationem Philoſophus ad eandē cõcluſionem probandã.Ea

amicitia

amicitia quæ indiget diuturnitate tēporis vt fiat, est rara: sed bonorum amicitia est huiusmodi: ergo amicitia bonorū est rara. Ratio patet, & declaratur à Philosopho antiquo prouerbio, quòd homo nō cognoscit hominē perfectè nisi longitudine tēporis, & nisi comedat modiū salis. vnde cùm amicitia debeat esse nō latens, & amici se debeāt inuicem cognoscere, ideo requiritur diuturnū tēporis spatiū, & illud prouerbium accommodatur quod de sale dicitur: quod tetigit etiā Cicero cum inquit, Verū est quod dicitur, multos modios salis simul esse edendos vt amicitiæ munus expletum sit. His dictis soluere videtur tacitam obiectionem: nā aliquis dicere posset ꝙ multi breui tēpore fiunt amici, exhibendo inter se omnia quæ ad amicitiā requiruntur. Ad hoc dicit Philosophus quòd ij non sunt propriè amici, potest tamen esse in eis voluntas amicitiæ, & beneuolētia quædā, non tamē erit amicitia propriè, licet ibi esse appareat aliquas operationes ad amicitiā pertinentes. Nā sicut potest aliquis operari operationes studiosas, etiā si nō habeat virtutē: sic fieri potest vt aliqui agant tāquàm amici, cùm re vera nō sint propriè amici, sed habeāt voluntatē cōtrahendi amicitiā. Post hæc concludit Philosophus ꝙ talis amicitia bonorum est perfecta tēpore, & omnibus aliis supradictis, & similis fit vtriq; amicorū ab vtroq; quod requiritur ad amicitiā, propter hoc scilicet ꝙ sint similes in virtute. Meritò igitur talis amicitia rara est quod est signum perfectionis, & simpliciter amicitia cū habeat fundamentū, & causam ipsam virtutē. Digni enim sunt amicitia, vt ille inquit, quibus inest causa cur diligātur. Rarū genus & quidē omnia præclara rara. Nec quicquam difficilius quàm reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum.

Græcè melius: ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ. ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον. καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. μάλιστα δὲ καὶ ἐν τούτ. &c.

Quòd studiosa amicitia propriè dicatur amicitia, aliæ verò per accidens.

CAP. IIII.

*EA *uerò quæ ob uoluptatē, & ea quæ ob utilitatem est, similitudinem huius habent. Boni nanq;, & iucundi, & utiles sibi mutuò sunt. Maximè autem & tales amicitiæ permanēt:*
28 *cū æquale fit ab utrisq;, ut uoluptas. & non solū hoc modo, sed*

sed etiam ab eodem. ut inter facetos fit. & non inter ama=
torem ac adamatum. Hi nanque non delectantur eisdem.
sed ille quidem aspectu gaudet adamati, hic autem obsequio
amatoris. Desinente uerò pulchritudine, amicitia quoque
nonnunquam desinit. Illi nanque aspectus non est iucundus,
huic autem obsequium non præstatur. Plerique autem in a=
micitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint eos-
dem mores habentes. Sed qui non ob uoluptatem in amatori
bus, sed utilitatem commutant, ij & minus sunt amici, &
minus permanent. Qui uerò sunt ob utilitatem amici, ij si=
mul cum utilitate dissoluuntur. Non enim hi sese mutuò,
sed utilitatem amabant. Fit igitur ut & praui prauis, & bo 29
ni prauis, & neutri quibusuis amici sunt ob uoluptatem
atque utilitatem. sed boni soli sunt propter seipsos amici.
Mali nanque seipsis non gaudent, nisi utilitas proueniat
aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nullum calum=
nia locum habet. Non enim facilè cuiquam quispiam de eo 30
credere potest, quem ipse diuturno tempore comproba=
uit. In his ipsis est, & sibi mutuò credere, nunquam in=
iuriam facere, cæteraqúe omnia quæ amicitiæ ueræ censen=
tur inesse. In cæteris autem amicitijs, nihil prohibet ea quæ
sunt hisce contraria fieri. Interdum nanque homines eos e=
tiam dicere consueuerunt amicos, qui ob utilitatem amant:
ut ciuitates (societates enim à ciuitatibus utilitatis gratia
fieri uidentur.) Et item eos qui se propter uoluptatem mu=
tuò diligunt, ut pueri: nos etiam fortasse tales quidem ami=
cos dicere oportet. Et asserere autem species amicitiæ plu=
res esse. Atque primò quidem & propriè amicitiam eam
esse, quæ bonorum est hominum ratione sanè qua boni sunt.
cæteras autem per similitudinem. Quo namq; bonũ quod=
dam in ipsis est & simile, hoc sunt amici. Id enim quod

afficit uoluptate, bonum quoddam ijs est, qui uoluptatem
31 *amant. Non autem multum hæc copulentur. nec ijdem ob*
32 *utilitatem, uoluptatemq́; fiunt amici. Nam ea quæ per accidens sunt, non nimium coniunguntur. In has autem species amicitia distributa, praui quidem erunt ob uoluptatem aut utilitatem amici, hac ratione similitudinem subeuntes, boni autem sunt propter seipsos amici. ea nanque ratione qua boni sunt. Hi igitur sunt absolutè amici: illi uerò per accidens, & quia sunt similes his.*

COMMENT.

28 EA VERO quæ ob voluptatem & ea quæ.} Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit tres species amicitiæ secundum rationem cuiusq; : nunc comparat ambas illas, scilicet vtilē & iocundam cum amicitia bona, & ostendit, in quibus sunt similes, & in quibus sunt dissimiles, & differunt. Diuiditur itaque in duas partes quæ declarabuntur. In prima igitur affert ea in quibus similitudinem habere videntur illæ duæ amicitiæ cum amicitia perfecta. Primò quia boni amici sunt iocundi sibi inuicem: eodem pacto amici qui sunt ob iocunditatem. Item amici boni sunt sibi inuicem vtiles: eodē vel simili modo amici ob vtilitatē. Quare ob hanc conditionē illæ duæ amicitiæ videntur habere similitudinē quandam cū amicitia perfecta. Præterea si sunt permanentes aliquo tempore, habent similitudinem in eo quòd sunt permanētes cum perfecta amicitia, quæ est vehementer firma vt vidimus: ille verò si permaneant aliquanto temporis, fit hoc cùm æquale sibi inuicem rependunt, vt voluptatem pro voluptate: sed cùm iocunda sint, & voluptaria diuersa, requiritur etiam ad stabilitatem talis amicitiæ, vt eisdem voluptariis delectentur, quod euenire videtur inter facetos, non autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eisdem, ideo citò dissoluitur talis amicitia. Deinde ostendit quòd alio modo fieri potest, vt talis amicitia aliquanto temporis permaneat, si alter alterius mores diligat ex consuetudine, & quia similes moribus sunt: diligūt se enim vicissim ob similitudinem quam habent

bent inter se, ex qua similitudine morum coniunctio amicitiæ permanet aliquod tempus. & sic ex istis duabus conditionibus ostendit Philosophus quòd illæ duæ amicitiæ habent similitudinem cum bona amicitia, tamē in pluribus differunt, & nihil etiam in quibus similes esse videntur differunt, quia vtile & iocundum in bona amicitia simpliciter est tale: in illis verò nō simpliciter, sed secundum quid & ipsis. Post hæc Philosophus ostendit quando fit vt illæ amicitiæ duæ minus permanent cùm permutāt voluptatem cum vtilitate: sed quicquid sit, patet quòd illæ duæ amicitiæ habent causam, altera voluptatem, altera vtilitatē, quibus cessantibus cessat amicitia, & illæ causæ facilè cessant. quòd si aliquod tempus permanent, fit cùm eueniunt ea quæ suprà dixit Philosophus de amicitia, quæ est ob voluptatem. quę dicta accommodari etiam possunt amicitiæ ob vtilitatē. { FIT igitur vt voluptatem. } Hæc est 29
secunda pars huius capituli, in qua Philosophus postquā declarauit similitudinem quam habere videntur amicitiæ vtiles & iocundæ cùm ea amicitia quæ est ob bonum, & quæ est simpliciter amicitia: nunc ostendit dissimilitudinem quam habent, & quomodo differunt ab illa: afferendo plures conditiones quibus illæ distinguuntur à bona amicitia. Prima conditio est, quòd illæ duæ amicitiæ inter quosuis homines reperiri possunt, bona autem simpliciter inter bonos tantum. Et hoc declarari potest duabus conclusionibus. Prima, Cunctis hominibus quibus contingit amabile vtile esse iocundum, contingit amicitiam contrahere ob voluptatem, aut vtilitatem: sed quibuscunque siue malis, siue non malis fieri potest vt amabile sit vtile vel iocundum: ergo quibusuis contingit amicitiam contrahere ob vtilitatem aut voluptatem, vt patet in textu. Secunda, Amicitia quæ est inter homines qui seipsos amant propter seipsos tantum, & non propter aliquid aliud, est solum inter bonos: sed amicitia quæ perfecta & simpliciter dicitur est huiusmodi: ergo amicitia perfecta est solum inter bonos. & sic ex ista conditione duabus conclusionibus probata, patet prima maxima differentia quæ est inter istas duas amicitias, & amicitiam perfectam, cùm illæ fieri posint inter quosuis: hæc solum inter bonos. { IN SOLA etiam bo- 30
norum hominum. } Affert aliam conditionem qua amicitia bonorum differt à cæteris: & hic non bene, iudicio meo,

traductum fuit vocabulum illud à quibusdam quod dicit mutabile,& debebat poni calumnia loco illius : & ideo hic expositores sequendo illud vocabulum transmutabile, non etiam est accõmodatum omnino sententiæ Philosophi . Nam querelæ propriè fiunt ab amico de amicis quando non seruant leges amicitiæ : sed hic intelligitur de calumniis quas maledici afferunt alicui de amico suo,accusando illum.boni igitur amici non acceptant has calumnias,quia sunt certi de amico suo: cæteri verò fortè acceptant.quare dicit Philosophus quòd bonorum amicitia est sola ἀδιάβλητος, id est sine calumnia.Probatur,In ea amicitia quæ est inter homines qui sese diuturno tempore ipsi cognouerunt,non habet locũ calumnia : sed bonorum amicitia est huiusmodi: ergo in bonorũ amicitia non habet locum calumnia.Nam diuturna consuetudine, & mutuis operationibus longo tempore factis facilé perspectus est animus, & natura, & mores vtrorumque, ex quo generata & inserta est in animis vtrorumque tanta fides & firma opinio alterius de altero,vt in tali amicitia calumnia locum non habeat, sed in cæteris habere potest : ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri posset,& eam remouet . Si quis enim diceret , quare illæ duæ amicitiæ ob vtilitatem & voluptatem vocantur amicitiæ, cùm tu Aristoteles per tuas differentias facias tantopere eas distare à vera & perfecta amicitia ? Hanc obiectionem soluit Philisophus quasi dicendo illas non esse propriè & simpliciter amicitias , sed quia homines consueuerunt eas sic appellare,vt exemplo ciuitatum & puerorum ostendit in textu,nos quoque eas appellamus amicitias sequendo istam consuetudinem loquendi : sed tamen ne confundamus , & ne decipiamur , ponere oportet esse plures species amicitiæ , & afferre ordinem & distinctionem inter eas,dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni sunt , est propriè & verè, & simpliciter amicitia : reliquæ verò adumbratæ & imagines quædam amicitiæ,ita vt si vocentur amicitiæ,dicantur per similitudinem quandam : quia vt amicitia vera est ob simpliciter bonum , ita illa est ob voluptatem quæ tali apparet esse sibi bonum : & illa quoque ob vtilitatem quæ bonum sibi esse videtur,quia talium sunt amatores,licet illa non sint verè bona,quare ob talẽ similitudinẽ istæ appellantur amicitiæ.ex quibus

bus colligitur quòd definitio amicitiæ suprà allata per analogiam & similitudinem rationis istis amicitijs videtur competere, ita vt per prius attribuenda sit amicitiæ bonorum, cæteris verò posterius, & per simitudinem quandam.

{NON autem multum hæ copulantur.} Affert aliam condi tionem Philosophus quia illæ duæ amicitiæ à bonorum ami= 31
citia differunt, quia illæ quæ sunt ob vtilitatem & voluptatem non multum coniunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ sunt per accidens non multũ coniunguntur: sed amicitiæ quæ sunt ob voluptatem & vtilitatem sunt per accidens: ergo non sæpè nec multum coniunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob vtilitatẽ est intentus rebus vtilibus: qui verò ob voluptatem, est econtrà intentus rebus voluptariis, nec facilè reperiuntur amici qui sibi sint inuicem amici ob vtilitatem, & iocunditatem, id est nõ fit de facili, vt in amicitia quæ est ob vtilitatẽ, sit etiã iocunditas, aut in amicitia quæ est ob voluptatẽ, sit etiam vtilitas: harum enim amicitiarum causæ sunt per accidens, & ideo nõ multum coniunguntur. Verum in amicitia bonorum omnia illa, scilicet vtile, iocundum, & non secundum quid, sed simpliciter talia reperiuntur: est enim bona, & iocunda, & vtilis simpliciter, & per se non per accidens.

{IN has autem species amicitiæ.} Affert aliam concludẽdo 32
quòd boni amici sunt simpliciter amici, & propter seipsos, cæteri verò illi per accidens, & ea ratione dicuntur amici qua habent similitudinẽ quandam cum istis, vt suprà ostendimus.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAPVT V.

*T autem in uirtutibus alij habitu, alij actu bo= 33
ni dicuntur: sic & in amicitia. Amicorum enim alij simul uiuentes gaudent se mutuo: bonáque conferunt. alij dormientes aut locis se=iuncti non operantur quidem, sed ita sese habent, ut operentur amicè. loca nanque non dissoluunt amicitiam absolute, sed operationem. Quòd si diuturna absentia fuerit, amici= 34
tiæ quoq; uidetur obliuionem efficere. unde dictum est: taciturnitas amicitias complures dissoluit. Atqui neq; senes 35*

neque seueri, uidentur esse ad amicitiam apti. Exigua enim afficiunt uoluptate. nemo autem conuersari cum eo potest qui dolorem afferat, aut non sit iucundus. Maximè nanq; natura uidetur molestiam quidem fugere, oblectamenta autem affectare.
36 *Qui uerò se quidem mutuo acceptant, non simul autem uiuunt, ij beneuolis magis sunt similes, quàm amicis. Nihil enim tam proprium est amicorum, quàm uiuere simul. Non egentes quidem, utilitatem affectant. simul autem uiuere & ipsi beati. etenim solitarios quidem hos esse minimè conuenit. Vt simul autem degant, fieri non potest, nisi sint iucundi eisdemq; gaudeant: quod quidem amicitia sodalitia uidetur habere.*
37 *Bonorum igitur amicitia maximè est (ut sæpe diximus) amicitia. Nam amabile quidem id & expetibile esse constat, quod est absolutè bonum, aut iucundum: unicuique uerò, quod ipsi est tale. Bono autem propter hæc utraque bonus.*
38 *At uerò amor quidem similis est affectui, amicitia uerò habitui. Amor nanque non minus est ad inanimata. Amici autem amant sese mutuo cum electione, electio uerò ab habitu proficiscitur. Et uolunt ijs bona quos amant, illorum gratia: non per affectum, sed habitum,*
39 *& amantes amicum, id amant quod sibijpsis est bonum: uir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam est amicus. Vterque igitur & id quod sibi bonum est amat, & par reddit uoluntate atque iucunditate. Dicitur enim amicitia æqualitas, maximè autem hæc bonorum amicitiæ insunt.*

COMMENT.

33 VT AVTEM in virtutibus quidam habitu, quidam actu.} Hoc est quintum capitulum huius tractatus, in quo posteaquam definiuit amicitiam, & distribuit eam in suas species, & ostendit amicitiam bonorum esse amicitiam propriè

priè & simpliciter: illas verò alias non propriè, sed per similitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cùm suo actu. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat conclusionem. Sicut fit in cæteris virtutibus, vel habitibus, ita in amicitia: sed in illis fit vt in quibusdam sit habitus, in quibusdam verò actus coniunctus cum habitu: sic erit in amicitia. Patet consequentia per sufficientem similitudinem: nam cùm amicitia sit habitus quidam, id quod competit aliis habitibus competet etiam amicitiæ in eo quod habitus est. Assumptio declarari potest, quia est aliquis fortis habitu tantum, sicut domiens fortis, qui habet habitum fortitudinis, & tamen non operatur. fit etiam vt aliquis habeat actum coniunctum cum habitu, sicut fortis cùm operatur. & pugnat pro communi bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici potest, quia potest fieri vt habeant amicitiam & non operentur simul viuendo, & conuersando vt locis distracti: fieri etiam potest vt habeant habitum, & etiam actum coniunctum cum habitu, vt illi qui simul viuunt, & sibi mutuo beneficia conferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet, quòd in amicitia quidam habitus esse possunt qui dicitur primus actus, quidam etiam nõ solum habitu, sed etiam operatione, qui dicitur secundus actus, vt fit etiam in virtutibus. Notandum quòd Philosophus dicit, absentiam amicorum non tollere amicitiam, nisi diuturnitate temporis eius fiat obliuio, sed tollere operationem & vsum. Verùm sunt multæ operationes amicitiæ vt bene velle, benefacere, conuersari: has omnes non tollit absentia amicorum, sed aliquas: nam tollit conuersationem & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam, & similia. & sic intelligenda est sententia Philosophi.

{QVOD si diuturnior absentia.} Affert aliam conclusionem Philosophus, quòd longa & diuturna absentia amicorum videtur mandare obliuioni amicitiam. Nam sicut à viuendo & conuersando simul oritur amicitia, sic etiam dissoluitur à contrario, scilicet cùm non viuitur simul. vnusquisque enim habitus augeri & conseruari videtur ab eisdem operationibus à quibus oritur, & corrumpitur à contrariis: sic erit de amicitia, & sicut à determinatis operationibus determinati oriuntur habitus: sic à determinatis operationibus na- 34

ſcitur amicitia. Hæ autē operationes ſunt, conuerſari & viuere ſimul: cuius contrarium eſt nō cōuerſari ſimul nec vnà viuere. Ideo dicit ꝙ diuturna abſentia, nō enim breuis cùm amicitia ſit habitus, ſed diuturna tollit amicitiam, & hoc cōfirmat vetuſto prouerbio, ꝙ diuturnū ſilentiū multas diſſoluit amicitias.

35 {ATQVI neque ſenes, neque ſeueri.} Tertia eſt concluſio quòd ſenes & ſeueri homines non ſunt apti ad amicitiam contrahendam, aut operandum ſecundum eam hoc modo, Hi qui non ſunt apti ad operationem amicitiæ exercendam, non ſunt apti ad amicitiam: ſed ſenes & moroſi non ſunt apti ad operationes amicitiæ vt conuerſari & viuere ſimul: ergo non videntur eſſe apti ad amicitiam, & hæc ratio videtur accommodata ſententiæ ſuperiori qua diximus Philoſophum comparare amicitiam ipſam ad actum ſuum. Notandum quòd ſenes poſſunt habere amicos: tamen dicuntur in ſenectute non facilè contrahere amicitiam, ſed potius in iuuentute contractam ad ſenectutem perducere. Itaque non eſt intelligendum dictum Philoſophi, quòd ſenes poſsint habere amicitiam antea ſaltem contractam, ſed quòd non ſint ad amicitiam apti vel denuò contrahendam vel exercendam ſecundum operationes amicitiæ, quarum præcipua videtur eſſe conuerſari, & viuere ſimul, & gaudere mutuo conuictu: ſed vita ſenum & eorum qui ſunt moroſi parum eſt iocunda. & hoc non videtur intelligendum de omnibus ſenibus, & ſeueris, ſed Philoſophus loquitur de his ſecundum quod plerunque fiunt: reperiuntur enim quidam ſenes qui gaudent honeſtis voluptatibus, & ſunt apti ad conuerſandum cum aliis hominibus, & hi ſunt qui in iuuentute ſtudioſi euaſerunt & ornati virtutibus.

36 {QVI verò ſe quidem mutuo,} Affert aliam cōcluſionem, quòd ij qui ſe mutuo probant, & tamē prætermittunt id quod eſt proprium & præcipuum in amicitia. ſcilicet viuere, & conuerſari ſimul, ſunt magis ſimiles beneuolis quàm amicis, nam præcipuum munus amicitiæ eſt viuere ſimul quoad fieri poteſt: quòd ſtatim innuit Philoſophus, tanquam aliam concluſionem vt probet quod ſuprà ſuppoſuit de actu amicitiæ, quod amici ſimul viuentes ſe mutuo gaudent: quod eſt proprium amicitiæ, & probari poteſt hoc modo, Id quod beati quoque amici affectant eſt maximè proprium amicitiæ: ſed ſimul viuere & ſimul conuerſari maximè expetunt amici etiam

etiam felices atque beati : ergo ſimul viuere & ſimul conuerſari eſt maximè proprium amicitiæ. Patet ratio,quia multos videmus expetere multa, non tamen dicimus ea eſſe bona niſi vir ſtudioſus approbet, & expetenda eſſe diiudicet, qui eſt vera regula & menſura, vt declarabit etiam inferius. Nam ſicut fit de ſanis,ita de bonis, nam non ſana ſunt dicenda quæcunq; expetit quiuis,ſed ea quæ ſanus & habens guſtum & iudicium incorruptum:ſic eſt de bonis & de amicitia,cuius proprium eſſe videtur id quod amici ſtudioſi expetũt,qui incorruptè diiudicant, & id eſt ſimul viuere ex quo maximè ſumunt iucunditatem : nam ſimul verſari non poſſent, niſi ſibi mutuo eſſent iocundi,& iiſdem gauderent rebus, quòd videtur reperiri in ſodalitio, vt dicit Philoſophus. Notandum ꝙ ſimul viuere non intelligitur hoc pacto vt vnus verſetur cum altero ſolùm comedendo vel otioſe ambulando vt pecudes, ſed ita vt alter alteri conferat ea quæ ſunt mentis, & quæ pertinent ad virtutes & bona animi,monendo, cõmunicando, & mutuò gaudendo honeſtis operationibus ex quibus redundat vera & ſumma voluptas. Notandum quòd amicorũ ſunt operationes internæ & externæ: quæ externæ ſunt minus præſtantes quàm internæ,quæ ſunt mentis & rationis : ſed externarum operationum amicorum ſimul viuere videtur eſſe maximè proprium amicitiæ eo modo quo diximus.

{BONORVM igitur hominum. } Hæc eſt alia concluſio, 37
quòd bonorum amicitia eſt maxima & perfecta, quam & ſi anteà probauit Philoſophus, tamen nunc occaſionem nactus eam denuo infert ex ſupradictis, & probari poteſt hoc modo, Ea amicitia qua amatur id quod eſt ſimpliciter iocundum & ſimpliciter bonum, eſt maxima amicitia : ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi:ergo amicitia bonorum eſt maxima amicitia. Nam cùm amabile ſit id quod eſt ſimpliciter bonum, aut iucundum, cuiq; verò ſit quod eſt ſibi tale, viro bono hęc vtraque inſunt, quia eſt amabilis ſimpliciter, & de ſe, & amabilis amico:omnia enim quæ in amicis eſſe oportet, vt ſuprà dixit,bonorum per ſe amicitiæ inſunt.

{ AT verò amatio quidem ſimilis eſt affectui. } Hæc eſt ſe- 38
cunda pars huius capituli, qua probat amicitiam eſſe potius habitum quàm affectum, amationem verò potius affectum. Dixit enim antea amicitiam eſſe habitum, & habere actum

ſuum. cùm ergo hoc præſuppoſuiſſet, nunc meritò probat duabus rationibus. Prima eſt iſta, Electio proficiſcitur ab habitu, & non ab affectu: ſed electio quædam proficiſcitur ab amicitia: ergo amicitia eſt habitus non affectus. Maior eſt nota, quia operationes quæ proficiſcuntur ab habitu, eliguntur antea quam fiant. Minor eſt etiam clara: nam amicus eligit, & cum electione reſpondet in amando. Secunda ratio, Qui volunt bona amicis illorum gratia, non per affectum, ſed per habitum id agunt: ſed amici propriè volunt bona amicis illorum gratia: ergo per habitum amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ ſunt amicis bona. quare cõcluditur quòd amicitia eſt habitus nõ affectus, amatio verò potius affectus: & loquitur de amatione quæ eſt ante habitum amicitiæ, & largo modo ſumpta, quæ extenditur etiam ad inanimata, & non de ea quæ eſt operatio quædam amicitiæ poſt habitum. Notandum quòd electio tripliciter ſumi poteſt, vt alibi diximus: aut vt principium quo duobus propoſitis eligimus alterum potius altero: alio modo vt eſt affectus conſultationis & deliberationis, vt in tertio declarauit: tertio modo vt proficiſcitur ab habitu qui eſt actus voluntatis inclinatæ ad hoc magis quã ad illud, per habitum qui eſt in ipſa. & ſic tertio modo hic accipi poteſt. Verum ſi collocare velimus amicitiam in voluntate, dicere poſſumus ꝙ habitus amicitiæ eſt in voluntate, & habitus quoque charitatis quem ponunt theologi vnde per habitum charitatis fertur præcipuè voluntas ad Deum: per amicitiam verò non ſolùm per charitatem fertur ad homines.

39 {ET amantes amicum.} Remouet tacitam obiectionem Philoſophus, quia dixit quòd amici volunt bona amicis gratia illorum. Hoc fortè videretur abſurdum quòd amemus aliquem propter ipſum, & nullo modo propter nos, vnde oritur difficultas & dubitatio. Reſpondet igitur Philoſophus quòd amicus amatur gratia amici, & etiam propter nos, quia bonus amicus eſt bonum ſimpliciter, cùm ſit refertus virtutibus, & eſt bonum alicui, id eſt amico ſuo. Amatur igitur amicus propter ſe, & gratia eius qui amat, qui a bonum amici redundat ad amantem. Nam mutuo ſibi tribuunt, & reddunt pari voluntate & iocunditate ea quæ ſunt bona, quia amicitia dicitur eſſe æqualitas quædam. & hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua

In qua amicitia plures possunt esse amici.

CAPVT VI.

N seueris autem atque senibus, tanto minus 40
fit amicitia, quanto difficiliores sunt, & mi-
nus congreßionibus gaudent. Hæc enim ad
amicitiam maximè spectare, & ipsam effi-
cere uidentur. Quocirca iuuenes quidem cito, senes autem
non cito fiunt amici. non enim fiunt ijs amici, quibus non
delectantur. Similiter nec seueri, sed tales beneuoli qui-
dem mutuo sibi sunt. etenim & bona uolunt, & prom-
pti sunt ad neceßitates. amici uerò non ualde sunt, pro-
pterea quòd non simul degunt, neque sese mutuo delectan-
tur, quæ quidem ad ipsam amicitiam maximè pertinere ui-
dentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quis- 41
piam sit amicus, quemadmodum nec ut complures simul
adamet. est enim exuperationi similis. Tale autem ad unum
aptum fieri. multos uerò eidem uehementer placere non
facile est, fortasse autem nec bonos esse. oportet autem &
experientiam accipere, & in consuetudine fieri, quod qui-
dem est perdifficile. Ob utilitatem autem ac uoluptatem 42
multis placere quis potest. Complures enim sunt tales. &
subministrationes manifestæ, breui in tempore fiunt. Ha-
rum autem ea magis est similis amicitiæ, quæ est ob uolu-
ptatem: cum eadem ab utrisq; proueniũt, & sese mutuo gau-
dent, aut eisdem, quales sunt iuuenum amicitiæ, inest enim
magis in his liberalitas. At ea quæ ob utilitatem constat,
eorum est hominum qui quæstui uacant. Beati etiam utili-
bus non indigent, sed iucundis. cum quibusdam enim simul
uiuere uolunt, & molestum paruo quidem tempore ferunt.
continuè uerò nemo, nec ipsum bonum toleraret, si dolore
ipsum afficeret. Quare iucundos quærũt amicos. sed forsitan

& bonos oportet: cùm sint tales & etiam ipsis. Sic enim
43 *ipsis inerunt, quæ amicis inesse oportet. Qui autem sunt in potestatibus constituti, diuisis uti uidẽtur amicis. Alij enim sunt ipsis utiles, alij iucundi. Vt autem ambo sint ijdẽ non nimium fit. Neq; cum uirtute iucundos quærunt, neq; utiles ad honesta. sed facetos quidẽ quærunt, uoluptatem appetentes, habiles autem ut agunt ipsum præceptum. Atq; hæc homine in eodem non nimium fiunt. Studiosus autem homo iucundus est simul, ut diximus, atque utilis. Sed talis amicus non fit excedenti, si & non uirtute excedatur. Sin minus non æquatur, cum rata sit inferior ratione. non ni-*
44 *mium autem tales fieri solent. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate consistunt. Eadem enim ab utrisq; fiunt, & sibi mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) commutant. Dictum est etiam has minus amicitias esse, minusq; permanere. Videntur autem & ob similitudinem dißimilitudinemq; eiusdem, & esse amicitiæ & non esse. nam similitudine amicitiæ quæ est ob uirtutem, uidentur amicitiæ esse. altera nanque uoluptatem, altera habet utilitatem, quæ quidem insunt & illi. Sed quia illa quidem omni calumnia uacat, & stabilis est: hæ uerò cito dissoluuntur, alijsq; compluribus differunt: non uidentur ob illius dißimilitudinem amicitiæ esse.*

COMMENT.

40 IN seueris autem atq; senibus tanto minus fit amicitia.} Hoc est sextum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus postea quàm declarauit amicitiam comparando eam ad suum actum, nunc ipsam considerat comparando eandem cum subiectis in quibus est, id est cum amicis. Ipsa enim est habitus in subiecto, & non potest esse nisi in amicis. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabũtur. In prima igitur parte Philosophus comparando amicitiam ad subiecta sua, vt osten

ostendat qui homines sunt propriè apti ad amicitiam, & qui non sint propriè apti, probat hanc conclusionem, quòd senes & morosi non sunt apti ad amicitiã hoc pacto, Hi hominum qui sunt difficiles, & minus gaudent cõuictu & conuersatione aliorum, sunt inepti ad amicitiam: at senes & homines seueri sunt huiusmodi: ergo sunt inepti ad amicitiam. Suprà etiam de iis tetigit, sed ibi loquebatur de actu amicitiæ, hic autem de subiectis. Sed ex hac sententia statim infert aliam quæ sequitur ex opposito, quòd iuuenes sunt apti, & cito contrahunt amicitiã, quia gaudent conuictu & conuersatione mutua, vnde oritur amicitia. Post hæc Philosophus videtur soluere obiectionem quæ fieri potuisset cõtra ipsum, quia dixit senes & seueros nõ posse consequi aptè amicitiam. quod non videtur verum, quia senes & seueri beneuoli sunt sibi mutuo, & prompti etiam ad beneficia cõferenda. Ad hoc videtur respondere Philosophus cõcedendo esse verum quòd sunt beneuoli & benefici, tamen non sequitur quòd sint admodum amici, quia parum delectantur conuersatione, & conuictu mutuo in quo maximè consistit amicitia: quare ad amicitiam non erunt admodum apti. & hoc intelligendũ, vt suprà diximus, quòd non sint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendã vel exercendum viuendo simul & conuersando, & iocunditatem sumendo ex mutuo conuictu. {Et hoc vt plurimũ.} Nam in omnibus non videtur omnino valere. cùm quidã sint studiosi ac prudentes senes qui conuersatione sibi sumunt, & aliis afferunt iocunditatem & voluptatem honestam. Moderati enim & non difficiles senes nec inhumani, vt inquit Cicero, tolerabilem agunt senectutem,

{NON sit autem vt amicitia perfecta.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua determinat de multitudine amicorum comparando amicitiam ad sua subiecta. Et primò ostendit quòd secundum amicitiam perfectam non potest quis pluribus esse amicus tribus rationibus: & prima est talis, Ea amicitia quę est similis exuperationi & excessui, non potest quis pluribus esse amicus: sed amicitia perfecta est huiusmodi: ergo secundum amicitiam perfectam non potest quis pluribus esse amicus. Patet ratio, quia amicitia perfecta comparata ad alias species amicitiæ videtur esse exuperatio quædam, & in summo gradu: & ea quæ dicuntur esse secundũ superexcellentiam quandam non videntur posse competere pluribus: ea amicitia 41

qua de

qua debet quis vehementer placere,non poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus : ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi : ergo ſecundum amicitiam perfectam nõ poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus, quia non facilè eſt plures, vt dicit Philoſophus, eidem placere.Secunda, Ea amicitia quæ indiget magna experientia,& longa conſuetudine ad hoc vt fiat, non facilè poteſt extendi ad plures : ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi : ergo amicitia perfecta non eſt inter multos, & non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd exuperatio,& exceſſus, hoc in loco non accipitur vt excedat bonum tanquam exceſſus quidam vitioſus medium excedẽs,ſed dicitur exceſſus in genere illius boni, id eſt ſummũ, veluti in genere amicitiæ,ſuperexcellentiã & ſummũ gradum tenet perfecta amicitia, quia cõparata ad alias videtur vehementer excedere.Nam iſta amatur amicus propter ſe, ibi propter externam rem,& propter aliquid aliud,id eſt propter vtilitatem aut voluptatem.Præterea, id quod amatur in amicitia perfecta, eſt ſimpliciter bonũ, & iocundũ,& vtile, in aliis verò apparens & ſecundum quid.& ſic apparet quòd amicitia perfecta excedit alias,& tenet ſummum gradum,& nõ poteſt eſſe ad plures, quia diminueretur,& eſſet remiſſa amicitia,& caderet à perfecto,& à ſummo gradu. Notandum præterea quòd ea quæ dicuntur per exuperationem & ſuperexcellentiã,in ſuperlatiuo aut poſitiuè dici poſſunt aut negatiuè. Primo modo,Socrates dicitur albiſsimus omnium poſitiuè,quia excedit omnes in albedine. Secundo modo negatiuè, quia nemo eſt albior illo:& tamen alii poſſent eſſe in eodem gradu albedinis vt eſſent plures æquè primi ſicut decem dicuntur genera generaliſsima in ſuperlatiuo,quare primus modus nõ cõpetit niſi vni ſoli.Secundus poteſt competere pluribus. Hac diſtinctione ſtante, Burleus dicit quòd perfecta amicitia non dicetur ſimilis exuperationi,nec primo nec ſecundo modo.Nam primo modo non erit,quia amicitia perfecta,qua quis amat amicum bonũ,non videtur excedere amicitiã qua quis ſeipſum amat: quare amicitia talis non erit poſitiuè omniũ amicitiarum ſumma,& maxima,nec ſecundo modo negatiuè,quia ſi ſint plures combinationes amicorũ bonorum,tamen alia erit perfectior, & vt ita loquar, ardentior alia, & infima illarũ excedit amicitias ob vtilitatẽ,& voluptatẽ. & ſic erit ſumma reſpectu amicitiarum

citiarum illarum,& nō erit summa respectu perfectissimarum combinationum quæ sunt excellentiores illa.quare non erunt combinationes illæ æquè primæ. & sic amicitia perfecta non erit superlatiua,nec primo modo positiuè,nec secundo negatiuè.Ex quo ratio Philosophi,dicit Burleus,videtur esse ex quodam verisimili,sed parū vehemens,in quo egoBurleum minimè sequor,quia,meo iudicio,ratio Philosophi est valde accommodata.Et debet intelligi ꝙ amicitia perfecta sit similis exuperationi,non tantū vt sit exuperatio amoris, sed etiam respectu aliarum conditionum simul,vt respectu amoris, respectu experientiæ & temporis & conuersationis: & accipi videtur amicitia perfecta comparata ad alias, quæ cùm sint valde remissæ possint competere pluribus, vt inferius ostendet Philosophus.Pluralitate enim amicorum videtur amor & amicitia fieri remissior.Amicitia autem perfecta cùm sit in summo gradu comparata ad illas,non extenditur ad plures.

{OB vtilitatē tamē ac voluptatē.} Declarat nunc Philosophus ꝙ amicitia quæ est ob vtilitatem ac voluptatē potest extendi ad plures hoc pacto,Ea amicitia qua quispiam multis placere & satisfacere potest,ad multos videtur posse extendi: sed amicitia ob vtilitatem, ac etiam ea quæ est ob voluptatem est huiusmodi:ergo talis amicitia potest extendi ad plures, id est secūdum eā potest quis pluribus esse amicus. Et innuit aliam rationē Philosophus,quia nō indiget lōgo tempore,sicut perfectā antea diximus indigere.Harū autem ea magis est.Cōparat nūc istas duas amicitias inter se,scilicet vtilē & iocūdam,& ostendit ꝙ ea quæ est ob iocunditatem est magis amicitia appellanda quā ea quæ est ob vtilitatem,tribus rationibus,quarū prima est ista,Ea amicitia quæ est magis similis amicitiæ perfectæ,magis amicitia est dicēda quàm ea quæ minus: sed amicitia ob iocunditatē est magis similis amicitiæ perfectæ quàm ea quæ est ob vtilitatem:ergo est magis appellanda amicitia. Secunda ratio, Amicitia magis ingenua, est magis amicitia & similior perfectæ, quàm ea quæ est minus ingenua, & minus liberalis: sed amicitia iocunda est magis ingenua & liberalis quā ea quæ est ob vtilitatē:ergo est magis amicitia,& similior perfectæ amicitiæ.Nā ea quæ est ob vtilitatē,contrahitur inter eos homines qui quæstui & artibus sordidis dediti sunt,vt in tex.dicit Phil.Tertia rō,Ea amicitia qua pluribus hominibus 42

& etiam

& etiam iis qui appellantur beati, eſt opus, magis amicitia & ſimilior perfectæ eſſe videtur, quàm ea quæ non eſt eiſdem neceſſaria: ſed amicitia iocunda eſt huiuſmodi: ea verò quæ eſt ob vtilitatem non eſt talis, ergo amicitia iocunda potius & magis appellanda eſt amicitia, quàm ea quæ eſt ob vtilitatem, vt patet in textu. quòd homines quærentes iocunditatem volunt amicos iocundos, ſed oportet vt habeant bonos, dicit Philoſophus, quia iis omnia inerunt quæ ſunt in amicis bona.

43 {AT hominum ij qui ſunt.} Hæc eſt tertia pars huius cap. in qua Philoſo. determinat de amicis diſtributis, qui ad diuerſa officia deputantur reſpectu vnius amici: & affert hanc ſententiã, quòd ij qui ſunt in magiſtratu & poteſtate conſtituti diuiſis vtuntur amicis, id eſt aliis ad voluptatem, aliis ad vtilitatem, & nõ vtuntur amicis ſimul vtilibus & iocundis, quia non vtuntur bonis & ſtudioſis. Quare diuiſis & diſtinctis vtuntur. & probatur eo medio, Amici qui ſunt ſimpliciter iocundi & vtiles ſimul ſunt boni ſimpliciter & abſolute: at ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti nõ vtuntur bonis ſimpliciter & abſolutè: ergo non eiſdem ſimul vtuntur iocundis atq; vtilibus, ſed aliis ad voluptatẽ, vt facetis, aliis ad vtilitatem aptis. Non enim hæc duo facilè coniunguntur cũ ſint per accidens. Sed ſi quis diceret quòd ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, poſſunt vti amicis bonis & ſtudioſis, qui vt dictum eſt ſuprà, erunt ſimul & ſimpliciter vtiles, & iocundi, & nõ erit verum quod tu dicis, ô Ariſtoteles, ꝙ in poteſtatibus cõſtituti vtantur amicis diuiſis ad diuerſa officia. Reſpondet Philoſophus ꝙ verum eſt amicum bonum & ſtudioſum eſſe ſimul iocundum & vtilem, vt dictũ eſt. Verùm ꝙ talis vir non fit amicus homini excellenti poteſtate, non ꝙ non poſsit fieri, ſed rarò fit. & affert rationem, quia amicitia debet eſſe in menſura, & æqualitate, ſed princeps & homines in poteſtatibus conſtituti cũ excellant iis qui ſunt inferioris dignitatis ſeu potentiæ, non habebũt æqualitatem, niſi virtute bonorum compulſi ſe declinent, & æquent ſe bonis ſecundum proportionalitatem quandam, & ſimilitudinem rationis, vt quantum ipſe in poteſtate conſtitutus dignitate excedit, tantùm ſe virtute ſuperari cognoſcat, & ſic ad æquationem quandam fieri patiatur, quam rarò ſolent principes & homines in poteſtatibus conſtituti tolerare.

44 {HAE igitur amicitiæ.} Hæc eſt quarta pars huius capitis qua

qua Philosophus concludendo ostẽdit species istas amicitiæ consistere in quadam æqualitate:& accõmodatè posuit hoc quia suprà dixerat quòd vir bonus & studiosus excellenti nõ fit amicus,nisi fiat adæquatio quædam inter eos.ex quo videtur innuere quòd in qualibet amicitia requiritur quædam æqualitas:& nunc ipse declarat per ea quę dicit quòd eadem mutuò sibi volunt,& vicissim permutant tales amici, vt patet exemplis de amicis qui sunt ob voluptatem, & de iis qui sunt ob vtilitatẽ.Nam de perfecta amicitia est manifestum. Post hæc dicit Philosophus quòd istæ amicitiæ quæ sunt parum stabiles, videntur esse amicitiæ ex vna parte propter similitudinem quandam quam habent cum vera & perfecta amicitia:ex alia parte ob magnam dissimilitudinem, & ob multas differentias quibus differunt ab amicitia bonorum quæ est secundum virtutem, non videntur esse amicitiæ: & sic videtur eas excludere & existimare non esse propriè amicitias,sed quasqam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia & excellentia.

CAPVT VII.

S T & alia species amicitiæ quæ in excellẽtia consistit:ut amicitia patris ad filiũ,& omnino senioris ad iuniorem,uiriq; ad uxorem,& principis omnis ad eos qui ipsi subijciuntur. Atque hæ inter sese etiam differunt.non est enim eadem amicitia parentibus ad liberos,& principibus ad subditos. nec patri ad filium,& filio ad patrem.nec uiro ad uxorem, & uxori ad uirum.diuersa enim est uniuscuiusque horum uirtus ac opus.Diuersa etiam sunt & ea propter quæ amant,di- 45
*uersi ergo & amores & amicitiæ.Atque eadem quidem utrique ab altero nec fiunt,nec sunt quærenda. Sed cùm liberi quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda sunt genitoribus,parentes autem filijs quæ natis tribui debent:stabilis talium & bona est amicitia.Oportet autem & amorem omnibus in amicitijs quæ in excellentia consistunt * comparatio* 46

ἀνάλογοι εἶναι.

ne fieri rationum. Magis enim amari præstabiliorem utiliorémue, quàm amare oportet. & cæterorum unuquenque similiter. nam cùm amor est pro dignitate, tunc fit aliquo
47 *modo æqualitas. quod quidē amicitiæ esse uidetur.* Aequale *autem in iustis & in amicitia non similiter sese habet.* Est *enim in iustis quidem æquale primò. quod est pro dignitate. secundò, quod est in quantitate. In amicitia autem id quidem quod est in quantitate, primò. id autem quod est pro dignitate, secundò.* Constat *autem, si in uirtute, uel uitio, uel diuitijs uel in aliqua alia re magna distantia fiat. non enim ulterius sunt amici, nec dignum putant se esse amicos.* Maximè *autem hoc est manifestum in ipsis dijs immortalibus. hi namque plurimum bonis omnibus antecellunt. Cōstat autem & in regibus.* Nec *enim his se esse amicos dignum ij putant. qui sunt ualde inferiores. nec item optimis uiris aut sapientissi-*
48 *mis, ij qui nullius sunt prætij.* Exacta *igitur in talibus non est definitio quousque sint amici. multis enim ablatis adhuc*
49 *amicitia manet.* Quòd *si nimis fuerint separati, ut à* Deo, *non permanet.* Vnde *& dubitatur si amici uelint amicis ea bona quæ maxima sunt, ut deos esse: non enim ulterius erūt ipsis amici. quare nec bona. amici nanq; bona sunt suis amicis.* Quòd *si bene sit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet, qualiscunque sit ille.* Homini *autem uolet maxima bona inesse, & fortasse non omnia. sibi enim ipsi maximè quisque uult ipsa bona.*

COMMENT.

45 EST autem & alia species amicitiæ quæ.} Hic est secundus tractatus huius octaui libri, in quo Philosop. posteaquā declarauit species amicitiæ considerando eas secundū quòd in æqualitate consistunt: nunc considerat de amicitiis quæ fiunt inter homines inæquales, & in excellentia consistunt. Diuiditur autem hic tractatus in sex capitula quæ suis locis patebunt.

patebunt. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima affert intentionem suam, ostendédo alias esse amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In secūda declarat quonam pacto possint conseruari amicitiæ tales de quibus nunc loquitur. In tertia affert quādam dubitationem & eam soluit. In prima igitur Philosophus proponendo intentionem & sententiam suam dixit quòd est & alia species amicitiæ quæ dicitur consistere in excellentia, non quòd vterque pariter excellat, sed vt vnus amicus excellat alterū, ita quòd termini sint inæquales: & affert tales amicitias sicut est patris ad filium, viri ad vxorem, & huiusmodi. Et hæ omnes cōsistunt in excellentia, quia alter terminus alterum excellit, & ostenduntur in hac parte tres cōclusiones. Prima est, quòd hæ amicitiæ quæ sunt inter personas inæquales differunt specie ab illis suprà enumeratis, quia illæ consistunt in æqualitate, istæ in excellentia, vt videbimus. & hāc primā conclusionem non probat, quia de se patet. Secunda conclusio est, ꝙ hæ amicitiæ quæ consistunt in excellentia, vno modo inter se differunt, vt amicitia patris ad filium differt specie ab amicitia quæ est viri ad vxorem. & sic de aliis. Tertia conclusio est, ꝙ hæ aminitiæ quæ cōsistunt in excellētia & in imparitate personarū differunt alio modo inter se, vt amicitia patris ad filiū, ab ea amicitia quæ est filij ad patrē, & omnino amicitia superioris ad inferiorem ab ea quæ est inferioris ad superiorem. Et has duas conclusiones vltimas probat Philosophus simul & primum hoc pacto: Quorū virtutes & opera atq; officia sunt distincta specie, eorum amicitiæ differūt specie: sed eorum qui sunt superiores excellentia, & eorum qui sunt inferiores, opera, virtutes atq; officia sunt distincta specie: ergo & eorum amicitiæ differūt specie. Patet ratio, aliud enim est officium patris ad filium, & aliud regis ad subditos, & aliud viri ad vxorem, & item aliud patris ad filium, & aliud filij ad patrem. & sic de aliis dici potest. Alia ratione idem probare possumus hoc pacto, Eorum amicitiæ qui amant propter diuersa specie sunt distinctæ specie: sed excellentes & inferiores amant propter diuersa specie: ergo eorum amicitiæ erūt distinctæ specie. Patet ratio discurrendo per singulas amicitias tales. Nam alia ratione & ob aliud pater amat filiū, quā princeps subditos & vir vxorē: & alia itē ratione, & propter

aliud pater amat filium, quàm filius patrem. & sic de aliis.

46 {ATQVE eadē quidē vtriq;.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quonam pacto amicitiæ istæ quæ dicuntur consistere in excellentia, durare & permanere posśint. Quod non fecit in iis amicitiis supradictis quę consistūt in ipsa æqualitate, quia ibi si seruetur æqualitas facilius cōseruari possunt, hic autem vbi est tāta distantia seruari possunt difficilius: quare inæqualitas quæ est in istis, redigenda est ad æqualitatē quandā, si debeat conseruari & constare amicitia. Probatur, Si omnis amicitia consistit, & cōseruatur æqualitate, profectò & ea amicitia quæ dicitur esse in excellentia, consistet & cōseruabitur æqualitate. At primum est, ergo & secundum. Consequentia probatur, siue cōiunctū, nam id quod cōpetit omni amicitiæ competit etiam alicui amicitiæ, vt isti quā nunc affert: at omni amicitiæ competit æqualitas, ergo & isti. sed duplex est æqualitas, vt ad nostrum propositum spectat, aut quantitatis, aut rationis. Istæ igitur amicitiæ secundum excellentiam dictæ non possunt conseruari æqualitate quantitatis, id est secundum arithmeticam proportionalitatem, vt ita loquar, quia alter est superior altero dignitate, & conditione vitæ: ergo seruari poterunt æqualitate rationis, id est secūdum geometricam proportionalitatem & similitudinem rationis, vbi attenditur conditio personarum, vt alibi dictum est. Meliori enim & præstantiori plus debet tribui, & ideo melior & præstabilior plus amari debet ab minus præstanti, quàm econtra, Dubitaret quispiā, quia hoc non videtur verum. Nam pater est excellentior filio inquantum est pater, & tamen magis diligit filium quàm filius patrem, vt experiētia patet. Dicendum quòd sententia Philosophi non est intelligenda simpliciter, sed amari hoc pacto, id est coli, & haberi in reuerentia, sicut præstabilior haberi debet ab eo qui est inferior.

47 {AEQVALE autem in istis ac amicitia.} Dictum est antea amicitiā constare æqualitate. Hoc etiam dictum fuit antea de iustitia. nunc igitur dicit Philosophus ꝙ nō simili modo est in vtrisq;. Et vt intelligatur differētia, notandū quòd, vt antea percepimus, quędā iustitia consistit in æqualitate secundum similitudinē rationis geometricam, & hæc est iustitia distributiua: quædam in æqualitate quātitatis secundū similitudinē rationis arithmeticam

ticam,& hæc eſt iuſtitia cõmutatiua. Verũ cùm iuſtitia diſtributiua ſit rerũ publicarũ,& pertineat ad gubernationẽ optimatum vbi attẽditur virtus & merita perſonarũ,videtur eſſe præſtantior quàm commutatiua,& primo loco & gradu dignitatis collocanda:quare principalior erit iuſtitia quæ conſiſtit in æqualitate ſecundũ ſimilitudinẽ rationis geometricam,quã illa quæ cõſiſtit in æqualitate quãtitatis. In amicitia fit econtra,quia principalior eſt amicitia quæ cõſiſtit in æqualitate quãtitatis,vbi erit cõmutatio æqua,& par pari refertur,quã ea quæ cõſiſtit in æqualitate ſecũdũ ſimilitudinẽ rationis geometricam,vbi attenditur excellẽtia perſonarũ. & hæ ſunt amicitiæ de quibus nũc Philoſophus loquitur. Dicit igitur Philoſophus quòd æquale in iuſtis, & amicitia diuerſo modo ſe habet,quia in iuſtitia primo & principaliore loco attenditur æqualitas ſecundũ ſimilitudinẽ rationis,vbi conſideratur dignitas. Secundario verò & ſecũdo loco æqualitas quantitatis,vbi non habetur ratio perſonarum. In amicitia fit econtra,quia primo & principaliore loco attenditur æqualitas quantitatis, vbi par pari refertur,& mutua beneuolentia. Secundo loco attenditur dignitas & æqualitas ſecundum ſimilitudinẽ rationis,vt ſunt amicitiæ iſtæ quæ fiũt inter ſuperiores & inferiores perſonas,adeò vt vix cõſtare poſſint,& non conſtarent niſi fieret adæquatio quædam ſecundum ſimilitudinem rationis:quare pro tãto dicuntur eſſe & cõſeruari amicitiæ illæ,pro quanto æqualitas quædã fit in illis. Ex quo patet ꝙ amicitiæ quæ ſunt inter perſonas æquales ſunt principaliores amicitiæ,quia habẽt æqualitatẽ quantitatis:& ex conſequenti quanto minor fit diſtantia, tãto eſt amicitia firmior,& magis propria:& quanto magis diſcedit ab æqualitate quãtitatis,tãto eſt debilior,adeò vt in magna diſtantia nõ poſsit fieri amicitia. & hoc probat Philoſophus tribus exẽplis. Vnum eſt vt dei vel ſubſtantiarũ ſeparatarum ad homines,qui tantũ pręſtãt nobis vt inter ipſas & nos non cadat amicitia propriè. Secũdum exemplũ eſt regũ erga eos qui ipſis ſubiiciuntur. tales enim nõ audẽt dicere ſe eſſe amicos regibus. Et tertiũ exemplũ eſt optimorũ & ſapientiſsimorum hominum, quibus ij qui ſunt ignari & à virtute alieni nõ audent affirmare ſe eſſe amicos propriè,quia in tanta diſtantia non videtur fieri aut ſeruari poſſe amicitia. ex quo

colligitur quòd cùm in magna distantia & inæqualitate non possit consistere amicitia, quanto maior erit æqualitas & æqualium personarum, tanto firmior & magis propria erit amicitia. & in his primum locum tenet æqualitas quantitatis, vt patet: in iustitia vero econtra, vt vidimus.

48 {IN talibus igitur non est.} Videtur soluere vnam obiectionem Philosophus. posset enim quis dicere: Si magna distãtia amicitiam dissoluit, fieri potest vt alter amicorũ fiat dignior & incipiat excedere alterũ, & successiue excedat: quærendum est quis terminus dãdus sit excellentiæ, vt non dissoluatur amicitia, & quousq; seruatur. Nam cum alter incipit excellere, videtur destrui æqualitas quantitatis. postea verò cum multũ maximéque excellit, videtur etiã destrui æqualitas rationis quæ fit secundũ rationem. Ad hoc dicit Philosophus quòd nõ dantur neque dari possunt cãcelli & fines determinati, sed sufficit ꝙ multis allatis ab altero & additis alteri, vel quæ sunt in altero, adhuc in huiusmodi excellentia seruari potest amicitia: sed si maxima & longissima sit distantia, vt Dei ad hominem, tunc non potest constare amicitia de qua loquitur.

49 {VNDE & dubitatur si amici velint.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua mouet & soluit vnam dubitationem Philosophus, talem quæ videtur oriri ex supradictis, quia dixit amicitiam dissolui si alter amicorum vehementer alterum excedat, hoc videtur esse contra id quod dictum est amicum optare bonum amico. Dubitatur ergo vtrum illa sententia sit vera, scilicet vt amici velint amicis maxima bona, nam si ita sit videtur exoptare dissolutionẽ amicitiæ quæ fit per superexcellentiam quandã. sed hoc est absurdum, quòd amicus exoptet amittere amicũ suum. Ex altera parte dictũ est amicum exoptare amico suo maxima bona, quid ergo dicẽdum est? hanc dubitationẽ soluit Philosophus duobus modis. Primo modo quòd verũ est id quod antea dictum est, Amicum amico bona expetere: non tamẽ propter hæc exoptare debet summum illũ excessum longissimámque distantiã, sed bona huiusmodi, vt non destruant amicitiã, & bona quæ pertinent ad naturam humanã, vt manere possit amicus & seruari amicitia quod fieri potest. Secunda solutio est, quòd amicus vult bona amico, non tamen omnia, sed ea quæ competunt humanæ naturæ: deinde dicit quòd primò sibi quisque exoptat bona, de

na, deinde amico, quia non videtur æquum vt exoptet ami-
co bona quæ sibi sint detrimento, & caußa vt amittat amici-
tiam, sed quisque primò sibi vult bona, deinde etiam amico:
& sic seruari posse videtur amicitia inter eos.

Quòd amicitia magis consistat in amare quàm amari. CAP. VIII

Plerique autem ob ambitionem, magis amari 50
quàm amare uelle uidẽtur. Quapropter pleri-
que amant ipsos adulatores. adulator enim *in- ὑπερεχόμενος.
ferior est amicus, aut fingit se talem, & magis
amare quàm amari. Amari autem propinquum huic esse con
stat, affici, inquam, honore. quod quidem plerique affectant.
Non per se autem, sed per accidens uidentur honorem expe- 51
tere. Nam plerique gaudent, cùm honorantur ab ijs qui sunt
in potestatibus, propter spem. putant enim se si quo indi-
geant, id ab illis impetraturos. Gaudent igitur ipso honore,
ut signo beneficij suscipiendi. Qui autem appetunt à bonis
uiris atque scientibus honorari, confirmare opinionem eam
quam ipsi habẽt de se affectant. Gaudent igitur, quia sunt bo
ni, credentes eorum iudicio qui id dicunt. Amari autem per
se gaudent. Quapropter præstabilius ipsum esse quàm hono
rari. uidebitur & amicitia expetenda per seipsam esse. Vide- 52
tur autem magis in exhibendo amorem, quàm in suscipiendo
consistere. Argumento sunt matres, amando gaudentes.
Nonnullæ nanque suos tollendos filios dant: & amant qui-
dem scientes. ut amentur autem ab illis non quærunt, si utrun
que fieri nequeat. sed satis est ipsis, si in prosperitate uident
illos esse constitutos. Amántque illos: etsi illi non possunt
ob ignorationem ea quæ sunt exhibenda retribuere matri.
Cùm igitur amicitia magis in amando consistat, & lauden-
tur qui amant amicos, uirtus amicorum uidetur esse amare.
Quare in quibus hoc fit pro dignitate, ij stabiles sunt amici, 53

& amicitia talium eſt ſtabilita. Hoc autem modo & qui ſunt inæquales, maximè fuerint amici. æquales enim fieri poſſunt. æqualitas autem & ſimilitudo eſt amicitia. Et maximè quidē eorum ſimilitudo qui ſimiles ſunt uirtute. nam cùm ſtabiles per ſeipſos ſint, & tales inter ſe ſunt. & neque indigent prauis, neque talia ſubminiſtrāt: quin potius etiam prohibent. Eſt enim bonorum hominum neque ipſos delinquere, neque amicos permittere praua ſubminiſtrare. Praui autem ſtabilitatem quidem non habent, quippe cùm neque ſibiipſis ſimiles perſeuerent. breui uerò tempore fiunt amici, ſua gaudentes mutuo prauitate. Vtiles autem & iucundi permanent magis, permanent enim quouſque uoluptates aut
54 commoda ſibi mutuo præſtant. Ex contrariis autem maximè uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatē efficitur. Nam fit amicus pauper diuiti, ac indoctus sciēti. Cuius enim quis indiget, id affectans aliud affert pro ipſo. huc trahere quiſpiam & amatorem ac adamatum, & pulchrum ac turpem poteſt. Quapropter & amatores ridiculi uidentur interdum: dignum eſſe cenſentes perinde amari ut amant. At ſi ſimiliter quidem amabiles ſint, amandi ſunt fortaſſe ut cenſetur. ſi uerò nihil amabilis habeant, ridiculum eſt profectò, ſeſe ut amant amari oportere cenſere. Fortaſſe autem neque contrarium per ſe contrarium appetit, ſed per accidens. Appetitio uerò, ipſius eſt medii. hoc enim eſt bonum. ueluti ſicco, non ut humidum fiat, ſed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris ſimili modo. Sed hæc quidem miſſa faciamus. Non enim ad hunc locum accommodantur.

COMMENT.

50 PLerique autem ob ambitionem magis amari. } Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm declarauit quomodo amicitia æqualitate ſeruatur, & ſoluit quaſdam dubitationes: nunc oſtendit quomodo amare

amare & amari se habent ad amicitiam. Nam in amicitia est amor actiuus, vt ita loquar, & pasiuus, de quibus fieri consideratio debet. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis declarabũtur. In prima autem parte vult comparare inter se amari & honorari. sed dicit in primis quòd nonnulli quærunt potius amari quàm amare propter ambitionem: & ostendit hoc quodam signo adulatorum, quos illi qui amant volunt magis amari quàm amare, & plerique homines sunt huiusmodi: ergo plerique magis amari volunt quàm amare. Secundario probat ex eo, quia amari videtur esse propinquum ipsi honorari, sed plerique propter ambitionem expetunt honorari, ergo amari.

{ATQVE non per se honorem.} Comparat nunc Philosophus ista duo inter se, scilicet amari & honorari, & ostendit quòd præstabilius est amari. Illud quod per se expetitur est præstabilius quod expetitur per accidens: sed amari per se, honorari autem per accidens expetitur: ergo amari est præstabilius quàm honorari. Maior est nota. Minor declaratur à Philosopho, quia omnes qui cupiũt honorari, expetunt id ob aliquid aliud: si à principibus & iis qui sunt in potestatibus constituti, propter vtilitatem expetere videntur: sin verò à bonis & sapientibus, expetunt id quasi testimonium quoddam, & iudicium quo confirmare gaudent opinionem quam de se habent, & de virtute sua, & gaudent tali honore propter aliud, id est vt euadant certiores de sua virtute: vnde in primo honorem sequi videntur, vt se bonos studiosósque esse credant. Itaque à sapientibus, & apud illos qui ipsos cognoscunt, & ob virtutem honoribus affici quærunt, sed amari gaudent per se, vt dicit Philosophus. quare concluditur quod amari sit præstabilius quàm honorari, & ipsa ergo amicitia præstabilior omnino quàm honor. 51

{ATQVI videtur ipsa amicitia magis.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua primò comparat amare & amari inter se, id est amatorẽ actiuum & pasiuum, quorum vterque pertinet ad amicitiam, deinde ostendit quomodo conseruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur quòd amicitia consistit magis in exhibendo, quàm in suscipiendo amorem, duabus rationibus. Primum ex signo quodã, quia matres amant, & gaudent ipsæ amare, & non quærunt amari ab illis. ex quo 52

apparet ex ordine quodã naturæ, quòd amicitia magis consistit in exhibendo amorẽ quàm in suscipiẽdo. Præterea in eo magis cõsistit virtus amicitiæ in quo homines magis laudantur: sed in amãdo magis laudãtur quàm in suscipiẽdo amorẽ: ergo in amãdo magis cõsistit virtus amicitiæ quàm in suscipiẽdo amorẽ. Patet ratio, quia eos qui amãt suos amicos laudare solemus, & beneuolos appellare, &c. Notandũ ꝙ secũda ratio Philosophi videtur esse probabilior quàm prima. Nam illud exemplũ de amore matrũ erga filios non videtur cõpetere amicitię propriè dictę, cũ illa sit beneuolẽtia mutua, &c. Sed beneuolẽtia matrũ est naturalis, hæc autẽ ex electione, & merito laudatur, vt dicit Philosophus. Notandũ præterea ꝙ amicitia est habitus, sed ab habitu prodit operatio: ꝙ si quid accidat habitui respectu suscipientis, illud non erit operatio talis habitus, & cuiuscunque habitus virtus cõsistit potius in actione, quàm in passione: ergo laus & virtus amicitiæ magis in amare quàm in amari cõsistet. Itẽ amare est in potestate & arbitrio nostro: amari autẽ non est in nobis: ergo præstabilius est amare quã amari, & in illo magis cõsistit amicitia.

53 {QVARE in quibus id fit.} Declarat Philosoph. quo pacto conseruatur amicitia per actũ amãdi, & ponit quatuor cõclusiones probãdas. Prima est, ꝙ illi qui amant vt decet, & vt dignitas postulat seruãt æqualitatẽ, ij sunt stabiles & permanẽtes amici. Probatur, Hi qui seruant æqualitatem in amicitia sunt stabiles & firmi amici: sed hi qui amãt vt dignitas postulat sunt huiusmodi: ergo qui amant vt dignitas postulat, sunt stabiles & firmi amici. Patet ratio ex verbis Philosop. in textu. Nam quãdo persona excedit personã, ibi est inæqualitas, quæ est redigẽda ad æqualitatem amãdo secundũ similitudinem rationis & vt dignitas postulat. Secunda cõclusio. Hi qui sunt similes in virtute per se, sunt stabiles & firmi amici: sed boni sunt similes virtute: ergo per se & de se sunt stabiles & firmi amici. Tertia conclusio, Hi qui sunt discordes inter se, sunt parũ stabiles & permanentes amici: sed vitiosi & praui sunt huiusmodi: ergo vitiosi & praui sunt parũ stabiles & permanentes amici. Quarta cõclusio, Hi qui amãt aliquid quod videtur amandũ quanuis simpliciter non sit, magis sunt constantes amici quàm homines praui: sed qui cõtrahunt amicitiam ob vtilitatẽ aut iocunditatẽ sunt tales: ergo sunt magis firmi

firmi & constantes amici,quàm praui homines.Nam tandiu manere videtur amici quandiu mutua cõpensatio iocunditatis vel vtilitatis manet,& ij videtur quoquo modo esse medij inter prauos & bonos amicos,quia minus durant quã amici boni, & magis quàm praui homines, & quàm illi qui ob aliquam turpitudiné fiunt amici. {AT vero ex cõtrariis maxime.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua docet quo pacto fieri amicitia potest ex oppositis terminis : & sic videtur aliqua ex parte accõmodare proposito suo sententiã eorum qui dicebant quòd amicitia constabat contrarietate, & quòd contrarietas erat causa amicitiæ,vt quòd terra sicca amat imbrem,& reliqua. Philosophus igitur ostendit quod amicitia quoquo modo fit ex oppositis,vt inter pauperem & diuité, & doctum & indoctũ,tales enim amici vidétur oppositi:tamen fit quandoq; inter hos amicitia quædã,& ea præcipue quæ est ob vtilitatem:minus auté illa quæ est ob voluptatem,quæ fit quoquo modo inter amãtem & amatũ,& turpem & pulchrũ, licet non sit appellãda amicitia. Post hæc infert vnũ obortũ siue correlariũ ex dictis,quòd amatores ridiculi videntur interdum si expetunt amari sicut & amãt.& reliqua quæ patent in textu.Sic igitur cõtrarietas quoquo modo locum habet in iis amicitiis quæ tamen non sunt dicédæ amicitiæ:at in amicitia bonorum vbi summa concordia est & morũ similitudo, contrarietas locũ habere non potest,vt est manifestũ.Fortasse autem neque cõtrarium. Soluit tacitã obiectionem Philosophus,quia dixit quãdam amicitiam aliquo modo constare ex contrariis: sed cùm amicitia cõstet inter duos quorũ alter amat & appetit cõtrariũ suũ : ergo videbitur ꝙ aliquid appetat corruptioné suiipsius. Nam cõtraria sese mutuo corrũpũt. Vnde si siccũ appetit humidũ,videtur appetere corruptionem sui,cum non possit idé esse simul siccũ & humidũ.Hoc autem videtur absurdũ, quòd aliquid appetat corruptioné sui.quare non videtur fieri posse vt aliquo modo vlla amicitia cõstet ex contrariis.Ad hanc obiectioné respõdet Philosophus.Ex qua responsione etiã patet quid sit priscis dicendũ,cùm contrariũ suum appetere aiunt. Dicit enim Philosophus quòd contrarium non appetit contrarium simpliciter & per se sed per accidés.& talis appetitio re vera est cupiditas medij,vel appetitio medij, vt vnum cõtrarium redigatur ad mediocritatem, quod

quod videtur sibi esse congruum vt sicco,non vt fiat humidum sibi est expetẽdum per se,sed vt ad medium redigatur. Sed hæc consideratio,dicit Philosophus,sicut etiam dixit in principio libri,transgreditur fines huius scientiæ moralis, nam pertinet ad scientiam naturalem,& ideo est omittenda.

De ciuili amicitia.

CAP. IX.

55 *Idetur autem amicitia,& iustũ(ut in principio diximus)circa eadem & in eisdem esse.In omni nanq; societate iustum aliquid, & amicitia esse uidetur.Itaque & amicos appellant, simul nauigantes,& commilitones,& cæteros similiter socios.Atque quatenus communicant,eatenus est amicitia.& iustum enim eodem modo.Et prouerbium rectè,ea quæ sunt amicorum,cõmunia dicit esse.amicitia nanq; in communicatione societatéque cõsistit.Atq; fratribus quidem sodalibúsque cuncta cõmunia sunt.cæteris autem definita,& alijs plura,alijs pauciora.& amicitiarum enim aliæ magis,aliæ*
56 *minus amicitiæ sunt.Differunt autẽ & iusta.non enim eadem sunt parentibus ad filios,& fratribus inter se,neq; sodalibus atque ciuibus.& in cæteris similiter amicitijs.Di-*
57 *uersa igitur sunt & iusta ad horum singulos.Et incrementa suscipiunt,quòd sunt ad magis amicos.est enim grauius sodali,quàm ciui pecuniam auferre.& fratri,quàm extraneo opem non ferre:& patrẽ quàm quenuis alium pulsare.Crescit autem & iustũ cum amicitia simul,quippe cùm sint in*
58 *eisdem,& æquè sese extendunt.At uerò societates omnes,similes sunt partibus societatis ciuilis.Nã ob utilitatem aliquam conueniunt homines,& aliquid eorum cõsequuntur, quæ ad uitam cõferunt.Ciuilis quoq; societas,gratia utilitatis ab initio constitui permanereq; uidetur.hoc enim &*

latores

*latores legum coniectãt: & iustum id inquiũt esse quod publicè prodest. Cæteræ igitur societates per partes utilitatem appetunt. nautæ quidem eã quæ ex nauigatione prouenit, acquisitionem, inquam, pecuniarũ, aut aliquid tale. milites autem eam quæ fit ex bello, siue pecuniam, siue uictoriam, siue ciuitatem affectent. Eodem modo contribuléſque & populares. Nonnullæ autem societates gratia uoluptatis constant. ut *eorum qui simul choros exercent, aliáque similia. & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda. hæ nanq; sacrificij cõuictúſque causa fiunt. Omnes autem hæ sub ciuili societate collocantur. Non enim præsens commodum ciuilis affectat, sed ad omnem uitã. Atque sacrificia & cœtus circa hæc faciunt honorem dijs tribuentes, & sibijpsis requiem præstantes cùm uoluptate. Vetusta nanq; sacrificia, conuentúſque, post frugum perceptionem (ut primitiæ) celebrantur. hoc enim in tempore maximè otio indulgebant. Societates igitur uniuersæ, partes ciuilis esse uidentur. Tales autem amicitiæ, tales societates sequuntur.*

* ὡς θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.

59

COMMENT.

Videtur autem amicitia & iustũ. } Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit partes amicitiæ quæ consistunt in excellentia, & quomodo amare & amari se habent ad ipsam amicitiam & soluit obiectiones nonnullas, vt vidimus: nunc considerat & declarat quomodo amicitia ipsa cõsistit in societate. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima facit quod dictum est, scilicet ostendit quo pacto amicitia cõsistit in societate. In secunda declarat omnes societates esse similes societati ciuili, & ad eam redigi tanquàm partes ad totum. In prima igitur parte secundũ sententiam expositorum, probat quòd omnis amicitia cõsistit in societate hoc modo, Omnis iustitia & iustũ consistit in societate: sed omnis amicitia consistit quodãmodo in iis in quibus consistit iustũ: ergo omnis amicitia consistit in societate. probat etiam idem alia ratione sum 55

ne sumpta ex modo loquendi. Nam homines appellant suos socios in aliqua re agenda, appellant dico amicos, vt cõmilitones sese amicos appellant, similiter & naturæ: hoc autem est indicium quòd amicitia consistit in societate, & quo magis est societas eo magis videtur esse iustitia, & iustũ, & amicitia. Ostendit etiam idem cõmuni prouerbio quo dicitur quòd ea quæ sunt amicorum sunt communia, quod nõ esset nisi amicitia consisteret in societate & communitate. Hanc partem expositores introducunt eo pacto quo diximus: & quanuis rationes sint veræ, tamen nõ sunt fortasse ad intentionem Philosophi, quia mea sententia Philosophus potius probat quòd amicitia & iustum circa idem versantur, & in eodem cõsistunt, vt per hoc concludat quòd amicitia quædã est etiam ciuilis sicut iustitia. & probat in primis quod amicitia & iustum versantur circa eadẽ, & in eisdem consistunt, hoc pacto: Ea quæ consistunt in societate, circa eadem versantur, & in eisdem consistunt: sed amicitia & iustum consistunt in societate: ergo amicitia & iustum circa eadem versantur, & in eisdem cõsistunt: minorẽ autem qua dicitur amicitiam & iustum cõsistere in societate, probat rationibus suprà allatis & prouerbio illo communi, & exemplis illis vt vidimus.

56 {DIFFERVNT autem & ipsa.} Probat nũc Philosophus quòd iusta differunt, & hoc probat exemplis: quia aliud est iustum patris ad filium, & aliud inter fratres, & sic de aliis, quòd si iusta diuersa, & amicitiæ erunt diuersæ. Ex quo probari videtur quòd iustitia & iustum versantur circa eadem: nos autẽ introducere possumus quòd hæc sit probatio illius minoris supradictæ, & quòd amicitia & iustum cõsistit in societate, quia amicitia & iustum variatur ratione variarũ societatum, vt patet exemplis patris ad filium. & sic de aliis.

57 {DIVERSA igitur.} Probat insuper Philosophus, quòd iusta & iniusta non solum fiunt varia in diuersis amicitiis & societatibus, sed etiã incrementa suscipiunt, vt patet ex contrario, scilicet ab iniustò, vel iniuria. Nam maiorem videtur facere iniuriã si filius pulset patrem quàm si extraneũ: & sicut est de iniusto, ita videtur esse & sequi de iusto: nos autem introducere possumus hãc partẽ quòd probetur iustum versari circa eadem circa quæ amicitia, & in societate cõsistere ex eo, quia ambo similiter incrementa, & decremẽta suscipiunt,

& magis

& magis & minus sunt iusta,& amicitia secundũ diuersas societates,vt exemplis patris ad filium,& fratris ad fratrem,& similium percipi potest.Nam si contentio quædam & comparatio fiat,vt inquit Cicero,quibus plurimum sit officium tribuendum,principes sunt,patria & parentes,proximi liberi &c.Quare hæc,vt diximus,gradus suscipiunt,& incrementa & decrementa secundum diuersas societates,vt huiusmodis exemplis patere potest.

{ATQVE societates omnes similes.} Hæc est secunda 58
pars huius capitul.in qua Philosophus declarat omnes alias societates similes esse partibus societatis ciuilis,& ad eã reduci tãquàm partes ad suũ totũ:& primò ostendit quomodo conueniunt,deinde in quo differunt.Nã sicut primò similes, quia societates & cõuentiones omnes vidẽtur respicere aliquod cõmodum & vtilitatẽ aliquam,& idem fit in societate ciuili.Nã & legumlatores publicam vtilitatẽ respiciunt atq; cõmunem:aliæ quoq; societates particulares similes sunt in eo quod vtilitatẽ cõmodũmq; affectant,vt nautarũ & militum societas,& aliæ quas in textu apertè tangit Philosophus. Sunt autẽ nonnullæ quæ cõstare videntur gratia voluptatis, vt sunt eorũ qui simul exercent choros,& cõuiuia,& hæc fieri videntur gratia sacrificij & cõuictus:sed & ciuitates quoque solennia faciunt sacrificia,& festos dies celebrant.verùm ex altera parte societas ciuilis.Et istæ particulares differũt,quia illæ versantur circa particulares vtilitates & cõmoda,ciuilis verò cõmunem vtilitatem & omnẽ,non autẽ partem quærit,& vt illæ reducuntur tamẽ ad eam sicut partes ad totum.

{OMNES autem hæ sub ciuili.} Declarat Philosophus 59
quòd omnes istæ particulares societates sub ciuili collocari videntur tanquam partes sub toto,& excludendæ sunt prauæ societates,vt coniurationes,& factiosorũ hominum contentiones.aliæ autem,vt diximus,ad ciuilẽ reduci vidẽtur.Probatur,Omnis societas quæ est ob particularem vtilitatẽ collocari videtur sub ea quæ est ob totam:sed societas ciuilis est ob totam & cõmunem vtilitatem.aliæ verò particulares ob partem:ergo aliæ particulares collocari videntur sub ciuili societate,& ad eam redigi tanquam partes ad totũ.Patet ratio,quia sicut se habent partes vtilitatis ad totã vtilitatem: ita societates quæ sunt circa partes vtilitatis ad societatem

quæ

quæ cõplectitur totam, singulæ autẽ societates respiciũt proprias & particulares vtilitates, vt exemplo nautarũ, & commilitonum & similium declarauit Philosophus, ciuilis verò non præsentẽ, sed perpetuam quoad fieri potest, & cõmunem vtilitatem vitæ humanæ affectat. Quòd si quis afferat societates quæ fiunt ob iocunditatẽ, istæ quoque partẽ quærere videntur, & propriã non totam, & cõmunem: ciuilis verò communem relaxationẽ quærere videtur. vnde prisci solebãt sacrificia & cœtus instituere post collectionẽ fructuum. Postea affert tanquam conclusionẽ quòd omnes huiusmodi societates particulares sunt partes ciuilis, & quòd amicitiæ tales sequuntur societates huiusmodi. Nã erit amicitia vbicunq; est societas, siue ob vtilitatem, siue ob iocunditatem, & erit quædam amicitia respectu totius & communis vtilitatis, & iocunditatis, & ista erit ciuilis amicitia. Vnicuiq; nostrum, vt inquit Cicero, chari sunt parentes, chari sunt liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium charitates patria vna complexa est, & reliqua.

De speciebus Reipublicæ.

CAP. X.

60 *REi autem publicæ tres sunt species, & totidem etiam transgreßiones & quasi labes illarum.* Et *illæ quidem sunt, regnũ, & optimorum potestas, & tertia est ea quæ è censibus fit. quam censu potestatem dicere, accommodatum uidetur.* Plurimi *autem rempublicam appellare consueuerunt.* Atque *harum optima quidem est* Regnum: *deterrima uerò* Censu *potestas.*
61 Transgreßio *autem regni quidem tyrannis est.* In *utraque enim unus est princeps. sed inter sese plurimum differunt.* Nam *tyrannus quidem suum, rex autem eorum qui ab ipso reguntur considerat commodum.* Non *est enim rex, nisi sit ex sese sufficiens, & bonis omnibus antecellat.* Talis *autem nullius indiget rei. non ergo suas ipse, sed eorum qui reguntur utilitates considerat.*

Qui

Qui nanque talis non est, forte potius quidam est princeps quàm rex. Tyrannis autẽ est contraria regno. suum nãque bonum sequitur ipse tyrannus. Quo magis patet ipsam esse pessimam. Pessimum enim id est quod est contrarium optimo. Fit autem in tyrannidem ex regno transgressio. tyrannis enim principatus est prauitas, in quo unus est princeps. Prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uerò 62
potestate ad paucorum potẽtiam fit transgressio, uitio principum, qui res ciuitatis præter dignitatem distribuunt, & cuncta bona sibi uel plurima tribuunt, & magistratus semper eisdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur & praui pro optimis denominantur. Sed ex censu potestate ad 63
popularem fit transgressio potestatem. Sunt enim hæ finitimæ. nam & censu potestas, multitudinis esse solet: & pares sunt omnes qui sunt in censu. Minimè uerò prauum est popularis potestas. parum enim reipublicæ transgreditur speciem. Res igitur publicæ hoc maximè modo mutantur. Minima enim sic atque facillima fit ipsarum migratio. Similitudines autem ipsarum & quasi exempla quis- 64
piam & in domibus accipere potest. Societas enim patris ad filios, regni præ se fert effigiem. Nati nanque patri sunt curæ. Hinc & Homerus Iouem patrem appellat. Ipsum nanque regnum, imperium est suapte natura paternum. Patris autem apud Persas imperium tyrannicum est. suis enim filijs utuntur ut seruis. Heri etiam ad seruos tyrannicum est. nam in ipso utilitas agitur heri. Atque hoc quidem rectum esse uidetur: sed Persarum aberrat. diuersorum enim diuersa sunt imperia. Viri autem & uxoris societas, similis optimatum potestati uidetur. pro dignitate nanq; uir præsidet, & in ijs quæ uirum decet. quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd si in omni-

bus uir dominetur, in paucorum potestatem mutatur, præter dignitatem enim hoc facit. & non ea ratione qua præstabilior est. Interdum autem dominãtur uxores, ob amplitudinem patrimonij. Non igitur fiunt imperia ob uirtutẽ, sed ob diuitias & potentiam, perinde atq; in paucorũ fit potestate. Fratrum uerò societas, similis est censu potestati. Sunt enim pares, præter differentiam ætatis. Quocirca si multũ ætatibus differant, nõ fraterna inter ipsos fit amicitia. Popularis autem potestas, in ijs maximè habitationibus est, quæ domino carent. Hic enim omnes sunt æquales. Et in quibus princeps est imbecillis: & unicuiq; inest potestas.

COMMENT.

REI autem ciuilis & publicæ tres sunt species. } Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit amicitiam consistere in societate, & quòd amicitia & iustum circa eadẽ versantur, & quòd singulæ societates ad ciuilem reducuntur tanquam partes ad totum: nunc distinguit societatem ciuilem in species suas, atque eas declarat, & similitudine ipsarum declarare etiam videtur societates rei familiaris: & hoc quia ad illas non solùm se extendit iustitia, sed etiam amicitia. Nam in quibus societatibus est iustum, in iis videtur esse amicitia. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima distinguit species rei ciuilis. In secunda societates rei familiaris. Dicit in prima Philosophus quòd rei ciuilis tres sunt species, & rectæ gubernationes, insuper tres transgressiones illi oppositæ. Sed earum quæ se recte habere dicuntur, prima gubernandi species est regnum, secunda optimatum, tertia quæ Græcè dicitur τιμοκρατική: & commodè appellari potest censu potestas, quam communiter solent appellare rempublicam, tribuendo ei nomen commune, & quasi generis nomen. Has tres species rectè gubernandi post hæc Philosophus inter se comparare videtur. & in primo gradu perfectionis ponit regnum. In secundo optimatum potentiam. In tertio & infimo loco censu potestatem, quam deterrimam appellant. si compararetur cum optima, & cum ipso regno: ideo dicit in textu, regnum

esse

esse optimum:censu potestatem deterrimam, id est minus bonam. Notandum ꝙ Philosophus in Politicis latissimè loquitur de speciebus rei ciuilis, sed quantū ad hoc propositum spectat, intelligendū quòd tres sunt species rei ciuilis, sententia huius Philosophi, quanuis Plato reliquerit terriam speciem, id est censu potestatem: & reprehenditur ab Aristotele eo in loco, quia ipsam omisit. Laudat autem ibi Philosophus magnopere ipsum regnum, & anteponit cæteris speciebus rei ciuilis & publicæ gubernandæ. Vult enim redigere ipsam gubernationē ad vnum, sicut hoc vniuersum vno gubernatur, deinde ponit in secundo gradu optimatum gubernationem. postremo ponit censu potestatē. Omnes autem ij gubernatores proponere sibi debent felicitatem ciuitatis, & cōmune bonū reipub. quo seruato seruatur respub. Sin ecōtrà fiat, tūc oriuntur transgressiones tres, quæ sunt labes illarum bonarum gubernationum. Nam rex ad tyrannidem, optimates ad paucorum potentiam, censu potestas siue respub. ad statum popularem delabitur. nam aut vnus gubernat rem ciuilem & publicam, aut plures: si vnus, optimus consulens bono reipublicæ, & tunc videtur esse rex: aut pessimus, referens omnia ad suum commodum, & tunc erit tyrannus: si plures, tunc aut omnes fermè, aut pauci: si pauci, iterū aut optimi aut pessimi: sin optimi, tūc fit optimatum gubernatio: sin pessimi, tunc fit paucorum potentia: sin verò sint penè omnes, tūc aut sunt tribuentes æqualiter aut inęqualiter. Primo modo erit censu potestas siue respubli. Secundo status popularis. & sic tot sunt species.

{TRANSGRESSIO autem regni tyrannis est.} Distinguit nunc Philosophus labes illarum rectarum gubernationum, & dicit primò tyrannidem esse labem, & transgressionem regni. Conueniunt autem regnum & tyrannis in eo quòd in vtroque est vnus qui gubernat, in alijs maximè differunt. Tyrannus enim semper proprium & suum, rex commune commodum, & bonum eorum qui ab eo reguntur, quærit. Et in aliis multis differunt. Sed ponere possumus duas conclusiones secundum verba Philosophi. Prima, quòd rex omnia agit pro vtilitate, & communi bono eorum qui reguntur. Probatur: Ille princeps qui est ex sese sufficiens, & omnibus bonis ornatus est, omnia agit pro bono eorum, qui gubernantur ab eo: sed rex est huius- 61

modi: ergo rex agit omnia pro communi commodo & bono populorum qui reguntur ab eo. rex enim propriè dictus rex debet esse optimus à regendo Latinè, Græcè βασιλεὺς à gradu populi appellatus, quasi populi semper ratione habere debeat. vnde Homerus pastores populorũ appellat reges. Nã si suæ vtilitati & commodo consuleret, non esset appellandus rex, sed potius quidã forte princeps vel tyrannus. Secunda conclusio, ꝙ tyrannus est pessima forma gubernãdæ reipub. probatur ex eo, quia opponitur optimæ gubernationi, vt patet.

62 {E T ex optimatum potestate.} Declarata tyrannide quæ est labes regni, nunc declarat transgressionem & labem optimatum quæ est paucorum potentia ob prauitatem principum reipubl. pauci nanque sunt, & mali, vt patet in textu.

63 {S E D ex ea quæ est censu potestas.} Declarat nunc tertiam labem, scilicet ipsius censu potestatis seu reipub. quæ labes atque transgressio dicitur popularis potestas, & non fit magna transgressio. Notandum quod cẽsu potestas sit gubernatio in re ciuili hoc pacto, vt possint ciues gerere magistratus secundum facultates & mensurã census: quòd si magna præfinitur mensura census, vt excludantur pauperes, orietur paucorum potentia, quia pauci sunt qui magnas habeant facultates: si verò mediocritas seruetur vt æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperum, tunc videtur oriri censu potestas: si minima præfinitur mensura census vt sine discrimine fiat, oritur ista quæ dicitur popularis potestas, & non fit ita magna transgressio vt in superioribus. sed hæc in Politicis latius patent. Vidimus igitur ex supradictis quòd tres sunt species bonæ regendæ reipub. tres etiam malæ & transgressiones ipsarũ. Verùm sicut regnũ est optima gubernatio in genere bonarum, & secundo gradu optimatum potestas, tertio respub. seu censu potestas: ita in genere prauarum eodem modo se opposita habent. Nam tyrannis quæ regno opponitur est in primo gradu prauitatis, paucorũ potentia in secundo, status popularis in tertio. & sic fiunt transgressiones vt plurimũ, vt in Po-

64 liticis ostendit Philosophus. {S I M I L I T V D I N E S autem ipsarum & quasi.} Hęc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus allatis iam antea tribus speciebus rectis gubernandæ reipub. & tribus transgressionibus ipsarum, nunc afferre videtur aliquas societates in re familiari similes illis tribus

rectis,

rectis, & non rectis. Primò igitur dicit Philosophus quòd similitudines ipsarum societatū ciuilium sumet quis in domibus, & in ipsa re familiari: veluti patris ad filios gubernatio est similis gubernationi regis ad subditos, quāquā pater quoquo modo videtur superare ipsum regem in beneficiis dandis, habet tamen similitudinem, vt diximus, superat, inquam, quò ad vnam personam qua est causa generandi, educandi, & erudiendi. quanuis beneficia regum ad plures extendantur. sed si pater vtatur filiis tanquam seruis, tunc fit transgressio quædā similis tyrannidi. Addit autē quòd hoc quidē de seruis rectum esse videtur, quia seruus, vt ipse dicit in Politicis, natura seruus esse videtur: & ideo non videtur alienū à natura si heri seruis vtantur vt seruis. sed iniquum faciunt patres si liberis vtantur vt seruis. diuersa enim sunt imperia, vt dicit Philosophus & diuersa dominandi officia. Nam aliud est paternum, aliud herile. { Sed viri atque vxoris. } Affert aliam societatem in re familiari, scilicet viri & vxoris: quæ si rectè se habeat, similis est optimatum potestati, quia hic tribuuntur officia secūdum dignitatem, vt etiam fit inter optimates: quòd si trāsgressio fiat, erit similis paucorum potentiæ, vt patet in textu.

{ AT vero, fratrū. } Affert aliā similitudinē societatis in re familiari, scilicet fratrū, quæ si rectè se habeat, est similis cēsu potestati, excepto si plurimū distent ætatibus, quia tunc erunt quoquo modo paternæ potius quā fraternæ. Sin vero domus careat patrefamilias, vel sit ille imbecillis, tunc fit trāsgressio similis populari gubernationi, quia ibi oritur effrenata libertas. Notandū quòd Philosophus dixit amicitiam in societate consistere, propterea attulit cōmode supradicta, & cū dixisset omnes redigi ad ciuilem, bene dixit istas familiares similes esse ciuilibus, vt postea ostendat in iis omnibus esse amicitiā, & sicut vna societas est præclarior altera, sic & amicitia. 65

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. CAPVT XI.

N unaquaque autem republica tantum amicitiæ constat esse, quantum & iusti. Atque *regis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij consistit. confert enim* 66

in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. Siquidem cùm sit
bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant: ut
ouium pastor. Vnde & Homerus Agamemnonem, popu-
lorum nuncupauit pastorem. Talis autem est & amicitia
paterna: beneficiorum uerò magnitudine differt. Est enim
essendi causa pater: quod maximum esse certum est, & enu-
tritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus
tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepo-
tum: & rex eorum quibus præsidet, imperium obtinet.
Hæ autem amicitiæ in excellentia consistunt. quapropter
67 & honorantur ipsi parentes. Et iustum igitur in his non
idem est, sed quod efflagitat dignitas. Sic enim sese habet
68 & amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem est amicitia,
& in optimatum potestate. est enim ut uirtus postulat. Et
præstabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuiq; accom-
modatur. Sic autem sese habet & ipsum iustum. At ami-
69 citia fratrum similis est sodalitiæ. sunt enim pares atque
æquales ætate. Tales autem * eiusdem plerunq; disciplinæ,
& eorundem sunt morum. Similis est huic & quæ est in
censu potestate. Ciues enim pares esse solent, ac boni. Et
quisq; nunc dominatur, nunc paret, & æquè. Sic igitur est
in ipsis & amicitia. In transgreßionibus autem quemad-
modum & iustum, sic & amicitia exigua est. & minima
est in ea quæ est peßima. In tyrannide nanque nihil aut
perparum est amicitiæ. In quibus enim nihil est commune
70 imperanti atq; parēti, nec amicitia est. nam neq; iustū. Sed
tale quidē est, quale est artifici ad instrumentum, & animæ
ad corpus. & hero ad seruum. Hæc enim omnia, utilitatem
quidem ab ijs suscipiunt, qui ipsis utuntur. sed amicitia non
est ad inanimata, nec iustū. Quin neq; ad bouem uel equū:
neq; ad seruū, ea ratione qua seruus est. non est enim quic-
quam

* ὁμοηθεῖς καὶ ὁμοιοπαθεῖς.

quàm commune. Seruus enim animatum est instrumentum. instrumentum autem inanimatus est seruus. Ad seruum igitur hoc ipso quo seruus est, non est amicitia: sed quo est homo. Nam omni homini iustum quiddam est ad omnem hominem, qui communicare secum legem pactionemq; potest: quare & amicitia, ratione qua homo est. Per parum igitur & in tyrannide est amicitiæ atq; iusti. In popularibus autem potestatibus plurimum. Complura enim 71
his sunt communia, cùm sint pares.

COMMENT.

IN VNAQVAQVE autem republ. sic amicitia.} Hoc est 66
quintum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit societates ciuiles & familiares, quod vehementer pertinebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc ostendere intendit quomodo se habet ipsa amicitia in societatibus istis. Nam, vt antea dictum est, iustum & amicitia in societate consistere videntur, & alterum cum altero simul crescere videtur atque decrescere, & esse magis & minus. Quòd si societas sit vehemens, amicitia quoque vehemens esse videbitur: sed cùm societates sint diuersæ, amicitiæ & iusta diuersarũ quoque rationum esse videntur, vt patebit inferius. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima ostendit quomodo amicitia est in societatibus rectis. In secunda quomodo fit in trãsgressionibus. In prima igitur dicit Philosophus quòd amicitia est in vnaquaq; Repub. sicut & iustum. sicut igitur se habet iustitia in vnaquaque societate, sic & amicitia. Videtur enim esse talis & tanta qualis & quanta est iustitia. Ostendit autem in primis quòd amicitia regis ad subditos est in excellentia beneficij, & talis videtur etiam esse paterna: excedit tamen ipsa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo videtur esse vehementior: & hæc non solum ad patres, sed etiam ad auos referri possunt. Excedit autem pater ipsum regem in beneficiis dandis, scilicet in magnitudine & hoc intelligendum est sicut suprà etiã diximus, si referatur ad vnum. Nam & si filius maiora beneficia suscipiat quàm subditi à rege suo, tamen beneficia regũ ad plures sunt & latius se pandũt, vt est manifestũ.

67 {ET iustum in istis non est idem.} Nam aliud videtur esse iustum patris ad filium.& aliud filij ad patrem.& sic regis ad subditos. Nam in iis iusta,& amicitiæ, & societates, diuersarum rationum esse videntur.

68 {VIRI autē amicitia.} Declarat nūc Philosoph. quonā pacto amicitia viri ad vxorē est similis amicitiæ q̄ fit in optimatū gubernatiōe & societate, vbi attēditur virtus & dignitas,& secundū dignitatē erit iustū, & amicitia, vt in textu latè patet.

69 {AT amicitia fratrum.} Ostendit quòd amicitia fraterna quæ est velut sodalitia quædam, quia fratres simul educātur, seruant amicitiam vt sodales & quasi pares: ostendit, inquam, quòd est similis amicitiæ quæ fit in societate censu potestatis siue Reipublicæ vbi paritas quæritur.

70 {IN transgressionibus autem.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo se habet amicitia in transgressionibus societatum ciuilium: & primò declarat quòd in tyrannide quæ transgressionum est pessima, aut nihil est amicitiæ, aut vehementer exigua. Probatur, Vbi nihil est commune imperanti atque parenti, ibi non est amicitia nec societas: sed in tyrannide nihil est commune imperanti atq; parēti: ergo in tyrannide nō est amicitia nec societas. Maior est nota ex dictis Philosophi dicētis, q̄ vbi non est iustum, nō est etiā amicitia. Minor declaratur à Philosopho. Est enim perinde vt instrumenti ad artificē.& heri ad seruum,& huiusmodi, quorū non quæritur vtilitas à superioribus propter illa, sed pro se, vt possint vti illis pro sua commoditate propria: sic anima vtitur corpore vt instrumēto quodā. Sed hic oritur quędā difficultas, quia nō videtur verum q̄ sic se habeat dominus ad seruū sicut se habet anima ad corpus, vel artifex ad instrumētum: nam artifex est animatus, instrumentū est inanimatum: sed non est ad inanimata nec etiā ad irrationabilia amicitia, cū ista sint omnino diuersa, sed inter dominū & seruū videtur cadere aliqua amicitia cùm sint eiusdē naturæ humanæ. quare nō videtur tenere illa similitudo Philosophi. Hanc difficultatē tollit Philosophus, ostendēdo q̄ seruus potest considerari vt est homo,& itē vt est seruus ad seruum, igitur vt est seruus non videtur esse amicitia à domino, quia tunc videtur seruus esse velutiquoddā instrumentū animatū: sed ad seruū & dominū vt vterq; est homo, potest esse aliqua societas & amicitia,

cùm

cùm vterque posit subire leges & pactiones, & iustum cadat inter eos,& per consequens amicitia.Patet igitur quòd in tyrannide,in qua principes vtuntur subditis vt seruis, parum vel nihil est amicitiæ,quia etiam abest iustum.

{IN popularibus autē.} Declarat nunc Philosophus quomodo se habet amicitia in transgresione illa quæ est minus 71
improba quàm aliæ, & dicitur popularis. Ostendit autem Philosophus quòd ibi plurimum est amicitiæ,quod non est simpliciter intelligendum, sed respectu & comparatione aliarum transgresionū.quasi dicat,plus est amicitiæ ibi quàm in aliis transgresionibus,plus inquā,in ipsa potestate populari, quia est ibi quædam paritas, & multa communia popularibus, vt leges,iura,iudicia,suffragia,consuetudines.Notandum ꝙ Philosophus declarauit amicitiam si qua est in tyrannide,dicendo eam esse exiguā vel nullam,& etiam eam declarauit quæ est in populari potestate: sed nihil dixit de ea quæ est in paucorum potentia, quia cognitis extremis facilè cognoscitur id quod medio modo se habet.Nam si in tyrānide parum vel nihil, in populari multum respectu aliarum transgresionum, per consequens percipi potest quid sit in paucorum potentia.

De amicitia sodalitia, & filiali.

CAPVT. XII.

Mnis igitur amicitia (ut dictū est) in societate consistit. Consanguineam autem quispiam 72
seiunxerit ac sodalitiam. Ciuium autem amicitiæ, & cōtribulum, & simul nauigantium, & quotquot sunt tales, magis in societate consistunt. nam stipulatione quasi quadam constare uidentur. Inter has quispiam & hospitalitiam collocauerit. Consanguinea uerò 73
multiplex est. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid sui: nati uerò parentes ut aliquid ex illis. Atque magis sciunt parentes eos qui sunt ex ipsis, quàm nati, se esse ex illis. Magisq; coniunctum est id ex quo natum est ipsi nato, quàm factum ei quod fecit. Est enim ei ex quo est ortum, proprium id quod ex ipso

est ortum: ut dens, crinis, & quiduis habenti. nullum autem
illorum id ex quo orta sunt, aut munus. Accedit eodem &
temporis longitudo. Parentes enim natos continuò diligũt.
illi uerò parentes, incrementis tempore susceptis, & men-
74 tis comprehensione, uel sensus. Ex his autem patet & cur
75 magis diligunt matres. Parentes igitur natos ut seipsos a-
mant. qui nanque ex ipsis sunt orti, sunt quasi ipsi alij sepa-
76 ratione. Nati uerò parentes ut orti ex illis. Fratres autem
sese mutuò diligunt, quòd ex eisdem sint orti. Identitas
enim quæ est ad illa, idem inter ipsos facit. Quapropter
eundem sanguinem dicunt, & stirpem, & talia. Sunt igi-
tur quodammodo idem & in diuisis. Magnum autem ad
amicitiam est & enutritos simul esse, & ætatis æqualis.
Aequalis enim æqualem delectat, & ipsi familiares so-
dales sunt. Et idcirco fraterna amicitia sodalitiæ similis
est. Patrueles uerò, cæteriq; propinqui, ex his sunt con-
77 iuncti, propterea quòd sunt ex eisdem. Atque alij magis,
alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia prope est aut distat
78 origo. Amicitia autem quæ filiorum est ad parentes, &
hominum ad deos: ut ad bonum est atque excellens. Nam
maxima beneficia contulerunt. fuerunt enim essendi cau-
79 sa, & alimenti, ac educationis. Habet autem & uolupta-
tem & utilitatem talis amicitia magis quàm extraneorum:
quanto & uita communior ipsis est. Sunt autẽ & in fra-
terna amicitia ea quæ & in sodalitia sunt: & magis in bo-
nis. & omnino in similibus quanto coniuncti sunt magis,
80 atq; ab ortu sese mutuo diligunt. Et quanto sunt magis simi-
lium morum, qui ex eisdem sunt orti, & simul nutriti, &
similiter educati, ac eruditi. probatio enim quæ quidem fit
tẽpore, plurima est atq; firmissima. Sunt etiam et cæteris in
consanguineis ea quæ ad amicitiam attinent, ut rationũ com-

para-

paratio flagitat. Viro autem & uxori secundum naturam 81
amicitia uidetur inesse. homo namq; natura coniugale magis est, quàm ciuile: quanto prius & necessarium magis est domus quàm ciuitas, & procreatio communior animalibus. Atque cæterorum quidem animalium, hic societatis est 82
terminus. homines autem coniugium subeunt non solum procreationis, sed eorum etiam gratia quæ ad ipsam conferunt uitam. Officia nãq; cõtinuò sunt diuisa, atq; alia uiri, alia sunt uxoris. Opem itaq; sibi mutuo ferunt, res proprias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia 83
utilitas inest, atque uoluptas. Erit autem & ob uirtutem, etiam amicitia, si boni sint. est enim utriusque uirtus: atque hoc ipso gaudebunt. Filij autem parentum uincula sunt, & nexus. idcirco & citius ij qui carent liberis dissoluuntur. Filij nanque bonum, est utrisque commune. ipsum autem commune continet. Quærere uerò quonam modo uiro uiuendum 84
est cum uxore, & omnino amico cum amico, nil aliud est, quàm quærere quomodo iustum est. Non enim idem iustum uidetur amico ad amicum: nec ad alienum, & sodalem, ac condiscipulum esse.

COMMENT.

OMNIS igitur amicitia sicuti dictũ est.} Hoc est sextum 72
& vltimum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquam distinxit societates ciuiles, & tribuit eis similes societates rei familiaris in quibus etiam est amicitia, & dixit omnem amicitiam consistere in societate, nunc seiungit & diuidit amicitias inter se, ita quòd aliæ magis, aliæ pactionibus consistunt. Nam etsi omnes in societate sint constitutæ, tamen aliæ natura magis, aliæ pactionibus & electione magis constare uidentur. Cùm ergo variæ sint causæ & variæ amicitiæ, meritò sunt distinguendæ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus præmittit id quod sæpius dixit,

dixit quòd omnis amicitia consistit in quadã societate: tamen aliquis meritò distingueret amicitiam consanguineã & sodalitiam à cæteris amicitiis, quia ciues & contribules,& similes vt etiam sunt hospites, videntur habere societates constantes pactionibus. Consanguinea vero & sodalitia non eodem pacto: quare distinguendæ sunt istæ amititiæ, vt aliæ magis, aliæ minus in societate consistunt,& vt aliæ sunt quoquo modo in societate naturali, vt est cõsanguinea: sodalitia verò quia videtur oriri ex conseruatione sodalium à primis incunabulis, qui simul & nutriuntur & erudiũtur, distinguitur ab illis aliis simul cum ipsa consanguinea: aliæ autem in quadam pactione & conuentione consistunt. Notandum quòd amicitia quæ est inter propinquos & consanguineos habet causam naturam eiusdem sanguinis, & eandem stirpem, & secundũ respectum quem habent ad illam fit coniunctio & amicitia: sodalitia habet causam conuersationẽ à primis incunabulis incœptã, quæ videtur quasi naturaliter esse contracta,& non ex electione: at ciuiles & contribules & huiusmodi, ex electione & pactione
73 videntur cõstituere amicitiã. {CONSANGVINEA autem amicitia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua incipit determinare de amicitia quæ est inter consanguineos & propinquos, afferendo nõnullas cõsiderationes de ipsa. Est enim multiplex,& multifariã ob multos gradus propinquitatis dicuntur tales amicitiæ: omnes tamẽ videntur pendere & originem ducere à paterna, & in hoc conuenire quòd eodẽ principio fluunt. & primò incipiendo ab amicitia paterna affert rationẽ mutui amoris inter se: deinde comparat amicitias seu amationes istas, scilicet eã quæ est patris ad filium,& eam quæ filij ad patrẽ,& ostendit ꝙ parentes magis amant filios quàm filij amẽt parẽtes tribus rationibus. Prima ratio, Quo magis quis cognoscit causam ob quã amat, eo magis videtur amare: sed parẽtes magis cognoscũt causam quare amãt filios, quàm filij quare amant parentes: ergo parentes magis amant filios quàm ecõtra amentur ab illis. Patet ratio, quia parẽtes amant filios, quia sunt ipsorũ aliquid: filij verò amant parentes, quia sunt ex illis. Magis autẽ cognoscũt parẽtes hanc causam, quia sint orti ex se, quã nati, quòd sunt ex illis. Secunda ratio, Quo magis est aliquis cõiunctus alicui, eo magis amat illũ: sed parens est cõiunctior filiis, quàm filius parẽti: ergo parens magis

gis amat filium quam ametur ab eo. Nam videtur sese habere vt totum se habet ad partem : pater enim est vt totum quoddam generans, filius vt pars quædam generata quæ videtur contineri à toto, sicut dens vel manus cõtinetur ab eo qui habet illa, & habẽs est propinquior eis quàm ea sint cõiunctiora, magis enim distare videtur filij, igitur sunt vt partes quædam seiunctæ. Tertia ratio, Qui longiore tempore amant, videntur magis amare quàm qui minus : sed parentes longiore tempore amant filios quàm filij ament parẽtes: ergo parentes magis amant illos. Patet ratio, quia amicitiæ videntur tẽpore suscipere incrementa. {EX iis autem patet cur magis.} Videtur ex supradictis oriri ista pars, qua ostendit quòd si amor 74
paternus comparetur cùm materno, maior videtur esse maternus secundum rationes supradictas, id est duas, scilicet, Et quia matres magis cognoscũt filios suos quàm patres, & quia longiore tempore amãt, ex eo quòd prius incipiunt, & ideo secundũ istas duas rationes que suprà allatæ fuerunt ad ostendendum quòd maior erat amor parentum erga filios quàm econtra, percipi etiam potest cur matres magis diligant natos quam patres diligant eosdem. {INSVPER parentes.} Redit ad illam sententiam superiorem concludendo quòd parentes magis amant filios quã amentur ab eis, quia amant natos quasi seipsos distinctos, tamen quasi separatione. Notandum quòd amor quo quispiam seipsum amat, est vehementissimus, & talis videtur esse causa, vt Philosophus dicit inferius, cæterorum amorum quibus amamus alios. cùm igitur parẽs amet filium vt aliquid sui, videtur seipsum amare: & ideo talis amor est vehemẽtissimus. {FRATRES etiam sese mutuo 75
diligunt.} Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres, nunc declarat aliam consanguineam amicitiam, id est fraternam: & ostendit quòd fratres sese mutuo diligunt, quia sunt ab eisdem parẽtibus atq; ex eo sunt quodãmodo idem. Probatur, Quæcunq; sunt vni & eidem tertio, eadem illa inter se sunt eadem : sed fratres sunt parentibus eadem : ergo idem erunt inter se. Nec est intelligendum quòd sint omnino idem, sed inquantũ referunt ad illud tertium, id est ad parentem, & identitas parentum facit vt fratres sint quodammodo idem inter sese, vnde dici solet quòd fratres sunt eadem stirps, & idem sanguis, & idem quodammodo in diuersis corporibus 76

poribus. Postea affert aliam causam quare fratres habēt ami-
citiam vehementem inter se, & dicit educationem, quæ fit si-
mul, esse etiam causam ingentis amoris, quia vt prouerbio di
citur: æqualis æqualem delectat. vnde etiam oritur sodalitia,
cui similis esse videtur fraterna amicitia, vt patet in textu.
77 {PATRVELES verò cæteriq;.} Affert amicitiā aliorum
propinquorū successiuè per rectam lineam qui sunt coniuncti
inter se, quia sunt orti ex eisdem, & alij magis vel minus con-
iuncti secundum propinquitatē vel distantiam eius vnde ori-
78 ginem habent. {AMICITIA autem ea quæ filiorum
est.} Quasdam proprietates affert Philosophus quæ viden-
tur competere supradictis amicitiis consanguineis, & propin-
quorum. & primò ostendit quòd amicitia filiorū ad parentes
est amicitia ad aliquod excellens & bonum, Habet enim ter-
minum bonum atque excellens. Itaque consistit in excellen-
tia, & hoc patet: quia magnitudine beneficiorum pater exce-
dit filium, mirum in modum ob generationem, & alia quæ di
cit Philosophus. Secunda proprietas est, quòd ista amicitia
habet maiorem iocunditatem tum etiam vtilitatē quam ami-
citia eorum qui non sunt coniuncti. Primò enim viuunt simul,
præterea parentes vident assiduè filios, & filij parentes, sibi
quoq; inuicem prosunt, & omnino eorum vita cùm sit cōmu-
79 nis, vtilis est atque iocunda. {SVNT autem & in fraterna
amicitia.} Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo q
ea ferè omnia quæ sunt in amicitia sodalitia sunt in amicitia
fraterna, vt educatio, eruditio, & huiusmodi: quæ omnia sunt
in amicitia fraterna, & præsertim bonorum fratrum. Dein-
de affert aliqua ob quæ huiusmodi fratrum amicitia conser-
uatur. Primò, quia ab ortu sese mutuo diligunt, & quia simi-
lium morum sunt tales boni, & quia simul sunt nutriti & edu-
cati, & alia quæ dicit Philosophus. ex quibus fit vt talis ami-
80 citia sit firma & constans. {SIMILI sunt modo.} Breuiter
tangit proprietates amicitiarū reliquas, quę sunt inter consan
guineos. Sunt enim diuersæ prout propinquiores aut longin-
quiores sunt in gradibus, & ideo dicit, vt ratio postulat: scili-
cet sunt magis & minus, vt ratio & propinquitas postulat,
quæ est inter eos proportione seruata: omnes tamen, licet alij
magis, alij minus, iure naturæ coniuncti esse amicitia debent.
Sanguinis enim coniunctio, vt inquit Cicero, & beneuolētia
deuincit

deuincit homines charitate. Magnū est enim habere monumēta maiorū, eisdē vti sacris, sepulchra habere cōmunia &c.

{VIRO autem & vxori natura nimirum.} Hæc est tertia 81
pars huius capituli, in qua post consanguineam amicitiam declarat amicitiam cōiugalem, quæ etsi non sit ex eodem sanguine vt superiores, tamen natura videtur constare. Probat igitur in primis afferendo quasdam proprietates hanc conclusionem & proprietatem, quòd amicitia coniugalis est naturalis hoc pacto, Homo est animal magis coniugale quàm ciuile: sed est naturaliter ciuile: ergo multò magis erit coniugale natura. Patet ratio ista, & in Politicis ostendit Philosophus ꝙ homo est ciuilis natura, & inclinatur naturaliter ad hoc vt sit sociabilis ciuili societate. Sed ꝙ sit etiam magis coniugale natura quàm ciuile, probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia est magis naturale homini quod est magis necessarium, & prius natura: sed esse coniugale, est prius & magis necessarium quàm esse ciuile: ergo est magis naturale homini. Nam domus prius est natura quàm ciuitas, & magis necessaria, vt dicit Philosophus. Secunda ratio, Id quod sequitur naturā totius generis animaliū, & est magis cōmune, est magis naturale: sed procreatio filiorū ad quam ordinatur coniugalis societas videtur esse huiusmodi: ergo procreatio liberorum ex coniugali societate, & omnino coniugalis societas, videtur esse magis naturalis quàm societas ciuilis, ex quibus concluditur quòd viri ad vxorem naturalis est amicitia.

{ATQVE cæterorum quidem.} Affert aliam proprieta- 82
tem, quæ est, quòd hæc societas viri & vxoris conuenit in procreatione filiorum cum cęteris animalibus: differt tamen quòd præter prolem quæ est terminus copulationis aliorum animalium, quærit ea omnia quæ pertinent ad vitam humanam: propterea officia eorum statim sunt distincta, vt vir procuret ea quæ sunt foris, vxor seruet ea quæ sunt domi, & mutuò sibi auxilium ferant. & alia similia, vt in Oeconomicis & Politicis ostendit Philosophus. & sic patet quòd talis societas non solùm est naturalis, sed etiam œconomica.

{QVAPROPTER hac in amicitia.} Ostendit Philosoph. 83
quomodo se habet amicitia huius societatis ad illa tria, quæ amicitiarū dicuntur obiecta: & dicit quòd hæc amicitia continet interdum non solùm voluptatem & vtilitatem: sed etiam virtu

virtutem. Vtilitas inesse videtur, quia consulunt ambo communi vtilitati, voluptas quoq; ob generationẽ, virtus etiam adest quandoque, & si non sit virtus in vxore eius rationis cuius est virtus in viro, tamẽ est accõmodata qualitati fœmellæ: sunt autem viri virtutes propriè dictæ, vxoris verò virtutes ei accõmodatæ, & proprie cõpetens sibi, vt in Oeconomicis & Politicis latissimè ostendit Philosophus, quòd si sint probi & studiosi vtrique in genere suo, diliget vir vxorem vehementer, & diligetur ab ea, & iucundum erit coniugium illud, & iocunda inter eos amicitia. Atque filij nexus, Docet Philosophus quo modo firmatur talis amicitia. Primo patet quòd sunt liberi qui sunt nexus & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiam per oppositum suum, quia id cuius absentia citius dissoluatur amicitia, præsentia magis conseruatur: sed absentia filiorum & priuatione citius dissoluitur talis amicitia: ergo præsentia magis conseruatur & firmatur. Item quia filij sunt commune vtrisq; bonum, vt patet in textu.

48 { QVAERERE autem quonã pacto. } Videtur respondere obiectioni quæ oriri potuisset ex antedictis. Assignasti cum Aristotele causas amicitiarũ propinquorũ, & coniugalis amicitiæ, & huiusmodi societatũ tamen non dedisti regulam viuendi cum illis. Cui respondet Philosophus, quòd hoc nihil aliud est quærere, quàm quonã pacto sit iustum. Itaq; scire debes ꝙ quale est iustum, talis debet esse viuendi modus, & regula, & officium: sed iustum est diuersum, vt in quinto vidimus: præterea non eodem modo vel idem iustum seruandum esse videtur, idemq; officium ad amicum & extraneum, & sic de alijs similibus, à quibus & erga quos non eadem sunt seruanda officia, vt in Oeconomicis viri & vxoris, & aliorum in Politicis regulã viuendi docet Philosophus, & Cicero quoque in libro de Officiis latissimè doctrinam tradit, quid deceat & quomodo oporteat officia seruare in diuersis societatibus vitæ, diuersa enim sunt: & iustum similiter est diuersum. Ex quo patet quòd amicitia videtur habere magnam similitudinem cum iustitia, & in multis conuenire ac si esset iustitia quædam. Facere enim amicũ quæ decent erga amicum, opus videtur esse iustitiæ. Consideranda est igitur conditio, & qualitas personarum, & societatum, & seruanda deinde secundum illa officia sunt, & recta ratio postulat.

De duplici iusto, & de compensanda amicitia.

CAPVT XIII.

Vm autem tres sint amicitiæ (ut ab initio di 85
ctum est) & in unaquaque alij sint pares ami
ci, alij impares) nam similiter boni fiunt ami
ci, & præstabilior deteriori: similiter & iucũ
di, & ob utilitatem etiam in commodis pares, & differen=
tes) pares quidem, tam amando, quàm cæteris æquales esse
oportet: impares autem id reddere quod excellentiæ ratio fla
gitat. Fiunt autem in amicitia, quæ utilitatis est gratia uel 86
sola uel maximè, incusationes non sine ratione atque quere
læ. Qui nanque sunt ob uirtutẽ amici, prompti sunt ad be=
neficia sibi mutuò conferenda. hoc enim est uirtutis & ami
citiæ. Atque cùm ad hoc certatim properent, nullæ prorsus
inter ipsos accusationes, nec rixæ fiunt. Nemo enim amãti,
& beneficia conferenti succenset: sed si sit gratus, beneficijs
respondet. Atque qui in beneficijs conferendis exuperat, cum
id assequatur quod cupit, non incusabit amicũ. Vterq; enim
bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uoluptatem constãt, que= 87
relæ nimium fiunt. Nam si simul degere gaudẽt, fit id simul
utrisque quod appetunt. Ridiculus autem uidetur & est qui
non delectantem incusat, cùm liceat non conuersari. At in 88
ea quæ utilitatis gratia constat, locum incusationes habent,
atque querelæ. Nam cùm sese mutuò pro utilitate utantur,
semper indigent pluris. & minus quàm oportet sese habere
putãt, & queruntur ex eo quia non tot assequuntur quot
indigent, cùm sint digni. Qui uerò conferunt beneficia, ne=
queunt tot conferre, quot indigent ij in quos beneficia confe
runtur. Videtur autem ut duplex est iustum, aliud sine scri= 89
pto, aliud lege: sic & eius amicitiæ quæ est utilitatis gratia

alia moralis, alia legitima esse. Fiunt igitur incusationes
90 tum maximè, cùm non per eandem commutant, * atque dis
soluitur. Atque legitima quidem est ea quæ in definitis consi
stit. & quædam est omnino sordida de manu in manum:
quædam liberalior ad tempus, sed per pactionem quid pro
quo. est id quod debetur in hac manifestum, & non ambigi-
tur. Habet autem dilationem ad amicitiam attinentē. Qua-
propter apud nonnullos tales non sunt iudicia, sed arbitran
91 tur eos oportere contentos esse, qui fide cōmutarunt. Mora
lis autem non in definitis consistit, sed ut amicum quidē mu
nere afficit, aut aliquid aliud in illum confert. Accipere au-
tem dignum esse censet, æquale aut plus: quasi non dederit,
sed mutuauerit. Atque si non ut commutauit dissolutio fit,
incusabit. hoc autem ideo accidit: quia omnes uel plurimi,
uolunt quidem honesta, anteponunt autem ea quæ prosunt.
Atque honestum quidem est beneficia conferre, non ut uicis
92 sim suscipiantur: utile uerò suscipere. Si potest igitur, di-
gnum reddere oportet beneficium ijs quæ accepit, & sponte
quidem. inuitus enim non est faciendus amicus. Ut errore
igitur in principio facto, & beneficio à quo accipere non
oportebat suscepto (non enim ab amico, nec ob idipsum id
faciente) dissoluere ipsum oportet, ut beneficio pro definitis
suscepto, atque polliceri, cùm posset reddere. Nam si non
posset, nec dignum is qui dedit ipsum suo munere censuerit.
Quare reddendum est, si habeat facultatem. In principio au
tem considerandum est, à quonam beneficium, & pro quo
93 confertur: ut pro his suscipiat, aut non suscipiat illud. Exi
stit autem dubitatio, utrum eius qui suscepit utilitate me-
tiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit bene-
ficium? Qui nanque beneficium acceperunt, extenuantes
idipsum, ea dicunt sese cepisse quæ parua erant illis, quæ

ab

* ἢ διαλύονται.

ab alijs licebat accipere. Illi uerò contrà, ea quæ maxima rerum erant suarum, quæq; ab alijs assequi non poterant, & in periculis aut necessitatibus talibus. An quia amicitia est ob utilitatem. utilitas eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda? Hic est enim qui indiget: & huic fert opē ut accepturus æqualem. tātum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. Et reddendum est igitur tantum quantum ipse consecutus est, uel etiam plus. est enim magis honestum. In amicitijs autem quæ sunt ob uirtutem, accusationes quidem non sunt. Mensuræ autem similis est electio eius qui beneficium contulit. Id enim quod est uirtutis ac moris præcipuum, in electione consistit. 94

COMMENT.

CVm autem tres sint amicitiæ, vt ab initio diximus.} Hic est tertius tractatus huius octaui libri, in quo Philosophus posteaquàm diuisit amicitiam, & vnamquanque partē declarauit, vt ostensum est, nunc ostendit quo pacto fiant incusationes, & querelæ in amicitiis. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo declarat querimonias quę oriūtur in amicitiis æqualium personarum. In secundo ostendit querimonias quæ fiunt in amicitiis inæqualium. Primū capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus docet narrando quo pacto in amicitiis possint euitari querelæ: & dicit ꝙ tres sunt species amicitiæ, vt antea dicit, ea ratione qua triplex est obiectum, scilicet aut vtile, aut iocundum, aut bonum: & in vnaquaque istarum trium reperiri amicitia potest tam æqualiū quàm inæqualium personarum. & hoc ostendit Philosophus tangendo singulas species. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipsam virtutem, possunt amici fieri & illi qui sunt pariter boni, & item illi quorum alter est melior & studiosior altero. Eodē modo in amicitia ob iocunditatem, & ij qui pariter sunt iocundi, & ij quorū alter est iocundior altero. Sic in amicitia ob vtilitatem simili modo fieri possunt amici. verùm si amici sint æquales & pares in quacunque amicitia, pariter 85

debent in amore respõdere,& in aliis quoque officiis par pari referre: sin verò sint inæquales,& impares ob alterius partis excellentiã,tũc tribui & retribui debet vnicuique secundũ
86 dignitatẽ & similitudinẽ rationis. {FIVNT igitur ea in amicitia quæ.} Hæc est secũda pars huius capit.in qua Philosophus ostendit,& dicit quòd in amicitiis ob vtilitatem contractis fiunt querelæ tantũ vel vt plurimũ in illis,in studiosis verò amicitiis non fiunt. & hoc probat, quia in ea amicitia fiunt omnia quæ exoptant amici,& illi tales amici prompti sunt ad facienda ea mutuo,& quasi certatim, quæ sibi inuicẽ
87 sunt grata & accepta. {NEC in iis etiam amicitiis} Declarat Philosophus quòd in amicitia quæ est ob voluptatẽ non nimis fiunt querelæ,& præsupponere videtur quòd tales cõuersentur simul,quòd ab vtrisque expetitur, tunc vltra amicus ob voluptatẽ aut gaudet cõuersatione alterius amici, aut non gaudet. Si gaudet,non accusabit amicũ conuersando: si verò non gaudet,non etiam queretur de eo si non est sibi iocundus,cùm sibi liceat quãdocũque vult cõuersationẽ illius
88 euitare. {AT in ea quæ cõmoditatis gratia cõstat.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus ostẽdit quòd in amicitiis ob vtilitatẽ fiũt querelæ,& primò declarat quòd fiunt,deinde causas ostẽdit quibus oriũtur,demũ docet quomodo euitari possunt. Dicit igitur quòd in amicitia quæ est ob vtilitatẽ,querelæ præcipuè locum habẽt. Probatur, In ea amicitia in qua amici sibi mutuo nõ satisfaciũt,querelę oriũtur & fiunt: sed amicitia ob vtilitatẽ est huiusmodi: ergo in amicitia ob vtilitatem querelæ præcipuè oriuntur & fiunt. Huius argumentationis declaratio de se patet in textu.
89 {VIDETVR autem vt duplex est iustũ.} Declarat Philosophus hac in parte vnde,& ex quibus causis querimoniæ fieri solent in huiusmodi amicitiis quæ ob vtilitatẽ,& affert diuisionem quandã talis amicitiæ,dicendo ꝙ sicut diuiditur iustũ,ita & amicitia vtilis distribuitur: sed iustũ aliud scriptũ, id est legitimũ,aliud non scriptũ, id est naturale, & quasi ex cõmuni more gẽtiũ,vt in quinto declarauimus: eodẽ modo amicitia ob vtilitatem quædã est legitima quę videtur in pactione cõsistere quædã moralis,quæ non ex pactione, sed ex consuetudine quadã oriri videtur. Hac diuisione stante dicit Philosophus quòd querelæ tum maximè fiunt cùm nõ commutat-

mutant amici secundũ eandẽ speciẽ talis amicitiæ vtilis, id est, cùm alter amicorũ cõmutat, & credit cõmutare secũdum legitimã, alter verò cõmutat, & credit cõmutare secũdũ moralẽ: & alter sequitur pactionem, alter mores requirit & sequitur. ex quo discordes fiunt, & oriuntur quærelæ & incusationes & dissoluuntur, scilicet amicitiæ: quãuis nonnulli exponant quòd quærelæ fiunt cũ nõ cõmutant, id est obligantur, & dissoluũtur, id est cùm dissolutiones fiunt, & vt ita loquar. disobligationes quasi cũ obligationes fiunt pactione secundum legitimã, dissolutiones secundũ moralem, tunc querelæ oriũtur. sed quicquid sit, hoc videtur velle Philosophus, quòd incusationes & querelæ oriuntur cum alter amicorũ in commutationibus vtilibus quæ fiunt inter eos sequitur amicitiã legitimã quæ in pactione cõsistit, alter verò sequitur moralẽ quæ ex consuetudine pendet. {ATQVE legitima quidẽ est 90
ea.} Distributa amicitia ob vtilitatẽ legitimã & moralem, nunc vt partes istæ clarius intelligantur declarat vnũquodq; membrũ Philosophus, & primò amicitiã legitimã que in pactis consistit, dicendo quòd ea nõ vnifariã est, sed partim forẽsis & mechanica, in qua fit cõmutatio de manu in manum sine dilatione tẽporis, quia statim reddit & retribuit ei à quo accepit, vt in emptione & vẽditione, & in cõmutatione mercimoniorũ fieri solet, cũ res cũ rebus, aut res cũ nummis commutãtur, nec amicorũ fidei creditur. partim verò est liberalis & ingenua magis si cõparetur cum superiore, & ea est vbi conueniunt quid pro quo debeat dari, & manifestũ est debitum, sed habeat dilationẽ temporis amicabilẽ, vt ita loquar, & pertinẽtem ad cõmoditatem & fidẽ amicorũ. postea addit Philosophus, quòd quibusdã horum non sunt iudicia, sicut in superioribus vbi non seruatur id quod pactione est manifestum, sed putant eos contentos esse debere qui fide permutarunt: verum querelæ fieri possunt vel solent cũ non seruatur id quod dignũ videtur fide amicorũ. {MORALIS autẽ in 91
pactionibus certis.} Sumit nunc Philosophus alterũ mẽbrũ diuisionis, id est amicitiã vtilẽ quæ dicitur moralis, nõ quia sit de se ingenua vt illa quæ est ob virtutẽ: sed quia inter istas amicitias ob vtilitatẽ est magis liberalis cũ ex more pẽdere videatur, non autẽ in pactione & cõuentione consistere. Verũtamen amici in tali amicitia dant non addẽdo quid pro

quo, sed intentione recipiendi:& quando non recipiunt queruntur,& tunc fiunt incusationes. dant igitur vt simulent honestatem:sed quia vt plurimum anteponũt vtile,dant animo & intentione recipiendi, adeò vt si non dissoluatur & retribuatur simili modo ab amico,statim fiunt querelæ. cõmutãs enim & donans spe fecit recipiendi quasi commodaret. cùm postea non fit retributio vt sperabat,queritur non vt commodauerit, sed vt donauerit: veluti qui annulum dedisset in nuptiis amico animo recipiendi tantundẽ vel etiam plus, si postea non recipit queritur vt donans,non aperiendo intentionem quam habuit in principio cum dedit.Non enim dicit se male tractari, quia commodauerit,sed quia donauerit, & tamen intentio sua fuit vt commodaret, quare fiunt querimoniæ. & assignat rationem Philosophus quòd hoc euenire videtur: quia plerunque homines expetunt honestatem, & tamen postea anteponunt vtilitatem, vt patet in textu.

92 {EVM itaque qui potest.} Docet hac in parte Philosophus quonam pacto euitari possint querimoniæ tales, dicendo qui potest,retribuere spõte debet,quia non est inuitus faciendus amicus.Nam si tu velles eum amicum vt datorem liberalem gratia honestatis,& ille quærat vtilitatem,tunc si non retribuas sponte, videris velle facere tibi amicum inuitum, & nolentem tali modo amicitiam tuam: nam si ipse non vult esse amicus nisi ob vtilitatem, sponte reddendum est ei,si fieri potest, nec est trahendus inuitus ad amicitiam secundum præscriptum tuum,quia ipse quærit amicitiam ob vtilitatem quare vel accipe eum eo pacto amicum,& redde sibi sponte si habes facultatem: vel si non vis amicum tali modo, redde ei quod debes, & noli secundum voluntatem tuam contra id quod ipse vult,facere eum amicum: secus enim esset facere eum amicum nolentem.quod non est faciendum,quia antea debes videre à quo accipias beneficium,vtrum ab amico gratis dante,an ab eo qui retributionem quærit. sed accepto beneficio retribuere debet suscipiens si fieri potest sponte sua, ac si per pacta obligatus esset, ne oriantur querelæ: & retribuere debet secundum dignitatem eorum. sed vtrum dantis an suscipientis sit statuere mensuram beneficij, in sequentibus manifestè declarabit Philosophus. {EXISTIT autem

93 hoc loco quæstio.} Hæc est quarta pars huius capituli, in q

Philo

Philoſophus mouet dubitationem vel quęſtionem quãdam, & eam ſoluit. Dicit ergo dubitando, Si reddendum eſt ſecundum dignitatem & conuenientiam, quæritur quiſnam menſuram & exiſtimationem huius beneficij ſtatuere debet? an ille qui accepit, an is qui contulit? Nam cùm in iis non fiat certa pactio quid pro quo ſit reddendum, ad hoc vt tollantur querelæ, retribuendum vt dignitas poſtulat & conueniens eſt. Sed dubitatur menſura huius retributionis accipienda ne ſit ex vtilitate ſuſcipientis, an ex beneficio dantis. & de hac materia dicetur latius in nono libro. ſed ſi nos vertimus ad partem ſuſcipientium, ſemper tales minuunt beneficia: ſin ad partem benefactorum, illi econtra augent beneficia ſua. quare videtur quoquo modo quòd neuter iſtorum ſit aptus ad talem menſuram ſtatuendam retributionis.

{AN quia amicitia ſit ob vtilitatem.} Soluit quæſtionem Philoſophus, oſtendendo quòd menſura retributionis ſumenda eſt ex parte ſuſcipientis, vt ſit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æſtimanda eſt igitur commoditas eius qui ſuſcepit, & talis debet eſſe menſura. ſed de hac materia latius loquetur in nono, vt ibi patebit. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd in amicitia bona quæ eſt ob virtutem, non fiunt querelæ, nec talis ſolutio ibi requiritur. Nam electio cùm ſit præcipuum in virtute, debet in tali amicitia eſſe menſura, & quaſi cum benefactore dicere: Contuli beneficium ob virtutem, debeo exigere retributionem & remunerationem? minime. habui enim quòd expetebam: contuli ſtudioſo ob virtutem & honeſtatem. & amico qui eſt alter ego, & produxi operationem ſtudioſam ob ipſam dationem. & non vt inde reciperem aliquam vtilitatem, ſed vt facerem opus virtutis, & contuli amico gratia ipſius. & ſic electio erit menſura: electio, inquam, ſtudioſi viri, & amici, vt patet in textu. 94

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. CAP. XIIII.

T verò diſſentiunt & in amicitijs quæ in excellentia conſiſtunt. nam vterque dignum exiſtimat plus habere. atque cùm hoc non fit, diſſoluitur amicitia. Qui nánque præſtabilior 95

est, plus habere oportere se putat. plus enim tribuendum est bono. Eadem censet, & qui magis utilis est. Si nanque quispiam inutilis sit. non æquale, inquiunt, ipsum habere oportere. Subministrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, si non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. Nam ut in pecuniarum societate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: sic arbitrantur & in ami-
96 citia fieri oportere. Qui uerò eget & qui est inferior, contrà. ad amicum nanque bonum spectare censet egentibus opem ferre. Quid enim prodest, inquiunt, amicum esse quempiam studioso uiro aut potenti, si nihil consecuturus sit in-
97 de? Videtur autem uterque rectè censere. At plus quidem utrisque est ex amicitia tribuendum, non tamen eiusdem. sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos est, indigentiæ uerò auxilium, lucrum. Hoc ita se habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni Reipublicæ præstat. Id enim quod est publicum ei tribuitur qui beneficia in Rempublicam confert. At honor publicum est. Non enim fit ut simul quisquam pecunias à Republica atque honorem accipiat. nemo nanque fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorem tribuunt.
τοῦ ἀδωροδόκου. * qui uerò munera suscipit, ei pecunias dant. Quod enim fit pro dignitate, id æquat & conseruat amicitiam, ut est dictum. Sic igitur & ijs est agendum, atque congrediendum, qui impares sunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanque id exposcit quod fieri potest, non id quod est pro dignitate. Neque enim in omnibus est, ut in honoribus erga Deos, aut parentes. nemo enim inquam, dignum reddere potest. Sed qui quoad potest, obsequitur, bonus

& æqu

& æquus esse uidetur. Quapropter constat patrem quidem non licere filio abdicare: filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil unquam ijs dignum fecerit quæ à patre suscepit. Quare semper debet. Quibus autem debetur, potestas est dimittendi. igitur & patri. Simul autem nemo forsitan unquam sese mouere uidetur, nisi ille exuperet prauitate. Nam absque amicitia naturali, humanum est, auxilium non negare. Illi autem fugiendum est, aut non studendum opem afferre, cùm sit prauus. Plerique enim suscipere quidem beneficia uolunt, conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eousque sit dictum. 98

COMMENT.

AT verò dissentiunt homines, & in amicitiis.} Hoc est secundum capitulum huius tertij tractatus, in quo postea quàm declarauit quo pacto fiunt querelæ in amicitiis æqualium personarum: nunc ostendit quomodo fiunt in amicitiis inæqualium personarum, quæ dicuntur secundum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem Philosophus afferendo controuersiam eorum qui sunt in amicitia secundum excellentiam, dicit quòd ij dissentiunt, & fiunt querelæ ab iis, quia vterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat: & affert primò rationem querimoniæ & controuersiæ ex parte superioris, & superexcellentis. Si enim sit virtute præstantior, dignum iudicat vt plus ei tribuatur: sin sit vtilior, eodem modo plus sibi deberi putat, vt exemplo eorum qui societates ob vtilitatem faciunt, ostendit Philosophus. 95

{AT is qui eget atque inferior.} Affert rationem ex parte inferioris siue sit inferior virtute siue vtilitate. Dicit enim quòd inferiores putant decere bonum ac potentem amicum prodesse, & opem afferre egentibus amicis. Secus enim quid prodesset amicitia talis si nihil consequi posset inde. 96

{VIDETVR autem vterque rectè censere.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua allatis querelis istorum inæqualium, & rationibus vtriusque partis, nunc videtur declarare 97

veritatem, & postea redigere eos ad concordiam. Vnusquisque enim eorum rectè putat debere, inquit Philosophus, habere plus, non tamen eiusdem rei: quare duæ afferuntur conclusiones. Prima ratio, Præmium virtutis tribuendum est præstantiori: sed honos videtur esse quoddam præmium virtutis, ergo honos tribuendus est præstantiori. Secunda ratio, Id quod est subsidium indigentiæ dandum est egenti, & inferiori: sed lucrum & pecunia est huiusmodi, ergo danda sunt egenti & inferiori. Patent rationes istæ, quia honos videtur esse quædam retributio pro operationibus virtutis, & pro beneficiis præstitis, quibus superexcellentes superant inferiores, & lucrum & pecunia videtur esse subsidium accommodatum indigentibus. Probat etiam Philosophus istas conclusiones exemplo rerum publicarum vbi hæc seruari solent, & adæquatio fieri pro dignitate. Sic igitur is qui beneficium accipit, aut in pecuniis, aut in virtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri potest, vt constare tali adæquatione possint amicitiæ Verùm sunt amicitiæ nonnullæ in quibus non potest fieri digna retributio, vt filiorum ad parentes, & huiusmodi: ideo, dicit Philosophus, sufficit secundum possibilitatem.

98 {QVAPROPTER constat vtique patrem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus affert sententiam siue correlarium obortum ex antedictis. Nam supra dixit quòd in quibusdam non fit neque fieri potest digna retributio & recompensatio pro beneficiis acceptis, veluti principalissimè erga Deum, postea erga patrē: & statim infert sententiam duplicem, quòd filio non licet repudiare & abiicere patrem. Probatur, Qui semper est obligatus & debitor, non debet abiicere creditorem: sed filius est semper debitor, ergo non debet abiicere creditorem suum perpetuum id est patrem. Econtrà licet creditori abiicere & dimittere à se debitorem: sed pater semper est creditor respectu filij, ergo patri licet. Post hæc addit quòd & si hæc ita sint, pater non videtur sese mouere nisi ob excellentem prauitatem: quare pater non consueuit dimittere & abiicere filium, nisi sit filius vehementer prauus. nam præter vinculum naturale, quo pater astringitur filio, humanum est opem & subsidium afferre egenti: sed si filius sit valde prauus fugiendum est, vel non studendum

dum est à patre subsidium ei afferre,& subuenire,filius tamen patrem nunquā deserere debet: multi sunt autem qui beneficia suscipere volunt & non cōferre,& non bene faciunt.Concludit postea imponendo finem octauo libro vbi definita est amicitia,diuisa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber IX.

Quæ conseruant amicitiam.

CAPVT I.

IN omnibus autem amicitijs,quæ sunt dißimiles specie, comparatio rationum æquat atque conseruat amicitiam,ut est dictum. ut & in ciuili societate,sutori pro calceamentis,& textori,& cæteris pro dignitate per mutatio fit. Atque hic quidem communis habetur mensura, numus ipse ad quem omnia referuntur,& quo mensurantur. 1
2 *In amatoria autem amicitia, interdū amator queritur quòd supra modum amans, non uicißim amatur, nihil habens fortè amabile: interdum is qui adamatur, quòd cùm prius cuncta polliceretur,nunc nihil facit. Fiunt autem talia:cùm ille quidem ob uoluptatem adamatum, hic autem ob utilitatem diligit amatorem:& hæc non assunt utrisque. Nam cùm propter hæc sit amicitia, fit dissolutio: cùm ea non fiunt, gratia quorum amabant. Non enim se mutuo amabant, sed ea quæ inerant, quæ non permanent. Quapropter tales & amicitiæ sunt. Morum uerò amicitia cùm per se sit, permanet ut dictum est. Differunt autem & cùm alia fiunt ipsis,* 3

& non ea quæ appetunt. Est enim simile ac si nihil fieret,
cùm non id assequitur quod affectat. Quale fecit & qui ci-
tharœdo pollicebatur, quãtò melius cantaret, tantò se plura
daturum. Postridie uerò reposcenti promissa, uoluptatem
reddidisse dixit pro uoluptate. Si igitur uterque hoc affe-
ctaret, satis utique haberet. Sin uerò ille uoluptatem, hic lu-
crum affectabat, & alter habet, alter non habet: non bene
sese habet ipsa societas. Quorum enim indiget unusquisque,
hæc & assequi uult, & horum gratia dabit ea quæ habet.
4 Vtrius autem est æstimationem facere: eiúsne qui dat, an
eius qui primò accepit? Nam qui dat, uidetur illi permittere:
quod quidem & Protagoram fecisse aiunt. cùm enim do-
cuisset ea quæ profitebatur, discipulum æstimare iubebat,
quanti ipsi uiderentur ea quæ sciret, & tantum accipiebat.
Nonnullis autem in talibus satis est illud.

Sufficiens socio merces sanè est statuenda.

5 Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum
quæ promiserunt ob exuperationem promißionũ efficiunt,
meritò incusantur. Non enim perficiunt ea quæ pepigerunt.
Hoc autem fortasse sophistæ facere compelluntur, quia ne-
mo daret pro ijs quæ sciunt, argẽtum. Hi igitur (ea pro qui-
bus acceperunt mercedem, non efficientes) meritò accusan-
6 tur. Eorum autem in quibus subministrationis non fit pa-
ctum, qui propter seipsos exhibent, incusationibus carent,
ut diximus. talis est enim ea amicitia, quæ ob uirtutem con-
flatur, remuneratióque facienda est electione. hæc enim est
amici atque uirtutis. Sic est faciendum & in societate quæ
fit ob philosophiam. Non enim tantæ dignitati pecuniæ
æquari possunt. nec honos paris unquam fiet momenti. sed
satis est forsitan, ut & ad deos atque parentes, id quod fieri
potest. Quòd si datio non sit talis, sed pro aliquo, maxime

quidem oportet forsitan retributionem fieri, ut utriusq; uideatur esse pro dignitate. Si uerò hoc non accidit, non solum 7 *necessarium, uerumetiam iustum ipsum præhabentem hanc ipsam statuere. nam si quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit: dignam de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibusdam in locis sunt leges quæ uetant, sponte actorum contractuum iudicia esse, propterea quòd oportet unumquenque ad eum qui credidit sic dissolutionem facere, ut societatem cõtraxit. Putant enim eum iustius esse statuere cui permissum est, quàm eum qui permisit. Etenim plerunque non æquè æstimant qui habent, & qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. Attamen retributio fit ea, quam statuunt ij qui capiunt, quantitate. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti uidetur dignum habẽti: sed quanti æstimabat antea quàm haberet.*

COMMENT.

IN omnibus autem specierũ dissimilium amicitiis. } Hic 1 est nonus liber Ethicorum, in quo Philosophus perseuerat in tradenda doctrina de amicitia, & ijs quæ ad eam pertinent. Nam in præcedenti libro declarauit amicitiam, eam definiendo & diuidendo in suas species, scilicet ob vtilitaté, voluptatem, & virtuté: & declarauit istas omnes nõ esse æquè amicitias. nam maximè & propriè amicitia dicitur illa, quæ est ob virtutem, vt sit habitus qui est in animo, vt perfectio quædam præsupponens omnem aliam virtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diuisit autem eam in amicitiam æqualium & inæqualium, & vtranque declarauit. Attulit præterea omnes societates afferendo ciuilem ad quam cæteræ reducuntur in quibus est vestigium amicitiæ, quia amicitia videtur consistere in societate, & qualis est societas talis videtur esse amicitia. Declarauit etiam de querimoniis quæ fieri solent præcipuè & maximè in amicitia

citia quæ est ob vtilitatem. Relinquebantur alia consideranda, vt sunt proprietates multæ quæ cõpetunt non solum amicitiæ propriè dictæ, sed sunt etiã quæ competunt aliis, & similiter quæstiones ad amicitiam attinentes, quæ omnia in hoc nono libro declarat Philosophus, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. In primo declarat ea quæ pertinent ad conseruationem & dissolutionem amicitiæ, & quasdam operationes ad amicitiam pertinentes. In secundo mouet quasdam dubitationes ex parte amantis, & eas soluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati, & eas etiã soluit: vt cognitis proprietatibus & solutis quæstionibus ad hãc materiam pertinentibus, perfecta de amicitia & natura eius quoad fieri potest habeatur cognitio. Primus tractatus diuiditur in septem capitula, quæ suis locis patebunt. Primũ capitulum quoque diuiditur in duas partes. In prima narrat quomodo conseruatur amicitia dissimilium, & quomodo fiunt querelæ propter repensionem. In secunda affert remedia talium querelarũ. Dicit igitur in primis quòd in omnibus amicitiis dissimilium specierum proportionalitas, & similitudo rationis conseruat amicitiã. & hoc declarat exemplo societatis ciuilis, vbi fit repensio secundũ similitudinem quandam rationis. Nam sutori pro calceis datur id quod est dignum & cõueniens: & similitudo rationis cõseruat amicitiam, dissimilitudo verò dissoluit. Dicit autem Philosophus amicitias dissimilium specierũ, non eas quæ sunt inter duos æquales ob idem obiectum. scilicet vtilitatis, vel voluptatis, vel virtutis: sed eas potius vbi alter amat ob vtilitatem, alter ob voluptatem vel virtutem: quæ propriè dicuntur specierum dissimiliũ propter diuersa obiecta, quanuis aliquo modo illæ possint etiam dici dissimiles, quæ sunt ob idẽ obiectum inter personas inæquales. Amicitiæ igitur dissimilium specierum redigi possunt ad æqualitatem, si adæquentur repensione secundũ similitudinem rationis, vt fit in ciuili societate, in qua est nummus quasi cõmunis quædam mensura, qua omnia adæquari possunt: veluti si faber domum faciat sutori, sutor calciamenta fabro, æstimabitur domus & æstimabuntur calciamenta: si domus valet decem, & calciamenta vnum, repetãtur igitur decies secundũ nummũ vt æquent pretium domus, & sic fiet æquatio: verùm in amicitia non

est determinata nec manifesta mensura, sed videtur esse id quod quisque expetit: vt si amicitia sit ob virtutem, erit virtus: si ob vtilitatem, videtur esse vtilitas. & sic de iocunditate. quare repensio & adæquatio fieri videtur in amicitiis dissimilibus secundum tales mensuras.

{IN amatoria autem amicitia.} Declarat hac in parte Philosophus quonam pacto querelæ & discordiæ oriuntur in amicitiis ex defectu repensionis: & hoc fieri videtur tribus modis. Primò, cum non fit repensio per affectum internum: veluti si amans amet, & nõ ametur econtrà. Secũdo modo, cùm non fit repensio rerum externarum. Tertio, cùm fit quidem repensio, nõ tamen earum rerum est quas ille petit: veluti si quærit vtilitatem, tu des ei voluptatem. & hoc est, dicit Philosophus, ac si nihil rependeres. Ad declarandos illos duos, Philosophus primò affert exemplum amatoriæ amicitiæ, & amicitiæ qua alter amat ob voluptatem, alter ob vtilitatem. Cùm igitur amatori non rependitur amor & affectus internus vt ipse vellet, tunc queritur talis amator, & immeritò tamen, dicit Philosophus, si non habet quod sit dignũ amore. Secundus modus est, cùm amatus queritur quòd non habet vtilitatem ab amatore, & repẽsionem rerũ externarũ, vt ei pollicitus fuit amator. & statim addit Philosophus quòd talis amicitia dissoluitur, quia nõ se amabant: sed ille voluptatem, hic vtilitatem, & cessantibus istis statim cessat amicitia, & talia cessant de facili, quia nõ sunt stabilia sed in bonis amicitiis amatur virtus, quæ est res firma & stabilis. 2

{DIFFERVNT autem & cum alia.} Hic innuitur tertius modus, qui fit cum datur quidẽ repensio, sed non earum rerum quas talis exoptabat, vt exemplo citharœdi ostendit Philosophus vbi cùm nõ facta esset repensio conueniens appetitui eius, querelæ ortæ fuisse videntur in tali societate. Quare ex defectu repensionis, vt diximus, cùm non fit conueniens neq; cõpetens recompensatio, querelæ oriri videntur. 3

{VTRIVS autem est æstimationem ponere.} Hæc est secunda pars huius primi capituli, in qua Philosophus afferre videtur remedia talium querelarũ quæ fiunt in huiusmodi amicitiis: sed primò affert dubitationẽ, & soluit, & ostendit quòd ad recipientem beneficium pertinere videtur, ponere æstimationem remunerationis. Probatur, Eum decet 4

statuere

ſtatuere remunerationem cui permiſit qui contulit beneficium:ſed recipiens eſt huiuſmodi,ergo ad recipientem pertinet ſtatuere remunerationem.& hoc probat exemplo Protagoræ.Poſt hæc Philoſophus affert nonullos qui multa polliceri ſolent,& accipiunt antea mercedem,deinde nihil ſeruant promiſſorum,& ij ſunt digni reprehenſione,& compelluntur tales petere antea,quia nemo daret poſtea pro iis quæ ſciunt,quia vana ſunt quæ ſciunt,& captiones quædam inanes pro quibus nihil debetur.

5 {SVFFICIENS ſocio.} Hæc eſt ſententia Heſiodi,& videtur innui quòd merces ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit.

6 {SED eorum inter quos ſubminiſtrationis.} Oſtendit nunc Philoſophus quomodo debet fieri remuneratio in iis amicitiis & ſocietatibus in quibus non ſit pactio.Nã in prædictis cadit pactio vel requiſitio operis.Cõductor enim alicuius operarij requirit & exigit operam ab illo,& diſcipulus flagitat doctrinam à magiſtro,& tamen faciendum eſt ſicut Protagoras.Et Heſiodus dicebat quòd recipienti ſtatuenda repenſio,& oportet ſtatuere ſufficientem mercedem.verum ſunt nonnullæ amicitiæ,in quibus nõ fit pactio,quia per ſeipſos exhibent amici.Itaq; Philoſophus primò oſtendit quomodo ſtatuendæ ſint remunerationes in iis quæ ſunt ob virtutem,deinde in iis quæ ſunt ob vtilitatem,aut ob voluptatem,in quibus nulla eſt pactio.Dicit igitur quòd in amicitiis ob virtutem vbi nõ eſt pactio vlla,remuneratio ſtatuenda & faciẽda eſt electione,quia verus amicus dat amici gratia,nulla intentione recipiendi,ſed pro liberalitate & operatione virtutis,& beneficentia qua prius videtur reſpicere amicum quàm extraneum:ideo abſunt querelæ ab huiuſmodi amicitia.Sic etiam videtur agẽdum in amicitiis quæ ſunt inter addiſcentes & docentes philoſophiam,quia neq; præceptor neq; diſcipulus debet ponere determinatam mercedem,quia digna reperiri non poteſt,dicit Philoſophus:ſed electio debet eſſe menſura,ſicuti in virtute,cùm philoſophia obtinere videatur eam rationem in intellectu ſpeculatiuo quam obtinet virtus in actiuo vel in appetitu.Vult igitur electio vt fiat ſicut fieri poteſt:& ſi non poteſt fieri digna retributio,fiat ſecundum poſsibilitatem,vt latè patet in textu.

7 {SI verò nõ hoc pacto.} Declarat nũc Philoſophus ſucceſſiuè

cessiuè, quomodo debet fieri remuneratio & repensio in amicitiis quæ sunt ob vtilitatem & voluptatem, in quibus non est pactio. Dicit ergo quòd à recipiente beneficium etiam in istis videtur statuenda esse retributio. & primò probat hoc modo, Is qui magis scit quanti est beneficium collatum debet statuere repensionem: sed is qui suscepit magis & melius, scit quanti est beneficium collatum: ergo is qui suscepit debet statuere repensionem. hæc ratio & amicitiæ ob vtilitatem, & amicitiæ ob iocunditatem potest esse communis. Probat idem exemplo rerum venalium, in quibus emptor videtur statuere pretium. Nam venditor perit plus, emptor verò æstimat quantum vtilitatis aut iocunditatis sibi afferre potest, & ponit pretium quod sibi videtur commodum & congruum pro vtilitate aut iocunditate recipienda. Probat etiam idem autoritate legum nonnullarum, quæ in quibusdam ciuitatibus vetant iudicia esse sponte contractarum rerum, id est contractuum qui sint certa pactione sponte ab vtroque contrahentium facti. Nam ille qui credidit & dedit, videtur se permisisse fidei recipientis, & hoc putant esse seruandum. volunt enim vt stetur fidei & iudicio eius cui permisit cùm fit repensio. sed debent, dicit Philosophus, ij qui suscipiunt beneficia æstimare, & statuere remunerationem secundum indigentiam quam habebant ante beneficij susceptionem. quia postea facilè decipiuntur. Ex iis omnibus patet quòd debet statuere remunerationem qui accepit beneficia, non is qui contulit. & hoc videtur probasse Philosophus suprà per totum tam in amicitiis & societatibus quæ fiunt cum pactione quàm in iis quæ sponte fiunt. Sin verò accideret vt animus conferentis responderet iudicio recipientis, tunc remuneratio esset vtrisque accommodata. & id est quod dicit Philosophus, oportet for sitan remunerationem fieri iudicio vtrorunque: sed si id non accidat vt concurrant in iudicia & conueniant, tunc ex parte recipientis repensio statuenda videtur, qui nouit & animaduertere debet quanti sit beneficium susceptum, & quantum sibi profuerit, & quanti æstimabat antequam susciperet.

Quòd singulis pro dignitate sunt beneficia rependenda.

CAP. II.

8 HAbent autem & talia dubitationem, Vtrum
oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq;
obtemperare. an ægrotanti quidē parēdum si
medico: diligenti uerò ducem exercitus, dili-
gēdus si rei militaris peritißimus homo. Simili modo: utri
amico sit potius, an studioso subministrandum. Et benefa-
ctori reddenda sit gratia, an sodali potius dandum: si utrum
9 que fieri nequeat. Omnia igitur talia, exactè determinare n
est facile. Multas enim ac uarias habent differentias: & m
gnitudine & paruitate, & honestate, atque neceßitate. Ve
10 rùm non omnia eidem esse tribuenda non est obscurum. A
que beneficia plerunque reddenda sunt potius, quàm est la-
giendum amicis: sicut & mutuū reddendum est potius ci
debeas, quàm dandum sodali. Fortasse autem neq; hoc agen-
dum est semper. Vt redemptum à prædonibus: utrū eum qu
ipse redemit, redimere uicißim oporteat quicunque is sit: an
non capto quidem, repetenti uerò mutuum reddere: an redi-
mere patrem? uidebitur enim patrem potius quàm se etiā re
dimere illum oportere. Debitum igitur, ut diximus, simpli-
citer est reddēdum. Si uerò datio honestate aut neceßitate ex
cedat, ad hæc ipsa est declinandum. Interdum enim neq; e
æquum beneficium retribuere: cùm alter quidem in studios
sciens studiosum esse, cōtulit beneficium, alter autē illum f
gitiosum esse existimat. Nonnūquam enim nec ei qui mu
uit uicißim est mutuandum. Nam ille quidem putās se rec
pturū, bono mutuauit uiro: hic autē non sperat à prauo re
cipere. Siue igitur reuera hoc sic se habeat, non æqualis
dignitas: siue non ita quidē se habeat, putent autē sic se h

re, non uidebuntur absurdè facere. Quòd igitur sæpe est dictum, sermones qui de affectibus actibúsue fiunt, perinde habent definitionē, ut ea circa quæ sunt. Non eadem igitur uniuersis esse reddenda, neq; patri cuncta, quemadmodum neq; Ioui sacra omnia dantur, non est obscurum. Quòd si diuersa tribuenda sunt parentibus, & fratribus, & sodalibus, & beneficis tribuenda sunt singulis sua, quæque ad quemque accommodantur. Sic autē & facere uidentur. Nam ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs est comune, quare & actus qui circa hoc sunt. Et ad sponsalia etiam maximè cognatos propter idem putant accedere oportere. Videbitur autē parentibus maximè alimentis filios ut debētes, opitulari oportere: & honestius esse ijs qui causa sunt essendi, quàm sibijpsis subuenire. Honorem etiam ut dijs tribuere oportet, non omnem autem parentibus: neque eundem patri matriq;, neque sapienti, aut imperatori: sed patri paternū, & similiter matri maternum. Omni quoque seniori honor est tribuendus, qui ad ætatem accommodatur, assurgendo, locoq; cedendo. & talibus. Sodalibus autem atque fratribus præstanda est libertas, omniumq; cōmunitas. Atq; cognatis & ijs qui sunt eiusdem tribus, & ciuibus ac cæteris uniuersis semper est enitendum, id quod accommodatur tribuere & comparare, quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & uirtutis aut utilitatis. Eorū igitur qui generis sunt eiusdem, facile est iudicium, differentium autem est difficilius. Non tamen ob hoc desistendum est: sed ut fieri potest, ita est distinguendum.

COMMENT.

Habent autem & huiuscemodi dubitationem.} Hoc est 8 secundum capitulum huius tractatus, in quo affert quasdam dubitationes circa officia & remunerationes quæ fiunt ad amicos: & eas soluit, ostendendo quod cuique tribuendum est secundum dignitatem. Diuiditur autem hoc

capitulum in duas partes. In prima affert dubitationes. In secunda eas soluit. Primò igitur videtur afferre tres dubitationes quæ pertinent ad officia humana cuiusque perfectionis, & artis, videlicet. Prima ratio, vtrũ oporteat filium tribuere omnia patri, & in omnibus obedire. & statim infert sententiam oppositam, & probationem innuere videtur exemplis. scilicet an ægrotanti filio parendũ sit magis medico quàm patri. nec dubium hoc esse videtur, nam potius debet parere medico: nec videbitur in hoc cõtra officiũ facere, nec etiã si ad gubernationẽ exercitus eligat peritũ rei militaris ducem potius quàm ineptum quẽ pater expeteret. Secũda dubitatio est, an magis sit amico dandum an studioso viro. Tertia est, reddenda ne sit gratia benefactori, an sodali dandum potius.

9 {OMNIA igitur talia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus incipit declarare has quæstiones: & primò videtur soluere in genere, & quoquo modo excusare, quòd non potest omnino afferri exacta solutio propter varietatem, quia videbitur officium potius faciẽdũ ex eo quod est maius, nunc quia honestius, nunc quia magis necessarium: variis enim de causis quæ variantur in vita ipsum officium variari videtur, vt in libro etiam de Officiis ostẽdit Cicero, vt multa affert ad hanc materiam accommodata. verum si volumus dare quandam regulam vniuersalem, dicere possumus quòd non omnia eidem tribuenda sunt, sed vnicuique vt decet, & vt oportet tribuendum est.

10 {ATQVE beneficia plerũq; reddẽda.} Incipit magis particulariter soluere Philosophus. & primo illas duas vltimas, id est secundã & tertiã quæstionem, dicendo ꝙ vt plurimum benefactori & bene de nobis meritò reddere potius beneficia debemus quàm sodali conferre. Nam cũ duo genera liberalitatis sint, vt inquit Cicero, vnũ dandi beneficiũ, alterum reddendi, demus necne in nostra potestate est: non reddere bono viro nõ licet, si modo id facere possit sine iniuria. Reddendum est igitur vt plurimum. & dicit plerunque id faciendum esse, & non semper: quia euenire potest vt illud fieri nõ debeat vel aliud potius fieri vt exemplo redimentis. & patris capti ostendit in textu. Simpliciter itaque debitũ benefactori est reddendum, sed secundum quid, id est interdum non videtur id esse agendum, veluti cum honestius vel magis necessarium

sariũ est amico fame pereunti subuenire,quã benefactori beneficiũ referre: eodẽ pacto dicere possumus ꝙ depositũ simpliciter est reddendũ:sed interdũ euenit vt nõ sit reddẽdum, veluti si quis gladiũ apud te sana mente deposuerit, repetat insanus,non reddere,vt inquit Cicero,officium sit. Aliquando etiam beneficium retribuere non est æquum, vt boni, & praui,& mutuantis,& mutuo accipientis exemplo ostendit in textu Philosophus.sed excusat se postea ab exacta determinatione atque doctrina ob varietatem rerum quæ circa hãc materiam contingunt de affectibus & actibus humanis.

{NON eadem igitur vniuersis.} Soluit Philosophus illã primam quæstionem,ostendendo ꝙ non eadem omnibus, sed vnicuique,& singulis tribuenda sunt ea quæ decẽt: & declarat quæ parentibus,quæ fratribus,& quæ propinquis tribuenda videntur, & discurrit per singula officia vt patet in textu de manifestè concludendo,quòd semper enitẽdum est id quod accommodatur decẽtq; tribuere:sunt enim officia, vt Cicero,inquit,quæ magis aliis quàm aliis debeantur: vt vicinum citius adiuueris in fructibus percipiendis,quàm fratrem aut familiarem:at si lis in iudicio est, propinquum potius & amicum,quàm vicinum defenderis.& similia. 11

Quando soluenda amicitia.

CAP. III. 12

St etiam dubitatio:si dissoluendæ sint amicitiæ,necne,ad eos qui non permanẽt, an ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatem amici sunt, cum hæc non habent.Nec est absurdum dissolui. Illorum enim erant amici,quibus deficientibus, rationi consonum est non amare.Incusauerit autem quispiam si ob utilitatem aut uoluptatem amans,ob mores simulat amare. Quod enim superius diximus,plurimæ fiunt incusationes inter amicos,cùm non similiter optant & sunt amici. Cùm igitur quispiam sua se opinione fefellerit, putaueritque ob mores amari,nihil illo tale agente,tum seipsum is accusare debet.Cùm uero à simulatione illius deceptus fuerit, tum

qui decipit, iustum accusare: & magis quàm eos qui nummos adulterinos conficiunt, quanto maleficium ipsum circa
13 præstabilius est. Quòd si acceptat ut bonum, factus est autem prauus, atque apparet, estne amandus? An impoßibile est? siquidem non omne quoduis est amabile, sed bonum. neque autem dignum est prauum amicum habere, neq; oportet. non enim amatorem prauorum esse oportet, neque similem euadere prauo. Dictum est autem simile simili esse amicum.
14 Est ne igitur statim amicitia dissoluenda, an non omnis: sed in qua est incurabilis ob prauitatem? Qui autem emendari possunt, ijs magis ferendum est in moribus auxilium quàm in pecunijs, quanto præstabiliores sunt & magis amicitiæ proprij. Nihil autem absurdi uidebitur facere, qui amicitiam dissoluit. non enim huic aut tali amicus erat.
15 Cùm igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat, sese
16 ab illo seiungit. Quòd si alter permaneat, alter magis bonus euadat, multúmque uirtute differat, est ne utendum amico? an fieri nequit? In magna autem distantia maximè manifestum fit, ut in amicitijs quæ à pueritia contrahuntur. Nam si alter mente permaneat puer, alter optimum in uirum euaserit, quonam modo fuerint amici? cùm neque eadem ipsis placeant, neque eisdem gaudeant, doleántque. Neque enim hæc erunt in ipsis. Sine uerò his esse amici non possunt. simul enim ipsos uiuere impoßibile est. Atque de his ante
17 diximus. Oportétne igitur ipsum non secus ad illum sese habere, quàm si amicus nunquam fuisset? an factæ memoriam consuetudinis habere oportet? Atque ut amicis potius quàm extraneis arbitrantur gratificari oportere: sic & ijs qui fuerunt amici, tribuendum est aliquid ob amicitiam quæ anteà fuit: cùm non ob exuperationem prauitatis est dissolutio facta.

COMMENT.

EST etiam dubitatio si dissoluendæ sint.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedentibus declarauit quomodo debent fieri remunerationes in amicitiis,& præsertim in vtilibus & iocundis,& quomodo officia sint seruanda erga vnumquenque, & alia multa quæ pertinere videbantur ad seruandam amicitiam, nunc afferre videtur dubitationes, & quædam alia quæ spectant ad dissolutionem amicitiarum. & primò de amicitiis vtilibus & iocundis soluere videtur: cùm dubitando dixerit vtrum sint amicitiæ dissoluendæ altero amicorũ non permanente. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima, vt diximus, loquitur de amicitiis quæ sunt ob vtilitatem aut iocunditatem. In secunda de amicitiis quæ sunt ob virtutem. Dicit igitur in primis quòd dubitasset quispiam si dissoluenda sit amicitia altero amicorum non permanente: & soluere videtur quòd dissoluendæ sunt amicitiæ illæ quæ propter vtilitatem aut voluptatem constabunt, quia cessant causæ amicitiæ: deinde continuando dicit quòd quispiã eum incusabit, qui cum amaret ob voluptatem vel vtilitatem, simulabat se amare ob virtutem,& mores. Hinc enim querelę in iis & incusationes oriuntur. verum cùm is decipitur credens se amari ob virtutem, cùm nullum signum faciat amator amandi eum ob virtutem & mores, tunc debet accusare seipsum,& ignorantiam suam. Sin verò deceptus fuit ob similitudinem amãtis, tum accusare meritò debet illum simulantem,& iure de eo cõqueri, quia fraudem cõmisit circa amicitiam, quæ non minor esse videtur quàm circa nũmos, cùm sit amicitia longè præclarior quàm nummus. Possumus etiam introducere hunc textũ ꝙ Philosophus quasi dicat dubitãdo, si reprehendendus sit amicus ab altero qui amãs ob vtilitatẽ vel iocunditatẽ simulabat se amare ob virtutẽ,& postea quòd Philosophus soluat, dicẽdo quòd si amator nullum fecerit signum amandi ob virtutem debet amatus seipsum arguere si credit se diligi ob bonos mores: sin verò decipiatur ob simulationẽ amantis, tunc iure cõqueri debet dę tali amico ficto. 12

{QVOD si acceptat vt bonum.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus videtur afferre quatuor dubitationes siue quæstiones circa amicitias quæ sunt ob virtutẽ 13

conflatæ,& eas deinde soluere,vt patebit. Prima quæstio est, Vtrum sit dissoluenda amicitia ea,in qua alter amicorum bonus amabat alterum vt studiosum,& is postea,quē ille vt studiosum probabat euasit prauus. soluit Philosophus dicendo quòd oportet & decet soluere talem amicitiam , & ostendit quod durare non potest. Primò quia prauus non est amādus, præsertim à bono viro : deinde si vir bonus amaret amicum qui euasit prauus,tunc videretur euadere similis illi. Dictum est enim:simile simili esse amicū, sed esset absurdū quòd bonus similis euaderet prauo:ergo est dicendū ꝙ bonus non eū amabit amplius, nec vlterius inter eos constabit amicitia.

14 {EST ne igitur statim amicitia,} Secunda est quæstio quæ videtur præsupponere primā.Nam cùm bonus vir soluere debeat amicitiā cum eo qui euasit prauus , statim ne est dissoluenda talisamicitia,& dimittēdus talis amicus ? & respōdere videtur Philosophus soluēdo ꝙ talis amicus aut ita est prauus factus vt posit curari & corrigi,aut ita vt sit insanabilis: si primo modo est vt sit sanabilis,tūc adhibēda est cura & diligentia,vt ad bonā frugem & pristinos mores bonos quoad fieri potest reuocetur, & liberetur ægritudine animi, & subsidium ferendū est ei quod longè magis ad officium pertinere videtur quàm si pecuniis indigentem iuuaret,cùm longè sint præstabiliores ipsi amores quàm pecuniæ : sin verò secundo modo est vt sit insanabilis,dissoluenda est omnino amicitia.

15 {NON enim tali.} Scilicet prauo existenti erat amicus.

16 {QVOD si alter eodem in statu.} Tertia questio est quā dubitando dicit Philosophus. Sint duo amici, alter maneat in statu,alter verò euadat studiosissimus,& excedat illum alterum in virtute vehementissimè , quæritur vtrum ille valde studiosus habeat vel habere ipsum oporteat talem amicum, vbi est tanta differentia. Soluit Philosophus dicendo quòd fieri non potest vt seruet amicitiam cum eo propter nimiam distantiam & dissimilitudinē:amicitia verò necessariò consistit in similitudine,vnde postea oritur conuersatio qua maximè fit & conseruatur amicitia quare Philosophus hoc probat exemplo amicitiæ quæ in pueritia contrahitur,& probare videtur hoc modo. Qui non possunt conuersari & viuere simul, non possunt esse amici:sed taliter distantes sunt huiusmodi,vt non posint cōuersari & viuere simul,quia non dele-

ctantur

ctantur nec dolent eisdem: ergo non possunt esse vel conseruari amici.

{OPORTET ne igitur ipsum.} Quarta est quæstio quæ videtur præsupponere præcedentem, qua dubitando dicit an is amicus virtute excellens debet ita post habere amicum qui remansit in statu suo vt se habeat ad eum tanquam ad extraneum quendam qui nunquam sibi fuisset amicus. Soluit dicendo quòd debet seruare memoriam eius, & illi magis succurrere & gratificari quàm alienis, nisi ob magnam prauitatem dissoluta sit inter eos amicitia. Notandum pro iis quæ dicta sunt in penultima quæstione, quòd si duo sint amici, & alter euadat studiosissimus, alter permaneat in eodem gradu, soluenda est amicitia. Hoc videtur dubium cùm antea posuerit amicitiam esse posse aliquam in excellentia inter personas inæquales & distantes inter se, cùm tribuitur vnicuique secundum dignitatem, non ergo fiet dissolutio. quare intelligendum quòd Philosophus loqui videtur hic de amicitia exactissima, & perfectissima, cùm dicit quòd inter huiusmodi distantes non erit vel non durabit amicitia, scilicet quæ est perfecta, & quæ requirit similitudinem morum & æqualitatem quantitatis, & eiusdem perfectionis. Nam amicitia illa inæqualium personarum & quæ consistit in excellentia, forsitan esse poterit inter tales distantes, si fiat adæquatio secundum dignitatem & similitudinem rationis, vt ille qui remansit in eodem gradu tribuat excellētiori quod ei tribuendum est: sed illa perfecta amicitia cōsistens in æqualitate eiusdem quantitatis & perfectionis ob virtutem de qua non videtur loqui Philosophus, in tanta distantia seruari non potest, cum studia, conuersationes, conuictus, exercitia, & alia quibus fieri & conseruari tales amicitiæ solent, sint apud tales diuersa. 17

Quæ opera amicitiæ, & quòd non sint prauorum.

CAPVT IIII.

A uerò quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ ad seipsum quisque facit, profecta esse uidentur. Ponunt enim eum amicum esse, qui uult & agit bona, uel 18 19

quæ uidentur, amici gratia. aut eum qui uult esse, uiuereque amicum, gratia ipsius amici. quod quidem matribus ad suos
20 accidit filios, & ijs amicis qui sunt offensi. Quidam autem eum esse dicunt, qui uersatur unà cum amico, & eadem expetit. aut eum qui dolet unà, atque gaudet cum amico. Ma-
21 ximè autem & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo & amicitiam ipsam definiunt. Vnumquodque autem horum, uiro competit erga se bono. reliquis uerò ea ratione, qua tales esse existimant. Videtur autem, ut dictum est, uirtus & studiosus ipse unicuique esse mensura. Hic enim sibiipsi consentaneus est, ac eadem affectat anima omni. Et uult igitur sibiipsi bona, & quæ apparent, ac agit. Est enim uiri boni, bonum agere: & suiipsius gratia. Mentis enim causa, quæ quidem unusquisque esse uidetur, & uult etiam se uiuere, saluúmque esse, atque id maximè quo sapit. Est enim bonum homini studioso, esse. Vnusquisque autem sibi uult ipsa bona. Factus uerò alius, nullus expetit cuncta illud quod est factum habere. Habet enim & nunc deus summum bonum: sed est id quod est ipse. Videtur autem id unusquisque esse quod intelligit, aut maximè atque talis, secum degere uult. Libenter enim hoc, cum uoluptatéque facit. nam & actarum rerum recordatio periucunda est, & futurarum spes bona. talis autem afficit uoluptate. Et insuper contemplationibus mente abundat. Præterea maximè secum unà dolet, atque lætatur. idem est enim omnino ipsi molestum, atque iucundum, & non aliàs aliud. est enim sine pœnitẽtia
22 prorsus. Ex eo igitur quia unumquodq; ipsorum ad seipsum competit studioso, ad amicum autem sic se habet, ut ad seipsum (amicus enim est alius ipse) & amicitia uidetur horum aliquid esse, & quibus hæc insunt uidentur esse amici.
23 Quærere uerò utrum ad seipsum sit an nõ sit amicitia nunc

omitta

omittamus. Videbitur autem hoc amicitia esse, quo duo uel plura ex ijs est quæ dicta sunt. Et quòd maxima amicitia similis est ei quæ est ad seipsum. At uerò uidentur ea quæ dicta sunt & ipsis multis inesse, quamuis sint praui. An 24
hoc participes ipsorum sunt, quo sibijpsis placent, & bonos se esse existimant: Nam eorum qui uehemēter sunt praui atque nefarij, nemini hæc insunt: sed nec inesse uidentur. ferè autem neque prauis. dißident enim secum, & alia quidem cupiunt: alia autem uolunt, ut incontinentes. Nam ijs 25
quæ bona sibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate afficiunt atque nocent. Quidam rursus ob formidinem atque inertiam eas agere res omittunt, quas putant sibijpsis optimas esse. Qui uerò multas res graues atque nefandas egerūt, 26
uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, sibique mortem consciscunt. Quærunt præterea alios ipsi flagitiosi 27
quibuscum uersentur: se uerò ipsos fugiunt. Nam si sint secum, recordantur multarum grauiúmque rerum, & sperant alias tales. Si cum alijs autem sint, obliuiscuntur. Atque cùm nihil habent quod sit amabile, nulla re prorsus afficiuntur ad seipsos, quæ ad amicitiam attinet. Neque igitur unà secum gaudent, atque dolent. est enim eorum anima in seditione. Atque interdum ob prauitatem dolet, abstinens à quibusdam, interdum lætatur. Et hæc quidem pars huc, illa autem illuc trahit ut diuellentes. Quòd si fieri nequeat ut doleat simul atque lætetur: at paulò post dolet, quòd lætatus fuit, & nollet sibijpsi illa uoluptati fuisse. Improbi nanque pœnitentia sunt referti. Improbus igitur ne erga se quidem amicè affectus est, propterea quòd nihil habet quod sit amabile. Quòd si ita sese habere uehementer est miserū, totis uiri 28
bus fugienda est prauitas, & enitendum est bonum esse. sic enim ad seipsum habebit amicè, & alij amicus poterit esse.

COMMENT.

18 EA verò quæ erga amicos agenda seruadáque. } Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit plura quæ pertinere videbãtur ad cõseruationem & dissolutionem amicitiæ, nũc docet de operationibus amicitiæ afferendo originem earum, & ostendendo quæ & quot sunt. Nã inter cætera tria esse videntur quæ cõpetunt amicitiæ veræ tanquam opera quædã atque officia propria: beneficentia, beneuolẽtia, cõcordia, siue vtriusque cõsensus. & ista videntur oriri ex amore quo quis studiosus & bonus vir seipsum amat. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima autem dicit Philosophus quòd operationes & officia amicitiæ quæ seruanda sunt erga amicos, originem habent ex iis quæ quisque sibi facit & tribuit. Amicus enim dicitur alter ipse. Notandum ex iis quæ sibi quisq; tribuit omnia penè opera atque officia proficisci vidẽtur quæ amicus erga amicum seruare debet. Ex se igitur originem habent, non tamen quomodocũque se habente & indifferenter accepto: sed ex seipso bono & studioso existente viro. is enim mensura & regula esse videtur rerum agendarum & affectuum omnium.

19 {DEFINIENTES enim ponunt. } Affert nunc ea Philosophus quibus definiri videtur amicitia. Complures enim priscorum definientes amicũ, tribuere ei videbantur illa tria quæ colligi videntur ex definitionibus illorum, scilicet beneficentiam, beneuolentiam, concordiã. Nam ij qui dicunt amicum esse qui amici gratia vult & agit bona, innuere videntur beneficentiã: qui vero dicũt eũ esse amicum qui vult esse & viuere amicum, innuere videntur beneuolentiã. Quidam autẽ dicentes amicum esse qui versatur cũ amico, & eadem expetit, innuere videntur concordiã, & idem velle atq; idem nolle. Sic igitur ista tria colligi vidẽtur ex definitionibus antiquorum, quæ & si sint opera & officia amicitiæ, tamen videntur habere originem ab amore quo seipsum quis amat, vt patebit inferius. Est autẽ primum in ordine beneficentia, in qua tres requiruntur cõditiones, scilicet vt beneficiis vti in amicitia velit, agat, & agat amici gratia ea quæ sunt bona vel quæ sibi videntur bona: quod adiunxit, quia amicus facit ea quæ credit esse bona. quòd si aliter euenit

præter

præter intentionẽ ſuã,hoc non obſtat quin faciat amici of-
ficium,quia nõ ſtetit per eũ.Secũda definitio pertinere vide-
tur ad beneuolentiã,quæ & ſi videatur eſſe extenſa in ompi-
bus iis,tamen magis videtur eluceſcere hic,ſcilicet velle eſſe
& viuere amicum.& hoc naſcitur ab eo quod quiſq; ſeipſum
amat,& vult ſeipſum viuere,quòd ſi amicus eſt alter ipſe,me-
ritò idem optabit erga illũ.Tertia definitio pertinere vide-
tur ad cõcordiã,vbi tãguntur tria,ſimul conuerſari quod eſt
actus externus,eadem expetere,& velle,quod eſt actus inter-
nus:& gaudere doleréque eiſdẽ,quod eſt affectus internus ,vt
patet.Notandum quòd amicitiã dicit Philoſophus deſcribi
aliquo iſtorũ vel omnibus,nõ tamẽ eſt propria definitio ta-
lis niſi à poſterioribus quibuſdam.Nã definitio propriè di-
cta datur per eſſentialia,& propria,& ita definita eſt antea à
Philoſopho amicitia à prioribus ex quibus cõſtituitur & ex-
plicatur eſſentia,& natura amicitiæ.Hæc autem quæ ſuprà
allata ſunt,ſequuntur & præſupponunt amicitiã,cũ ſint ope-
ra & officia quæ ab ea proficiſcuntur.Quare definitio ex tali-
bus à poſterioribus quibuſdã erit:ſicut interdũ demõſtratio
quædam dicitur eſſe à poſteriori.Et ſi quis diceret,amicitia
ſuperius definita eſt per beneuolentiã tanquam per aliquod
prius.Dicendũ quòd beneuolẽtia ſumebatur ibi vt genus,&
vt habitus vel diſpoſitio quædam:hic verò vt operatio.Non
enim vnifariã beneuolentia ſumitur,vt etiã antea diximus.

{ET iiſce amicis qui ſunt offenſi.} Hoc addere videtur 20
Philoſophus,vt oſtendat hoc eſſe ſignum quòd amicus vult
amicum eſſe,& viuere gratia ipſius amici,quia etiam inter
eos vbi aliquæ offenſæ vel contentiones cecidere,remanet
tamen beneuolentia quædã qua ei exoptat bona,nulla cau-
ſa ſuæ vtilitatis aut voluptatis:ſed tantum amici gratia.

{AT qui horum vnumquodque.} Hæc eſt ſecunda pars 21
huius capituli,in qua oſtendit quomodo iſta quæ tribuuntur
amicis ſe habẽt ad virũ bonum,& quomodo vir bonus hæc
ſibiipſi tribuit.& videtur innuere duas concluſiones.Prima,
Id quod eſt menſura omniũ rerum agendarum & humana-
rum operationum,eſt etiã menſura ipſius amicitiæ qua quis
ſeipſum amat:ſed virtus,& ipſe vir ſtudioſus,& bonus eſt hu-
iuſmodi : ergo virtus & vir ſtudioſus,& bonus,eſt menſura
amicitiæ qua quiſpiam ſeipſum amat.Patet ratio ex dictis
Philoſophi

Philosophi,quòd electio & virtus,& omnino ipse studiosus vir,est mensura rerum humanarum.Nã in vnoquoq; genere id sumendum esse videtur pro mẽsura quod est perfectum in eo genere,& omnia deinde dici solent magis aut minus perfecta,prout magis vel minus distãt à perfectissimo.Vnde cum homo studiosus perfectus esse videatur in specie humana,meritò dicitur quòd ex eo sumitur mensura:tanquam in saporibus diiudicãdis,ex gustu sano & incorrupto.& non ex prauo & ægro accipi indicium solet.Secũda conclusio,Ex eo homine cui primò & per se cõpetunt ea quæ pertinent ad amicitiam sui,proficiscuntur ea quæ ad amicitiam spectant amicorum:sed vir studiosus est huiusmodi:ergo ex viro studioso proueniunt ea quæ ad amicitiã spectant amicorũ.Patet ratio,quia viro bono & studioso competunt primò & per se omnia illa officia amicitiæ,& munera & operationes beneficentiæ,beneuolentiæ & cõcordiæ.Reliquis verò tantum, quantum se existimant esse bonos.Studioso autem primò & per se cùm sibi sit consentaneus,& eadem affectet omnibus viribus animi,quia eadem in eo vult ratio & appetitus sensitiuus:qui etsi interdum repugnat rationi,tamẽ in viro bono obtemperat,& vnitur ei,& ideo eadẽ experit nulla parte vel potentia animi repugnante.Nã,sicut in quinto diximus, de iustitia illa Platonica quæ dicebatur esse sui ad seipsum, & potentiæ ad potentiã,& quòd videbatur esse causa iustitiæ ad alium:sic de amicitia dicere possumus quæ est sui ad seipsum,id est partis ad partem,vel potẽtiæ ad potentiã,quæ videtur esse origo amicitiæ ad amicum,& quasi idæa atque exemplar,& hoc studioso maximè videtur competere,quia vult sibi bona per se cũ se amat,& gratia suiipsius,id est mentis quæ est principale in eo.Nam per appetitum videtur esse animal,per rationẽ & mẽtem videtur differre à brutis.Agit igitur bona gratia mentis suæ:hæc autem sunt illa quæ pertinent ad bonos mores,& speculationem rerũ altissimarum, & quæ perficiunt vtrunque intellectũ,scilicet tam actiuum quàm speculatiuũ.Viuere igitur vult & potius vita secunda, id est operatione,& operatione ea quæ est mentis atq; intellectus.Vnusquisque autẽ exoptat sibi bona,quæ sibi sunt bona,& non aliena:hominis autem bona propriè sunt mentis bona.quòd si esset factus alius,veluti per impossibile,quidam

dam belua vel similis beluæ ob prauitatẽ & vitia: si, inquam, factus esset alius, non peteret sibi illa bona adesse, quæ nunc expetit. & vt accedamus per verba Philosophi: nullus factus alius, scilicet à seipso, expetit cuncta habere, id est vt cuncta habeat illud tale quod factum est, scilicet aliud à se, id est à mente sua quæ videtur esse præcipua pars vel principale quiddam in eo: veluti factus equus nõ expeteret bona hominis, sed equi: & factus leo non expeteret bona hominis, sed leonis. & sic de aliis. vnusquisq; enim expetit sibi accommodata & propria bona, vt equus equina, homo ea quæ sunt rationis & mentis. Deus autẽ cùm sit perfectissimum, habet in se suũ summum bonũ & sibi propriũ quod nullo pacto cuiquam alij competit præterquam ipsi. Et addit postea: quod videbitur autẽ id esse quisque quod intelligit, non simpliciter quisq; homo videtur esse id quod intelligit, id est, intellectus & mens, sed maximè quod adiunxit, quia homo non est solùm mens, sed quædam tertia entitas, quãuis mens sit præcipuum & principale quid in homine. & forsitan id etiã adiunxit, ne videretur omnino sequi opinionem Platonis, qui animam nostram appellabat hominem: corpus autem quasi vestem hominis. Postea dicit Philosophus quòd vir bonus secum degere vult, & secum viuere, quia gaudet memoria, & conscientia rectè factorum, & spe bona futurorũ, & cùm habet mentem tranquillã & alienam à perturbationibus, contemplatione abundat, & gaudet, in qua magna pars felicitatis humanæ cõtineri videtur. Ex quibus patet quòd cùm hæc omnia enumerata quæ sunt officia & operationes beneficentiæ, & beneuolentiæ, & concordiæ competunt primò & per se viro studioso, vt est amicus sui ad seipsum, competunt etiam ei vt est amicus ad alterum, & ex eo tanquam ex origine & fonte proueniunt hæc quæ ad ipsam amicitiã pertinere diximus. & hoc etiam patebit magis nunc inferius.

{HOC igitur ipso quod vnumquodq;.} Declarauit Philosophus, viro studioso competere vt agat ea omnia erga se quæ ad amicitiam pertinent, ex quo habet statim conclusionem illam probatã, quòd ex eo quòd vir studiosus facit erga se omnia quæ pertinent ad amicitiã amici qui est alter ipse, coniectari possumus amicitiã esse aliquid horũ, vel omnia quæ facit is erga se, qui se vehementer amat: & hi sunt amici, dicit 22

ci, dicit Philosophus qui faciunt erga suos amicos, ea quæ vir studiosus facit erga seipsum. & sic concluditur sententia sua quam intendebat probare, quòd officia & operationes amicitiæ, & amicorum, originẽ habent ab amicitia qua vir studiosus seipsum amat.

23 {QVAERERE verò vtrum ad seipsum.} Videtur hac in parte se excusare Philosophus à determinatione huius quæstionis, scilicet vtrum sit amicitia ad seipsum, quod videbatur præsupposuisse superius. quæret autẽ aliquis vtrum ad seipsum sit amicitia, & dicit quòd hoc est omittendũ nũc, cùm antea tetigerit, & inferius dicet nonnulla, ex quibus oriri videtur solutio huius quæstionis, quanuis etiam hic tangat aliqua ex quibus coniicere & probare possumus amicitiã esse ad seipsum. Nam dicit quòd videtur amicitia à qua proficiscuntur duo vel plura eorum quæ diximus, scilicet pertinere ad amicitiam: sed ab amicitia ad seipsum profluunt aliqua supradictorum vel omnia: ergo illa videbitur esse amicitia. Præterea alia ratione idem videtur ostendere hoc modo: illa videtur esse amicitia cuius similitudine dicitur exuperatio amicitiæ, id est amicitia perfecta quæ summa est amicitiarum: & ideo dicitur exuperatio, vt antea declarauimus: sed amicitia sui ad seipsum est huiusmodi, vt eius similitudine dicatur perfecta amicitia: ergo amicitia sui ad seipsum est amicitia. Quanquam dicãt nonnulli quòd Philosophus non vult quòd sit amicitia sui ad seipsum per ea verba duo vel plura, quia amicitia debet esse inter duos vel plures, & ipse homo non est nisi vnus, quorum ego expositionem minimè sequor. Notandũ est igitur quòd si amicitia constat ob hoc, & ab ea profluunt officia ea, quia vir studiosus amat seipsum, & sibi tribuit ea omnia, concedere debemus dispositionem siue beneuolentiã qua se quisque amat, esse amicitiam, & habere gradus sicut habẽt istæ quæ sunt amicorum ad amicos: nam studiosissimus & perfectissimus se magis amabit quàm minus studiosus: & sic successiuè veluti amicitia ad amicum est magis & minus, quòd si quis dixerit non esse hic beneuolentiam mutuam: dicendũ primò quòd hæc amicitia sui ad seipsum est origo, & quasi exemplar atque idæa reliquarum. Vnde amicus sumere mensurã & regulam debet ad exercenda officia erga alterum amicum, scilicet taliter qualiter studio-

diosus ergà seipsum:deinde duo hic etiam in amicitia ad seipsum cadere videntur,appetitus & ratio,quæ quando conueniunt & vniuntur ita vt appetitus obtemperet rationi , tunc oriri videtur concordia,& amicitia quædam potentiæ ad potẽtiam.sicut de iustitia dictum est suprà:& talis amicitia , ad seipsum cùm sit origo,& quasi idæa.aliarum præstantissima esse videbitur,& summa cum iocunditate coniuncta.

{AT verò videntur ea quæ dicta sunt.} Hæc est tertia pars huius cap.in qua Philosophus ostendit quo pacto supradicta competũt hominibus qui nõ sunt studiosi. Dicit igitur quòd ista videntur competere multis,id est multitudini, & videtur ponere gradus vt sint quidam studiosissimi,quidam pessimi quidam inter istos. Ea igitur quæ dicta sunt suprà,studiosissimo competunt propriè,pessimis nullo pacto , intermediis verò intantum competere videntur , inquantum sese existimant esse bonos,& cùm bonum ametur:ergo seipsos amant, & faciunt quoquo modo ea officia quorum suprà meminit, id est intantum inquantum se bonos esse existimant. 24

{DISSIDENT enim secũ & alia.} Declarat hac in parte Philosophus , quòd prauis hæc suprà dicta amicitiæ opera non competunt,& primò ꝙ nõ cõpetunt ei officia beneficentiæ,probatur,Iis qui faciunt sibi nociua,non competunt opera beneficentiæ : sed praui sunt huiusmodi : ergo prauis non competunt opera beneficentiæ.& hanc rationem probat exẽplo incontinẽtium,qui percipiunt meliora, sequũtur tamen deteriora & voluptuosa quæ sibi sunt nociua. Probat etiam idẽ alio medio,quia praui omittunt agere ea quæ sibi essent optima:omittunt,inquam ob inertiam quandam,vt faciunt incontinentes secundum quid,vel etiam molles. 25

{QVI verò multas res graues.} Sequitur nunc declarando quòd prauis etiam non competunt opera quæ pertinent ad beneuolentiam,quia habentibus òdio lucem & vitam , vt sunt praui,non cõpetunt officia beneuolentiæ & opera eius: 26

{QVAERVNT præterea.} Ostendit tertio loco ꝙ prauis etiã non cõpetunt officia concordiæ,quia nõ possunt secum cõuersari,& seipsos fugiunt cõsciẽtia scelerũ,& secũ dissidẽt nihil habẽtes boni quod ad amicitiam spectet , & eorũ animus est in seditione. Sæuos punire tyrannos,vt ille poëta inquit,Haud alia ratione velis cũ dira cupido Mouerit ingeniũ 27

feruenti tincta veneno, Virtutem vt videant intabeſcántqu relicta. Notãdũ ꝙ totus iſte ordo, vt mihi videtur, correſpon det ex oppoſito illi quẽ tenuit Philoſophus, quãdo enarrauit ea ſuperius quæ cõpetũt bonis, oſtẽdẽdo ꝙ ſibi ſunt cõſenta nei, & reliqua quæ ibi ſucceſsiuè poſuit: hic econtrà quæ rep riuntur in prauis ſucceſsiuè attulit, oſtendendo quòd ſecum diſsident & alia gradatim oppoſita bonis, vt vidimus.

28 {QVOD ſi ita ſeſe habere.} Concludit Philoſophus, affe rendo duas ſententias obortas. Prima eſt, quòd cùm ſumma miſeria ſit in prauitate conſtituta, omnibus modis fugienda eſt prauitas. Secunda econtrà, quòd probitas & virtus eſt com paranda, vt latè patet in textu.

De beneuolentia.

CAP. V.

29 *Beneuolentia autem, amicitiæ quidem eſt ſimi lis, non tamen eſt amicitia. Fit enim beneuolen tia & ad ignotos, & latens, amicitia uerò non fit. Hæc autem antea diximus. At nec etiam eſt*
30 *amatio. Non enim habet extenſionem nec appetitionem. Amationem autem hæc ſequuntur. Et amatio quidẽ eſt cum conſuetudine. beneuolentia autem fit & repentè: ut fit & er ga certantes. ſpectantes enim beneuoli fiunt ipſis & uolunt bona. Nihil autem agerent ſimul. Quod enim diximus, re-*
31 *pentè fiunt beneuoli, & leuiter diligunt. Videtur igitur be neuolentia principium amicitiæ eſſe ſicut & adamandi, uo luptas ea quæ per aſpectum efficitur. nemo nanque adamat, ſi nõ antea delectatus fuerit forma. Qui uerò gaudet form non continuò & adamat: ſed cùm abſentẽ deſiderat, præſen tiamq; affectat. Sic igitur & amicos, impoßibile eſt eſſe, ni ſi beneuoli fuerint. Beneuoli uerò nõ cõtinuò & amãt. Vo lunt enim dũtaxat iis bona, quibus beneuoli ſunt. Sed nihil agerent ſimul. neq; pro illis moleſtiam ſuſciperent ullam. Quapropter quiſpiam per translationem principiũ ipſa*

amici

amicitiæ dixerit esse. Diuturnam autem factam, & ad con-
suetudinem accedentem, amicitiam fieri. nō eam quidem quæ 32
ob utilitatem, neque eam quæ ob uoluptatem est. neque enim
pro hisce beneuolentia fit. Qui nanque beneficium accepit,
retribuit pro iis quæ accepit beneuolentiam, faciens iusta.
Qui uerò uult aliquem prosperitatem habere: spe commodi
alicuius consequendi per illum, non illi, sed sibi potius bene-
uolus esse uidetur. quemadmodum, nec amicus si illi pro-
pter aliquem usum obsequium præstat. Omnino autem be- 33
neuolentia ob uirtutem, ac bonitatem aliquam fit. cùm cui-
piam quispiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur:
ut in certantibus diximus.

COMMENT.

BEneuolentia autem amicitiæ quidem est similis. } Hoc 29
est quintum capitulum huius tractatus, in quo Philoso-
phus posteaquàm declarauit ea quæ ad amicitiam pertinent
profluere ab iis quæ bonus sibiipsi tribuit, & ea reduceban-
tur ad tria opera siue officia, scilicet ad beneficentiam, con-
cordiam, beneuolentiam. Nunc accipit ista Philosophus, do-
cendo de singulis ea quæ sunt cognitu necessaria, & primò de
beneuolentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes
quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte incipit osten-
dere Philosophus, quid non sit beneuolentia, afferendo hanc
conclusionem, quòd beneuolentia non est amicitia. Primò,
quia amicitia est inter eos qui se mutuo cognoscunt: sed be-
neuolentia potest esse erga ignotos. Item amicitia non est la
tens, beneuolentia latere potest eum cui bona volumus: ergo
beneuolentia non est amicitia, quanuis sit similis amicitiæ,
quia oportet omnes amicos esse beneuolos: nō tamē est idē.

{AT nec etiā est amatio,} Ostendit vlterius Philosophus 30
quòd beneuolentia non est amatio. Probatur, Amatio habet
extensionem & appetitionem: sed beneuolentia non habet
hæc talia: ergo beneuolentia non est amatio. Quidam expo-
sitor dicit quòd amatio est intensa beneuolentia, & sic nihil
intererit inter hæc duo nisi magis & minus: ita vt beneuo-
lentia sit remissa amatio, & amatio intensa beneuolētia. hęc

expositio etsi tolerari potest, tamen mihi non satisfacit, quia amatio media esse videtur inter beneuolētiam & amicitiã, sicut dealbatio inter duos terminos. Terminus à quo erit beneuolētia, terminus ad quē ipsa amicitia, & hoc innuere videtur Philosophus per illud quod dixit, amatio habet extensionem & appetitionē. Appetit enim præsentiã amati, beneuolentia nō ita curat: vel dicere possumus, habet appetitionē, id est, est extensa appetitio. Præterea probatur quòd amatio non est beneuolentia hoc pacto: Amatio est cum consuetudine, beneuolentia esse potest sine consuetudine, quia repente fieri potest: ergo beneuolentia non est amatio. Notãdum ꝙ beneuolentia duobus modis considerari vel sumi potest: aut vt genus quod prædicatur de amicitia, aut vt species quæ distinguitur ex opposito ab amicitia tanquam altera species, ita vt sint duæ species beneuolentiæ, scilicet amicitia & beneuolentia sumens nomen generis. quãdo igitur philosophus accipit in definitione amicitiæ beneuolentiam, sumit eam quæ est genus. Hic verò accipitur beneuolentia quæ est species, siue sit dispositio quædam, siue operatio: sed hæc distinctio facta est antea in quadam dubitatione.

31 {VIDETVR igitur beneuolentia principium.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm ostendit quid nō est beneuolētia, nũc ostēdit quid sit, dicēdo ꝙ est principiũ amicitiæ. & probatur hoc modo, Sicut se habet voluptas per aspectum pulchritudinis ad amorē qui fit propter pulchritudinē, sic beneuolentia respectu amicitiæ: sed illa voluptas per aspectũ est principiũ amoris: ergo & beneuolētia erit principiũ amicitiæ. Posteà addit ꝙ per translationē aliquis dicet beneuolētiã esse principiũ amicitiæ, sicut nos dicere solemus cor esse fontē sanguinis. Nã vt à fonte scaturit aqua, sic à corde emanare videtur sanguis, & spiritus per translationē quandã: sic etiam dicere possumus beneuolentiã esse principiũ amicitiæ quasi per translationē quandam. Ipsa tamen beneuolētia si ei addatur cōsuetudo frequēs vt sit inueterata, fit amicitia, & erit tãquam terminus à quo. Aliqui tamen textus habent, hic otiosam amicitiã dicit &c. Quòd si ita se haberet, quod mihi nō multum probatur, tunc dicere possumus beneuolentiam esse quoquo modo amicitiam, scilicet otiosam, id est, per translationem quandã. Nam

sicut

ſicut per amicitiam quis vult bona amico: ſic per talem beneuolentiam: ſed erit otioſa, quia non pariet operationes quas parit ipſa amicitia. Patet igitur quòd beneuolentia de qua loquitur hic Philoſophus, per tranſlationem quandam dicitur eſſe principium amicitię. Notandum quòd rem aliquam fieri aliquid dicitur vt ſubiectum, veluti homo fit albus: ſed ex hoc fieri hac ratione priuationis, vt ex immuſico fit muſicũ, & ex pane fit ſanguis, & ex ſemine fit animal: nõ ꝙ ſeminis forma ibi remaneat, ſed remota priore forma introducitur altera denuò forma, vt in libro Phyſicorum docet Philoſophus. Sic igitur beneuolentiam eſſe principiũ amicitiæ dicimus per trãſlationẽ, quia ex beneuolẽtia inueterata fit amicitia, non ꝙ illa ſpecies manens quæ diſtinguitur ex oppoſito tanquam diſpoſitio ad habitum fiat amicitia: ſed eſt dicẽdum quòd ex tali diſpoſitione oritur amicitia. Vt igitur diſpoſitio ſe habet ad habitũ, ſimiliter ſe beneuolentia ad amicitiam habere videtur. Ii mihi non ſatisfaciunt, qui dicũt beneuolentiã non eſſe principium materiale, nõ formale, non finale, ſed effectiuũ. Mihi autem videtur ꝙ poſsit dici etiam materiale, quia ex ea tanquam diſpoſitione dicitur fieri amicitia, & ita deſtruitur illa diſpoſitio, & generatur habitus: ſin accipiatur beneuolentia vt operatio, tunc dici poteſt principium inſtrumentale, & ſi volumus effectiuum vel etiã materiale, ob ſubiectum in quo dicitur eſſe. Intelligendum eſt autem quòd ſi ponere ordinẽ velimus in iſtis vt ſunt ad homines, conſiderare poſſumus profluere à voluntate beneuolam operationẽ, deinde beneuolentiam quæ ſit vt diſpoſitio quędam, poſtea amationem ſuccedere quæ ſit operatio præcedẽs amicitiam, quaſi amica operatio. Demum amicitia quæ eſt habitus, ex qua poſtea proficiſcuntur officia amicitiæ, ſiue ſint beneficẽtiæ, ſiue beneuolentiæ, ſiue concordiæ. Beneuolentia autem vt diſpoſitio vel operatio præcedens dici principium poteſt amicitiæ, principium, inquã, materiale ſi cõſideretur vt ex quo fit: effectiuũ vero, ſi ſumatur vt quod facit.

{NON eam quidem quæ ob vtilitatem.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cuiuſnã amicitiæ beneuolentia non dicatur eſſe principium, & cuius dicatur. & primò oſtendit quòd non eſt propriè principiũ amicitiæ quæ ſit ob vtilitatem, aut voluptatem. Probatur, Si be- 32

neuolentia est pro eo, & gratia eius bona volumus, profecto beneuolētia non erit principium amicitiæ ob vtilitatem, aut voluptatem. At primum est, ergo & secundum. Patet ratio, quia in amicitia vtili aut iocunda beneuolentia non videtur esse pro illo, sed pro se, & pro sua vtilitate vel voluptate, & hoc etiam percipi inde potest, quia interdū euenit vt aliquis accipiat beneficium, veluti in bona amicitia, & retribuat bene de se merito beneuolētiam post vtilitatem, & beneficium acceptum, quod est indicium beneuolentiam non esse principium amicitiæ vtilis vel iocundæ, cū retribuatur post, & non ante beneficiū acceptum. Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit sibi iusta, beneuolentiam, non ob vtilitatem futuram, quia id fecisset antequam susciperet, & esset sibi beneuolus non illi: sed pro beneficio iam accepto. ex quo patet quòd beneuolētia propriè non dicitur esse principium amicitiæ quæ est ob vtilitatem, vel eius quæ est ob voluptatem.

33 {ATQVE omnino beneuolentia.} Declarat nunc Philosophus, quòd beneuolentia principium propriè videtur esse amicitiæ bonæ atque honestæ cùm afficimur alicui beneuolentiam habentes ob virtutem, vel aliquod bonum illius, vt patet in textu. sic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolentia sit propriè, & cuius non sit. Nam sicut amicitiæ quæ sunt ob vtilitatem vel voluptatem non dicūtur propriè amicitiæ: sic etiam beneuolentia non dicitur propriè in illis.

De concordia. CAP. VI.

34 *Tqui concordia etiam ad amicitiam attinet. Quapropter non est eadem opinatio. Hæc enim & ijs qui sibi mutuo sunt ignoti, inesse potest. Nec eos qui de quouis sunt eiusdem sententiæ concordes dicunt. uelut eos qui de cœlestibus eadem sentiunt. non enim ad amicitiam pertinet de his esse concordes.*

35 *Sed ciuitates concordes inquiunt esse: cùm de ijs quæ conferunt eadem sentiunt eligúntque, atque agunt ea quæ publicè uisa sunt. Circa igitur ea quæ in actionem ueniunt concordes sunt homines, & horum circa ea quæ in magnitudine sunt*

ne sunt, possúntque utrisque uel omnibus inesse. Vt ciuitates concordes sunt · cùm omnibus uidetur, magistratus esse diligendos, aut societatem cum Lacedæmonijs iucundam esse: aut magistratum gerere Pittacum, cùm uellet & ipse. At cum uterq; seipsum uult (ut ij uolunt qui in Phœnißis sunt) seditionem habent. Concordes enim esse, non est idem utrunque intelligere quicquid tandem id sit: sed in eodem idem. ut cum & populus, & boni Rempubl. optimates gerere uolunt. Sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autem 36
amicitia uidetur ipsa concordia esse, sicut & dicitur. Nam circa commoda & ea quæ pertinent ad uitam uersatur. Est 37
autem talis concordia in bonis. nam & secum quisque horum est concors, & omnes inter se sunt concordes, quippe cùm in eisdem omnino sint. Talium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euripus: uoluntque semper ea quæ iusta sunt, & quæ prosunt. Hæc autem & communiter affectant. Prauos uerò concordes esse, impoßibile est, nisi breui in tempore, quemadmodum & amicos esse. In rebus quidem utilibus plus, in subeundis uerò laboribus subministrationibúsue minus habere percupientes. Vnusquisque autem hæc sibi uolens, proximum perscrutatur, & prohibet. perit enim res ipsa communis, cùm ab ipsis non conseruetur. Fit igitur ut in seditione uersentur: & sese quidem uicißim urgentes, quæ iusta sunt agere nolunt.

COMMENT.

AT qui concordia etiam ad amicitiam.} Hoc est sextum 34
capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedenti determinauit de beneuolentia: nunc de concordia quæ ad amicitiam pertinet ostendit ea quæ necessaria sunt. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis declarabuntur. Primò igitur ostendit Philosophus circa quod, & cuius non dicitur esse concordia, afferen-

do in primis hanc sententiam quòd concordia non est opinatio eiusdem rei. Probatur. Opinatio eiusdem rei potest esse inter ignotos: sed concordia propriè non potest esse inter ignotos: ergo concordia non est opinatio eadem vel eiusdem rei. Præterea non dicitur propriè circa quodcunque. Nam sententia eadem circa speculatiua non dicitur propriè concordia, ea præsertim quæ ad amicitiam pertinet. Nam si ita esset, tunc inimici qui possunt hoc modo esse concordes dicerentur eo pacto amici, quod est absurdum.

35 {SED ciuitates concordes dicimus.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit circa quæ dicitur esse concordia, & declarat quòd versatur circa ea quæ aguntur vel agi à nobis possunt. Probatur, Concordia circa ea versari videtur circa quæ ciuitates vel ciues cuiusque ciuitatis sunt concordes: sed res agendæ sunt tales: ergo res agendæ, & agibilia sunt ea circa quæ versatur concordia. & afferre videtur plures conditiones ad declarandum ea circa quæ dicitur esse concordia. Primò, quòd concordia est circa res agibiles à nobis, deinde circa res magnas, quia minima non videntur tollere concordiam. Præterea circa res quæ posſint adesse vtrisque vel illis inter quos est concordia: veluti magistratus eligendos esse, & huiusmodi. Præterea non sufficit vt res posſint esse eadem circa quæ versantur: sed oportet etiam de ipsis idem sentire. Nam Euripides in Phœnissis recitat de Polinice, & fratre qui erant bene concordes de regno quòd esset regnum. Verùm dissentiebant postea de hoc, quia quilibet eorum volebat esse rex. oportet igitur vt idem velint.

36 {CIVILIS autē amicitia videtur.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus ostēdit quomodo concordia se habet ad amicitiam ciuilem, & dicit ꝙ videtur esse idem. Quod probat ex cōmuni & vulgari modo loquendi. Nam omnes dicūt tunc esse amicitiā ciuilē, quando ciues sunt inter se concordes. Idem ergo videtur ciuilis amicitia & cōcordia: sed tamen est differētia, quia vbicunq; est amicitia ciuilis, est concordia: sed non ecōtra. Nam cōcordia est pars ciuilis amicitiæ, quia potest esse concordia de aliqua re particulari, & discordia de aliqua alia: ꝙ si accipiatur concordia vniuersaliter de omnibus rebus, dicemus ꝙ idē quasi erit amicitia & concordia, & vbi erit vnū, erit & alterum eo pacto quo diximus

{ATQVE talis concordia in viris.} Hæc est quarta pars 37
huius capituli, in qua Philosophus determinat de subiecto
concordiæ, cuius descriptio ex dictis Philosophi colligi po-
test, quòd concordia est consensio de rebus agendis magnis,
quæ vtrisque inesse possunt, & de eodem. Ostendit autem
Philosophus quòd concordia est in bonis viris, quia ij sunt
qui sibiipsis consentiunt, & stabiles sunt in proposito, & cùm
secum ipsi conueniant, etiam cum aliis sunt concordes: o-
stendit præterea quòd concordia non est in prauis, quia vo-
lunt plus de vtilibus, & minus de laboribus vnde discordia
& iniustitia oritur, vt patet in textu.

De beneficentia. CAP. VII.

Identur autem ij qui beneficia contulerunt, 38
magis eos amare in quos beneficia sunt colla-
ta, quàm ij qui acceperunt, eos qui cōtulerunt.
Atque ut præter rationem eueniens quæritur. 39
Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri, quia hi quidem debent
illis uerò debetur. Vt igitur in mutuis, debitores quidem uo-
lunt suos creditores non esse, hi uerò de salute quoque debito-
rum diligentiam adhibent: sic & eos, inquiunt, qui bene-
ficia contulerunt, uelle eos esse erga quos fuere benefici, ut
gratias accepturos, illis uerò non esse curam reddendi. Epi-
charmus igitur fortasse dixerit hæc ipsos dicere, aspicientes
ad malum. Videtur autem hoc esse humanum. plerique enim 40
immemores sunt, & suscipere potius, quàm conferre bene-
ficia appetunt. Videbitur autem causa naturalior esse, &
non similis ei quæ de creditoribus dicitur. Non est enim er-
ga debitores amatio, sed uoluntas salutis recipiendi causa.
Sed qui beneficia contulerunt, diligunt atque amant eos qui
beneficia acceperunt, & si nulla in re sunt utiles: neque in 41
posterum futuri, quod quidem & artificibus accidit. Magis
enim unusquisque proprium amat opus, quàm ipse ab opere

amaretur si animæ particeps esset. Maximè uerò forsitã hoc circa poëtas accidit. hi nanque sua diligunt poëmata supra modum, & perinde atque filios amant. Tali igitur simile est & id, quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim suscepit beneficium, ipsorum est opus. hoc igitur & amant magis, quàm eum qui opus fecit. Huius autem causa est, quod uniuersis est expetibile atque amabile esse. Sumus autem actu: nam uiuendo sumus atque agendo. Qui igitur fecit, est actu suum quodam modo opus. diligit itaque ipsum opus, quia amat & esse. Hoc autem est naturale. Quod enim est
42 potentia, id opus ipsum actu declarat. Et insuper ei quidem qui contulit beneficium, honestum id est quod egit. Quare gaudet eo in quo est hoc. At ei qui accepit, nihil est honesti in eo qui contulit, nisi conferens: quod quidem minus est
43 iucundum atque amabile. Est autem præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti uerò memoria iucunda. Sed iucundißimum est quod est actu, & amabile simili modo. Ei igitur qui contulit beneficium permanet ipsum opus. diuturnum est enim ipsum honestum. Sed ei qui cepit, transacta est ipsa utilitas. memoriaque honestarum quidem rerum est periucunda. utilium autem non nimium, aut minus. expectatio
44 uerò contrà sese habere uidetur. Et amare quidem simile est actioni, amari autem paßioni. Eos igitur qui circa actum excellunt, sequitur amare, & ea quæ ad amicitiam attinent.
45 Præterea quæ facta sunt cum labore ea magis diligũt omnes. ut & pecunias magis diligunt qui acquisiuerunt, quàm qui ab alijs acceperunt. At beneficium quidem accipere, sine labore esse constat. beneficiũ autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. generatio nanque laboriosa est magis, & magis sciunt esse suos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum esse qui beneficia contulerunt.

COMMENT.

VIdentur autem ij qui beneficia contulerunt. } Hoc est 38
septimum capitulum huius tractatus,in quo Philosophus posteaquàm determinauit de beneuolentia & concordia,nunc docet de ipsa beneficentia,afferẽdo primò vnũ notandum,quòd benefactores videntur magis amare debitores suos in quos beneficia contulerunt,quàm amentur econtrà.Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur.In prima igitur præmittendo suam intentionẽ,dicit Philosophus quòd ij qui conferunt beneficia,vidẽtur magis amare sibi obligatos quam amẽtur ab eis:& quærit vnde causa sit huius rei quæ videtur præter rationem.

{PLVRIMIS itaq; videtur. } Hæc est secũda pars huius 39
capituli,in qua affert rationẽ quam adducebant nonnulli ad hoc propositũ.erat autẽ talis,quòd conferens beneficia est vt creditor:recipiens vt debitor quidã,vt in mutuis dici solet. Creditores igitur vidẽtur amare debitores,& habere curam eorum,econtrà debitores nõ curant de salute creditorũ.Post hæc Philosophus affert sentẽtiã Epicharmi dicẽtis quòd hoc accidit in prauis qui ob prauitatẽ sunt immemores,beneficiorum,& homines respiciẽtes ad istos tales ingratos,dicunt postea id vniuersaliter fieri,& non est verum in bonis viris.

{VIDETVR autẽ idipsum esse. } Hæc est tertia pars hu- 40
ius capituli,in qua primò soluit rationem allatã illorũ priscorum,deinde affert sententiã suã,& in primis dicit ꝙ Epicharmi sententia nõ videtur vera,vt hoc eueniat ob prauitatem hominũ prauorũ:sed videtur potius esse res humana cõpetens homini vel humanæ naturæ,vt sit quasi quoddam sequens conditionẽ,& fragilitatẽ (vt ita loquar) humanã,quia complures hominũ malũt accipere quàm cõferre.His dictis soluit Philosophus rationem allatã priscorũ,ostẽdẽdo quòd similitudo illa debitoris & creditoris non valet:cupit enim creditor debitorem viuere vt exigat mutuum vel debitũ.Verum benefici amant eos,quibus beneficia cõtulerunt,nullam sperantes etiã vtilitatem.quare asignãda est causa naturalis.

{QVOD quidem artificibus. } Affert rationes plures se- 41
cundũ sententiã suã ostendendo & cõcedendo quòd benefici magis amant eos in quos cõtulerunt beneficia,quàm amentur,& boni etiã magis amant bonos,quia causæ sunt naturales.

rales. Prima ratio, Omnis homo naturaliter magis amat suum opus quàm ametur ab eo si esset animatū vel animal aptum ad amandū: sed susceptor beneficiorum videtur quasi esse quoddā opus benefactoris: ergo magis amat benefactor illum in quem beneficiū contulit quàm ametur econtrà. Patet ratio discurrendo per artes inductiuè, deinde assignare causam huius videtur. Hoc enim artifices faciunt amādo vehementer opera sua, & præsertim poëtæ sua poemata amāt. Quòd si poemata essent animata vt possent reddere amorē, non versa vice adeò amarent auctores suos, vt patet in amore parentū & filiorū. Assignat autē causam, quia omnes homines naturaliter appetunt esse. Videtur autem homines per operationem vel opus præcipue esse. & maximè esse actu. Simili modo dicere possumus de iis qui beneficia contulerunt erga eos sese habere qui susceperūt beneficia. Notandū quòd poetæ videntur magis amare poemata sua quàm alij artifices suum opus, quia alij videntur habere subiectā materiam, & circa illā operari imprimendo formā tātam, ex quo opus tale nō videtur totum esse illorū: sed poetæ videntur ex se inuenire materiā, & omnia denuo fingere, vnde poetæ dicuntur. Notandū quòd esse duplex dici solet. Primum est, viuere primo actu: secundū est, operari, id est secundo actu. Notandum præterea quòd opus bifariam sumi potest. Vno modo quòd producitur vt sit simpliciter: veluti filius respectu patris. alio modo vt sit aliquid tale: veluti dare alicui alimentum, dicitur quoquo modo opus illius quasi vt alimentum (vt ita loquar) eodem modo susceptor beneficiorū dici potest opus benefactoris isto secundo modo vt aliquid tale, & opus secundū quid. Notandū quòd homo cùm habet primā vitam, est in potentia ad secundā, id est ad operationem: viuimus autem vita prima vt viuamus secunda, id est vt operemur operationes quæ nobis cōpetunt, aliter enim frustra videremur esse producti. Nobis autem expetibile est esse, & viuere nō solum vita prima, sed etiā secunda, id est actu secundo, & ipsa operatione: opus autem ostendit & repræsentat secundā vitā quæ vehementer à nobis expetitur: ergo & opus. Est autem operatio aliqua quæ nunquam separatur à prima, sicut fit in vegetatiuis, vbi vegetare nūquam separatur à principio vegetatiuo. Nam cessatio potentiæ vegetatiuæ, vt inquit

quit Philosophus,mors est.Itaq; dum viuimus,secūdus actus, id est,ipsum vegetare,semper coniungitur cū primo.Intelligendum est tamen quod per prius est vegetatiuū,& est in potentia ad vegetandū,postea operatur,quare per prius est vegetatiuum quàm vegetare,nō prius tēpore,quia nūquam separatur operatio:sed prius ex ordine,& ex parte naturæ,& originis.est enim principium vegetandi:& omne principiū videtur esse prius eo quod est ex principio ea ratione qua principium est,& omnino causa sua,vt ita loquar,causato. Verum vt ad propositū redeamus,opus videtur indicare esse illius qui producit tale opus:& quia non potest aliquis semper operari,idcirco opus repræsentat actu id quod est in potentia.Nā cùm statuarius nō operatur,est in potentia ad secundum esse, id est,ad operationem:quòd si produxerit statuam,illa semper repræsentat illū artificem,& indicat in potentia statuariū esse quodammodo actu.vnde illa cōsequentia valere videtur.Omnes homines appetunt suū esse:ergo amant suum opus,quia homo appetit naturaliter esse tam primum quàm secundū.Habet autē primum esse per formā suam & animā rationalē,& tunc est in potentia ad secundū esse,id est,ad operationē.quare anima dicitur actus primus corporis physici potentia vitā habentis,id est,habētis potentiam viuēdi secundo actu,& operandi,& tale operari dicitur secundū esse,quòd cùm expetitur ab omnibus,& repræsentetur per opus,meritò opus amatur à nobis naturaliter quasi quædam imago nostri esse.fit etiam plerunq; vt opus veluti statua magis duret quàm artifex in vita,ex quo videtur quoque amare tale opus.Hæc cùm ita sint,patet cur benefactor naturaliter magis amat susceptorē beneficij sui quàm ametur econtra,cum sit quodammodo suū opus,vt dicit Philosophus,& repræsentet benefactorem quasi in secundo actu quo vnusquisque expetit potissimum viuere,vt dictum est suprà.

{ET insuper ei quidem qui.} Adducit aliā rationē Philosophus,ad idem probandū quòd benefactor magis diligit eum cui beneficiū cōtulit quàm diligatur ecōtra hoc pacto: Honestum magis est iocundū atque amabile quàm vtile:sed magis honestum est beneficia cōferre quàm suscipere quod est vtile:ergo beneficia cōferre magis amatur quàm suscipere.benefactor autem habet honestū collocatū in suscipiente 42

hoc

hoc modo,vt sit benefactori honestum,suscipienti verò sit vtile.quare benefactor diligit istud honestum,& ipsum in quem cõtulit magis quàm ametur econtrà,& notandũ quòd vnum atque idem veluti beneficiũ dicitur esse honestũ atq; vtile,vt idem motus dicitur actio & passio,qui quidem motus est in eo,qui mouetur & patitur.Dicitur autem actio respectu agentis,passio respectu patientis:eodẽ modo beneficium collatũ dicitur honestum respectu cõferentis,vtile respectu recipientis,licet sit idem.quare benefactor habet honestum quod est suum in ipso suscipiente:ergo & illũ amat. suscipiens econtrà non habet honestũ aliquod suum in operante:ergo non tantopere amat illum:sed si habet aliquid respectu sui,illud est vtile quod minus est amabile.

43 {EST præterea præsentis.} Affert aliam rationẽ Philosophus,Omne quod est præsens magis est iocundum quam præteritum aut futurũ,siue honestum sit,siue vtile:sed ei qui cõtulit beneficiũ magis est ei præsens quam ei qui suscepit: ergo magis est iocundũ agenti quã suscipienti tale beneficiũ. Nã ex tribus quæ afferunt voluptatẽ(ea autẽ sunt,præsentis operatio,futuri spes,& facti memoria)ex tribus,inquam,illis præsens est magis iocundũ quàm illa duo.Nã præteritum videtur esse iocundũ,quia olim fuit præsens:& futurum,quia erit præsens:ergo multo magis præsens.Nam propter quod vnumquodque tale,& illud magis:verum opus benefactoris quia honestum,magis permanet & magis est præsens quàm suscipientis vtilitas : ideo benefactori magis est suum opus iocundũ.Et addit Philosophus,quòd honestarũ rerũ memoria est iocunda:quia aliquis dicere potuisset,si ille cui collocatum est beneficiũ abesset vel esset mortuus,quomodo est sibi iocundũ opus illud quod nõ est præsens?ideo dicit quòd memoria collocati beneficij,& rei honestæ actæ est iocunda.Cùm igitur magis vigeat honestũ quàm vtile,& magis sit iocundum atq; amabile,meritò benefactor magis diligit illum in quem contulit honestũ tale,quàm diligatur econtrà.

{ET AMARE quidem.} Alia est ratio talis:Actio tri-
44 buenda est excellẽtiori,passio inferiori:sed amare est actio, amari verò passio,& conferens beneficiũ eo quo conferens est excellentior suscipiente:ergo illi tribuendum est amare, huic amari:sed ille cui potius tribuitur amare magis amat quàm

quàm ille cui tribuitur amari: ergo cōferens beneficia, & benefactor magis amat quàm ametur à suscipiente.

{PRAETEREA quæ facta sunt.} Affert aliam rationem 45
Philosophus, quæ est quinta in ordine hoc pacto. Ea quæ facta sunt cum labore magis diligūtur ab hominibus: sed beneficium cōferre laboriosum est, & fit cum labore, suscipiunt autem sine labore: ergo cōferre beneficium magis amatur, & ex consequenti ille in quem collocatum est beneficiū, magis amatur à cōferente quàm ipse suscipiens amet econtrà. Hāc rationē declarat Philosophus exemplo eorū qui acquisierunt pecunias. post hæc infert vnum obortū siue correlarium quod videtur confirmare rationes suas, quòd propter hæc mater videtur magis amare filium quàm ametur econtrà, & propter laborem partus, & propter certitudinem filiorum: sic benefactor magis videtur amare suscipientē quàm ametur ab eo, propter laborē, & quia certior est de beneficio collocato quàm suscipiens. & sic habemus hanc sententiam peregregiè probatam à Philosopho, quòd benefactores magis amant eos. in quos beneficia contulerunt, quàm amentur ab illis, & rationes etiam habemus cur hoc fieri videatur.

De amatore sui. CAP. VIII.

Vbitatur autem & utrum oporteat seipsum amare maximè: an aliquem alium. Increpant *enim eos qui seipsos maximè amāt. & ut turpe. sui amatores appellant.* Atq; *prauus quidem. sui gratia agere cuncta uidetur: & tanto magis, quanto prauior est.* Incusant *igitur ipsum, quia nihil nisi sibi agit.* Probus *autē ob honestatem: & tanto magis ob honestatem, gratiáque amici, quāto præstabilior est: sua uerò negligit.* Ab *his autem uerbis non sine ratione ipsa opera dis-* 47
crepant. nam cum inquiunt oportere summè amare, qui maximè est amicus. Is *autem maximè est amicus, qui uult cui uult bona illius gratia, si nullus etiam scierit.* Ad *hæc ipsi ad seipsum maximè competunt. & cætera omnia quibus definitur*

46 (margin, beside first line of chapter)

nitur amicus. Dictũ est enim ab ipso ea omnia quæ ad ami-
citiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem accedunt
& prouerbia uniuersa: ut, anima una. &, amicorum omni
sunt communia. &, amicitia est æqualitas. &, tibiæ genu
propinquius. Hæc enim uniuersa ipsi ad seipsum maximè
cõpetunt. Maximè nanq; amicus est sibi. & se igitur ipsum
maximè amare oportet. Dubitatur autẽ meritò, utris opor-
48 teat assentiri, cùm utrisque uideatur esse credendum. Fortas-
se igitur tales sermones distinguendi determinandique sunt,
quousque & quonam modo sint ueri. Si itaque sumpserimus
quonam utrique modo sui amatorem dicunt, fuerit forsitan
manifestum. Qui igitur hoc reprehendendum esse existi-
mant: eos amatores sui appellant, qui sibi plus tribuunt in
pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus corporis. Hæc
enim ipsa multitudo affectat, & ipsis ut optimis omni stu-
dio incumbit. quapropter & in certamen ueniunt. Qui igi-
tur in hisce plus habere pergunt ij cupiditatibus, & omni-
no affectibus, eique parti animæ quæ rationis est expers
gratificantur. tales autem sunt ipsi multi. idcirco & appel-
latio orta est ex multitudine, quæ quidem est praua. ergo iu-
stè uituperantur ij, qui ita se amant. Nõ est autẽ obscurum,
uulgus eos qui sibijpsis talia tribuunt, sui amatores dicere
consueuisse. Nam si quis semper studeat agere iusta maximè
omnium, aut temperata, aut quæuis alia quæ à uirtutibus
proficiscuntur, honestatémque omnino sibijpsi semper uen-
dicet, atque usurpet, hunc nemo dicet amatorẽ sui, neq; uitu-
49 perabit. Magis autẽ uidebitur talis homo sui amator. Nã ei
sibi tribuit quæ pulcherrima maximéq; bona. & gratifica-
50 tur ei quod suiipsius potißimũ, in omnibúsq; illi obtẽperat.
Vt autẽ & ciuitas id esse maximè uidetur quod est potißi-
mum, & alius omnis cõuẽtus: sic et homo. Amator igitur is

est maximè sui, qui illud amat: illiq́; gratificatur. Et continens igitur dicitur & incontinens quia mens uincit, aut nō uincit: propterea quòd ipsa est hominum quisque. & egisse ipsi & sua sponte ea uidentur quæ cum ratione maxime egerunt. Non igitur est obscurum, hoc esse maximè unumquēque. & hoc maximè uirum bonum amare. Quapropter maximè sui est amator, diuersa specie ab eo qui reprehenditur, 51
tantúmque differt, quantum uita cum ratione differt à uita cum perturbatione, & appetitio aut honesti aut eius quod conferre uidetur. Qui si omnes ad consequendam honestatem & ad res agendas pulcherrimas decertarent atque contenderent, & omnibus publicè ea quæ oportet, & unicuique priuatim maximè bona inessent. siquidem uirtus est tale. Quare bonum quidem hominem, amatorem esse sui oportet. nam & sibiipse & cæteris proderit, agendo honesta. Prauum autem non oportet. & si nanque nocebit & propinquus, affectus prauos sequendo. Ea igitur quæ uir improbus agit, ab iis discrepant quæ agere oportet. At pro- 52
bus quæ oportet ea & agit. Mens enim omnis id expetit, quod est optimum sibi, & probus obtemperat menti. Atqui 53
uerum est illud quod de studio dicitur: complura, inquam, ipsum agere, & amicorum & patriæ gratia, & si opus fuerit mortem obire. Et pecunias enim, & honores abiiciet: & ea omnino bona de quibus homines decertant, sibi uendicans honestatem. Expeti enim potius uoluptatem breui tempore uehementem, quàm longo leuem. & uitam honestam uno anno, quàm quamuis multis. & unum actum honestum, magnúmque quàm multos & prauos. Atque iis qui pro amicis, qui pro patria mortem obeunt. hoc forsitan accidit. Magnam igitur sibiipsis eligunt honestatem, abiicientq́; pecunias, ut amici capiant plures. hinc enim amicus 54

facultates, ipse consequitur honestatem. atque sibi maius tri buit bonum. Eundem & circa honores modum magistratúsque seruabit, nam hæc omnia amico suo cōcedet. est enim hoc honestum ac ipsi laudabile. Meritò igitur studiosus esse uidetur, anteponens omnibus honestatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, sitq; honestius seipsum fuisse causam ut agat illas amicus, quàm si ipsemet agat. In uniuersis igitur laudabilius, ipse studiosus plus honestatis tribuere sibiipsi uidetur. Sic igitur suiipsius (uti diximus) amatorem esse oportet. Vt ipsi autem multi sunt, non oportet.

COMMMENT.

46 DVbitatur autem vtrum hominem oporteat.} Hic est secundus tractatus huius libri, in quo Philosophus postea quam declarauit ea quæ pertinere videbantur ad conseruationem & dissolutionem amicitiæ, & de beneuolentia, beneficentia atque concordia, & huiusmodi amicitiæ operibus & officiis: nunc mouet quasdam dubitationes necessarias circa amicitiam ex parte ipsius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet quæstionem de amante respectu suiipsius, & soluit. In secundo mouet quæstionem de amante respectu alterius, & etiam soluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur parte proponit Philosophus dicendo vtrum oporteat hominē amare seipsum maximè. Dictum est enim antea, quòd vir bonus maximè seipsum amat. Incipit autem Philosophus in hac quæstione arguere pro altera parte hoc pacto, Id quod est turpe non est faciendum: sed amare seipsum maximè existimatur esse turpe: ergo amare seipsum non est faciendum. Patet ratio ex communi sermone hominum, qui omnes fermè vituperant amatores suiipsius quasi res ipsa sit turpis. Ex quo praui videntur hoc facere quærendo semper commoda sua, & nihil agendo extra se, id est extra appetitum suum & suam vtilitatem, boni verò econtrà, posthabitis & neglectis propriis rebus consulunt patriæ

47 & amicis. {AT enim ab his rationibus.} Allata ratione pro vna parte dubitationis, nunc arguit pro altera parte Phi

te Philosophus, probando quòd oportet hominem maximè seipsum amare. Nam id facere quisq; debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia: sed ex amore suiipsius oritur amicitia, vt antea vidimus: ergo amare seipsum maximè quisq; debet. Probatur id quoq; ex cõmunibus prouerbiis eorũ quę attribuuntur amicitiæ vulgariter, vt sunt hæc. Dicunt vnam esse animã duorum amicorum, & quòd ea quę sunt amicorũ sunt cõmunia, & ꝙ amicitia est quædam æqualitas, & quòd amicus se habet ad amicũ sicut genu ad crus, quæ habet tantã propinquitatẽ vt nihil intersit mediũ. Hæc igitur & similia quæ in prouerbiis allatis dicũtur, maximè cõpetũt alicui ad seipsum, vt ea quisq; sibi maximè tribuat: ex quo videbitur ꝙ ex cõsequenti quisque maximè seipsum amare debeat. Post hæc dicit Philosophus quòd merito dubitatur, cum pro vtraque parte probabiles vt vidimus, & verisimiles afferantur rationes. {FORTE igitur tales sermones distinguẽdi.} 48
Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus determinat quæstionem, distinguendo qualiter aliquis dicatur amator sui secundum vtranque partem obiectionis: quo cognito fiet manifestum id quod quæritur. Nam alio modo sumitur ab iis qui vituperant, & alio modo ab iis qui laudant amatorem sui. Nam amator sui vno modo sumitur ex parte sensus, & appetitus sensitiui: alio modo ex parte rationis, & partis rationalis: sicut Plato duplicem dixit esse hominem, internum & externum. Internum appellat eum qui viuit ratione atque intellectu: externum verò qui viuit appetitu sensitiuo. Sic igitur amator suiipsius erit duplex, aut partis sensitiuæ, aut rationalis: & si accipiantur amatores suiipsius primo modo, tunc erunt vituperandi vt prima sententia dicebat. Nam qui indulgent appetitui sunt vituperandi: sed amatores suiipsius tribuendo sibi plus in bonis externis & voluptatibus corporis, indulgent appetitui sensitiuo: ergo tales amatores sui secundum potentiam irrationalem sunt vituperandi: & cùm multitudo plerunque talis sit vt potius appetitum sensitiuum sequatur quàm intellectum vel rationem: hinc est orta appellatio amatorum suiipsius & vituperatio, quia cùm dicunt amatores sui, intelligunt eos qui secundum appetitum suum sibi illa omnia, tribuunt de bonis & commodis externis, & de voluptatibus corporis trahẽtes omnia

ad propriam vtilitatem vel voluptatem. quare iure vituperã tur, dicit Philosophus, hoc modo se amantes: sed illi qui sibi plus tribuerent de virtutibus & bonis animi, à nemine vituperabuntur vt amatores sui, sicut superiores.

49 {MAGIS autẽ videbitur talis homo.} Hæc est tertia pars capituli, in qua allata distinctione illa de amatore suiipsius, & declarato quòd amator sui secundum partem irrationalẽ meritò est vituperandus: nunc ostendit amatorem esse laudandum qui se amat secundum mẽtem & rationem, & affert in primis hanc sententiam, quòd magis est amator sui qui se amat in bonis animi: qui sibi tribuit maiora & excellentiora bona magis seipsum amat: sed tribuens sibi bona mentis & rationis, tribuit sibi maiora & excellentiora bona: ergo talis seipsum magis amat, & magis est amator sui. Patet ratio de se. Item qui indulget & largitur bona ei quod est præcipuum in ipso, maximè est amator sui: sed indulgens menti & rationi, indulget ei quod est in se præcipuum: ergo talis maximè est amator sui, & magis seipsum amat.

50 {VT autẽ & ciuitas.} Affert nunc quasdã cõclusiones Philosophus, quæ pertinent ad declarationẽ sententiæ proximè allatæ, ꝙ magis est amator sui qui se amat in bonis animi, & maximè se amat qui indulget menti & rationi, vt principalissimo quod est in ipso. Prima conclusio est, quòd homo videtur præcipuè esse id quod est principalissimũ in eo. Probatur, Sicut est in ciuitate, & omnino in quauis multitudine & cœtu. ita & in homine esse videtur: sed in ciuitate ita est ꝙ ipsa præcipuè esse videtur id quod est principalissimum in ea: sic & homo. Vnde cũ principes vel magistratus & gubernatores veluti optimates agũt aliquid, statim dici solet quòd ciuitas fecit illud, quia id ꝙ est principale in ea egit illud: vnde & homo eo pacto pręcipuè id esse videbitur quod est principale in eo. sed hæc similitudo latius patet in politicis, vbi ostenditur quod in homine est quasi ciuitas quædã: est enim in eo aliquid quod imperat, & aliquid quod patet, sicut in ciuitate. Secũda cõclusio, ꝙ mens est præcipua pars in homine In quo homo dicitur cõtinẽs vel incontinẽs, est præcipuũ in homine sed ratio & mens videtur esse id quo homo dicitur cõtinẽs si illa superat, vel incõtinẽs si superatur: ergo mẽs & ratio est præcipuũ quid in homine, cũ totus homo suscipiat

denomi

denominationẽ continentis vel incõtinentis prout ratio superat aut superatur. Alia ratione probatur eadem conclusio, quia id quo homines videntur maximè agere sua sponte est præcipuum in eis, sed ratio est huiusmodi. ergo, &c. Tertia ex iis sequitur cõclusio, ꝙ homo est præcipuè sua mens. Quarta quoque infertur conclusio, quòd cùm homo sit præcipuè id quod est principalissimum in eo, id est mẽs & ratio, & amat illud tribuendo sibi bona honesta & accommodata, maximè seipsum amare videtur, & maximè esse amator suiipsius, vt patet ex dictis. Quinta cõclusio est, quod vir studiosus maximè est amator sui. Probatur, Qui amat mentem & rationẽ quæ est quid principale in homine, seipsum vehemẽter amat sed vir bonus amat mentem & rationem indulgendo ei : ergo vir studiosus vehemẽter & maximè seipsum amat, & propriè est amator sui. Notãdum quòd homo cõponitur ex anima & corpore tanquàm ex partibus essentialibus & constitutiuis: quare ista senrẽtia Philosophi non videtur vera quòd mens sit homo, quia statim sequeretur ꝙ pars esset totum, quod est absurdũ, quia ipse homo est totum. falsa etiam esset sententia si diceretur, sensus vel corpus vel appetitus sensitiuus est homo, quanquam illa prima propositio quòd mẽs est homo, sit minus falsa. Habent enim falsa ordinẽ inter se, vt in Metaphysicis dicit Philosophus, vt vnũ sit magis falsum quàm alterũ, veluti duo sunt quatuor, vel duo sunt x. Prima propositio minus est falsa. Intelligenda est igitur sentẽtia Philosophi cũ dicit ꝙ homo est mens, nõ quòd sit omnino mẽs, sed maximum & præcipuum in homine est mens & ratio. Nam homo videtur esse magis intellectus, quàm sensus. Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere videtur quàm per aliquid aliud. Corpus enim videtur variari, & permutari, quia alteratur & nunc augetur, nunc minuitur, nunc suscipit vnam alterationem, nunc aliam.

{QVAPROPTER hic maximè sui.} Videtur hoc in parte Philosophus distinguere amatorem mentis suæ ab amatore partis sensitiuè, & videtur ostendere quòd tales amatores videntur differre specie, postea videtur afferre duas differentias, quarum vna sumitur ex parte operationis & vitæ, sic enim differunt vt vita honesta à turpi, & honesta viuendi ratio à turpi modo viuendi. Altera differentia sumitur ex fine. 51

Alter enim honestatem intendit,& sibi proponit: alter verò cupiditates quæ sunt turpes & nociuæ. Post hæc subdit Philosophus,quòd omnes laudant studiosos honestatis: ꝙ si certatim homines de honestate contenderent,publicè & priuatim maxima bona inessent,vt sunt ipsæ virtutes talia bona. Post hæc Philosophus affert duas cõclusiones.Prima est, ꝙ eũ qui seipsum amãdo prodest sibi & aliis,maxime amatorẽ sui esse oportet,& decet:sed vir studiosus est huiusmodi:ergo virũ studiosum maximè oportet amatorem esse sui.Itẽ eum præcipuè decet amatorem esse sui,cuius operationes non discrepant à rebus agendis quas agere oportet:sed vir studiosus est huiusmodi.ergo &c.Secunda conclusio est,quòd prauum non oportet esse amatorem suiipsius,quia se amando sibi & aliis nocet,& quia operationes suæ discrepant à rebus quas agere oportet:ergo prauum non oportet esse sui amatorem.

52 {VEL eius quod videtur prodesse.} Hoc addere videtur Philosophus,quia bonus homo nõ solum appetit honesta,sed etiã ea quæ sibi vtilia sunt,dũmodo non pugnent cũ honestate:& hæc amat vtilia,inquã,nõ vt finẽ,sed vt sunt instrumenta ad finem.

53 {MENS enim omnis.}scilicet non corrupta, sed in sua bona dispositione constituta,vt est in viro bono.

54 {AT qui verũ est illud de studioso.} Ostendit Philosophus in præcedentibus studiosum oportere maximè esse amatorem sui:nunc autem videtur remouere dubitationem nascentem ex dictis.Nam si dicas studiosum maximè se amare, ergo non tribuet patriæ,& amicis, sed sibiipsi. Sin dicas quòd tribuet plurimum amicis,& patriæ:ergo non se amabit,tollendo hanc dubitationem sed soluendo rationem qua suprà dicebat quòd abiicit bona externa pro honestate, & in hoc differt à prauo. Dicit Philosophus amicum sibi omnia tribuere quæ pertinent ad honestatem, reliqua amicis, & patriæ. itaque seipsum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ sunt tribuenda, vt latissimè patet in textu. Concludit postea Philosophus dicendo quòd oportet hoc pacto,& non eo modo quo sumit vulgus, hominem esse sui amatorem, proponendo sibi in omnibus honestatem, & eam sibi tribuendo, vt ij qui breuem potius vitam & honestam,quàm longam & turpem expetendam censent. Vnus dies bene actus, inquit Cicero,peccanti immortalitati anteponendus esse videtur.

De amicis felicis, & quibus indigeat.

CAP. IX.

St autem controuersia de ipso felici, si indi- 55
geat amicis necne. Non esse enim, inquiunt,
ipsis beatis, & ex sese sufficientibus, opus
amicis. insunt enim ipsis omnia bona. Cùm
igitur ex sese sint sibi sufficientes, nullius indigent rei. Ami-
cum autem, inquiunt, cùm sit alter ipse, ea afferre amico
quæ ipse per se amicus consequi nequit.* Vnde & hanc sen-
tentiam dicunt,

ὅθεν ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων.

Fortuna cùm bona est: amicis cur opus?

At absurdo simile est, uniuersa bona tribuentes felici, ami- 56
co ipsi non tribuere, quod externorum bonorum maximum
est. Quòd si ad amicum conferre potius quàm accipere be- 57
neficia spectat. atque ad uirum bonum. uirtutémque, dare be
neficia pertinet, magísque honestum est amicis quàm alienis
largiri, beneficiáque conferre: uir studiosus ijs indigebit
profecto, qui bona beneficiáque sunt accepturi. Quapro- 58
pter & quæritur utrum prosperis in rebus, an in aduersis
opus sit magis amicis, utpote cũ & is qui mala fortuna uti
tur, ijs indigeat qui beneficia conferant, & ijs qui prospera
fortuna fruuntur, ijs sit opus apud quos beneficia colloca-
bunt. Est etiam forsitan absurdum, beatum ipsum solitarium 59
facere. nemo enim expetet per se bona cuncta habere. nam
homo, ciuile animal est, & cum alijs aptum unà uiuere. hoc
igitur competit & felici. habet enim ea omnia quæ natura
sunt bona. Constat autem melius esse cum amicis probísque,
quàm cum extraneis ipsum & quibusuis conuersari. Amicis
ergo beato est opus. Quid igitur illi primi dicunt, & qua 60
parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos esse putat
qui utiles sunt? talibus igitur non indiget ipse beatus: quip-

61 pe cùm ipsi omnia bona insint. Nec etiam ijs qui ob uolu-
62 ptatem amantur, aut perparum. nam cùm sit ipsius uita iu-
cunda, aduentitia non indiget uoluptate. Atque cum amicis
63 talibus aut indiget, non uidetur indigere amicis. Hoc autem
non est forsitan uerum. Nam in principio dictum est, felici-
tatem operationem esse quandam. Constat autem operatio-
nem ipsam fieri, & non ut quandam rem esse quæ poßide-
tur. Quòd si felicem esse in uiuendo ac operando consistit,
boni autem operatio studiosa & iucunda per se ut initio di-
ximus, résque propria ex ijs est quæ delectant, atque magis
propinquos quàm nosipsos, & actus illorum quam nostros
possumus contemplari. studiosorúmque hominum actus si
sint amici, iucundi sunt ipsis bonis (habent enim ambo ea
quæ sunt natura iucunda) Beatus profectò talibus indigebit
amicis, si expetit actus bonos & proprios contemplari, ta-
64 lesque sunt ipsius boni, si sit amicus. Arbitrantur autem ho
mines, felicem iucundè uiuere oportere. Solitario igitur dif
ficilis est uita. Non est enim facilè per seipsum semper opera
ri: cum alijs uerò atque ad alios facilè. Erit igitur operatio
continua magis, cum sit per seipsam iucunda. Quod quidem
esse circa beatũ ipsum oportet. Studiosus enim hoc ipso quo
studiosus est, gaudet quidem ijs actibus qui à uirtute profici-
scuntur. molestè autem fert eos, qui à uitijs prodeunt: perin-
de atque musicus delectatur quidem eleganti cantu, offendi-
65 tur autem prauo. Fuerit etiam & quædam uirtutis exercita-
66 tio ex conuictu bonorum, ut & Theognidi placet. *Natu-
ralius autem considerantibus, studiosus amicus expetibilis
esse natura studioso uidetur. diximus enim id quod est bo-
num natura, studioso bonum & iucundum esse per se. De-
67 finiunt autem ipsum uiuere animalium quidem, potentia sen
sus: hominum autem, sensus uel intellectionis. Potentia uerò
ad

Verba Theognidis quæ infra c. xij. huius citantur.

οἶον ὡς λέ-

ad operationem reducitur, & ipsum præcipuum in operatione consistit. Ipsum autem uiuere uidetur propriè esse ipsum sentire, uel intelligere. At ipsum uiuere de ijs est, quæ sunt per se bona atque iucunda. Est enim definitum. Definitum autem natura est bonum. Quod uerò natura est bonum, id & bono est bonum. quapropter omnibus iucundum esse uidetur. Non oportet autem uitam sumere prauam atque corruptam, neque in doloribus constitutam. Indefinita nanque est talis, quemadmodum ea quæ insunt ipsi. Eritque hoc manifestum magis in sequentibus de dolore. Si uerò ipsum uiuere bonum est, & iucundum etiam est. quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipsum, & maximè boni atque beati: his enim uiuere maximè est expetibile, & horum uita est beatißima. Qui autem uidet, uidere sentit. & qui audit, audire. & qui ambulat, ambulare. & in cæteris similiter est aliquid sentiens nos operari. Sentire uerò nos sentire, & intelligere nos intelligere possumus: quod quidem est nos esse. esse enim, sentire uel intelligere. Sentire autem se uiuere, de ijs est quæ per se sunt iucunda. Vita nanque natura est bonū. Bonum autem sibi quempiam inesse sentire, uoluptate afficit. Ipsum uerò uiuere expetibile est, & maximè bonis: propterea quòd esse, bonum est ipsis atque iucundum. Sentientes enim id quod est per se bonū, uoluptate afficiūtur. At studio 68 *sus ut erga seipsum, sic sese habet & ad amicum. amicus enim* 69 *est alter ipse. Vt igitur seipsum esse est unicuique expetibile, sic & suum amicū esse, uel similiter. Esse autē ideo est expetibile, quia sibi bonū esse ipsum sentit. At talis sensus iucūdus per seipsum est. Sentiat ergo & ipsum amicum esse oportet. Hoc autē fieri potest, cum ipso simul uiuēdo, & uerba mentémue cōmutando. Sic enim in hominibus dici uidetur simul uiuere. & non, ut in pecoribus, eodē in loco pasci. Si igitur*

γει ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ᾽ ἐσθλὰ διδάξιαι, τὴν δὲ κακοῖσι συμμίξαις ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

ipsum esse per se est expetibile uiro beato, cũ natura sit bonũ atq; iucundũ: simile autẽ est & amici ipsius esse. amicus etiã ex ijs est profectò, quæ expetibilia sunt beato. At quod est expetibile beato, id adsit ipsi oportet. uel egẽs erit hac parte. Opus est igitur ei qui felix futurus sit, studiosis amicis.

COMMENT.

55 EST autem controuersia & de ipso felice.} Hoc est secundum capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus postea quàm in præcedenti soluit quæstionem de amatore respectu suiipsius, nunc affert dubitationem de eodem respectu alterius, & eam soluit. Diuiditur autem in duas partes, quæ declarabuntur. In prima Philosophus proponendo dubitationem quæ est vtrum vir felix indigeat amicis, incipit arguere pro parte negatiua, id est quòd non videtur indigere, hoc pacto: Hi quibus insunt omnia bona, & quibus nihil deest non indiget amicis: sed felices sunt huiusmodi: ergo felices non indigent amicis. Patet ratio, quia amicitia videtur expeti vt amicus alteri amico subueniat: verùm felix, vt in primo vidimus, videtur esse ex se sufficiens. Probat idem sententia Euripidis poëtæ tragici, cùm inquit: Est bona prosperitas, non est opus amicis: sed felici est bona prosperitas: ergo felici non est opus amicis. Euripides in Electra inducit Horestẽ rogantem Menelaum vt sibi subueniat, & dicentem quòd tunc sibi erat opus auxilio cùm esset in aduersis cõstitutus. Nam cum

56 bona prosperitas aderat, non erat opus amicis. {AT absurdum esse videtur.} Arguit nunc Philosophus pro parte affirmatiua ostendẽdo quòd felix indigeat amicis, pluribus rationibus. Prima ratio: Bona omnia tam externa quã interna tribuuntur felici: sed amici sunt maxima bona inter externa: ergo amici tribuendi sunt viro felici. Patet ratio, quia si vir felix præsertim felicitate ciuili & actiua, indiget bonis externis, & amicus est externorum bonorum maximum, profectò non debemus auferre ab homine felice ipsos amicos.

57 {QVOD si ad amicum conferre.} Secunda ratio, Si ad felicem pertinet cõferre beneficia, felici est opus amicis. At primum est: ergo & secundum. Patet ratio, quia ad felicẽ pertinet potius benefacere quàm bene pati, & felicitas in actione consistit.

consistit. Si igitur ad felicem pertinet cõferre beneficia, quibus magis cõferet quã amicis? quid enim prodest, vt Philosophus in principio octaui inquit, prosperitas si beneficiũ auferatur? quod quidẽ maximè fit in amicos ac maxime cõmendatur. {QVO circa quæritur & idipsum.} Hinc illa quęstio 58
oritur, dicit Philosophus, vtrũ in aduersis an in secũdis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandum deduci alia ratio potest hoc pacto. Si in omni conditione vitæ est opus amicis, profecto vir felix indiget amicis: sed primũ est, ergo & secundum. Patet ratio, quia in aduersis cõstituti indigent ope amicorum, vt ab ipsis beneficia suscipiant: in prosperitate similiter indigent amicis, vt eis beneficia conferant. Itaque alteram partem afferre non potes, quin afferas alteram.

{ABSVRDVM est etiã forsitan.} Alia ratio, Si absurdum est 59
asserere beatũ atque felicem solũ viuere oportere, beato & felici est opus amicis. At primũ est, ergo & secundũ. Coniunctũ videtur esse manifestum. Assumptio declaratur, quia homini videtur naturaliter cõpetere vt sit animal sociale atq; ciuile, vt in Politicis ostendit Philosophus. Non debet igitur vir felix viuere solus, actiuus præsertim & ciuilis, de quo nunc præcipuè loqui videmur. Nemo enim habens cætera bona, vt in principio octaui inquit Philosophus, sine amicis expeteret viuere: quòd si solus viuere non expetit, & si est ei viuendum cum aliis melius est ipsum viuere cum amicis & bonis viris, quàm cum hominibus extraneis: ergo felix indiget amicis.

{FORSITAN.} Hanc particulam addere videtur Philoso- 60
phus propter felicem speculatiuũ, qui nõ videtur admodum indigere amicis aut bonis externis, quanquam, vt Augustin. dicit in libro (vt puto) de Trinitate. Sine socio nulla est iocunda possessio. sic habemus rationes pro vtraque parte.

{QVID igitur illi primi dicũt.} Hæc est secũda pars huius 61
capituli, in qua Philosophus posteaquã antea dubitationem attulit, vtrũ felix indigeat amicis, & pro vtraq; parte tam negatiua quã affirmatiua disseruit, nũc soluit quæstionẽ, & primò quibusdã rationibus moralibus, deinde quibusdã naturalibus. Affert autẽ in primis tres conclusiones, quarũ duæ sunt negatiuæ, alia affirmatiua. Prima, quòd vir felix nõ indiget amicis vtilibus. Secũda, quòd vir felix non indiget amicis afferentibus voluptatem. Tertia, quòd vir felix indiget amicis bonis &
studiosis

studiosis. Primò igitur dicit Philosophus, cum rationes nunc vltimò allatæ videantur probabiles & verisimiles, quid dicunt, & quid volũt illi primi, cũ asserunt felicem nõ indigere amicis? quomodo igitur & quousq; dicunt veritatẽ, postea hoc declarat dicendo quòd vulgus & multitudo eos tantũ vocant amicos, qui sunt vtiles: quòd si ita intelligunt, tũc verum videbitur quod dicunt, felicem nõ indigere amicis, scilicet vtilibus, & sic habemus primã cõclusionem, quæ probari potest hoc pacto, Qui habet bona interna atque externa, & est ex sese sufficiens, nõ indiget amicis vtilibus: sed vir felix est huiusmodi: ergo vir felix non indiget amicis vtilibus.

61 {NEC etiam iis qui ob voluptatem.} Secunda conclusio, Qui habet ex sese voluptates, & satisfacit sibi in voluptatibus internis non videtur indigere amicis voluptariis nec aduentitia quadam voluptate: sed vir felix est huiusmodi: ergo is non videtur indigere externa & aduentitia voluptate.

62 {AVT perparum.} Hoc addere videtur Philosophus, quia felix interdum indiget relaxatione, & recreatione propter defatigationem corporis.

63 {HOC autem nõ est forsitan.} Tertia cõclusio quæ se tenet pro parte affirmatiua, quòd vir felix indiget amicis, & amicis studiosis, & probatur tribus rationibus. Prima, Si homo magis speculatur & intuetur aliorũ operationes quam suas, vir felix indiget studiosis amicis: sed primũ est, ergo & secundũ. Assumptũ patet, nã homines magis cõsiderare & intueri videntur opera aliorũ quàm sua, vnusquisq; fermè videtur magis deficere in iudicio sui propter affectũ propriũ. Homo præterea potius videtur intelligere recta linea quam reflexa. Talis enim modus intelligendi, & vertendi se ad seipsum tribuitur magis substantiis separatis qui se perpetuò intelligunt nec accipiunt incremẽta. Hominis autẽ intellectio videtur terminari primò ad rẽ intellectã: & sic ex communi cursu magis homo videtur speculari & intueri aliena opera quam sua. Cũ verò incremẽta assiduè in scientiis accipiendo maximã fuerit cognitionẽ cõsecutus, tũc ad seipsum tandẽ se vertere & reflectere ad se videtur. Cõsequentiã autẽ illam siue coniunctũ, scilicet quòd vir felix indiget studiosis amicis si homo magis speculatur opera aliorũ quàm sua, declarat Philosophus multis propositionibus. Prima, quòd felicitas

licitas est operatio. Secunda, quòd operatio fit, & non est res quæ sit quædā possesio, vt affectus atq; virtutes. Tertia, quòd operatio studiosa vehemēter est iocūda studioso viro. Quarta, quòd magis possumus cōtemplari & cōsiderare proximorum actus quàm nostros. Quinta, quòd vir studiosus vehemēter delectatur bonis operationibus studiosi amici. Sexta quā videtur præsupponere, quòd non possumus delectari re aliqua nisi antea ipsam cognouerimus, qua delectamur. quare cōcluditur quòd ideo vir felix indiget amicis bonis vt possit intueri eorū operationes studiosas quæ sibi sunt propriæ & accōmodatæ, & similes suis, & illis gaudere, & iocunditatem sumere, cū amicus verus sit quasi alter ipse. Notādū quòd Philosophus dixit operationē fieri & non possideri: ex quo videtur quòd operatio nō sit de numero permanentiū, sed de iis quæ sunt succesiua. quare intelligendū quòd aliquid bifariam fieri videtur. Vno modo succesiue vt pars post partem: alio modo simul, ita vt dependeat à producēte & cōseruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & conseruatur ab ipso. Primò autē modo cū fit aliquid per partes, aut fit hoc pacto vt antecedēs corrumpatur pars, cū fit alia sequens, vt de tēpore & motu dicitur, quæ videntur esse dum fiunt, & partes non videntur persistere: aut fit hoc modo vt partes remaneant, sicut domū fieri dicimus per partes, quarum vna fit post aliā, & permanent, vt fundamentū, parietes &c. Secundo autem modo fit aliquid simul, cū totū producitur. Et omittamus nūc generationem formæ substātialis, quæ etiā simul fit, sed loquamur de operatione quæ fit simul tota, & dependet à producente. Quare dicendū hac distinctione præmissa, quòd operatio, & ea quæ est felicitas non fit succesiue per partes, nec vt motus vel tēpus, nec vt domus, sed tota videtur produci, & esse in indiuisibili potētia animæ. Nā si pars post partē fieret & corrumperetur, tūc cùm speculamur, imperfectè intelligeremus, nec sequeretur voluptas ipsam operationē totā tam actiuā quàm speculatiuā si fieret per partes: quare fit secundo modo operatio tota & simul, ita tamē vt dependere videatur à producēte, sicut lumen dicitur fieri, & totum diffundi per hemisphaerium nostrū, & pēdere à luce vel à corpore solis luminoso: sic igitur fit operatio quæ cum felicitas, non vt motus, nō vt domus, sed vt id quod producitur & dependet

pendet à felice operāte,& cōseruatur ab eodem,quia propriè dicitur felix dū operatur,& est in actu secūdo.Notandū quòd Philosophus dixit,nos magis aliorū actus quam nostros intueri posse & cōtemplari,quod accōmodatè dicitur secundū illam sententiā quam attulit.& quia nimium nos amamus, difficile iudicamus de nobis.vnde est illud,Nosce teipsum.
64 {ARBITRANTVR etiam homines.} Secunda est ratio ad idē probandū,Is quem cōmuni hominū sententia iocundè viuere oportet,indiget amicis studiosis:sed felix est huiusmodi:ergo felix indiget amicis studiosis.Patet ratio,præsertim de felici actiuo & ciuili,quia si solus sit,nō facilè potest operari.Quòd si summa iocunditas sit ex operationibus studiosis,& solus non potest commodè operari:ergo indiget aliis,id est,amicis cū quibus & ad quos bene operetur,cōsulēdo & benefaciēdo amicis suis,& eisdem operationibus gaudendo,bonis scilicet & studiosis,sicut musicus eleganti cantu.
65 {FVERIT etiam & quædā.} Tertia est ratio,Is quē decet exercitatio virtutū indiget amicis studiosis:sed felix est huiusmodi: ergo is indiget amicis studiosis.& hoc probatur sententia Theognidis poetæ,Bona,inquit,disces si cū bonis verseris:si cū prauis,bona quæ in te erunt amittes.sic igitur societas amicorū opportuna erit felici ad exercitationē virtutum,& fiet vicissitudo quædā dum ad se inuicē operabūtur bona,& etiā ad alios.& sic patet quibusdā moralibus rationibus quòd felix indiget amicis non quibusuis,sed studiosis.
66 {NATVRALIS autem hoc ipsum.}Soluit hac in parte Philosophus quæstionē illam quibusdā naturalibus rationibus,probādo & ostendendo eandē cōclusionē,quòd felici est opus studiosis amicis.& primò præmittedo intentionē suam dicit quòd si hāc rem naturalius inuestigare volumus,reperiemus bonum amicum esse natura expetibilē.& affert per ordinem tres cōclusiones.Prima,esse atq; viuere est homini studioso per se bonū atque iocundum.Probatur,Omne quod est suapte natura bonum,est ipsi studioso per se bonum atque iocundū.sed esse atque viuere est suapte natura bonum:ergo esse atque viuere est ipsi studioso per se bonum atque iocundum.Maior patet,quia vir bonus & felix est mensura perfecta ita vt quod est simpliciter bonum viro studioso,sit bonū iocundum & per se,vt in septimo declarauit.Minor ostenditur à

tur à Philosopho,sed antè declarat quid sit ipsum viuere.Nã viuere in brutis animalibus definiuimus per potẽtiã sentiẽdi:in hominibus pro quanto cõmunicat cum aliis animalibus,per potentiã intelligendi.pro quanto,id est sibi propriũ, & differt ab aliis animalibus.nam in libro de Anima,ostendit Philosophus quòd ipsa est actus corporis potentia vitam habentis.& in brutis est principium sentiendi,in hominibus verò nõ solùm sentiendi,sed etiã intelligẽdi,vt ibi docet latissimè hæc omnia:sed cùm viuere sit aut in potentia,aut in actu,quia potentia reducitur ad actum principaliter viuere, erit in operatione & in actu secũdo.quibus præmissis infert Philosophus id ex quo elicitur probatio minoris,quòd esse & viuere est per se bonum & natura iocundũ,quia est definitum:bonum autẽ,vt Pythagorici dicebãt,est finitum,malum verò infinitum,& vitã in ordine bonorum,corruptionem in ordine malorum collocabãt.Verùm cùm aliquis dicere potuisset ipsum viuere nõ esse bonum omnino,vt ipse ait,quia vita praua & corrupta non est bona,nec expetenda,nec definita:tollit Philosophus hanc obiectionem ostendẽdo quod non loquitur de tali vita,sed de illa quæ competit studiosis quorum vita est definita,& nõ indefinita praua & corrupta. Nam vt vitia dicuntur indefinita:sic etiã vita talis.His dictis declarat Philosophus quòd esse & viuere est bonũ:& ex consequẽti iocundũ:quod patet eo quòd ab omnibus expetitur,& maximè ab ipsis bonis atq; beatis quorum vita est felicissima,vt ait Philoso. {DEFINIVNT.} Scilicet Philoso. 67

{POTENTIA sensus.} Id est per potentiam sensus. Hominum autem sensus,quicquid est in animali potentiarũ est etiam in homine,& perfectiori modo.clauduntur enim in ipso,sicut triangulus in quadrangulo, vt dicit Philosophus in libro de Anima.habet præter illa etiam homo alia multo præstantiora,vt intellectum,& rationem,quæ non sunt in illis animalibus brutis vllo pacto. 68

{IN SEQVENTIBVS.} Id est in decimo libro.vbi loquemur.de voluptate & dolore.Qui autem videt,is videre sentit.Secunda est cõclusio hoc pacto,Sentire se sentire & intelligere se intelligere bonum est,& iocundum felici.Probatur,Sentire se esse,& viuere & intelligere se esse atque viuere, est bonum naturaliter,& iocundũ felici ac studioso viro:sed

sentire

sentire se sentire,& intelligere se intelligere est sentire,& intelligere se esse & viuere: ergo sentire se sentire,& intelligere se intelligere,est bonũ atque iocundũ studioso viro,& omnino felici ipsi. Patet ista ratio,quia si viuere est iocundum & bonum studioso,vt antea probauimus,profectò percipere istud esse,& viuere,erit sibi iocundissimũ. percipit autẽ cùm sentit se sentire,& intelligit se intelligere. quia in homine ipsum viuere definitum est supra per sentire & intelligere. Notandũ quòd Philosophus dicit,quòd vidẽs sentit se videre,& audiens,&c. hoc nõ videtur verũ,quia nulla potẽtia instrumentalis vertit se ad seipsam,hoc enim cõpetit intellectui qui esse potest intelligens & id quod intelligitur: verùm potentiæ sensitiuæ & instrumentales extẽduntur extensione subiecti,& non possunt vertere se ad seipsas. nã si hoc verum esset,visum suam visionẽ videre,tũc visus vel oculus videret seipsum,sicut intellectus seipsum intelligit,& intelligit suam intellectionem. Animaduertenda sunt igitur verba Philosophi qui cautè loquitur. Nõ enim dicit,videt se videre,aut audit audire,sed sentit se videre,id est per superiorẽ potentiam sensitiuã,veluti per sensum cõmunem quo sentire possumus nos videre vel audire. Et ad hanc sententiã declinare videtur Philosophus,in libro de Anima,cùm loquitur de sensu communi,vbi dicit: Cùm autẽ sentiamus nos videre ac audire, necesse est aut visu sentiamus quod videmus,aut alio sensu. At si alio sensu,&c. Non igitur videndo sentimus per visum nos videre,sed per superiorẽ potentiã,veluti per sensum cõmunem,vt diximus. plures autẽ potentiæ sensitiuæ internæ, quæ sunt superiores,& successiuè ordinatæ,quousq; accedatur ad potentias non sensitiuas,sed rationales,vt est mens,& ipse intellectus qui seipsum intelligere potest: quare sentire se videre vel aliquam aliã sensationem,nõ est necesse vt sensus idem in seipsum vertatur,sed sufficit ad hoc vt superior potentia sensitiua percipiat operationem inferioris potẽtiæ sensitiuæ: sed intelligendo se intelligere bene,requiritur vt intellectus vertatur ad se,& in seipsum reflectatur,quia non habet superiorem potentiã aliam intellectiuam. Esset enim processio in infinitum. sed hæc in libro de Anima.

69 { At vir studiosus vt habet. } Tertia est conclusio talis,ꝙ bonũ est studioso viro amicũ suũ esse,& viuere,& est idẽ iocund

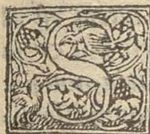
cundũ percipere ipsum amicũ esse & viuere. Probatur, Sicut se habet felix & studiosus ad seipsum, sic etiam ad amicũ: sed felici est bonũ se esse & viuere, & id percipere est sibi iocundum: igitur & erga amicũ similiter eueniet. His dictis Philosophus assignat modum quo felix istud percipere potest de amico suo, scilicet conuersando & simul viuendo, non vt belluæ, sed vita rationali quæ homini competit. ꝙ si id quod est bonum & iocũdum felici insit, ei oportet nec in hac parte deficiat, & id est percipere amicum suum esse, & viuere, & hoc percipi non potest nisi cõuersando cũ perfecto viro qui futurus sit felix, & ad hoc vt sit felix perfectè opus est amicis, & non quibusuis, sed studiosis. Sic igitur tribus conclusionibus quarum altera pendet ex altera subtilissimè allatis & probatis à Philosopho, sua concluditur principalis intentio, ꝙ vir felix indiget studiosis amicis, vt diximus. Et notãdum est ꝙ Philosophus vult constituere felicẽ perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri potest: quòd si esset aliquod bonum humanũ meritò expetendum quo ille careret, non esset perfectus propriè felix. quare non modo interna bona, sed etiã externa quæ conferre ad felicitatem possint, & ex quibus ille sumere queat iocunditatem sibi cõgruam, tribuere Philosophus nititur. Verũ amici maximè videntur esse, vt ipse ait, inter externa bona, quare & tribuendi sibi iure videntur: simul etiã quia vitã iocundiorẽ efficiũt ipsi, in quã, amici boni & studiosi, & vir felix iocundã vitam degere debet, quare in hac parte non oportet eum deficere, & mancũ atque imperfectũ esse: meritò igitur ei tribuuntur boni amici. Dubitatur vtrum amicitia sit bonum internum an externum, quia in principio Philosophus dixit eam esse virtutẽ vel cum virtute: hoc autem in capitulo dicit amicum esse maximũ externorum bonorũ. quare pro vtraquæ parte arguere possumus. postea declarationem quæstionis afferre. & primò videtur quòd amicitia nõ est bonum externũ. Nullus habitus est bonum externũ: amicitia est habitus, ergo amicitia nõ est bonũ externum. Patet ratio, quia amicitia videtur esse habitus electiuus, & cõsistere in mediocritate quodammodo, & esse aut virtus, aut habitus quidam præsupponens cæteras virtutes morales. Item nullum bonũ externũ est in potẽtia animi, & in potentia rationali tãquam in subiecto: sed amicitia est in

potentia amici,& in potētia rationali,id est in voluntate, vt pleriq; autumant:ergo amicitia nō est bonum externum.Ex altera parte nō videtur etiā amicitia esse bonū internum:bona interna videntur esse in nostra potestate:amicitia nō est omnino in nostra potestate:ergo amicitia nō est bonū internum.Quod autē non sit in nostra potestate ex eo patet, quia cùm sit beneuolentia mutua,pēdet etiam ex amore alterius. Item Philosophus dicit amicū esse maximū externorum bonorū,vt suprà in hoc capitulo vidimus:ergo amicitia ipsius amici erit etiam bonum externū,vt videtur. Pro declaratione huius quæstionis intelligendum est ꝙ amicitia considerari potest primò vt est habitus absolutus , & quasi perfectio quædā in animo illius qui amat,& ex parte vnius. Aut secundo modo cōsiderari potest vt est habitus simul cū respectu,id est aggregatū quod est æqualitas quædam requirēs mutuam amationē.Primo modo erit bonū internū,sed nō est propriè amicitia integrè,nec omnino amicitia.nā ad hoc vt constituatur amicitia in esse suo completo,requiritur correspondētia amoris,vt diximus.& hoc videtur quasi addere supra modum virtutis.nam in qualibet virtute sufficit actus ex parte vnius studiosi:sed in amicitia nō sufficit actus vnius,quia requiritur vt actus duorum mutuò se amantiū cōcurrāt:& forsitan ob hoc Philosophus dixit suprà vel cum virtute, & non ꝙ esset absolutè virtus,quia videtur aliquid addere supra rationem virtutis,si sumamus amicitiā propriè dictam. nō potest igitur esse vna amicitia,quin sit altera respondēs illi, ita vt si duæ sint numero in duobus amicis tāquam in subiectis suis,altera tamē respiciat alterā.Et vna specie amicitia erūt, quia amicitia dicetur de hac & de illa,& erit ibi relatio quædam æquiparātiæ,vt isti aiūt:sicut hæc albedo est similis illi albedini,& similitudo in vtroque videtur esse subiecto. Secūdo igitur modo,vt ex dictis percipi potest.erit integra amicitia,habens mutuā amationē,& hoc pacto sumpta nunc bonū internum,nunc externum diuersis respectibus appellari posse videtur.nam amicitia quæ est in me erga amicū respectu mei est mihi bonum internum , respectu amici est sibi bonum externum.Item amicitia quæ est in amico erga me respectu sui est sibi bonum internum,respectu mei est mihi bonum externum,& ideo dicit Philosophus amicum esse maximum

ximum externorum bonorum ipsi felici.& non dixit amici
tiam absolutè,sed amicum.& eodem modo dici potest ami-
citiam amici esse felici bonũ externum:sed vt est in eo qui
amat,est sibi bonum internum.& sic diuersis rationibus, nũc
internum,nunc externum dicetur bonum.

De numero amicorum.

CAP. X.

Vnt ne igitur quamplurimi faciendi amici, 70
an ut de hospitalitate dictum concinne fuis-
se uidetur,

Hospite nec careas:hospes neque pluribus esto:

Sic & ad amicitiam accommodabitur,neque sine amicis es
se,neque rursus nimiũ multos habere amicos. Ad eas igitur 71
amicitias quæ sunt ob utilitatem,& ualde id quod dictũ est
accommodatur.Multis enim uicissim subministrare, labo-
riosum est:neque ad hoc agendum,facultates ipsæ sufficiunt.
Plures igitur ijs qui sunt ad facultates proprias satis,super-
uacanei sunt.atque ad bene uiuendum impedimento.non er-
go opus est ipsis.ij quoque qui comparantur ob uoluptatem 72
sufficiunt pauci,ut in epulis condimentum. At sunt ne stu- 73
diosi plurimi comparandi? an & multitudinis amicorum
est quidam numerus,perinde ac ciuitatis? Nec enim decem
ex hominibus,ciuitas cõstare potest:nec etiam est ex centũ
milibus adhuc ciuitas. Sed quantitas non est forsitan una
quædam determinata.sed omnis ea quæ est media inter quas-
dam multitudines definitas. Et amicorum igitur multitudo
quædam est definita.Atque ij fortasse sunt plurimi, cum qui 74
bus quispiã uiuere potest.hoc enim ad amicitiam pertinere
maximè uidebatur.Fieri autem non posse ut unà cum mul-
tis quispiam uiuat,seq; multis impertiat,non est obscurum.
Præterea illos etiam inter sese amicos esse oportet, si simul 75
omnes uicturi sunt:hoc autem difficile est in multis.Est etiã

76 *perdifficile gaudere familiariter cum multis, atque dolere.*
Concurrere enim hæc simul possunt: cum uno, inquam, dole
77 *re, & cum altero gaudere. Forsitan igitur bene est non quæ*
rere quàmplurimos amicos habere, sed quot ad communem
uitam habendam sufficiunt, neque enim posse uidetur, mul-
tis uehementer amicum esse. Quapropter neq; adamare plu
res. exuperatio enim quædam amicitiæ. hoc autem est ad
78 *unum. Et uehementer igitur amare, ad paucos erit hoc & in*
ipsis rebus ita se habet. Amicitia nanque sodalitia, non fiũt
multi amici. & quæ fama celebrantur, inter duos fuisse di-
cuntur. Qui uerò multos amicos habent, & omnibus sese fa
miliariter offerunt: ij nemini sunt amici, nisi ciuiliter, quos
ἀρέσκους. *& * placidos appellãt. fit igitur ut ciuiliter multis sit quis*
piam amicus, etiam si non sit placidus, sed uerè uir probus.
sed ob uirtutem & seipsos amicitia non est ad multos. ama-
bile autem est, & paucos inuenire tales.

COMMENT.

70 SVnt ne igitur quàmplurimi faciendi amici?} Hic est ter-
tius & vltimus tractatus huius noni libri, in quo Philoso
phus posteaquàm attulit nonnullas quæstiones & solutiones
ad amicitiam pertinentes ex parte amantiũ, nũc affert alias
etiã ex parte eorũ qui amantur, & eas soluit. Diuiditur autẽ
in tria capitula quæ suis locis declarabuntur. Primum capi-
tulum diuiditur in duas partes. In prima Philosophus affert
quandam quæstionẽ, in secunda eam soluit. Primò igitur di-
cit Philosophus, cũ felici sit opus amicis, vt probatum est, fa
ciendi sunt nobis quàmplures amici: quanto enim plus bono
rum acquirere possumus, tanto magis laborandũ esse vide-
tur, vt ex eis quàmplurimũ cõsequamur. Sed amici sunt ma-
xima externorum bonorum, vt dixit Philosophus: ergo dan
da opera videtur vt ex eis quàmplures habeamus. Quærit igi
tur Philosophus an multi sint nobis comparandi amici? an
faciendum sit vt Hesiodus inquit de Hospite, Ne careas illis,
71 nec habeas plures. {AD eas igitur amicitias quæ.} Hæc est
secun

secunda pars huius capituli,in qua Philosophus cùm quæstio in genere proposita sit,vtrum quàm plures sint nobis parãdi amici,& amicitia trifariam dicatur,soluit secundum vnamquãque speciẽ amicitiæ,& primò quòd amici qui sunt ob vtilitatem non sunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus,Ex iis hominibus non oportet multos habere amicos,quibus & subministrare & inseruire laboriosum est: sed amici ob vtilitatem sunt huiusmodi:ergo amicos ob vtilitatem non oportet habere quàm plures.nam multis quærentibus vtilitatem,commodè satisfieri non potest:& si istud non fiat,statim cessabit amicitia.Item ij qui sunt impedimẽto ad bene viuendum non sunt nobis comparãdi: sed quamplures amici ob vtilitatem sunt huiusmodi,propriam enim quærũt vtilitatem & curiosi sunt circa commoda sua:ergo tales amici ob vtilitatem non sunt quàmplures comparandi.

{II quoque qui comparantur.} Accipit aliam speciẽ amicitiæ,& secundum eam declarat etiam quæstionem propositam,Vbi pauci sufficiunt amici nõ est opus multis:sed amici faceti,& ob voluptatem pauci sufficiunt vt condimentum in epulis:ergo nõ est opus multis huiusmodi amicis : sed pauci sufficiunt amici ob voluptatem , non intelligendo ob turpẽ voluptatem,quia tales nulli sunt comparandi, sed posthabendi omnes.pauci verò ob voluptatem,id est pauci faceti sufficiunt ob relaxationem quandam: nam frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora,& æquè bona,vt dici solet. 72

{AT studiosi nec plurimi sunt cõparãdi.} Similiter sumit nũc Philosophus speciem amicitiæ quæ est ob virtutem , & ostendit ꝙ talium amicorũ ingens multitudo parari nõ potest,sed quãtitas determinata sumenda est: vt patebit infra. Dicit igitur in primis ꝙ sicut est de ciuitate , ita de amicitia tali esse videtur:sed de ciuitate sic est ꝙ ea non videtur cõstare posse ex decem tãtum hominibus,nec etiam propriè sine confusione ex superabundanti multitudine, veluti ex cẽtum milibus:sic exempli gratia ponamus eã esse nimiam & excedentẽ multitudinem,eodẽ pacto amicitia in multitudine nimia non videtur posse constare, sed sumendus numerus determinatus,& tot parandi amici vt eis satisfacere possimus secundum conditiones amicitiæ. Expositores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt,quod est dare ma- 73

ximam & minimã vltra quã non debet fieri diminutio, aut addicio, quasi sint duæ quãtitates determinatæ numero à quibus digredi nec ascẽdendo nec descẽdendo licet. Mihi autem videtur quòd Philosophus velit ꝙ parua copia non cõficiat ciuitatẽ, nec nimia ex qua fit cõfusio. Postea dicit, estne quantitas determinata? minimè: sed est ea quæ est inter duas quantitates determinatas. Cõsideranda est igitur cõditio loci, & regionis, & tunc statuetur quædã accõmodata multitudo, vt in Politicis ostẽdit Philosophus. Exẽplum, Si regio esset idonea decem milibus, duo essent parũ, viginti nimiũ: ergo sumenda erit accõmodata multitudo, veluti decem. non est igitur mẽs Philosophi, iudicio meo, vt nominatim sint duæ quantitates terminatæ omnino vltra quas non posint dari maiores vel minores: sed sumendæ sunt maiores & minores definitè secundũ loci exigentiam, & sumenda quædã media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ sit accõmodata regioni & loco: sic etiã numerus amicorũ accommodatus sumendus esse videtur secundum vitam & conuersationem.

74 {ATQVE ij fortasse sunt plurimi.} Declarat nunc Philosophus quòd in amicitia ob virtutẽ non possunt multi comparari amici, & ideo quamplures non oportet sibi cõparare multis rationibus. Prima ratio, Quot sunt ij quibus cũ viuere conuersarique possumus, tot sunt nobis studiosi comparandi amici: sed cum multis non possumus conuersari & viuere: ergo non oportet multos sibi tales cõparare amicos. Patet ratio, quia præcipuũ in amicitia est viuere & conuersari cum amico, sed difficile est conuersari & viuere cum multis. verum omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præsertim studiosi cum sit habitus afferẽs summam iocunditatem amicis: difficile est igitur versari cum multis eo modo præsertim quo in amicitia perfecta requiritur. quare paucitate amicorum magis constabit talis amicitia, quàm multitudine.

75 {PRAETEREA illos etiam.} Alia ratio, Si quis habeat plures amicos tales oportet vt illi etiam sint amici inter sese: sed hoc est valde difficile: ergo & difficile & arduum est habere plures amicos in tali genere vel specie amicitiæ.

76 {ID quoque perdifficile.} Alia ratio, cum officiũ amici sit dolere amici aduersis, & gaudere gaudio illius, si plures habes amicos, eueniet vt simul tibi gaudendũ sit, atq; dolendum diuersis

diuersis causis amicorum : sed hoc est vehementer difficile vt fiat cum multis: ergo nō est opus, vel est difficile quàm plures huiusmodi habere amicos. {FORSITAN igitur benè habet.} Alia ratio, Si quis plures habeat amicos, fit vt in tali amicitia non sit amor intēsus & vehemēs : sed in amicitia bonorum hoc esset incōueniens: ergo ad hoc vt sit amor intensus oportet vt pauci adsint amici, nā amicitia perfecta vehemens est in amore, & est exuperatio quædam amicitiæ quasi summū gradū tenens in genere amicitiarū, vt in octauo docuimus : sed ea quæ superlatiuo modo dicūtur, non cōpetunt multis. {HAEC ita esse & in ipsis rebus.} Alia ratione quę de ducitur ex ipsa experiētia & exemplo rerū probat propositū suum. Sicut fit in amicitia sodalitia, sic fieri videtur in amicitia quæ est ob virtutē: sed in ea fit vt pauci, & plerunq; duo tātum fiāt amici: sic in amicitia bonorū & studiosorū euenire videtur. similitudo videtur tenere, quia magna est æqualitas inter eos qui simul nutriti & educati sunt, & sodales facti, & sæpe dictū est, amicitiā talem esse similē fraternæ amicitiæ, & huic etiā ob æqualitatem: quòd autem in huiusmodi amicitiis pauci vel vt plurimum duo sint amici, probat Philosophus ex cōmuni fama, qua celebrari solent quædā paria amicorum, veluti ea amicitia celebrari solet quā inter Patroclum & Achilē, & quā inter Pyladem & Horestē, & item ea quam inter Scipionem & Læliū fuisse tradunt, & Cicero de duobus Pythagoreis sic inquit: Damonem & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, vt cùm eorū alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is qui morti esset addictus paucos sibi dies cōmendatorum suorū causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi, vt si ille non reuertisset, moriendū esset ipsi, qui cùm ante diem se recepisset, admiratus eorū fidem tyrannus petiit vt se ad amicitiā tertium adscriberent. Sic igitur talibus exemplis colligi potest, quòd intensa amicitia & vehemens est ad paucos, & vt plurimū inter duos, vt patet ex Philosophi dictis. Post hæc Philosophus videtur afferre hanc sententiam, quòd qui omnes vel multos volunt habere amicos, nullos habent verè amicos, sed placentes, & assentatores, vt sæpe fieri solet, veruntamen fieri potest vt vir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos, sed perfectos, vera amicitia multos reperire non potest : quibus

concluditur quòd ſi plurimi in tali ſpecie amicitiæ compa-
rari poſſunt vt conſtarent amici boni, & perfecti plurimi eſ-
ſent proculdubio comparandi: ſed cum hoc aut non fieri, aut
cum ſumma difficultate fieri poſsit, ſatis eſt paucos reperire
tales amicos ſecundum Philoſophum.

In qua fortuna ſint habendi amici.

CAPVT XI.

79 *T utra in fortuna magis opus eſt amicis: utrũ*
in proſpera an in aduerſa? In utraque nanque
quærũtur. Nã et qui fortunã habẽt aduerſam,
indigent ope. Et qui ſunt in rerũ proſperitate,
eorum indigent quibuſcũ uiuant, & in quos beneficia con-
80 *ferant. Volunt enim donare, beneficiaq́; cõferre. Amicos igi*
tur habere neceſſarium quidem eſt magis in aduerſa fortuna.
Quapropter hic utilibus amicis eſt opus: honeſtius autẽ eſt
in proſperitate fortunæ. idcirco & bonos quærũt. in hos e-
81 *nim beneficia cõferre, atq; cum his unà degere, magis eſt ex-*
petibile. Eſt enim & ipſa præſentia amicorũ iucunda in utra
que fortuna. nam leuantur ipſi dolẽtes condolentibus ipſis
amicis. Quapropter & dubitauerit quiſpiã, ſi doloris ut o-
neris amici participes fiũt: an hoc quidẽ non fit, ipſorũ aũt
præſentia cùm ſit iucũda, condolendiq́; ſenſus minuit ipſum
dolorẽ? Verùm ſi ob hæc, aut ob aliquid aliud leuãtur, miſ-
82 *ſum faciamus. id quod dictũ eſt euenire ſanè uidetur. Ipſorum*
autem præſentia immixta quædã eſt. nam aſpicere quidẽ ami
cos, iucundũ eſt præſertim ei qui calamitatibus premitur, fert
que præſidiũ aliquod aduerſus dolores. Conſolationẽ enim
ipſe amicus & aſpectu, & uerbis afferre poteſt, modo ſit dex
ter. Scit nanque mores, quibus gaudet atque dolet. At ſentire
ſuas ob ærũnas dolere amicum, affert dolorem. Nam omnes
fugiunt ſe cauſam doloris eſſe amicis. Quapropter uiriles

quidem

quidem natura cauent, ne amici secum condoleant. & si non exuperēt indolentia, dolorē quo illi afficiuntur non ferunt. Atque omnino simul plorātes mœrentesq; non admittunt, quia nec ipsi sunt propēsi ad luctus. Mulierculæ uerò & huiuscemodi uiri, gaudent ijs qui una cum ipsis gemunt: & amant eos tanquam amicos, & cōdolentes. Oportet autem o- 83
mnibus in rebus præstabiliorē imitari. At amicorum prosperis in rebus præsentia & uoluptatē affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd in ipsius bonis lætātur. Quapropter uidebitur oportere in prosperitatibus quidē prom- 84
*ptè uocare amicos. est enim honestum, beneficum esse. In aduersitatibus autē pigrè. minimè nanque facere participes malorum ipsos oportet. * Vnde & illud dicitur.*

Sed est grauis tristisque si me fors premit. ὅθεν τὸ, ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν.

Maximè tamen uocandi sunt tunc amici, cùm praua suscepta molestia multum prodesse possunt. Contrà autem for- 85
tasse congruum est, ad calamitosos quidem ire non uocatum, & promptè. Est enim amici beneficia conferre, præsertim in eos qui indigent, & antea quàm illi requirant. Vtrisque nanque honestius atque iucundius est. Ad fortunatos autem promptè quidem accedere ad operādum unà cum illis. est enim ad hæc opus amicis: lentè autem pro beneficijs consequendis. non est enim honestum utilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitan opinio iucunditatis in repellendo. accidit enim nonnunquam. Præsentia igitur amicorum in uniuersis expetibilis est.

COMMENT.

AT quando magis opus est amicis: vtrum.} Hoc est secundum capitulū huius libri, in quo Philosophus affert aliā quæstionem ad amicitiā pertinentem, & eam soluit. hæc autem est, Vtrū sit magis opus ipsis amicis, an in aduersis rebus, an in secundis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes 79

quæ patebũt. In prima igitur Philosophus proponit quæstionem dubitando vtrũ in aduersis an in secũdis magis sit opus amicis, & declarat postea id quòd quæstio supponit, dicendo ꝙ in vtroque tempore & in vtraque cõditione vitæ indige-
81 mus amicis. {AMICOS igitur habere necessariũ.} Soluit Philosophus quæstionẽ afferendo duas cõclusiones, quarũ prima est ista: quòd in aduersis amici vtiles sunt nobis magis necessarij. Probatur, Iis qui subsidio egent, amici vtiles sunt necessarij: sed cõstituti in aduersis subsidio egent, & iis amici vtiles sunt necessarij. Item secunda conclusio est quòd ij qui sunt in bona prosperitate amicis indigent honestis quidem & studiosis. Probatur per hoc, quia ij qui largiri volũt, & beneficia conferre, indigent amicis honestis & studiosis: sed ij qui sunt in secũdis rebus cõstituti largiri volũt, & beneficia collocare: ergo ij indigent amicis studiosis, & iis qui sunt amici ob honestatem. Ex quibus soluitur dubitatio illa: nam cum quæritur quando magis est opus amicis, Respõdetur quòd in vtroque tempore: sed in aduersis est opus amicis vtilibus ob necessitatem, in prosperis verò est opus amicis studiosis ob honestatem, quare magis necessariũ est in aduersis, & magis honestum in prosperis, in quibus ij qui cõstituti sunt debent li-
82 beraliter bonis amicis beneficia cõferre. {EST enim & ipsa præsentia amicorum.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua ostendit præsentiam amicorũ esse iocundã in quacũque conditione seu prospera seu aduersa, Et primò ostendit quòd præsentia amicorũ est iocunda in aduersis, Id quo leuantur ij qui dolent, est iocundũ & delectabile illis in aduersis: sed præsentia amicorũ est huiusmodi: ergo præsentia amicorum est iocunda in aduersis, quia leuatur mœrentis dolor præsentia amici. Sed quomodo fit leuatio ista, dicit Philosophus? an quia amici subeãt dolorem mentis in aliqua parte, sicut oneris cuiusdam partem sustineãt? nam si quis ferat centum librarum onus, & quidã alter adiutor accedat ad ferendum idem onus, manifestum est quòd leuius fiet primò illi gestanti, & iste alter partẽ sustinebit: fit ne hoc pacto, dicit Philosophus in dolore mœrentis amici præsentia amicorũ? & statim subdit, at id quidem non fit, quia iste modus sibi non videtur placere. Itaque affert aliam rationem, dicendo, an ob id leuatur dolor amici, quia præsentia amicorum est iocũda, & perceptio

ceptio simul dolēdi est sibi grata Contraria autem ita se habent, quòd vnum videtur extrudere siue minuere aliud. & ista videtur melior sententia quàm prima, quia dolor ille non diuiditur vt vnus posit accipere vnam partem, & alius alteram: nec est idem dolor numero, sicut esset vnum onus quod ferrent duo, vt multi opinabantur, sed alius est dolor mœrentis, alius condolentis, cum sit in diuersis subiectis: sed ratio est, vt minuatur dolentis mœror præsentia amicorum, quia illa affert voluptatem, & illa voluptas pellit aliqua ex parte dolorem sibi contrarium: & sic leuatur & minuitur dolor.

{IPSORVM autem amicorum.} Declarat nunc Philoso- 82
phus quomodo se habet ista præsentia amicorum: an sit iocunda simpliciter, an sit mixta cum aliquo dolore. & dicit quod non est syncerè iocunda: quia ex vna parte est grata & dulcis, ex alia parte excitat mœrorem. Primo aspectu affert voluptatem & subsidium dolori. Solent enim amici afferre consolationem, & aspectu, & sermone, si modo sit aptus. Nam amicus scit mores amici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accommodat se illis: sed ex altera parte, dicit Philosophus, excitatur & oritur quidam dolor illi qui est in calamitate ex præsentia tali, quia percipit se inferre dolorem amico suo, & hoc est sibi molestum, quia omnes naturaliter vellent afferre iocunditatem amicis suis, & non dolorem. Post hæc Philosophus infert statim ad hoc propositum vnū correlarium & sententiam ortam ex dictis, quòd ob hanc causam homines viriles cauere solent ne amici ob suas ærumnas doleant, sed comprimunt dolorem suum quoad possunt: & si non superent indolentia dolorem quo illi afficiūtur non sustinent. Et hunc locum quidam exponunt hoc pacto: & si amici, scilicet visitantes non superant cum sua indolentia eorum dolorem qui visitantur: tunc tales homines in calamitatibus constituti si sint viriles, non ferunt tales visitantes amicos, quia nolunt muliebriter lugentes. & sic isto modo exponentes referunt indolentiam ad amicos visitantes, & consolantes. quidam alij exponunt hoc pacto, referentes indolentiam ad eos qui visitantur, dicendo, viriles homines cauent ne ex suis aduersis afferant dolorem amicis: simulant enim indolentiam, & non querūtur, & non dolent præsentibus illis. quòd si non possunt superare non dolendo, id est cum indolentia sua dolorem

lorem amicorum,dimittunt à se eo tempore tales amicos, & non sustinent eos,quia viri fortes nolunt in cōspectu suo amicos muliebriter lugentes:effœminati verò amant simul cōdolentes,sed imitandi sunt viriles tāquam præstabiliores.
83 {AT amicorum prosperis in rebus.} Declarat nunc Philosophus præsentiam amicorum iocundam esse in rebus prosperis,& quia affert voluptatem in omni operatione,& mentem,cogitationémque delectat amici,vt patet in textu, quia videt eum gaudentem suis bonis.
84 {QVAPROPTER videbitur oportere in prosperitatibus.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus affert quædam præcepta seruanda tam in prosperis quàm in aduersis erga amicos.& primò ex parte eorum qui vocant amicos ad se affert tria documenta. Primum,vocandi sunt amici in prosperis libenter & promptè vt bona eis quoque fiant communia.Secundū,in aduersis vocandi sunt tardè,ne amico simus causa doloris.& hoc probat sentētia Euripidis poetæ dicentis nomine Horestis erga Pyladem,Sat est me esse infelicem.Tertium est,quòd si in calamitatibus est opus vocare amicos,tunc præcipuè vocandi sunt cùm multum prodesse possunt afflictis cū parua sua molestia tales amici.
85 {CONTRA autem fortasse,} Affert nūc Philosophus tria alia documenta ex parte eorū qui sponte accedunt ad amicos,aut in prosperis,aut in aduersis.Primū est,quòd ad calamitosos & in erumnis cōstitutos oportet accedere non vocatum,sed spōte sua,& promptè,nō expectando vt voceris.Secundum,quòd ad eos qui sunt in prosperitatibus constituti promptè accedere oportet ad operandū vnà cū illis.Nā tales in secundis etiā rebus indigent amicis,vt in octauo vidimus, promptè igitur eundū est ad operandū cum illis,sed pro beneficiis cōsequendis lentè & tardè:ergo repellere debet beneficia oblata,dicet quispiā.Ideo Philosophus addit tertium præceptum.Cauendū ne repudiando simus eis molesti,ne illi existiment nos repudiare beneficia sua,quia nō simus cōtenti,& non gaudeamus sua prosperitate,& ob hoc non sunt omnino beneficia oblata illorū repudianda,sed in omnibus huiusmodi rebus seruāda mediocritas.Expositores quidam hoc in loco deuiare vidētur,iudicio meo,à mēte Philosophi. Ex dictis patet quomodo præsentia amicorum sit expetēda.

De præci

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

CAP. XII.

T est ne, ut adamantibus amabilißimum est 86
ipse aspectus, magisque hunc sensum quàm cæteros expetunt, propterea quòd per hunc maximè est atque oritur amor: sic & amicis maximè expetibile conuersari, simúlq; uiuere: Amicitia nanq; 87
communicatio est. Et ut ad seipsum quisque: sic sese habet & ad amicum. Sensus autem cuique de seipso est expetibilis: igitur & de amico. At operatio ipsis in simul uiuendo fit. Quare non immeritò uiuere simul affectant. Atque quod 88
tandem est singulis esse, uel gratia cuius uiuere expetunt, in eo cum amicis uersari degeréque uolunt. Quocirca alij compotant, alij talorum ludo simul incumbunt, alij simul sese exercent, & unà uenantur aut philosophantur: singuli totos dies id simul agentes quòd maximè amant. Viuere enim simul cum amicis uolentes, hæc faciunt. & ea cum ijs communicant, quibuscum unà uiuere expetunt, quæ maximè ipsos in uita delectant. Fit igitur amicitia quidẽ impro- 89
borum flagitiosa. Communicant enim praua, suntq; instabiles, & peiores etiam fiunt moribus, similes euadentes. Proborum autem proba congreßionibus suscipiens incrementa. Videntur etiam tales & præstabiliores euadere, tam agendo quàm se mutuò emendando. Eliciunt enim ex sese mutuo ea quæ placent. *Vnde illud dicitur rectè, Suprà cap 9. huius ex Theognide. ὅθεν ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλά.

Disces ex studiosis nimirum optima semper.

Sed hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus.

COMMENT.

AT est ne vt adamantibus amabilissimũ. } Hoc est tertium capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus affert 86

fert aliam quæstionē de societate amicitiæ,id est si in amicitia propriè dicta est aliquid expetibile vehementer,sicut videtur esse in amore amatorio ipse aspectus.Diuiditur autem in tres partes quæ suis locis patebunt.Primò igitur Philosophus proponendo quæstionē dicit,vt in amatoria amicitia amantibus aspectus est vehemēter expetibilis,est ne etiā aliquid simile in amicitiis propriè dictis quod amicū vehemēter oblectet,& vehementer expetatur?quasi dicat quòd est,& declarat quòd illud est simul viuere,& simul versari.Nā sicut fit in amicitia amatoria vt amans maximè gaudeat aspectu amati,sic in propriè dicta amicitia cōuersatio & communis vita maximè est iocunda & expetibilis.sicut enim in amatoria amicitia amor videtur maximè cōsistere in sensu visus: sic amicitia propriè dicta maximè cōsistit & cōseruatur cōmuni vita & conuersatione.Accommodatè igitur Philosophus,affert hanc dubitationē,Vtrū simul viuere & simul versari sit id quod maximè expetitur in amicitia propriè dicta: sicut voluptas quæ fit per aspectū maximè expetitur in amatoria amicitia.

87 {NAM amicitia societas est & erga.} Hæc est secūda pars huius capituli in qua soluit dubitationē allatam,& affert hāc conclusionem ꝙ simul viuere & cōuersari est maximè expetibile in amicitia.& probat tribus mediis. Primò,id quod pertinet maximè ad societatem est maximè expetibile in amicitia:sed simul viuere & conuersari est huiusmodi:ergo simul viuere & conuersari est maximè expetibile in amicitia.Nā ex tali conuersatione oritur societas & amicitia,& cōseruatur.Item sicut homo est affectus dispositus ad seipsum,ita ad amicum:sed cuiq; maximè est expetibile vt seipsum sentiat esse,& secum operetur,quia maximè hoc modo secum viuit,& secū versatur:ergo & ita erit affectus ad amicū vt cū illo maximè velit viuere & versari.Patet ratio,quia sentire se viuere est iocundū,vt vidimus.Item id quod maximè cōmunicant amici,vel cuius gratia præcipuè viuere expetunt,est amabilissimū in amicitia:sed simul viuere & simul versari est id ob quod amici cōmunicant id quod sunt vel putāt suū esse,& cuius gratia præcipuè expetūt viuere:ergo simul versari & simul viuere est amabilissimum in amicitia.Nā id quod amant & expetūt,putāt suum esse,& suum viuere,& hoc est suū operari.Vnde alij volūt simul potare,

tare,alij simul venari,alij simul philosophari:& sic de aliis, vt dicit in textu.itaq; ea cõmunicant quæ maximè amant,& quibus maximè putãt se viuere.Sic igitur patet solutio,quòd sicut aspectus vehementer expetitur in amore amatorio:sic viuere simul,& versari simul est amabilissimum in amicitia propriè dicta. {VEL cuius gratia.} Hoc addi videtur,q̃a il- 88
lud nõ est propriè illorũ:sed est secũdũ viuere,id est operari.

{FIT igitur amicitia quidẽ improborũ.} Hæc est tertia 89
pars huius ca.in qua Philosophus affert quędã correlaria siue sententias obortas ex solutione illa,id est duas ex parte amicitiæ improborũ,& duas ex parte amicitiæ bonorũ.Prima ex parte improborum est,quòd amicitia eorũ fit flagitiosa, quia cõmunicant praua.Secũda,quòd praui amici fiunt quotidie deteriores.quia simul cõuersando augẽtur in prauitate, & fiunt inter se magis similes.prima quoq; ex parte studiosorum,quòd eorũ amicitia fit quotidiano vsu magis bona: & secũda,quòd simul versando fiunt meliores,& monẽdo se inuicem,& cõmunicando ea quæ sunt bona.& hoc cõfirmat sententia Theognidis poetæ.& sic nono libro finẽ imponit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber X.

De voluptate. CAP. I.

Ost hæc sequitur forsitan ut de uoluptate 1
dicamus. Maximè nanq; uoluptas nostro generi familiaris est.quapropter erudiunt iuuenes,gubernantes ipsos uoluptate atq; dolore. Videtur autem ad consequendã moris uirtutem maximum esse,gaudere ijs quibus oportet,& odisse ea quæ oportet.comitantur enim hæc tota in uita momentum & uim ad uirtutẽ habẽtia,felicẽmq; uitã. Nam

eligunt

eligunt quidem ea quæ uoluptate afficiunt, fugiunt autẽ ea quæ dolore. talia uerò minimè prætermittenda sunt, præser-
3 *tim cùm magna de ipsis sit cõtrouersia. Quidam enim summum bonum uoluptatẽ esse dicunt: quidam cõtrà uehementer prauum: partim forsitan & credẽtes sic esse, partim putantes ad uitam nostram melius esse, uoluptatem ostendere prauam esse, etsi talis non est. Plerique enim propensiores sunt ad ipsam, & uoluptatibus inseruiunt. Quamobrẽ ad contrarium ipsos ducere oportere dicunt: sic enim ad ipsum medium tandem peruenient. Fortasse autẽ hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt & actibus, minus creduntur quàm opera. Cùm igitur ab ijs discrepãt quæ sensu percipiuntur, tum spreti ueritatem etiam ipsam interimunt. qui nanq; uoluptatem uituperat, is si eã uisus nonnunquam fuerit affectare, ad ipsam inclinari uidetur ut talem omnem. Distinguere nanq; non est ipsius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non solùm ad sciendum, sed ad uiuendum etiã perutiles esse uidẽtur. creduntur enim cùm sunt operibus consentanei. Quapropter hortantur eos qui seipsos intelligunt ad ita uiuendum, ut ipsi definiunt. Sed de his hactenus, nũc ea quæ de uoluptate dicta sunt referamus.*

COMMENT.

1 POst hæc sequitur forsitan vt de voluptate. } Hic est decimus & vltimus liber Ethicorũ, in quo Philosophus peracta iam tota materia quam declarare volebat, peruenit ad finem, quem in principio sibi proposuit. Nam vt architecti vel fabri in ædificanda domo fingere sibi exemplar, & quasi idæam solent, deinde parare & disponere omnia necessaria ad ipsam domum cõstruendam, demum perfectam reddere formam domus: sic Philosophus vt peritissimus architectus per figuram quandã finem humanum designauit, deinde ea omnia declarauit quæ ad talem finem consequendum pertinere videbantur: postremò in hoc libro formam perficere

vide

videtur totius rei. Descripsit enim & quasi designauit in principio felicitatis figuram. Deinde declarauit virtutes tum morales, tum intellectiuas, quæ pertinere videbantur nō solum ad declarandam definitionem felicitatis allatam, sed etiam ad ipsam consequendam: ipsa enim virtus, vt patefactum est antea, magna pars felicitatis esse videtur. Docuit præterea quædam alia necessaria cognitu quæ non sunt propriè virtutes, vel vitia, vt est continentia & incontinentia, constantia, mollities & similia, quæ tamen habent magnam affinitatē cum illis. Docuit insuper exactissimè de ipsa amicitia, qua non visum est ei virū perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipsam felicitatis figuram iam designatā coloribus depingit, & ornat, vt ex hac doctrina in omni parte exactissimè tradita aperiatur nobis, & quasi ante oculos collocetur via quæ ad ipsam felicitatē humanā cōsequendā perducit. Præterea cùm felicitas sit finis, & finis sit primū in intentione, & vltimum in executione, ideo Philosophus eam in principio proposuit vt primum in intentione, nunc vt postremum in executione aggreditur. Medias autem virtutes collocauit, quæ sunt ad felicitatem tanquā ad finem. Est insuper & alia causa qua Philosophus post doctrinā de moribus traditam hunc x. librum aggreditur, & diligentissimè de felicitate considerat quia felicitas est duplex, actiua, & contemplatiua, & altera est præstantior altera. Verùm & si definitio felicitatis, quam dixit esse animi operationem secūdum virtutem perfectam, vtrique felicitati accōmodari possit, quia in actiuis accipi potest virtus perfecta pro prudentia, in specularitiuis pro sapientia, tamen de actiua magis hucusque videtur egisse Philosophus. Ex quo necessarium fuit contēplatiuam felicitatem, quā nondū explicauerat, in hoc decimo latissimè declarare vt facit, multa enim de ipsa dicit eáq; præclara, & plura quàm de ipsa actiua, vt infrà videbimus. Diuiditur autem iste liber in duos tractatus. In primo ostendit & docet de voluptate, & dolore: de voluptate, inquam, præcipuè quæ annexa est felicitati. In secūdo de felicitate, primò in genere, deinde eam diuidit in actiuam & speculatiuam, vt diximus, nec nos turbare debet quòd in septimo libro loquutus sit de voluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerso modo, & diuersa ratione hic ipsam considerat. Ibi enim eam

præcipuè considerabat vt est materia continentiæ & inconti nentiæ,constantiæ & mollitudinis,& similium.& ob hāc causam cōsideratio sua magna ex parte versari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc verò ex actiuis de ea loquitur considerando illam præcipuè quæ est felicitati coniuncta, atque ita annexa vt doctrina vnius secum trahat cōsiderationem alterius.Præterea cùm de vltimo fine humano esset diligentissimè consideraturus,& quidam priscorū Philosophorum eum finem vltimum posuissent,cōsentaneū fuit vt de illa tractaret Philosophus,afferendo varias opiniones & definiendo & distinguēdo ipsam vt eius materia postulare videbatur.Primus tractatus diuiditur in quinq; capitula quæ suis locis declarabuntur.Primum autem capitulum diuiditur in tres partes,secundum tres rationes,quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerare de voluptate.Prima ratio:Ad moralem philosophum pertinet de ea re considerare quæ familiarissima est generi humano, & qua adolescentes erudiuntur:sed voluptas est huiusmodi:ergo ad moralem philosophum spectat cōsiderare de voluptate. Nam iuuenes rebus iocundis incitantur ad virtutes,asperis reuocātur à vitiis:& sic patresfamilias qui habēt curā liberorū,nunc per dolorem,nūc per iocūditatē eos erudiunt.Forsitan,quia nondū erāt omnia declarata de voluptate quæ est annexa felicitati.

2 {VIDETVR autem &.} Secunda ratio,& pars capituli.De iis quæ maximè pertinent ad virtutes maximè pertinet considerare ad moralem philosophum:sed voluptas & dolor est huiusmodi:ergo de voluptate & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum Vidimus enim in secundo quòd actus nostri maximè reguntur per voluptatem & dolorem,& quòd virtutes & vitia circa ea versantur:& in septimo inquit Philosophus.Insuper & necessariū est de ipsis cōsiderare,quia virtutē morū,& vitiū circa dolores posuimus ac voluptates.

3 {PRAESERTIM cum magna.} Tertia pars, vbi ponitur tertia ratio,de his quæ spectāt ad vitam & de quibus magna est controuersia inter philosophantes,pertinet cōsiderare ad moralem Philosophum:sed voluptas & dolor est huiusmodi:ergo de voluptate & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum. Ad hanc rationem declarandam Philosophus affert duas opiniones oppositas de voluptate. Quidam enim

enim dixerunt voluptatem eſſe ſummum bonum. Quidam verò eam eſſe rem prauam poſuerunt,& eorum alij forſitan quia re vera ita eſſe credebāt,alij verò fortaſſe non, quia ita ſentirent:ſed operæpretium eſſe putabant hanc ſententiam diuulgare vt deterrerent homines à voluptatibus ad quas videbant pleroſque eſſe procliues.quorum dicendi modum redarguit Philoſophus,oſtendendo quòd & ſi illi ob hāc intentionem dicerent voluptatem prauum vt ab ea homines deterrerent,& in contrarium traherent,tamen conſiderare debebant quòd circa actus & affectus humanos minus creditur verbis & ſermonibus,quàm operibus & experientiæ. quòd ſi illi vituperantes voluptatem vt rem prauam ſine diſtinctione,poſteà reperiantur quòd aliquam ſequuntur veluti honeſtam quandam voluptatem,vt in geometria & aſtrologia , & huiuſmodi ſcientiis,tunc minus creditur eorum ſententiis: ideo meritò ſunt reprehendendi in eo quòd ſine diſcrimine loquuntur de voluptate,quia deberent diſtinguere , dicendo aliam eſſe bonam,aliam prauam , & non loqui confusè & indifferenter,quia multitudo neſcit diſtinguere,ſed indiſtinctè accipit res vt ſibi apparet. quare per diſtinctionē eluceſcit,veritas & ſermones veri & ipſis operibus cōſentanei, quia fidem habent,nō ſolum ad cognitionem noſtram. ſed etiam ad degendam vitam plurimum cōferunt,dicit Philoſophus.

Opinio Eudoxi de voluptate.

CAP. II.

Vdoxus itaque uoluptatem ex eo ſummum bo- 4
num eſſe putabat, quia cernebat uniuerſa ip-
ſam affectare, & quæ rationem habent, &
quæ expertia ſunt eiuſdem. Atque *in cunctis*
quod eſt expetibile,bonum eſſe: & quod maximè eſt expe-
tibile, optimum eſſe. Vniuerſa uerò ad idem ferri decla-
rat,omnibus illud optimum eſſe. Vnumquodque enim id
quod eſt ſibi bonum inuenire dicebat, quemadmodum &
alimentum. Quod igitur uniuerſis eſt bonum, quódque
cuncta affectant, id eſſe ſummum bonum aiebat. Huius

autem uiri rationes ob moris magis uirtutẽ, quàm propter
seipsas credebãtur. ualde enim uidebatur esse modestus. Non
igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uidebatur, sed quia ue
5 rè res ita se habet. Non minus autem hoc manifestum esse cẽ
sebat, & ex contrario. Dolorẽ enim etiam dicebat fugien=
dum per se omnibus esse. itaque contrarium expetibile esse si
6 mili modo. Maximè autem id expetibile esse, quod non ob
aliud. neque cuiusquam expetimus gratia. Atque tale ipsam
esse sine cõtrouersia uoluptatẽ. Neminem enim interrogas,
cuiusnam gratia capiat uoluptatem, propterea quòd per se=
ipsam expetibilis est ipsa uoluptas. facereque ipsam quoduis
bonum expetibile magis, si illi addatur. ut iustas operatio=
7 nes temperatásue & incrementa suscipere bonum ipsum se=
ipso. Videtur autem hæc ratio uoluptatem ostendere bo=
num esse, & non magis quàm aliud bonum. Omne enim bo
8 num expetibilius est cum alio bono, quàm solum. Tali ita=
que ratione & Plato tollit uoluptatem summum esse bo=
num. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expetibi
liorem esse, quàm si sit sola. Quòd si mixtum est præstabi=
lius, uoluptatem summum bonum non esse. nullo enim ad=
9 dito summum bonum se expetibilius fieri. Constat autem ne
que aliud quicquam summum esse bonum, quod cum eorum
aliquo quæ sunt per se bona, expetibilius sit. Quid igitur
est tale, cuius & nos participes sumus? nam tale quæri=
10 tur bonum. Qui uerò negant bonum id esse quod omnia ap
petunt, ij nihil omnino dicunt. Quod enim uniuersis uide=
tur, id esse dicimus. qui autem fidem hanc tollit, non ualde
credibiliora dicet. nam si ea solum quæ mente carent ipsam
appeterent, esset aliquid quod dicitur. Sin uerò & ea quæ
prudentiam habent ipsam affectant, qui fit, ut aliquid dicãt?
Fortasse autem & in prauis est aliquod naturale bonum
præ

præstabilius quàm ipsa per se sunt, quod proprium appetit bonum. Non uidetur etiam & de contrario rectè dici. Inquiunt enim, non si dolor sit malum, uoluptatem continuò bonum esse. Aduersatur enim & malum malo: & ambo ei quod neutrum est. At hæc non male dicunt: non tamen uerè in ijs quæ sunt dicta. Si enim ambo essent mala, oporteret & fugienda utraque esse. Sin neutra, neutrum. aut similiter. nunc uerò illum quidem fugere ut malum, hanc autem expetere tanquam bonum uidentur. Sic igitur & opponuntur. 11

COMMENT.

EVdoxus itaque voluptatem ex eo summum.} Hoc est secundum capitulũ huius primi tractatus, in quo Philosophus affert opinionẽ & etiam rationes eorum, qui dixerunt voluptatẽ esse summum bonum humanũ. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima affert dictã opinionẽ, & rationes eiusdem. In secũda affert rationes quasdam illis aduersantes. Primò igitur Philosophus affert sententiam illam iam dictam, quæ fuit Eudoxi, & quatuor rationes quibus ille probabat suũ propositũ de voluptate. Prima ratio. Id quod omnia appetũt tã rationabilia quã irrationabilia, est summũ bonum: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas est summũ bonũ. & addit Philosophus ꝙ homines vitæ magis adhærere videbantur huius Philosophi, quam rationibus, vt patet in textu. 4

{NON minus autẽ idipsum.} Secũda ratio: Id omnibus expetẽdũ esse videtur cuius cõtrariũ est per se omnibus fugiendũ: sed voluptas est huiusmodi respectu doloris si ponãtur vt cõtraria immediata; ergo voluptas videtur esse omnibus per se expetenda. {MAXIME autẽ id expetibile.} Tertia ratio. Id quod est expetibile gratia sui non ob aliud videtur esse summũ bonũ: voluptas est huiusmodi: ergo voluptas videtur esse summũ bonũ. Nã id quod expetitur gratia sui, & nõ alterius, videtur esse vltimus finis. & Eudoxus dicebat voluptatẽ esse talẽ, quia nemo interrogat cur aliquis sumat voluptatẽ, quasi ob seipsam sumatur. {FACEREQVE ipsam quoduis bonum.} Id quod additũ bono facit illud magis experibile, est summũ bonũ: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas 5 6 7

est summum bonum. Verum hanc rationem statim carpere videtur Philosophus tanquã manifestè inualidã, quia videtur probare quòd voluptas sit bonũ, non tamẽ summum bonũ. & omittãtur quidã expositores Latini, qui non sumentes traductionem, iudicio meo, secundum mentem Philosophi: dicunt duas primas Eudoxi rationes afferri vt probetur voluptas esse bonũ, & duas alias vt probetur esse summũ bonum: mea autem sententia, afferuntur omnes illæ quatuor ab Eudoxo, vt ostendat voluptatẽ esse summum bonũ, nec quæro vtrum valeant necne, quia contrariæ afferentur infrà rationes & distinctiones à Philosopho, quibus hæc materia declarabitur.

8 {TALI itaque ratione & Plato.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostẽdit & affert rationes eorum qui procedebant aduersus opinionẽ Eudoxi, & dicebant voluptatem non esse summũ bonum: & primò affert Platonis sentẽtiam qui vltimam rationem Eudoxi dicebat nullo modo valere, & eam retorquebat aduersus illũ, dicendo quòd nullum est summũ bonum quod expetibilius fiat si aliud bonum admisceatur cum illo. Itaque si vita iocũda fit expetibilior coniuncta cum prudẽtia, quam seorsum sumpta, videtur hoc arguere vitã iocundã non esse summum bonũ, & ipsam omnino voluptatem, qua summũ bonum non fiat expetibilius addito sibi alio bono, cùm sit ex omni parte perfectũ.

9 {CONSTAT autem ꝙ nec aliud.} Quasi declarãdo processum Platonis, & quasi mordẽdo ipsum, dicit Philosophus, manifestum est si ità sit vt tu dicis Plato, quòd nec voluptas erit summũ bonũ, nec aliud quicquã in rebus humanis, quia nullum est hic bonũ quod non fiat expetibilius addito sibi alio per se bono, ex quo videris tollere summũ bonum ex rebus humanis quod esse possit in nobis: at nos quærimus illud quod esse in nobis possit, ꝙ si loqueris de alio separato, non pertinet ad nostrũ propositũ, quia humanũ nunc quærimus quod esse in nobis & nostra opera acquiri possit. Notandum quòd Plato, vt in primo vidimus, propriè summũ bonum separatum ab iis sensibilibus esse ponebat, quia istorum bonorum quæ sunt in vita humana nullum esse dicebat: ꝙ si aliud sibi addatur bonum, non fiat expetibilius, & tunc esset appellandum summũ. Nam remoto eo propter quod fit expetibilius, erit minus expetibile: ergo minus bonũ: ergo non summum,

mum, quare intelligendum est quòd summum bonum duobus modis considerari potest: aut simpliciter, aut in genere: simpliciter bonũ est id cui si quippiã addatur non est nec fit expetibilius, vt est Deus, quia est infinitæ perfectionis, vt ait Burleus. & sic ratio Platonis procederet si de tali summo bono & essentia bonitatis intelligeret: sed summũ bonum in genere humanorũ bonorũ dicetur operatio secundũ virtutem, sententia Philosophi, quæ operatio erit maximè expetẽdum bonum in genere tali, non autẽ simpliciter & absolutè. Deus autem est summũ bonum inlimitatũ, quod nõ clauditur sub genere nec sub prædicamẽto, nec huiusmodi cãcellis nec terminis vllis. At summũ bonum humanũ limitatum est, & si ei addãtur veluti operationi externa bona, fiet expetibilius, & si sumatur aggregatũ ex bonis internis & externis etiã addito sibi aliquo alio bono, vlterius potest fieri expetibilius: tamen hoc non tollit rationem summi boni humani ea ratione qua est limitatum, quia summum bonum humanum ponit Philosophus quod vitam sufficientẽ & optabilem ac nullius indiguam præstat, & felicitatem maximè expetibilem in bonis humanis, & non cõnumeratam. vt in primo latius patuit.

{QVI vero negant bonum id esse.} Aliã rationem affert 10
Philosophus quorundã aliorum aduersus primam rationem Eudoxi, qui dicebãt non sequi per hoc quòd omnia appetant tam rationabilia quã irrationabilia voluptatẽ: non, inquam, sequi eã esse summũ bonum, quin etiã non sequi id esse bonum quod omnia appetũt, quia interdũ videmur appetere ea quæ non sunt bona. Hanc obiectionẽ istorum redarguit Philosophus, ostẽdendo quòd eorum obiectio sustineri posset si diceretur quòd bruta tantum appeterent illã: nunc verò cùm non solũ irrationabilia, sed etiã habentia rationẽ & mentem ipsam appetere videãtur, profectò quod cõmuni cõsensu expetitur non videtur omnino negandũ esse bonum, vt illi faciunt. quòd si ipsi dicãt, homines praui sunt qui hoc iudicant, dicit Philosophus quòd etiã in prauis est naturale bonum, vt mens, & intellectus, & omnino id quo non secundũ habitum, sed instinctu naturæ homo fertur ad bonum suum. quare nõ rectè omnino negabant eam propositionem, id est bonum id esse quod omnia appetunt. {NON videtur etiam de contra- 11
rio.} Affert Philosophus etiam obiectionẽ priscorum con-

tra ſecundam rationem Eudoxi. Dicebatur enim quòd cum dolor ſit per ſe fugiendus, eius contrarium quod eſt voluptas, eſt per ſe expetendum. Hanc conſequentiam negant iſti, quia dicunt non valere, hoc malum eſt fugiendum : ergo ſuum contrarium eſt proſequēdum, ex eo quòd non modo malum bono, ſed etiam malum malo opponitur: veluti prodigalitas, & auaritia, & alia eiuſdem generis, quæ opponuntur vt extrema vitioſa, vnde inferre videbantur, voluptatem & dolorem eſſe veluti cōtraria extrema, & mediam eſſe vacuitatem doloris. Philoſophus verò reſpōdens ad hæc dicit eos quantum ad oppoſitionem non male dicere, quia verè dicunt malum malo opponi non ſolum bono : ſed in hoc propoſito non videtur dicere verè, quia dictum eſt vel dicitur quòd dolor nō opponitur voluptati vt malum malo. Nam ea quæ opponuntur vt mala, patet quòd ambo ſunt fugienda omnino: ſed dolor & voluptas non ſunt omnino nec ambo pariter fugienda, quin etiam dolorem fugiũt homines vt malum, voluptatem vero expetere videntur vt bonum : ergo non vidētur eo pacto opponi, vt malum opponitur malo.

Dicentium voluptatem non eſſe bonum confutatio, etſi non omnis expetibilis.

CAPVT III.

12 *T qui neque ſi uoluptas non eſt qualitas, propter hoc bonum non eſt. Neque enim operationes uirtutis ſunt qualitates, neq; felicitas ipſa. Dicunt etiam bonum quidem ipſum definitum*
13 *eſſe: uoluptatem uerò indefinitum, quia ſuſcipit intenſionem remiſſionémue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minúſue capitur, hoc iudicant : erit idem & circa iuſtitiam, cæteráſque omnes uirtutes, quibus manifeſtè dicunt magis minúſue tales eos eſſe, qui ipſas habent. nam magis ſunt iuſti, fortéſue. Et fit ut & iuſtè agatur ac temperatè, magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt eſſe, uideant ne fortaſſe non dicant cauſam, ſi uoluptatum aliæ ſint mixtæ, aliæ im-*

mix

mixtæ. Quid autem prohibet ut sanitas quæ definita magis est atq; minus sic & uoluptates esse? Non enim eadem in cunctis est temperatio, nec una quædam semper est in eodem. Sed cùm remittitur, permanet usq; ad aliquem terminum, & differt ex eo quia magis est atq; minus. Tale igitur & in uoluptate esse potest. Præterea summum quidem bonum perfe= 14
ctum esse, motiones autem & generationes, imperfectas esse ponentes: uoluptatem motionem esse, generationemúe osten dere enituntur. Sed non dicere bene uidentur. non est enim 15
motus. omni nanq; motui propria est celeritas tarditásue, etsi non per seipsum ut motui ipsius mundi: at ad aliud. At neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis cito sit constitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut uelociter autem delectetur, non fit, neq; ad alium. sed fit ut ue= lociter ambulet, & accrescat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tardè quispiam ad uoluptatem mutetur. At non fit ut hæc ipsa celeriter operetur, id est delectetur. Gene- 16
ratio uerò quonam fuerit modo? etenim non ex quouis fieri quoduis, sed ex quo fit in id dissolui uidetur. & cuius ge= neratio esset uoluptas: eius esset corruptio dolor. Dicunt 17
autem dolorem quidem indigentiam eius esse quod est secun= dum naturam, uoluptatem uerò repletionem. hi autem affe- ctus corporis sunt. Si igitur uoluptas repletio eius est quod est secundum naturam, id & uoluptate afficitur, in quo est repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non est ergo uoluptas repletio. sed dum fit repletio, uolu= ptate quispiam afficitur. & dum secatur, dolet. Opinio au= 18
tem hæc ex doloribus circa alimentum, & uoluptatibus orta est. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletione capimus uoluptatem. Sed hoc non circa omnes accidit uo luptates. nam sine dolore sunt & ipsæ mathematicæ uolu=

ptates, & quæ per olfactum & auditum fiunt ac uisum: & species cõplures, item & recordationes uoluptate afficiunt. Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fue-
19 rint indigentiæ, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui proferunt uoluptates eas, quæ sunt obscœnæ ac improbæ, dicere quispiam potest, ea quæ tales afferunt uoluptates non esse iucunda. Non enim si praue dispositis sunt iucunda, putandum est & iucunda simpliciter esse, nisi illis. Quemadmodum neq; salubria aut dulcia aut amara, quæ ægrotantibus: aut alba, quæ lippis uidentur. Vel hoc modo dicatur, uoluptates expetibiles quidem esse, non tamen ab illis. quemadmodum & diuitem esse expetibile quidem est, at non ex patriæ proditione. & sanum esse, at non quodcunque edendo. An uoluptates differunt specie? diuersæ nanque sunt quæ ab honestis rebus, & quæ à turpibus prodeunt. & non fit ut quisquam iusti capiat uoluptatem, si non sit iustus. aut musici, si non sit musicus. & in
20 cæteris simili modo. Ostendere autem uidetur & ipse amicus, cum sit ab adulatore diuersus, non esse uoluptatem bonum: aut specie uoluptates differre. Hic enim ad bonum, ille ob uoluptatem congreditur. Et ille quidem uituperatur: hunc autem laudant, ut ad diuersum congre-
21 dientem. Nemo præterea expetet ita uiuere, ut mentem habens per uitam pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatem quibus pueri maximè delectantur, ut putant: aut gaudere, tur-
22 pißimum quid faciendo nullum unquam suscepturus dolo-
23 rem. & quampluribus indulgeremus rebus etiam si nullam uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus ut meminerimus, ut sciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd si necessariò hæc sequatur uoluptas, nihil refert. Expeteremus enim hæc etiam si nulla prorsus ab ipsis prouen-

tura

tura eſſet uoluptas. Voluptatem igitur neque ſummum bonum eſſe, neq; expetibilem omnem: & uoluptates nonnullas eſſe per ſe expetibiles ſpecie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perſpicuum eſſe conſtat. Ea igitur quæ de uoluptate doloréue dicuntur, ſatis ſint dicta.

COMMENT.

AT qui neque ſequitur ſi voluptas non ſit qualitas.} Hoc 12
eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus allata antea opinione Eudoxi de voluptate, affert nunc opiniones eorum qui dicebāt voluptatem non eſſe bonum. Diuiditur autem in duas partes In prima affert opiniones Platonicorū, & rationes eorundem, quibus probabant voluptatem non eſſe bonum. In ſecunda affert opiniones quorūdam aliorum de eodem. Prima ratio ad probandum voluptatem non eſſe bonum, talis afferebatur: Bonum eſt qualitas, voluptas non eſt qualitas: ergo voluptas non eſt bonum. Hanc rationem ſoluere Philoſophus nititur negando conſequentiam illam quòd non valeat: voluptas non eſt qualitas: ergo non eſt bonum, quia operatio & felicitas non eſt qualitas, & tamen eſt bonum. Nam bonum non videtur dici tantum in qualitate: ſed etiam in aliis. quare non ſequitur: non eſt qualitas: ergo non eſt bonum. Sunt expoſitores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationem & felicitatem ad ipſam qualitatem, & afferunt multas diſtinctiones quas nunquam attulit Philoſophus, & nituntur trahere eum: ſed iis poſthabitis ſequamur ſentētiam philoſophi vt profertur, quòd neque operatio virtutis eſt qualitas, neque felicitas: ſed dicemus quòd ipſa ſit in prædicamento actionis, & ipſa quoque voluptas, quia re eſt idem quod operatio, vt vidimus in ſeptimo, & in iſto videbimus: licet differat ratione ipſa, inquam, voluptas ad idem prædicamentum redigi poteſt, ad quod redigitur ipſa operatio: veluti etiam dicere poſſumus quòd voluptas ſit qualitas, quia eſt perfectio formalis ipſius operationis, & quaſi quidam affectus proprius, vt infrà patebit, & non requiritur neceſſariò vt affectus ſit in eodem prædicamento in quo eſt ſubiectum talis affectus. quare ſi ponimus eam eſſe qualitatem, dicamus Philoſophum arguere

hoc

hoc pacto,Vos dicitis Platonici voluptaté non esse qualitatem,cōcedatur vobis,licet forsitan negari posset:sed concedatur quid vltra,ergo nō est bonum?nō sequitur,quia felicitas nō est qualitas,& tamen nō est bonum.Nā sunt etiā quædam pertinentia ad vitam humanā quæ non sunt qualitates,
13 & tamen sunt bona. {DICVNT etiam bonum quidem.} Secunda est ratio illorū ad idé probandū quòd voluptas nō sit bonum hoc pacto:Bonū est definitum voluptas nō est definitum:ergo voluptas nō est bonum.Maior probatur etiam autoritate Pythagoricorum,qui definitum ponebāt ex parte bonorum:indefinitū verò ex parte malorū.Minor probatur à Philosopho.Id quod suscipit magis & minus,& intentionem & remissionem,nō est definitum:sed voluptas suscipit magis & minus:ergo voluptas non est definita,& per consequens nō est bonum.hanc rationé Philosophus soluit primò hoc modo,dicēdo quòd nō sequitur hoc intendi & remitti: ergo non est bonū:nā remitti & intendi duobus modis sumi potest:aut ex parte suscipientiū voluptatem,aut ex parte voluptatis sumptæ in abstracto.Si primo modo,dicemus ex parte eorum qui magis vel minus voluptaté suscipiunt,voluptatem ob hoc nō esse bonum,tūc non magis cōpetet hoc voluptati quàm iustitiæ,& aliis virtutibus:& ex hoc sequeretur etiam de virtute iustitiæ,& de aliis quòd nō essent bona, quia aliquis sit magis aut minus iustus:sed nō est dicendū de virtutibus:ergo nō est etiā dicendū de voluptate quòd ratio illa valeat:sin verò secundo modo sumatur quòd voluptas de se sumpta suscipiat magis & minus,cōsideranda est causa cur hoc appareat,quam illi non afferunt,quia nō videtur hoc fieri de natura interna ipsius:sed quia aliquæ sunt voluptates propriæ,aliquæ mixtæ cum doloribus,propterea aliquæ dicuntur magis voluptates vt puræ & simplices,aliquæ minus & ipsæ mixtæ,sed de se sumpta voluptas propriè non videtur suscipere magis & minus,nec intendi aut remitti.quare nō sequitur quòd nō sit bonum.deinde alio modo respondere videtur dicendo,quid prohibet istud,ponatur quòd suscipiat magis & minus,ergo nō est bonū,non valet,quia etiā sanitas suscipit magis & minus,& est maior & minor & datur gradus circa eam,quia intéditur,& remittitur vsq; ad aliquem terminum vel gradum,& tamen nō sequitur per hoc quòd

quòd ipsa non sit bonum. Quare non valet etiã de voluptate.

{PRAETEREA summum quidem bonũ.} Hæc est ter- 14
tia ratio Platonicorum qua probabãt voluptaté nõ esse bonum, nec etiã summum bonũ, hoc pacto: Summum bonum est perfectum: voluptas nõ est perfectum: ergo voluptas non est summum bonũ. Quòd auté voluptas sit imperfectũ probabant per hoc quia dicebãt eam esse motionem & generationem quæ sunt res imperfectæ. Nã omne ferme quod mouetur, mouetur ad id quod non habet, vnde & motus dicitur actus imperfectus. Est enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia est, vt definitur à Philosopho in libro tertio Physicorum. Similiter generatio dicitur res imperfecta, quia est trãsitio quædã ad terminum ad quem, veluti ad formam & constitutionem naturæ: quòd si voluptas sit motus vel generatio, tunc videbitur esse imperfecta res, vt illi dicebant.

{SED non bene dicere.} Soluere videtur Philosophus ra- 15
tionem suprà à Platonicis allatam, ostendendo primò quòd voluptas non est motus: deinde quòd nõ est generatio, & arguit hoc pacto, Omni motui competit velocitas aut tarditas: sed voluptati non competit velocitas nec tarditas: ergo voluptas non est motus. Maior est nota, & latissimè ostenditur à Philosopho in libro Physicorũ, vbi declarat quòd motui propriè competit celeritas, aut tarditas: & licet cuidam motui seipso, id est, respectu suiipsius hoc non videatur competere, tamen competit respectu alterius, vnde motus primi mobilis nõ videtur velox nec tardus cum sit vniformis, nec varietur de celeritate in tarditaté aut econtra: sin verò comparetur ad motus aliarũ spherarum, videbitur esse celerior omnibus aliis motibus. Minor declaratur in textu à Philosopho, quòd voluptati non competit velocitas vel tarditas, quia rectè possumus dicere aliqué tardius aut celerius moueri ad voluptaté: sicut dicimus aliqué moueri ad iram tarde aut cito. sed nõ dicimus aliquem frui voluptate, id est cõgaudere secundũ ipsam voluptatem, & vt ita dicã, voluptuari tarde aut celeriter. Nam tota est simul, & non fit successiue.

{GENERATIO verò quo pacto esse potest.} Nũc osten- 16
dit Philosophus voluptatem nõ esse generationé duabus rationibus, Omnis generatio est termini à quo ad quem determinatum: sed voluptas nõ est transitio de termino à quo ad termi

terminum ad quem determinatũ ergo voluptas nõ est generatio. Patet ratio ista, quia omnis mutatio in rebus naturalibus est de termino ad terminum profectio, & tales termini sunt determinati: non enim ex quouis fieri quoduis dicitur, sed ex determinato: veluti album ex non albo, & ex hoc non quouis, sed ex nigro vel medio aliquo colore, & equus nõ ex quouis, sed ex semine, & ex semine equino. Quare no ex quouis fieri quoduis, sed ex determinato dicimus: vnde Philosophus in libro primo Physicorum: Neque itẽ ex quouis quodlibet fieri solet, nisi quis idipsum per accidens sumpserit: sed album quidẽ è non albo, atq; ex hoc nõ quouis, sed ex nigro vel mediorum aliquo fit: similiter ex quo fit quippiã, veluti ex materia elementorum in id dissolui videtur, veluti in elementa, & similiter album in nõ album, & nõ quoduis: sed in nigrum, ex quo fit, vel in mediũ colorẽ. verum hæc in Physicis patent latius. Voluptas autem nõ est profectio ex termino à quo ad terminum ad quem, & inter istos duos terminos determinatos, nec acquiritur aliquid aliud per voluptatẽ, nec perditur vt fit per generationem quare voluptas nõ est generatio, vt illi dicebant. Alia ratio, Si voluptas esset generatio, dolor autem corruptio, tunc quod generaretur per voluptatem corrumperetur per dolorẽ: & quod corrumperetur per dolorem generaretur per voluptatẽ: at neutrum fit, & nihil inuenitur quod generetur per voluptatem quòd corrumpatur per dolorẽ, aut econtra: ergo voluptas nõ est generatio, nec dolor corruptio. Nam contrarij motus ita se habere videntur, vt alter subeat rationem generationis, alter corruptionis. Exempli gratia: Id quod generatur per sanationem, corrumpitur per ægrotationem, dato quòd sanatio & ægrotatio sint motus cõtrarij, & alterum sit generatio, & alterum corruptio: nunc autem per voluptatem non vidimus acquiri aliquid, aliud & generari per se, similiter per dolorem non vidimus id corrumpi quod generatum sit per voluptatem. quare voluptas non erit generatio, nec dolor corruptio.

17 {DICVNT autem dolorem quidem.} Affert aliam rationem Platonicorum, qua illi probabant voluptatẽ esse generationem, deinde arguit cõtra ipsam. ratio autem eorum talis erat, Omnis repletio est generatio: voluptas est repletio: ergo voluptas est generatio. Patet ratio ista, quia generatio est

tio est profectio ad substantiam,& repletio similiter:quòd autem voluptas sit repletio patet per locũ à contrariis.Nam si dolor est indigentia atque defectio,voluptas erit refectio & repletio.videmus enim quòd fames & sitis sunt dolores,& hæc sunt defectiones,quia deficiente humido & frigido fit sitis,deficiente sicco & calido fit fames:ergo voluptas erit repletio,& ex consequenti generatio:sed omnis generatio est res imperfecta:ergo & voluptas erit quid imperfectum:quare non solùm nõ erit summum bonum:sed nec bonum.Philosophus post hæc arguit contra hanc rationem,hoc pacto: Omnis repletio suscipitur in corpore:sed voluptas nõ suscipitur in corpore:ergo voluptas non est repletio.quòd autem voluptas nõ suscipiatur in corpore,patet,quia corpus vt corpus non delectatur.nec afficitur voluptate.Nã si hoc esset de ratione corporis,tũc omne corpus delectaretur,& posset affici voluptate,quod est absurdũ.Delectatur enim corpus cùm repletur,sed animal dum secatur dolet,& hoc respectu animæ:& dolet,inquam,ipsum animal quod est tertia entitas composita ex vtrisque.Sentire enim voluptatem aut dolorẽ competit sensitiuo,& non corpori,ea ratione qua corpus est substantia corporea tantùm. quare animal quod est sensitiuum,& voluptate & dolore affici potest.Ex quibus patet quòd voluptas nõ est propriè repletio,etsi videatur esse cum repletione:nec dolor indigentia & defectio,etsi videatur esse cum defectione.quare cùm voluptas non sit repletio,nec per consequens erit generatio.Notandũ quòd semper voluptas est cum operatione,quia dicitur esse perfectio eius ita vt nõ posit esse sine ea,sicut albedo non potest esse sine superficie. sumit igitur animal repletionem quæ fit per operationẽ ex nutrimento,quam operationem comitatur voluptas, & est coniuncta cum ea,differt tamen ratione.

{OPINIO autem hæc ex doloribus.} Ostendit hac in 18
parte Philosophus causam & rationem huius opinionis quæ putauit voluptatem esse repletionem,& eam refellit.Dicit itaque quòd hæc opinio orta esse videtur ex dolore & voluptate circa alimentũ.nam quãdo indigemus alimẽto ob famen vel sitim,tunc videmur affici dolore:cum postea replemur,tunc videmur affici voluptate,quasi non posit fieri voluptas secundũ istos,nisi antecesserit dolor,& quia vbicunq;

est defectio ibi est dolor,& vbicunque est repletio ibi est voluptas: ergo defectionem dolorem, voluptatẽ verò repletionem esse putauerunt. Verùm etsi circa alimentum hæc eueniant vt antecedat dolor,& sequatur voluptas,& cùm est defectio est etiã dolor,& cùm est repletio est voluptas, tamen hoc nõ videtur esse de natura & ratione voluptatis, quia esset hoc in omni voluptate. Nunc autem multæ sunt voluptates quas non antecedit dolor vel defectio,& cum quibus nõ est repletio, vt sunt in mathematicis, id est illæ quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarum, omnino ex speculatiuis scientiis quas non antecesit defectio aut dolor: ergo non erunt repletiones istæ tales. Similiter aliæ sumuntur voluptates per auditum & visum, præterea per memoriam & spem, quas tamen voluptates nec dolor nec defectio antecesit. Non est ergo proprium voluptati quòd sit repletio, aut cum repletione, sed accidit alicui. Nam si de natura & ratione sua voluptas esset repletio, tunc omnis voluptas esset repletio. Consequens falsum: ergo & antecedens, vt patet per antedictas voluptates, vbi nulla antecedit indigentia vel defectio, cuius illæ essent repletiones. Si igitur voluptas non est repletio, nec per consequens erit generatio. Sunt etiam aliæ rationes quas in septimo Philosophus tetigit ad ostendendum quòd voluptas non est generatio.

19 {AD eos autem qui proferunt.} Affert aliã rationẽ Philosophus, id est quartã ipsorũ Platonicorum probantiũ voluptatem non esse summum bonum, nec bonum omnino, hoc pacto, Si voluptas esset per se bonum, nulla voluptas esset praua: sed multæ sunt voluptates prauæ, vt obscœnæ & turpes: ergo voluptas non est per se bonũ nec omnino bonum. hãc rationẽ Philosophus soluit tripliciter. Primò dicit quòd ista ratio non procedit, quia istæ turpes voluptates non sunt propriè, nec re vera voluptates, nec ea simpliciter voluptaria à quibus hæ proueniunt, sed videntur quibusdam talia, vt exemplo ostendit ægrotantiũ,& lipporum, quibus dulcia vel salubria vel alba videntur esse aliqua, quæ re vera non sunt: sic est de voluptatibus obscœnis, quæ prauis videtur esse voluptates, cùm re vera non sint: boni enim quorum est verum iudicium ob mẽtem sanam,& à perturbationibus alienam iudicant eas non esse voluptates. Quare non valet eorum ratio

tio qui appellant voluptates quæ re vera nō ſunt, licet prauis videantur. Secunda ſolutio eſt talis, Voluptas eſt per ſe expetenda, ſed tamen nō eſt expetenda à rebus obſcœnis: vt ditari videtur eſſe bonū, quia diuitiæ ſunt inſtrumenta ad operationes ſtudioſas: ſed non eſt bonum ditari ex proditione patriæ, & turpiter ditari. Item valere & ſanari eſt bonū & expetibile, non tamē ex quouis cibo: vt ex carne humana, non eſt bonum, nec expetendum ſanitatem conſequi. Tertia ſolutio eſt talis, voluptates differūt ſpecie, itaque cōcedo eſſe nonnullas voluptates turpes & fugiēdas. ſicut enim ſunt res aliquæ bonæ, aliquæ malæ ex quibus proueniunt voluptates: ſic etiā & ipſæ voluptates. non igitur quia aliqua voluptas eſt turpis: ergo voluptas eſt turpis omnis. patet ex conditione ſtudioſi qui gaudet voluptatibus ſibi accommodatis, quibus non gauderet iniuſtus. & ſic de aliis: quibus patet voluptates eſſe ſpecie diuerſas, & voluptates bonas quæ ſtudioſos delectant eſſe proprias & veras voluptates, non autē eas quæ videntur prauis, & quæ ſunt accōmodata eis. Iuſto enim, vt diximus, iuſta: muſico muſica ſunt iocunda. cuique autē voluptati eſt id cuius amator dicitur, vt equus amatori equorum: eodemq; modo iuſta amatori iuſtorum, vt dicit Philoſophus in primo.

{OSTENDERE etiam videtur amicus.} Hæc eſt ſecunda 20 pars huius capituli, vel dicere poſſumus ꝙ illæ quatuor rationes allatæ ſint quatuor partes, & hæc ſit quinta in ordine qua Philoſophus oſtendit vel affert aliam rationem priſcorum probantium voluptatem non eſſe bonum, ſi voluptas eſſet bonum, adulatoris voluptas quam ipſe affert non eſſet vituperanda: ſed talis voluptas eſt vituperanda: ergo voluptas non eſt bonum. Soluit Philoſophus, dicendo ꝙ hæc ratio aut oſtendit voluptatem non eſſe bonum, vel potius voluptates differre ſpecie. quod eſt concedendum: veluti voluptates prouenientes ab amico, & illæ adulatoriæ differunt ſpecie, & amici erit bona, & illa adulatoris vituperanda.

{NEMO præterea hoc optaret.} Hæc eſt ſexta ratio & ſex 21 ta etiam, ſi volumus, capituli pars qua idem probare nitūtur priſci hoc pacto, Si voluptas eſſet per ſe bonum vel omnino bonum. tunc omnis vita voluptuoſa eſſet expetenda: ſed hoc non eſt, quia puerorum vita, etſi habent ſuas voluptates non eſt expetenda, nec voluptates puerorum: ergo voluptas non

est bonum per se, nec omnino bonum. Philoso. non videtur soluere istam rationẽ, quia patet ex supradictis. Nã voluptates differũt specie, quare nõ omnes voluptates sunt expetẽdę: sed veræ & honestæ, & eæ quæ propriè dicuntur voluptates.

22 {AT gaudere res faciendo.} Septima pars & ratio eorundem hoc pacto, est enim similis antecedenti, Si voluptas esset expetenda, tunc sumeremus voluptates quomodocunque etiam ex turpibus rebus: sed non patimur, nec pati debemus sumere ex rebus òbscœnis voluptates, etiam si per hoc in omni vita dolorem fugeremus ergo voluptas non est expetenda. Patet quòd si quis dicat agendo res turpes potes fugere semper dolorem, nemo talem eliget vitam.

23 {ET insuper quampluribus indulgeremus.} Octaua ratio & pars. Illud sine quo pluribus rebus vacamus non est per se bonum: voluptas est huiusmodi: ergo voluptas non est per se bonum. Patet ratio ex dictis Philosophi, damus enim operã, vt videamus, vt sciamus, vt habeamus virtutem quam etiam expeteremus, dato ꝙ nulla esset inde prouentura voluptas, licet voluptas etiam de se sequatur. Post hæc concludit Philosophus dicendo quòd patet, scilicet ex iis quæ dicuntur ab istis, quòd voluptas non sit summum bonum, nec omnis sit expetenda, sed aliquæ sunt per se expetendæ specie differentes, aut si non differant specie ex parte sua aliquæ voluptates, ea quæ efficiunt tales voluptates sunt diuersa specie.

Quid non sit voluptas, & quomodo operationem perficiat.

CAP. IIII.

24 *Ed quidnam aut quale sit, magis patebit, si sermonem paulò altius repetemus. Visio enim quouis in tempore perfecta est. nihil enim ipsi deest, quod postea factum species ipsius perficiet. Tali persimilis est & ipsa uoluptas. est enim quoddam totum. nulloq; in tempore uoluptatem quispiam accipiet, cu*

25 *ius species si maiore tẽpore fiat, perficietur. Quocirca nec motus est. in tempore enim est omnis motus. Et alicuius*

etiam

etiam finis, ut ædificatio tunc erit perfecta, cùm id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes sunt imperfectæ, & à tota, & inter sese diuersæ species sunt. compositio nanque lapidum diuersa est ab erectione columnæ. & hæ rursus à templi effectione. Et templi quidem est perfecta: nullius enim ad propositum indiget rei. Fundamentorum autem & laquearium imperfecta: est enim utraque pars. Differunt igitur specie. & fieri non potest ut quouis in tempore motus specie perfectus accipiatur, nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambulatione & motionibus cæteris. nam si latio motus est, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ specie uolatio, ambulatio, saltatio & talia, motiones sunt quibus ex hoc in hoc similiter itur. Non solum autem in his res ita sese habet: sed in ipsa etiam ambulatione. termini nanque non sunt ijdem in stadio toto atque in parte, & in alia atq; alia parte. neque idem est pertransire lineam hanc & illam. non solum enim lineam, sed etiam in loco collocatam pertransit. Atque hæc & illa, in diuersis sunt locis. Sed exactè quidem de motu alijs in locis est dictum. Videtur autem non in omni tempore esse perfectus. Sed multi sunt imperfecti specieque diuersi. siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores. At uoluptatis species quouis in tempore est perfecta. Patet igitur uoluptatem & motum diuersa esse: & uoluptatem ex ijs esse quæ tota sunt & perfecta. Id & ex eo ita esse con= 26
stat: quia moueri quidem in non tempore nihil potest, uoluptate autem affici potest. Quod enim in ipso nunc est: totum est quoddam. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motum esse, uel generationem. non enim omniũ hæc dicuntur: sed partibilium, & non totorum. Neque enim uisionis, neque puncti, neque unitatis est generatio: neq; quic

27 *quam horum est metus uel generatio. quare neque uoluptas.*
est enim quoddam totum. At uerò sensus omnis aut sensibi
le est operatio quædam: perfecta autem eius qui bene est di-
spositus ad id quod est pulcherrimum eorum quæ ipsi subij-
ciuntur. tale enim maximè uidetur esse operatio ipsa perfe-
cta. Atque nihil intersit, siue ipse, siue id in quo est ipse, ope-
rari dicatur. In omni quoque genere præstabilißima est eius
operatio quod optimè dispositum est ad id quod est præsta-
bilißimum eorum quæ ipsi obijciuntur. hæc autem perfectis
28 *sima est & iucundißima. In omni nanque sensu, uoluptas*
est. & in mente simili modo, contemplationéue. Iucundis-
sima autem est ea quæ est perfectißima. perfectißima autem
est ea, quæ est eius quod bene sese habet ad id quod est studio-
29 *sißimum eorum quæ cadunt sub ipsam. uoluptas autem per-*
ficit operationem. Atque non eodem modo uoluptas perfi-
cit, ac sensibile & sensus, si sunt studiosa. quemadmodum ne-
que sanitas medicúsue similiter causæ sunt ut quispiam ua-
30 *leat. In unoquoque autem sensu uoluptatem fieri constat.*
Dicimus enim uisiones ac auditiones uoluptatem afferre.
Constat autem & maxime tum, cùm sensus est præstantißi
mus, & circa tale operatur. Atque cum talia sunt ipsum
31 *sensibile. & id quod sentit, erit semper uoluptas: si est quod*
agat & quod patiatur. Perficit autem operationẽ uoluptas
non ut habitus, sed ut pullulans quidam finis: perinde atque
32 *pulchritudo in ijs qui uigent ætate. Atque quousque ipsum*
sensibile uel intelligibile, & id quod discernit uel contem-
platur tale sit quale esse oportet, erit in operatione uolu-
ptas. Nam cum sunt similia ipsum paßiuum atque acti-
uum, & inter sese modum habent eundem, idem semper natu
33 *ra fieri solet. Quando igitur nemo continuè uoluptatem*
capit, aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt con-
tinuè

tinuè operari) neque uoluptas igitur continuè fit. sequitur
enim operationem. Nonnullæ autem res cùm nouæ sunt de= 34
lectant, sed postea non similiter propter hæc ipsa. Primò
nanque inuitatur mens, & circa illas operatur intensè,
quemadmodum operantur uisu qui inspiciunt: deinde non
fit talis ipsa operatio, sed neglectior. Quapropter & uo=
luptas extenuatur ac offuscatur. Putauerit autem quispiam 35
omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam omnes
affectant. Vita uerò quædam est operatio. atque circa ea qui
libet & ijs operatur quæ & maximè amat: ut musicus qui=
dem, auditu circa cantus: auidus uerò discendi, mente circa
res contemplandas. Eodem modo & singuli cæterorum. uo
luptas autem perficit operationes: & ipsum etiam uiuere
quod appetunt. Cum ratione igitur & uoluptatem affe=
ctant. perficit enim ipsum uiuere uniuscuiusque quod expe-
tibile est. Quærere uerò utrum ob uoluptatem uiuere ex= 36
petamus, an uoluptatem ob uitam, missum in præsentia fa=
ciamus. Coniuncta enim hæc esse uidentur, & non suscipe-
re separationem. nam & sine operatione uoluptas non fit,
& omnem operationem perficit ipsa uoluptas.

COMMENT.

SEd quidnam, aut quale sit magis sanè patebit.} Hoc est 24
quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm attulit opiniones priscorum de voluptate, nunc sententia sua declarat & ostendit quid & qualis sit ipsa voluptas. Diuiditur autem in quatuor partes quæ suis locis patebunt. In prima Philosophus præmissa sua intētione declarat in qua tēporis mēsura fieri videatur ipsa voluptas, & cōparat ipsam cū visione quæ fit tota simul, & est cōpleta & perfecta in qualibet parte temporis, & etiam in instanti, nec indiget aliquo alio posterius adueniente quod eius speciem perficiat cùm fiat tota in momento tēporis, & non fiat nunc vna pars eius, postea alia succesiuè, sed tota simul, vt diximus. Eodem

modo fit de voluptate, non enim habet nunc vnam partem in hoc tempore, aliam in alio, vt acquiratur per partes succesſiuè: ſed ſi adſit voluptas per vnam horam, eſt etiam in quali-bet parte, & in quolibet puncto eius. Sicut igitur fit de viſio-ne, ita de voluptate: ſed viſio fit: & eſt tota ſimul, ita & volu-ptas. Notandum quòd ſi res videnda ſit vna & tota, & mediū ſit bene diſpoſitum, & diſtantia congrua, tunc cùm primum videtur illa res eſt vna viſio tota per totum tempus: veluti ſi videat aliquam albedinem totam per vnam horam, illa vi-ſio eſt tota in illo tempore toto, & in qualibet parte vel pun-cto eius tota ſimulatque perfecta, ſed tamen poſſunt etiam fieri plures viſiones eiuſdem rei, ſi ipſa res videatur ſuccesſi-uè, & per partes quouſque tota appareat: ſed de tali viſione non loquitur hic Philoſophus, ſed loquitur de viſione alicu-ius rei totius quæ ſimul & in vno tempore videtur integra & tota, verum cùm voluptas ſit in operatione tanquam accidēs in ſubiecto, videtur ſequi naturam operationis: ſed operatio num quædam ſuccesſiuè fieri videtur, vt repletio quædam to ta ſimul, vt viſio lucis, & repræſentatio imaginis in ſpeculo & huiuſmodi talia. voluptas eodem pacto cum extendi vi-deatur in operatione, vt in ſubiecto ſuo extenditur accidens: ſi operatio erit tota ſimul, & voluptas itidem erit: ſin ſucceſ-ſiua: & illa eodem pacto. Sed operationes quæ animi dicun-tur eſſe ſimul fieri videntur, corporis verò ſuccesſiuè: quare voluptas, aut tota ſimul fiet, de qua loquitur hic Philoſo-phus: aut ſuccesſiuè, & hoc per accidens, & ratione opera-tionis atque ſubiecti ſui: per ſe verò, & de natura ſua fit, & eſt tota ſimul. {QVOCIRCA nec motus eſt.} Hæc eſt ſe-cunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex iis quæ di-cta ſunt affert talem concluſionem quòd voluptas non eſt motus nec generatio, & probat duabus rationibus: Omnis motus ſeu generatio ſuccesſiua fit in tempore, & non eſt per-fecta in quauis parte temporis, & fit alicuius gratia: ſed vo-luptas non fit in tempore, & eſt perfecta in quauis parte temporis, & non fit alicuius gratia: ergo voluptas non eſt motus vel generatio talis. Non enim ſumitur hic gene-ratio cum dicitur quòd fit in tempore, ea quæ dicitur mu-tatio in naturalibus quæ fit in inſtanti: ſed generatio lar-gè ſumpta vt eſt motio quædam quæ fit in tempore. Patet autem

autem ratio illa allata ex dictis Philosophi,& exēplo ædifica tionis tēpli cuius partes succesſiuè fiunt. Primò enim funda-menta iaciuntur, deinde eriguntur parietes & columnæ, quæ partes non sunt simul nec fiunt in eodem tēpore, nec partes quoque illius generationis & ædificationis. quin differunt à tota ædificatione,& inter se etiā,& sunt imperfectæ, & alicu-ius gratia, vt dicit Philosophus. Post hæc probat etiam exem plo motus localis, qui est nobis notior quā alij motus, & di-cit ꝙ motus iste est de termino à quo ad terminū ad quē, & habet multas species, vt deambulationē, saltationē, & hæc vi dentur accipere diuersitatem, aut ex parte mouentium se, aut ex parte diuersorum terminorum. Exemplū primi, vt ambu latio, volatio, saltatio,& similia quæ differunt inter se ex di-uersitate mouentium. habent enim principia diuersa quæ ta lia mouent. nam anima auis quæ est in ea principiū mouēdi volatiuè, vt ita loquar. differt ab anima locustæ quæ est prin-cipium mouendi saltatiuè. meritò igitur differūt inter se ob hanc causam. Alia distinctio oritur ex diuersitate terminorū: vnde capiamus ambulationē quæ fiat in spatio vnius stadij, differt ab ambulatione quæ fit in parte eiusdem, & similiter partes inter se ratione terminorū diuersorū, qui nō sunt idē, nec idem est pertransire hanc lineam vel illam: nā etsi lineæ sint eiusdē speciei, tamē sunt in diuersis locis collocatæ. vnde fit vt motus sint etiā diuersi. sicuti motus sursum dicitur dif-ferre specie à motu deorsum,& termini sunt diuersi. Verùm quia hæc materia de motu latè patet,& magna indiget inq-sitione, ideo Philosophus dicit, in aliis locis dictum est de eo exactè. id est in libro Physicorum. est enim consideratio eius exacta pertinens ad naturalem philosophum. nunc autem di xisse sufficiat quòd omnis motus fit in tēpore, & partes eius sunt imperfectæ,& nō fiūt simul,& fit alicuius gratia: at ipsa voluptas non fit in tempore, sed in momēto,& habet in quo-uis tēpore integritatem suā,& non fit alicuius gratia. Ex qui-bus cōcluditur quòd voluptas non est motus nec generatio. & ideo videtur dici quòd species voluptatis in quolibet tem-pore sit perfecta nō autem species motus, quia voluptas fit in instanti, motus autem & species eius dicūtur fieri in tempo-re, vt diximus. Notandum quòd Philosophus dixit partes motus differre specie. hoc nō videtur verum de motu conti-

nuo: cuius partes copulantur ad communem terminum. si enim tales partes essent differentes specie, tunc tolleretur motus continuus, vt ostendit Philosophus in libro Physicorum, verùm si intelligamus motũ pro aggregato motuũ, qui sunt deinceps collocati: tũc asserere possumus quòd partes motus erunt diuersæ speciei. Exempli gratia, vt si quis currat, deinde febricitet, deinde albesiat vel frigesiat, & tunc erit aggregatũ quoddam ex pluribus motibus qui differunt specie: verùm non est continuus motus. cùm cõtinua illa dicantur quorum vltima sunt vnum: nec erit vnus propriè motus, cùm fieri nequeat, vt in sexto Physicorũ inquit Philosophus, vt vnusquisque motus ex omnibus constet, sed erit aggregatio quædam motuum ita vt alius post alium fiat: & tunc possumus dicere ꝙ partes talis aggregati differant specie vt exemplo de ædificatione templi ostendit Philosophus, cuius partes differre dixit, vt extructio fundamenti differt ab electione ipsius columnæ. Dubitatur. quia dicit ꝙ motionis qua mouetur aliquis per stadium partes differunt inter se, ex quo videtur sequi ꝙ nullus motus sit continuus, vel ꝙ partes talis motus componãtur ex partibus infinitis differentibus specie, & videretur esse vel dari aliquod infinitũ actu, quod est absurdũ, quia species sunt determinatæ ex parte rei, licet forte ignorẽtur à nobis, & propterea videãtur nobis esse infinitæ. & hoc absurdum quidam fortè concederent: quia dicunt loca differre specie inter se per distantiam à centro vniuersi, & propinquitate ad circũferentiã eiusdẽ vniuersi, quoniam aliqua est qualitas in vno loco, quæ nõ est in alio, & talis qualitas facit illa loca differre specie. Hanc sententiã Physicis refellit Burleus, dicere igitur possumus ꝙ Philosophus nõ asserit hic cuiuslibet motus partes differre specie, sed præsupponit quòd si illi termini differãt specie, & partes motus differunt specie.

26 {ID ex eo quoq; ita esse videtur.} Secunda ratio ad probandum idem quòd voluptas non est motus nec generatio, fieri non potest vt aliquid in tempore moueatur, sed fieri potest vt aliquis in non tempore. sed in momẽto sumat voluptatem. igitur patet quòd voluptas non est motus. Ex quibus cõcludit quòd illi non rectè sentiebant dicendo voluptatẽ esse motum vel generationem: postea addit quòd motus & generatio successiuè est partibilium, & non totorum. Voluptas

verò

verò non est partibilium: sed quoddam totum & cōplexum simul. Dubitatur hac in parte, quia dicit ꝙ motus est partibilium, & non totorum. Ista videntur repugnare, nam omne partibile habet partes, omne habens partes est totum, ergo omne partibile est totum. dicendum ꝙ motus dicitur de eo quod est partibile id est, quòd non habet omnes suas partes simul, sed fit successiuè: non dicitur de toto, id est de eo quod statim habet suum cōplementum, & est perfectum secūdum esse suum: sic hic totum accipitur, & non pro toto integrali, vt patet per exempla Philosophi de visione, puncto, vnitate, & huiusmodi, quæ sunt integra simul. Visio enim, vt antea accepimus, fit tota simul. sicut & alia multa, vt intellectio, vt imago in speculo, illuminatio in hemispherio, & alia eiusdē generis. voluptas igitur simul fit, & instanti de seipsa sumpta.

{AT verò sensus omnis eius qui circa.} Hæc est tertia pars 27 huius capituli. in qua Philosophus posteaquā declarauit voluptatem non esse motum neq; generationem, nunc declarat naturam voluptatis ostendendo quid ipsa sit, & seruat quendam ordinem declarando primò quænam sit perfecta operatio cuiusq; potentiæ percipientis. & quòd voluptas est perfectio operationis, deinde quomodo voluptas perficiat operationem: præterea quomodo voluptas sit in quocunque sensu, demum quòd non perficit operationem vt habitus sicut multi putarent. Ex quibus colligi potest descriptio quædam voluptatis, & etiam eius natura. Dicit igitur in primis, quid est in vnaquaq; potentia sensus perfecta operatio. nam omnis voluptas est in operatione sicut in fundamento, & in operatione quidem perfecta. Declarat igitur quæ sit perfecta operatio cuiusque potentiæ percipientis, & probat postea quòd voluptas est perfectio operationis potentiæ percipiētis. Dicit ergo quòd vnusquisque sensus habet aliquam voluptatem propriam sibi, & hæc præpositio est quasi per se nota, & ideo non probat eam alio modo Philosophus. In vnoquoque igitur sensu qui percipit suum obiectum est propria quædā voluptas, in sensu, inquam qui est in actu: & perfecta voluptas in suo genere est sensus bene dispositi. duo enim videntur requiri principaliter ad hoc vt operatio producatur perfecta sine impedimento. Vnum, vt potentia talis sit bene disposita ex sese. Secundum, vt obiectum sit præstantissimū omniū

quæ à tali potentia percipiuntur & tunc operatio producitur perfectissima in genere ab vnoquoque sensu vel à tali potentia, & tunc affert: hanc conclusionem, quòd voluptas est perfectio operationis, quam probat hoc pacto. Id quod inest operationi ea ratione qua illa operatio est perfecta, est perfectio eius operationis: sed voluptas est huiusmodi: ergò voluptas est perfectio operationis.

28 {IN omni sensu.} Scilicet qui est in actu: & in mente, scilicet actiua. Cõtemplatiõe, id est in operatione intellectus speculatiui. Nam per hæc duo verba tãgit vtranque vim intellectiuã, scilicet actiuã & speculatiuam, & sumẽdæ sunt in actu.

29 {ATQVE non eodem modo.} Declarauit quòd voluptas est perfectio operationis: nunc ostendit quomodo sit perfectio, & dicit quòd nõ eodem modo obiectũ & voluptas perficit sensum seu potentiam: sed fit vt in medicina, medicus perficit corpus sanũ, & etiam sanitas: at medicus est vt causa efficiens, sanitas verò vt forma quæ est in corpore sano, similiter obiectũ perficit sensum vt causa efficiẽs, quia agit in sensum: voluptas operationẽ vel potẽtiam operatiuã vt quædam forma. ex quo etiam patet quòd voluptas peruenit ab eadem causa effectrice à qua videtur prodire operatio.

30 {IN vnoquoque autẽ.} Declarat id quod supposuit, id est quòd in vnoquoq; sensu operante est voluptas, & ideo dicimus operationes sensuum afferre nobis voluptatẽ, & maximè cùm operatio à potentia bene disposita, & obiecto pulcherrimo causatur. Nam requiritur potentiæ dispositio bona vt facile producatur operatio, & optimũ obiectũ vt sequatur voluptas, nam si visui repræsentetur obiectum horribile, quamuis facilè videre possit si bene sit dispositus: tamen non habebit voluptatem, cùm non sit obiectum pulchrũ aut iocũdum. quare requiritur obiectum bonum & accommodatum, & quanto obiectũ est nobilius, tanto videtur esse nobilior & perfectior operatio, & maior voluptas. est autẽ gradus inter huiusmodi obiecta vt alterũ altero nobilius sit: veluti colorum albedo est color nobilissimus, & si quid aliud est visibile nobilissimũ præter colores propriè dictos, erit eius visio nobilissima, vt visio ipsius lucis siue luminis cui attribuetur summa voluptas in genere tali, vt visio illa in genere visionũ est nobilissima ob nobilitatẽ obiecti. Sicut igitur ex poten-

tia &

tia & obiecto nascitur operatio tanquam ex causis, sic etiã voluptas, & quãto potentia est melius disposita, & obiectum perfectius, tanto perfectior operatio, & voluptas maior consequens operationem tanquam forma quædam perficiens. 31

{PERFICIT autem operationẽ voluptas.} Ne aliquis crederet voluptatem perficere operationem tanquam formam essentialem eius, ideo Philosophus dicit quòd voluptas perficit operationem nõ vt habitus, id est forma quædam interna & essentialis, sed vt accidentalis quædam forma resultans ex ipsa operatione. Nam oriri videtur ab operatione iam perfecta in suo genere, & sit perinde de voluptate & operatione, sicut de pulchritudine & flore ætatis: nam ex flore ætatis bene disposito resultat pulchritudo quæ nõ est de essentia illius ætatis, sed aduentitia quædam resultans tamen ex illa. Sic igitur ex operatione iam in suo genere perfecta oritur ipsa voluptas, & est quædam perfectio eius, nõ quòd indigeat ad suũ esse perfectum internum aduentitia forma, id est ipsa voluptate cum non constituatur per ipsam, pullulat tamen inde ipsa voluptas, vt quidam affectus proprius, & eam perficit vt forma, & forma quidem accidentalis. Est enim perfectio duplex: vna quidem interna quæ cõstituit essentiã rei: alia quæ superuenit rei in sua specie cõstitutæ, & pullulat resultátq; ex illa, & hoc secundo modo, vt diximus, perficit operationem voluptas quasi vt quædam forma, & finis resultans ex illa, & vt perfectio quædam aduentitia accidentalis, vt pulchritudo florenti ætati. Notandum quòd ex supradictis colligi potest definitio siue descriptio quædã voluptatis hoc pacto: Voluptas est perfectio formalis accidẽtalis ipsius operationis potentiæ percipiẽtis proueniẽs ex bona dispositione potẽtię, & obiecto cõuenienti, & optimo in suo genere, & hæc nõ discrepare videtur ab ea, quã in septimo attulit, ꝙ voluptas est operatio sine impedimẽto. non quòd sit idem ratione quod operatio, sed idẽ re atq; subiecto, differt tamẽ ratione. vt ibi declarauimus. Est igitur voluptas perfectio, non cuiusq; rei, sed operationis. Additur formalis, ne videatur esse efficiẽs perfectio. additur preterea accidẽtalis, ne videatur quòd sit essentialis. additur post hæc potẽtiæ percipiẽtis, quia est aut intellectus, aut sensus, vel coniunctè cum intellectu vel sensu: prouenire autem ex potentia bene disposita, & obiecto confor-

mi

mi dicitur, quia ipsa sequitur operationem necessariò, & operatio perfectissima in suo genere ex talibus oritur: sic etiam voluptas.

32 {ATQVE quousque ipsum sensibile vel intelligibile.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus declarat causas quarundam proprietatũ quæ competunt voluptati similiter quæstiones quasdam, id est tres pertinentes ad declarationem voluptatis. Prima quæstio est, quãdiu perduret in operatione voluptas. Soluit autẽ hoc modo, quòd tandiu perseuerat in operatione voluptas, quandiu ex vna parte obiectum quod est aut sensibile vel intelligibile sit conueniens, & ex alia parte discernens sensus vel contemplans intellectus, sint huiusmodi, id est bene dispositæ potentiæ & obiecta optima, & congrua. & affert talem rationem ad hoc probãdum, Quousq; actiuum & passiuum similiter sunt disposita, eousque manet idem effectus ex illis proueniens: sed potẽtia & obiectum quorum alterum dicitur actiuum alterum passiuum, dicuntur ex causa ex quibus prouenit voluptas: ergo quandiu hæc similiter sese habebunt inter se, tandiu durabit in operatione voluptas. Nam si bona dispositio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas est causa voluptatis durante tali conuenientia & dispositione, voluptatem quoq; durare necesse est. Dicit autem Philosophus, cùm sunt similia actiuũ & passiuum, id est cùm sunt in actu vt obiectũ agat in potentiam, & similiter sint disposita: vel cùm sunt similia, id est cum potentia sit aptissima ad percipiendum, & obiectum optimũ, tunc & operatio perfecta oritur, & voluptas, & vtraq; perseuerant durante bona dispositione & conuenientia amborum. Cùm igitur ex quibus oritur ab eisdem conseruetur voluptas, & oriatur ex potentia bene disposita, & conuenienti obiecto, patet quòd tandiu durabit in operatione voluptas quãdiu ea quæ sunt causa taliter se habebunt.

33 {QVANDO igitur nemo cõtinuè.} Secunda est quæstio, qua quæritur quænam sit causa cur nemo capit voluptatem continuè. Respondet Philosophus quòd ratio est, quia homo defatigatur operando: si enim exercet operationes sensitiuas defatigantur instrumẽta: sin intellectiuas, etsi intellectus nõ defatigetur de natura sua, quia nõ dicitur esse in instrumẽto corporeo, tamen vtitur illis quæ sunt in instrumẽtis talibus.

O portet

Oportet enim intelligentem phantasma speculari, vt dicit Philosophus in libro de Anima. quare cum instrumenta defatigentur quæ deseruiunt subministrãtibus intellectui, meritò dicitur quòd homo defatigatur, & non potest continuè operari, sed remittitur aut cessat operatio, & eodem modo ipsa voluptas. Cùm verò Philosophus dicit, nequeunt continuè operari, nõ intelligitur de vegetatiua potẽtia quæ conti- 34
nuè operatur. {NONNVLLA etiam res cũ primò.} Tertio quæritur quænam causa sit cur in principio cum res nouæ fiunt, delectamur illis, posteà verò nõ similiter. Ratio autem est, quia primò trahitur ipsa mens ad operandum intensè, & vehementer circa talem rem percipiendam, veluti illi qui primò rem aliquam intuentur quam antea nunquam viderant, & cum fiat operatio talis vehemẽs, voluptas quoque vehemens cõcomitatur: sed posteà re illa cognita fit operatio remissior, & etiam ipsa voluptas. Solutio igitur consistit in hoc, quia res nouæ prouocant mentẽ ad intensè operandum, ideo intensa sequitur voluptas quæ est annexa tali operationi: sed quia posteà remittitur operatio, ex consequenti remittitur quoque ipsa voluptas. Ratio insuper illa ad hoc propositum adduci forsitan potest quam Philosophus affert in septimo, cum inquit, Nulla autem res eadem ex eo nos semper delectat, quia non est simplex nostra natura. 35

{PVTAVERIT autem quispiã.} Affert præterea duas quæstiones Philosophus hac in parte, & prima est talis. Cur omnes appetunt voluptatem, quam videtur statim soluere, dicendo quòd hoc fit quia omnes appetunt viuere, & non vt dormiant, sed secunda vita quæ dicitur operatio, vt in nono declarauit, & hic etiam dicit. Quilibet igitur exoptat viuere, id est, operari, & perfectè quidem operari circa ea quæ maximè amat, vt musicus cantus audire, & sapiens speculari: sed cùm voluptas sit perfectio operationis, & ei connexa, meritò quilibet expetens vitam, id est, operationem. expetet etiam voluptatem ex consequenti, quæ perficit viuere & operari 36
cuiusque quod est expetibile, vt diximus.

{QVAERERE verò vtrum viuere propter voluptatem.} Affert tertiam quæstionem Philosophus resultantem ex dictis: nam expetunt homines viuere, & etiam voluptatem, vt dictum fuit. An igitur vitã propter voluptatem, an volupta-

tem

tem propter vitam? nō soluit hic Philosophus, sed in sequentibus dicet ea ex quibus colligi quoquo modo solutio potest. Notandum quòd operatio videtur principalius expeti quàm voluptas, quia voluptas est quies appetitus non de se, sed in re delectante appetitum, siue sit res siue operatio: sed nemo acquiescit in aliquo nisi existimet illud esse sibi conueniens: ergo videtur quòd operatio principalius expetatur quàm voluptas: nam in operatione conuenienti sibi acquiescit appetitus. Præterea cū perfectio videatur esse ob id quod perficitur, perfectio, inquam, huiusmodi accidentalis meritò voluptas videbitur esse ob vitam, id est ob operationem: ergo principalius appetitur operatio, operatio nanque videbitur esse quasi cibus: & nutrimentū viuentium vita secūda, & voluptas veluti cōdimentum quoddam perfectæ operationis, quam sagacissima natura ideo iunxisse cum operatione videtur, vt facilius vel libentius operemur. Verùm sicut condimentum appetimus ob ipsum cibum quo viuimus, sic voluptatem appetere videmur ob ipsam rationem perfectā qua propriè viuimus, secunda scilicet vita. Tales igitur rationes ad hoc propositum afferri solent, sed ista sunt cōiuncta, vt dicit Philosophus, vita perfecta, id est operatio perfecta & voluptas, nec separantur nisi ratione: tamē si ordo ponatur, primò & principaliter magis expeti videtur vt finis, vita, & operatio, quàm voluptas, vt dictū est suprà. Dubitatur quia Philosophus dicit quòd hæc duo sunt cōnexa, vita, inquam, atq; voluptas. hoc non videtur verum. quia si vita capiatur pro vita prima, & pro ipso esse, patet quòd voluptas non est cū tali vita quæ dicitur prima, & primus actus: sin pro secunda vita, id est, operatione, vt sumere videtur Philosophus, tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore: vt si quis agēs aliquid, veluti musicus audiens cantum corpore crucietur. Dicendum primò quòd Philosophus sumit hic vitam pro secunda, & pro ipsa operatione, & non quauis, sed perfectissima. ita vt non sit impedita aut ex parte potētiæ percipientis vel obiecti. Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in instrumentis deseruientibus potentiæ tali vt non possit bene disponi ad operandum: quare habet dolorem corporis, & impeditur ne operetur secundum vires humanas: sed operatio perfecta & ipsa voluptas non videntur posse separari.

Quòd

Quòd voluptates inter se specie differant.

CAPVT V.

Nde & specie uoluptates differunt. Nã ea quæ 37
sunt diuersa specie, à diuersis perfici putamus.
Sic enim sunt & ea quæ à natura, & ea quæ
ab arte conficiuntur: ut animalia, arbores, pi=
ctura, statua, domus, uas & similia. Similiter igitur &
operationes differentes specie, à differentibus specie profi=
ciscuntur. operationes autem mentis, ab operationibus sen=
sus: & hæ rursus inter sese differunt specie. igitur & uolu=
ptates quæ ipsas perficiunt. Hoc autem & ex eo patebit, 38
quia unaquæque uoluptas est ei propria operationi, quam
perficit. propria enim uoluptas auget operationem. Qui
nanq; cum uoluptate operantur, singula magis discernunt,
atque exactius comprehendunt. ueluti geometræ fiunt, qui
geometrica gaudent contemplatione: magisque intelligunt
singula. Similiter & qui musicam amãt, & qui ædium ex=
truendarum delectantur arte, cæterorúmque singuli omnes
in opere proficiunt proprio, hoc ipso se oblectantes. Vo=
luptates igitur augent operationes. At ea quæ augent, pro-
pria sunt. quæ uerò diuersis specie propria sunt, & ipsa di=
uersa specie sunt. Præterea magis hoc ex eo uidebitur ita 39
esse: quia uoluptates quæ à diuersis sunt, impediunt actio-
nes. Qui nanq; fistulis delectantur, nequeunt mentẽ sermo-
nibus adhibere, si quẽpiam audierint modulantẽ: magis mo-
dulandi gaudentes arte, quam operatione præsenti. Volu=
ptas igitur ea quæ à modulandi facultate prodit, operatio-
nem quæ est circa sermones corrumpit. Hoc idem & in cæ=
teris usu uenit cùm circa duo simul quispiã operatur. Ope=
ratio nanque iucundior alteram excludit. & si multum uo-

luptate

luptate præcellat, magis extrudit: atque adeò ut neque ope-
retur per illam. Quocirca cùm uehementer aliqua re gaude-
mus, non ualde aliud agimus & alia facimus, cùm parũ no-
bis alia placent: ut in spectaculis, qui bellaria edunt, id ma-
ximè faciunt cùm uiles sunt qui cõtendunt. Cùm igitur pro-
pria quidem uoluptas exactas operationes reddat, & diu-
turniores ac meliores efficiat, alienæ uerò extenuent atque
corrumpant, constat ipsas inter sese uehemẽter distare. Alie-
næ nanque uoluptates id ferè quod proprij dolores efficiunt.
Etenim proprij dolores operationes ipsas corrumpunt. ut
si huic scribere, illi rationẽ subducere iniucundum est atque
molestum: hic non scribit, ille rationẽ non subducit: quippe
dolorem cùm afferat operatio. Circa igitur operationes cõ-
trarium à proprijs uoluptatibus & doloribus accidit. Atq;
uoluptates doloréſue proprij sunt, qui in operatione per se-
ipsam fiunt. Alienas uerò uoluptates simile quid ei facere
dicimus, quòd ipsi dolores efficiunt. corrumpunt enim, etsi
40 non similiter, operationes. Cùm autẽ operationes probi-
tate differant atq; improbitate, & aliæ quidẽ sint expeten-
dæ, aliæ uerò fugiendæ, & aliæ neutræ: similiter sese habent
& uoluptates. nam unicuiq; operationi est propria quæ-
dam uoluptas. Quæ igitur studiosæ propria est, ea est pro-
41 ba: quæ uerò prauæ, ea est improba. Etenim & cupiditates
honestarum quidem laudabiles sunt, turpium uerò uitupera-
biles. Magis autem propriæ sunt operationibus uoluptates
quæ sunt in ipsis, quàm ipsæ cupiditates. Nam hæ quidẽ se-
iunctæ sunt. & temporibus & natura. illæ uerò propin-
quæ sunt operationibus, atq; adeò indistinctæ ut contentio
sit, si idẽ sit operatio & uoluptas. Nõ tamen ipsa uoluptas
mentis esse uidetur operatio, neq; sensus. Est enim absurdũ.
Sed quia non separatur, idẽ quibusdã uidetur. Vt igitur ope-
ratio

rationes sunt diuersæ, sic & uoluptates. Differt autem ui= 42
sus à tactu puritate: & auditus ac odoratus à gustu. Simi=
liter igitur & uoluptates differunt. & ab his item hæ quæ
sunt mentis. Et hæ rursus differentiam inter sese suscipiunt.
Videtur autem unicuique animalium & propria quædam 43
esse uoluptas, sicut & opus. est enim ea quæ comitatur ope
rationem. In singulis etiam intuenti id ita esse patebit. Alia 44
nanque uoluptas est equi, alia canis, alia hominis. quemad=
modum & Heraclitus dicit: asinum stramina magis optare
quàm aurum. asinis enim pabulum auro iucundius est. Vo=
luptates igitur eæ quæ sunt diuersorum specie, differunt spe-
cie: eas uerò quæ sunt eorundem, consentaneum est rationi
diuersas non esse. In hominibus autem non mediocriter di= 45
screpant. Eadem enim alios dolore afficiunt, alios delectāt.
& alijs quidem molesta sunt, odióque habentur, alijs uerò
iucunda ac amabilia sunt. Hoc & in dulcibus accidit. Non
enim eadem dulcia febricitanti atque sano uidentur. neque ca
lidum idem infirmo, atque optimam habitudinem habenti ui
detur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem tali= 46
bus id esse tale constat, quod studioso uidetur. Quòd si hoc
rectè dicitur, quemadmodum & apparet et est, atq; uirtus:
& bonus hoc ipso quo talis est, omnium est mensura: erunt
& uoluptates profectò quæ huic uidentur, & iucunda qui=
bus gaudet ipse. Atque non mirum est si ea quæ huic mole-
sta sunt, alicui uideantur esse iucunda. multæ nanque corru=
ptelæ deprauationésque hominum fiunt. iucunda autem non
sunt, sed his, & ita dispositis. Eas igitur quæ sunt sine con=
trouersia turpes, constat non esse dicendum uoluptates esse
nisi corruptis. Earum uerò quæ probæ uidentur esse, qualē 47
aut quam dicendum est hominis esse, an ex operationibus
constat? has enim ipsæ uoluptates sequūtur. Siue igitur una

sit, siue plures operationes perfecti uiri, atque beati, eæ uoluptates quæ has perficiunt, propriæ dicendæ sunt hominis uoluptates. Cæteræ uerò secundò, & perparum, quemadmodum & operationes.

COMMENT.

37 VNde & specie voluptates differre videntur.} Hoc est quintum cap. huius tractatus, in quo Philosophus postea quam declarauit plura ex quibus colligi poterat definitio voluptatis: nunc ex consequenti affert & ostendit voluptates esse specie diuersas vt magis particulariter eius naturã percipiamus. Diuiditur autem quatuor in partes quæ suis in locis patebunt. In prima parte Philosophus probat voluptates differre specie ex diuersitate operationũ, & probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuersarum operationũ specie, sunt diuersæ specie: sed voluptates sunt perfectiones operationũ differẽtium specie: ergo voluptates sunt diuersæ specie. Patet ratio ex textu Philosophi afferẽtis exẽplum naturæ & artis: nam illæ res quæ sunt diuersæ specie, à diuersis perfectionibus specie vidẽtur perfici. Differunt enim animalia, arbores, statuæ, & similiter perfectiões eorũ diuersæ sunt, quia alia est perfectio animalis quàm arboris, veluti illius vigor sensuum, huius verò fœcũditas fructuũ: & item alia perfectio domus quàm statuæ, & sic de aliis. Patet quoque ꝙ operationes sensus sunt diuersæ specie ab operationibus mẽtis: ergo perfectiones earũ, id est voluptates erũt diuersæ specie.

38 {Hoc autem ex eo quoque.} Secunda est ratio talis, Ea quæ sunt propria, & accommodata operationibus differentibus specie, sunt & ipsa diuersa specie: sed voluptates sunt huiusmodi: ergo voluptates sunt diuersæ specie. Maior est nota, quia affectus proprij & ea quæ alicui competunt per se, differunt secundum differentiam & diuersitatem subiectorum in quibus sunt. Minor declaratur à Philosopho. nam ea quæ augent operationes, sunt propria & accommodata illis: sed voluptates augent & conseruant operationes, quia illi qui operantur cum voluptate magis discernunt singula circa quæ operantur, vt ij qui gaudent geometricis facilè euadunt geometræ, & similiter de aliis. Cùm igitur voluptates augentes operationes sint illis conformes, & propriæ, &

operationes diuersæ sint specie: proculdubio & ipsæ voluptates erunt diuersæ specie. {PRAETEREA hoc ipsum eo magis.} Tertia ratio quæ sumitur ex effectu contrario quo magis patet voluptates differre specie: Ea quæ faciunt effectus contrarios & diuersos specie, sunt & ipsa diuersa specie: sed voluptates diuersarum operationum sunt huiusmodi: ergo voluptates diuersarum operationum sunt diuersę specie. Maior est manifesta. Nam albedo & nigredo quæ faciunt effectus cōtrarios & diuersos, quia albedo disgregat, nigredo cōgregat visum, sunt diuersa specie. Minor probatur a Philosopho primò exemplis, quòd voluptates quæ proueniunt à diuersis & alienis impediūt operationes quibus operationibus voluptates non sunt propriæ. Si enim essent propriæ, augerēt ipsas: sed sunt alienæ, ideo deuastant, & corrumpunt vel minuunt; vt voluptas fistularum destruit vel minuit voluptatē sermonis, & ecōtrà. Sic etiam in aliis euenire videtur, cùm circa duo simul quis operatur, voluptates tunc producunt effectus contrarios & diuersos, quia vna conseruat alia corrumpit vel potius minuit: & hinc est quòd operatio iocundior excludit minus iocundam. & fit cum aliqua re vehementer delectamur, nihil aliud fermè agamus nisi quòd operamur circa illam. Probat item ratione eandem minorem hoc pacto Si proprij dolores faciunt effectum eundem quem faciūt alienæ voluptates, & proprij dolores faciunt effectū contrarium propriis voluptatibus, proculdubio & alienæ voluptates efficiunt etiam ipsæ effectum contrarium propriis voluptatibus: quando enim potentia non est bene disposita, & obiectum non est conueniens fit proprius dolor, vt qui ægrè ferunt scribere vel computare impediūtur dolore & difficultate ne operentur. quare voluptas propria perficit, & auget operationem, dolor minuit & corrumpit: voluptas quoque aliena simile efficere videtur, veluti qui delectatur musica negligit geometriam & geometricam voluptatem (vt ita loquar) sibi alienam. Quare proprij dolores, & alienæ voluptates idem bene faciunt: sed non similiter quod adiunxit Philosophus, quia aliena voluptas videtur minuere operationem, dolor verò impedire ne producatur, vel ipsam destruere. Ex iis patet principalis cōclusio, quòd voluptates operationum quæ sunt diuersæ specie & ipsæ quoque differunt specie. 39

40 {CVM autē operationes probitate.} Hęc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquam declarauit voluptates differre specie ex diuersitate operationum: nunc idē ostendit ex parte probitatis & improbitatis, duabus rationibus. Prima, sicut se habent inter se operationes, ita & voluptates: sed operationes ita se habent inter se quòd differunt probitate & improbitate, & quædam sunt fugiendæ, quædam expetendæ, quædam neutræ, ita & voluptates se habere videntur. Patet ratio, quia operationū, quædam honestæ & probæ, vt studiosæ, & ipsa felicitas, quæ sunt per se expetēdæ: quædā improbæ, vt vitiosæ, quæ sunt per se fugiendæ: quædam neutræ, vt sunt quædā operationes necessariæ. quales igitur erūt operationes, tales videbūtur voluptates: sed operationes differentes probitate & improbitate videntur differre specie: ergo & voluptates quæ eas comitantur specie erunt diuersæ.

41 {ET enim cupiditates rerū quidem.} Secunda ratio, si cupiditates differunt ob diuersitatem operationū vt aliæ sint per se fugiendæ, aliæ expetendæ, aliæ neutræ: sic etiam & multò magis differunt voluptates: at primū est, ergo & secundum. Cōsequentia patet: nā de quo minus videtur inesse, & inest: ergo & de quo magis. Coniunctæ enim magis sunt voluptates ipsis operationibus quàm cupiditates quæ partim tēpore videntur separari ab operationibus, partim natura: voluptates verò ita sunt cōnexæ vt cōtrouersia sit vtrum sit idē operatio & voluptas. assumptio est de se manifesta. Cupiditates enim rerum honestarū dicuntur honestæ, turpium verò turpes: sed quia Philosophus dixit vt dubitatio sit vtrū operatio & voluptas sit idem, ne existimaretur quòd sint penitus idem, remouet suspicionem, dicendo quòd non sequitur, non separantur, quia sunt cōnexa: ergo nō differūt. quia multa sunt talia, veluti affectus proprij respectu subiectorū suorū, & tamen sunt diuersa. quare voluptas nō est mēs. id est operatio mētis, nec sensus, id est, operatio sensus. Differunt enim ratione. Notandum quòd tria affert hic Philosophus, cupiditates, operationes, voluptates, & hunc ordinē habere vidētur vt cupiditates antecedant operationes & tempore & natura: tempore, quia cupimus aliquid operari priusquam illud operemur, & dicūtur turpes si turpiter cupimus. vel inhonestas producere operationes, & honestæ si honestas & probas. Natura quoq; procedunt

cedunt,quia operatio videtur esse actus perfecti & constituti,cupiditas imperfecti: sic igitur cupiditates operationes præcedũt.sed operationes cum voluptatibus sunt simul tempore,& origine vidẽtur præcedere,sicut subiectum propriũ: nam licet non separẽtur,tamen subiectũ secundũ essentiam suam est in primo modo dicendi per se,affectus verò in secũdo.Vult igitur Philosophus quòd voluptas magis conueniat cũ operatione quàm cupiditas:nõ tamẽ quòd sit penitus idẽ: sed differunt illa duo ratione,vt sæpius dictum fuit:nam per operationem operamur,veluti per intellectionem intelligimus,per voluptatem delectamur.Intellectio igitur tendit ad obiectum vt intelligibile,voluptas verò ad idẽ vt delectabile & voluptarium.quare vt ad propositum redeamus,si cupiditates respectu operationum à quibus magis distant quàm voluptates dicuntur differre specie,multò magis differẽt voluptates respectu earundem quæ sunt eis annexæ.

{AT vero visus differt à tactu puritate.}Hęc est tertia pars huius capituli in qua Philosophus ostendit diuersitatem voluptatũ ex parte puritatis & impuritatis operationum hoc modo,Sicut se habẽt inter se operationes,sic & voluptates quę sequuntur eas,sed operationes ita inter se habent vt aliæ sint puræ,aliæ nõ puræ,& aliæ magis,aliæ minus: sic se habebunt voluptates.Cõsequentia vel similitudo illa antea est probata:assumptio declaratur,scilicet ꝙ operationũ alia pura,alia nõ pura,& alia item purior quàm alia,veluti visio est purior quam auditio,& auditio(vt ita loquar)est purior quam olfactio,& sic successiuè:mentis præterea operatio est longè purior quã sensitiua,quia à nobiliori prodit potentia.Præterea operatio videtur dici pura & non pura respectu conditionis materiæ,& magis aut minus pura secundũ ꝙ magis aut minus miscetur cũ materia,aut separatur ab eadẽ vel conditionibus eius:vnde formæ illæ purissimæ dicuntur quæ sunt separatæ ab conditionibus materiæ.Verùm cùm duplices sumantur operationes quibus percipimus,intellectiuæ scilicet & sensitiuæ,habent ordinem inter se.Primò sensitiuarum purior est ipsa visio quàm cuiusquam alterius sensus,& obiectũ habet minus materiale,& modũ sentiendi & immutationis magis spiritalem (vt ita loquar.) Secundo gradu perfectionis est auditus,deinde olfactus,& sic sequũtur alij successiuè:

42

quare inter se cōparatæ sensitiuæ habent gradum puritatis, vt diximus:sin verò cōparentur cum mentis operationibus, longè sunt inferiores:& quãuis de omni sensu hoc vniuersaliter dicatur,vt sensus sit id quod susceptiuũ est formarũ sensibilium sine materia,tamē species illæ nō dicuntur liberatæ à conditionibus materiæ,id est hic & nunc & huiusmodi cōditionibus.Quare immutatio sensus fit per species sensibiles nō liberatas à conditionibus materialibus,vt hic & nunc & similibus:sed immutatio mentis fit per species intelligibiles quæ sunt liberatæ omnino à conditionibus materiæ,vt ostendit Philosophus in libro de Anima.Quare tales operationes vidētur esse vehemēter puræ,& longè puriores quam sensus:habēt tamē & ipsæ intellectiuæ gradum inter se,quia speculatiuæ sunt puriores quàm actiuæ,& obiectum habent longè excellentius,& præcipuè cùm versantur circa substantias separatas,& ipsum maximè deum,cuius speculatiua purissima est omnium,& ex consequenti voluptas quæ eã consequitur.Ex iis patet quòd cùm operationes sensitiuæ differant puritate ab intellectiuis,quia intellectiuæ sunt lōgè puriores,& item sensitiuæ inter se,& eodem pacto intellectiuæ inter se,per consequens voluptates quæ sequuntur tales operationes differunt & diuersæ erunt inter se sicut & illæ.

43 {VIDETVR autem cuiq; animaliũ } Hæc est quarta & vltima pars huius capituli,in qua Philosophus ostēdit voluptates inter se differre specie ex diuersitate subiectorum,in quibus illæ suscipiũtur,id est subiectorũ quæ sumũt ipsas voluptates,& particulariter hoc ostēdit de ipsis hominibus.Probat autē in primis ratione,deinde inductione,ꝙ animalium differentiũ specie,diuersæ sunt specie voluptates,hoc pacto, Diuersorum specie animaliũ diuersæ sunt operationes inter se,& cuiq; illorum propriæ:sed voluptates ita se habent sicut se habēt operationes:ergo voluptates diuersorũ animalium erunt diuersæ inter se,& illis propriæ.alia est enim operatio vnius animalis quæ est sibi propria,& alia alterius:sic etiam

44 & ipsa voluptas. {ATQVE in singulis etiã intuenti.} Probat idem inductione,nam si velimus intueri singula animalia,reperiemus aliam esse voluptatē leonis,aliã equi,aliam asini,& sic de aliis animalibus quorũ quodlibet habet suam propriã voluptatem,& diuersam à voluptate alterius speciē

animalis: & hoc etiã confirmat autoritate Heracliti. Ex quibus cõcluditur quòd animaliũ differētiũ specie diuersæ sunt specie voluptates, videretur quoq; cõsentaneũ rationi vt eorundem specie animaliũ eædē essent specie voluptates, tamē in hominibus variatur regula. Notandũ ꝙ diuersorũ animaliũ voluptates videntur esse diuersæ: & vna ratio est, ꝙ vnumquodq; animal videtur habere operationē propriã atq; exinde propriã voluptatem. Alia ratio est, quòd animalia non delectantur eisdem, sed diuersis afferentibus voluptatem: & vt illa efficientia voluptatem sunt diuersa, sic etiã sunt voluptates prouenientes ab illis diuersæ inter se, & cuique propriæ. & de iis intelligendũ, non de cõmunibus quæ omnibus competũt inquantũ sunt animalia. sed probat Philosophus suum propositum de voluptatibus propriis, & accommodatis cuique, quia sufficit quòd illæ differant specie, sicut animalia.

{IN hominibus tamen non mediocriter.} Ostendit Philosophus nunc ex diuersitate hominũ differre voluptates, quia si in aliis in animalibus conuenientibus sunt quædã propriæ voluptates, vt equis omnibus quædã voluptates accommodatæ, similiter leonibus, & aliis eodē pacto, tamen in hominibus variãtur. Nam alia alios delectãt: & alia alios perturbãt, vt vitiosa molesta sunt probis, delectant improbos: ægrotis similiter & sanis alia sunt iucunda, & vnusquisq; videtur delectari eo quod est sibi amabile, atq; vt in primo inquit Philosophus, id est hominum cuiq; voluptati cuius amator dicitur quisq;: vt equus equorũ amatori, & amatori iustorum iusta, & omnino virtutũ amatori ea quæ per virtutē efficiũtur. 45

{IN vniuersis autem talibus.} Ostendit hac in parte Philosophus quòd inter omnes voluptates humanas ea est optima quæ est studiosi hominis hoc pacto: Eius hominis voluptas qui est mensura omniũ operationũ & voluptatũ humanarum est potissima & vera voluptas: sed studiosus homo, & virtus ipsa sunt mensura operationum & voluptatum humanarum: ergo eius voluptas est summa & potissima inter humanas voluptates. Patet ratio: quia in vnoquoque genere id quod est mensura, est optimum & præstabilissimũ in illo genere. Sed antea sæpius probatũ est studiosum & virtutem esse mensuram, & regulam operationũ humanarũ, ita vt respicientes ad illam rectè dicimus & diiudicamus hunc actũ bonum 46

esse vel malũ,hæc cũ ita sint,dicit Philosophus quòd non est mirandum si ea quæ sunt molesta studioso, aliis non studiosis videantur iucunda. multæ enim sunt corruptelæ in hominibus quibus fit vt habentibus gustum corruptũ ea interdum placeant quæ non sunt bona,sicut ægrotantibus quædam dulcia quæ non sunt amara. vel amara quæ sunt dulcia. Regula autem à studioso & sano sumenda est,quia talis est res vel bona vel praua sicut ei videtur qui habet iudicium sanum. & ex iis concluditur quòd voluptates quædam sunt veræ & propriæ, quædam secundum quid,& non propriæ, sed apparentes: & ex consequenti apparet quòd sunt diuersæ specie.

47 {EARVM VERO quæ probæ videntur esse.} Ostendit hac in parte philosophus quæ voluptas sit prestabilissima inter voluptates probas quæ competunt homini studioso,nam cùm variæ sint,& à variis potentiis ac obiectis proueniãt,habent gradus inter se.& dicit ꝙ hoc percipere possumus ex operationibus:qualis enim operatio erit, talis erit voluptas: sed operationes habent gradus,& earum alia est præstantior alia,sic etiam voluptates eũdem sequẽtur ordinem, ꝙ si vna erit operatio præstantissima omnium, voluptas quoq; quæ eam comitatur erit potissima : sin plures, ita etiam voluptates erunt plures. Dantur enim gradus, vt diximus. & posthabeamus turpes voluptates quæ non sunt appellandæ voluptates,& loquamur de studiosis, & probis, de quibus videtur loqui Philosophus. Hæ igitur cùm habeant gradus secundum operationes,vt dictum est. accedendũ est ad vltimã & perfectissimam omniũ.siue sit vna,siue duplex,id est actiua,& speculatiua,& ideo dicit,siue sit vna siue plures,quia istæ duæ obtinent summũ locum in genere suo, tamen si conferatur genus cum genere,& ipsæ inter se,proculdubio speculatiua longè anteponitur actiuæ, Philosophi sententia. Voluptates quoque sequentes huiusmodi operationẽ eãdem rationem inter se habebunt,vt qualis sit ratio inter operationem & operationem,talis sit inter voluptatem & voluptatẽ. Primò enim prima erit ea quæ consequitur speculatiuam operationẽ, prima quoq; in genere suo ea erit quę sequitur actiuã operationem, reliquæ autem secundariò, vt dicit Philosophus. Notandum quòd si aliquis quæreret.quæ nam causa sit cur alia animalia quæ sunt eiusdem speciei, & vnaquæq; in specie sua,habeant propriás

proprias voluptates, in hominibus autẽ nõ mediocriter variantur: vt dixit Philosophus. Dicendum ꝙ alia animalia feruntur instinctu naturæ ad suas voluptates, homo verò ratione & electione agit suas operationes. & ideo habet multas varietates, quia alij habẽt corruptũ, alij bonum, & ideo diuersas producunt operationes, & diuersas & varias habent voluptates & persequuntur, cætera verò animalia aguntur, & non propriè agunt. Homo autem est liberi arbitrij, & habet rationem & volũtatem, & sequendo diuersa voluptaria (nam alia alios delectant) diuersas ideo persequitur voluptates.

De felicitate. CAP. VI.

Ictis autem ijs quæ ad ipsas uirtutes ac amicitias uoluptatésque pertinent: de felicitate figura dicere restat. quippe cùm finem humanarum rerum ipsam esse ponamus. Si igitur ea quæ prius dicta sunt, repetierimus: orationem sanè fecerimus breuiorem. Diximus itaque felicitatem habitum non 48
esse. inesset enim dormienti per uitam, plantarum uita uiuenti, & in calamitatibus maximis constituta. Quòd si 49
hæc non placent: sed ponendum est potius ipsam operationem esse quandam, ut prius est dictum, & operationum 50
aliæ sunt necessariæ & ob alia, aliæ per seipsas expetibiles: perspicuum est felicitatem earum aliquam operationem esse, quæ sunt per se & non ob aliud expetendæ. Felicitas enim nullius indiget rei: sed est ex sese sufficiens. Operationes autem eæ per se sunt expetibiles, à quibus nihil præter operationem quæritur. Tales uerò uidentur 51
esse actus ij qui à uirtute proficiscuntur. Honesta nanque studiosáque agere ex ijs est quæ per se expetuntur. Et item ludorum ij qui sunt iucundi. non enim ob alia ipsos expetunt. damna nanque potius ex ipsis quàm commoda suscipiunt, & corpus & patrimonium negligentes. Confu=

giunt autem ad talia oblectamenta & plerique eorum qui beati esse dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio habentur ij qui in talibus oblectamentis sunt dextri. in iis enim seipsos præbent iucundos, quæ illi affectant. indigent autem talibus. Videntur igitur hæc ad felicitatem pertinere: propterea quòd hisce uacant homines ij qui sunt in potestatibus constituti.
52 At nullum fortasse signum tales sunt homines. nam nec uirtus in potestatibus, nec intellectus consistit, à quibus operationes studiosæ proficiscuntur. Nec si illi cum synceram liberalémq; uoluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt uoluptates. propterea putandum est has magis expetibiles esse. Et pueri enim quæ apud seipsos in pretio sunt, præstabilissima esse putant. Consentaneum igitur est rationi, ut pueris & uiris diuersa pretiosa esse uidentur, sic & prauis & studiosis uideri.
53 Vt igitur sæpe dictum est, & pretiosa & iucunda sunt ea, quæ studioso uiro talia sunt. Vnicuique autem ea est operatio maximè expetibilis quæ ab habitu proprio prodit, & studioso: igitur ea quæ proficiscitur à uirtute. Felicitas ergo
54 non in ludo iocóue consistit. Etenim absurdum foret humanum finem iocum esse: & negotia multa molestiásue per totam uitam causa iocandi suscipere. Cuncta enim ferè propter felicitatem alterius expetimus gratia. hæc enim est finis. Studere autem & laborare gratia ioci, stultum pro
55 fectò nimisque puerile habetur & est. Iocari uerò ut studeas, secundum sententiam Anacharsidis rectè sese habet. Iocus enim requieti similis est, atq; cùm continuè nequeant ho
56 mines laborare, indigēt requiete. Nō igitur est ipsa requies finis. fit enim gratia operationis. At uerò uita felix in uirtute cōsistit. Hæc autē uita cū studio est, & in seriis, sed nō in ioco cōsistit. Atq; ea quæ studiosa sunt seriáue, præstabilio-

ra ridiculis & iis que ioco fiunt. Et operationem semper 57
melioris & partis & hominis, studiosam magis dicimus esse. melioris uerò præstabilior est, & ad felicitatem iam magis attinens. Frui prætereà quiuis & mancipium uolu= 58
ptatibus corporis, non minus quàm optimus homo potest. at felicitatem nemo mancipio tribuet, nisi & uitam tribuerit studiosam. Felicitas enim non in talibus consistit modis uiuendi sed in operationibus quæ à uirtute proficiscuntur, ut prius etiam diximus.

COMMENT.

DICTIS autem iis quæ ad ipsas virtutes ac amicitias. } 48
Hic est secundus tractatus huius libri, in quo Philosophus docet de felicitate quæ humanarum rerum est vltimus finis, & hoc congruè: quia finis est id quod primum in intentione proponitur, & secundum hoc videtur causa esse, & est omnium eorum quæ inueniuntur propter ipsum cõsequendum. idem etiam est vltimum cũ iam per inuenta causetur. & secundum hæc videtur habere rationem effectus: vndẽ virtutes & operationes præcedẽtes studiosæ, causa effectiua sunt felicitatis, felicitas autem est causa finalis earũ: veluti motio est causa effectiua sanitatis, & sanitas causa motus, causa, inquam, finalis, causæ enim sibi sunt inuicẽ causæ in diuerso genere, vt inquiũt: sed finalis principalissima dicitur omnium aliarum, & causa causarum, vt ostendit Philosophus in libro Physicorum. Felicitas ergo cùm sit causa finalis respectu virtutum & operationum studiosarum præcedentium ipsas virtutes, iure erit principalior causa quàm illa quæ ordinantur ad ipsam. Cùm igitur felicitas sit primũ in intentione, ideo prima à Philosopho proposita est, deinde declarata sunt media quæ ad ipsam pertinebant, & tria principaliter quæ fuerunt cognitu necessaria, id est virtutes, tum amicitiæ, tum voluptates, quorum omnium exactissimam doctrinam tradidit nobis Philosophus, vt per ea quæ ad felicitatẽ ducunt, & resolutionem suæ definitionis, paulatim innotesceret nobis ipsa felicitas. meritò igitur ea in primo libro proposita sicut est primum in intentione, deinde iis omnibus pertractatis quæ sunt media quæ ad illam ducunt, & in media doctrina

ctrina collocatis:nunc tandem eam exequitur vltimo loco, quia est vltimum in executione. quare vt est primum, in intentione quoque proponitur nobis; vt est vltimum, in executione. Vltimo etiam loco Philosophus eam exequitur declarando ipsam secundũ species suas, & præsertim speculatiuã, de qua antea Philosophus parum tetigerat, sed in hũc locum potius distulerat. Itaq; ipsam felicitatem diuidit in actiuam & speculatiuam, & comparat eas inter se, ostendẽs alterã esse altera præstantiorem: sed quia vtrique felicitati voluptates annectuntur, & à quibusdam credebantur esse vltimi fines, ideo præmisit doctrinam de voluptate, multa tradendo nobis cognitu necessaria, vt vidimus, Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo tractat de felicitate in communi & in genere. In secundo de felicitate speculatiua. In tertio de felicitate actiua, & comparat ambas inter se. In quarto de ferendis legibus, vt ostendat oportere nos hæc non solum cognoscere: sed etiã deducere in actum. & illud vltimum capitulum videtur esse quasi quidam nexus libri ciuilium. Primum capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima itaq; Philosophus proponendo suã intentionem dicit quòd pertractatis iis quæ pertinẽt ad virtutes & amicitias, & voluptates, relinquitur vt summatim de felicitate loquamur: quæ cum sit finis primò propositus, & multa sint tractata à nobis quæ ad eam inueniendam & consequendam pertinent, consentaneum est rationi, nunc quoq; vltimo loco de ea concludamus summatim quæ sunt cognitu necessaria, breuiter repetendo quædam antea dicta, vt facilior & euidentior fiat explicatio eius.

49 {DIXIMVS itaque felicitatẽ.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus repetẽdo iam antea dicta in primo libro, ostendit & probat duabus rationibus felicitatẽ non esse habitum. Prima ratio, Si felicitas esset habitus, tunc felicitas inesse posset dormienti per totã vitã vel agenti instar plantæ. consequens est absurdũ, ergo & antecedens. nam consisteret in homine viuenti infima potẽtia quæ est in nobis & instar plantarũ, non quòd plantæ dormiãt. nulli enim competit somnus nisi sit sensitiuum: sed quia in nobis dormientibus vegetatiua potentia præcipuè operatur. Secunda ratio, Itẽ si felicitas esset habitus, tunc esse posset in homine maximis

maximis in ærumnis & calamitatibus constituto.cōsequens est absurdum,sētētia huius Philosophi:ergo & antecedens. Nam impeditus & onustus calamitatibus non videtur posse cōmodè operari.Notandū quòd anima triplex dicitur,aut vegetatiua quæ est in plantis,aut sensitiua quæ est in brutis, aut intellectiua quæ est in hominibus,& omitto nunc secundum locū motiuam:anima autē hominis habet potentiam vegetandi & sentiendi,quæ potentiæ sunt in illo.Item vlterius habet potentiā rationalem.Nā vbicunq; est perfectior, ibi sunt etiam imperfectiores potētiæ,nō econtra:veluti de triangulo & quadrangulo dicit Philosophus in libro de Anima.Homo igitur cùm habeat principium vegetandi & sentiendi & intelligendi,prima & secunda potentia nunc operatur nunc nō operatur.vegetatiua semper operatur & assiduè: cessante enim illa sequitur mors,vt ait Philosophus.Verùm ab homine dormiente posthabētur ferè operationes secundum illas vires vtrasque,id est intellectiuā & sensitiuam.dicitur enim somnus ligatio sensuum.quare sensitiuæ vel intellectiuæ operationes,aut non sunt in dormiente,aut sunt imperfectè & confuso quodam modo,vt in somniis,& huiusmodi:sicut dixit Philosophus felicem à misero nō differre in somno,nisi quòd bonis meliora somnia fiunt quàm prauis,verum ipsa vegetatiua & nutritiua vis operatur in dormiente,& tali vita & operatione tunc dicitur viuere.& ideo dixit Philosophus viuenti plantarum vita.& in primo quoque,huius igitur virtus cōmunis quædam,& nō humana videtur.Nā hæc animæ potentia in somniis videtur maximè operari,quare dormiens tunc dormit vt animal,& viuit vt planta,quia tali operatione maximè operatur:aliis verò aut non operatur,aut imperfectè & in confuso,vt diximus.Notandum quòd in maximis calamitatibus cōstitutus nō dicitur felix,sētētia huius Philosophi,quia indigere videtur instrumentis ad operandū quibus caret si sit in magnis ærumnis.Præterea impeditur calamitatibus ne possit commodè operari:sed præsertim hoc esse videtur in vita ciuili vbi felix operatur ad alium:sed in felicitate contemplatiua,aut ea actiua,qua quis est felix ad seipsum bona interna satisfacere videntur,quia tales paucis indigent externorum bonorum.

{QVOD si ista nō placent:sed ad operationem.} Hæc est 50 tertia

tertia pars huius capituli, in qua Philosophus videtur afferre duas conclusiones. Prima, ꝙ felicitas est operatio, probatur, Felicitas aut est habitus, aut operatio: non est habitus, vt probatum fuit: ergo relinquitur vt sit operatio. Secūda, cū felicitas sit operatio, aut necessaria quæ expetitur propter aliud, aut per se expetibilis: sed non est ob aliud cu sit vltimus finis in rebus agēdi: ergo felicitas est operatio per se expetibilis.

51 { TALES vero videtur esse actus ij. } Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quòd felicitas est operatio per se expetibilis à virtute proficiscens, & procedit artificiosè hoc pacto, Felicitas cū sit operatio, & operatio per se expetibilis, vt probatum est, tūc aut est operatio per se expetibili: proficiscens à virtute, aut ludo vel ioco: sed non est operatio secundū ludū vel iocum, ergo secundū virtutem. Et primò declarat Philosophus coniunctū valere ex sufficienti diuisione. Nā cum felicitas sit operatio per se expetibilis, aut erit à virtute aut ioco. Nam homines expetunt per se operationē studiosam, & hoc videtur esse manifestū & notū. Præterea operatio quæ consistit in ludo vel ioco, vulgi opinione nō videtur expeti ob aliquid aliud, & ostendere videtur hoc ex quodā signo, quia homines subeunt incommoda & detrimenta, & in corpore & in patrimonio vt vacēt exercitationi ludi & ioci. Insuper tyranni existimātur esse beati, quia possunt vacare huiusmodi ludis & iocis, & periti in istis rebus apud illos habētur in pretio: quare operatio per se expetibilis, aut est studiosa sapientū sententia, aut exercitatio ludorū opinione vulgi: ergo aut illa aut hæc. & sic ex sufficienti diuisione probatur illa cōsequētia: & post haberētur hic expositores nonnulli, qui alio ordine introducunt hunc textum.

52 { AT nullum fortasse signum huiusce. } Probat & declarat nunc assumptionem illius argumētationis, nam dicebatur quòd operatio per se expetibilis, aut à virtute, aut ludo & ioco erit felicitas, & assumptio erat quòd non est operatio à ludo, ex quo relinquitur quòd sit operatio à virtute: quòd autem non sit operatio secundū ludum vel iocum, quòd erat assumptio, probat Philosophus, & affert primò duas conclusiones. Prima, quòd licet principes qui existimantur esse beati à vulgo dent operam huiusmodi ludis & iocis & viuendi modis, tamen hoc nō est signum quòd felicitas sit huiusmodi in

di in rebus & ludis. Nam homines in quibus non est virtus moris, nec intellectiuæ & mentis virtutes, non sunt signum quòd felicitas sit in ludo: sed principes vt plurimum, & ij qui sunt in potestatibus constituti plerunque sunt tales, vt neque moris virtutes habeant nec mentis: ergo principes & ij qui sunt in potestatibus cõstituti nõ sunt signũ vt felicitas consistat in ludis & huiusmodi delectationibus, quibus illi vt plurimum vacãt. Secunda conclusio, Hi homines qui nunquam gustarunt purã voluptatem & libero homine dignã, nõ sunt signum vt voluptas ludi ac ioci sit per se expetibilis: sed principes & hi qui sunt in potestatibus cõstituti vt plurimũ sunt huiusmodi: ergo non sunt signum quòd voluptas proueniens ex ludis & corporis oblectamentis, sit per se expetibilis. Patet ratio, quia voluptatum aliæ & syncerae, aliæ mixtæ & impuræ, princeps verò plerunque & ipsi tyrãni cùm nõ habent veras voluptates confugiunt ad impuras & corporeas, & sæpe instar Sardanapali vitam agunt. hæc enim amicos, vt in octauo inquit Philosophus, quærere videtur cùm virtute iucundos, nec vtiles ad honesta. qui igitur fieri potest vt ij ex sua voluptate non pura sint signum veræ voluptatis? Nam & pueri suam habẽt voluptatem quæ optima eis videtur, & tamen nõ est sequenda, sed leuis cùm sit & puerilis, posthabenda: sic etiam voluptas & vita eorum qui sunt in potestatibus constituti, si sit dedita corporeis voluptatibus & huiusmodi ludis, tamẽ non sequitur propter hoc vt felicitas & voluptas per se expetenda consistat in ludis & huiusmodi talibus. voluptates enim & res pretiosæ aliæ aliis videntur, vt sæpius diximus: sed regula vera non est à pueris, nec à prauis, sed à viro studioso sumenda, vt ostendet nunc inferius.

{VT igitur sæpe dictum est.} Ostendit idẽ Philosophus, 53
scilicet felicitatem non cõsistere in ludo & ioco, vt suprà etiã declarauit, sed ibi refellẽdo opinionem & iudiciũ ac signum illud imperitæ multitudinis, hic idipsum probat sex rationibus, quarum prima est talis, In illa operatione quæ non videtur optima nec per se expetibilis viro studioso non consistit felicitas: sed operatio proueniens ex ludo & ioco est huiusmodi: ergo in tali operatione non consistit felicitas. Dictum est enim sæpius virum studiosum atque ipsam omnino virtutem esse regulam & mensuram agibilium, & quæ ei

proban

probantur esse probanda,quæ ab eo reiiciuntur esse repellenda:sed operatio ludi & ioci non probatur,quia ea nõ proficiscitur à suo habitu,sed studiosa tantùm atque honesta.

54 {ETENIM absurdum.} Secunda ratio,Si felicitas consisteret in ludis & iocis,omnia ageremus ob talia,cõsequens absurdum,ergo & antecedẽs.esset enim nimium absurdum laborare,vigilare,& omne suum studium conferre in rem tam puerilem támque abiectam.

55 {IOCARI tamen vt studens.Tertia ratio,Iocus & ludus fit alterius gratia:sed felicitas non fit alterius gratia:ergo felicitas non cõsistit in ludo.Hãc rationẽ probat Philosophus autoritate Anacharsidis Scythæ, qui dicere solebat,honestè iocari expeti debere vt postea studeas & opereris. Cessatio enim videtur esse propter operationẽ,& ita esse debet quasi cessare & recreari debeamus, vt melius deinde operemur: ipsumq; genus iocandi,vt ait Cicero,non profusum nec immodestum,sed ingenuũ & facetũ esse debet.Anacharsis fuit Philosophus Scytha,& Athenis floruit tempestate credo Solonis,cuius nomen celebratur à multis.huius & Cicero in Tusculanis meminit,An Scytes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere,nostrates Philosophi facere non potuerunt?Epistola quoq; eius fertur his verbis,Anacharsis Hannoni salutem.Mihi amictui est Scythicũ tegmen,calciamentum solorum callium,cubile terra,pulpamentũ fames:lacte, caseo,carne vescor.Quare vt ad quietum me licet venias. Munera autẽ ista quibus es delectatus ciuibus tuis dona &c.

56 {AT verò vita felix.} Quarta ratio, Iocus & ludus est longè inferior rebus seriis:sed felicitas non est inferior illis ergo felicitas non consistit in ioco,atque ludo. Patet ratio, quia felicitas est præstabilissima rerum agendarum quæ seriò fiant:& seria sunt præstabiliora ipsis ridiculis & iocis. Neque enim vt Cicero inquit,ita generati à natura sumus vt ad ludum iocúmque facti esse videamur,sed ad seueritatem potius,& ad quædam studia grauiora atque maiora.

57 {ET operationẽ melioris.}Quinta ratio,Felicitas est operatio optimi hominis & partis,id est potẽtiæ animæ melioris:sed ludus & iocus non est huiusmodi,vt manifestè patet: ergo in ludo & ioco nõ cõsistit felicitas.Partẽ autẽ,id est potẽtiã animæ meliorẽ appellat ipsam rationalẽ,in qua cõsistit felicit

felicitas. {FRVI præterea quiuis.} Sexta ratio, In eo quo 58
frui indifferenter quiuis pro arbitrio poteſt, tã non ſtudioſus quàm ſtudioſus & nõ minus mancipiũ quã vir bonus in eo, inquã, tali non cõſiſtit felicitas: ſed ludus & iocus, & omnino corporea ipſa voluptas eſt huiuſmodi vt quiuis facile & ipſum quoque mancipium frui poſsit: ergo in his talibus non conſiſtit felicitas, & notandus eſt diligenter ordo Philoſophi quo vſus eſt in hoc toto proceſſu. Primò enim oſtendit felicitatem non eſſe habitum, deinde quòd eſt operatio. Tertiò, quòd eſt operatio per ſe expetibilis. Quartò quòd eſt operatio per ſe expetibilis ſtudioſa, & ſecundum virtutem. & hoc quarto loco poſitum declarauit hoc modo, cùm felicitas ſit operatio per ſe expetibilis, aut eſt à ludo, vt imperitę videtur multitudini: aut à virtute, vt prudẽtibus & ſtudioſis videtur: ſed non eſt à ludo, ergo relinquitur, vt ſit à virtute. quòd autẽ non eſſet à ludo vel ioco probauit ex rationibus, vt vidimus, ex quibus patet felicitatem eſſe operationem per ſe expetibilem ſecundum virtutem vt dictum eſt.

De felicitate contemplatiua.

CAPVT VII.

Vòd ſi felicitas operatio eſt per uirtutem: conſentaneum eſt rationi, per eã eſſe quæ eſt præſtabiliſsima. Hæc autem eius fuerit quod eſt optimum. Si igitur mens ſit hoc, ſiue aliquid aliud, quod quidem natura dominari uidetur ac imperare, & animaduerſionem habere de honeſtis diuiniſque rebus, aut quia diuinum & ipſum eſt, aut quòd eorum quæ ſunt in nobis eſt diuiniſsimum, huius operatio per uirtutem propriam ipſa felicitas fuerit beatitudoq́; perfecta. Dictũ eſt autem ipſam eſſe cõtemplatiuam. Atq; conſentaneũ hoc & an 59
tea dictis, & ueritati uidebitur eſſe. hæc enim operatio præ 60
ſtabiliſsima eſt: quippe cũ & mens ſit eorum quæ in nobis inſunt, præſtantiſsimũ: & ea circa quæ mens uerſatur cognoſcibiliũ præſtabiliſsima ſint. Eſt præterea continua ma 61

ximè. nā contemplari magis continuè, quàm agere quoduis
62 possumus. Arbitramur præterea felicitati uoluptatem ad=
mixtā esse oportere. iucundissima autē operationū uirtu=
tum, est ea haud dubiè quæ per sapientiā prodit. Itaq; philo
sophia mirabiles tū puritate tū firmitate uoluptates habet.
atq; cōsentaneū est rationi, sciētibus quàm quærētibus oble
63 ctamētū ipsum iucūdius esse. Ipsa quoq; sufficiētibus maxi
mè fuerit in contēplatione. nā & sapiēs, & iustus, & cæte
ris rebus ijs indigent, quæ necessariæ sunt ad uitā. Sed si satis
his talia adsunt: iustus quidē eorū indiget ad quos et cū qui
bus egerit iustè: & tēperās itē ac fortis & singuli cætero=
rū. At sapiēs si solus etiā sit, contēplari potest : & quo sa=
pientior est, eo magis potest. melius autē fortasse si habeat
64 adiutores. attamen sufficientissimus est ipse. Præterea pro=
pter seipsam amari sola uidetur. nihil enim ab ipsa fit præter
65 hoc, contemplatum, inquam, esse. At cùm agimus præter ip
sam actionē: aut plus aliquid aut minus assequimur. Vide=
66 tur etiā in otio felicitas ipsa cōsistere. Negotia nāque susci-
pimus, ut otium habeamus: & bellum gerimus, ut in pace
degamus. Operationes igitur actiuarū uirtutū, ciuilibus aut
bellicis in rebus uersantur. actiones autē quæ in his fiūt, ne
gotiosæ sunt, atq; bellicæ quidē omnino. Nemo nanq; bellū
expetit gerere, gerēdi gratia belli: neq; bellū ob bellū parat.
uidebitur enim crudelis quidā atque sanguinolentus penitus
esse, si faciet amicos hostes, ut pugnæ cædesq; fiant. At & ip
sius ciuilis negotiosa est, & præter ipsam administrationē
potestates cōparātur atq; honores, aut felicitatē sibijpsi &
ciuibus. quæ quidē diuersa est à ciuili quā quærimus ut di=
67 uersam. Si igitur ciuiles quidē & bellicæ actiones, cæteris
actibus qui à uirtutibus proficiscūtur, pulchritudine magni
68 tudineq; præcellunt: hæ uerò negotiosæ sunt, atq; aliquē finē

affect

affectant,& non propter seipsas sunt expetibiles. mentis
autem operatio,& studio antecellit cū cōtēplatiua sit, &
præter seipsam nullū affectare penitus finē,habereq; uolu=
ptatē propriā quæ quidē operationē ipsam exauget. suffi=
ciētia insuper,otiū, defatigationis uacuitas ut humana, &
quæcunq; alia uiro tribuūtur beato,per hāc operationē illi
inesse uidentur:perfecta felicitas hominis fuerit hæc profe=
cto,sumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis 69
est imperfectū. Talis autem uita superat hominis naturam.
Non enim hoc ipso quo homo est,ita uiuet:sed quo est quid
in ipso diuinum. Quantum igitur hoc ab ipso cōposito dif-
fert,tantū & huius operatio distat ab ea quæ à uirtute alia
proficiscitur. Quòd si mens diuinū ad ipsum hominē est,&
uita quæ ab hac manat diuina est respectu ipsius uitæ huma
næ. Oportet autē non quēadmodū monent quidam,humana 70
nos sapere,cū simus homines:aut mortalia,cū simus morta
les,sed quoad fieri potest immortales nosipsos facere,cūctá-
que efficere,ut ea uita uiuamus,quæ ab eo manat,quod est eo
rū quæ in nobis insunt præstabilißimū. Nā tametsi parum
est mole,ui tamen & pretio multū omnibus antecellit. Vi-
debitur autem & unusquisque hoc esse:siquidem præcipuum
est & melius. Absurdum igitur esset,si non suam sed alicu=
ius alterius expeteret uitam. Id insuper quod dictum est an-
tea,nunc etiam accōmodabitur. Quod est enim natura uni
cuiq; propriū,id optimū unicuiq; & iucundißimū est. Et
homini igitur ea uita quæ ab ipsa proficiscitur mente quidę
maximè hoc est homo,hæc ergo est & felicißima uita.

COMMENT.

QVod si felicitas operatio est profluens.} Hoc est secun- 59
dū capitulū huius tractatus, in quo posteaquàm decla-
rauit in communi felicitatem esse operationem per se ex-

petibilem secũdũ virtutẽ,nũc cõsiderat de felicitate speculatiua, quæ summa est inter humana bona, huius Philosophi sentẽtia:cuius definitio cõpleta esse videbitur,si ei addatur à particula,vt si operatio secundũ virtutẽ optimã quæ sit optimi & præstabilissimi omniũ quæ sunt in homine. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabuntur.dicit autẽ in prima quasi narrãdo,quia nõ videtur indigere probatione,dicit,inquã,quòd si felicitas est operatio secũdũ virtutẽ cõsentaneũ est vt sit per virtutẽ optimã: sed talis virtus erit optimæ & præstabilissimæ potẽtiæ,& eius operatio quoque.Nã præstantissimæ potentiæ præstantissimus tribuẽdus est habitus & operatio . siue igitur ea pars , id est potentia,sit mens,& intellectus,siue aliquid aliud quod est in nobis principalissimũ ac simile rebus diuinis,quod secundũ ordinẽ naturæ dominatur potentiis nostris irrationalibus,vt in lib. Politicorũ ostendit Philosophus,huius optimi secundũ virtutẽ propriã operatio erit ipsa felicitas humana.& hanc ostendet posteà esse operationẽ speculatiuã & cõtemplatiuã, secundũ sapientiã quæ tribuitur mẽti speculatiuæ,vt in sexto declarauit.Notãdũ quòd potẽtia rationalis, & omnino ipse intellectus videtur habere tres conditiones nobilitatis inter alias. Vna,quia secundũ naturam imperat potẽtiis inferioribus & ignobilioribus,vt irascibili,cõcupiscibili, & huiusmodi. Secũda cõditio est in percipiẽdo:percipiunt etiã aliæ potentiæ animæ.vt sensitiuæ,nõ tamẽ vt ipsa mẽs quæ percipit vniuersalia.species intelligibiles separatas ab omnibus conditionibus materiæ.Itẽ versatur circa obiecta nobilissima omniũ ad ea percipiẽda quoad fieri potest. Tertia conditio est,quia sentẽtia huius Philosophi,vt quidã aiũt,cũ mẽs nõ sit extẽsa extẽsione subiecti,& eius operatio nõ sit in instrumento corporeo propter cõuenientiã quã videtur habere cum iis quæ sunt substãtiarũ separatarũ,dicitur diuinissimũ à Philosopho inter omnia quæ sunt in nobis:sed vtrũ voluntas an intellectus sit principalissima potentiarũ quæ sunt in nobis, omittatur impræsentiarũ. Nostra autẽ fides vult ꝙ anima nostra sit indiuisibilis,& nõ extẽdatur extensione subiecti : sed tota sit in toto,& tota in qualibet parte,& ꝙ habeat plures potentias:sed prestantissima earum proculdubio est rationalis.sed vtrũ sit volũtas an intellectus,quia apud nostros magna disputatio

ſputatio ſit,omittatur,vt diximus nūc,& ad theologos referatur. {CONSENTANEVM autē idipſum.} Hæc eſt ſecunda 60
pars huius capituli,in qua Philoſophus probat ꝙ ſumma & perfectiſsima felicitas humana eſt optima operatio mētis, id eſt ipſa cōtēplatio.Dictū eſt enim,vt ipſe inquit, hanc eſſe contēplatiuā,quam concluſionē oſtendit ſex rationibus.Prima ratio, Perfectiſsima operatio hominis eſt vltima & ſuprema felicitas eius: ſed cōtēplatio eſt ꝑfectiſsima operatio hominis:ergo cōtēplatio eſt vltima &ſuprema felicitas eius. Declaratur ratio iſta à Philoſopho,tū ex parte potētiæ, id eſt, ipſius mentis.tū ex parte obiecti,quia perfectiſsimæ potētiæ noſtræ perfectiſsima eſt operatio,& circa perfectiſsimū obiectū operatio ſumma & perfectiſsima eſt:ſed contemplatio eſt operatio talis.nā mens verſatur circa vniuerſale, & circa ſubſtantias ſeparatas:quare cū mens ſit nobiliſsima potētia, & illa ſint nobiliſsima obiecta,meritò operatio talis videtur eſſe nobiliſsima & perfectiſsima,& hæc ratio videtur eſſe ad modum valida. {ET inſuper cōtinua maximè.} Secūda ra 61
tio,Operatio hominis maximè cōtinua eſt perfectiſsima felicitas humana & vltima:ſed cōtēplatio eſt huiuſmodi: ergo cōtēplatio eſt perfectiſsima,& vltima felicitas humana. Nā bonū quod magis eſt cōtinuū magis eſt bonū,& magis expetibile:ſed contēplari,vt dicit Philoſophus,magis cōtinuè poſſumus quàm aliud agere.his rationibus oſtendit felicitatem contēplatiuam eſſe nobiliorē longè ipſa actiua. Notandum quòd propter defatigationē quæ fit in nobis,interrumpūtur operationes,vt nō videantur eſſe continuæ. quapropter illæ videntur nobiliores quæ magis ſunt continuæ. Defatigatio autem fit maior circa eas operationes quæ magis indigēt inſtrumentis corporeis,vt ſunt ſenſitiuæ,& quantò magis ſunt materiales,tantò magis defatigatur homo.Spiritus enim eſt in inſtrumētis,& determinatæ quātitatis adeò,vt cū vehemēter extenuatur,nō poteſt homo vlterius defatigari:ſed oportet vt denuo generetur.Ex his patet ꝙ contēplatio eſt magis cōtinua,quia fit per mētem quæ nō ponitur nec extēditur in inſtrumēto corporeo,vt ait Philoſophus:ideo magis continuè cōtēplari poſſumus,non tamen ſine intermiſsione,quia etiā ipſa mens indiget iis quæ ſunt in inſtrumēto corporeo, & vtitur illis vt phantaſmatibus: quare eſt maximè cōtinua

contemplatio reſpectu aliarū operationū humanarū. actiua
operatio etiā ipſa poteſt eſſe cōtinua,nō tamen vt cōtēpla-
tio,quia magis vtitur viribus inſtrumētalibus ipſa prudētia,
& intellectus actiuus quā ſpeculatiuus.Item indigere videtur
pluribus mediis ad operandum.quare contemplatio & ſpe-
culatio omnium operationum humanarum videtur eſſe ma
ximè continua,id eſt magis continuari poſſe quàm aliæ.
62 {PRAETEREA oportere putamus.} Tertia ratio,opera-
tio quæ inter ſtudioſas eſt maximè iocūda,eſt perfectiſsima
& ſuprema felicitas:ſed ſpeculatio ſecundū ſapientiā eſt hu-
iuſmodi:ergo eſt ſuprema felicitas.declaratur à Philoſopho
ratio iſta,cū ſit iocunditas cōiuncta cū felicitate & operatio-
ne ſtudioſa.proculdubio maxima erit cū ipſa contēplatione
ſecundū ſapientiā,tum ex parte puritatis,tū ex parte certitu-
dinis.Nā illa operatio eſt maximè iocunda quæ eſt maximè
pura,& ſeparata à cōditionibus materiæ:ſed cōtemplatio ſe-
cundū ſapientiā eſt huiuſmodi,ergo habet maximè & vehe-
mēter ſyncerā voluptatē ex ſua cauſa productiua quæ eſt ve
hementer pura & aliena à cōditionibus materiæ. Item ope-
ratio quæ magis cōſiſtit in certitudine eſt vehemēter iocūda:
ſed operatio ſecundum ſapientiā eſt huiuſmodi:ergo erit io
cundiſsima.Quòd autē ſit certior contēplatio patet, quia eſt
de iis quæ ſunt neceſſaria,& nō poſſunt aliter ſe habere.Aliā
quoque rationē vel cōditionē videtur afferre Philoſophus,
per quā videtur anteferre cōtemplationem actiuæ operatio-
ni.Nā operatio eorum videtur eſſe certior & iocundior qui
ſciunt,quā eorum qui quærunt:ſed contemplantes ſecūdum
ſapientiā ſciunt,actiui autē videntur quærere per prudentiā:
ergo certitudo,& per conſequens voluptas erit maior in con
templatione quā in actione aliqua ſtudioſa,id eſt aliqua ope
ratione actiua.Patet ratio,quia is qui contēplatur ſecundum
habitum ſapientiæ quā habet,operatur vt ſciens,& nō quærit
vlterius,actiuus autem per prudentiam quærit quotidiéque
cōſultat de rebus agēdis.Cōſultat enim vtrū ſit pax,& ſocie-
tas ſit facienda,vtrū ſint mittendi legati, & de aliis huiuſmo-
di.Omnis autem conſultatio perquiſitio eſt: conſultant igi-
tur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducāt: quod
videtur eſſe prudentis.Ex quo patet quòd ipſa contemplatio
per ſapientiam ob certitudinem & puritatem ſuam perfe-
ctiſsima

ctissima & iocundissima est operatio, & per cōsequēs suprema felicitas. & posthabendi sunt hic, iudicio meo, expositores qui dicūt Philosophū cōparare operationes cōtēplatiuas inter se, id est cōtemplationem quæ est post habitū sapiētiæ cum iis quæ præcedunt habitū antequā acquiratur: quæ sententia, etsi possit esse vera, tamē expositio quā attulimus magis est accōmodata, vt mihi videtur, ad mentēm Philosophi, quia cōparat potius operatiōes actiuas per prudentiā cū speculatione per sapientiā, quā speculationes vel contēplatiōes inter se. {IPSA quoq; sufficiētia maximè.} Quarta est ratio, Ea operatio quæ est sufficientissima, & circa quā maximè est 63 suprema felicitas humana: sed cōtemplatiua est huiusmodi: ergo cōtemplatiua operatio est suprema felicitas humana. dictum est enim & in primo, id sufficiens esse quod sufficiētem præstat, & expetibilē vitā atq; huiusmodi esse felicitatē: sed cum circa contemplatiuā, si cōparetur cum actiua, maxima sit sufficientia, hoc arguit eā esse maximā & supremā felicitatem in rebus humanis. Nam operationes actiuæ pluribus indigere videntur, veluti iustus indiget hominibus ad quos, & aliis quibus operetur: similiter & temperans, & liberalis, & cæteri tales pluribus modis indigent: sapiens verò cōtemplari potest solus. Nam si ponantur pares in hoc quòd æquè indigeant necessariis ad vitam, tamen in producendis operationibus actiui pluribus indigent, quam contemplatiui, sapiens enim solus contēplari potest, quāuis melius si sint duo, vt addatur amicus, tamen ipse solus est sufficientissimus.

{IPSA præterea propter seipsam amari.} Quinta est ra- 64
tio, Ea operatio quæ est propter se maximè expetibilis, est suprema felicitas humana: sed contemplatiua est huiusmodi: ergo contemplatiua est suprema felicitas humana. Nā cùm felicitas sit vltimus finis, non expeti debet alterius gratia, sed propter se: & hoc præcipuè cōpetit cōtemplationi sapientiæ. Nam actioni acquiri videtur aliquid præter ipsam, aut plus, aut minus. veluti actione fortis acquiritur victoria, liberalis acquiritur gratia. temperati operatione fit sedatio perturbationū vel affectuū, vel cupiditatum, & sic de aliis similibus. quare tales operationes non videntur meræ propter se: sed in quoquo modo, etiā ob aliud quod per ipsas acquiritur: sed in contēplatione nihil aliud acquiri videtur præter cōtempla-

tionem & speculationē veritatis. Contēplamur enim vt contemplemur, & veritatem speculemur, vt patet. {PRAETER operationem ipsam, aut plus aut minus.} Non intelligēdum ꝙ operatio actiua secūdū virtutē ordinetur propriè ad illud plus vel minus: sed si cōparentur inter se. Nam operatio ipsa esset per se expetenda etiam sine illis: verū contemplatio maximè propter se, & gratia nullius expetenda videtur: actiuæ verò, etsi propter se expetantur, tamen non videntur mere esse tales, nec liberari ab hoc omnino, quin aliquid aliud expetatur cum eis, vt exemplis ostendimus. Contemplari verò hoc non videtur euenire nisi per accidens, inquantū sapiens communicat scientiā suam cū aliis dando doctrinā, quod potius videtur pertinere ad exteriorem actionē. {AT qui felicitas in otio videtur.} Sexta ratio. Operatio, quæ cōsistit maximè in otio & quiete quadā videtur esse suprema felicitas: sed cōtemplatio secundū sapientiā est huiusmodi: ergo talis est suprema felicitas. Patet ratio, quia vltimus finis videtur esse quies & otium, id est operatio quiescens, actiuæ verò operationes negotiosæ videntur esse quæ maximè versari videntur circa res bellicas aut ciuiles: sed nemo expeteret bellicas actiones propter seipsas, esset enim nimiū crudelis & sanguinolentus. Item ciuilis hominis actio negotiosa esse videtur, & ordinari ad quierē vel otium ciuitatis, & intēdere honorē vel dignitatē: vel quia in his non est vltimus finis, vt ostendimus in primo, videtur intendere potius felicitatē sibi, & ciuibus, nō eam politicā quam habet, sed speculatiuā ad quā ipsa actiua ordinari videntur tanquā ad supremum finē. Itaque si consideremus succesiue istas operatiōes, reperiemus eas ordinari inter se hoc pacto, vt vna sit ad aliā vsq; ad actiuam secundū virtutē, & ipsa postremo ad contēplatiuā, in qua quiescere terminaríq; videtur tanquā in ipsa perfectissima, & omniū antecedētiū postremo postrema. Cur enim acquirim⁹ virtutes? vt operemur per illas. quid deinde? vt quiescentes in otio cōtemplemur. quare quicquid homo agit, ordinari videtur ad cōtemplatiuā operationē ordine naturali & essentiali tanquā ad vltimū finē: & ideo actiua operatio ordinatur ad eam, vnde in sexto cū cōpararet prudentiā cū sapiētia: illius, inquit, gratia non illi iubet, vt patet. Cùm igitur cōparatur actiua ad speculatiuā, actio videtur esse propter speculationē

tanquam

tanquam ob vltimũ & postremũ finẽ. Cùm verò sumitur seorsum in genere suo, tũc & ipsa quoq; videtur esse vltimus finis respectu operationũ actiuarũ & rerũ agibiliũ: videtur, inquã, operatio secũdũ prudẽtiã esse finis vltimus in tali genere. Verum posteaquã peruenerimus ad eã, & proponatur nobis speculatiua, nõ quiescimus: sed vlterius proficiscimur ad ipsam speculationẽ tãquã ad otiũ & quietẽ animi nostri. vnde plerique philosophantiũ, vt ait Cicero. summũ bonũ in rerum cognitione ponebãt, euthymiã & achamiã, id est animi trãquillitatem quandã esse dicẽtes. Sed animaduertendũ est diligenter quod suprà Philosophus dixit, ꝙ ipsa requies nõ est finis. fit enim gratia operationis. Hic autẽ dicit felicitas in otio videtur consistere. sed loquutus fuit ibi de quiete, id est relaxatione, qua intermittitur operatio ante consequutionem finis propter impotentiã cõtinuè operãdi: hic autẽ sumit requiem in ipso fine quasi tranquillã & quietã operationem cõsistẽtẽ, & nõ ordinatã ad vlteriorẽ finẽ. & talis videtur esse cõtemplatio, sententia Philosophi, in qua cõtemplatione animus noster nõ quærendo per eã vlterius aliud quiescit quoad fieri potest in vita humana. Hoc autem addo, quia vt Augustinus inquit: Fecisti nos ad te, & inquietũ est cor nostrũ donec requiescat in te. { SI igitur actuũ omniũ.} Hæc est tertia pars 67
huius capituli, in qua cõcludit ꝙ operatio contemplatiua est perfecta felicitas hominis congregãdo breuiter rationes suprà allatas, & incipiendo ab vltima hoc pacto, Si bellicæ & ciuiles actiones sunt negotiosæ, & affectãt aliquid aliud, & ordinantur ad otiũ & speculatiuã, ipsa autem cõtemplatiua non expetitur propter aliquid aliud, sed propter seipsam, & est perfectissima operatio, & maximè continua, & habet voluptatẽ propriam exaugentẽ operationem, & habent sufficientiã, & omnes deinde conditiones quarum suprà meminit, Patet ꝙ humana felicitas perfecta nihil aliud est quàm cõtemplatiua operatio, si sumat mensuram temporis & longitudinem vitæ perfectam: omnia enim quæ tribuũtur felicitati perfectæ debent tribui speculatiuo, & contemplatiuo felici: sed perfectũ tempus videtur tribui ei. vnde in primo addidit cùm definiuit felicitatẽ, & in vita perfecta: ergo debita temporis & perfecta mensura tribuenda est felici cõtemplatiuo Debet enim per longitudinem temporis accedere ad perfectionem suam

ipse homo deinde operari diutius ad hoc vt sit perfectè felix, quia vna hirundo non facit ver, nec vna operatio felicẽ. qua-
68 re requiritur diuturnitas temporis. {ALIQVEM finem affectum.} Veluti felicitatẽ aliam à ciuili, id est speculatiuã.
69 {TALIS autem vita superat naturã.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosop. posteaquã declarauit contemplationem summã & perfectissimã esse hominis felicitatẽ, nunc idem confirmando, & vlterius afferendo, dicit ꝙ talis vita contemplatiua est potior quam ea quæ est secundum hominẽ. Et enim præstabilior quàm actiua: & cùm ambæ competant homini, cõpetunt per diuersa principia quorũ aliud est actiuũ, aliud contemplatiuũ. Ostendit igitur Philosophus quomodo cõtemplatiua se habet ad hominem, & probat ꝙ ipsa est perfectissima felicitas hominis, & quoquo modo superans cõditionẽ humanã, hoc pacto, Ea vita quæ est potior quàm ea quæ est secundũ cõditionem humanã est perfectissima felicitas eius: sed cõtemplatiua est huiusmodi: ergo cõtẽplatiua est perfectissima felicitas hominis & superãs quoquo modo conditionem humanã. Addit enim ꝙ is qui sic viuit, scilicet vita cõtemplatiua, nõ viuit secundũ conditionem humanã: sed secundũ quod aliquid diuinũ in ipso cõsistit, prout videlicet per intellectũ habet similitudinem cũ substantiis separatis. Notandũ ꝙ homini cõpetunt plures vires & operationes & vitæ. Anima enim humana habet potentiã vegetãdi, quæ non videtur cõpetere homini vt homo est: sed vt conuenit cum plantis, quæ plantæ non habeant præstabiliorem vitã. quare viuens vita vegetatiua videtur viuere plantarum vita: alia tribuitur homini, id est vita sensitiua quæ non videtur ei vt vltima sua operatio cõpetere: sed vt conuenit cum aliis animalibus. & tali vita viuere videtur vt animal quoddã, & vt brutũ est & alia vita rationalis quæ tribuitur ei, quia viuere dicitur non vt planta vel brutũ: sed excellẽtiore & præstantiore vita. ea autem est duplex, & alia viuere dicitur vt homo, alia verò supra conditionem humanã, est enim ratio in homine vt principium rerũ agendarũ: est etiã ratio principium rerũ speculandarũ, id est mens actiua, & speculatiua, & altera agit humana agibilia, alia speculatur ea quæ sunt: sed cùm per rationem differat à belluis, conuenientius esse videtur vt differat per eam potentiam rationalem quæ est propinquior

pinquior sensui: quàm per eã quæ est distantior. Differet igitur primò & immediatè ab illis per actiuã potentiã rationalem,& ideo talis potentia & operatio actiua competet homini secundũ cõditionem humanã,si immediate per istam differt à belluis. Ex his colligitur quòd actiua felicitas cõpetere videtur homini viuenti conditione quadam humana,& ciuili nõ viuenti præstãtiore & potiore, id est intellectiua quadã vita: quare alia erit ratio,& vita cõpetens ei vt viuit suprà cõditionẽ humanã, & vita quadã simili vitæ substantiarũ separatarũ quibus nõ cõpetunt vegetatiua,aut sensitiua , aut actiua propriè : ideo nõ dicuntur competere eis propriè virtutes morales,vt dicet posteà Philosophus nisi trãslatiuo quodam modo:sed viuũt vita contẽplatiua & intellectiua,& talis propriè videtur eis cõpetere homo autẽ videtur esse mediũ inter alia animalia & essentias separatas,& habere similitudinẽ cum vtrisque & disimilitudinẽ etiam ob varias potentias & operationes.nam similitudinẽ habere videtur cum brutis sensitiua potentia & operatione,differre ab eisdem per mentẽ & vitam actiuã immediate.Nam & si differat etiã per cõtemplatiuam, tamen est tanta distãtia quod non videtur immediatè differre:verũ ex alia parte per mentem contẽplatiuam,& vitam talem dicitur habere similitudinẽ cum substantiis separatis. & ideo dicit Philosophus talem vitã potiorem esse quã humanam In carne enim,vt inquit Hieronymus,si bene memini,præter carnem viuere cœleste,& non humanũ esse videtur.Differt autem ab illis per inferiores potentias: sed sensitiua & vegetatiua faciũt nimis magnam distantiam. quare dicemus quòd homo immediatè differt ab illis actiua vita vt sit differentia congrua : & sic homo secundum talem vitam competentem humanæ conditioni dicetur viuere vt actiuus, vt ciuilis, & socialis. Sed quoniam hominem inter essentias separatas collocauimus, & ea quæ sunt irrationabilia,& penitus immersa in materia propter varias potentias & operationes animæ, dicere etiam possumus quòd anima humana veluti quædam natura media inter ea quæ sunt seiuncta à materia,& ea quæ sunt immersa in eadem, poni potest. Nam cùm non fiat transitio ab extremo ad extremum sine medio. si sumeretur alia natura media perfectior,quàm humana, statim esset separata â materia : sin ignobilior , descenderet ad irrationa

tionabilia,& immerſa in ipſa materia.quare conſentaneum videtur vt ſit media ipſa anima humana inter hæc,cũ detur ordo in eſſentialiter ordinatis.Hoc ſtante oriri videtur pulcherrima ratio ad probandã immortalitatẽ animorum hoc pacto,Si anima humana media ſit quædam natura inter illa duo,æquum eſſe videtur & congruum vt per eas conditiones quibus plurimũ diſtat ab immerſis in materia,ſimilitudinẽ habeat cũ ſeparatis,& per eas quibus diſtat à ſeparatis cõueniat cũ immerſis.Sed ſeparatæ eſſentiæ duas habere cõditiones dicuntur,quòd neq; producũtur ex materia,neq; illã informant:immerſa verò econtrà talia habent duas alias ſuperioribus illis oppoſitas,quòd ducũtur ex materia,& illam informant. Anima igitur humana cum ſit media,& differat ab vtriſq;,& ſimilitudinẽ habeat cũ vtriſq; diuerſis rationibus, primo ſi cõuenire debet cũ immerſis,aut conueniet inquantum ducũtur ex materia,aut inquantũ informãt materiam: non primo modo.quia ſi duceretur de materia,informaret etiam eandẽ,& eſſet omnino idẽ cũ illis,& nõ media,vt ſuppoſitum & declaratũ eſt.Relinquitur ergo vt habeat ſimilitudinem cũ illis inquantũ informat materiã,& nõ ducitur ex materia.nã per hoc differt:ſin verò ſimilitudinẽ habere debeat cũ ſeparatis,tunc nõ habebit inquantũ ſeparatæ ſubſtantiæ non informant materiã,quia illæ nullo modo informãt materiam:anima autẽ eſt forma in corpore,& tota in toto, & tota in qualibet parte,& per hoc differret ab illis ſeparatis inquantum informat materiã.quare relinquitur vt ſimilitudinem habeat per aliã conditionẽ cũ illis,id eſt inquantum nõ producitur ex materia,nec erit de potentia eiuſdem, quo ſtante ſequitur extemplo quòd anima humana ſit immortalis,quia id quod non egreditur de potẽtia materiæ,omnium doctorũ cõſenſu eſt incorruptibile & immortale:ſed anima humana eſt talis:ergo anima humana eſt immortalis.

70 {OPORTET autem nõ quemadmodum.} Poſteaquàm oſtendit Philoſophus vitã contemplatiuã cõpetere homini ſecundũ quod ſuperat conditionẽ humanam,nunc affert ſententiam nonnullorũ priſcorum qui dicebant homines cum ſint mortales oportere ſapere mortalia & non immortalia. quam ſententiã alij Solonis,alij Heſiodi,quidam Simonidis dicunt fuiſſe.Eam carpit Philoſophus afferendo tres concluſiones

ſiones quæ patebũt.Dicit igitur in primis,poſthabere oportet eorum ſententiã qui monent nos vt ſequamur mortalia & humana,& eniti debemus viuere ea vita quæ eſt ſimilis immortalibus,& eſſentiis ſeparatis,& ſecundũ eã vitam quæ eſt optima omniũ quæ ſunt in nobis,id eſt,ipſa mens & ratio & intellectus,qui etſi ſit paruum mole,quia eſt indiuiſibile & ſimpliciſsimum,& per cõſequẽs caret quãtitate vel magnitudine molis,tamẽ vi multũ excellit,quia imperat ordine naturæ cunctis potẽtiis inferioribus quæ ſunt in nobis,& præſtabilitate quoq; excedit,cum ſit ſimplex & immaterialis.quare quiſque dicit Philoſophus,videtur eſſe hoc,id eſt, mens & ratio,quia eſt principaliſsimum in homine.& ideo affert primam concluſionẽ talem.Id quoquo modo videtur eſſe vnuſquiſq; quod eſt in eo præſtabiliſsimũ:ſed mens eſt præſtabiliſsimũ in homine:ergo vnuſquiſq; videtur quoquo modo eſſe mens.Declaratur ſententia Philoſophi ex iis etiã quæ dixit in nono,Videbitur,inquit,id eſſe quiſque quod intelligit,aut maximè quaſi vnuſquiſque videtur eſſe id principalius in eo quod omnia alia ſunt quaſi inſtrumenta illius. quare ſi ab aliquo ſui denominari debet,id à principaliſsimo debet fieri:ſicut dicitur id factum eſſe à ciuitate cum ſit à magiſtratu vel à gubernatoribus reipublicæ tãquam à principaliſsimo,vt antea Philoſophus tetigit.Sic igitur cum homo viuit ſecundũ intellectum,viuit ſecundũ vitam maximè propriam ſibi,& gratificatur ei,vt dixit in nono,quod eſt ſuiipſius ſummè præcipuũ:itaq; abſurdũ videretur ſi quis omiſſa tali vita præcipua,& potiore,& ſibi propria.illud enim quod eſt optimum ſecundũ naturã,in vnoquoque genere eſt maximè propriũ ſibi:omiſſa,inquam,vita potiore & ſimili immortalibus declinet ad mortalia,vt illi monebant.vnde ſecunda affertur cõcluſio,Id quod eſt ſecundũ naturã cuique proprium,eſt optimũ & iocundiſsimum ſibi:ſed vita intellectiua eſt ſecundũ naturã propria homini:ergo eſt optima,& iocundiſsima.atq; ex hac oriri videtur tertia cõcluſio.Nam optima & iocundiſsima vita cuiuſque eſt ei feliciſsima:ſed ea quæ ſit ſecundũ mentem eſt huiuſmodi:ergo talis vita ſecundũ mentem,& omnino cõtemplatiua eſt feliciſsima vitæ hominis.& iocundiſsima ei cum ſit maximè ſibi propria. neque hoc repugnare videtur ei quod ſuperius dictum fuit, quòd

quòd ſcilicet nõ eſt ſecundũ hominem,ſed ſupra hominem: non enim ſecundum hominẽ quantum ad naturã compoſitam,quia nõ eſt ſimplex natura hominis.eſt autẽ propriiſsimè ſecundũ hominem quantũ ad id quod eſt principaliſsimum in homine,quod quidem perfectiſsimè inuenitur in ſubſtantiis ſuperioribus:in homine autem imperfectè videtur,ſi comparetur cum illis,& tamẽ iſtud paruum mole,quia eſt indiuiſibile,vi & nobilitate excellẽtius eſt omnibus aliis quæ ſunt in homine.ſed notãdum quòd nullum indiuiſibile propriè habet molem,ſunt autem multa indiuiſibilia quæ ſunt imperfectiora diuiſibilibus,vt punctum reſpectu lineæ quæ eſt diuiſibilis,& linea quæ reſpectu ſuperficiei,& inquantum eſt eius terminus eſt indiuiſibilis,& ſuperficies reſpectu corporis.Corpus enim trinæ dimenſionis eſt perfectius,& puncto,& linea,& aliis huiuſmodi præcedentibus ipſum:ſed ne quis forſitan indiuiſibile tale,id eſt mentem aſpernetur ita vt putet quòd talis indiuiſibilitas arguat defectũ in mente,vt facit in multis,ideo Philoſophus adiunxit vi,& pretioſitate multo magis excellit.Sic igitur patet quòd contemplatiuo ſecundum virtutẽ mentis eſt ſumma felicitas humana, & maxima quoad fieri poteſt in hac vita.Cæterum ne quis fortè miretur Philoſophum in ſeptimo dixiſſe quandã heroicam eſſe virtutẽ ſuperantem cõditionem humanam,hic quoque dicat contemplatiuã quaſi ſuperare naturã hominis, & conditionẽ quoque humanã:ideo intelligendum eſt quòd ibi in ſeptimo loquebatur de ea virtute quæ circa mores hominum videtur ſuperare communẽ curſum humanæ naturæ,& tamen eſt mediocritas inter duo vitia,id eſt,inter immanitatem quæ eſt exceſſus,& immanitatem quæ eſt defectus.hoc autẽ in loco Philoſophus loquitur de contemplatiua,quæ ab omni negotio ſeparata non dicitur verſari circa mores hominum: ſed circa ſpeculatiua & intelligibilia.& quia eſt ſecundũ perfectiſsimam potentiã omnium quæ ſunt in nobis,ideo dicitur quoquo modo excedere naturam hominis,eo modo quo ſuprà diximus,inquantũ talis vita ſimilis eſt vitæ ſubſtantiarum ſeparatarum:accedit etiã quòd eſt circa nobiliſsima obiecta:ideo principatum ei tribuit Philoſophus inter omnes viuendi rationes,& modos & felicitatem ſupremam in tali vita,& operatione collocauit.

De feli

De felicitate actiua, ac præcipuo munere operationis.

CAPVT VIII.

SEcundò autẽ est ea uita quæ à uirtute alia manat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ sunt. nam iusta & fortia, & cætera quæ à uirtutibus proficiscũtur, inter nosipsos agimus, in commercijs, & neceßitatibus, atq; actibus communibus, & item affectibus unicuiq; seruantes decorũ. hæc autem omnia constat esse humana. Nonnulla & à corpore prouenire uidẽtur: & multũ uirtus morum cum affectibus iuncta est. Coniuncta est etiam & prudentia moris uirtuti, & hæc prudentiæ: si principia quidem prudentiæ à uirtutibus ipsis emergant, rectum uerò moris uirtutum à prudentia manat. Cùm autem hæ sese sic habeãt, ut à se mutuò pendeant, sintq; coniunctæ affectibus: circa ipsum compositum fuerint. at compositi uirtutes humanæ sunt. quare & ea uita quæ ab ipsis proficiscitur, & felicitas humana est. Mentis autem est separata. Atque tantùm de ipsa sit dictum. exactè nanque dicere proposito maius est. Videbitur autẽ & externa affluentia perparum, aut minus indigere quàm moralis. opus est enim utrisque necessarijs rebus. Atque sit æquè: quanquam circa corpus & res tales ciuilis homo magis elaborat. parua enim differẽtia fuerit. In operationibus autem non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad liberalitatis operationes exercendas: & iusto ad retributiones: pecunijs opus erit. Voluntates enim nõ sunt manifestæ. Simulant autem & qui non sunt iusti, agere iustè uelle. Forti autem opus est potentia, si agit aliquid eorũ quæ à uirtute proficiscuntur, & potestate etiam temperanti, quo nanque modo

Margin numbers: 71 (beside line 1 of chapter text, "...alia ma-"), 72 (beside "nanque dicere proposito maius est. Videbitur autẽ & ex-").

modo aut hic, aut cæterorum quiſquam manifeſtus erit? Quæritur autẽ utrum magis proprium ſit uirtutis electio, an ipſi actus: quippe cùm in utriſque uirtus conſiſtat. atque conſtat in utriſq; perfectum ipſum conſiſtere. Ad actus autẽ multis indiget: & quo maiores pulchrioréſq; ſunt, eo pluribus indiget. At contemplanti nullis huiuſcemodi rebus ad operationem eſt opus. quin & impedimento fere ſunt ad contemplationẽ. Sed hoc ipſo quo homo eſt, atque cum pluribus uiuit, expetit ea agere quæ à uirtute proficiſcuntur. indigebit igitur talibus ad ea agenda quæ ad hominem ſpe-
73 ctant. Atque felicitatem perfectã contemplatiuã quandam operationem eſſe, hinc quoq; fuerit manifeſtum. Deos enim maximè beatos eſſe putamus, atque felices. At quoſnã actus tribuere illis oportet: iuſtóſne? An ridiculi uidebuntur, ſi commutant & depoſita reddant, & huiuſmodi cætera agãt? At fortéſne, propterea quòd formidoloſas res ſuſtinent, periculáque ſubeunt honeſtatis ipſius cauſa? An liberales? at cuinam dabunt? Abſurdum eſt inſuper ſi nummos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperãtes? at quidnam fuerint? An laus eſt importuna ſi prauas dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia diſcurrent, cuncta quæ ſunt circa actus, parua quædam & digna dijs immortalibus ſanè uidentur. At uerò uiuere ipſos uniuerſi putant: quare & operari. Non enim oportet illos, ut endymionem aiunt, dormire. Viuenti igitur ei cui actio & multò magis affectio non tribuitur quidnã aliud præter cõtemplationẽ reſtat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, contemplatiua ſine controuerſia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea
74 homo eſt ſummè felix, quæ illi maximè eſt cognata. Signũ eſt huius & animalia cætera felicitatis expertia eſſe: tali penitus operatione priuata. Nam dijs quidẽ tota eſt uita beata
talem

talem habentibus operationem. hominibus autem, quoad ip
sos talis operationis quædã ineſt ſimilitudo. At animalium
cæterorum nullum prorſus eſt felix. quippe cũ nulla ex par=
te particeps ſit contemplationis. Quouſque igitur contem-
platio ſeſe extendit, eouſque ſeſe extendit & felicitas ipſa.
& quibus contemplatio magis ineſt, ijs & felicitas magis
ineſt, non per accidens quidem, ſed per ſeipſam utique con=
templationem. hæc enim per ſeipſam eſt pretioſa. Quare fe
licitas cõtemplatio fuerit quædam. Eſt autem opus huic & 75
proſperitate externa cùm ſit homo. Natura nanque ipſa nõ
eſt ad contemplandum ſufficiens: ſed & corpus ſanum eſſe
oportet, & alimenta, reliquumq́; famulatum adeſſe. Non ta 76
men putandum eſt multis ac magnis ei opus fore qui futurus
eſt felix: ſi fieri nõ poteſt ut ſit beatus ſine bonis externis.
Neque enim ſufficientia, neque iudicium, neq; actus in exu
peratione conſiſtit. ſed fieri poteſt ut & non principes ter=
ræ ac maris agant honeſta. Etenim à mediocribus facultati=
bus poteſt quiſpiam agere per uirtutem. Atque id clare cer=
nere licet. priuati nanque non minus agere uidentur res bo=
nas, quàm qui ſunt in poteſtatibus conſtituti: imò etiam ma
gis. Satis autem eſt tot facultates habere. erit enim eius ui=
ta felix qui per ipſam operatur uirtutem. Solon etiam bene
fortaſſe de felicibus ſenſit, quiquidem eos eſſe felices dixit,
qui mediocriter res habuerunt externas, & pulcherrimas 77
res (ut putabat) agere, * modeſtéque uixere. Fieri enim po- 78
teſt, ut mediocria poßidentes agant ea quæ agere oportet.
Videtur autem & Anaxagoras, non locupletem, neque po-
tentem felicem ipſum exiſtimaſſe: cùm dixit ſe non mirari, ſi
quis abſurdus multitudini uideatur, hæc enim ſentiens res ſo
lùm externas, his iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ
igitur noſtris ſententijs & ſapientum opiniones eſſe uiden-

* καὶ βεβιωκότας σωφρόνως, id eſt tẽperatè ſeu modeſtè viuere.

79 *tur. at enim habent quidem & talia quãdam fidem. Veritas tamen in ijs quæ in actionem ueniũt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis consistit. Considerare enim oportet ea quæ antea dicta sunt ad opera referentes, & uitam. Et si consona sunt operibus, accipienda sunt, sin uerò discrepant, uerba sunt tantùm putanda. At*

80 *uerò qui mente operatur, & eam colit, disponitur optimè. * is & amicissimus dijs immortalibus esse uidetur. Nam si dij curam humanarum rerum, ut existimatur, aliquam habent, rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeq; sibi cognatum. hoc autem fuerit ipsa mens. & in eos qui maximè hoc amant atque honorant, beneficia uicissim conferre, tanquam curam ijs quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè benéque agentes. At constat hæc omnia maximè sapiẽti inesse. * Amicissimus igitur sapiens ipse dijs immortalibus est. Eundem autem conueniens est & felicissimum esse. Quare sapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

θεοφιλέστατος ἔσιν εἶναι.

θεοφιλέστατος ἄρα.

COMMENT.

71 SEcundo autem est ea vita quæ à virtute alia. } Hoc est tertium capitulum huius tractatus in quo Philosophus posteaquam declarauit felicitatem consistere in optima operatione secundum optimam virtutem principalissimæ potentiæ nostræ, & quòd talis erat contemplatio secundum sapientiam: nunc considerare videtur de felicitate actiua comparando eam cum ipsa contemplatiua, & ostendendo quòd contemplatiua felicitas quæ est in contemplatione mentis secundum sapientiam est longè præclarior quàm actiua quæ est actio secundum prudentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare videtur, sicut diximus, felicitatem actiuam esse inferiorem cõtemplatiua quatuor rationibus. Prima ratio, Id quod est humanum, videtur esse inferius eo quòd superat quoquo modo conditionem humanam: sed feli

felicitas actiua proueniens à prudentia & virtute morali,est humana:cõtemplatiua verò,etsi sit hominis,superare tamen videtur conditionem humanam:ergo actiua erit inferior cõtemplatiua.Maior est nota.Minorem declarat Philosophus per quatuor conclusiones tales.Prima hoc pacto : Operationes quæ versantur circa res humanas sunt humanæ : sed ea quæ proueniunt à virtutibus morum versantur circa res humanas:ergo sunt humanæ.quòd autem ita sit,declarat Philophus discurrendo per operationes fortitudinis & iustitiæ, & similium quas ostendit versari circa actus externos vel affectus internos,quæ sunt humana,vt patet in textu.Secunda cõclusio est talis,quòd virtutes morum & prudentia sunt inter se cõiunctæ.ex quo sequitur quòd si virtutes morum sint circa res humanas,erit etiam ipsa.Probatur autem cõclusio hoc pacto,Virtutes quæ sunt ita inter se vt altera mutuo dependeat,sunt coniunctæ inter se atque connexæ: sed virtus morum,& prudentia sunt huiusmodi:ergo sunt inter se coniunctæ atque cõnexæ.Ratio patet,quia principia prudentiæ:quæ sunt fines consequendi honesti,prouenire videntur à virtutibus morum:rectitudo versa vice virtutum moralium,qua diriguntur virtutes tales ad consequendam bonum finem , fit ab ipsa prudentia.vnde in sexto,Insuper,inquit,opus perficitur secundum prudentiam,& moralem virtutem,etenim virtus intentionem facit rectam:prudentia verò ea vniuersa dirigit quæ ad illam perducunt.sed hæc latius in sexto. Patet ad propositum nostrum quod istæ sunt inter se cõiunctæ ex iis quæ diximus,& etiam ex definitione virtutis , ita vt ab se mutuo pendeant,& prudẽtia sit gubernatrix,& quasi clauum tenens inter ipsas secundum dirigit cursum ad portum , id est ad finem optimum attingendum antea sibi propositum. Tertia conclusio est,quod virtutes morum & prudentia sunt circa compositum,Hæ virtutes quæ videntur esse coniunctæ cum affectibus,sunt virtutes vt circa compositum:sed virtutes morales & ipsa prudentia sunt huiusmodi:ergo circa cõpositum. Et ratio est,quia morales virtutes sunt coniunctæ cum affectibus , prudentia cum moralibus virtutibus : ergo cum affectibus. sed affectus sunt communes composito ex anima & corpore cùm pertineant ad partem sensitiuam. Ex quo affertur Quarta cõclusio talis,quòd virtutes morales , &

ipsa prudētia sunt virtutes humanæ:hæ virtutes quæ sunt circa compositum sunt humanæ inquantum homo est compositus ex anima & corpore:sed tam virtus moralis quàm prudentia est huiusmodi:ergo tales virtutes dicuntur humanæ. Ex quo patet quòd vita quæ est secundũ prudentiã & virtutē moralē dicenda est humana:& hæc dicitur vita actiua, & per cõseques felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus concluditur probatio minoris primæ rationis & cõclusio principalis, quod est inferior contēplatiua,quæ videtur superare cõditionem humanã,cũ sit intellectiua & separata ab iis affectibus & actionibus humanis. vnde cũ prudentia sit virtus intellectiua,& videatur separata etiã ab istis humanis , ideo attulit Philosophus eã rationē qua probare nititur eã esse cũ moralibus,quæ sunt circa affectus & actus humanos. vnde cũ & prudētia circa talia versetur,& ad talia se vertat,videt humana.

72 { VIDEBITVR autem & externa affluentia.} Allata prima ratione,& cõfirmata multis conclusionibus ad declarandum principale intentum , quòd felicitas actiua est inferior quàm speculatiua: nunc affert secundam qua idē ostendit quod speculatiua est præstantior,hoc pacto,Ea vita quæ paucioribus indiget est præstãtior ea quæ indiget pluribus externis: sed contemplatiua indiget admodũ paucis, actiua pluribus: ergo cõtemplatiua est præstãtior quam actiua. Maior patet, quia minima indigētia arguit maiorē sufficientiã,& per consequens maiorē perfectionem vitæ quàm illa quæ est maioris indigentiæ. Minorem declarat Philosophus,id est,quòd actiuus pluribus indiget. Primò,actiui & speculatiui cũ sint homines,rebus externis necessariis ad viuendum ambo indigent: verum circa corpus magis laborant actiui & ciuiles homines,quàm contēplatiui:quod nonnulli exponunt, quia in exercendis operationibus suis magis exercēt corpus, tamen exponi quoq; aliter potest.quòd maiorē curã adhibēt circa corpus,vt circa victum,& vestitum,& domos, & alia eiusdem generis pertinentia ad cultum corporis:speculatiui verò habitis necessariis non curant de aliis. sed ponamus , dicit Philosophus,quòd in talibus necessariis ad viuendum & alendã vitã sint pares vel parua sit inter eos differentia in his, veruntamē in eo erit differentia magna,quòd actiuus multis indiget ad operandum quibus nõ indiget speculatiuus. Liberali enim

enim ad dãdum,& iusto ad remunerationes faciẽdas est opus externis bonis:sic etiam forti est opus viribus, & temperato licentia rerum circa quas possit concupiscẽtiam moderari. & sic de aliis virtutibus quæ sunt circa affectus vel actus. sed cum aliquis dicere potuisset,virtus consistere videtur in actu interno,quid enim si nõ adsint nũmi & facultates? est enim dispositus promptè ad operationẽ studiosam producendam si adessent facultates:ideo subdit Philosophus quòd voluptates hominum nõ sunt manifestæ,scilicet sine operationibus externis. multi enim iniusti simulant se velle agere iusta, & fortes fortia,& sic de aliis:quare oportet vt concurrãt etiam actus externi ad cõpletam perfectionem virtutis. Vnde quæritur & quæri solet in vtro magis cõsistat,an in electione,an in actu externo,quod est signũ eam consistere in vtrisque, & quãuis electio sit principalior in virtute morali vt antea dictum fuit,tamẽ ad omnimodam (vt ita loquar) perfectionẽ virtutis moralis requiri videtur non solũ electio, sed etiam actus exterior:sed contemplanti non est opus tot & talibus, quin etiã ipsum impedire videtur potius & distrahere. Vnde anteà etiam dixit ꝙ nimiæ prosperitates impediunt felicitatem ciuilem.& actiuã:ergo multò magis speculatiuã. & non solũ nimiæ,sed ea etiam externa quæ sibi adessent præter necessaria ad viuendum,quibus indiget inquantum est homo & viuit cum pluribus,& inquantum interdum subit vicem actiui expetẽdo ea agere quæ sunt secundum virtutem moralem & actiuam. Concluditur quòd longè paucioribus indiget contemplatiuus quàm actiuus,& ex tali minori indigentia infertur, quòd contemplatiua est præstantior quàm ea quæ est secundum virtutem moralem,& quàm actiua.

{At verò felicitatẽ perfectã.} Affert tertiã rationẽ Philosophus qua idem probat,scilicet ꝙ felicitas cõtẽplatiua est perfectior quàm actiua,hoc pacto, Ea operatio atque felicitas quæ est similis operationi quã substãtiis separatis vel ipsi ideo tribuũt,est perfectior ea quã eidẽ nõ tribuũt:sed contemplatiua tribuitur ei,non autẽ actiua propriè:ergo contẽplatiua est perfectior & excellentior quàm actiua. Maior est manifesta,quia omne perfectum tribuitur in deo. Minor declaratur à Philosopho: & primò quòd actiua non tribuitur substantiis vel deo secũdũ moralem vitã,quia si talis tribue- 73

retur,tunc ex cõſequẽti tribuẽdę eſſent morales virtutes quas non ſolemus propriè tribuere,vt patet inductiuè per omnes. Ridiculũ enim eſſet, dicit Philoſophus, ſi operationes iuſtitiæ in reddẽdis depoſitis,& operationes fortitudinis circa terribilia,vel tẽperãtiæ & huiuſmodi tribueremus deo. Nã vbicunq; eſt virtus morũ,ibi perturbatio cadit vel affectus: ſed in deũ qui eſt perfectiſsimus nullo modo perturbatio vel affectus cadit:ergo nec virtus propriè morũ tribuitur deo, nec etiã ars. quare cũ agere hoc pacto, & multò magis facere remoueatur ab eo, id eſt non tribuatur, quid ergo tribuetur ei præter cõtemplationẽ,cũ ſit ei aliqua operatio tribuenda? ex quo cõcluditur,ꝙ cum ea operatio quæ eſt ſimilis operationi diuinæ,ſit omniũ perfectiſsima,& cõtẽplatio ſit huiuſmodi, ꝙ contẽplatiua erit noſtra ſuprema felicitas,& lõgè excellentior quã actiua:verùm cũ inter cõtemplationes detur gradus, perfectiſsima cõtemplationũ erit perfectiſsima felicitas. Notandũ primò ꝙ operatio aut eſt actiua,aut factiua,aut cõtemplatiua,poſthabitis vegetatiuis & ſenſitiuis. Operatio igitur actiua videtur prouenire à virtute morali atq; ab ipſa prudẽtia quibus producimus actiones ſtudioſas:factiua aũt videtur prouenire ab arte qua facimus aliquod opus, veluti ſtatuã,& plerũque remanet opus,vt de ſtatua diximus:interdũ non remanet,veluti in pulſatione citharæ per artẽ citharizãdi euenire videtur:ſed operationes actiuæ perficere vidẽtur habentem etiã extra extẽdi ad alios, factiuæ verò vidẽtur perficere potius ipſum opus vt ſtatuã,quanquã ipſa ars quæ eſt habitus dicatur etiã eſſe perfectio intellectus factiui. Contemplatiua vero operatio nunc ab habitu principiorũ qui dicitur intellectus,nunc ab habitu cõcluſionum qui dicitur ſcientia,nunc & precipuè atque maximè à ſapientia quæ eſt vtrorunque perfectiſsimus habitus prouenire videtur, & habentẽ ipſum perficere ſecundum eam potentiã nobiliſsimam omnium quæ in nobis ſunt, & non ordinari ad aliquid aliud niſi per accidens. quare factiua operatio eſt minùs perfecta quã actiua, & actiua quàm cõtemplatiua quæ eſt omniũ perfectiſsima, & præcipuè cùm ſimilis eſſe dicatur operationi quæ tribuitur Deo. Nam propriè actiua ſecundũ virtutes morales hoc pacto nõ tribuitur ei,nec factiua,ſentẽtia Philoſophi,& tamẽ tribuenda eſt aliqua:ergo cõtemplatio:dicere autẽ quomodo tribuatur

tur contẽplatio ipsi Deo,non est præsentis speculationis. Dei enim contemplatio dicitur esse perpetua & vnica: est ibi id quod intelligit,& quod intelligitur,& intellectio idem re:verùm si qua est similitudo & vestigiũ operationis illius,non est nisi ipsa cõtemplatio.sed iis omissis quæ ad theologos referimus, veniamus ad illud quod Philosophus dicit, remouendò virtutes morales à Deo & actiuas:sacri tamẽ appellãt eum iustum & fortẽ.quare notandũ ꝙ aliquo modo attribuere possumus ꝙ dicatur iustissimus,sed alio modo quàm nos:& similiter studiosissimus,id est translatiue,vt inquiũt,non enim est ibi perturbatio vel affectus. verùm distribuere videtur Deus vnicuiq; quod suũ est, hoc pacto, quia creauit omnia,& cũ sit aliud præstantius alio, & sint diuersa, tribuit Deus vnicuique quod cõuenit,vt homini mentẽ,animalibus aliis sensum,plãtis vegetatiuã,& sic de aliis successiue sua partitur dona.&hoc pacto Deo iustitiã tribuere solemus.Itẽ vlterius dicere possumus Deũ esse iustissimũ quia constituit pœnas & præmia secundũ materiã,eodem pacto liberalitatẽ fortitudinẽ & alias virtutes tribuere possumus,quia ita appellamus trãslatiue ab iis quæ sunt in nobis vt per similitudinẽ intelliguntur,non ꝙ sint eo pacto in eo,quia in Deo non sunt vllo modo perturbationes vel affectus, sed sunt rationes quædã liberatæ penitus ad huiusmodi cõditionib. quæ humanis virtutib. tribuũtur: verũ supereminẽti quodã modo tribuũtur ei ab æterno. præbuimus quoq; omnipotẽtiã, respiciẽdo ea quæ non implicãt cõtradictionẽ. sed hæc ad theologiã pertinẽt,vt supra dictum fuit.quare ad sacrarũ literarum veritatẽ nosipsos referimus & hãc materiã.Illud tantũ patet ad nostrũ præsens propositũ ꝙ inter operationes humanas ea quæ est similima diuinæ speculationi est felicissima,& ea est cõtẽplatio,sentẽtia Philosophi

{SIGNVM est etiam huius,quòd animalia.} Quarta est ratio quæ sumitur ex quodã signo,quo idem probat ꝙ speculatiua operatio est suprema felicitas nostra, & omnino perfectior quàm actiua,dicendo quòd huius signũ est quod animalia irrationabilia quæ sunt expertia felicitatis carent vel vacant penitus tali operatione,quia non habent mentẽ: sed maximè distãt ab ea,& presertim à speculatiua. Nam in aliis habent similitudinem quandã etiam cum operationibus virtutum moraliũ,sicut leo dicitur per quãdã similitudinẽ habere 74

fortitudinem,& formicæ congregare alimentum videntur,& conſtituere cœtus & partiri munera inter ſe,& diuidere receptacula in tres partes,quarū in alia tradūt reponere mortuas, in alia nutrimentū, in alia ipſas verſari. itaq; agere videntur inſtinctu naturali ac ſi haberent prudentiā: & illa vis irrationalis qua ducūtur huiuſmodi animalia ad hæc efficienda, videtur eſſe ſuprema in illis, ſicut eſt mēs in nobis. quare in his agendis videtur habere ſimilitudinem cum quibuſdam operationibus noſtris:verū a cōtemplatione penitus abſunt, nec vllam nobiſcum in hoc ſimilitudinē habent:ſed nec mentem habent, vt diximus, nec vniuerſale percipiunt, Ratio igitur conſiſtit in eo,quòd cùm videamur per cōtemplationem tantum diſtare à brutis quę ſunt penitus expertia felicitatis,ideo ſuprema felicitas humana in ea cōſtituenda videtur,& actiua etiam per hoc apparet quòd longè eſt inferior ipſa contemplatiua. Homines igitur,dicit Philoſophus, in tantū ſunt beati inquantū exiſtit in eis quædā ſimilitudo talis operationis, ſcilicet ſpeculatiuæ, & felicitas eouſque ſe extendit quouſque ipſa contēplatio. & hoc dupliciter:aut ex parte tēporis & durationis ipſius cōtemplationis, vel extendit ſe ex parte ſubiectorum in quibus eſt, quod videtur magis accommodatum. Duæ igitur his in ſumma videntur eſſe præcipuæ rationes ad oſtendēdum ſpeculatiuā eſſe ſupremā felicitatem,& eſſe præſtantiorem actiua: vna quia cōtemplatio eſt ſimilis operatio ni diuinæ,& alia quia per cōtemplationem valde diſtamus à brutis. Sunt autē nonnulli qui dicunt pauca de cōtemplatiua felicitate dixiſſe Philoſophum in lib. Ethic. verùm ſi diligenter animaduertimus, reperiemus quòd illa pauca vi cōtinent multa,& præſertim cùm pluribus rationibus declarauerit cōtemplatiuā felicitatem eſſe ſupremam & propriiſsimā inter

75 omnes operationes humanas, vt patuit. {EST autem opus huic & proſperitate.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habet ad externa bona. dicit igitur ꝙ ſibi opus eſt rebus exter nis,id eſt neceſſariis ad vitam cùm ſit homo. & ratio eſt,quòd homo non eſt tantum mens vt ſit ſufficiens ſecundum naturam ſuam quæ non eſt ſimplex ad hoc vt poſsit ſolummodo contemplari,ſicut faciunt ſubſtantiæ ſeparatæ:ſed cùm habeat corpus,indiget neceſſariis, quibus ſuſtētari poſsit, & etiam

ſanitate

sanitate. Indiget enim spiritu ob hoc, quia facilè non potest contemplari sine subministratione potentiarũ sensitiuarum, in quibus suscipiũtur species quæ deseruiũt intellectui. quare necessariis, quæ ad hæc requirũtur, indiget cõtemplatiuus.

{NON tamen putandum est.} Quãuis felix speculatiuus indigeat rebus externis, vt diximus, declarat tamẽ Philosophus quòd non indiget multis, nec abundanti prosperitate. quam sententiã probat primò ratione hoc pacto, Plura requirũtur ad operationem secundũ moralem virtutẽ, quàm ad cõtemplationem: sed in illa non requiritur superabundantia, sed in quadam mensura, quia nimiæ prosperitates impediunt felicitatem, vt suprà dixit: ergo multò pauciora requiruntur in contemplatiua. Similitudo tenet, & consequentia probatur, quia nec sufficientia, nec iudicium electionis, nec actus virtutis cõsistit in superabundantia. Probare etiã videtur ꝙ actiui in operationibus secundum moralem virtutem non indigẽt multis ad operandum. Nam priuati & mediocres homines melius operari vidẽtur res bonas vt plurimum, quàm ij qui sunt in potestatibus constituti, & qui habent superabundantiam prosperitatis, vt videmus per ipsam experientiam. 76

{SOLON etiam bene.} Probat idem autoritate Solonis & Anaxagoræ, deinde ostendit quomodo sunt intelligendę illæ autoritates. dixit autem primò quòd Solon bene forsitan sensit cùm dixit illos satis fuisse felices qui mediocres habuerũt facultates & satis de rebus externis, & res gesserunt optimas. Anaxagoras verò cùm esset Philosophus, & daret operam speculationi, negligerétque propterea rem familiarẽ suam, atque ob id pauper esset, & à vulgò contemneretur & haberetur ineptus atque absurdus homo, dicere solebat non esse mirandum si multitudo imperita ita iudicaret, quæ percipit res externas, & secundum illas iudicat, & non discernit bonum, nisi id quod extrà ei apparet. 77

{FORTASSE.} Hanc particulam addidisse videtur Philosophus, quia non assentitur in omnibus sententiæ Solonis. Solon enim eum qui iam vixit felix, appellandum censet felicem: Philosophus verò cùm loquatur de felicitate humana, præsenti felicitate appellat felicem. videamus autem primò quonam pacto de sententia Solonis disseruit. 78

{AT enim habent quidem.} Ostendit 79
hac in parte Philosophus quomodo istæ sententiæ sint cre-

dendæ: & hoc facit, quia cum attulerit ipſas ſine vlla ratione vel probatione potuiſſet aliquis dicere non iis adhibendam fidem. ideo Philoſophus dicit credẽdum eſſe iis propter operationes, & experientiam vitæ. Nam veritas circa ea quæ agimus conſiſtit in operibus, & circa ea quæ ſpeculamur in rationibus & demõſtrationibus & ſcientiis. quare tunc putatur eſſe credendum ſententiis & ſermonibus in rebus agendis cùm opera eorum qui tales ſententias afferunt illis ſententiis reſpondent: ꝙ ſi vita & opera diſcrepant à ſententiis & verbis, exiſtimandæ ſunt tales ſententiæ inanes quoad eos qui illas proferunt. Oportet enim non ſolum docere: ſed etiam facere ea quæ doceas, Caſtigo corpus meũ, inquit Apoſtolus, & in ſeruitutem redigo, ne cùm aliis prædicauero, reprobus efficiar. Et author veritatis, Opera mea teſtimoniũ perhibent de me: & ſi mihi nõ creditis, credite operibus meis. quare in iis quorum finis principalis non eſt cognitio, ſed actio, cùm opera cum ſententiis concordant, tunc adhibetur fides. Solon igitur & Anaxagoras cùm aſpernari viderentur re ipſa abundãtiam externarum rerum, fidem ſuis ſententiis faciebant.

80 {A T verò qui mente operatur, eam & colit.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habeat ad eſſentias ſeparatas: & afferuntur tres cõcluſiones, quarum prima eſt talis, Is qui amat & colit id quod in homine eſt præſtabiliſsimũ, & ideò vehementer acceptum, eſt Deo amiciſsimus vel chariſsimus: ſed vir ſapiens eſt huiuſmodi: ergo vir ſapiens eſt amiciſsimus vel chariſsimus Deo. Nam ſapiens colit mentem quæ eſt optimum in hominibus, & ſimillimum iis quæ ſunt in Deo. Nec enim Deus, inquit Cicero, qui intelligitur à nobis alio modo intelligi poteſt: niſi mens ſoluta quædam & libera, & ſegregata ab omni conditione mortali: tunc vltra ſi Deus habet curam rerum humanarum, dicit Philoſophus, vt habet & communi ſententia & opinione creditur, profectò vir ſapiens chariſsimus exiſtens Deo cùm mentem colat & bene operetur, multa beneficia & magna à Deo conſequetur bona. ex quo ſequitur hoc pacto. Secunda concluſio, Qui Deo eſt amiciſsimus vel chariſsimus, eſt feliciſsimus: ſed ſapiens qui viuit intellectiua vita eſt huiuſmodi: ergo ſapiens eſt feliciſsimus. Atque ex iis Tertia cõcluſio ſequitur talis, quòd cõtemplatiua felicitas

citas

citas quæ est operatio secundũ sapientiã,est suprema nostra felicitas,sentẽtia huius Philosophi,& longè præstãtior quàm actiua,licet actiua etiam in genere suo sit summũ bonũ.vnde ea uerba quæ in textu Philosophus tangit,vbi dicit,rectè benéque agentes,referre ad actiuã possumus ne illã excludamus.Cõcluditur autẽ quòd vltimã & supremam felicitatem humanam collocauit Philosophus Aristoteles in operatione secundũ sapientiã qua virum sapientẽ coniungi cũ causa sua quoquo modo velle videtur,id est cũ summo Deo authore suo,vt ei per contemplationem eo pacto amicissimus vel acceptissimus fiat,& per quandam amicitiã,si dicere licet,ei cõiungatur quoad fieri potest.Ex quo forsitan nonnulli elicerent amicitiã talẽ esse similẽ ei quam sacri scriptores appellant charitatẽ,& arguerent per hoc felicitatẽ nostram nõ minus cõsistere in actu voluntatis quæ est charitatis domicilium,quàm in operatione intellectus & mentis.Notandum quòd humana felicitas summa atque suprema,vt ex dictis Philosophi colligitur,in vita cõtemplatiua videtur cõsistere per quam homo cõiungi quoquo modo Deo videtur,& magis quàm per actiuã.Et hoc idẽ in duodecimo Metaphysicæ Philosophus,id est quòd cõtemplatio est nostra felicitas,vbi etiam indicare videtur nostrã felicitatẽ humanã cõsistere in contemplatione substantiarũ separatarũ,& præcipuè & maximè ipsius Dei:datur enim gradus inter operationes speculatiuas.& earum perfectio sumitur non solũ ex parte mentis,& nobilissimæ potentiæ nostræ,sed etiam ex nobilitate obiecti.Quare cùm Deus sit perfectissimus omnium obiectorum circa quæ mens speculãdo versatur,meritò nõ quæcunq; cõtemplatio erit in summo gradu,sed ea quæ erit circa bonitatem diuinã,& ipsum gloriosissimum Deum,vnde oriri videtur amicitia & cõiunctio illa,per quam vir bonus & sapiens quoquo modo contemplando ipsum coniungitur causæ suæ:& hanc dicerent forsitã aliqui similẽ esse ei,quam theologi charitatẽ appellãt.ex quo agitur disputatio de actu voluntatis & operatione mentis,vt suprà etiam diximus,cuius determinatio à sacris theologis petenda est.Patet igitur ex dictis summum bonũ non simpliciter atq; ex omni parte perfectum,sed tale quale vitæ humanæ competere potest, quid,& quomodo sit,sententia huius Philosophi Aristotelis.

Perora

Peroratio operis. CAP. IX.

81 T enim si de his, atque uirtutibus, & insuper de amicitia, uoluptatéue satis figura diximus: éstne putandū nostrum propositū iam finem habere? An quemadmodum dicitur: non est in hoc rebus agendis finis, perspexisse cognouisséq;, singulas, sed potius agere? Nec de uirtute scire sat est: sed enitendum est ipsam habere, ac uti: uel si quo alio modo boni efficia=
82 mur. Si igitur uerba sufficerent ad faciēdos homines bonos, multas iure mercedes secundū Theognidem, atq; magnas afferrent, & comparare ea oporteret. Nūc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare: moribúsq; ingenuis ueræq; honestatis amatoribus, idoneis ad obtemperandū educatione bona iam factis, persuadere uerba possunt. Vulgus autem ad probitatē incitare nequeunt. non enim sunt tales, ut ob pudorē obtemperent, sed ob metum. nec ut à prauis ob turpitudinem abstineant rebus, sed ob pœnam. Nā quia affectibus uiuunt, persequuntur quidem proprias uoluptates, & ea quæ illas efficiunt, fugiunt autem dolores oppositos. Honestatis autem uoluptatísque ueræ, nullā prorsus habent animaduersionē. quippe cùm eas nō degustarint. Tales igitur, quænā uerba traducere moderarîque possent? Fieri enim non potest, aut non facilè fit, ut ea uerbis mutentur, ac extrudantur, quæ impressa sunt moribus temporéque diutur=
83 no retenta. Amabile autē est fortasse, si cùm omnia essent
84 quibus boni fieri uidentur, participes uirtutis efficiamur. fieri uerò bonos, alij natura, alij consuetudine, alij doctrina putant. Natura igitur (ut cōstat) non in nostra est potestate: sed inest ijs hominibus per causam quandam diuinam, qui uerè sunt fortunati. Verba autē perceptionesue, nō in omnibus

bus uires habent:sed opus est auditoris animum antea mo=
ribus esse cultum,ad rectè gaudendũ,ac abhorrendum,per-
inde atque terrã quæ semina sit nutritura. Qui nanque ui=
uit cum perturbatione,nõ audiet ea uerba quæ dehortãtur,
neque intelliget.is uerò qui ita dispositus est,quî fieri po=
test ut dissuadenti obtemperet? Omnino autẽ nõ uerbis ipsa
perturbatio,sed ui cedit.mores igitur præcedant aliquo mo=
do uirtuti familiares oportet,amantes bonũ,atque abhor=
rentes à turpi. Difficile autẽ est ut ab adolescentia rectè quis 85
ad uirtutem instituatur,non sub talibus legibus educatus.
Modestè nanque uiuere cõtinentérque,plerisque hominibus
præsertim & iuuenibus nõ est iucundum. Quapropter edu=
cationem,atque officia à legibus instituta esse oportet. Non
enim dolorem afferent si fuerint cõsueta. Fortasse autẽ non
sufficit,dum sunt adolescentes,rectam educationẽ & curam
esse adeptos:sed cũ oporteat uiros quoque factos,ipsa agere
ac assuescere,& in his & omnino omni in uita legibus est
opus.multitudo enim neceßitati potius quàm rationi,&
pœnis quàm honestati paret. Idcircò sunt qui legumlatores
oportere censent ad uirtutem inuitare,ac prouocare hone=
statis gratia,proptereà quod ij qui probi sunt,ob consuetu=
dinem præcipuè obtemperabunt. Aduersus autẽ inobedien=
tes & hebetiores ingenio,castigationes pœnásque institue-
re. At eos qui curari ac emendari nequeunt,extrudere atque
exterminare.probum enim hominẽ,& ad honestatem ui=
uentem,rationi obtemperaturũ inquiunt:esse improbũ ue=
rò uoluptatem affectantem,dolore afficiendum esse perinde
atque iumentũ. Quapropter & eos dolores afferri oporte-
re dicunt,qui maximè cõcupitis uoluptatibus aduersantur. 86
Quòd si eum qui bonus futurus sit,bene educatũ (ut dictum
est) ac moribus bonis assuefactum esse oportet,deinde bonis

in exercitijs uiuere, & neque inuitum neque sponte res agere prauas. hæc autē fuerint si mente aliqua rectóque ordine uires habente uiuatur. Opus est mente profecto, munere cuius ita hæc euenire poßint. Igitur patris quidem præceptio uires nō habet, neque neceßitatē, neque ullius omnino unius uiri, nisi sit rex aut aliquis talis. Lex autem uim habet cogentem, quæ quidē est sermo ab aliqua prudentia atque mente profectus. Et homines quidē eos odisse solent, qui appetitionibus aduersantur: etsi rectè idipsum faciunt. Lex autem non est eis molesta, probitatem iubens. In sola autē Lace-
87 dæmoniorum ciuitate cum alijs paucis, curam adhibuisse in educatione atque officijs legislator uidetur. In pluribus autem ciuitatibus tales res sunt neglectæ. Et ita unusquisque uiuit, ut sibi placet, ritu Cyclopum filios regens atq; uxorem. Præstabilißimum igitur est diligentiā rectámue curam
88 adhibere cōmunem: idque ipsam facere. Quod si negligitur publicè, ad unumquenque pertinet filios suos atque amicos ad uirtutem dirigere, uel saltem uelle dirigere. atque maximè idipsum posse uidebitur ex his *quæ diximus, idoneus ad leges ferendas factus. Publicas igitur diligentias atque curas,
89 per leges fieri constat. bonas autē, per studiosas. Nec inter-
90 esse quicquam uidetur, scriptæ sint, an non scriptæ, unus,
91 an plures per illas instituantur. ut & in musica, exercitandique facultate, & eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nam ut in ciuitatibus leges, ac mores: sic & in domibus possunt paterni sermones ac mores. quinetiam magis ob cognitionem beneficiáque collata. Sunt enim ipsi filij iampridem affectione deuincti, & facilè obtemperantes natura.
92 Differunt insuper & instituta priuata à publicis, perinde atque in medicina. Vniuersaliter enim, febricitanti confert inedia, & quies: at alicui forsitan non conducit. Magister

* ἐκ τῶν εἰρημένων.

quoque

quoque ludi, non omnibus fortasse pugilibus eandẽ pugnam imponit. Singula autẽ magis exactè fieri uidebuntur, adhibita cura diligentiáque priuata. magis enim id adipiscitur unusquisque quod cõgruum est. Atque optimè quidẽ in singulis curã ac diligentiã adhibuerit, & medicus & ludimagister, & quiuis alius, qui hoc uniuersale scit. omnibus, inquam, aut talibus hoc esse accommodatum. Scientiæ enim, communis ipsius esse dicũtur & sunt. Nihil tamen forsitan obstat quin & is qui scientiæ quidẽ est expers, exactè autẽ ea perspexit experientia quæ in unoquoque accidunt, rectam in uno aliquo diligentiã adhibeat atque curã. quemadmodum & quidã optimi sibijpsis esse medici uidentur, qui tamen nulli alij possunt opem afferre. Verùm nõ minus forsitan oportere uidebitur eum qui uult artifex, & contemplator euadere, ad uniuersale pergere, atq; illud (ut fieri potest) cognoscere. dictum est enim scientias circa hoc ipsum uersari. Fortasse autẽ & is qui uult sua cura diligentiaue meliores facere siue multos, siue paucos, enitatur oportet ut ad ferendas leges aptus euadat: si boni legibus fieri possumus. Nõ est enim cuiusuis quemuis disponere. Sed si alicuius est, scientis est: ut in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarum est aliqua cura atque prudẽtia. Hæc cũ ita sint, con- 93
siderare post hoc oportet, undénam & quomodo quispiam legumlator euascrit. An ab ijs qui rempublicã gerunt, quemadmodum & in cæteris facultatibus fieri solet? nam pars ciuilis est ipsa ferendarũ legum facultas. An non similiter in 94
ciuili & cæteris in facultatibus fit & scientijs? Nã in cæteris quidẽ ijdem tradunt facultates, & per ipsas operãtur. ut medici, atque pictores. Res autem ciuiles docere quidẽ pollicentur ipsi sophistæ: nemo autẽ ipsorũ agit. Sed ij qui rempublicam gerunt: qui quidem potentia quadam id agunt &

experientia potius quàm mente. Neq; enim scribunt de talibus, neque loquuntur. quod tamē præclarius forsitan esset, quàm iudiciales orationes uel deliberatiuas cōponere. Neq; filios suos, aut amicorum ullos idoneos ad gubernandum rempublicam efficiunt. Erat autem cōsentaneum rationi si possent. Neque enim melius quicquam ciuitatibus reliquissent: neque sibijpsis aut charißimis aliud magis optassent, quàm talia posse. Nō tamen parum experientia cōferre uidetur. non enim fierent per ciuilē consuetudinem ad gubernandum rempublicā aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cupiunt scire, experiētia insuper opus esse constat. Sophistæ autem ij qui facultatem hāc profitētur, tradēdi uiam ignorāt. neque enim qualequid est, neque circa quæ uersetur omnino sciunt. Nō enim ipsam & oratoriam facultatē idē, neque inferiorem ponerent, congregatis ijs legibus quæ sunt probatæ. Fieri enim posse dicunt, ut optimè deligātur. proinde quasi selectio nō esset sagacitatis & iudicare rectè non esset maximū. ut in musicis. Qui nanq; sunt in singulis experti, rectè opera iudicant: & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ sunt his consona cōprehendunt. Inexpertis autem satis est si non lateat ipsos bene aut malè factum sit opus, ut in pictura. Leges autem operibus similes ciuilibus sunt. Quonā igitur modo quispiā ex his legum fuerit lator: aut eas quæ sunt optimè iudicauerit? Neque enim medici ex libris fiunt: & tamē dicere conantur nō solùm curationes, sed etiā ægrotantes curari posse, & ut curare oportet. habitu uniuscuiusque distincto. hæc autem expertis quidē utilia: ijs uerò qui scientia carēt inutilia sunt. Et legum igitur forsitan, & rerum publicarū congregationes ijs quidē qui perspicere atque discernere possunt, quidnam rectè sese habet uel contrà, aut quæ quibus accommodantur, utiles esse possunt

sunt. Sed ij qui sine habitu talia tractant, rectè quidem iudicare non possunt, nisi fortuito. Magis autem ad ea comprehendenda fortasse fuerint apti. Cùm igitur nostri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum legum pertinent sine perscrutatione reliquerint, nosipsos illa fortasse præstat considerare: & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri potest, ea philosophia perficiatur, quæ circa res humanas uersatur. Primũ itaq; si quid rectè sit à maioribus dictum, id enitamur recensere. deinde ex congregatis rebus publicis considerare, quænam ciuitates & rerum publicarum singulas euertunt, atque conseruant. & quas ob causas aliæ rectè gubernãtur: aliæ contrà. His enim perspectis magis fortasse perceperimus, quænã sit respublica optima, & quomodo unaquæque disposita: quibúsue legibus utens, ac moribus bene fuerint constituta. Dicamus igitur, hinc initio sumpto.

COMMENT.

AT enim si de his ipsis atque virtutibus, & insuper.} Hoc est quartum capi. huius tractatus & vltimũ totius libri, in quo Philosophus contemplata iam doctrina de moribus, & postremò de vltimo fine humano, nunc determinat de ferendis legibus, quibus homo potest euadere bonus. ostendendo non solùm oportere scire quid sit virtus, & ratio bene viuendi in iis quæ aguntur: sed etiam deducere in actum. & hoc addere videtur Philosophus, vt hinc occasione sumpta commodè transeat ad librũ Politicorũ, vt hominẽ primò in hoc libro bonis moribus virtutibúsque instituat, deinde per illũ cõstituat in ciuitate, & in ciuili vita quoad fieri potest felicẽ reddat. Diuiditur autem hoc cap. in tres partes, quæ suis locis patebunt, Primò igitur ostendit Philosophus, ꝙ non sufficit cognoscere hæc præcepta, sed oportet deducere in actum & exequi. nos igitur volebamus ostendere quonã pacto homo bonus & bonis moribus institutus euadere potest, docendo de virtutibus, & amicitia, & voluptate. est ne finis nostræ in- 81

tentionis? & videtur respondere quasi quòd nostra intentio quantum ad doctrinam de virtutibus & moribus esset completa: sed hoc non sufficit cùm finis in rebus agendis non cõsistat in doctrina & cognitione, sed in actione. non enim satis est scire quid aut quales sint virtutes: sed requiritur vlterius vt eas consequamur & operemur secundum illas.

82 {SI igitur verba sufficerent.} Ostendit ꝙ doctrina non sufficit ad faciẽdum virum bonum: Nã si hoc esset, dicit Philosophus, magnam mercedem reportarẽt sermones suasiui, Theognidis sententia: sed requiritur bona institutio. quare sunt nonnulli ingenui ita educati, vt verbis & monitis ad virtutem ac honestatem cõsequendam facilè posſint compelli: plerique verò, vt est imperita multitudo, sic se habẽt vt trahi ad virtutes, aut reuocari à vitiis non posse videantur suasione verborum, aut monitione atque doctrina: sed si à turpibus abstinent, id potius faciũt metu vel pœna. quare patet quòd verba & sermones per se non sufficiunt ad faciendos viros bonos, sed requiritur & bona educatio & consuetudo.

83 {SED satis est fortasse.} Quasi dicat: satis putandum est si ista omnia adsint, scilicet bonum ingenium, & doctrina & institutio quibus disponimur ad bene operandum, tandem ipsam virtutem consequamur, quæ cùm acquiratur cum difficultate, non sermonibus contenti esse debemus, sed etiam consuetudinem adhibere:

84 {FIERI autẽ bonos.} Ostẽdit hac in parte Philoso. ꝙ ad hoc vt homines cõmuniter fiant boni sermonibus & præceptis doctrinæ, requiritur cõsuetudo vel institutio bona. Probatur, Homines fiunt boni cõmuni sentẽtia, aut natura, aut doctrina, aut cõsuetudine, sed nõ propriè natura, nec statim etiã doctrina: ergo cõsuetudine. Patet ratio, vel declaratur à Philosopho, cũ probitas pendeat ab electione nostra, & sit in nostra potestate, natura non propriè efficimur boni. hoc probauit Philoso. in secundo Ethic. vbi disseruit & ostendit nullam virtutẽ inesse nobis à natura, etsi apti simus natura magis aut minus ad illas suscipiẽdas. vnde nec à natura, nec præter naturã nobis inesse dicũtur: tamẽ non consistit in ea propriè cum simus liberi ad vtrũlibet cõsequẽdum vitiũ vel virtutẽ, & in nostra nõ sit potestate natura esse aptos magis vel minus: sed est donũ naturæ vel dei, & diuinæ causæ, à conceptione

ptione enim trahũt indiuidua cõplexionem, id est partim à
parẽtibus, partim ab influxu corporis cœlestis: hinc cõceden
te deo variæ dispositiones naturales oriuntur, & aptitudines
ad virtutes suscipiẽdas, quas aptitudines in sexto huius appel
lauit virtutes quoquo modo naturales, quãuis nõ sint virtu-
tes propriè. Itaque eo in loco, ait Philosophus, vt in ea parte
animi quæ principiũ est opinandi, sunt duæ species, aptitudo
scilicet perspiciendi, atque prudẽtia: sic & in ea parte quæ ad
ipsos pertinet mores, sunt species duæ: vna naturalis virtus,
altera propriè virtus. ex quo patet quòd licet naturalis illa di
spositio cõferat ad virtutẽ, tamen parũ prodesset, nisi consue
tudo accederet ex libero nostro arbitrio, & recta electione
proueniens. Item doctrina nõ satis sufficit, sed in iis facit fru
ctũ qui quoquo modo bona educatione sunt ad eã suscipien-
dam dispositi, sicut ager cultus qui semina sit nutriturus. vnde
in principio, Bene, inquit, institutũ moribus eũ esse oportet
qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione sufficiẽter est
auditurus. Quare animus eius qui est doctrinam suscepturus
est tanquã ager, mos & educatio tãquã cultus terræ, doctrina
verò vt semẽ quod nõ habet vim in omnibus, sed in terra be
ne culta: sic doctrina nõ habet vim nisi adsit institutio bona.
nã qui sequitur perturbationẽ animi consuetudine firmatã,
nõ cedit soli sermoni, sed oportet vt vi ipsa reprimatur. ex
quo patet ꝙ consuetudine principaliter boni fieri videmur,
vnde in principio secũdi, Moralis, inquit, virtus cõsuetudine
cõparatur. Quare vt monentis doctrina efficaciã habeat, o-
portet bonã educationẽ præcedere, qua aliquo modo dispo-
natur animus hominis ad odẽdũ turpia, & gaudẽdũ rebus ho
nestis. {AT enim difficile est rectã.} Sũmo ordine, vt cõsue 85
uit, procedit Philosophus. Nã cũ declarauit bonã institutio-
nẽ esse quodãmodo principaliter causam vt efficiamur bo-
ni, nõ loquimur autẽ de vniuersalissima & principalissima
causa bonorũ omniũ, id est ipso deo: nũc ostẽdit ꝙ lex requi
ritur necessario ad bonã assuefactionẽ & bonã institutionẽ
cõparandã, quia ipsa cõpellit, & quodãmodo cogit homines
viuere secũdum bonos mores. difficilè est enim ꝙ aliquis ab
præsertim iuuentute ducatur ad virtutes, nisi sub bonis legi-
bus nutriatur: ideo oportet vt lex afferat bonã institutionem
& exercitia honesta, cõpellẽdo iuuenes vt bonis moribus as-

ſueſcant,ſtudiiſque honeſtis,quæ etſi moleſta ab initio appareant,tamē cū ſint cōmunia æquo animo ferũtur, & poſteaquā in cōſuetudinē venerint,iocunditatem & facilitatem afferunt. Addit vlterius Philoſophus ꝙ nō ſufficit bonā educationem habere à legibus in iuuentute, ſed videntur neceſſariæ eſſe leges etiā per totā vitam, vt cōſeruentur exercitia bona,& cōſuetudine boni mores perficiantur. Sunt prętere a nōnulli qui magis parent neceſsitati & pœnis,quā rationi, ideo cenſebant nonnulli legumlatores,cùm homines plerunq; trifariā reperiantur,aut ingenui & bene diſpoſiti,aut tardiores, aut inſanabiles,in ferendis legibus tria præcipuè ſeruare debere. Primum,admonitiones & exhortationes,quibus homines bene educatos concitarent ad virtutem capeſſendā gratia honeſtatis. Deinde iis qui ſunt tardiores ad bene viuendum,& inobedientes rectæ rationi,pœnas cōſtituere accommodatas,& directè contrarias morbis illorum,vt talibus veluti medicinis quibuſdam ad ſanitatem reuocentur, & caſtigatione à vitiis retrahantur. Remedia verò debent, & medicinæ concupitis voluptatibus eſſe contrarię. nam contraria, vt inquiunt,contrariis curantur. Non enim auaritia abſtinētia,ſed liberalitate: nec luxuria liberalitate propriè, ſed abſtinentia & tēperātia pellitur. De iis verò qui incurabiles ponebantur,patet in textu. { QVOD ſi hæc ad probitatē.} Hanc

86 particulam adddere videtur Philoſophus,quia cùm virtus debeat eſſe voluntaria, declarandus eſt hic locus ne videamur inuiti virtutē acquirere,ideo videtur reſumere quod primò dixit adhibendam eſſe bonā educationem à recta & ordinata ratione proficiſcētē quæ iubeat & impellat ad probitatē, & tamen æquo animo feratur. ſed quænā eſſe poteſt iſta, patris ne præceptio ac inſtitutio? ſed nūc poſthabere eam videtur,quam inferius dicet oportere adeſſe,ſi educandæ iuuētutis publica nō adhibeatur cura. Dicit autem ad hoc propoſitum quòd admonitio paterna non habet hanc vim vt cōpellat homines,& aliorū admonitiones etiam ſi rectæ ſint, odio habentur ab iis qui ſuis cupiditatibus obſequi volunt: ſed lex eſt illa quæ cōpellit & iubet circa ea quæ ſunt proba, & cū ſit omnibus cōmunis,& plerũq; abſint legumlatores,æquo animo ſuſtinetur,& nō eſt inuiſa. Sic igitur per ordinem patuit, quòd ſi ſermones & doctrina facere debeant fructū, opus eſt educa

educatione & institutione bona:ad hoc autē vt fiat bona institutio opus est legibus. {AT verò in Lacedæmoniorum 87
quidem ciuitate.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus cū anteà ostēderit ad bonā institutionem necessariam esse legem prouenientem ab aliqua prudētia:nūc serio & ordine declarat oportere hominem eniti vt aptus euadat ad ferēdas leges,& quomodo hoc fieri posit ostendit.Ex quo statim post hunc librū ponit librum Politicorū, in quo diffusè docet de ferendis legibus.Dictū est enim in sexto huius hoc esse præcipuū munus facultatis ciuilis.dicit autem in primis Philosophus ꝙ cū omnes ciuitates & respublica deberent curare legibus,vt iuuentus rectè educaretur,& ponerentur leges quibus homines ad virtutē capessendā concitarentur,Lacedæmoniorū ciuitas sola vel aliæ admodū paucæ hāc diligentiam adhibent legum ferendarum, & instruendæ iuuentutis:in plurimis autem neglecta sunt ista,dicit Philosophus & viuunt ad placitum & libitum,veluti Cyclopes. 88
{QVOD si negligitur publicè.} Probat nūc Philosophus ob ea quæ dixit,oportere hominē ciuilē aptū esse debere ad leges ferendas,hoc pacto,Si hominē oportet curā habere vt dirigantur filij & amici ad consequendas virtutes, oportet etiā vt sit aptus ad leges ferendas:at primū est,ergo & secundum.verum cū leges publicæ & priuatæ esse videātur,opera danda est vt publicè institutio nō sit adhibita legibus,priuatim quisq; curā adhibeat vt filij ad virtutē dirigātur. & ideo oportet vt sit aptus & bonus lator legū, vt honestè erudiantur filij sub paternis legibus: ꝙ si ex defectu filiorum hoc cōsequi non posit,saltem debet velle & eniti vt sit aptus, ne ex parte sua desit,quia publicæ leges & priuatæ vidētur quoquo 89
modo conuenire. {NEC interesse quicquā videtur.} Quatuor videtur afferre conditiones Philosophus,per quas fortè putaret aliquis publicas leges differre à priuatis quibus vtitur paterfamilias in domo sua veluti debet,atq; ex eo crederet hāc peritiā erudiendi priuatim homines nō esse de facultate legum ferendarum.Has igitur affert conditiones vel differentias,quæ esse vidētur,& ostendit quomodo conueniūt, & quòd tales differentiæ vel nullæ sunt vel paruæ.Prima differentia esse videtur, ꝙ leges publicæ sunt scriptæ, priuatæ non scriptæ:sed hæc nulla penè differentia est dummodo sit

90 bona lex, siue sit scripta siue non scripta. {NEC si per illas vnus aut plures.} Secũda conditio vel differentia esse videtur, quòd publicæ leges videntur erudire & instituere omnes ciues, priuatæ verò atque paternæ vnum vel admodũ paucos, & tamen hæc differẽtia nõ est tanti momẽti vt faciat quod priuatæ etiã nõ sint leges. Nam vt in musica dãtur præcepta, & siue vnus, siue plures instituantur, illa tamen sunt præcepta: sic in priuatis legibus non tollitur ob paucitatem eorũ qui instituuntur quin illæ sint appellandæ leges dũmodo sint bonæ.

91 {NAM. vt in ciuitatibus.} Alia differentia vel conditio est penè eadem cum superiore, quòd vim habere videntur publicæ leges in ciuitate tota, priuatæ autem in vna domo. tamen hoc non tollit quin priuatæ sint etiã leges cùm habeãt similẽ rationẽ, quin etiã non minus ad ipsam educationẽ prodesse videntur, quàm publicæ ob reuerentiã quandam innatam filiis naturaliter erga parentes. Dubitatur quia anteà Philosophus dixit præcepta patris non habere eam vim quã habent leges, hic autem dicit habere maiorem. hæc videntur inter se repugnare. Dicendũ quòd Philosophus superiùs afferebat in mediũ homines malè institutos, & difficiles ad obtemperandum. Et homines, inquit, eos pleriq; odisse solent, qui ipsorũ appetitionibus aduersantur. tales indigent legũ vi: sed apud ingenuos & faciles, ad obtemperãdum præcepta paterna vim habent maiorem: sed apud eos qui sunt tardiores, & inobedientes facti, maiorem vim habent leges ob necessitatem, & pœnas. & de talibus eo in loco videbatur loqui Philosophus.

92 {DIFFERVNT insuper & instituta.} Quarta conditio vel differentia est, quæ etiã non est talis vt faciat priuatas nõ esse leges. Nam quia leges publicæ loquuntur vniuersaliter, priuatæ verò sunt particulares, ideo videtur quibusdam quòd non proficiscuntur ab eadẽ facultate. hoc etsi facere videatur aliquam differentiã, tamen leges priuatæ videntur magis accõmodatæ vnicuiq; quàm publicæ. Nã sicut fit in medicina, ita in huiusmodi legibus euenire videtur: sed in medicina ita fit vt quidã habeat scientiã in vniuersali, quidã aliqua particularia percipiat per experientiã quandã, & talis poterit secundum illam magis accõmodate mederi alicui, quã ille qui vniuersaliter scit: sic etiã eueniet in huiusmodi legibus. nam est vniuersalis regula in medicina, quòd simpliciter febricitanti prodest

prodest abstinentia & quies:sed alicui tamen non prodest,ve luti in aliquo vehemẽter debili non erit obseruãda abstinentia,& sic vniuersalia in medicina propter diuersas naturæ cõplexiones nõ semper accõmodãtur singularibus. Hoc etiã fit à magistris ludi,qui non eosdẽ ludos omnibus pugilibus imponũt: & sic fermè in aliis facultatibus euenire videtur, ꝙ id quod est in vniuersali non accõmodatur statim singulari. vnde priuatæ atq; paternæ leges cui propriæ & accõmodatæ videntur. Scit enim perfamil. naturã liberorũ, & propriè accõmodare potest ad eorũ educationẽ instituta sua, sed ne videatur ꝙ Philosop. procedat contra doctrinã vniuersalẽ, quã ipse profitetur & tradit, & ꝙ irruat cõtra vniuersalẽ facultatẽ legum ferendarũ quæ pertinent pręcipuè ad prudentẽ ciuilem: ideo dicit ꝙ medicus habens scientiã in vniuersali, vt theoricus postea descendat ad particularia, adiungendo experientiam optimè, tum poterit accõmodare scientiã illam singularibus: fieri tamen potest, vt aliquis scientiæ expers sine cognitione regulæ vniuersalis, experientia quadã aliquibus indiuiduis medeatur, vt aliquis sibiipsi: verũ addit Philosop. ꝙ ille qui vult fieri artifex & speculatiuus, debet eniti accedere ad ipsum vniuersale,& illud cognoscere eo modo quo patitur natura illius vniuersalis. Quod adiunxisse videtur Philosophus, quia sunt nõnulla vniuersalia necessaria, vt in Mathematicis: nonnulla verò talia sunt vt cuncta cõplectãtur. id est eis quæ contingere possunt non semper accõmodentur: sicut de illa regula vniuersali dictũ est suprà, ꝙ simpliciter febricãti prodest abstinẽtia & quies: nam in aliquibus non valet, sed fallit. simile est illud quod dicitur in quinto. Fieri autẽ non potest, vt de quibusdam vniuersaliter rectè dicatur. In quibus igitur necesse est vniuersaliter dicere, fieri verò non potest vt rectè dicatur: in his lex accipit id quod plerunque fieri solet, non ignorans errorẽ,& est nihilominus recta. Error enim non est in lege, nec in ipso legislatore, sed in ipsa rei natura &c. quare nitendũ vniuersale ipsum cognoscere eo modo quo fieri potest,& quo patitur natura rerũ de quibus est ipsum vniuersale. Concludit postea Philosophus, resumẽdo illud quod superius dixit, ꝙ oportet vnũquenq; qui debet instituere, aut paucos, vt paterfamilias: aut multos, vt gubernator ciuitatis, de quo superius intendit, aptum esse ad ferendas leges. Nam paterfa-

miliâs habere debet facultatem legum ferendarum, vt rectè sciat & poſsit inſtituere liberos ſuos. Eſt enim optimũ publicè prçuidere vt iuuentus & homines bonis moribus inſtituantur, & ad virtutes dirigãtur: quòd ſi publicè negligatur, vt plerunque in ciuitatibus ſit, tunc priuatim patresfami. debent cogitationem ſuſcipere de moribus filiorum, & operã dare vt à teneris annis ſub optimis diſciplinis & exercitiis viuere diſcant. Non enim paru, ſed multũ, imò totum refert, vt in ſecundo dixit Philoſophus, hoc an illo modo ab adoleſcentia aſſueſcere: ſed multi ſunt qui hanc curã negligunt, cõtra quos inuehitur Plato dicẽdo ꝙ quidã ſunt qui maiorẽ curã habent equorum vel aliorũ brutorũ quibus delectãtur, quàm filiorũ. Oportet igitur vt paterfamil. qui debet cura & diligentia ſua facere alios bonos & ſtudioſos, ſit aptus ad ferendas leges, ex quibus prouenit educatio & aſſuefactio bona. Et ipſe præterea ciuilis gubernator debet habere optimã facultatem ferendarum legũ, cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitatẽ munire. quare paucorũ gubernator debet eſſe aptus ad ferendas leges, vt diximus, & multorum longè magis, de quo præcipuè & principaliter intendit Philoſophus, & vult quòd habeat facultatem legum ferendarum, quod in ciue & gubernatore videtur eſſe præcipuum, vt in ſexto vidimus.

93 {HAEC cùm ita ſint conſiderare.} Hæc eſt tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philoſophus poſteaquã oſtẽdit bonam educationem magnopere cõferre ad acquirendas virtutes, & ad ipſam inſtitutionem requiri bonas leges, atq; ideo oportere ciuem aptum eſſe ad ferendas leges: nũc declarare intẽdit quomodo talis poteſt euadere aptus, & videtur mouere dubitationem, deinde ſoluere p: oſtremo polliceri ſe modũ traditurum, quod facit poſtea in libris Politicorũ. Dicit igitur in primis quis eſt modus, & à quo poteſt acquiri talis ars atque facultas, an ex ſeſe, an ab alio: & ſi ab alio, à quo nam, & vnde. & incipit dicere ꝙ videtur eſſe cõueniens vt ſumatur hæc facultas ab iis qui Remp. adminiſtrant. & hoc declarat, Sicut ſit in aliis facultatibus, ita in re ciuili & facultate legũ ferendarum: ſed in aliis fit ita, vt qui eas exercent & operãtur circa illas, tradant etiã doctrinã talium facultatum, vt medicus medetur, & docet artem medicinæ, & pictor eodem pacto, & alij artifices: ita etiã fieri videtur in re ipſa & facultate ciuili, cu-

ius præcipuum munus esse videtur, vt in sexto dictum fuit, condere leges. {AN non similiter in rei ciuilis.} Nunc videtur Philosophus declarare superiorẽ sententiã & similitudinem non valere, & ostendere eos qui Rempu. gerũt non esse sufficientes ad tradendã talem facultatẽ: quia non fit in re ciuili vt in aliis facultatibus, & huiusmodi artibus, quibus artifices exercẽt sese: & eas etiã tradunt: sed ij qui in Rep. versantur, non docẽt talem facultatẽ, nec tradunt doctrinã quãdam vniuersalem rei ciuilis, & præsertim ferẽdi leges, cuius rei facultas videtur esse rei ciuilis maxima pars, exercent tamen Remp. experientia quadã. sed sunt alij ecõuerso qui profitentur se habere scientiã huiusmodi facultatis, vt sophistæ, & tamen nullam experientiã vel vsum habent tractandæ Reipu. Quod autem ij qui in Repub. versantur non sint sufficientes ad tradendũ hanc doctrinã facultatis huiusmodi, probat Philosophus hoc pacto, Ij qui non habent scientiã in vniuersali, sed potius experientiã quandam per quã fiunt aptiores ad gerenda singula in Rep. non sunt sufficiẽtes ad tradendũ doctrinam huius facultatis ciuilis, & legum ferendarũ: sed ij qui in Rep. versantur sunt huiusmodi: ergo tales non sunt sufficientes. Et hoc etiã patet ex eo, quia id iam fecissent, cum sit longè præclarius scribere de iis quàm cõponere orationes iudiciales vel deliberatiuas. Secunda ratio, Si ij qui versantur in Rep. possent & sufficientes essent tradere doctrinã ciuilis facultatis, proculdubio traderent eam filiis & amicis, & ciuibus suis: at hoc non faciunt, & tamen facerent, vt diximus, si possent rectè id facere, quia hæreditatem præclarã relinquerent illis, & omni patrimonio præstãtiorem. & tamẽ ne videatur ꝙ experientia parum cõferat, & vsus tractandæ Reipu. ideo remouet hanc obiectionẽ dicendo ꝙ non parum cõferre ad hoc videtur experientia rerum ciuilium, cùm etiã per ipsam fiant homines ad agendam Remp. aptiores, & ij præterea qui scientiam ciuilem habere cupiunt, indigeãt experientia tali, sed non est inutile ad hoc propositũ reducere ad memoriam ea quæ dicta sunt in sexto de ciuili facultate, quæ circa vniuersalia versatur, & fert leges & præsidet, vt architectura. Alia est gubernatio, quæ & deliberatiua esse, & versari circa singula videtur {Sophistarum autem} Declarat Philosophus quòd sophistæ sunt valde insufficiẽtes ad hanc doctrinã tradẽdam.

Probatur, Ij qui nesciunt facultatem ciuilem, quale quid sit & circa quod non possunt eam docere & tradere: sed sophistæ sunt huiusmodi: ergo non possunt eam tradere, & sunt valde insufficientes. ꝙ autē tales ignorent Philosophus probat hoc pacto, Ij qui dicūt oratoriā facultatem esse idem cum facultate politica & ciuili, vel non esse inferiorē eadem, ij ignorāt politica quale quid sit: sed sophistæ sunt huiusmodi: ergo ij ignorāt qualis sit facultas ciuilis. nā oratoria est instrumentū ciuilis: ergo non est idē cum ea. Sophistæ tamen id dicūt, quorum de numero Prodicū Chium, & Leōtinum illū Gorgiam quidam fuisse tradunt. Probat præterea Philosop. ꝙ ij etiam ignorāt circa quod versatur facultas ciuilis, quia dicunt hoc esse facile, & fieri facilè posse si congregentur leges, & magis probatæ excipiātur. Itaq; in hoc cōsistere putabāt facultatē ferendarū legum: verū aliud esse videtur cōdere leges: aliud conditas colligere & seligere. Præterea eligere magis probatas leges videtur esse prudentiæ, quæ est in paucis, & cum difficultate acquiritur: sed leges videtur esse opera facultatis ciuilis, & qui habet talē facultatē rectè potest iudicare de illis, sicut alij artifices de operib. suis, vt musici & pictores, quisque enim rectè iudicat quæ cognoscit, & eorum bonus est iudex, vt dixit in primo. qui igitur fieri potest vt eligere possint optimas atq; exinde cōsequi scientiā ciuilem, & facultatem ferendarum legū? cùm prius habere debeāt scientiā talem, postea cōdere leges. Nec etiā medici euadunt ex libris, sed qui habent scientiā per principia sua, & experientiā adhibent. Eodem modo non cōsequentur talem facultatē ex cōgregatione legum, sed bene fient forsitan per hoc ad ipsas cōprehendendas aptiores, vt patet in textu. Hæc cum ita sint, cum declarauerit Philosoph. quòd neutri illorum sufficientes sunt ad tradendam doctrinā ciuilis facultatis, & legum ferēdarum profitetur ipse se tale munus suscepturum: & ideo hoc capitulum videtur necti cum libris ciuilium. itaque expleta iam doctrina de moribus ipsum attulit: quasi diceret, hæc quæ de moribus tradidimus non consistunt in doctrina & cognitione, sed in actione. At hoc non potest acquiri sine institutione, quæ fieri nō potest sine legibus, & legum positione: quare oportet vt ciuilis sit aptus ad ferendas leges pro institutione tali. Sed quomodo fieri potest istud? quis erit doctor? an illi qui ver-

santur in Republica an Sophistæ & Rhetores? at neutri ipsorum sunt sufficientes. quid igitur est agendũ? Dicit ergo cum hæc fuerint neglecta à maioribus nostris, oportet vt nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinam, vt actiua philosophia ex omni parte perficiatur. & hoc pacto, decimo huic & vltimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXpositis omnibus iis quæ in hoc libro moraliũ declaratione indigere videbantur, nũc nõ inutile esse arbitramur ad hoc vt magis menti inhæreat ordo Philosophi, capita rerũ quæ singulis libris cõtinẽtur summatim repetere. Primum cũ, sententia huius Philosophi, homo nõ habeat perfectionem innatã, vt ab initio diximus, sed egregias potentias habeat, quibus etiã cõsequi potest, decreuit Aristoteles viam patefacere nobis, qua ad eã acquirendã possumus accedere. itaq; hanc doctrinam de moribus tradidit summo studio ac diligẽtia, proponẽs nobis felicitatẽ humanã, mediáq; deinde ostẽdẽs, quæ, sentẽtia sua, ad eã perducũt. Cõstituere enim felicẽ intẽdit quoad fieri potest, & humana quidẽ felicitate, quæ vltimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quærit si est talis finis: & cum sit, quidnã, & qualis, & qua causa sit, & in qua potẽtia animæ cõsistat. Ostẽdit autẽ in primis cũ multi sint fines, & nõ sit processio in infinitũ, necessarium est deuenire ad vltimũ finẽ in rebus humanis ad quem nostræ intẽtiones & cæteri fines aliarum rerũ nostrarũ tanquam ad optimũ referãtur. Quo probato quærit quidnã iste sit: & cùm omnes in nomine cõueniant ꝙ sit summũ bonũ, quærit quid sit ipsa res, & affert multas opiniones. (alij enim honorem, alij voluptatẽ, alij itẽ aliud id esse censebant) quibus recitatis nonnullísq; earũ posthabitis, illas tantũ refellit quæ confutatione indigere videbantur: & ipsam præsertim opinionem Platonis de summo bono abstracto, & idæa boni, quæ vehementius quàm aliæ eũ vrgebat, multis rationibus labefactare nititur. erat enim sentẽtia illa, & authoritate Platonis, & subtilitate rei ea tempestate magnopere celebrata. Post hæc Philosophus affert talẽ definitionem felicitatis secundũ sententiã suam: Felicitas est operatio animæ per virtutem in vita perfecta. Cui definitioni addere possumus hãc particulã, summa cũ iocunditate, quia est cõiuncta & annexa,

nexa,vt in decimo ostendit,prætereà accõmodare possumus hãc definitionẽ tam actiuæ quàm cõtemplatiuæ felicitati,si sumamus virtutẽ in cõmuni vt cõpetere potest tam actiuæ quàm speculatiuæ virtuti.quare definitio felicitatis actiuæ erit talis:Felicitas actiua est operatio animæ secundũ perfectissimã virtutẽ actiuã summa cũ iocunditate in vita perfecta:cõtẽplatiua verò est operatio animæ secundũ perfectissimã virtutẽ cõtẽplatiuã summa cũ iocunditate in vita perfecta.Philosophus non videtur afferre eo in loco talẽ distinctionẽ:sed colligitur posteà in decimo vbi cõparat istas inter se,& ambas declarat,& semper intelligatur ꝙ de felicitate loquitur humana,& per totũ librũ,prçterquam in decimo potius de actiua quàm de cõtẽplatiua loqui videtur.Hac definitione assignata nititur Philosophus trahere ad propositũ suũ quicquid boni habẽt illæ antiquorũ opiniones,vt intelligatur ꝙ si quid cõtinent veritatis,consonũ est sentẽtiæ suæ vt sit quasi cõfirmatio quædam definitionis allatæ.cõsiderat deindeà quanã causa sit ipsa felicitas,& ostendit ꝙ nõ à natura,non à fortuna est in nobis talis felicitas.non enim esset in nostra potestate.& quãuis corpus cœleste & natura cõcurrere videantur quoquo modo ad dispositionem nostram ob ipsam cõplexionem.tamẽ ostẽdit ꝙ principaliter est sitũ in nobis,& omnino in nostra volũtate & electione eã acquirere:nõ loquimur autem de Deo,qui vniuersalissima & principalissima causa bonorũ omniũ semper esse præsupponitur: sed de causa propinqua,quæ in nostra ponitur potestate.cùm principiũ sponte agẽdi liberúmq; arbitriũ habeamus.Quærit posteà Philosophus cuiusnam sit talis felicitas,& ostendit ꝙ est hominis,nõ plantæ,nõ brutorũ:nõ hominis praui,sed virtute perfecti.Quare dicere possumus felicitatẽ competere propinquissimè homini studioso:& si actiuã sumere volumus,dicemus eã cõpetere homini viuẽti secundũ rationẽ & appetitũ obtemperantẽ rationi.Si verò contẽplatiuã,dicere possumus eã cõpetere homini viuenti vita(vt ita loquar)intellectiua,& secundũ eã potentiã quæ est nobilissima omniũ quæ sunt in nobis,vt patet in decimo.Refellit deinde Philosophus opinionẽ Solonis dicẽtis finem spectare oportere ad hoc vt aliquis dicatur felix,& ostendit eũ potius esse appellandũ felicẽ in quo est felicitas,non eũ in quo iã fuit:sicut di-

cimus

cimus album eũ in quo est albedo,nõ eũ in quo fuit,& loquitur de felicitate humana,quæ sententia nostræ fidei si vlla in hac vita ponatur nõ acquiramus hic felicitatẽ talẽ vt eadem fruamur post mortẽ:sed ista est vestigiũ,& quasi similitudo quædam summæ & veræ felicitatis illius quæ est in alia vita, id est fruitio dei,vt sacri scriptores ostendũt.Vlterius quærit Philosophus quale bonũ sit ipsa felicitas.Bonũ enim aut laudabile,aut honorabile dici solet.Laudabile dicitur cũ est ob aliud.laudamus enim bonũ equum quia bene fert hominẽ, & ob aliud.Deũ verò,vt dicit Philosophus,non laudamus ob aliud,& propriè:sed veneramur & honoramus ob seipsum. felicitas igitur,quia est summum bonũ humanũ,& nõ dicitur esse ob aliud,est de numero bonorũ honorabilium.vnde honos cũ dicitur esse præmiũ virtutis,& ob ipsam virtutem, intelligendũ est cũ virtus est in operatione & actu.Cæterum cum dictũ fuerit felicitatẽ esse operationem animæ,statim Philosophus diuidit potẽtias animæ pro tãto cõsiderãs eam quantũ ad hoc propositũ spectat,id est vt inueniat in qua potentia animæ ipsa felicitas tãquam in subiecto cõsistat,simul etiã vt ex diuisione potentiarũ habeat sufficientiã virtutum tam moraliũ quàm intellectiuarũ.Distinguit igitur partes seu potentias animæ humanæ bifariã,& dicit aliã esse rationalem,aliã irrationalẽ.Rursus irrationalẽ esse duplicem,aut esse omnino remotã à ratione,vt est vegetatiua quam post habendã censet,aut aptã vt possit obedire rationi,& hæc est appetitus sensitiuus,qui quoquo modo dicitur fieri rationalis nõ per essentiã,sed per quandã participationẽ cũ obtemperat rationi,sicut filiũ dicimus obtemperare parẽti,aut discipulum magistro suo.Ad hãc verò obedientiã appetitus disponitur per virtutes morales.Rationalis autẽ & ipsa bifariã sumitur,rationalis,inquam,secũdũ essentiã & naturã suã, quia aut actiua dicitur esse aut speculatiua,& sic inueniemus subiectũ felicitatis,quæ & ipsa est duplex,non ꝙ suscipiatur in istis potentiis siue habitibus,id est ipsis virtutibus:sed collocãtur in ipsis virtutes etiã,id est,in actiua potẽtia rationali ipsa actiua virtus,vt est prudentia:in speculatiua verò ipsa speculatiua,vt est sapientia.Vt autẽ ad propositũ redeamus, cũ potentiarũ animæ alia sit rationalis per essentiã,alia irrationalis secundũ naturã & essentiã suã,apta tamen vt possit

quoquo

quoquo modo fieri rationalis per quandã participationem inquantũ dicitur obtẽperare rationi. Ideo secundũ hanc distinctionem nõ incongruè diuidẽtur virtutes,& aliæ dicẽtur morales quæ appetitiuæ potentiæ animæ quodã modo perfectiui habitus sunt: aliæ intellectiuæ quæ in ipsa mente & intellectu vt perfectiones collocãtur. Secũdo autem in libro Philosophus cùm iam in primo felicitatẽ proposuerit nobis tanquàm sagittario signũ, viã & modum aperire incipit quo ipsum possimus attingere, resoluendo definitionẽ felicitatis secundũ eas partes quæ declaratione indigere videntur: sed cum in tali definitione sumpta sit virtus tanquàm præcipua pars, & ea sit præcipuũ mediũ quæ nos ad talẽ felicitatẽ perducit, merito Philosophus incipit tradere doctrinã de ipsis virtutibus, sumpta prius diuisione earũ secundũ potẽtias animæ, vt antea diximus. Incipit autem à moralibus. id est à notioribus nobis, vt seruetur modus doctrinæ. Et primò quærit non si sit virtus, cũ id iam patere videatur, præsertim cũ antea ostensum sit esse felicitatem, & esse operationẽ secũdum virtutem: sed quærit à quo oriatur vel proueniat virtus. & ostendit quòd virtutes morum nõ sunt in nobis à natura, nec fiunt præter naturã: sed sumus nos ad illas suscipiendas apti, & generãtur in nobis ex consuetudine bene operandi, & frequentatis actibus studiosis. vt enim ex cõsuetudine bene citharizandi boni euadimus citharœdi: sic ex cõsuetudine operandi studiosè euadimus studiosi, & ex singulis operationibus bonis frequentius repetitis singulæ generantur virtutes in nobis, vt tẽperantia tẽperatis operationibus, & sic de aliis. Sic igitur potentia insita nobis est principiũ effectiuũ, & operatio instrumentũ, vt ita loquar, quoddã quo possumus nobis habitũ studiosum acquirere, & producere operationem perfectã secundũ talẽ habitũ. Addidit posteà Philosophus ꝙ significatio habituum sumitur ex dolore, aut voluptate quæ sequitur actiones, & quòd moralis virtus versatur circa voluptates & dolores. Post hæc Philosophus inuestigat diligenter quid sit ipsa virtus moralis, & demũ assignat eius definitionẽ talẽ, Virtus est habitus electiuus cõsistens in mediocritate quæ est ad nos determinata ratione, & vt sapiens terminaret. Hæc definitio cõpetit tantũ morali virtuti: sed potest dari communis definitio vtriq; virtuti, vt sit habitus bonus

quem

quem per operationes cõsequimur. Cõueniunt enim in his: sed differunt postea per illas particulas quæ adduntur, id est electiuus, & in mediocritate cõsistẽs, & reliqua. Assignata definitione virtutis moralis Philosophus incipit afferre summatim species eius, discurrendo breuiter per singulas virtutes morales & adducendo fortitudinẽ, temperãtiã, liberalitatem, magnificẽtiã & cæteras alias: & ostendẽdo vnamquanq; in mediocritate consistere, inter excessum scilicet atq; defectum. ex quo sequitur probatio quædam definitionis allatæ per inductionẽ: veluti temperantia & mediocritas inter intemperantiã, & insensibilitatẽ, fortitudo inter timiditatem & audaciam, & aliæ similiter: at istæ omnes sunt virtutes, illa verò extrema excessus vel defectus: ergo virtus est mediocritas inter excessus & defectus, vt patet inductiuè. Vlterius ostendit Philosophus quomodo extrema opponantur medio, & quomodo cõtrarientur inter se: & alterũ magis quàm alterũ opponi videtur medio, id est ꝙ virtus magis videtur propinqua esse vni quàm alteri, non quia participet aliquid de illis: nã est forma simplex quæ dicitur mediũ per negationem extremorũ, & nullo modo per participationẽ, sed quo ad nos, quia videtur habere minorẽ dissimilitudinem & distantiã ab vno quàm ab alio: vt liberalitas minus distare videtur à prodigalitate, quam ipsa auaritia. Postremò dicet Philosophus quonã pacto cõsequi vel attingere medium possumus, duos afferẽdo modos. Vnũ ex parte nostra. nã si quis est pronus ad alterũ extremorũ quod percipietur ex voluptate aut dolore, tunc flectere ipsum in cõtrariũ oportet: vt si quis sit procliuus ad auaritiã, declinet versus prodigalitatẽ, vt longius à delinquẽdo recedens mediũ inueniat. Alterũ modum ex parte rei vel ipsorũ habituum: cõsiderãda est enim cõditio ipsorũ habituũ, & videndũ vtrũ extremorum magis opponatur medio, veluti auaritia magis distat à medio, & magis ei opponitur: ergo magis est recedendũ ab illa, & omnino ab quocunque extremo quod magis aduersatur medio. & sic erit facilius mediũ ac rectum ipsum attingere. Tertio in libro Philosophus cũ antea in genere virtutes attulisset breuiter eas tangẽdo & enumerãdo, vt diximus in secundo, consequens videbatur vt statim in specie & particulariter de vnaquaq; doceret virtute, sed præcedebat cõsideratio quædã de

principiis

principiis operationum nostrarũ quæ erat multis de causis necessaria. Nã cùm dictũ fuerit à Philosopho felicitatẽ à virtute proficisci, videre oportuit à qua nã causa fieret virtus: & cùm ostensum sit in secundo eã ex operationibus prouenire, rursus oportebat cõsiderare ex quibus orirẽtur operationes, vt fieret quasi resolutio quædam vsq; ad prima principia: ex quibus oriuntur operationes, vnde postea generatur virtus à qua demũ proficiscitur ipsa felicitas, vt esset à primo ad vltimum ordinata cognitio. Accedebat præterea ꝙ oportebat Philosophum refellere opinionẽ quorundã qui dicebãt virtutes esse in nostra potestate, nõ autem vitia: & ad hanc opinionẽ reprobandã requirebatur necessariò principiorũ doctrina quæ sunt causa nostrarum operationum, & cõsequens ipsorum habituũ, ita vt in nobis & nostro arbitrio collocatum sit vitia vel virtutes acquirere. Acceperat præterea Philosophus in definitione virtutis ipsam electionẽ quam declarare oportebat. Quare multis de causis, vt diximus, hanc consideratiõẽ de principiis operationũ nostrarũ aggreditur Philosophus: incipit autem tractare de principio sponte agendi: postea de cõsultatione, tum de electione, quæ dicitur esse effectus cõsultationis propriè dictæ: demum de volũtate docet ea quæ necessaria sunt, declarãdo ista quatuor principia operationum nostrarum, & distinguẽdo ea inter se: quæ quidẽ principia sunt in nobis per quæ possumus ad arbitriũ nostrum bene vel malè operari. Vnde Philosophus statim post hæc refellit opinionẽ eorum qui dicebãt virtutes tãtùm non autẽ vitia esse in nostra potestate collocata, ostendendo manifestè positũ esse in nobis vtrumlibet, id est vitia vel virtutes acquirere cũ simus domini operationum nostrarum, ex quibus deinde ipsi habitus fiunt in nobis. post hæc incipit determinare particulariter de vnaquaq; virtute, & primò de fortitudine & tẽperãtia, quia sunt circa affectus cõmunes, & qui præcedũt actus externos, ideo doctrina etiã de habitibus qui sunt circa tales affectus præcedere debet eam quæ est de habitibus qui se extendãt etiam ad externos actus, ideo incipit ab iis, simul etiam quia sunt quoquo modo istæ virtutes nobis notiores cũ versentur circa iram & cõcupiscentiã, qui duo affectus maximè percipiũtur à nobis. Incipiẽdũ est autẽ à magis notis nobis, vt sæpius dictũ fuit. Docet igitur de fortitu

titu

titudine, postea de temperantia Philosophus ostendendo primò obiecta eorum circa quæ versantur, deinde actus & operationes ipsarum & proprietates, demum cõparat ipsa extrema, & talem ordinem seruat quasi in omnibus moralibus.

Quarto autem in libro sequitur Philos. docere de aliis virtutibus, videlicet de liberalitate & magnificẽtia, & de magnanimitate & innominata virtute, de mãsuetudine, & de tribus mediocritatibus quæ dicũtur versari circa cõmunem vitã & cõuersationem hominũ in verbis & actibus videlicet de veracitate seu de veritate, vt ita loquar, & affabilitate seu amicitia, quæ penuria nominũ impropriè appellãtur talibus nominibus. Tertia est ipsa vrbanitas seu comitas. Postremò de verecundia docet, quã ostendit nõ esse virtutem cum non sit habitus, sed affectus, licet in iuuenibus signũ quoddam bonæ indolis esse videatur, vt patet. Quinto in libro Philosophus aggreditur doctrinam de ipsa iustitia quæ inter morales est virtus valde præclara, & miro quodã ordine procedit. Primò enim incipit generaliter & in cõmuni tractare de ipsa, deinde paulatim eam distinguit & aperit. Primò enim describit iustitiam in cõmuni, similiter & iniustitiã: deinde quia multifariam iustitia dicitur, & etiã iniustitia, vt omnẽ confusionem tollat incipit eam diuidere, dicendo ꝙ quædã est iustitia legitima quæ tota dicitur virtus, & aggregatũ quoddã ex omnibus virtutibus cõstans: alia est iustitia quæ pars vel particularis dici solet, & est distincta virtus sicut aliæ virtutes. & primò declarat legitimã, & ostendit eã esse perfectã virtutem, & continere in se virtutes omnes morales, esseq; idem re cum virtute tota, differre autẽ ratione. sumit deinde particularẽ iustitiam, & eã subdiuidit in distributiuã, & cõmutatiuã seu correptiuã cõmerciorum, & vtranq; exactissimè declarat: & primò distributiuã ostendendo eam esse mediocritatẽ secundũ similitudinem rationis geometricã, vbi præcipuè attenditur dignitas & cõditio personarum: deinde cõmutatiuã seu correctiuã commerciorum mediocritatẽ esse ostendit, præcipuè secundum similitudinem rationis arithmeticã, quia respicit magis æqualitatẽ rerum quàm dignitatem vel cõditionẽ personarum. Post hæc Philosoph. mouet quæstiones quasdã ad hanc materiã pertinẽtes, & eas soluit, & multas proprietates inquirit atq; declarat quibus magis patefiat natura (vt ita lo-

quar) iustitiæ. Affert deinde philosophus illã pręclarissimam virtutem, quæ dicitur æquitas & bonitas: hæc videtur quodãmodo esse iustitia quædam vel potius præter iustitiã virtus præclarior ipsa, cùm sit emẽdatiua iusti legitimi, & vir bonus & æquus emendator eius in quo lex aut legislator deficit non sua forsitan culpa, sed natura atq; varietate rerũ quæ non videntur lege omnino & ad vnguem posse cõprehendi. Postremò Philosophus soluere videtur quæstionẽ vel dubitationẽ quandã antea motam, qua quærebatur vtrũ quis sibiipsi iniuriam faciat. & ostẽdit ꝙ non potest quis spõte sibi iniuriã facere, nec etiam iustitia propriè ad seipsum dicitur cùm sit ad alium, nisi per translationem & similitudinem quandã. & sic videtur tangere opinionem Platonis, qui iustitiam esse dicebat non modo ad alium, sed etiã ad seipsum cum tribuebatur cuiq; potentiæ quod suum est ordine naturæ, id est imperium rationi obediẽtia verò & obsecutio appetitui sensitiuo. Sextus deinde sequitur liber, in quo Philosop. de virtutibus intellectiuis tradit doctrinam, & præsertim de ipsa prudentia quæ cõiungitur cum morali virtute, de qua cõsiderare necessarium erat cum in definitione virtutis dictũ esset medium esse sumendum, vt recta ratio, id est vt ipsa prudentia dictat, simul etiã considerandum erat de aliis habitibus intellectiuis, cùm in fine primi libri diuisisset virtutes in morales, & intellectiuas secundũ potẽtias: & expleta doctrina virtutum moralium consequens erat vt de intellectiuis quæ restabant etiam doceret, præsertim cùm earum cognitio ad perfectam cognitionem vtriusque felicitatis magnopere pertinere videatur. Actiua enim felicitas præcipuè ab ipsa prudẽtia, speculatiua verò à sapientia proficisci videtur. quare Philosoph. in hoc libro incipit resumere potẽtiam rationalem animæ, quam de virtutibus morum tractaturus in hunc locum distulerat, eámque primò duplicem esse declarat, id est vnam speculatiuam circa ea quæ aliter se habere non possunt. Aliam circa ea quæ possunt aliter se habere. In speculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum scientiam, & ipsam demum sapientiam: illa verò quæ versatur circa ea quæ possunt aliter se habere, & fiunt à nobis, aut sunt agibilia, aut factibilia, & ipsa quoque aut actiua erit, aut factiua, & in actiua ponitur ipsa prudẽtia, in factiua verò ipsa ars. Congru

gruum enim ac prope necessarium sibi videtur ponere principium actiuũ esse diuersum à principio factiuo, diuersitate obiectorũ circa quæ versantur. Aliud est enim obiectum factibile circa quod versatur ars,& aliud agibile circa quod versatur prudentia. Quare cùm diuersa sint obiecta,diuersi erunt habitus,& diuersæ potentiæ, sicut de speculatiua etiam potentia dicimus:& arguimus eam esse diuersam ab actiua vel factiua ex diuersitate obiectorum, quãuis eius diuersitas magis appareat. Sic igitur quinq; habitus intellectiui afferuntur ab ipso Philosopho,videlicet prudentia,ars,intellectus,scientia, & ipsa sapientia, quorum vnũquenque Philosophus diligenter declarat,afferẽdo definitiones eorum, & ea quæ cõpetunt illis,& distinguendo eos inter sese: tres autem,vt diximus,in potentia seu mente speculatiua ponuntur,intellectiuus qui est habitus principiorũ,& scientia quæ est habitus cõclusionum, & ipsa domina sapientia quæ est habitus cõstans ex vtrisque cum summa perfectione. Vnde à Philosopho dicitur esse intellectus simul, & sciẽtia præstãtissimorum natura: in actiuo vero intellectu prout ipsa prudentia, in factiuo verò ars, vt antea diximus. Post hæc Philosophus omissa arte, quia parũ ad felicitatem videtur cõferre: omissa quoque scientia & habitu principiorum quæ sapientia cõtineri vidẽtur, deinceps loquitur potius de sapientia atq; prudentia, quarũ virtutum alia ad felicitatem speculatiuã,alia ad actiuam, vt sæpius diximus,maximè spectare videtur. Sumit autem ipsam prudentiam, & eam diuidit ostendẽdo quòd ea aut est ad vnum aut ad plures:& si ad plures,aut est domestica,aut ciuilis, & rursus ea quæ est ciuilis, aut est deliberatiua, & iudicialis, aut versatur circa cõdendas leges, & talis facultas prudentiáque ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ, vt manifestè ostendit Philosophus. Vlterius Philosophus affert quosdam alios habitus seu dispositiones mentis actiuæ, id est bonam consultationem , sagacitatem atque sententiam, atque hæc omnia declarat, & ostendit esse aptitudines quasdã coniunctas cum ipsa prudentia. Post hæc Philosophus mouet dubitationes quasdam ad sapientiam & prudentiam pertinentes, ad solutiones earum, atque eius præsertim qua dicebatur has duas virtutes non esse necessarias, sed superfluas : quia si adsint virtutes morales non est opus prudentia. vbi ostendit

Philosophus quòd virtutes faciūt intentionē rectā ad finem bonū:sed executio fieri non potest sine prudentia,quæ est caput vel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones nostras ad talē finem,& media optima inueniēs atq; ostendens quæ ad illū perducunt. Ostēdit præterea virtutē moralē sine prudentia esse non posse,neq; prudentiā sine virtutibus morum.quædā etiā dicit de ipsa sapientia valde præclara,& cōparat eam cū prudētia,& simul soluit dubitationē quam antea de illis attulerat,quærendo vtra earū excellentior esset. Soluit igitur & ostendit sapientiā,& nobilitate & dignitate anteponendā esse ipsi prudētiæ. Septimus deinde sequitur liber,in quo Philosophus declaratis virtutibus tam moralibus quàm intellectiuis,de quibusdā habitibus seu dispositionibus determinare incipit,quæ,etsi nō sint propriè vitia vel virtutes,tamen sunt circa mores aut fugienda,aut prosequenda.& ideo ad cōsiderationem philosophi moralis pertinere videntur. fugienda autē talia sunt,vt immanitas quæ videtur esse quoddā prauum cōpetens bestiali naturæ,& ideo feritas dicitur cui opponitur heroica virtus. Sunt præterea incontinentia,& mollities,& his oppositæ dispositiones laudabiles, continentia videlicet atq; cōstantia,de quibus Philosophus diligenter cōsiderat,afferendo opiniones priscorū,& arguendo pro vtraq; parte,& demū sententiā suā adducēdo,vt continentiæ atq; cōstantiæ natura magis illucescat. Has autem ostendit dispositiones esse laudabiles,nondū tamē esse virtutes:fit enim pugna in homine cōtinente inter appetitum & rationē,& etiā in ipso incontinente:verū si ratio superat appetitum sensitiuum,tūc dicitur cōtinens:sin superatur,dicitur incontinēs:sed in homine tēperante nō fit talis pugna,quia extēplo appetitus sensitiuus cedit rationi,in ipso quoq; intēperante nulla cōtentio fit,quia statim ratio cedit appetitui. Post hæc philosophus cū antea ostendisset omnem virtutem moralem versari circa voluptates vel dolores,& nouissimè dixerit has esse obiecta cōtinentiæ & incontinentiæ,meritò hanc materiā aggreditur afferēdo more suo opiniones priscorum,& rationes eorundē,& solutiones:postremò ipsas distinguit:& ostendit quandā voluptatē esse bonā,quandā malam. quare dicere possumus ꝙ duæ partes principalissimæ hoc in libro cōtinētur. Vna in qua Philosophus determinat

de illis dispositionibus quas circa mores diximus fugiendas esse vel prosequẽdas: alia verò qua docet de voluptate & dolore, cõsiderãs præcipuè vt sunt obiecta cõtinentiæ & incontinentiæ, & supradictarũ dispositionum, vt diximus. Octauo autem in libro Philosophus de amicitia tradit doctrinã, quia non sibi æquum esse videbatur, vt vir felix quẽ ipse his libris constituere primò intendit carere debeat amicis, & summa iocunditate priuari, quę in vera amicitia inueniri solet. Præterea cùm ad felicem virũ pertineat beneficẽtia & liberalitate vti, congruum esse videtur, vt habeat amicos quibus ante alios largiri ac benefacere possit. Meritò igitur de amicitia docet Philosophus afferendo in primis eius definitionem: Amicitia est beneuolentia mutua non latens. deinde diuidit eam in tres species, in vtilem, voluptariã, & honestã secundũ tria obiecta, videlicet vtile, iocundũ, & honestũ. Ostendit deinde in vnaquaque societate reperiri quodãmodo amicitiã, demum cõcludit amicitiã honestã quæ est ob ipsam virtutẽ esse verã, & simpliciter, & propriè dictam amicitiã, & hãc tribuit viro felici & studioso posthabitis aliis, ostendendo huic amicitiæ honestæ non modo honestatẽ, sed etiã vtilitatem atq; iocunditatẽ inesse. Nonus deinde sequitur liber, in quo Philosophus persistens in eadẽ doctrina de amicitia cõsiderat multas proprietates quæ amicitiæ videntur cõpetere. Et primò determinat de cõseruatione & dissolutione amicitiæ, & actibus eiusdẽ, & de querelis quæ in amicitiis fiunt, & remediis earundẽ: declarat præterea beneuolentiã, concordiã, beneficentiã, & multa officia quę ad amicitiã pertinẽt. Affert postremò quæstiones, tum ex parte amãtis amici, tũ ex parte eorũ qui amãtur, & solutiones earundẽ, explicãs omnia exactissimè quæ in tali materia amicitiæ sibi videbãtur cognitu necessaria. Decimũ postremo Philosophus atq; vltimum aggreditur librũ, vt nos ad finem quẽ in primo proposuit libro per virtutes & ea media quæ ostendit nobis quoad fieri potest, perducat. Et primò incipit tractare de voluptate cõsiderans eã non vt est obiectũ cõtinentiæ aut incõtinentiæ: vt fecit in septimo, sed vt inueniat eã quæ est annexa felicitati humanæ, de qua felicitate principaliter cõsiderare intendit in hoc decimo libro, vt de ea re quæ est prima in intentione, & vltima in executione. Ostendit igitur primò Philosophus

hanc cõſideratione de voluptate eſſe neceſſariã,deinde affert opiniones antiquorũ qui bonũ vel ſummũ bonũ voluptatẽ eſſe dixerũt.Poſtea affert eas,quæ dicebãt voluptatẽ eſſe malum,hinc inde rationes adducẽs pro vtraq; parte:demum in mediũ affert ſententiã ſuam qua oſtendit diuerſas eſſe ſpecie voluptates,ſicut ſunt etiã operationes cũ quibus cõiungũtur: quaſdã enim eſſe malas,quaſdã bonas:malas autẽ & turpes non eſſe appellãdas voluptates,bonas verò habere gradus,& operationes perficere atq; augere.Itaque ex dictis eius colligitur deſcriptio quædam voluptatis hoc pacto,Voluptas eſt perfectio formalis accidentalis ipſius operationis quæ prouenit ex bona diſpoſitione potentiæ,& cõuenientis obiecti, & ex hac definitione explicatur etiam illa quam in ſeptimo attulit,quòd voluptas eſt operatio habitus qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento.Nã ibi dicit ꝙ eſt operatio,hic autem ꝙ eſt perfectio operationis,& reuera voluptas videtur differre ab operatione ſecundũ rationẽ,quia alia videtur eſſe ratio voluptatis,alia operationis.Idem tamen re dicitur eſſe cum ea:ſicut quidã effectus proprius dici ſolet eſſe idem cum ſubiecto ſuo,& nõ ſeparatur ab operatione niſi ratione, ſed qualis eſt operatio talis dicitur eſſe voluptas,& quanto operatio perfectior eſt,tanto maior dicitur eſſe voluptas. De obſcœnis autem nõ loquimur,quia Philoſophus nõ putat eas appellandas eſſe voluptates,cũ ſint mixtæ atq; impuræ,& nõ ſint ſine impedimẽto.Sed illæ erunt veræ,& ſummæ voluptates,quæ perfectiſsimas & præſtabiliſsimas comitantur operationes,& ipſam omnino felicitatẽ.Poſt hæc Philoſophus reſumit definitionẽ felicitatis quam in primo propoſuit nobis repetẽs ſummatim nõnulla quæ antea dixerat, vt eius explicatio euidentior eſſet:& primò tractat de ea in cõmuni,oſtendens quòd eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proueniens,& quòd nõ cõſiſtit in otio vel ludo,vt multi forſitan imperiti opinarentur.Deinde determinat de felicitate in ſpecie:nã cum ea ſit duplex,cõtemplatiua videlicet & actiua,incipit docere prius de contẽplatiua,quia præſtantior eſt,& quia antea de ea parũ tetigerat differens eius doctrinã in hunc decimũ librũ.Itaq; multis rationibus oſtendit contemplationẽ ſecundũ ſapientiã ſupremã eſſe felicitatem humanam,eámq; ſimilẽ eſſe operationibus ſubſtantiarũ ſeparatarum,

ratarum,atq; ideo cõpetere homini viuenti secundũ virtutẽ mentis,& vita quadã à curis quæ plerunque mortales exagitant,& perturbationibus aliena. Comparat deinde Philosophus contemplatiuã felicitatem cũ ipsa actiua quæ est operatio secundũ prudentiã & virtutẽ moralem,& multis rationibus cõtemplatiuã longè anteponit,nõ quòd actiua non sit felicitas,& summum bonũ in genere suo,sed cõparata cum ipsa cõtemplatiua nõ parum est inferior illa huius Philosophi sententia. Itaq; multis laudibus hãc contemplatiuã extollit,& ostendit virũ sapientem per talẽ operationẽ euadere charissimum deo,& quoquo modo,si dicere licet,per huiusmodi cõtemplationẽ,atq; ea præsertim qua ipsum deum contemplatur,coniungi causæ suæ,atq; ex eo felicissimum euadere,felicitate quidẽ humana quoad fieri in hac vita potest. Postremo autem loco Philosophus expleta iam doctrina de moribus cùm esset ad politicam trãsiturus,cum qua & œconomica cõtineri videtur,attulit quandã partem quæ est quasi connexio quædã cùm libro ciuiliũ,vbi ostẽdit nõ sufficere hanc de moribus tradidisse,aut cognouisse doctrinã, sed oportere executioni mandare atq; in actionem deducere: hoc autem fieri non posse si bona institutio iuuenibus & adolescentibus adsit,& etiã perseueret,& hoc assequi posse si viuere assuescant sub legibus,aut publicis,aut priuatis,si publicè non adhibeatur cura: quare oportere patres familias,& ciues qui verè sunt ciues aptos esse ad ferẽdas leges. Sed quis hæc docere potest? & de hac facultate quæ ad ciuilem pertinet doctrinam tradere? Nam ij qui in republi. versantur,non sunt satis sufficientes: sed multò minus sufficientes videntur esse sophistæ qui eam profitentur. Quare hoc munus cùm sui maiores omiserint,se suscepturum profitetur,vt tali doctrina in vita ciuili quoad fieri potest fœlix euadat,& sufficiens ad ferendas leges: talem enim architectum appellare Philosophus solet,& eius facultatẽ architecturam,veluti præstantiorem cæteris actiuis facultatibus,vt antea vidimus. Et hic sit finis decimi & vltimi libri Ethicorum.

ETHICORVM ARISTOTELIS CVM COMMENTARIIS DONATI ACCIAIOLI FINIS.

LVGDVNI,
Excudebat Symphorianus
Barbierus.

virtus:
⁹que in=

urbabit
e maris.
e eoꝝ: cō
ne eius.
ntem dei
tissim⁹.
nebitur:
aculo.
nata sūt
ſt terra.
m: ſuſce=

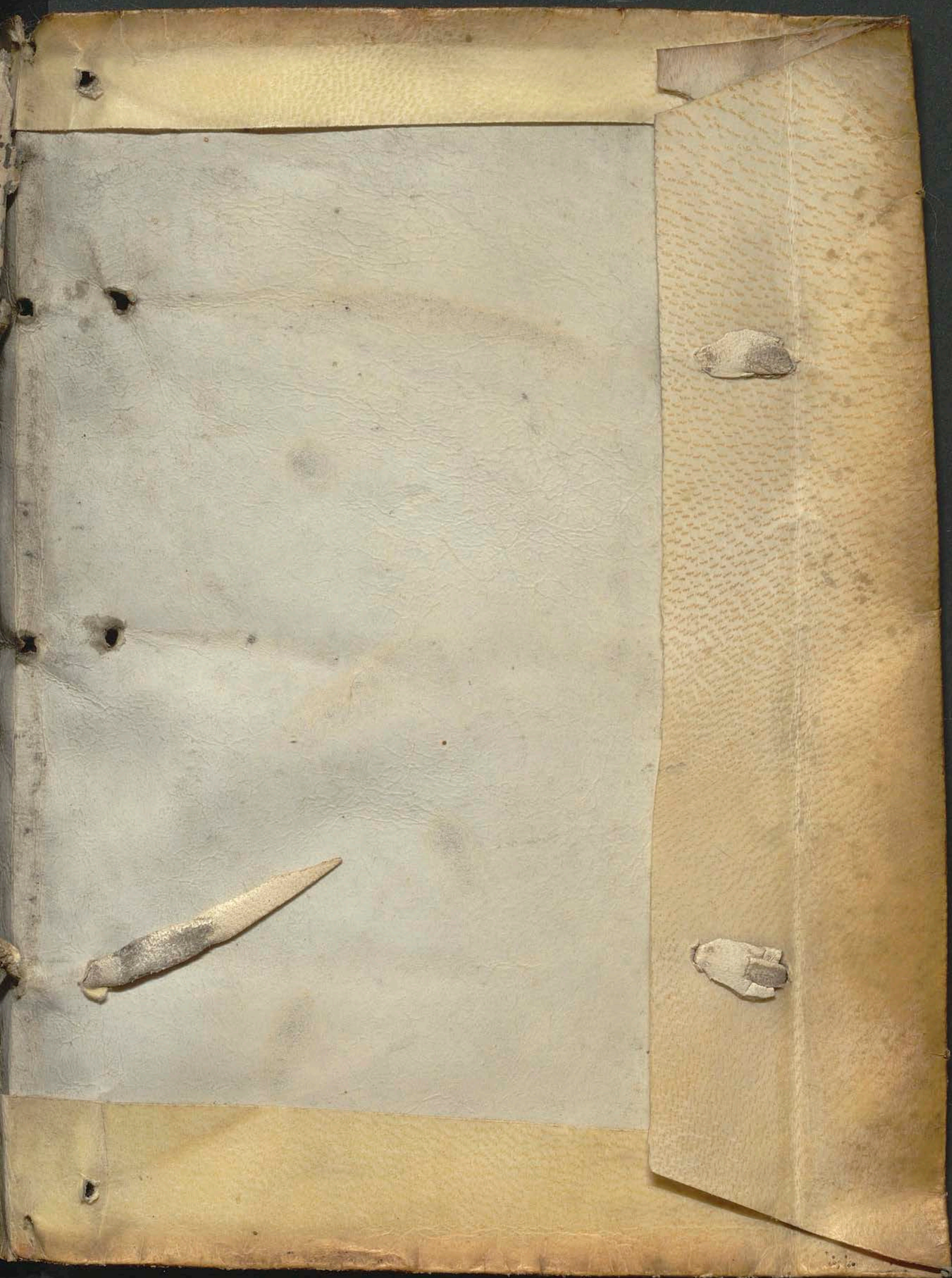
i: que po
rens bel

t arma:

de⁹: exal
in terra.
m: ſuſce=

in princi.

Astiti
deaura
Audi
& obliu
patris
Et cõc
ipse est
Et fili
depreca
Omni
in fimb
tatibus
Addu
proxim
Afferē
ducentu
Pro pa
stitues
Memo
in omni
Propte
eternum
Gloria pi
erat in.
itē de ps

Aristotelis Ethica

